

અર્પણ

ચિ. મુસરાળને

લેખકની પ્રસ્તાવના

વાણિજ્ય સાથે મારો ૫૦ વર્ષનો જૂનો સંબંધ છે. મારા દરેક પેઢીના વડીલોએ વેપાર-ધંધામાં જ જીવન વિતાવ્યું હતું. મેં પણ લગભગ ૫૦ વર્ષ જેના સંબંધમાં રહી હોય છે. વાગસો મારા પુત્રોને સોંપ્યો છે. વેપારીઓ જૂની ધરેડ પ્રમાણે વેપારનું ગાહુ હાથે રાખતા હતા. પરંતુ જ્યારે તો પ્રગતિને પથે વધતું જતું હતું, તે જાણ કે નવો જમાનો, નવા અસ્ત્રો અને અનન્ય વાણિજ્યના પ્રવાહો શરૂ થયા છે. સામન માનવીએ વિગત જાણતો મુશ્કેલીમાં અટકી શકે છે. વિમાનો અને મીઠાનું ધન એ હવે દૂરની વસ્તુને રાત્રિ પાસે જ લાવી દીધી છે. આવા સમયે મારા અનુભવો અને મેં જાણેલું તે મુજબ સમક્ષ મૂકવાની જીર્મિને-આગાને સફળ થવી જોઈ મને આનંદ થાય છે.

મને જે રાષ્ટ્ર જોઈ અનુભવે અને અનુભવે તે મુજબતને ચરણે સાદો કરું છું.

આ જમાનો યોજનાઓનો છે. આપણા દિલો મુશ્કેલી ઝાંખાઓને ધેડું છે અને એને જોઈ ધંધા રાજગારના આડું પ્રસારો અમરસ્થિત થઈ ગયા. જ્યારે જોઈ દરેક દરેક દેશમાં આ જ સ્થિતિ છે. દિલોમાં પોતાના આદેશને, દેશના વાણિજ્યને અને ઉલોગને વિખરિત થતો જોના મારે છે. દિલો આ વિષયમાં પ્રગતિ કોઈ વિગત યોજના, તેમ જ મગમગ અને પ્રજાના શુભ સહકાર વિના જ નથી થવાની હાનમાં આવી કેટલીક યોજનાઓ પ્રગતિ સમુદાય મૂલ્ય છે. તમા દિલના શાહસોદાગરાએ ધડેલી દલ હાર કરા. મુશ્કેલી યોજના, જે મુશ્કેલી રો પ્રગતિ થઈ છે સૌથી અગત્યની આ યોજના છે. આ સિવાય મિ

સાઈન્ટીફિક શિક્ષણયોજના પરથીયે વર્ષો દિલોઓને અક્ષરજ્ઞાન આપવા બાબતમાં વિચારણાઓ ને ચર્ચા આશુ છે.

મહાત્માજીએ પણ એ યોજના વધાવી લીધી છે. મિ. રોમ જોન રોયે પણ પ્રગતિ ૧૯૬૦ યોજના નક્કી કરી છે. આ સર્વ યોજનાઓ ઉપ ચર્ચા આવી રહી.

દિલો સગ ૧૦ પણ મુશ્કેલી વિષયની યોજના મટે ખામ એ તાત્પર્યથી તેના ઉપરી તરીકે સગ અરેશન દાનને નીચા છે. આ ઉપ થી દિલના વાણિજ્ય માટે C. ટી. આશાના વિગતો પ્રગટવા માંડ્યા છે.

મારો આ પ્રવલન મુશ્કેલી કવવાની પ્રસ્તાવના લખી આપવા માટે દિલના એક નિધિયાત અર્થ-શાસ્ત્રી થી મળુ મુશ્કેલીનું નહીં સ્વીકાર છું.

આ પુસ્તક લખવામાં મને થી નદલાલ ખોડીવાલાએ ખૂબ ઉત્તેજન આપ્યું છે. તે માટે હું તેમનો પણ આભાર માનું છું.

બાઈ જયતીલાલ પોપ્પલાય સચેત્રે પણ મને આ પુસ્તક લખવામાં સારો સહાર આપ્યો છે. જે બદલ એમનો પણ આભાર માનું છું.

મુજબતના સહાય વેપારીઓ, અર્થશાસ્ત્રીઓ અને આ વિષયમાં રહી રમ લેનારા મુશ્કેલી સુધારા-વધારાની સૂચના મૂકે, અથવા તે આપશે તો હું આભારી થઈશ.

કરાચી
વગતપગમી

કુશલતા દરમ સી સપટ

આ મુ ખ

વિવિન પ્રમાણના અગાધ જ્ઞાનના દોહનની અવસ્થિત ગીતે ગૃહાત કરતા આ ગ્રંથની પ્રતાપના રૂપે થોડા નબળા લખતા મને અ ન થાય છે

પશ્ચિમનુ અનુ રામ કરનુ આપો શરૂ કર્યું તે પહેલાની દિશામાં વેપારી તાલીમ આપવાની અસરી રીત તત્ત્વ જુદા પ્રાપ્તી હતી. તેમાં ગ્રહેલી સળા અને વનહાગકગતા શીખનારને પ્રશસ્ત ધણત આપતી ને જમાનામાં વ્યાપારી કારિદ્રીને આગલો ભેગો નવલુવાન નાપ દાવાની દુખને કે દેશદેશ વા વેપાર ખેડતી કાષ્ટ પેદીમાં ઉમેનાગ તરિષ્ટે જોડાઈ જોના આરી ગીતે વવામાં પ્રવેશ પામનાગ નીખાડો તેની અવતોહન રામિતિ ઓ આપણુદિને સારી પેડે જગત ગખવા પડતા ત્યાગના કામકાજ નિ નિ દર્શાવે આગની અગામણીમાં જોઈએ તો વવાર કવા, અને એ દગમાન બતાવનામાં આવતી દરેક નાની મોગી દરજ, તે ગમે તેગી હનગી ટાય તોપણ ઉ સાહચર્યુ ગ્દીને તત્પ્રગતાથી તેને જાળવરી પડતી તેને પહેનેથી જ એકધારાક મગી ચૂકતો કે, જ્યાં લગી તે દુખન કે પેદીની ઝીણામાં ઝીણી જાગન અમરપૂર્વક પુરે પુરી નહિ શીખે ત્યાં લગી તેનુ ભારી ધડાવાનુ નથી એ વસ્તુ તેનામાં નિહા અને ગ્રાવવગન આજુગી, પરિગામે તે પ્રમાણમાં વવારે અને ઉંચા પ્રકારની કામમેવા આપે જના સદાય ચલાવીત ગ્હેતો દુખન કે પેદીમાં તેનાથી ખાતગી ગૂંદ હોય તેનુ દ્યુ જ ગખવામાં આવતું નહિ ગમદાગ ગનાગઓનો લાયક અને જમાગદાગી પ્રમાણે ચક્રતો ઉતરતો મોભો ગહતો પણ તમા ગટેની આત્મિયનાની કૃતિ ગમાનતાનુ પ્રેનાગ વાતાવરણ રચી દેતી તેથી માલિકીથી માટીને તે પેવા સીખાઉ ઉમેદનાગ લગી મુસંવાદિતનાં નાપેલી નન્દે પડતી ધધાદારી પ્રજોની કળાવટ કે ચર્ચા ચાય ત્યારે સો તેમાં ભાગ લઈ શકે નાભાગી શે તેની રીને વાતચીત ચની આ ગવામાંથી પેનાની જગિયાત અને જુદિયતા પ્રમાણે પેનો ઉમે નાગ આપોઆપ ગિદ્દણુ પ્રાપ્ત કરી સેતો,

અને આગળ વધેતો. નવુ નવુ શીખ્યે જવાની અને ગ નઓતું સમાધાન કર્યે જવાની તકો તેને માટે સદા ખુલી ગ્હેતી અફમેગ ! ને દિવમે આજે આલ્યા ગયા છે

આજના વ્યાપારી જગત પર નજર ફેળીએ તો લાગશે કે પહેલાની સરળ, સાદી અને સીવી પદ્ધતિ અદ્યક્ષ અઈ છે, અને વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ તથા નિમગ્રણ ખૂબ અટપગ બન્યા છે સળ વેપારી ચવા માટે આજે ગામણુ માણસને વેપાર માથે ન ગાગેના અોકે વિધેયનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતુ જ ગે લખાય છે અને પ્રે વિવિધ ખૂબ માહિતી ગોના વિવિધ લગા સમાન બની ગ્હેતો દોન કે એ મીનુ અનિમગણીય જ્ઞાન તો કાઈના માથામાં સમાઈ ન શે ન પૂણુ નાનને પ્રાપ્ત કરવા જતા દુખન આજુ વહી જાય અને જગરી માહિતી વગર શરૂ કરેતો નવાગ બુદ્ધ રતેહમદ ન પણ થાય આરી પરિસ્થિતિનાગ આજના દિવમેમાં માહિતી શે જ્ઞાનચક્રો (Encyclopaedia) અને ઉ નેખગ્રવા (Reference Books) મો ધધા દારીઓને આશાવાદ ગમાન થઈ પડે છે જગતના કરોડો માનવીઓ અગ્રેજ લાપા વાપરતા હોઈ આના ગ્રથો અગ્રેજ લાપામાં મોગી સખ્યામાં પ્રગ્ત થયા છે પરનુ થોડ લણુ વેપારમાં અપ લાનનાગ દિદીઓ અગ્રેડના પોતાના અપચાનને લીવે આના પુસ્તકોનો ધાયો લાલ ઉક્તી ચક્રતા નથી ખૂ આપણી ગુજગતી લાતાના સાહિત્યમાં જ્ઞાનચક્રો અને ઉ નેખગ્રથોની મોટ સાને તેની ગભીર છે અમા ન શિક્ષિત અને જ્ઞાનપિપાસુ જનનાને કચેને ને જાન ઉપયોગી થઈ પડે તેનુ આવા પ્રમરનુ સુદર પુસ્તક પ્રગ્ત કરવા માટે હ નદેશ પ્રકાશન મદિને અભિનંદન આજુ છુ

આ ગ્રંથના તંયાગ ગ્ગનાર શી ફગરશી વગમગી અપ પ્રેનો મારો અગત સદ્ભાવ

ગયા વીર વર્ષોના પરિચયને અંગે એટલો તો વધુ પામ્યો કે, તેના સંનધમાં કંઈ ગુણુદર્શી બોલેલુ તે તેમના પ્રત્યે મેં પક્ષપાત દાખવ્યો છે તેવો આરોપ મારે માથે વહોરી લેવા બરાબર છે; પરંતુ એ તો નિર્વિવાદ છે કે હિંદનાં કેટલાંય વ્યાપારી કેન્દ્રો લેખાતા સહેરામાં પચાસ પચાસ વર્ષો લગી ચતત વેપાર ખેડે એટલા સુભગતના આ અગ્રમુખ સત્તાને વેપારી કુનેદ સાથે લેખન શક્તિનો પણ સુયોગ સાધ્યો છે. તેમણે પોતાની કલમના જોરે આપણા સાહિત્યક્ષેત્રમાં સારી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી છે. આજે તે વસોવૃદ્ધ થયા છતાં પણ તેમની આ ઉમરે તેઓ તેમની લેખન-પ્રવૃત્તિ જનહિત માટે અચિંત આનુજ છે. અને જ્યારે તે પ્રજાની સેવા માટે લેખનકાર્ય પાછળ પોતાના મોટા ભાગનો ખર્ચ વ્યયનિત કરે ત્યારે તેમને જોખમીતાઓ તેમને માટે આશ્ચર્ય પામે અને જર્વ લ તે જ પ્રાનાવિદ છે. લેખન એ તેમને મન પ્રેગભરી જરૂરમન-પ્રવૃત્તિ-છે આ મહાન પુસ્તકના અર્જન દ્વારા ખરેખર, તેમણે પોતાની શક્તિ અને લેખનકલાને એક કાયમી પ્રતિક્રમા પ્રતિષ્ઠાપિત કરાવતા જે આશ્ચર્યજન્ય છે. તે ખરેખર અભિનંદવા યોગ્ય છે.

આ કૃતિ રચવા માટે તેમણે જે વિષય પસંદ કર્યો છે તે વિગટ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ છે. વસ્તુતઃ તે અપણુને એક જ્ઞાનચક્ર આપી ગયા છે, અને સમ્પ્રદાય વ્યાપ્તિ (અદ્વાયતા દૃષ્ટિએ તો સેકડો ભાગનો) ચૂકીને તેમણે આમાં મહાકલિત કરી છે તેથી કરીને આવા પ્રકારના અધ્યયનમાં દરેક જ્ઞાનને કે સુદા પડે આપવામાં આવેથી વિગતો આનંદકરિતે મર્યાદિત જ હોય. અર્થે તો માન રૂપરખાતમક મૂળભૂત માહિતીઓ જ આપી શકાય. અન્યતઃ વધુ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનાર અક્ષિતને આના આધારે આગળ સંશોધન કરવા આધાર-ભૂત માર્ગસૂચનો મળી ગહેશે. પોતાનું જ્ઞાન વિશાળ કરના માગતા, દષ્ટિબિંદુ વિસ્તૃત બનાવતા ઇચ્છતા અને અણિયુદ્ધ વિચારશક્તિ ખીનતા અખતા વેપારીઓ, કાષ્ટકારીઓ અને ગોળીઓ માટે આ પુસ્તકનો સતત ઉપયોગ આરંભક ઇ મગીનજ્ઞાન સુખ્યને તો નયદ

અને વસ્તુતઃ હકીકતના પાયા પર જ અવલભે છે, અને એવા જ્ઞાનની આધારભૂત ભૂમિકા આ પુસ્તક પૂરી પાડે છે.

પશ્ચિમના દેશમાં તો આવા પ્રકારનો કરતી કેપનીઓ પર લોકો પોતપોતાની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો પ્રમાણે સચ્ચતો મોકલાવે છે; અને ઘટતા ફેરફારો પર લેખકો અને પ્રકાશકોનું લક્ષ ખેંચે છે. કાયદા, ગજાકારણ, અર્થકારણ, સામાજિક બાબતો વગેરેમાં થતા પામેલાં અનન્ય પરિવર્તનોના પ્રકાશમાં આવા ત્રયોની નવી આશ્ચર્યમાં સુધારાવધારા કરવામાં આવે છે અને આશ્ચર્ય પર આશ્ચર્ય પ્રગટ કરીને પુસ્તકની જ્ઞાનને અવતન નવરૂપે રજૂ કરવાના થતો ચાલુ ગમવામાં આવે છે. હિંદમાં પણ આવી સાદસિક ને સેવાલાવી પ્રવચન અંરયા આ પ્રકારનું કાર્ય ઉપાડી લે અને વધારાની નવી માહિતીઓ ઉમેરના અંગેના તથા યોગ્ય લાગતા વિષયોને વધારે ઝીણવટથી માહિતીમયક કરવા અંગેના લોકો અધવા ઈતર ગ્રામો તરફથી આવતા મુચ્ચનો સંભારી લે તે ઇચ્છનારો મોઝ છે. આ અથ પ્રગટ કરતી સન્યા આ મુદ્દા પર ધ્યાન આપગ તે વિશે મને શંકા નથી. ટૂંકામાં કહું તો આ પુસ્તક આપણે ત્યાં એક કાયમી ઉપયોગના સંગીન જ્ઞાન-કોશનો પાયો બની ગહેશે તેવી મને આશા છે. કાષ્ટકારીઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને મહાશાળાઓના વિદ્યાર્થી-જગતને તથા જેમને કાષ્ટપણુ કાઠણસર વિદ્યાસંસ્થાઓમાં નેકાકાષ્ટ વ્યવસ્થિત રીતે પુરા જ્ઞાનનો લાભ મળ્યો નથી તેવા યોનોપાજન કરવા ઇચ્છતા વર્ગને, આ પુસ્તક એક આવરમક સાધન મર્ષ પડશે.

જ્ઞાનચક્ર કે ઉલ્લેખ્યથો તૈવાગ કરનાર બધા લેખકોની એ એક કમનસૌથી છે કે તેમને પોતાની માહિતીઓની રજૂઆત ફેરજિયાત કક્ષાવારી પ્રમાણે કરવી પડે છે. તેથી વિષયોની સંજોગો અને સુસંબદ્ધ રીતે હણુવટ મર્ષ સદેલી નથી. આવા પુસ્તકનાં પથગણેલા વિશાળ જ્ઞાનમંથી તાત્કાલિક મોદતી વિગતો કે ઉલ્લેખો, આવા પ્રકારની કક્ષાવારીવાળી રજૂઆતથી જ, લોકો સરળ રીતે શોધી શકે છે. આથી કૃતિ માન જ્ઞાનના એકાદ અંગ કે વિષયની હણુવટ કરી

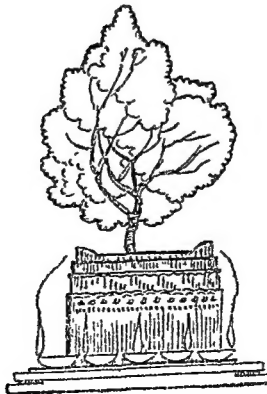

જેમી રહેતી નથી. તેમાં જુઓળ, ઇતિહાસ, અર્થ-
કારણ, ગોસ્ટ અને તારખાદ, રહેજો, અવદાર
સાધનો, પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ, બાપારી પ્રવૃત્તિઓ
ને નિષ્ક્રિય, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, દેશપરદેશના આવાત-
નિદાસની વેપારી માલસામગ્રીઓ, વજન, તોલ,
માપ અને બીજા ત્રીજા ધણા વિષયોની માહિતિઓ,
આંકિયા વગેરે એકત્રિત કરવામાં આવેલું હોય છે.
તેમાંના એકાદ વિષયની સંપૂર્ણ માહિતિઓ
વગેરેનો સંગ્રહ જ એકાદ અલાયદું પુસ્તક રોકી લે
તેમ હોય છે. તેથી જનતાને તેની મહેનત, વખત
અને પૈસા બચાવવા આ સાહસમય પ્રકાશનની
અભામણ કરતી રહે છે.

સરવ સાહિત્ય પ્રદુષ્યાલવના દ્રશ્યમાં એક
દ્રશ્ય તરિકે એકાદને પુસ્તક પ્રકાશનના ક્ષેત્રમાં
પડ્યા પછી મને જે અવલોકવાનું મળ્યું છે તેના

આધારે મારે મહેર જનતાને એક સ્વનાત્મક
ચિંતી કરવાની રહે છે. આવા પુસ્તકની કિંતે
લોધ સ્પર્ધાગર સંસ્થાઓ લગતાં પણ તરવમાં અને
કીંમતમાં હલકાં પ્રકાશનો પ્રયત્ન કરવા બદાર પડે
છે. તેવા પ્રયાસોને ઉત્તેજન ન આપનાં ગુજરાતને
દંભેશ માટે ઉપયોગી નીવડવાની આશા આપના
આ ગૃહદુષ્ટને જનતા દરેક પ્રકારે સાથ
આપે તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે. જ્યારે આવા જ્ઞાન-
કાશ જેવાં પુસ્તકો સર્વસામાન્ય રીતે રૂંદ કરી
શકાય છે ત્યારે જનતા તેની સેવાનો શ્રેષ્ઠ ને
સંગીન ઘાસ ઉઠાવી શકે છે. આવી પરિસ્થિતિ
બાપે ત્યારે જ ઉત્તરોત્તર બદાર પડતી આવૃત્તિઓ-
માં વધુ ને વધુ ઉપયોગી અને સંશોધનાર્થી પ્રાપ્ત
મરેલા નવા જ્ઞાનનો ઉમેશ કરી શકાય છે અને
પુસ્તકને અલગત જનાવવાનું કામ સરળ થઈ
પડે છે.

—શ્રી. મણુ મુખેદાર.

પ્રકાશકનું નિવેદન

“ સંદેશ પ્રકાશન મંદિર ” તરફથી મહાગુજરાતના સિદ્ધહર લેખક શ્રી. કુગરશી ધગમશી નાપટ કૃત “ વ્યાપારી સર્વ-જ્ઞાન-સંગ્રહ ” યાને ‘મિઝનેસ્ એન્સાઇક્લોપીડિયા’ નામક વ્યાપારોપયોગી જહદઅથ, ગુજરાતની જનતા સમક્ષ રજૂ કરતા મહત્તે અત્યત આનન્દ યાપ છે.

હું જાણુ છું ત્યાં સુધી આ પ્રકાગ્નો અથગુજરાતી સાહિત્યમા કદાચ આ પ્રથમ હશે. આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા કેટલી બધી છે, તેનો કઈક ખ્યાન જાણીતા અથશાસ્ત્રી શ્રી. મનુ સુમેદારની અભ્યાસપૂર્ણ પ્રતાવના પરથી જણાઈ આવે છે.

‘ મહેશ પ્રકાશન મંદિર ’ ના આ વ્યાપારોપયોગી પ્રકાશનને, વ્યાપારી બંધુઓ અને શિક્ષિત પ્રજા આપનાવી લેશે એવી મહત્તે શ્રદ્ધા છે.

આ પુસ્તકના સર્જક શ્રી કુગરશીભાઈ આગે ગુજરાતના સાહિત્ય અને અખ્યાતી ક્ષેત્રના એક નિખાવાન પગ્મ ઉપાસક તરિકે બહોળી ખ્યાતિ પામી ચૂક્યા છે. આ પુસ્તક પાછળના તેમના સુબ્યવસ્થિત અગાધ પરિશ્રમનું મહત્તકાન તો અભ્યાસકો જ કરી શકે. યોધક, ગ્રેરક, અને ઉપકારક સાહિત્યની જ્ઞાનગંગા તેમણે વર્ષો થયાં એક સગળા સાતલથી ગુજરાતને આગણે વહેવગવી છે. સાહિત્યકલાના મંસ્કારો અને અંશો તેમના સર્જનમા હોઈ, વાચકોને તેમના લખાણો સેવન કરવા-યોગ્ય, સાદા, સરળ અને પાસાદાર લાગ્યાં છે. આ પુસ્તક તેમની શક્તિ, સર્જનશક્તિ, ધીરજ, ચીરન્દ અને ખ્યેયવશીપણાને લીધે તેમની શક્તિની પરાકાષ્ટાનું સીમાચિહ્ન બની રહેશે. વિપુલ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ જ્ઞાન સાગરમાથી જેને જ્યાં જે જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરી લેવાની સગળતા તેમણે તેમની રચક દૃષ્ટિથી આ કૃતિમા ત્યાગાવિક રીતે આણી છે. આવી એક અણુમોલી કૃતિને પ્રગટ કરવાની તક આપવા માટે શ્રી. કુગરશીભાઈ સપરતો હું અત્યત ઋણી છું.

આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ સમજાવતી પગિચાત્મક પ્રતાવના લખી આપી હિંદના અર્થનિષ્ણાત શ્રી. મનુ સુમેદારે જે શ્રમ લીધો છે, તે નાટે હું તેમનો ખૂબ જ આભારી છું. પુસ્તકની પ્રતાવનામા કરેલા માર્ગદર્શક સૂચનો તરફ વાચકમિત્રોનું ધ્યાન ખેંચુ છું. આવા જ્ઞાનોપયોગી પ્રકાશનનો આ અમારો પ્રથમ પ્રયાસ હોઈ વ્યાપારી બંધુઓ અને અર્થશાસ્ત્રીઓ તરફથી જે મહત્ત્વનાં સૂચનો થશે, તેને પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિમા ચોગ્ય ન્યાય આપના હું બનતો પ્રયાસ કરીશ. આ પુસ્તકમા ગેલેલી કૃતિઓ વાચકો ઉદાર હૃદયે નિહાળતો એની હું આશા ગણુ છું.

આ પુસ્તકનું નામ પ્રથમ ‘વાણિજ્ય કોશ’ આપવાનું હતું, પરંતુ પાછળથી મિત્રોની સૂચનાથી ‘વ્યાપારી સર્વ-જ્ઞાન-સંગ્રહ’ યાને ‘મિઝનેસ્ એન્સાઇક્લોપીડિયા’ રાખવામા આવ્યું છે.

ગુજરાતની જ્ઞાનપિપાસુ પ્રજાના કરકમયમા આ જહદઅથ મૂકી વિરમું છું.

સંદેશ પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ.

જાન્યુઆરી ૧૯૪૫

સિ.

નંદલાલ ચુનીલાલ બોરીવાળા

ગેનેબ બ હિરકર

ધી ‘ સંદેશ લિમિટેડ ’

શ્રી કલગંગા અક્ષયગંગા છેડ ધવો નાનો હોય છે. એની ડાયાઈ એ દાયથી વધારે હોતી નથી. મેના છેડ અરબરવાન, બનાગ અને કલપતમા થાય છે. એના મૂળ હિંદમા આસાત રવામા આરે છે. એના છેડને પીળા મખ-મક જેવા મેમળ રંગમેરથી પુષ્પો આવે છે અક્ષય-મેરો ઉખ્ય અને ચાતદારક છે. એનાથી દાન દુખવા મટે છે. પેટના વાધુ માટે એ અપાય છે. એના મૂળને કાકો મોડામા રાખવાથી મોડામા રવરવાટ છે. એની બહારી ગતિ સાત વરસ સુધી ચાલે છે. મે બળપ્રદ છે.

અક્ષયગંગાદિ ચૂર્ણ (અમૃતપ્રમા)—આ ચૂર્ણમા નકતરો, ચિંપાફ, નીરો, આમળા, મરી, લીંપીપાર, અન્મો, કદે એક એક ભા. અને ચૂક બે ભા. નાખવામા આવે છે આ ચૂર્ણ મદાનિ અને અગ્નિ પર અપાય છે

અકથામ : એ ધર્મદેસનુ આગકાન પ્રાતનુ જ દરવાડુ સુખ મદોરે એની વચ્ચિ બાલાખની છે આ બન્નેની મોળી રકમના મોખા હિંદમા આવવા હતા. જ દર પર સારા કકાએ છે, પરતુ હીઝરા પાણીને હીરે રસીમેરો ઘણ કરાને દુરથી માવ છપાડે છે અહીં કમ્પ કકેકટર અને પોર્ટ એરિસર રહે છે અ યાખમા રેલે નથી, પરતુ ક્રિટિસા ઇન્ડિયા રસીમેર ક પતીની રસીમેરો પ્રવાસીએ અને માવની વાવજવ કરે છે ને વર્ષે કા લાખ દનની ઉરપ રસીમેરો આવે બધ છે અહીં આપાન માવમા સુખ્યતે લોકાની વસુનો, કાપક અને મિલો માટેના મત્રો છે, ત્યારે નિકાસ માવ મોખાની છે અપ્પાચથી પણ શ્રમની વેપારીએની પેટીએ, હિંદના સુખ, મલખારના બન્ને ખાને મોખા મકાવની હની હમણા અકથામ નપાનીક્ર એવોના હાથમાં છે શ્રમની દુકાનવરો પણ ત્યા છે

અખ્યોટ ઉત્તર હિંદના પર્વતોમા એનાં વૃક્ષો થાય છે લગભગ ૪૦-૫૦ વરશે એ રૂંદો આવે છે એ મેંવો અને વેપારની વસ્તુ છે એમણી તેલ પલ્ નીકરો છે મગજની પુષ્ટિ નામે એના હીં હવેયોગ થાય છે

અગરખતી આ વેપારની વસ્તુ છે એનો મુગ પીમય વૃદ્ધ હવાની સ્વચ્છતા માટે અને શુભ પ્રસંગે પણ થાય છે એની પેડાસ દક્ષિણમા અને માઇસોરમાં થાસ છે

એની બનાવટ—ટપ્પુમગર, નામરમોષ, વગ, નખમે, લોખાન તમાર-મુગ લીવાગો આ આરનામ મ્પોરો, સુલાખની કળી મુગ, ધવલી અને દમકૂલ બે ભાગ ચ દન વીસ ભાગ, ચિલાગિત બાવીસ ભાગ, દલાલકી દસ ભાગ અને મ્પુરો બે ભાગ—આ બધાના મિશ્રણથી અરસ અગરખતીએ બને છે એની બનાવટની બીજ પણ મેંવો છે બખરમા હવથી અગરખતીએ ૫૧ મત્રો છે

અગરમેર થી બી એન્ડ મી આઇ રેવેનુ મોટ જ કસોત છે એ વેપારનું મથક છે ત્યા રાજપૂતાનાનો એન્ડ ટુ થી મવર્નર બનરલ રહે છે આ મોટર આઝાથી રેડ માઈલ દુર છે ઈ સ ૬૫૧ મા માલિકરાય નામે રાજ અહીં રાજ્ય કરાને દને આ મોટરમા પૂર્વીરાજ રોડાદના સમયનો 'દારાગ' નામે કિન્હો હતો મેના પછી એ સુસદમાની અમલ નીમે આપ્યો હતો અહીં પચાન ખીર સાહેબ નામના ખીરની બહુ મન્માનનીય અને તમ્સ રથપત્રકાવાળો કબરનો રોલે છે એ સુસદમાને નું મોડું યાવા રથ છે મરાઠાએ પાસેથી ૧૫૦૦૦ અ ભેના લેણા નીમ્યાના હતા, તે પેરે ઈ સ ૧૮૧૮ ના અન્મમેર અમે ભેને મળ્યુ હતુ આ મોટરમા શાહજહાન બાંશાહે તમાવ કિનારે સજોમગરના સુદર ધારો બાંધ્યા છે મોટરની વચ્ચિ તમાવ હિર છે સુખ્ય વેપાર અહીંલ, લીન, કપાસ કાપક, તથાક અને ચિત્તઈ વાસળો વગેરેનો છે અહીં રા રકુમરો માં સુદર વિવાદય (મિલ્લ) પણ છે

અગરમો દોડ હાથ બેટલા હોયા એના ઠોડ થાય છે અગરમો ઉપયોગી વસ્તુપતિ અને વેપારની વસ્તુ છે એના અકંમણી ઉપયોગી દવા બને છે એમાથી નીકળના મલને અખમાના કૂલ કહે છે

એના મુખ્ય—તીજો, અચિર, કંડેવો, ઉખ્ય, અમિટીક, પાયક અને પિત્તર છે વાન અન્ન કંનેનો નાસ કરે છે પેટપીકા, વગ, ઉવરસ અને અપ્પરે હમર અપાય છે આમા બોડી અખમાની એક ભા આવે છે એના ૫૫ આખ

અજમાનાં બીયાં

એના ઉ વાયુ પર અજગોદાદિવટી અપાય છે તેમા અજમો, વાવગી, લાકી પીપર, ચરિયાળી, નાગરનોપ, ઘરી અને રીપા-ગોકેએક ભાગ, હરેન્-પાય ભાગ ચક્ર દસ ભાગ હુનો દાદ-સ ભાગ ભાર ગમ્મ-કડ ભાગ, એ સારું પૂર્વ કરવુ તેનાથી છક્ટવર, શરદી અને પેના રેતો મે છે એવુ પૂર્વ ગરમ પાણીમા લેતુ અથવા મધમા ગોળાઓ પાળી ગરમ પાણી સાથે લેવી

અજમાનાં બીયાં—ઔષધિમા હરમ એનીની માપની 'અધમોલ' આપાયી થાય છે આમા હરેર અને કુલ્લ બે ભાગે આવે છે કુલ્લા બી સારા ગણાય છે અજમો અવરિયન રીને જેતેરામા વપાય છે એનાદાણેમા ઉપયોગ ગુજરાતમા રસોઈમા સારી રીતે થાય છે આ બીજામાથી અજમાડુ સત્વ કાઢીને પેટપીડ અને પાનન માં વપરાય છે અતિ ઉપયોગી વેપારી પર્ષ છે

અજમાના બીયાનો મોટા વેપાર અને નિકાસ થાય છે ૧૯૧૪ પહેલાં દર વરસે દસ હજાર હકવેટ બીયા હિંદીથી નિકાસ થતાં હતાં ગયા યુદ્ધના સમયમા એ નિકાસ ઘટીને ૧૩ હજાર હકવેટ જેટલી થઇ હતી યુદ્ધ પછી તેની નિકાસ ધમીને બે હજાર હકવેટ પર પહોંચી હતી ૧૯૨૫-૨૬ મા વર્ષને ૪૦ હજાર હકવેટ થઇ હતી એનુ યુદ્ધ ને ૧૯૩૬ થી અત્યાર સુધી ચાલી રહ્યું છે એને અંગ્રેજ નિકાસ થતી ગઈ છે, અને લગભગ હજારેક હકવેટની માત્ર નિકાસ થતી હશે મુમર્દ પકરાથી એ માત્ર અમાલકે મોટે ભાગે જમીની વરસે ચઢતી હતી

અજમાનું તેલ—કોનેરા અને રાગ પર અપાય છે આ તેલ કાઢીને વખતે ચાકડાં પારદર્શક પદાર્થ નીકળે છે તે થાઇસોલેવના નામે પ્રસિદ્ધ છે અજમાના તેલ તરફે આવે એને રાગ વેચાય છે તેમા અજમાના ફૂલો જમીનીથી આવતા હતા તેકસાથી લગભગ બે લાખ રૂપિયાની કિંમતના ૧૦૫૦૦ રતન પાકમોન પરદેશ નડે છે એમેરિકા અને જિપ્સ તેના મોટા માલકો છે અજમાડુ સત્વ પનાવતા એક મરનો પદાર્થ થાઇસોલેવ થતો છે એ સાંજમા મુગધી પ પર્ષ તરીકે વપરાય છે અજમાને એના ભવવરોને ખાવા અપાય છે

અટક (હાલો) પળખતો આ પ્રાન છે એનું ફેરફાર ૧૪૦૦ મા મા ડ છે વર્ષાને ૫૮૦૬૦ની કે નહુ યુરુમા અને આરો ૧૧૧૬૬ છે સરોસા વરસાદ લગભગ ૧૬ ઇચ છેતો છે ઉત્તર ભાગ ફાનુપ છે ખીતેલામસુકાવે એને ચિકામસો છે વડેતો મોળે થાક થાક છે ચા, તેલીમીયા, જમ અને શેરડી ખલુ થાય છે મોડાતેના ઉઠેર માં આ પ્રાન મળ્યાય છે મુહઉગોનુ કાપક પર અને છે વેપાર થોડો છે ઉનાળામા સખત ગરમી થડે છે

અટક (સાહેર)—અકળર બાદશાહનો અનારો કિંગેટો અટક છે તેના ફૂલોમાથી પેટ્રોલ તેન મોળા ન્યામા એક અટક કપતી કાઢે છે આ રચન એન હથ યુ રેવે લાઇનન મોડું નક્કન ગરમા છે અટકનો ચિકુ ની ઉપરનો પૂવ એ લિનીપારિંગની સારી કળાનો નમૂનો છે સ રામાં સૈન્ય રહે છે હસન અખલ શાનાખીનીથી ર માઇલ દુર છે હસન અખલ સીખકર્મનુ ચાંસાચળ છે હિંડુને માટે અટક એના બી બીકે પાર જવાની શાખામા અર્ધા છે રાજ માનસિદ (ન્યપુર)ને કાપુચ છાયા જર હતુ પકિંગને એને ના કહી તારે રાજએ જવાપ આપી કે—

“અજ ભુમિ તોપાગી વગે અટક કહાં ?”

છકકે મનોએ અટક હથ વેઢી અપા રહી”

અડક મગની વતનુ આધાન્ય વધારે પૌષ્ટિક છે.

હિંના તમામ પ્રતેભા જેા મોઢિા વતો પાક થાય છે, અી મોટે ભાગે હિંઆજ વપરાય છે તે પૌષ્ટિક અને શીતળ છે અહિંઆ લાડુ અને પાપક ગેમથી બને છે એ પચવામા ભારે અી પિત વસારનાર છે અકરિયા લાડુ અનેક ભાગના મસાલા નાખી પુદિ માં અપાય છે

અતિવિધ આ ઔષધિ છે તેપાળ અને હિમાલયમાં થાય છે કાળો, પીળો અી પેાલો એમ ૧૫૭૧૧ હોય છે એાપધમાં માનસરોવરપરાય છે બાળમા માટે બાળગેાની તરીકે ઉત્તમ દવા છે

એના ગુણુ—કબ્બુ, તીરેણુ, અગ્નિદીપક છે અને ઉદગી, લુપા, કૃમિ, માર્ગ, સગેખમ અને અતિસાર પર ઉપયોગી છે

અતર શેાખીન માણુસો માટે આ સુગંધી પદાર્થ વપરાય છે કનેજ, ગાગીપુરમાં અતર બનાવવાના અનેક કારખાનાં છે ગાગીપુરમાં ડુગાળના મોટા જગતો છે આથી ત્યાં યુનાનનું અતર મોટા પ્રમાણમા પેતા થાય છે બીસ લાખ યુવાળના ફૂલોમાંથી માત્ર ૧૯૦ જેન અતર નીકળે છે મોગી બાહુલીમા સારાં મોટા યુવાળના ફૂલો ભરીને તેમાં ફૂલોને ઢાકી દે એટનુ પાણી રેડક તે વાસણને લકમાંમાં મુકવુ અચ્ચક રાખે તેજના દીપ પાણી ઉપર તરી આવશે, એ દીપાએને રના પૂમદા પા ઉપાી એક કીમીમાં નીચેવડું સાલુ અતર શુદ્ધ હોય ને ૪ રસિે તોવાથી મોઢે ભાવે મળે નહિ એમાં ઘણી જોગસણ થાય છે મદન, કેવડા, અબર, મુખક તેમજ નારંગીના ફૂલ વગેરેમાંથી આવ્ય ઘણી ભવના અતરોાજો છે આ અતરોની મિમત વરુની અનઅગના પ્રમાણમાં સોાી મોટી રહે છે તેવે એમા વિનાયની અર્ધે વસારે પ્રમાણમાં વપરાય છે

અનાંજ અનાંજની પહેલી એની કયા થઈ એ માટે ભારે મતભેડ છે જુલુલુ હિસો પાતાનો દાવો કરે છે

(૧) હિંઆ મોઢે-એ-હારોના જઉરોમાં થઇ ના ઢાણા મળ્યા હતા, તે ઇમીલીસન પૂર્વે ૨૦૦૦ વર્ષનાં ભૂના ગણાય છે

(૨) ઇજીપ્તમાં કમરોમાંથી આન પ્રાચીન મુતરેહો પાસેથી ઢાણા મળ્યા છે ત્યાં ઇ સ પૂર્વે ૨૪૦૬ની સાલમાં એરોસ નામે રીતએ અનાજનુ પહેાવડેનું પાવેતર કર્યું હતુ, એવી માન્યતા છે ડુવા એ રેવીની પૂલ થાય છે

(૩) ઇરાનમાં ઇ સ પૂર્વે ૮૦૦૦ વર્ષ ઉપર અનાજનુ પહેનુ પાવેતર થનુ હોય એવા અપ્રમાનો વિદ્વાનો કરતા હોવાની દલકેમા પ્રશ્નિત છે

(૪) ચીનાએમા પ્રાચીન પુસ્તાકમાં ઇ સ પૂર્વે ૧૬૮૮ ના વરસમાં ચી જનુ-ગા નામે બાનાસહે પટેળી જેતી કરાવી હતી

(૫) યુરોપમા પૂર્વે ૧૬ રેવોમાંથી અનાજ આયાન થતુ હતુ ઇકા સેકામા ઇગેકમાં ઘડીની પ્રથમ આયાન થઇ હતી

અનેનાસ કેવડાના કાંટા જેવા પાંદડા વન્યે એના મોઠા થાય છે હાદરો, મિલોન, પિનાગ વગેરે પૂર્વે

કેશમાં થતા પા છે એની છાત બારી કુને મનના રૂખમાં સાકરના રસમા હુ માડી એની નિકાસ સિંચાણરથી થતી હતી આ રંગ મીઠું, પિત્તશામક અને ન્વાનિનાક છે અછર્ણ ઉપર મનેનારના પતીકા, મરી અને ધિલવતી ભૂખા મારો ખવાય છે

અપૂર્ણક ગણિત ને આકઅપૂર્ણ એટલે એના

એક મેઇ ભાગ લખવામા આવે તે અપૂર્ણક કહેવાય છે પા ભાગ ૧/૬, અર્ધો ભાગ ૧/૨, પોલો ૩/૪ એ પ્રમાણે એક વસ્તુના ભાગો અપૂર્ણકની રીતે લખાય છે કાચકની રીત પ્રમાણે એના ભાગમા એકનો અણુક અશ એમ લખાય છે એમા બ્યાવહારિકે અપૂર્ણકમાં ચીખના ગમે તેવા ભાગના ગમે તેવા પેા ભાગો કરીને આકકામા લખી શકાય છે

આપણા વેપારીઓ ચોથા ભાગને ૦, અર્ધા ભાગને ૦૦ અને પોલા ભાગને ૦૦૦ ની રાશીથી લખે છે રોગમા ભાગને ૦), આઠમા ભાગને ૦૪ અને એ પ્રમાણે લખે છે એક આનાને ચોરા ભાગ ૦ આનાથી લખાય છે સરવાળા, બાનાકી, સુસકારિમા પણ આજ રીત વધારાય છે

અપૂર્ણક દર્શાવે-આમા દર્શાવેને જાહેર એક

મીઠુ આમા મીઠુ છે ઈએક સિવાય યુરોપમાં મીઠુખરે ઠેકાણે મીઠા માપ, તેવ મને સિંકાઓ દર્શાવતી રીતે ચાડે છે આથી ત્યાં દર્શાવતી રીત ખૂબ પ્રચલિત છે, જેમકે ૩/૧૦ લખવુ હોય તે ૩ આમ લખે છે

$\frac{3}{100} \quad ૦૩ \quad ૩ \quad \frac{3}{1000} \quad ૦૦૩ \quad \frac{3}{10000} \quad ૦૦૦૩$

આમ લખે છે

અધ્યાનિસ્તાન આ પદાઓનો પ્રદેશ છે એની

ઉત્તરે ઉર્કનાત તથા હિન્દુશ નામે પ્રવત, પૂર્વ પેશાવર અને સિંધુ નદી, પશ્ચિમે ખેરાસાન અને દમિણે બુઝિસ્તાન આવેલ છે એની ઉત્તર-દક્ષિણ બાજુ ૭૦૦ માઇલ, પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈ ૧૪૦ માય હોઇને કુલ વિસ્તાર ૨૪૫૦૦૦ ચો માઇલનો છે આ દેશમા ૨૨૧૧ તાલુકાવાળાઓ રહે છે કુલ વસતિ ૧૧ કરોડની ગણાય છે એ રાજ્ય પાને એથેય બદર નથી હોવા છતાં તમા સુસ્તુ ભાષા બોલે છે કાકા બાગમાં ઉર્ક પણ બોલાય છે અનેનો મોઠા ભા. સુરિઝમેનો છે લગભગ પાંચ હજાર હિંદુઓ (કાણુજીનો) ત્યા વગે છે મોઠા રટેરોમાં કાણુજની વગતિ ૮૦,૦૦૦, કંદહારની ૬૦,૦૦૦ અને હિરાતની ૩૦,૦૦૦ની છે કાણુવા હોમા સિંહાણની બાનતમાં પછાત છે થણા ખરા સુવારકોમાં (ધૂધી નિગાએમાં) લખે છે રાત્રે ચાંડ વર્ત થયાં આશ્મિક અને માશ્મિક સાગાઓ રચાપી છે કાણુમાં વિશ્વવિદ્યાલય ૧૯૩૨ મા રચાપાડ હતુ સિંહાણનો મધિમા વિકાસ રાજેરોમાં છે, ન્યારે ગામકાઓમા મેમો તેા તજવારની ભાષા અ સમજે છે કુરાન અને ધરગામી કાચક સુબજ ન્યાય અપાય છે, પરંતુ હવે પેા રચાપાડે તેમ છતાં હજુ મામકાઓમાં વડીલા બેગા થ (દરગાઓ) ન્યાય ચૂકવે છે

પેશાદા-અધ્યાનિસ્તાનની પેશાદા હોદ્દથી બે કરોડ

રૂપિયા જેટલો ગણાય છે હોમા મતીબ હોમા છતા ૨૨૧૧ છે આથી તેઓ કાંઈ સોડમા દજાતા નથી અહીની સુખા હાન અકાનની છે.

મૈત્ય-સાધારણ મીત કાણુવાના અંમીર પાસે

૭૨૦૦૦ નું પગારદાર રો મ છે બાજી ગામદાના તાલુકાવાળા યુદ્ધ વખતે રોનિમ લઇ લકના આવે છે ત્યાંના લોકરમાં ૪ પાયદળ, ૧ તોપખાનુ, ૧ મેડેસ્વારનો વિભાગ અને એક મ રોનો વિભાગ છે મેલ્લા નાનાં ઈશ્વરો કાણુવાના કારખાનામાં બને છે ન્યારે મોટાં બંગા લીધા વાર હિંદી સરકાર મારફતે યુરોપથી આવે છે હમણાં ત્યા વિમાનેનુ પણ એક રોય હોયુ કરવામાં આવ્યુ છે હિંદમા હવે વિમાનીઓને સિણ્ણ અપાય છે

હુન્ના ઉદ્યોગ-આખા દેશને મેટા ભાગ પર્વતોથી

વિસ્તરેલો છે દેશના રાકા, કાકા પર્વતોવાળા ભાગોમાં ખાદ પેશા થતી નથી છતા મેલ્લાક ભાગોમાં સારો વાસા. વાસનો હોવાથી પર્વતોની ખીણોમાં યુકન મેલ્લા, કામ, અછર, ૧૯૨૬, ૧૯૩૬, ૧૯૪૬, ૧૯૫૬, ૧૯૬૬, ૧૯૭૬ વગેરે થાય છે અહીં અનાજ બોણુ પકે છે, પરંતુ પર્વતો ઉપર વેળે ચારવા માટે વિશાળ જમીન છે જમીનમા હીમના છોટવા યુકન હોય છે મેકાનુ માસ, ચાપા હીમો મેલ્લા અને યોડુ અનાજ એ હોમાની ખેતરાથી છે અહીં ગાયો બેસો ધોળી છે હોમા ધીને ઈએલે વેળાની નરબીતો ઉપયોગ કરે છે વેદાના હોવાના વસ્ત્રો નુપેનુપેડે વાણ્ય છે આ પ્રદેશમા કપાસ થતો નથી કાપ ની આવ્યાત હિંદમાની માથ છે ખાક પણ હિંદમાથી જ પૂરી પાકવામા આવે છે લોહાના માનો પણ હિંદમાથી જ લાવવામા આવે છે કાણુવામા કાપક, હીવાસાની જટન મામકા અને જાન વોરેના થોવા કારખાના નીકાળા છે પણ કપાસ જાડેમાં, તેમ અને લોખંડ હલ સપૂર્ણ રોજાયાં નથી એટલે કેશ ઉદ્યોગમા પછાત છે અધ્યાનિસ્તાનની જમીનમા ભૂખરો અનેક છે પણ તે વધુ વિકાસ માગે છે રાજ્ય વિકાસ કરવા તત્પર છે, પણ રાજ્ય અને પ્રલ પાસે રેલો નથી જ્ઞાનવિજ્ઞાન, વિગુન, રસાયણો અને યત્ર-સાધના અહીની પ્રલ પછાત છે પરંતુ સ્વાર્ગ્ય મા આ પ્રલ જવ આપે એવી બજારાન અને નરખા છે

વેપાર-અધ્યાનિસ્તાનનો વેપાર વિશેષ રીને

બાઈનરમાર્ગ દ્વારા હિંદ સાથે કાણુવમા હજુ ખાદ રહેલે બધાઇ નથી, તેમ જરૂર પડે નથી ઈયા પર્વતમાર્ગે હીમ અને હિંદ સાથે વેપાર ચાડે છે હિંદમાથી કાણુવ જવાને માટે ખાઈનરપાસ, ગોમાવપાસ, જાન વગેરે માર્ગો છે રાજ્યમા થોળી મોટી સડકો ખાઈનર-કાણુવ, કાણુવ-કંદહાર અને કંદહાર-હિરાતની છે પણ તે પણ પૂરી પાછી નથી કાણુવમા પહેલા તેા હીંદની વણકારો મારફતે વેપાર નાલેનો પરંતુ હવે તેા મોટાં હોરીઓ પણ ચાડે છે હિંદી તથા કાણુની સરકાર વણકારોના રેલ્વ માર્ગ ઈયા પર્વત ઉપર મોટીસારો રાખે છે જરાક ગંધલી નેવાન તાલુકાવાળા (ગામવાસીઓ) વણકારોને લૂટી લે છે કાણુનો વેપાર સુખ્યત્વે ત્યાની સરકારે હાથમા રાખ્યો છે કાપક, હથિયારો, ખાંડ તમજ લોહાની ચીજોની ત્યાંથી નિકાસ માપ છે અધ્યાનિસ્તાનમાથી મેલ્લા, લાકડું, ચામડું, હીમ અને ગાલીયા આવે છે ત્યાના નજીમાં એક હિંદી રૂપિયાના ૩ અધ્યાન રૂપિયા મળે છે

ઇતિહાસ-મહામારતમા કોરોના માગ રાકુની

આ તવારેજ, પ્રાચી હિંદુઓની વસતિવાનો દેગ હતો પાછી તમા શુદ્ધર્મનો ફેલાવો મધો બામચાન ખાનેની પર્વતો

અરીણ

માની કોરી કાઢેની ૧૨૦ ફીટ લાંબી તથા શુદ્ધતા ભૂતિઓ હજી પણ ત્યાં હજાર વર્ષો થયા હોય છે કાણુના મુશ્કેલીમાં જોડાયા કરવા અનેથી સેકેડો જુદા ભૂતિઓ મુકવામાં આવેલી છે મધ્યકાળમા કાણુલ ધરાવને વીને હતું મહત્તમ ગીઝનવી અને શાહજીની ઘોડીએ હિંદ ઉપર ઘણી સ્વારીઓ કરી મોગી લૂંટો મેળવી હતી. મોગાગેવા હાથમા જે પ્રદેશ બાબર અને હુમાયુના સમય સુધી રહ્યો હતો અકબરે પણ એ દસ છતી લીધો હતો ઈ સ ૧૭૪૭મા અહમદશાહ દુરાનીએ કાણુલમા રવત્ર અધ્યાપન સભા સ્થાપી હતી ઈ સ ૧૭૫૧મા અહમદ દુરાનીએ પાણીપતની મોગી લડાઈમાં મરાઠાઓનો ભારે પરાજય કર્યો હતો એ દુરાની વંશના અમીરો વાર વાર બચ્યા થતા રાજ્ય ત્યાંથી ફેરતા હતા બચ્યા તો માર્યા ગયા હતા ઈ સ ૧૮૩૯માં અહમદજી શાહસુબને અધ્યાપનોના અમીર બનાવ્યો હતો ઈ સ ૧૮૪૧માં અહમદજી એન્ટ અને સૈન્યોને અહીં પાનેલો કાળી નાખ્યા હતા અથવા ઠંડીથી મરી ગયા હતા ઈ સ ૧૮૭૭ માં પણ ફરી એવેળ બનાવ બનેલા આ રવત્ર પ્રભને વગ કરવી મુશ્કેલ લાગી અહમદજી અમીર અમુલ રહીમખાને માઠી આપાતો બેના પેન અમીર બનાવું લાખાને એ લૂટારે બચ્યા સમર્પણે નાસી જવાની ફરજ પાળી એની પાસેથી જનરલ નાઠીરખાને રાજ્ય જૂંટવી લીધું હમણે ત્યાં અમીર મહમદ. ઝાહિરશાહ રાજ્ય કરે છે અથવા સરકાર તેને વાલિકે અદાર લાખ રૂપિયાનું વપસિત આપે છે

અરીણ આ એકે જેર છે. અહમ પ્રમાણમા

એના ઉપયોગ ચોલાય તરીકે હિતાવહ બને છે પરંતુ બચ્ચન તરીકે એના ચીન ઉપયોગ શરીરનો નાશ અને ક્ષયને બોનર છે હિંદ અને ચીનના લેખોમા આ અચ્ચન વિષય પ્રમાણમાં ન્યાય છે હિંમા એના કંબુને કાઢી પીવાથી રાખપૂતો અને બીજી લાકણિક ભવિષ્યો એના માંકે ઉત્તેજનથી જનુનમા આપીને લડના હતા આજે પણ કાઠિયાવાડમા ખાસ કરીને કાઠીએ કાચરા ભજાવી કંબુમા કાઢી ટેકે કરવામા રસ લઈ રહ્યા છે ચીનના લાખો લેખે મ કુલખાનામા નહીને એક નળી વાટે અરીણ સગવડોને તેનું ધૂધપાન કરે છે એને પીનારે શ્રીકી તદ્રા અને ચીનના ત્રે ગેમા મહાની હોય છે અરીણનું અચ્ચન બહુ દ્રઢ નિશ્ચ અને મનોનિશ્ચ પછી જ આઈ પ્રારંભનાથીજ પૂરે છે અરીણના અચ્ચનને અરીણ સમયમા ન મગે તો એના હાથમા વેરે છે થણા માથાપો પોતાના બાળકને અરીણનાળી બાળાગોળીએ આપીને એની ઉકારીને શુકશાન પહોંચાડે છે

અરીણનો છોડ બેથી ચાર ફીટ ઊંચો થાય છે હિંદમા માળવા વિભાગમાં એની બ્યાપક બેની થતી હતી, અને હજી પણ થોડા પ્રમાણમાં થાય છે અરીણના ડોડવા ન્યારે મોઢા થાય એટલે તેમના ઉપર ખેડૂત તીણા હથિયારથી જખમ કરે છે એમનાથી જે રસ નીકળે તે શુદ્ધ અરીણ કહેવાય છે જમને તથા નળે ચિરોમા અતરે ડોડવાઓ ઉપર તીણા ચત્રોથી ઢિંગે કરી રસ કાઢવામાં આવે છે જ માગ, લિંકાર, ચત્રક્ર પ્રતિા અને માગવામા એની બેની થાય છે, રેશી રાઝેમા પણ એની બેની થાય છે અરીણ ઉપર ભારે સરકારી નકાન હોવાથી મુખ દાણવેરીઓ થતી હતી અરીણમા બીજા પાણીને મેગ કરવામાં આવે છે

અરીણ મોઢું ધરાક ચીન છે હિંદી સરકારે ચીન ખાતે અરીણ મોઢાવાનું ૧૮૧૩ થી ૨૦૦૨ બધ ક્યું છે અરીણ ઉપર ભારે સરકારી નકાન છે એમ રીડ લાગજમ એક હજાર રૂપિયા નકાન છે અરીણનો વેપાર લખાજ સરકારના ઇનામથી ચાલે છે સરકારી રાજ્યમા લાયસન્સ વગર એની બેની થઈ શકતી નથી રેશી રાજ્યોમાંથી પણ અરીણની નિકાસ પરદેશો ખાતે થઈ શકતી નથી ૧૪૦ રતવની પેગીની અરીણની પેાસ પાછા ૩ ૫૦૦ ખર્ચ લાગે છે સરકાર તરફથી લીવાન કરીને અરીણને ઇનરે અપાય છે જ માગ માગીપુરમાં અરીણ બનાવવાનું સરકારી કારખાનું છે અરીણની કિંમત રૂ ૩૨૦૦ થી ૪૬૦૦ સુધી માગણી મુજબ બેપને છે

અરીણની નિકાસ-૧૮૧૩-૧૪ માં ૧૬૮૫૮

હકવેટની નિકાસ હતી એની કિંમત રૂ ૩ લાખ પૈક એટલે રૂ ૧૧૧ કરોડ રૂપિયાની હતી ન્યારે ૧૯૩૪-૩૫મા માત્ર ૧૧૨ હકવેટની નિકાસ થઈ હતી જે રેશી સરકાર પોતાના રેશને અરીણની જમરે છે એનું પ્રમાણ ૧૦૫૧ છે તે રેશમાજ હિંદથી અરીણ ચરી શકે છે સિંચોન, હોંગકોંગ, સિંગાપુર, બોર્નિઓ, સિયામ અને જમ ઇન્ડિઝ ખાતે અરીણ સરકારી હુકમ મુજબ ચડે છે ૧૯૧૩-૧૪ માં સરકારને અરીણમાંથી ૧૬ લાખ પૈકની પેાસ થઈ હતી હવે લગભગ પાંચ લાખ પૈક એટલે ૨૬ લાખ રૂપિયાની પેાસ રહી છે પ્રલયથી અરીણની નિકાસ બધ કરાવવામા મુશ્કેલ શરોઆયો છે લાગ, ધરસ, અને ગભિ થા એજ હોડવાઓમાંથી થાય છે અચ્ચન એના ડોડવામાંથી નીકળે છે

અરીણનો ઇતિહાસ-૧૨મી તરફથી મુસ્લિમ

થોડાંઓએ હિંદમા આવેલી આ રેશમાં અરીણ લાખન ક્યું હતું આરબ લેખેએ આવેલીને અરીણની પ્રથમ બેની પહોંચ ઇનામોને રેશ છતી લગને શરૂ કરી હતી માગવાની જમીન આ બેની માટે હિંતમ ગણાઈ છે દરિયાની સાપાતીથી ૧૩૦૦ થી ૨૦૦૦ ફીટ ઊંચી સાગવાની કાળી મરેડીની જમીન અહીં પાડને માટે ક્યુ ક્યુ બજાઈ અરીણના હોડવાઓ માટે સરસ સલાખ, ખત અને ખાનગી જમર છે જે એના માટે બકરીની લીંકીનું ખાતર શેષ ગાણ છે મોગાગેવા સમયમા એના પર ભારે કર હતો મોગાગે પછી અરીણના હકો મરાઠાઓના હાથમા આવ્યા મરાઠાઓ પાસેથી ઈ સ ૧૭૭૩ માં અહમદજી અરીણના હકો ખચ્યા અહમદજી ચીન ખાતે અરીણની નિકાસ કરવા માગી ચીનના અરીણીઓ મોઢા પ્રમાણમાં હિંદનું અરીણ લેતા હતા હિંદના જૂના જમાનાના મોઢા ધનપતિઓએ પોતાની દોલત અરીણમાથી મેળવી હતી ચીનની સરકારે પોતાની પ્રભને અરીણથી બચાવવા માટે અચ્ચ સરકારને અરીણની આમનાની બધ કરવા વિન વિ કરી પરંતુ અચ્ચ સરકારે તેના પર કાઈ લઈ આવ્યું નહિ આથી ચીનની સરકારે હિંદથી આવતા અરીણને જમ કરી લીધું અચ્ચ સેનાપતિએ ચીન ઉપર આક્રમણ કરીને ચીનને ઈ સ ૧૭૫૪ માં ખરાબિત કરી મોગી ઉકારાની મેળવી ચીન મોઢા પ્રમાણમા હિંદથી અરીણ ખરીદ્યા લાગ્યું હિંદની મહેસુલને આ અરીણની નકાતથી કરોડો રૂપિયાને લાલ થયો હતો, પરંતુ પ્રલયધના દાણથી ૧૬૧૩નો સાલથી ચીન તરફ અરીણ મોકલાવું નથી ચીનમા અરીણની બેનીના નિકાસ થયો છે

હિંદમાં જંગલ, આસામ, રાજપૂતાનામાં અહીંણેનો ઉપયોગ થયો છે.

અખીલ: વેપારની સુગંધિત વસ્તુ છે. એની બનાવટ સુગંધીવાળાં કપૂર કાચલી, ધણેશ, સફેદજંદન, એ દશ દશ તોલા લેવાં; નાગરમોષ ૨૦ તોલા, કેસર બે માસા, કરસૂરી ૨ વાલ તથા ભવંની, ભયકેલ અને એલથી એકએક તોલા લેવાં. કરસૂરીને ખારીક વાટી તેને સુકાવજો પટ દેવો. આ બધાં ખારીક કપડાણે મૂલ્ય તે અખીલ. એ પૂલમાં વપરાય છે.

અક્ષોર: (વસતિ ૯૧૪૦૩૫) નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. પંભજના યહ અજાની મંડી (બજાર) લાટિન્ડાના સ્ટેશનથી ૪૫ માઇલ દૂર છે. એ લાટિન્ડા સામસેરા રેલ્વે લાઈન ઉપર આવ્યું છે. બે મંડીમાં ઊન, તમાકુ, શાકા અને તેલી-બીયાનો પણ વેપાર છે.

અમદાવાદ: સને ૧૯૪૧ ના વસતિ ગણતરીના સરકારી હેવાલ પ્રમાણે તેની વસતિ ૧૬૧૨૧૭ જેટલી છે આ શહેર સુબંધ ઇલાકાના ખાનગર સુબંધ પ્રાંતનું સત્તાવાર મુખ્ય શહેર છે, તે હિંદોગ તથા વેપારમાં પણ અગ્રણ્યતા ધરાવે છે. તે ભગભ ૨૩૦ અશ્વાંશ અને ૭૨૦ રેખાસ પર આવેલું છે. સુબંધની ઉંચેર ૩૦૦ માઇલ પર બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેથી જોડાયેલું તે મોટું નગરનાં છે. સુબંધની અધિના, સંકુલિત ને અસ્પર્શ અહીં કેન્દ્રિત થયાં લાગે છે. અમદાવાદ ઇલાકાનાં કુલ ૮૮૪ ગામો છે તે સાગરમંતિ નદીને કાંઠે આવેલું છે. ત્યાં બે આદેશ કોલેજો, એક સાયન્સ કોલેજ, એક હોં કોલેજ, એક હોમમં કોલેજ, તે ઉપરાંત રાકટરી પંખાના અભ્યાસ માટેની અને મિલની યાંત્રિક તાલીમ માટેની શાળાઓ પણ અહીં છે. સુબંધ વર્તમાનકાલે સૌરાષ્ટ્રી જેવી વિવાદલાના પામતપ સંસ્થાઓને પણ અમદાવાદ પોતી રહ્યું છે. સુબંધ ઇલાકા ભરમાં બહોળા પ્રચાર પામ્યાં દૈનિક અને અઠવાદિક પત્રો અહીં પ્રગટ થતાં હોઇ પત્રકારવર્ગ પામ પણ બન્યું છે. પૂર્વ આખીલને ત્યાં પોતાનો આશ્રમ રચાવીને તેને ઇતિહાસ-અમર બનાવ્યું છે, ઐતિહાસિક શહેર દેવાળી ત્યાં સંખ્યાગ્રંથ નેવાલાયક રચ્યો છે, અને તેમાં અવારનવાર હેમરા થતા બન્ય છે. એ ન્યાઓમાં સુબંધની વિવિધ કલા કારીગરીના સર્વક્રેષ્ટ નમૂનાઓ નજરે પડે છે અને એ સ્થળોમાં કેટલાંક તો પવિત્ર ધામો પણ છે જ્યાં હિંદુ, સુરિલમ વગેરે કેમોના ધર્મોની કૌરમ સદાય પમરાટ મારે છે એ સ્થળોમાં ભુમા મરહુમ, રાણી દિગ્ગીની મરહુમ, હેજરખાનની મરહુમ, મલ્લિક-ચોકડાના રાજાઓ, રવખીનારાયણનું મંદિર, હરીસિંગનું દહેરે તેમજ પ્રાચીન કલાકારીગરીને ધ્યાલ આપનાં સંખ્યાગ્રંથ બેન દેરાં, દરિયાખાનનાં ધુમટ, સરખેજનો રોલ્લો, લક્ષ્મી કિલ્લો, કંકરિયા તળાવ, દાદાહરીની વાવ, વગેરેના સમવેશ થાય છે. અર્થસીમ ઇમારતોમાં ને થવા લાયક શી મંગલદાસ મેમોરીયલ દાદન હોવ, પ્રેમાભાઈ હોવ, મલ્લિકલાવ જોખાવા લાલગેરી, સુબંધ વિદ્યાપીઠ, ગાંધીઆશ્રમ, વગેરે વગેરેના સમવેશ થાય છે. હિંદની તથા પરગની મોટ મોટી વેપારી પેઢીઓ, બેંકો, વીમા કંપનીઓ, વગેરેની શાખાઓ અહીં પોતાનું કામગીર મંભવર થાયા પર જોડેલે ભય છે. આ શહેરનું રેલગી કાપડ, કિનખાજ, હાથ બનાવટના કાગળો, ધાતુનાં વાસણો, નકશી કામ વગેરે ખૂબ વખણાતાં હતાં.

મિલ ઉદ્યોગ — આને અમદાવાદમાં ૭૩

મિનો કાપડ-સુતારનું વિરાટ ઉત્પાદન કરી રહી છે. તેમાં ૧૭૬૪૨૮૩ પહો અને ૪૩૩૧૫ શાળો છે. ઘણી મિનોમાં તદન અદ્યતન થયો છે. ખાનગી માલિકી સિવાયની મેન્ટ-સ્ટેટ કંપનીઓની મિનો પાછળ ૧,૦૪,૨૩,૩૩૫ રૂપિયાની રકમનું ભરપાઇ થયેલી વાષણનું નાણાંબજ રહેલું છે. અમદાવાદની મિનોમાં ૭૬ હબર ઉપરાંત સમલવીઓ રાઇ મેજવી રદા છે. અહીંના મિલ-ઉદ્યોગ ખૂબ જ રોમાંચક અને અત્યેક સાહસોથી ભરચક એવો ઇતિહાસ ધરાવે છે. અહીંના મિલ ઉદ્યોગ સુખ્યત્વે સ્વદેશી છે અને તે એકલા હિંદ માટે નહિ પણ આંતરરાષ્ટ્રિય મહત્વ માટે બજારો મોતો ધરાવે છે. હિંદ-ભરમાં હિંદી માલિકી તમે મિલ ઉદ્યોગનું મંગળાચરણ કરવાનો ખ્યાલ સૌથી પહેલવહેલો તો અમદાવાદના ઇનેક્સી નરેન્દ્ર રા. બા રોક રણછોડલાલ હોશાંગલાલ આવેશ, તેમજ અમદાવાદમાં મિલ ઊભી કરવા ૧૮૪૭ થી પ્રયાસો આદરી, બાર વર્ષના ગાળા દરમિયાન અસંખ્ય અને અસહ્ય અંતરાયો વેલી, પોતાનું સ્વપ્ન ૧૮૫૬માં સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું. અમદાવાદમાં રચનાનાર પહેલી મિલ તે રાહદુરની "અમદાવાદ રપીનીંગ અને વીવીંગ મિલ" અમદાવાદ શહેર દરિયા કિનારાથી દૂર આવેલું હોઇ અને તેને અનુકૂળ બજારમાં ન હોવાથી રાજાતમાં મિલ ઉદ્યોગની મંદીરની તથા કોલસે લાવવામાં પારાવાર તકલીફ વેલી પડેલી સુબંધ ખેતીપ્રધાન હોવાથી મિલો માટે મનુદેર મેજવામાં પણ આ ઉદ્યોગની બાવ્યાવરથાએ હવેલેલ મુશ્કેલીઓ જોઈ છે. પણ બધી જ પ્રતિબુદ્ધતાઓ પર અમદાવાદના સાહસિક ઉદ્યોગપતિઓએ આખરી વિજય મેળવ્યો છે. બે અમદાવાદ બંદર હોવ તો તેવી નહોતીલાલી સુબંધ કરતાં પણ વધુ પ્રમાણમાં નજરે પડત. અમદાવાદમાં મિલમાલિકો મંદળ અને અનુર મહાબન જેવી મોસલાર સંસ્થાઓ છે. અમદાવાદની મનુર મહાબનની સંસ્થા તેના ઠરૈફપણા તથા દીર્ઘક્રિષ્ટ માટે જગમશદુર બની ચૂકી છે, તેણે રક્તે રક્તે મનુદેરની નગર સેવા બનવી તેમનું સ્થાન ઊંચું અને ગૌરવભર્યું કર્યું છે. અહીંના મિલમાલિક ખૂબ જ ખતિલા, ભતમહેનતવાળો અને ઉદ્યોગની બધી જ બાબુઓનું ઊંડું જાન ધારવાનાર છે તેમનું સ્થાપિત હિત અસાધારણ પ્રમાણમાં હોઇ તેઓ અમુર્વ કાળજી હાથે છે અને ઉદ્યોગને તેઓ રાહર બનાવી રચ્યું છે. આ બધા કારણોને લીધે અમદાવાદ પૂર્વના મા-ચેરસ્ટર ગણાય છે.

મિલ ઉદ્યોગ ઉપરાંત અમદાવાદમાં હોઝિયરી, કાચનો સાખા, કાગળ, દવાઓ અને રસાયણો બનાવવાનાં પણ કારખાનાંઓ છે. દરેક ભવના સુખ્ય વેપારોનાં બજારો અને એક્ષચેન્જ બજારો પણ અહીં છે.

ઇતિહાસ — ઈ. સ. ૧૪૧૨ માં સુલતાન અઠમદશહો આ શહેર વસાવ્યું હતું પાટણની ઇમારતો તોડીને સુરિલમ રાજકર્તાઓને અમદાવાદને રાજ્યાન ક્યું હતું ને આને એક ઐતિહાસિક રાજ્ય મનાયું છે. પાટણની પડતી પછી સુબંધનું તે પાટનગર બન્યું. સુવત્તાન મહમદ બેગડાના કળમ તે ખૂબ જ નહોતીલાલી પામ હતું સુબંધના સુવત્તાનો પરાભવ કરી સુચન સમ્રાટ અકબરે તેને છની લીધું. સુબંધના હાથમાંથી તે મરાઠાઓના હાથમાં ગયું અને ગાયકવાડને હરાક

તેના વહીવટ મુખ્ય થયો. ગાયકવાડ પાસેથી અંગ્રેજોએ ઈ સ ૧૮૧૮માં તે મેળવ્યું. ત્યાં સુભાગ પ્રાંતની વડી સરકારી કચેરીઓ, કમિશનર ને કલેક્ટરની ઓફિસો, સેરાન્સ કોર્ટ, વડું પોલીસ મથક અને સરકારી મથક છે. મૂળ શહેરની આસપાસ કેટલાય વેરાસ માઇલોમાં આનુજાલુ આયુર્નિક પ્રસાંગ (કે. એ. હાઉસીંગ સોસાયટીઓ) વચાં છે શહેરમાં સર્વત્ર પાકા ઘસરના રસ્તાઓ છે પાણી અને વોન્ટીની ત્યાના સ્ટોસોને ઉત્તમ સગવડ મળેલી છે.

અમરાવતી: આ કપાસનું મુખ્ય મથક છે.

છ. આઈ. પી. રેલ્વે ઉપર આનુ હોમને આન્દેસેના કપાસ અહીં મળે છે. મુખ્યમાં કપાસના વેપારીઓના એન્ડેસ પલ્લ અહીં રહે છે. શહેરમાં કેટલાક કપાસના ઇન્ડસ્ટ્રીસ છે વસતિ આસરે ૧૦ લાખની છે. વરસાદ ૩૦ ઇંચ આસરે પડે છે વર્ષી જુલા, યુદ્ધ, મગ અને કપાસ થાય છે. અમરાવતી શહેરમાં ૧૦ લાખની વસતિ છે વરાહ પ્રાન્ટુ એ મુખ્ય શહેર હોમને છ. આઈ. પી. રેલ્વે ઉપર આનુ છે. છના, પ્રેસો પલા છે

આમરેલી: આ શહેર સૌરાષ્ટ્રમાં આનુ છે. ગાયકવાડના કાઠિયાવાડમાં માણુ અને મુખ્ય શહેર છે વારે તારે મેઝાનવાળી જમીન છે ગાયકવાડના મુસે ત્યા રહે છે. વેપાર સાકાર છે. એની યુદ્ધ, જુહાર, બાજરો અને વપાસની છે. મુદ્દોગોમાં હાથપણાનું કાપક મુખ્ય છે.

અમૃતસર (શહેર): આ ખંદર નદી, પલ્લ વેપારનું મોટું મથક છે એ હિંદી એક મોટી મંડી એટલે જનર મણુ છે. વસતિ ૩ લાખની છે એમાં શીઓનું સોનેરી મહાન ખંદર "હજાર સાહેબ" અલિપુ છે. અલિપાવાશી જાનની કનક માટે આ શહેર ઉત્તિહારમાં અમિદ્ધ યુદ્ધ છે. આ શહેર કપાસના વેપારનું મુખ્ય મથક ગણાય છે, આમદાની પલ્લ મેટો વેપાર માટે છે. આનામાં યુદ્ધ અને ચણા માટે ખડુ એ મુખ્ય મથક છે. એમાં હજારો સાગી ઉપર મુદ્દોગોથી લેનડું કાપક વપાય છે. તે સિવાય શેરંછઓ અને માલીયાઓ માટે પલ્લ તે વખણાય છે. આ શહેરમાં રાજ્યાં જનરો પલ્લ છે. સુન્દની વેપારીઓ, કાંડાદારો અને રંગ માથના વેપારીઓ પલ્લ છે. એ શહેરમાં પલ્લ કાંડા રિપાની થીએની આપના અને આ કાંડા રિપાની થીએની નિઝાસ થાય છે નિઝાસ વેપારમાં મુખ્ય વરડુ યુદ્ધ, સાંકો, શેરંછઓ, માલીયાઓ, મુદ્દોગોનું કાપક, પિત્તવા વાગળો, ન્યાહિર વગેરે છે. અમૃતસર કાપકના આપના વેપારનું મુખ્ય મથક છે. અહીં એક એ કાપકની મિંગો પલ્લ છે. અમૃતસર એ મેટો મેગ લસાય છે એક વેપારી અને બીને કિનારીને મેટો પ્રખ્યાત છે. જુહાર, કાસમીર અને કાનુવના વેપારનું આ જનર ગણાય છે. આ શહેરમાં કાપક, સાગ, એનુનિયમ, એસીડ, આમદ, કાગ, લોકના વેગો છે.

અમૃતસર (પ્રાંત):—પલ્લની આ પ્રાંત ૧૫૭૮ થો. મા. લંબાય થાય છે. એની વચાં ૧૧૧૦૨૦ ની છે બાયા ટરુપી, પંલની અને ઉડું છે આ પ્રાંતમાં જમીનો માંડ છે. મેગ વારે છે ટેલિયા નદીના કિનારે તેની બંનેડી નાની ટેકરીઓ છે બે, વાંચા અને અમૃતસર તી થાય છે સૌરાસ વરયા માસરે ૨૦ ઇંચ પડે છે. આ પ્રાંતની જનુ

અધ્યક્ષરની પલ્લ મેટોરિયાનુ ગણાય છે. જમીન પાળી-મટ્ટી અને ચાકની બનેલી છે. એમાં જનરોમાં યુદ્ધ સાસ પાકે છે પ્રાંતમાં નહેરો સાસ પ્રમાણમાં છે. પહાગા વડું, ચણા, જવ, શેરકી, મકાઈ, મોખા, કપાસ અને મગ થાય છે, સારસા પિન પલ્લ મળે છે

અમેરિકા: જગતના ચાર ખંડો પૂર્વગોળાધર્માં

આન્યા છે, ન્યારે અમેરિકાના આગે ખંડ બીન પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં આન્યા છે. એટલે પૃથ્વીના ચોથા ભાગની જમીન શેરકી છે. એની આનુજાલુ મેટોરોનિક અને પેસિફિક સમુદ્રો આવેલા છે. એમાં કિનારાને કુદરતે બે મોટી રાષ્ટ્રોનુનિર્માણ વહેંચી દીધો છે એક કિનારા એ ઉત્તર અમેરિકામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનું મુખ્ય રાજ્ય, કેનેડા, એ બારે સમુદ્ર અને મેટા સાધનો તથા ટચ સંસ્કૃતિ ધરાવનાર પ્રદેશો છે. એનુ જુડું વર્ણન આગળ આવશે દક્ષિણ અમેરિકામાં નાના નાના અનેક રાજ્યો છે ઉત્તર અમેરિકામાં નીચું મેક્સિકોનુ પલ્લ રાજ્ય છે. ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાને પનામાની સામુદ્રપીથી જોડેલાં હળાં પનામાની મોટી નહેરો આપી યુનાઇટેડસ્ટેટ્સના સંયુક્ત રાજ્યે વેપાર અને ન્યવહાર સારવ કરી નાખ્યાં છે ઉત્તર અમેરિકાના વિસ્તાર ૮૮૬૨૦૦ ચોરસ માઇલનો છે દક્ષિણ અમેરિકાના વિસ્તાર ૧૫,૦૦,૦૦૦ ચો. માઇલનો છે, અને એની સમીપમાં આવેલાં હાંડુ-એના વિસ્તાર ૬,૦૦,૦૦૦ ચો. માઇલનો છે. કુલે એ દેશની જમી ૧,૪૪,૪૨,૦૦૦ ચો. માઇલનો વિસ્તાર ધરાવે છે. એ મુસે ૧૫ કરતાં વારનું મોટું, આફ્રિકા કરતા ૧/૩ જેટલું મોટું અને એશિયા કરતાં વિસ્તારમાં અધુરું છે અમેરિકાની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૬,૧૦૦ માઇલની છે અમેરિકાની વસતિ ૧૫ કરોડ એટલે હિંદીથી અર્ધાંથી પલ્લ યોછી છે એ દેશ ઇ. સ ૧૪૬૨માં રેપના રાજની સંકાયતી હાથેએસે સોધી કાઢ્યો હતો. વેપાર ઉલોગ અને સમૃદ્ધિમાં જમદમાં આ દેશ અનેક છે. આ દેશમાં સોધી મેટા મકાસરો, શેરકી મોટી નદીઓ, સોધી મોટાં શહેરો છે તે સોધી મેટા પ્રમાણમાં કપાસ, યુદ્ધ, લોડું, તેલ અને લોડું ધરાવે છે. રેલ્વે, મોટરકારો, વિમાનોની સંખ્યામાં પલ્લ આ દેશ સોધી પહેલાં દરમજી ભાગવે છે. અમેરિકાના કેનેડા, સંયુક્ત રાજ્ય વગેરેમાં વેપાર અને રેલ્લ માટે હિંદીઓને હાજબ કરવાની મનાઈ છે ઉત્તર અમેરિકામાં તે જૂના રહેવાસીઓ ધોમધોમે સખાપ્ત થઇ નતાં તેનું કથાન જોરાઓએ લોડું છે હવે ત્યાં આદિ નિવાસીઓ ખુબુ જ ઘોડા રહ્યા છે આ મકાસરોને રાજ્યે અંદર અંદર કુપરવાળાં અમેરિકાનાં નાનાં મોખાં રાજ્યોએ એકસાંધી કરીને જર્મની સામે મુદ્દ નહેરે કુપુ છે અમેરિકાને પલ્લ ભવિષ્યના વિસ્તાર કહેવાના જર્મનીને મોટો લાય છે

અમરેસરકામ: હોલેન્ડ અથવા નેધરલેન્ડ ને હય અથવા વર્ગદાના લોકોનું રાજ્ય છે તેનું એ મુખ્ય શહેર છે. એ સરકારમાં મોટો વેપાર માકનો હતો. એમાં કોનામાં એછી આક લાખ માણુગોની વસતિ છે નાના નાના અનેક રોટોનું એ સંયુક્ત શહેર જનુ છે સામરના કિનારાની માસપામને પ્રદેશ નીના દોવાથી સામરના પાણીના પ્રવાહો સામે મોટી નદી દીપલો બાંધીને આ જમીનું રક્ષુ કરવામાં આનુ છે. ઇ. સ.

૧૨૦૦ માં એ એક નાનું માછીમારનું ઘરું હતું. હમણાં તે એ શહેરને એક જ દિવસમાં બારે તોપમારથી ત્યાંની લોકોને જાન-મોતને લઈ લીધું છે. જાનનાં પાનાનું પ્રખ્યાત ઇતિહાસ આ પ્રેરણામાં રાખીને સમયે ઉતારીને એનો એકાએક કબજો લીધો છે. ત્યાર પછીનાં દાયકામાં ત્યાંનાં જેવાં સંસ્થાને હતાં તે બધાને ફેંટાવી લીધાં છે. આ સમયે પ્રભુ હમણાં પધારીને છે. અમર-રક્ષાનું બારું જાળમાં એક મોટું બંદર મળ્યા છે. ત્યાં વર્ષ ૧૧ ક્રીસ્ટ ઇ.સ. ૩૦૦૦ રહીશો આવે છે.

અયોધ્યા: હિંદનું સંયુક્તપ્રાંતનું એક નાનું શહેર છે. રામચંદ્રની એ રાજ્યધાની હમણાં બહુ પછાત હાલતમાં છે. એનો પ્રાચીન વૈભવ નાશ પામ્યો છે. કિશોર નદીના તીરે આંધ્રો એ શહેરમાં બહુ ઘોરો વેપાર છે. રેલ્વેનું નાનું જંકશન છે. શહેરમાં મુઝોર કિંદો, હવેલાન મંડ, વિશાકુંડ વગેરે મંદિરો છે. આંદિર એટલે અયોધ્યાના નવાનો વિવાહ અને મોનમલક માટે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા.

અરણ્યસ્તાન: આરબોનો એ દેશ છે. આ દેશની લંબાઈ યુરેશિય નદીથી તે બાજુધાનાં પની સાથે પુખ્તી મુખી ૧૧૦૦ માઇલની છે. પહેલાઈ રાતા સુધરૂષી તે રાજ્ય હવેના બિંદુ મુખી ૧૩૦૦ માઇલની છે. વિસ્તાર ૧૨૦૦૦૦૦ ચો. માઇલનો છે. એની ત્રણ તરફ રાતો સમુદ્ર, આરબી સમુદ્ર અને ધરની અખાત આવેલા છે. એ રહી રેતીનો પ્રેર છે. એમાં વિશાળ સૂકાં રણો છે, તેમજ કુચરોની હારમાળા પણ સમીપ છે. જૂઠાં અને લીધેલાતો બહુ ધોરડાં છે આ પ્રેરની વચ્ચેનાં અક્ષરો લગભગ ૧ ક્રીડે લેટીકે મળ્યા છે. વર્ષાતિનાં મોટા ભાગ રણમાં ક્યાંક ક્યાંક લીટી પ્રેરો હોય ત્યાં થેટાં અને હાંટ મારીને રહે છે. એ લટકતી ભોળી બીડન નામે જાણીયા છે. એમાંનાં ધણીખરા મોરો અને જૂંટકારોનાં ધણી કરે છે. અરણ્યસ્તાનમાં વરસાદ બહુ ઘોરો પડે છે. લેટો બધાં સુશિલો હોયને જાનવી, લઈએ તથા રવન પ્રમુતિના છે. તેઓ જોઈના લાખમાં રહેલા નથી. ઉચિતરોની ઉચિતર બધાં ભલે છે. આરબ લોકોએ મહાન પધાન મહાન સાહેબના પ્રયત્નોથી સંગઠિત થઈ સુરિયમ એકેકરવાદી ધર્મમાં દાખલ થઈ મોટા વિજયો મેળવ્યા હતા, અને ત્યાંનાં મહાન આરબ સામ્રાજ્ય રચાઈ હતું. એની ગૌરવગાથા ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. સુરિયમનાં મહાન યાત્રાપરો મહા અને મહિના અરણ્યસ્તાનમાં આવ્યાં છે. ત્યાં જાળનાં સુરિયમો યાત્રા માટે એટલે કે હજ કરવા ભય છે. આરબો હજપણ રવનગ્રામ ભોળે છે; પરંતુ એમના વિજયો, ગૌરવ ગાથાઓ, સાહેબ, વિરા, વિરાલ એ હવે ભોળાં પડી ગયાં છે. આરબોના દેશો ઉપર પ્રજાએ ઘણાં વર્ષો મુખી ચક્રવર્તિપણું ચલાવ્યું હતું; પરંતુ ગયા મહાયુદ્ધમાં એમને રવનગ્રામ મળી છે. અરણ્યસ્તાનની પ્રભુ ગરીબ છે. એ દેશ પોતાના પૂરતાં ખોરાક પેસ કરતા નથી; વળી કોઈ મોટા ઉદ્યોગ પણ ત્યાં નથી. ચંચાસામ્રાજ્ય એ ખૂબ પછાત છે એવી પણ બહુ ઘોડી છે, લોકોની મુખ્ય ખોરાકી થેટાવું માસ, ડાઉડું દૂધ અને ખજૂર છે. ત્યાંની પ્રભુ ગરીબ અને જાનવી હોવા છતાં એની પરીણામ વખણાય છે. કુરાનના અને શરિયાના કાયદા લોકો માને છે. ત્યાંના રાજ્યો પાસે આધુનિક શર્યાતો, રાજ ગારીઓ કે વિમાનો નથી.

અરણ્યસ્તાન (આદિ):—આ રાજ્ય ૧૮૨૬ માં નવું રચાયું છે. અરણ્યસ્તાનમાં સોથી મોટું રાજ્ય એનું છે વડાબી

પધમાં પીરો, વહેમો પૂલઓ અને પાણીથી દાખલ થયેની કેટલીક કિયાઓના નિરકારથી ત્યામ કરવામાં આવ્યો છે. આ વહાણીઓના વડા અનુદ અમીર સાહે પોતાનાં પરાક્રોથી અરણ્યસ્તાનનો મોટો ભાગ જીતી લીધો છે. નમરૂખાં અને લીબનમાં બને એના થયા છે. ઇન સાહે આ મોટું રાજ્ય આરણ્યસ્તાનમાં પોતાના પરાક્રમથી રચાઈ છે. એના પ્રાંતોમાં કુલ વચ્ચે કેટલી છે તેનું અવગણ થઈ શકાયું નથી; પરંતુ ૫૦ લાખથી વધારે નહિ હોય, એનો વાર્ષિક પેદાશના પણ આંકડો બહાર પડતા નથી. એના દાયમાં મુખ્ય પેદાશ મકામાં દેશપરદેશથી ચાચાણો આવે છે તેમાંથી ઘાય છે; તે સિવાય જાતમાંથી પણ ઘાય છે, વળી અંગ્રેજ સરકાર પણ કાંઈક રકમ આપે છે. આથી વાર્ષિક નીકેલે લાખ હાંપિયા જેટલી પેદાશ દોરો. ઇન સાહે પોતે હમણાં ઘોડાં વર્ષો ધરાં શેનું રાખતું રાજ કર્યું છે. છતાં મોટા પ્રમાણમાં, ગામડાઓનાં શેનો પોતાના પુત્રોને સાથે લઈ લડ્યા આવે છે, ઇન સાહે જરૂર પડે પેદાશ હમણાં શેનું ભેટું કરી શકે છે. અરણ્યસ્તાનમાં ગરમી રાખ પડે છે. ત્યાં ચાર સીઓ કરવા મુખીની દૂર છે અંગ્રેજ અંગ્રેજના યાત્રુ દેશ ઇન સાહે બેસાડી દીધા છે. એના પ્રેરમાંથી હિંદમાં ખારક, ખજૂર અને યામમાં આવે છે. બધામાં જોખા, કાપક, ખાંડ, ચાહ વગેરે ત્યાં ભય છે. હાંડાં એ ઇન સાહેનું એક જ મોટું બંદર છે. હિંદના બંદરોથી યાત્રાણીઓની રહીશો ત્યાં ભય છે. રાજ્યમાં ચંચોનાં કારખાનાં નથી, મોટાં સહેરો જાણુ ધોરડાં છે. ગામડાંમાં પણ રણમાં ભયાં ત્યાં પાણીના વીરકા મળે ત્યાં કોઈ કાંઈ રચે છે. અનાજમાં બેડ, ભય વગેરે ઘોડા પ્રમાણમાં ઘાય છે. આથી હિંદમાંથી જોખા ત્યાં ભય છે. આખા દેશમાં પાકા રચના નથી. રેતીનાં રણોમાં હાંટ એ મુખ્ય વાદવ છે. ત્યાંનું ચક્રવર્તિ અંગ્રેજ સોનાની ધીની છે, પરંતુ ઇન સાહેના ચાંદીના રીમાઓ પણ ચાલે છે. એક પાઉનના ૨૩ રીમાઓ મળ્યા છે. જેકા મોટું બંદર છે બીન બંદરો અનત્યાનાં નથી. જેકા, મકા અને મહીનામાં હિંદો એની વસતિ છે.

અરણ્યસ્તાન (યમન પ્રાંત):—આ દેશ પણ અરણ્યસ્તાનના ભાગ છતાં રવન રાજ્ય છે, એનો વિસ્તાર ૭૫૦૦૦ ચો. માઇલનો છે. યમનના પુત્રવાનનું નામ એડી ધરામ માલીઆ છે આ રાજ્ય પણ ધરામની છે. ખૂબ પછાત વસતી થયે છે. વેપારમાં યામડાં, કોશી, બેડ, ભુવાર, ખાજી વગેરે છે, લોકોની વસતી કપ લાખની છે. લોકો ધણી ગરીબ છતાં લડાયક છે. ઇન સાહે ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં યમનના અગ્રીમો પરાજય કર્યો હતો. દેશમાં શિશુ માત્ર કુરાન જ વખાય છે. ચંચો કે કારખાનાં નથી, પ્રભુ પછાત છે.

અરણ્યસ્તાન (ઓમાન પ્રાંત):—આ પણ આરબ રાજ્ય છે, મરકત એનું મુખ્ય શહેર છે એની રવનગા નામની છે. એ રાજ્ય ઉપર અંગ્રેજો રાજ્યકારી અને આર્થિક વાન-વજ ધરાવે છે. આ ઉત્કર્ષ રણપ્રેરમાં ક્યાંક ક્યાંક પાણી મળે છે. ત્યાં ખજૂર અને લડમ મોટા પ્રમાણમાં ઘાય છે આ દેશનો વિસ્તાર ૮૨,૦૦૦ ચો. માઇલનો અને વસતિ ૫૦ લાખની છે વર્ષાતિ આરબ અને સીદીઓની તથા બનેલી નિકે ભતિની છે. લગભગ દરો હવર હિંદીઓ પણ ત્યાં વેપાર માટે વસ્યા છે.

મરકન શહેરમાં આગળ બહુ બહોળાવાલી હતી હવે વેપાર વ્યવસાય એની પડતી છે ખસો વસ થયા હિંદી વેપારીઓ નાના નાના વડાપોમાં એસીને ત્યા મરયાન રવાણી આવ્યા હતા દોડો વોરો સુધી એ સરથા ખૂબ વિકાસ પામ્યું હતું હમણાં યુરોપ સાથે સંબંધ વેપાર વ્યવસાય અને મરત ઉપર આગે રસરસનું ચકવર્તિપણ રમવાવાથી હિંદી લાગવગ ખૂબ થયે છે છતાં સખ્યાનું હિંદી વેપારીઓ મરત સંબંધ વેપાર ચાલે છે મરકન કરતા મરત બહુ વિકાસ પામ્યું છે બહુ મરયાન સુધાતાની આવક સાતેક લાખ રૂપિયા છે મરત ખૂબ ગરીબ છે કોઈ ઉદ્યોગો નથી સુખ આવાન રૂપિયા ૧૧૫ લાખના હોવા, ૪ લાખની કિમતની કોડી, ૧૫ લાખ રૂપિયાની ખાંડ હતાં, સુખ વિકાસ ખૂબ ૨ લાખની અને આ સિવાય શાક, માછલી, લાંબુ વગેરે હતાં આમદાની ખાંડની કુલ કિમત ૧ કરોડ લાખની અને વિકાસ માલની કિમત ૩૨ લાખની હતી કુલ વેપાર હિંદી વેપારીઓના હાથમાં છે સુલતાન રોય. સેઝ. બીન વેપાર છે

અખરતાન (કાઠી) - ઇરાની અખાત

ઉપર આવેલા અખરતાનને બાગ છે જેનું સુખ શહેર યાત્રી નાનું બહુ છે રોજ નગર એના રાજ્યકર્તા છે એ નાના રાજ્યની વસતિ ૫૮,૦૦૦ ની છે હિંદી રૂપિયા મલકાયા છે આ પગલ આખી નાનું રાજ્ય છે આ સિવાય અખરતાનમાં કેટલાક નાના નાના રાજ્યો જિલ્લાની આલેખી ની છે

અખરતાન. આ આજીને પર્વત કહેવાય છે.

ઉપર હિંદી એ લગાચથી પર્વતની દાર છે પ્રાચીનકાળમાં એને આશ્વિની કહેતા હતા એ પર્વતમાં સંજેમરમ અખરતાનમાં આવે છે આજીને પર્વત ૫,૧૫૫ ફુટ ઊંચો છે એના ઉપર હવા ખાવાનું મરત છે

અમીરાં. આ વેપારની વસ્તુ નાહવાવોવાના

કામમાં આવે છે એ હિંદીઓએ કુતરી સાથે છે એના કુતરી આપણીનાં ઝાંઝા જેવે મોટા હોય છે તેમાં અમીરાંનાં કુતરી થાય છે ગરીબ ખસ, અમલ વગેરે નામની રેગોને કહે છે બહુ સાફ કરવામાં એ કામમાં આવે છે જાંઝા એની ૫ થી ૧૫ અવાયો હોય તેા એવી મારી કાઢી નાખવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે આખાં ૩ આવા અખરતાનમાં આમીરાંની ઉપર એનાં બેનજી દીધાં નામના નાખવાથી કામમાં થાય છે કમર થતી હોય તેા જેનું કામ કરાય છે

અર્થશાસ્ત્ર. અમેરિકા અને Economics કહે છે.

એના અર્થ થતો પાનની વિદ્યા છે વેપારીઓને એ વિદ્યા ખાસ બહુરી આવસ્યક છે આપણા દેશમાં યજ્ઞ, કોષા, ખાંડ, તેલનીયા, પાના, કેટલા પ્રમાણમાં છે. થાય છે, કેળી અને કાંઈ કાંઈ એની આપણી વિકાસ છે, કાંઈ કાંઈ નીએ આપણે પાંચેથી આપણ કાંઈએ ઈએ દેશપરોથી મગવાના કાંઈ ના, વિદ્યા વગેરે અર્થ લાગે છે, આપણા દેશમાં કેળી અને કેળી વધે, સાકારની પાંચ કેળી છે, કયા કયા પ્રમાણમાં કાંઈ કાંઈ વસ્તુઓની જરૂર છે, સરકાર વસ્તુઓ કયાંથી મગાવવી, દેશપરોના નાણાંનું દરિયામલ કેમ નક્કી થાય, દેશપરોના

તેામાપનો સમન્વય કેમ કરવો, બંનેને ખર્ચ, નફો, વગેરે સર્વ આપણો અર્થશાસ્ત્રને લગતી ગણાય છે યુરોપમાં એ શાસ્ત્રને ખૂબ કેળવવામાં આવ્યું છે ત્યાં અનેક અનુભવીઓ અર્થશાસ્ત્ર સજ થી છે આપણે ત્યાં હાલ એ વિદ્યા ધોવાન પામી નથી વેપાર મર કરવો? મૂડીની બચવસ, નફા મેળવવાની મજલતોએ, રાજ્ય અર્થશાસ્ત્રમાં આવી બધ છે એ શાસ્ત્ર કયા વિદ્યા છે અને તેનું જ ઉપયોગી છે અમેરિકા એી લગતા ઘણાં ગ્રંથો રવાયા છે પોતાના દેશમાંથી પરદેશો તરફ યસકાઈ જતું થતુ બચાવતું એ ખાસ અર્થશાસ્ત્રને વિશ્ય છે આપણ સાર ઉપદેશમાં એક અર્થ (અર્થ) વેગ ખાસ છે

અલપર્ક આ ત્રાવણકોર રાજ્યનું બંદર છે.

ગેની વસતિ ૬૦ હજાર જેટલી છે એની અને કનીટોની વચ્ચે આ બંદર આવેલું છે આ બંદરમાં સાગરની નહેર કુદરથી વેપારની ચીજે લાવે છે નર વોર ના લાખ દન વળનની સ્ત્રીઓ આ બંદરની સુલાનાલ છે જે ત્રાવણકોરની સરકારે આ બંદરના વિકાસ પર સાર ધ્યાન દેવા માંડ્યું છે આ બંદરથી રાજ્યમાંની ત્રિવાલમ સુધી રેલ્વે બધ છે સુખ વિકાસ કોષમાં, સી હરીદી રસી, અને કાપાના તત્વો, ધલાયથી, મરી અને ચૂનું છે ઘણાં યુનરતી વેપારીઓની નૂની પેરીઓ અહીં છે, સુખથી વેપારીઓના કાપાના દેરાલ અને શાકીયા બનાવવાનાં કારખાના પણ અહીં છે નહેરોને કિનારે શહેર વસ્તુ છે એના કિનારાનાં નારિયેળના વડો મલખારના બંનેને લાદે સૌકર્થ આપે છે

અલમોરા. આ પર્વત ઉપર આવેલું હવા-

ખાવાનું રવાન છે એના ઉપર સેનેટોરિયમો (આરોગ્યશાળો) છે રવાની વિવેકાનંદ રવાણે સી રામપુલ મંડોને એક સેવાકમ પણ અહીં છે એના રાજ્યમાં ૫,૪૨૫ થી ૫,૬૦૭ ફુટ ઊંચા છે એ પહોડ ઉપર મલકતી આજી છે

અલપર (દેશી ગાંધ) ગાંધુતાનામાં આ

રાજ્ય આવેલું છે એના રાજ્યકર્તા કુવા લગતા બધાં રાજ્યના લાખાત છે રાજ્યને વિસ્તાર ૩,૦૦૦ ચો માઈલ જેટલો, વસતિ ૭૫ લાખ અને ઉત્પન્ન ૪૦ લાખનું છે એ રાજ્યમાં માર્ક બંદર નથી દેશનો મોટો લાખ પહોરી તથા ડાહીયાળો અને વિખાસ નહિ પામેલો એવા છે અહીંની નનુ મરત છે સુખ પાકે કપાસ, તમાકુ, અરીસ, ઘઉં, ચણ, ટાગર, જુવાર, તન, અળસી થાય છે બધી સાધારણ રીતે કુદર છે અલપર શહેર એ રાજ્યમાંની હોયને તેમાં સરોવર કાંટે રાખતો મુરદ મહેલ છે જ તોમાં બધા જ ગલી આલેખીને રહે છે સૈન્ય બહુ નૂની પહોરી ઉપર ૫,૫૦૦ પાયલનું બનેલું છે

અલીગઢ. વસતિ ૮૩૮૭૮. મરદ છંદિયા

રેલ્વે જ કશન છે કલકત્તાથી ૮૭૫ માઈલ દૂર અને મુબમી ૬૦૪ માઈલ દૂર છે કારના કિંગે અને મરિયમ શહેર વચ્ચે છે બનાવ હોરિયટલ હોયલ લાગેલી અને સરસ રવાપર્યા છે આ શહેરને પોતાની અનુનિસિયાલિંગ અને નહેર હોલ તથા ટાવર છે મુરિયમ મુનિવર્સિટીમાં મહાન સરથા માર્કે એ પ્રખ્યાત છે અહીં દેશીઓમાં મારા માખણ તેમજ થી તૈયાર થાય છે વળી આ શહેરમાં ચીસ, કાંદા, લાઈ પચ સારાં અને છે પિત્તળ કામનાં પણ કેટલાંક કારખાનાઓ છે અલીગઢ માં ૧૯૫૨ માં માલવો

ના વિસ્તારવાળો હોઇને ૧૨ લાખની વસતિ ધરાવે છે. અનાજ, કપાસ, તેલીબિયાં, કાચ, ખાંડ, ઝાખા, ટાઇલોગ્રાફ કાપડ અને ધાતુઓની મુખ્ય નિકાસ છે.

અસીયપુર: મધ્યપ્રાંતના અમરાવતી જિલ્લાના આ શહેરની વસતિ ૨૮૫૬૨ ની છે. આ શહેર કપાસના વેપારનું મથક છે. અહીં રોમ્બોએ સાદી થાય છે, જંગલની પહોંચો પણ શીક પ્રમાણમાં આવે છે. ઘઉં, ઘઉં, ઝાખા, કપાસ, તેલીબિયાં અને લાકડું આ શહેરમાંથી બીજાં રથગોએ મોકલે છે. કેટલાંક છનો અને ગ્રેસો પણ અહીં છે.

અલ્મોરા: આ પ્રાંત હિમાલય નજીક આવેલો છે. એનું સરવજન ૫૫૦૦ ચો. માઇલ છે. વસતિ ૬ લાખની છે. એ સંયુક્તપ્રાંતના પર્વતમય પ્રદેશમાં ૫૫૦૦ ફીટ ઊંચા છે. એના ઉપરનાં બરફાગારિત શિખરો દૂર દુરથી દેખાય છે. એની ઉત્તરમાં તિબેટ છે. વરસાદ ૬૨ ઇંચ લગભગ ૮૦ ઇંચ મટે છે. પર્વતોમાં હળદર, સૂંઠ, ખરથાં અને જટારા થાવવામાં આવે છે. અહીં મોટાં જંગલો છે. વજી કેટલાંક ચાહના જાગીયા પણ છે. તિબેટથી ફટકડી, મીઠું, ઊંન આ માર્ગે આવે છે. અમોરામાં આશીશ્વરજી છે હવા સુનિર્માય છે. ચંપા, પીપારા, નર અને રાનીબેન મોટાં શહેરો છે. લખનઉ-જલ્દી લાઇનના ખીલીબીન રેલવેનેથી નાની રેલ્વે અમોરા થઇને પસાર થાય છે.

અલ્મોરાહાદ: એનું પ્રાચીન નામ “પ્રયાગ” છે. હિંદુઓનું એ મહાન યાત્રાસ્થળ છે. એમાં ગંગા, યમુના અને સરસ્વતીના ત્રિવેણી સંગમ થાય છે. આ જાગનું નામ મહાભારતના સમયમાં વારણાષ હતું. આ શહેરના ત્રિવેણી સંગમ પર બાર વર્ગે મોટો કુંભ મેળો ભરાય છે. ત્યાં લાખો યાત્રાલુઓ ભેગાં થાય છે. એને મોટો મજબૂત કિલ્લો છે. એ કિલ્લામાં પ્રખ્યાત સમ્રાટ પ્રિયશીરો અરોહનો ૪૨ ફીટ ઊંચો આદર્શકલ છે. તે ઉપર એવે પ્રભુ બાળનની ૧૪ આસાઓ કોરવાય છે. એ જ સ્થળ ઉપર શુભવંશના મહાસમ્રાટ સમુદ્રગુપ્તના ૫૫ વિસ્થાપન છે. આજ કિલ્લામાં હિંદુઓના પ્રાચીન અમુચ વૃક્ષ એટલે વડના ગરની ઢાળી છે. એ શહેર હિંદુ ઇન્ડિયા રેલ્વે પર આવ્યું છે. વેપારનું મોટું મથક છે. મોટો વેપાર રેલ્વે માર્ગને માટે છે: આ શહેર સંયુક્તપ્રાંતની રાજધાની છે. યુદ્ધ પ્રાંતના મવર્નર અહીં રહે છે. અહીં હાઇકોર્ટ અને યુનિવર્સિટી પણ છે. દેશિસના નેતા શ્રી જ્વાહરલાલ નહેરુનું નિવાસ-સ્થાન અહીં છે. આ શહેરમાં અડી લાખની વસતિ છે. અહીં અકબરનો બનાવેલો મજબૂત કિલ્લો છે. વળી અનાજની મોટી મંદી અને ઈન્ટર ઇન્ડિયા રેલ્વે કંપનીનું જંગલ છે.

અલ્મમદનગર(જૂનો): આ જૂનો નાસિક જિલ્લાની દક્ષિણે મુંબઈ ઇલાકામાં આવ્યો છે. એના વિસ્તાર ૪૧,૧૨,૩૨૬ ચેકરનો છે. તેમાં જંગલોના વિસ્તાર ૫૩૯૦૦૦ ચેકરોમાં છે. મુખ્ય શહેર અલ્મમદનગર ભીન નદીના કાંઠે ઉપર છે. આ શહેરનું રક્ષણ ચાંબીબીએ સોને સૈન્યથી કમું હતું. ઉપરે ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં અકબરે એ જીતી લીધું હતું. આ શહેરમાં આજગંજેષ પારસાદ મરણ પામ્યો હતો. એની બીબીનો ચરસ રોલો અત્યંત છે. બીજું અલ્મમદનગર ઇસ્લામ રાજ્યમાં હાલની નદીને તીરે આવ્યું છે. એની વસતિ ૪૮૮૬૦ માણસોની

છે. આ શહેરમાં સૈનિક છાવણી અને સર જમરા છે. સર એટલે કેમ્પની વસતિ ૧૫૩૩૯ માણસોની છે. આ શહેરમાં રોમ્બ બનાવવાનું એક કારખાનું અને એક વજાહસાળા છે. શહેરના મુખ્ય ઉદ્યોગમાં ચાંબાપિત્તાના ઉદ્યોગો અને સાદી-વજાહનો હાથઉદ્યોગ છે. અલ્મમદનગર શહેર સીન નદીને કાંઠે કિનારે આવ્યું છે. પુનાથી ૭૨ માઇલ દૂર છે. પોન્ડ-મનમાડ રેલ્વે લાઇન પર આ શહેર આવ્યું છે.

અલ્મમદનગર (પ્રાંત): આ પ્રાંત મુંબઈ ઇલાકામાં છે. એનું સરવજન ૬૫૮૬ ચો. મા. ટું છે. વસતિ ૬૮૦૬૬૬ માણસોની છે. સમગ્રદિના પશ્ચિમપાટના થણા ટેકરા એની હારમાળાઓ આ પ્રાંતમાંથી ભય છે. વરસાદ લગભગ ૨૪ ઇંચ મટે છે. હવા સૂષ્ક અને રક્તિદાયક છે. ઉનામાં સખત મરખી મટે છે. આ પ્રાંતમાં કેટલીક જૂની યુદ્ધઓમાંથી જુદા-દેવની મૂર્તિઓ મળી છે. પર્વતોમાં થણા ઐતિહાસિક કિલ્લાઓ આ પ્રાંતમાં બચેલા છે. આ પ્રાંતના અનાજના મુખ્ય પાકો જુવાર, બાજરી, ઘઉં, ચણા વગેરે છે. ગોદાવરી અને ભીમા નદીના કિનારાઓ ઉપર મુખ્ય અનાજનાં એનરે આવેલાં છે. અજોલા ધાતુકામાં વતી અને રાણી નામના હલકા અનાજના પાકો થાય છે. ઉવેર, મક, કપાસના પાકો જાણના પૂર્વે ભાગમાં ઉગાડવામાં આવે છે સરખમુખી, તલ, અખની, રોડી, તળાકુ ખાવાનાં પાવના પાકો પણ નાના પ્રમાણમાં ઉગાડવામાં આવે છે. નદીઓમાંથી નાની નહેરો બાવવામાં આવી છે. ૧૦૦૦ ચો. માઈલના વિસ્તારમાં જંગલો છે. પાકો સાગ સાદો ઊગે છે. જૂનાવા પથ્થરો પણ મુશ્કેલ મટે છે. હાથઉદ્યોગમાં સાદી, પાંચવીના વજાહ, નાળા પિત્તાનાં વાસણો, કાગળ અને રોડેલો બનાવવાના નાના ઉદ્યોગો છે.

અગસી: એનાં બિયાંમાંથી મગફળાં લાવનારે તેલ નીકળે છે. હિંદમાં આ તેલીબિયાંનું વાવેલર મોટા પાયા પર થાય છે. અગસીના છોડ એક હાથ ટીંચા થાય છે એનાં છોડમાંથી તાંબલા નીકળી રહે છે. એ તાંબલામાંથી શણ જેટલું કદકું વણી શકાય છે; ૧૨૦ એવા તાંબલા આપનાર અગસીના છોડો માટે ખાસ વિચારવાની બીજો પ્રમાણમાં મટે છે. હિંદી બીજાના છોડમાંથી મોટા તાંબલા નીકળે છે.

હિંદમાં અગસીનું ઇ. સ. ૧૬૦૪ મુખી વિરન વાવેલર થતું હતું. પહેલો મારે હિંદ જ મુખ્ય અગસી પૂરી કરનાર પ્રદેશ હતો. ૧૬૦૪-૦૫ માં લગભગ ૫,૬૦,૦૦૦ ટન અગસી હિંદમાં જઈદોએથી પહેલો ખાતે મડી હતી. એ પછી આનેન્ડાઇન, કેનેડા, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અને રશિયાથી સરતી અગસી પહેલો ખાતે ચડવા લાગી. આથી હિંદની અગસીનું મહત્વ ધટવા લાગ્યું. મુક પહેલાં ૧૯૧૩-૧૪ માં હિંદમાં પાંચ લાખ ટન અગસી તૈયાર થતી હતી. તેમાંથી ૭૫ ટકા અગસી પહેલો ખાતે મડતી હતી. હિંદમાં ત્રીસથી પાંચીસ લાખ એકરોમાં અગસીનું વાવેલર થાય છે. જગત આખામાં ૬૦ લાખ એકરમાં અગસી વાવા છે તેમાંથી ૧૮,૦૦,૦૦૦ ટન અગસીનો પાક હિંદમાં થાય છે. હિંદમાં બિહાર-એપરિસસમાં ૬ લાખ એકર, બંગાળમાં ૧૧ લાખ એકર, મુંબઈ ઇલાકામાં (ચિંર સાથે), ૧૧ લાખ એકર, પંજાબમાં ૨૧ લાખ એકર, સંયુક્ત પ્રાંતમાં ૬૧ લાખ એકર, ઉડીસા રાજ્યમાં

૪ લાખ એકર વવાય છે. ૬૩ એકરે સરેરાશ ૪૩૫ રવલ અળસી પેદા થાય છે.

હિંદમાંથી ઇ. સ. ૧૮૩૨ થી અળસીની નિકાસ શરૂ થઇ હતી. ૧૮૩૬ માં ૬૦,૦૦૦ ટન, ૧૮૮૦-૮૧ માં ત્રણ લાખ ટન નિકાસ થઇ હતી. મેથી બુલાઇ સુધી એની મુખ્ય નિકાસ થાય છે નિકાસના આંકડા નીચે મુજબ છે —

વરસ	સંખ્યા	કિંમત
ટન	પૌંડ	
૧૬૧૩-૧૪	૪૧૩૮૭૩	૪૪૫૦૬૮૮
૧૬૧૮-૧૯	૨૬૨૪૫૩	૪૩૬૧૪૦૨
૧૬૧૯-૨૦	૧૨૦૨૮૩	૧૧૪૮૩૪૬
૧૬૨૨-૨૩	૭૨૧૬૦	૧૮૩૩૦૭
૧૬૨૩-૨૪	૩૭૮૮૬૮	૩૪૩૧૩૩૫
૧૬૨૪-૨૫	૧૧૪૭૪૩	૧૧૪૪૧૬૩
૧૬૩૬-૪૦	૨૧૯૦૦૦	૩૧૮ લાખ રૂપિયા
૧૬૪૦-૪૧	૨૩૮૦૦૦	૩૬૮ લાખ રૂપિયા

હિંદમાં ૧૯૩૬-૪૦માં ૪,૪૨,૦૦૦ ટન અળસીના પાક થયો હતો. જ્યારે ૧૮૪૦-૪૧ માં ૪,૧૬,૦૦૦ ટન પાક થયો હતો. અળસીની મુખ્ય નિકાસ ઇંગ્લેન્ડ અને યુ. ઇ. કુલ ૫૪.૫ ટકા નિકાસ ત્યાં થઇ હતી બીજે નવેરે જર્મનીમાં ૫.૧ ટકા નિકાસ, ફ્રાંસમાં ૪.૬ ટકા, ઇટાલિમાં ૪.૭ ટકા અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં ૫.૭ ટકા થઇ હતી. ઇ. સ. ૧૯૪૦-૪૧ માં હિંદી સરકારે બહારના વતસ્ય દેશો માટે અળસીની નિકાસ બંધ કરી હતી. અળસીના વિશેષ ઉપયોગ વિમાનો વગેરેને લગાડવાના વાનિસ માટે થતા હોવાથી હવાઈ પલ્લ એની સારા પ્રમાણમાં નિકાસ થઇ રહી છે.

અળસીનું તેલ—અળસીમાંથી ૩૭ થી ૪૩ ટકા તેજ નીકળે છે. થાંશોમાં એને કાણીએમાં પીધી તેલ કાઢે છે, પરંતુ જોખમાં તેવોના ભાગ રહી નથી, આથી વરાળ થવાની મદદથી ટેકલીક મિલે માટે તેમાંથી મેસર્સ ટર્નર મેલોસનની જેમનીની કલકત્તાની મિલ મેટા પ્રમાણમાં તેલ કાઢે છે. ઇ. સ. ૧૯૧૦-૧૧ માં ૩ લાખ ગેલન તેલ, ૪૨,૫૬૪ પૌંડની કિંમતમાં પરદેશો માટે વ્યક્ત થયું હતું. ઇ. સ. ૧૯૧૮-૧૯ માં ૧૬૧૧ લાખ ગેલન, ૪ લાખ પૌંડની કિંમતમાં પરદેશો માટે વ્યક્ત થયું હતું. તે પછી આન્ટોન્ટાઇનથી મેટા પ્રમાણમાં તેલ યુરોપને પૂરું પાડવામાં આવે છે. ૧૯૩૫-૩૬ માં ૭૭,૮૬૬ ગેલન, ૬,૫૮૮ પૌંડની કિંમતમાં તેલ વ્યક્ત હતું. આ તેલની હવે હિંદમાં પણ ખૂબ ખપત વધી છે. તેમ લાઇના નામવાને લીધે હિંદી તેલની માંગ પરદેશો માટે વધતી ચાલી છે. ૧૯૩૮-૩૯ માં ૨૧ લાખ ગેલન તેલ વ્યક્ત હતું ૧૯૩૬-૪૦ માં ૮ લાખ ગેલન વ્યક્ત હતું. જ્યારે ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧૮૧ લાખ ગેલન અળસીનું તેલ લંકા, ક્રારેશ અને મલાયા ખાતે વ્યક્ત થયું હતું.

અળસીનાં ઝાણ—અળસીનાં ઝાણ એટ-ગ્રિટન, ટોલાન્ડ વગેરે સ્વયંએ જમીનના ખાતર તરીકે વપરાય છે હિંદમાં એના ઉપયોગ ટોરોનાં જોરાક માટે થાય છે. હિંદી બેન્ડા એના ખાતરના ઉપયોગ કરી સગા નથી, એવું બ્રિટની ખાતર ખરીદવાની એવનામાં સુલભ નથી. ૧૯૩૫-૩૬ માં ૬૩ ૭૧,૭૭૪ ટન, ૩ લાખ પૌંડની કિંમતના ઝાણની નિકાસ

થઇ હતી. હિંદ કરતાં આન્ટોન્ટાઇનના અળસીના પાક મેટા એટલે ૮ લાખ ટન જેટલો થાય છે.

અળસીની એલી—ખાનદેશમાં એના મેટા પાક પેદા થાય છે. પંચમહાલની ભેજવાળી જમીનમાં થઈની સાથે અળસી વાવવામાં આવે છે. એતરમાં એક એકરે પંચશેર બીજાં જોરે છે. નવેમ્બર માસમાં વાવણી શરૂ કરે છે, તે પહેલાં એની જમીનમાં હળની જેલી કરે છે. બે સાઠે ખાતર પડે તો પાકની ઊંચાઈ સારી થાય છે. એના પાકની આર્યમાં કાપણી થાય છે. એપ્રિલમાં નવો ખાલ ખતરમાં આવેલા શરૂ થાય છે, અળસીના તેલની સાહી પણ બને છે એ તેલ રંગને જલદી સફેદી દે છે

અંગકાગિત : આ અતિશય ઉપયોગી વિદ્યા

સર્વ વિદ્યાઓની કરોડરત્નુ જેવી છે. એના ઉપયોગ થાણા પ્રાચીનકાળથી શરૂ થઈ બીજે બીજે આજની ઉચ્ચ રિવાજ સુધી વિકાસ પામ્યો છે, આ જ એક સંપૂર્ણશાસ્ત્ર છે. વાણિજ્ય, ઉદ્યોગ, યત્ર, ભૂસ્તર, શારીરિક, વિદ્યુત, રસાયણ અને કોષ્ટપિણ જ્ઞાનની શાખાઓમાં અંગકાગિત વગર ચાલતું નથી, એની પ્રથમ શરૂઆત કયારે થઈ હશે તે જણાયું નથી, પરંતુ અહીં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કાળમાં જ ઉત્પન્ન થઈને વિકાસ પામ્યું છે. મેસેડોન્-લે-કારેનાં સિંધનાં પ્રાચીન ખંડેશમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અવશેષો પરથી જણાય છે કે એને ઉપયોગ તે સમયે સારી રીતે થતો હતો. અતિ પ્રાચીનકાળના આ શહેરમાં સુવ્યવસ્થિત વાણિજ્ય, સ્વાપત્ય અને બીજાં કળાઓ હતી, અને એ સર્વ અંગકાગિતની મદદથી જ વિકાસ પામી શકી હતી.

૨૫૦૦ વર્ષો પર ઘેટસ નામના એક વિદ્વાન યુનાનીએ અંગકાગિત વિદ્યા ઇજ્યપ્તમાંથી મેળવી ક્રીસમાં દાખલ કરી હતી ૨૨૦૦ વર્ષો પહેલાં યુલિસ નામે વિદ્વાને અંગકાગિત ઉપર એક સરસ પુસ્તક રચ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૫૧ ના વર્ષમાં ઇજ્યપ્તના એલેક્ઝાન્ડ્રિયા શહેરના વિદ્વાન ઇપોસ્ક્રેસે અંગકાગિત પર ૧૩ પુસ્તકો રચ્યા હતાં, તેમાંનાં ૭ હજુ અસ્તિત્વમાં છે

હિંદમાં આંકડા અને અંગકાગિત બહુ પ્રાચીનકાળથી પ્રચલિત છે; પરંતુ એની સામ્રાજ્યના સમય નહીં કરવા સુરક્ષિત છે. અંગકાગિતના સંપૂર્ણ જ્ઞાન પછી જ જ્યોતિષશાસ્ત્ર રચાયું હતું. જન-વેદના સમયમાં પણ અંગકાગિતના સારા વિકાસ વગર વેદોના ઇંદ, પ્રાતઝો અને અક્ષરમેળની ગણતરી થતી નહિ. હિંદમાંથી અંગકાગિત વિદ્યા નવખી સદીમાં અરબજાનનામાં ગઈ; ૧૧ મી સદીમાં અરબજાનનાથી રોપનમાં દાખલ થઈ; અને ત્યાંથી ૧૩ મી સદીમાં ઇસ્લામ પહેાંચી. ફારોસ અંગકાગિતના વિસ્તાર ત્યાં ૧૪૮૨ના વર્ષમાં થયો. ગ્રિટનમાં ઇ. સ. ૧૫૨૨ માં અંગકાગિતનું પહેલું પુસ્તક એક પાસ્ટીએ રચ્યું હતું.

હિંદમાં અંગકાગિતના વિસ્તાર સ્વયં અને સ્વયંસિદ્ધ હતો. એકથી દસ અને તેના ઉપર મીડાં વધારી દશગણી સંખ્યા બનાવવાની રીત હિંદુઓએ પ્રથમ રોપી હતી. આ રીતથી હિંદુઓને અંગકાગિતશાસ્ત્ર સંપૂર્ણતાએ પહોંચ્યું હતું અંગકાગિતના મુખ્ય વિભાગ બીજાગિતમાં હિંદુઓએ સ્વતંત્ર રીત કરી તેના સરસ અને અપૂર્વ વિકાસ કર્યો હતો. ૫૬૧

સેકામાં થયેલા પ્રલયુત્તે અને તેના પછી થયેલા શ્રી. ભારકરાચાર્યે આ વિદ્યાને મેષ્ટત્વ આપ્યું હતું. શ્રી. ભારકરાચાર્યેના ગ્રંથ કીચાવની એ પ્રમાણગ્રંથ છે આ જાને વિદ્યાને શ્રી. આર્યભટ્ટના અસહ્ય ગ્રંથનો વિકાસ કરી એને કેન્દ્રત્વ સમધ્યું હતું. ક્ષેપપદ બીજી પ્રાચીન પ્રભ કરતાં આર્યભટ્ટે આ સામ્યને ઉત્તમ કક્ષાએ પહોંચાડ્યું હતું એકથી વધારે અન્યકમાં સમીકરણો ઘોડાવવાની રીત તથા નિદાન એકસરું સમીકરણોમાંના બધા પ્રયોગ ઘોડાવવાની સાદી રીત આર્યભટ્ટે ભણાવી હતી.

આર્યભટ્ટના સમયમાં હિંદની ગણિતવિદ્યા સરસ વિકાસને પામી હતી; એટલે અતિપ્રાચીનકાળથી ધીમે ધીમે વિકાસ પામીને એ વિદ્યાને આર્યભટ્ટે પોતાના ગ્રંથમાં સંકલિત કરી હતી. પાંચમી સદીમાં એટલે ગુપ્તીના સમયમાં અંકગણિત અને બીજગણિતના આર્યભટ્ટે રાસ્યાગ્રંથથી સંકલના કરી હશે. જ, ળ, ળ, ળ એમાં દેવને એવી કિંમત આપી કે મૂળ લખેલું પદ એ વર્ગનો આંક હશે. શ્રી. ભારકરાચાર્યેના આ કાળનો ઇ. સ.ની બારમી સદીમાં શોષાયો હતો, પરંતુ યુરોપમાં તે 'મૂલ' નામના એક દેશ ગણેલો થોડા દાયકા ઉપરજ માવ એ રીત કાળગ કરી હતી, બીજા કેટલાક ઉદાહરણો ભારકરાચાર્યે ઇ. સ. ૧૧૫૦માં શોધ્યાં હતાં. તે રીત ઇ. સ. ૧૬૫૦માં લૅકે બૅકરે શોધી કાઢી હતી. એની પદ્ધતિસરની રીત ઇ. સ. ૧૬૮૦માં 'લાગ્રાન્જ' નામે દેશ્ય ગણેલો બેસાડી હતી; પરંતુ ઇ. સ. ની છઠી સદીમાં પ્રલયુત્તે એ રીત પૂરી રેખાડી હતી.

હિંદુઓએ અંકગણિત અને બીજગણિતના શાસ્ત્રમાં સરસ વિકાસ સાધ્યો હતો એ સંશયરહિત છે. દરેક એટલે ઘોડા-વાળો સમીકરણની ભતિની યુરોપમાં ઇ. સ. ૧૬૨૪ સુધી ખખડ નહોતી. ન્યાતિય વિયેની શોધોમાં તથા ભૂમિતિના નિર્ણયોમાં બીજગણિતનો ઉપયોગ હિંદુઓ ઘણા પ્રાચીન સમયથી કરતા હતા. યુરોપમાં તે ખૂબ પાછળથી એ શોધોનો લાભ લેવાનો હતો. ગણિતશાસ્ત્ર માટે હિંદના પ્રાચીન વિદ્વાનોની શોધ અનુપમ હતી.

અંકલેખન : રોમન રીત આખા યુરોપમાં ચાલે છે. તેમાં—

I, V, X, L, C, D, M,
1, 5, 10, 50, 100, 500, 1000

એ સંજ્ઞાઓ એ આપણી હિંદી રીતમાં મોટી નાની સંખ્યા માટે ૬ અંક અને ૦ મળી દસ ચિહ્નોઓ લખાય છે. આપણી સંખ્યા માંડવાની જે સુલસ રીત છે તેને દસ ચિહ્નોની જરૂર રહેતી નથી. વધુ અપવા એકા આંકડાઓની લખાવટથી સંખ્યા લખાય છે.

અંકોલ : આ વનસ્પતિનાં ઘૂસો મોટાં થાય છે. હિંદના દરેક લાગમાં તે ઊગે છે. એનાં બિયાંડું તેવ નીકળે છે. એ વડું, કઠડું, તીથું, સારક, સિન્ધ્ય, તીક્ષ્ણ ગરમ ને રૂક છે. અંકોલવડું તેવ વાયુ અને કંકનાશક છે. બિયાં કંઠાં દોળને વીર્યશક્તિ કરનાર છે.

અંશુર : આ મોટી દ્રાક્ષની વિશેષ પેદાશ હિંદનામાં થાય છે. એમાં એક જાનનાં બીજ આવતાં નથી. એ સરસ કીમતી અને ગુણકારી મેવો છે. એનો વેપાર મોટા ખાયા પર ચાલે છે. આ દ્રાક્ષમાંથી દ્રાક્ષાકું અને દારૂ પણ બને છે. એના વેલા ઊંચે છે. કાળી, સફેદ, લાવ એવી એની ભતો થાય છે. એની કીસમીસ ભલે જરા ખટાસ પડતી હોય છે. દ્રાક્ષોની અનેક ભતો છે.

અંશુર : આ એક ટ્રેષ્ઠ નિર્દોષ મેવો છે. વેપારની વસ્તુ છે. એનાં ઘૂસો યુના તરફ વધારે થાય છે. સારાં અંશુર ઉર્કેશન તરફથી સુકવીને આયાત કરવામાં આવે છે અરબસ્તાન, ધરાન અને ગ્રીસ એ દેશોમાંથી પણ સુકવેલાં અંશુરો હિંદમાં આયાત થાય છે. આ એક ઉપરની ભત છે. અંશુરમાં લોહી વધારવાનો ગુણ છે. દૂધમાં રંધીને ખાવાથી એ પુષ્ટિકારક છે. એ પિત્તશામક છે. પુષ્ટિને મદદ પાલવા સૂકા અંશુરના ટુકડા અને ઊલેલી વડામનો મગજ ગરમ પાણીમાં પલાળવાં, એની સાથે સાકરની બૂધી, એલચીદાણાની બૂધી, કેસર, મારોળાપિત્તનાં, જવાણા ચમલાગેલું ઘ ગાયના ધીમાં આઠ દિવસ સુધી લીંબવીને પછી સવારના બે તોલા ખાવાં, આથી પુષ્ટિ આવે છે.

અંખાલા (પ્રાંત) : પંજાબના આ પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૨૬૨૭ ચો. મા. ડું છે વસતિ ૭,૪૨,૬૦૨ ની છે હિંદીઓ પંજાબી લાખા બોલે છે. જમના અને સતલજ નદીઓ આ પ્રાંતમાં વધને વહે છે. વસાહત લગભગ ૨૮ ઈંચ પડે છે. આ પ્રાંતમાં મરસ શેર'જીએ વણાય છે પ્રાંતમાં કપાસનાં છતો અને પ્રેસો છે. એક મોટી આઠાની મિલ પણ છે. એક કારખાનામાં સારસીય જોભરો બને છે.

અંખાલા (શહેર) : આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. વસતિ ૮૬,૫૬૨ ની છે. અહીં અનાજ અને એર'હાની સુખ્ય મંદી છે; વળી એક મોટું કાચનું કારખાનું છે. એક એકધુ. મીનિયમનું કારખાનું પણ છે. અહીં લસકરડું સરખાં રહેવાડું રચ્ય છે. આ શહેર કલકત્તાથી ૯૮૯ માઇલ, મુંબઈથી ૯૮૮ માઇલ, હિંદીથી ૧૨૩ માઇલ, લાહોરથી ૧૮૭ માઇલ અને કરંચીથી ૮૪૬ માઇલ દૂર છે નિકાસ વેપારમાં શેર'જીએ, સૂંક, હળવર, ખટાટા, આદિલ અને ચરસ છે. આયાત વેપારમાં મિલવડું કાપક, લોહું અને ગરમ કપડાં છે.

અંશ : પૃથ્વી પરની જગ્યાઓમાં એકસ રથાનો ભણવાને સાચું કેટલાંક રૂતો અથવા કુંડાળા જેવી રેખાઓ તે ઉપર કચેલી છે. આ રેખાઓ ભૂગોળ તથા નકશાઓ ઉપર કાઢેલી હોય છે. આ ભૂગોળનાં દરેક કુંડાળાં (રૂતો) ના ૩૬૦ ભાગો કરેલા હોય છે. તે દરેક ભાગને અંશ કહે છે. એક અંશની ૬૦ કળા, ૧ કળાની ૬૦ વિકંગાઓ ગણાય છે; જેમકે ૨૪, ૪૫, ૫૩, એટલે ૨૪ અંશ, ૪૫ કળા અને ૫૩ વિકંગા ગણાવાં.

શ્રી ઇંગ્લિશ પિટમેન - દૂઝાશરી વિદ્યા

(Shorthand-writing) એટલે લઘુલિપિના

એ શોધક હતા. સામા માણસે લખાવેલું લખાણ

મંત્રેન ભાષામાં લખી લેવાની વિધાનો ને મોટે પ્રચાર, વેપાર

અને વર્તમાનપત્રો માટે હમણાં થયો છે તેના જન્મસાત્ત આ

પિટમેન હતા પિટમેન જન્મેનું આ વિજ્ઞાપક પ્રાપ્તિના દ્રાઢ

શ્રીજ શહેરમાં ઇ.સ. ૧૮૧૩માં જન્મ્યા હતા. સાળામાં સારો

અભ્યાસ કર્યા પછી તેમની વિવેકનશાયર પ્રાપ્તિના બાદેન ઝોન

હંબર શહેરની એક સાળામાં શિક્ષક તરીકે નિમણૂક થયેલી

૧૮૩૬માં આઈઝાક પિટમેન બાપ શહેરમાં જઈ વસ્યો. એને

દૂઝાશરી વિદ્યાનો તાલ લાગ્યો. કુરસાના સમયમાં એ કામજ

વિનિયત થઈ અનેક અખતરા કરતો. ૧૮૪૩માં આઈઝાક પિટ-

મેને 'ફોનેટિક ઇન્સ્ટ્રીક્ટર' રચાવ્યું હતું એ વિજ્ઞાના વિકાસ

માટે એણે જીવન અર્પણ કર્યું હતું એણે આ વિદ્યા સંબંધી

જ્ઞાન મને તેણે યુરોપમાં રચના માંડ્યાં. એને માટે એણે એક

પ્રેસ ચલાવું લઈ પોતાનાં લખેલાં યુરોપમાં ઉપાધર્ષાં શ્રી કરેલાં

પછી તે એની પ્રેક્ષકમાં સારી જ્ઞાનિત થઈ પૂર્વ તરફની લાખા-

એના વિદ્યાન વિકાસ મેક્સવેલ એની સંસ્થાના પ્રમુખ હતા

આઈઝાક પિટમેન આ સંસ્થાનો રચાયક, જાનથી અને

ફોન્ટેરી હોતો આ ઉપરાંત એણે દૂઝાશરી વિદ્યાના પ્રચાર માટે

'ફોન્ટિક જર્નલ' નામે માસિક પત્ર પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યું હતું

૧૮૬૫ સુધીમાં એની શોધી કાઢેલી દૂઝાશરી લિપિથી ૬૦૦

વર્તમાનપત્રોના ૫૬૬ રિપોર્ટરો સંખ્યાએના રિપોર્ટરો તેના થયા

હતા જનુ ૪૬૫થી અંગ્રેજ સામ્રાજ્યમાં પિટમેનની દૂઝાશરી

લિપિનો વિકાસ થયો. ફોનોગ્રાફિક સોસાયટીનો એ ઇંગ્લી

પર્વત પ્રમુખ હતા થમ, ઇનિંગ, ધન-સંપત્તિ અને મોટું નામ

મુકીને સાર આઈઝાક પિટમેન ૧૮૬૭માં અણ પાડ્યો આને

વેપારીઓમાં અને વર્તમાનપત્રોના રિપોર્ટરોમાં એની પદ્ધતિ

યાદ છે જનુ ૪૬૫થી મને તેટલા દીવાલના વકાતની વાટીનો

પ્રયાસ, આ દૂઝાશરી વિદ્યાના જાણી રિપોર્ટરો ઝીલી સહે છે,

તેમ જાણ પિટમેનની આ મહત્ત્વની શોધ છે

અણધાર્યે તૈયાર કર્યો છે એ સમયના વાણિજ્યની હકીકત,
જીન નક્કો વિદ્યો સહિત આ સમયથી મને છે.

આઈસલેન્ડ : યુરોપમાંની વાયવ્ય દિશામાં

આ એટ આવેલો છે એ જરૂરમય પ્રદેશ છે આ એટમાં

જ્વાળામુખી પર્વતો ધણા છે તેથી જીવો જ્વાળામુખી પર્વત

"ટેકના" ૫૦૦૦ ફીટ ઊંચા છે આ દ્વિપદ સેવકન કુપ

૩૬૦૦૦ ચો. મા. ટું છે. વસતિ ૧૧ લાખ માણસોની છે

ટેન્નાઈના રાજના ચક્રવર્તિપણા નીચે આ એટમાં શાસન પ્રભ

વંશથી સુઝાયલી પાલમિન્ટ કરે છે આ એટમાં વર્ષના લાખ

બાળ સુત્રી પુરુષ જરૂર રહે છે, તેથી એમાં વસતિ જનુ ઘાડી

છે. અહીં વસતિ ખિસ્તી પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથની છે. શિશુલુકરનિયાત

છે. બેકારો અને પુઢોને રાજ્ય નિભાવે છે ૧૬૩૫માં આ દેશની

પેદાર કા લાખ પૌંડની અને ખર્ચ ૬ લાખ પૌંડનું હતું સુખ્ય

ઉત્પન્ન નકાન અને કરોડનું છે લગભગ ૨૫૫ કરોડ કોનરન

આ રાજ્યનું જલદેર કરન છે આ રાજ્ય પાસે સૈન્ય અથવા

નૌકાકાફો નથી હમણાં સુધના સમયમાં આણું અગત્યનું

સેનિક મયક જર્મનીના હાથમાં ન લખ તે માટે સુનાઈટેક

રેટરસ બોફ અમેરિકાના સૈન્યે એનો કબજો લીધો છે આઈસ-

લેન્ડ એટનો ૬/૭ લાખ જરૂરી કંઠાયો તથા પર્વતમય હોવાથી

જોતીને માટે નાલાયક છે. સો દેશ જર્મનીનમાંથી એક ટકાનો ૧૧૪

લાખ જ જોતી માટે કામો લાગે છે તેમાં ૮૧૦૦૦ હંદ્રવેક બેટાટા,

૪૪ લાખ હંદ્રવેક ચૂકું ધારા અને ૪૨૦૦૦ હંદ્રવેક ગાજર

થાય છે આ રાજ્યમાં ૪૪૪૦૦ ઘોડાં, ૭૧ લાખ ભેટાં અને

૩૨૦૦૦ ગાયો છે વેપારની કુલ આયાત ૨૨ લાખ પૌંડની અને

વિકાસ ૨૦૧ લાખ પાઉંડની ઇ. સ. ૧૬૩૪માં ઠી. માઉલીને

વેપાર અને ઉલોજ મોટો છે આ રાજ્ય પાસે કુલ ૩૨ હબર

ટની ૮૬ નાની સ્કીમરો છે, ૨૬૦ મોટામોટો છે આ

રાજ્યમાં રેલ્વે નથી, જ્યારે ૫૩૩ પાર્ટ બોઈસો છે

આકોલા પ્રાંત : મધ્ય પ્રાંતમાં આવેલા આ

પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૪૦૦૦ ચો. મા. ટું હોયને વસતિ ૬ લાખની છે

આ પ્રાંત કલકત્તાથી ૧૨૨૦ માઈલ દૂર, સુબર્ષી ૩૮૩ માઈલ

દૂર અને નાગપુરથી ૧૫૦ માઈલ દૂર છે. જ. આઈ. પી. રેલ્વે

આ પ્રાંતમાં જીને લખ છે અહીં પૂર્ણ નદી વડે છે સરસા

વરસાદ ૩૫ ઈંચ પડે છે. અહીંની કાળી માટિયાળ જમીનમાં

આઈને અકમરૂ : મોગલ રાજ્ય બ્યવસ્થા,

નુનર કા, વાણિજ્ય વગેરેની સંપૂર્ણ માહિતી આપેલો આ

મોટો ગ્રંથ, અકબર બાદશાહના આશ્રયથી એના પ્રિય સચિવ

આઈને અકમરૂ : મોગલ રાજ્ય બ્યવસ્થા,

નુનર કા, વાણિજ્ય વગેરેની સંપૂર્ણ માહિતી આપેલો આ

મોટો ગ્રંથ, અકબર બાદશાહના આશ્રયથી એના પ્રિય સચિવ

કપાસ સારો પાચ છે આ સિવાય હુઆર પણ નીપળે છે આ ફળદ્રુપ જિન્ડામાં બિનખેડાયેલી જમીન ઘણી થોડી છે આગા સારા પાચ છે આગાવામાં કપાસનું મોટું જભર છે એટલે અહીં પ્રેસો અને છનો પણ છે અહીં બે કાપડની મિંગો આવે છે

આગાના ઝંખા : એક ઇ. સ. ૧૬૬૩ સુધી આગાના જવા શોધાયા નહોતા આ સાદવા નહોત વેન્ડસ એ એની શોધ કરી છે ઇ સ ૧૭૫૨ માં એમાં યહો મુધારો થયો શોધી પ્રથમ લંડનમાં ૧૭૬૧ માં આગાનું જવાખાતું સરકારે જોડ્યું હતું જમનમાં નાનાં મોટાં દરેક શહેરોમાં ગણેા જવાખાના છે અમેરિકામાં આખાના જવાખો સારો મોગ મિનારાએની શોધ થઈ છે કાઉબલ્સ મોટા શહેરની મુનિસિપાલિંગ આખાના જવાખાના વગર હોઈ શકે નહિ આના એ છનોમાં તરત રગીમ પેસ થઈ પાણી લેતે ઉઠાટે છે

આગા (પ્રાંત) : આ પ્રાંતનું સેનફળ ૧૪૦૫ થી માર્ચનું છે ૧૦૦ લાખની વસતિ આ પ્રાંતમાં છે જમ-લાયક, ઉર્દૂ અને ખરીમોલી આ પ્રાંતની યુવક લાખાએ છે કલકત્તાથી ૮૪૩ માર્ચ અને મુખથી આ પ્રાંત ૮૨૬ માર્ચ દૂર છે જમના ની આ પ્રાંતમાં વહે છે તે હિમાલયથી મોટા પ્રમાણમાં માર્ગો કસ લાવેને, આ પ્રાંતની જમીનને ભારે ફળદ્રુપ બનાવે છે હવા સુધી છે વજાદની સરેરાશ ૨૬ ઈંચની આવે છે જમનામાંથી ખારેલી નદી, જવા તેજા તળાવોમાંથી એનીને સારું પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે લોકો ખાજરી, અણ, જુઆર, ધઉ, જમ અને કપાસની એની કહે છે આ પ્રાંતમાં લવવરીની સારી ઉછેર થતી નથી પણ જમથી સારાં લવવરી અહીં આયાત થાય છે

આગા (શહેર) : મોગલોની એક વખતની રાજવાની અને શહેરશાહ અજમર તેમ જ શાહજહાન બા. શાહેની ખાનીતી આ નગરી પ્રાચીન લખનાના અવશેષો જમની રહી છે સગેરમરની મુદર કારીગરીની બનાવટો અહીંના કારીગરો તૈયાર કરીને વેચે છે શેન છઓ પણ સરસ તૈયાર થાય છે અહીંના રવાપરોમાં શમ્રાદય. ધારણ કરેતા આગા શહેરના પ્રસિદ્ધ રોલિ 'તાન્મઠાલ' આખા જગતના પ્રવાસીઓને આકર્ષે રહી છે શાહજહાં બા.સાહબ અને તાન્મ-મઠાલ યેગમની એમ સમપ્રધિઓ આ સિવાય જુઆ-મરિજ, હિમમ-હિન્દ-દેલાનો રોલિ અને અકબરની આરામ માહ સિકંદરા પણ લેવા લેવા છે અહીંના થી રાધાવતની સપ્રધાયના દયાની ખાગમાં ખાવન જાતના ઉઠોગોની વસ્તુઓ તૈયાર થાય છે તેલના કેટલાક કારખાનાં, કાપડની નાની મિંગો તેમજ કાથના કારખાનાં પણ છે ગામઠાં, સરસી, રાધ, મમુર, અમ્સી અને ઘણાનું આ મોટું મથક છે એની વસતિ ૨,૨૬,૭૬૪ માલ્સોની છે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વેતથા છ આઈ પી રેલ્વેનું આ સગમસ્થાન છે રાજપૂતાના-માલવા રેલ્વે (નાની રેલ્વે) પણ અહીં મળે છે કેટલીક કેટલિ આ શહેરમાં આગા શહેર રાજપૂતાનાના વેપારનું કાર છે

આટો : ધઉ, ખાજરી, મકાઈ અને ચણાના હોતને આટો કહે છે આગાદીપરગમની ઘડીથી એ સ્થાનિક વસતિ મોજ દગાનો ઢનો હતું મોગી રગીમથી આવતી મિંગોમાં દગાઈ લાગેા મુછી પરદોઝો ખાને મહિના આઠાની નિકાસ થાય છે

એ આટો વધારે લાગેા વખત રહી તકતો નવી અને ખોરેા જની લય છે

૧૮૩૯-૪૦ માં રૂપિયા ૬૮ લાખ ને કિ મતેના ૫૦,૦૦૦ ટન આટો પરદોઝ નહોતો ઢનો ૧૬૪૦-૪૧ માં ૬૬,૦૦૦ ટન આટો રા ૬૨ લાખની કિમતેના પરદોઝો ખાને મકથો હતો આગાથી અરેબીયા ખાતે ૧૩૦૦૦ ટન, એશિયા ખાતે ૬૦૦૦ ટન, લકા ખાતે ૬૫૦૦ ટન અને મલાયા ખાતે ૫૦૦૦ ટન આટો મકથો ઢનો, ભારે મુકાન ખાતે ૨૫૦૦ ટન મકથો ઢનો

આટુ : આટુનો હોડ એક હાથ ઊગેા થાય છે આટુ સંકી એની સૂક બનાવે છે સંકુ તેવ પણ નીકળે છે જમાના, મલખાર અને જમેકા જેટલા સૂકોના પાક સારા પ્રમાણમાં થાય છે આટુના પાકને 'આટાપાક' કહે છે સૂક, પિપર અને મરી, એ નીચેની ત્રિપુગીનું નામ કિટું છે આટુ જ્યારે નીલાસચાત્ર હોય છે ત્યારે તેનું અપાણ સુખશુદ્ધિ માટે ઉત્તમ ગણાય છે આટુ પાચક, અગ્નિદીપક, ત્રિચિન્ન અને કંટો હિતકર છે એ મોટા વેપારની વસ્તુ છે અનેક રોગો ઉપર એ ઔષધ તરીકે વપરાય છે

આફ્રિકા ખંડ : એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા સિવાય પાથમાં ૧૧૬ આફ્રિકાનો છે આ ખંડને અતિ પછાત ખંડ કહે છે એા કુતરતી સાધનો વિશાળ છે, પરંતુ તેનો લેઝછો તેવા વિકાસ થયો નથી એની પ્રભાવે પણ પછાત અને અસચ્ચ છે જ મરો, રણો, વસેપેકાથલા ડેરો, જગલી જલવરી, અનુલી અને અણ્યથક લોકો, અતિ થાતક, થોપી રોગો, સખત ગરમી અને પિનાસ જંતુઓથી આ ખંડ ભરપૂર ભરેલો છે એનું સેનફળ ૧૨,૦૦,૦૦૦ થી ખાજલું છે એશિયાના સેનફળ કરતાં એનું સેનફળ ઓછું છે, પણ યુરોપ કરતાં આ ખંડને વિસ્તાર નણગણો વિશાળ છે આફ્રિકાની વસારેમા વધારે લખાઈ ૫૦૦૦ માર્ચ અને પહેા યાઈ ૪૬૦૦ માર્ચની છે એ ખંડને સાગર કિનારે ૧૬૦૦૦ માર્ચનો છે આફ્રિકાની કુલ વસતિ પાકો વસતિ ગણતરી પ્રમાણે નોસાઇ નથી, પરંતુ પદર કરોડ જેટલો અધાઈ કંપવામાં આવે છે આ ખંડનું નામ એજાકમના પુત્ર એનોકસ ઉપરથી અપખર થઈ આફ્રિકા પડ્યું છે આ દેશનો ધણો ભાગ શોધાયા વગરનો છે

આફ્રિકાની કુલ જમીન યુરોપિયન રાજ્યોના સામ્રાજ્યમાં આ ની ગઈ છે યુરોપિયન સામ્રાજ્યોએ પોતાનાં સાન-વિજ્ઞાનની શોધોથી યત્રો અને સાસ્ત્રસોત્રો ઉપયોગ કરીને આફ્રિકાના જુલો જુલો વિવાલોને પોતાની આણ નીચે આબધા છે આફ્રિકા કામ જુલો જુલો યુરોપિયન રાજ્યોએ નીચે મુજબ જમીને પોતાને રવાધીન લીધી છે—

	સેનફળ થો મા	આશરે પ્રભ
અ.જે. આફ્રિકાન સંપત્તિ	૨૫૭૨૮૦૦	૪ કરોડ
સુ. ૧૮ ઇંગ્લેન્ડ (અ. એનેની લાગવગ નીચે)	૮૩૬૦૦૦	૧૧ કરોડ
ફ્રેન્ચ આફ્રિકા	૩૦૦૦૦૬૩૦	૧ કરોડ
જર્મન આફ્રિકા (અ. એનેને તાને છે)	૮૨૧૮૫૦	૫૦ લાખ
પોર્ટુગીઝ આફ્રિકા	૮૪૧૦૦૦	૧ કરોડ
સ્પેનિશ આફ્રિકા	૨૧૩૦૦૦	૫૦ લાખ
ડાહાલિયન આફ્રિકા (એગ્રોસિનિયા અ. એનેના હાથમાં છે)	૮૬૪૦૦૦	૧૧ કરોડ

દક્ષિણ આફ્રિકાનું રાજ્ય અંગ્રેજ ચક્રવર્તિપણા નીચે લગભગ ૨૧૧૫ સરનામેના દરબને બોલે છે દક્ષિણ અને પશ્ચિમ આફ્રિકાની નદીઓના કોનાથી મિશ્રિત રેની મગે છે આ બધાં ત્રણ, લોબાઈ, સીયુ, કવાઈ અને હાલસા વગેરે બૂનરને મોટા પ્રમાણમાં ખની આવે છે, પરંતુ તેનું સંશોધન થતું નથી પેટ્રોલના મહાં મેળા સહકર્તાઓ જમીન હજી મશી નથી આનામમાં થઈ, બાજરી, અડાઈ, વગેરે પાકે છે, પરંતુ ખેતીના પૂરતા વિકાસ નહિ હોવાથી નિકાસ થઈ શકે એટલું આના પાકનું નથી કપાસની ખેતીમાં પ્રગતી સારી છે ભવિષ્યમાં એ રેશ કપાસ મોટા પ્રમાણમાં પેના કરશે વળી મશી, કે સવાના ખજૂ, કોપરશિંગ, કેસ અને તબાકુ પણ પેા થાય છે બીન કૂતો પણ પડે છે છતાં નારિયેણ, લગાંજ વગેરેની જગ્યાઓથી આદર્શ નિકાસ થાય છે હાથોલાન અને રબર પણ ત્યાંથી આવે છે જમગોમાં યુકેઈ જમીન લનવરો મગે છે તેમાં સિંટ, રિયાબ, છકા, છરક, ચીપાથ, ગોરીયા, ઉરાન ઉકાંમ, હરગો, હાથીઓ, દરિયાઈ વાઘા ને એકા સુખ્ય છે પશુઓમાં શરદુ, નીનીશાઈમાં ખવિર ઈબીસ પછી અને રોકેડા લાનના પશુઓ અહીં જમગોમાં વસે છે

આફ્રિકાની ગોધનેા ઇતિહાસ—આફ્રિકામાં ઇજીપ્તની સમૃદ્ધિ અતિ પ્રાચીન અને ઉચ્ચ હતી પછી કાર્થેજ (તિબિયા) નું પ્રભુત્વનું એક રાજ્ય અસ્તિત્વમાં હતું રીનિગિયનોના વહાણોએ ઇશુ પહેલાની સાતમી સદીમાં આફ્રિકાની આસપાસ ટપસેા સુધી સફર કરી હતી રોમનોએ આફ્રિકાના ઇજીપ્ત વગેરે વિભાગોમાં પોતાની લાગબગ પ્રસારાવી હતી આધુનિક યુરોપિયનોમાં ઇ સ ૧૪૩૩ માં પોર્ટુગીઝ નાવિકોએ પોતાનાં નાનાં વહાણોમાં કેપ ઓલ્ડોર તરફ બે વખત સમુદ્રયાત્રા કરી હતી ઇ સ ૧૪૪૭ માં કેપ બ્લાન્કે નજીક પહોંચ્યા ઇ સ ૧૪૮૨ માં ડોમેનિકો ટાપેચે કેપ-ઓર્ડ-ડે-ગોની આસપાસ ફરી નેત્રોઆગે પહોંચ્યા હતા તેથી સિનેબા ખુ આજ સાર્વસિક નાવિકોએ ઘણાં વર્ષો પછી સોબી કાલુ ટી ઇ ૧૪૮૭ માં બેલ્ગે-ની-આમાંએ કેપને રસ્તે સમુદ્રયાત્રા કરીને હિંદ સોબી કાઠી કાલીકટની યુવાકાન લીધી ઇ સ ૧૬૫૦ માં લય લોમોએ કેપ ઓર્ડ-ડે-ગોંડા ખાતે એક સંસ્થાન સ્થાપ્યું હતું પછી મગાપાક, લીલીઅરબેન ડો બેસર્ગ, વૉન્ડર અને બીન યુરોપિયન પ્રવાસીઓએ અહાન સફાઈ સહીને અફ્રિકાના ભુતભુત વિભાગ કેક ૧૭૦૯ સુનીમાં ઈટાલિયન કાલશ હતા હમણાં આફ્રિકામાં ન્યૂઝેલે અને જર્મન ઈટાલિયનો વચ્ચે મટાડુકો નાંકે છે યુરોપના મિશનરીઓ, વેપારીઓ અને શાસનકર્તાઓએ આફ્રિકાના અનેક વિભાગોમાં આધુનિક અસ્તિત્વ સ્થાપી છે છતાં હજી એ રિયાત્રા ને કહેતા હતા પશુ કામ થઈ નથી ઈટાલિયનો આફ્રિકામાં ચક્રવર્તિ-પણ મેટ્રવાની ખાલેશ રાજે છે

આફ્રિકા : પેશાવરની દક્ષિણ—પશ્ચિમેથી શરૂ થઈ કેક કાસુન નદી સુધીના પ્રદેશમાં સરહદના તાવશવાળા પહોણાં વસે છે સૂના, બિહામણ અને પર્વતમય પ્રદેશમાં રહે વાથી ત્યાના લેપિંગ ઘણાં મનીષ છે, પરંતુ ભારે અનૂની, લડવેયા અને સરસ નેમ તાકનારા તરીકે પ્રખ્યાત છે ગામડાઓમાં પેતાના રોજીની સરદારી નીચે તેઓ રવતવતા ભોગવે છે કાણલની સરકાર અને અંગ્રેજ સરકાર બંનેને એઓ ભારે તકરિફો આપે છે લગભગ એક દશકામાં ત્રણ-ચાર વખત એમની સામે સેન્ટ્રે મેકલેસ થઈ છે અંગ્રેજ સેન્યમાં વરસો સુધી મોકરી કર્યા પછી પણ તેઓ બેવકાઈ બતાવી એમની સાથે ફરી લડે છે અહીંના લેપિંગ અનૂની, નિંબ, લૂકાક, યુક માટે ઉત્સાહી, સાહસિક અને વિશ્વસપાત્રી છે આ મગે કાણલને વેપાર ખાઇનરવાટ ખારફતે આવે છે તેના રક્ષણ માટે અંગ્રેજ સરકારને ટેકરીએ ટેકરીએ ઘોણા રાખવી પડે છે

આથુ અરવલ્લી પર્વત પર આ હવા ખાવાના મુખસિદ્ધ મથક બી બી જેન્ડી આથ રેલ્વેના આથુરોડ સ્ટેશન ઉપરથી ભ્રમણ છે રાજપૂતાનાના રાત્રીઓ અને એબન્ડ ડુંબી ગવર્નર જનરલનું આ મિશનિવાસ છે અહીં સેન્ય પણ રહે છે સીપી ડેયુ સિપ્પર ગ્રુસિપ્પર છે આખા પર્વતને ધરાવે ૪૦-૫૦ માઇલો છે કોનોના મુખસિદ્ધ અને ભારે શરદુ મનારકામ કરાવનાર આરસપહણના આયેલ દેલવાડાના મદિરો અહીં આપતા થાણ પ્રવાસીઓને આકર્ષે છે નથી તળાવ પાસે કુવરતી તોલ્ય રોલની નીકળે છે અમરોથરમાં ઘણા હિંદુ અને જૈન મંદિરો છે વસિષ્ઠ આશ્રમ વગેરે અનેક તીર્થસ્થળો પણ છે

આમર્ગા - હરકા, બાલેકા અને આમર્ગા, ઝો આયુર્વદમાં નિરૂણ કહેવાય છે આમર્ગા રસાયન છે કોનો એપનોમાં ખૂબ ઉપયોગ છે આમર્ગાના મુરબ્બો પણ માય છે એમ ખખસ છે, પણ તે ગુપ્તસાધકારક નથી આમર્ગા સુકાવીને વેપારની વસ્તુ તરીકે ગણીએ રાજે છે

આમોઈ ભરૂચની ઉત્તરે ૨૧ માઇલ પર આ નળ કોટર અગિરુ છે અહીંના મહાત્માની વાર્તા રીયાત્રા લાખ રિપિસા છે વસનિ ૩૦ હબર લગભગની છે

પાછળ ૫૦ લાખ પૈડાં, ૧૬૦ અને અશકનોનાં પેન્સોના પાછળ ૨૫ લાખ પૈડાં આ રાજ્ય ખર્ચે છે. આયર્લેન્ડ રાજ્ય હમણાંના મહાપ્રદર્શન તરફ તૈયાર થઈ છે. આ એપ્રિલથી તેણે ગણાય છે. અહીં એટલે ૧૧ લાખ ૮૫, ૭૫ ૧૧ લાખ ૮૫, ધર્મ ૧૦ હજાર ૮૫, બટાટા ૨૫ લાખ ૮૫ અને ગ્રિટર ૧૬ લાખ ૮૫ પૈસા થાય છે. માછલીઓ પકડવાના ક્ષેત્રો પણ ઠીક પ્રમાણમાં છે ક્ષેત્રોમાં પ્રુખ આદેશ પીસવાની ચકીઓ, માખણ અને પનીર બનાવવાની ડેરીઓ, વગેરે (રેસમ તથા બીજા) બનાવવાનાં કારખાનાં, લાકડાડું ફર્નિચર બનાવવાનાં કારખાનાં, વગેરે છે.

વેપારમાં આયર્લેન્ડ ૪ કરોડ પાઉન્ડની અને નિકાસ ૨ કરોડ પાઉન્ડની કિંમતના માલની દારી. નિકાસમાં જીવવસ્તુ, ઘેડાં, કુકરો, ઘોડા, માખણ અને શરૂ વગેરે હતાં. એના આયાન માલમાં ઘઉં, ચાહ, કોચસો, ઘાઉંઓ વગેરે હતાં. આ દેશ કૃષિઓ અને કારી ધાતુઓ બાબતમાં પછાત છે.

આયર્લેન્ડ (ઉત્તર અસ્ટર) : આયર્લેન્ડનો આ ઉત્તર ભાગ અંગ્રેજીની હજારો નીચે નુકડું સંસ્થાન છે. આયર્ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના અનેક પ્રવેશો અને સમજવટ છતાં એરે પોતાનું નવીન યોજનિત સારું જોડ્યું છે. એના વિસ્તાર ૩૩૫ લાખ એકરનો હોયને વસતિ ૧૨૫ લાખની છે. આયર્ પ્રજાસત્તાકની વસતિ મોટે ભાગે રોમનકૃષિ છે; ભ્યારે ઉત્તર આયર્લેન્ડની વસતિના મોટે ભાગે પ્રોટેસ્ટન્ટ ખ્રિસ્તી ધર્મ પામે છે. એની પૈસા ૫૫ લાખ પૈડાંની અને ખર્ચ ૬૫૫ લાખ પૈડાંના ૧૬૩૫-૩૬ માં હતો. એની પ્રુખ પૈસા ઘઉં, એટ, જવ અને બટાટાની છે. ત્યાં કોઈ બહુતાં જુનરોની ખાણે પણ નથી, કોઈ મોટા ઉદ્યોગો પણ નથી. અહીંના વેપાર ક્ષેત્રના માર્કેને આશિ છે.

આયોડીન : આયોડીન અને ઓગીન જાતનાં દારૂં જમીન, દરિયા અને પાણીના ઝરામાંથી મળે છે. અત્રેના ઔષધ તરીકે ઉપયોગ થાય છે. એમાંથી ઔષધવાની એક જલદેશ જાણવાના રહી ગયેલ સાંવાળો કોષ્ટ લગાડાય છે. એને પીંછી વડે લગાડાય છે. એટલું જ જલદેશ છે. એ હાઇડ્રોજન કરતાં ૧૨૦ ગણું ભારે છે.

આયોડાઈમ : આ એક જાતની અગ્નિશી પીની તીક્ષ્ણવાસવાળી જવાની બૂધા દોષ છે. તે કુર્મી દૂર કરે છે ચાંદી, ચાંદા, ગંધાનાશન અને જમીન ઉપર એના ઉપયોગ કરાય છે. એના અલગ પણ જને છે એક ક્રાંતિ આયોડાઈમ, એક ઔષધ સાદા મધ્યમાં મેળવવાથી સરસ મધ્ય જને છે.

આરકોટ (ઉત્તર) : ક્ષેત્રફળ ૪૮૫૪ ચો. માઇલનું છે. એ મહાસ દલાકામાં આવેલું છે. અહીંની વસતિ ૨૨૬૪૮૪ માણસોની છે. અહીં એવાની પ્રુખ લાગણી તાબીય અને તેડુ છે. કુદરતની હવા સુષી છે. સરેરાશ વરસાદ ૩૮ ઇંચ છે. અમલક કમ્પેટકના રાજ્યકર્તાએના આ પ્રાંત રાજ્યવાની હતો. એનું વેપાર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ શહેર છે. આર્કોનામ સાથે ઇટિયા દેશનું મોટું જોડાણ છે. આ પ્રાંતમાં ચોખા, રાગી અને કમ્બુ નામી અનાજ પેસા થાય છે. શેરડી, સિંઘણા અને તલ પણ પેસા થાય છે. નારંગીઓ અને લીંસુ સારા પ્રમાણમાં થાય છે. નેવના પહોળાં સાગ, સીસમ અને મુખકડું લાકડું મળે છે. આડુ, પાન, મરચાં અને નળાકડું પણ પરદેશી ખાતે ચડે છે. ઔદ્યોગિક કારખાનાં માત્ર ૬ ટકા જ છે.

આરકોટ (દક્ષિણ) : આનું ક્ષેત્રફળ ૪૦૦૦ ચો. મા. હોયને વસતિ ૨૪,૫૪,૧૪૧ ની છે. વરસાદની સરેરાશ ૪૬ ઇંચ છે. આ પ્રાંતમાં પણ તાબીલ લાપા બોલાય છે. ચોખા, કંજુ, રાગી આ પ્રુખ અનાજના પહોળા છે. સિંઘણા, તેલી-બીયાં તેમજ ગળી પણ આ પ્રાંતમાંથી નિકાસ થાય છે. આ પ્રાંતમાં આવેલું પોલીથીયન શહેર ફેબોના કંબલમાં છે. વેપારમાં નિમક, માશીનાં વાસણો, ગોળ, ગળી અને તેવેની નિકાસ થાય છે. ગુલકોચીઓમાં હાથવણાટું કાપક છે એમાં કકાલોર અને પોલિથીયોનાં બે બંદરો છે. કકાલોર બંદરની વસતિ ૧૦ હજારની છે. એમાં પરદેશોના વેપાર ૧૨૩ લાખ અને હિંદોના વેપાર ૨૮ લાખનો હતો. મોટી નિકાસ સિંઘણાની થાય છે.

આરખ (ઇતિહાસ) : આરખ લોકો સેમેટિક જાતના છે. મોહમ્મદ પયગંબર (અલી)ના પહેલાં આરખો અણ જમીન અને મુતિ પૂર્વક હતા એમનામાં સંનહન નહોતું આજમાના રંગોની રેતીનો સહો ઉત્પન્ન પ્રદેશ છે. એની પ્રજા યાસચારે મળે ત્યાં પોતાનાં જાત અને બકરાં લઇને લટકે છે. લોકો ભારે ખલલ અને મજબૂત હોયને હથિયારોના ઉપયોગ સારા બાળ્યા હતા. એમનામાં બહુપત્નીવત્તે રિવાજ હતો. ઇ. સ. ૫૭૦ માં પયગંબર સાહેબનો જન્મ થયો. એમણે એકેશ્વરવાદનો સમાન ધર્મ અરખજાતનાં અનેક મુકદ્દમો અને ભય વચ્ચે મલાવ્યો. ઈ. સ. ૬૩૨ માં એમનું અવસાન નીપળ્યું. ત્યારે આણે અરખજાતનું સુરિખ બન્યો હતો. એના પછી બહીશ તરીકે અબુબકર, ઉમર અને એમમાન આવ્યા. પયગંબર સાહેબે આરખોમાં એકંદા અને સંમત રવાનાં હોવાથી આરખોએ ઇરાન, ચીસર, સીરીયા અને આફ્રિકા છતાં લીધાં. યુરોપમાં વિશ્વે મેળવેને ઠેક રેવનનાં રાજ્ય રવાણું હતું. સિંધ દેશ પણ એમણે છતી લીધો. એમણે અમરકંસ અને જગદારમાં અડકમે ખસિડાતો રવાણી. આ રખોએ આરખોને જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ખગોળ અને શક્તિમાં ભારે પ્રગતી કરી.

આરખી ભાષા—ભાષા ધણી પ્રાચીન પણ જુદી જુદી શાખાઓમાં વહેંચાયેલી હતી ઇન્ડોએરોપીય પયગંબર સાહેબના જન્મ પહેલાં આરખી ભાષાના મૂળાક્ષરે શોધી કાઢ્યા હતા પયગંબર સાહેબે અલ કંદારનમાં બે ભાષાને ભારે મુદર અને મધુર રીતે વાપરી છે અમરકંસ અને જગદારના બહીશજોના સમયમાં આરખી ભાષામાં કવિતા, વૈષ્ણ, એકોળ, બૃહોળ, આરકલ તેમજ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં અનેક પુસ્તકો લખાયાં હતાં; આટલી મુશ્કેલ એ ભાષા છે.

આરમેનિયા : આરમેનિયન લોકોનું આ રહેવાનું સ્થાન પશ્ચિમ એસિયામાં આવેલું છે. એનો પ્રુખ જાન તુર્કી સંસ્કૃતિ નીચે છે. રમનાં એટલું પ્રુખ શહેર છે. આરમેનિયાની લંબાઈ ૪૩૦ માઇલ અને પહોળાઈ ૩૦૦ માઇલની હોયને જમીન કમ્બુ છે ત્યાં અંજી, એલિવ વગેરે જાતની વસ્તુઓ પેસા થાય છે.

આરારુટ : દક્ષિણ અમેરિકા અને હિંદ ખાતે મહાભારમાં એ એક જાતનું કંદ થાય છે. આ કંદનો લોહ બનાવે છે. એના રંગ અગ્નિ સરેદ હોય છે આરારુટનો લોહ જવામાં હળવો અને રોગી અવસ્થામાં તેમજ બાળકોને અપાય છે. એમાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો જુદાં જ એમાં રવાં અને વાસ એવી હોય છે. બીજાં વાંટ સામે એ એકોળ પણ થાય છે.

આરાસૂર : અરાવદહી પર્વતોના આ દક્ષિણ-પશ્ચિમ ભાગ છે. એમાં અ'આછુ' ગ્રામીન પૂલ્ય મંદિર આવેલું છે. અ'આછુ' પ્રસિદ્ધ યાત્રાસ્થાન છે.

આરોગ્યરક્ષણ : આરોગ્યરક્ષણ માટે નીચે પ્રમાણે સમનઅો ધ્યાનમાં રાખવી

(૧) થાક ન લાગે તે માટે શોભ્ય પ્રમાણમાં હળવી કસરતો કરવી. લાલ ચાલવાનો નિયમ રાખવો

(૨) પાચનમાં હળવું અને ઘી, દૂધ, સાકાલાલ તથા ફળફળાદિ ઘણે સાધેનું જોખન કરવું, ખાદિશા થવું નહિ. બરાબર ચાવોને ખાવું દર પંદર રિવેસે એકાદ ઉપવાસ કરવો

(૩) યુદ્ધની હથોળા પૂરતો લાલ લેવો. ખરમાતાની લાંબી કમી નીતિને માગે રહેવું. શુદ્ધ જળ પીવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું ચાંદ, દોશી, ખોદી અથવા દોડી ચીલેની સમીપ જવું નહિ મતલબ કે નિયમિત જીવન જીવવું.

આદિકોહોલ : ખીર અથવા વાઈન દારૂમાંથી જે આઈ ઉત્પન્ન થાય છે તેને આદિકોહોલ (મવાઈ) કહે છે. કોમ, જેમાં કે દારૂ, ખદારા વગેરેને પકાવી સમઘીને ગરમી આપી એમાંથી જે તત્વ કાઢે છે તે દારૂ છે એમાં ૪ ભાગ કાઈન, બે ભાગ એકાસીજન ગેસ અને ૬ ભાગ હાઈડ્રોજન ગ્રાસનાં તત્વો મિશ્ર કરેલાં હોય છે. આપણા રેશમાં ખેડુડાં અને તાંબીનાં વૃક્ષોના જે રસ છે તે તાંબી પણ કેટલી પદાર્થ છે. એમાં પણ આદિકોહોલનું તત્વ હોય ૮ દારૂનો અતિશય ઉપયોગ શરીર અને મનને બાધમાધ કરે છે. હિંદીની સરકારને દારૂની પેદાશના કરમાંથી દર વર્ષે કરોડો રૂપિયા મળે છે વિધાયી દારૂ હિંદમાં ઘણો આવે છે હબ્બીરો લોકોને આ દારૂનો દેવ્ય યુવાર કરે છે. હિંદમાં લાયસેન્સ આપી દારૂનાં પીકા સરકાર ખોલવા દે છે. આ રમતે ઘણા માણસો દારૂ પીને છાકટા થાય છે. દારૂનો પેદાશ ઉપયોગ સારો ૮ ડોક્ટરોના હાથે જો અખતવું કામ આવે છે.

આદિજીવીઆ : આફ્રિકાની પશ્ચિમ-ઉત્તરે આ દેમ આવેલા છે. એટ્ર સેન્ટ્રલ ૧૨૨૮૦૬ ચો માઈલનું છે. ૫૦ લાખની વસતિમાં આરબો, સુરીસ, ચાન્ડીઓ, ટુર્કો, સીરીઓ અને ફ્રેન્ચ રાજ્યકર્તાઓ છે. અંદાજે ૬૦૦૦ અને વિશાળ છે. ખરાબ ભૂમિ પણ યુગળ છે ફ્રેન્ચોનો ગવર્નર જનરલ આદિજીવીઆસ શહેરમાં રહે છે

આદિપસ પર્વત : આ પર્વતોના સુખ્ય ભાગ યુરોપના સ્વીડનલેન્ડમાં અને વાજીનો ભાગ હાલિ, ક્રાન્સ તથા એસ્ટ્રોલેન્ડમાં આવેલા છે. એટ્ર સેન્ટ્રલ ૭૮૦૦૦ ચો. માઈલનું છે. એમાં ડુદરની સૌંદર્ય લાયક ભયું છે બ્રહ્મચર્યનાં ગાંધાં શિખરો અને વિશાળ શહેરો એમાં આવેલાં છે હાઇન નદી અને ખીલ ઘણી નદીઓ આ પર્વતમાંથી નીકળે છે.

આદિપાકા : અમેરિકાના પીઝ દેશમાં આ ચોપડું જનપ્રસિદ્ધ છે. તેના વાળ લીલ જેવા ચળકતા, લીસા અને ગરમી ઉત્પન્ન કરનાર છે. આખો ત્યાં જે આદિપાકાનું કપડું કાપ અને પાટનુંઆ વજાયા છે તે આ જનપ્રસિદ્ધ લીલ

છે. એમાં મિઠાઈ કરી એની મોટી પેદાશ કરે છે. હિંદમાં પણ એ ઘણું આયાત થતું હતું.

આદિબેનીઆ : આ મુસ્લિમ નાનું રાજ્ય યુરોપમાં આવેલું છે એનો વિસ્તાર ૧૦૬૨૬ ચો. માઈલ હોયને વસતિ ૧૨ લાખની છે ઇટાલિએ આ રાજ્ય હતી લીધું છે આ રાજ્ય વિકાસની દૃષ્ટિએ પછાત છે. અહીંથી લાકડું અને મીઠું પરદેશ ખાતે મહે છે એનો મુખ્ય વેપાર ઇટાલિ સાથે છે

આવકવેરો : હિંદમાં હિંદી સરકારે પ્રજાની દરેક વ્યક્તિની વાર્ષિક આવક પર કર નાખ્યો છે તેને ઇન્કમટેક્સ કે આવકવેરો કહે છે પગાર, વ્યાજ, મિલકત, વેપાર, હોલો, હુજારમાંથી જે પેદાશ થાય તે સર્વ ઉપર આવકવેરો લાગુ પડે છે. હિંદની હમણાંની સરકારે, હિંદને યુદ્ધમાં લાગીદાર બનાવ્યું છે. યુદ્ધનો ખર્ચો ખૂબ વધ્યો જાય છે, આથી ઇન્કમટેક્સ, મુપર-ટેક્સ અને એક્સેસ રોડિટ ટેક્સ એવા અનેક પ્રકારના કરો આવક અને પેદાશ ઉપર નાખવામાં આવ્યા છે આ કરો જેમજેમ યુદ્ધનો વિકાસ વધતો જાય છે તેમતેમ વધતા જાય છે. હિંદ ઉપર ભયાનીક આક્રમણો જાય છે. હિંદમાં યુદ્ધ સંબંધી નવાંનવા સૈન્યો, વિમાનગ્રુહો અને વિમાનીઓની લાગી થાય છે. આથી યુદ્ધખર્ચે ઓમલ્ય દારૂજવા લગભગ ૩ ૧૧ કરોડ જેટલો થાય છે આ ખર્ચે જેમ વધે છે તેમ આવક ઉપરના કરો પણ વધે છે, અને હવે પણ વધવા સંભવ છે, આ કારણોને આવક કંક છે. રજીસ્ટર કરેલી પેદાશોને માટે અનેક છૂટછાટો આપાઈ છે સંપૂર્ણ કુટુંબને માટે એકજ સામટો કર આપવા ખજો હોવાથી તેના ઉપર વધારે જોલો પડે છે. આથી સંપૂર્ણ કુટુંબ પર આવકવેરો ૧૬૬૪ના આર્મ્સ ટ્રાસના બજેટમાં નીચે મુજબ કરાવવામાં આવ્યો છે. આ દરેક વ્યક્તિને, હિંદુઓના અવિશજ કુટુંબને તેમજ રજીસ્ટર્ડ નહિ કરેલી પેદાશ લાગુ પડે છે.

- (૧) પહેલા બે ટભર રૂપિયાની પેદાશ ઉપર કાંઈ નહિ.
- (૨) ૨૦૦૦ રૂપિયા પછી અને ૩૫૦૦ રૂપિયા સુધીની પેદાશ ઉપર ૦-૦-૬ પાઈ
- (૩) આ ઉપલી ૨કમો પછીની ૫૦૦૦ રૂપિયા સુધીની પેદાશ ઉપર ૦-૧-૩ (૧૫ પાઈ)
- (૪) ઉપરની પેદાશના પછીના ૫૦૦૦ રૂપિયા સુધીની પેદાશ ઉપર ૦-૨-૦ (૨૪ પાઈ)
- (૫) તે પછીની વધારાની પેદાશ ઉપર ૦-૨-૬ (૩૦ પાઈ)

સુપરટેક્સ : આનો દર નીચે મુજબ છે:—

- (૧) પહેલા ૩ ૨૫૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર કાંઈ નહિ.
- (૨) તે પછીના ૩ ૧૦૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર ૦-૧-૦
- (૩) તે પછીના ૩ ૨૦૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર ૦-૨-૦
- (૪) તે પછીના ૩ ૭૦૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર ૦-૩-૦
- (૫) તે પછીના ૩ ૭૫૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર ૦-૪-૦
- (૬) તે પછીના ૩ ૧૫૦૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર ૦-૫-૦
- (૭) તે પછીના ૩ ૧૫૦૦૦૦ ની પેદાશ ઉપર ૦-૬-૦
- (૮) બધી પેદાશના આજીના ભાગ ઉપર ૦-૭-૦

વધારાના નફાનો કર—આ સિવાય વધારાના નફાનો કર રૂ. ૩૦૦૦ ની પેશા પછીની પેશા ઉપર સેક્ટર ૬૬ કેટલાંક એટલે મોટો છે. રૂ. ૧૦૦૦૦ સુધી કરને વધારો નથી. દર હમરથી પંદર હમર સુધી વધારાનો આર્થ ૧૬ પાછો બદલે ૧૮ પાછો સેવાનો છે. પંદર હમરની રકમ ઉપર ખાસ વધારાનો આર્થ ૨૪ પાછો સેવાનો.

સુપરટેક્સમાં ૩૫૦૦૦ થી ૨૦૦૦૦૦ વચ્ચે ૦-૦-૬ વધારો થશે.

આસામસોલ : એની વસતિ ૩૧,૦૦૦ ની છે. રો કોલસાના વેપારનું મુખ્ય સ્થળ ધરત ઇન્ડિયા રેલ્વે ઉપર આનું છે. અહીં બૃહ બનાવવાનાં કેટલાંક કારખાનાં છે. આ સોલરથી ૩ માઈલ દૂર હોરાપુર (હાલ બર્નપુર)માં ઇન્ડિયન આર્થર્ અને રીલ્સ કંપનીનું મોટું પોલાણનું કારખાનું છે.

આસામ : હિંદનો આ પ્રાંત ધર્મદેશની સરહદ ઉપર હિમાલયની તળેટીમાં આવેલો છે. એના ત્રણ વિભાગો છે: (૧) મુરમાવેલી, (૨) બ્રહ્મપુત્રાવેલી અને (૩) પર્વતોની હારમાળા. તેમાં મુરમાવેલી ૧૨૫ માઈલ લાંબી અને ૬૦ માઈલ પહોળી છે. ચારે તરફ પર્વતોથી વિદેશોએ છે. બ્રહ્મપુત્રાની લીધે ૫૦૦ માઈલ લાંબી અને ૫૦ માઈલ પહોળી છે. આ પ્રાંતનું કુલ સૈન્ય ૨૬ હમર છે. આ. મા. તું હોખન વસતિ ૧ કરોડ લગભગની છે. આ પ્રાંતમાં ખૂબ વસાહત પડે છે ચેરાપુંછ જાતીમાં વાર્ષિક ૫૦૦ ઇંચ એટલો વરસાદ પડે છે. આનોહવા કંડી અને જીનારાવાળી છે. મોટી બ્રહ્મપુત્રા નદી આ પ્રાંતમાંથી વતી બંગાળ તરફ ભય છે. કુલ જંગલો ૬૧૪૫ ચો. મા. માં છે. એમાંથી લાકડું મુખ્ય વડે છે. આસામમાં અંગ્રેજોના વિશાળ ચાહના બગીચા છે. અહિંપુરનું રેશીરાન્ય આ પ્રાંતમાં આવેલું છે. ચોખા અને ચાહની આ પ્રાંતમાં મુખ્ય પેશા છે. ઉપરાંત યંત્ર અને તુલ્યપણ પેશ થાય છે. ચોખા જીવાણ એકરમાં, ચાહ ૬ લાખ એકરમાં, અળસી ૩ લાખ એકરમાં, તલ ૩૧ હમર એકરમાં અને તુલ્ય ૧૧ લાખ એકરમાં વચાય છે. અંગ્રેજ કંપનીના તેજના કૃષાઓમાંથી સાધારણ પેટ્રોલ નીકળે છે. રેશમના કીકા ઉત્પાદનનું કામ ગામકાઓમાં થાય છે. શુદ્ધલોચ તરીકે રેશમના વસ્ત્રો વણાય છે. મુખરી ખાતે વિચારણાની એક મિલ છે. લાકડાંની પલ્લ કેટલીક મિલો છે અહીંના જંગલોમાં મુખ્ય લાકડાં પર્ના હોવાથી લાકડાના ઉદ્યોગનો વિકાસ થાય છે. આસામનો મુખ્ય વેપાર કલકત્તા અને ચટ્ટાગાવના જઈ સાથે છે. રેલ્વે મારફતે વેપાર થાય છે. આસામ-બંગાળ રેલ્વે ચટ્ટાગાવથી રાંધે થઈ બ્રહ્મપુત્રા નદી ઉપરના સાંતીઆ સુધી ભય છે નદી (બ્રહ્મપુત્રા) દ્વારા પણ વેપાર થાય છે. મુખ્ય સોલર ચોહલી છે, એની વસતિ ૨૨ હમરની છે; ન્યારે મુખરીની ૬૪૩૫, શિલોન્ગની ૬૮૪૪, સોલકટની ૨૪૪૩, ટિલુકમની ૧૮૦૩૪, કીરમનની ૫૬૬૧, શીવમાગરની ૬૬૩૧ અને તીનસુબીઆની ૫૧૦૦ ની છે. અહિંપુરનું રેશીરાન્ય ૮૪૫૬ ચો. મા. તું હોખન એની વસતિ ૩ લાખની છે.

આસામનો લાવિધ્યનો વિકાસ—જાપાને બ્રહ્મદેશ છતી લીધું છે. એની સરહદ સાથે આસામની સરહદ

મળે છે. અંગ્રેજો આસામના રક્ષણ માટે મોટી તૈયારીઓ કરે છે. તેઓએ બોધામાં બોલું એક લાખ સૈનિકોનું મોટું સૈન્ય, સેક્ટરો રક્ષાદીઓ, હમરો તોપા, પચાસ હમર મશીનગનો અને સેક્ટરો વિમાનો આસામમાં ભેગાં કર્યાં છે. આ સિવાય ૨૫-૩૦ વિમાનમોટો પણ ભેગાં કર્યાં છે. આસામની સરહદ પરથી બ્રિટિશ સેનામુદ્દે બ્રહ્મદેશના આક્રમણ માટે તૈયારીઓ કરે છે. આસામ એ પગલ દેશ છે. સ્વરાજનું સાચન હોય તો એના વિકાસ માટે ખૂબ અવકાશ છે, એને માટે નીચે પ્રમાણે ઉપાયો લેવાની લાવિધ્યમાં જરૂર પડશે.

(૧) આસામના પર્વતવારી પગલ હોટો ખાસી અને ખીછ આનર્થ ભતિઓમાં સંસ્કારિતો અને શિક્ષણનો વિકાસ કરવો પડશે.

(૨) આસામના પર્વતોમાંથી મોટા પાયાપર જારતરો અને કાથા પદાર્થો, જેવા કે, હેલસા અને ધાતુઓ બહાર લાવવી જોઈશે.

(૩) આસામમાં રેલ્વેનો વિકાસ થોડો છે, તેનો વિસ્તાર કરવો પડશે.

(૪) આસામમાં જેનીના મુખારો કરવો પડશે આ માટે સહકારી જેનીની ચોખના બહોળા પ્રમાણમાં દાખલ કરી ચોખાની જેની વધારવી પડશે.

(૫) રેશમનો શુદ્ધલોચ મોટા પાયા પરની પ્રગતિ માંગી રહ્યો છે. રેશમ પેશ કરવા માટે મોટી રકમ રોટુરના રસો ઉત્પાદ માટે જોઈશે.

આરટ્રેલિયા : જગતના પાંચ ખંડોમાંથી આ

સૌથી નાનો ખંડ છે. એનું સૈન્ય રક્ષા લાખ ચો. માઈલનું હોખન વસતિ ૬૦ લાખની, મુખ્યત્વે અંગ્રેજ પ્રભાવથી ગોવરી આવી છે એ રેશ ચોખાથે બહુ લાભો સમ્પન્ન થયો નથી. આદીના ગોરાઓ બીજા દેશો (અંગ્રેજો સિવાય) ની પ્રભને આ રેશમાં આવવા દેતા નથી. એ રેશની ૧૬૩૪-૩૫ માં કુલ પેશાસ બંદોડ પાઈડની અને અર્ધ પલ્લ તેટલું જ હતું. એ રેશમાં યદ્ય મોટા પ્રમાણમાં ૨૧૧૧ કરોડ મુલ્યના ૬૨ વર્ષ પછે છે જ ૧૧૧૧ કરોડ મુલ્યના પાઈડ સીટું ૧૪ લાખ પાઈડનું, ચાંદી ૨૬ લાખ પાઈડની અને કાલસા ૧૦ લાખ પાઈડની કિંમતના ૬૨ વર્ષ નીકળે છે. આ સિવાય બીજા પલ્લ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે આરટ્રેલિયા હિંદમાંથી ચાહ, બારદાની શુદ્ધીઓ, વગેરે કદા લાખ પાઈડની કિંમતના ખંગાથે છે. આ રેશ, હિંદ ખાતે યદ્ય તથા ટા લાખ પાઈડની બીજી નિકાસ કરે (૧૯૩૪-૩૩) જે ક્યારેક હિંદમાં ઉદ્ભાવનું વસ હોય તો, યદ્ય મોટા પ્રમાણમાં આરટ્રેલિયામાંથી આવે છે. હિંદીઓને આરટ્રેલિયામાં દાખલ કરવા વિરુદ્ધ સખત પ્રતિષ્ઠા છે. હમણાં ભયનીક સૈન્યોએ પેસીફિક મહાસાગરના મોટા પ્રદેશો છતી આરટ્રેલિયાની આસપાસના પ્રેશો હાથ કર્યાં છે. અમેરિકન નૌકા કાંકો, વિમાનો અને સૈન્યો આરટ્રેલિયાના રક્ષણ માટે ભયાનીકિની સાથે મહાપુદો બેને છે. બ્રિટિશના આ મહાસંસ્થાનનું રક્ષણ મુલાખેડે રેટરસ મોર્ષ અમેરિકાને સોંપાયું છે. આરટ્રેલિયાની વસતિ (મોટી) મોટી હોવાથી મોટા સામ્રાજ્ય સામે રક્ષણ કરવાનું કામ એને માટે કપરું થઈ પડ્યું

છે આરિટ્ટયાના નાના નાના ગોરા સરથાનેનો સઘ એકઠા થઈને રાત્રીસાસન ચલાવે છે

ઑરિટ્ટયા—યુરોપનું એક વખતનું આ મોટું સામ્રાજ્ય હમણાં માત્ર ૩૨૩૬૮ ચો. માઈલ અને ૬૮ લાખની વસતિ ધરાવે છે. ત્યાં બે વરસ થયા જમીનીએ એને છતી લીધું છે એની વસતિ ઓછીઓની છે એનું યુજ્ય શહેર વીએનાની વસતિ ૨૦ લાખની છે મનૂરોને માટે એ શહેરમાં ક્રોસ ચાલીએ બાંધી છે એની વસતિ બહોલી અને ઉદ્યોગ-પરાયણ છે આબોહવા સારી છે હિંદમાં લકાઈ પહેલા ઑરિટ્ટયાથી પોન્ડિચેરી અને બીજા પાકી વસ્તુઓ આયાત થતી હતી

આંબસી એ વેપારની વસ્તુ છે. આંબસીની બિયાનું તેજ કાઢવામાં આવે છે એનું લાકડું મજબૂત અને સાચું હોય છે આંબસી રસોણના ઉપયોગી પદાર્થ છે, પરંતુ

એના વિશેષ ઉપયોગથી એની ખટાશને લીધે શરીરના સાંધા ઝાલી લે છે, એના ફળ મધુર, ખાટા, કીપક અને મગસત લક છે એવાથ તરીકે એના સારો ઉપયોગ થાય છે

આંબાહળદર. એ હળદરની જાત છે. એમું સફેદ અને પીળી એમ બે જાત આવે છે એને સૂકવીને રસોઈ તથા ઔષધિના કામમાં લેવાય છે

આંબો જગતભરમાં આ અમૃત જેવું મધુર ફળ સર્વોત્તમ છે આંબાના ફળો વેપારની વસ્તુ છે યુરોપ ખાસે મોટા પ્રમાણમાં એની નિકાસ થાય છે આંબા હિંદના મહા લાગણી મોટા પ્રમાણમાં થાય છે આંબાની અનેક જાતો થાય છે તેમાં હાકુસ, પાચરી, લગડા અને બીજા કોઈકેડા જાતના આંબાઓ થાય છે

ઈકવેડોર : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રમુખસત્તાક રાજ્ય છે. પ્રુવની સમીપ એનો હેટરોક લાગ આવે છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૩૦૩૦૪ ચો. માઈલનું હોઇને વસતિ ૨૬ લાખની આસપે છે. એ પૈકી ૧૦ લાકાં ગોરા, ૩૮ લાકાં અમેરિકન ઇન્ડિયનો, ૪૧ લાકાં મિશ્ર પ્રજા અને ૫ લાકાં સીડીઓ વસે છે. અહીંની ભાષા સ્પેનીશ છે રાજધાની ક્વિટોની વસતિ ૧,૦૦,૧૬૨ ની છે. અહીં અનાજ, ટેકો [૩૦૬૨૨ ટન], કૌરી, ચોખા, રબર, કપાસ વગેરેની પેદાશ થાય છે. અને સોનું [૧૧,૬૪૩ કીલો], ચાંદી, પેટ્રોલ (૧૧ લાખ બેરલ) ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં ખાનગી પુશ્કળ દોળને જંગલો પલ્લ મોટાં છે. અહીંના લોકો પાઈન્ડોની સરસ રીતો બનાવે છે.

ઈજિપ્ત : આ મીસર દેશ સાથે હિંદનો જોડો સંબંધ છે. પુરાણો પ્રમાણે બાણસુર આ પ્રદેશનો રાજ્યકર્તા હતો. ભટ્ટેલ્યો, ભાટિયાઓ, હક્ષીઓના મૂળ પુણ્ય પલ્લ મીસરથી આવ્યાની ભાવના છે. ઈજિપ્ત લાંબા સમય સુધી ઘર્ષ સંભળતો લાગ હોતો. ઈ. સ. ૧૮૧૪ માં બ્રિટિશ રાજ્ય નીચે ઈજિપ્ત આવ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૮૨૨ માં સુલતાન અને પાલિન્ટને રાજ્યની આર્થિક સત્તા સોંપવામાં આવી; પરંતુ પરદેશી સૈન્યની સત્તા બ્રિટને રાખી હતી. હવે મીમે પીમે આમાંથી કેટલીક સત્તાઓ ઇજિપ્તને સોંપી દેવાઈ છે, પરંતુ સુએઝની નહેરના રાજ્ય માટે બ્રિટિશ સૈન્ય રહેતું હતું હમણાં તપ્ત વરસ થયાં ઈજિપ્ત એ રાજ્યેત્ર બન્યું છે. ઇજિપ્તની સરકાર વલ્લભતા ધારણ કરી છે. ઈજિપ્તમાં હમણાં સુલતાન કુઆત પછી એનો યુવાન પુત્ર ફારૂ માટી થર છે.

ઈજિપ્ત એ રાજ્યપ્રદેશ છે. એનો વિસ્તાર ૩૮૨૦૦૦ ચો. માઈલનો છે. નાઈલ નદી ઈજિપ્તમાંથી વહે છે. દૂર દૂરના પ્રદેશમાંથી આ નદી માટી તાણી લાવી રાજ્યના ૧૩,૫૦૪ ચો. માઈલના પ્રદેશને વ્યતિ ફળદ્રુપ બનાવે છે. ઈજિપ્તની ઉત્તરિ નાઈલ નદીને લીધે છે. ૧૬૦૦ માઈલમાં નહેરો. બાંધી કપાસ અને અનાજનો મોટો પાક ઉતારે છે. ઈજિપ્તમાં ૧,૨૬,૨૬,૨૧૦ ચુસ્કિઓ, ૧૦ લાખ ખિરતીઓ અને ૬૫ હજાર ચાંદૂડીઓ છે. આ સિવાય ૪૦ હજાર રબરની હટકતી બને છે. એની કુલ વસતિ ૧૫ કરોડની છે. રૂંદો ૧૧ લાખની વસતિ, એલેક્ઝાન્ડ્રીયા [૬ લાખની વસતિ], પોર્ટસૈફ [૧૧ લાખની વસતિ] મોટાં

શહેરો છે. ઇજિપ્તની સરકારી પેદાશ ૩૧ કરોડ પાઉંડની અને અર્થ પલ્લ તેટલું જ છે. વસતિ ગરીબ હોઇને હુનરઉદ્યોગ, વેપારમાં પછાત છે.

ઇજિપ્તની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ બન્ય છે પીરામીડો, જૂની કબરો અને ૫૦૦ થી સુધીના સમયમાં બંધાયેલાં અનેક લભ્ય સ્થાપત્યો ઈજિપ્તમાં છે.

ઈજિપ્તનો મુખ્ય ઉદ્યોગ ઝેતી છે સરસ લાંબા તારનો કપાસ ૮૨,૧૧,૭૦૧ ટન થાય છે. ચર્ડ, જવ, વાલ, મકાઈ, સોરઠી પલ્લ નહેરોને લીધે પુષ્કળ થાય છે. જૂરતરોમાં ફેરફેર હોવા લાખ ટન, પેટ્રોલ ૨૫ લાખ ટન છે. જનીનમાં બીજાં ધાતુઓ અલ્પવિકસિત રાખામાં છે. માછીમારનો ઉદ્યોગ પલ્લ રીક છે.

વેપાર લગભગ બધે પરદેશીઓના હાથમાં છે. ઈ. સ. ૧૬૩૪માં ૩ કરોડ પાઉંડની કિંમતની વસ્તુઓ આયાત કરવામાં આવી હતી, ત્યારે ૩૧ કરોડ પાઉંડની કિંમતની નિકાસ થઈ હતી. ઇજિપ્તના જૂનામાં જૂની સુસ્તિમ મુનિવરસિટી ઈ. સ. ૬૭૨માં અલ્લઆઝરના વખતની વિકસિત સ્થિતિમાં છે. આયાત માસમાં મુખ્ય કાપડ, ઘરો, રસાયણો, લોહ, વગેરે છે, ત્યારે નિકાસમાં કપાસ મુખ્ય છે. ઇજિપ્તનું પોતાનું વડાણવડું નથી. પરદેશી રશીમરો માટે છે. જાલસો પલ્લ આ પ્રદેશમાં રોપાયો નથી. આ દેશ વેપારમાં પછાત ગણાય છે.

એના હિંદ સાથેના વેપારમાં હિંદી નિકાસ ૮ લાખ પાઉંડ અને આયાત પલ્લ ૬ લાખ પાઉંડ નેટલી છે. હિંદી હમણાં પુષ્કળ માલ (ખાસ કરીને) સસ્ત્રસામગ્રીઓ ઈજિપ્ત ભય છે સ્વાસ્થ્યના સમયમાં હિંદ સાથે ઇજિપ્તનો વેપારી સંબંધ ગાઢ બનશે. ઇજિપ્તનો લાંબા તારનો કપાસ હિંદમાં આવશે. હિંદી કાપડ ત્યાં ચડશે. ઇજિપ્તમાં ૪૦૦૦ માઈલની રેલ્વે દોવાવું કહેવાય છે.

સુએઝની નહેરથી યુરોપ સાથેનું હિંદનું અંતર ધણું ઓછું થયું. આ સુએઝની નહેરમાં બ્રિટિશ તથા ફ્રેન્ચ હિનો મુખ્ય છે. હમણાં યુદ્ધ સમયે એ નહેર ઉપર અર્બનોએ ગોળા ફેંક્યા હોવા લે એનો ઉપયોગ લગભગ બધું નેવો છે એટલે કેનેને લાવે રસ્તે બ્રિટિશ વહાણવડું ચાલે છે.

ઈડા જીલ્લો - સયુક્ત પ્રાંતોના આ જીલ્લો

૧૯૮૩ થી માઈલ અને ૮,૬૦,૪૦૮ ની વસતિધારક છે નહેરોને લીધે ખાંડ સારા થતા હોઈ પ્રદેશ રૂબરૂ છે પ્રજાની ૮/૧૦ લાગ હિંદુ છે વાસાહ ૩૦ ઇંચ આસરે પડે છે ઘઉં, જવ, બાજરા, જુવાર, મકાઈ અને કપાસ એ એના મુખ્ય પાકો છે અહીં હાથવણાદેને હોળીય સારા ખીલેતા છે આજ્ઞાત માલમા કાપડ પાનખો, મીઠુ વગેરે છે એનાં મુખ્ય શહેરો કાસગજ (વસતિ ૨૩,૧૦૦), જલેશ્વર (૧૧,૧૩૮), સારોલ (૧૨,૨૦૦) અને ઈડા (૧૧૪૩૩) વગેરે છે

ઈડાવા જિલ્લો સયુક્ત પ્રાંતના આ જિલ્લાનું

સેપ્ટેમ્બર ૧૦૧૧ થી માઈલ હોઈને વસતિ ૭ ૪૬,૦૦૫ ની આવા હિંદી અને જૂનો છે અહીં ઘઉં, જવ, જુવાર, જવ, બાજરા અને કપાસ પાક છે ગ્રહીયોગમા કાપડ છે વગી કપાસના છતો, પ્રેસો અને મુખકંડ તેલ કાઢવાનું કારખાનું પણ છે નિકાસમા ઘઉં, કપાસ જવ, તેલીયાઓ અને ઘી છે બાલિયર રાજ્યનું થી આ પ્રદેશમા થઈને જાય છે

ઈડાલિ યુરોપનું આ પ્રાચીન રોમનું સામ્રાજ્ય

જૂનું સમુદ્રમા લાખી જાનશિર જેઠ માગે રોજી બેઠું છે એની વસતિ ગતીપ પછી ય ત્રણશોમા અગર છે ઈડાલિમા પ્રાચીન કાગે રોમનોત્ત મહાન સામ્રાજ્ય હતું તેના અવશેષો દર્શાવી છે

આ રાજ્યનું સેપ્ટેમ્બર ૧૧,૭૧૩ થી માઈલ હોઈનેવસતિ ૪ કરોડની છે મુખ્ય શહેરમાં રોમન ઐતિહાસિક પથના મુખ્ય ધર્મગ્રંથ પોપનું રહેઠાણ છે રાજ્યમા ૬૦ ટકા રોમનકૌટુંબિક સમ્રાજ્યની પ્રજા છે પ્રજા મોટે ભાગે મુસ્લિમ છે આ રાજ્યની પૈઠશોના મુખ્ય ભાગ લશ્કર પ્રાજ્ઞ અર્ચાય છે રાજ્યની કુલ પેદાશ ૧૬૩૫-૩૬મા ૧૮ અબજ લાયર (૧૫ પાઉન્ડ ૮૩ લાયર) ની છે, જ્યારે અર્ચ ૨૦ અબજ લાયરનું છે ઈડાલી પાસે સમુદ્રના મનવરોને કાફેલો છે આ મુદ્દ જર્મનીના આર્થિક ટેકાથી એ થવાલે છે ઈડાલિયનો ય ત્રણશોમા નિપુણ છે અહીં મુદ્દના શાસકો પછી જને છે

ઈડાલિની મુખ્ય પેદાશ બોલિવ તેલ, કાષ્ઠ ખડકો, કોળા, ઘઉં, માક, ચોખા વગેરે છે ઈડાલિમા ભૂતરોની પેદાશ વિશેષ નથી, પરંતુ આફ્રિકામાના એના સ સ્થાનોમા ભૂતરોની પેદાશ વધારમા કોશિશ કરે છે ઈડાલિમાથી લોહ અને પેલાદ ૩૦ લાખ ટન મળે છે, કાલસો કે તેલ મળવા નથી આથી એ વિષયમાં એની મુખ્ય તકલીફ છે

ઈડાલિની વેપારી આયાત ૭૬૫ કરોડ લાયરના માની અને નિકાસ ૫૨૫ કરોડ લાયરના આલની થઈ હતી ઈડાલિ અર્ચે એપીવાહીનો અને અર્ચે હિલોજોનો દેશ ગરુલ છે હિંદ સાથે ઈડાલિનો વેપારી સંબંધ છે ત્યાંથી બટાટા અને મેટરો માલે છે ત્યારે હિંદથી કાચા પદાર્થો જાય છે હિંદથી ૧૬૩૫મા નિકાસ ૩ કરોડ લાયરની અને ૧૬૩૨મા ૨૬ કરોડ લાયરની હતી જ્યારે હિંદ ખાતે એની આયાત આવકમે ૧૮ કરોડ અને ૧૩ કરોડ લાયરની થઈ હતી

ઈથાપિયા એને એપીસિનિયા પછી કહે છે.

ઝિરની સીડીઓના એ પ્રદેશ બહુ પ્રાચીન દેશ છે એનું સેપ્ટેમ્બર ૧૦૧૧મા આન્ય નથી વસતિ ૫૫ લાખ લગભગની છે એનો રાજ્ય હેલ સીલાસી સીડી ઝિરતી છે આ પ્રદેશ ૧૬૩૫માં ઈડાલિએ છતી લીધો હતો હમણાં પાછો અત્રેએ છતી લીધો છે થાણા હિંદીઓ વેપાર માટે ત્યા વરયા હતા હમણાં મુદ્દને કારણે તેઓ પાછા હિંદ આવી ગયા છે મિત્રકો ઈડાલિએ જમત કરી લીધી હતી દેશમા થોગ જેનીની પેદાશ માય છે આ દેશ પગલ અને ગરીબ છે એના વિકાસ માટે મુખ્ય જમીન અને ભૂતરો મગી રાષ્ટ્ર તેમ છે રસ્તા કે રેલ્વે નથી રચના નીચે હિંદીઓની સાહસિકતા માટે ક્રેંક રયાન છે આ દેશમાથી આમકા, બનવરો, કોરી, મીપુ વગેરે જમીન રચતે જાય છે આમકાનીમા કાપડ, પેટ્રોલ અને બીજા અનેક વસ્તુઓ છે

ઈડા-આયના એશિયાનો આ પ્રદેશ બરામત

હિંદની ઉત્તરે ઈન્ડોચીની સારહા ઉપર આયના છે આ દેશ પ્રદેશનું સેપ્ટેમ્બર ૨ ૮૫,૦૦૦ થી માઈલ અને વસતિ ૨૧ કરોડની છે દેશમા જર્મનીને રાષ્ટ્રે ગયાથી આ પ્રદેશનો લશ્કરી કળને જાપાને મેળવે છે એના વિભાગો ઠાચીન-આયના, ક બોડીમા લાઓસ, આનામ વગેરે છે એનો મુખ્ય વેપાર કાન્સ સાથે છે મુખ્ય પેદાશ અને નિકાસ વેપાર ૧૨ લાખ ટન ચોખા, ૨૫૨, માછલી, કાલસા, પીપર, બનવરો, આમકા અને કલાઇ છે, જ્યારે કાપડ, રેશમ, મોટરો, ટેલેસીન એ એની મુખ્ય આયાત છે

હિંદ સાથે ઈડા-આયનાનો જૂનો સંબંધ છે સૈકાથી રાષ્ટ્ર થયો હતો, ત્યાં ૩૦૦ વરસ મુખી એ સામ્રાજ્ય રહ્યું હતું ક બોડીમામા હિંદીઓએ આયના યુગમના ક્રેંક શિ પયાળાં સ્થાપતો મળ્યા છે હિંદ સાથે એનો વેપાર ચોખા થકાલવાનો હતો પરંતુ સ્વામીન હિંદ સાથે એનો મુખ્ય વેપાર વગેરે તેમ છે

છંદિક એને મેસોપોટમીઆ પછી કહે છે એની

હમણાં બેબીલોનની જૂની સંસ્કૃતિ હતી એનું સેપ્ટેમ્બર ૧,૧૧,૬૦૦ થી માઈલ હોઈને વસતિ ૫૦ લાખની છે તેમાં ૧૧ લાખ મુસ્લીમ મુસ્લિમો, ૧૧૫ લાખ સિયા મુસ્લિમો અને ૧૧ લાખ ઝિરતીઓ છે આ રાજ્યમાં આરોગીની વસતિ મોટી છે રાજ્ય રેખાનો મુજ રાજ્ય માગી હમણાં ગાદી પર હતો અહીં પાલ્લિન્ટનુ ચલણ છે પણ ઝિરિશોરોનું આ રાજ્ય ઉપર વડ પણ છે હમણાં મુદ્દના સમયમા છંદિકમા બજાવો થયો હતો તે ઝિરિશ સત્તાએ બેસાડી દીધો છે હમણાં એની સૈનિક સત્તા ઝિરિશોના હાથમા છે વિમાનો અને સેન્યોનાં યાદા રાખી ઝિરિશો આ પ્રદેશ જર્મનીથી રક્ષણ કરે છે હાસન-અલ-રશી અને અર્ચેબીઅન નાઈડસની કમાઓનો એ મુખ્ય પ્રદેશ છે

છંદિકની પેદાશ ૩૬ લાખ ટીનાર અને અર્ચ પછી તેટલું જ છે હમણાં ત્યાં રાજ્ય માગીના મરણ પછી બાજરાનું છે પેદા સમા મુખ્ય પેટ્રોલિયમ તેલની છે અહીં થી જૂનું સમુદ્રના કિનારા સુરી તેલની ખાઈ લાખ વર્ષ જવામા આવી છે મુખ્ય નિકાસ

જાનવી ૮૨,૫૫૩ ટન, ધઉની ૧૫,૪૧૩ ટન, લીનગીડ, ૩૭૪ ટન અને ખનૂની ૧,૫૫,૬૪૩ ટન (૧૬૩૩-૩૪માં) હતી. આયાન માલમાં કાપડ, પાત્ર, મોટરો, ચંત્રો વગેરે હતાં. આ દેશ ખેતીવાસીમાં પછાત હોઈને ગરીબ છે. અહીં ઉલોગો નથી.

હિંદ સાથે એનો મોટો વેપાર છે. બસરા હિંદીકંડું સુખ્ય બંદર છે. આ દેશમાંથી હિંદ ખાતે પુષ્પજ ખનૂર આવે છે. કાપડ ચડે છે. સ્વાયત હિંદમાં હિંદ સાથે વેપારનો વિકાસ સારો થવા સંભવ છે. હમરો વર્ષે થતાં હિંદ સાથે હિંદીકંડા સંબંધ છે. હિંદી વેપારીઓના નાનાં વડાણો બસરા ખાતે ભય છે. નજી અને કમળવા શીઆ સુવિધોનાં મોટાં યાત્રાધરો છે.

ઈશાન : આ પારસીઓનું પુરાણું સામ્રાજ્ય છે. એની પ્રાચીન પારસી સંસ્કૃતિના અવશેષો હજુ પણ મોટાં છે. એના સમ્રાટ રૈઆખાન ખેલેલીને હાથ પરૂષ્ટ થઈ ૫૬૫ થી ૬૮૫ અંગ્રેજી-અરબીયન લશ્કરી વડાણ નોએ રૈઆખાનને પાકમાં પુત્ર શાહપુર ગાદીએ છે. રશિયાને સૈનિક સામગ્રીઓના મોટા ભાગ ધરાવના માગે પહોંચાડવાના આવે છે. જર્મની રશિયાને હરાવીને કૌંસસથી ધરાવના માગે હિંદ ઉપર આક્રમણ કરશે એવા ભય રહે છે. ધરાન કુટુંબના માગે પછાત મણુ છે. ઉલોગો અને કારખાનાઓના વિકાસ થોભે છે.

એનું સેનશન ૬,૨૮,૦૦૦ થો. માઇલનું છે. અહીં રેનીનાં રણો અને પર્વતમુખિ તેમજ ઉલ્કાદ જમીન પુષ્કળ છે. લગભગ ૧ કરોડની વસતિમાં ૩૦ લાખ લોકોની ભીડ છે. વસતિના સુખ્ય ભાગ શિયા સુવિધોના હોઈને ભાષા ફારસી છે. ધરાનની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ક્રેષ્ટ ગણાતી હતી એના સુખ્ય શહેર તેહરાનની વસતિ ૩૦ લાખ, તાશ્રીની ૨ લાખ, ધરપહાનની ૧ લાખ, મસદની ૮૫ હજાર છે. પ્રાચીન ફારસી સાહિત્ય ક્રેષ્ટ ગણાય છે.

ઉદ્યોગ—આ રાજ્યમાં પેટ્રોલિયમ તેમજ પુષ્કળ નીકળે છે. એની માલિશી અંગ્રેજોની છે. તેલની પેદાશમાં તેલની કંપની ધરાની સરકારને ૬૨ થઈ લગભગ પાંચ કરોડ રૂપિયા આવે છે. ચાક, ખાંડ વગેરેનો વેપાર સરકારને સ્વાધીન છે. આ સિવાય ધરાનની પેદાશ વાર્ષિક ૬ કરોડ રિઆલ અને અર્થ પણ તેટલું જ છે. પેદાશમાં તેલ, ઊન, આમદાં, ફેબ્રો, ઝૂંદર, ચોખા, કપાસ અને ઘઉં પેદા થાય છે પેદાશમાં ચોખા ૨,૮૦,૦૦૦ ટન, કપાસ ૨,૫૦૦ ટન, ઘઉં ૧૦,૦૦૦ ટન, કાકી ૪૦,૦૦૦ ટન અને ઘઉં ૧૧૧ લાખ ટન છે. ધરાના ગાદીયા વખણાય છે. ધરામાં મણી પાનુઓ જમીનમાં અધિકસિત દશામાં કુપાયથી

આયાત અને નિકાસ વેપાર ઉપર સરકારી અંકુશ છે. આયાન માલમાં કાપડ ૧,૬૮,૭૨૦ પાઉંડ, ખાંડ ૬૦,૨૬૦ પાઉંડ, ચંત્રો ૫૬,૪૩૫ પાઉંડ, ઝુનર ૧૦,૭૬૫ પાઉંડ, વગેરે હતા. નિકાસમાં તેલ ૧૧૧ લાખ પાઉંડ, ગાદીયા ૧૦ લાખ પાઉંડ, સૂકા ફેબ્રો ૬૦ હજાર પાઉંડ વગેરે હતાં. આ સિવાય કપાસ અને લીનની પણ નિકાસ થાય છે. બ્રિટિશ હિંદ ખાતે નિકાસ ૮૩ હજાર પાઉંડની અને આયાન ૫૫ હજાર પાઉંડની કિંમતની કરી હતી.

સ્વાત્ર હિંદ સાથે ધરાનનો વેપાર વિશાળ પાયે વિકાસ પામશે. ધરાનમાં કોલસો મળતો નથી, રશીમરો નથી, રેલ્વે યુદ્ધ સમયમાં સારા પ્રમાણમાં વિકાસ પામી છે. આ રાજ્ય પછાત છતાં પ્રગતીશીલ છે.

ધરૌંડ : સાહિય ઇન્ડિયન રેલ્વે ઉપર આ એક મોટું જંકશન છે. અહીં આખા સારા થાય છે.

ધલાર : મદ્રાસ પ્રાંતના કૃષ્ણા નિલ્દલાનું આ સુખ્ય શહેર છે વસતિ ૩૫,૦૦૦ ની છે. કાલાર સરોવરના કિનારે આ શહેર આવેલું છે; અને અહીંની આબોહવા ગરમ છે. આ શહેર અનાજનું મોટું બંદર ગણાય છે. હલકી રોન્ટબો અહીં ઉત્પન્ન થાય છે. વળી એક શાંતી નિલ છે. ગોસાવરી અને કૃષ્ણા નદીની નહેરો મારફતે સારો વેપાર થાય છે.

ધરૌંડ આફ્રિકા (કેન્યા) : આ પ્રદેશનું સુખ્ય સંસ્થાન કેન્યા છે આફ્રિકાના પૂર્વ ભાગમાં આ સંસ્થાન આવેલું છે. બ્રિટનની સંસ્થાન ઓફિસ અધિકારીઓ નીમીને એનો વહીવટ કરે છે એની ધરાસભાના યુરોપિયન તત્વનુ બળ વધારે છે, એનું સેનશન ૨૨૪,૬૬૦ ચો માઇલનું હોઈને એની વસતિ ૩૧ લાખની છે. ૧૮૦૦૦ યુરોપિયનો, ૪૦૦૦ હિંદીઓ અને ૧૨૦૦૦ આરબો એ રાજ્યમાં વસે છે. સીડીઓની મસાઇ, શોમાડી, બન્ટુ વગેરે ભીડ છે. મોમ્બાસા, કોલોઆન્ડીની, વગેરે સારા બંદરો છે. એનું સુખ્ય શહેર નૈરોબી છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૩માં સરકારી પેદાશ ૩૧ લાખ પાઉંડની અને અર્થ ૩૧૧ લાખ પાઉંડનું હતું દેશમાં મોટાં જંકશો છે. દેશ પછાત છે. સીડી પ્રભુ વિશાળ કાલ અને ઉદ્યોગમાં અત્યંત પછાત છે. એનીની સુખ્ય પેદાશ ઘઉં, કપાસ, ચાક વગેરે થાય છે જંકશો પણ હવે પેદાશ દેવા થતાં છે. બુલ્લરોમાં સોડ ૧૪૧૪૦ ઓસ, આરસપહાણ ૨૫૦ ટન વગેરે છે આ દેશ વિકાસ માગી રહ્યો છે

વેપાર સુખ્યત્વે હિંદીઓ અને યુરોપિયનોના હાથમાં છે. ઈ. સ. ૧૯૩૩માં એની આયાન ૪૭ લાખ પાઉંડની અને નિકાસ ૫૦ લાખ પાઉંડની થઈ હતી તેમાંથી ૬ લાખ પાઉંડની જંકત સરકારને મળી હતી સુખ્ય આમદાની અનાજ અને આદો ૧૧ લાખ પાઉંડના, કાકે ૧૧ લાખ પાઉંડના, તંબાકુ અને સિગારેટ ૧૧૧ લાખ પાઉંડની, કોલસો ૧ લાખ પાઉંડના, ચંત્રો ૨૧ લાખ પાઉંડના, કપાસ ૩૦ લાખ પાઉંડના, રૈશમ ૧ લાખ પાઉંડના અને જમીનના કાચના ૧૧ લાખ પાઉંડના હોઈને મોટરકાર ૧૧ લાખ પાઉંડની હતી સુખ્ય નિકાસ મસાઇ ૨૧ લાખ પાઉંડની, કોડી ૧૦૧ લાખ પાઉંડ, કપાસ અને કપાસીયા ૩૦ લાખ પાઉંડ છે. હિંદ સાથે એનો મોટો પ્રમાણમાં વેપાર છે. સ્વાત્ર હિંદનાં આ પ્રદેશ સાથે સંબંધ વધશે. હિંદના વેપારીઓની સુખ્ય ફરિયાદ રાજદ્વારી અન્યાયની છે.

ધરૌંડ આફ્રિકા (યુગાન્ડા) : એ પણ બ્રિટિશ સંસ્થાન છે. એની વસતિ ૩૬,૨૦,૧૬૩ ની છે તેમાં ૩૬,૦૪,૩૫૫ સીડીઓ, ૧૪,૨૦૪ હિંદીઓ અને ૧૮૫૪ યુરોપિયનો છે આ પ્રદેશમાં કપાસ પુષ્કળ થાય છે. હિંદીઓનાં મણાં છાપેસો છે.

કપાસ સિવાય કાંદી, મરચા, તેલીબિયા, ટીનની ધાતુ, ચામડા, હાથીદાંત, ખાક અને તંબાકુ છે આ પ્રદેશમાં મોટા જંગલો આવેલા છે આમાંથી થતા માલમાં કાપડાં મુખ્ય છે હિંદ સાથે એનો સારો વેપાર છે અહીંનો કપાસ હિંદ ખાતે ચડે છે હિંદથી કાપડાં આયાન થાય છે જે સ ૧૯૩૩માં કુલ રાશ્યની પેદાશ ૧૩૧૧ લાખ પાઉન્ડની અને ખર્ચ ૧૨૧૧ લાખ પાઉન્ડનો હતો

ઈરેટ આફ્રિકા (સીડીઆર) અહીં સુલતાન
નામનો રાજકર્તા છે અહીં સત્તા અંગ્રેજ મેન્સનના હાથમાં છે એ મોટા સામ્રાજ્યના અવશેષો હવે જ બચાવ અને પેશવાના બેઠમાં રહ્યા છે વસતિ ૨૧૧ લાખની છે આમાં ૧૪૦૦૦ હિંદીઓ, ૩૩૪૦૦ આરબો અને ૨૭૮ યુરોપિયનો છે સધળો વેપાર હિંદીઓના હાથમાં છે મુખ્ય વેપાર હિંદ સાથે છે, રાશ્યની પેદાશ ૧૮૩૩ માં ૪૧૧૧ લાખ પાઉન્ડ અને ખર્ચ ૪૧૧ લાખ પાઉન્ડનો હતો આ પ્રદેશમાં મુખ્ય પેદાશ લાવો મની અને વેપાર ૫૨ મુખ્યત્વે તેનોજ છે આ સિવાય નમરિયેનના ટોપરાની ખજૂ સારી પેદાશ છે નારિયેળના ૩૫ લાખ ટોડો આ પ્રદેશમાં છે હિંદીઓની ધણી કોમતી મિલકતો આ પ્રદેશમાં છે ૨૦૦ વર્ષ પછી હિંદીઓએ આ પ્રદેશમાં સરસ વેપાર ખીલવ્યો છે હાલ પ્રદેશમાં હિંદીઓજ મુખ્ય છે અહીંના હિંદીઓના વેપારી લાંબાને લુકશાન કરવા વાર વાર પ્રયત્નો થાય છે

ઇસ્પિતાલ હિંદમાં ઇસ્પિતાલોની મંખ્ય સામાન્ય રીતે લગભગ ૫૫૦૦ થી ૬૦૦૦ ધારવામાં આવે છે

ઈરેટ ઇસ્પિતાલ અથવા ડિસ્પેન્સરી ટેટલા વિસ્તારને તથા વસતિને ઉપયોગી છે તેનીચે નીચેલ છે
આવમાં ઇસ્પિતાલ ઇરેટ ઇસ્પિતાલ ઇરેટ ઇસ્પિતાલ તથા ડિસ્પેન્સરીની સરેરાશ કુલ સરેરાશ પેદાશ વસતિને ઉપયોગી છે ઉપયોગી છે

આવ	કુલ રાખ્યા	સેન્ટરને	વસતિને
મદ્રાસ	૧,૧૩૪	૧૨૬ (ચો મા)	૪૧,૨૧૭
મુંબઈ	૪૨૬	૧૮૦	૪૧,૬૪૦
બંગાળ	૧,૪૪૮	૫૪૦	૩૪,૫૮૫
સમુદ્ર પ્રાંતો	૫૪૭	૧૭૮	૮૧,૦૮૭
પંજાબ	૮૮૬	૧૧૧	૨૧,૩૧૮
મધ્ય પ્રાંતો	૩૪૩	૨૨૧	૪૫,૨૧૨
બિહાર	૫૨૮	૧૩૧	૧૧,૩૧૦
આસામ	૩૪૩	૧૧૦	૨૫,૧૩૮
સિંધ	૨૦૮	૪૧૦	૩૫,૬૫૧
ઓરિસ્સા	૧૬૪	૧૪૫	૩૨,૩૫૫
દિલ્હી	૨૪	૨૪	૨૧,૫૧૦
સરહદ પ્રાંત	૧૧૪	૧૧૮	૨૧,૨૭૨
બલુચિસ્તાન	૪૧	૧,૩૨૭	૧૧,૩૦૫
અન્ધ્ર-પ્રદેશ	૧૦	૨૭૧	૫૬,૦૨૬
કર્ગ	૧૧	૧૪૧	૧૪,૮૪૮

ઈરેટ હાલકરનું આ ગાંધી મંધ્ય હિંદ એન-સ્ટીમાં આવ્યું છે એનું સેન્ટર ૬,૮૦૨ માં માલસુત છે વસતિ ૧૩૧ લાખની અને ૧૦૧૧ રૂબિયા રાશી કરોડની છે હાલમાં ચરણ તરાર હાલકર શાસનકર્તા છે આ રાશ્યમાં જેવું છે મુખ્ય શહેર ઇન્દોરની વસતિ ૧૧૧ લાખની છે મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતીના છે ઇન્દોર શહેર મુળદારી ઉત્પાદક અને આશ્રાથી ૪૦૧ માલસુત કુર છે એમાં આડ કાપડની ખિલો છે આ રાશ્યમાં કપાસ ઉત્પાદન થાય છે

ઉદ્યોગોઃ જગતના દેશોમાં ઉદ્યોગોની બાળતમાં હિંદને નંબર આડેનો આવે છે છતાં આ દેશ યુગ્મયત્વે એની પ્રધાન છે એની ૭૩ ટકા પ્રજા રાષ્ટ્રીય અથવા આડકતરી રીતે એની ઉપર નમે છે આપણે દેશ અંગ્રેજોના રાજ્યશાસન નીચે છે અંગ્રેજોની ઉદ્યોગનીતિ હિંદમાં કાચા પદાર્થો મોટા પ્રમાણમાં પેદા કરાવીને તે પદાર્થોની ઉપેક્ષે હતા કારખાનાઓમાં થાકી વસ્ત્રો બનાવી તે પાછી વસ્ત્રો હિંદને જ ખૂબ નેરા લઇને વેચવાની છે. આ રીતે અંગ્રેજોને હિંદુ આર્થિક શોષણ એવા ૧૫૦ વારસા થયા કરતા આપણા છે અંગ્રેજોને હિંદમાં પોતાના દેશના ઉદ્યોગોની સામે હરીફાઇ ન કરી શકે તેવા ઘોડા ઉદ્યોગો હિંદમાં હતા થવા દીધાં છે, આમ છતાં એ ઉદ્યોગોના વિરોધ વિકાસ રાજ્યશાસકથી થયા નથી હિંદમાં ઉદ્યોગોના વિકાસ પરાખીન છે કારખાનાઓ માટે સર્વે થયો પરદેશીથી જ મજાવવા પડે છે હિંદમાં થંજો બનાવી નહિ હોવાથી હિંદના ઉદ્યોગો માટે દર વર્ષે ૧૫-૨૦ કરોડ રૂપિયાનાં થંજો પરદેશીથી આવે છે મોટરો, રેડીઓ, ફોનોગ્રાફો, રંગીનરો, રેલવેનાં એન્જીનો, વરાળ થંજો, વિજળીનાં થંજો વગેરે હિંદ બનાવતુ નથી આ થંજો વિના સ્થાપવાના પ્રયત્નોને ઉત્તેજન મળ્યું નથી આ સિવાય પાકી વસ્ત્રો બનાવવા માટે રસાયણના પદાર્થો સોઠા, એસીડો વગેરેના મોટા ઉપયોગ હોય છે આ રસાયણિક પદાર્થો પણ હિંદમાં બનાવ નથી આ પ્રમાણે આપણા ઉદ્યોગો પરાખીન છે પરદેશીથી થંજો, રસાયણો, થંજોના ભાગો ન આવે તે આપણા ઉદ્યોગો ધાલી શકે તેમ નથી. સામાન્ય સૂઝો, ટાંકણીઓ જેવી નાની ચીજો પણ આપણને પરદેશીથી મજાવવી પડે છે વડાણ-વટાની બાળતમાં તો આપણે તર્ફ પરાખીન રહ્યા છીએ

હિંદને ઔદ્યોગિક વિકાસ કૃષ્ણિક દિશાઓમાં સારો વિકસે છે, ન્યારે બીજા કૃષ્ણિક દિશાઓમાં એની પ્રગતિ અત્યંત છે હિંદમાં લગભગ સર્વ પ્રકારના કાચા પદાર્થો મળી શકે છે અહીં હોડું પુષ્કળ છે, કાલસા છે, જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાનાં વિગામ સાધનો છે, મોટાં જ એલેક્ટ્રીક જેટ્સને તેટલું લાકડું મળી શકે છે, જમીનમાંથી જોડવા મુશ્કેલી મળે તેમ છે, સાગરમાંથી મીઠું અને બીજાં રસાયણો મોટા પ્રમાણમાં મળે તેમ છે આ દેશમાં પાકા પદાર્થો બનાવવાનાં લગભગ બધા કાચા સાધનો છે પૂરતી શ્રદ્ધા પણ છે હોશિયાર અને જલ્દી ફળથી સકાય તેવા કારીગરો છે, કપાસ અને બીજા ઉપયોગી એનીના પદાર્થોની મોટી પેદાશ છે આર હંમર માથેલા

લાખ સમુદ્ર કિનારા પર સેંકડો મુદર બંદરો છે, માન ધોડાન દેશો હિંદ જેવા ઉદ્યોગોનાં સાધનો મેળવવા માટે ભાગ્યશાળી હશે, છતાં રાજ્યશાસકોના અભાવ, પરદેશીઓની ચૂસણનીતિ, હિંદની પરાખીનતા અને લેકોનું પરાખીન માનસ હિંદને જગતનું સર્વશ્રેષ્ઠ ઔદ્યોગિક દેસ તરીકે થવા દેતા નથી આપણી મુશ્કેલી પણ એ માટે જવાબદાર છે

સ્વરાજની સરકારેને મોટા પ્રયત્નો કરવા માટે ભવિષ્યમાં આરે મુદર વડો છે આપણા દેશના કાચા સાધનોમાંથી પાકાં પદાર્થો બનાવીને દેશના લેકોને અને એશિયાના લેકોને જોડે નદે પૂરાં પાડવાની ઉમદા વક નહિ હતા ભવિષ્યમાં આવવાની છે આપણે વિશાળ પ્રમાણમાં નવું વડાણવડું હિંદમાં બાંધવાનું કામ આવી પડશે જ એટલે વિકાસ કરી તેમને ઉદ્યોગો માટે ઉપયોગ કરવાને રહેશે આપણી પૃથ્વીમાંના ભુસ્તરેને યોગ્ય પ્રમાણમાં બહાર કાઢી એનાં ઔદ્યોગિકરણ માટે તેમને જોડા ઉપયોગ કરવાને રહેશે થંજો બનાવવા માટે પણ સાધનો અને કારખાનાં હોવા કરવાં પડશે આપણે હિંદીઓ વિજ્ઞાનમાં અદેખર બહુજ પગલે છીએ જમીનો, અંગ્રેજો ને અમેરિકનોની પુટે આપણે એમાં આગળ વધ્યા નથી સ્વરાજ સરકારે દેશને વિજ્ઞાનમાં આગળ વધારવાની ચાલુ સતત ઠોસિશ કરવીજ પડશે વિજ્ઞાનના સહકાર વગર ઔદ્યોગીકરણ શક્ય નથી ઔદ્યોગીકરણ વગર હિંદનું ચૂસણ અટકાવવાનો બીજો ટોઈ માર્ગ નથી

જાપાનમાં શુ ઉદ્યોગો પ્રભવા મોટા લાગેને કામ આપી રહ્યા છે થંજીકરણથી પ્રભવે બહુ અલગ લાગ કામ લાગી શકે છે આથી મોટા લાગે એકાદ ફેલાય છે આપણા શુદ્ધઉદ્યોગોને આર્થિક અને બીજાં મદદો આપી એમને દમણની નનળી રિષિતમાંથી બચાવવાં રહ્યા શુદ્ધઉદ્યોગો અને કારખાનાના ઉદ્યોગોના પરસ્પર સહકાર થાય તેવી ઉદ્યોગનીતિ આપણી સ્વરાજ સરકારે ગ્રહણ કરવી પડશે જાપાનમાં શુદ્ધઉદ્યોગોથી વસ્ત્રોના નાના નાના ભાગો બનાવી મિષ્ટઉદ્યોગો એના વિકાસ કરી સ પૂર્ણ વસ્ત્ર બનાવવામાં આવે છે એ દેશમાં મિત્રના થંજો ઉદ્યોગો માત્ર ૩૦ લાખ ચાલુસેને રીજલ આપે છે, ન્યારે શુદ્ધઉદ્યોગો ૧ કરોડ પ્રભવ્યોને નીભાવી શકે છે હિંદમાં મનુષ્યોની વસતિ વિશાળ છે એમને વિભાવવા માટે શુદ્ધઉદ્યોગોને સ્વરાજ સરકારે ખાસ રક્ષણ આપીને ઉત્તેજન આપવાનું રહું

હિંદમાં મનૂની કરનારાઓના ૧૦ ટકા ઉઘોગીનાં કારખા
 નાઓમાં મનૂની કરનારાં હતાં હિતનમાં ૪૭ ટકા, અપેક્ષિકામાં
 ૩૨ ટકા, દેનેશમાં ૨૫ ટકા, ભરૂંનીમાં ૪૧ ટકા, કાન્સમાં ૩૩
 ટકા અને બપાનમાં ૨૦ ટકા મનૂની કરખાનાઓમાં કામ
 કરતા હતાં જ્યાં સમયે યુરોપ અને પાનનાં કારખાનાઓ
 મોટા વિકાસ પામીને માત્ર સાર સામગ્રીઓ જનાવે છે લાખો

અને કરોડો ટન શખાઓ આ કારખાનાંઓમાં રાત્રિ દિવસ તૈયાર થાય છે. યુદ્ધ પછી આ સર્વ કારખાનાંઓ જાગૃતના વપરાશ માટેની પાકી વસ્તુઓ તૈયાર કરે—જમનને પાકી વસ્તુઓથી ઇંગ્લાન્ડ ભરી દેશે. આ ભંડાર પ્રકારની હરીફાઈ સામે સ્વાજ સરકારે દિંદના હોડેઓ અને મજૂરોને રક્ષા આપવાનું રહેશે.

દિંદના મજૂરો અને એન્ટોની આલ્ફ બીબ દેશના પ્રમુખમાં બહુ યોગી છે. આનાં મુખ્ય કારણો ઔદ્યોગિક પગલ-પથ, પહેરોની (ખાસ બ્રિટનની) હરીફાઈ, આપણાં કારખાનાં-ઓના માલિકાની સંકુચિત નીતિ, સરકારની સાવધી માના જેવી વણક અને આપણા મજૂરોની મુશ્કેલી વગેરે છે આ નીચે

પરદેશો સાથે સરખામણી—

દિંદના ઉદ્યોગોના પરદેશના ઉદ્યોગો સાથે સરખામણી કરતાં નીચેના કોષો ફરક દિંદીને અભ્યાસ કરવા જેવા છે—

દેશ.	કારખાનાં.	મજૂરો.	પેદાશ	ઝાખખી	મજૂરદીક	પ્રદાન/ન દીક	મૂડી.	પાકા પદાર્થોની
			ચાસ.	પેદાશ.	પેદાશ.	પેદાશ.		નિકાસ.
	શ. કરોડ	કરોડ શ.		શ કરોડ	શ કરોડ	શ કરોડ	શ કરોડ	શ કરોડ
દિંદ મુ	૬૮૨૨	૧૫૩૧૧૬૩૩	૧૮૦૦	૪૦૮	૨૬૫	૧૨	૭૦૦	૭૦૦
ગ્રેટબ્રિટન	૧૦૭૫૦૦	૭૦૦૦૫૦૦	૪૨૬૬	૧૬૨૫	૨૫૦૦	૪૧૨	૭૦૧૭	૫૮૭
યુ.એસ.એમ.	૧૭૪૧૩૦	૧૪૧૧૦૫૪૨	૧૬૪૪૪	૮૮૫૭	૬૩૭૭	૭૨૧	૨૩૦૦૦	૮૬૫
જર્મની	૨૪૦૨૦	૧૪૪૪૩૬	૬૫૨	૪૮૬	૧૬૪૦	૪૦૦	૧૪૪૫	૮૧
બધાન	૫૬૮૮૭	૫૪૫૬૦૩૧	૧૬૦૫	૬૩૩	૧૭૬૧	૧૫૮	૧૦૦૬	૨૪૧

આપણા આંકિતો સમજવા જેવા છે.

દેશ ઉદ્યોગમાંથી પેદાશનું પ્રમાણ. એવીમાંથી પેદાશનું પ્રમાણ.

દિંદ	૧૨	૫૬
બધાન	૧૫૮	૫૭
સ્વીડન	૩૮૪	૧૨૬
જર્મની	૪૦૦	૨૧૩
અમેરિકા	૭૨૧	૧૭૫

દિંદમાં કુલ સગર લાખ માણસો યાત્રિક કારખાનાંઓમાં કામ કરવા ટલા ચુકેલોગો અને પરચુર કમીનરી લરીકે કુલ ડા કરોડ માણસો દિંદમાં ઔદ્યોગિક કમીઓ લાગેલા (૧૦ ટકા) છે.

દિંદ પાનાનાં કારખાનાંઓની કુલ પેદાશમાંથી ૧૦ ટકા પરદેશો ખાતે વેચા છે, બાકી પોતે વાપરે છે ગ્રેટબ્રિટન ડા ટકા, અમેરિકા ૧૦ ટકા, જર્મની ૧૬.૫ ટકા અને બધાન ૨૫.૫ ટકા પડા માત્ર પરદેશો ખાતે વેચા છે.

ઉપલા (દિંદ સિવાયના) દેશો પોતે પોતાનાં ચંચો જનારે છે, નવી નવી બંનના ચંચો હમીશાં તૈયાર કરી હિંદન વધારે છે. દિંદને તે લાભ મળતા નથી. ઉપલા દેશના મજૂરો નેકા-ચિનથી આડ કલાક કે ઓડું કામ કરીને દિંદી મજૂર કરવા રાા બેઠો માત્ર પેદા કરે છે દિંદના મજૂરોનું લાકડીયા કામ બાર કલાક લંબાય છે.

ઉપલા દેશો સર્વાત્ર છે સરકાર, કારીગરો અને કારખાના-વાળા દેશના ઉદ્યોગોના નિકાસ માટે સંપથી કામ કરે છે. પોતાના દેશમાંથી પરદેશો ખાતે વસ્તુઓની ઓછી નિકાસ કરી

દેગને ધનવાન બનાવવાના પ્રયત્નો પર એમની અર્થનીતિ, જકાતનીતિ રચાયેલી હોય છે પરંતુ દિંદને માટે એ બાજનો હમણાં શક્ય નથી પરંતુ સરકાર સરકારને લવિચ્છમાં આ બંધી બાજનોના મંજૂરપૂર્ણ વિચાર ચોખ્ખામાં સમાવેગ કરવો પડશે

મૂળમૂલ ઉદ્યોગો

દિંદમાં કેટલાક ઉદ્યોગો રચાયેલાં છે. તેની રૂપરેખા નીચે મુજબ છે—

આજે જમનમાં સૌ ધાતુઓમાં લોડું અને પાલાસ વિશેષ મહત્વના અને ઉપયોગી પદાર્થો છે યુદ્ધ પહેલાં જમનમાં લોહાની પેદાશ નીચે મુજબ હતી—

દેશ.	લોડું. ટન.	દેશ.	પોલાસ. ટન.
અમેરિકા	૨૧૫ લાખ	અમેરિકા	૩૪૦ લાખ
યુ.એસ.એ.		(યુ.એસ.એ.)	
રશિયા	૧૨૫ લાખ	જર્મની	૧૧૦ લાખ
ગ્રેટબ્રિટન	૬૫ લાખ	રશિયા	૧૨૦ લાખ
જાન્સ	૧૭૫ લાખ	જાન્સ	૧૦ લાખ
હેલ્થમ	૩૦ લાખ	બધાન	૪૫ લાખ
બધાન	૨૦ લાખ		
દિંદ	૧૫ લાખ	દિંદ	૧૨ લાખ
જમનની કુલ પેદાશ	૭૨૦ લાખ	જમનની કુલ પેદાશ	૬૮૦ લાખ.

દિંદની કંપનીઓ—

(૧) લાના આર્થર્ એન્ડ સ્ટીલ કંપની લિમિટેડ. જમરોપુર.

(૨) ઇન્ડિયન આર્થર્ એન્ડ સ્ટીલ કંપની લિમિટેડ,

(૩) સ્ટીલ કોર્પોરેશન ઓફ બેંગાલ

(૪) માઇસોર ભદ્રાવતી આર્થર્ વર્કસ.

પ્રાચીન સમયથી દિંદમાં લોડું છુડારો, ભડીઓમાં તૈયાર કરીને એનાં શખાઓ તથા બીજા પદાર્થો બનાવતા હતા, પોલાસ પર ભડીઓમાં તૈયાર થતું હતું રિન્કોના કુચ ખિનાર પાસે તે લોહાના હોવા વિચ્ય-સાંભ પ્રાચીન આર્યોની સરસ મુરંદ લોહાની કથાની ખાત્રી આપે જ શખાવતમાં કુલની ખાતે લોડું ગણતા માટેના કારખાનાની નાના પાયે રચાયા થઈ હતી જ પછી જમરોપુર લાનાના પ્રયત્નોથી ૧૯૦૭ માં જમરોપુરનું કારખાનું સ્થપાયું ૧૯૧૪ માં કે

પાવાલ બનાવવાની શરૂઆત મધ્ય એ કારખાનું યુજા જ મોડું છે. એના ઉપર ૩૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાયા છે. ૧૯૩૩ માં આ કંપનીએ ૮ લાખ ટન લોડું અને ૫ લાખ ટન પાવાલ પેદા કર્યા હતાં. તે પછી હવે આથી બીજી લગભગ ૭૫ ટકા પેદાશ થતી છે. જમરોત્પર લોડાના ઉદ્યોગથી એક લાખ માણસોની વસતિવાળું મોડું સહેર બન્યું છે. ઈન્ડિયન આયર્ન કંપની પણ લગભગ ૨૫ લાખ ટન પાવાલ બનાવે છે સરકારે આ ઉદ્યોગને ઝકાની રક્ષણ આપ્યું છે. એનો વિકાસ છે. વાં ઘોડાં વાસોમાં સારા થયો છે. ૧૯૩૯-૪૦ માં પાવાલનાં ઢાળ-આની પેદાશ ૧૦૦૦૪૦૦ ટનની થઈ હતી. તૈયાર પાવાલની પેદાશ ૧૦૧૫૦૦ ટનની થઈ હતી. તાના કંપનીએ એ વરસમાં ૫ કરોડ રૂપિયાનો લોખંડો નફો કર્યો હતો; હમણાં સમયે લોડું અને પાવાલ યુદ્ધના સાધનો બનાવવા પાછળ વપરાય છે; પરંતુ યુદ્ધ પહેલાં લોડાનાં મોટા ધરાકો લખાવ અને ક્રિલેન ઠંડા હિંદમાં ૧૧ વર્ષ પછી રોળ કરોડના લોડાનાં યંત્રો આવે છે. આ સિવાય લોડા અને પાવાલની સુધ, રોકડીથી સીંચીને બીલ અને કો મોટા પાર્શ્વ પારોથી હિંદમાં આયાન થાય છે હિંદમાં લોડાની રેલો, બીમ, પત્થર, ખીલા, તાર, ડીનાલેટો વગેરે બને છે. ૬ થી ૧૬૩૪-૩૮ માં આઠ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની પાવાલની પાયા વસ્તુઓ હિંદમાં આયાન થયું હતું. ૧૯૩૮-૩૯ માં ૬૫૫ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની વસ્તુઓ આયાન કરાઈ હતી. આ સપ્ત વસ્તુઓ હિંદમાં બની શકે તેવા જ

ત્યાં અંગ્રેજ વહાણવટાનું પ્રાબલ્ય છે. યુદ્ધ પહેલાં જગતમાં નીચે પ્રમાણે મુલ્યમંદ દેશોનું વહાણવટું હતું —
આ સિવાય લોહાલંક પાસે ૨૫ લાખ ટનનું, ગ્રીસ પાસે ૧૮ લાખ ટનનું વહાણવટું હતું. હમણાં યુદ્ધના સમયમાં મુરુવાના ધણ દેશો જર્મનીએ છતી તેમનું વહાણવટું અમુક અંશે પોતાના ઉપયોગમાં લીધું છે જર્મની, ક્રિલેન અને અમેરિકાની રીમરો મૂટથી ડુખાડે છે આ બંને દેશો તેવીજ ઝડપે નવી રીમરો બાંના આપે છે. હમણાં જગતનું વહાણવટું મોટા ભાગે યુદ્ધના કાર્યમાં રહેલું છે. હમણે કારખાનાઓમાં નવી રીમરો બંધાય છે. યુદ્ધના અંતે વહાણવટા બહુ મોટા પ્રમાણમાં બંધાવાથી કેવી રીતે થાય છે તે બતાવું છે.

હિંદમાં વહાણવટા માટે અહીંની સરકારે નિરાશાવાદી ધોરણ પકડ્યું ૩ સીંધીઆ રીમર નેવીગેશન કંપની હિંદીગોની બનેલી છે. એની પાસે ૨૫ રીમરો છે. પરંતુ રીમરો અને કંપાના પરરોથી લાવવાં પડે છે, રીમરોમાં બાંધવા માટે સીંધીઆ કંપનીએ વિકાગામ્હના બંદરમાં ગોઠી રાખી છે. યુદ્ધ પછી એને એટલાં યંત્રો મળશે તે સમયે ત્યાં રીમરો બંધાશે. હિંદી વહાણવટાને પરરોથી રીમર કંપનીની હરિકાષ-માથી પણ રક્ષણ મળવું જોઈશે. હિંદમાં યુદ્ધના અંગે સરકાર તરફથી નાની નાની રીમરો હમણાં હિંદમાં બંધાય છે, પરંતુ તેના આંકડા બહાર પડવા નથી. રીમરોનાં એન્ટોના હિંદમાં તૈયાર થાનાં નથી. હિંદી રીમરો લગભગ ૨૫૫ લાખ બની છે.

દેશ.	રીમરો.	ટનેજ.	ગોટર. રીમરો.	ટનેજ.	વડાણુ.	ટનેજ.	કુલ.	ટનેજ.
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૭૬૧૧	૧૬૬૫૬૧૨૪	૧૧૬૩	૩૫૧૫૩૬૬	૬૧૫	૨૧૨૧૫૫	૬૧૨૪	૨૦૩૮૫૧૩૮
અમેરિકા	૨૭૧૩	૧૧૨૫૪૭૬૫	૪૦૦	૧૩૨૦૮૧	૪૫૬	૫૬૬૦૧૨	૩૫૦૬	૧૨૫૫૬૫૬૩
જાપાન	૧૪૧૪	૩૨૪૭૪૬૬	૬૫૩	૬૧૭૭૪૧	૦	૦	૨૩૬	૪૨૧૫૧૬૦
નેવો	૧૩૭૭	૬૬૫૨૧૦૧	૪૮૦	૨૧૦૧૫૪	૨	૮૫૦	૧૮૫૬	૪૦૫૪૪૮૫
જર્મની	૧૪૫૩	૨૬૨૩૩૨૧	૫૮૧	૧૮૪૮૬૫	૬	૧૦૨૩૫	૨૦૬૪	૩૭૨૮૪૧૭
ઈટાલી	૧૬૭	૨૪૧૧૫૦૩	૨૭૫	૧૪૫૨૫૦	૧૭૪	૪૧૪૦૧	૧૨૪૬	૩૦૬૮૧૫૬
ફ્રાન્સ	૧૧૫૮	૨૬૮૦૮૦૬	૧૮૧	૨૬૨૨૦૩	૮૦	૨૬૪૭૬	૧૪૨૦	૩૦૦૨૪૫૫

સરકારને આ વસ્તુઓ અહીં બનાવવાની સમયક કરવી પડશે. હમણાં પણ તાના આયર્ન વર્કસના ચંદાધકારી કારખાનાં ઈન વર્કસ, નેક્સ વર્કસ, વેગન વર્કસ વગેરે જમરોત્પરમાં છે. સ્વરાજ સરકારે આ ઉદ્યોગનો વિકાસ મોટે પાયે કરવો રહ્યો. હિંદની આણીમાં ઊંચા લોડાની થાવુઓ અઢત્તક પ્રમાણમાં છે. તેમાંથી માત્ર ૬ ટકા જ હમણાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

વહાણવટું એક જ ઉદ્યોગનું હવે છે. હિંદને આંદર-સાથ જ્યારે અને આંદર-પ્રિથ સાથ જ્યારે વહાણવટાથી થાય છે અંતિ પ્રાચીન સમયથી હિંદનું વહાણવટાનો ઉદ્યોગ સમયથી તે ઠેક આદારથી સંડો મુખી હિંદનાં નાનાં નાનાં વહાણોને સર્વ સાગરોને ઠહોળી નાંખ્યા હતા. હિંદમાં અંગ્રેજોનું સામ્રાજ્ય થતાં રીમરો આવી. આપણું વહાણવટું ટનેજ અને આયર્નને બાંધવાને પધારીવડા રિલિન્કારમું અંગ્રેજ સમયમાં પણ મુજબ, કલકત્તાની ગોઠીઓમાં બિલિય સાકાર માટે મનપરો હિંદી કારખાને બંધવા હતા, પરંતુ અંગ્રેજોની રીમર કંપનીઓએ આપણાં એ પ્રાચીન ઊંડોળને મુખરિખનાં મુગાવામાં ફોડા આપ્યા છે. આપણે

વહાણવટાની હિંદને મોટી અમલ્ય છે. લવિષ્યની સ્વરાજની સરકારે હિંદના વહાણવટાને આપિત્ત અને બીલ રક્ષણીય મદદ આપવી રહેશે. કંપાના, એછનીચરૂંચ અને ચીંટ કોઈસરોને વાહીમ આપવા માટે સાળાઓ બોલવી પડશે. નવી ફેબ્રીકો, ગોઠીઓ બાંધવી પડશે. વહાણવટાની સ્વરાજ હિંદ મોટો વિકાસ માંડશે મનપરોને કાઢશે પણ હિંદને બાંધવા પડશે. ભપાનમાં ગાં લાખ ફેબ્રન, છલયરો છે, ન્યારે આપણે ત્યાં એકેય નથી.

હિંદના આંદર જંદરી વલિષ્ય માટે ૪૦૦૦-૫૦૦૦ સંદર્શી થાવનાં વહાણો કામ કરે છે. હિંદમાં ૩૨ કંપનીઓ રીમરો મનાવવા રવાનાપણે તેમ સરકારી આશ્રય વગર ૨૩ કંપનીઓ મરણ શરૂ થય છે.

હિંદને જો અંગ્રેજ કાષ્ટ દિશામાં પડાત હોય તો છલનીઅ-સંગના ધંધામાં જંદરી હિંદમાં બનતાં નથી. રીમર એછનીય પણ તૈયાર થતાં નથી. રેડીઓ, વાયરલેસ વોરના સંદેશ મૂકવાના યંત્રો, સિનેમાનાં યંત્રો, મરીઓ, રેડીઓ, મિટરો અને બીજાં અનેક યંત્રો હિંદ બનાવતું નથી.

ઈંછનીચરૂંચ ઉદ્યોગ વોરના સંદેશ મૂકવાના યંત્રો, સિનેમાનાં યંત્રો, મરીઓ, રેડીઓ, મિટરો અને બીજાં અનેક યંત્રો હિંદ બનાવતું નથી.

રેલવેનાં એન્ટોના પણ બનાવતાં નથી. હમણાં નાનાં નાનાં એછનીય યુદ્ધના સમય માટે હિંદમાં બનાવતાં હોય એવું બતાવે છે, પરંતુ હિંદ ૨૨ વર્ષ પછી ૧૬ કરોડ રૂપિયાનાં યંત્રો પરરોથી આવે છે. આ બધું હિંદમાં બનાવવામાં આવે એવી

સ્વચ્છ 'સરકારે' ધરવી કરવી હતી. વિમાનો હમણાં હિંદમાં બને છે, પણ એમાં એંજીનો તથા બીજા ખાસ ભાગો આઈ તૈયાર થતા નથી; પરંતુથી આખા કાર્ય છે. યુદ્ધને અંગે એંજીનીયરીંગનો હિંદમાં પત્તીસ વર્ષમાં ન કરવામાં આવે એટલે વિકાસ સરકારને કરવો પડ્યો છે. રજાગ્રાડીઓ (ટી-ટો) પણ હિંદમાં બંધાવી દોવાની માન્યતા છે. મોટર લોરીઓ પણ હિંદમાં બંધાય છે. મોટરો હજુ તૈયાર થવાનું બચ્ચાનું નથી પણ સૌથી મોટી તકલીફ આ વિષયમાં એંજીનોનો છે. આ એંજીનોહિંદમાં બંધાય તો બધા ઉદ્યોગો હિંદમાં વિકાસ પામી શકે. વિદ્યાલયના મુરુર પ્રધાન મિ. બીવનની યોજના મુજબ ૨૦૦-૨૫૦ હિંદી કારીગરોને થંચે બનાવવાનો હુન્નર શીખવા માટે વિદ્યાલય મોકલ્યા છે ત્યાંથી થઈને પાછા આવ્યા છે હિંદમાં યુદ્ધ માટે બંદૂકો, નાની મશીનગનો, નાની તોપી, નાની રજાગ્રાડીઓ અને યુદ્ધ માટે અનેક સાધનો બનાવવાનાં કારખાનાં ખડાં થયાં છે. લાગભગ બેથી ત્રણ લાખ કારીગરો યુદ્ધમાં સાધનો બનાવે છે. છછપન, છીન, છીસ વગેરે દોશમાં જે બ્રિટિશ સેનાએ છે તેમને અનેક યુદ્ધની શસ્ત્રસામગ્રીઓ પહોંચાણ પડે છે આ સર્વે દરૂર વિદ્યાલયથી સ્વીકારે. મારફતે કેપ એલ યુદ્ધ દોષ ને માર્ગે હબરે માપડે કાપીને મૂકતાં, અંગ્રેજ સરકારને સ્વીકારેની ભારે તબીબોગવની પડે છે. જે પ્રમાણમાં અમુક દોશની સમસ્યા રિતો બીજી સ્વીકારેને હુખાટે છે તે જોતાં સામાન્ય ખર્ચ અત્યંત લાચર્યક છે, આથી હિંદ અંધરથમે અત્યંત ઉપયોગી થવાને આશુ દોવાથી હિંદમાં શસ્ત્રસામગ્રીમાં મોકલવી બહુ સરક પડે છે. એટલે હિંદમાં ઉપલાન વખતવાની લક્ષરી ફરજ અંગ્રેજ સરકારને પડે છે; છતાં હિંદમાં ઔદ્યોગિક વિકાસ થાય એ વિદ્યાલયનાં કારખાનાંઓ ઉપર લાભિઅમાં મોટા આધારરૂપ માનવાની નીતિ બ્રિટિશ સરકારને લક્ષરી શસ્ત્ર સામગ્રીઓ હિંદમાં છૂટકી બનાવવા દેની નથી. આથી ન છૂટકે કંઈ કંઈ માને કમને કરવું પડે છે. સ્વરાજની હિંદી સરકારને શસ્ત્રસામગ્રીઓ બજર જેઈશી. હમણાં પાયા પર એમણે મોટી છમાસ લવિઅમાં ચલુવાની છે. અંગ્રેજ સરકારની નીતિ ગયા મહા યુદ્ધમાં ૧૫૫૮ થઈ હતી. અનેક શસ્ત્રસામગ્રીઓ હિંદમાં બનાવવાની એમને તે હમરે ફરજ પડી હતી; પરંતુ ધાતુઓ આ મજાતને વડું બંધ કરી દેવામાં આવી હતી. હિંદી પ્રજા આ સમયે પણ બ્રિટિશની લવિઅની રાજ્યનીતિ અને ઉદ્યોગનીતિના ચક્રચિત્ર-પણા માટે રાહની વખરે બૂમો છે.

હિંદી ઉદ્યોગો માટે એંજીનીયરીંગના વિકાસની ભારે બજર રહેશે. હમણાં હિંદ એ વિષયમાં ખગાળ છે હિંદના એંજીનીયરીંગમાં થઈને ખરાં કારખાનાં કલકત્તાની આસપાસ આવેલાં છે. એમને મુખ્ય ભાગ યુરોપિયન માટેજી અથવા ન્યવરથા નીચે છે. આ કારખાનાંવાળાઓ હમણાં રેલવેના વેગનો (૧૨૫૦ ૮૦૦૦) બનાવે છે. રેલવેની વર્ફશોપોએ એંજીનીયરીંગના કારખાનાંઓમાં મોટે ભાગે શસ્ત્રસામગ્રીઓ હમણાં બનાવવા માંડી છે. આ ઉદ્યોગ યુદ્ધ પહેલાં ૩ લાખ કારીગરોને કામ આપ્યો હતો. હમણાં લગભગ પાંચ લાખ કારીગરો આ ઉદ્યોગની પાંચમ (યુદ્ધ સામગ્રીઓ માટે ખાસ) કામે લાગેલ છે હિંદના આ એંજીનીયરીંગ કારખાનાંઓ, રેલવેના વેગનો, પૂલો, ટંકીઓ, લોકાની લોલો, તેવ માટેની લોકાની બોલો, લખાઓ, યાંજીઓ વગેરે અનેક બાબતું કામ કરે છે. આ કારખાનાંઓનાથા સારે નહે પેલ કરે છે. યુદ્ધ સમયમાં નહે મણો વધી ગયો છે. હમણાં એ કારખાનાંઓમાં લક્ષરી વસ્તુઓ વિશેષ પ્રમાણમાં

બને છે. આ એંજીનીયરીંગની કંપનીઓની મૂડી ૧૫ કરોડ રૂપિયા જેટલી છે. એઓ હમણાં સરસ નહે મેળવે છે.

સ્વરાજ સરકારે એંજીનીયરીંગ માટેની શાળાઓનો વિકાસ કરવો પડશે. હમણાં એ વિષયનું ઉચ્ચ શાળ મેળવવા વિદ્યાલય બધ ત્યાં પરીક્ષામાં પાસ થવું પડે છે. પીવાના પાણીમાતાના, સામગ્રી સ્વીકારેના, રેલ્વે માટેના, ખાણોનાં, મોટાં કારખાનાંઓના, સેનિટાના, તોપખાનાના એવાં એવાં અનેક ખાતાઓના એંજીનીયરીંગ હિંદમાં તૈયાર કરવા પડશે સ્વચ્છ નીચેના હિંદને રેલવે, સ્વીકારે, કારખાનાં, મોટરો, વિમાનો, રેડીઓ, ફાંચે, પૂલો, રસ્તાઓ, મોટી નદીઓના બંધો, નહેરો વગેરે વગર ચાલે નેમ નથી. તે માટે તાલીમ પામેલા એંજીનીયરીંગની જરૂર પડશે પરંતુથીઓની સરચાતમાં મુદ્દ જરૂર જેઈશે. શસ્ત્રસામગ્રીઓ બનાવવા માટે પણ એમની જરૂર પડશે.

રસાયણિક ગંધક, સોડા, એસીડની બનાવટો ઉપર બધા ઉદ્યોગો નહે છે. આ ઉદ્યોગ પણ હિંદમાં વિકાસ પામેથી નથી. યુદ્ધને સમય દોવાથી ઔદ્યોગીક,

રસાયણિક ઉદ્યોગો સંસ્કરિક એસીડ, સોડા, એમોનીઆ સંસ્કરેની પારેશોથી આવ્યાત થની બંધ થઇ છે. એટલે હિંદમાં આ ઉદ્યોગ તરફ સરકાર અને મૂડીવારીઓનું ધ્યાન મળ્યું છે. હિંદના ઔદ્યોગિક વિકાસ રસાયણો વગર પાંચમો રહેશે, એ હવે જમ બહેર વાગ છે જમતમાં આ પદાર્થોની મોટી પેદાશ અને ખર્ચ છે. કાગળો, કપડાં, લાકડું, આમકું, કાચ, પીવાના ઔપચારો, રસાયણિક પુષ્કરણોના, પીવાના સર્વે ઉદ્યોગોના બનાવટોમાં આ રસાયણોને અમર્યનો હિસ્સો છે. આપણે જેમ થંચોના વિભાગો માટે પરંતુથીના પરાધીન બીએ, તેથી રીને રસાયણો માટે પણ પરાધીન બીએ સ્વચ્છ સરકારે પણ આપણા સ્વદેશી ઉદ્યોગો માટે આ રસાયણોની બનાવટોને ઉત્તેજ આપવું રહ્યું.

રસાયણોના ઉપયોગ હિંદમાં વધતો જાય છે પરંતુથી મંજાવવાની અને મેળવવાની સગવડોને લીધે આ ઉદ્યોગમાં હિંદ નજીક રહ્યું છે. ઇ. સં. ૧૯૨૪માં સોડાની બનાવટો ૧૦૦૦ લાખ હંદ્રેટની હતી. ૧૯૩૮-૩૯માં ૨૦૦૦ લાખ હંદ્રેટની આવ્યાત કરવામાં આવી હતી. માત્ર એકલે સોડાના ૧૪ લાખ ટન પરંતુથીથી આવ્યાત થયો હતો ન્યારે ફેબ્રીક સોડા જા લાખ ટન મંજાવાયે હતો. સોડાની બીજી બનાવટોની આવ્યાતમાં સોડીઅમ : બાઈકારબોનેટ, સોડીઅમ સંસ્કરેટ, સોડીઅમ જોરાટ અને સોડીઅમ સીનીસેટ છે.

હિંદમાં મૂડી બનાવવામાં સાધનો છે. હિંદની કચે બાણુને સામાન્ય આણું મૂડી આપે છે. આપણે ત્યાં મીઠાને વપરાશ એજી એટલે મહત્ત્વ દીક માત્ર ૧૩ રતવ જેટલો છે. યુરોપમાં ૨૪ થી ૩૦ રતવ જેટલો છે; કારણ કે ત્યાં ઉદ્યોગોના વિદ્યાન પ્રમાણમાં વિકાસ થયો છે. એ રીશમાં મીઠાને ઉપયોગ સોડાની બનાવટો માટે થાય છે સોડાની બનાવટો ઉપર તો થણા ખરા ઉદ્યોગો નહે છે.

હિંદમાં એ કે ગંધક બનતો નથી. બાજી, રસાયન માટેના સમ્પા પદાર્થો મોટા પ્રમાણમાં બને છે. ગંધકમાંથી ઉદ્યોગો માટે સંસ્કરિક એસીડ બને છે એને માટે ૧૨ વર્ષે ૪૫૦૦૦ ટન ગંધકની આવ્યાત થાય છે. યુદ્ધના સમયમાં હિંદમાં ગંધકની પરંતુથીથી આવ્યાત શક્ય નથી. આથી હિંદમાં ગંધક બનાવવાની કામનાઓ અમર્યમાં મૂકાઈ છે, પરંતુ હિંદમાં બહુ ધીમેથી કામ આગળ વધે છે. છતાં લવિઅમાં ગંધકની બાબતમાં

આત્મસંતોષી બની શકો. હિંદમાં એંગ્લોનીઆ સસ્ટેનની પલ્ક મોટી બપત છે. પોર્ટલ વોર્મમાં એની આવક ભેવડાઈ છે. ઇ. સ. ૧૯૩૮-૩૯ માં એની ૧૫૩૪૦૦૦ હંદ્રેટ આબડાની થઇ હતી. આ સિવાય લોદા અને પોલાદના કારખાનાંઓ હિંદમાં એંગ્લોનીઆ સસ્ટેન મોટા પ્રમાણમાં વેચાર કરે છે. આ સિવાય ફેલ્ડેરીક ખાનગી અને પોલાસની બનાવેલી પલ્ક અગત્યની છે. હિંદમાં ખાનગી બનાવવા માટે વિશાળ કાંચા પદાર્થો અને સ્ટ્રોલ છે. એટલે પરદેશીથી બિયડુલ આયાત કરવાની જરૂર પડશે નહિ.

હિંદમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ પોતાના શહેરોના પાણ્યને સ્વચ્છ બનાવવા માટે કલેરાઇનને મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરે છે, આ સર્વ પરદેશીથી આયાત થાય છે. કારણકે સ્ટ્રોલને વિગુર પદ્ધતિથી સ્વચ્છ કરી તેમાંથી કલેરાઇન અને બ્લીચીંગ સોડા બનાવે છે. બ્લીચીંગ પાઉડર પોવા અને બીન્ડ અનેક કામોમાં બપ લાગે છે. એની બનાવટ માટે હિંદમાં સ્વત્ત વિન્ડેસાઇન બનાવવાનાં વિશાળ કારખાનાં પડ્યાં છે. આ માટે હિંદમાં મોટા કારખાનાંઓ હોય કામે લાગી ગયાં. યુદ્ધના સમયને લીધે આ વસ્તુઓ પલ્ક હિંદમાં બનવા લાગી છે, પરંતુ હજી એના વધુ વિકાસને સ્થાન છે. ઔદ્યોગિક હિંદને મોટા પ્રમાણમાં આ વસ્તુઓને ઉપયોગ કરવા પડશે સ્વાસ્થ્ય સારકારને આ ઉદ્યોગને મોટું રક્ષક આપવું પડશે. યુદ્ધ પછી જુદાજુદા દેશોની સરકારો પોતાના ઉદ્યોગોને આર્થિક મદદ આપી આવા રસાયણોની પરદેશોમાં મોટી નિકાસ કરવા ભારે કોશિશ કરશે.

શીટીઅમ અને પોલાસીઅમ બાઈક્રોમેટોની હિંદમાં પોલાસ વપારવા માટે કોશિશ થઇ છે. એના માટે પાંચ કારખાનાંઓ કામ કરે છે, પરંતુ આ કંપનીઓ બપત એકાદો દોષથી આટલી મોટી પોલાસની જરૂર રહેશે નહિ. સ્વાસ્થ્ય સારકારે ભેધએ તે કરતાં એક જ વસ્તુનાં વપાર કારખાના કાંદવા પર નિયમન ચૂકું પડશે. રસાયણોની મર્યાદા હિંદમાં થતી નવાનવા ઉદ્યોગો યુદ્ધની તંગીના સમયે અસ્થિતિમાં આવ્યાં છે, પરંતુ તે સમયમાં હજી બાકાતમાં છે. રસાયણોની મર્યાદા રંગો, ડાખવાની રાંટી, ભત્રાનના દુર્ગંધી દૂર કરનાર કીનાઈય એવા પદાર્થો, ખાનગી અને ધાર્મિક ઉદ્યોગોનાં રસાયણો માટેનાં કારખાનાંઓ તો વધુ મુશ્કેલી છે. યુદ્ધ પછી એમને મોટા પાયા પરનો વિકાસ સમય છે, પરંતુ જરૂરી ઉત્પાદનોમાંથી સ્વાસ્થ્ય સારકારને રક્ષક આપવું પડશે.

આ વિજ્ઞાનના જગ્યાનામાં મીઠું અને કાંચસો એ ઉપયોગી પદાર્થો છે. હિંદમાં એ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી રહે છે. આના સહકારથી રંગો, લ્વાઓ, વિદ્યુદ્ધિ પદાર્થો, અને યુદ્ધને લગતા અનેક પદાર્થો મળી રહે છે. એના વડે વિજ્ઞાનના કારખાનાંઓ આપણે રથપદ્ધતિ રહ્યાં. હિંદ પાસે કાંચા પદાર્થો, સરસી મરચી, કાંચસા અથવા જલવિદ્યુતની શક્તિ અને મોટી બપત છે. આથી સ્વાસ્થ્ય સારકારને આ દિશામાં મીઠી દષ્ટિ રાખવી પડશે.

આપણા દેશમાં રસાયણોનું વિજ્ઞાન હજી બાલકશામાં છે. વસો, બનાવટી રસાયન, તેમના માટે ચત્રકાટ અને રંગો આપવાના પદાર્થો, બનાવટી કચકડા એટલે સેંધુલીકના મોટા ઉદ્યોગનાં રમકડાં, ફિલ્મની પટ્ટીઓ વગેરે બનાવવાના રસાયણો અને વિધિ માટે આપણી પ્રગતિ અતિ અદ્ય છે. આપણે એ જગતની ઉત્તીકામાં છવડાં હોય તો, વિજ્ઞાનના સહકારથી આ વિષયમાં પ્રગતિ કરવી રહી ઉમળાં તો પરદેશોની થયા ઉપર આ વસ્તુઓ માટે આધાર મળશે પડે. ચીનકતી સરકાર મારી (China Clay) માંથી અનેક ઉપયોગી પદાર્થો બને છે, વળી ચાચી પણ ભારે ઉપયોગી પદાર્થ છે. આ સમયોના વિજ્ઞાન અને રસાયણના સહકારથી આપણે બનાવેલી બનાવી પરદેશોની ફેક્ટરી બચાળ આયાત બંધ કરવી પડશે.

સ્વતંત્ર હિંદની દરેક મ્યુનિસિપાલિટી, દરેક પોલિસ્ટ, દરેક કારખાનું, દરેક રેલવે, રમીમર કંપની પોતાની ધાપણોમાંથી અચુક અંશ આપી, આવાં કારખાનાંઓની સ્થાપનામાં દેશને આમન લાવી રહે આપણાં પછાત દેશમાં સેકંડે આવાં પદાર્થો બનાવવાની જરૂર પડશે.

જગતમાં કારખાનાંઓ અથાવવા માટે કાંચસા, પેટ્રોલીઅમ અને વિગુન-એ ત્રણ મહારાજિઓ છે. જળના ધોધથી વિગુન શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાની પદ્ધતિ બહુ સરલ

જલવિદ્યુત શક્તિ

અને સરળ છે. જગતમાં જુદા જુદા દેશોમાં આ જલવિદ્યુત શક્તિના વિકાસ અત્યંત અજબ પ્રમાણમાં થયા છે. અમેરિકા, જાપાન અને રશિયાએ તેનો લાભ મોટા પ્રમાણમાં લીધો છે. આપણે ત્યાં હિંદમાં પલ્ક એ શક્તિના બજારી અનેક કારખાનાંઓ અને રેલવેઓ થાવે છે. જ્યાં બીજા દેશોને મુકાબલે આપણે ધણા પછાત છીએ જગતમાં આ વિગુનશક્તિની જુદા જુદાં દેશોની પોતાના નીચે યુજબ છે.

જરૂર રહેશે હિંદ માટે સૌથી કઠિન પ્રશ્ન ચરોના છે નાના મોટા દરેક યત્રો પરદેશીથી મ આવવા પડે છે હિંદના સર્વે દેશો આ યત્રો પોતાને સાં જનાવે છે, પરંતુ આપણી કમનસીનીએ આપણે યત્રો માટે પાત્ર ન છીએ

જાનવિદ્યુત શક્તિના બીજા કોઠા નીચે સુચન છે —

દેશ	શક્ત્ય શક્તિનું પ્રમાણ	નિકસિત શક્તિ	શક્ત્યશક્તિના ટકા
દેશ લાખ અંશન			
યુ રે	૩૫	૧૧૭	૩૩
કેનેડા	૧૮૨	"	૪૫
ફ્રાન્સ	૫૪	"	૨૧
જાપાન	૪૫	"	૧૭
રૂસ	૪૦	"	૧
બ્રાઝિલ	૩૮	"	૧૮
સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	૨૫	"	૧૮
જર્મની	૨૦	"	૧૧
હિંદ	૨૦૦	"	૧૧

હિંદમાં વિકાસને માટે ખૂબ અવકાશ છે ૧૯૧૧ન સરકારે આ સર્જી શક્તિ મેળવવા બારે પ્રયત્નો કરવા પડ્યો હિંદ માં તે કંડો નાની નાની નદીઓમાંથી જાનવિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી શકાય છે આ પાણીને ઉપયોગ ખેતીના માટે વિશાળ પ્રમાણમાં પણ

અને મેટુરના બે મોટા કારખાનાઓમાંથી અનેક શહેરોને વિદ્યુત પ્રકાશ પહોંચાડવામાં આવે છે પાનખમાં પણ બે કારખાના કામ કરે છે માઈસોરમાં કાવરી અને ગેરસપાની બે કારખાનાઓ છે સુત્રુપ ખાતના એકાં છે કાશ્મીરમાં સૌથી જૂનું એક કારખાનું ચાલે છે સ્વરાજ સારકારે ભવિષ્યમાં બીજા પ્રયત્નો પણ ન્યાય અપાવવા પડશે

મનુષ્યશક્તિની મૂલી હિંદમાં સરની હોવાથી તે વિશેષ પ્રમાણમાં વપરાય છે બીજા દેશોમાં જાનવિદ્યુત, ગેસ, પેટ્રોલિયમથી યત્રો ચલાવી શક્તિને ઉપયોગ થાય છે નીચેના કોઠા ઉપરથી કયા કયા દેશોમાં મેટુરી શક્તિ દરેક ભાગની વપરાય છે તે જાણીયુ છે—

હિંદમાં મનુષ્યશક્તિના (સરતાપના અને યાંત્રિક અથવા ઉપયોગથી) વિશેષ પ્રમાણમાં ઉપયોગ છે આથી દર રોજનું બ્યકિટીઝ કામ અહીં નીચા પ્રમાણમાં થાય છે સ્વરાજ સારકાર આમાં બહુ મુશ્કારો કરી શકશે નહિ કારણ આપણે હિંદને યત્રોત તન શુદ્ધાત બનાવવું નથી પરંતુ હિંદની વિશાળ મનુષ્યશક્તિ વિશાળ અને ધમ્મોના સરકારથી આપણા દેશની પ્રબલ સર્ફ ભેળવી વસ્તુઓ પૂરી પાડી શકે તેવી મુશ્કેલી, મુશ્કેલી થા ના અમનમાં મૂકવાની છે

જગતમાં મનુષ્ય અને જાનવિદ્યુતના પ્રમાણના કોઠા

(દેશ લાખ અંશનમાં)

દેશ	મનુષ્યશક્તિ	હોલમાની શક્તિ	પેટ્રોલીયમ શક્તિ	જાન વિદ્યુતની શક્તિ કુલ ટાટલ	દરરોજની બ્યકિટ ટાટલ અંશશક્તિના કયાકો	વચ્ચતિ		
દેશ	૧૦૧	૩૪	૮	૩	૧૫૧	૦ ૪૭	૩૮ કરોડ	
અમેરિકા	}	૪૦	૧૦૦૧	૪૮૧	૧૨૧	૧૧૪૩	૧૩ ૩૩	૧૩ કરોડ
કેનેડા		૩૩	૫૫	૧૭૧	૫૮	૧૩૪૬	૧૩ ૩૩	૧ કરોડ
જર્મની	૨૧	૩૩૩	૫૫	૧૩	૩૩૫૫	૧ ૦૪	૮ કરોડ	
બ્રાઝિલ	૧૫	૨૭૦	૨૮૩	૪	૩૧૭૩	૧ ૧૫	૪ કરોડ	
ફ્રાન્સ	૧૪	૧૨૭	૧૨૩	૨૪	૧૭૭૩	૪ ૩૫	૪ કરોડ	
જાપાન	૨૧	૫૨	૭	૩૦	૧૧૦	૧ ૭૫	૭ કરોડ	

રહેતી જમીનને વળુ પડવાવા માટે થાડું શું હમણા હિંદમાં લગભગ ૧૭૦૦ લાખ અંશનન જેટલી જાનવિદ્યુતશક્તિ પેદા કરવામાં આવે છે એના ઉપયોગ કારખાના રેલ્વે તેમજ શહેરોના પ્રકાશ વગેરે માટે વપરાય છે જાપાનની સરકારે દરેક મામડીઆમાં જૂ પાનમાં પણ બીજીની શક્તિ સરવા લાવે પડે છે તેવી ન્યવસ્થા કરી છે આ જૂ પડાઓમાં રેલ્વે અને બીજા મુકદ્દમોમાં વિશાળ પાયા પર નમે છે અમેરિકા અને રશિયાના હિંદોમાંથી લગભગ ૬૦ ટકા હિંદોમાં વિદ્યુતશક્તિની ચાલે છે આપણે ત્યાં શુંનાજ, ખાસ વગેરે પ્રાંતોમાં વિદ્યુતશક્તિ મેળા પ્રમાણમાં મેળાવાય છે પાનખ, સુત્રુપ ખાન, વડોદરા, આંધ્રપ્રદેશ અને કાશ્મીરમાં પણ વિદ્યુતશક્તિ ઉત્પન્ન કરવાની રજામાં છે હિંદ ના બાકીના ભાગોમાં એ શક્તિ મેળવવામાં આવેલા પગાળ જાગ્યા છે

હિંદમાં જાનવિદ્યુતશક્તિના સૌથી મોટા કારખાના શુંનાજ ઇલાખમાં છે મહારાષ્ટ્રના સહ્યાદ્રિ પર્વતના ઘાટોમાંથી પડેલાં પાણીનાં મોળાં તળાવોને બાંધી તેમાંથી વાના હાઇડ્રો-એલેક્ટ્રિક વર્કશોપ તરફ મોળા કારખાના ચાલે છે અદાસમાં પાકિરા

હિંદની રેલ્વેમાં યાંત્રિક છે એમના વિકાસ મેટ્રોપોલિટન કારખાનાઓને નીલાવવા ખાતર થયા છે રેલ્વેઓમાં પ્રથમ

જિંદિયા આમપ્રભની મૂડી હતી હિંદી સરકાર એમને પાંચ ટકાથી ઓછી પેરા થાય તે બરપાઇ કરી આપતી હતી પરંતુ પેનાની પાણીની કંપની સંચાલ

દર વર્ષે ૨૦૦૦૦ ટન રેલ્વેમાં હિંદમાં જાનવિદ્યુતના ટાટા મોંઘે રેલ્વેઓમાં પાણી મોળી વર્કશોપ ગિરિ માટે રચાઈ હતી વેળાં પણ ચોક્કસતા હિંદને હવે હિંદમાં જાનવિદ્યુત છે પરંતુ હિંદમાં એ જિંદો બાવવા માટે ભંડેર પ્રબલતાના યાત્રા અને સતત દબાવવા હિંદની મરકરે વિરકારી કાર્યો છે છતાં આ યુદ્ધ હમણે નાન એ જિંદો નાના પ્રમાણ હિંદમાં બનાવવાની મોંઘે થઈ છે હમણા યુદ્ધને કારણે રેલ્વેમાં બનાવવા માટે રેલ્વેની વર્કશોપ તરફથી ચારગણી મોળી કરવામાં આવી છે પરંતુ યુદ્ધ પછી વિચારવન કારખાના ખડાવવા માટે જોખાની યથોપચી વર્કશોપો (યન્માગોએ) મૂળ ૧૯૧૫માં લાવી મૂકે એવા લખ હિંદી ભંડેરમત સરકાર માને છે હિંદી

વિદ્યાપ્રાપ્તિને રહેલે એનિનિયમીતની તાલીમ આપવાની સમયે આપની પકડે હિંદી રહેલોની યંત્રશાળાઓ યુરોપિયન ન્યવરસા નીચે છે તે હિંદી ન્યવરસા નીચે આવતી નેહરો.

હિંદમાં મોટરો, લોરીઓ અને મોટરસાયકલો ખાંચા માટે આવે ૩૦ વર્ષો થયાં નેહરમત પેકાર કરી રહો છે, પણ હિંદી સરકાર ઉપર વિલાસતાના કાર-

મોટર-ઉદ્યોગ— ખાનાવાળાઓનું રાજ્યદારી દખાલે હોવાને કારણે છે. આથી હિંદી સરકારે આ વિષયમાં બહાર કાઢી રાખ્યાં હોય અસતોષ ફેલાવેલા છે. સર. વિન્સેન્ટેયાએ આ વિષયમાં અનુદઢ મહેનત લઈ દેશ-પરેશોમાં પ્રવાસ કરીને મોટરના ઉદ્યોગોની હિંદમાં સંકળના અને વિકાસક હાવત માટે સતોષકરક રિપોર્ટો ક્યાં હતા. પરંતુ હિંદી સરકારે એ વિષયમાં કંઈ પ્રગતિ થવા માટે તે પહેલાં કંઈ પાણી ફેડી દીધું છે પરંતુની ઘણી મોટી કંપનીઓએ એમ સહકાર આપવાની કમુલાલ આપી છે પરંતુ હિંદી સરકારના આશ્રય વગર એ ઉદ્યોગની પ્રગતિ યદ રાખી નથી. જગતમાં ૧૯૩૮-૧૯૩૯ માં નીચે સુધી મોટરો બનાઈ હતી. ન્યારે હિંદમાં એકપણ તેવાર થઈ નહોતી

	૧૯૩૬	૧૯૩૭
યુનાઇટેડકેરેસ	૧૯૩૬	૩૫૭૭૦૫૮
ઓસ્ટ્રેલિયા	૧૯૩૬	૪૭૭૫૧૧
જર્મની	૧૯૩૬	૧૫૫૩૧૧
જાપાન	૧૯૩૬	૨૨૦૪૩૩
ઈટાલી	૧૯૩૬	૩૨૮૦૦૦
રશિયા	૧૯૩૬	૩૦૩૮૮
બ્રિટન	૧૯૩૬	૨૧૫૦૦૦
હિંદ		૩૦૦૦૦

રશિયાએ આઠ વરસ ઉપર જ મોટરો બનાવવાનું શરૂ કર્યું હતું હતું ૧૯૩૮ માં સવા એ લાખ મોટરો રશિયા બનાવ્યું હતું. હિંદમાં અમેરિકન જનાસ મોટરો બેગી કરવા માટે સુબાઈમાં કારખાનું ખોલ્યું છે પરંતુ હિંદમાં મોટરો બનાવવાના પ્રયાસો પરતે એવો કંઈ પાણી રહેલું છે. બ્રિટીશોએ, જર્મનો અને ફ્રાંસીસીઓએ બધે રથો મોટરોના ઉદ્યોગને થોડાં વર્ષોમાં જ લારે ઉત્તેજન આપવામાં તે ફોની સારકારેને મોટે ખાચે આર્થિક અઢ અને તેવાર હમરો મોટરોની વાર્ષિક ખરીદી કરી સહકાર આપ્યો છે. આપણે ત્યાં સરકાર સાવજી માતાની ગરબ સાટે છે. અંગ્રેજ પરીઓના દખાલેને લાપે અવગત તેા હિંદને યાનિક પ્રતિષ્ઠીય ન કરવા માટે આવી નીતિ હિંદી સરકાર ધારણ કરી રહી છે.

હિંદમાં હમણાં લોકડીખાના વાર્ષીકે યુદ્ધ અંગ્રેજી રણ-ગાડીઓ અને બખાવાળી મોટરો તેમજ સૈનિકો આનાવવામાં આવે છે. આ માટેનાં એંજીને વિલાસનથી આપના કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધી હિંદમાં એંજીને બનાવી રાકાનાં નથી. ત્યાં સુધી હિંદ અનિક પ્રગતિને કપારે પણ મેળવી રાકશે નહિ. આ યુદ્ધને લાગે નોખામાં એજા એ લાખ હિંદી કારીગરો સંચાના કારણે બનાવવા માટે કમ્પે લાખમાં છે. તેઓ હિંદી વાર્ષીક રથ સામગ્રીમાં મોટા પ્રમાણમાં તેવાર કરે છે, પરંતુ એ રથ સામગ્રીના કેટલાક અમતના લાગે વિલાસનથી આપના, કરવામાં આવે આપી હિંદી કારીગરો કોઈપણ સંપૂર્ણ નહ

બનાવવામાં ન્યુત્પન્ન થતા નથી; તેમ છતાં આ યુદ્ધના સમયમાં મોટરો તેમજ રણગાડીઓના કેટલાક લાગે બનાવવાની તાલીમ હિંદી કારીગરોને જરૂર મળશે. યુદ્ધ જેમ જેમ ભુતું થશે, તેમ તેમ વધારે રાજ સામગ્રી પૂરી પાડવાના બોલે હિંદ પર પડશે મોટરોના કેટલાક લાગે ખાસ નબતની ધાતુનાં બનાવવામાં આવે છે. આ લાગે ન્યારે હિંદમાં બનતા થશે ત્યારે હિંદ મોટરો બનાવવાની ક્રિયા સંપૂર્ણ રીધી રાકશે. યુદ્ધ પછી અલગત, સંકુચિત હિંદી સૈનિકખાતુ પાછું શિલ્પનાં કારખાના-ઓને તેવાર વરતુઓ માટે વરતીઓ મૂળી હિંદી રાસન સામગ્રીઓ બનાવવાનાં સરકારી કારખાનાઓને બંધ કરી રહે આ લાખ સકારણ છે હિંદી સૈનિક ખાતાને માટે એ નીતિ રાકય છે

વરાજ સરકારને મોટરો, મોટર બસો, મોટર સાઇકલો, તેમજ રણગાડીઓ મોટા પ્રમાણમાં નેહરો. હવે વિજ્ઞાન અને યંત્રોની સામે સ્વતંત્ર હિંદ બારણાં બંધ કરી રાકશે નહિ આથી હિંદમાં સારા રસ્તા, મોટરો અને તેના જુદા જુદા લાગે એ સૌની જરૂર પડશે આ માટે પરંતુથીઓના સહકાર પણ કદાચ રોપવે પડશે લાવિયના સ્વતંત્ર હિંદ દેશમાં મોટર ઉદ્યોગને સમૃદ્ધ બનાવવે પડશે. પાંચ વર્ષની રાજમાનના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે યંત્રવર્ધી યોજનાના સ્વરાજ સારકારે મોટરોના વિશાળ કારખાનાઓ બાધવાના સમાવેશ કરવેલ પડશે હિંદમાં હમણાં એ લાખ મોટરો બધીજ પરંતુથીઓ આપાત કરવામાં આવી છે. લાવિયની સ્વરાજ સરકારે બીજા એક લખ સામે પણ સાવતેતી રાખવી પડશે હમણાં યુરોપ અમેરિકામાં હમરો કારખાનાઓ લાગે રણગાડીઓ બનાવે છે. આ યુદ્ધ પછી એ બધા કારખાનાઓ લાગે મોટર ગાડીઓ બનાવીને હિંદ લેવા પછાદ દેશોમાં પોતાની સરકારોમાં આર્થિક ટેકાથી લારે હરીફાઈ કરશે. હિંદની સ્વરાજ સરકારે આ હરીફાઈ સામે જાકાડી રહણ આપણું પડશે. હમણાં તેા હિંદી સરકાર એ ઉદ્યોગ આકારમાં સ્વપણ તે સામે અનુકે પ્રતિબંધો મુકવાની યુક્તિઓ આકારે છે, પરંતુ સ્વરાજ સરકારના ઉત્તેજનથી હિંદની ઘણી કંપનીઓ આ ઉદ્યોગ હિંદમાં સ્થાપી અને વિકસાવી રાકશે. એ માટે પરંતુથી કંપનીઓ સહકાર આપવા તેવાર છે.

મોટરો બનાવવામાં સુધ્ય વસ્તુ પોલાદનાં યંત્રો હિંદમાં સુખ્ય બને છે યંત્રો માટે ખાસ ધાતુઓ પેઢી પણ કેટલીક હિંદમાં બનાવ લાગી છે. બે ચલુ ધાતુઓની વિધિ રીતે બનાવી બાકી છે. ગાડી માટે કેળવેલું ચામડું સુખ્ય મળી રાકે છે યુદ્ધ પછી ટોસિયાર કારીગરો પણ મોટા પ્રમાણમાં મળશે. માત્ર થોડાં તબક્કોની સેવાની થોડા સમય માટે હિંદની સ્વરાજ સરકારે કામગીર રાખી પડશે. રશિયન, અમેરિકન, ફ્રેન્ચ તેમજ જર્મન કારીગરો પાસેથી યંત્રવિલા, રસાયણ વિલા અને વિદ્યુત વિલા શીખ્યું હતુ મોટરઉદ્યોગના વિકાસથી બીજા ઘણી નાની નાની ઉદ્યોગ શક્તિઓ પ્રગતિશીલ થશે આ ઉદ્યોગની અગત્ય જૂળ છે. અમેરિકાની આબાહીમાં આ ઉદ્યોગ સુધ્ય લાગ લાગે છે અમેરિકામાં ૧૮૦૦થી ૨.૧૦૦૦માં મળી નાની ટ્રાક્ટો ગાડી હિંદમાં યુદ્ધ પહેલાં ૧૮૦૦ ફિયામાં મળી હતી. હમણાં તેા ૧૩૦૦ માં મળે છે. હિંદ સરતી મળતીને હીરે વિશેષ સંચામાં મોટરો બનાવી રાકશે. હિંદમાં પેટ્રોલ પણ હિંદ પૂરતું મળી રાકશે.

વિમાનો : બે કોષીયુ ભવિષ્યના શ્રેષ્ઠ પ્રવા-

સના અને માસ વર્ષ બધા લાવવાના સાધન સુવરોષિ પાડન હોય તો તે વિમાન છે. યુદ્ધને લીધે એની અગત્ય ખૂબજ વધી પડી છે. એમાં અનેક ઉપયોગી સુવારો થયા છે. હવે વિમાનો એકરો ટન જેટલો માસ લઈને હલે છે. માણસ દૂર કોષીયુ અકસ્માત વિના પ્રવાસ કરી શકે છે. વિમાન, યુદ્ધનું અતિ મહત્વનું અંગ હોવાથી હઠભૂંડ યુધ્ધે ચડેલી પ્રલયોનાં તજ્જો દરરોજ નવી નવી ભવનાં વિમાનો બનાવવા લાગ્યા છે. હજારો કારખાનાઓમાં લાખો વિમાનો યુદ્ધ માટે તૈયાર થાય છે. પ્રવાસનું આ સાધન પણ રેલ્વે અને મોટરની માફક સહિ-સલામત બનતું બધ છે. આ યુદ્ધ માટે સ્થપાયેલાં કારખાનાંઓ ભવિષ્યમાં પ્રવાસી અને ભારવાહી વિમાનો બનાવી બગતના રૂંદે ભાગને સગવડ ભરેલો, શીઘ્ર અને સસ્તો પ્રવાસ ગોઠવી શકશે ત્યારે યુરોપ પહોંચના એ દિવસથી વધારે સમય લાગશે નહિ. યુરોપ, ભૂખાન અને અમેરિકાએ પ્રવાસ માટે વિમાની લાઇને તૈયારી એ ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. આથી આ સધળાં કારખાનાંઓ યુદ્ધ માટેનાં વિમાનો તૈયાર કરવામાં ભારે ઉપયોગી થઈ પડ્યાં હતા.

અમેરિકા હઠભૂંડ ૩૩ માસે ૩૦૦૦ વિમાનો, જર્મની ૨૫૦૦ વિમાનો અને શ્રેષ્ઠિત ૧૫૦૦ વિમાનો બનાવે છે. રશિયા પણ એટલાજ

હિંદમાં હિંદીઓને તાલીમ આપવાની નણ્ણી ગોઠવણ હતી આજ્ઞા તંત્રમાં મોટે ભાગે બ્રિટિશરો હતા. ઉપવા આક-કાએ પછી ૧૯૩૬ ના સપ્ટેમ્બર સુધી પરદેશીમાં રૂંદેક પ્રવૃત્તિ બેચકાઇ હતી. હિંદમાં પણ પરદેશી કંપનીઓને પ્રવાસી અને પોરટ એરિલિના કોન્ટ્રીક્ટો આપાયા હતા. હિંદી કંપની તરફે મેસર્સ તાના કુ. એ માન હમિલુ હિંદનો પોરટ અને પ્રવાસી-ઓનો કોન્ટ્રીક્ટ રાખ્યો છે. હિંદમાં વિમાનો બ્રિટિશ કારખાનાઓ પાસેથી ખરીદવાની રૂંદજ પડે છે.

આજ્ઞા યુદ્ધકાંરે તો યુદ્ધ વિમાનોની યુરોપ-અમેરિકામાં પાંચ સાન ગણી પ્રગતિ થઇ ગઇ છે વિમાનો અને વિમાની-ઓની ઉત્પત્તિ પાછળ યુદ્ધમાં પડેલા દેશો આદુ ખાઇને પડ્યાં છે. હિંદના રક્ષણને સ્થાવ ભૂખાનીઓના આક્રમણ સામે હઠભૂંડ મોખરે આજ્ઞા છે. હિંદના રક્ષણ માટે અમેરિકન મોખર અને સિકારી વિમાનો મેટી સંખ્યામાં એમના કોન્વો સાથે આજ્ઞા હોય એમ બજાય છે. હિંદીઓને વિમાની તરફે આકર્ષવા નાના પાયા પર તાલીમ આપવી રૂંદ થઈ છે. બેંગ્લોર ખાતે વિમાનો બાધવાનું એક કારખાનું ખાનગી રીતે ઉભું થયેલું તે હિંદી સૈનિકખાનાએ લીધું છે.

હિંદમાં વિમાની કારખાનું સ્થાપવાની હિંદીઓની માંગ-લુખી ઉપર અનેક વાર ઠંડુ પાણી રેડવામાં. હિંદી સરકારે

દેશ	વાર્ષિક અર્થ	કારખાનાઓને અડ	માઇટો ઉડવા ૮૫ લાખ	પ્રવાસીઓ	માસ ૧૭૦૦ ટન કાંગો, પારકો	પોરટ લાખ
શ્રેષ્ઠ બ્રિટન	૭૫૬૦૪૧ માઈલ	૪૭૩૦૦૦ માઈલ				વિગેરે
કાન્સ	૧૧૬૨૧૭૨ "	૧૩૨૮૦૦૦ "	૭૦ લાખ	૫૭ હઠાર	૧૪૦૦ ટન	"
જર્મની	૧૦૨૮૮૧૧૬ "	સરકારી	૬૩ "	૧૧૧ લાખ	૧૬૦૦ "	"
પ્રેસિ	૭૬૫૮૬૦ "	૭૭૫૭૩૬ "	૨૮ "	૧૧૧ "	૬૪૧ "	"
અમેરિકા	૫૫૭૪૧૩૩ "	૪૧૧૦૧૨૨ "	૧૬ "	૮૧૧ "	૨૪૬૧ "	"
હિંદ	૧૨૦૬૧૮ "	૦	મેપાયા નથી.			

બનાવે છે. છતાં યુદ્ધ જેમ લંબાયો, તેમ વિશાળ પ્રમાણમાં યુદ્ધ વિમાનોનું ઉત્પાદન થઇ શકશે, એક નાજા વિમાન પાછળ એ લાખ રૂપિયા અને મોટા વિમાન પાછળ પંદરથી વીસ લાખ રૂપિયા અર્થ થાય છે, યુદ્ધમાં વિમાનોની અગત્ય એટલી મહા-ભારત છે કે, યુદ્ધમાં સામેલ રૂંદેક રાખ્ય આવાં વિમાનો બનાવવા જર માસે કરાડો રૂપિયા અર્થે છે. વિમાનીઓ તૈયાર કરવા સંકડો શિશુલ સંસ્થાઓ ઊભી કરવામાં આવી છે. આ વિમાનીઓના શિશુલમાં ભૂગોળ, યંત્રસાધ, ઉવામાન, ગતિ, નેમ લેવાની કળા અને સમયસૂચકતા તથા ચપલતાને મોટા પ્રમાણમાં તાલીમ આપી કાજખ કર્યાં છે. જર્મનીમાં છત્રી વિમાનચલાઓ યુવાન, સરાખ, ચપળ, તીક્ષ્ણ દિષ્ટિવાળા, આયુધોના ઉપયોગમાં રૂંદ, ચતુર, ભૂગોળના વિશાળ જ્ઞાનવાળા, વિજ્ઞાન શીખેલા અને સમયસૂચક યુવાનો છે. આપણી સ્વરાજ સરકારને પણ એવા યુવાનો તૈયાર કરવા પડશે. વિમાનો ઉદ્યોગ ભવિષ્યમાં યુદ્ધ ઉદ્યોગ તરીકે આગળ પડશે.

વિમાનોની પ્રગતિ આશ્ચર્યજનક થઈ છે તેમાં જર્મનીની પ્રગતિ સૌથી મોટી છે. ઇ. સ. ૧૯૩૫-૩૬ માં નીચેના આંકડાઓને એને વિકાસ દેખાડે છે —

વિશ્વ યોદ્ધા છે અનેક મૂડીરાએ હિંદમાં આ પ્રવાસ માટે વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ સરકારી આક્રમ વગર આ ઉદ્યોગ સ્થાપવો શક્ય નહોતો. સરકારે તે બહેરા જાન રાખ્યા હતા. વારંવાર એમની પાસે કરેલી અભ્યર્થનાઓ નિષ્ફળ ગઈ હતી. છેવટે બેંગ્લોર ખાતે વિમાનોનું કારખાનું ખાનગી પ્રયત્નોથી સ્થપાયું. યુદ્ધના કારણે એને ઉત્તેજન આપવાની સરકારને રૂંદ પડી હતે ત્યાં વિમાનો તૈયાર થવા માંડ્યા છે. એને માટેનાં એન્જનો વિજ્ઞાનથી અગાધવાં પડે છે. યુદ્ધને કારણે આ કારખાનાની વિશેષ વિકાસ શક્ય છે.

કેપ્ટન થોડી નામના અમેરિકન યુદ્ધસ અને તેમના સાથી-ઓએ હિંદમાં લક્ષ્મી સાધનો તૈયાર કરવા માટે એક રિપોર્ટ કર્યો છે તેમાં વિમાનો બનાવવા માટે હિંદમાં પુખ્ત સવરડો હોવાનું જણાવવાની માન્યતા છે. આ રિપોર્ટમાં લખાયેલું રૂંદજા મુજબના યુદ્ધના ઉદ્યોગો માટેનાં યંત્રો તથા યંત્રસાધોનો અમે-રિકાએ પૂર્ણ પાડવાની તૈયારી જાપાની છે, પરંતુ બ્રિટનની હિંદ માટેની નીતિને લીધે આ રિપોર્ટને ઠંડો પાડી દેવાયો હોવાની માન્યતા છે, એ કે તદ્દન અપ્રમાણ. ઉપર મહાવીરવાની કેળિય યુદ્ધની પરિસ્થિતિને એવાં થવી શક્ય નથી, પરંતુ ક્રીડી વેને એને અપ્રમ વરો એવી સાચી કે, એવી માન્યતા પ્રત્યક્ષ છે.

એન્ટ્રેલીયા, કેનેડા અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં તો વિશાળ પાયે વિમાનો અને વિમાનીઓ તૈયાર કરવાની યોજનાઓ હાથે સંજ્ઞાતાથી પાર પડી છે. બ્રિટનના કરખાનાઓ ઉપર નર્મન વિમાનો બોમ્બમારો કરે છે. આથી બ્રિટને કેનેડામાં મોટા પ્રમાણમાં વિમાનો અને વિમાનીઓ તૈયાર કરવાની યોજના અમલમાં મૂકી છે. હવે એ દેશોએ યુદ્ધ પછી પણ આ ઉદ્યોગો ચાલુ રાખવાનો નિશ્ચય ભડેલ કંઈયે છે.

હિંદોના મોટા વિમાન બનાવવાના અભિવ્યંજના હિંદમાં પ્રવાસ માટે વિમાનો ક્રેન્ડ સાધન થઈ પડશે. પાકિસ્તાન સર્વે દેશો સાથે ગાઢ વિમાની સંબંધ બાપરો તારે સૈના માટે સંવર્ધક બરેલો પડે પડશે. હિંદમાં કાંગો અને બીન્ન રજોએ સિંગાપોરને જીતી વખતે માલદીવા દેશો ઊભા કર્યા છે, પરંતુ હિંદી લશ્કરી સત્તાવાળાઓ હિંદીઓના હક્કો કરતાં એમનો યુદ્ધ પૂરતો ઉપયોગ કરવા માટે આ સમગ્રો યોજનાઓ અમલમાં મૂકી રહ્યા છે. થોડા અરથાન યુવકોને હિંદમાં વિમાની તાલીમ મળે છે.

હિંદમાં વિમાનો માટે અભિવ્યંજની સ્વરાજ સરકારને યુક્તજી લાકુડે તેમજ પોલાલ મળી શકે જાનાય છે. માટે તો પરદેશી નેશનોની શાશ્વતતા મહા ભેદથી, પેટ્રોલ પશુ મળી શકે વિમાનોના મોટા ઉદ્યોગ હિંદમાં સ્થાપવા માટે જરૂર સર્વે સાધનો છે. હિંદી કંપનીઓને આર્થિક મદદ આપવાથી આખા હિંદના સર્વે સ્થળોએ વિમાનોની પ્રવાસીઓ, પોસ્ટ અને માલ લઈ જનારી સર્વિસ સ્થાપી શકે. હિંદમાં અને પ્રાંતોમાં ઈન્ડીયન એરવેલ્સના વિમાનો વિશ્વાસ આપે પોસ્ટ અને પ્રવાસીઓ લઈ લઈ હિંદી સરકારે એમને ન્યવસ્થા તથા આર્થિક સહકાર આપે છે.

હિંદના મિલઉદ્યોગના માથે પહેલા નંબરનો હરીફાઈના બધા ભાગનો અને બીજા નંબરે લે કરાખારો છે. ભાખાના માથે ઉપર ૫૦ ટકા નફાના નાખી એ ભખને હજારો કરખામાં આન્યો છે. ભાખાના હિંદ પાસેથી ૧૫ થી ૨૦ લાખ ગાસડી કપાસ ખરીદતું હવે આથી ભાખાના માથે

હિંદોના મિલઉદ્યોગ

ઉપર ૭૫ ટકા નફાના પહાડીને ૫૦ ટકા કરખામાં આવી છે, બ્રિટનના મેન્ચેસ્ટર (લેકેસાઈર) થી આપાલ વધા માગ ઉપર ખાસ નફાના ૧૫ થી ૧૭% ટકા ખાસ સંગ્રહક તરીકે એકાદી લેવાય છે. કાપડના ઉદ્યોગ ઉપર એકે તોફાને અને ગરમી કંઠીના સ્વિસો પસાર થઈ ગયા. ૧૯૩૫ અને ૧૯૩૬ માં આ ઉદ્યોગે નફો કર્યો હતો. ૧૯૩૭ નું વર્ષ નફાનું નહોતું પરંતુ ૧૯૩૮ માં નફાનો પ્રવાહ પછો વહેવા માંડ્યો હતો. ૧૯૩૯ પછી ફરી પાછો નફો આ ઉદ્યોગને આશ્રયે આપી રહ્યો છે. હવેના ત્રણ વરસ આ ઉદ્યોગ માટે સાચા ગર્વ છે. હવેનાં તો યુદ્ધને ધીમે કાપડના ભાવો ખૂબ વધી ગયા છે, આથી મિલો સારી કમાણી કરે છે. કાપડનો ઉદ્યોગ ૨૦ વરસ પહેલાં દેશની ૨૫ ટકા નફોવાળો પૂરી પાડેનો હતો, બ્યારે ૧૯૪૦-૪૧ થી આપણી પ્રમતી ૮૫ ટકા માગ હિંદી મિલઉદ્યોગ પૂરી પાડે છે. યુદ્ધમાં તો હવે હિંદની મિલો ઉપર પ્રબળતાએ વલો મળે આધાર રાખવાનો છે.

હિંદની મિલો અગાઉ માત્ર બહુ કાપડ બનાવતી હતી હવે ખારી સ્ત્રીઓ કાપડ પણ બનાવે છે. પરંતુ તે માટે હિંદી મિલોને ઈલાખ અને અમેરિકાનો લાજા તારોને કપાસ મંગાવે

પડે છે, પણ હિંદમાં લાંબા તારના કપાસની બેની વધે છે તે જોતાં એવી ભવનો કપાસ થોડા વરસોમાં હિંદમાંથી જ મેળવી શકે. એજ નિશ્ચય છે. હિંદની મિલો ૩૧ લાખ ગાસડી હિંદી કપાસ ૬૨ વરસે વાપરે છે.

હિંદની કાપડની મિલોના લગભગ મોટા ભાગ હિંદીઓની માલિકીમાં છે. કાપડના મિલ મજૂરોમાં ચાલુ અસરગીય રહેતો હતો, અચાનકવાર મોટી હડતાલો પડતી હતી. હવેના કાંગ્રેસ પ્રધાન-મંત્રીને નિમેષ કમિશને ૧૯૩૧ ટકાનો પગારનો વધારો આપ્યા પછી કાંગ્રેસી હિંદી હડતાલ પડી નથી. મજૂરોની સંખ્યામાં વધે છે, તેમ મિલમાલિકો એમને સતોવાવા પ્રયત્નો કરે છે બનને વચ્ચેના વાધાનો નિકાલ કરવા પંચની પદ્ધતિ અમલમાં આવી છે.

અમદાવાદ અને મુંબઈની મિલ એનર્સ કોસોસીએશનો વચ્ચે મંડેલો છે તે કેટલાક રાજકારી હક્કો પણ લોગવે છે. હિંદમાં કાપડની ખપત મોટી છે અને બેથી પણ વધવા સંભવ છે. પરદેશીની પ્રભુ મનુષ્ય દીઠ જેટલું કાપડ વાપરે છે તેમાં હિંદી નીલે ભાગ વાપરે છે. જેમ હિંદની ગરીબાઈ દૂર થશે તેમ કાપડનો મિલઉદ્યોગ વધુ વિકાસ પામશે. હવે માત્ર શુદ્ધ-ઉદ્યોગના કાપડથી હિંદને માટે તેમ નથી. હિંદમાં હવે જેટલું બધી ભવતું કાપડ બને છે, પરંતુ પરદેશી મિલોના યુક્તિએ એમણે મિલો પેલાની ખાખમાં મુખ પગલ છે. મજૂરો, મેનજેમેન્ટ અને ડેપુટીઓ ખાખી હજુ પણ છે. ભાખાની મિલમાલિકો મોટા ખર્ચે હિંદી કપાસ મંગાવી, તેણે કાપડ બનાવી મોટા ખર્ચે હિંદમાં મોકલે છે તેઓ ૫૦ ટકા નફાના હારે છે. બનાવે હિંદી કાપડ કરતાં પ્રમાણમાં સસ્તું વેચી શકે છે. ભાખાની સ્ત્રી-મજૂર એકે હિંદી મજૂર કરતાં ૨૫ ગણું કામ પાતાની એકાદશાક્ષિથી કરે છે.

હિંદની મિલોએ ૧૯૪૦-૪૧માં ૩૫ કરોડ કરોડ વાર કાપડ બનાવ્યું હતું, તેમાં પોલીમાં ૧૧૦ કરોડ વાર, નેન કટોય અને બટીઆન મારિયું ૬૫૩ ૧૦૨ કરોડ વાર હતું.

પ્રબળીય સરકારે આ ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવું પડશે. આપણે ઉદ્યોગ ભાખા અને લેકેસાઈરની હરીફાઈ સામે ઉભો રહી શકે તેમ નથી. આપણા કાપડના ઉદ્યોગ માટેના સધારાં થતાં પરદેશીઓ આવે છે તે નજાબાદ દૂર કરવાની સ્વરાજ સરકારની ફરજ હતી. લાંબા તારોનું કપાસનું હિંદમાં વિશેષ પ્રમાણમાં વાવેતર થાય તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું પડશે. આ મૂળભૂત ઉદ્યોગને નફાની રક્ષણ જરૂર નેહથી કાપડ બનાવવામાં ચંગોની પેઠે બેસીથી પાઉકર અને બીન્ન રસાયણો માટે પણ આપણી મિલો પરદેશીની થયા ઉપર લગે છે. મિલોનું વહીવટકર્તા પણ મુદારા વલ્લા માટે જ કેટલાક મેનેજીંગ એજન્ટોએ ભૂતકાળમાં મિલોના હિત કરતા પોતાના ખિસ્સાના હિતને વધારે પડતું જી આપવાના લાખલા બન્યા છે. અમદાવાદના મિલમજૂરો મુંબઈ કરતાં વધારે સંગઠિત છે. અમદાવાદની મિલોના વહીવટ પણ કચકસાર બેરોડી ગણાય છે, ખારી કપાસસર કાપડના બનાવવાની પ્રવૃત્તિ હિંદમાં વધતી જાય છે. હવેના મિલોની ૨૫ ટકા લગભગ કાપડની પેલા હિંદી સૈન્યો માટે લેવાય છે. જગતના ૩૫ ૧૪૫૨૨૩૦૦૦ નાંકી કાપડ જા. ૧૯૩૬માં હતી. તેમાં અમેરિકામાં ૨૫૩૭૮૦૦૦, બ્રિટનમાં ૩૩૨૨૨૦૦૦, ભાખામાં ૧૧૫૦૨૦૦૦, જર્મનીમાં ૧૨૬૬૭૦૦૦, રશિયામાં ૧૦૩૫૦૦૦૦, હિંદમાં ૧૦૦૫૪૦૦૦ કાંન્સમાં ૬૦૬૪૦૦૦, ઈટાલિમાં ૫૩૧૩૦૦૦૦, ચીનમાં ૪૪૫૦૦૦૦૦ હતા. ચીનમાં મોટે ભાગે ભાખાની માલિકીની મિલો હતી.

જૂદ એ એક નવનો ડાકનો તાંત્રી છે. આખા જગતમાં મા. બંગાળ, બિકાર, આસામ અને એવીસામાં જ એ જાનના ઠાંડ થાય છે, એના તાંત્રપ્રણેતાઓ અનેક

શક્તિ ઉદ્યોગ

નવના કાપડ, કાપડ, ગાંધીયા વગેરે વચ્ચે અને છે. હિંદો ભણે એ ઇંગ્લેંડ છે. આ શક્તિ આપવા જૂદનો મુખ્ય ઉદ્યોગ કલકત્તામાં છે. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં એની માત્ર ૧૬૨ સાળો હતી. જ્યારે ૧૯૩૬ માં ૧૬,૦૦૦ સાળો કામ કરે છે. વર્ષો મુખી આ ઉદ્યોગ મુરોપિયન કાશ્મીર નીચેની મિલોના હાથમાં હતો; પરંતુ છેલ્લાં પંદર વરસ પછી હિંદી મિલમાલિકાએ ૨૦ ટકા ભાગ મેળવી લીધો છે. આ શક્તિના મિલઉદ્યોગ ભૂતકાળમાં સારો નફો પેદા કર્યો છે. ગયા મહાપ્રવૃત્તિ ત્રણ વર્ષો દરમિયાન ૩૦૦ ટકા ઉપર નફો મેળવી હતી. મંદીનાં વર્ષો (૧૯૩૪ થી ૧૯૩૬ મુખી) એ ઉદ્યોગે કામના કલહિયા ધટાડીને પોતાની પેદાશ એણી કરી નાખી હતી. આથી ભાવો ટકી રહ્યા હતા. જૂદની પેદાશ તેજ જ અપનાવતા આંકડા નીચે મુજબ છે—

હિંદી મિલોની કાચા જૂદની પાકા જૂદની

અપત	નિકાસ	નિકાસ
વરસ	ટન	ટન
૧૯૩૪-૩૫	૬૬,૭૦૦	૭,૮૩,૦૦૦
૧૯૩૫-૩૬	૧૦,૪૮,૦૦૦	૭,૩૬,૦૦૦
૧૯૩૬-૩૭	૧૨,૪૪,૦૦૦	૮,૭૨,૦૦૦
૧૯૩૭-૩૮	૧૩,૪૦,૦૦૦	૬,૬૬,૦૦૦
૧૯૩૮-૩૯	૧૧,૧૭,૦૦૦	૬,૬૭,૦૦૦

કાચું જૂદ રોકાઈનેના ઠંડી શહેરમાં ભય છે. ઠંડીમાં જૂદમાંથી તરપાન, ગાંધીયા અને ટકાઈ કાપડ બનાવે છે. કાચો જૂદ ૧૯૩૮-૩૯ માં શ્રેષ્ઠ પ્રિટન ખાતે ૩.૩૩ કરોડ, જર્મની ખાતે ૨.૧૩૩ કરોડ, કાન્સ ખાતે ૧.૧૩૩ કરોડ, બેન્ગલુરુ ખાતે ૨.૦૩૩ કરોડ પાઈલ્ટી કિંમતનો માલ ગયો હતો. હિંદમાં પણ જૂદના કાચાએની મોટી માત્ર છે. પરંતુ ખાતે ઇ. સ. ૧૯૩૬-૪૦ માં ૪૮૩૩ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનો જૂદનો મિલોમાં બનેલો પડો માલ મરચ્યો હતો. એ જ વરસમાં ૧૩૩ કરોડની કિંમતનું કાચું જૂદ પરંતુ ખાતે મરચ્યું હતું. આજુ જગત કાચા અને જૂદનું કપડું હિંદ પાસેથી મેળવે છે. જગતના મુદ્દા જુદા લાગેમાં જૂદ (શક્તિ) વાવવાના પ્રયત્નોને યશ મળ્યો નથી; પરંતુ બીજા કોડોમાંથી તંત્રીઓ મેળવીને શક્તિ કપડું બનાવવાના માત્ર પ્રયત્નો થાય છે. આ ઉદ્યોગ એ ૬, ૮૦ ટકા મુરોપિયનોની જાવરયા નીચે છે, છતાં એના સાથ ટકા શેરો હિંદીઓના હાથમાં છે. કાપડ પછી આ બીજા નંબરનો હિંદો ઉદ્યોગ છે. એમાં પણ ૨ લાખ મજૂરીને રોજ મળે છે. મજૂરીનું સંગ્રહનું મુખ્યત્વે એકસપીટું નહિ હોવાથી આ ઉદ્યોગમાં એમને વિશેષ લાભ મળ્યો નથી, છતાં વખત એમને દિનપ્રતિદિન લાભમાં વધારો કરી આપે છે. એમના માટે સિદ્ધાંત, વેધક અને રોકાણોની ગોઠવણો મુદ્દામાં મળે છે. જૂદની મિલો માટેનાં યંત્રો અને રસાયણો પરંતુથી આવે છે.

હિંદ જગતમાં મોટી મહેલો ગિનના ઉપયોગ કરતું દેશ એવા ઉદ્યોગો મળે છે. અંગ્રેજોના સમયમાં પણ ગિનના ઉપયોગ થતા હતા. ગિનનું કાપડ શુદ્ધઉદ્યોગની એક અગ્ર

ગિનના કાપડનો ઉદ્યોગ

ત્વની બનાવટ છે. હિંદમાં લગભગ પાંચ કરોડ ઘેરા છે. પરંતુ હિંદી ઘેરા કદમાં નાનાં અને ઘોડું ગિન આપનારા છે. વિદાયન અને ઝાંઝેલીઆનું ફરક ઘેડું ૩ થી સાત રતન ગિન આપે છે. જ્યારે આપણા દેશનાં નગરો ઘેરાં માત્ર ૧ રતન ગિન આપે છે, છતાં હિંદો ગિનનો ઉદ્યોગ કીડ અગ્રત્વના ધરાવે છે. ૩૩ વર્ષો હિંદમાં ૧૦ કરોડ રતન ગિન પેદા થાય છે. હિંદના પાટોથી રાખ્યો જેવાં કે, ઇરાકનું ગિન પણ હિંદના બંદોરોથી પરંતુથી બને ચડે છે. હિંદમાં ગિનનો અર્થો લાગ ગરમ વસ્ત્રો બનાવવા માટે મિલો અને શુદ્ધઉદ્યોગો વાપરે છે. અર્થો ભાગ પરંતુથી ખાતે ચડે છે. હિંદી ગિન સ્વરૂપનાં અને ભતનાં ઊંચું ગણાતું નથી, પણ બિકારને, કાશ્મીરનું ગિન ચાર ગણાય છે. કાશ્મીરની શાકો તો જગતપ્રસિદ્ધ છે.

હિંદની મિલોમાં અને શુદ્ધઉદ્યોગોમાં ૩૩૩ કરોડ રતન ગિન વપરાય છે. કાચું ગિન વિશેષ શ્રેષ્ઠ પ્રિટન અને અમેરિકા તરફ ચડે છે. જગતમાં ગિનની મુખ્ય પેદાશ નીચે મુજબના દેશોમાં થાય છે—

દેશ	ટન ગિન	દેશ	ટન ગિન
ઝાંઝેલીઆ	૪૨૦૦૦૦ ટન	ન્યુ ઝીલેન્ડ	૧૨૦૦૦૦ ટન
અમેરિકા	૨૦૦૦૦૦ „	ઈસ્ટિ આફ્રિકા	૧૧૧૦૦૦ „
આફ્રીકાન	૧૬૦૦૦૦ „	પ્રિટન	૪૬૦૦૦ „
		હિંદ	૪૦૦૦૦ „

જગતની ગિનની કુલ પેદાશ ૧૬૨૦૦૦૦ ટન

હિંદમાં ગિનનો મિલઉદ્યોગ ઇ. સ. ૧૮૭૪ થી શરૂ થયો હતો. હમણાં આ ઉદ્યોગની મુખ્ય મિલો મુરોપિયન વહીવટ નીચે છે. ધારીવાલ અને લાલીમણી માર્કેટના ગિનનાં વસ્ત્રો મેંશિલ વહીવટનાળી મિલોમાં મુખ્યત્વે બને છે. કુલ ૭ મિલો હિંદમાં છે. તેમાં ૪ મિલોમાં સ્પાર અને ગિનનાં મિલ-વસ્ત્રો તૈયાર થાય છે. આ મિલોમાં ૫૦૦૦ મજૂરી કામ કરે છે. ગિનનો શુદ્ધઉદ્યોગ તરીકે વિશેષ વિકાસ છે. આઠ વરસ પહેલાં એ શુદ્ધઉદ્યોગમાં ૩ લાખ કારીગરો કામ કરતા હતા. એમણે ૨૩ કરોડ રતન ગિન વાવવાનો હતો. હમણાં મુદ્દને લીધે શુદ્ધ ઉદ્યોગમાં ૫ કરોડ રતન ગિન વાવવાનું હશે. એમાં ૫ થી ૬ લાખ માલસોને રોજ મળે છે. ગિનની મિલો લગભગ ૧૩ કરોડ રતન કાચું ગિન વાપરે છે. શુદ્ધ-ઉદ્યોગમાંથી ૧ કરોડ રતન ધાત્રણ, પચાસ લાખ રતલ ગરમ કપડું, અને ૧૭૩ લાખ રતલ ગરમ રોવનજો, અને ગાંધીયા તૈયાર થયા હતા. હમણાં મુદ્દના સમયમાં લશ્કરી જરૂરિયાતો માટે આ સામગ્રીથી ગિનના વસ્ત્રોની પેદાશ લગભગ રોડી ઉપર થાય છે. મિલો (ગિનની) માં ૪૧૩૮૬ માર્કેટ ગિનનું કાપડ વસુલા માટે, અને ૩૩૬૬૬ રાપીન્ડ મુનરમિસ ગિન વસુલા માટે હતી. શુદ્ધઉદ્યોગના ગિનની બનાવટો માટે ૬૧૫૦૦ હાથશાળો હતી; જ્યારે મિલોમાં માત્ર ૧૫૬૫ સાળો હતી. ગિનની કુલ મજૂરી ૨૪૦ લાખની હતી. ૧૯૩૧ થી શરૂ થયેલી મોટી મંદીએ આ

ઉદ્યોગને ભારે નુકસાન કરી કેટલીક મિલોને બંધ કરાવવાનો ફરજ પાડી હતી. ઇટાલી અને જાપાને ઊનાનાં તૈયાર વસ્તો વ્યવસ્થા કાપડ હિંદમાં મોકલી મોટી હરીફાઈ કરી હતી. કાન્સ તેા હરીફાઈમાં બહુ આગળથી ઊભું હતું. પોલાન્ડ પણ હિંદ ખાતે ઊન ચડાવતું હતું. ગ્રીસમાં અને મોલની લાઇનમાં જાપાને હિંદમાં ખબરોા જીતવામાં મોટી ફેલદમ્ફ હરીફાઈ કરી હતી. હિંદમાં ઊનાના ઉદ્યોગને રક્ષણ માટે ૧૫ ટકા જકાત હતી. ૧૯૨૯-૩૦ માં એ વધારીને ૨૦ ટકા કરી હતી. ૧૯૩૧થી ૨૫ ટકા વધારાનો જકાતી ચાર્જ ઉમેરવામાં આવ્યો. ૧૯૩૪થી રૂ. ૧૦ દર રવરે જકાત નક્કી કરાઈ હતી. એથી આ ઉદ્યોગને સાફ રક્ષણ મળ્યું હતું.

ઊનાના ઉદ્યોગ હાલમાં (યુદ્ધને લીધે) સારી ઉત્તતિ ભોગવે છે. લક્ષ્મી સત્તાવાળાઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઊનાનાં વસ્તો મારી રહ્યા છે. ગુલુઉદ્યોગ અને મિલઉદ્યોગ બન્નેની કુલ પેદાશ સરકાર લઈ લાઇ છે. હિંદની પ્રત્ન માટે પરદેશોથી યુદ્ધને લીધે ઊનાના વસ્તોની આમાત બંધ છે. આથી હિંદી પ્રત્નને મોટે ભાગે ઊનાનાં વસ્તો નહિ મળવાથી એના ભાવો બહુ ઊંચા રહે છે.

સ્વરાજ સરકારે આ ઉદ્યોગને સંપૂર્ણ સહકાર આપવો જોઈએ. એના વિરોધ વિકાસ શક્ય છે. હિંદમાં આ ઉદ્યોગમાં મોટાં ખબરોા છે. હાલમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે કરતાં ખેવડેા માલ હિંદમાં ખપી શકે છે. આફઘાનિસ્તાન, ઇરાક, ઇરાન ખોરે રોગને પણ હિંદ ઊનાનાં વસ્તો મોકલી શકે છે. સ્વરાજ સરકારે એને માટે મંત્રો અને રસાયણો પૂરા પાડવાં પડશે. એના ઉદ્યોગે હિંદમાં ઉલ્લા કરવા પડશે. ઇ. સ. ૧૯૪૦-૪૧ માં આપણે ઊન અને ઊનાની ખનાવડેા ૪૧ કરોડ રૂપિયાની મંજૂરી હતી.

હિંદમાં રેશમનો ઉદ્યોગ પણ પ્રાચીન છે. પુરાણોમાં હિંદુ-એના કેવા અને રાજકુટુંબો રેશમનાં વસ્તો ધારણ કરતાં હતાં.

રેશમનો ઉદ્યોગ

મતારા સહી સુધી હિંદના રેશમનો ગુલ-ઉદ્યોગ અતિ વિકાસ પામ્યો હતો. યુરોપ અને એશિયાના દેશો હિંદમાંથી રેશમનાં વસ્તો ખરીદવા લાગ્યા. રેશમના શૈલેનશાહો હિંદી રેશમનાં વસ્તો પહેતા હતા યુરોપના ઇટાલી વગેરે દેશોએ ચીન અને જાપાનથી રેશમનાં કીડાઓના ઉઠાઓ મંગાવીને ત્યાં એ ઉદ્યોગના ધાયા નાખ્યા એ દેશોએ કીડાની ભવોમાં પરસ્પર મિલ્લતો ઉત્પન્ન કરી વધારે સરસ ભવો પેદા કરી હિંદી રેશમ ઉપર સરસાઈ બેગથી પાછળથી જાપાનની સરકારની મદદથી જાપાનમાં રેશમનો ગુલુઉદ્યોગ આખા દેશને સુખ્ય ઉદ્યોગ થઈ પડ્યો. સરના, કેપાવાદાર, આકૃષ્ક, જુદાદાર પણ જલદી કાઢી લય તેવા જાપાનીઝ રેશમે હિંદી રેશમ ઉપર મોટેા ફટકા પડ્યો છે. કામ્બીર અને માઇસેરમાં આ ઉદ્યોગ ઠીક ભમ્યો છે. રેશમના કીડા હવે ઇટાલીથી મંગાવીને અઘરોના કીડાની ભવોમાં સુધારે કરવામાં આવે છે. સરકાર તરફથી રેશમના કીડા સુધારવા માટે જે નણ રવાના છે આસ્થાન અને બંગાળમાં રેશમની ઠીક પેદાશ થાય છે. બનાવટી રેશમનો ઉદ્યોગ જાપાન અને યુરોપના બીજા દેશોમાં અત્યંત વિકાસ પામ્યો છે. આથી પણ હિંદના રેશમના ઉદ્યોગને પક્ષો લાગ્યો છે. રેશમના કીડા સેવર વસ્તો પર લેખે છે.

બનાવ	કેટલાં મનુષ્યો ઇંડાં ઉછેરવા ચોકાયાં છે	ગુલુઉદ્યો-ગનાં હાથ યંત્રો નાં યંત્રો	મિલ ઉદ્યોગ-નાં યંત્રો	રેશમનો તારો ઉલ્લ-વામાં ચોકાયેલા પુરુષો
સેતુરના કીડા	૧,૬૦,૦૦૦	૬૬૩૫	૮	૩૧,૬૭૭
દસર ભત્તું રેશમ	૧,૬૧,૨૦૦	૦	૦	૦
બીજા ભત્તું રેશમ	૧,૫૦,૦૦૦	૦	૦	૦
બધી ભતો માટે	૧,૦૩,૨,૦૦૦	૦	૦	૦

બંગાળમાં ૧૫૫ કરોડ રતલ, માઇસેરમાં ૬૭ લાખ રતલ, કામ્બીરમાં ૨૭ લાખ રતલ, મદ્રાસમાં ૧૩ લાખ રતલ, ઝેડુને તૈયાર થાય છે. આખા હિંદમાં રાજા રતલ કરોડ રેશમના કીડુને તૈયાર થાય છે. આખાથી ૨૧ લાખ રતલ રેશમના તારોવા મળે છે. આ સિવાય દસર અને બીજા રેશમના ૫૫ લાખ રતલ તંત્રોના મળે છે.

જાવતમાં ૧૯૪૦ માં કુલ રેશમની ૬૫ લાખ પીકલની ગાંસડીઓ તૈયાર થઈ હતી. એમાં ૭૬ ટકા જાપાનમાં ઉત્પન્ન થયેલી હતી. ચીન ૧૧ ટકા, ઇંગ્લેન્ડ અને ઇરાન ૫૫ ટકા, ઇટાલી ૬ ટકા કાચું રેશમ પેદા કરે છે. આમાં હિંદનું પ્રમાણ અતિ નીચું છે. હિંદમાં આપણે પરદેશોથી ૧૯૪૦-૪૧ માં રાજા કરોડ રૂપિયાનું રેશમ અને રેશમની બનાવડેા મંગાવી હતી. ચીનથી કાચું રેશમ ૫૬ લાખ રૂપિયાનું, જાપાનથી ૧૪ લાખ રૂપિયાનું, રેશમની દેશી ચીનથી ૧૨ લાખની, અને જાપાનથી ૧૬૫૫ લાખની મંગાવી હતી. રેશમનું કાપડ ચીનથી ૧૪ લાખ, અને જાપાનથી ૨૧૫ લાખનું આવ્યું હતું કાન્સ અને ઇટાલી યુદ્ધમાં રોકાયાં હોવાથી માલ મોકલી શક્યાં નહોતાં.

હિંદથી કાચું રેશમ ૧૯૪૦-૪૧ માં ૨ લાખ રૂપિયાની કિંમતનું પાંદેશ વિકાસ થયું હતું. રેશમનાં વસ્તો ૧૦ લાખ રૂપિયાનાં પરદેશો ખાતે વિકાસ થયાં હતાં.

હિંદમાં રેશમના ઉદ્યોગને વિકાસ શક્ય નહિ પણ અગત્યના છે. હિંદ રેશમી વસ્તો અને રેશમનું મોટું ખબર છે.

લોકડાના વહેર, બના કાપેડાના ટુકડાઓ ને રસાયણોની મદદથી ગાંધે બનાવી તેમણી તારોવાં એથી એનું બનાવટી રેશમ બનાવે છે હિંદમાં આ ઉદ્યોગ બનાવટી રેશમ-ભમ્યો નથી. પરદેશોથી બનાવટી રેશમ નો ઉદ્યોગ પુષ્કળ આવે છે. તેનાં વસ્તો હિંદમાં તૈયાર થાય છે. આ બનાવટી રેશમનાં વસ્તો ખજા સુધર પણ અલ્પજીની હોય છે. રસાયણોની મદદથી ઝાલસોના કામરમાંથી એક જાનનાં તંત્રો તૈયાર કરી તેના વરસાદ સામે રક્ષણ આપનાર કોટો બનાવે છે. ઇ. સ. ૧૯૩૬ માં રાયોનનું સ્વર અને તંત્રોની પેદાશ નીચે સુચન હતી.

(૧૦૦૦ તત્ત્વમાં બનાવટી રેશમની પેદાશ. ૧૯૩૬)

વસ્તુ	અમેરિકા	લત્તાલ	ક્રિટિસિટન
રાયાનું સ્તર	૩૩૧૨૦૦	૨૩૬૩૫૦	૧૨૦૦૦૦
રાયાનની તંતુ	૫૩૦૦૦	૩૦૬૫૦૦	૧૦૦૦૦
	૯૪૮૦૦	૬૪૨૮૫૦	૧૨૦૦૦૦
રાયાનું સ્તર	૧૧૦૦૦૦	૧૧૬૦૦૦	૧૧૪૭૨૮૦
રાયાનની તંતુ	૪૪૦૦૦૦	૧૬૧૦૦૦	૧૦૮૩૬૮૦

બી. સ. ૧૯૩૬-૪૦ માં હિંદમાં રાયાન રૂ. ૪૫૬ લાખ રૂપિયાનું આયાત, અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૫૪૪ લાખ રૂપિયાનું આયાન થયું હતું. આમાં ૨૬૫ લાખ રૂપિયાનું ડાક ક્રેડિટ પાડેલો તે બનાવટી રેશમી સ્તર હતું. તેમાંનું મુખ્યત્વે લત્તાલથી આયાન થયું હતું. હિંદમાં આ ઉદ્યોગને વિકાસ લવિષ્યમાં કરશે જ પડશે એવું એ કાપડ મુદ્ર અને સરતું છે. રવરાજ હિંદમાં કાપડ પસારી મુખ્ય છે. આ ઉદ્યોગ માટે પરદેશી રાષ્ટ્રવાણીઓની મદદની જરૂર પડશે.

જગતમાં સૌથી પ્રાચીનકાળમાં ખાંડ હિંદમાં જ બનતી હતી. ધીમે ધીમે હિંદથી બીજા દેશોમાં ખાંડની પેદાશ થઈ હતી. નેપોલીયન ખાંડ માટે જ હિંદ લત્તાલ ખાંડનો ઉદ્યોગ ધરણ રાખેલા હતા. પરંતુ બ્યારથી ખાંડ બનાવવાનાં યાંત્રિક કારખાંઓ નીકળ્યાં છે, ત્યારથી હિંદમાં આ શુદ્ધઉદ્યોગ મંદ થતો ગયો છે. હિંદ, લત્તાલ અને યુરોપિયન ખાંડનું મેકડું પરાક જન્યું. લગભગ સોળ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની રસ લાખ દળ ખાંડ હિંદમાં આયાન થતા મળી. લત્તાલમાંથી ૧૯૪૨ થી પરદેશી ખાંડ ઉપર હિંદી સરકારે ટેરિફ યોજાઈને લગભગ મુજબ રૂ. જા નજારા લાગી. ૧૯૩૧-૩૨ માં ૩૨ મિલિયોનથી વધારે ૧૯૩૬-૩૭ માં ૧૫૪ મિલિયોન થઈ હતી. તેની પેદાશ નીચે પ્રમાણે થઈ હતી.

રોડીમાં- થી ખાંડ. (કારખા- નામાં) દળ	ગોળમાં- થી ખાંડ. દળ	ખાંડ હાથ- ઉદ્યોગમાંથી દળ
૧૯૩૬-૩૭ ૧૧૧૧૪૦૦	૧૬૫૦૦	૧૫૦૦૦૦
૧૯૩૭-૩૮ ૬૪૦૨૮૨	૧૬૬૦૦	૧૨૫૦૦૦
૧૯૩૮-૩૯ ૧૪૨૪૪૮	૧૨૪૦૦	૧૨૫૦૦૦
૧૯૩૯-૪૦ ૧૨૪૧૦૦૦	૨૧૫૦૦	૨૦૦૦૦૦
૧૯૪૦-૪૧ ૧૦૬૫૪૦૦	૪૬૬૦૦	૨૦૦૦૦૦

૧૯૪૦-૪૧ માં કુલ ૧૪૮ ખાંડનાં કારખાનાં હતાં. હિંદની આ ઉદ્યોગમાં ડાક ક્રેડિટ રૂપિયાની મૂકી રોકાણ છે આ ઉદ્યોગે ઘણા તકડા-ઝાંઝકા અનુભવ્યા છે. મુખ્ય ઉદ્યોગો વિકાસ થવા સંયુક્ત પ્રાંતમાં છે. એ જન્મે પ્રાંતમાં ૧૯૪૦-૪૧ માં સાત લાખ દળ ખાંડ પેદા થઈ હતી. બ્યારે હિંદના બીજા ભાગોમાં કુલ આ લાખ દળ ખાંડ પેદા થઈ હતી. હિંદમાં બધી ખાંડ રોડીમાંથી પેદા થાય છે. હિંદમાં જા રૂપિયા દર હવેલેટ નજારા છે, તે ઉપરાંત બીજા ૨૫ ટકા નજારાનો સરચાર્જ (વધારો) લેવામાં આવે છે. પરદેશોની હરીકાઈમાંથી હિંદને વ્યાપી સરસ રક્ષા મળે છે. લત્તાલ (૬૫) ની જિંદગી અને લ્યાંની રોડીની ખેતી અતિ ઉત્તમ છે. હિંદ કરતાં ધાંચ ગણે માત્ર એકર દીઠ યાર કરે છે. વ્યાપી હિંદના ખાંડના ઉદ્યોગને હવેશાં પરદેશી

હરીકાઈમાંથી રક્ષા મળેશે. હિંદમાં ગોળ પણ મોટા પ્રમાણમાં પેદા થાય છે અને તે બધા હિંદમાં જ વપરાઈ લય છે.

હિંદમાં મોટા પ્રમાણમાં ખાંડ તૈયાર થાય છે, છતાં હિંદને પરદેશોથી ખાંડ આયાત કરતી પડે છે. ૧૯૩૬-૪૦ માં ૩૩૨૦૦૦ દળ ખાંડ પરદેશોથી (મુખ્યત્વે લત્તાલથી) રૂ. ૪૧ કરોડની કિંમતની આયાન થઈ હતી; પરંતુ ૧૯૪૦-૪૧ માં માત્ર ૩૨૦૦૦ દળ ખાંડ રૂ. ૫૮ લાખની કિંમતની આયાન થઈ હતી. યુદ્ધના સમયમાં હિંદી ખાંડની માંગ વધી છે, સરકારે એને લાવ નહીં કરી દીધો છે. ખાંડનાં કારખાનાંઓને આ બે વાસો થયાં સારાં લાભ છે. ડાકા લાખ એકર જમીનમાં રોડીનું વલેતર થાય છે. ખાંડ ઉપર હિંદી સરકારે દાખ મળે રૂ. ૧) આંતર નજારા નાંખી છે. રોડીના પણ લાભ નહીં કરેલા છે. આ ઉપરાંત લવિષ્ય સારું છે; પરંતુ એને ચાતુ નજારી રક્ષા મળેશે. ખાંડના ઉદ્યોગમાં એક જ વેચાણ સંસ્થા હોવાથી એનું વેચાણ હિંદ સમગ્ર થાય છે. હિંદી અને ક્રેડિટીયર ખાંડ હિંદની જમીનને યોગ્ય નવી નવી લત્તાલ રોડીઓની ભને રોધાય છે. આ ઉદ્યોગ પણ વધે અને તેના ભંગો તથા રસાયણો માટે પરદેશોની રસ ઉપર નબે છે. હિંદની આ પરવરના રવરાજ સરકારે ટાળવી જ પડી.

૧૯૪૦-૪૧ માં ભુદા ભુદા દેશોમાં ખાંડની પેદાશ નીચે મુજબ હતી. આ ખાંડની પેદાશનું પ્રમાણ જગત દરથી શી છે તેથી વધારે છે.—

૧૯૮૦-૪૨ માં ખાંડની જગતમાં પેદાશ				
દર ૧૦૦૦ નાના દળમાં				
વસ્તુ	અમેરિકા (યુ. સ્ટે.)	કયુબા	મુઝાંટોરીકે	રોડી
	બીડ	રોડી	રોડી	રોડી
૧૯૩૬-૪૦	૧૦૫૪	૫૦૪	૩૧૨૪	૧૦૩૮
૧૯૪૦-૪૧	૧૮૮૮	૩૫૮	૨૭૨૬	૬૦૪
	કયાઈ	લત્તાલ	યુરોપ	હિંદ
	રોડી	રોડી	બીડ	રોડી
૧૯૩૬-૪૦	૬૫૬	૧૦૩૨	૧૦૮૧૪	૫૦૬૩
૧૯૪૦-૪૧	૬૦૫	૧૦૬૨	૧૦૩૫૦	૪૬૬૫

મહાપ્રધાને લીધે હવેશાં જગતના ઘણા દેશોમાં ઉદ્યોગો અને ખેતીની અભ્યવસથા છે. ખાંડની પેદાશના ઘણા દેશો યુરોપમાં જમીનને અને પેસ્ટીકમાં લત્તાલે છની લીધા છે, આખા જગતના ખાંડના વેચનારોએ પરપર મળી પરિવહ લઈ એક લાખ કરીને દરેક દેશે કેટલી ખાંડ બનાવવી તથા તેની કેટલી નિકાસ કરવી તે નક્કી કર્યું હતું. હિંદને ખાંડ પરદેશો ખાંડે, યકાવવા માટે આ લાખને લીધે મનાઈ હતી, પરંતુ હવે તે છૂટ થઈ છે. હિંદથી એસિયાના દેશોમાં ખાંડ નિકારા થઈ રહશે.

રવરાજ સરકારે આ અભ્યવસથા વસ્તુના ઉત્પાદનને વિકાસ કરવા રહી. જગતમાં કુલ ૧૨૧૧૮૦૦૦ નાના દળખીટ (ગાંધર)ની ખાંડ અને ૨૨૦૧૮૦૦૦ દળ રોડીની ખાંડ થાય છે. હિંદમાં ખાંડ નાના દળ ૫૦૦૦૦૦૦ થાય છે. તેમાં મોટા પ્રમાણમાં ગોળ થાય છે. ગોળ યુરોપિયનો ખરદ કરતા નથી. હિંદી વેચક એનો પ્રતિસા કરે છે.

આ વિદ્યાર્થી યુવાનો ઉદ્યોગ પણ હિંદ માટે નવો છે થોડા વરસો થયાં એના વિકાસ થયો છે સમિન્ડ બાંધકામ માટે અતિ ઉપયોગી પદાર્થ હોવાથી આધુનિક

સમિન્ડનો ઉદ્યોગ

પદ્ધતિની બધી ઇમારતો પૂરો, ટાવરો, ઘરમાં તથા બગીચામાં રાખવાની રોલેટી વસ્તુઓ અને વસ્તુઓ માટે એના વિશાળ ઉપયોગ થાય છે હિંદ આખા એશિયામાં બંધાન પામી બીજા નંબરનું અને જગતમાં નવમા નંબરે સમિન્ડ પેદા કરનાર દેશ છે. ૧૯૧૪ માં હિંદમાં ૬૪૫ ટન સમિન્ડ તૈયાર થયો હતો પરંતુ ૧૯૫૦૦૦ લાખ ટન આયાત થયો હતો હિંદમાં આ વસોમાં સમિન્ડની ખજાત ૧૫ થી ૧૫૫ લાખ ટનની હતી ૧૯૪૧માં હિંદના સમિન્ડના કારખાનાઓની કુલ પેદાશ ૨૮ લાખ ટનની, અને પરંદેશોથી આયાત માત્ર ૫૫૫ ટનની થઈ હતી હિંદી સમિન્ડ લગભગ એક લાખ ટનલ કા, ઇરાન વગેરે દેશો તરફ નિકાસ થયો હતો આ ઉદ્યોગમાં હિંદની ૧૧ કરોડ રૂપિયાની મૂકી શૈકાઈ છે આખા ઉદ્યોગમાં બે મોટી કંપનીઓ છે એસોસિએટેડ સમિન્ડ કંપનીની મૂકી શૈકાઈ ૮ કરોડની છે બીજી કાંટીઆની શૈકાઈ ૬ કરોડની છે બિનિરેક્ટ છે બને હવે એકત્ર થઈ પેદાશ અને લાભો ઇચ્છા અને ખર્ચ પ્રમાણે ચોક્કસ રહી છે હમણાં યુરોને લીધે લક્ષ્મી સંતાપનાઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં સમિન્ડ ખરીદે છે એટલે એના લાભો ખૂબ થઈ ગયા છે આ ઉદ્યોગ કાલ ઉત્તરિમાં છે જે કે યુરોને લીધે સમિન્ડનો ખર્ચો પણ ખૂબ વધ્યો છે લવિચકમાં હિંદમાં સમિન્ડ પ્રમાણ ઉપયોગ માટે અને એશિયાના દેશો માટે નિકાસ કરવા માટે પુષ્કળ જગતી રોકેરો હિંદમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં કાચા પદાર્થો મળે છે પથ્થર, મુગો, ડોલમીટો અને પ્રતિના સુખ્ય પદાર્થોની બનાવટો માટે છે જગતમાં કુલ નવ કરોડ ટન સમિન્ડ બને છે તેમાં અમેરિકામાં ૨ કરોડ ટન, બ્રિટનમાં ૮૦ લાખ ટન, જાપાનમાં ૬૦ લાખ ટન, ઇટાલીમાં ૪૫ લાખ ટન, જર્મનીમાં ૧૫ કરોડ ટન અને રશિયામાં ૫૦ લાખ ટન સમિન્ડ પેદા થાય છે

હિંદમાં અતિ પ્રાચીન સમયથી જૂના કંપડાનો માલો બનાવી તેના કાગળો બનાવતા હતા ઇંદીની સદીની શરૂઆતમાં હિંદમાં કાગળો બનાવવા માંડ્યા છે તે પહેલાં કાગળનો ઉદ્યોગ હમણાં વર્ષો અગાઉ ભોજપુર અને તાંડા પત્રો ઉપર પુસ્તક બનાવતા હતા પરંતુ અતિ પ્રાચીન કાગળો તે વાદાજનને વિકાસ કરી સર્વે શાસ્ત્રો પ્રાકૃતો રચિતમાં રાખતા હતા અમનાનાં અને કાશ્મીર કાગળના હાથઉદ્યોગના સુખ્ય ધમ્મો હતા, જે કે હિંદના બધા ભાગોમાં ઓછાવતા પ્રમાણમાં કાગળો બનાવતા હતા હિંદમાં કાગળો બનાવવાની પદ્ધતી મિલ ઇ સ ૧૮૬૦ માં ઉભી થઈ ૧૮૭ માં બીજી અને ૧૮૮૨ માં ત્રીજી મિલ રચવાઈ હતી ઇ સ ૧૮૨૫ માં આ ઉદ્યોગ માટે રજાની અગ્રણી સરકારને અપાઈ હતી ૧૮૪૦માં કુલ ૧૧ મિલો હિંદમાં કાગ કરતી હતા આ મિલો સારો નફો કરે છે છતાં મિલ પણ કારણથી હિંદમાં કાગળનો ઉદ્યોગ વિકાસ પામ્યો નહોતો આમાં મોગી અને સરસ મિલો પુરોપિયન વહીવટ નીચે છે જે કે તેમાં હિંદી રોકેરો કરો મોગી રચના શેરો દવા છે કાગળો બનાવવાની મિલો બહુ સારી મૂકી માંગે છે તેમ કાગળ બનાવવાની પદ્ધતિ પણ સુધાર અને અનુકૂળ માંગે છે હિંદમાં કાચા દ્રવ્યો પુષ્કળ મળી રહે છે

મૂકી પણ જોઇએ તેટલી મળે છે મજૂરો પણ મોટા પ્રમાણમાં મળે છે માત્ર થતો અને રસાયણિક દ્રવ્યો ને પરંદેશોને બદલે હિંદમાં બનાવ હોય તે આપણા આ ઉદ્યોગમાં અત્યંત મજાતિ થાય હમણાં કાગળો મોટા પ્રમાણમાં આયાત થાય છે સુઈ, સાનાઇ, થાસ અને બારાખાથી કાગળો બની રહે છે હિંદમાં એ કાચા દ્રવ્યો પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળે છે આ ઉદ્યોગને દશ ગણો વિકાસ થાય તેપણ હિંદમાં કાચા દ્રવ્યો ખૂટે તેમ નથી હિંદમાં કાગળોની માગ લવિચકમાં થોડાં જ વર્ષોમાં બેવડાં સરખાં સરકારના અગ્રણી ૩૮ કરોડ હિંદીઓને માટે ભારે સિદ્ધિઓ પ્રબંધ થશે, ત્યારે કાગળની માગ દશગણી વધશે હમણાં વર્ષે ૧૫૦૦ ટનની માગ વધે છે ૧૮૪૦-૪૧ માં હિંદમાં કાગળની કુલ ખપત લગભગ ૬૨૦૦૦ ટન જેટલી હતી હમણાંની મિલો કુલ ૬૩૦૦૦ ટન લગભગ કાગળ બનાવે છે નવી ઉભી થતી કાગળની મિલોમાં થતો ગોઠા વાઇ ગયાં છે એ કુલ ૬૫૬૦૦ ટન બનાવવાની શક્તિ ધરાવતી કહેવાય છે છતાં એમાં નડતાં વિખેરાની મણતો લેતા થોડાં વર્ષો સુધી માત્ર ૮૦૦૦૦ ટન કાગળ બનાવશે હિંદ લગભગ આત્મ સંતોષી ૫ વરસમાં બનશે, પરંતુ કુલ બંધના કાગળો માટે આત્મસંતોષી થવા સમય લેશે

૧૮૭૮ ના માર્ચ સુધીના વરસમાં હિંદની મિલોને ૬૦૦૦૦ ટન કાગળો બનાવ્યા હતા

ઇ સ ૧૮૪૦-૪૧ માં ૧૫ મિલો હિંદમાં કાગળ બનાવતી હતી, કુલ ૧૫૭૩૦૦૦ હરવેટ માલ બનાવ્યો હતો ૧૯૩૦-૪૦ માં ૧૩ મિલોએ ૧૪૧૪૦૦૦ હરવેટ માલ બનાવ્યો હતો આવાથી ૬ મિલોએ ૧૯૩૬-૪૦ માં ૨૭ લાખ રૂપિયા, ત્યારે ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧૧ લાખ રૂપિયા નફો મેળવ્યો હતો યુરોને લીધે હિંદમાં કાગળો કે માલ પરંદેશોથી આનાત થતો નથી આથી હિંદી કંપનીઓને નફો ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં વધી ગયો છે ઇ સ ૧૯૩૬-૪૦ માં પરંદેશોથી ૨૨ લાખ હરવેટ કાગળ આનાયા હતા ૧૯૪૦-૪૧માં ૧૮ લાખ હરવેટ કાગળો આનાયા આની કિંમત ૧ ડોલર કરોડ લગભગ થાય છે આમાં ઇપવાના કાગળ માત્ર ૭૫ લાખ હરવેટ હતા અગાઉ વિરોધ સ્વીકૃત (૧૮ ટકા) નોર્થ (૧૬ ટકા) જર્મની (૧૧૫ ટકા) અને બ્રિટન (૨૨ ટકા) થી કાગળો આયાત થતા હતા હમણાં યુરોને લીધે બ્રિટન (૧૭ ટકા), અમેરિકા ૪૪ ટકા, કાગળો મોકલે છે કાગળોના લાભો પાંચ ગણા થઈ ગયા છે જે સરકારે યુક્તસમય માટે એના ઉપર ભાવનો અડકા મૂક્યો છે ઇપવાના, લખવાના પૂડા, આટો પેપરો વગેરે કાગળોની થઈને બના થાય છે હિંદમાં નીચે પ્રમાણે કાગળોની ખપત છે -

લાકોના ગાવામાંથી બનાવી પરંદેશોથી આયાત કરાયેલા	
જૂનાં છાપાઓની પત્રની	૪૧૫૩૮
લખવા વાંચવાના કાગળો રસાયની	૪૭૩૮૪
માવામાંથી બનેલા	૩૭૫૪૪
પૂનાના ભક્ષ કાગળ	boardes
હિંદી પોના (વાસમાંથી)	૨૭૦૫૭
	૫૮૧૬૮

આયાત તાલમાંથી કેટલીક જાતના કાચને ઉપર દર રીતે દસ થી વધારે જાત છે.

આજના સમયમાં કાચ અતિ ઉપયોગી પદાર્થ છે. હિંદમાંથી બોદામ કાચ મળેલા જૂના અવશેષોમાંથી કાચની વસ્તુઓ મળી છે. ખ્રિસ્તી સનની શરૂઆતમાં કાચનો ઉદ્યોગ કાચની બનાવટો હિંદમાં થતી હતી, તે જાન હવે નિર્વિવાદ છે. સત્તરમી સદીમાં ઈમામ કાચનાં વારણો બેલગામ, માયસોર અને સંયુક્ત ખંડોમાં થતાં હતાં. એ સમયે ચૂકડોળ તરીકે કાચ સારા પ્રમાણમાં હિંદમાં પેદા થતો હતો.

સૌથી પહેલાં આધુનિક પદ્ધતિનું કારખાનું ત્રેમામ ખાતે કાંદવમાં આનું હતું. એણે કારીગરી તૈયાર કર્યાં. ઇ. સ. ૧૮૬૨ થી ૧૯૦૮ સુધી થયેલાં કારખાનાં સ્થપાઈને આટોપાઇ પડ્યા ગયાં. ૧૯૧૪ માં ૧૬ કારખાનાંમાંથી ૮ ચાલતાં હતાં. હિંદમાં કાચ ઉપર ૧૫ ટકા જકાત હતી, તે વધારીને ૩૦ ટકા કરવામાં આવી. આથી ૧૯૩૨ માં ૨૨ કારખાનાં કામ કરતાં હતાં. ઇ. સ. ૧૯૩૬-૪૦ માં કાચનાં ૧૦૧ કારખાનાંઓ હતાં. તેમાં જંગમમાં ૨૮, મુંડામાં ૧૬, રિટામાં ૧, હિંદી કેશી રાજ્યોમાં ૧૧, મદ્રાસમાં ૧, પંજાબમાં ૩ અને સંયુક્ત પ્રદેશમાં ૩૬ હતાં. કાચ બનાવવા માટે નીચેનાં પદાર્થોના અર્થો ભરાવવા દરોમાં નીચે મુજબ આવે છે.

પદાર્થ	હિંદમાં	બ્રિટનમાં	બેલ્જિયમ-જર્મની
	ટકા	ટકા	થમમાં ટકા
રેતી	૨૩	૨૭	૬
સોડાએશ	૧૭	૬૨	૮૦
શુદ્ધતા પથ્થરો	૧૦	૧૨	૪

હિંદી સરકારે સોડાએશ ઉપર જકાત બોલી કરી છે. એથી આ ઉદ્યોગને લાલ થયો છે. સંયુક્ત પ્રાંતની સરકારે બનારસ ખાતે કાચ સંશોધનની પ્રયોગશાળા સ્થાપી છે.

હિંદમાં ૧૯૧૪ પહેલાં કારખાના અને ચૂકડોળોથી ૧૬. ૮૦ લાખ ની કિંમતનો કાચ ઉત્પન્ન થતો હતો. ઇ. સ. ૧૯૩૧ માં ૧૧૧ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનો કાચનો સામાન હિંદમાં પેદા થવા લાગ્યો. ૧૯૩૬-૪૦ માં ૨ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનો માલ હિંદમાં પેદા થયો હતો. હિંદમાં હજી જીંચી જાતના રંગરેશી બીલોટી કાચ અને મોટા આવીસાના કાચ થતા નથી. હિંદમાં પરદેશીથી લગત ૧૧ કરોડની કિંમતનો કાચ આયાન થાય છે. ૫૬૪ વરસ અગાઉ જ. સ. ૧૬૩૬ની કિંમતનો કાચ આયાન થતો હતો. હિંદમાંથી ૧૧ લાખ રૂપિયાની કિંમતની કાચની વસ્તુઓ પરદેશો ખાતે વેચે છે. હિંદમાં જેમ જેમ સોડા સરોનો ધરો, તેમતેમ કાચની કિંમત વધી પેદાશ વધી. મુદ્દના સમયમાં કાચની કિંમત પરદેશ ખાતેની આયાન બેપ દોનાથી બહુ વધી ગઈ છે.

૧૬૪૦-૪૧માં કાચની વસ્તુઓની આયાત થયીને ૧૬. ૮૬ લાખની થઈ હતી. આ આયાતમાં ભપાનથી ૫૬ ટકા, ગ્રેટ-બ્રિટનથી ૨૦ ટકા, ચીનથી ૬ ટકા, અને બેલ્જિયમથી ખંચ ટકા થઈ હતી.

હિંદમાં કાચનો ચૂકડોળ પણ મોટા પાયે ચાલે છે. સંયુક્તખંડના શિરોઝપાદ પ્રાંતમાં અને દક્ષિણમાં બેલગામ બિલામાં કાચની બજારીઓ સારા પ્રમાણમાં બને છે. ભપાને હિંદના કાચના ચૂકડોળોને મોટો પકો લગાડ્યો હતો.

હિંદમાં હવે સોડાએશ યુગંધ બનાવવાની વજી છે. તેમ થતાં કાચના ઉદ્યોગને સારો ટેકો મળશે. સ્વરાજ સરકારે કાચના ઉદ્યોગને રક્ષક અમીને વિકાસ કરવો પડશે. હિંદમાં કાચ બનાવવાના કાચ પદાર્થો મોટા પ્રમાણમાં મળે છે.

હિંદમાં પ્રાચીન સમયમાં સાણુની પેદાશ કે વપરાશ નહોતાં. હિંદમાં માટી, ખારો અને બીજા પદાર્થો, વગેરે અને શરીર.

શુદ્ધિ માટે વપરાતાં હતાં, યુરોપમાં પણ સાણુનો ઉદ્યોગ સાણુની પ્રાચીન રીતે નથી; છતાં હવે આ વસ્તુ ગરીબ તેમ જ તવંગરને માટે આવશ્યક થઈ પડી છે. જાનમાં સાણુની મોટી પેદાશ થાય છે-જાનમાં ૧૦ લાખ ટન સાણુ તૈયાર થવાની ગણતરી છે. તેમાં અમેરિકામાં ૨૦ લાખ ટન, રશિયામાં ૧૦ લાખ ટન, અને કેનેડામાં, જર્મની અને ફ્રાન્સ દરેકમાં પાંચ લાખ ટન પેદા થાય છે. રશિયામાં ઉત્પાદન દસ વારમાં સાણુની પેદાશ ૭ ગણી વધી છે. ભપાનમાં ૧૮૫૩માં એક અમેરિકાને એક આપેલ સાણુની મોટીને એક ભપાનની સમસ ખાવાની વસ્તુ સમજાઈ ગયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં સાણુનું પહેલું હાથગાવતનું કારખાનું ભપાનમાં સ્થપાયું હતું. ૧૯૦૧ માં સાણુનું યંત્રચુક્ત કારખાનું સ્થપાયું. હમણાં ભપાન ૪ કરોડ થેન્ટો હિંદમાં સાણુ પેદા કરે છે અને તેનો મોટો લાભ નિકાસ કરે છે.

હિંદમાં ૧૦૦ વરસ ઉપર સાણુની બનાવટ જંગમ ખાતે કાકામાં શરૂ થઈ. ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે મીરત ખાતે સાણુનું કારખાનું શરૂ થયું, પાંચ હિંદમાં મુખ્યત્વે પારદેશી સાણુ વપરાતો હતો. ૧૯૦૫ માં જંગમની અગવડ વખતે જંગમમાં સાણુનાં જેટલાંક કારખાનાંઓ સ્થપાયાં હતાં. ગત મહાયુદ્ધ પછી સાણુનાં વધારે કારખાનાંઓ સ્થપાયાં. ઇ. સ. ૧૯૩૦ માં બીજી રવેશી ચલવણ ચાલી એના થીજે સાણુના ઉદ્યોગને ખૂબ ઉત્થેન મળ્યું. પરિણામે ૧૯૩૩-૩૪ માં પારદેશી માત્ર ૧૧. ૦૧૧ કરોડની કિંમતનો સાણુ આયાત થયો હતો. બ્યારે અગાઉનાં વરસોમાં સાણુની આયાત ૧. ૧૧૧ કરોડની કિંમત જેટલી થતી હતી. તે પછી તે આ ઉદ્યોગને વિકાસ વધી ગયો છે. શહેરો સહેરો હાંથના ઉદ્યોગથી અનેક કારખાનાંઓ નીકળી પડ્યાં છે. હિંદમાં નાના મોટાં સાણુનાં ૧૦૦૦ કારખાનાં છે. ૧૯૧૬ માં સાણુની હિંદની પેદાશ ૨૨૦૦૦ ટનની હતી, જે ૧૯૩૧-૩૨ માં ૫૦૦૦૦ ટનની થઈ હતી. ઇ. સ. ૧૯૩૮-૩૯ માં સાણુની પેદાશ ૭૫૦૦૦ ટન જેટલી હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં પારદેશોથી ૨૫૦૦૦ ટન જેટલો સાણુ ૨. ૧૮૬ લાખની કિંમતનો આયાન થયો હતો. પારદેશીથી આયાન થતા અને હિંદમાં બનતા સાણુનાં ગણતરી કરતાં મુખ્ય દીકા ૦૧ રાજ્ય વાર્ષિક ખર્ચ થાય છે, જ્યારે નીચ વરસ ઉપર દર માણે ૫ થોડા સાણુ ખર્ચો હતો. અમેરિકાની પ્રત આપણા કરતાં ૧૦ ગણો સાણુ વાપરે છે.

ઉદ્યોગો ખાતે પણ મુખ્ય સાણુ વપરાય છે. નરમ સાણુનો ઉપયોગ યંત્રો માટે લુબ્રીકેન્ટસ બનાવવામાં વપરાય છે. કાપડ અને કામગીરી મિત્રોમાં સુતર અને માલો ધોવા માટે સાણુનો

બીચિંગ પાઉડર તરીકે ઉપયોગ થાય છે સીનાઇન, કારબોલિમ તેલ, કોઓસોર તેલ, ટર્પેન્ટાઇન તેલ, એવા એવા અનેક પદાર્થો એમાંથી બને છે

હિંદુ દેવા રમીનનાલ દેરામાં સાણુ ૩૮ કરોડ માણસોને નડાવા માટે મોટી સંખ્યામાં ભેળવે, પરંતુ હજી હિંદુઓ પાચ કરોડ માણસો પણ સાણુ વાપરતા નથી એમ એમ પછાત જાતોની સંસ્કૃતિ મુદરસો તેમ તેમ સાણુને ઉદ્યોગ વિકાસ પામશે હિંદુ યોદ્ધા વરમેશ્વરજી સાણુની અખત જેવકસો ૧૦-૧૫ વરસમાં મોગાની થશે રવરાજ સરકારે એવા વિકાસ તરફ મીઠી નજર અને ઉત્તેજન આપવા પડશે

આ સાણુની બનાવટમાં વરખી, પેપરાનું તેલ, પામનું (Palm) તેલ, રંગજળીનું તેન, એર ડાનુ તેલ રાજ, મેરગીક સોડા, કોરમીક પોટાસ, સોડીઅમ સિલિકેટ, મુગધી પાણી, પૂંકાના બનાવેલાં એમાં તમજાવવાના મગજો એરડી પોવાના સાણુમાં ઘણા ઓછી માત્રા મેળવે છે, પણ તેથી હવેના સાણુ બને છે પોવાના સાણુમાં માત્ર મેરગીક સોડા પરદેશી વસ્તુ તરીકે વપરાય છે એમાં ૮૫ ટકા સ્વદેશી વસ્તુઓ પડે છે પરંતુ નવાના સાણુમાં પરદેશી વસ્તુઓનું અગાઉ ઘણું વધારે છે હિંદુ સાણુને મુગધી ના બનાવવા તેઓ અને અહોં જલુ એમાં પ્રમાણમાં પેાં પાચ છે મુગધી પાણી માટે છુટાછવાયાનાના કારખાનાં રચવાયા છે પરંતુ તેની માત્રા એના એના વિકાસ આધારે, સકય અને નફાકારક છે અર્જનની કોલસામાંથી બનાવેલી મુગધી ઘીને અહીં બને તે માટેના પ્રયત્નોની અજર છે થાઓ હિંદુમાં મુગધી છે માત્ર એને સ્વચ્છ કરવાના આધુનિક દબનાં કારખાનાં રચાયાં છે

કોરમીક સોડા માટે વિદ્યાલયની લિબ્રેરીથલ કેમિકલ ઇન્ડ સ્ટ્રોક્સ પબલ અને બંગાળ તથા બીજા રાજ્યો ખાસ દહો મેળવી એ પાણી માટે મોટાં કારખાનાં બાંધ્યા છે તાતા કંપનીએ એમાંથી મોટું કારખાનું રચાવ્યું છે મદ્રાસમાં મેથ વર્કસ છે બાંગ્લાદેશ પણ આ કંપી વર્કસ છે આ બધાં કારખાનાં હિંદુની અસીઆનો પૂરી પાગી સકસો નહિ આ ઉપરાંત બીજા એના અ કારખાનાંની લવિચના વધુ વિકાસ તરફ એનાં અજર પડશે

એમાં એમનું પાપાનુ તેલ હિંદુમાં મજાદારમાંથી મળે છે તે મોટું દોવાથી કાલડેને અને સિંચાણથી મુગધી આચાર થાય છે હિંદુમાં બગાડમાં નળાએરીનું વાલેજર મોટા પ્રમાણમાં વધી શકે તેથી શક્યતાઓ છે

પેગ્ગેના માટે અ પૂંકા માટે હિંદુમાં જલુ નાનાં કારખાનાં છે પરંતુ એનાં બીજા પાચ બની અજર છે આમાં સારો નફો દોવા બનાવેલો હિંદુની મુગધીમાં આ ઉદ્યોગ તરફ આકર્ષવા નથી તે નવાની વાત છે માણુની પેકે ઉપર સુદર ઓપકડા અને પ્રાણુ કામ ધણુ જવાડ અને વિકાસ માંથી રતાં છે

સાણુ બનાવવા માટે અને તેમાં મુદરસા વધારા કરવા માટે મુગધી આચારની નજર રહેવાના પાચ સાણુ થાસે આપવા સાણુ નવાના તા છે એવું હિંદુ આ સેવ મેકર્સ એસેસી એસન આ સાંકોનાં હિંદુમાં આરો રસ વડ નિશ્ચીત ખાસ રો પેપોના કાગી રહી છે, થા કારખાનાંને સેના પૂરતો લાભ દર્શાવે નથી બન કારખાનાંએ એકત્ર વ બીજે આણે સેના

એ શક્ય બને વિદ્યાલયના હાઉસહોલ્ડ સાણુ બનાવનારા લેજર પ્રવર્ધની એક લિંક પની હિંદુની બધી કંપનીઓ કરતા વધારે મૂઠી અને પેનાસ ધરાવે છે

સાણુને પરદેશી (બનાનીક ખાસ) હરીફાઈમાંથી બચાવવા માટે લવિચની સ્વરાજ સરકારે કાચી વસ્તુઓની પેનાસ વડે એવા ઉપર પૂરતું ધ્યાન દેવું પડશે સાણુનાં કારખાનાંએ એક ત્રવ નીચે લાવવા પડશે, ઉદ્યોગને અર્જનની રક્ષા આપવું પડશે સાણુ માટે અખત વસ્તુ સોડા (કોરિંકની) પેનાસ વધારી પડશે

આ જલુ નાની લાકડાની સળીઓના ટુકડા ઉપર મધક ફેસરસ વડે રસાયણો લગાડીને એને ખૂણ ઉપયોગી પદાર્થ બનાવે છે મરીખ જે વનવાન સંજ એ વસ્તુ

દિવામળીને ઉદ્યોગ

હિંદુ આ ઉદ્યોગને માટે અવરુદ્ધ લાકડું મળી શક્ય છે પરંતુ આપણા દેશના ઉદ્યોગ પતિઓએ આ અગત્યના ઉદ્યોગ ઉપર પૂરું ધ્યાન આપવું નથી ૭ સાલ દિવાસળીના કારખાનાં હિંદુઓની માલિકીમાં છે પરંતુ પૂરી મૂઠી સારાં આધુનિક થી, અવરુદ્ધ રસાયણસાહીઓના સહકાર અને આપણી સુધિ વગર આ કારખાનાં સારી રીતે સફળ થવા નથી ઘણા ઘણા વરસોનું આધુન્ય લોગવીને તે જન પ્રાય થયા છે આ ઉદ્યોગ અખતવે સ્વીકૃતના દ્રવ્ય (એ આપણા અગત્યના આપાર કરીને સૌથી મોટી દિવાસળી બનાવવાની કંપની છે) ના હાથમાં છે એ કંપનીએ સુભારાં નમરિકે આ બરનાથમાં એક મોટું દિવાસળીનું કારખાનું રચાવ્યું છે આ સિવાય દિવાસળીનાં અગત્યનાથી દૂરની બીજા નાના નાના થાર કારખાનાંમાં હિંદુ આપણા છે

હિંદુની મોટી અરિચિતા આ કારખાનાંએ પૂરી પાડે છે પરદેશોથી તેમાં પણ બનાવતી દિવાસળીઓની મોટી આયાત હિંદુમાં થતી હતી ૧૯૨૧-૨૨ માં એ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની દિવાસળીઓ હિંદુમાં આયાત થઈ હતી હવે હિંદુમાં આ પરદેશી માલિકીના કારખાનાંએ રચવાયાં છે, સારે પરદેશોથી દિવાસળીની આયાત ધરી ગઈ છે ૧૯૩૮-૩૯ માં રૂડાં લાખની, ૧૯૩-૪૦ માં રૂડાં લાખ રૂપિયાની અને ૧૯૪૦-૪૧ માં રૂડાં લાખ રૂપિયાની દિવાસળી હિંદુમાં આયાત થઈ હતી હિંદુની દિવાસળીને ઉદ્યોગ આ સ્વીકૃત દ્રવ્યના હાથમાં છે એની મૂળી, એની અવરચના, એના સામનો, અને એની અગત્યનાથી અરિચિતા તથા વિકાસને લીધે એના સામે હરીફાઈમાં ઓરવટ સુધારા છે એ કંપનીએ ખાસ બતવા થતો પોતાનાં કારખાનાંમાંથી જોઈએ છે એક છે લાકડાના દ્રવ્યો નામે તેને થતો પોતાની મોટી વિચિર કિંમતો માણુના મ ક વગર કરીને બીજે છે તેથી દિવાસળીના બજાર કાંઠે છે થતો તથા રસાયણો આ કંપની પોતાનાં પેન્ટ છે હરીફાઈમાં એની સામે રાત્રાસય વાર પડેલું શક્ય નથી અગત્યના દિવાસળીના ઉદ્યોગમાં આ કંપની સમગ્રદષ્ટિ જોવાને છે મુદ્દને લીધે દિવાસળીના લાભો મૂળ અપાય છે

દિવાસળીમાં વપરાતુ લાકડું તથા પેગ્ગેના બનાવવડું લાકડું હિંદુમાં મુગધી પ્રમાણમાં મળી શકે છે રસાયણો માટે અખત વસ્તુઓ પોલાસીઅમ કોસ્ટેટ, બેરીઅમ કોમીટ, મધક

કામનું સ્થાન, શ્રદ્ધા, દેશપ્રેમ, જોડાણ વગેરે રસાયણોની જરૂર પડે છે. આપણા ઉદ્યોગવિકાસ સાથે ચંન અને રસાયણોમાં પણ આપણા અનુભવીઓએ યાદી પ્રગતિ કરવાની જરૂર રહેશે. હિંદમાં વિશાસનીએ ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં છે, એટલે આપણા ઉદ્યોગપતિઓએ આ ઉદ્યોગમાં ઝંખલાવવાની જરૂર છે; પરંતુ એટી હરીકાંઈ સામે તેમને રક્ષણની જરૂર પડશે.

ઔષધો, વનસ્પતિઓ અને કાચા દ્રવ્યોમાંથી શુદ્ધ કરેલાં તત્ત્વો અને અર્ધો ચંનોની સંદાયથી નીકળે છે. આપણી હિંદી સરકારે પણ ટેંકટરોની એલેમેન્ટે પદ-
દયાઓ. તિનાં ઔષધોના રચીકાર કર્યો છે. આ પદ્ધતિ પ્રમાણેની દવાઓ માટેના થલ્લાખરા

કાચા પદાર્થો હિંદમાં મોટા પ્રમાણમાં મળે છે. એ સર્વે પરદેશી ખાતે નિકાસ થઈને એમાંથી ચંનોદારા તત્ત્વો અને અર્ધો કાટીને એને સ્વસ્થ શરીરોએ અથવા દુબીઓમાં આકર્ષક રીતે પેક કરીને પાઠા હિંદમાં પંદરગણા ભાવે આયાન કરાય છે. હિંદને યુગ્મવાની આપ્રમશ નજરની ચાવી છે; પરંતુ એમાં ગુપ્ત દોષ આપણે જ. આપણે સાહસ વિદ્યા અને સંગઠન વગર આપણે ઉદાર કરી કરી રાહોશ નહિ. આ માટે આપણે યુગ્મ સંરોધન અને રાસાયણિક જ્ઞાનના વિકાસ મેળવવો પડશે. આપણું પઠાવ-પણું આપણને બાળઓની આર્થિક કુશામતોથી મૂકે છે, વિજ્ઞાન, રસાયણ અને ચંનસાસના જ્ઞાન વગર પ્રગતિ અસાધ્ય છે. સ્વરાજ સરકારે હિંદના યુવકોના એક આ દિશા તરફ વાળે જ પડશે.

હિંદમાં આપણે ૬૨ વરસ પાંચ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનાં ઔષધો મંગાવ્યાં છીએ. આપણે હિંદમાંથી ૬૨ વર્ષે કાચા ઔષધોની નિકાસ કરીએ છીએ. ૧૯૦૬ માં આ નિકાસ રૂ. ૧૫ લાખની હતી. ૧૯૨૮ માં ૪૦ લાખની કિંમતના, ૧૯૩૬-૪૦માં ૩૩ લાખ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩૪ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં ઔષધો કાચી હાલતમાં નિકાસ કર્યાં હતાં. બ્યારે એની ૧૫ ગણી કિંમતનાં પાકાં ઔષધો વિશાલગતી મંગાવ્યાં હતાં.

એકાદશી, ધર્મશા, એકાનાદે એકોદેના, એંદીશુ, હાલો-સ્થાપત, પોરોકાષ્ઠકમ, જીનીયર વેલેરીઆના, ધર્મીકાક જેવી અનેક ઔષધિઓ હિંદમાં યુગ્મક પ્રમાણમાં મળે છે, પરંતુ એમાં મેળસેળ થતી દોષાથી એની અસ્વચ્છતા એ દ્રવ્યોને પાકાં પાકે છે. આપણે ત્યાં રસાયણશાસ્ત્રીઓએ સંરોધન કરી એમાંથી સત્ત્વ-અક્ષી કાઢવા માટેનાં ચોટા રસાયણો સોપી કાઢવાં ભેધએ. કાર્બન બીસલ્ફાઈડ જેવાં રસાયણો હિંદની આજોહવાને અનુકૂળ નથી; બેન્ઝન અને ટોલ્યુન જેવાં રસાયણો હિંદમાં જનાવાળાં નથી. આ વિષયમાં સંરોધન અને અખટરા કરીને હિંદને પ્રગતિશીલ જનાવું ભેધએ.

હિંદમાં જનાવડી દ્રવ્યો જનાવવા માટે વિશાળ સેત્ર છે. જર્મનીની જેટ આ ઉદ્યોગ અહીં વિકસિત થઈ રહે છે. જર્મનીએ આ મહાયુદ્ધના સમયમાં લાકડાના વહેરમાંથી જોરાક જનાવ્યા છે. બીન-કપાસના અભાવે જનાવડી પદાર્થોમાંથી પ્રભને વગરે પૂર્ણ પાક્યાં છે, કોલસામાંથી ફેદ્રેલ જનાવ્યું છે, રબર પણ જનાવડી જનાવ્યું છે, અનેક જનાવવા આસો પેલા કર્યાં છે. યુદ્ધ પહેલાં પણ ફેદ્રેલ જેવી વસ્તુઓ જનાવડી તૈયાર કરી હિંદના આ ઉદ્યોગને સુવારી દેવામાં આવીને હોતો.

હિંદમાં કમીનાઇનની જનાવડો માટે પણ મોટું સેત્ર છે. હિંદને ૭ સાન લાખ રત્ના કમીનાઇનની જરૂર છે. પણ અહીં તો પૂર્ણ બે લાખ રત્ન પણ મળતું નથી. આ દેશમાં ૬૨ વર્ષે નીચ લાખ કરતાં વધારે લોગો મેલેરીઆ લે છે. તે માટે કમીનાઇનની થાણી જરૂર છે.

હિંદમાં જંગળ ક્ષારમારણિકલ વર્કસ જેવાં રસાયણનાં દસ મોટાં કારખાનાઓ માટે અવકાશ છે. એલેમેન્ટલ જેવાં ઘાસાં કારખાનાં અહીંંદો પૂરંપણાયાં છે; પરંતુ તેથી હિંદની માગ-ભવિષ્યમાં જલુ મોટો વિકાસ પામવાની અનિવાર્યતા પૂરી થઈ શકે તેમ નથી. સ્વરાજ સરકારે એની પ્રગતિ ઉપર ખાગ ધ્યાન આપવાનું રહ્યું.

મહાયુદ્ધને લીધે પરદેશીથી ઔષધો આવ્યાં નથી એમની કિંમત દસ ગણી થઈ ગઈ છે. કનૈલ ચોપરાના પ્રમુખપણા નીચે ઔષધિઓના વિકાસ માટે એક કમિટી કામ કરે છે; પરંતુ યંત્રે મળતાં નહિ દોષાથી યુદ્ધ દરમિયાન માત્ર સંરોધન જ થઈ શકશે. યુનિવર્સિટીઓની પ્રયોગશાળામાં પણ આ વિષયમાં રસ લઈ સંરોધન થઈ રહ્યું છે. હિંદમાં કેટલાક અનુભવી રસાયણ-શાસ્ત્રીઓ પણ હવે તૈયાર થયા છે, એટલે હવે માત્ર હિંદી ઉદ્યોગપતિઓ આ વિષયમાં રસ લે તો પાતાને અને પ્રભને ફળદાયક નીવડે યુદ્ધના સમયમાં આ વિષયમાં રસ ભરૂંન થયો છે, તે થાણુ ઠકોને ભેધએ.

રખરનો ઉદ્યોગ હરકેઇ પ્રભ માટે હવે અગત્યનો થઈ પડ્યો છે. જગતમાં એની પેઠાઈ દરવર્ષે બે અબજ રતલ થાય છે, યુરોપમાં માત્ર ટાયર અને દૂધન તરીકે જ.

રખરનો ઉદ્યોગ એના ઉપયોગ થતો નથી, પરંતુ રખરમાંથી યુરોપ અને અમેરિકાનાં કારખાનાં ૫૦ હજાર મીલે જનાવે છે. આ ઉદ્યોગમાં જગતના ૪૦ લાખ કારી-મૌદી રખરના કારખાનાંઓમાં કામ કરે છે, ૩ અબજ ડોલર (૧૨ અબજ રૂપિયા) આ ઉદ્યોગનાં ખેતરો અને કારખાનાંઓ પાછળ ફેડાયેલ છે. દરવર્ષે બે અબજ રતલ રખર પૂર્વના દેશોમાંથી લઈને યુરોપ, અમેરિકાનાં કારખાનાંઓમાં પહોંચતું કરખાનાં આવે છે. લક્ષ્મી વિમાનો-ગાડીઓ માટે યુગ્મક રખર ભેધએ છે.

જગતમાં રખર પેલા કરવાનું યુગ્મક સ્થાન મલાયામાં છે. ત્યાં ૩૮૫૦૦૦ ટન રખર ઉત્પન્ન થાય છે. ૬૨૬ ઇન્ડોનેશીયા ઉત્તર વિમાનમાં ૨૬૫૦૦૦ ટન રખર થાય છે આ જને દેશો હવે જનાવના હારમાં આવ્યા છે. સિસેનમાં ૫૦ હજાર ટન રખર થાય છે. હિંદમાં ૧૯૩૬-૪૦ માં ૨૧૫૪૪૦૦૦ રતલ રખર પરદેશી ખાતે વડ્યું હતું. ૧૯૪૦-૪૧માં ૧૬૦૬૦૬૦૦૦ રતલ રખર વડ્યું હતું. એની કિંમત અનુક્રમે ૬૪ લાખ અને ૬૨ લાખ રૂપિયાની હતી. બીજા બાજુ હિંદમાં સાંકડા, મોરારકાર અને ભોરોજોમાં ટાયરો વગેરે ગળા એ બે વારોમાં અનુક્રમે ૧૪૮ લાખ રૂપિયા, અને ૧૫૬ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં આયાત થયાં હતાં. હિંદમાં રખર ઉત્પાદનનું યુગ્મક સ્થાન મલબાર છે. આમ છતાં ત્રાણસ્ત્રકારમાં વધારે થાય છે. રખરનાં ઔદ્યોગિક કારખાનાંઓ સ્થાપવા માટે સર રામસ્વામી આચરના પ્રમુખ-પણા નીચે એક કમિટી નિર્માણ છે. યુદ્ધને લીધે પરદેશી ટાયરો

આવાનાં નથી. આથી એની કિંમત જે-તેણે ગણી અને આર ગણી વધી ગઇ છે.

હિંદમાં દનવોપ દાયર કંપનીએ રશ્વર દાયર બનાવવાનું એક પેટા કારખાનું સ્થાપ્યું છે, પરંતુ તેની વિગતો ભૂલેર ઘણી નથી. હિંદમાં આવાં અનેક કારખાનાંઓને અવકાશ છે. મોટર ગાડીઓ, મોટર લોરીઓ, વિમાનો, સાપ્તકેએ, રણગાડીઓ (ટ્રેક્ટર), એ તેના માટે રશ્વર દાયરો ભેળશે. તે માટે હિંદમાં કાચો માલ પુરુષ છે. માત્ર દાયરો અને બીજી વસ્તુઓ બનાવવાનાં કારખાનાં હોવાં કરવાં પડશે. શક્તિયની સ્વરાશ સરકારને આ માટે રજારની ખેતી અને તેનાં પદાર્થો બનાવવાનાં ચંત્રો હિંદમાં બનાવવાની જાર પડશે. રાજાઓ સારી રીતે ટકે તે માટે રજારનાં દાયરો હિંદનાં ૨૦ લાખ ગામડાંએ, જે લાખ મોટર ગાડીઓ અને પંચ લાખ સાપ્તકેએ માટે ભેળશે. હિંદમાં ૩૦ લાખ માઇલોના કાચા રત્ના અને ૭૦૦૦૦ માઇલોના પાકા રત્ના રજાર દાયરો મળે છે.

સાપ્તકેએ ઉપયોગ હિંદમાં વધતો જાય છે. તેનાં જે કારખાનાં હિંદમાં થયા છે, પરંતુ હજી ૬૫ કારખાનાંઓ માટે અવકાશ છે.

મીકું સુષુપ્તમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે જમીનમાંથી સિંધવ પણ નીકળે છે આ મીકું જગતના કેટલાક અતિ ઉપયોગી પદાર્થો જેવા કે અનાજ, કોલસો, કપાસ જેટલું જ મીકાનો ઉદ્યોગ ઉપયોગી છે. મીકા વગર ગરીબ કે વલંગરને માટે તેમ જ નથી. હિંદમાં લગભગ ૬૦૦૦ માઇલોના સાગર કિનારો છે, તેમાં અજબોલે દન મીકું બની શકે તેમ છે. તે સિવાય કૌરોડો દન સિંધવ જમીન નીચે દશાયેયું છે. એની ખાણો વધુ વિકાસ માગે છે. ધણીખરા રસાયનિક પદાર્થોની તોના પણ મીકું છે, આથી જગતને એ વિશેષ પ્રમાણમાં ભેળશે તેના નવાબ નથી. હિંદની પ્રતિ અત્યંત ગરીબ છે, તેથી સુરોષ અમેરિકાની પ્રત કરનાં ધણું મીકું મીકું-વાપરે છે. હિંદી સરકારે મીકા ઉપર કર નાખે છે, આથી કેળવેલી પણ સરકારી ખેતવાનગી વગર મીકું બની શકતું નથી.

હિંદમાં મીકા ઉપર ઈ. સ. ૧૮૮૮ થી ૧૯૦૩ સુધી રૂ. ૨૫ ૬૨ જંગાળી મણે સરકારી કર હતો. તે પછી રૂ. ૧૧ અને રૂ. ૫૩ મણે આ કર વારંવાર બદલાતો હતો. ઉપર ૧૯૩૧ થી રૂ. ૧૧ કર નાંખવામાં આવ્યો છે. પાંચેથી આવતા મીકા ઉપર મણે રૂ. ૦-૦-૬ કર છે હિંદમાં ૫૮ કૌરોડ દન મીકું જાય છે. હિંદ બકારથી આવતા મીકા ઉપર ૨૫ ટકા વધારે જકાત પણ સરકાર ઉપરાંત છે.

હિંદમાં કાચી, ખારાપોશ, મોખા, નવગળી, કુંઠવા વગેરે ટાણે મીકાનાં કારખાનાં છે. રશિયાના પાલ્ડીમાંથી મીકું બનાવવામાં આવે છે. આ સિવાય પંજાબની અને સરહદમાંની ખાલેશ્વરી મીકું કાઢે છે મીકાની મોટી આવકાત જંગાળ કરે છે. કાલિયાવાડનાં બંદરોથી અને કાંચોથી પુરુષ મીકું કલાંતા ખાતે જાય છે. જંગાળ દરબરે ૧૧ કૌરોડ મણ જેટલું મીકું મળે છે. ઈ. સ. ૧૯૩૬-૪૦ માં ૩૧૪૦૦૦ દન મીકું પરીરોપી બનાવમાં આવ્યું હતું. ૧૬૪૦-૪૧ માં ૨૦૦૦૦૦ દન મીકું આયાત થયું હતું એની કિંમત અડધી રૂ. ૬૨ લાખ

અને રૂ. ૪૮ લાખ હતી. જંગાળમાં સુષુપ્તવે એકઠાથી મીકું આવે છે. ઇંગ્લેન્ડના ૧૭૦૦૦ દન અને ઇટાલિયન ૬૨૮ આફ્રિકાથી ૨૨૦૦૦ દન આવ્યાંં હતાં.

હિંદમાં ૧૬૪૦ માં ૧૬૪૪૦૦૦ દન મીકું ઉત્પન્ન થયું હતું, જ્યારે ૧૯૩૬માં ૧૪૬૮૦૦૦ દન હતું. હિંદના બંદરોથી જંગાળમાં હિંદી મીકું ૧૬૪૦-૪૧ માં ૩ લાખ દન ગયું હતું. મીકામાંથી અનેક નવા ઉદ્યોગો હિંદમાં હોવા થવાની વધી છે. સોડાએ અને બીજા ધણા ઉદ્યોગો એની મદદથી અસ્તિત્વમાં આવે છે.

જગતમાં સૌથી વધારે જનવરો હિંદમાં છે. હિંદનાં જનવરો આખા જગતને પુષ્કળ પ્રમાણમાં આમકાં પૂરાં પાડે છે. હિંદમાં રશ્વર કૌરોડ જનવરો છે, આ સિવાય ૪૫૦ કૌરોડ ઘેટાં અને ૬ કૌરોડ બકરાં છે.

આમકાની ઉદ્યોગ
જગતનાં પશુઓ પૈકી હિંદ ખાતે ૧/૩ લાખ છે; પરંતુ હિંદનાં એ પશુઓ અતિશય દુબળાં અને થોડું દૂધ કે હીન આપનારાં છે. આ પશુમાંથી હિંદ દર વર્ષે ૨ કૌરોડ માથ, બળદનાં માથમાં અપેષ્ટો, મેંસોનાં આમકાં દર વર્ષે ૫૫૦ લાખ મળે છે આ સિવાય ૨૫૫૦ કૌરોડ બકરાનાં આમકાં અને ૨ કૌરોડ ઘેટાનાં આમકાં પણ હિંદ પૂરાં પાડે છે, આ સંખ્યામાં ઘેટાંનો વધારો દર વર્ષે થાય છે. આમાંથી ૭૦ થી ૮૦ ટકા અરેબાં જનવરોનાં આમકાં ઉતારે છે, હુકાળ અને અજલતા વરસમાં આમકાં વધારે પ્રમાણમાં મળે છે.

આ આમકાઓમાંથી ૭૫ ટકા આમકાં હિંદમાં કેળવીને બહાર ચડે છે. ૨૫ ટકા આમકાં કાંમાં નિકાશ થાય છે. બકરાં અને ઘેટાનાં આમકાંમાં ૪૫ ટકા હિંદમાં કેળવાય છે. આ આમકાં સૌથી મોટું ખરીદનાર જર્મની અને પછી શેટ લિટન હતું. હાલમાં એના ખરીદનાર તરીકે શ્રિલંકા પ્રથમ નંબર છે. ઘેટાં, બકરાં અને તેમનાં જઘાઓનાં આમકાં લગભગ ૪૫૫૦ કૌરોડ પેટા થાય છે, તેમાં ૩/૪ લાખ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા કેળવ્યા વગરનાં ખરીદ કરે છે. કેળવેલાં આમકાંમાં અર્ધાં પ્રશ્નથી શેટ લિટન લે છે. હિંદ જગતના બકરાઓનાં આમકાંઓના ૧/૬ લાખ પૂરો પાડે છે. હિંદમાં બકરાનાં આમકાં કેળવવાનાં કેટલાક કારખાનાં છે. તેમાંથી સરસ કેળવેલાં બકરાનાં આમકાં ૧૯૩૮ માં ૧૦ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં પરદેશ ખાતે ચડ્યાંં હતાં.

હિંદના આમકાને કેળવવાનું કામ ચમારો કરે છે, એ વિશાળ શુદ્ધિદ્યોગ છે. આમાં આમકાઓને પાણીમાં બીંભવીને સારી આપળ જેવી વનસ્પતિઓ સાથે રાખી કેળવે છે. કાનપુરામાં આમકાં કેળવવા માટે ચારેક કારખાનાંઓ છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૬-૪૦ રશિયાના અણુકેળવેલાં આમકાંની નિકાશ રૂ. ૪૨૨ લાખની કિંમતની અને કેળવેલાં આમકાંની નિકાશ રૂ. ૬૦૦ લાખની હતી. કેળવેલાં આમકાંમાંથી અર્ધાં શેટ લિટને લીધાંં હતાં. શેટ લિટન એની પશ્ચિમ, ખૂદો, મોડાંઓનાં હોને અને બીજા અનેક પદાર્થો બનાવે છે.

આપણા દેશમાં આમકાની ઉદ્યોગ મુખ્યત્વે ઉપર છે. હિંદમાં આ વસ્તુમાં સુષુપ્ત રસ લેતા નથી. આમકાં મુખ્યત્વે કારખાનાં સુરેષિયને અને સુરેષિયોની માલિકીનાં છે; પરંતુ હિંદમાં આવાં અનેક કારખાનાંઓ નહીં થવાથી શકાય તેવું વિશાળ હોત છે. એ-મીકાવચાર અર્ધેટિંગ એક્ટ સુબ્જ આમકાંના A, B, C અને

ત્યાજ્ય એવા ૪ સેટા : પાકવામાં આવ્યા છે આમાંમાંકૃંશોજના સુખ્ય ઉત્તમ ચામડાને "એ" માક, લગાડાય છે. રેન્ડર્ડ આમાંમાંકૃંના ચામડાને લાખ સારો મળે છે.

કાનપુરમાં ચામડાની વસ્તુઓ બનાવવામાં ઘણાં કારખાનાં છે. કચકતા, આઘા અને મદાસમાં પણ આ ઉદ્યોગ સાધારણ અંશે છે. કચકતા, કાનપુર અને મદાસમાં ચામડાની જોમટે-નિંગનાં કારખાનાંઓ છે. યુદ્ધના સમયમાં હિંદી ચામડામાંથી બનાવેલાં બૂટોનો મોટો આઉટ લશ્કરી સત્તાવાળાઓએ આપ્યો છે. આ માટે ૧૧ લાખ ભેડી બૂટો સેનિટા માટે બનાવે છે. હમણાં આ માસે ૨૫ લાખ બૂટોની ભેડો હિંદી અને અંગ્રેજ સેનિટા માટે બને છે. સારકારે કારખાનાંઓને પાતાના સૈન્ય માટેના સામાન બનાવવા સાર રોક્યાં છે. આ ઉદ્યોગમાં સારો નફો છે.

આ ઉદ્યોગ માટે બારે ઉત્તમજા સમિધ છે. સાહસિક ઉદ્યોગપતિઓ યુદ્ધ પછી આ ઉદ્યોગને પારે તો સારો વિકાસ કરી શકે તેમ છે. ચામડાને 'મોટો ચુકલોયોગ' પણ છે. જોખમાં જોખા દરા લાખ મોથીઓ હિંદી પ્રાન માટે બૂટો અને ભેડાઓ તૈયાર કરે છે. સૈન્યનાં ઘોડાઓ માટે હારનેસો અને છનો મોથી સંખ્યામાં સરકારી કારખાનાંઓ તૈયાર કરે છે. એનની પેદાશ પાંચ ગણી વધી ગઈ છે. સરકારનાં પાતાનાં ચામડાનાં કારખાનાં કાનપુર અને કચકતા ખાતે છે. કાનપુરના કારખાનામાં ૧૦૦૦ માણસો કામ કરતાં હતાં પણ યુદ્ધની જરૂરિયાતો એટલા મોટા પ્રમાણમાં વધી ગઈ છે, હમણાં ૧૨૦૦૦ માણસો કામ કરે છે. આ ઉપરાંત ૨૦૦ કોન્ટ્રાક્ટરો ચામડાનો સામાન સરકારને પૂરો પાડે છે.

જેનપાયેયું ચામડું યુરોપથી ૧૯૧૪ થી ૧૯ સુધી ૬૨ વર્ષે પરદેશી ૧૫૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં આયાત થતું હતું. પણ ૧૯૩૬-૪૦ માં ૭૫ લાખ રૂપિયા અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૪૫૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં આયાત થયાં હતાં. બૂટો ૧૯૧૪-૧૬ સુધીમાં ૬૨ વર્ષે ૪૧ લાખની કિંમતના આયાત થયાં હતાં, પણ ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩ લાખ રૂપિયાના માત્ર આયાત હતાં.

હિંદમાં ઘણા ઉદ્યોગો માટે કાચી વસ્તુઓ મળે તેમ છે. કારખાનાંઓ માટે અનુભવી મજૂરો પણ મળે છે. મૂંઝી પણ ઉદ્યોગવાડીઓ મળે તેટલા પ્રમાણમાં ઉભી કયા ઉદ્યોગોનો કયા શકે છે. હિંદમાં એ ચીને માટે મોટાં વિકાસ શકે છે બલશે છે. આ ચીનનું ચોચા સંશોધન કરી પ્રલને ભેળવતા રૂપમાં મુકવાને અનુ-ભવોએ પણ મળે તેમ છે અને આ વસ્તુઓની બનાવટોમાં સારો નફો છે. છતાં આપણે ત્યાં ઉદ્યોગ માટે ભંડેર પ્રલમાં હજી પૂરો ૨૨૫ ભંડો નથી. આથી ઘણા ઉદ્યોગો આપણાં બારણાં ઢેકે છે, છતાં આપણે તેમને આવવા દેવા નથી. હમણાં તો યુરોપની મોટી લડાઈને લીધે ચીનો આયાતમાં શંકે તેમ નથી, નેહતે આ સંબંધમાં આપણે યુદ્ધ પછી ૯ કાર્લક પ્રગતિ કરી શકીએ તેમ છે. કાઈ કાઈ વસ્તુઓનાં ઘોડાં કારખાનાંઓ છે; પરંતુ તેને ભેળવતા વિકાસ નથી. આવા કેટલાક વધાર્જની રૂપરેખા સંક્ષિપ્તમાં નીચે મુજબ છે —

હિંદમાં લગભગ ૪૦૦ મિલોમાં ૪૨ કરોડ વાર કાપડ તથા મોટા પ્રમાણમાં ગતર પેશ થાય છે. છતાં હિંદની જરૂરિયાતો

કાપડ અને સૂતર એથી પણ વધુ છે. ૪૦ કરોડ માણસો માટે હિંદનું આપણું ઉત્પાદન પૂરતું નથી, ખાસ કરીને ઊંઘાં સૂતરનાં વજી પૂરવા પ્રમાણમાં હિંદમાં થતાં નથી. આથી તપાન અને લેકેશાયર આપણા રેશમ પુષ્કળ કાપડ સૂતરની આયાત કરે છે. ને કે હિંદનો એ ઉદ્યોગ ઘોડાં વર્ષે ઘણાં સારો વિકાસ પામ્યો છે. છતાં હજી વધારે વિકાસને અગત્ય અને સેવ છે. હિંદમાં પરદેશી કાપડની નીચે મુજબ આયાત થઈ હતી —

	૧૯૩૮-૩૯	૧૯૩૯-૪૦	૧૯૪૦-૪૧
લગત	કિંમત રૂ.	કિંમત રૂ.	કિંમત રૂ.
સૂતર	૨૬૩ લાખ	૩૫૨ લાખ	૨૧૮ લાખ
ઢોરું કાપડ	૩૦૭ "	૨૮૩ "	૨૩૩ "
પોષેયું	૩૩૦ "	૨૮૪ "	૩૭ "
રંગીન	૩૬૦ "	૩૬૮ "	૩૭૦ "
મંજીરાક, મોભા	૧૮ "	૧૨ "	૧૮ "
રૂમાલ, રાંગો	૪ "	૫ "	૧૩ "
ઢોરા	૪૬ "	૪૩ "	૫૪ "
બીને માલ	૨૭ "	૨૮ "	૨૪ "
કુલ	૧૪૩૫ લાખ	૧૪૦૫ લાખ	૧૧૩૫ લાખ

આ રીતે ૧૨ થી ૧૪ કરોડ રૂપિયાનું કાપડ આપણે ત્યાં પરદેશીથી આવે છે. એમાં મુખ્ય ભાગે ભપાન અને લેકેશાયર કાપડ મોકલે છે. હિંદમાં કુલ ૪૦ કરોડ વાર કાપડ પરદેશીથી આયાત થાય છે. અહીંની મિલો કુલ ૩૮૮ કરોડ વાર કાપડ ઉત્પન્ન કરે છે. અને ૧૯૫ કરોડ વાર કાપડ હાથની રાંગો પેશ કરે છે. આમ કુલ ૫૬૩ કરોડ વાર કાપડ હિંદમાં ૧૯૪૦-૪૧ની સાલમાં ખપ્યું હતું. તે રીકે ન્યૂઝિ દીકે ૬૨ વર્ષે ૧૧ વાર સરેરાશ આવે છે. હિંદમાં હવે ૨૫-૩૦ મિલો નવી બનાવવા હિંદને પરદેશીથી કાપડ મંગાવવાની બફર રહેશે નહિ. પરદેશીથી કાપડની વધારે આયાત કાઢિયાવાડ અને કચ્છના બંદરો ખાતે થાય છે. કારણ કે એ જાગોમાં મિલો ચોરી છે. કચ્છ કાઢિયાવાડનાં બંદરોમાં ત્યાંના રાજકર્તાઓ મોટી જગતની પેદાશની લાલચમાં પરદેશી કાપડની આયાતને વધુ ઉત્તેજન આપે છે. આ સિવાય કેટલુંક બારીક ભવતું કાપડ હિંદમાં પરદેશીથી આયાત થાય છે. આપણે નવી ટબથી ચોરી મિલો બારીકો તો કાપડ માટે બિલ-કુલ આત્મચતોથી બની શકીએ; પરંતુ હમણાં યુદ્ધના સમયમાં ચીનો મળે તેમ નથી. આ સિવાય હાથઉદ્યોગના કાપડને પણ વિશેષ જગતની રક્ષણ આપતું પડશે.

આ વસ્તુની આયાત હિંદમાં ખૂબ જોસણી પરદેશીથી થાય છે. યુદ્ધ પછી એની આયાત ઘટી છે. ૧૯૩૯-૪૦ માં ૪૫૬ લાખ રૂપિયાની કિંમતનું બનાવટી રેશમ આયાત બનાવટી રેશમ થયું હતું. ૧૯૪૦-૪૧ માં ૫૪૪ લાખ રૂપિયાનું આયાત થયું હતું આમાં ૨૬૫ લાખની કિંમતનું બનાવટી રેશમી સૂતર માત્ર આયાતું હતું. ભપાન આમાં મુખ્ય માલ મોકલવાનું હતું. તે પછી ઇટાલી હતું.

આપણે આ બનાવટી રેશમ બનાવવાની વિદ્યા શીખી લેવી રહી. પરંતુ આમાં બ્રિટન, ભૂપાન, અમેરિકા, જર્મનીને ઇલાકીમાં આ ઉદ્યોગ મોટા પાયે વિકાસ પામ્યો છે. આપણી સ્વરાજ સરકારે એની પ્રતિ સાધવી રહી.

૧૯૩૮-૪૦ માં આપણે પરંતોથી ૨૧૬ લાખ રૂપિયાની લાગતી વસ્ત્રો મંગાવી હતી. ત્યારે ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩૧.૪૨૮ લાખની કિંમતની મંગાવી હતી. **ગિન અને ગિનનાં** દિંદમાં ગિન પુષ્કળ થાય છે; પરંતુ તે વસ્ત્રો

વધો વાણીએ અથવા ફેન્ટી લીનના રવાણમાં ફરી દિંદમાં આયાત થાય છે. ૧૯૪૦-૪૧ દરમિયાન ન્યુઝીલેન્ડથી પુષ્કળ ગિન આયાત થયું હતું. ભૂપાનથી ગિનનું કાપડ વધારે પ્રમાણમાં આયાત થાય છે. દિંદમાં હલ વધારે મિથેલ બનાવવાની આવશ્યકતા છે. મુક સમયે એની આયાત બંધ હોવાથી ભાલો થતા જ વધી ગયા છે.

રેશમની ફેરી અને રેશમનાં વધો આપણે ૧૯૨૭ લાખની કિંમતનાં ૧૬૪૦-૪૧ માં મંગાવ્યાં હતાં. એની મુખ્ય આયાત ચીનથી છે. દિંદમાં હલ થાય છે મિથેલ નવી બાંધીને રેશમની પાકાશ વધારી શકાય.

રેશમ દિંદની એ કોઈ મોટામાં મોટી નજળી બાળુ હોય તો યંત્રો બનાવવાની છે. દિંદમાં કુલ ૧૧૦૦૦ કારખાનાંઓ યંત્રો અને યંત્રોના વિભાગો મારે પરંતોથી ઉપર થયે છે. આપણે રાષ્ટ્ર છે. આપણા ઉદ્યોગ પરંતોથી યંત્રોની આયાત ઉપર છવે છે.

૧. ૧૯૩૬-૪૦ માં આપણે ૧૫૩૦ લાખ રૂપિયાનાં યંત્રો પરંતોથી મંગાવ્યાં હતાં, ત્યારે ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧૨ કરોડ યંત્રો આયાત થયાં હતાં. આમાં મુખ્ય યંત્રોમાં એન્જિનો, વિન્ડમીલ યંત્રો, મેટીનાં યંત્રો, મોઇલરો, બાણનાં યંત્રો, તેલની પાણીઓ, કાગળનાં યંત્રો, પાણી સ્વચ્છ કરવાનાં યંત્રો, ચોખ્ખા તથા આરાની મિથેલ, લાકડાની મિથેલ, શીવવા મૂકવાનાં યંત્રો ખાંડની મિથેલનાં યંત્રો, માંદના બગીચાનાં યંત્રો, કાપડ મિથેલનાં યંત્રો, ગિનની મિથેલનાં યંત્રો, ટાઇપાઈટરો, વાવવાનાં યંત્રો, યંત્રો મારે થામડાના પાંચ મુખ્ય હતા.

આપણે અગાડનાં વર્ષોનાં પછ ૧૫ થી ૧૮ કરોડ રૂપિયાનાં યંત્રો ૩૩ વર્ષે આયાત થાયું કમી છે. સ્વરાજ સરકારે આ ઉદ્યોગને વિકાસ કરવા જ રહ્યો. ૧૯૩૮-૩૯ માં આપણે ૯૦ કરોડ રૂપિયાનાં યંત્રો મંગાવ્યાં હતાં. યંત્રો મુખ્યત્વે બ્રેટબ્રિટનથી (૫૮ થી ૬૨ ટકા) મુલાઇટ ૨૦૨૨થી (૧૭ થી ૨૦ ટકા), જર્મનીથી (૧૧ થી ૧૬ ટકા) આયાત થયાં હતાં.

દિંદમાં હોરાની મોટી મિથેલ છે; પરંતુ અનેક ભવનાં હોરાનાં હવિખારો અને કામ કરવાનાં સાધનો તથા ટાંચણીથી રૂઝુ કેવા પાણી આપણે પરંતોથી મંગાવ્યાં હતાં. ૧૯૩૬-૪૦માં ૨૨૦ લાખની કિંમતનાં અને ૧૯૪૦-૪૧ માં આપણે ૨૦૧ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં હોરાના પાકા પાણી પરંતોથી મંગાવ્યાં હતાં. આમાં મેટીનાં નાના પાણી, બધામાંના પાણી, રૂઝુ, ટાંચણી, ધનેમળનાં વાણી, પ્રાણમો વગેરે હતાં. આ

ઉદ્યોગોના વિકાસ આપણે જરૂર કરવાના છે. એ ઉદ્યોગોમાં મુખ્ય વાલ છે. મુખ્યત્વે બ્રેટબ્રિટનથી (૩૬ ટકા) તાલ આવે છે.

કાતર, છરીઓ, સમયા વગેરે કંલરી સામાન ૧૯૩૬-૪૦ માં ૨૨ લાખ રૂપિયાનાં આયાત થયાં હતાં; અને ૧૯૪૦-૪૧માં ૨૧ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં આયાત થયાં હતાં.

છરીકામ થયાં હતાં. આપણે ત્યાં અધીમદ વગેરે રમ્યોએ મુકઉદ્યોગ તરીકે આ વસ્ત્રોએ બને છે. એ મુકઉદ્યોગને જકાતી રક્ષણ અને આર્થિક મદદ મળે તો એના સારો વિકાસ શક્ય છે.

દિંદથી કાચુ રબર મુખ્ય પ્રમાણમાં પરંતોથી ખાતે થયે છે. ત્યાંથી એનાં ટાયરો થઈ આયાત થાય છે. ૧૯૩૬-૪૦માં ૩૧.૪૨૮ લાખ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧૫૬ લાખ રૂબરના પહાડો રૂપિયાની કિંમતની રબરની વસ્ત્રોએ આયાત થઈ હતી. આમાં મોટરો, હોરીઓ અને સાયકલોનાં રબરો હતાં. દિંદમાં રબર ટાયરનાં અનેક કારખાનાંઓ થઈ રહે. હમણાં હન્ડોલ ટાયર બનાવવાનું પરંતોથી કારખાનું છે. તેમાં અનેક કારખાનાંઓ મારે અવકાશ છે.

દિંદમાં રેક ભવની વનસ્પતિઓ થાય છે. તેમાં થણી બરી પરંતોથી વર નિકાશ થઈ ત્યાં એમનાં સન્ને. અને અર્થે ટેપર થઈ દિંદમાં આયાત થાય છે. ૧૯૩૬-૪૦ માં ૩૧.૪૨૧ લાખની કિંમતની રવાઓ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩૧.૨૧૬ લાખની કિંમતની રવાઓ આયાત થઈ હતી. દિંદમાં એલેપિથિયો પારણે ધરિપનાયો આવે છે, આથી પાશ્ચિમીય રવાઓની સારી ખપ દિંદમાં છે. દિંદમાં એનાં થણાં કારખાનાં રવાથી શક્ય તેમ છે. આપણે ત્યાં સારા રસાયણોએ છે; તાતા રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ એવી સિસણ સંસ્થાઓ છે, એટલે વિકાસ સારો સમયકે ભર્યો છે.

એલેપિથિયો આજકાલના સમયમાં કાગળો એ સંસ્કૃતિની મુખ્ય વસ્ત્ર છે. આપણે ત્યાં કાગળોની પેઠાશ દિંદ પૂરતી નથી. ૧૯૩૬-૪૦ માં ૩૧.૨૩૬ લાખ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩૧.૩૬૪ લાખની કિંમતના કાગળો તથા પૂર્ણ આયાત થયાં હતાં. દિંદમાં મુખ્યત્વે ટુરેક પિયન માર્કેટની કાગળની મિથેલ દિંદ પૂરતા કાગળ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. હંદેરાકુની સાળાના પ્રધનેથી કાગળ બનાવવા સંબંધમાં સારું સંસ્થાપન થયું છે, એટલે આપણે ત્યાં મુક પછી આ ઉદ્યોગને વિકાસ સારો થવા સંભવ છે. ઉદ્યોગ મારે મુખ્ય કાર્યા સાધનો આપણે ત્યાં છે. આથી આપણે ત્યાં ઉદ્યોગતિઓ આ લાભદાયી ઉદ્યોગ ઉપર નબર નામે, તો રેશન અને પોતાનું બળુ છે. કાગળોની મુખ્ય આયાત બ્રેટબ્રિટનથી ૨૨ ટકા, નેર્મથી ૧૬ ટકા, સ્વીડનથી ૧૮ ટકા, જર્મનીથી ૧૧ ટકા, ૧૯૩૬-૪૦ માં હતી. દિંદમાં કાગળની કુલ ૧૫ મિથેલ છે. હલ ૧૦ બીઠ રચવાની ભેધમે.

કાગળો દિંદમાં પરંતોથી બિરખોટો (૨૫ લાખ રૂપિયા), બારકીમાં ૫૩ કરોડ રૂપો (૧૦ લાખ રૂપિયા), નિલાચતી મિથેલ (૧૪ લાખ રૂપિયા), બાળોને મારે કુપનો ગોરા (૧૩ લાખ રૂપિયા), ગોરાકની તૈયાર ૬૫ લાખ રૂપિયા, ૫૩ કરોડ બીઠ ગોરાકની તૈયાર (૨૪ લાખ રૂપિયા), ૬૮-૨૬૬ ૬૫ ૫૩ કરોડ (૨૬ લાખ રૂપિયા), અને ૫૧ મુલ્ય ગોરાકની વસ્ત્રો (૬૮ લાખ રૂપિયા)ની ૧૯૩૮-૩૯માં કુલ સમગ્ર ૧૧. ૨૧૩

લાખની કિંમતની આયાત થઈ હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં ૨૨૨ લાખ રૂપિયાની કિંમતની ખેરાણીની વસ્તુઓ આયાત થઈ હતી, આમાં ગ્રેટ બ્રિટનથી ૫૨ ટકા આયાત થઈ હતી. હિંદમાં આ ખેરાણીની વસ્તુઓને મોટા ભાગે છે. પરદેશીની જે એને આડર્જક રીતે પકડે તે તે બિસ્ફોટ વગેરે ઉદ્યોગોના સારો વિકાસ થાય તેમ છે. ઉદ્યોગપતિઓ આ પદાર્થોના કારખાનાં રચાશે એ જરૂરનું છે, લાભકર્તા પણ છે.

હિંદમાં હવે ખાંડ માટે શેરડીનું વાવેતર ૪૬ લાખ એકરોમાં થાય છે. ૫૭ લાખ ટન ગોળની પેદાશ થાય છે. હિંદમાં કુલ

ખાંડ ૧૯૮ કારખાનાં ખાંડ બનાવવાનાં છે. હિંદમાં ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧૧ લાખ ટન ખાંડ તૈયાર થઈ હતી; ભારે પરદેશથી ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩૨૦૦૦ ટન ખાંડ કિંમત રૂપિયા ૫૮ લાખની આયાત થઈ હતી. હવે ૧૦ બીલ" કારખાનાંમાં થશે અથવા હિંદમાં હમણાંનાં કારખાનાંઓ પેટ પૂરતું કામ કરે, તે પરદેશથી ખાંડ આયાત કરવી પડે નહિ.

આપણે ત્યાં પરદેશી દારૂને દેવળ પોતાનો પગ ફેલાવી રહી છે. દારૂ ઉપર યુરોપિયનો અને મુશર્રફા હિંદીઓને મોકલે છે, આથી દર વરસે પરદેશી દારૂ ૨ થી ૨૫ કરોડની કિંમતનો આયાત થાય છે. અવાજ સરકારે આ પદાર્થ ઉપર અંકુશ મૂકી એની આયાત બંધ કરી રહી.

મીઠું ૧. ૪૮ લાખનું તે એકન અને ઇટાલિયન આફ્રિકાથી આયાત થયું હતું હિંદમાં આ ઉદ્યોગ સરસ વિકાસને પામેલ છે. એમાં થોડી પ્રગતિ પરદેશીની આયાત બંધ કરી દેશે.

૧૯૩૮-૩૯ માં ૫૮૫ લાખ, ૧૯૩૯-૪૦ માં ૫૫૮ લાખ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૪૬૯ લાખ રૂપિયાની કિંમતન નાનાં ચંત્રો પરદેશથી આયાત થયાં હતાં. આમાંથી વિશ્વગ્રીવા તારે તથા ફિટિંગ્સનો સામાન ૨૫ કરોડનો હતો ગ્રેટ બ્રિટનથી ૬૮ ટકા માત્ર આયાત થયેા હતા, આપણે શહેરે શહેર વિશ્વગ્રીવ પ્રકાર પહોંચ્યો છે. છતાં પણ એના તારે અને ફિટિંગ્સ બનાવવા માટેનાં બહુ થોડાં કારખાનાંઓ હિંદમાં રચવાયાં છે, એ દિશામાં વધુ પ્રયત્નો સકય અને લાભકર્તા છે. આ સિવાય ફેટોગ્રાફી ફિલ્મો, સિનેમા અને ટોંકાઈનાં ચંત્રો, ચરમા વગેરે હિંદમાં બનાવવા માટેના પ્રયત્નો બાળકશામાં છે, એના વિકાસ આશરક છે.

૨. ગોા હમણાં બહાબરા કોલસામાંથી રસાયણિક પ્રયોગોથી બને છે. હિંદમાં આ ઉદ્યોગોના વિકાસ નથી. ૧૯૩૯-૪૦ માં ૧. ૩૬૧ લાખની કિંમતના ૨૩૦ પરદેશી આયાત થયા હતા. ૧૯૪૦-૪૧ માં એની આયાત વધીને ૧. ૫૩૦ લાખ જેટલી થઈ હતી. મુંબઈ બીધે એની આયાતમાં થટાટો થયો છે. આથી રંગોના લાલો ખૂબ વધી ગયા છે આ સેનર આપણે સારી વિકાસ કરી શકીએ એકી મૂડીવાળાં થાંધાં કારખાનાંઓ રચાવવામાં આવે, તે એ માટેના રસાયણિકો તે મળી આવે તેમ છે. આપણે આ દિશામાં ભારે પ્રયત્નો કરવા પડશે.

હિંદમાં હમણાં રંગનાં કારખાનાંઓ બહુ જ નાનાં થયા છે ૩૨ છે, એટલે આપણે આખા ઉદ્યોગને નવસરથી ઉદ્ધાર કરવો પડે. ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧૮ લાખ હંદ્રેટ તેલના ૧. ૨૧૯ લાખની કિંમતના અને ૧૯૩૯-૪૦ માં ૧૬૫ લાખ હંદ્રેટ ૧. ૨૫૫ લાખની કિંમતના થયા હતાં. આમાં સોપારી ૧૬૪ લાખ રૂપિયાની હતી, લવંગ અથવા તેલનાં જગારથી ૨૫ લાખ રૂપિયાનાં આનાં હતાં. મરી ૧. ૩ લાખનાં અને આગલે વર્ષે ૧૬ લાખનાં આયાત થયાં હતાં, ભયફળ અને રાંડ થોડી જ આવી હતી. આ ખેતીને વિષય છે. હિંદમાં મલબાર પ્રદેશમાં એનો વિકાસ સકય છતાં સમય લે તેવો છે.

હિંદમાં તમાકુ પુષ્કળ થાય છે અને ખર્ચ થી પણ તેટલી. હિંદમાં સિગાર અને સિગારેટ બનાવવાનાં કેટલાં નાનાં મોટાં કારખાનાંઓ છે, પણ તેમાં એક પરદેશી કારખાનું મોટું છે. પરદેશથી રૂપિયા ૪૫ લાખની તે સિગાર આવે છે. કુલ તમાકુની વસ્તુઓની આયાત ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧. ૧૩૪ લાખની થઈ હતી. સિગાર માટે ભેષ્ટના કામગીરી હિંદમાં બનવા નથી.

ઈ. સ. ૧૯૩૯-૪૦ માં ૧ કરોડનો અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૮૬ લાખનો કાગળનો સામાન આન્યો હતો. આ ઉદ્યોગ હિંદમાં સારી રીતે વિકાસ પામી રહ્યો તેમ છે.

કાચનો સામાન ૧૯૩૯-૪૦ માં મોટી, હીરા, જ્વાહિરિ ૧. ૮૮ લાખનાં આયાત થયાં હતાં ૧૯૪૦-૪૧ માં માત્ર ૩૦ લાખના આનાં હતાં હિંદમાં એ ઉદ્યોગોની ફરી સરવે થાય તે મોટા પ્રમાણમાં મળી રહે તેમ છે. હીરાની ખાણ ગોવગડાનામાં છે, તે બંધ પડી છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં સાત લાખ રૂપિયાનો અને ૧૯૪૦-૪૧ માં પાંચ લાખ રૂપિયાનો સીમેન્ટ હિંદમાં આયાત થયો હતો. હાલ તરત તે હિંદ આ વસ્તુમાં આત્મસંતોષી બનશે.

૧૯૩૯-૪૦ માં ૧૦ લાખ રૂપિયાની અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩ લાખ રૂપિયાની કિંમતના બૂટ્ટા પરદેશથી આનાં હતાં. બાદના (જોકે લેડોના) મોટી બૂટ્ટા બનાવવાની ફેક્ટરી રચવાયા પડી બૂટ્ટાની પરદેશથી આયાત પડી ગઈ છે. આપણે

મોઝીઓ મુઠઉદ્યોગ તરફ એનો વિકાસ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમણે આપણા યુષ્મ ઉદ્યોગોને વિકાસ કરવાને રહે છે. હિંદ એવા દેસ છે કે જેમાં યુષ્મ કાર્ય સાધેના મળી શકે તેમ છે. એટલે હવે માત્ર ચંત્ર વિદ્યાને વિકાસ કર્યોથી આપણી ઉદ્યોગ સામગ્રીઓ મૂટથી બનવા પડશે. વધી આપણે ત્યાં શક્તિ મેશવનાનાં સાધનો, કોસલો, પેટ્રોલ અને જળવિદ્યુત શક્તિ મોટા પ્રમાણમાં છે. આપણે ત્યાં તલ્લીમ આપના દોસિયાર કારીગરો તરત તૈયાર થઈ ભય તેમ છે, મનુરી સરની છે. અનુકૂળ હવામાનથી પર્લ" અને તેમ છે. મૂડી પણ યુષ્મ છે, માત્ર રાત્નામય ભેદને છે; ઉદ્યોગપતિઓમાં સાહસ ભેદને છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં મોટી, હીરા, જ્વાહિરિ ૧. ૮૮ લાખનાં આયાત થયાં હતાં ૧૯૪૦-૪૧ માં માત્ર ૩૦ લાખના આનાં હતાં હિંદમાં એ ઉદ્યોગોની ફરી સરવે થાય તે મોટા પ્રમાણમાં મળી રહે તેમ છે. હીરાની ખાણ ગોવગડાનામાં છે, તે બંધ પડી છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં સાત લાખ રૂપિયાનો અને ૧૯૪૦-૪૧ માં પાંચ લાખ રૂપિયાનો સીમેન્ટ હિંદમાં આયાત થયો હતો. હાલ તરત તે હિંદ આ વસ્તુમાં આત્મસંતોષી બનશે.

૧૯૩૯-૪૦ માં ૧૦ લાખ રૂપિયાની અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩ લાખ રૂપિયાની કિંમતના બૂટ્ટા પરદેશથી આનાં હતાં. બાદના (જોકે લેડોના) મોટી બૂટ્ટા બનાવવાની ફેક્ટરી રચવાયા પડી બૂટ્ટાની પરદેશથી આયાત પડી ગઈ છે. આપણે

મોઝીઓ મુઠઉદ્યોગ તરફ એનો વિકાસ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમણે આપણા યુષ્મ ઉદ્યોગોને વિકાસ કરવાને રહે છે. હિંદ એવા દેસ છે કે જેમાં યુષ્મ કાર્ય સાધેના મળી શકે તેમ છે. એટલે હવે માત્ર ચંત્ર વિદ્યાને વિકાસ કર્યોથી આપણી ઉદ્યોગ સામગ્રીઓ મૂટથી બનવા પડશે. વધી આપણે ત્યાં શક્તિ મેશવનાનાં સાધનો, કોસલો, પેટ્રોલ અને જળવિદ્યુત શક્તિ મોટા પ્રમાણમાં છે. આપણે ત્યાં તલ્લીમ આપના દોસિયાર કારીગરો તરત તૈયાર થઈ ભય તેમ છે, મનુરી સરની છે. અનુકૂળ હવામાનથી પર્લ" અને તેમ છે. મૂડી પણ યુષ્મ છે, માત્ર રાત્નામય ભેદને છે; ઉદ્યોગપતિઓમાં સાહસ ભેદને છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં મોટી, હીરા, જ્વાહિરિ ૧. ૮૮ લાખનાં આયાત થયાં હતાં ૧૯૪૦-૪૧ માં માત્ર ૩૦ લાખના આનાં હતાં હિંદમાં એ ઉદ્યોગોની ફરી સરવે થાય તે મોટા પ્રમાણમાં મળી રહે તેમ છે. હીરાની ખાણ ગોવગડાનામાં છે, તે બંધ પડી છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં સાત લાખ રૂપિયાનો અને ૧૯૪૦-૪૧ માં પાંચ લાખ રૂપિયાનો સીમેન્ટ હિંદમાં આયાત થયો હતો. હાલ તરત તે હિંદ આ વસ્તુમાં આત્મસંતોષી બનશે.

૧૯૩૯-૪૦ માં ૧૦ લાખ રૂપિયાની અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩ લાખ રૂપિયાની કિંમતના બૂટ્ટા પરદેશથી આનાં હતાં. બાદના (જોકે લેડોના) મોટી બૂટ્ટા બનાવવાની ફેક્ટરી રચવાયા પડી બૂટ્ટાની પરદેશથી આયાત પડી ગઈ છે. આપણે

મોઝીઓ મુઠઉદ્યોગ તરફ એનો વિકાસ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમણે આપણા યુષ્મ ઉદ્યોગોને વિકાસ કરવાને રહે છે. હિંદ એવા દેસ છે કે જેમાં યુષ્મ કાર્ય સાધેના મળી શકે તેમ છે. એટલે હવે માત્ર ચંત્ર વિદ્યાને વિકાસ કર્યોથી આપણી ઉદ્યોગ સામગ્રીઓ મૂટથી બનવા પડશે. વધી આપણે ત્યાં શક્તિ મેશવનાનાં સાધનો, કોસલો, પેટ્રોલ અને જળવિદ્યુત શક્તિ મોટા પ્રમાણમાં છે. આપણે ત્યાં તલ્લીમ આપના દોસિયાર કારીગરો તરત તૈયાર થઈ ભય તેમ છે, મનુરી સરની છે. અનુકૂળ હવામાનથી પર્લ" અને તેમ છે. મૂડી પણ યુષ્મ છે, માત્ર રાત્નામય ભેદને છે; ઉદ્યોગપતિઓમાં સાહસ ભેદને છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં મોટી, હીરા, જ્વાહિરિ ૧. ૮૮ લાખનાં આયાત થયાં હતાં ૧૯૪૦-૪૧ માં માત્ર ૩૦ લાખના આનાં હતાં હિંદમાં એ ઉદ્યોગોની ફરી સરવે થાય તે મોટા પ્રમાણમાં મળી રહે તેમ છે. હીરાની ખાણ ગોવગડાનામાં છે, તે બંધ પડી છે.

૧૯૩૯-૪૦ માં સાત લાખ રૂપિયાનો અને ૧૯૪૦-૪૧ માં પાંચ લાખ રૂપિયાનો સીમેન્ટ હિંદમાં આયાત થયો હતો. હાલ તરત તે હિંદ આ વસ્તુમાં આત્મસંતોષી બનશે.

૧૯૩૯-૪૦ માં ૧૦ લાખ રૂપિયાની અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩ લાખ રૂપિયાની કિંમતના બૂટ્ટા પરદેશથી આનાં હતાં. બાદના (જોકે લેડોના) મોટી બૂટ્ટા બનાવવાની ફેક્ટરી રચવાયા પડી બૂટ્ટાની પરદેશથી આયાત પડી ગઈ છે. આપણે

મોઝીઓ મુઠઉદ્યોગ તરફ એનો વિકાસ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમણે આપણા યુષ્મ ઉદ્યોગોને વિકાસ કરવાને રહે છે. હિંદ એવા દેસ છે કે જેમાં યુષ્મ કાર્ય સાધેના મળી શકે તેમ છે. એટલે હવે માત્ર ચંત્ર વિદ્યાને વિકાસ કર્યોથી આપણી ઉદ્યોગ સામગ્રીઓ મૂટથી બનવા પડશે. વધી આપણે ત્યાં શક્તિ મેશવનાનાં સાધનો, કોસલો, પેટ્રોલ અને જળવિદ્યુત શક્તિ મોટા પ્રમાણમાં છે. આપણે ત્યાં તલ્લીમ આપના દોસિયાર કારીગરો તરત તૈયાર થઈ ભય તેમ છે, મનુરી સરની છે. અનુકૂળ હવામાનથી પર્લ" અને તેમ છે. મૂડી પણ યુષ્મ છે, માત્ર રાત્નામય ભેદને છે; ઉદ્યોગપતિઓમાં સાહસ ભેદને છે.

રમીગરેના ઉદ્યોગ, યશરાસનો ઉદ્યોગ, વિમાનો ને મોટર ગાડીઓના ઉદ્યોગોના હલ આપીને વિકાસ કરવાનો છે

૧૯૪૦-૪૧ માં કુલ આયાત માલની કિંમત રૂ. ૧૫૬ કરોડની હતી ૧૯૩૮-૪૦ માં ૧૬૫ કરોડ રૂપિયાની હતી આ સર્વ માલને મોટા ભાગ હિંદમાં જની રાખે તેમ છે હિંદની વધતી જતી વસ્તીની માગ પણ હિંદના સાધનો પૂરા કરી શકે છે માત્ર ઉદ્યોગો સ્થાપવાનો સારી રીતે બનાવેલો અને યોજના પૂર્વક કરેલો વિકાસ ૩૮૬૧ વગાડી આપાને ભગ્નત કરી રહ્યો છે આપણને હમણા જકાની રહેણાં સારા પ્રમાણમાં ગણી રહ્યું છે આપણા ઉદ્યોગોના વિકાસમાં માત્ર યોજનાપર કામ લેવાના આનુ નથી એકબીજા ઉદ્યોગોની પરસ્પરની આવડકના પ્રમાણે ઉદ્યોગો પરસ્પર સહકારી ધોરણે સ્થપાય તે દેશનો ઉદાર ધાય આપણે મોટાં યત્રો બનાવતા નથી તેમ ધડીઆગ જેવા નાના યત્રો પણ બનાવતા નથી આપણે કેટલાક કોમોના આગમ વધેલા છીએ ને કેટલાકમાં પગલ છીએ ત્યારે આપણી સરકાર, મ્યુનિસિપાલિટીઓ પોર્ટટ્રસ્ટો હોલકલેક્ષર્સને જ આ ઉદ્યોગોને સંપૂર્ણ ઉત્તેજન આપે તો ઉદ્યોગોના વિકાસ ઝડપી બને

પરિત જવાહરલાલ નહેરુના અધ્યક્ષપણા નીચે આપણા ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે એક પરિષદ ભરણી હતી એમણે યશી યોજનાનો ઉપર બારીબી ચિચાર કરી

ઔદ્યોગિક વિકાસ અને કેટલીક સૂચનાઓ

તે સભ્યો ડુબળ વિગતો લે ૧ કરી છે પરંતુ હમણા રાજ્યનારી હિલચાલને લીધે કોનસે પ્રાતિક સરકારોના રાજનામાથી અને રમન પ્રતિષ્ઠિ આ માર્ગ વિવરમાં પડ્યું છે પરંતુ રજાના સરકારે આ કામ ચોખ્ખા અને ન્યવસ્થાપૂર્વક ઉપાવવાનું છે આ સિવાય અમેરિકન સરકારના ઔદ્યોગિક પ્રતિનિધિ અડગે પ્લેન નીની સરકારી નીચે પણ કેટલુંક સુદર કાર્ય કર્યું છે આ કાર્ય યુક્તના સરભમ બનાવવા પૂરતુ હમણા છે પરંતુ એની ભવિષ્યમાં આપક અસર થશે ત્યારે ઉદ્યોગોના વિકાસ માં નીચ પ્રમાણે ન્યવસ્થાની બસ પડશે

- (૧) સરકાર અને પ્રમુખના અનુલબ્ધિઓનું સંયુક્ત મદદ જે આપા હિંદના ઉદ્યોગોની ન્યવસ્થાપૂર્વક વિચારણા કરી તે યોજના સુજળ ઉદ્યોગોના વિકાસ સાધન છે તેન વિગતો અને અનુલબ્ધિ જ્ઞાન પૂર પાડે
- (૨) દરેક દરેક શહેર અને ગ્રામીણા સુખ મચી જાને કોલક નઉતિસે, ત્યાના અનુલબ્ધિઓ મૂકીનારીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ અને અધિકારીઓ નીમાય એ સર્વ કક્ષીઓ ઉપરની સાકળ સાય એકબીજાના સહકારમાં ભેડા
- (૩) જકાની રહેણાં આપ પરદેશી સરકારની આયિવિક મદદથી આપની વસ્તુઓની ખોરી ઉઠાવે સામે રહેણાં આપડ જ નેધએ
- (૪) ઉદ્યોગોને નાણાની આવડ મ - એમને ડેરવા માટે આપવા પાસા લેના (Impeachment Loans) સ્થાપી નેધએ
- (૫) કારી વસ્તુઓની પેનાશો ખર્ચ, તેને પાળ બનાવવાનો ખર્ચ, આ દેશમાં ખેતી કેટલી ખપલ પાડે છે, તેના તાલ આકાશો મના નેધએ

- (૬) ઉદ્યોગોને મદદ કરે તેવા કાયદા પણ સ્થાપા નેધએ
- (૭) ઉદ્યોગોની વસ્તુઓના સહકારવાનો, પ્રાંતોના, પ્રચારકાર્ય, સરોપનાકાર્ય, મચીને અથવા કારીગરોને તાલીમ, પરે સોમા સરકારી વેદારી પ્રતિનિધિઓ જે ત્યાની રાજે ખમરી અહી મોકલી આપે

(૮) ઉદ્યોગોને લગના સત્તાવાર પ્રકારોના

આપણે ત્યા ઉદ્યોગોના પરપોટા ક પનીઓથી બહુ સાવચેત રહેવાનું છે બહુકાળેના એ બાબતોના આપણે અનુલબ સારે નથી ક પડીઓના ઘણા મેનેજિંગ ડેરોન્ટો સહીના નાદિ ચકી જવાથી ઘણી કંપનીઓ પાધમાલ યદ છે, માટે એવા સહકારો માથી રોરહોડરોને કાયદેસર રહેણ મગડ નેધએ આપણે ત્યાં ઘણા મેનેજિંગ ડેરોન્ટો સારા છે, પણ કોઈ કોઈ પેનાના મેનેજિંગ ડેરોન્ટ ઉપર લાગમ પડેના કરે છે, તેમના મોટરો બગલા અને સમાસ જ થી ઉદ્યોગો ઉપર નહિ છે, ઘણા આપના વેચાણ ઉપર પણ કનિચાસ લે ૩ અને એ પેનાના ઉદ્યોગો પર વેપાર કરી અમન લાલ ઉકાવે છે આથી મેનેજિંગ ડેરોન્ટોની સરથા વગોવાય છે આ સરથાએ ઉદ્યોગો પર બહુ ઉપકાર કર્યા છે, પરંતુ કેટલાક સારા નીવડયા નથી

હિંદી ભાષા જે ભર્મન જેવી ઉદ્યોગોની કરકસર લઈલી પણ સારકીય રીતે સ્થાપેલી ઉદ્યોગોની વહીવટી યોજના અમલમાં મૂકવી પડશે પરંતુ મોટાં યત્રો સંપૂર્ણતાને પામ્યાં છે યત્રોની એક બાબુઓથી કારી વસ્તુઓ મૂકે, એટલે ઘીલ બાબુએ કોઈ કિચાઓ સ્વયં યત્રો કરીને એ બીજાને સંપૂર્ણ રીતે બકાર મારે આવી સ્વયં સથાલિત યત્રોની બનાવટ આપણે પણ તૈયાર કરવી પડશે આ સિવાય એકસામડે વસ્તુઓનું ઉત્પાન (mass production) પણ આપણે કરડ પડશે તે સિવાય પરદેશીની ઉત્પાદકમાં ટકી સકાય નહિ મોટા વિશાળ ફેક્ટરીમાં અનેક કંપનીઓ ઉભી થઈ એક તરફ અને એક વહીવટ નીચે વસ્તુઓ ઉત્પાન કરવાથી અને વેચવાથી બહુ સસ્તે લાવે વેચી સકાય છે ભાષા અને અમેરિકાના ગ્રહાન શાક સોદામરે આવા જ ફેક્ટરી ઉભા કરીને ઉદ્યોગોના અનકલ વિકાસ કરી શકે છે આપણે ત્યા પણ એવા યુરોપિયન મેનેજમેન્ટના ઘણા ફેક્ટરી છે હિંદી મેનેજમેન્ટના પણ તોવા બીરલા, વાલમક, કા મીઆ અને બીજા ધિઆ ફેક્ટરી અનેક ઉદ્યોગોની વહીવટ કરે છે ને વહીવટ સ્વચ્છ હોય તે જરૂર નીત્ય તે મુગતિરિય બને ૩

આણા ઉદ્યોગોના સુકાન પર અનુલબ્ધિ માણસોની નિમલક થવી નેધએ આ અનુલબ્ધિઓને સંપૂર્ણ ખમરી પૂરી પાડેલી નેધએ આ સિવાય સરોચન વિભાગ પણ રાખીને નવી નવી સોધો કરવી નેધએ યુરોપ, અમેરિકાની ત્યના કારખાનાઓ જે સરસ અને રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપે વસ્તુઓ પેના કરે છે, તેવી હિંદમાં પણ બનાવવા પ્રયત્નો કરવા નેધએ મોટા કારખાનાઓમાં પ્રયોગશાળા પણ સ્થાપી નેધએ આપણે ત્યા મેસર્સ તાના ન પનીમા પરદેશી જેવી સુવ્યવસ્થા છે સરસમાં સરસ, સસ્તી અને જવાજમ વસ્તુઓ કારકારી કારખાનુ આગળ વધી શકે ૩

યુરોપ-અમેરિકા અને ભાષાના મહારાજો પેનાના ઉભા મેને દરેક ભવનો આશ્રય આપે ૩ ઉગતા ઉદ્યોગ માટે નાણાંની રકમો, બોધા રેવેન્યુ, સરોચન માટે સરકારી અનુલબ્ધિઓ,

જાતી રક્ષણ અને ખીલ મદદ પુરૂથી આપે છે. આ ઉલ્લોગો કુદના સમયમાં પોતાનાં ચંત્રોમાં થોડા ફેરફારો કરી કુદ સરખામ તૈયાર કરે છે. હમણાં એમ જ આ મહારાજાઓનાં બની રહ્યું છે. રસિયાએ પંદર વર્ષમાં રાજ્યાશ્રયથી આખા દેશની ઉલ્લોગપ્રતિષ્ઠા દસ ગણી વધારી દીધી છે. આપણે દેસ ઔદ્યોગીકરણમાં ખૂબ પડાત છે. આપણા ઉલ્લોગોની પેઠા દર માણસ દીઠ સરેરાસ માસિક રૂ. ૧૨ આવે છે, જ્યારે અમેરિકામાં દરેક માણસની સરેરાસ રૂ. ૭૨૧ આવે છે. આપણા ઉલ્લોગોમાં લગભગ અર્ધા ઉલ્લોગો યુરોપિયન વહીવટ નીચે છે

ઉલ્લોગોને માટે (૧) કાચમી મૂડી (૨) ચાલુ મૂડી, એમ બે પ્રકારની મૂડીએ નેહએ ધીએ. કાચા માલને રોકે રાખવા, તે ખરીદવા, મૂલને મૂલની ચક્રવર્તી ચાલુ મૂડી નેહએ. કાચમી મૂડી ચંત્રો જમીન અને કારખાનાં બાંધવા માટે આવશ્યક છે. આ મૂડી યથાભાર રાખવાએમાં રોજી કાઢી મેળવવામાં આવે છે. પછી તે ઉલ્લોગને નાણાંની જરૂર પડે તો ન્યાયચિદ્વીએ (ડિમેન્ડર) ઉપર નાણાં ઉઠાનાં લે છે. આ ડિમેન્ડરોનું બ્યાન કંપની નફા ન કરે તો જાણ મૂડીમાંથી આવવાનું હોય છે. રોજીની ફાલ્સી અને રાખવાતેના કંપની રાખવાતેના અર્થ પલ અપ્રક મૂડીમાંથી નીકળે છે અને ધીમે ધીમે નફામાંથી વાળી લેવાય છે. કંપની બંધ થાય ત્યારે (ડિમેન્ડર ધરાવનારને હક્ક પહેલો સતિયાય અને તે પછી જ રોજીદારોને નાણાં મળે છે. હિંદી ઉલ્લોગ કંપનીએ નાણાં મળવાની સગવડ બહુ સંકુલિત છે. આપણા લોકોમાં હજી ઔદ્યોગિક માનસ ઢેલવાયું નથી. હિંદની મોટી હંદિયામણની પરદેશી બેન્કો હિંદી ઉલ્લોગોને નાણાં ધીરતી નથી. હિંદી બેન્કો પણ આ દિશામાં વિશેષ પ્રયત્નો કરતી નથી. આથી ઉલ્લોગ ઘણી વખત નાણાંની ભૂખે મુકાય છે. અનુભૂત મેનેજિંગ એજન્ટો પોતાની લાગવગથી આ નાણાં પૂરાં પાડે છે.

આપણે ત્યાં ભંડેર સરકારી ગોડાઉનો નથી. યુરોપમાં એ સગવડ હોવાથી ત્યાં ઉલ્લોગોને માલ ખસેડવા વગર નાણાં મળે છે. જર્મનીમાં એક ઉલ્લોગ પોતાની પાસે વધારાનાં નાણાં હોય તો બીજા ઉલ્લોગના દરેા લેવામાં વાપરે છે. એમ ૫૦૦ થી ૮૦૦ ઉલ્લોગો પરપર આર્થિક સહકારથી સંકળાયેલા હોય છે. હિંદમાં આવેા પરપરને સહકાર નથી. ત્યાંની બેન્કો ઉલ્લોગ કંપનીના રોજી અટકી પોતાની સગવડ લે છે, આપણે ત્યાં એવી સગવડો નથી. જર્મનીમાં દરેક ઉલ્લોગને બેંકના નિયંત્રણની તપાસ માટે સગવડ છે. બેંકના વહીવટ માટે ડિરેક્ટર તરીકે બેંકને એક નિયંત્રણ કામ કરતો હોય છે.

મેનેજિંગ એજન્ટોની પ્રથા હિંદમાં જ છે. એને બે બાબતોએ. સારા મેનેજિંગ એજન્ટોએ પોતાની કંપનીએને વારી છે, ખરાબ મેનેજિંગ એજન્ટોએ કંપનીએને ડુબારી છે. અમલવાદના મિલમલકિતને યુક્ત પ્રમાણમાં પ્રભા લોકો મૂડી ધીરે છે અને પૂરી પાડે છે; યુગાર્ધમાં એ સગવડ નથી.

હિંદમાં સારી ઔદ્યોગિક કંપનીએને નાણાંની સગવડ સરખામ સરકારે કરી આપવાની છે. મેસર્સ ટાતા જેવા જાણે થોડાં વર્ષો પહેલાં મૂડીની સગવડ માટે પોતાની જાળ વિધુનની કંપનીએને અમેરિકન લાભોને સરણે મૂકવી પડી હતી.

હિંદમાં અનુભવી અર્થશાસ્ત્રીએની સલાહ પ્રમાણે એક નિશાળ જાળના તૈયાર કરી ઉલ્લોગોને નેહતાં નાણાં મળી રહે તેવી સગવડ કરી આપવાનું કામ અનિબંધી સરખામ સરકારનું છે. પ્રભા ધનને લોખમાં લાંઘારવા કરતાં ઉલ્લોગના ઉત્તેજનમાં વાપરવું યોગ્ય થઈ પડશે.

હિંદ એ પ્રાચીન કાળથી જ ગૃહઉલ્લોગોને દેશ છે. ચંત્રોનાં કારખાનાંમાં હિંદમાં આખાં, હતાં હજી પણ ગૃહઉલ્લોગો જ હિંદમાં દરેક પ્રાંતોમાં ફેલાયેલા છે કારખાનાંમાં કરતાં ગૃહઉલ્લોગ અનેક ગણા વધારે માણસોને રોજ આપી રહ્યા છે. જેની પછી એ મોટામાં મોટો ઉલ્લોગ છે. હિંદના અર્થશાસ્ત્રમાં ગૃહ-ઉલ્લોગો અગત્યને ફાળે આપી રહ્યો છે. હિંદ ગમે તેટલા પ્રમાણમાં કારખાનાંમાં ટૂંકાદે, પરંતુ છેવટે ગૃહઉલ્લોગો પર હિંદની બ્યાપક પ્રભા નભવાનું છે. મિત્રો અને કારખાનાંમાં લાગેને કામ આપે છે, જ્યારે ગૃહઉલ્લોગો કરેાડો માણસોને રોજ આપી રહ્યા છે.

અતિ પ્રાચીન સમયથી આવેા આવેના આ ઉલ્લોગ હમણાં પણ સૌથી મોટી સંખ્યામાં માણસોને કામ આપી રહ્યો છે. સાફ, રંગીન અને પ્રકાર કાપડ હાવની સાથે ઉપર વણાઈ રહ્યું છે, કપાસનું કાપડ તેમ જ લીન અને રેશમના વસ્ત્રો બૂંપકાઓની સાથે ઉપર તૈયાર થાય છે, ખાદીને ઉલ્લોગ તો ન્યવરિચત અને બ્યાપક બન્યો છે હિંદમાં નીચે મુજબની સંખ્યાની હાથસાળો કામ કરતી લોકોના અંકાજ છે.—

કાપડોને ગૃહઉલ્લોગ

પ્રાંત	સાળોની સંખ્યા	પ્રાંત	સાળોની સંખ્યા
આસામ	૪૨૫૦૦૦	બીહાર	૪૫૦
બિહાર	૧૨૫૦૦૦	મદ્રાસ	૨૨૫૦૦૦
બંગાળ	૨૦૦૦૦૦	સરહદ પ્રાંત	૫૦૦
ચુંબાર્ધ	૧૦૦૦૦૦	પંજાબ	૭૫૦૦૦
ગ્રામ્ય પ્રાંત	૧૦૦૦૦૦	દેશપ્રાંત રાજ્ય	૧૪૦૦૦૦

આમાં કારખોર, મશીનોર વગેરે રાખતાં આંકડા મળ્યા નથી, પરંતુ હિંદમાં કુલ ૨૫ લાખથી વધુ હાથસાળો પર કાપડ વણાય છે. દરેક હાથસાળ ઉપર ચાર માણસ નેહ છે. તે પ્રમાણે માત્ર કાપડ અને વણવાને ગૃહઉલ્લોગ એક કરેાડ માણસોને કામ આપી રહ્યો છે. ખાદીની ખનાટમાં તો સત્તર પણ હાથનું કાનિવ હોય છે, તેથી વાનકે જલેનોને કામ મળે છે. ઘણી સાળોમાં મિથનું સૂતર વાપરી વસ્ત્રો વણવામાં આવે છે.

હિંદમાં સાળો ઉપર નીચે પ્રમાણે કાપડ તૈયાર થયું હતું—

સાળોનું કાપડ તૈયાર થયું	હિંદમાં કુલ કાપડની વેદાદ
૧૦ લાખ વારમાં	૧૦ લાખ વારમાં
૧૯૨૬-૩૦	૧૧૦૬
૧૯૩૦-૩૧	૧૧૫૫
૧૯૩૧-૩૨	૧૮૦૮
૧૯૩૨-૩૩	૨૦૫૬
૧૯૩૩-૩૪	૧૩૨૫
૧૯૩૪-૩૫	૧૦૬૩

આ આંકડા બનાવી આપે તે કે હાથશાળોથી હિંદની કાપડની કુલ પેદાશને બીજા લાગુ તૈયાર થાય છે

હવે ઊનાનાં વસ્ત્રો સંબંધી વિચાર કરીએ. હિંદમાં ૫ કરોડ થેરાં છે; તેમાંથી ૧૦ કરોડ રતલ ઊના દર વર્ષે તૈયાર થાય છે તેમાંથી ૩૩૫ કરોડ રતલ ઊનાનાં વસ્ત્રો અને ગાલીયા-મિત્રો અને શુદ્ધઉદ્યોગો બનાવે છે ૧૧ કરોડ રતલ ઊના પરદેશો ખાતે ચડે છે હાલમાં યુદ્ધ સમયમાં આખરે ઊનાનાં ધાક અને વસ્ત્રોની પેદાશ સરકારી અંકુશ નીચે શુકાયેલ છે સૈન્યો માટે યુગ્મળ ધાબળા અને બીજાં ઊનાનાં વસ્ત્રો સરકાર ખરીદ કરે છે આથી આ ઉદ્યોગને સારી વિકાસ થયો છે. કરોડો રૂપિયાની કિંમતના ઊનાનાં ધાબળા સૈનિકો માટે ખરીદાય છે. પંજાબમાં અમૃતસર અને જલંદર બિલામાં માઈસેરમાં આ ઉદ્યોગને ઉત્તેજન મળ્યું છે

અછીગઢ અને બીજાં જાગોમાં કેટલો સમાવનારો શુદ્ધઉદ્યોગ વિકાસ પામ્યો છે. ત્રાંબા-પિત્તળની ધાતુઓમાંથી વાસણો બનાવનારો ઉદ્યોગ પણ સારી હાલમાં છે. કાચની ખંડગીઓ બનાવનારો ઉદ્યોગ પણ ઠીક વિકાસ પામ્યો છે સંયુક્ત પ્રાંતમાં શીશીઆબાદ એ સુખ્ય સ્થાન છે ગાલીયા વણવાને ઉદ્યોગ પણ સારી હાલમાં છે

લાકડ કામ, કાંપીદાન કામ, સુખાંત કામ, ભરત કામ, ઘોડીનાં વાસણો, ગંદાકાં, મોલ, ગલપટા, સાંકડીઓ, ટાંપ-હીઓ વગેરે સેંકડો ભાતના પદાર્થો શુદ્ધઉદ્યોગ દ્વારા હિંદમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ આ શુદ્ધઉદ્યોગો સંગઠન નથી, સુખ્યવસ્થા નથી, રાજ્યશ્રમ પણ ટુકડે છે. આથી ભવિષ્યમાં આ શુદ્ધઉદ્યોગોને અવિરલિત રીતે સંગઠિત કરવાનું કામ સ્વરાજ હિંદ કરવાનું છે હિંદની મોટી વસ્તી ભેગાં શુદ્ધઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપવું જ રહેશે.

હિંદના ઉદ્યોગોને આ યુદ્ધને ધોષે સરસ ઉત્તેજન મળી રહ્યું છે. એવાં વિકાસ સાધારણ રીતે પંદર વર્ષોની લાગી યુદ્ધ દરમિયાન ન થાય, તેવાં વિકાસ યુદ્ધ

યુદ્ધ સમયના ઉદ્યોગો

દરમિયાન થયો; પરંતુ આ વિકાસનાં સુખ્ય પ્રાપ્તિએ યંત્રોનાં આધારોનાં અભાવ અને અન્યવિરલિત વિકાસ છે એકબીજાના સહ-કારમાં ઉદ્યોગો પરસ્પર સાંકળની કડીઓ એવાં સ્વપાત્ર તો જ હિંદનું ઔદ્યોગિક ભવિષ્ય સુધરે, ખરું યુદ્ધ સમયના સામાન્ય રીતે જે બીજાં યુદ્ધમાં રોકાયેલા દેશોમાંથી આવ્યાત વધી તે બંધ પડી ગયું છે. આથી હિંદમાં એ વસ્તુઓ બનાવવાના પ્રયત્નો થયા છે, પરંતુ યુદ્ધ પછી એ ઉદ્યોગોને ટકાવી રાખવાને પ્રયત્ન મંજૂર વિચારણા મળે છે.

યુદ્ધને ધોષે ઉદ્યોગોમાં બનેલા કેટલીક ભાતની ખાસ વસ્તુઓનાં માર્ગ વધી પડી છે. હિંદમાંથી પાકા તૈયાર કરેલા પદાર્થોની ઈ. સ. ૧૯૩૮-૩૯ માં કુલ ૩૩૫૫ કરોડની નિકાસ થઈ હતી.

૧૯૩૬-૪૦ માં કુલ ૪૪૫૫ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની વસ્તુઓ પરદેશો તરફ ચડી હતી; બ્યારે ૧૯૪૦-૪૧ માં તૈયાર વસ્તુઓની નિકાસ ૮૧૧ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની થઈ હતી.

વસ્ત્રો અને સતરની નિકાસમાં રૂ. ૬૫૫ કરોડ, જૂટની વસ્ત્રોની નિકાસમાં રૂ. ૧૬૫ કરોડ, લોદાની વસ્ત્રોની નિકાસમાં રૂ. ૨ કરોડ, રસાયનોના પદાર્થો સોડા વગેરેમાં રૂ. ૨૧૫ લાખનાં વધારે થયો હતો. ખાંડ, જૂટા, માટીની પાટણી, કાગળો, સીમેન્ટ આ બધાની માત્ર જૂથ વધી પડી છે. કારખાનાંઓ પાસે નિકાસને માટે યંત્રો નથી. આથી એમના માગ પૂરી કરી શકતા નથી. વસ્તુઓની કિંમતો બે ગણી અને ત્રણ ગણી થઈ રહી છે, એથી કારખાનાંઓને મોટો નફો છે.

હિંદના ઉદ્યોગોના વિકાસના બે સુખ્ય સમયો છે. બંગાળના લાગણ સમયથી શરૂ થઈ સ્વદેશી હિલચાલે મહાત્મા ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે વિકાસ સાધીને ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપ્યું છે.

૧૯૧૪-૧૮ ના મહાયુદ્ધો પણ હિંદના ટેરિફ બોર્ડ ઉદ્યોગોને ઠીક પ્રભાવમાં ઉત્તેજન આપ્યું હતું ૧૯૩૬ થી શરૂ થયેલા મહાયુદ્ધને

ધોષે પણ હિંદી ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન મળ્યું છે. કેનેડા કે ઓસ્ટ્રેલીઆના પ્રભાવમાં તે ધણું ઓછું છે હિંદના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે હિંદી સરકારે શીશીગ કમિશન નિમ્નું હતું. એણે કેટલીક લઘુમણો કરી હતી. જે ઉદ્યોગો માટે રૂડું ભવિષ્ય અને સારા સાધનો હોય, જે ઉદ્યોગ રક્ષણીય જગતના આશ્રય વગર છવી શકે તેમ ન હોય, અને જે ઉદ્યોગ ઘણાં વર્ષો પછી જગતના રક્ષણ વગર પગભર થઈ શકે તેમ હોય તેવા ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવાની લઘુમણો કરી હતી. આ માટે ત્રણ સંકેપોનું એક ટેરિફ બોર્ડ સરકારે સ્થાપ્યું છે જે ઉદ્યોગને રક્ષણની જરૂર હોય તે ઉદ્યોગ આ ટેરિફ બોર્ડને આરજ કરે, બોર્ડ આ વિષયમાં સંપૂર્ણ તપાસ કરી સરકારને રિપોર્ટ કરે, સરકારને મોલ્યો લાગે તો એ રિપોર્ટની લઘુમણો સ્વીકારી ઉદ્યોગને પરદેશી ટેરિફમાંથી બચાવવા માટે જગતી રક્ષણ આપે.

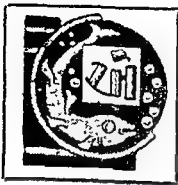
ઈ. સ. ૧૯૨૩ થી ૧૯૪૦ સુધી ટેરિફ બોર્ડ આવા ૫૦ વસ્તુઓના ઉદ્યોગોની જારીક તપાસ કરી રિપોર્ટ કર્યાં છે. આ રિપોર્ટો આપણા ઉદ્યોગોને માટે સુંદર સાહિત્ય છે. આમાંથી આર ૫૪ રિપોર્ટોની લઘુમણો સરકારે સ્વીકારી નથી. કાપડ, સીમેન્ટ, કાગળ, લોહ, દીવાસળી, ખાંડ વગેરે સુખ્ય ઉદ્યોગોને ટેરિફ બોર્ડની લઘુમણો સારું જગતી રક્ષણ મળ્યું છે.

ઉદ્યોગો : માળખાનું સુખ્ય શહેર છે. એ સિંધીઆ સરકારને લાગે છે. આ શહેરમાં મહાકાલિજીવડ મંદિર છે. માળખામાં અચીજ યાત્ર છે ઉત્તેજન સુખ્ય વેપારી મથક છે.

ઉદ્યપુર : મેવાડ, દેશી રાજ્યની રાજ્યધાની છે. વસી ૧૫૫ લાખની છે લખાને કાંઠે રાણાનાં મંદિર મહેલો છે. (વધારે વિગત માટે જુઓ મેવાડ).

એલચી : દક્ષિણ દિંદના પહોડા ઉપર ૫૦૦

થી ૫૦૦૦ રિટની હિંચાએ એલચીના ડોઢ થાય છે. માથસાર અને મલખાર એ તેલનાની પેદાશનાં

મુખ્ય વસ્તો છે. નેપાળમાં મોટા એલચીનાં ઝાડો ઊગે છે. એલચીનો ઉપયોગ દવા તથા મુગંધીના કામ માટે થાય છે. દિંદમાં એની પુષ્કળ ખપત મુખવાસ તરીકે પણ થાય છે. એ પરદેશો ખાને પણ ચડે છે. એલાચથી સડી ન ભય તે માટે એને મધકને ખુમારી આપે છે. યુનાઇટેડ ક્ષાખ રતલ, કલકત્તાથી ૬૨૦૦ રતલ અને મદ્રાસથી ૬૧ લાખ રતલ એલચી પરદેશો ખાને ચડી હતી ૧૬૩૫-૩૬ માં ૧૩૧ લાખ રતલ એલચી કુલ ૧૪૨૦૦૦ રૂાંની કિંમતની પરદેશો ખાને ચડી હતી. ૧૯૧૬ન ખાને ૨૬ ટકા અને ષેટ ક્રિલેન ૨૨ ટકા બાષ્પીની એલચી જર્મની, અમેરિકા અને અરબસ્તાન ખાને ચડી હતી.

એલચીના ડોઢના મુખમાં એલચીની પડે એને કુણલાગે છે. એલચી જૂની થાય તો તેમાં અંદોઆ થાય છે. અંદવાળી એલચી ખાવાથી કોઢ હિપ્પન થાય છે. એલચીના ઝાડ કંવા, શીંગળ, રસકાને તીખા, લયુ, મુગંધી, પિત્તકર અને મુખ શુદ્ધિકારક છે. એ વાયુ, દમ, કફ, હૃપસ, અશ્લેષ, કંક રોગનો નાશ કરે છે.

એરંડા (દીવેલી) - આનાં ચાર પાંચ કીટ લાંચાં ઝાઢ થાય છે. એમ તેવી બુખિમાં એ ઊગે છે. એમાંથી તેલ નીકળે છે. તેના ઝાણા—હિય, શુર, ટુચિકર અને કડક છે. એનાથી મુલાખ થાય છે. એરંડા તેવનો મુલાખ બખલાય છે એ હૃપરોગ, ઝામવાયુ, કફ, સોજા, વિવસ્વર અને શુષ્કનો નાશ કરે છે. સુખિમાં પણ એનો ઉપયોગ બખલાય છે. ૧૬૩૪-૩૫ માં એરંડાની પેદાશ નીચે મુજબ હતી.—

પ્રાંત	એકર	પેદાશ ટન
બિહાર અને મોરીસા	૫૫૦૦૦	૮૦૦૦
યુનાઇ	૪૪૦૦૦	૪૦૦૦ (આમમાં વરોમાં ૮૦૦૦-૧૨૦૦૦ ટન પાક થયો હતો.)
અંધ પ્રાંત અને વરાહ	૨૨૦૦૦	૬૦૦૦ (આમમાં વરોમાં ૮૦૦૦-૬૦૦૦ ટન થયો હતો.)
મદ્રાસ	૨૭૮૦૦૦	૨૩૦૦૦ (આમમાં વરોમાં ૩૩૦૦૦ થી ૩૮૦૦૦ ટન પાક થયો હતો.)
સંયુક્ત પ્રાંત વડોદરા	૭૦૦૦ ૭૧૦૦૦	૨૦૦૦ ૨૦૦૦ (આમમાં વરોમાં ૭૦૦૦ ટન હતો)
મુંબાઈનાં દેશી રાન્યો દેરાખાઢ	૭૧૦૦૦ ૭૮૧૦૦૦	૮૦૦૦ ૪૩૦૦૦ (આમમાં વરોમાં ૬૭૦૦૦ જેટલો થયો હતો.)
માધસાર	૬૪૦૦૦	૫૦૦૦

સન ૧૬૩૫-૩૬ માં એનો કુલ ૧૦૫૦૦૦ ટન પાક થયો હતો; પરંતુ દસ વરસોની સરેરાશ ૧૩૫૦૦૦ ટનની આવે છે એ વી મુલાઈ દરમિયાન ખેતરોમાં એરંડા વવાય છે અને ભંયુઆરી અથવા ફેબ્રુઆરીમાં પાક ઉતરે છે.

એરંડીઆની પરદેશો ખાને નિકાસ થાય છે ૧૬૩૮-૩૯ માં ૪૦૦૦ ટન એરંડીઆ કુલ કિંમત ૧૧ ૭૧ લાખનાં ચડ્યાં હતા. ૧૬૪૦-૪૧ માં ૧૭૦૦૦ ટન એરંડીઆ ૧૧૬ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં ચડ્યાં હતાં. એની મુખ્ય નિકાસ ષેટ ક્રિલેન ખાને ૩૫૦૦૦ ટન, કાન્સ ખાને ૨૦૦૦૦ ટન, અમેરિકા ખાને ૧૪૦૦૦ ટન ભપાન ખાને ૩૦૦૦ ટન હતી આનાં તેવનો હથોથ દિંદમાં વિકાસ પામ્યો નથી. દિંદમાં દીવામાં બાળવા માટે એનો ઉપયોગ થાય છે.

એરંડીઆનાં તેલ ઈ.સ. ૧૮૦૪ માં દિંદમાંથી પરદેશો ખાને ચડ્યું શરૂ થયું હતું ૧૬૩૫-૩૬ માં ૧૪ લાખ ગેલન તેલ (કિમત ૫૬૧૦૫૫) ની વિકાસ થઈ હતી ૧૬૩૮-૩૯ માં ૧૧ લાખ ગેલન, ૧૬૩૯-૪૦ માં ૧૨૧ લાખ ગેલન અને ૧૬૪૦-૪૧ માં ૧૨ લાખ ગેલન એરંડીયું તેલ પરદેશો ખાને ચડ્યું હતું. એ જેથી જરૂરમાં એ ૪૮ ટકા, શેટ ક્રિલેન ૭ ટકા, રશિય આફ્રિકાએ ૭ ટકા લીધું હતું; ખીજ ઘણા દેશોમાં ઘોડું ઘોડું તેલ વિકાસ થયું હતું.

એડીનબરો : ર્કાંટલેન્ડ દેશની રામપધાની છે. એની વસતી પાંચ લાખની છે. જેવક શીળી ડોક્ટરની પદવી લેવા ઘણાં દિંદીઓ આની મેડિકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે.

એથ્યુમિનીયમ : આ ધાતુ ઓસાઈટ નામની ધાતુમાંથી બને છે. દિંદમાં એ ધાતુની બનાવટને હોતેજન મળતું નહોતું. પરંતુ તેમાર ધાતુનાં પતરાં વિલાયતની અને કેનેડાથી આયાત થતાં હતાં. એથ્યુમિનીયમનાં પતરામાંથી વાસણો બનાવવાનું એક મોટું કારખાનું ગુજરાતી માલિકીનું કલકત્તા ખાને છે. હમણાં આ કારખાનું મુદ માટે વાસણો બનાવે છે. એથ્યુમિનીયમ ધાતુનો ઉપયોગ મુદમાં વિખાનો, રણગાડીઓ, હુમિયમનો વગેરેમાં મળી છે, આં એથ્યુમિનીયમ બનાવવાને ત્રાવલ્કારના પેલીવી-સાલ જળ વિવુવર્તિના કારખાનાં સાથે ગોઠવણો કરીને કારખાનું એલવામાં આવ્યું છે. યંત્રો પણ વિલાયતની આવી થઈયાં છે, એટલે હવે માંય તૈયાર થતાં હશે. કલકત્તા બેટુરમાં એક ખારા બનાવવાની મિલ હશે કરવામાં આવી છે. આ હથોથ માટે સારું અપિથ છે.

ઓર્થોડોક્સ : એ પ્રાચીન વાત-
વચનના આ વાચ્ય કેવાયલો કે સુધિને કે
ભાગ આ પદાર્થો બહેલો કે એ વચન અવવા
નુમંધ વગરનો ગેસ કે એ સુધી નવરે કેખાલો નથી
મેંબેનીત્ર ધાતુ અને તેના ઉપરના કાળા ઓક્સાઇડ
નામે પદાર્થ, શિફ્ટ અને સરોખાર એ બધાને ગરમી લગાડી
એમથી ઓક્સિજન છૂટે પાડી શકાય છે હાઇડ્રોજન ગેસ
કરતાં એ ૧૬ ગણે બારે દોષને હવા કરતાં ૧૬ બારે કે
રસાયન શાસ્ત્રીઓએ આ ઉપયોગી પ્રાચીન રીતે કરી એને
ખૂબના ઉપકાર માટે ઉપયોગ શોધી કાઢ્યો છે.

ઓગસ્ટ : અંગ્રેજી પંચાંગના આ આઠમા
મહિનાના ૩૧ દિવસો છે શેખના પાદશાહ ઓગસ્ટને એના ૩૧
દિવસો કરાવી પાતાવું એને નામ આપ્યું હતું.

ઓરિસા : હિંદનો એક પ્રાંત છે. એમાં
હરિયા હેલો રહે છે. એના બે વિભાગ છે ઓરિસા અને
જિહાર, પરંતુ એ બંનેને હવે છૂટા પાડવામાં આવ્યા
છે બંનેનું સેક્શન ૮૩૦૫૪ થી માઈલનું છે એની
વચની ૪ કરોડની છે તેમાં ઓરિસાનું સેક્શન ૨૮૬૪૮
થી માઈલનું છે ઓરિસાની રાજધાની કટક છે એ પ્રદેશમાં
મણ મુખ્ય નદીઓ છે સુવર્ણરેખા, વેતરણી અને બ્રાહ્મણી.
આ પ્રાંતની પ્રભુ શરૂ કરીય છે આ પ્રાંતમાં ચીપ્કો નામે
મકાન સરોવર છે તેમાંથી હેલોને જોરાણી માટે પુરુષન માછી
મળે છે. આ પ્રાંતમાં ગવર્નર છે હમણા કોચેસ પ્રધાનમંડળે
રાજધાનિ આપ્યા પછી બીજી સંયુક્ત પ્રધાનમંડળ થયું છે
વરસાદ ૬૦૦૭૦ થી ૫૩ છે ઓરિસાનો હરિયા કિનારો ખૂબ
તોફાની છે, નદીઓમાં પણ મોટી રેલો આવે છે આ પ્રાંતમાં
મુખ્યત્વે ચોખાનો પાક થાય છે. ઓરિસાના હરિયાકિનારે
નાળીચેરના જંગલો આવેલા છે. ઓરિસામાં મહા નદીમાં થોડી
નહેરો બાંધેલી છે, અહીં સારી ભૂત્રાં થયું થતાં નથી.

હરિયામાં મુખ્ય મુલકદોળ કાપડ વણવાને કે કટકનું
રખાવું કાલકામ આવ્યા જગતમાં વખણાય છે આ પ્રદેશમાં
કાંઈ મોટા ઉદ્યોગ નથી. બંદર તરીકે અને ચાવાના મુખ્ય રમણ

તરીકે જમનાધરુત્રી છે બાલાસોરનું બીજું બંદર છે, પણ અહીંના
બંદરોમાં વેપાર થોડો છે બાલાસોરમાં સત્તરમી સદીમાં અંગ્રેજ,
ડચ, ફીરંગી, ડેનીશ અને ફ્રેંચોની પીરીઓ રમણાઇ હતી. પુરી
(જમનાધર)નું બંદર ખુલ્લું છે એમાં ક્યારેક ક્યારેક રડીમરો
પણ આવે છે નાનું કસ્ટમ્સ હાઉસ પણ એ બંદરે છે ચાલ-
બાલીનું બંદર મોટું છે કલકત્તાથી અનેક નાની રીમરો ત્યા
મથાળીઓને લઇ જાય છે. ૬૨ વર્ષે ૧ લાખ પાઉન્ડનો વેપાર છે.

ઓરિસાની ભાષા ઉડિયા બોલવા અને લખવામાં બંગાળી
ભાષાની બહુ નજીકની સંબંધી છે અહીં નવું સાહિત્ય થોડું
છે, નવું ધાર્મિક વપારે છે નાના નાના ૨૦ ફેરી રાજ્યો છે કટકમાં
ઓરિસાની એન્જિનીયરિંગ રૂલ છે કટકની વચની ૧૫૦૦૦ની છે.

ઓ
ઐ ઐ ઔ ગ્રંથિક વકરારો (હિંદમાં) :

હિંદની ઐવાળિક વકરારોની માહિતિ નિચે મુજબ છે

સાલ	વકરારની સંખ્યા	સંડોવાયેલ માણસો	કામના કેટલા દિવસો	શુભાન્યા
૧૯૩૦	૧૪૮	૧૬૬,૩૦૧	૨,૩૬૧,૦૦૦	
૧૯૩૧	૧૬૬	૨૦૩,૦૦૮	૨,૪૦૬,૦૦૦	
૧૯૩૨	૧૮૮	૧૨૮,૦૬૮	૧,૬૨૨,૦૦૦	
૧૯૩૩	૧૪૬	૧૬૪,૬૩૮	૨,૧૭૬,૦૦૦	
૧૯૩૪	૧૪૬	૨૨૮,૦૮૮	૪,૭૭૬,૦૦૦	
૧૯૩૫	૧૪૩	૧૧૪,૦૦૦	૧,૬૭૩,૦૦૦	
૧૯૩૬	૧૫૭	૧૬૬,૦૦૦	૨,૩૫૮,૦૦૦	
૧૯૩૭	૩૭૬	૧૪૮,૦૦૦	૮,૬૮૨,૦૦૦	
૧૯૩૮	૩૬૬	૪૦૧,૦૦૦	૯,૧૬૬,૦૦૦	

જૂથ : આ જૂથમાં આકારનો નાનો પ્રદેશ હિંદની પશ્ચિમમાં એક દેશી રાજ્ય છે. એ ૭,૧૧૨ ચોરસ માઇલનું ક્ષેત્રફળ અને ૫,૧૩,૮૨૭ માણસોની વસતિ ધરાવે છે. ત્યાં સ્વતંત્ર કોચીનું મથક છે. આ દેશી રાજ્ય જકાન યુનિયનથી બહાર છે, એટલે એ રાજ્યનું જકાની પોર્ટલુફ છે. વિધાયકથી પરજારી રીતમરે માલ લઈ કચ્છના કુદલા અને માંડવી બંદરે આવે છે. એના ઉપર કચ્છ રાજ્ય માત્ર આડ ટકા જકાન છે એ આથી કચ્છની આસપાસ બ્રિટિશ હિંદ જકાની નાકાં બેસાડી કચ્છના માલ ઉપર બ્રિટિશ હિંદના પોર્ટલુફ જકાન છે. આ પ્રદેશની ભાષા કચ્છી છે. એ સિંધીને મળતી છે લખવામાં મુજરાની ભાષાના ઉપયોગ કરે છે. કચ્છમાં વસવાટની જેમને લીધે બહુ ચોટી જમીન રજીસ્ટ્રેડ છે. પરંતુ કચ્છીઓ સાહસિક હોવાથી આખા હિંદમાં વેપારને માટે જઈ રોકાય છે. લગભગ પાંચ લાખ કચ્છીઓ કચ્છ બહાર વસે છે. રાજ્યની વાર્ષિક પેદાશ ૧ કરોડ રૂાઈ એટલે ૩૦ લાખ રૂપિયા છે. મુખ્ય પેદાશ જકાનની છે.

કચ્છમાં મુખ્ય પાક મુગર, બાજરા, કપાસ, શાકભાજી અને રજીસ્ટ્રેડ પાલ છે. કચ્છની પ્રભુને નોર્થવેસ્ટ આફ્રીકા દેશ આની કચ્છ પેદા કરે છે, બાકી બહારથી મંગાવે છે. આ દેશ રૂાઈ છે. કચ્છના લેંટ, બજાર વગેરે સારા હોય છે. અહીં કોઈ ઉદ્યોગ નથી, તેમ કોઈ બજાર પણ દલ મુખી રોપીને ખાણે ચાલુ કરવામાં આવી નથી. કચ્છમાં રૂટકી અને એ અહીંની નિકાસમાં, કપાસ અને એરડિયાં છે આવાયમાં કાપક, અનાજ, લોહ, માત્રો અને લાકડું છે. મુખ્ય શહેરો બૈજ, અંબર, માંડવી અને મુદ્રા છે.

રૂટક : એરિસાની રાજધાનીનું આ શહેર છે. આ શહેરને ચાંદીનો શુદ્ધઉદ્યોગ વખણાય છે. વેપાર થોડો છે.

કડાસીર : મદ્રાસ પ્રલાકાનું આ બંદર પોર્ટબેરીથી ૧૫ માઇલ દૂર છે. એની વસતિ ૫૦,૩૫૮ ની છે. બંદરમાં પાણી લઘુ ધર છે, તેથી રીમર એક માઇલ દૂર રહે છે. એમાં પોર્ટ એડિસર, કરંટસ કોલેજર વગેરે રહે છે. એમના હાથ નીચે પોર્ટોગીઝો અને બીજાં ત્રણ નાનાં બંદરો છે. આ બંદરની આસપાસ મુદ્રા મુદ્રા વિભાગમાં કેટલાક મીડીનાં કારખાનાં છે આ બંદરેથી એપ્રિલથી ઓગસ્ટ બંદરે (યુરોપ)

ત્રણ છે અહીં બીજાં કોઈ બહુમોટા વેપાર નથી, વરસ દરમિયાન (૧૯૩૪-૩૫) ૭૧ લાખ ટનના વજનની ૨૧૨ રીમરો આવ્યા મઈ હતી.

કપાસ : હિંદમાં સૌથી અગત્યનો પાક કપાસનો છે ત્યારે યુરોપમાં કપાસ કે કોપકડું નામોનિશાન પણ નહોતું, ત્યારે હિંદમાં કપાસનો મોટા પાયા પર પાક મનો હતો. અત્યારે પણ હિંદ કપાસના પાકમાં બીજા નંબરે છે ૧૯૪૧ માં જગતમાં કપાસના, નીચે મુજબના પાક થતા હતા —

[નીચે જણાવેલ માંડવીઓમાં દરેક માંડવી ૪૬૦ રતલની હોય છે.]

દેશ	૧૯૩૬-૪૦	૧૯૪૦-૪૧
[હબર માંડવીઓ]	[હબર માંડવીઓ]	
અમેરિકા	૧૧,૫૧૬	૧૨,૨૮૭
બ્રાઝિલ	૨,૦૬૪	૨,૩૦૦
ઇન્ડિયા	૧,૭૮૫	૧,૮૫૦
હિંદ	૪,૪૨૦	૪,૫૫૦
રશિયા	૪,૦૦૦	૪,૩૦૦
ચીન	૧૨૭	૧,૦૦૦
બીજા દેશો	૨,૬૨૫	૩,૦૧૧
કુલ—	૨૭,૩૬૭	૨૮,૪૨૧

ઈ. સ. ૧૯૨૨-૨૩ માં જમતને કુલ પાક ૧૮૪ લાખ માંડવીઓમાં હતો. ઈ. સ. ૧૯૩૭-૩૮ માં કુલ પાક ૩૩૮ લાખ માંડવીઓ એટલે થયો. આથી કપાસના ભાવો એટલી મધ્ય. આ મંદી ટાળવા માટે કોઈ દેશોમાં કપાસની વાવણી એટલી કરવામાં આવી. જેથી પાછા જાજી ભાવો ચાલુ થયા. કપાસની પેદાશમાં અમેરિકાનો નંબર પહેલો, હિંદનો બીજો અને રશિયાનો ત્રીજો છે હિંદમાં કુલ ત્રણ કરોડ એકર જમીનમાં કપાસનું વાવેલ થાય છે. મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) પાક કરતાં આ સૌથી મોટું વાવેલ છે પરંતુ હિંદમાં જોડી એક, સામોજ ખાતર, ચાલિક એટલા સાધનો અને ચોખ સામગ્રી સંરોધન નહિ હોવાથી પાક એટલો ઊંચરે છે ઇન્ડિયામાં આપણા કરતાં ત્રણ ગણો પાક થાય છે હિંદી કપાસનો મોટો ભાગ કાકા વારનો અને ટલકા છે.

હિંદમાં યુનિટ ઇલાકામાં ૮ લાખ ગાંસડી, અંચ પ્રાંત અને વરાહમાં ૬ લાખ ગાંસડી, મદ્રાસમાં ૪૫૫ લાખ ગાંસડી, પંજાબમાં ૧૦ લાખ, સંયુક્ત પ્રાંતોમાં ૨ લાખ, યુનિઇન્ડ દેશી રાત્તોમાં ૬ લાખ, અંચ હિંદમાં દેશી રાત્તોમાં ૨ લાખ, હૈદરાબાદ રાત્તોમાં ૫ થી ૬ લાખ અને પંજાબમાં રાત્તોમાં ૬ લાખ ગાંસડી થાય છે. બંગાળમાં કપાસનો પાક ૨૧,૦૦૦ ગાંસડી, બિહાર-ઓરિસામાં ૮૦૦૦ ગાંસડીઓ અને સરહદ પ્રાંતમાં માત્ર ૩૦૦૦ ગાંસડી થાય છે. હિંદમાં યુનિઇન્ડ ઇલાકા, પંજાબ, હૈદરાબાદ અને અંચ પ્રાંતોમાં કપાસનો મોટો પાક થાય છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૮-૩૯ માં હિંદની મિલોએ ૩,૧૨૨ હબ્બર ગાંસડીઓ, ૧૯૩૯-૪૦ માં ૩,૪૦૦ હબ્બર ગાંસડીઓ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૩,૩૩૪ હબ્બર ગાંસડી હિંદી કપાસ વાપર્યો હતો. આ યુદ્ધનાં વર્ષો દરમિયાન હિંદી મિલો ચોથીસ કરોડ થાણુ કામ કરે છે. એટલે જોહામ જોહી ૪૦ લાખ ગાંસડી કપાસ વાપરશે.

હિંદી કપાસનો લગભગ અર્ધથી મોટો ભાગ પરદેશી ખાતે ચડે છે. ૧૯૩૮-૩૯ માં ૨૭ લાખ ગાંસડી, ૧૯૩૯-૪૦ માં ૨૬૫ લાખ ગાંસડી અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૨૧૫૫ લાખ ગાંસડી કપાસ પરદેશ ખાતે ચડ્યો હતો. તેની કિંમત રૂપિયા ૨૩૫૬ કરોડ હતી.

હિંદમાં લાંબા તારનો કપાસ પૂરતા પ્રમાણમાં થતો નથી. આથી પરદેશીથી-તેમાં પણ યુગ્યત્વે ઇન્ડિયન-લાંબા તારનો કપાસ હિંદની મિલો અંગે આવે છે. લગભગ પાંચ લાખ ગાંસડી-માથી બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકાથી ૨,૧૫,૦૦૦ ગાંસડી, ઇન્ડિયન-માથી ૨,૨૮,૦૦૦ ગાંસડી અને અમેરિકાથી ૫૦,૦૦૦ ગાંસડી કપાસ આયાત થયો હતો. બે આયાત ઉપર સરકારે પ્રથમ રતલ ઉપર ૦-૦-૧ પાઇ નજાત નાખી હતી. હવેથી તે નજાત વધારી ૦-૧-૦ કરી છે.

હિંદી કપાસનું યુગ્ય આઠકે ભાગ ૧૯૩૯-૪૦ માં ૧૦,૫૬,૦૦૦ ગાંસડી અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૭,૦૫,૦૦૦ ગાંસડી કપાસ એવો ખરીદ્યો હતો. ભાગન સરતા હિંદી કપાસમાં બીજો સારો કપાસ જોળી સંશોધન કારા એમાંથી નીચું સુતર તૈયાર કરે છે. થોડા પણ હિંદી કપાસનું સારું આઠક છે. ૧૯૩૯-૪૦ માં ચીનમાં ૬,૨૧,૦૦૦ ગાંસડીઓ, અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૭,૫૪,૦૦૦ ગાંસડીઓ ચડી હતી. શ્રેટ-બ્રિટન ખાતે ૪,૭૨,૦૦૦ અને ૨,૬૧,૦૦૦ ગાંસડીઓ કપાસ નિકાશ થયો હતો, પરંતુ આ કપાસ માટે શ્રેટ-બ્રિટન પાસેથી ખાસ જોહી નજાત લઈને મોટી રકમનું કાપડ હિંદને ફરનિયાત ખરીદવા પડે છે.

અમેરિકાની સરકારે અંદોનાં વર્ષો દરમિયાન કપાસની ખેતી કરનારા ખેતુનોને મોટી મદદ આપી હતી. બપિલા ભાવે લાંબો ગાંસડી સારકારે ખરીદી હતી અને તેમાં મોટી ટ્રકોની સરકારે બરી આપી હતી.

હિંદને ૧૯૪૦-૪૧ માં કપાસનો કુલ પાક ૫૭,૮૫,૦૦૦ ગાંસડીઓ [૪૦૦ રતલની ગાંસડી] નો હતો. હિંદમાં મોટાં મોટાં ભાગો ભાગન અને ચીન યુદ્ધને લાગે કપાસ ખરીદતાં નથી. બ્રિટનમાં માત્ર સરકારનું સંચાલનમાં કપાસ ખરીદે છે. હિંદમાંથી કપાસની યુગ્ય નિકાશ યુનિઇન્ડ ૩,૭૧,૫૩૯ ટન, કર્ગીથી ૨,૫૦,૧૪૮ ટન, કલકત્તાથી ૬,૧૨૨ ટન, રંગુનીથી ૧૪,૩૮૭ ટન અને મદ્રાસથી ૭,૭૨૨ ટનની થઈ હતી.

કપાસ કાલાંમાંથી બહાર કાઢી કપાસીઆમાંથી છૂટા કરવાનો મોટો ગૃહઉદ્યોગ હવે વધતો જાય છે. એને બદલે હિંદમાં થયે છેકાણે સેકેટો જીનો-મંગ્રોળી કપાસમાંથી કપાસિયા છૂટા પડાય છે. કપાસની ગાંસડીઓ બાંધવા માટે અનેક પ્રેસો રાંધા જુદા જુદા લાગોમાં ભાગ્ય કરાયા છે.

યુનિઇન્ડ ઇન્ડિયા કોટન એસોસિએશન લિમિટેડને કપાસના વેપાર ઉપર દેખરેખ રાખી ધારા ઘડવાની મોટી સત્તા સરકારે આપી છે. ન્યારે કરાંથી ખાતે કોટન મરચાંદસ એસોસિએશન આ કામ કરે છે. કપાસ ઉપર ગાંસડીએ બે આના લાગે વસુલ કરી સરકાર ઇન્ડિયન સેન્ટ્રલ કોટન કમિટીને સોંપે છે આ નાણાંમાંથી જુદી જુદી ભતોટું સંશોધન એ કમિટી કરાવે છે. એમાં આખા હિંદના કપાસના વેપારના પ્રતિનિધિઓ અને અગ્રણીઓ કપાસની ખેતી, જીર્ણિય વગેરે સુધારવા માટે ઉપાયો લે છે. કપાસના વાવડું સાંશીય સંશોધન કરાવે છે યુનિઇન્ડ ખાતે તેની એક મોટી પ્રયોગશાળા છે. કપાસના અગ્રણ વીએને તાલીમ આપવા એ કમિટી રોકાવસિંપો પણ આપે છે.

યુનિઇન્ડ ૭૮૪ રતલની ખાંડી ઉપર ભાવ બોલાય છે અને કરાંચીમાં ૮૨૬ રતલના મણુ ઉપર ભાવ થાય છે.

રેશમી કપાસ (હોરવણી) હિંદમાં થોડા પ્રમાણમાં થાય છે. ૧૯૩૫-૩૬ માં ૩૬,૨૬૫ હંડ્રેટ, ૫૧,૪૪૮ પૌંડની કિંમતનો રેશમી કપાસ ગ્રેટબ્રિટન, નેપરલેન્ડ વગેરે દેશો ખાતે ચડાવવામાં આવ્યો હતો.

[કપાસના કાપડઉદ્યોગ માટે 'ઉદ્યોગો'માં જુઓ]
હિંદમાં રોન-જીઓ ગૃહઉદ્યોગ તરફ વણાય છે. જોહામાં પણ ફેરીએને એ ઉદ્યોગ શીખવાય છે.

હિંદને આ કપાસને યુગ્ય ઉદ્યોગ તથા ખેતીનાં પણ યુગ્ય પાક છે. રાષ્ટ્રિય સરકારે પણ તેને ઉછરવા રહ્યો. હિંદમાં મિલો રહેશે અને ગૃહઉદ્યોગ પણ રહેશે, એટલે તે બંનેનાં પરસ્પર સહકાર રચાવશે. પડશે. કપાસની ખેતી હિંદમાં નળાં છે. લાંબા તારનો કપાસ હિંદમાં વધુ પ્રમાણમાં ઉગાડશે. પડશે. ખેતીના પાકની પેદાશ પણ એકર હીક નળાં છે, તે સુધારવી પડશે.

કપાસિયા : કપાસને જીનોમાં સાફ કરતાં અંદાશી કપાસિયા નીકળે છે. એ કપાસિયા દોરોને ખવરાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે. કપાસિયામાંથી તેલ નીકળે છે અને જોળ પણ બને છે. એક ટન કપાસિયામાંથી આશરે ૩૧૬ રતલ તેલ, ૬૦૭ રતલ જોળ અને બાકીનાં ફેતારાં અને લાંબા નીકળે છે. કપાસિયાનું તેલ ખાવામાં ઉપયોગ છે. એમાંથી માર્ગેશન નામનો પદાર્થ બને છે.

હિંદમાં ઉત્પન્ન થતા કપાસિયામાંથી ૧૫ ટકા કપાસિયા દોરોને ખવરાવવામાં વપરાય છે; લગભગ બે લાખ ટન કપાસિયા વાવણીમાં વપરાય છે, કેટલાક હબ્બર ટન કપાસિયામાંથી કરખાનામાં તેલ કાઢવામાં આવે છે. બાકી લગભગ દોઢ લાખ ટન કપાસિયા પરદેશી ખાતે નિકાશ થાય છે. પણ મોટાં વર્ષો થયાં ઇન્ડિયન કપાસિયા યુગ્ય પ્રમાણમાં શ્રેટ બ્રિટન તરફ નિકાશ થતા હોવાથી હિંદી કપાસિયાની નિકાશ જોહી થતી જાય છે. હિંદમાં કપાસિયાના તેલની પેદાશ વધે છે. કપાસિયા

તેલ પરદેશી ખાતે યદે છે. ૧૬૩૩-૩૪ માં ૩,૬૮,૭૭૭ ગેલન, ૧૬૩૫-૩૬ માં માત્ર ૮૧,૧૫૬ ગેલન તેલ ચઢ્યું હતું.

કપૂર : જાપાનના ફોર્મોસા બેટ ઉપર કપૂરનાં ઘસોનાં જગલો છે. સુમાત્રા અને બોરિઓમાં પણ એનાં ઘસો છે. કપૂરનાં ઘસો ૧૦ થી ૮૦ ફૂટ લંબાઈ થાય છે. કપૂરના ઉપયોગ ઢોલોમાં કરે છે. એના ગુણો-કઠુ, તીવ્ર અને સહેજ ઠંડુ છે. કપૂરને અકં એક ઉપયોગી દવા છે. ઔષધો સિવાય ચામડાં સાફ કરવામાં, દાંડોળામાં, ફોરોઝાડીનાં મિશ્રણે જનાલવામાં કપૂરનો ઉપયોગ થાય છે. કપૂર વરસોમાં અને ચોપડીઓમાં રાખવાથી ઉષ્ણ લાગતી નથી. કપૂરના ઘસો હિંદમાં કયાંક નજરે ચડે છે. પણ એની એની થતી નથી, પરદેશોમાંથી તેમાં પણ જાપાનથી મુખ્યત્વે આયાત થાય છે. ૧૬૪૦-૪૧ માં કપૂરની કુલ આયાત ૧૧,૩૧,૦૦૦ રતલની થઈ હતી, જેની કિંમત રૂપિયા ૨૭ લાખની થઈ હતી, તેમાં ૧૬ લાખ રૂપિયાની કિંમતનું (૭ લાખ રતલ) કપૂર તે માત્ર જાપાનથી આવ્યું હતું. હિંદમાં કપૂરની એની સકંચ અને આવશ્યક છે

કરંજ, (લોકાનું) : સેન્ટ્રલ બેંગલ ઇન્ડિયાની કમિટી એકતૌતું ફેડ લગભગ ૬૦૦ કરોડ રૂપિયાનું ગણે છે. એ વિવેના જુના જુના પ્રાંતના આકાશ નીચે મુજબ છે -

પ્રાંત	એકતૌતું કરંજ (રૂપિયા)	પ્રાંત	એકતૌતું કરંજ (રૂપિયા)
આસામ	૨૨ કરોડ	બિહાર અને આંધ્રપ્રદેશ	૧૫૫ કરોડ
બંગાળ	૧૦૦ "	કર્ગ	૩૫.૫૫ "
મુગલ	૮૧ "	મદ્રાસ	૧૫૦ "
મધ્ય પ્રાંત	૩૬ "	પંજાબ	૧૩૫ "
મધ્ય પ્રદેશ	૧૮ "	સંયુક્ત પ્રાંતો	૧૨૪ "
બર્મા	૫૦,૬૦ "		

કરંજ (હિંદુ) : હિંદુનું કુલ અરથ લગભગ ૧,૧૬૦ કરોડ રૂપિયા છે, તેમાંથી ૧૭૮ કરોડને અનુપ્રાપ્તક કહી શકાય. આ રકમમાં હિંદુને મહાન યુદ્ધમાં શોગો, નવા ઈસ્લિમી યોજના, પેનાન અને વિકાગાપરમના બંદરોના સમાવેશ થાય છે કે જે રૂપિયાનું કારજ ૭૭૬ કરોડ તથા રસવિજનું કારજ ૪૮૦ કરોડનું છે.

કરંજો બોલો :		૧૯૩૨ ની વસતિ-ગણતરી પ્રમાણે બ્રિટિશ હિંદમાં માથા હીઠ કરે
સાત	રૂપિયા	૩ આ. પા.
૧૯૩૪-૩૫	૧,૩૮,૦૮,૮૩,૦૩૨	૪-૧૩-૩
૧૯૩૫-૩૬	૧,૩૬,૩૧,૫૪,૦૧૨	૪-૧૪-૩
૧૯૩૬-૩૭	૧,૩૭,૩૩,૧૦,૩૦૪	૪-૧૨-૫

કરીયાતું : આ તાવની ઔષધિ હિંદમાં મુખ્ય જાગે છે. અંગ્રેજોમાં એને ચિરાસ કહે છે કરિયાતું ગુણે વાત્ત, કડકું, યીન, પથ્થર અને રક્ત છે એ જળ, સોલ્, લાવ, કોડ, રાજ, પ્રમેહ, ઉષાસ, શ્વાસ, અને અગ્નિના નાશ કરે છે. એના પરદેશોનાં વેપાર નથી.

કરંચી : કરંચી નવું શહેર છે. સૂકા રણમાં આ જંદને બ્રિટિશ સરકારે વિકસાવ્યું છે. એ હવે સિંધ, પંજાબ, જમ્મુચિત્રાલ, સરહદ પ્રાંત અને અફઘાનીસ્તાનનું મુખ્ય બંદર છે. કરંચી યુરોપથી સૌથી નજીકનું બંદર છે. ૧૮૪૩ માં આ બંદર લેવાયું, ત્યારે તેનો વેપાર કુલ ૮૦,૦૦૦ રૂિડોના હતો. બપોરે ૧૬૩૪-૩૫ માં આ કરોડ રૂિડોના કુલ વેપાર થયો હતો. એની મુખ્ય નિકાશ ઘઉં, કપાસ, જવ, ચોખા, ચણા, તેલશિયાં ઊન અને ચામડાં વગેરેની છે આપાત્ર માલમાં ૬૫ કર્ડા ચંચો, તેલ, લોડું, પોલાલ અને કોવરો વગેરે છે કલકત્તા અને મુંબઈ પણ વેપારની દ્રષ્ટિએ આ નીમું બંદર છે. કરંચીથી વિમાનો મારફતે યુરોપના પ્રવાસીના ખાસ સગવડ કરાઈ છે આથી આ બંદરનું મહત્વ વધ્યું છે હવાઈ મથક તરીકે પ્રથમ છે. કરંચીમાં ઘઉંના આટાની ત્રણ મોટી મિલો છે, આપાત્ર પણ મુખ્ય છે કલકત્તા જેવો ઔદ્યોગિક પ્રદેશ નથી. કોઈ મોટા ઉદ્યોગ આ રમ્પે નથી, પરંતુ પરદેશી માલની આયાત અને કાપડા માલની નિકાશ માર્ગે મુખ્ય બંદર છે આ બંદરેથી ઇમ્પીરિયલ એરમેઇલ લિમિટેડ બ્રિટન સાથે વૈમાનિક વહેવાર અવકાશિયામાં એ વખત થાતુ રાખે છે કાન્સાનાં વેપારી અને પ્રવાસી વિમાનોની હારમાતા ઇન્ડોચાઇના સાથે સંબંધ રાખતી હતી કે. એલ. એમ. વિમાનો કંઈ દિન ઇન્ડિયન (બર્મા) સાથે સંબંધ રાખતાં હતાં તાત્કાલ સર્વિસનાં વિમાનો કોલકોટા મુખી પોર્ટ અને પ્રવાસિઓ લઈ ભય છે યુદ્ધના સમયમાં અમેરિકન વિમાનોના એ કાર્યસેન બન્યું છે રશિયાને યુદ્ધની સામગ્રીઓ પણ આ બંદરેથી પહોંચતી કરવામાં આવે છે. યુદ્ધ-કાળમાં એનું મહત્વ વધ્યું છે. આ શહેરને એરોરેલિયા સાથે પણ વિમાની સંબંધ છે સર્વ વિમાની સર્વિસોનું આ મધ્ય રમ્પ છે.

કરંચીમાં વેપાર ફહિન બીમું કારણ સિંધુ નદીમાં લોહક બેરેલ નામનો બંધ બાંધીને હલકો માર્ગની નહેરો બાંધી છે, તે છે. આથી ઘઉં, કપાસ અને બીજા મોટા પાકો થાય છે આ સર્વની કરંચી મારફતે નિકાશ થાય છે.

કરંચીની વસતિ આ લાખ માટેસોની છે નાર્થ વેરન' રેવેનું કરંચી ઉત્તરનું બંદર છે. કરંચીમાં રૂમીરથી માટે કુર-ભજોની મોટી સગવડ છે. પોર્ટ ફ્રેટ ઓ અને તેનો પ્રમુખ સરકાર નેરો છે સબોર્ગો યુરોપિયન બહુમતિ છે કરંચી શહેર મોટા રસ્તાઓ, સ્વચ્છતા અને બીજી સગવડોમાં હિંદમાં સાથે શહેર ગણાય છે.

કરંચીમાં ૧૬૩૪-૩૫ માં આપાત્ર રૂિડ ૧,૮૦,૮૩,૦૫૪ અને નિકાશ રૂિડ ૧,૮૦,૦૬,૬૪૬ ની કિંમતની થઈ હતી એનો કુલ વેપાર આ કરોડ રૂિડોની કિંમતનો છે પોર્ટ ફ્રેટની વેદાશ રૂપિયા ૭૦ લાખની અને યુનિસિપાલિટીની રૂપિયા ૪૦ લાખની છે. ઉ.જ.દ રૂમીરથી ૨૪ લાખ રૂનની આ બંદરમાં આની ગઈ હતી સિંધમાં બીબ' બે બંદરો ફેડી અને સીર-ન-હાના નામે છે, પરંતુ તે નાનાં બંદરો છે

કલકત્તા : હિંદનું અંગ્રેજોનું મુખ્યપાટીનું શહેર હતું. હવેનાં રાજધાનીનું શહેર રિંકો છે કલકત્તા અંગ્રેજોના ઉદ્યોગ અને વાણિજ્યનું મુખ્ય ધામ છે એનું બંદર બંગાળ છે.

એ જાદરમા ઝીકપુટ ડોક, કિંગ બોયોન્ડ ડોક, વગેરે મોડેલો માલ વડાવવાના ઉતારવાના સાધનો છે. કલકત્તાના જાદર હુગલી નદી ઉપર આવેલું છે. આ જાદર ભૂપટનો ઉદ્યોગ, કોલસા વગેરેની મુખ્ય નિકાસાતું જાદર છે. કલકત્તાની રેલ્વેનું વાણિજ્ય તથા નદીનું વાણિજ્ય મળી ૬૬ લાખ ટન આયાન અને ૧૬ લાખ ટનની નિકાસ થતી સમુદ્રનો વેપાર મોટો જ પરદેશો અને હિંદના ભાગોમાં મુકાદા માલ આવે ને ભય છે. હરિયાઈ વેપારના આંકડા નીચે મુજબ છે.—

વર્ષ આયાત માલ પાઉન્ડ

૧૮૬૦-૬૯	૨,૪૧,૬૪,૫૫૬
૧૯૧૩-૧૪	૫,૬૫,૪૮,૭૪૬
૧૯૨૦-૨૧	૮,૧૯,૧૬,૫૬૨
૧૯૨૬-૩૦	૬,૩૧,૦૪,૩૩૮
૧૯૩૪-૩૫	૨,૬૮,૩૩,૮૧૬

વર્ષ નિકાસ માલ પાઉન્ડ કુલ પાઉન્ડ

૧૮૬૦-૬૯	૩,૪૧,૧૫,૬૬૪	૫,૩૩,૧૦,૨૫૦
૧૯૧૩-૧૪	૭,૫૦,૦૦,૬૧૩	૧૩,૧૫,૪૬,૬૫૬
૧૯૨૦-૨૧	૭,૪૬,૫૮,૭૦૬	૧૫,૬૬,૨૫,૨૬૮
૧૯૨૬-૩૦	૬,૪૬,૪૪,૫૬૦	૧૫,૬૦,૫૫,૮૬૮
૧૯૩૪-૩૫	૪,૩૧,૪૧,૪૪૩	૧,૬૬,૭૦,૨૫૬

૧૯૨૬ પછીના મંદીનાં વર્ષોમાં વેપાર તદ્દન ધરીને અર્ધાંશ થયું જોણે પડ્યું ગયો હતો. મંદીને લીધે માલના વખત કરનાં કિંમતમાં ઘટાડો થયો છે. કલકત્તામા ૧૯૩૪-૩૫ માં ૧,૧૮૮ રૂપિયો ૧૬ લાખ ટનની આવી હતી કલકત્તામાં નીચે મુજબ મુખ્ય માલ (૧૯૩૪-૩૫માં) આયાન થયો હતો—

વસ્તુ માલ અથવા પૌડની કિંમત

વસ્તુ	માલ	પૌડની કિંમત
કાપડ	૫૦ કરોડવાર	૬૦,૩૦,૬૬૨
ખાદ્યો	૧૧૧ લાખ ટન	૩૧,૪૬,૪૪૦
તેલ	૧૦,૬૬,૨૭,૩૧૨ ગેલન	૩૩,૬૬,૨૮૦
થંડો મિટો માટેનાં		૩૩,૦૬,૫૬૨

આ સિવાય નાનાં થંડો (૧૧ લાખ પાઉન્ડ), રસાયણો (૬ લાખ પાઉન્ડ), લોડ (૭ લાખ પાઉન્ડ), ખેરાણીની વિલાયતી વસ્તુઓ (૬૧ લાખ પાઉન્ડ), વગેરે આનું હતું, કાગળ, મોટરો, શી, ચોખાની ખજ આયાન થઈ હતી નિકાસમાં રાખી જતાં થઈ (૧૮૦ લાખ પાઉન્ડ), કાપડ સાથે (૭૦ લાખ પાઉન્ડ), ચા (૯૦૧ લાખ પાઉન્ડ), ચામડાં (૧૫૧ લાખ પાઉન્ડ), લાખ (૨૧૧ લાખ પાઉન્ડ), અને કોલસો (૧૩૧ લાખ પાઉન્ડ), આ માલ મુખ્યત્વે નિકાસ થયો હતો. રાજની વસ્તુ મિત્રો આ રચનો છે. મોટાં એન્જિનીયરિંગ કારખાનાં છે.

કલકત્તા પોર્ટ ટ્રસ્ટ જાદરનો વહીવટ કરે છે. એમાં ૧૨ પોર્ટ કમિશનરો છે તેમાં અંગ્રેજીની જુદી-જુદી ૧૬૩૮-૩૫માં પોર્ટ ટ્રસ્ટની આવક ૨૩ લાખ પૈકની હતી. રૂપિયો ઉપર ખજ તેના ૪૨ છે દહાણો, જેટીઓ અને મોટાં ગોડાઉનોનાં વહિવટ પોર્ટ ટ્રસ્ટે કરે છે. સાગરમાંથી ૧૨૦ માઇલ દુરથી નદી જો-જાંગીને રૂપિયોને આવક પડે છે. આ માર્ગે જાદરના કાચકા

લાઈ ભય છે એને સાફ રાખવા ડ્રાઇ ક્રીયડ-બ્રેકિંગ થાઇ રાખવી પડે છે. જાદરનો માર્ગ તકલીફ ભરેલો છે. આવી રીતે રૂપિયોને માર્ગદર્શક [Pilot] લેવાની ફરજ પડે છે. કલકત્તામાં દેશી અને અંગ્રેજ વેપારી એમનાં છે.

કલિકટ: આ મલગ્ગારનું જાદર છે. સૌથી પહેલો યુરોપિયન-ફિરંગી વાલ્ડે-હી-આમા ૧૮૪૨ માં આ જાદર પ્રથમ આવ્યો હતો. આ જાદર કોચીનોથી ૬૦ માઇલ દૂર અને મહાસથી ૪૧૬ માઇલ દૂર છે. કલિકટની વસતિ ૧ લાખ માલ-સેના છે. દેશી તેમ જ અંગ્રેજ વેપારીઓની એમનાં છે. પોર્ટ ટ્રસ્ટ નથી. આ જાદર મે માસથી ઑગસ્ટ માસ સુધી તોફાનને લીધે બંધ રહે છે જાદર પાસે પાણી ઓછું હોવાથી રૂપિયોને દૂર લંગારાની પડે છે. આ જાદરેથી મરી, લાકડું, કાંચ અને કોષ્ટાની નિકાસ થાય છે. આયાતમાં માન ચોખા છે. ઘણાંખરો વેપાર આંતર જાદરોના છે. પરદેશનાં જાદરો સાથેનો વેપાર થોડો છે ૧૯૩૪-૩૫ માં ૧૧૧ લાખ ટનની ૫૪૪ રૂપિયો આ જાદરે આવી હતી. યુગ્મરાતીઓનાં ૭૦૦ વરસનાં જૂનાં નૈન મંદિરો અહીં છે. યુગ્મરાતી વેપારીઓ થયા છે

કવિ: જૂદા જૂદા સાહિત્યના મહાન કવિઓ નીચે મુજબ થઈ ગયા—

લાખા	લાખા
સંસ્કૃત — કાલિદાસ	હિંદી — તલસીદાસ
અંગ્રાતી — પ્રેમાનંદ	બંગાળી — રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
ગુર્જરી — મલિય	શીક — હોમર
ફ્રેન્ચ — સર્જી મુશોમ	પર્સિયન — શાદી
Sully—Prudhomme	નર્મન — જેટ
ઇટાલિયન — હાન્ડે	અંગ્રેજ — રોકસપિયર

કસૌલી: ધરમપુર રેલ્વે સ્ટેશનથી આંક માઈલ દૂર કામગા-રૂપિયો રેલ્વે ઉપર આ પર્વતનું હવાખાવાનું રચન આવેલું છે. યુરોપિયન અને હિંદી મનવાનો આ રચનની હવા-ફેર માટે સુલાકત લે છે. અહીં હંકાયાં દૂતરાં સામે રણસ આપવાનું સરકારી ખાતું છે.

કેરેટમ: હિંદના જંગલી ખાતાને કેરેટમ કહે છે. હિંદનાં પરદેશોથી જે મોટી રકમનો માલ આવે છે, તેના ઉપર મોટી જંગલો છે. આ જંગલો સરકારી આવકની મુખ્ય વસ્તુ છે. જંગલો સાગર મારફતે આવતા માસે ઉપર નાખવામાં આવી છે હિંદી સરકારને કેરેટમ એટલે જંગલી ખાતામાંથી લગભગ ૪૦ કરોડ રૂપિયા જેવા મોટી રકમ મળે છે. નાણાં ખાતાના સચવાના હાથ નીચેનું એ-ફ્રેન્ચ બૉર્ડ જોડે રેવન્યુ તેના વહીવટ કરે છે. કલકત્તા, કર્કાલી, મુંબઈ અને મહાસ એ મોટાં જાદરો ખાતે કેરેટમનો મોટો વહીવટ કલેક્ટરો કરે છે. કંઈક ઇલિયા કૉન્જીના સાસનકાગથી કેરેટમની જંગલો લેવાય છે ૧૮૫૬માં ૬૬ ટકા સામાન્ય જંગલ ટેરવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ ૧૮૬૪ માં ઘટાડોને બાદ ૮૬ અને ૧૮૭૫ માં ૫ ટકા જંગલ રેવન્યુ ટેરવવામાં આવ્યું હતું હિંદની મિતોમાં પેદાશ ૮૫૫ લાખ આંતર પેશાથી જંગલ લેવાની હતી અને લેકેશનવાના કાચકને ખાસ લાભ આપવામાં આવ્યો હતો.

૧૮૮૨ માં કરદમની બધી જગ્યા કાઢી નાખાઈ હતી, હિંદમાં પરદેશીથી આવ્યાન થતા માલ ઉપર ૧૮૮૪ સુધી નિલકુલ કાંઈ જકાત નહોતી, માત્ર કેરી વગરના ઉપર જકાત હતી, ૧૮૮૬ માં પેટ્રોલિયમ ઉપર ૬૨ જેવને ૬ પાર્સની જકાત નાખાઈ હતી.

૫. સ ૧૮૬૪ માં કાપડ-નુતર ઉપર ૫ ટકા જકાત નાખવામાં આવી હતી, ૧૮૬૬ માં એ જકાત ઘટાડી ૩૫ ટકાની કરવામાં આવી હતી. મહાયુદ્ધમાં હિંદે ૧ અથવા ૨ પિપ્પા ક્રિસ્ટિસ સરકારને ભેટ કર્યાં. રેનિક ખરચો પણ વધ્યો અને આથી જકાત પણ વધતી ગઈ.

૧૮૨૨ માં સામાન્ય જકાત ૧૧ ટકા કરવામાં આવી. ૧૮૨૨ માં ૧૫ ટકા કર્યાં. હિંદને કાંટાની માફક ખૂંચતી કાપડ-નુતર ઉપરની આંતર જકાત ૧૮૨૫ માં ૨૬ કરવામાં આવી હતી. આ પછી જકાતો હિંદી સરકારનાં મોટા સેન્યના ખર્ચને પહોંચી વળવા વધવા જ લાગી. ઉપરનાં સામાન્ય રીતે ૨૦ થી ૩૦ ટકા જકાત છે. ક્રિસ્ટન સિવાયના કાપડની આમદાની ઉપર ૧૦ ટકા જકાત છે. ક્રિસ્ટનથી આવના કાપડ ઉપર ૧૦ થી ૧૭ ટકા જકાત છે. દૈનિક વસ્ત્રના શુદ્ધરોએ તપાસી જકાતો નાખવામાં આવે છે. પરંતુ તેમાં સુખ્ય દક્ષિ હિંદની સરકારની પેદાશ ઉપર છે, આ જકાતોની ચારી બહુ લાંબી છે. હિંદને ક્રિસ્ટન અને સંરંધાનો સાથે પરસ્પર કરારો હોઈ જકાતના ધોરણમાં શંકન આપાય છે. ક્રિસ્ટિસ લાંબો હોય તો હિંદી સરકાર નમ્મ રહે છે.

અંગ્રેજી નિકાસ થતા ચોખા ઉપર મણે ૦.૪૫ નવ આના જકાત છે, જુદીની બનાવટોની નિકાસ ઉપર પણ જકાત લેવાય છે. હિંદમાં પેદા થતાં ચાહક, કોરી, જુદા, લાખ અને કપાસ ઉપર સંશોધન મહેતો નાનો ચાન્સ (Cess) રાખવામાં આવેલો છે.

મીઠાની પેદાશ ઉપર જકાત રૂ. ૧ અને ૨૫ ટકા સર ચાન્સના છે. પેટ્રોલિયમ, ચારી, ખાંડ, કિવાસળી અને પોલાડ ઉપર આંતર પેદાશની જકાતો છે. ચારી ઉપરથી જકાત કાઢી નાખાઈ છે.

મહાયુદ્ધને લીધે ૬૨ વર્ષે જકાતોમાં ફેરફારો થાય છે. હિંદને લશ્કરી ખર્ચ બેઠક પ્રમાણમાં વધી ગયો છે. યુદ્ધને કારણે સાગર વેપાર ખૂબ ધીમી ગયો છે. આથી હિંદનું કંજ બહુ મોટા પ્રમાણમાં વધી જશે; આથી જકાતોનું ધોરણ આકાશ રહેશે, તેમ જ હિંદમાં ક્ષિમેન્ટ, પેલાડ, ખાંડ અને કાપડ વગેરે મોટા ઉદ્યોગો જમ્યા છે; તેના ઉપર આંતર પેદાશની મોટી જકાતો વધશે અને પછી કંજ તો અનહક પ્રમાણમાં વધી જશે. સ્વરાજ સરકારને મોટા બેલનવાગો વારસો મળશે.

૧૮૪૦-૪૧ માં જકાતની પેદાશના સુખ્ય સુખ્ય આંક-કાંચો નીચે મુજબ છે—

વસ્તુ	પેદાશ રૂપિયા	વસ્તુ	પેદાશ રૂપિયા
દાર	૧૧ કરોડ	ચંચે	૧૧ કરોડ
કપાસ	૧૧ કરોડ	નુતર	૧૩ લાખ
બનાવટી રેગમી સુતર	૮૮ લાખ	કાપડ	૨૫ કરોડ
સોપાનો	૭૫ લાખ	જુદાના કાપડો	૩ કરોડ
બનાવટી રેગમ	૩ કરોડ		
તંબાકુ	૧૧ કરોડ		

કુચુખા: એટલેન્ટિક મહાસાગરમાં પશ્ચિમ હિંદ (West Indies)ના એ બેટો છે. એ પ્રથમ સ્પેનના તાખામાં હતા, પછી યુનાઈટેડ સ્ટેટસ એન્ડ અમેરિકાના તાખામાં આવ્યા હતા. ઉપરનાં સ્વતંત્ર પ્રમસતાક રાજ્ય છે. એ ટાપુઓનું ક્ષેત્રફળ ૪૪,૧૧૪ ચોરસ માઈલનું છે. તેમાં કુચુખા ટાપુનું ક્ષેત્રફળ ૪૧,૩૩૪ ચોરસ માઈલનું છે અને વસતિ ૪૦ લાખની છે, તેમાં ૧૮ ટકા યુરોપિયનો વસે છે. ભાષા સ્પેનિશ છે. એના સુખ્ય શહેર હવાનાની વસતિ ૫૫ લાખની છે. સુખ્ય ધર્મ રોમન ક્રિસ્તિયન સંપ્રદાય છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત હોયને મફત છે. ૧૯૩૪-૩૫ માં રાજ્યની પેદાશ ૫૬૨ લાખ ડોલર હતી. આ રાજ્યની સુખ્ય પેદાશ ખાંડ છે અને ખાંડની પેદાશનો સુખ્ય મહેતો છે. ૬૨ વર્ષે ૨૫ લાખ ટન ખાંડ પરદેશ ખાતે મૂકે છે. તમાકુ પણ આ રાજ્યમાં સુખ્ય થાય છે. ૬૨ વર્ષે અહીં ૧૫૫ કરોડ ડોલરની ૧૦ કરોડ રતલ તંબાકુ પેદા થાય છે. અહીંથી અમેરિકા, નારિયેળ, કેળાં વગેરેની નિકાસ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. આ રાજ્યમાં ૫૩ લાખ યજુઓ હતાં જંગલોમાં લાખ પણ સુખ્ય થાય છે. તોડું, નાંજ, મેગેનિક અને સોનું પણ થોડા પ્રમાણમાં નિકાસ થાય છે, કુલ વાલિયુ નિકાસ ૫૪ કરોડ ડોલર અને આવ્યાન ૪૪ કરોડ ડોલરની કિંમતની હતી. એનું સુખ્ય શાહક અમેરિકા છે.

કિવનાઇન : આ દવાના કામમાં ઉપયોગી વસ્તી ધાલની બીજ છે. એ મેલેરિયા તાખ ઉપર રાખવાય હવા છે. હિંદમાં કિવનાઇનની સપળી ભતોનાં આડ લીગે છે, તેમાં કેટલાંક મોટા સરકારી બેનરો છે. ડ. સ. ૧૮૨૨થી કિવનાઇનનાં વૃક્ષો હિંદમાં લાવવામાં આવ્યાં છે. સુખ્ય કિવનાઇન (Chinchona)નાં વૃક્ષોનાં બેનરો નીલગિરિ કોઇમબટુર અને તીનવલ્લી વગેરે કેળાયે છે. એ ધાર્મિકિમાં પણ થાય છે. કુલ ૪૫૫૫ એકરોમાં વાવેતર થાય છે. વૃક્ષોની ઊંચાઈમાંથી સરકારની મોટી એ ફેક્ટરીઓ(કારખાનાં)માં કિવનાઇન બનાવવામાં આવે છે. ૧૯૩૪-૩૫ માં ૧,૪૧,૭૬૮ રતલ કવીનાઇન વસ્તી ઊંચો ક્રિસ્ટન ખાતે મહાવવામાં આવી હતી. બ્યારે ૧૯૩૫-૩૬ માં માત્ર ૨૬,૧૧૮ રતલ થઈ હતી. હિંદમાં મેલેરિયાનું જોર વધું છે; લગભગ નીસ લાખથી ૫૫ લખારે માલ્ટોસા તેના લોખ થઈ પડે છે. હિંદમાં ૧૯૩૫-૩૬ માં કિવનાઇનની આવક ૧૦૩,૧૧૦ રતલ, ૧,૬૧,૭૩૮ પૈસાની કિંમતની થઈ હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧ લાખ રતલ કિવનાઇન પરદેશથી આવ્યું હતું એની કિંમત ૩૨૨ લાખ રૂપિયા હતી. હિંદમાં મેલેરિયા તાખનો ઉપક્રમ ખૂબ જોરમાં છે. હિંદમાં મરોહને કિવનાઇન મળતું નથી. સરકારી બેનરોમાં હિંદને બેલધા પ્રમાણમાં કિવનાઇન પેદા થતું વધી આથી સ્વરાજ સરકારે કિવનાઇનની પેદાશ ફરજિયાત વપારથી જ પડશે. કિવનાઇનની યુદ્ધને લીધે ભારે અછન હિંદમાં ખાતે છે, ભાંગે વોલેટ વધી ગયા છે. ભાંગી એ મોટા પ્રમાણમાં આવ્યાન થતું હતું, પરંતુ તે ભાંગના કાપમાં જાણી એની આવ્યાન બંધ થઈ. સરકાર પોષ્ટ એરિસ માધ્યમે કિવનાઇન વેચે છે.

ક્ષવીલોન: તાવલોખર રાજ્યનું ચીં બંદર છે. વપાર થોડો છે. સુખ્ય નિકાસ વિશ્વખની નળિયાની છે.

કાગળ: જુઓ ઉદ્યોગમાં કાગળ.

કાઠિયાવાડ: ગુજરાતનો આ પશ્ચિમનો ભાગ ગણાય છે. એની વધારેમાં વધારે લગભગ ૩૦૦ માઈલની અને સેવકળ ૨૪,૦૦૦ ચોરસ માઈલનું છે. એની વસતિ ૧૯૩૧ માં ૨૭ લાખની હતી. આ પ્રદેશમાં ગિરનાર એ મોટો પર્વત છે. પ્રાંતમાં લગભગ ૧૫ માં ૨૦ ઇંચ વરસાદ પડે છે. કચ્છ કચ્છ પાણીની તાણ છે. હવા સમશીતળ છે. આ પ્રાંતમાં ઘણાં દેશી રાજ્યો છે, તે પૈકી લાવનગર, જૂનાગઢ, નખતગર, જોડલ, રામકોટ, મેરબી એ મુખ્ય છે. રામકોટ ખાતે એન્ટ ટુ ધી ગવર્નર જનરલ રહે છે. રેલવે એ જુદા જુદા રાજ્યોની જુદી જુદી આવિષ્કારી છે. કાઠિયાવાડમાં ઉદ્યોગો ઘોડા છે. ૮ થી ૬ કાપડની મિલો છે. પ્રાંતપ્રાંત મીઠાનું કારખાતું હમણાં ચાલુ થયું છે. કાઠિયાવાડના ભોખરિંગ, ધડે, બાજરા અને ભુવાર વગેરે થાય છે. ભાખા અને લિપિ ગુજરાત છે. એનાં બંદરી વિજ્ઞાનથી રીપો માલ મંગાવે છે. ચિરમ્યામમાં કાઠિયાવાડના આવને માટે જગત ઘોડી છે આ પ્રદેશમાં સાકલાલ, ફળકૂલ સારાં થાય છે. કાઠિયાવાડના કપાસ મુંબઈ તરફ ભય છે.

કાનપુર: વેપાર ઉદ્યોગનું આ મોટું મથક ઘરે ઇન્ડિયા રેલવે ઉપર આવ્યું છે સંયુક્ત પ્રાંતનું એ મોટું સહેર છે. એની વસતિ ૨,૪૪,૦૦૦ ની છે. કલકત્તાથી ૬૩૦ માઈલ અને મુંબઈથી ૮૦૦ માઈલ દૂર છે. આ સહેર પાંદેશી કાપડ, લોટું અને ચત્રોટું મોટું બનાવે છે, તેમ જ ખાંડનું પણ મોટું બનાવે ગણાય છે. અહીં ચામડાં, ઊન, કાપડ અને લંબોળ બનાવવાનાં મોટાં કારખાનાં છે, ઉપરાંત આટલી મિલો પણ છે. બીન નાના ઉદ્યોગો પણ થાય છે. ગુજરાતી વેપારીઓ આ સહેરમાં સારી સંખ્યામાં છે. આ સહેર ખાસે બીહ રેલવેના પણ મળે છે. સરકારી હારનેસ અને બૂટો બનાવવાનાં મોટાં કારખાનાંના ખૂબ વિકાસ કરી સહેરને ત્રણ-ચારમણું મોટું બનાવવામાં આવ્યું છે કોર, ધડે, ચણા, તેનના, ખાંડ વગેરેની મોટી નિકાસ અહીંથી થાય છે. આવક પણ મોટી છે હિંદમાં રેલવેના વેપારમાં અમુતસર રિહો અને કાનપુર મોટી મંડિઓ (બજારો) ગણાય છે.

કાનાનાર: મલયાલમના આ બંદરની વસતિ ૩૫,૦૦૦ છે. આ બંદરમાં સેનિક થાય છે. આનો વેપાર લગભગ ૬૦ લાખ રૂપિયાનો છે પાંદેશી વેપાર ૪-૬ લાખ રૂપિયાનો છે.

કાંકલા: જગતનાં વેપારી વહાણોના કાંકલા નીચે મુજબ છે.—

વર્ષ	વહાણોની સંખ્યા	વહાણોમાં ભરતી માણસો વગન ટન
૧૯૩૪	૩૦,૬૬૦	૬,૫૫,૭૬,૧૧૨
૧૯૩૫	૩૦,૬૦૮	૬,૪૮,૮૫,૬૦૨
૧૯૩૬	૩૦,૬૨૩	૬,૫૦,૧૩,૩૪૩
૧૯૩૭	૨૬,૫૨૪	૬,૫૨,૭૧,૫૦૦
૧૯૩૮	૨૬,૪૦૬	૬,૬૮,૦૦,૧૫૧
૧૯૩૯	૨૬,૫૬૩	૬,૮૫,૦૬,૪૩૨

કારખાનાંમાં ચક્રમાત: ૧૯૩૨ થી ૧૯૩૭

મુંબઈ કારખાનાંમાં ખનિજો ચક્રમાતોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે.—

વર્ષ	સંખ્યા	વર્ષ	સંખ્યા
૧૯૩૨	૧૮,૧૨૭	૧૯૩૫	૨૩,૧૧૬
૧૯૩૩	૧૮,૭૦૬	૧૯૩૬	૨૫,૧૧૦
૧૯૩૪	૨૦,૭૮૭	૧૯૩૭	૨૮,૩૨૩

કારવાર: કેનેરા જિલ્લામાં એક નાનું બંદર છે.

કારીકેલ: હિંદમાં આ કેન્યાનું બંદર છે.

એનો આવ્યાત માલ લગભગ ૫૦ લાખ રૂપિયાનો અને નિકાસ ૪ લાખ રૂપિયાની કિંમતની થઈ હતી.

કાશી: જુઓ બનારસ.

કારમીરનું રાજ્ય: એ પૃથ્વી પરનું નંદનવન છે.

આ પ્રદેશ હિમાલયની મધ્યમાં આવેલ છે. રાવલપિંડીથી ૨૦૧ માઈલના રાજ્યમાં ઉપર રાજધાની શ્રીનગર છે. આ રાજ્યનું સેવકળ દેશી રાજ્યોમાં સૌથી મોટું એટલે, ૧,૮૪,૨૫૮ ચો. માઈલનું છે. પણ બહુ જ પર્વતમય છે. વસતિ ૩૬,૪૫,૩૩૬ની છે. તેમાં મોટે ભાગે સુરિલમો છે. આ રાજ્યનાં હવાપાણી રસ્તો મય અને આરોગ્યધર્મ છે. શિયાળામાં આ દેશમાં હિમ અને બરફ પડે છે. વરસાદ પણ મુંબઈ પડે છે, આથી પર્વતો અને જંગલો વનસ્પતિથી ભરચક છે. અન્યેક ભતનાં ફોલો ફ્રાક્, સફરજન, સેવર વગેરે થાય છે. આ રાજ્યની રાજધાની જમ્મુ છે. રાજ્યની પેદાશ બે કરોડ રૂપિયાની છે, ત્યાંના મહારાજા હરિસિંહ દોઝા ભતના રાજપૂત છે. ભાખા કારમીરી હોળને લિપિ સ્વતંત્ર છે, લોકો દેખાવડા અને ગૌરવળાં છે. હોડો રેશમ અને ઊન ઉપર સરસ ભરતકામ કરનાર ઉત્તમ કારીગરો છે. ગૃહઉદ્યોગોના એ દેશ છે. સાથે ગાંધિયા, લોકડાનું કારકામ, વસો ઉપર સાં ભરતકામ, કાગળો તેમ જ કાગળા પણ બનાવે છે. રેશમના કીડા પણ ઘણા ભાગોમાં શેરનાં વૃક્ષો ઉપર ઉછેરવામાં આવે છે. રાજ્યનું રેશમનું કારખાતું છે. જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાનું પણ મોટું કારખાતું છે. પિતાળનાં વાસણો અને કાગળો દૂરીને એમાંથી પેપીઅરમાર્ગ નમે વસ્તુ બનાવી તેમાંથી અનેક ઉપયોગી પદાર્થો બનાવીને એને વીરે છે. હમરો ધનવાન મુરોપિયનો અને હિંદીઓ કારમીરી સહેલમાટે ભય છે, કારમીર રેલવેથી નેડાયેલું નથી. ચીન, લિગેટ, મિનાઈ ટુકડાનમાંથી મુખ્ય રહેર શ્રીનગરમાં વણકારો આવે છે. આ વેપાર મોટો છે. લોકો પાંદેશી મોટાં ઊંછેરી ઊંચી ભાંડું ઊન તૈયાર કરે છે કારમીરમાં યાત્રી નેલમ નદી વહે છે. જૂનારો શોધાયાં નથી, પણ મુંબઈ છે. નિકાસ વેપારમાં સાથે, ગરમ કાપડ, રેશમ, દારૂ અને કારીગરીની વસ્તુઓ છે. આવ્યાનમાં ખાંડ, કાપડ, માંદાઓ, મીઠું, ચા, વગાડુ છે.

કાળીચક્ર : હિંદમાં રતાડડી ટાઇમ પ્રમાણે જમારે ૧૨ વાગ્યા હોય ત્યારે નીચેના રથોએ નીચે યુજન સમય હોય છે.—

રથળ	ક. મિ.	રથળ	ક. મિ.
બલિન	૭—૩૦ સ.	મોરકો	૮—૩૦ સ.
મુંબઈ	૧૧—૨૧ બ.	ન્યુયોર્ક	૧—૩૦ સ.
અલ્હાબાદ	૧૧—૫૮ બ.	પેરીસ	૬—૩૦ સ.
બ્રસેલ	૧—૩૦ સ.	પેશાવર	૬૧—૧૬ સ.
કેરો	૮—૩૦ સ.	કલ્કત્તા	૧૦—૫૮ સ.
કલ્કત્તા	૧૨—૨૪ બ.	રંગુન	૧—૦ બ.
ચિકાગો	૧૦—૩૦ સ.	રોમ	૭—૩૦ સ.
લંડન	૧—૩૦ સ.	સિંગાપોર	૧—૩૦ બ.
બ્રાસેલ	૧—૩૦ સ.	પ્રિત્વિલ	૮—૩૦ સ.
લોન્ડોન	૨—૩૦ બ.	ગ્રેક	૭—૩૦ સ.
કોસ્તો	૧૦—૫૮ સ.	માડ્રિડ	૧—૩૦ સ.
લાહોર	૧૧—૨૭ સ.	રોસ્ટોમ	૭—૩૦ સ.
લોન્ડોન	૬—૩૦ સ.	સેક્રે	૮—૩૦ સ.
લંડન	૧—૩૦ સ.	ટોકિયો	૭—૩૦ બ.
મદ્રાસ	૧૧—૫૧ બ.	વોશિંગ્ટન	૧—૩૦ રી.

[આગલા દિવસનો]

કુર્મી : માઇસોરની પડોશનો આ ભાગ પર્વતમય છે. પર્વતો પર મોટા જંગલો છે, અને એક રમણીય દેશ છે. બ્રિટનના વાજામાં આ પ્રદેશ ૧૮૩૪માં આવ્યો હતો. એનું સેમ્પલ ૧,૫૬૩ ચો. માઇલનું છે. વસતિ ૧,૬૩,૩૨૦ની છે. કેનેડાક લાખા બોલાય છે અને લખાય છે. એ પ્રાંતની પેદાશ ૧૨ લાખ રૂપિયાની છે. યુગ્મ પાક કોફી ૪૧,૦૦૦ એકરમાં થાય છે, મકંડા રાજધાની છે. ઉદ્યોગ નથી. ભરતરો શોધાયા નથી. રેલ્વેની સગવડ તેમ જ બંદર પણ નથી.

કુચિબિહાર : બંગાળનું દેશી રાજ્ય છે. રાજધાની પડોશમાં કુમારી છે. રાજ્યનું સેમ્પલ ૧,૩૧૮ ચો. માઇલનું છે. વસતિ ૫,૬૦,૮૧૧ માણસો હોયને લાખ અને લિપિ બંગાળી છે. આ પ્રદેશમાં ઘણે દીરડા અને સંક્રાંતિ નામે નદીઓ વહે છે. લોકો બોખાની ખેતી કરે છે એવાક પણ બોખાની જ છે. અહીંની તંબાકુ વખણાય છે. જૂથોના પાક પણ થાય છે; અને રોડી પણ લેવે છે. રેશમ અને કાપડોની શુદ્ધિયોગ છે. ક્રિસ્ટન બંગાળ રેલ્વે એ રાજ્યમાં છે. એની રાજધાની કુચિબિહાર છે. ખાસ ઉલોગો નથી. તેમ જ જરૂરની પણ શોધાયા નથી.

કુચુમ : એને કરદીનાં બીજે પણ કહે છે. આમાંથી તેલ અને રંગ નીકળે છે. રસિલામાં મહારાષ્ટ્રમાં એનો પાક થાય છે, એની જ ભોજનાથી એકાદમી રંગ અને એકમાંથી તેલ નીકળે છે. યુગ્મથી એ માન વધારે વહે છે. ઈ. સ. ૧૬૩૩ માં એના બીજે ૧,૫૦૦ થી ૨,૦૦૦ ટન પરદેસી ખાને નિકાસ થયાં હતાં; તેની કિંમત લગભગ ૧ લાખથી ૧૫ લાખ રૂપિયા હતી. ૧૬૩૪ માં માત્ર ૧૦૦ ટન વહેવાં હતાં. આનો ખેત ખાતર વરકે ક્રેશ ગણાય છે.

કેડી બંદર : સિંધનું એક નાનું બંદર છે. ત્યાં રીઝરો આવતી નથી. રેડી વહાણોમાં રાતા ચોખા વહે છે.

કેટકી : એનાં તાંતણા માટે એનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. મદ્રાસ, મુંબઈ, સિંધ, મધ્ય પ્રાંત અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં એની બોનો લેવો છે. કુલ ૬ લાખ એકરમાં લગભગ આ સર્વનું વાવેતર છે. એમાંથી લગભગ ૪૭ લાખ હંદવેટ માલ પેદા થાય છે. એનું લેટિન નામ Agave Sisalana ૧૬૩૫-૩૬ માં કુલ ૬,૪૨,૬૩૨ હંદવેટ માલ વહેવાં હતાં. તેની કિંમત રૂ. ૪,૫૨,૫૮૪ ની થઈ હતી. એનાં યુગ્મ ઓલક ગ્રેટબ્રિટન, એલિયમ, કાન્સ અને જર્મની વગેરે હતાં, મનીલા (ફિલિપાઈન્સ) માં કલકત્તાનાં તંત્રએ હિંદમાં આપાત થાય છે. એ જાકુ જ મળ્યું હોય છે. કલકત્તામાં એની નણ મિલો છે. કુલ ૭૦,૦૦૦ પૈલિની દોષની આપાત થઈ હતી.

કેનેડા : ઉત્તર અમેરિકામાં આ બ્રિટનનું મહાન સંરચના આવેલું છે. એ દેશ સંરચાનિક ફરતે ભોગવે છે, પશ્ચિમ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા સાથે એને માફ સંબંધ છે. એનું સેમ્પલ ૩,૪૬,૧૦૬ ચો. માઇલનું એટલે છે, હિંદ કરતાં બેવડું છે; પણ વસતી માત્ર એક કરોડ એટલે હિંદના ૧/૩૮ ભાગ જેટલી છે. એ દેશના જૂના વતનીઓ હવે નથી; બધા યુરોપિયનો છે. અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો સિવાય બીજાઓને ત્યાં વસવા દેતા નથી. એક લાખ હિંદીઓ પણ ત્યાં છે. એમને કોઈ હક્ક નથી. અંગ્રેજો ૫૪ લાખ અને ફ્રેન્ચો ૩૦ લાખ એ યુગ્મ વસતિ છે. તેનાં યુગ્મ શહેરો મોન્ટ્રિયલ [વસતિ ૨,૧૮,૫૦૦], ટોરોન્ટો [વસતિ ૧,૩૦,૨૦૦], વાનકુવર [૨,૪૬,૫૬૩], વીનીપેગ [૨,૧૮,૭૮૫], ક્વીબેક [૧,૩૦,૫૬૪], ઓટાવા [૧,૨૧,૮૭૨] વગેરે વસતિવાળાં શહેરો છે. એની એક કરોડની વસતિમાંથી ૪૪ લાખ માણસો શહેરોમાં વસે છે. વસતિનો યુગ્મ ભાગ રોમન કેથોલિક [૪૧ લાખ], અને પ્રોટેસ્ટન્ટ [૫૨ લાખ] છે. સિલ્ક ફરજિયાત અને મફત છે. વસતિનો ૬૫ ટકા લગભગ અક્ષરજ્ઞ થાય છે. આ રાજ્યની ૧૬૩૩-૩૪ માં કુલ પેદાશ ૩૫૬ કરોડ ડોલરની અને ખર્ચ ૩૫૬ કરોડ ડોલરનું છે. ૩૬ કરોડ એકર જમીનમાંથી ૮૫ કરોડ એકર જમીનમાં જંગલો છે, અને ૧૮૫ કરોડ એકરમાં ખેતી થાય છે. સ્વાવર જંગમ મિલકતોનું કિંમત ૫ અબજ ડોલર અને અબજ વાર્ષિક પેદાશ ૭૬ કરોડ ડોલરની છે. અહીં ધર્મ, યોદ્ધા, જ્વ, રાઈ, શલ્ક અને વહાટાની મોટી પેદાશ છે. ધર્મ પરદેસી અને નિકાસ થાય છે. કેનેડામાં ૩૦ લાખ શોકા, ૩૭ લાખ ગાયો, ૫૨ લાખ જળશ, ૩૭ લાખ ઘેડાં છે.

દૂધ, માખણ, ફળો, લીં, ઈંડાં, તમાકુ અને માછલીઓ મોટા પ્રમાણમાં પેદા થાય છે. ભરતરોમાં વાંછ [૩ કરોડ ડોલર], સોનું [૮૫ કરોડ ડોલર], નીકલ [૨ કરોડ ડોલર] અને કોલસો [૩૫ કરોડ ડોલર] વગેરે મળે છે. રીંગ, ચાંદી, કાંચ, પેટ્રોલિયમ અને સિમેન્ટ પણ સારા પ્રમાણમાં પેદા થાય છે. સ્વા પ્રાંત પર કુદરતની મહેરબાની છે. કુલ ૨૩ કરોડ ડોલરની કિંમતનાં ભરતરો નીકળે છે. લોકો અને પાવાક પણ યુગ્મ મળે છે.

આ રાજ્યમાં ઉલોગોનો વિકાસ મોટો છે. ૧૬૩૩-૩૪ માં કુલ ઉલોગોની પેદાશ ૨૫ અબજ ડોલર જેટલી જાણી થઈ છે. આ રાજ્યનો વેપાર પણ વિશાળ છે. કુલ નિકાસ ૫૮૫ કરોડ ડોલરની અને આયાત કુલ ૪૩૫ કરોડ ડોલરની હતી.

કેનેડાને પોતાનો રહીશરોને કાઢેલા છે. હાલના યુદ્ધમાં ૧ લાખ યુવાનોને વિમાની તાલીમ અપાઇ છે. કેનેડામાં રોકેડો વિમાની અપેક્ષા રાખી તાલીમ અટે જિટન પોતાના યુવકોને ત્યાં મોકલે છે. વિમાનો અને રણગ્રાહીઓ જનાવવામાં ગોળા કારખાનાં કેનેડામાં મોકલાય છે, રાત્રીમાં રેલ્વે પણ હલાર માઇલની હતી ૧૨,૦૭૪ પોરત એરિફોસો હતી. રાત્રીમાં સંખ્યાબંધ બેકો રખાઇ છે. એ રાત્રીની બારે પ્રગતિ રહી છે અને એ મોટું સમૃદ્ધ રાજ્ય છે. આ યુદ્ધમાં એ જિટન અને અમેરિકા સાથે સંયુક્ત થયું છે. યુદ્ધ પછી અમેરિકા સાથે એ વિશેષ ગાદ રાખવાનો નેણો.

કેપ એન્ડ ગ્રૂ હોપ : સુએઝની નહેર બોદાઇ તે પહેલાં કેપના માર્ગે રહીશરો આવતી હતી. હમણાં યુદ્ધના સમયમાં પણ રહીશરો એ જ માર્ગનો ઉપયોગ કરે છે. આ નહેરોના માર્ગે જર્મનીએ હાથ ભેગમી બનાવ્યો છે. કેપના માર્ગે રહીશરોને ૧,૦૦૦ બાઇલો વધારે મોકલ કરવા પડે છે. વાર્ષિક-લી-ગામ્બિ હિંદની શોખ આજ કેપના માર્ગે મવાસ કરીને કરી હતી. કેપ એન્ડ ગ્રૂ હોપ પ્રથમ વર્ષમાં (૬૫ લેકોનો હતો) ખેડેલા હતા. જિટને ૧૯૬૫માં થોડા વખત માટે પણ ૧૯૮૬માં હંમેશાને માટે છતી લીધેલા હતા. ૧૯૬૦માં આ દેશ રક્ષણ આયોજના સંયુક્ત રાજ્ય સાથે નેકાઇ મણે છે. તેનું ફેરફાર ૨,૭૬,૭૩૯ થી. માઇલનું છે એમાં ૭૫ લાખ યુરોપિયનો વસે છે. ૧૯૨૦માં ૨૧ લાખ સીડીઓની અસલ વસતિ હતી. ૧૯૨૧ થી સીડીઓની વસતિ ગણતી અંધ છે. હિંદીઓની અંખ્યા ૧૧ લાખની છે, જે જેતીમાં રોકાયા છે. બધા શિક્ષણ વગેરેના હકો યુરોપિયનોને છે. આ દેશમાં કાળી ચામડીની વારે સ્થળ છે. હિંદીઓને પણ અહીં બારે અન્યાય સદન કરવા પડે છે.

દેરી : આખો એ દિલ્લું અમૃતકેળ છે. ગુણ અને શવામાં એ જીવેના રાજ છે. હિંદમાં એનાં ૩૨૭૦ મોટા પ્રમાણમાં લીગે છે. આંખોનાં ગોળોની ૬૦ થી ૧૦૦ નીચે થાય છે. તેમાં હાંફેસ, લંગડા, પાપરી, વગેરે કલમી નીચે એડ છે. કામીદીનું શાર, રાપનું અને અપાશનું થાય છે. કાંથી પાછો દેરીને યુરોપીય થાય છે ગોદલના અંદરના ગર્ભને મુકેથી શોટ કરી મરીને ખાય છે આમનાં રંગવામાં એને ઉપયોગ થાય છે. હિંદમાં આંખોનાં અવરોધન ઉલોગ નથી, છતાં હમણાં થોડાં વર્ષ પછાં દેરીના રકને બરફમાં રાખી વિલાયત ખાને કાચવામાં આવે છે. ત્યાં એની સારી કદર થઇ છે પાકાં દેરી શનિવરક, કવિતારક, ચરણી વધાનાર, રવાઈટ, દરન સાર સાવનાર અને મુવક છે. આંખોનાં આંધર પ્રાંતીય વેપાર છે. પાંદડ અવરોધન વેપાર કેળવવાથી એને વિકાસ થઇ શકે છે.

કેરો : ઇન્ડિયન પામતપ્ત સહેર છે. એમાં અવચામનનું જૂનું સુરિવમ મહાવિલાસ છે. (એમો ઇન્ડિયન)

કેરોસીન : હિંદમાં પેટ્રોલિયમની પેદાશ થોડી છે પ્રકારે દિં રાજે હતાં, ત્યારે ત્યાંની અને હિંદની કુલ પેદાશ ૩ કરોડ થી ૬ કરોડ બેરકની થતી. હિંદમાં ૮ કરોડનું તેલ પોરોશોપી આવે છે. હિંદમાં આસામ (બીઓઇ) અને અરબ ખાને અંગ્રેજ મલિકીના તેલના ફવજો છે. હિંદમાં

કેરોસીનની મોટી ખજાન છે. ૩૬ કરોડની પ્રજા હવે પ્રકાશ માટે કેરોસીન તેજ જ ખાને છે. યુદ્ધના સમયમાં કેરોસીનની આવક થતી ગઇ હોવાથી હિંદની મલને કેરોસીનની બારે મુશ્કેલીઓ અને તંબી લોગવવી પડે છે. બ્રહ્મદેશથી મોટા પ્રમાણમાં કેરોસીન આવતું હતું. પરંતુ તે દેશ નખાનના હાથમાં જવાથી હવે બહુ તંબી અગુલવવી પડે છે. હિંદી પ્રજા એ એરિફોસો તેલ બાળતું સર કરે, તો તેમની આંખોને માટે તે બહુ સાજું છે. પરંતુ ફેશવમા ફસાયેલાઓને કેરોસીન તેલ વગર ચાલશે નહિ. રાષ્ટ્રિય સરકારે પણ એ માટે વિકાસની દ્રષ્ટિએ પ્રયત્નો કરવા રહ્યા.

કેસર : કેસર કાશ્મીરથી અને રૂપનમાળી આવે છે. એ કુલોનાં વૃક્ષો છે. રૂપનથી હિંદમાં વધારે પ્રમાણમાં કેસર આવે છે. પણ તેમાં લેળકેળ થણી જ હોય છે. છતાં દેખાવે અને સુગંધમાં સાજું લાગે છે. કાશ્મીરથી થતા કેસર આવે છે, પણ ત્યાંના પાક બહુ એકો છે, આપણે ત્યાં મિઠાઇઓમાં એ સુગંધથી માટે વપરાય છે. ફવાઓમાં અને કેવળમાં પણ તે કામ આવે છે. પરદેશથી કેસર અમુદ આવે છે. હવે તેા જર્મનીથી મિઠાઇઓમાં લેળવવા ખાસ કેસલમાંથી બનાવેલા રંગે આવે છે, આથી કેસરની વપરાશ થતી છે. હમણાં યુદ્ધના સમયમાં એ બારે મોંઘી બની છે. કેસર સુગંધીદાર, કંકડ, ઘીં, સ્વિકાર અને આનંદારક હોઇને ઉપયુક્ત પણ છે.

કેળાં : હિંદના જે બાગમાં વરસાદ વધારે પડે છે, ત્યાં કેળાં લાગે થાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં વસાઈ ખાને તેમ જ મલબાર અને બંગાળમાં કેળાં યુક્ત થાય છે. કેળાં શાક અને ફળ તરીકે ખોરાકની વસ્તુ છે અને એક ઉત્તમ મેવા પણ છે. એની છાલની રાખ રંગે અને પોલાના કામમાં આવે છે. કેળની લગભગ ૨૦ નીચે થાય છે. કેળના ગર્ભની પાટી જખમ મટાડે છે. કેળોના આંધર પ્રાંતીય વેપાર છે. એ જલદી અગી નબ છે, તેથી પરદેશો ખાને મદદાં નથી એનાં પાંદડાં મોટાં હોવાથી ખતરાજ બનાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે. કેળાં સૂકવી તેને લોટ પણ થઇ શકે છે. કેળાં બજાર, અધુર, શુર, શીત, વિર્ધવર્ધક અને કવિત તથા રહિને વધારનાર છે. વૃણ્યા, આંબા, પિત્ત, રક્તવિકાર, ક્રુધા અને રોગોના નાશ કરે છે. જંઝારિન મંદ હોય તેમણે કેળાં ખાવાં નહિ. યુરોપિયન લોકો એને બહુ પસંદ કરે છે. અંગ્રેજોને જ્યેકા હાંપુથી યુક્ત કેળાં મંગાળીને ખાય છે.

કેપીની રાજ્ય : એનું ફેરફાર ૧,૪૧૭ ચો. માઈલનું છે. એ અલબારને વિભાગ દેરી રાજ્યના તાખાને છે. એ દેશી રાજ્યની વસતિ ૧૨,૭૪,૩૩૬ ની હોઇને ત્યાંની પેદાશ ૭૫ કરોડ રૂપિયા જેટલી છે. ત્યાં બોલાતી સુખ્મ ભાષા મલવાલમ છે અને થોડે દિરસે તમીય, કેનેરીય વગેરે ભાષાઓ પણ બોલાય છે. રાજ રાધર નીતિના છે. એમના રિવાજ પ્રમાણે એમને બાણેજ કે કોલિન માટીવારસ થાય છે. આ રાજ્યમાં નાનિયનાં થોડાં વનો છે. જંગલોમાં સાગ અને બીજાં લાકડાં થાય છે. જેનીમાં બોખા, દાનો, દેળાં, વગેરે થાય છે. વરસાદ લગભગ ૧૦૦ ઇંચ થકોના હોવાથી દેશ ખૂબ લીસાતરી થતો છે. પરંતુ વસતિને નેણે તેટલું અનાજ અહીં પાકતું નથી. આથી અહીં બ્રહ્મદેશ અને બંગાળથી ચોખા મંગાવવા પડે છે. ચોખા અને માછલી એ અહીંની સુખ્મ ખોરાક છે. સોપારી,

પાન, કળાં, નારિયેળ, મરી, ચૂંક અને શેરડી મોટા પ્રમાણમાં હોતે છે કોચીન પાક પણ થતો હોયને રબર પણ હોતે છે. કોપરાં પીસવાની મિથે અને કાપાના કોરોમાં કોરખાનં પણ ચાલી છે. દર વર્ષે ૨,૦૦,૦૦૦ ટન કોપરાનું તેલ તેયાર થાય છે. સુખ્ય નિકાસમાં કોપરાં, કોપરાનું તેલ, મરી, ચૂંક, કાચામાં વાપરવાના પદાર્થો, રસીઓ, સોપાની અને માણહીને વગેરે છે. આયાતમાં ચોખા, વસ્ત્રો, મોટા, ખાક અને તેયાર બનાવેલા પદાર્થો છે. રાખમાં કોઈ મોટા ઉદ્યોગ નથી કે કોપરની ચિલ પણ નથી. અહીં કાપાસ ઉત્પન્ન થતો નથી.

કોચીન (શહેર): કોચીન રાજ્યનું આ મુખ્ય બંદર છે. એ ક્ષીકટની દક્ષિણે ૬૦ માઇલ દૂર આવેલું છે. એનો જમીન વિભાગ ક્ષિતિશને તાલે છે. આ બંદર મોટા વેપાર ધરાવે છે. એ એકાદથી ચુગઈ કરતાં ૩૦૦ માઇલ નજીક આવેલું છે. મદ્રાસ ઇંગ્લેન્ડમાં મદ્રાસ અને ટ્રાન્સિવાન ખાસ આ નીજી બંદર છે. દર વર્ષે ૬૦૦ કરતાં વધારે રીમરો આ બંદરે આવે છે. હિંદી સરકારે બંદરનો સિયાર ખૂબ સારા કર્યો છે. કોરોડો રૂપિયા ખર્ચે સમુદ્રમાં માગે કરીને આ બંદરને કોપરાં છે. આ રાખમાં સમુદ્રની બગલમાં ખારા પાણીની કુદરતી નહેરો ઉપર નારિયેળીઓનાં વન આવેલા છે, આ નહેરોથી નાની નાની મોટા મારફતે મોટા વહેવાર આવે છે. રાખના લાખાના કોચીનને મદ્રાસ-એથી કદે છે ઈ. સ. ૧૬૩૩-૩૪ માં ૭૭૫ રીમરો કુલ ૨૭ લાખ ટનની આ બંદરે આવી હતી. ૧૬૩૪-૩૫ માં આ બંદરનો વેપાર વધીને ૮ લાખ ટન નેટવેલ થયો હતો. બંદરને વિકાસ મોટો થવા માટે છે. કોચીનમાં ચુગઈની વેપારીઓ અને કુકાનશીરો મોટા પ્રમાણમાં છે. મેસર્સ વાન કંપનીએ તેમ અને સાથુ બનાવવાની મોગ ચિલ અહીં ખાખી છે.

કોપરાં: નારિયેળના ગર્બને કોપરૂં કે ટોપરૂં કહે છે.

નારિયેળી પેશા કિંદર્માં સુખ્યતેલ મલખારમાં થાય છે જમીનના બગલમાં એક અમળ રૂપિયાની કિંમતની નારિયેળી બનાવેલો આવે છે. નારિયેળીનાં વૃક્ષોનાં ફળના ગર્બને સૂકવોને કોપરાં બનાવી તેમાંથી તેલ કાઢે છે.

નારિયેળીના ફળની આસપાસના વડંખોમાંથી કાપાની રસીઓ અને લવાઈને મોટા ઉદ્યોગ ચાલે છે. કોપરાંનું તેવ વખાનું, સાથુ બનાવવામાં અને બીજી અનેક કિંચાઓમા વપરાય છે. કોપરાંનાં મોટા નહેરો માટે ફળનું છે. નારિયેળ વધારે વરસાદવાના પ્રદેશોમાં ખૂબ થાય છે. કિંદર્માં કાંઈકાયાકાક, કનારા ક્રાંત, રંગાગિરિ પ્રાંત અને મલબાર વગેરે પ્રદેશોમાં થાય છે કુલ ૧૩,૮૮,૦૦૦ એકરોમાં ખેતી થાય છે લંડા એ કોચીનની પેશાને મોટો દાં છે ત્યાંથી પાણી કિંદર્માં નારિયેળી વચ્ચેઓની આયાત થાય છે. મલખારમાં એક નારિયેળીનું સારું રૂા ૨૦૦ નારિયેળીના કુલ આવે છે. ૪,૦૦૦ થી ૫,૦૦૦ નારિયેળીમાંથી ૧૨ ટન કોપરાં નીકળે છે. કિંદર્માં જ ૪૦ કરોડ નારિયેળ વૃક્ષોનાં અને મોટામાં તેવ અને વપરાય છે. કિંદર્માંથી કોપરાંની નિકાસ આખા જગતના પ્રમાણમાં છે. આ મોટી હતી. કોપરાંની નિકાસ લંકાથી વધારે પ્રમાણમાં છે. લંકાથી ૪૮,૦૦૦ ટન કોપરાં માં વર્ષે નિકાસ થાય છે.

કિંદર્માં પેશા થતાં કોપરાં અને તેમની નિકાસ લાલ વરતી નય છે. કિંદર્માં એને ઉદ્યોગ વધતી જતી વસ્તિ માટે વધારે ને વધારે થતો નય છે. ૧૯૧૩-૧૪ માં ૩૬,૦૦૦ ટન કોપરાં અને ૧૧ લાખ એવજ કોપરાંનું તેલ પરદેશ ખાને વચ્ચું હતું. ૧૯૩૫-૩૬ માં ૩૨,૭૪૨ એવજ

તેવની નિકાસ થઇ હતી કોપરાંમાંથી ૬૦-૭૦ ટકા તેલ નીકળે છે ૧૯૩૬-૪૦ માં કોપરાના તેવની નિકાસ ૫૧,૦૦૦ એવજ અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૫૫.૪૬,૦૦૦ એવજની થઇ હતી. કોપરાના બોળની નિકાસ ૧૯૩૫-૩૬ માં ૩,૮૨૪ ટન (એની કિંદર્માં ૧૬,૦૭૫ પોંડની થાય) ની થઇ હતી કાંપીના લલાટની પેશાની નિકાસ ૬,૮૪,૪૬૭ હંદ્રેલ (એની કિંમત ૬,૫૬,૧૬૧ પોંડની થાય) ની થઇ હતી. કાંપીની રસરી ૫૧,૩૬૩ પોંડની કિંમતની નિકાસ થઇ હતી નારિયેળીનું રૂા ૬૬૫૪૬ ગણાય છે તેમાં એકએકે લખ ઉપરોક્તમાં આવે છે

કોચી: હુંદના દાણા એ આહની પેકે વપરાય છે. એ મૂન અરખરખાની પેશા છે જમતની કુલ પેશા (૧૯૪૦) ૩૬,૧૧,૬૧,૦૦૦ ગુણીઓ (૧૩૨ તત્વની ગુણી) હતી તેમા સુખ્ય પેશા પ્રાકૃતિકમાં ૨,૦૮,૫૦,૦૦૦ કાચના અને કાંઈકાયામાં ૪૩,૦૦,૦૦૦ કાચના થાય છે કિંદર્માં કોચીને પાક માઇસોર, કુર્મ અને મદ્રાસ ખાતે મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. કિંદર્માં કુલ વચારે ૧,૮૫,૫૦૦ એકરોમાં થાય છે કિંદર્માં કુલ કોચીને પાક ૩૮ કરોડ તત્વનો થાય છે, તેના કુલ ૬,૭૮૫ બગીચા છે અને તેમાં ૩૬,૦૦૦ મંજૂરો કામ કરે છે. પરદેશી ખાતે કુપ નિકાસ ૨,૧૫,૬૫૧ હંદ્રેલ ૭,૬૬,૪૧૧ પોંડ કિંમતની થઇ હતી. મદ્રાસ પ્રાંતમાં કોચીની ૬૮ ટકા પેશા થાય છે. કોચીની સુપા રણા માટે દર હંદ્રેલની નિકાસ ૧ રૂપિયા કર વચુક કરી કમિટીને સારકાર સોંપે છે માઇસોરમાં ૫૫ ટકા, મદ્રાસ ૨૩ ટકા, કુર્મ ૨૧ ટકા કોચી પેશા કરે છે, ૧૯૩૫-૩૬ માં કુલ પાક ૪૮ કરોડ તત્વનો હતો

કોચી: જાપાનનું મુખ્ય શહેર ઉદ્યોગનું પશુ મથક છે. (જુલુ વિજન માટે લુમ્બા લખાવ)

કોચીઆ: ઇ. સ. ૧૬૧૦ માં જાપાને આ પ્રદેશ

પેલાના રેશ સાથે એની રીધે છે જાપાનનો ગવર્નર જનરલ ત્યાં સાસન કરે છે એવુ સુવેચન ૮૫,૨૨૮ ચો માઈલનું છે અને વચતે ૨,૦૫,૬૬,૮૭૬ માણસોની છે આ વચતિમા જાપાની-ઓની વચતિ ૫,૨૩,૫૨૨ ની છે ખલ જોડાધર્મી છે

એ ટેગનુ સાકારી ઉત્પન્ન ૨૫ કરોડ યેન અને ખર્ચ પણ તેમનું જ છે જાપાનીઓ એવું આર્થિક શોધાય કરે છે રેસ એસીવારીના ઉદ્યોગમાં છે, અહીંના લગભગ ૧૧ કરોડ એકરોમાં ખેતી થાય છે સુખ્ય પાક ચોખા, જવ, ઘઉં, ચાલ, તમાકુ, અને કપાસ છે. નેચ નામે હરિયાઈ મોગી માળખીઓના સિયાર કરીને તેવ કાઢવામાં આવે છે કોમાં સારજન મોટા પ્રમાણમાં થાય છે સોપાનખસ પણ હોતે છે. કોમાં આના પશુઓ ચારા છે. અને ૨૦ લાખ પશુઓ ત્યાં છે. ૧૧૫ કરોડ રૂપિયાનું સોનું ત્યાંથી નીકળે છે, વાણ, લોડ અને કોઈકો પણ સુખન નીકળે છે ૪૧ લાખ યેનની કિંમતનું લોડ અને ૬૦ લાખ યેનની કિંમતનો કોઈકો વગેરે બધા કુલ ૪૮ કરોડ યેનની કિંમતનાં બુતરો નીકળે છે રેસનો સુખ્ય વેપાર જાપાન સાથે છે. કુલ વેપાર ૫૦ કરોડ યેનનો આયાન આવ અને ૪૦ કરોડ યેનનો નિકાસ આવતો છે જાપાનના મુકિવાદીઓ આ દેશને રસકસ મૂકે છે

કોલમ્બો: લંકા (સીસીન)ની રાજધાની મોટું બંદર છે એની વસ્તિ ૪ લાખની છે. એ વેપારનું સુખ્ય મથક છે. કિંદર્માં જાપાન તેમ જ ચીન જમી રીમરો આ બંદરને અડકીને નય છે અહીં રીમરોને કોલસા અને છે.

કોલસા: જગતમાં યાજિક વિદાનો વિદાસ

કોલસાનો શોધને આખારી છે જમીનના પેશામાં કોલસાના

મોટા ભાગે કયાંક કયાંક મળે છે જગતમાં (૧૯૩૮-૪૦)માં

કોલસાની પેદાશ નીચે પ્રમાણે થઈ હતી —

દેશ	કોલસા [ટન]	દેશ	કોલસા [ટન]
મેક્સિકો	૨૩,૧૭,૦૦,૦૦૦	બ્રેઝિલ	૨,૫૪,૪૦,૦૦૦
જર્મની	૨૮,૮૭,૨૪,૦૦૦	હોલેન્ડ	૧૩૦,૫૪,૦૦૦
યુ રેટસ ઓફ અમેરિકા	૪૦,૩૨,૮૯,૦૦૦	કાનડા	૪,૭૫,૬૦,૦૦૦
રશિયા	૧૧,૬૪,૦૦,૦૦૦	હિંદ	૨,૮૧,૫૪,૦૦૦
બીન	૨,૭૧,૧૬,૦૦૦	બાંગ્લા	૫,૩૦,૦૦,૦૦૦

જગતની કુલ પેદાશ ૧,૨૬,૪૦,૩૦,૦૦૦ ટનની છે

કેંક એટલે કોલસાને બાળીને થરના સુલગ્નોમાં થરકામમાં બાવી શકાય તેવી ભત્તને કોલસો જગતમાં ૧૩,૫૦,૦૦,૦૦૦

ટન થાય છે (૧૯૩૮ માં) આમાં જર્મનીના નબર પ્રથમ છે

કોલસો એ યુદ્ધ યથાવત્તા માટે આગિ અગત્યની વસ્તુ છે

આથી યુદ્ધ સમયે જગતમાં કોલસાની પેદાશ અતિશય મોટી

થાય છે જર્મનીમાં બહુ મોટા પ્રમાણમાં કોલસા પેદા થાય છે

હિંદમાં કોલસો અુપ્તત્વે જ માનના રાણીજીજી વિરતારમાં,

બિહારના ઝરીયા વિભાગમાં, મધ્ય પ્રાંતમાં પૂર્વના વિભાગમાં

અને હૈદરાબાદમાં મળે છે અુપ્તત્વે બિહારમાં ઝરીયા વિભાગમાં

કોલસો મળે છે અુપ્ત ધલાકામાં કોલસો બિહાર નીકળતો નથી

કોલસાની હિંદમાં પહેલી રાંધ ઇ સ ૧૮૩૦માં થઈ હતી

રાણીજીજી વિભાગમાં પહેલો કોલસો મળ્યો હતો એ પછી

કોલસાની પેદાશ થઈ વધી છે આમાં હિંદમાં માત્ર પેદાશ ૨

થી રાા કરોડ ટનની થાય છે કુલ ૧૧૧ લાખ મટ્ટોને આ

જીઓગ્રાફી કામ મળે છે આ કોલસાની જિમ્મત રૂપિયા ૭૫૮

કરોડ ગણાય છે તેમાં ૧૦ કરોડ રૂપિયા ભેટલી મોટી પેદાશ

થઈ હતી ૧૯૩૦ થી મદીનાં વર્ષમાં ૭ કરોડ મટ્ટો આ આકાં

આમાં પહેલો હતો એના બાવ પછી ઘટે-વધે છે ખાલુ ઉપર

હિંદની કોલસો દર દેને ૩ ૩-૧૦ થી ૪ ૪-૮૦ એવેજ

જીવનમાં છે સામાન્ય રીતે હિંદની જિમ્મત અને કારખાના

માટે ૨ કરોડથી રાા કરોડ ટન કોલસો ખપી નય છે લોકા

પ્રદેશ અને એશિયાના બીજા દેશો માટે દર વર્ષે ૫-૭ લાખ

ટન કોલસો ચડે છે હિંદીય આફ્રિકાના કોલસો લગભગ ૧૫૨

લાખ ટન હિંદમાં આમાં કાચા છે ત્યાંની સરકાર આમાં

કરનારને સહકાર આપે છે

હિંદો કોલસો પહેલાં, બીજા અને ત્રીજા એમ ત્રણ પ્રકાર

રેનો છે, તેનાં પહેલાં નંબરની ખાલો ઓછી છે ઘણીપર

પહેલાં નંબરની ખાલો યુરોપિયનોની ખાલિકાની છે યુરોપિયન

કંપનીઓ આ મોટી સરસ ખાલોમાં નિકાસ કરી રાંધી છે

તામાં કંપની જેવી મોટી કંપનીના હાથમાં પછી પહેલાં નંબરની

ખાલિકાની ખાલો છે ઝરીયા અને રાણીજીજી કોલસા પેદા

કરનારી મોટી ખાલો પારે છે બીજા નંબરની ખાલોમાં મોટો

લાખ અુજાનીઓની ખાલિકાના છે મૂકીના અલાવે આ

ખાલોમાં નિકાસ અુજાનીઓ બાબત કરી સકયા નથી ઝરીયા

સહેર લગભગ અુજાનીઓનું સહેર છે અુપ્ત વસતિ અને

નિકાસના અુજાનીઓની છે

ઝરીયા સહેરની આસપાસ અને નીચે કોલસો ભર્યો પડ્યો

છે તેમાં કાઈ કુતરે થોડે આગ લાગી છે આથી કોલસો

જીવન નીચે કયાંક કયાંક આગ બળે જ છે આથી કાઈ ખાલુ

એશિયની જીવનમાં બેસી નય છે અુજાની ખાલિકાની એક

ખાલુ આ રીતે બેસી ગઈ હતી સરકારે આથી બેસી ખાલોના

ખાલિકાને ખાલોમાં રીની પાપરવા ફેર પાડી છે

કોલસા એવા ઉપયોગી પદાર્થો જગતમાં થોડા જ હશે

એમાંથી રસાયણોની મહં વડે અનેક ભાગના રંગો જર્મની

બનાવવા શક્તિમાન થયા છે અનેક ભાગના રંગોમાં પણ બનાવે

છે મનમાંથી રસાયણોનારકતે યુરોપિયન રસાયણશાસ્ત્રીઓએ

નવું ઉપનયુ છે, હિંદની આ શ્રેષ્ઠ માલિકાની ખાલોમાં મેડ

સામાંથી કાંક, કામર, અને બીજા પદાર્થો બનાવે છે પરંતુ

હિંદી ખાલોમાં તેની નયવસા નથી

ખાલો અતિ બેઠી હોય છે કોલસાના થર આવે વળી

પછી ધૂળનો થર આવે આ સર્વમાં મળળત માલિકા મૂકીને જ

નીચે બોનાય છે આમ એક ખાલમાં અનેક માળ હોય છે

ખાલોના થર એક માળ ઉપર ખાસ થયો, એટલે તે માળ

છોડી નીચે બોલે માળ મોટીને બનાવે છે ઉપરથી પહેલ

મારકતે નીચે જવાય છે યુરોપિયન માલિકાની ખાલોમાં બોના

માટે થયો વાપરે છે હિંદી ખાલોમાં એવી સમયક નથી

પ્રસસ થવા અદિશથી કોલસાના મટ્ટોની રિયતિમાં થયો

ફેર અને સુધાર થયા છે પરંતુ તેમાં સુધારાને અવગણ

છે સીમોને અને બાજોને હવે ખાલોમાં કામ કરવા

હતા નથી

હિંદો કોલસાના ઉદ્યોગ હિંદના સર્વ ઉદ્યોગો અને ફેરવે

માટે અગત્યનો છે એમાં મોટી કંપનીઓએ જ ૧૨ કરોડ

રૂપિયાની મૂડી રાંધી છે ફેરવેને પેદાની ખાલો છે, ૭૫

બહારથી પડુ આવે છે ૧૯૩૮-૪૦ માં કોલસાની પેદાશ

અટી કરોડ ટનની થઈ હતી હમણાં યુદ્ધને સમય હોવાથી

કોલસા ઉપર સરકારી અકુસ છે એની પેદાશ ખૂબ જ વધી

ગઈ છે માત્ર પછી ૫૫૪૫ નીકળે છે પરંતુ તે સર્વ યુદ્ધના

કારખાનાં થવાયા માટે કામ લાગે છે

હિંદમાં રાષ્ટ્રીય સરકારને કોલસાના ઉદ્યોગોના વિકાસ કરવો

પડ્યો ૧૯૩૮-૩૯માં ૨,૮૩,૪૨,૦૦૧ ટન કોલસો કુલ ૧૧૧

કરોડ રૂપિયાના થયો હતો પરંતુ આથી પણ વધુ મોટા

પ્રમાણમાં હિંદી કોલસો નીકળી શકે છે હિંદમાં કોલોની

વપરાસ માટે માત્ર ૨૦ વીસ લાખ ટન કોલસાની જરૂર રહે

છે ખાલોમાંથી કુલ ફેરવે વાપરે છે હિંદમાં ડો ફોર્ક નીધયા ૧૦૬

લાખ કોલસાના સેત્રમાં જીવન નીચે ૬,૦૦૦ કરોડ ટન કોલસો

હોવાનું પારે છે એમાંથી ૨,૦૦૦ કરોડ ટન કોલો કાચા તેડ

પારે છે

કોલસાખિયા • અમેરિકાનું પ્રત્યક્ષતાક ગભ્ય છે,

એનું સેત્રફળ ૪,૫૦,૫૩૨ ચો માઈલ છે અને વસતિ ૮૬

લાખની છે પ્રત્યક્ષપિયન અને મિશ્ર હોવાને ૧૮ ટકા અસર

જાન થવાની છે અુપ્ત સહેર બોલોનાની વસતિ રાા લાખની

છે થર્મ રેયન કયાલિક પ્રિયતી છે ફેરકે યુવકને અહીં લસરી

નોકરી ફરજિયાત છે થોડી નાની અનવારેના કાલો પછી એ

ધારાવે છે આ દેશમાં કોરી ઘણી થાય છે થોડા પછી થાય

છે કયાસ ૧૦,૦૦૦ ટન થાય છે અહીંની ઝેની બિલ્ડી

નય છે ૩ લાખ એસ સોનું નીકળે છે તાલુ, સીમુ, પારો,

મેગનિઝ, માલેક અને પોર્ટલેન્ડ પછી નીકળે છે

કોલસાપુર : મહાગબ્દુ દેશી ગભ્ય છે, ગબ-

ધાનીનું નામ કો હાપુર છે આ રાતનની પેદાશ ૨૫ લાખની

અણ્ય છે રોરી ઘણી થાય છે અહીંના ગોળ હિંદના બીજા

ભાગમાં નિકાસ થાય છે બ્લુવા નેસ કાઈ ખાસ ઉદ્યોગો નથી

કોસ્ટારિકા : એનું સેત્રફળ ૨૩,૦૦૦ ચો

માઈલ છે એ અમેરિકાનું પ્રત્યક્ષતાક છે વસતિ ૪૫૫ લાખની

છે થર્મ રેયન ફેરવેલિક પ્રિયતી સ પ્રાપ્યનો છે અહીંના અુપ્ત

ધારા બોલોના છે બ્લુવા થી, કળા, કોપાયા, સોનું, લાકડા,

ફોના અને આપકાની નિકાસ થાય છે

કોષ્ટકો : જુદી જુદી બાબતોનાં કોષ્ટકો નીચે મુજબ છે :-

કોષ્ટક (અંગ્રેજી નાણાનું)

૪ શિલિંગ = ૧ પેની	૨૧ શિલિંગ = ૧ ગીની
૧૨ પેન્સ = ૧ શિલિંગ	અપેસિયન = ૧૦ શિલિંગ
૨૦ શિલિંગ = પૌંડ	ક્રાઉન (૧પાનો) = ૫ શિલિંગ
ફોર્ટી (૧પાનો) = ૨ શિલિંગ	

કોષ્ટક (આયુર્વેદિક અને અંગ્રેજી તોલની સરખામણી)

૧ રતીભાર = $\frac{1}{2}$ ગ્રેન	૧ તોલા = ૧૮૦ ગ્રેન
૧ પાન = $\frac{1}{4}$ ગ્રેન	૨૫ તોલા = ૪૫૦૦ ગ્રેન
૪ વાથ = $\frac{1}{8}$ ગ્રેન	

કોષ્ટક (જમીન માપનું)

૧૨ ઈંચ = ૧ ફૂટ
૩૬ ઈંચ = ૩ ફૂટ = ૧ યાર્ડ
૧૬૮ ઈંચ = ૧૪ ફૂટ = ૫ ફૂટ યાર્ડ = ૧ રૌડ અથવા પોવ
૫૬૨ ઈંચ = ૪૬ ફૂટ = ૨૨ યાર્ડ = ૪ રૌડ = ૧ ચેઇન
૭,૬૨૦ ઈંચ = ૬૩૦ ફૂટ = ૨૨૦ યાર્ડ = ૪૦ રૌડ = ૧૦ ચેઇન = ૧ ફોર્સ
૬૩,૭૬૦ ઈંચ = ૫,૩૧૦ ફૂટ = ૧,૭૭૦ યાર્ડ = ૩૨૦ રૌડ = ૮૦ ચેઇન = ૮ ફોર્સ = ૧ માઇલ

કોષ્ટક (કાગળનું)

૨૪ લા = ૧ ધા	૨૧ ફૂટ ધા = ૭૫૫ માનનું થીમ
૨૫ લા = ૭૫૫ માનના ધા	૨ થીમ = ૧ જ'કલ
૨૦ ધા = ૧ થીમ	૧૦ જ'કલ = ૧ ગાંસઠી

કોષ્ટક (મોતીના તોલનું)

૪ ચોખાભારની ૦૧ રતી	૧૬ માનની ૧ રતી
૪ પા રતીની ૧ રતી	૨૪ રતીને ૧ ટાક
૧ ચોખાભાર ૧ આની	

કોષ્ટક (દ્રોણ-વજન)

૪ ગ્રેન = ૧ કરેટ	૨૮ પાઉંડ = ૧ ક્વાર્ટર
૧ કરેટ = ૧ પેનીવેટ	૧૧૨ પાઉંડ = ૧ હ'દ્રવેટ
૨૦ પેનીવેટ = ૧ ઓાસ	૨૦ હ'દ્રવેટ = ૧ ટન
૧૨ ઓાસ = ૧ પાઉંડ	

કોષ્ટક (મોતીના હિસાબનું)

૧૬ વિશારતી = ૧ બગમ	૧૩૫ ટકા = ૧ રતી
૧૬ બગમ = ૧ રૌડકો	૨૪ રતી = ૧ ટાક
૧૦૦ ટાકા = ૧ થપ = ટકા	

કોષ્ટક (પેસાનું)

૧ પાઇ	૩ પાઇ = ૧ પેસા = $\frac{1}{2}$ પેન્સ
૧૨ પાઇ અથવા ૪ પેસા = ૧ આનો = $\frac{1}{4}$ પેન્સ	
૧૬ આનો = ૧ શિલિંગ = ૧ શિલિંગ ૧ પેન્સ	
૧૦ શિલિંગ = ૧૫ શિલિંગ	
૧,૦૦,૦૦૦ (૧ લાખ) = ૭,૫૦૦ પૌંડ	
૧૦૦ લાખ શિલિંગ (૧ કરોડ) = ૭,૫૦,૦૦૦ પૌંડ	

કોષ્ટક (વજનનું)

૬૦ સેકંડ = ૧ મિનિટ	૪ અઠવા કિઆ = ૧ મહિના
૬૦ મિનિટ = ૧ કલાક	૧૨ ફેબ્રુઆરી મહિના અથવા
૨૪ કલાક = ૧ દિવસ	૩૬૫ દિવસ = ૧ વર્ષ
૭ દિવસ = ૧ અઠવાદિયુ	૩૬૬ દિવસ = ૧ લીપવર્ષ
૧૪ દિવસ = ૧ પંચમહાદિયું	૧૦ વર્ષ = ૧ દશકા
૧ પાણીના એક પિન્ટનું વજન ૧૧ રાત્ર વાય છે	
૨ પાણીના એક ઘન ઇંચનું વજન ૨૫૨ ફૂટ ગ્રેન વાય છે.	
૩ પાણીના એક ગેલનનું વજન ૧૦ રાત્ર વાય છે	
૪ પાણીના એક ઘન ફૂટનું વજન ૧૦ રાત્ર વાય છે	
૫ મેટ્રિક સિસ્ટમની સંજ્ઞાઓના અર્થ નીચે મુજબ છે.	
ટકા = ૧૦ ગણા	એસ = $\frac{1}{100}$
હેક્ટો = ૧૦૦ ગણા	સેન્ટિ = $\frac{1}{1000}$
કિગ્રા = ૧,૦૦૦ ગણા	મિલી = $\frac{1}{1000000}$
મિત્રીયા = ૧૦,૦૦૦ ગણા	એક હોર્સ પાવર = ૭૪૬ વોટ

કોષ્ટક (મેટ્રિક સીસ્ટમ)

૧૦ મિલિમીટર = ૧ સેન્ટીમીટર = ૦.૩૯૩૭૦૧૧૩ ઈંચ
૧૦ સેન્ટીમીટર = ૧ ડેસિમીટર = ૩.૯૩૭૦૧૧૩ ઈંચ
૧૦ ડેસિમીટર = ૧ મીટર = ૩૯.૩૭૦૧૧૩ વાર
૧૦ મીટર = ૧ હેક્ટોમીટર = ૧૦.૯૩૭૦૧૧૩ વાર
૧૦ હેક્ટોમીટર = ૧ કિલોમીટર = ૧૦૯.૩૬૧૪૩ વાર
૧૦ કિલોમીટર = ૧ મીટર = ૩૯.૩૭ ઈંચ
૧ કિલોમીટર વગળા $\frac{1}{2}$ માઈલ વાય છે અને
૮ કિલોમીટરના વગળા ૫ માઈલ વાય છે

ખજૂર • ખજૂરીના વૃક્ષો હિંદમા ડે હિંદમા

ખજૂર અને ખજૂરીના પાક ખાન સાનરણ પ્રમાણમાં પાલખના સુલતાન નિર્વામા થાય છે આવી ધીરની આખાતના બદરૈ, બસરા, અમોરિ, બહેરીન અને મરકત ખાતેથી હિંદમા મુકબા ખજૂર અને ખજૂરીની આયાત રીમરૈ અને દેરી વહાણો મારફતે થાય છે ૧૮૩૮-૩૯ માં ૧૫,૦૦૦ ટન, ૧૮૩૯-૪૦ માં ૧૪,૦૦૦ ટન અને ૧૮૪૦-૪૧ માં ૫૮,૦૦૦ ટન ખારેક ખજૂરીની આયાત થઈ હતી તેની કિંમત અનુક્રમે રૂપિયા ૪૫ લાખ, ૫૫ લાખ અને ૫૪ લાખની હતી હિંદમા ખજૂરીના વૃક્ષની ખેતીના વિકાસ શક્ય અને ફાયદાકારક થઈ પડે તેમ છે આ આનર્માં પાલખના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવું રહ્યું

ખનિજો (હિંદના)

અમરખ-આખી દુનિયામાં હિંદુ નેટલું અમરખ કોઈ પણ દેશમાં ઘટ નથી દુનિયાને ભોળતા માલવા ૮૭ ટકા હિંદ પૈસા કરે છે મદ્રાસ, ઉત્તર નાગપુર અને બિહારના કેટલાક ભાગોમાંથી મળી આવે છે

કથાઈ-ખર્માં તેનાસરિખ પ્રાંતમાંથી મળી આવે છે.

કોલસો-અરિયા, રાણીગંજ (બંગાળમાં) ગિરિડિહ (બિહારમાં), ઉમરિયા (રૈલા રાજ્યમાં), હેડાના. અને આસામમાં થાય છે (વધુ માટે જુઓ 'ક' વિભાગમાં અલસા)

સૂનો-રેવામાં સનના અને સિંદહટમાં થાય છે

પેટ્રોલિયમ-આસામ અને ઉત્તર ખર્માં

માણિક-ખર્માં

મીઠું-સુલતાનના સાબર સંચાવર પાસેથી નહિયા-વાલના કિનારેથી તથા મદ્રાસમાંથી

ગેઝિનિઝ (ધાતુ, કાચી)-વિજાગાપટ્ટમ પાસેથી, મેડુર, મધ્ય પ્રાંત, તથા મદ્રાસમાં

લોહ-ગુના પ્રાંતમાંથી રાયપુરમાંથી, મદ્યુર તથા બેંગાલગુરમમાંથી (વધુ માટે જુઓ ઉદ્યોગ)

સોનું-કોલર અને મેડ્યુની સોનાની ખાનોમાંથી

ખાઈખરવાટ હિંદના ઉત્તર વિભાગનો એ

પ્રસિદ્ધ પર્વતમાર્ગ છે હિંદની ઉત્તર દિશામાં હિમાલય અને હિંદકુશ પર્વતો આવેલા છે આ પર્વતો હિંદના ઉત્તર ભાગનું સુર રીને રક્ષણ કરી રહ્યા છે આ પર્વતોમાંથી ડાંગેની વાંચા રીને આવવાના ચોકા માર્ગો પર્વતોની વચ્ચે થઈને જૂના સમયથી ચાલુ છે તેમાં સૌથી જૂનો, સૌથી મુગમ અને પ્રસિદ્ધ માર્ગ ખાઈખરવાટ છે બાન્સાલ સિકંદર, તૈમુર લગ, બાબર, મહમદ ગિઝની, શાહજહાન યોરી વગેરે આક્રમકારી શાહો પોતાના સૈન્યો સહિત આ જ માર્ગદારા હિંદમાં આવ્યા હતા આ માર્ગદારા અફઘાનિસ્તાન અને બીજા દેશો સાથે જમીન માર્ગે હિંદના વેપાર ચાલે છે એના ઉપર અફઘાનિસ્તાનના ભાગમાં રહ્યા બાંધ્યા છે અમાઉ ડાંગેની વાણઝારૈ ચાલતી હતી હમ્લા મોટર લોરોએની વાણઝારૈ અને છે આ ખાઈખરવાટની આસપાસ જનની લડચેલા પહાણો વસે છે એમનો મુખ્ય ધંધો લૂંટકાઈને છે આથી રસ્તાની સહિસ નામદિ માટે પર્વતના શિખરો ઉપર ચોકિદારીના સેકંડો ઘાણા રથપાયા છે

ખાદી : ચરખાથી હાથે ખાતેલા સુતર અને તે હાથની શાગો ઉપર બનાવેલા સુતરના કાપડને ખાદી અથવા ખદર કહે છે આ કાપડ મજબૂત પરંતુ નરુ અને ખરબચડું હોય છે પૂંચ મહત્તરમાં ગાંધીએ હિંદમાં એની શરૂઆત રથ વર્ષ ૧૯૦૬માં કરાવી હતી મિલોમાંથી થયે ખાદી જેનું કાપડ બનાવે છે ખરડ આ ખાદી બનાવતી ગણાય છે અસર ખાદી બનાવવામાં પૂંચ મહત્તરમાં પ્રયાસોથી હિંદના કૃષ્ણક ભાગમાં ખાદીની પેદાશના મજબૂતપણે રથપાયા છે આને વહીવટ ચરખાસ થ કરે છે એ અખિલ હિંદ ચરખાસ થ પાસે લાગે રથિયાનું ફંડ છે ખાદીની પેદાશથી લાગે મરીખ સી-મુકેને કામધંધો મળી રહ્યો છે આ પ્રજ્ઞત લોકકલ્યાણ પુકતી છે ચરખાસ થની સેકંડો કંકાનોમાં લાગે રથિયાની ખાદી વેચાય છે આનો વિકાસ રાષ્ટ્રિય સરકારે કરવાનો રહ્યો

ખાંદેશ મુગમ ઈલાકાનો આ નિર્દેશ છે તાપી નદી એમાંથી વહે છે આ પ્રદેશમાં નુબાર, જાનરૈ, મદ અને કપાસના પાંચ થાય છે, તેમાં પાંચ કપાસ મળેા થાય છે કપાસના બિંબો અને પ્રેસો મુકબા પ્રમાણમાં આ નિર્દેશમાં છે બુસાવળ ખાતે આ ખાઈ ખી રે રીની મોટી વડ રોપવું

કારખાનું છે. પૂર્વ ખાન્દેશનો વિસ્તાર ૪,૧૫૧ ચો. માઈલનો અને પશ્ચિમ ખાન્દેશનો વિસ્તાર ૬,૪૦૧ ચો. માઈલનો છે.

આ પ્રદેશની કુલ વસતિ ૭૫૫ લાખ માણસોની છે. પૂર્વ ખાન્દેશની વસતિ ૧૨ લાખની છે. વસતિમાં સુજાતી વેપારીઓ વિશેષ પ્રમાણમાં છે. આંખા પુષ્પજ પ્રમાણમાં થાય છે. વરસાદ ૩૦-૪૦ ઇંચ પડે છે. આ જિલ્લાના જંગલોમાં શહેરમાં કાપડની એક મિલ છે, અને કપાસમાં ૧૦૦ મિલો છે. અહીં કાચની બગીચો પણ બને છે. જંગલોમાંની વસતિ ૩૪,૨૮૧ ની છે. આ પ્રાંતની રેલ રાખવાની છે. પુલિયાની વસતિ ૬૬,૬૩૬ માણસોની છે. અમરનેરની વસતિ ૨૩,૪૬૧ અને બુસાવગની ૨૯,૦૦૦ ની છે. આ પ્રાંતમાં ઘણાં શહેરો છે.

બેની: હિંદ બેનીપ્રધાન દેશ છે. આ દેશની ૩૬ કરોડની પ્રતમાંથી ૨૬ કરોડ માણસો તે સીધી કે આડકતરી રીતે બેની કરે છે. બેનીથી દેશની સમૃદ્ધિ બહુ વધી નથી. બેની આપણે ત્યાં બૂની કબી થાય છે. હિંદમાં હંછ યંત્રોની શાસ્ત્રીય બેની બહુ નહય પ્રમાણમાં થાય છે. ખાનદેરા પણ પૂરતા પ્રમાણમાં થતાં નથી. હિંદના બજારો નજામાં હોવાથી ઠાંડી બેની થઈ શકતી નથી એટલે મણા ગરીબ છે. એમને ખીસાર કરવા બેંકોનો સમાવડ નથી, જ્યારે હોય ત્યાં બધા બાંધીને બેનીરોના રુપરોમાં થઈ શકતા નથી. બેનુનોનો મોટો ભાગ નિરક્ષર છે. આથી એમનામાં કોઈપણ બનતી સંસ્કૃતિનો વિકાસ થતો નથી. હિંદ બેનુનાં પગાવપણું, અસાનપણું, નિરક્ષરતા અને નિર્વંનતા તથા સંસ્કૃતિ સુધારવા ગિવાય હિંદ કડીપણ હોનાંતિ મેળવી શકશે નહિ.

હિંદમાં કુલ ૧૮ લાખ ચો. માઈલ જમીન છે. આખા જમીનના ફેરવણું હિંદ ૨.૧૫ ટકા ભાગ છે. આખા જમીનનું ફેરવણું ૫૧૦ લાખ ચો. માઈલનું છે હિંદ (ગ્રિટિસ)માં ૧૧ લાખ ચો. માઈલમાંથી ૪,૦૬,૨૪૦ ચો. માઈલ એટલે ૨૬ કરોડ એકર જમીનમાં પાંડો ઉગારી શકાય છે. એટલે કુલ ૩૭૫ ટકા જમીન બેનીને લાયક છે. આ સિવાય ૧,૫૪૦ લાખ એકર જમીન બેનીને શોષ્ય હતાં એટલું વજારની છે એને ધોડી સુકેલીથી એટલું શોષ્ય બનાવી શકાય, પણ અખલેની મૂડી એના વિકાસ માટે નેહરો. યંત્રો અને સામગ્રી બેનીથી આ ૨૨ ટકા એટલું સિવાયની જમીનમાંથી કેટલોક ભાગ બેનીને શોષ્ય થઈ શકે, તે અખલથીએની તપાસ માં છે.

હિંદની વસતિ ૩૬ કરોડમાંથી બેનુનોની સંખ્યા ૨૬ કરોડની છે. બેનુની રીઠ ૧ એકર જમીનથી એટલું જમીન આવે છે. આથી હિંદની જમીનના દેવા નાના નાના ટુકડાઓ થઈ ગયા છે તે સમજીએ. હિંદની જમીનના આ આંતિ નાના ટુકડા આર્થિક રીતે બેનુનોના પોષણ માટે અપૂર્ણ છે.

હિંદમાં કુલ ૫ કરોડ એકરની જમીન કૃષા કે નહેરોના પીતના પાણીથી પાકો આપે છે જાણી ૨૧ કરોડ એકર વરસાદની દવા ઉપર નેહ છે. હિંદની પીતનો મુખ્ય આધાર વરસાદ છે. રાત્રી વાગ્યા હિંદના બધા ભાગમાં પડેલા નથી. આથી કોઈ કોઈ ભાગમાં વારંવાર ડકાનો પડે છે. હિંદમાં પાકોની નિષ્પજના વારંવાર થાય છે. હિંદના પીતના પાણીમાંથી નહેરો ૨૬૦ લાખ એકરોને પાણી પાયા છે, ૬૮ લાખ એકર જમીન કુડો અને તળાવોમાંથી અને ૧૧૭ લાખ એકર કૃષાઓમાંથી પીતનાં

પાણી પીએ છે ૫૩ લાખ એકર જમીન સાધનોથી પાણી પીએ છે. આમાંથી સરકારી નહેરો ૨૨૦ લાખ એકર જમીનને પાણી પાયા છે. આ નહેરો ઉપર કુલ ૧૩૭ કરોડ રૂપિયાની લાગત થઈ છે. સરકારી નહેરોની પેસાશ કુલ ૧૨ કરોડ રૂપિયાની અને ખર્ચ ૨૫૫૫ કરોડનું હતું આમાં સરકારને લગભગ ૪૫૫ ટકા ખર્ચ પડે છે.

ગ્રિટિસ હિંદમાં ૧૮૫૫ કરોડ એકર જમીન છે. બ્યારે ૪૨૫૫ કરોડ એકર જમીન ફેરી રાખે પાસે છે ૫ કરોડ એકર જમીન હિંદી સરકારના બનુચિરાન અને સરહદી પ્રાંતો નેવા સીધા શાસનવાળા પ્રદેશોની છે હિંદની સરકારના આકાંક્ષો મુજબ આમાંથી ૬૬૫૫ કરોડ જમીનની માપણી કરવામાં આવે છે ૪૩૫૫ કરોડ એકર જમીન લાયક બેનીને લાયક બેની છે. આ હિંદમાં કુલ હિંદની જમીનના ૬૫ ટકા જમીન થઈ, બાકીની જમીન માંથી ૧૩.૪ ટકામાં જંગલો છે, જાણી ૨૧૭ ટકા જમીન જંગલથી, પર્વતો, શહેરો, ગામો અને ખારી જમીનમાં ફેલાયેલી છે. એમાં બેની થઈ શકતી નથી બેની માટે તેા થાતુ માત્ર ૩૦ થી ૪૦ ટકા જ જમીનનો ઉપયોગ થાય છે ઈ. સ. ૧૬૩૬-૩૭ માં કુલ ૨૬૫૫ કરોડ એકર જમીનનુ વાવેતર કરવામાં આવ્યું હતું

હિંદમાં લગભગ (ગાયો, ભેસો, બગરો) ૨૦ કરોડ બનવરો છે આપણે ત્યાં ઘોડાઓને બેનીમાં બેક કરવામાં કામે લગાડના નથી મુરોષ અને અમેરિકામાં યંત્રો અને ઘોડાને બેનીના કામે લગાડે છે આ બેનીના ઘોડાની ભત મણી મળતુ અને જયોઃ કર્યાં બેવડું કામ આપે છે આપણે ત્યાં યાંત્રિક બેનીનો વિકાસ બહુ જુલ થયો છે, કારણ કે બેનુનો પાસે યંત્રો ખરીદવા પેસા પણ નથી, તેમ જમીનના ટુકડાઓમાં યંત્રોની બેની પાયાય નહિ સરકારી ધોરણે બેની પાયા અને પંલબની પેડે નાના નાના ટુકડાઓ લાગીકારીમાં એકત્ર કરીને બેની કરે તે જ યંત્રો પાયા શકે.

હિંદના પાંડો કેટલી જમીનમાં વવાય છે તેનો કોડો નીચે સુખ્ય છે — [કુલ ૨,૧૭,૦૮૬ હબર એકર]

[૧] અનાજના, થણા વગેરે કુલ ૨,૦૪,૦૩૬ હબર એકરમાં એટલે ૭૬.૩ ટકા જમીનમાં વવાય છે.

ગોખા	૮૧,૧૭૮	હબર એકર
જુવાર	૨૪,૦૧૨	" "
મકાઈ	૫,૬૫૪	" "
ધઈ	૨૫,૨૪૬	" "
બાજરો	૧૧,૪૫૧	" "
ચણા	૧૫,૦૬૬	" "
જવ	૬,૫૩૧	" "
રાગી	૩,૫૮૫	" "
પરચુરણ અનાજ	૨૬,૦૭૭	" "

[૨] તેલીબિયાં વગેરે કુલ ૧૮,૬૫૭ એકરોમાં ૧૬૩૯-૪૦ માં વાવણી થઈ હતી (૬૭ ટકા)

અગરો	૨,૩૪૨	હબર એકર	એરંડા	૪૧૭	હબર એકર
નારિયેલ	૬૬૫	" "	રાઈ, રાસરી	૩,૩૮૮	" "
તલ	૩,૭૨૮	" "	બીજી પાંડ	૧,૮૦૦	" "

- [૩] ખાંડ મરેના રોડી કુલ ૪,૨૮૫ હબર એકરમાં એટલે ૧.૬ ટકામાં વચાઇ હતી.
- [૪] તેલના (મરી, સૂંઠ, ખીપર) કુલ ૧,૪૧૪ હબર એકરમાં એટલે ૦.૭ ટકામાં વચાઇ છે.
- [૫] શાકભાજી અને ફળફૂલો ૪,૮૩૫ હબર એકરમાં એટલે ૧.૮ ટકામાં વચાઇ છે.
- [૬] નનવરો માટે ધાસ ૧૦,૭૬૨ હબર એકરમાં એટલે ૪.૦ ટકામાં વચાઇ છે.
- [૭] તાંતણાંઓના પકિડા કુલ ૧૮,૬૫૭ હબર એકરમાં એટલે ૭ ટકામાં વચાઇ છે. આમાં કપાસ, જાપૂટ, રાણ જેવા ઉપયોગી પકિડાનો સમાવેશ થાય છે.
- [૮] રંગવાનાં સાધનો જેવાં કે હરદે બગેરે ૬૦ હબર એકરમાં વચાઇ છે.
- [૯] જોપાધિઓ અને કેરી વસ્તુઓ ૨,૦૫૭ હબર એકર એટલે ૦.૮ ટકામાં વચાઇ છે.—

અરીસી	૭.૦ હબર એકર
કોરી	૬૮ " "
આઠ	૭૬૪ " "
તમાકુ	૧,૧૫૧ " "
પરચુરણ	૨૫૬ " "

[૧૦] પરચુરણ પકિડા ૧,૨૩૧ હબર એકરમાં વચાઇ છે.

હિંદમાં ખોરાકોના પકિડા ૮૧ ટકા જમીન રોકે છે. આ ઉપરાંત આખી ૩૬ કરોડની જમીન ખોરાકોનો સમાવ જમીન સથિ સંબંધ ધરાવે છે. હિંદની પ્રાચી ખોરાક માટે ૧,૦૦૦ લાખ ટન પાક ભેળાં એવા અંકસૂચી છે; પરંતુ હિંદમાં કુલ ૭૫૦ લાખ ટન (૭૫ કરોડ) થી વધારે જમીન પાકતું નથી. આમાંથી કેટલુંક બીજા અને વાવણી માટે રાખે છે. કેટલુંક નનવરોને ખવરાવે છે, થોડું પરકેરી માટે રાખે છે, બાકી ૬ કરોડ ટન હિંદની પ્રાચી માટે બાકી રહે છે. આ જોનીવાડીના રેશમાં લેકોને ખાવા માટે પૂરતું ધાન્ય મળતું નથી. પ્રાચી જમીન પ્રમાણ એ વચે ૧ (૧૨ થી ૫૦ લાખ) તે પ્રમાણે જોનીવાડીના હિંદમાં વિકાસ નથી. આથી ભવિષ્ય માટે ચિંતા રાખવાનું કારણ રહે છે.

હિંદની જોનીની તકીકી એ છે કે આખી ત્યાં આર્થિક ખેતી નથી, થોડા પ્રમાણમાં ખાતર નાખવામાં આવતું નથી; ધાણની ખીત માટે નહેરોના પૂરો વિકાસ નથી, જમીનના હુકમો પડે નાના નાના વહેંચાઈ ગયા છે. ઉંઘી એક થતી નથી. સારાં બીજોના સંગ્રહ થતો નથી. સંરોધન થતું નથી. આથી હિંદની જમીન પેરા કરે પણ આંકડા પાક એકર દીઠ છે. દર એકરે જુદા જુદા હેતોમાં કેટલો પાક થાય છે, તે નીચેના આંકડાઓ દર્શાવે છે—

દેશ	જોખાની પેદારા એકર દીઠ રતલ	ધઉની પેદારા એકર દીઠ રતલ
ઇટાલી	૪,૬૦૧	૧,૨૪૧
ન્યાન	૨,૭૧૦	૧,૫૬૮
ઇન્ડિયા	૨,૩૫૬	૧,૬૮૮
અમેરિકા	૨,૧૧૨	૬૭૩
બ્રિટન	૦	૧,૮૧૨
જર્મની	૦	૧,૭૪૦
હિંદ	૧,૩૫૭	૧૩૨

હિંદમાં એક એકરે એક ટન જોખ પેદા થાય છે; ન્યાન એક એકરે ૬ ટન ખાંડ થાય છે. હિંદમાં એકર દીઠ ૮૫ રતલ હલકા કપાસ થાય છે; ઇન્ડિયામાં એક એકર દીઠ ૨૦૦ રતલ થાય છે. જીન" તેલીબિયાના પકિડા પણ એકર દીઠ બહુ થોડા થાય છે.

હિંદમાં ખેતીનો બધો આધાર વરસાદ ઉપર છે, હિંદની સરકારને સુખ્ય આપક ખેતીવાડીમાંથી જ થાય છે; છતાં ખેડૂતોને માટે બેઠવી સગવડો મળતી નથી. હિંદને ખેડૂત થણી જ ગરીબ છે. ખેતી પાસે પટોરવા પૂરતાં વસ્તો નથી; ખાવા પૂરું થાન નથી, ધી, તેજ તેા ક્યારેક મળે છે, એના માથે મોડું કરજ છે સરકાર રાજકાળમાં જૂથ નાણાં ખર્ચી રાખે છે, પરંતુ ખેડૂતો માટે બહુ થોડા પ્રમાણમાં ખર્ચ કરે છે.

હિંદમાં ખેડૂતો પાસેથી સરકાર ત્રણ પદ્ધતિઓથી મહેસૂલ મેળવે છે. (૧) રેવન્યુવારી (૨) જમીનદારી મહેસૂલ થોડા વખત માટે જ નક્કી થાય છે. (૩) જમીનદારી યાવતજાણ મુખી નક્કી કરેલ પદ્ધતિ. આમાં પ્રથમ રેવન્યુવારી પદ્ધતિ સુખ્ય નાનાં નાનાં ખેતરોના માલિકો અથવા ખેડૂતો ઉપર મહેસૂલની આધારી કરીને મહેસૂલી અમલદારો કરાવે છે. લગભગ ૫૦ ટકા જમીન રેવન્યુવારી પદ્ધતિથી ૩૦ ટકા થોડા સમય માટે નક્કી કરેલી પદ્ધતિથી, ૨૦ ટકા હંમેશા માટે નક્કી કરેલી મહેસૂલી પદ્ધતિ પ્રમાણે મહેસૂલ વસૂલ કરાય છે.

જોનીની પેદારામાં કેટલીક પરિદો ખાતે થયે છે. અનાજ અને ખોરાકોની વસ્તુઓ રેશમાં જ ખવાઈ ભય છે. ૧૯૩૬-૪૦ માં જોનીની નીચે સુખ્યની વસ્તુઓની નિકાસ થઈ હતી—

વસ્તુ	રૂપિયા (હબરમાં)	વસ્તુ	રૂપિયા (હબરમાં)
તેલીબિયા અને કપાસ	૩,૧૦,૪૫૭	આ	૨,૧૨,૬૪૨
બિયાં	૧,૧૮,૬૭૪	જાપૂટ કાંચો માથ	૧,૬૮,૪૬૨
અનાજ દારોઆદો	૫૦,૮૮૪	જોખ	૨૦,૨૬૦
શાકભાજી ફો	૨૩,૬૬૪	લાકડું	૧,૭૦૩
જીરું, ધાસચારો	૪૮૦	રખર	૬,૩૭૬
નનવરો	૧૩,૭૫૧	તંબાકુ	૨૫,૨૮૧
પેક કરેલી ખોરાકોની		તેલના	૧૦,૭૬૩
વસ્તુઓ	૭,૦૮૭	ગુંદર, લાખ અને ગુગળ	૨૨,૨૪૦

બધી મળી કુલ ૧૦,૭૬,૪૧૪ હબર રૂપિયા હિંદની કુલ વસ્તુઓની નિકાસ ૨,૪૩,૬૬,૬૬,૦૦૦ રૂપિયાની થઈ હતી, તેના અર્ધથી વધારે નિકાસ વનસ્પતિના કાંચા માવની ઉપર સુખ્ય હતી. આ આંકડા બ્રિટિશ હિંદના છે. કેરી રાન્યોના વિશાસપાત્ર આંકડા પ્રગટ થતા નથી.

જોનીમાંથી હિંદની કુલ પેદારા ૧,૫૬૮ કરોડ રૂપિયા જેટલી થાય છે વિવંધમાં દરેક આલસ દીઠ જોનીની પેદારા ૧૦૨ રૂપિયા, અમેરિકામાં ૧૭૫ રૂપિયા અને કેનેડામાં ૨૧૩ રૂપિયા જેટલી થાય છે હિંદના ખેડૂતો ઉપર ૧,૨૦૦ કરોડ રૂપિયા જેટલું કરજ છે એ કરજ તેઓ ભરી શકતા નથી. એમની જમીનો જરાકોના હાવમાં જતી ભય છે. વંધાવવારા કાળને મોટો ભોગે ખેડૂતો ઉપર પડકારો ભય છે એમનાં ખેતરોના નાના નાના વિભાગો થઈ ગયા છે. ખેડૂતોને સારાં નનવરો, સારાં બીજો કે

ખેતરો મળતાં નથી. એમની સ્થિતિ ઘણી જ નબળી થતી જાય છે. એમનાં બાળકોને માટે શિક્ષણનાં સાધનો પણ પૂરાં મળતાં નથી, તેમ જ વૈવધીય મદદનો પણ અભાવ છે.

બ્રિટનમાં ખેતીમાં વધતિનો ૭.૧ ટકા ભાગ અમેરિકામાં ૨૩ ટકા, કેનેડામાં ૩૧ ટકા, જર્મનીમાં ૩૦.૫ ટકા, ફ્રાન્સમાં ૩૮.૩ ટકા ભાગમાં ૫૦.૩ ટકા અને હિંદમાં ૬૦.૨ ટકા ભાગ ખેતીમાં રોકાયેલો છે. હિંદ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. હિંદની ગરીબીનું મૂળ કારણ આ છે. હિંદના ખેડૂતો અણણ છે. નવા શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાન અને રસાયણની ભરૂંશીરી તેઓ ભણતા નથી, આથી જ એમની પ્રગતિ અટકી પડી છે. હિંદી ખેડૂતને વખતની કિંમત નથી, કામ કરતાં કરતાં બેઝગળીમાં તળાકુનાં બી પીએ છે. તેમનામાં પરપર સહકારની વૃત્તિ નથી. તેઓ જૂના સંસ્કારો પ્રમાણે ચાલે છે. તેમની પાસે નવીનતા અને આધુનિક સાધનો માટે પૈસા અને સાધનો બને નથી, સિરવપાલન નથી. દેખરેખ વગર કાંઈ મજૂર પોતાનું સમજને કામ કરતો નથી. આ બધા પ્રતિબંધ સન્નિવો એ ગ્રામીણ ધરાવનાર પ્રભામાં હોય છે, તે હિંદી ખેડૂતોમાં છે.

આપણે ત્યાં ખેતીમાં નિયંત્રિતતા નથી, નવાં નવાં સારાં બીજો મેળવવાની ખેડૂતોમાં શક્તિ નથી. આથી ભુને ચીંટે ફળ અને ગરીબાઈ નીચે દબાવે તેઓ ચાલે છે. એમના વારસા હઠકનો કાપડા શ્રુજ્ય યુગે અને પોતો વચ્ચે જમીન વડે આની ભય છે. નાનાં નાનાં ખેતરોમાં થંભો વડે ભીંડી ખેતી થઈ શકતી નથી. હિંદી ખેડૂતોનો અવાજ ધારાસભા કુખી પહોંચતો નથી. મજૂરોના પ્રતિનિધિઓ અધ્યક્ષ અને પ્રાંતિક ધારાસભામાં છે, પણ ખેડૂતોના પ્રતિનિધિ કોઈ નથી. ત્યાં એમનાં ફળ રહનાર કે સાબળનાર કોઈ નથી. ખેડૂતો ૭૦ ટકા છે, બ્યારે કાપડામાં અને બીજા વિશાગોનાં મજૂરો તેો માત્ર ૩ ટકા જ છે.

ખેડૂતોને હમણાં ખેતીનું કામ ૬-૭ માસ રહે છે. એમને ખાદી, ચરખા, સાદી બનાવવી, પાદીઓ બનાવવી, મધપુકા ઉતારવા, ફળફૂલોનાં ફરો ઉતારવા, રોપવા બનાવવા, પછી ઉતારવાં અને બીજા કેટલાક પધ્ધા શીખવવા ભેજાં, વિકાસની દૃષ્ટિએ આ કામ કરાવવાનો બીજો રાજ્ય માથે રહે છે.

ખેડૂતો જલુ વહેમી અને અધ્યક્ષ હોય છે. તેઓ ખોટા ખર્ચા કરે છે. તેમની અધ્યક્ષતાને લાભ પાના-ફારો ઉઠાવે છે. ખેડૂતો પોતાના જલોના મરણ પાછળ પ્રેતજીવનોમાં પણ ખર્ચ કરે છે. વિવાહ, સીમંતાલિક પ્રસંગોમાં ખૂબ પડે હાથે ખર્ચ કરે છે. આ બધું તે ધણું ખર્ચ નાણું કરને લઈને કરે છે.

ખેતીના વિકાસ અને વૃદ્ધિ માટે એક રાજ્ય કેટલું કરી શકે છે, તે ભાગના દાખલા પરથી જણાશે. ભાગીજોની સંખ્યા વધીને જા કરોશની થઈ છે. એમને જ પૂરી પડે તેટલી ખોરાકની પેદાશ ભાગી અને વતી નહોતી. ત્યાંની જમીન પણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિની ખેડાતી નહોતી. ભાગીજ સરકારે ઉદ્યોગપતિઓ, રસાયણિકો અને ખેતીના અનુભવીઓએ પરપર સહકાર સાધીને ભાગીજની ખેતીને સુધારી દીધી છે. ત્યાં હવે સરસ ખાતરો ખેતીમાં નખાય છે; ભીંડી ખેડવાય છે, સારાં બીજો મેળવવાને વચાય છે. જમીનની ખેતીમાં થંભો સેવા લેવાય છે; ખેડૂતોને રેશમના કીડા ઉછેરવા અને રેશમ વણી તેવાર કરવા તથા બીજા ઘણા સુહૃદ્ધોગો શીખવવામાં આવ્યા છે. એમને સરતા ભાંવે જળ-વિપુલતાં પડેલાંકાંડમાં આવે છે. આથી ભાગીજ અનાજની પેદાશ જલુ વધી ગઈ છે. એ દેશની પ્રજાની ખોરાકીને સવાય આ રીતે સ્વાસ્થ્ય બન્યા છે.

રશિયામાં તેો ખેતીની સુધારણા માટે ભરૂંપ હજે વિકાસ થયો છે. ત્યાં સહકારી પદ્ધતિએ સમૂહનંત્રી ખેતરોને વહીવટ ચલાવાય છે, પાંચ પાંચ લાખ એકરોનાં મોટાં વિશાળ ખેતરો થંભોથી ખેડાઈને વચાય છે. સુપરેલી હમની શાસ્ત્રીય ખેતી ત્યાં ચાય છે. પાંચ પાંચ વરસની યોજનાઓ કાઢીને રશિયાની સામ્રાજ્યી સરકારે ખેતીને ચાંત્રીક પદ્ધતિ પર લાવીને લગભગ ૭૫ થી ૮૦ ટકા ખેતી સમૂહનંત્રી મોટાં ખેતરો બનાવીને વિશાળ પ્રમાણમાં પાકો ઉત્પન્ન કર્યા છે. આ કામ માટે ત્યાંની સરકારે અખતે રૂપિયા ખર્ચ્યાં છે આને રશિયા પોતાની ૧૭ કરોડની પ્રજાને અનાજ પૂરું પાડવા ઉપરાંત પરદેશો ખાતે મોટા પ્રમાણમાં ખાસ મોકલે છે.

હિંદમાં આપણે અનાજની પેદાશ માટે થોડી તંગી ભોગવીએ છીએ. અનાજની પ્રાંતવાર સારાસરી કેટલી પેદાશ થાય છે અને સારાસરી કેટલી જરૂર એ પ્રતિતેન રહે છે, તેનો કોઠો (સરકારી આંકડા પ્રમાણે) નીચે સુજાય છે.—

	ગોખા		થઈ		ભુવાર-ખાજરો		ચણા	
	ઉત્પાદન ૧૦૦૦ ટન	વપરાશ ૧૦૦૦ ટન	ઉત્પાદન ૧૦૦૦ ટન	વપરાશ ૧૦૦૦ ટન	ઉત્પાદન ૧૦૦૦ ટન	વપરાશ ૧૦૦૦ ટન	ઉત્પાદન ૧૦૦૦ ટન	વપરાશ ૧૦૦૦ ટન
આસામ ...	૧૭૬૭	૧૭૬૦	૦	૧૧	૦	૦	૦	૦
બંગાળ ...	૮૮૦૨	૮૮૧૧	૪૫	૨૮૧	૩	૪	૭૬	૧૧૭
બિહાર ...	૩૦૫૨	૩૨૪૩	૪૧૮	૪૫૧	૪૦	૪૦	૪૩૬	૪૧૬
મુબઈ ...	૧૦૩૦	૧૫૧૨	૩૧૧	૫૪૮	૩૧૮૭	૩૪૪૧	૬૧	૧૫૭
મધ્ય પ્રાંત અને વરહ ...	૨૨૫૪	૨૦૩૨	૧૧૬	૬૩૬	૧૦૨૭	૧૦૩૪	૨૦૬	૧૮૧
સરહદ પ્રાંત ...	૦	૬	૨૫૬	૨૧૦	૩૦	૩૦	૨૭	૩૧
ગોરિસા ...	૧૫૨૭	૧૩૪૧	૧	૧૦	૧૧	૧૧	૨	૨
પંજાબ ...	૩૨૦	૩૧૮	૩૬૨૦	૩૪૪૭	૩૬૭	૩૮૨	૬૫૧	૫૫૭
સિંધ ...	૪૮૨	૩૨૨	૩૦૮	૩૨૮	૨૧૫	૧૬૫	૫૫	૭૧
યુના પ્રાંત ...	૨૧૧૧	૨૩૧૬	૨૧૭૬	૨૧૦૪	૭૭૧	૧૮૩	૧૧૮૦	૧૫૬૨

ગોખાના હિંદમાં ૧૫ થી ૨૦ લાખ ટન ઘટાડો રહેતો હોય, તે શ્રદ્ધાથી પૂરો પાડતું હતું ઉમણું શ્રદ્ધાને ભાષાતંત્રના હાથમાં હોવાથી ત્યાંથી ગોખા ગ્યાવના નથી હિંદમાં વધારે ગોખા તથા બીજી અનાજ પેદા કરવાની વ્યવસ્થા હારે નેરણી થાય છે.

અનાજના મહાપુરુષના સમયમાં હિંદમાં અનાજના ભાવો ખૂબ ખૂબ વધી ગયા છે, એક માત્રામાંથી બીજી માત્રામાં આવે પહેલાંમાંથી ખાખી, વેપારીઓની આવે ભરી રાખવાની જરૂર અને મુદતના પ્રસંગોને લીધે કેરલાક લોકો જેવા દેશોને અનાજ ખૂબ પાડવાની જરૂરને લીધે આ મોંઘવાણીની સરખાતે થઈ છે એકુતોને આ વર્ષે તેા કાપડો નહિ થાય કારણ કે, તેઓ પોતાના પાક વેચી બેઠા છે પાંડુ આવના પછોને લાવે એમને ઠીક મળશે આમ છતાં ભયંકર મોંઘવાણીને લીધે એમને બીજી જરૂરિયાતોના ભાવો પણ વધારે આવના પડશે.

આપણા એકુતોને માટે માનસિક વિકાસના સાધનોના અભાવ છે, તેમને અક્ષરજ્ઞાન મળેલું નથી. જગતના પરિવર્તનની એમને ખબર પડતી નથી. એમને આખો જીવનમાં જો જ જૂની ઢબની ખેતી કરવી પડે છે ખેતીમાં કોઈ વિવિધતા નથી. તેમ બીજા કોઈ ધંધા નથી, વિજ્ઞાન કે ખેતીમાં સંશોધન કરીને નવા મુખારા કરવાની ભેગવાઈ પણ નથી હિંદના એકુતોની પદ્ધતિ અને ઘરેક મુજબ હલારો વર્ષો થયા કામ, ખેતરો, પોષાકો તેમ ભાષામાં વિશેષ પરિવર્તન સિવાય આપણે પરવત્તન અને દુષી જીવન ગુલારે છે. એકુતો ગમે તેવું કરજી કરતાં આંધળા ખાતા નથી એ કરજી તો એમને સ્વાભાવિક જની રહ્યું છે તેમના આપણાને માથે પણ કરજી હતું અને લાવિયમાં પુનઃપૌત્રો ઉપર પણ કરજી હતો.

કૌશલ પ્રધાનમંડો પોડોક વજન પ્રતિના સાધનમાં રહ્યાં, તેટલામાં એમણે એકુતોના કરજને ઘટાડવા માટે ઉપકારો કાઢ્યાઓ પસાર કરાવ્યા હતા, પરંતુ આ એકુતોનું કદ જુનું જક ધાળીને બેઠું છે, તે હાલ દુરન પોડોક સમયના કાંદાઓથી મુકરે તેમ નથી. એમને માટે વિજ્ઞાન પાથે આર્થિક, શિક્ષણ-વિદ્યાનિક વૈજ્ઞાનિક અને સંશોધન સંબંધી કમીએ એકબીજાને સહકારપૂર્વક કરવા રહ્યાં હિંદી સરકારે ને હિંદ અને બ્રિટન વચ્ચેના ઉદ્વિધામણને સંબંધ બાંધી ઊંચા લાવથી પાંડુ અને શિપિયા વચ્ચે ને સંબંધ બાંધી છે, તેથી એકુતોને હારે દુકાનના થાય છે.

હિંદની ખેતીના વિકાસ કરવાની રાષ્ટ્રીય સરકાર ઉપર મોગી કરજ પડવાની છે, આ મુખારો પોડોક વેળાના થશે નહિ. અનેક વર્ષોના આપણે અને સતત પ્રયત્નો મુકોળિત થોજના પ્રમાણે નિયમિત કરવા પડશે. ખેતીમાંથી

ગેતીના વિકાસ

ઉત્પલ ધતી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન વધારીને એમની બંતો સુધારવાની ખૂબ આવશ્યકતા છે ખજારમાં ને વસ્તુના સારા ભાવે ઉપજી શકે, નિકાસ માટે ને વસ્તુની વધારે માગણી હોય તે વસ્તુઓ વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પલ કરવી પડશે. હિંદમાં હજુ પણ વિદ્યાળ પ્રમાણમાં જીવન મેળવી શકાય તેવું છે આ જીવનમાં ખાડા દેકારો સારખા કરીને ખેતીને લાયક સરખી બનાવવી પડશે. નેજીનું પાણી મૂકી વધારાનું પાણી કાંદવાની વ્યવસ્થા પણ રાખવી પડશે; ખારી જીવનમાં ખારી પૂરીને એને ઉચી સમાનતાથી બનાવવી પડશે. પાણીથી ભરેલ કલણવળી જીવનમાં પણ મોટા પ્રમાણમાં માટી નાખી એને મુખારવી પડશે.

ખેતીવાડીના સાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો સાથે અક્ષરજ્ઞાનની એકુતોને માટે મુખ્ય જરૂર છે. એકુતો મોટે ભાગે દમણું નિરક્ષર છે.

એમને ખેતીવાડીનું સાસ્ત્રીય જ્ઞાન મળે, તેવી શિક્ષણોપાધના વિશાળ પાથે અમલમાં મુકવી એકરો અભાવ, અજ્ઞાન અને બીજી ઘરેલની અંદર ઊંઘેલા એકુતોને શેરી મોટી અગત્ય ખેતીનું રાષ્ટ્રીય જ્ઞાન અક્ષરજ્ઞાન સાથે આપવાની છે.

ખેતીમાં ટીક, ફતરા અને બીજી બીજી બંદુઓ તથા બીજી રોગો મુકળ પ્રમાણમાં આવે છે, તેથી વાર્ષિક કારેડો શિપિયનું ઉકરાન થાય છે ધર્મમાં જે નામની છોડો થાય છે, કપાસમાં બોખવીવીક નામે બંદુઓ આવે છે ગરો નામે બંદુઓ થાય છે, આ સર્વે રોગો અને બંદુઓના સાસ્ત્રીય ઉપાયો-અખતરા અને સંશોધનો દ્વારા મોટી ખેતીને થોડા સંરક્ષણ આપણ રહેશે.

હિંદની ખેતીમાં પહેલી ખિલવણી અનાજના પોડો કરવાની પડેશે. પરદેશી ખેતારક મંગાવવા પડે, તે કરતા હિંદમાં જ વધારે પેદા કરવાની મહેનત કરવી પડશે. હિંદમાં ઉમણું પેદા થાય છે, તે કરતાં ૨૦-૨૫ લાખ ટન ગોખા અને ઘઉંની પેદાશ વધારવી પડશે. હિંદમાં એકુતોના વંશજો ખેતરોના નાના નાના દુકાઓ થઈ વહેંચાઈ ન્ય છે, તેમાં પણ કોઈ કાંઈક બાધીને અટકાવ કરવો પડશે.

એકુતોને હાલના સંજોગમાં કરજની રાક્ષસી ખૂબ દખલ પડે છે, એ હિંદમાંથી પેડે એમની પીડ ઉપર વંશજો-પરાધી લાવેલું રહેવું છે, એના નિવારણ માટે કોઈ લાખો (વાસોના) સમયની પ્રગતિશીલ થોજના અમલમાં મુકવી પડશે.

એકુતોને સારા બજારો, ખાતર, સારા બીજો અને ખેતીનાં સારા સાધનો નેજી પ્રમાણમાં મળી રહે, તે માટે પણ થોજના ધરીને સહકારી ધારણે એને અમલ કરવો પડશે, એકુતોના મરણવિવાહારિક પ્રસંગના ખજારી બાજનામાં પણ કંઈક અંકુશ જરૂરી છે.

ખેતીના વિકાસ માટે નીચે પ્રમાણે મુખારા જરૂરના છે -

- (૧) વધારે ઉત્પાદન આપતાં તેમ જ મનુની સખાઈઓ સર્વન કરી શકે, તેવા બીજો સારાં હોવાં નેજી.
- (૨) પરદેશમાં કૃત્રિમ રસાયનિક ખાતરો આપીને એમ ઉત્પાદન વધારવામાં આવે છે, તેમ ઉત્પાદન વધારણ
- (૩) બંદુઓથી ખેતીના કોડોનું રક્ષણ કરાવવાના ઉપાયો થોજના
- (૪) સારા મુજબ એકુતોને પૂરાં પાડવાં.
- (૫) ખેતરોમાં માટે એકુતને સાધારણ મૂકીની સગવડ કરી આપવી.
- (૬) ખેતીના પદાર્થો માટે પરદેશમાં અને દેશમાં લાવ-લઈન્ય કરવામાં સારા રસ્તા અને સાધનો બાંધવાં
- (૭) માલના નિકાસ માટે પરદેશમાં સારી માસ્ટરો રખાવી એને જરૂર પડે તો, આર્થિક રક્ષણ આપીને એને પ્રગતિશીલ બનાવવી.
- (૮) ને ખેતીની કામી વસ્તુઓના ઉપર હિંદમાં સારા ઉલોગો રખાવી શકાય, તેવા ઉલોગો રખાવવા ઉત્તેજન આપણ. દા. ત. ઘઉં ખાંધી બિરજોટ બનાવવાનો ઉલોગ વિકાસ પામી શકે.
- (૯) એકુતને પાંચ માસ મુખી કામ રહેતું નથી, એટલા સમય માટે કપડાંભણાં, રેડિયો ચલાવવા, સુતર અને કાળીનાં દેરડાં તૈયાર કરવા, સાદીઓ અને ટોપલા બનાવવા, માથો અને ખજારો ઉઠેરવા, મધપૂડા ઉઠેરવા વગેરે અનેક શકલોગોના વિકાસ થઈ શકે છે.
- (૧૦) એકુતોની કામી પેદારોના લાવો પડી ન્ય, તેા વસ્તુઓના સંગ્રહ કરી રાખવા માટે એકુતોને આર્થિક સહાય ખો તેવી ગોડવણ કરવી.
- (૧૧) એમનાં મામડાંમાં મુખારવાં

એતીવાડી હિંદી સહકારી મંડળો : હિંદી

જેઠતોની ગરીબી અવલોચિત છે. જુદા જુદા અકસ્માતોમાંથી હિંદી જેઠતોની વાર્ષિક સરેરાશ આવક રૂ. ૪૨ થી વધુ નથી. માસિક રૂ. ૩-૮ થયા. દરરોજ માત્ર બે બ્રાંનાથી પણ ગોણ થયા. મધ્યસ્થ સમિતિના અલાવવા સુખ્ય હિંદી જેઠતોનું દેણું ૧,૦૦૦ કરોડથી પણ વધારે છે. પરંતુ તે પછીના આઠ મંદીનાં વર્ષોમાં આ દેણું વધીને ૧,૨૦૦ કરોડ ઉપર થયું હશે. આ જેઠતોને વચ્ચેના સરકારના સમયમાં દેસ વગરનું વચ્ચેના પ્રાપ્ત થાય. તે હિંદીના જેઠતોના ભાગ્યદોષ મણારો.

પરદેશમાં એટલે અમેરિકામાં જેતી મુદાણા આદે સરકાર ૧,૦૦૦ એકર પાણ ૩ ૨૧૦, બ્રિટનમાં ૩, ૧૩૮૦, જર્મનીમાં ૧, ૭૦૫ અને ઇટલીમાં ૧૧, ૧૮૪) અર્થે છે, જ્યારે હિંદીમાં માત્ર ૧૧, ૩૦) જ અર્થાય છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૪ થી હિંદી સરકારે સહકારની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી છે તે વચ્ચેમાં ખાસ કાયદો પસાર કરીને નાણું ધીરનારી મંડળોએની સ્થાપના કરવાની હોશવાલ શરૂ કરાવી, ૧૯૧૨માં ફરી કાયદો મુદાણેની વાણિક્ય મંથનની જેઠાની સ્થાપના કરવાની છૂટ આપી. અત્યારે હિંદીમાં કુલ આકારે ૧,૧૧,૦૦૦ સહકારી સંસ્થાઓ છે તેમાં ૧૧ પ્રાંતિક સહકારી જેઠા ૧,૨૦૦ વાણિક્ય મંથનની સહકારી જેઠા છે. હિંદીમાં સહકારી મંડળોએના કુલ સરોએની સંખ્યા આશરે ૪૯ લાખ સરોએની છે. જે એવી સંસ્થાઓનું બંધોળ ૧. ૧૦૦ કરોડ જેટલું છે. સહકારી સંસ્થાની મૂદી ૧. ૧૫ કરોડની અને બાકી બીજી ચાપણની છે. હિંદીના વસતિના આકામાં લાગને આ હિંદીવાલ હલ પહોંચી શકી છે. સહકાર વજ્જનાં મૂળ હલ બેંકા ગઈ નથી.

ઉચ્ચ પ્રકારનું ખાતર, બીયાં, જેતીનાં સાધનો, કૃષા જોડાવવા સમરાવવા, જેતરને ફરતી વાક કરવી, ડોર ખરીદવાં, નવી જમીન ખરીદવા, જુવું દેવું ભરપાઈ કરવા વગેરે આદે જેઠતોને નાણાંની જરૂર પડે છે. આ માટે સહકારી મંડળોએની સ્થાપના થઈ હતી, પરંતુ એની બાપકતા બહુ જ જોણી રહી છે. મધ્યસ્થ સમિતિની ગણવટ સુખ્ય દુકું છુંબ માટેની જેઠતોની નાણાકીય જરૂરિયાત વાર્ષિક રૂ. ૩૦૦ થી ૪૦૦ કરોડ થયા નથ છે. જ્યારે પંદરથી વીસ વર્ષોની મુદતમાં જે ભરપાઈ થઈ શકે તેણે ધીરણની જેઠતોની જરૂરિયાતો તો અંદાજ ન જાણી શકાય તેટલી છે.

હિંદીમાં જેઠતોને નાણું ધીરનારી સંસ્થાઓ તરીકે અત્યારે તો મામડાંના સાહુકારો, સહકારી મંડળો તથા સાકર જે તમાથી આવે છે તે જ છે. બંધાપારી જેઠા જેતીના ધીરણમાં રસ લેતી નથી. આપણી જેતીને માણુ નિયમિત અને કાયમી નાણું પૂરું પાડવા કાંઈ મુશ્કેલીયત ખાસ ન્યવરણ હલ મુખી કરી શકાય નથી.

જર્મનીમાં અકારમી સદીથી જમીનની કાયમી મુદાણા કરવા માટે મોદી રકમની વાંછા સમય મુખીની લોન આપવાની જેઠા શરૂ કરવામાં આવી છે. જેઠના સરોએની જવાબદારી અમર્યાદિત દોવાથી અને કો. સરોએની જમીન જેઠા પાસે તારણમાં આવી જતાં, જેઠે જલકર પાડેલ જમીન ખતો (ખાન્ડો) વેચવાનું કામ સહેલું થઈ પડે છે. આ જેઠા પાસે શેરોથી ભેગા કરેલી મૂદી લોની નથી. એને કોલ એટલી દોષ, તે પાવાની

જમીન ઉપર જેઠે જોડા બિનાં કરે. આ જોડા જેઠે જલકર વેચી નાણું જોણું કરે. જ્યારે જેઠે પાસે નાણાંની છૂટ દોષ છે, ત્યારે જેઠે પાવાનાં જોણ કરેલાં જોડા પાછા ખરીદી લે તે જેઠતોને આપેલી લોન ૨૫ થી ૫૦ વર્ષોના હપ્તાથી ભરપાઈ કરવાની દોષ છે. આ પદ્ધતિથી જેઠને રોરો કાકવા પડતા નથી. જેઠતોની જમીન ઉપર જ જોડા કાઢી નાણું મેળવી શકે છે.

કેનેડામાં જેઠતોને ધીરણ કરવાવાણું એક મંદળ કલ લાખ ડોલરની મૂદીથી જોણું કરવામાં આનું છે, જેમાં અર્ધી મૂદી સરકારે કાઢી છે, ને અર્ધી મૂદીના રોરો સરકારે ખરીદ્યા છે. આ લંડોળમાંથી જેઠતને જમીનની કિંમતના પચાસ ટકા જેટલી લોન અપાય છે, જે લોન પાછી ત્રીસ વર્ષની મુદતમાં ૭ ટકાના બ્યાલે પાછી આપવાની રહે છે. આ જેઠે ગામના બીજા માણુ-સોની ચાપણા ૪ ટકાના બ્યાલે રચીકારે છે. જે જમીન ગીરે. તરીકે જેઠે રાખે છે, તેની કિંમતનાં ૬૦ ટકા રકમનાં જોડાં કાઢી જેઠે પાંચ ટકાના બ્યાનના લાવે જલકરમાં વેચે છે. આમ નાણાંની સાર સમજ કરી શકાય છે.

જાપાનની અંદર જેતીને માટે લાંબી મુદતની લોન આપવા માટે નીપન કેવજો છજો નામની ખાસ જેઠે ૭ કરોડ યેનની ચાપણ સાથે સ્થપાયું છે. આ જેઠે જમીન ગીરે લઈ નાણું ધીરે છે. આ લોન પચાસ વર્ષોમાં ભરપાઈ કરવાની રહે છે સહકારી મંડળોએને તે અંજ ઉધાર નાણું ધીરે છે.

આપણા દેશને વિસ્તાર, જેતી અને જેઠતોની સંખ્યા મોદી છે, એમને માટે કંઈકે કરવાની જરૂર અતિ અગત્યની છે જેઠતોને નાણાંની સમયક આપવાની જે યોજનાઓ અમલમાં મૂકાય છે, તે પૂરતી નથી. તેનાં વિકાસ પણ થયો નથી.

હિંદીના જેઠતોને હલ ૮૦ ટકા ઉપર ધીરધાર સાહુકારો તરફથી ચાય છે. આ સાહુકારો પેઢી દર પેઢી અગત્ય અને જમીન ઉપર ધીરધાર કરે છે. તેઓ જેઠતોની પાસેથી ૬ થી ૨૪ ટકા બ્યાલ લે છે. કોઢી જોણના ટાકામણીની રકમે પહેલેથી કાપી લે છે. આથી વરકીજોથી તેઓ સોના કોશી ટકા જેટલા આવે છે. બ્યાનની રકમે પણ પૂરી જમે આપતા નથી. બના સાહુકારો આપા હોતા નથી; ઘણા આપા પણ દોષ છે. હમરો વર્ષો થયાં સાહુકારી ધીરાણ પદ્ધતિ પાતાને અને સાહુકારોને એકબીજાને અવકૂલ થઈ નથી રહી છે. પરંતુ જેઠતોની જમીન આ પદ્ધતિ પ્રમાણે સાહુકારોના હાથમાં પાછી જાય છે. કોઢી કોઢી સાહુકારે અંજ ઉપર ધીરધાર નાણાં જોડાં પણ થઈ જાય છે, હિંદીના જેઠતોની હમેશાં દેવાદાર અને કરજવાન તરીકેની રિવિદિ આવુ રહે છે

હિંદીમાં જેતીના નાના નાના ટુકડા થતા જ જાય છે. જન સંખ્યા પણ વધતી જ જાય છે. ઇ. સ. ૧૯૦૧માં ૬ કરોડ ૬ લાખ જેઠતો જમીન ઉપર કામ કરતા હતા. એ જ સંખ્યા ૧૯૩૧માં ૧૧ કરોડ ઉપર ગઈ છે. જેઠતો ખૂબ વધે છે. પણ જમીન વધતી નથી.

સાહુકારોની સંસ્થા એકંદર રીતે જેઠતોને અત્યંત ઉપકારક છે. હિંદીમાં એક જ સંસ્થા કુલીને કાલી રાણી છે. હિંદીને વિસ્તાર જોતાં કરોડોની ચાપણ ધરાવતી સહકારી મંડળોએ ન્યાં મુખી સ્થપાય નહિ, ત્યાં મુખી સાહુકારોની અનિવાર્ય જરૂર છે. સાહુકારોની સંસ્થા હમણાં જાણી પડતી જાય છે. કારણ

શાહુકારો વરફ અવિશ્વાસ અને ઘુણાની નજરે ભેવાય છે આથી ઉત્તમ માર્ગ તો એ સંસ્થાન સંગઠન કરવાનું છે તે તો માત્ર સ્વરાજ સરકાર જ કરી શકે તેમ છે. શાહુકાર, ખેડૂત, કારીગર-વર્ગ તથા પંધારીઓને પણ ધીરધાર કરે છે શાહુકાર વેપાર પણ કરે છે આમઠાઓને ખાસ મોટાં શહેરોમાં પણ એ મોકલે છે, તથા શહેરોમાં આપાત થતા માર્ગે ગામડે પહોંચાડે છે એ અતિ ઉપયોગી સંસ્થા છે, પણ હાલ એની પદ્ધતી થઈ છે શરોદા જાહેર સાલ અને ઘોડે ખર્ચે પોતાની સંસ્થાન કામ નિભાવે છે હૂંડીઓની હેવડદેવડ પણ શાહુકારો કરે છે આ શરોદા ગામની મૂળીઓ પણ આજે લે છે શહેરના શાહુકારો પાસેથી ગામઠાઓના શાહુકારો ખાત્ર સુધે ઉપર જતી છે શહેરના શાહુકારો ગામઠાઓના શાહુકારોને લગભગ ૬ થી ૯ ટકા બ્યાએ નાણું પણ ધીરે છે. આખા હિંદમાં આ શાહુકારોની સંસ્થા સાથે ખેડૂતો ખૂબ સંબંધ ધરાવે છે

હિંદમાં એ કેનું તત્ત્વ જાહેર નજીવું છે હિંદમાં દસ હજાર ઉપરની વસ્તીવાળા ૨,૫૦૦ શહેરો છે તેમાં માત્ર ૪૦૦ શહેરોમાં જ બેંકોની શાખા છે આ બેંકો ખેતીવાડી ઉપર નાણું ધીરતી નથી, શાહુકારો જ હિંદની ખેતીના ખસા શરોદા છે

સહકારી પ્રવૃત્તિથી છેવટે હિંદના ખેડૂતોનું કલ્યાણ છે એને વિકસાવવાની પવિત્ર ફરજ સ્વાજ સરકારની અને પ્રજાની છે

સહકારી મંડળીઓના કામકામની પદ્ધતિમાં નીચે સુચવના નિયમોની આવશ્યકતા હોય છે—

(૧) કેવળ પણ સંસ્થાને બીનઉત્પાદક કાર્ય માટે મંડળીએ નાણું ધીરતું નહિ સામાનિક કાર્ય અથવા ખેતીના વિકાસકાર્ય વગરના કામો માટે નાણાં ધીરણ થાય નહિ

(૨) દરેક સંસ્થાની મિલકત ઉપર ૫૦ ટકાથી વધારે ધીરણ કરતું ચોખ્ખું નથી સંસ્થાની અર્થિકા (અર્થ) નેષ તપાસીને નાણાં પંચાલ કરતું નેષ છે

(૩) સંસ્થાની શક્તિ સુચવ અને તે બે યાદ ન રહે, તેટલી રકમના ઉપતા નક્કી કરવા નેષ છે હખાઓ નિયમિત ભરાય તેની વહેંતી શીખવી નેષ છે. દરેક સંસ્થાના સંયોગો ઉપર ખારીક ધ્યાન આપવું નેષ છે

(૪) એક સંસ્થાને અન્યુક કરવા વધારે શેરો ન આપવાનું કસવું નેષ છે કોઈ શેરહોલ્ડર મોટા પ્રમાણમાં શેરો ખરીદી મંડળીના ધણીરણી ન થઈ પડે, તે માટે ધ્યાન આપવું નેષ છે

(૫) ગમે તેટલો નફો થયો હોય તો પણ જા ટકાથી વધારે નફો વહેંચવો જ નહિ મંડળીના હેતુ નફો જરવાનો નથી, પણ સહકારી તત્ત્વનો વિકાસ કરવાનો છે

(૬) સંસ્થા મંડળીના ડેવાના નેષમત્રાથી છટકવા માટે પોતાના શેરો વેચી નાખે અને પોતાની નેષમત્રાથી ધૂળી જવા માટે તે માટે રક્ષણ તરીકે શેર વેચે પછી બે વર્ષ સુધી ડેવાના જવાબદાર રહે, તેવી ગોઠવણ રાખવી નેષ છે અને કાયદો પણ તેવો જ છે

(૭) સંસ્થાની મિલકતમત્રાથી રૂબરૂ વસુલ કરતી વખતે સરકારી રકમો પછી સહકારી મંડળીના હકોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે

(૮) દરેક મંડળીએ પોતાના નફામત્રા દર વર્ષે જાહેરાતો આપી ૨૫ ટકા અનામત લાંબા નેષ છે 'સીકર્વ ફંડ' ખાતે લઈ જવા પડે છે એ મંડળીઓની મૂડી નથી હોતી, તેને પોતાના પૂરે નફો અનામત અને લઈ જવો પડે છે મંડળી આર્થિક સુસ્થિતિમાં આવી પડે, ત્યારે આ અનામતો હાલ તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે છે

પ્રાંતવાર મહકારી મંડળોની ૧૯૩૮માં સંખ્યા.

પ્રાંત	લાખમાં	સંખ્યા	બેંકોની સંખ્યા	કારી મંડળીઓ	સંખ્યા	સહકારી સંસ્થા
ગુજરાત	૧૬૫	૧૪૪	૪૦૩૨	૧૦૦૩		૨૬૧
મહારાષ્ટ્ર	૪૮૬	૩૦૦	૧૧૧૧૦	૧૨૨૬	૧૩૦૩૮	૨૬૮
બંગાળ	૫૨૬	૧૨૦	૨૧૨૫૬	૨૮૬૨	૨૪૨૪૧	૪૬૧
સંયુક્ત પ્રાંત	૫૦૭	૭૫	૮૪૩૬	૫૪૭	૬૦૬૧	૧૭૬
પંજાબ	૨૫૮	૧૨૧	૧૬૦૫૭	૪૪૬૬	૨૩૫૦૭	૬૧૫
મધ્ય પ્રાંત	૧૬૫	૪૨	૪૧૮૨	૧૮૪	૪૪૦૮	૨૬૭
કૃષિ	૨	૧૪	૨૧૪	૪૩	૨૬૮	૧૪૬૦
	૨૭૭૧	૬૬૮	૮૧૪૨૭	૧૧૮૮૮	૬૪૨૪૩	૩૪૩

બીજા પ્રાંતો મળીને

બ્રિટિશ હિંદમાં						
મહેસુલ	૭૦	૧૦	૧૪૪૬	૪૩૫	૧૮૬૧	૩૪૬
વડોદરા	૨૭	૬	૬૧૫	૨૧૪	૧૧૩૮	૨૭૧
હૈદરાબાદ	૧૬૦	૪૧	૨૬૬૩	૧૧૨	૨૩૪૬	૪૨૧
ગાલિયર	૩૮	૧૮	૩૬૫૦	૫૪	૪૦૨૨	૧૦૫૮
કાશ્મીર	૩૮	૧૫	૨૫૮૫	૩૬૮	૨૦૬૮	૭૬૧
નાગપુર	૬૦	૨૬	૧૨૬૦	૩૫૭	૧૬૦૬	૨૦૦
કુલ સાવારો	૩૧૦૧	૧૧૪૩	૬૫૬૦૮	૧૧૦૮૭	૧૧૧૩૮	૩૫૦

આખા રેશની સામાન્ય પરિસ્થિતિ સંતોષકારક નથી બેંકોને સરેરાશ વાપણુ ૧૯૧૨-૧૩ માં રૂ. ૬૩ હતી, તે ૧૯૨૬-૨૭ માં યદીને ૫૮ રહી હતી. આ વસ્તુસ્થિતિ પ્રગતિ-કારક નથી સહકારી હિલવાલમાં બીજું નમણું પાણું બેંકોના પાણું નિમિત્તિદિન વચનું લેણું એ છે બેંકોના લેણાં અમલના અમલના હવા વખતસર ભરી શકતા નથી. જુનું લેણું ભરપાઈ કરી શકતા નથી અને નું લેણું ઉપર ડીપોઝિટ રહે છે.

યુરોપમાં સહકારી મંડળોએ પાચ દેકે બાજુ નાણાં બેંકો કરીને એક બેંકોને બાર દેકે હિંદમાં ૬ દેકા ધીરણનો બોલાઈમાં બોલો ભાગ રહે છે, તેથી વધારે બાજુનો ભાગ લેનાર મંડળોએ પણ છે. આથી મંડળોએ બેંકોને શું લાભ કરી આપે ? રચાઈકે વાપણું પણ પૂરતા પ્રમાણમાં મેળવી શકાતી નથી.

એક તાલુકામાં આવેલી બધી સહકારી મંડળોએ તાલુકા મધ્યવર્તી સહકારી બેંકમાં ભેડાયેલી હોય છે તાલુકાના મુખ્ય શહેરમાં એની આર્થિક આવેલી હોય છે તાલુકા મધ્યવર્તી એકે ભેડાયેલી ગ્રામ્ય સહકારી મંડળો સહકારી બેંકો પ્રતિનિધિત્વ હોય છે હંત આમનાર સંખ્યા પણ તેમાં હોય છે આ મધ્યવર્તી મંડળો આખા તાલુકામાંની વાપણું મેળવીને ગ્રામ્ય સહકારી મંડળોએને આર્થિક દેકા આપે છે એ સર્વેની વ્યવસ્થા ઉપર કેમરેખ રાખે છે બેંકો પાસેથી પણ એ નાણાં બાજુ લે છે મદદ મધ્યવર્તી બેંકો પાસે મુખ્યત્વે પ્રતિપાથયો પાણું નાણું બાજુ લે છે એ મુખ્ય લક્ષ્ય પોતાના વાણાના ગ્રામ્ય સહકારી મંડળો ઉપર કેમરેખ રાખવાની હોય છે. મધ્યવર્તી બેંક બેંકોના માટે સામકે માલ ખરીદી અને વેચી શકે છે

આખા પ્રાંતની સહકારપ્રવૃત્તિ ઉપર ધ્યાન આપી કેમરેખ રાખી શકે તે માટે એની યોજના છે. એના સંખ્યામાં નિયંત્રણની યોજના થાય છે. એ ખાતની શુદ્ધરે, પ્રાંતિક સહકારી વેપારીઓ, બેંકો, પાસેથી નાણાં મેળવી બેંકો પોતાના પ્રાંતની મધ્યવર્તી અને ગ્રામ્ય સહકારી પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપે છે. એ મુખ્ય દુષ્કારમાં અનેક દુષ્કારોમાં પાછી ભય છે, આમ તો ખાતના કાલોએ ઉપર પ્રાંતિક બેંકો અલગ અલગ મુખ્ય કાલોની ફરજ બજાવે છે. આ પ્રાંતિક બેંકોની ઉપર આખા રેશની એક મધ્યવર્તી રીઝર્વ બેંકની જરૂર પ્રવચ્છ છે. એ મંડળ એ રેશન સાહકારીને પાણી પોતાના સહકારમાં લાવી શકે, તો આ

સહકારી બેંકોની પ્રવૃત્તિની પ્રગતિ—

૧ પાચ લાખ અને તેથી વધારે મૂડી અને અનામત ફંડ ધરાવતી પ્રથમ વર્ગની સહકારી બેંકો

૨૧. લાખમાં

વર્ષ	બેંકોની સંખ્યા	મૂડી	અનામત ફંડ	કુલ લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.
૧૯૩૦	૪૫	૨૫૦	૨૬૦	૫૧૦	૨૦૫૪	૧૫૨૪	૨૪૧		
૧૯૩૧	૪૩	૨૪૧	૨૮૫	૫૨૬	૨૨૬૪	૧૬૩૪	૨૦૩		
૧૯૪૦	૪૧	૨૪૩	૩૦૫	૫૪૮	૨૨૬૪	૧૮૬૧	૧૬૦		
૨. એક લાખથી ઓછાનાની મૂડી નથા અનામત ફંડ ધરાવતી બીજી વર્ગની સહકારી બેંકો									
૧૯૩૦	૨૫૫	૨૫૩	૨૫૦	૫૧૪	૧૪૦૪	૧૩૨૮	૧૩૦		
૧૯૩૧	૨૧૧	૨૫૦	૨૮૫	૫૩૫	૧૫૮૧	૧૪૪૫	૧૦૧		
૧૯૪૦	૨૦૦	૨૬૧	૩૦૫	૫૬૮	૧૬૬૪	૧૪૬૩	૧૨૦		

હિલવાલને બહુ લાભ થાય, સહકારી મંડળો પાછળ પીછળ એના ઉપર શક્તિ બેસાડે છે.

આ બેંકોના ઇમ્પિરીયલ બેંક સાથે નિકટનો સંબંધ ધીર-ધાર માટે હતા એની કમ્પલેટવિક્ટો ઉપર ઇમ્પિરીયલ બેંક નાણાં ધીરતી હતી. પરંતુ ઇમ્પિરીયલ

ઇમ્પિરીયલ બેંક

બેંક આ બેંકોને હવે સહકારી ભાગીદારી ઉપર જ નાણાં ધીરવાની પદ્ધતિ અમલમાં મૂકી છે ઇમ્પિરીયલ બેંકની આ નીતિ હવારતા ભરી નથી. સરકાર પણ અમલોના સમયે આ મંડળોને મદદ આપે એ ઇચ્છનીય છે.

સહકારી પ્રવૃત્તિની નમુનાઈઓ—

(૧) સહકારી ભાવના અમલો બેંકોના વર્ગમાં હજી સમર્થ નથી સમર્થિ ધારણ ઉપર કામ કરી શકેથીભાના આધારે દેશ રહેવાની વૃત્તિ દળ હિંદમાં ખીલી નથી. કાર્યકર્તાઓ પણ થાકે ઉમંગી અને નિસ્વાર્થી પ્રુવ્યપ્રવાહમાં મગ્યા નથી. લામવને નાણાં મને લેના વખતસર પાછી વળતી નથી. આથી સહકારી મંડળોએ ઉપર ભારણ વધતુ ભય છે.

(૨) સંખ્યા સમયસર લેના ભરી શકતા નથી. સુદત ઉપર સુદત લીધા કરે છે. આથી મંડળોએને ફંડમાં જથ્થાનો સમય આપે છે.

(૩) સહકારી બેંકોની મંડળોએ માત્ર નાણાંની ધીરપાર ઉપર ધ્યાન આપે છે. સારાં બીયા, ખાતરો, બેંકોનાં બોલરો ખરીદ કરવાની અને બેંકોના આય વેચવાની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.

(૪) બેંકોની આર્થિક સ્થિતિ નમળી છે. કેટલીક વાર ફરકે સંખ્યાની અર્થિક છે શક્તિને ખ્યાલ નથી રખાતો. બેંકોનેની સર્વે આર્થિક ફરકોરો પૂરી પાડવાના આ મંડળો પાસે આર્થિક સાધનો કે નાણાંની ભેગવાઈ નથી આથી બેંકોને પાણી શાકું કરીને શરણે જઈ પડે છે આમ બેંકોને બે લેણદારોની પડી વચ્ચે બેરકાર બને છે

(૫) બેંકોને વખતસર મદદ મળતી નથી. વર્ષની શરૂઆતમાં એક જ રકમ નાણું મળે તે બરાબર નથી. સહકારી મંડળોમાં પણ કેટલીક વ્યવસ્થાની ખામી હોય છે. કેટલીક મંડળોમાં બેંકો અચલ કરે તેના ઉપર બેંકોના વિચાર થાકે, તે વચ્ચે થાકે સમય નીકળી જાય કામ લીધમાં થાકે છે. ફંડ સુધારની અને લાંબી સુધારની લેના વચ્ચેના તફાવત સમજાવે ભેડાં મોટી અને નાની લેણાંને પણ વિવેક બરાબર ધરો નથી.

રીઝર્વ બેંકની ભલામણો (સહકારી ચળવળના ઉદ્ધાર માટે રીઝર્વ બેંક કરેલી ભલામણો) —

[૧] સહકારી બેંકોએ સમગ્ર આયોજકોનો પ્રસંગ અપનાવેલો નેહએ.

[૨] ગામડાના દરેક રહેવાસીને આ પ્રવૃત્તિનો રસીજો બનાવવો નેહએ.

[૩] રંગેને ને પત્રો સહકારવા યત્ન પાલન થઈ નેહએ.

[૪] મંડળોએ પોતાના સરોળીની દરેક પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડાઈને થઈ નેહએ.

[૫] સરસ અને નકર કામ યોગ્ય વિસ્તારમાં કરાવતું નેહએ. મોટે આકાંક્ષા બનાવવી ન્યાયિક પ્રવૃત્તિઓથી ક્લેષ નબળી લાગુ પડે છે.

સહકારી મંડળોમાં નિર્ણય નીવડેલી અને ફંડમાંથી મળેલી મંડળોમાં પ્રમાણ એટલું મોટું આનું છે, જે કંઈક પયાસ ટકા મહેનત અને શક્તિ બધી મળે છે.

બોરારક : આપણા માણસોના બોરારક માટે પર-માત્મને અનાજ, રસકર, શાકભાજી અને ફળફૂલ ઘેરા કર્યા છે. જગતના મોટે ભાગે એટલે શા અજીજમાંથી ર અજીજ ઉપરાંત લોકો માંસાહારી છે. માંસાહાર કરતાં અનાજ અને શાકાહાર એક ઉચ્ચ આચારમાં ધણીબધા લોકો અત્યાહાર કરે છે. આથી તેમનાં દંડો રોમી બની જાય છે. આથી વધુ વાગે છે બોરારકની વપરાશમાં નીચેની રચનાઓ ખ્યાનમાં રાખવી —

[૧] બોરારક ખૂબ ચાવીને તેમ જ ધીમે ધીમે ખાવો.

[૨] બોરારક બે વખતથી વધારે વખત ખાવો નહિ.

[૩] સાચી ભૂખ લાગ્યા વગર ખાવું નહિ.

[૪] વધારે પાતું ખાઈ નહિ, પેટમાં ઘોડી ભૂખ રહેવા દેવી

[૫] ભારે પાણી જેવાં કેન્સીકાઈ, લાંબાં અને તળેલા પદાર્થો ઘેરા ખાવા.

[૬] બોરારક રવાઝ માટે નથી, પણ શરીરને પોષણ આપવા માટે માટે છે, તે ધ્યાનમાં રાખવું

[૭] બોરારકમાં અનિયમિત થઈ નહિ. બોજનના સમય પ્રમાણે જમવું.

[૮] બાલની રાધેલી સ્ત્રી-જ અચીટ ખાવી નહિ.

[૯] ખારા, ખાટા, તીખા, દાઢ ઉત્પન્ન કરે તેવા, વસતી, નધાના, એડા, સડેલા, ઝસ વગરના પદાર્થો ખાવા નહિ

[૧૦] અત્યાહારને ઉપાય ઉપાસ અને પાણી ■

બોળ : હિંદમાં ડાપરાં, અળસી, સરસી, સિંગ-દાણા, મૂઠૂં, કપાસીયા વગેરે તેવા પદાર્થો પીવાને તેમાંથી દેશી ઘણીએ અપવા તો રીઝર્વમાંથી લાવતાં અનેક કારખાનાઓમાં તેના કાઢવામાં આવે છે, જેમાં તેલનો ખોરા બહુ જ ઘોડો રહે છે. આથીને પદાર્થ તે બોળ રહે છે. બોળને ઉપયોગ હિંદમાં બનવરાના બોરારક માટે થાય છે, પરંતુ બોળ મોટા પ્રમાણમાં પરદેશો ખાતે ચડે છે. ત્યાં બોળ

સુખ ઉપયોગ બેની માટે ખાતર તરીકે કરવામાં આવે છે આપણા હિંદના બેડોના ગરીબાદીને કોઈ જોળને ઉપયોગ ખાતર તરીકે કરી શકતા નથી. બેનીમાં સારી પાક મેળવવા માટે જોળને રીઝર્વ ખૂબ હિતાવહ છે. હિંદી ૧૯૭૫-૭૬ માં ૧૪ લાખ પાઉન્ડ એટલે ૧૫૫ કરોડ રૂપિયાનો બોળ ચડ્યો હતો. ઘણાખરે બોળ ક્રેડિટન ખાતે ચડે છે, કાપરાનો બોળ કિંમતમાં પાઉન્ડ ૧૬,૭૭૫ નો નોંધાયેલો. બોળ ૮,૭૪,૨૭૨ પાઉન્ડની કિંમતને ચડ્યો હતો. જર્મની, બેલ્જિયમ, સિડાન, ધાન્ય, ટોરોન્ડ વગેરે દેશો ખાતે બોળ ચડ્યો હતો. તલ અને સારસીનો બોળ ૧,૦૮,૫૮૭ પાઉન્ડની કિંમતને ચડ્યો હતો. અળસીનો બોળ ૩,૨૬,૫૩૭ પાઉન્ડની કિંમતને ચડ્યો હતો.

ખ્રિસ્તી પંચાંગ : ખ્રિસ્તી પંચાંગ જલિયસ

સીઝરે ૪૬૫ દિવસના વર્ષવાળું લખાવ્યું હતું, તેથી તેને જલિયસ પંચાંગ તરીકે જાણીતું થઈ આવે છે ૧૮૮૨ માં ખ્રિજોળસાસીઓના પરિષદે તેમાં સુધારો કર્યો. ખ્રિજોરિયન પંચાંગને ઉપયોગ પશ્ચિમ યુરોપમાં ધીમે ધીમે થવા લાગ્યો. ૧૭૫૨ માં બે ઇંગ્લેન્ડમાં આનું અમેરિકન સંસ્થાનામાં પણ લાગુ થયે તે સમયે લખાવ્યું થયું પરંતુ પૂર્વ યુરોપમાં ગ્રીક રીવાજ સામાન્ય હોવાથી જૂની જલિયસ પદ્ધતિ જ ચાલુ રહી ટુર્કીમાં ૬ સ ૧૮૧૭ માં ખ્રિજોરિયન પદ્ધતિ ચાલુ કરી અને ૧૮૧૮માં રશિયાએ લખાવ્યું કરી ઇ. સ ૧૮૨૩ માં પૂર્વના સલાવની રીવાજના મંડળે આપા જગતના વપરાશી ગણતરી લખાવ કરવાને લોકમ કર્યો. ખ્રિજોરિયન પંચાંગને અત્યારે સુધારેલા દેશોમાં એકસાથી થતે ઉપયોગ થાય છે

અંગ્રેજ મહિનાઓના નામે સેપ્ટેમ્બર નામે ૫૨થી આનું છે, સપ્ટેમ્બર એટલે સાત (Septem), ઓક્ટોબર એટલે આઠ (Octo), નવેમ્બર એટલે નવ (Novem) અને ડીસેમ્બર એટલે દસ (Decem) વર્ષ માધ્યમી થાય થતું હોઈ સપ્ટેમ્બર સાનમે મહિનો હતો. જુલાઈને પહેલાં 'કિવરન્સ' (પાંચમે) ઉપરથી 'કિવરન્સીયસ' કહેવામાં આવતો, પરંતુ ત્યારે જલિયસ સીઝરે પંચાંગના સુધારો કર્યો, ત્યારે તેણે પોતાના માનમાં મહિનાનું નામ 'જુલિયસ' કરી નાખ્યું અને 'જુલિયસ'નું અંગ્રેજ 'જુલાઈ' થયું તે જ પ્રમાણે 'સેક્ટસ' (૭ઠ્ઠી) ઉપરથી 'સેક્ટીસલ્સ'નું નામ શેપ્ટેમ્બર ઓક્ટોબરને પોતાના નામ પરથી 'ઓક્ટોબર' પાડ્યું, અને અંગ્રેજમાં તે 'ઓક્ટોબર' થયો

બાન્યુઆરીનું નામ પ્રવેશકારના દેવ 'જેનસ' પરથી પડ્યું છે. રોમન લોકો ફેબ્રુઆરી મહિનામાં શુદ્ધિકરણનો મોટો મહોત્સવ ઉજવે છે તેને 'ફેબ્રુઆ' કહે છે. આ ઉપરથી તે મહિનાનું નામ ફેબ્રુઆરી પડ્યું છે 'માર્ચિયસ' માર્સ દેવનો મહિનો ■ બેની-વારીનો દેવ મૂળ માર્સ હતો. એપ્રિલ (ચે કાઈ) હયાકત નથી. મેનન દેવ મર્ક્યુરી (લુહની) મારા 'મેરિયા' ઉપરથી મે અને ઓગોસ્ટ તથા લગ્નની દેવી 'વ્યુસો' પરથી જૂન નામ પડ્યું છે

કાઈપલ્ સેકો પ્રથમ, શુક્ર અપવા રવિવારે શરૂ થતા નથી. ઓક્ટોબર તથા બાન્યુઆરી, એપ્રિલ તથા જુલાઈ અને સપ્ટેમ્બર અને ડીસેમ્બર અઠવાડિયાના એક જ દિવસે શરૂ થાય છે. મે, જૂન અને ઓગસ્ટ કાઈપલ્ નિયમને તબ્દે નથી. કીપ્કેનરે આ નિયમો લાગુ પડતા નથી

૩) નીચેના બંગાળ, બિહાર, ઓરિસા અને

આસામમાં માત્ર નવું જોડે છે એની જે ભંતો થાય છે નવુંના જોડવાએને પાછીના ખાતે ચિયામાં પલાળી રાખે છે અને બ્યારે એની ડાલ પાચી થાય છે, ત્યારે એક્ટોને એને હીચારી થયે છે આસારે વીસથી પચીસ લાખ એકરમાં નવું વચાય છે ૧૬૩૬-૪૦ માં પોણા છ લાખ (૫,૭૫,૦૦૦) ટન કાચું નવું પરદેશ ખાતે ચડ્યું હતું અને સગા થાય લાખ ટન કાચાના પરદેશ નિકાસ થયા હતા સાકા પાચ લાખ ટન નવુંટું કંપકું પરદેશ ચડ્યું હતું. કાચા નવુંની ખપત ૧૯૩૮-૩૯માં હિંદની મિત્રોને સાકા અગ્રીઆર લાખ ટનની થઇ હતી સાત લાખ ટન કાચું નવું પરદેશ ચડ્યું હતું અને સાકા નવ લાખ ટનના અગ્રીઆર અને નવુંટું કાચક પરદેશ ચડ્યું હતું ૧૯૩૬-૩૭માં નવુંનો પાક એક કરોડ અને સાત લાખ ગાસડીઓને થયો હતો ૧૬૩૭-૩૮ માં એક કરોડ ગાસડીનો અને ૧૬૩૮-૩૯ માં ૮૬ લાખ ગાસડીનો પાક થયો હતો ૧૯૩૮-૩૯ માં સાકા તેર કરોડ ૧૧ ટું નવું પરદેશ ચડ્યું હતું

મયા : આ બિહાર પ્રાંતનું શહેર છે. એની વસતિ ૮૦,૦૦૦ માણસની છે એ બૌદ્ધધર્મીઓનું યાત્રાનું ખવિત થાય છે આ રથો ભગવાન જીવને આત્મજ્ઞાન જોખીસ ત્વશ્ચ નીચે થયું હતું મયામાં હિંદુઓ યાદને માટે આવે છે અટી દેશી ખાંડ સારી અને જીં ધીનું ખજૂ મોટું ખબર છે

ગરિબાઈ હિંદની : હિંદ આજે એકે ગરીબ દેશ છે એના માથે જેકેલા પ્રિટિશ રાહીવતે અને હિંદના મુહીદાર વગેરે હિંદી એક્ટ અને મજૂરોના સર્વપુરોહી લીયેલા છે. હિંદની ગરીબાઈને સારી અને ચોકસાઈ જેકેલા હિંદના રવાત ત્વ વીરેએ આવેલા ન રહી એકે અમેરિકન એક્ટની વાચિકે સરાસરી પેદાશ ૧૬૦૦, એકે હિંદી એક્ટની વાચિકે સરાસરી પેદાશ ૧૬૦૦, એકે અમેરિકન એક્ટની વાચિકે સરાસરી પેદાશ ૧૬૦૦ છે, બ્યારે એ- હિંદની વાચક ૧૦૦થી વધુ નથી હિંદની વચી ટપાા કરોડની મળ્યાં ૩૧૧ કરોડ માણસો અવનિર્વાહ માટે રાકા મારવા ડીબી અને વાનનું છે, બ્યારે ૩૧ કરોડ માણસો અકાચીથી અને અવનિર્વાહ વડાવે છે. હિંદના ૧૦૦ માથી ૬૮ માણસોની અવનિર્વાહના લક્ષ્યાગમાં હીંદીના ખાતી મિસમાર, કુખી અને

લચકીવ હાલવમાં એમતેમ પશુ અવન માતે જી બુખમરો, સંવટી, વચકીનવા, ગરીબાઈ, વગી મુશ્કેલીઓ વચે જોલા ખાતી આ વસ્તી કોઈપણ ઉપાયે જે કોનીઆ અન્ન ખાઈ શરિરને પડી જતું ચાટકાવે છે

આપણા દેશમાં ગરીબાઈ જેકેલા વિશાળ પ્રમાણમાં પથરાયેલી છે, તે નીચના આંકડાઓથી દેખારો —

- (૧) અમેરિકન એક્ટની વાચિકે પેદાશ સરેરાશ ૬૦૦ રૂપિયા, એકે અમેરિકન એક્ટની ૪૦૦ રૂપિયાની અને એકે હિંદી એક્ટની વાચિકે પેદાશ સરેરાશ માત્ર ૧૪૫ ની છે.
- (૨) એકે અમેરિકન ઔદ્યોગિક ધંધાકારીની વાચિકે પેદાશ ૧૨,૩૦૦ ગણાય, અમેરિકન ઔદ્યોગિક ધંધાકારીની પેદાશ ૧,૨૦૦ ગણાય, હિંદી ઔદ્યોગિક ધંધાકારીની વાચિકે પેદાશ ૧૧૦૦ થી વધુ નથી.

આપણે એકે ટકણી જે રફ માટે પરદેશી ઉપર આધાર રાખતા થયા જીએ હિંદની ગરીબાઈ વિષે નીચે મુજબ ગણવંતીઓ થઈ છે —

- (૧) શ્રી લાલાલાઈ નવરોજીએ એકે હિંદીની વાચિકે પેદાશ ૧૨૦ ગણી છે
- (૨) ૧૮૮૦ ના કુશાન કમિશને એકે હિંદીની વાચિકે પેદાશ ૧૨૦ ગણી હતી
- (૩) લોર્ડ કર્ઝને એકે હિંદીની વાચિકે પેદાશ ૧૩૦ ગણી હતી.
- (૪) સર રોબર્ટ ગ્રિફિને એ પેદાશ ૧૪૦ ગણી હતી
- (૫) મિ ક્રીન્ડને સિરાજે ૧૧૦ જેટલો મેટી ગણી છે હવે માસિક પેદાશ ગણીએ
- [૧] જી નામના લી થી લઈએ એકે હિંદીની માસિક પેદાશ સરેરાશ ૧૬ થી વધુ નથી
- [૨] એકે અમેરિકનની માસિક પેદાશ પાચ પેન્ડ એટલે ૧૬૨ ગણી છે
- [૩] એકે અમેરિકની માસિક પેદાશ પેન્ડ ૪-૬ ની ગણાય છે
- [૪] એકે અમેરિકની માસિક પેદાશ પેન્ડ ૩-૪ ની ગણાય છે.
- [૫] એકે અમેરિકની માસિક પેદાશ પેન્ડ ૨-૧૦ ની ગણાય છે

અર્થશાસ્ત્રી શાક અને ખંભાના એક દિ'જાસીની પેઠા
ધનની કક્ષાએની ગણતરીમાં નીચે ચુલ્લ ગણી છે—

[૧] ૧,૦૦૦ એક્રિએની ૩૩ વર્ષે પેઠા એક લાખ રૂપિયાથી વધારે છે. આમાં મદરાસનો, રાજ્યનો, નવનો, જમીનદારો ઉલોપનિયમ અને શાક સોદસરે તેમ જ સરકારી મોટાનાં મોટા પમારદારો પણ આવે છે.

[૨] ૨,૩૦,૦૦૦ એક્રિએની ૬૨ વર્ષે સરેરાશ દર હબર રૂપિયાથી વધારે પેઠા છે. આમાં જમીનદારો, કારખાનાંવાળાઓ, વેપારીઓ સરકારી મોટા પમારદારો, નાના કારખાનાવાળાઓ, કોઠારો અને હબરો અમલદારોના સમાવેશ થાય છે.

[૩] ૨,૭૦,૦૦૦ એક્રિએની સરેરાશ રૂ. ૫,૦૦૦થી વધારે પેઠા છે. આમાં મોટા કુકાનદારો, જમીનદારો, નાનાં કારખાનાવાળાઓ, હબરો અમલદારો અને કોઠારોના સમાવેશ થાય છે.

[૪] પચીસ લાખ એક્રિએની પેઠા ૧ હબરથી પાંચ હબર વચ્ચેની છે. અધ્યમવર્ગના મધ્યમીઓ આમાં આવી જાય છે.

[૫] સાદા ત્રણ કરોડ માણસોની પેઠા રૂ. ૧૦૦થી રૂ. ૧૦૦૦ વચ્ચેની છે.

[૬] બાકીની ૩૧૧ કરોડ ધનની વાર્ષિક પેઠા રૂ. ૫૦થી વધારે નથી.

આપણી ધનની ગતિવાહીની દ્રશ્ય બીજી અર્થશાસ્ત્રીઓએ નીચે ચુલ્લ કાઢી છે—

[૧] જીવનની સંપૂર્ણ સુખ સમૃદ્ધ અને મોજશોખ ભોગવનારા ૧૦૦૧૮

[૨] સુખસમૃદ્ધ-વાદીવલકા ઠીક પ્રમાણમાં મેળવનારા ૧૦૭૨૧

[૩] સુખ-સમૃદ્ધ સાધારણ પ્રમાણમાં મેળવનારાઓ ૧૦૮૪૬

[૪] જીવન નિર્વાહ જેમતેમ ચલાવનારાઓ ૧૦૬૧૭

[૫] જીવનનિર્વાહ માટે ક્ષેત્રો મારવાં કુખી દીન અને ગરુલ ૮૮,૦૮૫૮

આ ૮૮ લાખની જીવનનૈઃ સાવજાગરમાં હિલોળા ખાતી બિસમાર, બૂખમરો, ગરીબાઈ, ટંગી, કાકામારીઓ વચ્ચેલીનપણું અપૂર્ણ પોષણ, રોગ અને કલિનાથ વચ્ચે વહે છે.

ગળી : બંગાળ અને બિહારમાં પહેલાં ગળીનું ધાણું વાવેતર થતું હતું; પરંતુ જમીનીની બનાવટી ગળીની સોપ પછી આ ઉદ્યોગ પડી બાંધ્યો છે. ગળીને ઉપયોગ લાવ અને મુળવિષ ઉપર થાય છે. મદારના ગામીજીએ ગળીનાં એકરમાં એકરો ઉપર થતાં જુલમને લઈને પહેલવહેલાં બિહારમાં સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. ૧૯૩૪-૩૫ માં ગળીનું વાવેતર ૫૬,૧૦૦ એકરમાં થતું હતું અને કુલ ઉત્પાદન ૧૦,૨૦૦ ક્વાન્ટર થતું હતું, જેમાંથી ૫૪૪ ક્વાન્ટર ગળી પરંપરા ગઈ હતી. ગળી કપડાં રચવાના કામમાં ખાસ કરીને વપરાય છે.

ગંધક: હિંદુસ્તાનમાં ગંધક ઘણો મળતો હોવા છતાં પણ હિંદુ એક દન ગંધકની પણ પેઠા કરતું નથી. ઉદ્કૃ જીવસ લાખ રૂપિયા ખર્ચાને પરંપરાથી લગભગ ૨૦,૦૦૦ દન મગાવે છે! ગંધક સમૃદ્ધિ એસિડ, બર્મિના ઉદ્યોગમાં, એમોનિયમ સલ્ફેટ, દારૂગોળ વગેરે બનાવવામાં વપરાય છે.

ગંધક, હિંદુમાં મેટિલ સલ્ફર, હીરાસી, ટોપર સલ્ફાઈડ, ગિપ્સમ, સોડિયમ સલ્ફેટ વગેરેમાંથી મેળવી શકાય તેમ છે. હમણાં યુદ્ધના વખતમાં ગંધકની પેઠા પરંપરામાંથી શક્ય ન હોવાથી હિંદુમાં બનાવવાને માટે સરકારી સહકારથી ટોપરો શોધ છે. તેમાં કંઈક સંજ્ઞા પણ મળી છે.

ગંધક રાતો, ખીંગા, કાળો અને ઘોળો એમ ચાર ભવના થાય છે, પણ છેલ્લી બે ભવ આસાનીથી મળતી નથી. ગંધક રસાયન, અમુર પાકમાં કંઈક લાગે છે. તે ઉચ્ચ, અમિડીયક અને પાચક છે. ગંધક કંડુ, કુચ, વિષ્ણુ, ખસ, વિષ અને કૂંચિનો નાશ કરે છે. યુ. એસ. અમેરિકામાં લગભગ અઢાર લાખ દન ગંધક વપરાય છે અને સાત લાખ સાત હબર દન ત્યાંથી પરંપરા ખાતે ચડે છે. ત્યાં ગંધકના ૪૪ ટકા સમૃદ્ધિ એસિડ બનાવવામાં વપરાય છે. પેટ્રોલિયમ, કાગળ, રસાયન, ગાંધુ, રબર, ટાપર, રંગો, વાર્નિશ, મોટરો, વિમાનો, બેટરીઓ વગેરે ઉદ્યોગો માટે સમૃદ્ધિ એસિડની ઘોળી જાર પડે છે. ૨૦% ગંધક એ રેશમાં રસાયનિક ખાતર તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. કાગળનો ખાલ અને કાગળ બનાવવાના ઉદ્યોગમાં ૧૬% ટકા વપરાય છે. વાર્નિશ અને રંગોમાં ૫% ઉપયોગ થાય છે. રબર અને કામરના ઉદ્યોગોમાં અને દારૂગોળમાં તરત કાઢી પડે તેવા ઉદ્યોગોમાં ૩ થી ૪ ટકા વપરાય છે. સલ્ફરનો મોટો ઉપયોગ રસાયનિક ઉદ્યોગો કોંક્રી રીતે કરે છે, બનાવટી રેશમના ઉદ્યોગમાં પણ એની મુખ્ય જાર પડે છે. ભવિષ્યની વપરાવની સરકારે હિંદુમાં ગંધકને ઉદ્યોગ ખીલવે જ રહ્યો.

ગામડાંઓ હિંદુનાં : હિંદુમાં ખાર મતોમાં સાત લાખ ગામડાંઓ છે. આમાંનાં મોટા ભાગનાં ગામડાંઓમાં વ્યાખાનાં, રસ્તાઓ, મ્યુનિસિપાલિટીઓ, રસ્તા અને ભહેર સંસ્થાઓનાં વર્તન અભાવ છે. આમાં ગામમાં અસરકારકતાના ભાગે જ એકાં બે માણસ નીકળે. ઘણા ગામમાં રસ્તાઓ પણ નથી. રેલ્વે અવલોકનાં સાધનો પણ નથી. કેટલાંક ગામડાંઓમાં એકેય પાડું મકાન નથી; રાત્રે કોઈ સ્વિમ્પત્તી કરતું નથી, ઘણાં ગામડાંઓમાં ઝીંઝાં પાણીને જટાળવર પણ નથી, ઘણા ગામડાંઓમાં જેવી સિંચાય બીજો ઉદ્યોગ નથી; ઘણાં ગામડાંઓમાં જેની પીણું નથી, સિકાર ઉપર નીકળે છે, આમાંનાં ઘણાં અતિથિય નિષ્ક્રમ ગરીબ છે. નાગાં ઘોડા; અધીય રસ્તા, કુચીય મારતાં ઘરો એવામાં આવે છે. હિંદુમાં આગળીને વેડે ગણાય એવાં ગામડાંઓ સરખી રીતે ખીલવણી પામ્યાં છે. બાકી તેા અભણપણું, વડેમો, અધમદાઓને ખાનનાં અને સાસાત ગરીબાણના અજવાર સમાં છે.

ગાંધી: ગાંધીનાં ઝાંઝ સુમારે ત્રણ હાથ ઊંચાં વધે છે. એ ઝાંઝ ઉપર તેરા આવે છે અને ગાંધી કહે છે. તે તેરા કાઢી સકે છે. ગાંધીની બૂખને 'બાંમ' કહે છે. એ બાંમ વાદી સકે છે. ગાંધી પીવાથી અને ભાંગ પીવાથી માણસને નસો ચડે છે; તેથી કાળજી સુધાર લય છે. સકિત શીલ થાય છે. અને તેથી માણસોમાં એક પ્રકારનો તેર આવે છે અને જેમ તેમ બકે છે. બાપા સાધુઓ ગાંધી પીએ છે.

ગીની : (૩૫ ગીની) તેનું સેનફળ ૫૪,૨૯૧ વે. માઇલ અને વસ્તી ૧,૬૧,૦૦૮ માણસોની છે. મુખ્ય શહેર

ચારામાલીઓની વસ્તી ૫૦,૨૬૪ માણસોની છે. ૩,૮૫,૦૦૦ ગ્રામ સોનું, ૧,૧૫,૦૦૦ કિલોગ્રામ બજારી અને ૧,૦૧,૫૦૦ મેટ્રિક્ટન બેડાસાઇડ ખોદી કાઢવામાં આવેલ (૧૯૩૩). આ સંસ્થાનો દક્ષિણ અમેરિકામાં આટલાંટિકના કિનારા ઉપર છે.

રૂઝ ગીની—આ પ્રદેશનો વિસ્તાર ૩૪,૭૪૦ ચો. માઈલ અને વસતિ ૨૨,૧૬૬ માણસોની છે. રાજ્યકારભાર મલાવવા નેટવું મહેસુલ પણ પૂરું મળતું નથી. આ પ્રદેશ રૂઝ લેકોના હાથમાં છે.

બ્રિટિશ ગીની—આ પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ ૮૬,૪૮૦ ચો. માઈલ છે. વસતિ ૧૬૩૩માં ૩,૨૧,૨૧૦ માણસોની હતી. શેરડી, ચોખા, નાળયેર, ડોહી, કેકાઆ અને રબરનું વાવેતર થાય છે. મલ્લ ડોહરનું ચારે છે. અમેરિકન સરકારના સિકાઓ પણ ચાલે છે. ૫, ૨૦ અને ૧૦૦ ડોલરની નોટો કેનેડાની રોયલ બેંક કાઢે છે.

ગુજરાત : ગુજરાત એ મુંબઈ ઇલાકોનો પ્રાંત છે. ગુજરાતના નીચે મુજબ નિલ્લો પાલવામાં આવ્યા છે—

અમદાવાદ—ગુજરાતનું આ પાટનગર છે. વસતિ ૩,૨૩,૮૩૩ માણસોની છે. અમદાવાદ મુંબઈથી બીજો નજરે કાપકની મિશનું ધામ છે. તેમાં ૭૮ મિલો છે. ૭૪,૨૭૬ મનુદો કામ કરે છે. અમદાવાદ નિલ્લોનું ક્ષેત્રફળ ૩,૮૧૬ ચો. માઈલ અને વસતિ ૬,૨૩,૪૩૨ માણસોની છે. મુખ્ય વાવેતર કપાસનું થાય છે. વેપારનાં મુખ્ય સ્થાનો વીરમગામ, ઘોળકા, ધંપુકા, અને સાલુક છે. વાર્ષિક સરેરાશ વરસાદ ૩૦ ઇંચ છે.

ભરૂચ નિલ્લો—તેનું ક્ષેત્રફળ ૧,૫૪૩ ચો. માઈલ અને વસતિ ૩,૩૪,૦૦૧ માણસોની છે. અહીંની આબોહવા યુસુબા અને વડોદરાનાયક છે. વાર્ષિક વરસાદ સરેરાશ ૩૫ ઇંચ છે. વેપારનાં મુખ્ય સ્થાનો લાચ (વસતિ ૧૧,૩૪૧), અંકલેશ્વર (વસતિ ૧૨,૦૦૦), નંપુસર (વસતિ ૧૧,૭૭૪) છે.

કેડા નિલ્લો—આ નિલ્લોનું ક્ષેત્રફળ ૧,૬૬૫ ચો. માઈલ અને વસતિ ૭,૩૬,૪૬૦ માણસોની છે. બાજરી, દોહરા, ચોખા, ઘઉં અને કપાસનું વાવેતર થાય છે. મુખ્ય સહેરો નંદીઆલ, બોરસદ અને આલુક છે. કપડાંનજમાં સાણુ અને કાચનાં કારખાનાં છે. ગોધરા નજીક રવેરીઆ આસ મેન્ડુરેક્સરિંગ કંપનીનું કાચનાં વાસણ બનાવવાનું કારખાનું છે.

સુરત નિલ્લો—ક્ષેત્રફળ ૧,૬૬૨ ચો. માઈલ અને વસતિ ૭,૪૫,૮૨૪ માણસોની છે. મુખ્ય પાક ચોખા, ભુવાર, કપાસ, દોહરા, ઉંચેરી દાળ, વાલ, ઘઉં અને બાજરી છે. શેરડીનું વાવેતર પણ સારા પ્રમાણમાં થાય છે. વેપાર બધાય રેલ્વે માર્ગદર્શિ અને દરિયામાં બીલીમોરા માર્ગરેતે થાય છે. સુરત સહેરની નિકાસ પાંચ લાખ ટની અને આયાત પંદર લાખ રૂપિયાની સરેરાશ વાર્ષિક છે. સુરતમાં જીનું જાતકામ થાય છે, પરંતુ પરદેશી હરીશાને હાથે આ વેપાર પછી ભાગ્યો છે. વેપારનાં મુખ્ય સહેરો સુરત, વલસાડ, બીલીમોરા છે.

ધાણા નિલ્લો—આ નિલ્લોનું ક્ષેત્રફળ ૩,૫૭૭ ચો. માઈલ અને વસતિ ૮,૩૫,૬૪૨ માણસોની છે. મુખ્ય પેદાશ ચોખા, મીઠું, લાકડું, ઝુના અને સૂણ માખણી છે. આ વસ્તીઓની

બહાર નિકાસ કરવામાં આવે છે. મુખ્ય સહેરો ધાણા, લાલ્લીપ કંથાણુ અને બેલાપુર છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય : બધાય સાહિત્યોની શરૂઆત પૂર્વથી થઈ હોય છે. ગુજરાતી ભાષા આમાં અપવાદ ન હોઈ શકે. ગવ સાહિત્યની શરૂઆત તો કેક નર્મદાથી થઈ. અત્યારે તો પૂર્વ સાહિત્ય કરતાં ગવ સાહિત્ય ધણું પ્રચલિત થઈ ગયું છે. નરસિંહ મહેતા ગુજરાતના આવ કવિ મનાયા છે. સંસ્કારી દોષા છતાં પણ તેઓ કૃત્યની જાન્યોથી દૂર હતા. શામળશાનો વિવાલ, કુંવરબાઈનું અમેરિકન વગેરે પ્રસંગોમાં એમની પ્રભુ પ્રચેની અવિરામ ભક્તિ તરી આવે છે એમની ભક્તિમાં કેટલાંક પદો શૃંગાર-ભક્તિનાં છે. નરસિંહ મહેતાનાં પ્રસાદિયાં આજ લગી ગુજરાતને મેરુલા પાચ છે. બીજા દોષ કવિની આટલી ચિરંજીવી થાક રહી નથી, પહેલાં સીકવિ તરીકેનું માન મિરાંબાઈને ફાળે ભય છે. મિરાંબાઈની કવિતા નરસિંહ મહેતાની કવિતા કરતાં કાવના પદમાં, લાલિત્યમાં અને મનની ભાવવિશુદ્ધિમાં ઉચ્ચતર છે. નરસિંહ મહેતા અને મિરાંબાઈ પછી નક્ષિતા કવિ તરીકે 'અખો' આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. અખાની કવિતા મુખ્યત્વે ધાર્મિક સંપ્રદાયો, અને સમાજ વરે કંદારૂ-માર્મિક વધનોથી ભરેલી છે. કવિતાની શૈલી નરસિંહ મહેતા જેવી સારા ન હોવાથી તેની કવિતા લોકોમાંથી બની શકી નથી. અખા પછી પ્રેમાનંદને 'કવિસિરોમણિ' કહેવામાં જોઈ ભતતની શૈલી હોવાથી નથી. "ગુજરાતી ભાષાને બીજા ભાષાઓ જેવી સમૃદ્ધ ન કરે, ત્યાં સુધી રાખે ન પડે." આનું મહાવન લેનાર કવિ જ સિરોમણી થઈ પાડે ને ? પ્રેમાનંદે જુદા જુદા લગભગ ૩૨ ગ્રંથો લખ્યા છે. પ્રેમાનંદના સમકાલીન તરીકે સામળ પદુ જ નજરે ચડી આવે છે. પ્રેમાનંદે અને સામળે ધર્મથી વિમુક્ત સ્વતંત્ર કવિતાઓ રચી. સામળની કવિતા પૈરાલિક પ્રસંગોને બદલે સામાજિક વાતચિત કહેતી. સામળ પછી તરત જ દયારામ આવે છે. દયારામને ભાષા ઉપરનો કાંબૂ, દશાનો લાંબાર, માનવવલ્લભ અને છવનનો સુદ્ધ અસ્થાસ તેમને બધા કવિઓ કરતાં જુદા પાડે છે. દયારામના અવસાન, પછી આવે સંકાંતિકાળ, આ કાળમાં ગુજરાતને યુગરોજી અને પદમિત્રો પાસે લાગ્યો. આ કાળમાં ગુજરાતનો એ સમર્થ કવિ નર્મદાસકર અને દલપતરામ થયા છે. નર્મદ-લલપતથી સાહિત્યમાં નવો યુગ શરૂ થયો. સામાજિક મુદ્દાઓ એ આ બન્ને કવિઓનું ધ્યેય હતું. તેમના પછી નરસિંહ દોષા, કસાપિ, નાનાલાલ, ગોવર્દનરામ, અણિલાલ નળુભાઈ, શ્રી. કાન્ત, બાલાસકર ઉલ્લાસરામ, વગેરેએ ગુજરાતી સાહિત્ય ના અંગ્રેપાંગને વિકસાવ્યું. ગુજરાતી ભાષા સમૃદ્ધ બની. ત્યાર પછી આવ્યો "ગાંધીયુગ". આ યુગમાં ગુજરાતના છવનમાં જન્મ-રન્મત પડેલાં આવીશી. ગાંધીજીના ચેતિત્વની છાપ શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, ચંદ્રવદન મહેતા, દેરાજી પરમાર, યુન-દમ, શ્રી. રમેશરસિંહ વગેરે ઉપર કેબાઈ આવે છે. ગુજરાતી ભાષા આને હિંદમાંની એક સમૃદ્ધ ભાષા બની છે, પરંતુ તેનું સાહિત્યજગત વિખ્યાત થાય તેની જ ગુજરાતી સાક્ષરને તમન્ના હોય !

ગુરખા : આ એક બહાદુર અને લડાયક કોમ છે. તેઓ હિંમાલયના નેપાળ પ્રદેશના વતની છે. તેઓ મુખ્યત્વે જૂનો હિંદુધર્મ પાળે છે. (વધુ માટે જુઓ નેપાળનું રાજ્ય.)

ગુલાબ : ગુલાબના છોડ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. એ નાના હોય છે. એને કંઠા આવે છે. એમાં ગુલાબી, ધાળી, પીળી અને રાતી ભેદો થાય છે. ઉત્તમ ગુલાબના ફૂલોં અષ્ટર, ગુલાબજળ, અને ગુલકંઠ બનાવાય છે. ગુલાબને ઉપયોગ આયુર્વેદમાં આક્રી, પ્રદર, માત્રિકાર રક્તમૂળવ્યાધિ, પિત્તવિકાર ઇત્યાદિ ઉપર થાય છે.

ગૂળળી : ગૂળળીનાં ઝાડ મારવાડ અને સિંધમાં થાય છે. ઉનાળામાં તાપને લીધે ઝાડમાંથી રસ ઝરે તેને ગૂળળ કહે છે. તે ખૂબ અને રવાના કામમાં ઉપયોગમાં આવે છે. એનો ગુણ કફને, તીબી, હાણ, દરો, પાચક, અન્નિદીપક અને કાન્તિકર છે. એ કફ, વાયુ, ઉપરસ, સોળે, હરસ, ઉલ્કી અને આત્મવાયુને નાશ કરે છે. ગૂળળનાં ઝાડો રેવાળ અને પર્વતમય જમીનમાં થાય છે. એને ગુખ્ય અથવા હિંદુસ્તાનમાં જ રહે છે. તેની નિકંઠા બની નથી.

ગોંડળી : કાઠીઆવાડું આ એક દેશી એક રાજ્ય છે. વિકાન રાજ્યકર્તા ભડેલ સર ભગવતસિંહજી પંચતલ પધરા છે. શ્રીરાવો ભાષામાં ઈલાં બીસ વર્ષો થયાં એક બૃહદ્ દાય તૈયાર કરવાનું કાર્ય શરૂ છે. ગોંડલ રાજ્યનું સંમરણ ૧,૦૨૪ ચો. માઇલનું છે. વસ્તી ૨,૦૫,૮૪૬ માત્રુસોની છે. વરસાદ ૨૦ થી ૨૫ ઇંચ પડે છે.

ભેડોનાં મુખ્ય ધર્મા ભેટી છે, એનીમાં સિંગળી, કપાસ, અનાજ અને શેરડી થાય છે. વાણીજીમાં તેલગાંધામાંથી તેનું નીકળે છે. ૧,૦૪૧ લૂમો ઉપર હાથકામક વણાય છે. હાથે રજાવાની ધંધોએ રાત્રીમાંથી ચાલે છે. કપાસનાં જિન પ્રેસો થોડાં છે. ૪૨,૪૦૦ એકરોનાં જંગલો છે. રાજ્યમાં ૧૦,૧૨૪ માઈસની પોતાની રેલ્વે ટ્રાસી પોરબંદર સુધી તથા ભેલસરથી રાજકોટ સુધી ભય છે.

આમોદેશન : આમોદેશન અને તેની બેલતી સુડીએ કે થાળીએ તે પરદેશી ઉદ્યોગ અને હિંદમાં તે પરદેશી આયાન છે. વિશેષ કરી તેની આયાત યુ. રેફરેસ અમેરિકાથી થાય છે. યુરોપનાં વણાખરા દેશોમાં આ ઉદ્યોગ વપરાયો છે. માત્ર હિંદમાં એની સુડીએ અને યંત્રો અંગ્રેજી ગાયનેા ઉનારાય છે. હિંદમાં જા વર્ષે ત્રીસથી ચાલીસ લાખ શ. ની આ થીએ આયાત કરવામાં આવે છે.

મીનલેન્ડ : મીનલેન્ડ જગતનો મોટામાં મોટો બેટ છે. તેનું સંમરણ ૩૬,૫૧૮ ચો. માઇલ છે, ભયારે વસતિ ૧૬,૬૩૦ માત્રુસોની જ છે. આખો પ્રદેશ બરફમય છે. ગ્રીનલેન્ડનો વેપાર રાજકરતક છે. આ મોટો ટાપુ ડેન્માર્કનું એક સંસ્થાન છે.

ઝીસ : ઝીસનો વિસ્તાર ૫૦,૨૭૦ ચો. માઈલ છે. અને વસતિ ૬૨,૦૪,૧૮૪ માત્રુસોની છે. ઝીસમાં મુખ્ય ધર્મો, ઝીસના જૂના રેવળનો, કેથોલિક, પ્રોટેસ્ટન્ટ અને ખ્રિસ્તમાનોના છે. ઝીસમાં લશ્કરી વાલીસ ફ્રાન્સિયાલ છે. વર્ષની સરેરાશ લશ્કરી ૫,૦૦૦ માત્રુસોની હોય છે. ખલુ ફ્રિન્ચનાં લશ્કરી વાલીસ હોવાથી ઝીસ યુદ્ધના સમયે સાઈ લશ્કર લીધું કરી શકે છે. ઝીસનો રિયાલ કાંદો રફાણામક હોય છે. તેમાં ૧૨ કિલોપર, ૬ ટોર્પિડો બોટ, ૪ સુરંગ મુશ્કર જહાઝો અને સજમયીને સમાવેશ થાય છે. ઝીસ મુખ્યત્વે ખેતીપ્રદાન દેસ છે. તેમાં શક, મકાઈ, મોહર, તમાકુ અને કપાસનું વસતર સામા પ્રમાણમાં

થાય છે. ઝીસમાં ઘણાં જમીલો મળે છે. દા. ત. હોદ, જસન, મેગોન, વાંધુ, વાંદી, સુરમો, કવાઇ, અને નીકલ. થલણ 'ક્રાયમા'નું છે. ૭૭ 'ક્રાયમા' બરાબર એક યુ. રેફરેસનો ટાંબર થાય.

મેટ્રિટન :- આ દેશ ત્રણ વિભાગોના બનેલો છે. ઇન્ડોન્ડ, સોલોન્ડ અને વેન્સ. અગાઉ એ ત્રણેય ભૂમાં ભૂમાં હતી. એ જમરપર લટકતાં હતી, પરંતુ હમણાં ત્રણે રાજ્યો એક તંત્ર નીચે એટલે યુનિયન નેકના વાલ્ટા નીચે છે. એનું સંમરણ ૮૦,૦૦૦ ચો. માઇલોનું છે. એની વસ્તી ૪૫ કરોડની છે. પરંતુ એ દેશના લોકો એટલા સાહસિક અને ઇથ પાળળ મરનારા છે કે આલે જમતનો જુ બાન જમીન અને જુ વસ્તી એમને વાળે છે. મેટ્રિટનનો રાહીવાડ આખા સામ્રાજ્યમાંથી સામ્રીય રીતે રસ સુચવાનું ભણે છે. એક સામ્રાજ્ય દેશમાંથી એ દેશ પોતાની રાજીથી મહાન દેશ અને મહાન સામ્રાજ્ય બનેલ છે. સત્તરમાં લોકો પહેલાં તો એ દેશ ખૂબ પડાત હતો. પાંચ જસો વસતના ગાળામાં એની પ્રભુએ ભારે સમુદ્રમંથન કરી, પોતાના નાના ટાપુથી રોંગટાંગણો પ્રદેશ એટલે ૧૪૦ લાખ ચો. માઈલ એટલા વિશાળ સામ્રાજ્યની માલિકી મેળવી છે. જમન, જવાન વગેરે મહાતમોયો થોડા કરીક થયા સુધયાર્ છે. 'ક્રિસ્ટિય જ્યુ' ખાઈ ભય છે 'એ કારણથી એમને અદેખાઇ ઉપલ છે. હાલના યુદ્ધનું મુખ્ય કારણ એ જ છે પાંચ ખંડોના અને મહારાજોમાં ક્રિટનનું સામ્રાજ્ય કેવલ છે. ક્રિટન ખૂબ ધનવાન છે. આખા જમતના વેપાર અને શરદીવું કેન્દ્ર ક્રિટન છે. માત્ર એ લાખ અંગ્રેલે ક્રિટન જહાર આવવા કોટા સામ્રાજ્યનું સુકાન ચલાવે છે.

ક્રિટન ભારે સમયસચ્ચ છે. પોતાનાં સંસ્થાનો અતિ બળવાન થઈ સિંગ્રાઈ બરાવવા એવાં થાય, એટલે દોરી દીલી મૂકી એમને સ્વરાજને માર્ગે બાળે છે. કેનેડા, ઑસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા, ન્યુઝિલેન્ડ વગેરેની ગોરી પ્રભુને એણે આત્મ ચયોતે તેણે સ્વરાજ આપી દીધું છે

ક્રિટનમાં ૧૭૧૮ પછી વરાળનની રોષ થઈ કાલસાની રોષ થઈ, આથી ક્રિટને પોતાનાં સંસ્થાનોમાંથી કાઢી માલ મચાવી તેનો પોકો માલ બનાવોને પોતાની સ્વીમરોમાં સંસ્થાનોને વેચતા માંડયો. આથી એને મોટો લાંલ થયો. ક્રિટન ખૂબ ધનવાન બન્યું. યુરોપનાં બીજા જમનની ને કાન્સ અને અમેરિકા એવાં રાજ્યો ભયારે વિતાન, ચંદ્રશાસ્ત્રમાં આગળ વધ્યાં, ત્યારે ક્રિટને આ રાજ્યો સામે જહાઝી દિવાલો પોતાનાં સંસ્થાનોમાં થઈ બાંધી પોતાની રાહી સુચાવનીતી ચાલુ રાખી. પોતાના સામ્રાજ્યમાં ક્રિટને પોતાના ઉદ્યોગોના સલકારી ઉદ્યોગો ખીલવવા દીધા; પરંતુ ક્રિટનના ખૂબજૂન ઉદ્યોગોને આંધ ન આવે તેવી રેખરેખ રાખી.

જમતમાં ક્રિટનનો વેપાર લોચી મોટો છે. એનાં ૧૧ લાખ કારખાનાઓમાંથી જમતને એવંજી તેજા વાર્ધો તેપાર થઈ નિકારા થાય છે આખા જમતમાં એની ૩૦ હજાર એટલી સ્વીમરો અને બહોણે માલ લાવ લઈનવ કરે છે. એ સમુદ્રની રાણી ગણાય છે. એણે સમુદ્રમાં પોતાના સાગર કાંદવાના બળથી વર્ષેસ સ્થાપ્યું છે. ઉપરાંત જસો વારસો થયા ક્રિટનનો કાંદો સમુદ્ર ઉપર મોટા વિજયો મેળવીને પોતાનું અન્નિવધનું સ્થાપી રહેલ છે, ક્રિટનના વિશાળ વેપારને આ સાગર કાંદો ખૂબ

રક્ત આપી રહો છે. બ્રિટન મૂળ વેપારી છે, બહુધા 'સેન્ય રાષ્ટ્ર' છે. પણ સમય આવે એના યુવાનોને સખ્ત લાલીમ મળેલી હોવાથી એ દરેક ક્ષત્ર પર આવી લડે છે એનું સંગઠન અને સ્વદેશાભિમાન અબળ છે

એના સામ્રાજ્યના માલિક સમ્રાટ છે. પરંતુ કુલ સત્તા આરમ્બની સભા અને ગૌણ રીતે ઉપરાજોની સભાના હાથમાં છે. કોન્ટ્રેબેન્ડ, સિમરલ અને લેખર, એમ ત્રણે પક્ષો પાલમિન્ટમાં ખૂબ વાગ્યુંદો કરે છે, પરંતુ ત્રણેય શાહીવાદના વર્ગોએજા ઉપાસકો છે. ન્યારે બ્રિટનના શાહી હિતને ટુકડાન થવા વખત આવે, ત્યારે અબળ એકતા દેખાડે છે. બ્રિટિશો લારે ચીકણા લડવેયા છે. ગયા તેમ જ દાલના મહાયુદ્ધમાં સર્વેશ્વ હોખીને પણ તેઓ યુરોપમાં પોતાનું વર્ચસ્વ રચાવે છે.

બ્રિટનની રાજ્યનીતિ હમેશાં યુરોપમાં પહેલો દરજ્જો ટકાવી રાખવાની છે. બીજું જોઈ રાજ્ય બળવાન થાય, તેા રાજ્યનીતિ, યુરોપીયોગી અને છેલ્લે યુદ્ધ કરીને પણ એનો પરાજય કરે છે

બ્રિટનના આર્થિક વિન્ય અને યુગલ માટે પોતા સામ્રીય મર્જો એણે રચાયા છે.

- (૧) પોતાના તાબાના વિશાળ દેશોમાં પોતાને ભેળવા કાચા માલોની પેદાશ વધારીને એ માલ બ્રિટનમાં પોતાની ફરીમરેમાં લાવીને પોતાનાં કારખાનાઓમાં એ કાચા માલનાં અનેક ભત્તનાં પાકાં કાચો બનાવી પોતાના તાબાના દેશોમાં એ માલ પાછો પોતાની જ ફરીમરેમાં થકાવી તે માલને જકાંદી રક્ત આપવું. આમ પછાત પ્રભુએને પાકા માલો મોટા નફે પૂરા પાડી તેમાથી મોટો લાભ મેળવેલા, પોતાના વેપારના વિકાસ માટે પછાત દેશોમાં ફેલેએા બાંધવી, બંદરોના વિકાસ કરવા એ પણ નીતિ એણે અદાલ કરી છે, પોતાના વેપાર માટે શરાશી એટલે બેન્કિંગની ખીલવણી પણ બ્રિટને કરી છે. વહાણવડું, બેન્કિંગ એટલે શાગી, વીમો, રેલ્વે, તાર, પોસ્ટ વગેરે સાધનો એણે વેપારના વિકાસ માટે સરસ રીતે વાપર્યાં છે. પોતાના તાબાની પ્રભુશી મરીજ આપેને રીકવાડું બ્રિટન સારી રીતે ભણે છે.
  - (૨) પોતાના દેશના માલુસોને તાબાના દેશોમાં મોટા પમારો આપી ઉપરી અધિકારી ઉપાસેન્ય અને મુગી ખાતાઓમાં નિમણૂક કરી એમને મોઝં જેમનો આપવા આ રીતે જ વર્ષે બ્રિટનને કરોડો પૌન્ડની આવક છે
  - (૩) બ્રિટને પછાત દેશોમાં કારખાનાઓ, ખાણો, રેલ્વે, નામ્વેઓ અને મોટર સર્વિસો રચાવીને પાચ અબળ પૌન્ડો મૂકી વરીકે રોકયા છે. બ્રિટનને આ વાપણની મૂકીડું ન્યામ દર વર્ષે બીસ કરોડ રૂપિયા ગણે છે.
  - (૪) હુડિયામણ અને જકાતવડું નિયમન પોતાના લાલ પ્રમાણે ગોઠવી તેમાથી મોટો ફાયદો મેળવીને બ્રિટન ધનવાન થયું છે. એના દરેક માલુસની સરેરાશ પેદાશ વાર્ષિક રૂ. ૭૫૦) નેટલી મોટી છે, ન્યારે હિંદુ એવા દેશની પેદાશ (વાર્ષિક) રૂ. પ્રમાણ માત્ર રૂ. ૪૫) માત્ર છે.
- હિંદની વસતિ ૩૬ કરોડ માલુસોની છે. બ્રિટનની વસતિ ૪૫ કરોડની છે. આમ હિંદ વસતિ સંખ્યામાં બ્રિટન કરતાં

- ૮૫ યજ્ઞ વધારે છે; છતાં હિંદનું પછાતપણું નીચેના આંકડાઓથી ભણસો. હિંદનું સેવરજ ૧૮ લાખ ચો. માઇલનું છે, ન્યારે બ્રિટનનું માત્ર ૮૦,૦૦૦ ચો. માઇલનું છે.
- (૧) હિંદમાં દર વારસનું સરેરાશ વાર્ષિક મારણપ્રમાણ ૪ ૧,૦૦૦ પાછળ ૧૪.૫૫) છે, બ્રિટનનું માત્ર ૧૨.૫૫) આવે છે
  - (૨) હિંદમાં બાળમરણનું પ્રમાણ ૧૮૦) છે. (૧,૦૦૦ જન્મ પછી) બ્રિટનમાં ૧૩૩) જ છે.
  - (૩) હિંદમાં માલુસની સરેરાશ જિંદગી ૨૩ વારસની છે, ન્યારે બ્રિટનમાં માલુસનું સરેરાશ આયુષ્ય ૪૬ વારસનું છે.
  - (૪) હિંદમાં માત્ર આઠ ઠંઠા વર્ગી અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે અને બ્રિટનમાં ૬૭ ઠંઠા પ્રભુ અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે.
  - (૫) હિંદમાં માલુસ દીઠ રૂ. ૧) શિક્ષણ પાછળ ખર્ચાય છે. ન્યારે બ્રિટનમાં માલુસ દીઠ શિક્ષણ માટે રૂ. ૧૭૨ ખર્ચાય છે.
  - (૬) હિંદમાં ઐતોગિક પેદાશ રૂ. ૪૦૮ કરોડની ગણાય છે, માલુસ દીઠ રૂ. ૧૨ ની સરેરાશ આવે છે, ન્યારે બ્રિટનની દરેક માલુસની સરેરાશ રૂ. ૪૧૨) આવે છે, આપણ કરતાં ૩૪ ગણી ઐતોગિક પેદાશ બ્રિટનની છે
  - (૭) હિંદના વેપાર જ માલુસ દીઠ સરેરાશ રૂ. ૧૭) નેટલો આવે છે, બ્રિટનના દર માલુસ દીઠ સરેરાશ વેપાર ૫૮૦) નેટલો આવે છે.
  - (૮) હિંદમાં ૧૦ લાખ માલુસે ૧૨૦ માઇલ રેલ્વે છે, ન્યારે ગ્રેટબ્રિટનમાં દર દશ લાખે ૪૧૦ માઇલની રેલ્વે આવે છે.
  - (૯) હિંદમાં તણ વર્ષની સરેરાશ ૧૫ કરોડ ટન ફરીમરે આપી હતી; ન્યારે બ્રિટનમાં ૧૧૫ કરોડ ટન આપી હતી.
  - (૧૦) હિંદમાં પોસ્ટ મારફતે દર માલુસે સરેરાશ ૩-૪ કામળ અને પડો આવે છે, ન્યારે બ્રિટનમાં ૧૪૪ ની સરેરાશ દર માલુસે આવે છે
  - (૧૧) હિંદમાં ૧,૦૦૦ માલુસ દીઠ ૫૧ તારો (ટેલિગ્રામો) ની રાસ આવે છે, ન્યારે બ્રિટનમાં ૧,૧૨૬ આવે છે
  - (૧૨) હિંદમાં ૪૪ દશ હબર માલુસે ૧૦૪ ટેલિફોનની સંખ્યા સરેરાશ આવે છે; ન્યારે બ્રિટનમાં ૪૪૬ નેટલી આવે છે.
  - (૧૩) હિંદમાં અમરજ સરકાર, પ્રાંતીય સરકાર અને મુનિ-સિપાલિટીઓની આવક કુલ રૂ. ૨૬૮ કરોડ એટલે દર અબજ દીઠ સરેરાશ રૂ. ૧૦) આવે છે. ન્યારે બ્રિટનની તેથી પેદાશ રૂ. ૧૩૩૪) કરોડની હતી.
  - (૧૪) બ્રિટનના સેન્યોના ૧૦ હબર યુરોપિયનો હિંદને ખર્ચે હિંદમાં રહે; એક અમેરિકન સિપાહીને ખર્ચે એક હિંદી સિપાહી કરતાં ચાર ગણો વધારે છે. હિંદી સેન્યને મારે મોટી તોષો, બંદુક, ચાનિક વિમાનો, રણગાડીઓ અને મણીપતી સામગ્રીઓ બ્રિટનની આવતી હતી. હિંદી સેન્યમાં મોટા અધિકારીઓ બધા યુરોપિયનો છે. હિંદી પ્રભુનો તેના ઉપર કાબૂ નથી.
  - (૧૫) હિંદી વિમાની સેન્ય ઉપર હિંદીઓના કાબૂ નથી; ગ્રેટ-બ્રિટનનો છે.
  - (૧૬) હિંદી સામાર કાફલા ઉપર હિંદી પ્રભુનો કાબૂ નથી, ગ્રેટબ્રિટનનો છે

- (૧૭) હિંદમાં યુદ્ધ પહેલાનાં વર્ષોમાં કુલ સૈનિક ખર્ચો ૫૮.૨૬ કરોડ હતો, બ્રિટનમાં ૧૧૮ કરોડનો હતો.
- (૧૮) હિંદમાં દર માણસ દીઠ કાર્પેટાજી ૧ની ગણવામાં આવે તો તે કાર્પેટાજી યંત્રોની મદદથી બ્રિટનમાં ૧૨ ની ગણાય છે. યંત્રોની મદદથી બ્રિટિશ મજૂર ભારગણુ કામ આપે છે.
- (૧૯) હિંદની કુલ સમૃદ્ધિ (૩૬ કરોડ માણસોની) ૧૨,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા ગણાતી હતી. ગ્રેટ-બ્રિટનની (૪૫ કરોડ માણસોની) કુલ મિલકત ૨૬,૪૭૨ કરોડ રૂપિયાની ગણાઈ હતી. આ આંકડા મુજબ આખા જગતની સમૃદ્ધિ ૨,૭૭,૭૭૭ કરોડ રૂપિયાની અપાઈ હતી; તેમાં અમેરિકા યુ. સ્ટેટ્સની ૮૩,૩૩૩ કરોડ રૂપિયાની અને બ્રિટનની ૪૭,૨૨૨ કરોડ રૂપિયાની ગણાઈ હતી.
- (૨૦) હિંદની વસતિ જગતની વસતિના પ્રમાણમાં ૧૭ ટકા છે, ભારે તેની સમૃદ્ધિ જગતની સમૃદ્ધિના સરેરાશ ૫ ટકા આવે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાની વસતિ જગતની કુલ વસતિની સરેરાશમાં માત્ર ૭ ટકા છે, પણ એની સમૃદ્ધિ આખા જગતની કુલ સમૃદ્ધિના ૪૦ ટકા છે.
- ગ્રેટબ્રિટન કેટલું ધનવાન છે, તે આ આંકડાઓ ઉપરથી સમજી શકો. આખા જગતના વેપાર અને શારીરિક મુખ્ય મધ્ય-બિંદુ થઈને છે.
- ગ્રેટબ્રિટન એનીવારીમાં નજીક છે. પોતાની પ્રભુની જોરા-કીનો ૭ આની ભાગ તે પેદા કરે છે. બાકી દસ આની નેટરો ભાગ એને પરદેશોથી આયાત કરવો પડે છે. આથી પોતાના મોઢા વેપાર, વિશાળ સામ્રાજ્ય અને જોરાકી મેળવવા માટે ગ્રેટબ્રિટને સાગર ઉપર કાબૂ રાખવો, એ એના જીવન, સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિ માટે અગત્યનું છે.
- ગ્રેટબ્રિટનમાં કૌલસો, લીન, માછલીઓ અને તોડું એ ચાર ખાસી વિશેષ મળે છે. બાકી બીજા સર્વે પદાર્થો પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યમાંથી કાઢી રિયનિમાં મેળવીને તેના પાકા પદાર્થો પોતાનાં કારખાનાંઓમાં તૈયાર કરીને ગ્રેટબ્રિટન પોતાની રહીશોમાં મજાત પ્રત્યક્ષોના દેશોમાં મોકલી તેમાંથી મોટા નફા મેળવે છે. એના કાર્યશાસ્ત્રની આ ચાવી છે. ગ્રેટબ્રિટન આથી મોટું ધનવાન નથી છે.
- ગ્રેટબ્રિટનની યુદ્ધમાં આર્થિક સ્થિતિ-ગ્રેટબ્રિટન હમણાં મહાયુદ્ધમાં સપડાયું છે. વિજાન, યંત્રશાસ્ત્ર, રસાયન અને વિદ્યુતશાસ્ત્રમાં પોતાની શક્તિને મુજબ ખીલવી જમીની જગતમાં અગ્રણ્યને આનું છે. લખાને જલ એન્જ પ્રમાણે પોતાની શક્તિ પ્રકૃતિદાન બનાવી છે. આ બંને દેશો અનેકે વર્ષો થયા પોતાનાં સિંધો, વિમાનીઓ અને સાગરજવને મજબૂત બનાવવા આવ્યાં છે જમીનીએ યુરોપના ૨૦ દેશોને પોતાની શક્તિથી છતી લીધા છે. જમણે પણ વેસ્ટિફિકમાં મોટા પ્રદેશ હાથ કર્યો છે ચીનમાં પણ ઉંચાં ૭ ચોરસ થયા જમણે યુદ્ધ ચલાવે છે. ઇટાલી પણ જમણે-જમીનીના સહકારમાં યુદ્ધમાં હોવાં જન્યુ છે. અંગ્રેને ઉત્તરમાં ત્રણ વર્ષ થયા યુદ્ધમાં લડે છે. જર્મન, જપાન, ઇંગ્લી સામે ગ્રેટબ્રિટન અને તેનાં સંસ્થાનો જેમ જ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ એક અમેરિકા યુદ્ધો કરે છે. ગ્રેટબ્રિટને પોતાના ઉદ્યોગોનાં કારખાનાંઓને યુદ્ધના સારાંજ્ય બનાવવા માટે ફેરવી નાંખ્યાં છે. પોતાની ૪૫ કરોડની પ્રબલ સૌધી વચ્ચા અગ્રણ્ય

વરી થીને યુદ્ધના કામમાં ફેડી છે. ગ્રેટબ્રિટનનું સમગ્ર વહાણવટું યુદ્ધકાર્યમાં ફેડાયું છે. એની ફેલ્ડઓ, એની બધી પ્રવૃત્તિઓ માન યુદ્ધ પ્રવૃત્તિમાં જ ફેડાય છે.

ગ્રેટબ્રિટનનું હમણાં યુદ્ધનું દૈનિક ખર્ચ દરરોજના ૧૫ કરોડ પૌન્ડ એટલે ૧૮ થી ૧૬ કરોડ રૂપિયા નેટરું મોટું છે. યુદ્ધના ખર્ચ માટે બ્રિટનને મોટા પ્રમાણમાં લેનો ઉભી કરી ઉધાર નાણું લેવું પડે છે, કારણ કે તેની પેદાશ કરતાં ખર્ચ ચારથી પાંચ ગણો વધારે છે. બ્રિટનની સરેરાશ પેદાશ દર વર્ષે ૨૧ અબજ પૌન્ડ નેટરું વધી ગઈ છે. એટું વાર્ષિક બ્યાન લગભગ ૧૫ કરોડ પૌન્ડ નેટરું થશે. એટલું ભારે બ્યાન ભરવા માટે બ્રિટનને ભવિષ્યમાં ખાત પ્રબલ સુસવાને પોતાનો કાર્યક્રમ હાથ છે, તે કરતાં પણ વધુ વેગવંત બનાવવો પડશે.

બેન્ક ઓફ ઇંગ્લેન્ડ હમણાં બ્રિટનની મુખ્ય શાસી સંસ્થા છે. એ ત્યાં નોટરું ચણેલ ચલાવે છે. એની નોટોને ફેલાવો હમણાં ૮૫ કરોડ પૌન્ડ નેટરું વધી ગયો છે. એ નોટોના વિશાળ ફેલાવા સામે માત્ર ૧૫૫ લાખ પૌન્ડના સોનાનું પીન્-જન છે, બ્રિટનના અધ્યક્ષાન્ત્રી આ ખૂબ નબળી કંઠી છે અને તે ચિંતાભરી ગણાય.

બ્રિટને પરદેશો ખાતેની ત્યાની ભત્રીજાશીઓ અને ફેલ્ડ વગેરેમાં પાંચ અબજ પૌન્ડ એટલે ૧૨ અબજ રૂપિયા ફેડવા હતા અમેરિકામાં યુદ્ધ સામગ્રીઓની ખરીદીમાં અથવા ગુમાવવાથી આ પાંચ અબજ પૌન્ડની રકમ ખલાસ થઈ ગઈ છે. બ્રિટનને આ પાંચ અબજ પૌન્ડનું વાર્ષિક વીસ કરોડ પૌન્ડનું બ્યાન ઉત્પન્ન થતુ હતુ આ પાંચ અબજ પૌન્ડની મૂડીમાં આવી તે ચીન, જાહેરા, જપાન અને અમધુરોપમાં બાદકન રાત્રીથી શત્રુઓના હાથમાં ગયાથી ખલાસ થઈ છે. અધીરું મૂડી યુદ્ધની શસ્ત્રસામગ્રીઓ ખરીદવામાં વપરાઈ ગઈ છે આ રીતે પરદેશોની મોટી મૂડી તેમ જ વેપારઉદ્યોગો હવે આપક આપના બંધ થયાં છે. વહાણવટું મોટું પ્રમાણ સમુદ્રને વચીએ ઉસ્મન સમુદ્રપ્રેશોરોએ પહોચાડયું છે અને તેના ખરિદાઓ ગ્રેટબ્રિટને ભયંકર આર્થિક ગુસ્સાન સહન કર્યું છે.

ગ્રેટબ્રિટનનું આર્થિકશાસ્ત્ર યાકયું છે એનાં માથે યુદ્ધનું મોટું ખર્ચ ચાલુ હતું છે એને પહોંચી વળવા માટે ગ્રેટબ્રિટન પાસે ધન અને પરદેશોમાં મૂડી વધી. આથી અમેરિકા (યુ. સ્ટેટ્સ) ખસેધી ધોરાણુ અને પંદારી પદ્ધતિ અનુસાર ગ્રેટબ્રિટન શસ્ત્રસામગ્રીઓ વધારે ખરીદ કરે છે, આ પહેલાં ગ્રેટબ્રિટનને પોતાની ૩ અબજ પૌન્ડની કિંમતની અમેરિકન ભત્રીજાશીઓની મૂડી તો શસ્ત્રસામગ્રીઓની ખરીદીમાં પૂરી કરી નાખી છે.

આ રીતે ધનવાન ગ્રેટબ્રિટને પાને પહોંચી વળે તે કરતાં નાણાંની અતિશય વધારે વ્યય કર્યો છે. એ સપતાં નાણાં ફરી યુદ્ધ પછી કયાંથી મેળવવાં તે એને માટે ચિંતા ભરેલો પ્રશ્ન છે.

ગ્રેટબ્રિટન મૂડીવાદી દેશ છે. એના ધનવાન, વેપારી અને ઔદ્યોગિક વર્ગે તો માનના ટકા છે એના હાથમાં રાજ્યશાસન અને આખા સામ્રાજ્યની શાસનચાવી છે. પ્રભુની ૮૦ ટકા ભાગ ચરીય છે. માત્ર હા ટકા ભાગ ચારારા પૂરા સિદ્ધિમાં છે. ના ટકા અતિ ધનવાન છે. ગ્રેટ-બ્રિટનમાં સત્તા, અધિકાર અને માલિકી આ ના ટકાના વર્ગમાં છે.

ગ્રેટબ્રિટનનું વિશાળ સામ્રાજ્ય-ગ્રેટબ્રિટને છેલ્લાં ૨૦૦ વર્ષોમાં જનસંખ્યા સામ્રાજ્ય ઊંચું કર્યું છે. જગતનો પૂરો ભાગ એ રોકે છે. કુશિયાના પાંચ ખંડોમાં ગ્રેટ-બ્રિટન નીચે સુખ સેવરણ અને વસતિ ધરાવે છે—

જુદા જુદા ખંડો	ફેરફાર થો.	વસતિ
યુરોપ	૧,૨૧,૫૧૨	૪૮૦ લાખ
એશિયા	૧૮,૨૪,૫૫૦	૩,૬૫૦ લાખ
આફ્રિકા	૪૧,૫૨,૦૦૦	૬૦૦ લાખ
ઉત્તર અમેરિકા	૩૮,૬૩,૦૦૦	૬૦ લાખ થી કરીક
મધ્ય અમેરિકા	૮,૬૦૦	૦૫ લાખ
વેસ્ટઇન્ડીઝ	૧૨,૩૦૦	૨૦ લાખ
દક્ષિણ અમેરિકા	૬૭,૮૦૦	૩૫ લાખ
ઓશીઆનીયા	૩૩,૦૦,૦૦૦	૬૦ લાખ
કુલ	૧,૩૬,૦૬,૭૮૨	૪,૬૩૩ લાખ

આમાં ૭ કરોડ યુરોપિયનો, ૩૬ કરોડ દિ'દોઓ, ૪ કરોડ સીડીઓ, ૬૦ લાખ અમેરિકા, ૬૦ લાખ અફ્રિકા અને ૧૦ લાખ ઓશીઆનીયા વસે છે. આમાં ૨૨ કરોડ દિ'દોઓ, ૧૦ કરોડ અફ્રિકા, ૮ કરોડ બ્રિટિશો, ૧૨૦ લાખ ઓશીઆનીયા, ૧૨૦ લાખ અફ્રિકા, ૪૦ લાખ ગિની, જેનો અને પારસીઓ તથા બીજા લાખ ચાહુદીઓ છે.

બ્રિટિશ મહારાજ્યની માથી ગ્રેટબ્રિટનના લંડન શહેરમાં છે. જુદા જુદા પ્રદાનો જેવા કે દિ'ક, સંસ્થાનો, વેપારકેન્દ્રો, અર્થશાસ્ત્ર, ન્યાય વગેરે દેશ પરદેશોના રાજકીય વહીવટ લંડનમાં બેઠે ચલાવે છે. ભયારે ગવર્નર જનરલો, ગવર્નરો અને કમિશનરો જુદા જુદા દેશોના વહીવટ ચલાવે છે.

કેનેડા, દક્ષિણ આફ્રિકા, ઓસ્ટ્રેલીયા અને ન્યુઝીલેન્ડ એ સંસ્થાનો લગભગ સ્વતંત્ર સ્થાનો ભોગવે છે. પોતાના સૈન્યો, વિમાનો અને સાગરજો. ધરણે એમનું અર્થશાસ્ત્ર અર્થ સ્વતંત્ર છે. દિ'ક, લંકા અને બીજા કેટલાક દેશો મર્યાદિત સ્વતંત્રતા ભોગવે છે એમના અર્થશાસ્ત્રની છેલ્લી માથી લંડનમાં છે. બાકીના બીજા દેશો પૂરા લંડનના કાબૂ નીચે છે.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ઘણાખરા દેશો પોતાના અર્થ કેટલી પાસા કરે છે. બ્રિટિશ વેપારને ઉત્તેજન આપવા ઘણાખરા બ્રિટિશ માલ ઉપર જોઈ નકાત રાખી છે. સ્વરાજ ભોગવના સંસ્થાનો સિવાય સામ્રાજ્યના ઘણાખરા દેશોમાં મોટા અધિકારો બ્રિટિશ રોના હાથમાં છે.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો ખ્યાલ-બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય વિશાળ સાગરમાં પોતાના દેશોની રક્ષણની જોગવાઈ સૈનિક, માગર અને આકાશ એ ત્રણ વસ્તુઓના અતુલનીઓની જોગવાઈ સુખ પાર ઉતારી છે. આમાં વેપાર-રક્ષા સામ્રાજ્યના દેશોનું રક્ષણ અને જગતમાં ફરતી એની ૩૦ સ્ટીમરોના રક્ષણ મળ્યોને સુંદર નિર્ણય આપ્યો છે. લશ્કરી દૃષ્ટિએ

મથા મહાયુદ્ધમાં બ્રિટને નીચે સુખ લશ્કરી સૈન્યો ઉભા કર્યાં હતાં.—

દેશ	વસતિ	સૈનિકો	ટકા
		મેળવ્યા	વસતિના
ગ્રેટબ્રિટન	૪૧,૦૦,૦૦૦	૫૭,૦૦,૦૦૦	૧૨.૪
કેનેડા	૭૬,૦૦,૦૦૦	૧,૨૮,૦૦૦	૮.૩
ઓસ્ટ્રેલીયા	૪૮,૭૦,૦૦૦	૪,૧૨,૦૦૦	૮.૭
ન્યુઝીલેન્ડ	૧૧,૦૦,૦૦૦	૧,૨૮,૬૮૦	૧૧.૬
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧,૩૬,૦૦૦	૧૧.૩
દિ'ક બ્રિટિશ	૩૧,૧૦,૦૦,૦૦૦	૧૪,૪૦,૦૦૦	૦.૩
બાકીનું સામ્રાજ્ય			
માત્ર	૫,૬૦,૦૦,૦૦૦	૧,૩૪,૦૦૦	૦.૨
		૮૪,૭૮,૦૦૦	

આ યુદ્ધમાં પણ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય એક કરોડ લશ્કરી ઉભા કર્યાં છે. બ્રિટનના બંદર પોર્ટસ્માઉથથી આ બધાની સામરસાંકળ જોડવાયેલી છે, બ્રિસ્ટોલ બંદરથી ૧,૨૦૦ માઈલ દૂર છે, આ રથો અંગ્રેજોના મોટા નૈઋત્ય કારેલા, જમીનનું સૈન્ય, હવાઈ મથકો, હવાઈ વિમાનો સૈન્યો. તેલ (પેટ્રોલિયમ) મથક, મોટી મનવારો મટે કક્કા, જોડાઉનો અને રણ સામગ્રી મરેના લંકારો રહે છે. જોડાઉનો પણ ત્યાં મોટા જથ્થો રહે છે. બ્રિસ્ટોલની મજબૂત કિલ્લેબંધીના મથકથી ૬૮૦ માઈલ દૂર આસ્ટન જેલું જ મજબૂત મથક આવેલું છે. એના ઉપર જમીનનો ૩,૦૦૦ હવાઈ હુમલા કર્યાં છે, છતાં મારા પડ્યું નથી. ત્યાંથી સાઈમસના નાવા ઠાપુ ઉપર કિલ્લેબંધી છે. આ ત્રણેય સ્થાનોથી બ્રિટને જૂઝઘ્યમાં પોતાનું વર્ચસ્વ રાખ્યું છે.

માટાથી પોર્ટસેલ ૬૮૦ માઈલ દૂર છે. આ રથો પણ બ્રિટિશ કિલ્લેબંધી અને મોટું લશ્કરી મથક છે. માટાથી પોર્ટસેલ સુધીના સાગર મથકોની રક્ષણબધ્ધતા સારી મુખિયી કરેલી છે પોર્ટસેલથી સુએઝની નહેર ૧૦૦ માઈલ દૂર છે; આ સુએઝની નહેર એ એક સ્વતંત્ર કંપનીના વહીવટ નીચે છે. એ ટુંકા સ્થાના ઉપરોચ્ચથી ૪,૦૦૦ માઈલના બંધાવેના બધા થાય છે પ્લીમાઉથથી મુજેન્જની નહેરને રસ્તે દિ'ક ૧,૨૦૦ માઈલ છે, ભયારે કેપને રસ્તે ૧૦,૫૦૦ માઈલ છે સ્ટીમરો સુએઝને રસ્તે થઇને સુસાફરી કરતાં ૧૧ દિવસો બધાની રોકે છે.

સુએઝથી એક ૧,૩૦૦ માઈલ છે. એ પણ મોટું સાગર, મૈનિક અને વિમાની મથક છે. ત્યાંથી યુરોપ ૧,૬૦૦ માઈલ છે, એને પણ બધાનું મથક બધાવવામાં આવ્યું છે. ત્યાંથી ૧,૨૦૦ માઈલ સિંહાપુર-ગોન્ડાલાલીનું મોટું સંરક્ષણ મથક છે. ત્યાંથી સિંહાપુર એ રક્ષણની દૃષ્ટિએ મહાન મથક હતું. સિંહાપુરથી હોંગકોંગ પણ એ જ પ્રમાણે સંરક્ષણની દૃષ્ટિએ મહાયુદ્ધ મથક તરીકે રખાયું હતું.

જોસ્ટ્રેલીયા, દક્ષિણ આફ્રિકા, આસ્ટ્રેલિયન સાગર માર્ગ પેસિફિકનો સાગર માર્ગ, બધામાં બધા અનેક મજબૂત મથકો રક્ષાયેલા છે. બ્રિટને ૨૦ હજાર માઈલ લાંબા સાગર માર્ગોના મધ્યસ્થ સ્થાનો પોતાના માથી જેવાં કિલ્લેબંધીના મજબૂત થાણાં રખાયાં છે.

ઐતિહાસિક (ઇતિહાસ) — ટિંદને દોહસે વર્ષથી પરત્રવાના પાઠ શીખવનાર આ દેશને આપણે કેમ બૂલી શકીએ ? જિંદગીને ભૂતકાળને ઇતિહાસ આજના જિંદગીના સાક્ષી પૂરે છે. આપણે એ ઇતિહાસનું પાઠ્ય અવલોકન કરી લઈએ. જિંદગીને લેખિત ઇતિહાસ બહુ મોટો શરૂ થાય છે. જિંદગીના મૂળ વતનીઓ કાળા અને કાંચલા હતા. ત્યારપછી રોમનોએ આશુ-વિરોધન દેહા આપ્યા અને ત્યારપછી મધ્ય યુરોપમાંથી કેટલેક લોકો આપ્યા. ઇ. સ. પૂ. ૫૫૫માં બુલિયસ સિમરે જિંદગી પર માર્ગ કરી. ૩૫૦ વર્ષ પછી જિંદગી ઉપર રોમન અમલ રહ્યો. રોમનોએ જિંદગીને પ્રભને કાચર અને નિરોધ કરી નાખી અને પરિણામે બ્યારે રોમનો રવરેશના બચાવને કાળે જિંદગી છોડીને ચાલ્યા ગયા, ત્યારે જિંદગીને બહુ લોકોને આશ્રય આપ્યું પડ્યું. આ પ્રમાણે સેક્સનો, બુટો અને કેટલેક નેલિક મળીને એંગલસ ભતિ બની. આ ભતિ તે અત્યારના અંગ્રેજોના પૂર્વજોના પૂર્વજો. હવે ઇંગ્લેન્ડમાં સરખાઈ પડતી આપણી આક્રેક, કેન્ડુલ વગેરે એક વળી એક રાજાઓની નામાવલિ ચાલુ રહી. વિલિયમ વિન્સલે ઇ. સ. ૧૦૬૬ માં ઇંગ્લેન્ડ છડ્યું. વિલિયમ બીલ, હેન્રી ૧ લો, રીચર્ડ વગેરે રાજાઓ પછી પ્લેન્સેન્ટ વંશનો નોર્મન રાજા હેન્રી ૨ લે ગાદીએ બેઠા. હેન્રી પછી રિચર્ડ ગાદીએ બેઠા, તેણે ટુર્કી સમિતી પરખુદમાં લાગ લીધી. તેની ગેરહાજરીમાં તેના ભાઈ બ્લેન ગાદીએ બેઠા. બ્લેનના નાલાયક અને અવિચારી પગલાઓને કારણે અમીરોએ પ્રભા નામથી ખાસ હકો મેળવ્યા. આ હકો "મેઆચાર" નામને મુખસિદ્ધ છે. રાજાની એકલકથુ સંચાને પડશે હવે અમીરોના હાથમાં વગેરે સત્તા આવી કોલર્ડ ૧ લો, બીલ, નીલ, અને રિચર્ડ બીલે ગાદીએ બેઠા. લેન્ડર વંશનો ઇલુક હેન્રી ૪ થા તરીકે ગાદીએ બેઠા. ત્યારપછી હેન્રી ૫ થો અને હેન્રી ૬ થો ગાદીએ બેઠા. આ ઇ. સ. ૧૨૭૨ થી ૧૩૬૦ ના સમયમાં એ બાલિ ખાસ તરી આવે છે એક રોકાલેડેને વીર રોલન્ટ્રુસ અને બીલ ક્રિસ્ટીની રવાઈડ થઈ જોન ઓર્ડ આઈ. હેન્રી ૧ થોને પરાજય કર્યા પછી થોર્કના ઇલુક કોલર્ડ ૪ થો નામ મારલ કરી થોર્ક વંશની રચાવના કરી. કોલર્ડ પછી તેના ભાઈ રિચર્ડને હેન્રી ઇલુકને લેખાવના મેકનમાં હરાવી ઇલુક વંશની રચાવના કરી. હેન્રીએ હેન્રી સાતમા તરીકે રાજ્ય કર્યું. ત્યારપછી હેન્રી આઈમે ગાદીએ બેઠા. આ રાજાની સીને કુટાકેડા આપવાની બાબતમાં પોપ સાથે મતભેદ થતાં પ્રેટરન્ટ પંથ તરફ ધ્યાન આપી એને રાજ્યપત્ર બનાવ્યો. આ વખતથી ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રેટરન્ટો અને કેથોલિક વચ્ચે ધાર્મિક કલકાઓ શરૂ થયા. એલિઝાબેથના વખતમાં જિંદગી નેકારને રોમની અંગ્રેજ અરમારને નાશ કરી જિંદગીને "સમુદ્રની મહારાણી" બનાવી.

ત્યારપછીને જિંદગીને ઇતિહાસ જિંદગી સામ્રાજ્યવિસ્તારના રમત્રી ઇતિહાસ છે. ઔપચોગિક ક્રાંતિ પછી જિંદગીને બહાર મેળવી પોતાની ભૂખ સતોષવા હિંદુસ્તાન અને અમેરિકાને રંગી નાખ્યાં. રુડનર્ડ વંશનો ઇતિહાસ એ રાજાના હાથેથી હકો અને પ્રમુખીય હકોની લગતો ઇતિહાસ છે. રાજાની એકલકથુ સત્તા નાખુદ થઈ અને તેને રચાને ઇ. સ. ૧૬૮૮ ની ક્રાંતિથી Limited monarchy (અંકુશિત રાજ્યસત્તા) રચવાઈ. રુડનર્ડ વંશ પછી હેનોવર વંશ ગાદીએ બેઠા. આ વંશના

પહેલા બે રાજાઓ અંગ્રેજ ભાષાથી જ અમલ હોવાથી પાર્લામેન્ટની સત્તા વધી પડી. રાણી એનથી ન્યોર્મ રીમના સમય મુખીમાં ઇંગ્લેન્ડ યુરોપની પ્રભમાં પોતાનું સ્થાન મેળવ્યું, સામ્રાજ્ય માં વિસ્તાર વધ્યો, સામર પરનું હવેપરીપદ મેળવી રાખ્યું અને સામ્રાજ્યના હરોડે ક્રોસ, રોચ અને હોર્ડેને લાવી દીધાં. આ વખતમાં બે વસ્તુઓ બની (૧) અમેરિકા, જિંદગી સાથે લડીને સ્વાતંત્ર થયું, (૨) ક્રાન્સમાં રાજ્યક્રાંતિ. ક્રાન્સની પ્રભને રાજાને પડખર કરી, પ્રમુખીય સરકારની રચાવના કરી. ન્યોર્મ રીમ પછી ન્યોર્મ લેખો, વિલિયમ લેખો, મહારાણી વિક્ટોરીઆ, કોલર્ડ ૩ થો, ન્યોર્મ ૫ થો, કોલર્ડ ૮ થો અને હાલ ન્યોર્મ ૬ થો એમ એક પછી એક ગાદીએ બેઠા. રાજાઓના હાથમાં ફક્ત નામની જ સત્તા છે. ખરી સત્તા તો જિંદગીના રેસાદારો-પાર્લામેન્ટ ના હાથમાં છે. પાર્લામેન્ટે ઠેક મેઆચારની ગાદીને પ્રમુખીય એકા નીચે સત્તા મેળવી, જેમ્સ પહેલો, ચાર્લ્સ ૧ લો, ચાર્લ્સ બીલ, જેમ્સ બીલ અને ન્યોર્મ રીમ એ પાર્લામેન્ટની સત્તા તોલવાના પ્રયત્નો કર્યા, પાર્લામેન્ટ એ પ્રયત્નોમાં ચાર્લ્સ પહેલોના સિરવેલ થયા અને જેમ્સ બીલને રાજ્યગાદી છોડી દેવી પડી.

પણ આ પાર્લામેન્ટ કું છે ? જિંદગીમાં બે શાસનમહે છે, (૧) આખની સત્તા અને (૨) અમીરોની સત્તા. આખની સત્તા એ જ પાર્લામેન્ટ, અમીરોની સત્તા પાંચ હવે કાંઈ સત્તા રહી નથી. આ સત્તા (અમીરોની સત્તા) કોઈ પણ કારણે પકાતાં અટકાવી શકે નહિ; બહુ તો વિલંબ નાખી શકે.

આખની સત્તામાં ૧૧૫ સભ્યો છે. તેમાં મુખ્ય ત્રણ પક્ષો છે; (૧) મજૂર પક્ષ, (૨) લિબરલ પક્ષ, (૩) કોન્સર્વેટિવ પક્ષ. મજૂર મજૂર પક્ષને, ઉદ્યોગવાદીઓ લિબરલ પક્ષને અને સરકાર મનોમુક્તિવાદીઓ કોન્સર્વેટિવ પક્ષને સૂદી કાંઠે છે. મજૂર પક્ષ કોન્સર્વેટિવ પક્ષ સત્તા પર હોય છે આ જ પક્ષ હિંદને આઝાદી આપવાને વિરોધી છે. આ પક્ષનો એક એક સભ્ય મુસત રાહી-વાદના પ્રતિક સમો હોય છે જિંદગીના મજૂર પક્ષ પણ મજૂરોના હિંદને વશદાર રહ્યો નથી પોતાને આધીન પ્રભને કઈ રીતે મુસતી એ જ આ પક્ષોના મુજબ હિંદ હોય છે.

જિંદગીના સામ્રાજ્ય લાલસાને પરિણામે બહારમાં ૧૯૧૪-૧૮માં પહેલું રાહીવાદી યુદ્ધ થયું. કેસરનું ભરખી બાંડી પડ્યું તેનું અને તેના સાથીદારોનું સામ્રાજ્ય જિંદગી અને ક્રોસ એલિઝાબેથ કરી ગયા. બારના રશિયામાં સામ્રાજ્ય ક્રાંતિ થઈ અને જિંદગી અમલનું તેણે બખાલ બતાવી બના ક્રોસને રચાવના અને સમાજવાદી રશિયાને કલકા બચાવીને ઉભું કર્યું અને પરિણામે આજે બીજું મહાયુદ્ધ શરૂ નીકળ્યું છે.

જિંદગીના સામ્રાજ્ય બજાવના ૧૦૦ ટકામાંથી ૨૬ ટકા મહિ, ૫૨ ટકા મેળા, ૩૬ ટકા ભનવરનું મોસ, ૩૬ ટકા મેલોડ, ૫૫ ટકા હીન, ૫૦ ટકા રબર, ૧૦૦ ટકા ભૂટ, ૧૬ ટકા મેલોડ, ૧૮ ટકા ભન, ૨૬ ટકા કપાસ, ૨૬ ટકા કોલસો, ૬ ટકા લોડ, ૭ ટકા મોસ, ૪૬ ટકા હીન, ૧.૫ ટકા પેટ્રોલિયમ, ૮૮ ટકા નિકલ અને ૬૦ ટકા અંગ્રેજોસ પેસા કરે છે.

જિંદગી ૨૨ વર્ષે ૬૦ લાખ ટન મહિ, ૧૫ લાખ ટન મોસ, ૬૦ લાખ ટન લોડ, ૬૦ લાખ ટન કપાસ, ૨૧ લાખ ટન હીન ૬ લાખ ટન રબર, ૮૫ લાખ ટન પેટ્રોલિયમ આપાલ કરે છે, બ્યારે ૧૫ લાખ ટન મહિ, ૮ લાખ ટન મોસ, ૧૧૦ લાખ ટન લોડની મહિ અને ૫૩ હીન ટન હીન પેસા કરે છે.

૬૨ વર્ષે બ્રિટન બે કરોડ ટન જોરાકી અને ૨૫૫ કરોડ ટન કાચી વસ્તુઓ પરદેશથી મંગાવે છે. આ બાજતમાં એટલિટન ખૂબ જ પરતન છે. બ્રિટન એ ધનવાન પ્રભ છે. પરંતુ યુદ્ધમાં સમૃદ્ધિનો ડેડો આવે છે. બ્રિટને આત્મચાર મુખીમાં ૬૦ અબજ રૂપીયા ખર્ચ્યા છે અને તેનો દરજ્જોનો ખર્ચ ૨૦ કરોડ રૂ. છે. આ ખર્ચ બ્રિટન એવી સમૃદ્ધ પ્રભ પણ કયાં મુખી છરવી શકે છે તે બેવાનું રહ્યું. આત્મચારે તો બસ યુદ્ધમાં વિજય એ જ મિત્રતાનોયું પરમ લક્ષ્ય છે.

ઐક્યાઈ: આ પદાર્થ પેન્સિલ બનાવવામાં વપરાય છે. તેને 'બ્લેકલેડ' અથવા 'બ્લેકમેગ' પણ કહે છે તે સિલેન, સાઈબરીયા, બોહેમિયા એને બાલેરિયામાં મળે છે, પણ કમ્બરલેન્ડમાં એની ઉત્તમ ભાવ મળે છે. હિંદુસ્તાનમાં ત્રાવણકોરના સંસ્થાનમાંથી મળે છે. સિલેનથી એકાઈટ મંગાવે

જેમાંમાં પેન્સિલ બનાવવામાં નાને પાયે કારખાનાં રખવામાં છે. રવરાન્ય સરકારે પેન્સિલોનો ઉદ્યોગ ખીલવવા જ રહ્યો.

ગ્વાલીઅર : સ્કોટલેન્ડનું મુખ્ય ઉદ્યોગી શહેર છે. તે બેની માટેની યુનિવર્સિટી માટે પ્રખ્યાત છે. એ હસ લાખ ઉપરની વસ્તિવાળું શહેર છે.

ગ્વાલીઅર : તે સિંધીઆ સરકારની રાજધાનીનું શહેર છે. ગ્વાલીઅર રેલ્વેનો વિસ્તાર ૬,૪૩૦ ચો માઇલ છે અને વસતિ ૩૫,૨૩,૦૦૦ માણસોની છે. મુખ્ય ભાષા માલવી, મુંડાલી, બિહારી અને હિંદી, મરાઠી, ગ્વાલીઅર અને મારવાડી છે. મુખ્ય પાક ઘઉં, જુવાર, ચણા, બાજરા અને મકાઈ છે, કપાસનું વાવેતર વિશાળ પાયે ઉપર પાય છે. તેની વાર્ષિક પેદાશ લગભગ બે કરોડ રૂ. ની છે. ગ્વાલીઅરમાં ચીનીકામનાં અને બીજા કેટલાક ઉદ્યોગનાં કારખાનાં સાથે ખીલ્યાં છે.

દિ: સર્વ પ્રકારનાં ધાન્યોમાં શ્રેષ્ઠ ધાન્ય ગણાય છે અને "નાન્દરાજ" કહે છે. ધઉના રોપા બેઢાય જોવા વખતે એમાં પૈથિક તત્વ વિશેષ પ્રમાણમાં છે એમાં રાતડા, વાલયા, બન્સી, કાકા, યુવમીઆ, ઠાઉદખાની એવી એવી ધઉની બાધ છે ધઉનાં લોટનાં અનેક ખાવાના પદાર્થો તથા મિઠાઈ બને છે જેવર, જલેબી, ચીરો, પૂરી, રોટલી, લાકુ એવાં અનેક પદાર્થો થાય છે ધઉનાં લોટનાં યુવામાં અધિક સત્ત્વ રહે છે આથી યાગેશ્વર લોટ સ ત્વ વગરનો ગણાય છે ધઉનાં શુભો-રિનમ, ખુર, શીત, ગુર, વાગુવર્ધક, બળકર, સારક, વાગુકર તથા કૈનાયક છે જગતમાં નીચે પ્રમાણે ધઉનાં મુખ્ય પકો થયા છે (૧૯૪૦-૪૧)

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા	૮,૨૧,૧૬૮ હજાર બ્રાસલ
કેનેડા	૫,૫૧,૩૬૦ " "
ફ્રાન્સ	૨,૮૭,૦૦૦ " "
ગ્રીટબ્રિટન	૧૧,૫૧૫ " "
સ્પેન	૧,૨૧,૨૫૩ " "
ઈટાલી	૨,૬૮,૨૨૧ " "
જર્મની	૨,૦૬,૨૫૭ " "
હિંદ	૪,૦૨,૬૦૩ " "
પ્રુશી	૧,૫૦,૮૩૧ " "
આર્જેન્ટીના	૨,૭૫,૭૫૬ " "
ઓસ્ટ્રેલીઆ	૮,૩૨,૦૦૦ " "

જગતનાં કુલ પાક ૪૦,૭૪,૦૦૦ હજાર બ્રાસલનો થાય છે જગતના ધઉની કુલ નિકાસ ૬૦ કરોડ બ્રાસલની થઇ હતી ખાણના પકો પેલા કરનારા દેશો ખાસ છે

હિંદમાં ધઉના પાક થોખા પછી અતિ અગત્યનો છે હિંદના ધઉ આપવામાં જોગ પ્રમાણના બધાંય છે હિંદ અગાઉ મોટા પ્રમાણમાં પારસી ખાતે ધઉના નિકાસ કરી રાહતે હતું, પણ વધતી જતી વસતિ અને વધતો ભોડો ધઉનામ દ્વારા ધઉની નિકાસને લગભગ બંધ નેવા કરી રહે છે

હિંદમાં ધઉનું વાવેતર ૧૬૨૯-૩૦માં ૩,૧૬,૫૪,૦૦૦ એકરમાંથી વધતે ૧૯૩૬-૪૦ માં ૩,૪૦,૦૩,૦૦૦ એકરોમાં વધુ થઈ. ૧૯૩૬-૪૦ માં કુલ ૧,૦૭,૮૪,૦૦૦ ટન ધઉની નિકાસ મુખ્યત્વે ઈરાની અખાત અને મુએઝનાં બંદરો ખાતે થઈ હતી હિંદમાં

પારસીઓ આયાત થતા ધઉ ઉપર સરકારી જકાત ૧૫ થી એક ટકા જેટલો ઉપર રાખવામાં આવી છે હિંદના ધઉના પાક ૧૯૪૦-૪૧ માં ૧,૦૭,૫૦,૦૦૦ ટન થયો હતો ૧૯૪૦-૪૧ માં હિંદના ૧૬,૦૦૦ ટન ધઉના લોટ હિંદમાં ૧૬ કર લાખનો પારસી ખાતે થયો હતો

હિંદમાં ધઉના પાક ૧ કરોડ ટન, અમેરિકા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ૨૫ કરોડ ટન, કેનેડામાં ૬૫ લાખ ટન, આર્જેન્ટીનામાં ૮૭ લાખ ટન, ઓસ્ટ્રેલીઆમાં ૪૧ લાખ ટન થાય છે.

શ્રેષ્ઠ : દુનિયામાં સૌથી મોટા આસાર ૨૦ થયે છે,

આસારી વળન (ટન)

સૌથી મોટો મારખનો ધઉ	૨૦૦
મેક્સિકો બીનો ધઉ	૧૨૫
મિયુનનો મોરો ધઉ	૧૨૫
પેરુનો ધઉ	૫૩
નોર્વેજીઆનો ધઉ (રશિયા)	૩૧
નેપરલમાં (પેરુનો)	૨૮
કોલોનાનના ટેવળનો ધઉ	૨૬
લેનિવનાકના રોટ ધઉનો ધઉ	૨૨
ચિલેનાનો ધઉ	૧૮
ઉલ્કમનો ધઉ	૧૮
લંડનના રોટપોલનો ધઉ	૧૭
મોન્ટ રિયાલનો ધઉ	૧૩
સ્વિડનનો ધઉ	૧૩
સેક્સનીના એરહો ટેવળનો ધઉ	૧૧
થોર્નોનો ધઉ	૧૧
બિએનોનો ધઉ	૧૧
બ્રમ્સનો ધઉ	૧૦
સોલિયામાંનો ધઉ	૧૦
એલ્સલેન્ડનો "ગ્રોટ ટેવળ"	૭

ધાઉ (પર્વતોના) : પર્વતોનાં જાયા શિખરો એજાંબી કાઠાઈ નથી તે માટે થારો એટલે જોનાંડી કાઠાખ તેવા પર્વતમાંથી જર રહે છે વલ્લભી કારા રેપાર

૨૧ ટગામ: બંગાળનું બંદર છે. સોળમી સદીથી પોર્ટુગીઝે એનો ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે. આસામ-બંગાળ રેલ્વે એને જોડે છે. આ બંદરની યુષ્મ નિકાસ ચા, ભજૂર, કપાસ, ચોખા, તેલ અને તમાકુ વગેરેની છે. બંદર ઉપર ૪ દુર્ગ બાંધેલા છે. ગોડાઉનોની પણ સારી સંગવડ છે. આ બંદર ઉપયોગી છે. એનો વહીવટ પોર્ટ-ટ્રસ્ટને સોંપેલો છે. આખા બંદરનો પરરેશી વેપાર ૪૦ લાખ રૂાંડનો છે. હિંદનો આંતરખંતીય સમુદાયવહાર ૨૬ લાખ રૂાંડનો છે.

અણા : આ ટોળાને અંગ્રેજીમાં Gram કહે છે. આ દિવસ ધાન્યની ટાળ થાય છે, એનો ઉપયોગ નિર્માણ બનાવવામાં ખૂબ થાય છે. અણા આસો માસમાં થાય છે. કાણ્ણની શરૂઆતમાં એના પાકે તેવાર થાય છે. એના ઊંડાની ડીંચાણ દોડ વેંત દોચ છે, હરેક ઊંડાને ૪૦-૫૦ પોપટાં આવે છે. ગરીબો અણાના દાગીયા રોજીને ખાય છે. અણાનો ગુણ વાયુકારક, શીત, અધુર, સ્થિકર, વર્ણકર અને બધ અર્પવનો છે. હિંદમાં પંજાબ તથા યુગ માનંતમાં અણા બણા પાકે છે, નીચે પ્રમાણે અણાના પાકો હિંદમાં થાય છે:—

વરસ	એકરે	પાક, ટન
	(૧,૦૦૦ માં)	(૧,૦૦૦ માં)
૧૯૩૫-૩૬	૧૬,૮૦૦	૩,૮૪૦
૧૯૩૬-૩૭	૧૭,૬૨૬	૪,૧૧૫
૧૯૩૭-૩૮	૧૫,૭૪૨	૩,૫૨૫
૧૯૩૮-૩૯	૧૭,૨૧૬	૨,૫૪૦

અણાનો પાક હિંદમાં લગભગ બવાઈ ભય છે. તેની નિકાસ પરરેશી ખાતે બહુ થોડી થાય છે. ૧૯૩૫-૩૬ માં કુલ ૭,૫૦૧ ટન એટલે ૩૧.૦૦ લાખની કિંમતના અણા પરરેશી ચડયા હતા. તે પછી એની ચડગત ઘટી છે. પ્રસારેશથી અણાની આયાત થતી હતી તે બંધ છે.

ચંદ્ર : ચંદ્ર એ એક ગ્રહ છે, એનો વ્યાસ ૨,૧૧૩ માઇલનો છે ચંદ્રનો પરિઘ ૬,૭૬૦ માઇલનો છે. પૃથ્વીથી ચંદ્રનું અંતર ૧,૦૮૦ માઇલનું છે. ચંદ્ર અને પૃથ્વીનું વધારેમાં વધારે અંતર ૨,૫૨,૬૦૦ માઇલનું છે, ચંદ્ર ઉપરના ઊંચામાં ઊંચા પર્વત સિમિત્રની ઊંચાઈ ૨૪,૬૦૦ ફીટ છે. ચંદ્રનું યુગવાર્ષિક પૃથ્વીના કરતાં ૪૬૬૬ ગેટ્રું છે.

ચા : આ પીણાને અંગ્રેજીમાં Tea કહે છે. એ નામે એ બહુ પ્રસિદ્ધ છે. ઈ. સ. ૧૮૩૪ સુધી ચા આખા ચીનમાં થતી હતી, ત્યાંથી બે કરોડ રતલ જિટનમાં જતી હતી. ઈ. સ. ૧૮૩૪ લગભગ આસામમાં સરકારી બગીચામાં ચા વાવવામાં આવી હતી. એની ખેતીના ખૂબ વિકાસ થયો. ૧૮૬૮ માં તે ૮,૦૦,૦૦૦ રતલ ચાની નિકાસ થઈ હતી હવે આસામ, દક્ષિણ હિંદ અને લંકામાં ચાનું વાવેતર મોટા પ્રમાણમાં છે, આ ઉલોગ પલ્લોખરે ચુરોપિયનોના હાથમાં હતા, પરંતુ હવે ૨૫ ટકાને ઉલોગ હિંદીઓના હાથમાં છે, અને ૭૫ ટકા ચુરોપિયનોના હાથમાં છે. આના ઉલોગમાં પ્રથમ મજૂરોને ગીરમીડીઆ પદ્ધતિથી મેળવી તેમના ઉપર ચાના બગીચાઓમાં ભારે સખ્તાઈએ ચૂલરવાની ફરિયાદ થઈ ગઈ સુધી ફેલાઈ હતી. હવે એથી ફરિયાદ નથી.

જગતમાં ચાની પેાસ નીચે યુજામ હતી, એમાં ચીનની ગણતરી નથી. ત્યાંના આંકડા બહાર પડ્યા નથી (૧૯૩૮)

બ્રિટિશ હિંદ ૪,૫૨૦ લાખ રતલ, લંકા ૨,૪૬૦ લાખ રતલ, ભવા ૧,૭૦૦ લાખ રતલ, ભપાન ૧,૨૧૦ લાખ રતલ, ફ્રેન્સિસ ૨૦૦ લાખ રતલ.

નિકાસ કરનારા દેશોના આંકડા-(૧૯૩૬) હિંદ ૩,૫૧૦ લાખ રતલ, લંકા ૧,૬૨૦ લાખ રતલ, ચીન ૫૦૦ લાખ રતલ, ભપાન ૫૨૦ લાખ રતલ, ફ્રેન્સિસ ૨૮૦ લાખ રતલ, હરદ આફ્રિકા ૨૦૦ લાખ રતલ.

આ મગાવી વાપરનારા યુષ્મ દેશો-(૧૯૩૮-૩૯) જિટન (૧૯૩૬) ૪,૬૦૦ લાખ રતલ, અમેરિકા ૬૬૦ લાખ રતલ, મોરોક્કો ૪૦૦ લાખ રતલ અને કેનેડા ૪૩૦ લાખ રતલ. ચાનું કલકત્તામાં લીલામ થાય છે. એમાં ૭૦ લાખ મજૂરો રોકાયેલા છે. આસામ અને દાક્ષિણીય છત્તો ચા પેાસ કરનારાઓમાં યુષ્મ છે. હિંદમાં ચાનો પ્રચાર ખૂબ વધ્યો છે.

ચીન : જગતનું આ પ્રાચીન સામ્રાજ્ય છે. ચીનના આ મહાન સામ્રાજ્યની સ્થાપના હબ્સે ૨૫૧ થયાં વર્ષ છે. એનું સૈન્ય ૨૦,૮૦,૦૦૦ થો. માઇલ છે. એની વસ્તી ૪૬ કરોડ ૨૦ લાખની ગણાય છે. ચીનમાં પરરેશીએ ચાણું જમાન્યાં છે. અંગ્રેજો ૧૩,૪૪૪, ભપાનિઝો ૨,૨૦,૬૨૨, રશિયનો

૧૬,૪૭૬, અમેરિકનો ૮,૬૩૭, પોલૅન્ડી ૨,૩૬૮, જર્મનો ૩,૩૪૪ અને ફ્રેન્ચ ૮,૬૫૧ છે. પરદેશીઓની ચીનને ફેલી ખાવા માટે ૭,૬૨૧ પેટીઓ છે. આ વેપારી પેટીઓમાં ૭૨૫ બ્રિટિશ, રશિયન ૧,૧૪૧, જાપાનીઝ ૩,૬૪૦, જર્મન ૧૮૪, અમેરિકન ૩૭૭ અને ૧૨૬ ફ્રેન્ચ હતી. ચીનાઓની વસતિ પરદેશો ખાતે ૧૬ કરોડ હતી.

ચીનમાં મહાન સમ્રાટો હાથ મચા છે. તોપ, દારૂગોળા, બંદૂક, મુશ્કળગા, લાઇબ્રેરીઓ, રેશમ, ચા, ચીનનું સ્થાપત્ય એવી એવી સુખ શોધો પ્રથમ ચીનમાં થઇ છે. યુરૅપિયનો ત્યારે જર્મની હાલમાં હતા, ત્યારે ચીનાઓની સંસ્કૃતિ અતિ જીતન હતી. ચીનાઓ વિજેતા, કળાકુન્નરવિદ અને વિજ્ઞાનના જીવાસક હતા. ચીનની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ૪,૦૦૦ વર્ષો સુધી જાન્ય રહી હતી. છેલ્લાં અઢીસે અર્ધે થયા અઢીસ, ફરીસૂરતા અને વહેતને લીધે ચીનનું પતન થયું છે.

ચીનમાં અત્યંત ગીચ વસતિ છે ચીનની એ મોટી નદીઓમાં ત્યારે ભારે ફેલ આવે છે, ત્યારે જનસંખ્યા ભારે ધુવારી થાય છે. ચીનાઓ અત્યંત ઉદ્યોગી અને ખેતીવા જલ્દતા છે પરદેશીઓ તરફ એમને ભારે તિરસ્કાર છે.

ચીન ૧૯૨૨ ના ફેબ્રુઆરીમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બહાર થયું હતું. સુન-પાર-સેને આમાં આગેવાનીઓએ ભાગ લીધો હતો. હમણાં આગ-કાઇ-રોક સર્વસંતાપ્ત છે. ચીન પાસેથી અંગ્રેજોએ હોંગકોંગ લઇ લીધું હતું. એની મરજી ચિન્હ યુદ્ધ કરી અધીશની બહાને કાઢી મૂકતા ચીનને આજાબું હતું. જાપાને ચીન સાથે યુદ્ધ કરીને કોરીઆ અને કોરિયા લીધાં છે થી સ. ૧૯૩૧ માં જર્મનીઆના પ્રાંત લઇ લીધો. ૧૯૩૫ ના ચીનના પાંચ પ્રાંતો લઇ લીધા હતા ૧૯૩૭ થી જાપાને ચીન પર આક્રમણ થયું રાખ્યું છે ચીનનાં બધાં બંદરો, સમુદ્ર કિનારો અને ચીનનાં સુખ્ય ગહેરો જાપાનીઝોએ કબજે કર્યાં છે. ૧ જોઈ થયા હમણાં માને છે ભારે પરાલભે પામ્યા હતાં ચીનાઓ શરણે આપ્યા નથી હલ તેઓ ચાલી રીને લડે છે. ચીનને પોતાના આ યુદ્ધમાં સહકારી સમજ એને અંગ્રેજ-અમેરિકા શક્તિસામગ્રીની મદદ કરે છે.

ચીનને વેપાર ૧૯૩૪ માં આખાત માલ ૧૦૨ કરોડ ડૉલરનો અને નિકાસ ૪૬૫ કરોડ ડૉલરની થઈ હતી ૧૯૩૫ માં આખાત કરે કરોડ ડૉલરની અને નિકાસ ૪૬૫ કરોડ ડૉલરની થઈ હતી. આખાત માલમાં પાદુઓ, ચંચા, રંગા, વારનીસ, રસાવનો, કાપડનાં વસ્ત્રો, બાદમાં વસ્ત્ર, કાલસો, વગાકુ વગેરે હતાં. નિકાસમાં પૃથ્વીઓ, તેલ, ચાચી, ખનિજો, ચા, ચામડાં, રેશમ, કપાસ, બીધાં વગેરે હતાં.

ચીનમાં સુખ્ય ન્યવહારના રસ્તા, નદીઓ અને નહેરો છે. રેલે માત્ર ૮,૦૦૦ માઈલી છે. ચીન પાસે ૨૫ રીયરો વેપારી માલને માટે છે. ચીનનો ધણેજાનો પરદેશો સાથેના વેપાર પરદેશી વેપારીઓના હાથમાં છે. ચીનનું કસ્ટમ (જકાતી) ખાતું યુરૅપિયનોના હાથમાં અને રેખરેખ નીચે હતું. જકાતની પેદાશ ૩૧૫ કરોડ ડૉલર બેલેલી હતી. ચીનની પેદાશ ૭૫૫ કરોડ ડૉલરની અને ખર્ચ ૭૫૫ કરોડ ડૉલરનું (૧૯૩૪-૩૫માં) હતું

ચીનનું સુખ્ય શહેર પીપિંગ (આગનું) પેકીન-વચાને તે લાખ) હમણાં જાપાનના હાથમાં છે બીજાં સુખ્ય શહેરો પણ જાપાનીઝોએ છતી લીધાં છે. ચીનાઓ ધર્મે કાન્થુશીઅસના સિદ્ધાન્તો પાળે છે. જુદાધર્મ પણ મૂળ પ્રસરેલો છે. ચીન ખેતીવાડીનો દેશ છે, પરંતુ એમાં ખનિજો પુષ્કળ પ્રમાણમાં અવિકસિત છે. ૭ કરોડ એકરમાં સરસ જોતી થાય છે. ચીનમાં કાપડ અને જીનની ઘણી મિલો છે ત્યાં ૧૮૩ કાપડની મિલો, ૬૭ આટો પિસવાની મિલો, મોટી લોહાની મિલો, ૪૦૦ કાચનાં કારખાનાં, ૫૧૮ વીજળીનાં ચંચોનાં કારખાનાં, ૧૦૪ ચામડાં જેળવાનાં કારખાનાં, ૧૧ સીમેન્ટનાં, ૩૭ કિંવાસળીનાં કારખાનાં હતાં. ૨૫૫ કરોડ ટન કાલસો દર વર્ષે નીકળે છે. ત્યાં લોડું પણ પુષ્કળ છે. તેલના કુવા ૬૧ છે. તેમાંથી ૪૫૫ લાખ જેલન તેલ નીકળે છે. કલક પણ પુષ્કળ છે. સુરોએ જગતની કુલ પેદાશના ૬૦ ટકા ચીનમાંથી મળે છે. ચીન ખનિજોની ખાજતમાં અણસોધાયેલો મહાન દેશ છે. પોતાની સ્વતંત્રતા માટે એ જાણ પર આવી લડે છે.

ચીલી : અમેરિકાનું એ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે.
એટું સેન્ટ્રલ ૨,૮૫,૧૩૩ ચો. માઈલ છે. વસતિ ૪૩ લાખની છે. એનો કિનારો ૨,૪૮૫ માઈલ લાંબો છે. સુખ્ય શહેર શાન્તીગોની વસતિ ૭ લાખની છે. પ્રજાને મોટો ભાગ યુરૅપિયનોમાંથી જીતી આવ્યો છે. ધર્મે રોમન કેથોલિક ક્રિસ્તી મોટે ભાગે છે. શિક્ષણ અત્યંત અને ફરજિયાત છે. રાજ્યની પેદાશ અને ખર્ચ અનુક્રમે ૧ અબજ પીસોસ છે. લોકરો નોકરી ફરજિયાત છે. આ પ્રજાના યુવકોને જેળવામાં આવે છે. ચીલી પાસે વિમાની સેન્ય છે. થોડી સનવારો પણ છે પોતાના દેશનું સ્વદેશાભિમાન હરેક ચીલીઅનને છે. એની જાણ ઠીક વિકાસ પામી છે. ધર્મ, જાણ, બેલ્ટસ, મકાઈ, લટાણાં અને જોડાં થાય છે. ખનિજમાં સોનું, તાંબુ, (જગતના મોટામાં મોટો ભાગ તાંબુ પેદા કરનાર દેશ), ચાંદી, લોડું વગેરે છે નાઇટ્રેટ આદરે સોડા એ ચીલીની ખાસ પેદાશની વસ્તુ છે, એમાંથી આયોડિન થાય છે. ચીલીની (૧૯૩૭માં) આખાત ૧૮ કરોડ પેસુસ અને નિકાસ ૩૪ કરોડ પેસુસની કિંમતની થઈ હતી.

ચેકોસ્લોવેકિયા : આ દેશ યુરોપમાં ૧૯૧૮માં બોલો થયો ૧૯૩૬માં એને જર્મનીએ છતી લીધો છે. મધ્ય યુરોપમાં એ આવ્યો છે. એની વસતિ ઉદ્યોગી, સુશિક્ષિત અને વિજ્ઞાનવાદી છે. કુલ સેન્ટ્રલ ૧,૪૦,૪૮૩ ચો. માઈલ છે. વસતિ ૧૫ કરોડની છે પ્રજાનો સુખ્ય ભાગ રોમન કેથોલિક છે. શિક્ષણ ફરજિયાત છે. પ્રજાનો મોટો ભાગ સુશિક્ષિત છે. એ દેશ ખૂબ સમૃદ્ધિશાળી છે. એનીના પણ સરસ શાસ્ત્રીય રીતે વિકાસ થયો છે. વેપાર પણ મોટા પ્રમાણમાં વિકાસ પામ્યો છે. એનાં જગતના પણ ખૂબ ખલિલો અને વિસ્તૃત છે. કાપડના ૧૫૩૭માં ૧૫ કરોડ ૨૨ પેલ થયા હતા. કુલ કારખાનાંઓની સંખ્યા ૧૧,૮૨૨ની હતી. દેશ ધનવાન અને પ્રજા સુસંસ્કૃત તથા વિજ્ઞાનવાદી છે.

જીનીના ઉદ્યોગ : આજુ લણઈ દરમિયાન

હિંદના પલાખરા ઉદ્યોગોએ એ કે સારી પ્રગતિ સાધી છે, પરંતુ તે ઉદ્યોગો પરદેશની આધાર ઉપર નબળા હતા, તે ઉદ્યોગોને આ લણઈથી ઘણું સદન કરવું પડ્યું છે, લણઈની રાજઆનમાં આ ઉદ્યોગો પરદેશથી આયાત કરેલા કાચા માલની પુરાંત પર નબળા હતા અને આ સમય દરમિયાન આ ઉદ્યોગો પણ બીજા ઉદ્યોગોની સાથે આગળ વધવા હતા, પરંતુ જેમ જેમ દીવસો વીતવા ગયા, તેમ તેમ પુરાંત માલ વધવા માંડ્યો. લણઈ લાંબી ચાલી આપણા આગણી બાજુ લણઈ પ્રસરી એટલે બહારથી નવી આધાર કરવાનું અસાધ્ય બન્યું. પરિણામે અત્યારે આ ઉદ્યોગો ઘણી કઠોરી સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયા છે.

અમુક જાના ઉદ્યોગોએ કારખાનામાં થોડો થોડો ફેરફાર કરી એને ઉત્પાદન બદલાવ્યું અને હાલ છત્તી રજા છે, રા. ત. બનાવટી રેશમનાં કારખાના, લણઈ પહેલાં આ કારખાનાંએ પરદેશથી બનાવટી રેશમનું સુતર મંગાવીને રેશમી કાપડ ઉત્પન્ન કરતા હતાં. પુરાંતમાં લણઈ સળગ્યા પછી બનાવનારો પણ લણઈ સળગી, પરિણામે પરદેશથી રેશમી સુતર આવતું સંવતર બધું થઈ ગયું. થોડો સમય આગળની પુરાંત ને મોટા પ્રમાણમાં હતી, તે ઉપર આ કારખાનાં નર્યાં, પણ આ પુરાંત ફેટલી લાંબી ચાલે! ધીમે ધીમે સર્વ પુરાંતો ચલાઈ ગઈ, એટલે આ કારખાનાંએ પાનાના ઉત્પાદનમાં ફેરફાર કરવાની ફેર પડી ઘણાં બહાર કારખાનાંઓમાં અત્યારે ફાઈન સુતરમાંથી સુતર રાઈ કાપડ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, બ્યારે અમુક કારખાનાંઓમાં ચોક્કસ [કુરતી] રેશમનું કાપડ બનાવવામાં આવે છે.

જે કારખાનાં પાનાના ઉત્પાદનમાં ફેર કરી શક્યા અને જે કારખાનાંએ સ્પર્ધામાં બનતા કાચા માલ પરદેશના માલની જગ્યાએ વાપરી શક્યાં, તે કારખાનાંઓ અત્યારે સારી રીતે છત્તી રજા છે, પરંતુ ઘણાં બહાર કારખાનાંઓ આજ કડી શક્યાં નથી. સ્પર્ધામાંથી કારખાનાંને ઉપયોગી કાચો માલ મળતો નથી અને અજોડા હોય તો તે પુરાંત પ્રમાણમાં મળતો નથી. આથી આ કારખાનાંઓ ઘણાં બહાર બાંધી ગયાં છે અને જે કોઈ અત્યારે દરની ધરાવે છે, તેને તાત્કાલિક સહાય કરવામાં નહિ આવે તો તેને પણ લાગી બધા સંભવ છે.

બાંધી રહેલા ઉદ્યોગોમાં એક ઉદ્યોગ છત્તીના છે. આ ઉદ્યોગ અત્યારે સંકટમાં છે અને તે ઉદ્યોગ તાત્કાલિક સહાય માગી રી છે.

આ ઉદ્યોગ હિંદમાં વધુ નાની ઉમરના છે. પહેલાં નો મનોબદે દેશીય વાણીના લણઈ અને તાંબા પાનની બનેલી છત્તીએ વપરાતી પણ ધીમે ધીમે અત્યારે જે બાંધી છત્તીઓ (કપોડ, સમીયા અને લોન્ડ) અગર નેનરના દાખાવાથી) આપણે વાપરીએ છીએ, તે સર્વે દરદીમાં આવી. અત્યારે લગભગ આખા દેશમાં આવી જાતની છત્તીએ વપરાવા માંડી છે.

આમ નવી દરની છત્તીઓ બધે વપરાવા માંડી, એટલે હિંદમાં ઠેર ઠેર છત્તીઓ બનાવવાનાં કારખાનાં દરનીમાં આવ્યાં, પણ આ કારખાનાંએ ફક્ત બહારથી આવતા કુદા લાગેને બેસતા કરવાનું કામ કરવા માંડ્યાં.

હિંદુસ્તાનની તો એ કમનસૂતી છે કે આખા નબળા છત્તીના ભાગે પણ આપણે ઉત્પન્ન કરવા મહેનત ન કરી અને તે માટે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવાનું પક્ષ ક્યું, એટલે જ આ કમનસૂતીની અટકતી નથી. જુદા જુદા છત્તીના ભાગે બધેએ સત્તા કરીને આખી છત્તી બનાવવાના કારખાનાં ઉભાં થયાં, પણ આ કારખાનાંઓમાં કોઈ અવરજા ન આવી અને ઉત્પાદન પણ નાના પાયા ઉપર થવા મર્યાદાં પરિણામે આ ઉદ્યોગ અત્યારે લગભગ મુદઉદ્યોગની સ્થિતિમાં જ રહી ગયો છે. મુંબઈ, મદ્રાસ, અને બંગાળના ભાગોમાં આ ઉદ્યોગ થોડો ઘણું અંશે આગળ વધેલો ગણાય છે.

લણઈ પહેલાં જર્મની, જાપાન અને બ્રિટન આ ત્રણ દેશો હિંદને જુદા જુદા છત્તીના ભાગે (કાપડ, સળીયા અને હાથો) પુરા પાડતા હતાં, આ પછી ધીમે ધીમે સર્વે દેશો લણઈના હાવાનનાં સપડાયા, પણ સરખાતામાં આગળની પુરાંત વાપરીને આ ઉદ્યોગો નબળા. ૧૯૪૨ પછીથી સળીયા તેમ જ હાથાની અને ખાસ કરીને કાપડની એથ પડવા માંડી છે. થોડો વખત જુના સળીયા વગેરે વાપરીને કામ ચલાવ્યું, પણ હવે જુના માલ પણ ખલાસ થઈ ગયો છે. અત્યારે બંગાળમાં એ કે અમુક કારખાનાંઓ સળીયા અને હાથા બનાવવા મર્યાદા છે, પણ આ કારખાનાંનું ઉત્પાદન સારા પ્રમાણમાં છે, તેમ જ હવે ન શકાય છતાં ટીક છે. પરંતુ અત્યારે છત્તીના ઉદ્યોગની બીજી સુરેક્ષી કાપડની છે. જેનું એથએ તેડું કાપડ મળતું નથી.

હિંદમાં ૪૦૦ મીલમાં વરેહતરેહનું ૪૮૦ કરોડ વાર કાપડ ઉત્પન્ન થાય છે છતાં છત્તી માટે કાપડ નથી મળતું!

તે વાત સચ છે. લણઈ પહેલાં જાપાન અને હોન્ડુરાયની હરીફાઈમાં હિંદ ઉભી સરખું નહિ, એટલે હિંદના ઉદ્યોગોએ છત્તીના કાપડનું ઉત્પાદન ક્યું નહિ. અત્યારે અમુક મીલમાં છત્તી માટે કાપડ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ આ કાપડ માટે ઉપયોગી કાચી ચીજ અને હવા પુરાંત પ્રમાણમાં મળતાં નથી અને વડી આ મીલને લણઈ અંગે પુરુષ કમકામ રહે છે, એટલે આ બાબત ઉપર વિશેષ લક્ષ્ય આપતું નથી. હિંદમાં અત્યારે ૫ થી ૬ મીલો છત્તીને ઉપયોગી કાપડ બનાવે છે અને તે ઘણા નાના પ્રમાણમાં બને છે, એ જ નબળા છે કે કાપડ નિયામક બોર્ડે આ બાબત ઉપર અત્યારે આરે આવી રહ્યું છે.

એમ કહેવાય છે કે જે પરદેશી અમુક બારી કાચી ચીજે આપતા કરી શકાય, તો હિંદમાં મોટા પાયા ઉપર છત્તી બનાવવાનું શક્ય બને. હિંદી સારકારે અને સિવિલ સપ્લાય ખતાએ આ બાબત ઉપર વહેતું લક્ષ્ય આપવાની બરા છે. હિંદની કાપડગીનેને બેઝીની પુરુષોએ નેનરની આપવાની અવરજા કરીને છત્તીના કાપડનું ઉત્પાદન વધારવાની તાત્કાલિક અર છે.

છાપખાનાં, જેસે તથા પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકો (૧૯૩૭-૩૮):

ક્રમ	છાપખાનાં	આવૃત્તિ	જન-માનવકો	અંગ્રેજી માધ્યમ પ્રસિદ્ધ થયેલાં ગ્રંથો	હિન્દી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં ગ્રંથો
મકાફ	૨,૧૦૬	૯૮૭	૩૨૩	૪૧૮	૨,૨૦૭
બંગાળી	૧,૮૧૭	૭૮૦	૧૭૧	૯૪૩	૨,૧૮૪
સિંધ	૨૧૫	૪૮	૧૪૩	૫૯	૪૫૫
સુબહ	૧,૧૮૮	૧૫૮	૪૦૨	૫૧૮	૩,૨૬૫
બિહાર	૨૧૬	૬૯	૪૩	૭૦	૨૬૬
આગામ	૮૮	૪૫	૪૦	૧	૮
કિન્ની	૨૦૦	૧૪૨	૮૯	૫૧	૩૦૬
માલદ્વ પ્રાંત	૩૮	૬	૪૬	૧૫	૫
કોલિચ્છા	૭૩	૮૧	૨૫	૧૪	૫૦૦
મધ્યપ્રાંત અને વાલ	૨૨૮	૩૬	૭૭	૧૫	૧૮૨
પંજાબ	૫૪૭	૪૨૩	૩૮૮	૨૫૬	૨,૧૧૦
સુપુત્ર પ્રાંત	૧,૦૪૬	૪૬૪	૩૬૮	૪૨૦	૨,૬૭૨
અબ્દો-મોવાડા	૩૭	૧૫	૧૬	૧૬	૧૧૩

ઢાપવાના કાગળનું પ્રમાણ:

છેલ્લું મહાયુદ્ધ (૧૯૧૪-૧૮)

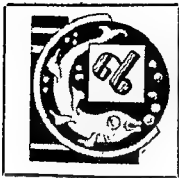
કદનું નામ	લં. x પ.
ડેમી	૨૨ x ૧૮ ઇંચ
કમલ કાઉન	૩૦ x ૨૦ "
કાઉન	૨૦ x ૧૫ "
કમલ કુન્સેપ્	૨૭ x ૧૭ "
કમલ કાન્સેપ્	૩૩ x ૨૨ "
કુન્સેપ્	૧૭ x ૧૩½ "
કમિપ્રીયડ	૩૦ x ૨૨ "
કેપલ	૨૫ x ૨૦ "
મ્યુઝિક ડેમી	૨૦ x ૧૫½ "
ક્રુપા કેપલ	૨૭ x ૨૦½ "
મીરિયમ	૨૩ x ૧૮ "
કેલિફોર્ન	૨૮ x ૧૩ "
કેપલ ડેમી	૩૧ x ૨૨ "

કાપેલા મથા (ફિટમા)

૧૯૩૧-૩૭	૧૭,૧૫૮	૧૯૩૭-૩૮	૧૭ ૧૫૮
---------	--------	---------	--------

યુદ્ધ સર વધુ	મૉગરટ	૧, ૧૯૧૪
યુદ્ધકપન પર સહી	નવેમ્બર	૧૧, ૧૯૧૮
કાપેલ મથા	૪ વર્ગ, ૩ મિલિમી, ૧૧,	રિપર
યુનાઇટેડ રેટ્સ (અમેરિકા) નેશનલ એસિસ્ટ	૬,	૧૯૧૭
પેરિસની યુદ્ધ-પરિષદ	મૉગર	૧૮, ૧૯૧૬
નર્મની સાથે યુદ્ધ પર સહી થઈ	જૂન	૨૮, ૧૯૧૬
એન્ટ્રીઆ સાથે યુદ્ધ પર સહી થઈ	સપ્ટે	૧૦, ૧૯૧૬
બ્લોચીઆ સાથે યુદ્ધ પર સહી થઈ	નવેમ્બર	૨૭, ૧૯૧૬
હંગેરી સાથે યુદ્ધ પર સહી થઈ	જૂન	૪, ૧૯૨૦
ટર્કી સાથે યુદ્ધ પર સહી થઈ	મૉગર	૬, ૧૯૨૦
ટુલ્લી પ્રાન્સોએ લામ લીધો ૧ ૨૭		
નવેમ્બર ૧૧, ૧૯૧૮ સુધી મરણોલાઓની સંખ્યા ૭૪,૫૦,૨૦૦		
૧૯૧૯ના એપ્રિલની ૩૦ સુધી રૉકડ અર્થ	૧૮૬,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ડૉલર	

ગાત : આ જગતનું કુલ ક્ષેત્રફળ
 ૧૬,૬૫,૫૦,૦૦૦ ચો. માઈલ છે. તેમાં ૫,૫૫,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલ જમીન છે. ૧૪,૧૦,૫૦,૦૦૦ ચો. માઈલ એટલે ત્રણ લાખ પાણી છે. જમીનનું જોખ ક્ષેત્રફળ કુલ પાણી ૭,૯૨૧ ફીટ ચો. માઈલ છે. પૃથ્વીના પાંચ ખંડો છે. તેમાં એશિયાનું ૧,૭૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલ, આફ્રિકાનું ૧,૧૫,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલનું ઉત્તર અમેરિકા, ૮૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલ, દક્ષિણ અમેરિકાનું, ૬૮,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલ, યુરોપનું ૩૭,૫૦,૦૦૦ ચો. માઈલ, ઓશિયાનિયાનું ૪૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલ અને યુવ પ્રદેશોનું ૬૨,૦૫,૦૦૦ ચો. માઈલ ક્ષેત્રફળ છે. આધુનિક આકાશશાસ્ત્ર પ્રમાણે પૃથ્વીના કુલપ્રમાણ જમીનથી ભરેલા વિભાગ ૩,૩૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલનો છે. બનપરિવરિત જમીન ૧,૬૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલ અને રહુનો પ્રદેશ ૫૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલનો ગણવામાં આવે છે.

પાંચ ખંડમાં સૌથી મોટા અને વસતિમાં પણ સૌથી વધારે મોટા ખંડ એશિયા છે. એની લંબાઈ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી ૪ હજાર માઈલની છે. ઉત્તરથી દક્ષિણ પહોળાઈ ૫,૩૦૦ માઈલની છે. આફ્રિકા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૫,૦૦૦ માઈલ લાંબો છે. એની પહોળાઈ એકાદવતી છે. યુરોપ ઉત્તરથી દક્ષિણ ૨,૪૦૦ માઈલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ ૩,૩૦૦ માઈલ છે. દક્ષિણ અમેરિકા પૂર્વથી પશ્ચિમ ૩,૨૦૦ માઈલ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ ૪,૬૦૦ માઈલ છે. ઉત્તર અમેરિકા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૪,૬૦૦ માઈલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ ૪,૦૦૦ માઈલ છે. જમીનની સપાટી ઉપર જ્યારેથી ૧૦,૦૦,૦૦૦ ચો. માઈલમાં છે. દરિયામાં નાના મોટા દ્વીપો (જેટો) જમીન કુલ ૧૬,૪૦,૦૦૦ માઈલ જમીન રહે છે. જમીનના વિષુવરતને પરિધ ૨૪,૬૦૨ માઈલ છે. આયાન રેખાના પરિધ ૨૪,૮૬૦ માઈલ છે.

પૃથ્વી ગોળ છે. એનું વજન આકાશશાસ્ત્રીઓએ ૬ અડધાય, ૫૬૨ નિબર્ન ટનનું કક્ષ્યું છે, જ્યારે વાતાવરણનું પાંચ અર્ધનું વજન મુકું છે.

દરિયાનો જમીન કરતાં ઘણો વધારે ભાગ છે. સમગ્રની ગણતરી કરતાં જમીનની સરેરાશ િનાઈલ વજન ૨/૧૦૦ ફીટની છે. સમગ્રના ગળામાં કરતાં ઉપરના જમીન સરેરાશ િનાઈલ ૧૨,૫૦૦ ફીટની છે. રિવિયાન અને ભાગ વચ્ચે મિડિટરેનિયન બેઝ પાસે આગર સૌથી ઊંચો એટલે ૩૫,૪૦૦ ફીટ છે, હિમાચલ

પર્વતનું એવરેસ્ટનું સિખર જગતમાં સૌથી ઊંચું ૨૬,૧૪૧ ફીટ છે. દરિયાના સૌથી નીચા તળાવો અને મહાન્ટ એવરેસ્ટના સિખર વચ્ચે ૬૪,૫૪૧ ફીટ એટલે ૧૧૧ માઈલનું અંતર છે.

જગતની વસતિ ૧૯૩૧ પ્રમાણે નીચે મુજબ ગણાય છે.—

દેશ

વસતિ (લાખમાં)

એશિયા	૧૧,૪૭૦
યુરોપ	૫,૭૪૦
દક્ષિણ અમેરિકા	૮૭૩
આફ્રિકા	૧,૫૬૦
ઉત્તર અમેરિકા	૧,૭૪૦
ઓશિયાનિયા	૮૧૬

જગતની વસતિનો કુલ સરવાલો ૨૨,૨૨૦ લાખ માણસોનો છે. સૌથી ઓછી વસતિ આફ્રિકામાં છે. મોરોક્કોમાં ૫ કરોડ, સાઉદિ આરબમાં ૮૫ લાખ અને ઇન્ડોનેશિયામાં ૧૫૨ લાખની વસતિ છે.

એશિયાના અધ્યાનિસ્તાનમાં ૬,૩૮૦ હજાર, અરબસ્તાનમાં એક કરોડ, ચીનમાં ૪૬ કરોડ, હિંદમાં ૩૮૦ કરોડ, ઇરાકમાં ૩૦ લાખ, ઇરાનમાં ૧૧ કરોડ, ભાપાનમાં ૬૭,૬૬૪, હોશિયામાં ૨૬,૦૦૦, મંચુક્ષેમાં ૩૦ કરોડ, એશિયાનું રશિયામાં ૫૫ કરોડ, સિયામમાં ૧૧ કરોડ અને તિબેટમાં ૩૦ લાખની વસતિ છે.

યુરોપમાં ઓસ્ટ્રિયા ૬૮ લાખ, બેલ્જિયમ ૮૨ લાખ, ચેકોસ્લોવેકિયા ૧૧ કરોડ, બલ્ગેરિયા ૬૧ લાખ, ડેન્માર્ક ૩૫ લાખ, ફ્રાન્સ ૪૬ કરોડ, ગ્રીસ ૬૬ લાખ, હંગેરી ૮૮ લાખ, નેડરલેન્ડ ૮૩ લાખ, નોર્વે ૨૮૦ લાખ, પોલાન્ડ ૩૦ કરોડ, રુમનિયા ૧૧ કરોડ અને યુગોસ્લાવિયા ૧૧ કરોડની વસતિના વિભાગો જર્મનીને છાની લીધા છે. ઇટલી (૪૧ કરોડ) એ જર્મનીનું મિત્ર છે. ગ્રેટ બ્રિટનની વસતિ ૪૧ કરોડની છે. આયર્લેન્ડની ૩૦ લાખની વસતિ છે. સૌથી વિશાળ વસતિ નોર્વેએ રશિયાની ૧૭ કરોડની છે.

ઉત્તર અમેરિકામાં કેનેડાની વસતિ ૧ કરોડ, યુ.એસ. ૩૭ લાખ, મેક્સિકો ૧૧ કરોડ, ગુઆટેમલા ૧૨ લાખ કરોડની છે.

દક્ષિણ અમેરિકામાં બ્રાઝિલની વસતિ ૧ કરોડ, આર્જેન્ટીના ૪૧ કરોડ, દોમિનિકાની ૬૦ લાખ, પેરાગ્વેની ૪૫ લાખ અને વેનેઝુએલાની ૩૦ લાખની વસતિ છે.

એશિયાનિયામાં આરેલિયા (માન ગોરી વસતિ છે) ૬૭ લાખ, ૬૫ ઇંચ ઇન્ચ ૬ કરોડ, વિવિધાન્ય ટાપુઓ ૧૧ કરોડ અને ન્યુ ગીની ૪ લાખ આલેસોની વસતિવાળા રોજ છે. નપાને આરેલિયા સિવાય આ બધા રોજ પર વિજય મેળવ્યો છે.

જગતનાં નવપાનિત સામ્રાજ્ય હમણાં સૌથી મોટું છે

જગતનાં શહેરો—જગતનાં સૌથી વધારે વસતિ લઈને ૨૨ લાખ, ન્યુયોર્ક ૧૬ લાખ, જલિન ૪૨૫ લાખ, બ્રુક્લિન ૩૨૫ લાખ, ચિકાગો ૩૩૫ લાખ, પેરિસ ૨૮ લાખ, હોંગકોંગ (યુ. રેલેસ) ૧૫૫ લાખ, હોંગકોંગ ૧૬૫ લાખ, હોનગકોંગ ૩૨ લાખ, મોસ્કો ૪૦ લાખ, કલકત્તા ૧૫ લાખ (૧૬૪૨ પ્રમાણે ૨૦ લાખ), ઓસાકા ૩૦ લાખ, સિંગાપોર ૧૭ લાખ, રોમ ૧૨ લાખ, શાંગહાઈ ૩૪ લાખ, ટોકિયો ૬૮૫ લાખ, વિયેના ૧૨૫ લાખ, બોર્સો ૧૨૫ લાખ, બ્રુક્લિન ૧૩ લાખ, હેરો ૧૩ લાખ અને હેન્ડોન ૧૧ લાખની વસતિ વાળાં શહેરો છે.

જગતના પર્વતો—જગતનાં પર્વતશિખરોમાં એશિયાનાં હિમાલયનાં માઉન્ટ એવરેસ્ટ ૨૯,૧૪૧ ફીટ, કેર ૨૮,૫૦૦ ફીટ, કંચનજંઘા ૨૮,૧૪૬ ફીટ, મણી ૨૭,૭૮૦ ફીટ ઊંચાં છે. યુરોપમાં આલ્પ્સનાં શિખરો માઉન્ટ બ્લેન્ક ૧૫,૭૮૦ ફીટ અને મોન્ટ્રોસ ૧૫,૨૧૭ ફીટ ઊંચાં છે. આફ્રિકામાં કિલિમાન્જારો ૧૬,૭૦૦ ફીટ ઊંચાં છે. અમેરિકામાં એન્ડિઝ પર્વતોમાં એન્ડિઝ-કોન્કો ૨૩,૦૮૧ ફીટ ઊંચો છે. હિમાલય પર્વત ૧૫૦૦ માઈલ લાંબો હોઈને ૨૦૦ માઈલ પહોળો છે. એના ૬૩ શિખરો ૨૪,૦૦૦ ફીટ કરતાં ઊંચાં છે

જગતના ધર્મો—ખ્રિસ્તી ધર્મમાં ૩૩ કરોડ, યાહુદીઓ ૧૫ કરોડ, સુન્નતમાં ૨૧ કરોડ, શુદ્ધ ધર્મમાં ૧૫ કરોડ, હિન્દુઓ ૨૩ કરોડ, કૌન્સ્યુસિયન્સે માનનારા ૩૫ કરોડ, સિદ્ધાન્તમાં ૨૫ કરોડ અને બુદ્ધિયો માનનારા ૧૪ કરોડ છે.

જગતનાં સરોવરો—

નામ	ફેરફેર થો. માઈલ
કાસ્પિયન	૧,૭૦,૦૦૦
સુપરિયર	૩૧,૨૦૦
વિક્ટોરિયા ન્યાન્ગા	૨૬,૨૦૦
આરલસી	૨૪,૪૦૦
હુરોન	૨૩,૮૦૦
મિસિગન	૨૨,૪૫૦
ચાડ	૨૦,૦૦૦
ન્યાસા	૧૪,૨૦૦
ટાંગાનિકા	૧૨,૭૦૦
વેકા	૧૧,૪૮૦

જગતના સાગરોની ઉંડાઈ—

જગતના સાગરોની ઉંડાઈ તમા સેવકો

નામ	ફેરફેર થો. મા.	ઉંડાઈ	સ્થાન
પેસિફિક	૬,૩૬,૮૬,૦૦૦	૩૪,૪૧૦	મિનાસોટી ફર
આટલાન્ટિક	૩,૧૫,૩૦,૦૦૦	૨૭,૬૬૨	પોર્ટોરિકોની નહેર
હિંદી મહાસાગર	૨,૮૩,૫૦,૦૦૦	૨૨,૬૬૮	મુંબાની નહેર
આર્કટિક	૫૫,૪૧,૬૦૦	૧૬,૧૩૪	ઉત્તર મુલ પાસે
મલાઈ	૩૧,૩૭,૦૦૦	૨૧,૩૪૨	કોની નહેર
ભૂમધ્ય	૧૧,૪૫,૦૦૦	૧૨,૨૭૬	પાલાદીયા
ઇસ્ટ માઈના	૪,૮૦,૦૦૦	૧૦,૫૫૦	
નપાના	૪,૦૫,૦૦૦	૧૦,૨૦૦	
રોનો સમુદ્ર	૧,૭૮,૦૦૬	૭,૨૫૪	
બ્રાટિક	૧,૫૮,૦૦૦	૧,૨૦૦	

જગતની નહેરો—જગતનાં અગત્યની ૧૧૧૦ નીચે

સુખ છે—

- (૧) જલિનનું નહેર-ઈન્ડોનાસીયા પૂર્વ મિનારે વહાણો માટે જરૂરી છે.
- (૨) એશિયા-અર્જન્ટીના કુલ ૪૧ માઈલ લાંબી છે.
- (૩) ગ્રાન્ડ કેનાલ-યૂનિયન પીપીએ અને હોંગકોંગ વચ્ચે ૭૦૦ માઈલ લાંબી છે
- (૪) કિલ નહેર-ઉત્તર સમુદ્રને આર્કટિક સમુદ્ર સાથે જોડતી ૧૧૧ માઈલ લાંબી નહેર છે.
- (૫) સારાસ નહેર-૧૫૦ માઈલ ધ્રુવ, ૬૦૦ માઈલ સાથાઓ મળી ૧૩ લાખ એકર જમીનને પાણી પામ છે
- (૬) પનામા નહેર-૫૦ માઈલ લાંબી, ૫૦૦ ફીટ પહોળી ૪૧ ફીટ ઉંડાઈની છે, એ આટલાન્ટિક અને પેસિફિક મહા-સાગરોને જોડે છે. ન્યુયોર્ક અને સાનફ્રાન્સિસ્કો વચ્ચે ૬,૦૦૦ માઈલનું અંતર ટૂંકું કરે છે.
- (૭) સુએઝની નહેર-૧૮૬૬ માઈલ ધ્રુવથી મુકાઈ ૧૦૨ માઈલ લાંબી અને ૧૪૭ ફીટ પહોળી છે. તે રાના સમુદ્રને ભૂમધ્ય સમુદ્ર સાથે જોડે છે. તે નહેરને લીધે લંડન-સુએઝ વચ્ચેનું અંતર ૫,૦૦૦ માઈલ ઓછું થઈ ૭૫૦ માઈલ થઈ ૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૉડ થઈ ૬૭૦.

જગતના મોટા ટાપુઓ—

નામ	કુલ સમુદ્રમાં	વિસ્તાર થો. માઈલ
ગ્રીન્લેન્ડ	આર્કટિક	૮,૨૭,૩૦૦
ન્યુગીની	પાસિફિક	૩,૩૦,૦૦૦
ગેનાઈઆ	"	૩,૦૭,૦૦૦
માડાગાસ્કર	હિંદી	૨,૨૮,૦૦૦
મુઆવા	"	૧,૬૩,૫૩૪
ગ્રેટબ્રિટન	આટલાન્ટિક	૮૮,૭૪૫
જાવા	હિંદી	૪૮,૪૦૦
મિનેલ	"	૨૫,૪૦૦

ગતનાં મોટાં રણો—

નામ

વિસ્તાર
ચો. માઇલ

ગ્રેટ અમેરિકન	૧૦,૫૦,૦૦૦
ગ્રાબી (એશિયા)	૩,૦૦,૦૦૦
સદરા	૨૦,૦૦,૦૦૦
તિબેટ (એશિયા)	૨૩,૦૦૦
તેરિમ (એશિયા)	૧,૫૦,૦૦૦

ગતની રેલવેઓ—

ગતનાં જુદાજુદા દેશોનાં રેલવેઓ ૧૯૩૪ થી ૧૯૩૧ માં નીચે મુજબ હતી—

દેશ	માઇલો	દેશ	માઇલો
અમેરિકા	૨,૪૦,૧૦૪	જર્મની	૩૩,૭૦૪
આર્જેન્ટિના	૨૪,૮૫૦	ગ્રેટબ્રિટન	૨૦,૧૭૦
ઑસ્ટ્રેલિયા	૨૭,૫૩૦	હિંદ	૩૬,૩૩૫
કેનેડા	૪૨,૩૦૭	ભારત	૧૪,૨૪૩
ફ્રાન્સ	૨૭,૩૬૦	ઇટાલી	૧૧,૧૬૬
રશિયન આફ્રિકા	૧૩,૮૫૫	રશિયા	૫૨,૦૮૬
સ્વિડન	૧૦,૪૫૪	પોલેન્ડ	૧૧,૧૬૬

ગતનાં મોટાં જાણીતાં-પાણીને અટકાવી નહેરોમાં વાળવા બાંધેલા બંધોની વિગત.

નામ	સ્થાન	લાંબ રૂ. શક્તિ ૧૦ લાખ સમય
હાઇડ્રોમ સિંધ	૧૭૨ લાખ	૨૪,૧૬૮
મિડ્લેન્ડ મેકાસ	૪૭૮	૬૩,૫૦૦
આયરિશ હાઇલેન્ડ	૩૬૭	૩૭,૧૦૦
સેનાર આફ્રિકા	૨૪૭	૨૨,૫૬૦
હાઇડ્રોમ આયરિશ	૨૫૦	૪૩,૬૪૩
નિગમસા. હેરાબા	૩૬૬	૨૫,૫૫૬

ગતનાં રેલવેનાં સૌથી લાંબા પૂલ (પૂર્વ આફ્રિકામાં) ૧૨,૦૬૪ ફીટ, રેલવેનાં સૌથી લાંબા પર્વત જારીને બાંધેલા જુગામાં બેનેવિસ ૧૫ માઇલ, શિમ્પધીન (સ્વિટ્ઝરલેન્ડ-ઈટાલી) ૧૬ માઇલ, ભારતમાં ત્યાં ૧૨૧ માઇલનો છે.

ગતનાં જૂનું ઊંચું જુદા-અમેરિકામાં ૫૦૦ ફીટ ઊંચું અને ૫,૦૦૦ વાસ જૂનું વૃક્ષ છે.

ગતની મોટી રીમરો

નામ	દનેજ	જવજ	લંબાઈ (ફીટ)	પહોળાઈ (ફીટ)	કલકતના નોટ	બંધાયાની સાલ
ક્રીનવોલ્ફસાઇપ	૮૫,૦૦૦	બ્રિટિશ	૧,૦૩૧	૧૭૮	૩૦	૧૯૩૬
મોર્ગેન્ડો	૮૨,૭૬૬	ફ્રેન્ચ	૧,૦૨૬	૧૨૦	૨૬.૬૪	૧૯૩૫
ક્રીનવોલ્ફ	૮૦,૭૭૩	બ્રિટિશ	૧,૦૧૮	૧૧૮	૨૬.૬૧	૧૯૩૬
મેનેસિલ	૫૬,૬૨૨	"	૬૧૫	૧૦૦	૨૫.૨૬	૧૯૨૧
ક્રિમેન	૫૧,૬૫૬	જર્મન	૮૦૦	૧૦૨	૨૬.૨૭	૧૯૩૨
કુરોપા	૪૬,૭૪૬	"	૮૬૦	૧૦૨	૨૬.૨૭	૧૯૨૮
ફેક્સ	૫૧,૦૬૨	હાઇલિયન	૮૦૦	૧૦૨	૨૫.૨૮	૧૯૨૨

ગતની મોટી નદીઓ

નદીનું નામ	કયા સમુદ્રમાં મળે છે	લંબાઈ માઇલો	દેશ
મિસિસિપી	મેક્સિકોના બખાલ	૪,૫૦૨	ઉત્તર અમેરિકા
આમરોન	આટલાન્ટિક	૪,૦૦૦	ધર્મીય
નાઇલ	જમીન સમુદ્ર	૪,૦૦૦	મીન
યાન્સે	ઉત્તર પેસિફિક	૩,૪૦૦	"
મેનેસા	આર્કટિક સમુદ્ર	૩,૩૦૦	"
કોંગો	આટલાન્ટિક	૩,૦૦૦	કેંગો
હીના	આર્કટિક સમુદ્ર	૨,૮૦૦	રશિયા
મોનો	આર્કટિક સમુદ્ર	૨,૭૦૦	સાઇબિરિયા
નાઇજર	ગિનીના બખાલ	૨,૬૦૦	ગીની
દોબ્રા-મટો	ઉત્તર પેસિફિક	૨,૬૦૦	મીન
સેન્ટલોરેન્સ	મેક્સિકોના બખાલ	૧,૮૦૦	કેનેડા
હાન્ગુ	કોંગો સમુદ્ર	૧,૭૨૫	જર્મની
સિંધુ	આરબી સમુદ્ર	૧,૭૦૦	હિંદ
બ્રહ્મપુત્ર	બંગાળનો બખાલ	૧,૬૦૦	"
મંગા	બંગાળનો બખાલ	૧,૫૦૦	"
રબ	ઉત્તર સમુદ્ર	૨૧૦	બ્રિટન

ગતનાં વહેપારી જહાજોનો કાફલો

નામ અને સ્થાન	જાંઆઈ (ફીટમાં)	નામ અને સ્થાન	જાંઆઈ (ફીટમાં)
ગ્રેવર્ડ (ફ્રાન્સ)	૧,૩૫૮	સથાલેન્ડ (ન્યૂઝીલેન્ડ)	૧,૬૦૪
ગ્રેસપા (હિંદ)	૬૫૦	લક્ષ્મી (બ્રિ. કાલિબિયા)	૧,૨૦૦
કેપ્ટન (બ્રિટીશ બીઆલો)	૮૨૦	લોગા (નાતાલ)	૧,૮૦૦
રિપન (સિસાલ્ડ પાર્ટ)	૧,૬૧૨	રોબેક (સ્વિટ્ઝરલેન્ડ)	૬૮૦
વેલીસ (નેવે)	૮૫૦	જુડાન (નેવે)	૭૮૦

ગતનાં વહેપારી જહાજોનો કાફલો

વર્ષ	જહાજોની સંખ્યા	જહાજોની માત્રાનું કુલ વજન (ટન)
૧૯૩૬	૩૦,૬૨૩	૧,૫૦,૧૩,૧૪૩
૧૯૩૭	૨૬,૫૨૪	૧,૫૨,૭૧,૪૪૦
૧૯૩૮	૨૬,૪૦૬	૬,૬૮,૭૦,૫૫૧
૧૯૩૯	૨૬,૭૬૩	૬,૮૫,૦૬,૪૩૨

જગતનાં મોટાં પુસ્તકાલયો			૭ લોડ આઇ વિવ	બ્રિટિશ
પુસ્તકાલયનું નામ	શહેરનું નામ	પુસ્તકો	૮ આમાખાન ૯ દેકાખાનના નિગ્રામ	સુસલમાન સુસલમાન
નેશનલ લાઇબ્રેરી	(બી.યુ.એસ.એસ. આર.)	૭૦,૬૭,૦૦૦	૧૦ ફેબ્રિક રીવક	જર્મન
પબ્લિક લેનિન લાઇબ્રેરી (મોસ્કો)		૬૬,૦૦,૦૦૦	જગતના મુખ્ય દેશોનાં જર્મીન પરનાં તથા હુનાઇ લશ્કરો (૧૯૩૮)	
નેશનલ પબ્લિક લાઇબ્રેરી (લેનિનગ્રેડ)		૬૪,૬૬,૦૦૦	લશ્કરની કુલ વસતિના	
કેમ્બ્રિજ લાઇબ્રેરી (કેમ્બ્રિજ)		૪૬,૬૨,૦૦૦	દેશ	સંખ્યા
બિબ્લોપીક નેશનલ (પેરિસ)		૪૫,૫૦,૦૦૦	સોવીએટ રશિયા	૬૪
બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ (લંડન)		૪૪,૫૦,૦૦૦	ઇટાલી	૧૭ ૬૩
મશિન રેડ લાઇબ્રેરી (બર્લિન)		૨૬,૬૮,૦૦૦	જાપાન	૬૨,૪૭,૧૫૨
જગતના શ્રીમંત માણસો			જર્મની	૬૨,૪૮,૦૦૦
૧ એડમ્સ ફોર્ડ	અમેરિકન		ફ્રાન્સ	૬૦,૬૬,૬૨૬
૨ લેબી ફોર્ડ	અમેરિકન		ચીન	૪૧,૨૬,૦૦૦
૩ ઈન્સાઈડ ટ રીપ્પરથાઇલ	જેમ		બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૨૦,૦૦,૦૦૦
૪ ક્યુક બોર્ડ વેસ્ટ મિન્ટર	બ્રિટિશ		ગ્રેટબ્રિટન	૧૧,૨૧,૬૦૫
૫ વિલિયમ બોર્ડ લોન્ડોન	જર્મન		ઇકોરનાન	૬,૮૧,૧૪૩
૬ વડોદરાના ગાયકવાડ	હિંદી		યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)	૬,૧૧,૮૦૦
જગતનું નૌકા સેન્ય				૪,૬૩,૬૩૧

બ્રિટિશ

લગાઈના વહાણો	૧૫
કુર્સરો	૫૨
એરક્રાફ્ટ કેરીઅર્સ	૭
હિરોપ્લેન	૧૧૨
સબમરીનો	૫૦

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)

લગાઈના વહાણો	૧૫
એરક્રાફ્ટ કેરીઅર્સ	૪
બારે કુર્સરો	૧૧
હલ્કી કુર્સરો	૧૦
હિરોપ્લેન	૨૧૩
સબમરીનો	૮૪

જર્મની

મોટાં વહાણો	૬
લગાઈના વહાણો	૨
કુર્સરો	૬
હિરોપ્લેન	૧૬
ક્રોન્સ	
લગાઈના વહાણો	૩
એરક્રાફ્ટ કેરીઅર્સ	૧
કુર્સરો	૧૫
હિરોપ્લેન ફોરિયા	૭૧
લીકર્સ	
હિરોપ્લેન સબમરીનો	૮૭

જાપાન

લગાઈના વહાણો	૩
સમગ્ર કુર્સરો	૧
એરક્રાફ્ટ કેરીઅર્સ	૪
કુર્સરો	૩૪
હિરોપ્લેન	૬૪
ટોપીંગ બોટ	૪
સબમરીનો	૧૦
ઇટાલી	
લગાઈના વહાણો	૪
સમગ્ર કુર્સરો	૨
કુર્સરો	૨૩
ફોર્સીલા લીકર્સ	૬૬
અને હિરોપ્લેન	
ટોપીંગ બોટ	૨
સબમરીનો	૧૬

યુદ્ધને લીધે ઘણી મનવારો દૂબી છે અને ઘણી નવી જગ્યા છે. હમણાં સાગર ઉપર બ્રિટન સામુદ્રિક કારવાનો કાબૂ છે.

જગતના દેશોનું લગાયક લશ્કર

	સાથુ	કેળવાએલ	લવાઈ	કુલ	વસતિના
	મેકરીમાં	આનામત	લશ્કર		ટકા
બ્રિ. સામ્રાજ્ય	૩,૮૪,૭૮૦	૧,૬૬,૮૬૭	૫૭,૦૩૪	૧૧,૧૧,૭૧૧	૬૨૬
ફ્રાન્સ	૬,૫૮,૭૭૭	૫૫,૦૦,૦૦૦	૩૬,૮૧૦	૬૧,૬૮,૬૩૭	૧૪૭
જર્મની	૬,૫૦,૦૦૦	૧૩,૧૮,૦૦૦	૧,૦૦,૦૦૦	૨૧,૧૮,૦૦૦	૩૧૬
ઇટાલી	૧૩,૩૧,૨૦૦	૫૬,૩૬,૦૦૦	૨,૦૨,૩૬૫	૬૨,૬૪,૩૬૫	૧૪૧
જાપાન	૨,૮૨,૦૦૦	૨૦,૦૦,૦૦૦	---	૨૨,૮૨,૦૦૦	૨૩
રશિયા	૧૫,૫૫,૦૦૦	૧૦,૬૪,૬૬૬	---	૧૬,૪૬,૬૬૬	૧૧૩
ઇકોરનાન	૧,૩૭,૦૦૦	૫,૩૨,૮૦૦	---	૬,૬૫,૮૦૦	૪૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા	૧,૬૬,૧૩૬	૩,૦૮,૨૩૬	---	૪૭,૩૭૮	૦૩૬

જાતના મોટા પમારદારો (વાર્ષિક) —

યુનાઇટેડ રેરેટમા પ્રમુખ	૭૫,૦૦૦	ડૉલર
બાબાના વડા પ્રધાન	૮,૦૦૦	ચેન એટલે ૭,૪૮૮
બાબાના વડા પ્રધાન	૧૦,૦૦૦	રૅડ
બાબાના વડા પ્રધાન	૧૦,૦૦૦	રૅડ
હિંદના વાણસરોય	૨,૫૦,૮૦૦	રૂપિયા
કુપ્તર અને નેચેરા (જમીની)	૩૭,૦૦૦	રિયામાર્ક, તે ઉપરાંત
વાર્ષિક ૧,૨૦,૦૦૦ રિયામાર્ક	મેથાન-સના આપવામાં આવે છે.	

જાતના ઇતિહાસના મુખ્ય અનાવો:

૫. સ. પૂર્વે વર્ષ —

- ૩૫૦૦ મહાબારતનું યુદ્ધ.
 ૨૮૦૦ મેહન-મે-રેરાની સમૃદ્ધિ.
 ૨૦૦૦ પુરોપિયન ઇતિહાસકારોની મળ્યતરી મુજબ આવી
 મેસિયા અને પુરોપમા આવી વરધા.
 ૧૫૦૦ રોમની રમના ક્રએરની ક્રયાઓ રચાઇ
 ૧૦૦૦ રોમરના સમય. ઈલિયડ રચાયું
 ૮૦૦ કાર્થાજ મહાશાસન બાબાનું.
 ૭૭૦ હાલિત ઇપીપિયોને લીધું.
 ૭૫૩ રોમ દરેકની રચાવના
 ૭૨૫ મેસિરીઅન સામ્રાજ્ય રચાયું.
 ૬૪૬ ઇજિપ્તમાં ૨૬ મા વંશની રચાવના
 ૬૦૫ ઇરાનમાં ઝરપુરન વધા.
 ૫૫૦ શુદ્ધ ભગવાનના સમય.
 ૫૧૬ સામ્રાજ્યે ઇરાની સામ્રાજ્યની રચાવના કરી.
 ૪૭૦ શુદ્ધ ભગવાનનું નિર્વાણ
 ૩૬૬ મેપેસના લેકોએ ક્રોફોમને રેકર્ડન કંઈ આપી.
 ૩૫૬ મહાન સિંહરના જન્મ.
 ૩૩૦ સિંહરના હિંદ ઉપરાંત આક્રમણને સમય
 ૩૨૨ મગધન માર્ચે પારસી પ્રથમ સામ્રાજ્યની રચાવના કરી.
 ૨૭૨ પ્રિયાદર્શી અરોહ સમ્રાટ થયા.
 ૨૧૮ લિનિયાની રચનામાં જઈ દરોહમાં કૃષ.
 ૧૫૬ કાનગની શોધ થઇ, તે પહેલાં બીનમાં મોજાનન વધારના.
 ૧૦૨ ભુવિષ્ય સીકર રોમના મહાન ચોનાકામને જન્મ.
 ૫૧ રોમનું જિંદન ઉપર આક્રમણ.

૫. પૂર્વ —

- ૩૦ હમ્મસ જિંદનને કીમ ઉપર આપે છે
 ૧૧૬ મેદિયા મહાન પેરમી ઉદ્ધ કરેલ.
 ૧૨૦ પેરો આરેકેરે કીનમાં રાજ્ય રચાયું.
 ૫૪૬ મહામાં ૧૫૫૦૨ મહમદ સાહેબને જન્મ
 ૧૦૧ લર્ચનન સાદ લગે છે.
 ૧૧૧ મહમદ ૧૫૫૦૨ કાવમ પર્ચની દોષ્ટા કરે છે
 ૧૧૨ ૧૫૫૦૨નું અરસાલ. અબુમકાર બહીશ થાય છે
 ૧૧૬ લેના બહીશ બની મોહા વિજેને મેગરે છે.
 ૧૪૩ મોહમાન બહીશ થાય છે
 ૭૫૧ મુપરમિને દિવાલ પેરેવરેટો ક્રોડ
 ૭૫૧ લર્ચનન મહમદ બને છે
 ૮૧૬ મહાન આરેકેરેને જિંદનમાં જન્મ
 ૧૧૦૧ રિયાલ મહમાદીઅને જામણ કીને પેરોવા થાયે
 ૭૫૬ મહમદ ૧૫૫૦૨ દોષ્ટાની

- ૧૦૧૧ નેમીન લેકોએ ઇર્મીકને જય કર્યો. વિલિયમ વિલેવા
 રાજ્યવંશની રચાવના કરે છે.
 ૧૨૧૫ મેઆચાર્ડ રવનનના પહેલા ખત ઉપર લેવ સહી
 કરે છે
 ૧૨૧૫ જિંદિસ આમ સભાની પ્રથમ રચાવના.
 ૧૩૦૨ ઇટાલિયન ક્રેલેવા ગિયોલમે દોહામન શોધી કાઢ્યું.
 ૧૩૪૪ પુરોપમા સોનાના સિકાને ઉપયોગ રજ થયેલ.
 ૧૩૬૮ હિંદ ઉપર તેમુર લંગ આક્રમણ લાવે છે.
 ૧૪૩૧ કાનગની મહા રૂપીય કન્યા બેન બોર આર્કને અંગ્રેજો
 સનવાલી મૂકે છે
 ૧૪૪૦ મટનબર્ગે જર્મનીમાં હાપખાનાની રાજ્યાત કરી.
 ૧૪૫૩ ઉર્કોએ કોન્ટાન્ટિનેપોલિસ ઉર્ક સામ્રાજ્યની રચાવના કરી.
 ૧૪૬૬ શીપોના પ્રથમ ગ્રુપ શી નાનકને જન્મ
 ૧૪૭૧ હેકરને ઇંગ્લેંડમાં રવર્થન રીતે હાપખાનાની શોધ કરી
 ૧૪૮૧ બાથોનામ્યુ-કી-આર્કે ક્રેપને માર્ગે પ્રસિદ્ધિ કરી.
 ૧૪૮૨ રચેનના કોલબસે અમેરિકા ખંડની મુલાકાત લીધી.
 ૧૪૮૮ હિંદના પ્રથમ શોધક વારોહામાગાએ કહીકટની
 મુલાકાત લીધી.
 ૧૫૦૦ જાગિય શોધાયુ કીરગીઆએ કહીકટમાં કાઢી નાંખી.
 ૧૫૧૩ જર્મોઆએ પેસિફિકની શોધ કરી.
 ૧૫૧૭ માર્ગીનામ્યુપરે મેટેરેટ સંપ્રદાયની રાજ્યાત કરી.
 ૧૫૨૫ બાબરે પાણીપતમાં બિલ મેગની મોગન સામ્રાજ્યની
 રચાવના કરી
 ૧૫૫૧ મહાન અકબરના સામ્રાજ્યની વકતી.
 ૧૫૬૪ મહાન નાટકકાર શેકસપિયરને જન્મ.
 ૧૫૭૦ બિરસા થડીયાલ શોધાયું.
 ૧૫૬૬ હમ વેપારીઓએ દિવાલ આવી કાઢી રચાવી.
 ૧૬૦૦ હિંદમાં વેપાર મારે જિંદિસ ઇરક ઉર્કના કંપની રચાઈ.
 ૧૬૦૩ ઇંગ્લેંડ અને રોકેટલેન્ડ બને દેશો બેક રાલ-એસ
 પહેલાનીને મોહાઇ બચે છે.
 ૧૬૦૭ બેલીકોઓએ પહેલું દૂરબીન શોધી કાઢ્યું.
 ૧૬૧૫ સાર લેમ્પરેને બહાગીરના રજવારમાં બેલચી તરીકે આવેલો.
 ૧૬૧૬ અમેરિકાનાં સંરચનામાં રીડીઓને સુલાખગીરીમાં
 રાખલ કરે છે.
 ૧૬૨૨ શાહબંદાનના સમયમાં અંગ્રેજોને સુરતમાં કાઢી રચાવવાની
 રજ બને છે
 ૧૬૪૨ ન્યુગીઝાન્ડ અને દાર્જીલીઆની શોધ થઈ.
 ૧૬૪૬ રાજ બારસે પહેલાને શિરમોર.
 ૧૬૬૨ જિંદનના રાજને પાઈંગવના રાજવરદી વિવાહના રાજબમાં
 મુગલ બને છે.
 ૧૬૮૬ મુગલવાણીની શોધ ન્યુટને કરી
 ૧૬૬૪ બેક બોર ઉલ્ટેન્ડની રચાવના.
 ૧૭૦૦ સમ્રાટ મોરવજીનું મૃત્યું.
 ૧૭૦૧ ફોનલોરે વાર્થમિલરની શોધ કરી
 ૧૭૦૬ કીનના સમ્રાટ નરીરદોરે હિંદ ઉપર આક્રમણ કર્યું
 ૧૭૫૫-૬૩ પુરોપમા જિંદન કાનગ, બોરદીઆ વચ્ચે સંપર્ક
 શુદ્ધ થયું
 ૧૭૫૭ પ્યારીના શુદ્ધમાં વિજય મેગની કન્યાન હિંદમાં જિંદિસ
 સામ્રાજ્ય રચાયે છે.

- ૧૭૩૩ પેરીસની મુલેઠથી કેનેડા ક્ષિત્રને મળે છે.
- ૧૭૭૪ વૉરન હેરિસ્ટસ હિંદો પહેલો ક્ષિત્રિય ગવર્નર બન્યા.
- ૧૭૭૫ અમેરિકા ક્ષિત્ર સાથે સ્વાતંત્ર્ય માટે લડે છે.
- ૧૭૮૮ વૉરન હેરિસ્ટસ ઉપર ઉમરાવાની સલાખાં ફરિયાદની સરખાવ થયું.
- ૧૭૮૬ મહાન ફ્રેન્ચ વિપ્લવની સરખાવ.
- ૧૮૦૪ નેપોલિયન બોનાપાર્ટે સોનરાહ કબો.
- ૧૮૦૫ ફ્રાન્સના મોટું સાગરયુદ્ધ નૌકાધ્યક્ષ નેસન્સનું મૃત્યું.
- ૧૮૧૮ મરાઠાઓનો ક્ષિત્રિયો પરાજય કરે છે.
- ૧૮૨૫ રોકેટનથી કાલિફોર્નિયા સુધી પહેલી રેલ્વે બંધાઈ.
- ૧૮૩૧ હોર્ડે વિનિયમ બેન્કીંગ ડિ'ઈમાં સંતોના રિવાજ બંધ કર્યો.
- ૧૮૩૩ ક્ષિત્રિય સત્તાએ સુધામગીરીની પ્રથા કાયદાથી બંધ કરી.
- ૧૮૩૭ રાણી વિક્ટોરીયા ગાદીએ આવ્યાં.
- ૧૮૪૫ સર નલ્ડેન ક્રીકલિને આર્કિટિક એક્ટમે ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશની સફર કરી.
- ૧૮૫૩ ડિ'ઈમાં પહેલી રેલ્વે યુ.એસ. સુધી.
- ૧૮૫૫ ડિ'ઈમાં બાવો થયો. તથા મુખ્ય શહેરોમાં મુનિસિપલિટીઓ સ્થાપાઈ.
- ૧૮૫૮ મહારાણી વિક્ટોરીયા ડિ'ઈના સમ્રાટી તરીકે નહેર થયાં.
- ૧૮૬૫ અમેરિકામાં પ્રથમોની મુજિ માટેના યુદ્ધની સરખાવ.
- ૧૮૬૬ મો. ટોપિસે મુએબી નહેર બાંધીને યુરોપનો માર્ગ દુ'લાવી નાંખ્યો.
- ૧૮૭૦ ફ્રાન્સ અને જર્મની વચ્ચેના યુદ્ધમાં ફ્રાન્સનો પરાજય.
- ૧૮૭૧ અક્ષીગદે મુનિસિપલિટીની સ્થાપના સર ફ્રેડરિક મેકડોને કરી.
- ૧૮૭૭ નેસર બેંકિંગને રોનાપ્રાદેશના અંગ્રજી શોષ કરી.
- ૧૮૭૭ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સ્થાપના.
- ૧૮૮૧ ઇટાલીના ગવિલ્સે માર્કોનીએ બીનનારી સરહદો મોકલવાની પદ્ધતિ શોધી.
- ૧૮૮૬-૧૮૮૭ ફ્રાન્સનામાં બોનોરો ઉપર આંગ્રેજોએ આક્રમણ કરી ફ્રાન્સવાલ છતી લીધું.
- ૧૮૯૧ રાણી વિક્ટોરીયાનું મૃત્યું સાતમા એકવર્ષે રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યાં.
- ૧૯૦૩ રાષ્ટ્રસભાઓએ પહેલવહેલાં વિમાન ઉડાડ્યું.
- ૧૯૦૪ રશિયા અને જાપાન વચ્ચે મોટું યુદ્ધ, રશિયાનો પરાજય.
- ૧૯૦૫ ડિ'ઈમાં તેમાં પચ મુખ્ય ઇલાકામાં મોટા રેલ્વે.
- ૧૯૦૬ દક્ષિણ આફ્રિકાને જાપાનના રાજ્યના અધીન, જાપાનના બાગવા થયાં.
- ૧૯૦૬ કમનવેલ્થ ઓફ નેશન્સ ઉત્તર ધ્રુવ સુધી પહોંચ્યો.
- ૧૯૧૦ એકવર્ષે સાતમાનું અવસાન બોનો પાંચમા ગાદીએ આવ્યાં.
- ૧૯૧૧ ડિ'ઈની રાજ્યવાની કલકત્તામાંથી ખસેડી લઈ હિંદીને રાજ્યવાની તરીકે નહેર કરવામાં આવ્યું.
- ૧૯૧૨ નીચેને મુનિસિપલિટીને પ્રભુત્વાક રાજ્ય નહેર કર્યું. કેપ્ટન એમન્ડસન દક્ષિણ ધ્રુવના પહોંચ્યો.
- ૧૯૧૪ જુલાઈ તા. ૨૮ ના રોજ યુરોપમાં મહા યુદ્ધની બીનનારી લાગી, જાપાન પ્રકટેલ.
- ૧૯૧૭ રશિયામાં જાર પદગ્રસ્થ થઈ સામ્યવાદીઓનું રાજ્ય થયું. યુ. રેડ્ડેસે એપ્રિલમાં, સમમરિનથી જર્મનોએ ઇ. જુરદાનીયા દુબાઈ તેવી જર્મની સામે યુદ્ધ નહેર કર્યું.

- ૧૯૧૮ કેસર ગાદીસામ કરી હોસેન્ડમાં આવી વસ્યા. ક્રમીએ લીધે જર્મનોને મુલેઠ માગવાની ફરજ પડી.
- ૧૯૧૯ જૂન તા. ૨૮ મીએ વિશ્વયુદ્ધના મુલેઠકારો ઉપર વર્સેલ્સ ખાતે સહીઓ થઈ.
- ૧૯૨૦ જર્મની, રશિયા, ટર્કી, ઝાન્ડરીઆને રાષ્ટ્રસંઘની પહેલી બેઠકમાંથી બાજલ કરવામાં આવ્યાં. અમેરિકાની કોંગ્રેસે રાષ્ટ્રસંઘમાં પ્રતિનિધિ મોકલવા અનાઇ કરી, અમેરિકામાં ઇનિયેપ કાયદો અમલમાં આવ્યો.
- ૧૯૨૧ (૧) હિંદી પ્રાંતીય મુખારાની યોજના અમલમાં આવી. (૨) મહાત્મા ગાંધીજીએ અસહકારની પહેલી અળવળ શરૂ કરી.
- (૩) ઇટાલીમાં મુસોલિનીના ફેસીસ્ટપાર્ટી શાસન કાયદામાં લીધું.
- ૧૯૨૨ (૧) કમલમથાના ટર્કની સૈન્ય ક્રીકલિને પરાજય કર્યો. (૨) વોર્સિંગ્ટનમાં પાંચ મહારાજો વચ્ચે હરિયાઈ કરારો થયાં, તે મુજબ ક્ષિત્રને પાંચ, જર્મની, ઇટાલી અને જાપાનને તથા ભાગે સાગર કાર્નેલ બંધવાની માર્ગે થઈ.
- (૩) આર્મીસ ટ્રી રેડ્ડેસની સ્થાપના વેનેરોએ કરી. (૪) ટર્કીમાં મુલકાને પદગ્રસ્થ કરી પ્રભુત્વાક રાજ્ય થયું.
- ૧૯૨૪ (૧) રશિયાના સામ્યવાદના વધે હેનિનનું મૃત્યું. (૨) ગ્રીસને પ્રભુત્વાક રાજ્ય તરીકે સંધ્યાધિકાર નહેર કર્યું. (૩) ઇન્ડો-ઈન્ડો રાષ્ટ્રો મેકડોનેસની પહેલી મજૂર સરકાર લીધી કરી.
- ૧૯૨૫ (૧) ઇરાનમાં આક્રમણકાર પદગ્રસ્થ થયા અને રીઝાશાહ પહેલવી રાજ્ય ઉપર આવ્યાં. (૨) પ્રભુત્વાક જર્મનીના હેર ઇન્ડો પછી બીજા પ્રમુખ માર્શલ હોડનમર્ગે થયા.
- ૧૯૨૭ હિંદી સરકારે ૧૮ પેન્સને સિપિયો રિપર કરી ડિ'ઈને અન્યાય આપ્યો.
- ૧૯૨૮ રહેલિને રશિયામાં પંચવર્ષીય ઔદ્યોગિક અને ખેતીવિકાસની યોજના અમલમાં મૂકી.
- ૧૯૨૯ (૧) અધ્યાનિસતાનમાં નાદીરશાહ ગાદીએ આવ્યો. (૨) હિંદી રાષ્ટ્રીયસભાએ સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રથે નહેર કર્યું.
- ૧૯૩૦ (૧) તા. ૧૨ મી નવેમ્બરે પહેલી હિંદી ગોળમેળ રાજ્ય પ્રીય પરિષદ લંડનમાં ભરાઈ. (૨) લંડનમાં મોટા રાજ્યોએ હરિયાઈ મુલેઠ પર સહી કરી.
- (૩) મહાત્મા ગાંધીજી અને મહારાજાના બા લાખ સંધ્યાની ધરપકડ. (૪) રોપના રાજનો રાજ્યનામ, પ્રભાવ તરફ પ્રયાણ. (૫) જાપાનની મહામંદીની સરખાવ.
- ૧૯૩૧ (૧) હોર્ડે ઇંગ્લીશ અને મહારાજા વચ્ચે કારારનામું થયું. (૨) લંડનમાં બીજી ગોળમેળ પરિષદમાં મહાત્માજી અને આંગ્રેજોના મંત્રણા માટે થયાં.
- (૩) હોર્ડે વિનિયમ હોર્ડેસેલેસ તરીકે આવ્યાં. (૪) હિંદીમાં ઈ. સ. ૧૯૩૧ ની વસતિગણતરી શરૂ થઈ. (૫) યુ. રેડ્ડેસે પ્રેસિડેન્ટે લંડનમાં કરબને એક વરસ માટે સુલવની રાખવાની નહેર કરી.

- (૧) જિંદનની મહત્તર સરકારે શાનાના ધારણને ત્યજી કાઢવનું ધારણ રજીસ્ટરું.
- (૨) હિંદ મંડીની અમલમાં આણું.
- ૧૯૩૨ (૧) હિંદમાં ભાષામાં અલગી આધિકારિય નિયમનુસાર
- (૨) હિંદમાં મહાત્મા ગાંધીજી અને રાષ્ટ્રીય મહાસભાના અનુયાયીઓની મોટી ધડપડ
- (૩) હિંદ સંભળી વડા પ્રધાન જેમ્સ મેકડોનાલ્ડે હામી ચુકાતે ભટ્ટેર કર્યો. મહાત્મા ગાંધીજીએ હરિજનોને ન્યાય આપવા ઉપવાસ આદર્શ
- (૪) જિંદનના વડા પ્રધાન રામ્સે મેકડોનાલ્ડે હુસેન પરિષદ ખુલી મૂકી.
- (૫) હિંદની વીજ ગોળમેજી પરિષદ લંડનમાં ભરાઈ.
- (૬) જાનની મહામંદીને વધુ વિરામ.
- ૧૯૩૩ (૧) હિંદના નાતી પક્ષના આગેવાન તરીકે જર્મનીમાં સર્વપક્ષ થયો.
- (૨) હિંદમાં મુકામ આપવા માટેનું નવેનવન પ્રભને પચાંક પચી નહિ
- (૩) મહાસભાએ અલગ જાનની ચલવન મોકૂફ રાખી.
- (૪) ભાષાના ધારીક પક્ષી ૨૦ હજાર માણસો માર્યાં જીવ અલગે થેનનું પ્રકાશન થયું ભાષાને રાષ્ટ્ર સંપત્તિથી રાહનારું આણું.
- (૫) જાનની મોટી આધિકાર પરિષદ લંડનમાં મળી.
- (૬) મંચુરિયા ભાષાને પચાળી પાડયું.
- ૧૯૩૪ (૧) ૧૧ વામ પક્ષી હિંદનું કપાસ થેતો ૪ કરોડ વાર કપાક હિંદમાં મોકલી થકે અને ૫૦ હજાર જાન એને આપણી, એમ આગળ સંજ્યાની વિરામના કાર હિંદ-ભાષાને વચ્ચે થયા
- (૨) નેપાળ, નિહાના મોટા ધારીક પક્ષી ભવભાષ અને એવની મહાન પ્રકાશની.
- (૩) જાનની મહામંદીને વધુ પ્રચાર.
- ૧૯૩૫ (૧) હિંદના ધારીક પક્ષી ભવભાષનું મોકૂફ પ્રકાશન.
- (૨) હિંદને નવા મુકામ આપવાનો કામદાર પચાર થયો
- (૩) મુગોનિનીને હજારોનીઆ ૧૫ આકમલ કયું.
- (૪) જાનની મંદી થાયું.
- ૧૯૩૬ (૧) હિંદનાં ભવેશ્વર પદમણીને પચીસ વરસના રાજ્યને અને ૨૫૨ વાસ, આદર્શ મેકર્થી માંદીએ આનંદ.
- (૨) જર્મન નેન્યે (અંગ્રેજીમાં આખમીયામણી) દુર્લભનેનમાં સેન્યે મોકાણું.
- (૩) સિંધ અને મોઘીસાને જુગા પ્રતિભા ભટ્ટેર કરી એમને આધિકાર મદદ આપવાની ભટ્ટેરાન થયું.
- (૪) હાઈ વિનિંગ્ટન ૫૦૧ હાઈ વિનિંગ્ટન હિંદના વડાનેલ ૧૯૩૮
- (૫) હાલો વિમાનો જરે કેવલ નેન્યે પ્રતિભા હજારોનીઆને પાન્યે કરે છે.
- (૬) જિંદન હજારને અમુક અમુક ૧૯૩૯ના છે. મદદ મુકેજી નેન્યે કમને લાગે છે ૧૦ કારા રામિ છે.
- (૭) રાજ્યમાં જાનના મોટા મદદો હિંદ છે. જર્મની હાલોના મદદારથી મોટી હિંદને હિંદ ૫૦૦ છે
- (૮) ૧૯૩૯નામાં મોકાણના મુકામ, જાનના પાન્યે છે

- (૯) યુ. રેડેસના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે રજવેરની પૂરેપૂરી થીજ વખત થયું.
- (૧૦) એડવર્ડ આઈસાનો પ્રેમ ખાતર માંદીત્યા. સપ્રાદ ભવેશ્વર હજારનું માંદી ઉપર આવવું.
- (૧૧) જાનની મહામંદી હજાર થી નથી.
- ૧૯૩૭ (૧) હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા હિંદમાં ભદુરમંદીવાળા પ્રાંતમાં પ્રધાનમંદીને રચાવવા નિયમ કરે છે.
- (૨) જાનના સમુદાયમાં ઇંડાલીઅન સમપ્રેરિનો આંત્રીઆગીરી કરતી હતી, તે આટલાવવા માટે નિયો પરિષદ મળી.
- (૩) ન્યુ ડિલોમાં સર મોરીસ આપરના મુખ્ય ન્યાયપિંદ-પણા નીચે ફિદરલ હોર્ડની રચાવના.
- (૪) "ચીનનું ઉચ્ચકયું" કરીને ભાષાને ચીન સાથે મુકની રાજ્યાન કરીને વિજયો મેળવવા માંદ્યા.
- (૫) મહામંદીમાં એટ આવે છે.
- ૧૯૩૮ (૧) હિંદનાની લશ્કરી દેવાનીઓ પૂરી થયું. અંગ્રેજોના આખમીઆમણી એવેલે આંદ્રીઆ લાઈ લીયું.
- (૨) ઇંડાલીના હજારોનીઆના વિજયના કરારો રજીસ્ટરી અંગ્રેજો ઇંડાલી સાથે મેરી બાપિ છે.
- (૩) રાજ્યની સરકારોના પાસભવ રાજ થયો.
- (૪) એકોરોવોકિયાની જર્મનીને જિંદન તથા નેન્યે તરીકે હેટ મોકે છે.
- ૧૯૩૯ (૧) રાજ્ય જાનના કાનકોના કળભમાં આવે છે.
- (૨) ઇંડાલી આલેનીઆને પચાળી પાડે છે.
- (૩) જર્મનીએ પાસાનું ઉપર આકમલ કયું.
- (૪) જિંદન તથા કાનકોના નાતી જર્મની સામે મુક ભટ્ટેર કયું.
- (૫) જર્મનીએ રાજ્યાને પચાળી પાસાનું ભાષા કરી વધેથી લીયું.
- (૬) સોવિયટ રાજ્યા અને કીનનેનું વચ્ચે મુક થયું.
- ૧૯૪૦ (૧) રાજ્યાને સેન્યે રિનનેનું ઉપર હજાર મેળવો.
- (૨) રાજ્યા અને જર્મની વચ્ચે ૧૧ વારોના મુકેરના કરારો થાય છે.
- (૩) જર્મની લશ્કરમાં, ડેનમાર્ક, હોલાનું, બેલિઅમ અને કાનકોને હજી છે છે. જર્મન વિજયો એક પછી એક લગાવી થાય છે.
- (૪) ઇંડાલી હજાર ઉપર આકમલ કરે છે.
- (૫) જાનનું નેન્યે હિંદી ચીનમાં પ્રવેશ કરે છે.
- (૬) ઇંડાલી ચીન ઉપર આકમલ કરે છે.
- (૭) જિંદન ઉપર જર્મનીના વિમાનો બોમ્બ મારાની રાજ્યાન
- ૧૯૪૧ (૧) જર્મની આનંદ રાજ્યા, મુકોરોવોકિયા, કોશ, કીડ છતી છે છે. બાંગ્લાદેશ તેની તરફ જાય છે.
- (૨) જર્મની રાજ્યા ઉપર આકમલ કરી એને મોટો વિજય છતી છે છે.
- (૩) હિંદમાં સર રેડેશ્વર હિંદના વિજયને નિખાત મને છે.
- (૪) ઇંડાલીને નેન્યે હજારમાંની જાને પ્રકાશની ૫૦૦ પાસાં કરે છે.
- (૫) જર્મનીની મદદથી પ્રવાસિનેલો હિંદ ઉપર આકમલ કરે છે

- (૧) જર્મની રશિયામાં મોસ્કો, લેનીનગ્રાદ સુધી પહોંચી પહોંચી છે.
- (૨) ચીન-ભપાનનું યુદ્ધ ચાલુ છે.
- (૩) ભપાન ત્રિત્રાજ્યો સાથે યુદ્ધ ભઠેર કરે છે. અમેરિકા યુદ્ધમાં જોડાય છે.
- ૧૯૪૨ (૧) અમેરિકા યુદ્ધ માટે જંગી શસ્ત્રસામગ્રીઓ બનાવે છે.
- (૨) જર્મનીનાં મેન્ચો રશિયામાં સિયાંગાને લીધે પાછાં હટે છે. રશિયા પ્રતિઅક્રમણ કરે છે.
- (૩) ઇટાલી તેમ જ જર્મનીનાં સૈન્યો ક્રિસ્ટિસ સૈન્યોને પાછાં હટાવીને ઠેક એલેક્ઝાન્ડ્રીઆ સુધી પહોંચી છે.
- (૪) જર્મની રશિયામાં આગળ વધીને સેણાદરોપણ લે છે. રોસ્તોવ છતી છે, રેલિંગગ્રેડને ઘેરો ઘાલે છે; કેકિસસ ઉપર આક્રમણ કરે છે; રશિયન સૈન્યો પીછેહઠ કરે છે.
- (૫) ક્રિસ્ટનનાં વિમાનો જર્મની ઉપર આક્રમણ કરે છે.
- (૬) ભપાન હોંગકોંગ, મલયા, ફિલિપાઈન્સ, સુમાત્રા, બોર્નીઓ, સેલોન્સ, સુબાન, ભવા વગેરે પેસિફિકના ટાપુઓ છતી લે છે, બ્રહ્મદેશ પણ છતી લે છે.
- (૭) ભપાન અમેરિકન, અંગ્રેજ, કાફકાઓને મોડું યુદ્ધ-સાન કરીને સમુદ્ર તેમ જ આકાશમાં પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપે છે.
- (૮) હિંદમાં અસહકારની ભઠેરાન થાય છે. રાષ્ટ્રીય પક્ષના સભ્યોની ધરપકડ શરૂ થાય છે. કમનીતિનો પ્રારંભ.
- (૯) હિંદ ઉપર ભપાનિત આક્રમણનો ભય ઉપરિચન થાય છે.
- (૧૦) લીબિયામાં જર્મન સૈન્યો પાછાં હટે છે. અંગ્રેજ સૈન્યોને વિજયો મળે છે ઇન્જિલ ઉપરનો ભય ઘટે છે.
- (૧૧) અંગ્રેજ અમેરિકન સૈન્યો મેંચ ઉત્તર આફ્રિકાનો કબજે લે છે. જર્મની રક્ષણ માટે હવાઈ સૈન્યો મોકલે છે.
- (૧૨) જર્મની આખા કાન્સનો કબજે લે છે. બીચીની મેંચ સરકાર નકામી ખને છે.
- (૧૩) અમેરિકાની ઉપક્રાંતનસિંહ મુખ્ય વિકાસ પામે છે. યુદ્ધમાં હવે એ અગ્રધાન લે છે. ભપાન સાથે સોલોમન ટાપુ અને ન્યુગીનીમાં યુદ્ધ કરે છે.
- (૧૪) એટલાન્ટિક મહાસાગરમાં અંગ્રેજ-અમેરિકન નૌકાઓ ઉપાક્રાંતન કામ ચાલે છે.
- (૧૫) રશિયામાં રશિયનોએ જર્મની ઉપર પ્રતિઅક્રમણ શરૂ કર્યું.
- (૧૬) ચીન-ભપાન યુદ્ધ ચાલુ છે.
- (૧૭) હોલેન્ડના બંદર જર્મનીએ લઇ લીધાથી મેંચ નૌકાકાલેલો આપઘાત કરી દૂધી મરે છે.
- (૧૮) અમેરિકામાં ૧૦૦ અબજ ડોલરનું ગોલ્ડર સ્ટોક રખું થાય છે. લાખો રત્નાક્રીઓ, વિમાનો, રશીમરો, અને મનવરો જપ્ત થાય છે.

જનતયુદ્ધથી તકલીફો : જનત ૧૯૩૯ થી

મહાયુદ્ધમાં મર્યાદા પૂરે છે. ૧૯૪૨ ડું વરસ પૂરું થવા આનું સમપરિણામ, વિમાનો, રત્નાક્રીઓ, મોટી તોપોથી ભયંકર ભવનાશનું

પ્રકાશન થાય છે. વાલિવ્ય ઈંગ્લેન્ડ સર્વે અટકા પડ્યું છે. પ્રભુઓનાં [ખાસ કરી યુરોપ, અમેરિકા અને ભપાન] નાનાં મોટાં સંઘર્ષો શબ્દો બીજાં સર્વે કામ છોડી યુદ્ધ લડવા અને યુદ્ધની વસ્તુઓના ઉત્પાદનમાં એક ચિત્તથી લાગી પડ્યાં છે. ઉદોગોના મોહામાં મોટાં દહી લાખ કારખાનાં યુદ્ધ સંબંધી શસ્ત્રસામગ્રીઓ જ માત્ર પેદા કરે છે. યુદ્ધ માટે લગભગ ૬ કરોડ યુવાનો લશ્કરી તૈયારી લે છે. તથા કરોડ માણસો સૈનિક બની યુદ્ધ લડે છે, અથવા વિમાનો સાગરોમાં પાણીની ધરવાહ વચ્ચે ઘોડી કરે છે કુલ ૫૦ કરોડની વસતિ એકચિત્તે યુદ્ધ કામ સીધી અથવા આડકતરી રીતે કરે છે. યુરોપ અમેરિકાની પ્રભુઓ ઉપર મોટો કાર લડાવે છે. પ્રભુઓના મોહશોખ મુખ થઈ ગયા છે. પ્રભુઓની હાંમતોથી વધી છે. ભેદથી લણી વસ્તુઓ અને ખોરાક પણ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રભુઓને મળતાં નથી, રેલવેઓ, રશીમરો, મોટરબસો, મોટરો, લોટીઓ વગેરે સંઘર્ષો સાધનો યુદ્ધકામમાં જોડાયલાં છે. સાગરમાર્ગો જર્મની થીએ પણ આપવી નથી. લેકોને જર્મની સર્વે વસ્તુઓ સરકારે પોતાના અક્રમણમાં લઈ ઘાડી ઘોડી જઈએ આપે છે. રશિયા અને બીજા દેશોમાં યુદ્ધો ચાલે છે, તે દેશોમાં લેકોને નાસભાગ, જૂબમરો, સંહાર, અગ્નિથી વિનાશ વગેરે સહવા પડે છે. જનતા લેકો મુખ દુખી છે આરે તારક યુદ્ધને પ્રથમથી સંહાર વધવે છે. મોટાં સંદેશો ખાલી કરાઈ વસતિને બીજા બાજોમાં ધકેલાય છે. યોગદારવિમાનો ક્રિસ્ટન, કાન્સ, ઇટાલી, જર્મનીનાં સંદેશોનાં ઘરો રાત્રિવિષ એકપ્રમાણથી તોડી પાડે છે. નાસભાગ, વિનાશ, અગ્નિ, તોપમારો, સંહાર, વહાલાઓથી વિચુકા પડે, જૂબમરો રોડા કમલોના સહન કરવા પડે છે. ૬ ખયાલના, હાંમતો, સંકટો, લાવ, ચિંતા, તકલીફો, પીડા અને કઠિનાઈ-ઓના પાર નથી.

જનનાથપુરી : હિંદુઓની સાત પુરીઓમાં

મુખ્ય શ્રી જગન્નાથપુરી જોડિયામાં આવેલું મુખ્ય યાત્રાધામ છે. જગન્નાથપુરીના આખા અલ્લાની વસતિ ૧૦૧ લાખની અને સેનકળ ૨,૪૬૯ ચો. માઈલનું છે. ઉડીઆ, બંગાલી અને હિંદી એ ત્રણ ભાષાઓ છે વરસાદ સરેરાશ ૫૮ ઇંચ પડે છે. મુખ્ય સંદેશ જગન્નાથપુરીની વસતિ ૩૭,૫૬૮ માણસોની છે. જગન્નાથપુરી રેલવે એ મુખ્ય રેલવે છે. પુરીમાં શ્રી જગન્નાથપુરી મોડું બંધિ છે. બાર વરસે આવતા સિંદરપ વર્ષમાં ત્યાં લાખો હિંદુઓ ભેગાં થઈને યાત્રાએ આવે છે. પુરી એક નાનું બંદર પણ છે.

જનસંપૂર્ણ : મધ્યપ્રાંતમાં આવેલું છે. આખા

પ્રાંતની વસતિ ૭૧ લાખની અને સેનકળ ૩,૬૧૮ ચો. માઈલનું છે. વરસાદ લગભગ ૬૦ ઇંચ પડે છે. જનસંપૂર્ણ સંદેશની વસતિ ૭૧ લાખની છે. એ જ. આઈ. પી. અને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવેનું સંજનસ્થાન છે. મુંબઈથી ૧૧૬ માઈલ અને કલકત્તાથી ૭૪૪ માઈલ છે. જનસંપૂર્ણમાં સંજનમરના પકાડો વચ્ચેથી વહેતી નદી એવા એની છે. અહીં લશ્કરી મથક હોઈને બંદરોનું મોડું કારખાનું છે. કોલિંગ, હાઈડ્રલ, નિલ વગેરે પણ છે. અહીં રેલવે વર્કશોપ પણ છે. જનસંપૂર્ણ વેપારીઓ દુકાનદારો છે. જનસંપૂર્ણ-તાતાનગર એ નિહાર પ્રાંતમાં આવેલું છે. એ સિંચ-બૂમ નિલવાનું મુખ્ય સંદેશ છે. વસતિ ૮૩,૭૩૮ ની છે. સ. ૧૯૦૭ માં આ રત્નો તાતા કંપનીનું લોખંડનું મોડું કારખાનું

રૂપાણું છે. આ શહેર પણ આ કારખાનાની પાછળ જ રૂપાણું છે. ૧૯૩૭માં આ કારખાનાની પેદાશ ૮,૬૬,૦૦૦ ટન કૉકસ, ૬,૨૧,૦૦૦ ટન ગ્રાફાઇટ હોફ, ૬ લાખ ટન પોલાદનાં દીમકાં, ૬,૪૬,૦૦૦ ટન પોલાદની વસ્તુઓ વગેરેની થઇ હતી. હમણાં યુદ્ધને લીધે એની પેદાશ ટેક ગણાવી પણ વધુ છે. હોફનાં ગ્રાફાનાં અને પોલાદ બનાવવાની જગી લાંબીઓ પણ બનાવેલી છે. આ સિવાય બીજાં હોદાની બનાવટોની કંપનીઓ (૧) ટીન પેટ કંપની (૨) ઇન્ડિયન કેબલ કંપની (૩) ઇન્ડિયન સ્ટીલ અને વાઇર કંપની (૪) તાંબાનગર કાઉન્ડરી કંપની (૫) તાંબાનગર કૅમિકલ કંપની (૬) ઇન્ડિયન ક્ષુદ્ર પાદ્ય કંપની (૭) થી જર્મરોસ્ટુર એન્જિનીયરિંગ એન્ડ મશિન મેન્યુફેક્ચરિંગ કંપની.

આ જિલ્લામાં તાંબા કંપનીની ૧,૮૧,૨૫૦ ટન હોદાની ધાતુ ખાણોમાંથી જોડી કાઢવામાં આવી હતી, ભારે ઇન્ડિયન આયર્ન કંપની માટે હોદાની ધાતુ ૬,૦૧,૧૨૪ ટન જોડી કાઢવામાં આવી હતી. જર્મરોસ્ટુર હોદા અને પોલાદના ઉદ્યોગનું મોટું ક્ષેત્ર છે. માત્ર હિંદનાં યુદ્ધને ઉપયોગી પોલાદ હમણાં જ કારખાનામાં બનાવાય છે.

જર્મકૌ : આ એક મોટા ટાપુ એટલાંટિક મહાસાગરમાં વેસ્ટઇન્ડીઝમાં આવેલો છે. જર્મકૌની પહેલી શોધ યુરોપમાં ૧૬૪૪માં થઇ હતી. એ સ્પેનના સામ્રાજ્યનો એક ભાગ હતો. ઈ.સ. ૧૬૫૫માં ગ્રેટબ્રિટનને એ બેટ હતી લીધો હતો. ત્યારે ગવર્નર હેન્ડ્રીક્સેલિંગ કાઉન્સિલની માર્ગદર્શી મેટ્રોપોલિટન સાયન્સ એસોસિએટ છે. જર્મકૌ ટાપુની સાથે ટ્રકી, કૉકસ, કેમેન અને બીજાં કેટલાક ટાપુઓ બેકાસિયા છે. જર્મકૌના મુખ્ય ટાપુનું ક્ષેત્રફળ ૪,૪૫૦ ચો. માઇલનું છે.

જર્મુ : કાશ્મીરની રાજધાની છે. સિયાગામાં ક્ષીનગરથી મહાસા જર્મુમાં આવી રહે છે. (વધારે વિગત માટે ભુભો 'કાશ્મીર').

જર્મપુર (૧) : રાજપુતાનામાં આવેલું મોટું દેશી રાજ્ય. પછા કૌશિયો થયા એના રાસનકર્તા કમળવા રજપૂતો થયા છે. આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૬,૬૮૧ ચો. માઇલ છે. વસતિ ૨૬,૩૧,૭૭૫ની છે. ભાષાઓ હિંદી અને ઉર્દૂ છે. નિકાસના મુખ્ય પદાર્થો મીઠું, કપાસ, બી, કપાસિયા, તેલીબીયાં, પિત્તલનું ડુંબરાકામ આદિપદાર્થોની ખૂબીઓ અને રમકડાં વગેરે છે. આયાતમાં કાપડ, ખાંડ, ચોખા, તમાકુ અને હોદાની વસ્તુઓ છે. રાજપુતાના રેલવેથી વેપાર ચાલે છે.

જર્મપુર (૨) : આ રાજધાની પેદાશ ૧૧૦ કરોડ રૂપિયાની ગણાય છે. આ રાજ્યમાં પેસાદાર મારવાડી વેપારીઓ વસે છે. જર્મપુર વિશાળ, પહેલાં રસ્તાઓ ધરાવનાર, મુદર અને આડાઈક શહેર છે. એનું સંસ્કરણ, સંસ્કૃત કાવ્ય, મહેલ અને ખગોલાશ્ય એવાં એનાં છે. રાજ્યમાં કૉષ્ટ ભરપૂરો ઉદ્યોગ નથી, પાંડ ત્યાં કેટલાક ગુજરાતીઓએ મેટલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ નામનો ખાણોમાંથી પાટ બોલાવને લગતો ઉદ્યોગ લેતો કર્યું ભરવા મને છે.

જર્મકૌ : આ એક ગળનનો સુકો મેવો છે. હિંદમાં કાષ્ટકથી એ પુષ્પન આવે છે. એનાં બીજાં તેજ નીકળે

છે. એની ગીજામાંથી પ્રસિક્ક એસિક નીકળે છે. એના મગજમાંથી મેળવણી કરીને ફેન્સો *Exos de royaume* બનાવે છે.

જર્મન સિલ્વર : German Silver કેટલીક માટીઓની મિલાવટથી આ સફેદ ચળકતી માટ બને છે. આ માટમાં તાંબુ, નિકલ અને જસતનો ભેગ કરે છે. એમાં ઘણી ભેટો આવે છે.

(૧) નિકલ અને જસત સમજાએ મેળવી માટ બનાવે છે.
(૨) બીજા ભવમાં તાંબુ ૧૨૧૦ ભાગ, નિકલ ૧૨૧૦ ભાગ અને જસત ૨૫ ભાગ મેળવે છે.

આ માટ ભારે કઠણ હોય છે. આ માટ જહડી ઘસાવી નથી તેનાં વાસણો બને છે, પણ તેમાં ખટાઇ કે કટાઇ ભય તેવી થોડી રાખી શકાતી નથી. એના તારો પણ બને છે.

જર્મની : જર્મન સામ્રાજ્ય મધ્ય યુરોપમાં આવેલું છે. કુલ અંદાજ નાનાં રાજ્યોનું એ સંયુક્ત મહારાજ્ય બિસ્માર્કના પ્રયત્નોથી થયું છે. આ સામ્રાજ્યમાં સૌથી મોટું પ્રશિયા મધ્યવર્તી રાજ્ય છે. જર્મન સામ્રાજ્યનો કુલ વિસ્તાર ૧,૮૨,૪૬૪ ચો. માઇલનો છે. એની ઉત્તરથી ડેન્સિલ પહોળાઈ ૫૫૦ માઇલ છે. એની વસતિ ૭ કરોડની છે. જર્મનીમાં એક જ ઉત્તર વડેનો કિનારો છે. તેની લંબાઈ ૧,૨૦૦ માઇલ છે. જર્મનીમાં ૧૧ ભાગમાં એતી, ૦૬ ભાગમાં જર્મકૌ અને ૦૧ ભાગમાં થાસનાં બીડો આવેલાં છે. જર્મનીમાં શિયાળો અને ઉનાળો બે સમય છે પ્રભુને અપાર્થી કોઠો ભાગ એતી ઉપર નમે છે. અર્ધા ઉપરના ભાગ ઉદ્યોગમાં રોકાયેલો છે.

જર્મન પ્રભુ સંસ્કૃતિ, વિદ્યા, વિજ્ઞાન, રસાયન, વિદ્યુત અને યંત્રશાસ્ત્રમાં અત્યંત ઉચ્ચકક્ષા ભેગવે છે. જર્મની યુદ્ધકળામાં પણ જીત પ્રતિશીલ છે. યંત્રો અને રસાયનોના સહકાર મેળવીને એણે જગતમાં એક યુદ્ધકળાનિષ્ઠાત થયા છે. વ્યવસ્થા અને મુલ્યોચ્ચ સ્થાનામાં પણ એમણે શ્રેષ્ઠત્વ મેળવ્યું છે. જગતની પ્રભુઓમાં એમણે વિદ્યા, કળા, સંગીત, ઉદ્યોગ, લલિત કળાઓ, યંત્રશાસ્ત્ર અને રાસાયનિક તથા વિદ્યુતની શોધોએમણોમાં ઉચ્ચ પંક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. આ પ્રભુમાં શિવત અને સંપ પણ સારાં ગણાય છે. વળી એ રેસના લોકો શરીરે સશક્ત છે. પ્રભુ ખૂબ દેશપ્રેમી અને અતિશીલ છે. પ્રેમ, સંપ, સંગઠન, શિસ્ત, નિયંત્રિતતા વગેરે શુભલાઓ પ્રભુ છે.

સાત કરોડ જર્મનોની બોલવાની અને લખવાની ભાષા એક છે. જર્મન પ્રભુમાં ૨૬ દેશો એતીમાં, ૪૦ દેશો ઉદ્યોગમાં, ૧૮ દેશો વેપારમાં, ૮ દેશો નૌકરી અને દુકાનદારીમાં અને ૪ દેશો શુદ્ધકર્તારીમાં છે. મોટાં શહેરોમાં બર્લિન, હેમ્બર્ગ, કોલોન, મ્યુનિક, લોપઝીક, ઇસન, ફ્રેસકન અને બ્રોસેલોની અનુક્રમે વસતિ ૪૨૧ લાખ, ૧૧૧ લાખ, ૭૧ લાખ, ૭૧ લાખ, ૭૧ લાખ, ૧૧૧ લાખ, ૧૧૧ લાખ અને ૧૧ લાખ છે. બીજાં ૫૦ નેટલાં મોટાં શહેરો છે, આ શહેરોમાં મોટા ઉદ્યોગો આવેલા છે. ૭ થી મોટા વસતી ઉત્તર યુરોપમાં માટે શિશુલ રાખ્યા છે. પ્રભુને ૬૮ દેશો ભાગ અવરજાન ધરાવે છે. જર્મન પ્રભુમાં વસતિ ક્રિસ્ટમદાયોના ગ્રેટેસ્ટટા ૬૩ દેશો, રોમન કેથોલિકો ૩૨ દેશો અને ૪ દેશો બીજા છે.

રેસમાં બેકાર, અશક્ત, જહ અને બિમારોને માટે રાજ્ય જિજ્ઞાસુ ધારે ચોલાઓ ઘણે એમને નિભાવે છે. ત્યાં નીમાંની ચોખા રાખ્યા છે. કુલ ૧૮૬ લાખ માર્ગસોસે લીમો ઉત્તર

રાખ્યા હતા. આર્થિક હાલતમાં જર્મન પ્રભુ નબળી છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની દરેક ન્યક્તિની સરેરાશ આવક વાર્ષિક રૂ ૨,૨૦૦, જ્યોર્જીની રૂ. ૧૨૦૦ ની, ભ્યારે જોક જર્મનીની આવક ૬૫૦ રૂ. ની ગણાય છે. જર્મનીની સરકારની વાર્ષિક આવક ૬૫૦ કરોડ રાઇચમાર્કની હતી. ખર્ચ પણ તેટલું જ છે. જર્મન પ્રભુ ઉપર આકરા કરો લેવાય છે, કરજ પણ વધુ છે. પરંતુ પ્રભુઓનાં પૂર્વા કાળે આવવા જર્મન ના પાડે છે.

જર્મનીમાં ૬૨ વર્ષે ૩૨ કરોડ ટન કોલસા નીકળે છે. યુદ્ધ સમયમાં ખૂબ વિકાસ કરીને ૪૦ કરોડ ટન કાંઠે છે. લોંબુ, જસન, સીસુ પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં નીકળે છે. કોલસામાંથી મોટા પ્રમાણમાં પેટ્રોલ તેજ કાઢે છે. જર્મનીમાં તેજ નથી, કપાસ, રબર, જાનજાતી આસે, ફેશન અને ઊન પણ નથી. લોહ પણ નથી. જર્મનો વિવરન પસિથી લોહ મેળવે છે. બાકીના પદાર્થો પોતાનાં યંત્રસાધ્ય અને રસાયનવિજ્ઞાના બળથી જર્મનો બનાવટી બનાવે છે. આ અને કોઈ તેમ જ ખેતરોની વસ્તુઓ પણ લોકોના વડેરમાંથી બનાવે છે.

જર્મનોએ ખેતીની ભારે પ્રગતિ કરી છે. ખાત સાકા પાંચ કરોડ એકરમાં ૪૬ લાખ ટન મટ, ૭૭ લાખ ટન રાઇ, ૩૨ લાખ ટન જવ, ૪૪ લાખ ટન કોર્ન, ૪૫ કરોડ ટન જરાટા અને ૬૧ લાખ ટન વીટ્સ થાય છે. દ્રાક્ષની ખેતી પણ થાય છે. જલવૈદ્યમાં ૩૪ લાખ યોર્ડા, ૨ કરોડ ગાયો અને બગીચા, ૩૪ લાખ ઘેડાં, ૨૫ કરોડ બૂટા અને ૨૫ લાખ બકરા છે. જર્મનીની ૩૫ કરોડ એકર જમીન જંગલોથી ઢાંકાયેલી છે. સમુદ્રમાંથી મોટા પ્રમાણમાં માછલી મળી આવે છે. માછલીને ઉપયોગ ખેતરમાં થાય છે. જર્મની બનાવટી ખેતરો પણ બનાવે છે. છતાં ખેતરોની ખાતમાં સ્વર્ણ નથી.

પ્રતિજ્ઞ બાબતમાં જર્મની પાસે ૦૫ કરોડ શ્રેષ્ઠ ટનની ૨,૦૪૩ વટીમરો, ૩૧,૨૪૬ માઈલની રેલ્વે, ૪,૦૦૦ માઇલનો નહેરોનો જલવ્યવહાર છે, તેમાં ૧૮,૦૦૦ નાની રેલિમોટોરો થાય છે. ૧૩,૦૦૦ પાર્ટ એરિસો, ૬૬,૦૦૦ માઇલના તારો અને કોઠ લાખ માઈલ લાંબા ટેલિગ્રાફો છે. ૧૬૩૪માં ૪૪૫ કરોડ માર્કનો માણ પરંતુથી આયાન કરનારાં આન્યો હતા, ભ્યારે ૪૧૫ કરોડનો નિકાસ થયો હતો.

જર્મનીનો ઇતિહાસ-જર્મન પ્રભુ સેલ્ટિક, ટ્યુ-ટોન અને સ્લેવ પ્રભામાંથી બનેલી આર્થ પ્રભુ ગણાય છે. મહાન સાલ્મેનના સામ્રાજ્યમાંથી જર્મનીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. ઈ. સ. ૧૮૧૫માં જર્મનીમાં ૩૬ કરોડનો હતો. ઈ. સ. ૧૮૬૧માં ત્યાં એટોલોન બિરમાર્ક નામે સમર્થ રાજાની પુરુષ થયો એણે ઓસ્ટ્રીઆના પરાજય કર્યો ૧૮૭૦માં કાન્સનો પરાજય કર્યો. ખૂબ ચુસ્તગીરી લેતો કુનેક વાપરતો એણે આખું જર્મન સામ્રાજ્ય એક તંત્ર નીચે લાવી એક રાસન રચાવ્યું. છેલ્લા સમ્રાટ ફેસર વિલિયમ બીજો ગાદીએ આવ્યો એણે જર્મનીની મહાન ખીલવણી કરી. જર્મન સૈન્યોનો એણે મહાન વિકાસ સાધ્યો.

૧૯૧૪માં જગતનું મહાયુદ્ધ શરૂ થયું જર્મનીને પક્ષે વડો અને બલગેરીયા હતા; ભ્યારે સામા પક્ષે અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, રશિયા, ઇટાલી વગેરે હતાં. રશિયાને જર્મનીને હાથે પરાજય થયા પછી અમેરિકા જર્મની સામેના યુદ્ધમાં ભાગ્યું. જર્મનીમાં મોટા દુકાન પડવાથી જર્મની હાથું; એણે સંધી કરી આ

સંધી અનુસાર જર્મની જર્મનનું સૈન્ય, રાજા સૈન્ય, વિમાની સૈન્ય કોઈ રાખી શકે નહિ. એના લેખાર પર પણ અંકુશ ચુકાવો; એનાં સંસ્થાને લઇ લેવામાં આવ્યાં, એના ઉપર છ અબજ રૈકોનો દંડ લાદવામાં આવ્યો. યુદ્ધ પછીનાં સમયે એ જર્મનીની પ્રભામાં ચંકડનાં, તપનાં, કાઠમારીનાં અને ભૂખમરનાં વર્ષો હતાં, જર્મન પ્રભુની કરોડોનાં વર્ષો હતાં. આખરે ફેસર વિલિયમ પદભટ થયો અને જર્મનીમાં પ્રભુસત્તાક રાજ્ય રચાયું.

ઈ. સ. ૧૮૭૧માં ફિટલર જર્મનો હતા. પોતાના પુરુષાર્થની સફળતાથી તે ૧૯૩૩માં જર્મનીમાં સર્વાધિક્ષ થયો. રાજ્ય તંત્રમાં એનો નાસ્તો પક્ષ મદદ કરતો હતો. એણે જર્મનીના મહાન પરાજયનો બદલો લેવા વિચાર કર્યો. જેટલો પાટા બાંધીને જર્મન પ્રભુ પક્ષે એણે વિશાળ સિરતબદ્ધ સૈન્ય તૈયાર કરાવ્યું. એણે સાકાપાંચ લાખ ટનનો સામાની મનેવારોનો આધુનિક પદ્ધતિનો નવો કાંલો બાંધ્યો, જર્મન સૈન્યો મોટા પ્રમાણમાં ભેગાં કરીને એને ભારે સરસ લશ્કરી તાલીમ આપી, એ સૈન્યને ઉત્તમ શુદ્ધરચનાનું શિક્ષણ આપ્યું. એ સૈન્યો, વિમાનો અને રણગાડીઓનું યુદ્ધમાં એકજ વર્ગ સમુજાતું નિઃકલન કેમ નીકળે તેવા માર્ગો રોપી કઠાવ્યા. સૈન્યના મોટા ભાગને મોટરો અને મોટર સાઈકલો પૂરી પાડી કલાકના પચાસ માઇલની ઝડપે ફેરવવાની વ્યવસ્થા કરી. ફિટલર કાંલને પહેરીથી વગે એવડો સામા કાંલો બાવવાની જર્મનીની આર્થિક શક્તિ નહોતી, એટલે એણે માસે ૧૫-૨૦ નવી સમજેરીનો બાવવાની કોષલચ કરી. આથી એ બ્રિટનના પદાલવટાને બચાવે દુકાન કરી શકે છે. જર્મનીની કુખી યુદ્ધ તૈયારીઓ મોટા પાયા પર હતી.

જર્મનીનો વિજયો-આખા યુરોપમાં છ વરસ સુધી યુદ્ધ માટે એકજ જર્મની તૈયારી કરતું હતું. બીજાં રાજ્યો સુગ્રસ્ત હતાં. અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો પ્રભુસંથના બે રત્નો લેવાં હતાં એમનામાં નીતિ [પોલિસી] અને રાજ્યનીતિ વચ્ચે મતભેદ પડ્યો. કાન્સ જર્મનીને રાખી સર્વોપરી થવા છાછતું હતું. અંગ્રેજોને આ નીતિ ફળી નહિ, એટલે લાગ નીં જર્મનીએ એક જ રાત્રીમાં એકરોડોનાં કબજે લઇ લીધો. જેટલો યુદ્ધ માટે તૈયાર નહિ હોવાથી અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો હેર ફિટલરને ઓકરોગેવિકિયાનો મોટો રોડ (૧૫ કરોડની વસતિવાળો) એકે આપ્યો પરિણામે ફિટલરનો સોજ થયો. એણે રશિયાને અર્થાં રેસની લાલચ આપી પોલાન્ડ લીધું. આપી અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો એ જર્મની સામે યુદ્ધ ભડેરે ક્યું. જર્મન સૈન્યોએ લશ્કરખર્ચ, ડેન્માર્ક, હોલાન્ડ, નોર્વે, કાન્સ અને બેલ્જિયમ પર આક્રમણ કરી તે લઇ લીધાં. બ્રિટનની મોટી તૈયારીઓ ભેળને એણે બ્રિટન ઉપર આક્રમણ કરતું મૂકી દીધું. તેને પાછો ઓસ, યુગો-રવાનોઆ, બલોરિસા અને રમાનિયને પોતાના નિયંત્રણ નીચે આવ્યાં, પછી રશિયા ઉપર એક રિવસ ઓચિંતા જર્મનીનાં સૈન્યોએ આક્રમણ કર્યું. એણે રશિયાની ૧૬મીએ નાનાં રાજ્યો પહેડે જ સપાટે લઈ લીધાં. હવે રશિયાની રણભૂમિ પર યુદ્ધ ચાડે રશિયાનો છ કરોડની વસતિવાળો ૬૦ ટકા પોલાન્ડ, ૫૦ ટકા તેજ અને ૬૦ ટકા કોલસા તથા ૬૦ ટકા મલ્ ઉત્પાદન કરનાર રેસ કબજે કરી લીધો, તેમ છતાં રશિયામાં એને હવે લોકોના તથા માવવા પડે છે. સેલિનગ્રેડ જર્મની હાથ

શક્યું નથી. આ શિયાળામાં પણ એ પાછું હટે છે. ઇટાલી જર્મની' સહકારી બન્યું છે,

સિબિયા [આફ્રિકા] ના રણમાં આશિસ્ત્ર સાથે જર્મન ઇટાલિયન સૈન્યો હડે છે. જે વખત આગળ કૃષ કરીને જર્મન સૈન્યેને ત્રીજી વખત ત્યાં પાછું હટવું પડ્યું છે, આફ્રિકામાં જર્મનીએ હમણે પકડ પાળી છે, બ્રિટિશ એમેરિકન સૈન્યો દેન્ય ઉપર આફ્રિકામાં મોરોકો, આલ્જિરિયા અને ટ્યુનિશિયા વિલાયતમાં લીટરીને ત્યાં જર્મનો સાથે હડે છે. જર્મનીએ આખા કાન્ટોને કબજે લઈ લીધા છે

અમેરિકા મોટા સૈન્યો અને રાત્રસામગ્રીઓ તૈયાર કરે છે. એનું બેન્ટ ૧૬૪૩૦' ૧૦૦ અબજ ડૉલર જેટલું ગલ્લવ થયું છે. જર્મની મિત્રતાઓની રહીમરે જૂટથી હુલાડે છે. આખી જર્મન પ્રજા યુદ્ધમાં હડે છે. એની દેન્ય ન્યવરસાદગિથી જર્મનીના સૈન્યો હજી કયાંયે મોટા પરાજયને પામ્યાં નથી. તેણે બ્રિટન અને રશિયાના ઘણા ભાગ સિવાય આખું યુરોપ પાતાને કબજે કર્યું છે, યુરોપમાં જે લાખ કારખાનાઓ ચાલુ કરીને એ દારોજ લાગે

૮૧ યુદ્ધ સામગ્રીઓની તૈયારી કરે છે. રશિયામાં એણે જે હુમલો માઈલની મોટી સરહદ ઉપર ધમસાવનાં યુધ્ધો ચાલુ રાખ્યાં છે. રાત્રિવિષધ આ યુદ્ધ ચાલે છે, છતાં હુમલો માઈલ દૂર મોરારી, પોસાદા અને રાત્રસામગ્રીઓ જર્મનો ન્યવરસાદ પડેલાં હડે છે એણે સૈન્યો અને રણસામગ્રી તરત મોકલવા મોટા વિમાનો ભાખ્યાં છે. જર્મનીએ જીતેલા અથવા સહકારી દેશોની વિગતો નીચે મુજબ છે.

દેશ	એ. મા. વસતિ	રાજ્ય-ધાની	રાજ્યધાનીની વસતિ
આલ્બાનીયા	૧૨,૦૦૦	૧૦ લાખ ટીરાના	૩૧,૦૦૦
બોસ્નિયા	૧૨,૧૮૦	૧૭૫ લાખ વિયેના	૧૮૫ લાખ
બોલિયમ	૧૧,૭૫૦	૮૨૫ લાખ બ્રુક્સેલ	૮૫ લાખ
બલ્ગેરિયા	૪૦,૦૦૦	૬૦ લાખ સોફિયા	૨૫૫ લાખ
બ્રિટિશ ચેનલના			
દાપુએ	૭૦	૬૦ હમર	
બેલારુસિયા	૫૩,૦૦૦	૧૫ કરોડ પ્રાગ	૮૫ લાખ
ડેન્મીક સ્વેડ	૭૩૦	૪ લાખ કોપનહેગન	૪ લાખ
ટોમોર્	૧૫,૦૦૦	૩૫૫ લાખ કોપનહેગન	૭૫ લાખ
ઈસ્ટોનિયા	૧૮,૬૩૧	૧૧૧ લાખ હાલીન	૧૩૨ લાખ
ફિન્લેન્ડ	૧,૫૦,૦૦૦	૩૬૫૫ લાખ હેલસીન્કી	૨૩૧ હમર
ફ્રાન્સ	૨,૧૩,૦૦૦	૪૧ કરોડ પેરિસ	૨૬૫૫ લાખ
જર્મની	૧,૮૧,૮૦૦	૭ કરોડ બર્લિન	૪૨૬ લાખ
ગ્રીસ	૫૦,૦૦૦	૧૨ લાખ એથેન્સ	૪૫ લાખ
હંગેરી	૩૧,૮૮૧	૮૦ લાખ બુડાપેસ્ટ	૨૧ લાખ
હોલાન્ડ	૧,૩૧,૧૧૪	૮૦ લાખ આમ્સ્ટર્ડમ	૭૫૫ લાખ
પોલાન્ડ	૧,૨૦,૦૦૦	૪૧ કરોડ વોરસો	૧૨ લાખ
રોમાનીયા	૨૫,૦૦૦	૨૦ લાખ કોના	૩૫ લાખ
સિપ્રિયાનીયા	૨૦,૦૦૦	૨૦ લાખ નિકોસિયા	૨૧ લાખ
સર્બિયા	૧,૦૦૦	૩ લાખ બેલગ્રાડ	૨૬ હમર
સ્વિડેન	૧,૨૫,૦૦૦	૨૮૫ લાખ સ્ટોકોલ્મ	૨૬ લાખ
પોલાન્ડ	૧,૫૦,૦૦૦	૩૧ કરોડ વોરસો	૧૧૫ લાખ

સેન્ટ્રલ

રાજ્ય- રાજ્યધાની

દેશ એ. મા. વસતિ ધાની નીની વસતિ

રુમાનિયા ૧,૨૩,૦૦૦ ૧૫૫ કરોડ બુકારેસ્ટ ૬૫ લાખ
યુગોસ્લાવિયા ૬૪,૦૦૦ ૧૫૫ કરોડ બેલગ્રેડ ૩ લાખ
રશિયાના ૦૫ લાખ ૬ કરોડ
૨૪ દેશોમાં એણે મળજૂત સૈન્યો અને હવાઈ અડ્ડા જમાવીને મળજૂત અથવા કમો ઉભાં કર્યાં છે. એની ન્યવરસાદ સંકિત અજબ છે.

જલગામ : પૂર્વ ખાતેદેશ બિલ્લાનું એ મુખ્ય સદર છે (સુઓ ખાતેદેશ બિલ્લા.)

જલ્દર : પાંતળનો એક બિલ્લો છે. એનું સેન્ટ્રલ ૧,૧૩૧ ચો. માઇલનું છે અને વસતિ ૬૫ લાખની છે. ત્યાંના મુખ્ય પક્ષો લઈ, મકાઈ અને ચણા છે. કપાસ પણ થાય છે આ પ્રદેશમાં મુખ્યત્વે ખેતીનાં ધંધો છે. ઉદ્યોગોમાં આટાની મિલો, લોહાનાં નાનાં કારખાના તથા કપાસનાં બિન-પ્રેસો છે.

જલ્દર સદરની વસતિ ૮૬,૦૩૦ માઇલોની છે. એમાં બાળાઓની એક પ્રખ્યાત પકડાણા છે અહીં લશ્કરી શાળાં પણ છે.

જલ્દર : આ એક જાતનું અનાજ છે. અંગ્રેજોમાં એને “ખાલી” કહે છે. જલ એ ખાન્ય લઈની એક જાત છે, પરંતુ એનો દેખાવ, ગુણ અને આકૃતિમાં ભેદ છે. હિંદમાં એ ગરીબો તેજ જ પશુઓને ખોરાક છે. આ ખાન્ય નિરસ છે. એને માટેની જમીન હલકી હોય છે.

જમતમાં જવનો મોટા પક્ષો થાય છે. ૧૬૩૮-૩૮૬માં પ્ર. રહેલું આ અંગ્રેજોમાં ૨૫ કરોડ પ્રસલ, કનેકામાં ૧૦ કરોડ પ્રસલ, હિંદમાં ૬૫ કરોડ પ્રસલ, ભાપામાં ૬૫ કરોડ પ્રસલ, રશિયામાં ૩૭૫ કરોડ પ્રસલ, જર્મનીમાં ૧૫૫ કરોડ પ્રસલ, સ્પેનમાં ૬૫ કરોડ પ્રસલ અને રુમાનિયામાં ૪૫ કરોડ પ્રસલ પાકે થશે હોને. જમતમાં જવનો કુલ પાક ૨૪૮૦ કરોડ પ્રસલ થશે હોને.

હિંદમાં ૧૬૩૪-૩૫માં ૧૫ લાખ એકરોમાં જવનું વાવેલ કરવામાં આવ્યું હતું. એમાં માત્ર સંયુક્ત પ્રાંતમાં જ ૪૦ લાખ એકરમાં વાવવામાં આવ્યા હતા. અમાઉ જવની નિકાસ ૨ લાખ ૮૧ સુધી થતી હતી; પરંતુ હમણાં હજારો જે ત્રણ વર્ષે થયા એની નિકાસ બંધ છે. આ ખાન્યની દેસમાં થતી પેદાશ દેસમાં જ ખવાઈ જાય છે. પરંતુ ખાતે એ માલ મોકલાયો નથી. જવનાં ગુણો—શીત, અધુર, અગ્નિવર્ધક અને વર્ણ સુધારનાર છે. એ અનેક રોગોનો નાશ કરે છે. એમાંથી જંગલાર ખત તૈયાર થાય છે.

જંગલાર Zanzibar: મસ્કેતાના આરબ સુલતાનનું આફ્રિકામાં એક વખત મોટું સામ્રાજ્ય હતું. હમણાં એ બિલકુલ નાનું બની ગયું છે. આજે સુલતાન નામનો હોઈને બધી સત્તા આંગ્રેજોના હાથમાં છે. એમાં જંગલાર અને પેશ્માનો ટાપુ એમ બે ભાગ છે, હિંદી વેપારીઓએ અદારથી સડીમાં ત્યાં મોટું વેપારી શાખું રચાવ્યું હતું. હજી પણ હમરો ગુલામતીએ ત્યાં પેશ્માનો યોગદોષ નમાવે છે. જંગલારની પેદાશ ૪૫ લાખ ટોન્સ અને અર્ધ પણ તેટલું જ છે. મુખ્ય પેદાશ લગાં, કોષાંની છે. જંગલાર સદર અત્યંત જલ્દર છે.

બીન બેટા ૨૨૪ ચો. માઇલોમાં છે, જંગલોનું સેવકન ૮,૫૮,૧૮ ચો. માઇલનું છે અને વસતિ ૧૧ લાખની છે. હિંદીઓને અહીંના ભગીચામાં કામ કરવા માટે ગીરખીટીઆ પદ્ધતિથી લાવવામાં આયા હતા. હિંદીઓની સંખ્યા ૨૦ હજારની છે. રાજ્યધાની કિંગડોનની વસતિ ૬૩,૦૦૦ની છે. જોડકાની કુલ પૈસા ૧૬૩૩-૩૪માં નીચે સુધી હતી:—

પૈસા ૨૦,૩૭,૩૧૬ પૈન્ડ તેમાં જંગલોમાંથી ૧૦,૧૮,૩૩૧ પૈન્ડ હોઇને અર્થ ૨,૧૮,૧૩૧ પૈન્ડ છે. બેટરફર્થ ૬૧ લાખ પૈન્ડ આયાત માલની કિંમત ૪૩,૧૭,૮૪૩ પૈન્ડ નિકાસ માલની કિંમત ૨૭,૭૧,૪૬૮ પૈન્ડની છે.

આ બેટોમાં વાતેનર ૨,૦૪,૦૬૫ એકર છે. રોડી ૪૦,૦૦૦ એકરોમાં, ૬,૨૩૫ એકરોમાં કેળા, ૭૨,૬૦૬ એકરોમાં નારીએળ વગાય છે. આ સિવાય અનાજ અને પાસ ૪,૬૩,૯૮૮ એકરોમાં વગાય છે. અહીં ખાંડની મિથો પણ છે. તે યુરોપિયન આધિકારીની છે, આ બેટોનાં કેળાં વખણાય છે

જંગલો (હિંદી) : હિંદમાં જંગલો મોટા પ્રમાણમાં છે. કુલ ૨,૧૧,૨૧૬ ચો. માઇલોમાં જંગલો પથરાયેલાં છે. મદ્રાસમાં ૧૧,૨૧૫ ચો. માઇલ, યુનક અને સિંધમાં ૧૪,૮૬૬, બંગાળમાં, ૧૦,૫૮૩, સંયુક્ત પ્રાંતમાં ૫,૨૫૨, પંજાબમાં ૫,૨૦૬, બ્રહ્મચેત્રમાં ૧,૨૨,૨૬૫, બિહાર અને જોડીસમાં ૩,૦૨૨, મધ્યપ્રાંતમાં ૧૬,૬૬૧, આસામમાં ૨૦,૦૬૬ ચો. માઇલોમાં છે આ જંગલોમાંમાં ઘણાં શીત્રવં છે. એમાંથી લાખ, સાગ, હારે, શંદર, અને બીજાં અનેક ભવની પૈસા થાય છે. રાજ્યને કુલ ૩ કરોડ રૂપિયાની વાર્ષિક પૈસા મળે છે. જરાં આ જંગલોની હલ સુધરેલા દેશો જેવી બીજવણી થઈ નથી. હિંદમાં જંગલોના રખેસોને ફગાવવા માટે હેરાફેર ખાતે કાલેજ છે. એ કાલેજમાં એક વિદ્યાર્થીની ફી ૧,૫૦૦ રૂપિયા છે. આમાં બે વરસની ફી અને રહેકાલ વગેરેની સજવડો અપાય છે. મદ્રાસમાં ફાઇનલ્ટર અને જંગલની કલેજ છે.

જાપાન :—શ્રીલંકાની પેટ જાપાન બેટોનો સમૂહ છે. જાપાન સમુદ્રમાં નાના મોટા મળી બે હજાર બેટોનું બન્યું છે. એ બેટોની લંબાઇ ૨૫૦૦ માઇલની છે. બેટો હોવાથી એ જમીનથી ૫૦ થી ૫૦૦ માઇલ દૂર છે. હોયુનો બેટ ગોધી મોટો છે. એની લંબાઇ ૧૦૦૦ માઇલ અને પહોળાઇ ૭૫ માઇલની છે. એ બેટની વસ્તી ૪ કરોડની ગણાય છે. તે ખાંડીકું અને કિયુતુના બેટો છે. ચોથો બેટ હોયુકુને છે. અણ બેટો નિર્જન અને નાના છે જાપાનનું કુલ સેવકન ૧,૪૮,૭૫૬ ચોરસ માઇલનું છે. આખો દેશ કુદરતી સૌંદર્ય માટે ભારે પ્રશંસા પામ્યો છે. જરૂરમય પર્વતો ઝરા, ઝરણાં, નાની નદીઓ, ઝૂંદર રૂક્ષો, મનમોહક સુષો, ભાનનનાં ચિત્રિચિત્ર પક્ષીઓ, શુદ્ધ આકાશ અને નીચા ગાદીયા જમીન ઉપર કુદરતે પાવરી છે એને ભારે આકર્ષક બનાવ્યો છે. આર્ચર્ એમિલિયા ત્યાં વર્ષનું પૂર બહારમાં બીલી નીકળે છે. કુલઆખાનો જરૂર મય પર્વત [૧૨૦૦૦ ફીટ] સૌંદર્ય સભો છે. ત્યાંયા પર્વતો જાપાનમાં હોવાથી જાપાનમાં ધાર્મિક પંથિત્યના વધ ગયા છે. ૧૬૨૩ માં અટ્ટી થયેલા ધાર્મિક પંથે હબરો ચાલુસ અને કરેડોની કિમ્તી મિલકતોને પ્રકાશ કર્યું હતું

જાપાનમાં ૬,૦૦૦ ભવનાં રૂક્ષો અને ૧૭,૦૦૦ ભવની વનસ્પતિ-ઓ થાય છે. ત્યાં સુખ્ય એની ચોખાની છે. ચોખા અને

માથાં એ જાપાનીઓના સુખ્ય ખેતરાં છે. જાપાનમાં કપાસ બિંધકુલ થતો નથી. શણ, ચા, બહારા અને લાખ્ય સુખ્ય થાય છે. ફેમિસિા ટાપુમાં કપુર થાય છે. જાપાનમાં પ્રાણીઓ બહુ થોડાં છે.

જાપાનમાં પેટ્રોલ બહુ મોડું મળે છે. એનાં સંરચાનો સાથે માત્ર ૨૫ ટકા એની જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં મળે છે. ગ્યોથી જાપાન કોલસામાંથી તેલ બનાવે છે. નદી નાળાઓમાંનું સુખ્ય જળ વિદ્યુતશક્તિ મેળવે છે. જાપાન ગુલુકોઓના દેશ છે. જૂંપડે જૂંપડે દેશમ, રિવાસીઓ અને બીજા વસ્તુઓ તૈયાર થઈ યાંત્રિક કારખાનાઓમાં સંપૂર્ણતા પામે છે. જાપાનમાં લોકું થોડું મળે છે. પરદેશીઓ અહીં લોકોની મોટી આયાત કરવામાં આવે છે. ચીની કામ એ જાપાનની વિશિષ્ટતા છે.

ચંત્રવિદ્યામાં છેલ્લાં ૨૫ વર્ષોમાં જાપાને ખૂબ પ્રગતિ કરી છે. હબરો નવાં કારખાનાંઓ જાપાને જોડ્યાં છે, જાપાન મોટા પ્રમાણમાં વસ્તો તૈયાર કરે છે. પાંગાનાં ચંચો પાતે બનાવીને જાપાન પરદેશીની કપાસ મંગાવી સત્તાં વસ્તો બનાવી આપના જાપાને પુરું પાડે છે. દેશમ અને કાપડ એમાં જાપાને જગતના અનેક દેશોના સિલ્કજ્ય કપો છે.

જાપાનની વસ્તી હમણાં બા કરોડની છે પરદેશોમાં વસતા ૧૧ કરોડ જાપાનીઓ મળી ૬ કરોડ જાપાનીઓ છે. એમણે રસાયન, ચંચામય, વિદ્યુત, વહાણવટું, વાલિજ્ય અને ઉદ્યોગોમાં ભારે પ્રગતિ કરી છે જાપાને જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, બેની અને ખનીજોમાં અજબ પ્રગતિ સાધી છે. એ પ્રત કોઈ ભાર ઉત્પાદકી કામ કરે છે. યુદ્ધસાધનાં પણ એમની ખીલાવટ મોટામાં આજગ્યા નખાવે તેવી છે.

જાપાનની પ્રબલે માટે એના ટાપુઓ નાના પડે છે. આઘી એની વસ્તી માટે એને બીજાં પ્રદેશો ભેળવે છે. એનાં રાજ્યકોશ અને મહત્વાકાંક્ષાઓ ન પૂરાય તેવી મોટી છે.

જાપાન એ કારખાનાંઓ દેશ હોવાથી એનાં શહેરોની વસતિ ખૂબ વધે છે. રાજ્યધાનીનાં શહેરોની વસતિ ૬૦ લાખ માણસોની અને જોડાસાની વસતિ ૩૦ લાખની છે. નાગોયા, યેકોહામ, કયાસા અને કેબે એ દરેક શહેરોની વસ્તી ૧૮ કરોડ લાખની છે.

જાપાનિક પ્રત્યેક વિવેક અને બાહ્યાચારના નમૂના માટે વખણાય છે. જાપાનીઓ શરીરે દૂંકા છતાં ઘણા મજબૂત, સિલ્ક-પાલક, ખડકલ, ખરીદવા, હીથોગી, સાહસિક, ઉત્ખંડી અને આગ્રહી છે. એમની ઓડો વસ્ત્ર છે. એઓ લુહા લુહા પાંચાએ કરે છે. કારખાનાઓની સી કામદારો ભારે દલદલી કામ કરે છે. એક જાપાનિક સી કામદાર ત્રણ હિંદી મજૂરો જેટલું કામ આપે છે. જાપાનિક કારીગરો ગમે તેવાં બારીક ચંચોની નકલ કરી શકે છે.

જાપાનનો સમ્રાટ એ દેવ અને સમ્રાટ બને છે. એના પ્રત્યે ત્યાંના લોકો અજબ પૂજ્યભાવ દાખવે છે. તેઓ દેવ જેટલી ભક્તિ સમ્રાટ (મિકાડો) ઉપર રાખે છે. પરંતુ ખરી સત્તા જાપાનની સેનાઓ અને સામ્ર કાંદવાના યુધીઓના હાથમાં છે. પ્રધાનમંડળ સમ્રાટ નીચે છે. એની પાલિકાન્ટના બે વિભાગો છે. અધ્યક્ષની સત્તા અને ઉપરાધ્યક્ષની સત્તા. એમાં દરેક કાયદો પસાર થઈ સમ્રાટની સહી માટે ભય છે સર્વ સત્તા સમ્રાટના હાથમાં છે, પરંતુ તે પ્રધાનમંડળની સલાહને ધણું ખરાં માન્ય રાખે છે. ગ્યોધેરની સત્તામાં ૪૦૪ સભ્યો છે, ભારે નીચલી સભાના સભ્યો ૪૬૬ છે.

જાપાની ઇતિહાસ—પ્રાચીન દેવી અમરે રાસુ (સૂર્ય દેવી)એ જાપાનની સ્થાપના કરી હતી. જાપાન હિંગતી સૂર્યનો પ્રદેશ છે. ખ્રિસ્ત પૂર્વે ૬૬૦ વર્ષે જીયુતેનો નામે સમ્રાટ એ જાપાનનો પદ્મો નૃપતિ હતો. એના પછીના ઇતિહાસ ચીના પ્રધિકારોનો લખેલો થયો છે. જાપાન અદ્યતન સદી સુધી ચીનની સંસ્કૃતિનું મહાન શિષ્ય હતું. જોગણીસમી સદીમાં એણે પાશ્ચાત્યોની સંસ્કૃતિની સેવા સ્વીકારી. હમણાં એ સ્વર્ગન ગયું છે. ઈ. સ. ૧૨૦૦ સુધી સમ્રાટોએ રાજ્ય કયું ત્યાર પછી ત્રણ પ્રધાન સૌમ્યેશ્વર રાજ્યસત્તા હાથમાં લઈ સમ્રાટોને માત્ર પૂજ્ય બનિયો તરીકે રાખ્યા. સોકવાગણીને સમજ ૧૮૬૯ માં ટોકુગાવા ચંશના યોરોટુએસોહુને સમ્રાટ ચુસ્સહીદે. અથવા મેજીને રાજસત્તા સોંપી. સોહુનોની સત્તા ૧૬૭ વરસો ચાલી.

સમ્રાટ ચુસ્સહીદેએ જાપાનિઝ પ્રભામાં અજબ ઉત્સાહ રેડ્યો. જાપાનિઝ યુવકોને એણે પારદેશમાં જઈ વિદ્યા અને વિજ્ઞાન લાવવા મોકલ્યા હતા. યુવકો યુરોપ અમેરિકા જઈ જ્ઞાન વિજ્ઞાન મેળવીને જાપાનમાં પાછા ફર્યા. એમણે જાપાનિઝ સહૃદૈશમાં બહુ યોગ્ય પગારે કામ કરી પ્રભને ચંચરાસ અને અને વિજ્ઞાન દીખાવ્યા. જાપાનના યુવકોમાં જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ચંચરાસ, રસાયન, વિદ્યુત, ખનિજશાસ્ત્ર અને બીજા વિદ્યાઓ ફેલાઈ અને બૂલકે પ્રગતિરીત થઈ.

જાપાને યુદ્ધસારમાં ભારે બુલ્લચતિ મેળવી એણે થેટ્સિટન પાસેથી સાચાના કાફલાની સિસ્ટ અને જનાવટ, જમની પાસેથી જમીનના સૈન્યની બુદ્ધિશયના અને યાનિકશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન મેળવ્યું. એજોના સૈનિકો રાજ્યને હાથમાં રાખીને લડવા લાગ્યા. લડતાં લડતાં એમણે અજબ ઝડપમાં આગવી કરી પીછેહઠ કરતા જ નથી.

જાપાનિઝોએ સર્વે દિશાઓમાં પ્રગતિ ચાલુ રાખી. ખેત્રિવાદીના વિકાસ કરીને એમણે પોતાના દેશને બોરાક સળધી નિશ્ચિત બનાવી. શાસ્ત્રીય રીતની ખેતી, કૃષિ, જોડાણ, સારા ખાતરો, નળીને અને સારા બીને મેળવીને એમણે જમીનમાંથી મોટા પાકો મેળવવા શક્યા. જાપાનનો બોરાક જોખા, પાછલાં અને શાકભાજી મોટા પ્રમાણમાં તેમજ મેળવવા શક્યા.

જાપાનિઝોએ હંભરે કારખાનાઓ બાંધ્યાં, પરદેશોથી મોટા પ્રમાણમાં કાંચો માલ આયાત કરવા શક્યા; પોતાના કારીગરોને તાલીમ આપી તેવા કર્યા. પોતાનું વિદ્યાલય વહાલું પડું અને ખજારીઓ તૈયાર કર્યાં. સરની મજૂરી એક શિવર વીક બાર કલાક કામ અને રાજ્યની તથા શ્રીધારીઓની મોટી મદદથી સરના બાંધે પાછાં પેદા કરી જમનાં બંભરોમાં ભારે ઉત્કૃષ્ટ કરી એમણે મોટા પ્રમાણમાં માલ વેચવા શક્યા. એમાંથી ભારે નફો મળ્યો. એના વડે જાપાનિઝોને નવા નવા ઉદ્યોગો હતા કર્યા. કસ્ટસવાળી આ પ્રભને થોડે ખર્ચે વધારે કામ આપવા માંડ્યું. સૈન્યને કુપારવાનું કામ, નવાં નવાં યંત્રો બનાવવાનું કામ, એ યંત્રોને લશ્કરી કામમાં યોજવાની સુકિત્તો. નવી નવી મનવારો બાંધવાનું કામ જાપાનિઝોએ ચાલુ રાખ્યું. પ્રભને ભુરો, ઉત્સાહ અને પ્રગતિશીલતા હમણાં યુવાન રહ્યાં છે. જન, રાજા મદત્સાક્ષી, તપ, કરકસર અને આગ્રહ પધવાની રીતોએ આ પ્રભને ખૂબ ખૂબ ટેવતી છે. જાપાન યુદ્ધમાં, વિજ્ઞાનમાં, જમનાં, આક્રમણમાં અને શાહીસામમાં માને છે. એમ આપવાની રીત દેરે જાપાનિઝના સંધિમાં પ્રવેશોલી છે અને આ દિવસનું પાલે છે.

જાપાને જેમ જેમ લશ્કરી તૈયારીઓ કરી, તેમ તેમ પરદેશો છવી પોતાના રાજ્યસેલ અને ધનલોભને સતોપવા માંડ્યા. એણે ૧૮૬૪-૬૫માં પોતાના વધતા જતા બળની પ્રથમ ચીન ઉપર કસોટી કરી ચીન બૂલી પડતિ અને ધરકે પ્રમાણે કામ કરી રહ્યું હતું. એની મોટી વસતિ, વિપુલ સાધનો, મોટાં સૈન્યો જાપાનના સિસ્ટવાલક નાના તાલીમ પામેલાં સૈન્યો સામે ઉભી રાક્યાં નહિ પરિણમી ચીન હાર્યું, એટલે ચીન પાસેથી મોટા રકમ રોકક નાણાં હાંકે તરીકે અને ફેમિસિા અને બીજા ટાપુઓ લીધાં આપ્યા ઉપરાંત જાપાને પોતાનાં સૈન્ય વિકાસમાં કર્યો.

જાપાને ૧૯૦૪-૦૫માં રશિયા સામે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. જાપાન વરત ચમદાર જશે. એવી જમતને ખાતરી હતી, પરંતુ જાપાને મોટા વિજયો રશિયાન સૈન્યો ઉપર મેળવ્યા. જાપાનને આ યુદ્ધ બલ્લે હંક તરીકે રશિયા પાસેથી સામલ્લીનને અપોષામ અને લિયોટગનો દીપકક જાપાનને તળ્યા; હૈરીઆમાં જાપાનિઝ લાગવગ કાયમ રહી.

૧૯૧૪-૧૮ ના જમતના મહાયુદ્ધમાં જાપાન નમતે છાપડે એસી ખિતરાબોને મળી ગયું. યુરોપમાં બીજા મહારાજ્યો યુદ્ધમાં રોકાયેલાં હતા. તે સમયે જાપાને જમતનાં બંભરોમાં પોતાની પાકી આયોગિક વસ્તુઓ બનાવીને મોકલી મોટા લાભો મેળવ્યા. યુદ્ધને અંતે જાપાનને થોડો ફેસ મળ્યો, તેમ છતાં તેને આર્થિક લાભ મળ્યો.

જાપાને અંગ્રેજો સાથે ૧૯૦૨ માં પરસ્પર સહકારની સંધિ કરી. આથી જાપાનને અંગ્રેજોના દેશો મોટા પ્રમાણમાં ડેક ૧૯૩૫ સુધી મળ્યો. ૧૯૨૮ માં જાપાનમાં મોટો ધરતીકંપ થવાથી ભારે ઝકસાન થયું. પરંતુ પાંચ વરસમાં જાપાન ફરી તૈયાર થઈ ગયું. કરકસર અને એટલા અર્થશી એણે મોટી રકમો બચાવી. આયોગિક અને લશ્કરી વિકાસ સાધ્યા.

જાપાને હવે નળા ચીન ઉપર પોતાના વધતા જતા બળને અજમાવવા માંડ્યું. એણે આશિયાતી ચીનનો અંચુરીઆ પ્રાંત લઈ લીધો. અંગ્રેજોએ સહકાર આપી આખરી આમણ કરી અંચુરીઆ લેવા દીધું. વળી જાપાને મેંગોલીઆનો આનંદપ્રાંત અને હેબોલનો બિલ્ચો ચીન પાસેથી બૂંટવી લીધો.

૧૯૩૪ માં રશિયાએ રાજનીતિની બૂલ કરીને જાપાનને પૂર્વ ચીની રેલ્વે લેવી દીધી. ૧૯૩૫ માં જાપાને જાની ચીની કિનારે જોગણીને હોપાઇ પ્રાંતમાં હકો મેળવ્યા. ધંમે ધીમે ચીનમાં કુસંપ ભોળિ જાપાને ઉપર ચીનમાં પાંચ પ્રાંતો પોતાના કબજામાં લીધા.

જાપાનનાં સૈન્યોનું બળ ખૂબ વધવા માંડ્યું. ૧૯૩૭માં જાપાને આશિયાતી ચીન ઉપર આક્રમણ કર્યું. જાપાનના આક્રમણથી ચીનમાં ભારે ફાટકુટ હતો. તે સંપ થઈ ગયો. ચીનએ પાસે આયુગિક સમયે નહોતાં, છતાં એણે બહાદુરીથી જાપાનિઝો સામે લડ્યા અનેક મોટાં યુદ્ધો થયાં. ચીનએને મોટા પરાજયો મળ્યા. અંચુરી ચીન, સર્વે મોટાં બંદરો, શહેરો, ઉદ્યોગો, પાણી, કારખાનાઓ અને જનસાચની મોટી ટકસાની ચીને મેળવી. સમુદ્ર ઉપરનો કાબૂ પણ તેના હાથમાંથી જતો રહ્યો. પીજન, નાનજીંગ, દીનકીન, રોપાઈ વગેરે શહેરો પણ ચીનએને ગુમાવ્યાં, છતાં આજે ચીન ૭ વરસની લડાઈએ પડી એટલા જ ઉત્સાહથી લડે છે, જાપાનને સોદાના અપૂર્વ માવવા પડે છે.

ચીનના વિન્ય સંપૂર્ણ થઈ શકેલા નથી. ચીનને મિત્રરાજ્યો શરૂઆતમાંથી મદદ કરે છે.

૫. સ. ૧૬૪૧ ના દીસેમ્બર માસમાં જાપાને અંગ્રેજ-અમેરિકા સામે યુદ્ધ ભરેડ કર્યું છે. એણે ચીન સામેના યુદ્ધને હેઠળ વીસ માસમાં મોટું કરી દઈ ચુકીથી મોટી લશ્કરી અને નૌકા કાણવાની તૈયારીઓ કરી. મોટા વિમાની કાંઠા અને વિમાનીઓને તૈયાર કર્યાં, એની મહાન તૈયારીઓને મિત્રરાજ્યો ભાજવાં નહોતાં. જાપાને પહેલે જ સપાટે અમેરિકાના પર્વ હારખરના કાંઠાને સખત વક્રમાં પહેંચાડી એને પાંચજી જાપાની દીકું. અમેરિકા પાસેથી શિલિપાઇ-સના ટાપુઓ, મીડેવેનો ટાપુ અને પેસિફિક મહાસાગરના બીજા બેરો લાઇવા; અંગ્રેજો પાસેથી મલાયા, બ્રહ્મદેશ, બોર્નીઆ લાઇવા; હોલેન્ડે વર્ધમાનો પાસેથી બના, મુયાના અને રાલીજસના ટાપુઓ લીધા. પોર્ટુગીઝો પાસેની ટીસુરનો ટાપુ લીધો. પાંચ હજાર માઇલોના પ્રસાર મહાસાગરમાં એણે હજારો બેરો મિત્રરાજ્યો પાસેથી જીતી લીધા છે અને જાપાનમાં સૌથી મોટું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું છે.

નળપાનનું મોટું સામ્રાજ્ય—જાપાને મોટા વિન્યો મેળવી વિશાળ સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું છે. એની વીજન નીચે સ્પષ્ટ છે.—

જાકારાખાદ : આ રાજ્ય કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલું છે. એ સીંધી સુલતાનનું રાજ્ય છે. એનું સ્થાપન ૫૩ થો. માઇલ હોઇને વસતિ ૧૨,૦૦૦ ની છે. બંદરખાનું બંદર નાનું છે. એ દેસ ખેતીપ્રધાન છે અને ખેતીમાં જુવાર અને બાજરી સાથે છે.

જામનગર (દેશી રાજ્ય) : કાઠિયાવાડનું પહેલાં નજરનું દેશી રાજ્ય છે. એના રાજકર્તા બંદેન રાજપૂતો છે. એનું સ્થાપન ૩,૦૬૧ થો. માઇલ છે. વસતિ ૪,૦૮,૮૫૧ માણસો છે. એ કચ્છના અખાતની દક્ષિણે આવેલું છે. આ મેદાન ખેતીપ્રધાન છે. ખેતીની પેદાશમાં કપાસ, વડે, બોયસિંગ વગેરે સાથે છે. આ રાજ્યમાં દેશી કાંચીરી શુદ્ધલોગો તરીકે સારી ખીલવણી પામી હતી; પરંતુ હવે પડેદેશી વસ્ત્રોમાંથી હરીફાઇને લીધે કાંચીરી, રેશમી વસ્ત્ર વગેરે મોળા પડ્યાં છે. જામનગર શહેર આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે બાંધવામાં આવ્યું છે. શહેર સુંદર જન્યુ છે. આ રાજ્યના બંદરોને સારા વિકાસ થયો છે. રાજ્યના બેસી બંદરે વિજાવલથી પરબારી આવવી સીમરો કાપક અને બીજા માલ આયાન કરે છે. જામનગર રાજ્ય એની જકાત બ્રિટિશ ધોરણે વચુલ કરે છે પોતાના રાજ્યમાં વપરાતી ચીજોની જકાત તે ધોરણે રાખે છે. હિંદના ભાગમાં નિકાસ થતી ચીજોની જકાતમાંથી અંચ લાખ રૂપિયા રાખી બાકીની બ્રિટિશ હિંદને

દેશ	ચી. માઇલમાં	વસતિ	રાજ્યધાની	તેની વસતિ	દેશી પાસેથી મેળવ્યું
બ્રિટિશ હિંદ બોર્નીઆ	૩૧,૦૦૦	૩,૧૦,૦૦૦	સંકાકાન	૧૪,૦૦૦	બ્રિટન અને હોવા પાસેથી હતું
બ્રહ્મદેશ	૨,૩૩,૦૦૦	૧,૫૦,૦૦,૦૦૦	રંજુન	૪,૦૦,૦૦૦	બ્રિટન પાસેથી હતું
બંદોચાઇના	૩,૧૦,૦૦૦	૨,૨૦,૦૦,૦૦૦	સિયુન	૧,૨૪,૦૦૦	ત્રેય પાસેથી લીધું
દોગગેમ	૪૦૦	૧૦,૦૦,૦૦૦	વિકટોરીઆ	૩,૭૫,૦૦૦	બ્રિટન પાસેથી લીધું
જાપાન	૨,૧૦,૮૦૦	૭,૨૦,૦૦,૦૦૦	ટોક્યો	૫૩,૧૨,૦૦૦	બ્રિટન પાસેથી લીધું
મલાયા	૫૧,૦૦૦	૪૩,૬૦,૦૦૦	રામીગપુર	૫,૨૨,૦૦૦	ચીન પાસેથી લીધું
મયુરિયા	૪,૦૦,૦૦૦	૩,૦૦,૦૦,૦૦૦	ચેંગ્ચુન	૧,૩૦,૦૦૦	ત્રેય પાસેથી લીધું
દમ પર્વત ધર્મિક	૭,૩૨,૬૦૦	૧,૦૭,૦૦,૦૦૦	મેરેલીઆ	૪,૪૦,૦૦૦	બ્રિટન પાસેથી લીધું
આરકાન	૫૦,૦૦૦	૫,૦૦,૦૦૦	બુચીંગ	૨૫,૦૦૦	શાણે આપ્યું
રમીયા	૧,૬૫,૦૦૦	૧,૧૫,૦૦,૦૦૦	જુનેકે	૫,૫૦,૦૦૦	અમેરિકા પાસેથી લીધું
સુઆમ	૨૧૦	૨૧,૦૦૦	એગેલા	૬,૦૦૦	બ્રહ્મદેશ પાસેથી
ન્યુગીની	૧૦,૦૦૦	૪,૦૦,૦૦૦	સાલુલ	૨,૦૦૦	અંગ્રેજો પાસેથી
ચિયુઆ	૬૧,૦૦૦	૧,૦૦,૦૦૦	પાટમોરેસી	૨,૦૦૦	ત્રેય પાસેથી
સેલીબીસ	૭૩,૦૦૦				રસિયા પાસેથી
સેબેલીન	૨૬,૧૦૦				
સેબીઆ	૧૪,૦૦૦				
કિલિપાઇન્સ	૧,૧૪,૪૦૦	૧,૨૬,૪૦,૦૦૦	મનીલા		
ચીન		૨૦,૦૦,૦૦,૦૦૦	પીપીંગ	૩૦,૦૦,૦૦૦	

જાપાને જાપાનમાં સૌથી મોટું સામ્રાજ્ય જાપાનું છે. એની સીબો પલ્લ યુદ્ધમાં સામેલ થઈ છે. એણે હોવા દેશમાંથી એના પગ કાઢવા સુરક્ષેવ જન્યો છે. એણે સમુદ્ર અને આકાશ ઉપર કાબુ મેળવ્યો છે. બ્રિટિશ અને અમેરિકન કાંઠાને મોટું વક્રમાં કર્યું છે. પોતાના કાંઠાને પલ્લ મોટું વક્રમાં થયું છે. સેનિટારી પલ્લ મોટા પ્રમાણમાં જુવારી થઈ છે. જાપાન હજારો પેસિફિક મહાસાગરના સેલોમન અને ન્યુગીની ટાપુઓમાં અમેરિકા અંગ્રેજ-અમેરિકા સાથે સાગર અને જમીન યુદ્ધો મલાવે છે. મોટી પીછેહઠ પલ્લ કરે છે. એના ઉપર અમેરિકાના આક્રમણનું દબાણ થયે છે. જાપાન પાસે હજારો ૩૦ લાખનું સૈન્ય, મોટા નૌકા કાંઠા અને વિમાનને મોટા કાંઠા છે. એ જૂજ ચીપરાખી લઈ શકે છે.

અન્ડર પાછી આપે છે. ૧૬૩૮-૩૯ માં ૬૪ લાખ, ૧૬૩૯-૪૦ માં ૧૧ કરોડ અને ૧૬૪૦-૪૧ માં ૩૫૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતના માલ બેરો બંદરે આયાત થયો હતો. રાજ્યને પોતાની રેલ્વે છે. રાજ્યના બંદરો ખાતે વિલાવતની સીપી સીમરો આવે છે. જામનગરના માલ હિંદના દેશી રાજ્યોની બેજરના પ્રચલ છે, એની પેદાશ આશરે ૧ કરોડ રૂપિયાની છે.

નળપદ્મ (Nutmeg) : મહારાષ્ટ્રમાં કોનુરની પર્વત ઉપર એનાં વૃક્ષો સાથે છે. મલાકા અને જાપાન એ બંધાઈ સાથે છે. આનાં જોળ ફોગો અખરોટ નેબર્ડ અને સુખચી-દાર હોય છે. એમાંથી તેલ પણ નીકળે છે. એનાં વૃક્ષો સુંદર દેખાય છે. નળપદ્મ કડી ચીજ છે. હિંદમાં પડેદેશી એટલે સિંગાપુર અને લંકાથી એની આયાત સાથે છે.

નળવા : આ ટાપુ પેસિફિક મહાસાગરમાં છે. આ ટાપુ અને મહારાના ટાપુનું ક્ષેત્રફળ ૫૧,૦૦૦ ચો. માઈલનું છે. વસતિ ૪ કરોડની છે. આ ટાપુ હોલેન્ડ એટલે નેધરલેન્ડને વાગે હતો, હમણાં ભવાને છતી લીધો છે. ભારે કળકલ રેરા છે. એ દેશમાં ફોશીનો ૧ લાખ ૮૫, ૨૫૨નો ૨,૮૦,૭૭૮ ૮૫, કિલોના-ઈનના ૭,૫૩૪ ૮૫, તમાકુનો ૪૬,૧૧૪ ૮૫, ચાનો ૭૫,૨૬૨ ૮૫, ફેસિઆનો ૧,૬૮૦ ૮૫ અને તેલનો ૧,૧૨,૧૫૪ ૮૫ પાક થાય છે. ચોખા, મકાઈ, વાન અને સોયાબીન્સ પણ પુષ્કળ થાય છે. દિવંદ સાથે એ બેટોનો વેપારી સંબંધ વધેલો જો છે. આખરમાં કહેવાત છે કે " એ ભય ભવે તેના પરીયાને પરીયા થાવે." ભવામાં બુદ્ધધર્મ પ્રચલિત હતો તે સમયમાં એક રથાપત્ય બોરોબોરનું મહાન બુદ્ધમંદિર ત્યાં હજી વિદ્યમાન છે. ભવામાં હવે હિંદુધર્મના સાત અવશેષો રહ્યા છે. ત્યાં ખ્રીસ્તી મંદિરો લાગુ મુસ્લીમ છે. ભવાથી હિંદુમાં મોટા પ્રમાણમાં ખાંડ ખાંડો દારૂંદર જ હજાર આવતી હતી. પરંતુ હિંદુમાં ખાંડનો ઉલોમ વિકાસ પામ્યાથી હવે થોડી જ આવે છે. ભવામાં શાહીવાદી વલંકા લેકોએ ઉલોમોનો વિકાસ કરવા દીધો નથી.

નળુ : નળુ ઉત્તમ ફળ છે. એના રસને સોડાનો સારો બનાવે છે, નળુ ગુણે મધુર, શીત, પ્રિય, પાચક અને મલત્રજનક છે.

અનુનવું તેલ :—Olive oil સીરિયા, યુરોપના ફક્લિ વિભાગમાં અનુન એટલે એસિવનાં વૃક્ષો થાય છે. એનાં ફળોં ફોળું આપાણું અને મુરખો બને છે. એનાં વૃક્ષો લાકડું ઉત્તમ થાય થાય છે. અને ફળોમાંથી તેલ કાઢે છે. એનું તેલ ખાવામાં પુષ્ટિકારક છે. સખ્યમ તેલમાંથી વીનહર નામે સાણ બને છે અને હલકા તેલની પણ અનેક વસ્તુઓ બને છે. ખ્રિસ્તી ટાપુઓ આ તેલ ૩,૦૦૦ ૮૫ આપાત કરે છે. હિંદુમાં આ વૃક્ષોની ખેતી જુલ છે.

અગ્રાહર : રપેન દેશને છેડે જૂમખ સમુદ્રમાં આ મજબૂત કિલેખીનો નામે મંદિર આવેલો છે. અંગ્રેજોએ રપેન પાસેથી એ છતી લીધું છે. જૂમખ સમુદ્રની આપી રૂપ આ મધકને અંગ્રેજોએ ભારે મજબૂર બનાવ્યું છે. એમાં અંગ્રેજોનો મોટો નેહા ઠાંરો રહે છે. એ બજારનું વિમાની મધક છે. અહીં લકર પણ રહે છે. આ મહાસમુદ્રમાં એના ઉપાથી મોટાં વિમાની આપમણો અંગ્રેજોએ કર્યાં છે.

અજ : એ એક કિમતી મસાલો છે. અરાનાં છોડ અખમાન છોડ એવાં હોય છે. હિંદુમાં પુષ્કળ અજ થાય છે. અજ એ વાનકર, શુપા પ્રાદીપ કરનાર, અંકિત અને ઠંડું છે. યુનાની હાથો તેને યુગબોદાર માટી મસાલો ગણે છે. અંગ્રેજ પેલક પ્રખણે અરને પાચક માનેવ છે. અછણ, પીકા અનુ આવાંસાનમાં ઉપયોગી માનેવ છે, અજ મસાલો અને મોરોહોમાં વિશેષ થાય છે. અરનું તેલ પણ નીકળે છે.

અસરા ખ્રિસ્ત : એ મહાન વિજીનિમાન પુરુષ હતો. એમનાં નામ પાથી ખ્રિસ્તી ધર્મ રચાયો છે. એને આને ૧૬૪૧ વર્ષો પર્વ. અસરે યાહુદી ધર્મમાં પ્રચલિત ગેરવર્તિઓ થયે વાંચ હાનનાં હતાં યાહુદી ધર્મજુઓના આમલક

પેલેસ્ટાઈનના જેડસેલમા રોમન ગવર્નરે એને લાકડાના ચોકમાં ખીલાં બંધી એમના હાથપગમાં ખીલા ઠાક્યા હતા. અસર ફરી અવતા થયાની માન્યતા પ્રચલિત છે. એમના ધર્મમાં ક્ષમા, દયા, પ્રભુ પ્રેમના પાઠ છે. ખાઈખલ એનું ધર્મપુરતક હોઈને ઉમદા નૈતિક વિચારોથી ભરેલું છે ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયના ચાર ભાગ છે: (૧) રોમન કેથોલિક, (૨) પ્રોટેસ્ટન્ટ એટલે સુધેરેલો સંપ્રદાય, (૩) ગ્રીક ઓરિંટાલ સંપ્રદાય અને (૪) રશિયન ઓર્થોડોક્સ સંપ્રદાય. જગતમાં આ સૌથી વધુ ફેલાયેલ ધર્મ છે તર્ફે સિવાય આખો યુરોપ ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયનો છે, અસર મહાન પયગંબર હતા

અઈ—પંજમનું આ દેશી રાન્ય છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૨૬૬ ચો. માઈલનું હોયને વસતિ ૩,૨૪,૭૭૯ માણસોની છે અઈનાં મહારાજ રીખ ૨૬૬૨ ૨,૨૦,૦૦૦ પૈસી છે કોઈ ઉલોમો નથી ખેતીવાડી મુખ્ય ઉલોમ છે.

બુવાર : આ માન્યની જાત છે. હિંદુના ગરીબો એનો વધો ઉપયોગ કરે છે. એ બજાર અને શીતળ છે, એના પાક ખાવો ગમે તેવો હોય છે. બુવારનું થાસ અથવા છોડ દોરને માટે સરસ ચારો છે, બુવારોમાં હલકો એમ હોયી કેટલીક બને છે. એને ઝાંડો વાસાડ એઈતો નથી. ૧૬૩૮-૩૬માં બુવાર ૩૬,૮૧,૨૦૦ એકરમાં વચાઈ કુલ પાક ૧૪,૩૫,૦૦૦ ૮૫નો થયો હતો. બુવાર આખા હિંદુમાં થાય છે. પરંતુ એ પારસો ખાતે મલકી નથી.

જૂનાગઢનું રાન્ય : કાઠિયાવાડનું આ પહેલાં જનપદ રાન્ય છે. એના રાજકર્તા નવાજ છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩,૩૩૮ ચો. માઈલનું છે. વસ્તી ૫,૪૫,૨૫૨ની છે. પેદારા ૬૮ લાખ રૂપિયાની છે. ત્યાં બોલાતી ભાષા મુખ્યત્વે ગુજરાતી અને ઉર્દૂ છે મુખ્ય ધર્મો ખેતીવાડ છે. આ રાન્ય પાસે ગીરનું મોઢું જગજ છે પાંચ તેનો વિકાસ અતિ અલપ થયો છે. આ રાન્યમાં કોઈ મોટો ઉલોમ નથી. વિવાસી, બરફનાં નાનાં કારખાનાં છે- જૂનાગઢ રાજકર્તા જ આત સિંહો વસે છે, જૂનાગઢ પાસે ગિરનાર નામે પ્રખ્યાત પર્વત છે. જૂનાગઢ સહેરની વસતિ ૦૧ લાખની છે. નરસિંહ મહેતાએ એને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

જેકોખાખાદ : સિંધનું એક શહેર છે. હિંદુનાં બધા ભાતો કેરતાં ચોથી વધારે એટલે ૧૨૫ નેટલી પડે છે. અહીં જુવાર ખાખરો સારો થાય છે.

જેડ : અરબસ્તાનનું બંદર છે. મુસલમાનખાઈએ મકે ઉપ કરવા ભય છે, તે હિંદુથી પ્રથમ આ બંદરે ઉતરે છે. સૌથી અરબ રાન્યનું એ મુખ્ય બંદર છે. ઉપ યાતાગુઓ સિવાય બીજું કાંઈ અલ્પવાલેય નથી. જેડાથી મહાની બસ મળે છે કરાંથી કલકત્તા અને ગુંબજી દબની મોસમમાં આ અલ્પવાલેય એક રમીર જેડા ભય છે.

જેડસલામ : પેલેસ્ટાઈનમાં આવેલું પ્રખ્યાત ખ્રિસ્તી યાત્રાસ્થળ છે. મુસ્લીમોનું પણ એ યાત્રા સ્થળ છે. અસર ખ્રિસ્તની સર્વે ઉપશેઓ અને અખતસામસિ તથા ક્રોસમાં ખીલા ઠાકાવા વગેરે બનાવે આદેશમાં બન્યા હતા. ખ્રિસ્તીઓએ આ શહેર અખા ચોકડો નોંધે મુખી આક્રમણો (Crusades) મોક્યાં હતાં, હમણાં એ ખ્રિસ્તીને વાગે છે.

જેલ : હિંદમાં મુન્દેશ્વારોને પુરવા માટે જેલો

રાખવામાં આવી છે. આ કેન્દ્રમાંજોખાં યુગ્મ તલ્લુ વર્ગ છે. એ, બી, અને સી. "A" વર્ગના કેદીઓ (ધનવાન વર્ગ અને ઉચ્ચ દરજ્જાના વર્ગ)ને સારી સગવડો અને સારો ખોરાક મળે છે, મધ્યમ "B" વર્ગના કેદીઓને મધ્યમ સગવડ મળે છે. "C" વર્ગના કેદીઓને ખાવાપીવાની અને રહેવા કાવાની કઠીન સગવડો મળે છે. આમાં પછી સખત મજૂરી અને આરામ મજૂરી એવા બે હોલો છે, સખત મજૂરીથી સભાવાળાને સખત કામ આપે છે લખકર કેદીઓને એકાંતવાસ પણ આપે છે. કેસનિકાલની સભા પામેલા કેદીઓને આદામાનના ટાલુઓમાં મોકલવામાં આવતા. પરંતુ હવે આદામાન ભપાનના હાથમાં છે. રાજ્યના કેદીઓને પણ જેલોમાં પૂરે છે. કેદીઓને ઉદ્યોગો શીખવવા માટે જેલમાં નાના પાયા પર નવરથા છે. રસિયા વગેરે કેદીમાં કેદીઓ સાથે બે હળવી અને મુશ્કારાવાળી નીતિ છે, તે નીતિ હિંદમાં નથી. જેલના કેદીઓ હિંદમાં નીચે મુજબ હતી:

પુરો	સીઓ
૧૯૩૪ ૮,૭૬,૭૧૬	૧૬,૬૦૧
૧૯૩૫ ૮,૧૭,૬૪૬	૧૬,૨૮૧
૧૯૩૬ ૮,૨૬,૭૭૭	૧૬,૭૫૧
૧૯૩૭ ૭,૭૪,૧૧૬	૧૮,૪૨૦

આ સિવાય આદામાનમાં ૧૯૩૭-૩૮ માં ૬,૨૧૮ પુરોએ અને ૭ સી કેદીઓ હતાં. આદામાન હવે જય યુગ્મ છે.

હમણાં રાજ્યના કેદીઓ (રાષ્ટ્રસેવા) ને પણ જેલોમાં પૂર્ણ છે. એકાંત લાખ જેલના ઇલાકિયા સેનિકોને હિંદમાં મોટા વાસાઓના રથાનોવાની અટકાવતમાં રાખવામાં આવ્યા છે.

જેલસમીર : રાજપૂતાનામાં આવેલા આ

વાના રાજ્યનું સેનિકા ૧૬,૦૬૨ ચો. માઇલનું છે. એના મોટા ભાગમાં રણ આવેલું છે. વસતિ માત્ર ૦૫૫ લાખ માણસોના હોવાને પેદાસ મળેથી ચાર લાખ રિપયાની છે. રણને લીધે ખેતી એકાંત છે. બાકીઆંજો જેલસમીરથી આવ્યા હોવાનું કહેવાય છે. ત્યાં ભરી રાજ્યોનું રાજ્ય છે.

જેસોર : આ જંગલોનો એક જિલ્લો છે.

એનું ૨,૬૦૬ ચો. માઇલનું સેનિકા હોવાને વસતિ ૧૬૫૫ લાખની છે. વરસાદ સરેરાશ ૬૦ ઇંચ અને ગરમી જુલાઈ પડે છે. યુગ્મ ધણી ખેતી છે. ચોખા, શેરડી અને તમાકુનું વાવેલ થાય છે. સાદીઓ બતાવવાને ચુલકોગ અહીં સારી આવે છે, તેમ જ વધે તૈયાર કરવાને ઉદ્યોગ મજૂ સાધારણ રીત નાપક છે. યુગ્મ શહેર જેસોરમાં (વસતિ ૧૨ હજારની) માયા હોજવાની કાસપીએ સારી બને છે.

જેના : મહાવીરનામીના આ અનુયાયીઓ માત્ર

હિંદમાં મળે છે. એમની સંખ્યા માત્ર ૧૨૫ લાખની જ છે; છતાં એકોના અનેક શાખાઓ છે. યુગ્મ બે ભેડ : સ્વેનાંજર અને હિંજોરો. મૂર્તિ પૂજા અને રથાનકવાસીઓ એવા પણ બેડો છે. આ સિવાય પશુ ભાગો છે આ હોલો અહિંસાને સંપૂર્ણપણે માને છે. જેના મોટે ભાગે સારી સ્થિતિમાં છે. એમનાં મંદિરો અને રથાપલો બહુ સરસ કરીમીરીવાળાં છે.

જેલપુર :—મારવાડનું આ રાજ્ય રાજપૂતાનામાં

આવેલ છે. એમાં રાષ્ટ્રીક રાજપૂતો રાજ્ય કરે છે. એનું સેનિકા ૩૬,૦૨૧ ચો. માઇલનું. મોટા ભાગ રણમુખિનો હોવાથી પાણીની ઘણી અછત છે તાપ પણ ઘણો પડે છે. વરસી ૨૧૦ લાખની છે. કલકત્તાથી ૧,૩૬૬ માઇલ અને સુજાણથી ૫૬૨ માઇલ દૂર છે. જેલપુર રેલવેની લંબાઈ ૭૬૭ માઇલની છે. આ રાજ્યમાં યુગ્મ ધણી ખેતીવાડી અને પશુ પાલનને છે. બાજરો, મઠ, મગ, બુવાર, મકાઈ અને કાંઈ રથને કપાસ પણ થાય છે આ રાજ્યમાં સંભારના તળાવમાં મોટા પ્રમાણમાં મીઠું પેદા થાય છે રાજ્યની કુલ પેદાસ હોલકરો રૂપિયાની છે. આ રાજ્યમાં કોઈ અગત્યનો ઉદ્યોગ નથી. પરંતુ રાજ્યના મારવાડી વેપારીઓ ભારે સાહસિક છે અહીંના મારવાડીઓ પરોસ ખાતેથી વેપારમાં બન કમર્શ લાવે છે, જેલપુર શહેર અગત્યનું હવાઈ મથક ધરાવે છે, મહેલો પણ સારા છે. પ્રભ મંડિત અને રાજ્ય ધનવાન છે. ચુલકોગમાં કાપક અને પિત્તળનાં વાસણો વગેરે છે

જ્યૂટ (ચણ) : આના છોડવાનાં તંત્રોમાંથી

અનાજ ભરવાના કોણના તૈયાર કરે છે. એ વનસ્પતિ હિંદમાં જ યુગ્મયતે જંગમમાં થાય છે, ગિહાર, આસામ અને મકાસમાં ઘણી થાય છે જ્યૂટની બે ભેતો થાય છે. (૧) Corchorus Capsularis અને (૨) Corchorus olivaceus પ્રકરુવા અને મંગાનીના કાલવને કસ આ જૂનિ ઉપર થયરાતો હોવાથી એની જમીનમાં ખાતરી નર પડતી નથી એના છોડ રથથી બાર ફીટ લંબા થાય છે. જ્યૂટ મારથી મે મારા સુધી થાય છે. ભુલાઈથી સપ્ટેમ્બર સુધી એની કાપણી થાય છે, પછી એના છોડવાઓ કાપીને એને પાણીના ખાણોમાં આવ્યાં બોળીને સોઢવા માટે રાખે છે. ઊલ છુદી કાદી તેનાં તંત્રો કાપથી કાઢે છે આ તંત્રોએને જ્યૂટ કહેવાય છે. હિંદમાંમાં માત્ર જ્યૂટની મેનેફોલી હોવાથી એના ભાવે રીક આવે છે. જંગમમાં ૬૦ ટકા જ્યૂટ થાય છે ૧૯૩૮માં કુલ ૩૦,૭૩,૬૦૦ એકરમાં જ્યૂટ વાવવામાં આવ્યું હતું. તેમાંથી જ્યૂટની ૧૬,૬૪,૬૫૦ માસડીઓ પેદા થઈ હતી. ૧૯૩૬માં ૩૧,૧૮,૭૦૦ એકરોમાં જ્યૂટની વાવણી થઈ હતી. એના કુલ પાક ૬૬,૪૬,૩૦૦ માસડીઓ થઈ હતી. બાર માસમાં સમગ્ર ૪૦ કરોડ રિપયાની કિંમતનું જ્યૂટ તૈયાર થાય છે. જ્યૂટની ઉછાં પાંચ વરસો. થયા ૬૨ વર્ષે ૬૦ લાખથી ૧ કરોડ માસડીઓની ખપત છે. કલકત્તામાં જ્યૂટની ઘણી મિલો છે. તે સિવાય જ્યૂટ યુરોપ અમેરિકા ખાતે પણ યુક્તજ ચડે છે હમણાં યુદ્ધના કામને લીધે જ્યૂટના કોણનાની માગ ઘણી વધારે છે. આથી ભારે વધ્યા. [વધ માટે જુઓ ઉલોગોમાં, 'જાણે ઉદ્યોગ'].

ન્યોતિપ : આકાશના પ્રહમંડળોનું માપ કાઢી

એના ઉપરથી વિવસ, રાત્રિ વગેરે પંચમગની મણતરી કરવી એનું નામ ન્યોતિપ છે. પ્રહોલ ખરથી ફળદેશ મણને માણસના મુખ-કુખ, સર્પિત, આકુખ વગેરેની મણતરી કરવી, એ પણ ન્યોતિપનો વિભાગ છે. પ્રાચીન હિંદમાં ન્યોતિપ અત્યંત વ્યાપક હતું. શાસ્ત્ર હવે આપરલ, ભાસ્કરાચાર્ય વગેરે ન્યોતિપનાં હિંદમાં થઈ ગયા છે.

- ૧ સૂર્ય—પૃથ્વીથી ૯,૨૬,૦૦,૦૦૦ માઇલ દૂર છે તેનો વ્યાસ ૮,૬૪,૨૦૦ માઇલનો છે કલકિ ૧૦૦ માઇલની ગતિએ ઊઠતા વિમાનને સૂર્યને પહોંચવા ૧૦૫ વર્ષ લાગે. આ ગ્રહ પૃથ્વી કરતા ૧૦૬ ગણો મોટો છે
- ૨ ચંદ્ર—પૃથ્વીથી ૨,૩૬,૦૦૦ માઇલ દૂર છે તેનો વ્યાસ ૨,૧૧૦ માઇલ છે
- ૩ પૃથ્વી—પૃથ્વીમાં જમીન પાા કરોડ ચો. માઇલ અને પાણી ૧૪ કરોડ ચો માઇલ છે દર સેકન્ડે સાડા અઢાર માઇલની ઝડપે તે સૂર્યની આસપાસ ફરે છે
- ૪ ગ્રહો—સૂર્યની આસપાસ ફરે છે તેમજ નામ જુધ, શુક્ર, પૃથ્વી, મંગળ, શુક્ર, શનિ, ગુરુવસ અને નેપચ્યુન છે ૧૬૩૦ મા ગ્રહો નામે ગ્રહ શોધાયો છે ગુરુ

સૌથી મોટો છે, એ પૃથ્વી કરતા ૩૬૮ ગણો મોટો છે જુધ સૌથી નાનો ગ્રહ છે જુધનો વ્યાસ ત્રણ હજાર, શુક્રનો ૭,૦૦૦, પૃથ્વીનો ૭,૦૦૦, મંગળનો ૪,૨૦૦, શુક્રનો ૮૮,૨૪૦, શનિનો ૭૪,૨૪૦, ગુરુવસનો ૩૨,૦૦૦ અને નેપચ્યુનનો ૩૨,૬૦૬ માઇલનો છે, આ ઉપરાંત બીજા ઘણા ઉપગ્રહો છે એ આપુ સૂર્ય-મંડળ ગણાય છે

૫ તારાઓ—માત્ર ૭,૦૦૦ નજરે પડી શકે છે દૂરબીનથી સિત્તરે લાખ તારા જોઈ શકાય છે એમની સંખ્યા વધતી જાય છે હવે ૧૬૦ કરોડ તારાઓની સંખ્યા જણાવાઈ છે આ તારાઓ પ્રકાશમાં બહુ દૂર છે કેટલાક તારા રાક્ષસી કંઠના છે એ સૂર્ય કરતાં લગભગ ૨૦ ગણા મોટા છે

ખેતી : મહામાં આવેલો આ કુવો લગભગ
૫૦ ફીટ ઊંડો છે, એના ઘેરામાં ૮ ફીટ છે. આ

કુવાને યુસલમાનો પવિત્ર માને છે એટલું જ નહિ પણ ચાનાગુઓ એનું પાણી અદિથી ભરીને લઈ દૂર એમના વનખાં લઈ લય છે અને એ પાણીથી પાંચેલા વખને, છવનના આખરી સમયે ઉપયોગમાં આવે તેમ 'કેન' તરીકે લગવી રાખે છે.

૧૮૮૩માં મી. ઇ. કેકેડેટ આ પાણીનું પૃથકરણ કરી નેવું એ પાણી તંદુરસ્તી માટે તુરંતજાનકારી લાગ્યું હતું.

ઝરસ : એના ઝાંડ થાય છે. ખાસ કરીને વેરાળ અને જેઠ માસમાં એની ભાછ ઊંઘે છે. મેંદી જેવું એના પાન હોય છે, સ્વાદમાં એ કઠવું હોય છે. એની ભાછ લાથુને મહાકાશ ઉપયોગમાં લેવાય છે.

ઝરીઆ : બંગાળમાં માનશુભ જીવામાં આવેલું છે. પારસનાપત્ની ટેકરીની ફિલ્લ અને ફિલ્લ પૂર્વે આવેલા આ વિસ્તારમાં કાલસાની ખાણો છે, કલકત્તાથી લગભગ ૧૦૫ માઈલ દૂર છે.

ઝવેરાળ : પ્રાચીન કાળથી હિંદ તેમજ ધરાનમાં ખાસ કરીને ધનપતિઓ આને ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે, મોની સીવાયના ઝવેરાળને, એ ઉપયોગમાં આવે એવું બને, એ પટેલાં અચૂક ક્રિયામાંથી પસાર થઈ પડે છે. માત્ર મોલી જ એક એવું ઝવેરાળ છે, જેના નેત્રી તે હાલતમાં ઉપયોગ થઈ શકે છે. એની માગાઓ ખાસ કરીને મૂંઝવેતી સીઓ પહેરે છે.

મોલી જેમ કોઈની આવે છે, તેમ હલકા પ્રકારનાં પલ્લ હોય છે. મોલીની પરીક્ષા એના રંગ, રૂપપ્રકાર અને વખન પરથી થાય છે. સફેદ અને આબદાર મોલી કોઈની ગણાય છે અને ગાદરા રંગનું મોલી હલકું ગણાય છે, સ્વેદ પીત્તવદ્ મોલી આબદાર અને સફેદ મોલી કરતાં પલ્લ ચાવે ગણાય છે. મોલીનું પટેલું ૫૬ માંછુ હતાં લીધવદ્ હોય એ પલ્લ સારું ગણાય.

મોલીને ઉપયોગ મુરમે બનાવવામાં અને તાકાત માટેના ચોપધોમાં પણ થાય છે.

ઝવેરાળની બીજ નીનામાં હીરા, ચાકું, લાલ, જેઠ, જેઠ, પના, જમર, ફીરોજ, અક્રીક, સંગ્રહિય, સુરખન, પાવ વીજેરે હોય છે આ કલકાના આકારમાં ભળી આવે છે, એને કતીગેરો નુદા ભૂલ ધારના બનાવી શલ્યમાર તરીકે વેચે છે.

મુલકાલ અને ઝીણી દિલ્હી જ ઝવેરાળના સાચા ઝોશની પરીક્ષા થાય છે, એના પરીક્ષકને એવી કહેવાય છે, એને રાગીનામાં ગોઠવનારાઓ પંચોગાર કહેવાય છે.

ઝાંઝરૂ : લગભગ ૩૦ ફીટ ઊંચા આની ઝાંડ થાય છે. એના પાંદડાં એરંડના પાન જેવાં હોય છે. સુવાળી રંગના એને ફૂલ આવે છે. હલકાં કુવું કરચું હોય કે કુતરાં ઝર

મહ્યુ' હોય એને. ઝાંઝરૂનાં બી, કલકું કાણું, જૂનાં ગોળ અને હેકાણું પાણી એ બધને ખંડી, મિથીલ કરી પાવામાં આવે છે.

ઝુલુ : બ્રિટિશ પ્રોટેક્ટોરેટમાં લગભગ ૮,૯૦૦ ચોરસ માઈલના આ દેશ છે. એતીવાડી અને દોરેા ઉઘેરવા માટે આ દેશ સારો ગણાય છે. અહીંથી તાંબુ, ચાંદી, જસન સોડા, ટીન અને કાલસો મળે છે. પ્રભ ઝુલુ નામે આજખાસ છે, ૧૮૮૭ પછી આ દેશ બ્રિટિશ સત્તાને સ્વીકારે છે.

ઝુલુ પ્રભ જંગલી છે. આ પ્રભમાં નાની ઉંમરે લગને વર્ષેય ગળ્યાં છે. મોટી ઉંમરે લગ્ન કરે છે, લગ્નની પસંદગી પુરુષ પર નહિ, પલ્લ સી પર રહે છે અને સી પોતાની પત્ની સોધી લે છે.

તેઓમાં એક પ્રથા છે કે કન્યાના બાપને ૧૦ ગામની ભેટ ફરે એને કન્યા મળે. એવા અમાઉ રીવાજ હોતા. આ રીતે ભેટ ધરીને બે પુરુષ ચાર સીઓ કરે તેને 'ગોશ'ના કલકાળ મળતા આ 'ગોશ' પોતાની સીઓની મહેનત પર સુખરાન કરે અને હેરી છવન સુલરે.

ઝુલુઓની યુધ્ધ કોશલ ગાંધી છે.

લગ્ન માટે સી બપોરે પુરુષ પાસે માગણી કરવા લય છે, ત્યારે એની સાથે ડેરલીક પરણેલી સીઓ રાખે છે. પુરુષ પરણવા મુશી થતાં પોલી પરણેલી સીઓ ગીન ગાવા મંડિ છે. બીજે કિસે એક દોરને હલાલ કરવામાં આવે છે. એ બંને પક્ષના કુટુંબોમાં આરોગ્ય છે. આ પછી 'કાગાસી'ની ક્રિયા થાય છે, આમાં મલકા પાણીમાં નાંખી સી પુરુષ એક બીજને નવકાલે છે અને પેલા મલકા સી પુરુષના પથ પાસે નાખે છે, જે પુરુષ એકાં કરી એની પાસે રાખે છે.

ઝુલુ લોકોમાં જનાકારી, ભૂત પીચાચ અને રાત્ર માટે વાંકું બોલવું એ લય'કરું કુ-કેા ગણાય છે. આ કુન્ડા કરનારનું સર્વજ્ઞ તારાજ કરી નાંખી એને સોટો મારી માધી નાંખવામાં આવે છે. પછી એ સોટો અને પેલા કુન્ડેગારનાં કપડાંને માળી નાખવામાં આવે છે.

યુરોપી ફવાની લક્ષ્મીપદ્મીની તોરણવાળી પાપરી પહેરે છે. પીળાં અને લીલીય રંગો એના શાલ્યાર છે.

સી ઝોડના મળીયામાં રેશમનું બનાવેલું વસ્ત્ર પહેરે અને કાષ્ટમાર કુલકુ સુધીના પાપરો પહેરે છે.

પરણેલા પુરુષો માથામાં ગોળ હોડાની કડી જેવું કુડાણ રાખી, માથું હોડાની નાખે છે, સીઓ એ જ રીતે માથાહોડાલ છે, પલ્લ એ હોટલી જેવા કુરુગો રાખે છે.

કુલુ લોકો લલેયા, કલ્લર બપાના અને ચંચળ હોય છે, તેઓ બહાદુર પલ્લ હોય છે, તેઓ ગંદા બહુ રહે છે

કુલુ બાપા કુલકું પલ્લ કાનને કંઈક લાગે તેવી હોય છે.

પાલ (હિદમા) હિદમા ટપાલના ભાવો નીચે મુજબ છે

(૧) પોસ્ટ કાર્ડ (એકપક્કું)	૧ આ. પા
પોસ્ટકાર્ડ [વગરના જવાબ]	૦-૦-૬
કાગળ (પરખીકીયુ) ૧ તોલા	૦-૧-૬
કાગળ [દર એક તોલા વજન ઉપર વધારે]	૦-૧-૦

કાગળ અને પોસ્ટકાર્ડ રજિસ્ટર કરાવવાની રીતના ૦-૩-૦ વધારે લાગે છે એ એકાદી કિંમતની ટીપીટ લગાવી હોય તો એવડો આજ્ઞા ભરવા પડે છે સહી મંગાવવાનો ૦-૧-૦ વધારે છે

(૨) સુકપોસ્ટના ઉપર દર પાંચ તોલા ઉપર ૦-૦-૬ ની ટીપીટ ચોઠની પછી દરેક રાતોલા ઉપર ૦-૦-૬ ની ટીપીટ ચોઠની	
---	--

(૩) રજિસ્ટર્ડ વર્તમાનપત્રો ઉપર દર દસ તોલા ૦-૦-૩ ની ૨૦ તોલા ઉપર ૦-૦-૬ છે	
---	--

(૪) પાર્સલો ૪૦ તોલા ઉપર ૦-૬-૦ છે દરેક ૪૦ તોલા ઉપર ૦-૪-૦ વધારે આપવા પડે છે ૪૪૦ તોલા ઉપરના પાર્સલોને રજિસ્ટર કરાવવું પડે છે	
---	--

(૫) ટપાલખાતું લીમ્બો દીવારે છે તેના આજ્ઞા નીચે મુજબ છે	
૧૦૦ રૂપિયાની કિંમત સુધી	૦-૩-૦
૧૦૦ અને ૧૫૦ વચ્ચેની કિંમત	૦-૪-૦
૧૫૦ થી ૨૦૦ સુધી	૦-૫-૦
પછી દર ૧૦૦ રૂપિયાનો આજ્ઞા	૦-૨-૦
૧૦૦૦ ની રકમ ઉપર દર ૧૦૦ નો આજ્ઞા	૦-૧-૦

(૬) મનીઓર્ડર આર્કાઇવ-૧ ૧૦૦ સુકપા માટે ૦-૨-૦ દરેક દસ રૂપિયા ઉપર ૦-૨-૦ વધારે લાગેના અર્જ આપવાથી લાગતી મનીઓર્ડર મૂકી શકાય છે લાગના મનીઓર્ડરથી ૧ ૬૦૦ કાગળ વધારે નાનાં એક સાથે મૂકી શકાતાં નથી વેચપુરિયત પાસેથી માટે નાણા વધુ કરવાની રીત દર દસ રૂપિયે ૦-૨-૦ છે

(૭) એકાન, રસીકાન, તેવાય અને પોસ્ટાલ હિદમા ૫૨ આજ્ઞા દીવારે પોસ્ટના આજ્ઞા લેવાય છે વિમાની ટપાલના વધા શરેઆ આજ્ઞા ૦-૨-૦ છે

ટપાલ (પરદેશમાં) પરદેશી ખાતે ટપાલના

દરો નીચે મુજબ છે

(૧) પોસ્ટ કાર્ડ એકપક્કુંના	૦-૨-૦
એવકાના	૦-૪-૦
કાગળો દર રાતોલા	૦-૩-૬
એક આઈન્સ ઉપરના દરેક આઈન્સ ઉપર	૦-૨-૦
છાપેલ કાગળો દર ૨ આઈન્સ ઉપર	૦-૦-૬
નમુનાની કોપીઓ દર ૪ આઈન્સ ઉપર	૦-૦-૬

(૨) રજિસ્ટરનો આજ્ઞા ૦-૩-૦ લેવાય છે વળતા જવાનું મંગાવવાના ૦-૩-૦ છે

(૩) પારસલોના લાવ નીચે મુજબ છે	
૩ રતલના વજન ઉપર	૧ ૧-૮-૦
૭ રતલ ઉપર	૧ ૨-૧૨-૦
૧૨ રતલના વજન ઉપર	૧ ૩-૧૫-૦
૨૦ રતલ સુધી	૧ ૬-૩-૦

(૪) બીમાના લાવ દર ૧૨ પોન્ડ ઉપર ૦-૪-૬ છે વેલ્યુ પેનલના દર ૧૦ રૂપિયા અને તેના પછીના દસ રૂપિયા માટે ૦-૩-૦ છે બ્રિટિશ પોસ્ટલ એડર્સ પાસે ૧ પેન્સથી તે પેન્ડ ૧-૧-૦ ના દરેક પોસ્ટલોરિસ વેચે છે પેન્ડના મની એડર્સ મૂકવા દર પેન્ડ ઉપર ૬ ૦-૪-૦ લાવ છે આગળ રકમ મોટી તેમ ભાવો સહેજે જોખા છે પાંચ પોન્ડનો ૧ ૫ દર બેસે છે

ટપાલ (એક્સપ્રેસ) : હવાઈ વિમાનો, પોસ્ટ, પારસલો, કાગળો, કાર્ડો, મનીઓર્ડરો હિદમા અને પારદેશી ખાતે લઈ જાય છે એમના લાવે જુદાજુદા રેલો માટે જુદાજુદા છે બ્રિટિશમાં અદ્યાયુદ પછી વિમાની ટપાલ અને એમની સમવડેડોના ખૂબ વિકાસ થયે છે હિદમા વાયુમાન પોસ્ટના ૧ તોલાના કાગળ ઉપર ૦-૨-૬ આજ્ઞા છે

ટપાલ ઓફિસને લખતી ખબરો (૧૯૩૮-૩૯ અને ૧૯૩૯-૪૦ ના અંકકાગળો)

ટપાલ ટપાલ કુલ કાગળો મનીઓર્ડર-ઓફિસો પેટી માળસો કાર્ડો શેની કિંમત	
૨૪,૩૦૩ ૫૨,૮૫૧ ૧,૧૧,૫૫૫ ૧૧ અબજ ૪ કરોડ ૨૪,૩૫૧ ૫૪,૫૦૫ ૧,૦૪,૫૫૧ ૧૧ અબજ ૪ કરોડ	

દપાલની સેવિંગ બેન્કની સંખ્યા તથા
 આનામત રૂપિયાની ચાપલુ
 (૧૯૩૮-૩૯ અને ૧૯૩૯-૪૦)

બેંકની સંખ્યા	ચાપલુદારની સંખ્યા	આનામત નાણાં
૧૨,૧૦૬	૪૨,૪૦,૭૮૧	૮૧,૮૬,૦૨,૭૫૨
૧૧,૮૭૭	૪૫,૮૨,૭૫૨	૭૮,૩૧,૫૬,૬૮૫

દપાલ ઑફિસની આમદાની ખર્ચ
 (૧૯૩૮-૩૯ અને ૧૯૩૯-૪૦ ના આંકડા)
 આપક રૂ. ખર્ચ રૂ.
 ૮,૧૨,૭૨,૧૧૮ ૭,૭૭,૪૫,૩૨૬
 ૮,૩૧,૮૧,૫૦૬ ૭,૭૮,૬૩,૮૯૮

દંકશાળી : મોગલ સમયમાં હિંદમાં અનેક
 દંકશાળી હતી. મુખ્ય સોનાનો સિકો શાનશા અથવા સોનાની
 મહોરનો હતો. બીજા રૂપ ભનના સોનાના સિકાઓનું ચલણ
 હતું પરંતુ મુખ્ય ચલણ ચાંદીના રૂપિયાનું હતું એનું વર્ણન
 ૧૧૧૧ વર્ષનું હતું ત્રીજાના સિકાઓનું પણ ચલણ હતું.
 ઈ. સ. ૧૮૩૫ માં દિંદ માટે સર્વસામાન્ય સિકાઓ પાસવામાં
 આપ્યા. ૧૮૬૨ થી મહારાણી વિક્ટોરીયાનો સિકો ચાલુ થયો
 હતો. હિંદમાં ક્યારેક સોનાના સિકા પાસવામાં આવે છે એનું
 ચલણ હમણાં બંધ છે. મુંબઈ અને કલકત્તા માટે દંકશાળી
 છે. એમાં પાણ, પૈસા, અર્ધા આના, એક આના, બે આના,
 ચાર આના, આઠ આના અને એક રૂપિયાના સિકાઓ પાસ-
 વામાં આવે છે.

દાંગાનૈકા : આ જર્મન પૂર્વ આફ્રિકાનો
 પ્રદેશ ૧૬૧૮ માં અંગ્રેજોએ જર્મનો પાસેથી છીડી લીધો હતો.
 ત્યાં ગવર્નર અંગ્રેજોની વતી શાસન કરે છે. આ દેશનું સેત્રપ્ત
 કુલ ૩,૬૦,૦૦૦ ચો. માઇલનું છે. એ દેશમાં હવેસીઓની
 વસતિ ૫૦ લાખની છે. યુરોપિયનો ૮,૪૦૦ અને હિંદીઓ
 ૩૭,૦૦૦ ની હતી. હિંદીઓ આ દેશમાં ઘણાં જૂના વખતથી
 રચ્યા છે. એમણે બેની અને દગોગોનો વિકાસ કર્યો છે એનું
 શાસ્ત્રપાત્રીનું શરેર કારેસપાત્ર છે શાસ્ત્રી કુલ પેશાશ ૧૭
 લાખ પૌન્ડની અને ખર્ચ ૫૯૨ તેટલું છે. આ દેશમાં લેક્ટી-
 વિક્ટોરીઓ અને લેક્ટી દાંગાનૈકા નામનાં મોટાં સરોવરો આવ્યાં
 છે. ૪,૦૭૨ માઇલનાં જંગલો છે. લેક્ટી પાસે પજા લાખ પશુઓ,
 રૂઝા લાખ ઘેરં અને ૩૩૦ લાખ બકરાં છે. સોનું ઘેરં વસે
 બે લાખ પૌન્ડનું નીકળે છે. દેશનો વિશેષ વિકાસ રાક્ય છે

દિન (કલધ) : આ ધાતુ બ્રહ્મદેશમાં મુખ્યત્વે
 ખાણીમાંથી નીકળે છે. હિંદમાં હજુ એની પેઢાશ થતી નથી.
 તેમ જર્મનમાં એ બુન્નર દોવાનું જણાયું નથી. હિંદમાં બ્રહ્મદેશથી
 આ ધાતુની આમદાની થાય છે.

દીબેટ : જગતમાં આ સૌથી ઊંચો દેશ કિમાલધ
 અને કહેવણન પર્વતોમાં આવ્યો છે. એનું સેત્રપ્ત ૪,૬૩,૨૦૦
 ચો. માઇલનું છે. એની વસતિ ૧૫ લાખથી ૬૦ લાખ સુધી
 અનુમાનાય છે. એની શાસ્ત્રપાત્રી લ્હાસાની વસતિ ૧૫,૦૦૦ થી
 ૨૦,૦૦ નેટલી છે. દીબેટ પ્રદર્શન છે એમાં પારેશીઓને
 આવવાની સખ મનાઈ છે. આજો પ્રદેશ ઊંચા પર્વતો ઉપર

આવ્યો છે આ દેશ ચીનાઓને વાગે હતો, પરંતુ આનરવલિવર
 મોટા ધર્મસુત્ર કાલકલ્લામાં ચાલે છે. ધર્મસુત્રો (લામાઓ)નું
 એ શાસ્ત્ર છે. હિંદ સાથે એની મુખ્ય વેપાર બકરાં અને ઘેરં-
 ઓની ખુટે માન વાટી ૧૪,૦૦૦ થી ૧૮,૦૦૦ ફીટ ઊંચા માર્ગો
 ઉપરથી ચાલે છે. ચાક નામનાં ભનરેડી દીબેટીયન લેક્ટીનાં
 કંપવણ છે કૂંધ, ગાંસ, ઘી, માખણ, પહેરવાનાં ચામડાં,
 ભારવાહીપણું આ સર્વે ચાક આપી રહે છે. દીબેટના લેક્ટી
 મોગોલીયન ભત્રીયા ચપટા નાક, બેડેલા ગાલ અને પીળી
 ચામડીનાં છે ત્યાંની પેઢાશની કંઈ હકીકત કે આંકડા અવગત છે.

ટેકનોલોજિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ:

સુદી સુદી ટેકનોલોજિકલ સંસ્થાઓની માહિતી નીચે
 મુજબ છે.

ગવર્મેન્ટ ટેક્સટાઇલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, મીરામપોર,
 (ખંજાળા)-એઓએ મેટ્રિકની પરિક્ષા પસાર કરી હોય
 તેઓ વણકટકામ અને કાંપણો ઉત્પન્ન કર અભ્યાસ કરી શકે છે.
 મેટ્રિકમાં પાત્ર ન થનાર માટે કારીયરનો અભ્યાસક્રમ છે
 મિલના કામદાર તરીકેની તાલીમ માટે પણ છ માસનો
 અભ્યાસક્રમ છે

ખંજાળા ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, એન્ટની-કલકત્તામાં
 ચામડાં તથા પગરખા બનાવવાની આંગીપ્રીતી વિદ્યાર્થીઓને
 તાલીમ મળે છે. ઓળખાં ઓળી મેટ્રિકની અથવા તેના નેવો
 પરીક્ષા પસાર કરી હોયી એઇએ. એ ઉમેવારો ચામડાના
 ઉદ્યોગ સાથે સંકળાનેલા હોય તેા નાન મેટ્રિકને પણ કાપલ
 કાપ છે. એ જ વર્ગનો અભ્યાસક્રમ છે

ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સ્પુગર ટેક-
 નોલોજી: (કાનપુર)-એઓ એન્ટનીપરિંગ અથવા
 સાયન્સના બી એચ રી. હોય તેઓને માટે ખાંડ-કળા વિજ્ઞાન
 તથા કાંપ એન્ટનીપરિયન 'એસોસિયેટશીપ' અભ્યાસક્રમ
 છે એસોસિયેટશીપ ડિપ્લોમાવાળા માટે 'ફેલોશિપ' અભ્યાસ-
 ક્રમ છે. આ ઉપરાંત 'સ્પુગર બોઇલરસ' સર્ટિફિકેટ નો અભ્યા-
 સક્રમ તથા ફેટલાય સુદી સુદી ભનના ટુંકા અભ્યાસક્રમો છે.

વિક્ટોરિયા જ્યુબિલી ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ,
 મુંબઈ-કપડાં રંગવાનો તથા નિખારવાનો તજ
 વર્ગનો વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ છે અને કાપક બનાવના સંજ્ઞા
 માર વર્ગનો અભ્યાસક્રમ આમાં છે ને વિદ્યાર્થીઓ કાપક
 બનાવવાનો અભ્યાસક્રમ અને ચાર સેગનની પરીક્ષા, સંતોષકારક
 રીતે પસાર કરે તેને એલ. ટી એમ ની ડિપ્લોમા આપવામાં
 આવે છે. આ અભ્યાસક્રમમાં કાપકની મિલમાં છ મહિનાની
 લ ટીમનો સમાવેશ થાય છે વિદ્યાર્થીઓ મિલમાં ઓળી મેટ્રિક
 તેા પસાર કરી હોયી જ એઇએ, પણ ઇન્ટર સાયન્સને પસંદગી
 આપવામાં આવે છે.

કલાકાવન ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ વડોદરા-
 તજ વર્ગ માટે રસાયણ કળાવિજ્ઞાન (Technology) માં કપડાં
 રંગવાનો તથા નિખારવાનો વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ છે.

બનારસ ટિલ્ડ યુનિવર્સિટી ખાણાનું ખાણું-
 ખાણા સંજ્ઞા તથા ધાતુશાસ્ત્ર સંજ્ઞા ઉત્પન્ન અભ્યાસક્રમ

તથા વિશિષ્ટ તાલીમ બી. એસ. સી. ની ડીગ્રી સુધીની આપે છે. ઇન્ટરસાયન્સ પછી ચાર વર્ષનો કાર્યક્રમ છે. ફિઝિક્સ અને કેમિસ્ટ્રી લઈને બે પાસ થયેલ હોય એવા ઇન્ટરના વિદ્યાર્થીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે.

ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ માઇન્સ, ઓર્ગેનિકલ ઓફ ઇન્ડિયા—(૧) કૌલીઅરી (કાલસાની ખાણો), મેનેજર માટેના સર્ટિફિકેટ (પ્રથમ અને બીજા વર્ગ), (૨) સર્વેયર માટે સર્ટિફિકેટ તથા (૩) સરદારના સર્ટિફિકેટો માટેની પરીક્ષા લે છે. ધન્યાદ રૂઠ્ઠા ઓફ માઇન્સ અથવા બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી અથવા ડીપોના ધરાવનારને ઘોઠા અભ્યાસ પછી આ પરીક્ષાઓમાં ભેસવા દેવામાં આવે છે, અથવા તે પહેલાં વર્ગના મેનેજરના સર્ટિફિકેટ માટે કૌલસાની ખાણમાં પંચ વર્ષના આગ્રહો અનુભવ મેળવેલ હોવા જોઈએ. બીજા વર્ગના મેનેજરના સર્ટિફિકેટ માટે ત્રણ વર્ષ અને સર્વેયરના સર્ટિફિકેટ માટે બે વર્ષના અનુભવ તો હોવા જ જોઈએ.

ઇન્ડિયન સ્કૂલ ઓફ આર્થન્સ—ધન્યાદ હરિ-શાંથી કાબલ કરવામાં આવે છે. કાબલ થવા ઇચ્છતા ઉમેદવારની ઉંમર ૨૨ વર્ષથી વધારે ન હોવી જોઈએ. તેમાં ફક્ત ઇન્ટરમીડિયેટ તથા ઇન્ટરસાયન્સના વિદ્યાર્થીઓને જ કાબલ કરવામાં આવે છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ ગોઠવેલ છે. [અ] કૌલસાના ખાણની, સર્ટિફિકેટ માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, [બ] માટીના ખાણના સર્ટિફિકેટ માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, [ક] ભૂસ્તરવિદ્યાના સર્ટિફિકેટ માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, [ડ] ભૂસ્તરવિદ્યાના એક્સાસિયેટશિપ માટે ૪ વર્ષનો કાર્યક્રમ.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી—ડીગ્રીક્રાંત ઇન-જિનિકલ એન્ડ ઇલેક્ટ્રિક એન્જિનીયરીંગ એજાન્સાં એજાઇ લાયકાત, ગણિત, રસાયણશાસ્ત્ર અથવા પદાર્થવિજ્ઞાન લઈને ઇન્ટર સાયન્સ પાસ કરેલ હોવી જોઈએ. અભ્યાસક્રમ પંચ વર્ષનો છે. ચાર વર્ષ કેલેન્ડરમાં તથા એક વર્ષ કેલેન્ડર બહાર અનુભવની તાલીમ ઉમરમર્યાદા ૨૫ વર્ષ.

લેડી ધરવિન કૌલેજ ફૅર વીમેન—સિલ્કા રોડ, હિંદી. અભ્યાસની ન્યાયકારી તાલીમ આપે છે અને ગૃહવિદ્યાની શિક્ષણે તાલીમ આપે છે. નવું સન સપ્ટેમ્બરમાં શરૂ થાય છે. ઇન્ટર મિડિયેટ અથવા ઉચ્ચતર ડીગ્રી હોય તેને વધારે પસંદગી આપવામાં આવે છે.

ટોમસન કૌલેજ ઓફ સિવિલ એન્જિનીયરીંગ, રૂઠ્ઠા—અભ્યાસક્રમ નીચે મુજબ છે. (૧) સિવિલ એન્જિનીયરીંગ ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, પ્રવેશક પરીક્ષા પૂર્ણમાં લેવામાં આવે છે અને એજાન્સાં એજાઇ ઇન્ટરની પરીક્ષા પસાર કરેલ હોવી જોઈએ. (૨) એવરસિયર, બે વર્ષનો અભ્યાસક્રમ (૩) ફાઇટસમેન કલાસ. ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ. બધા અભ્યાસક્રમ માટે પ્રવેશક પરીક્ષા અનિવાર્ય છે.

શી શિવાજી પ્રેપરેટરી મિલિટરી સ્કૂલ, યુના-ઈન્ડિયન મિલિટરી એકેડેમીની પરીક્ષા માટે યુવકોની સેલેક્શન ની પરીક્ષા માટે તથા સિનિયર હેન્ડ્રિગ અને હાર્નિ પ્રવેશક પરીક્ષા માટે વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ઇન્જિનિયરિંગ ડેરી ઇન્સ્ટિટ્યુટ, બેંગલોર-નવેમ્બરમાં ડેરી હસપત્રી (દુધાણી) તથા કૃષિકર્મ)ના બે વર્ષનો અભ્યાસક્રમ શરૂ થાય છે.

હિલ્લી પોલિટેકનિક, હિલ્લી—કેળવણી વિષયક પ્રવૃત્તિની મુખ્ય શાખાઓ, નાના વિદ્યાર્થીઓ માટે ટેકનિકલ કૌશલ્ય તથા સત્તર વર્ષથી ઉપરની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ માટે ધંધાનું ખાતું તથા ગ્રામોલોગ ખાતું છે.

ડી. મોન્ટ મેરન્સી કૌલેજ ઓફ ડેન્ટિસ્ટી—લહોર, પંજાબ યુનિવર્સિટીની 'ડેન્ટલ સ્કોલ'ની ડીગ્રી માટે ચાર વર્ષનો અભ્યાસક્રમ છે. આમાં ફક્ત પંજાબીઓને જ કાબલ કરવામાં આવે છે. બીજા પંજાબી માટે સામાન્ય હી ઉપરાંત ભાષાદીક વાર્ષિક ૮૫૦ રૂ. હી પંજાબ સરકાર લઈ શકે છે, આમાં કાબલ થનાર પંજાબ યુનિવર્સિટીનું ફર્સ્ટ ઇયર ઇન સાયન્સ (મેડિકલ સ્ટુડન્ટસ ગ્રુપ)નું સર્ટિફિકેટ અથવા હિંદી કોઇપણ યુનિવર્સિટીનું આના જેવું સર્ટિફિકેટ રજૂ કરવું જોઈએ.

દલગાતાની બીજી સરકારી સંસ્થા પણ છે. તે સરકારીભાષા ઇંગ્રાહીમ ડેન્ટલ સ્કૂલ, મુંબઈ છે, બીજી બે ખાનગી સંસ્થાઓ કલકત્તા ડેન્ટલ કૌલેજ, ૧૧૪ લેઆર સર્ક્યુલર રોડ, કલકત્તા તથા નાથર ડેન્ટલ કૌલેજ મુંબઈ છે. ત્યાં ઇન્ટર સાયન્સ પાસ કરેલ વિદ્યાર્થીઓને લેવામાં આવે છે.

અલનં મેન્ટ ટ્રેઇનિંગ સ્કૂલ—વાંદરા, મુંબઈ. હાં ચામડાની વિવિધ પ્રકારની વસ્ત્રો, જેવી કે બેગો, બૂટ, વગેરે સંબંધી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

રેડિયો એન્જિનીયરિંગ અને રેડિયો ટેક્નોલોજી—બીજી ભગતપત્રી સંસ્થાઓ મુંબઈમાં જ આવેલી છે. (અ) ઇન્ડિ-ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ રેડિયો ટેક્નોલોજી, હાલ મુંબઈ (ક) રેડિયો. ઇન્-ક્રિફ્ટ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબઈ. (ક) ચિકાગો રેડિયો ઇન્સ્ટિટ્યુટ, હોટ, મુંબઈ. આ બધી સંસ્થાઓમાં હિંદીની યુનિવર્સિટીના બી. એસ. સી. (અને કેટલીક વેળાં આઇ. એસ. સી.) ને કાબલ કરવામાં આવે છે, પણ જોહી લાયકાતવાળાં જોઈએ, ઉચ્ચશ્રેણિ અને લેાલિકાસાધની પરીક્ષા પસાર કરવી જોઈએ. કલકત્તામાં 'લ્યોર્ડ' રેડીયો ટ્રેઇનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, બાજસમીરમાં, રેડિયો, સાયન્સ અને એન્જિનીયરીંગનો અભ્યાસક્રમ છે.

રેવેન્સ્ટ્રી રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, હલ્દેરાઈન—આ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ મુખ્યત્વે કરીને સંશોધન, ખખર તથા તાલીમ આપવાની છે. કાર્યના છ વિભાગ પાંચમાં આવ્યા છે. ત્રીસ જનાકપત્રી કળા, વસ્ત્રપતિસાહ, જંદરાસાહ, આર્થિક જંગલસાહ અને તેના ઉપયોગ, રસાયણ વિજ્ઞાન અને સાગની ખીલવણી સંશોધનની રીત માટે તથા ખાનગી વ્યક્તિઓ માટે સંશોધનની ગર્થાદિત સગવડો છે.

ડાનેસ એન્ડ સેલરી સેક્શન ઓફ ધી ગર્વ-મેન્ટ એડિનન્સ એન્ડ કલોધિંગ મેક્ટરીક—ચામડાં તૈયાર કરવાની તથા ઘોડાની છત્ર સજની ત્યાગદારિક તાલીમ આપવામાં આવે છે, અભ્યાસક્રમ ત્રણથી ચાર વર્ષનો છે. ફક્ત ૧૮ થી ૨૪ વર્ષ સુધીના યુવકોની તાલીમ માટે પસં-

દી કરવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમ ઉચ્ચતર પ્રકારના લોઈ, એપાઇઝ કેમિસ્ટ્રીમાં એનર્જી બી. એસ. સી. ટી. પ્રાપ્ત નાની અથવા કેટલે માન્ય થયેલ ટેકનિકલ સંસ્થાના પોલ્ટ વેન્યુએટ ડિપ્લોમા પ્રાપ્તનારની ન પસંદગી કરવામાં આવે છે.

ઇન્ડિયન ફેરેસ્ટ રેન્જર કોલેજ, હૅરાટન-રેન્જર વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની તાલીમ માટેની એક ન સંસ્થા. વધા વિદ્યાર્થીઓ પ્રાંતિક સરકારોના અથવા રાષ્ટ્રીય રાજ્યોના પત્રદાર વિદ્યાર્થીઓ છે. ત્રણ પ્રકારનાં સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવે છે. એનર્જી, હાયર રેન્જર અને લોઅર રેન્જર. અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો છે. કોલેજમાં હાલથી થવાની ઓછામાં ઓછા લાઇકન મેટ્રિકનું અથવા તેના પોસ્ટલું સર્ટિફિકેટ છે. પાસ થયેલ વિદ્યાર્થીઓમાંથી રેન્જરની જગ્યા માટે વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી કરવામાં આવે છે.

ઇન્ડિયન ફેરેસ્ટ કોલેજ, હૅરાટન વિષય પ્રેમી અને હિંદુના રાષ્ટ્રીય રાજ્યોની જગ્યાની ઉચ્ચ નોકરી માટે વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપે છે. ઇન્ડિયન ફેરેસ્ટ રેન્જર કોલેજની તાલીમથી આ કોલેજની તાલીમ જુદી છે. વેન્યુએટ થયા પછીના અભ્યાસક્રમને એક જ અગ્રજીની ડિપ્લોમા મળે છે. આ અભ્યાસક્રમ મુખ્યત્વે પ્રેમવિષયક શૈક્ષિકાના વિદ્યાર્થીઓ માટે થોમસ છે. ત્યાં આપકારિક તાલીમ પણ આપાય છે. અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો છે.

ટેકનોલોજી અને એન્જિનીયરિંગ સુરેન્દ્રાઓ-ચિરદારિયા ન્યુનિકી ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ યુનિટ, ગવર્નમેન્ટ રૂઝ ઓફ ટેકનોલોજી મદ્રાસ, ગવર્નમેન્ટ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ રામપુર, નાગરિયા ઇનિયા સી. આઈ. કોલેજ કરચી, ટેકનિકલ કોલેજ દયાગઝામ આગ્રા, બિહાર કોલેજ ઓફ એન્જિનીયરિંગ પટણા, કલકત્તા ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ વડોદરા, અસાનુલા રૂઝ ઓફ એન્જિનીયરિંગ હાંગા. કોલેજ ઓફ એન્જિનીયરિંગ પુના, એલિસિયા રૂઝ ઓફ એન્જિનીયરિંગ કટક, ગવર્નમેન્ટ એન્જિનીયરિંગ રૂઝ નાગપુર.

કલકત્તા ટેકનિકલ રૂઝ-૧૬૦ એસ. એન. બેનરજી, કલકત્તા. મિકેનિકલ અને ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનીયરિંગનો તથા ધાતુશાસ્ત્ર અને સેનિટરી એન્જિનીયરિંગનો અભ્યાસક્રમ છે. ઉપરના અભ્યાસક્રમમાં હાલથી થવા ઇન્જનર ઓપેરેટરોએ કલકત્તા ટેકનિકલ રૂઝની પ્રવેશક પરીક્ષા અથવા બોર્ડ ઓફ એન્જિનીયરિંગ પરીક્ષા પસાર કરેલ હોવી જોઈએ.

સર કમ્પ્લે વાડિયા ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇલેક્ટ્રિકલ ટેકનોલોજી, પુના-ઇલેક્ટ્રો ટેકનોલોજીની બધી ઉપયોગી સાધનોની શૈક્ષણિક તથા આપકારિક દેવરણી આવે છે. તેમાં નીચે મુજબ અભ્યાસક્રમ છે. (૧) મેટ્રિક ડિપ્લોમા તરૂં વર્ષનો અભ્યાસક્રમ (૨) એન્જિનિયરિંગ ડિપ્લોમા ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ (૩) પદાર્થવિજ્ઞાન તથા ગણિતના વિષય લઈને નેમરૂ બી. એમ. સી.ની ટી. ટી. હોય તેવા માટે અનુભવાત અભ્યાસક્રમ.

બેંગાલ રિસર્ચ ટેકનોલોજી ઇન્સ્ટિટ્યુટ-બહેરામપુર. બે ભવના અભ્યાસક્રમ છે. (૧) એપ્લાયડ (ઉચ્ચ) અભ્યાસક્રમ (૨) હાઈર અભ્યાસક્રમ. એપ્લાયડ અભ્યાસક્રમ ૩ વર્ષનો છે, તથા હાઈર અભ્યાસક્રમ ૨ વર્ષનો

છે. મેટ્રિક થયેલા અથવા એલેમન્ટરી પરીક્ષાની બોર્ડ સાથે એપ્લાયડ ટેકનિકલ રૂઝમાંથી, સર્જ-એપ્લાયડની તાલીમ હોય હોય તેને 'એપ્લાયડ' અભ્યાસક્રમમાં હાલ કરવામાં આવે છે. હાઈર અભ્યાસક્રમ મુખ્યત્વે કરીને રાષ્ટ્રમંત્રી આદિ ડરબાર તથા રાષ્ટ્રમંત્રીના પુત્રો માટે છે.

ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એન્જિનીયરિંગ એન્ડ ટેકનોલોજી-૧૧૫ પ્રિન્સેસ રૂઝ, કલકત્તા. એલેમન્ટરી એન્જિનીયરિંગ, મશીન રીપ્રેક્ટરી, વહેનાઈ-ડ્રિંગ (મધ્ય મેગ્નેટીક રજીસ્ટર સર્જ બનાવવું) તથા હાઈવની તાલીમ માટેના ઉચ્ચ પ્રકારની તાલીમ આપતી સંસ્થા.

વાઈ. એમ. સી. એ. કોલેજ ઓફ ફીઝિકલ એન્ડુરેશન-મદ્રાસ, શારીરિક. તાલીમ માટે પુરોને દેવનાર અમિય હિંદ સંસ્થા. જેનું નડું સર્જ ભુગર્ભના રીસ થાય છે.

કોલેજ ઓફ એન્જિનીયરિંગ એન્ડ ટેકનોલોજી, નાગપુર, કલકત્તા-અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે છે. (૧) મિકેનિકલ એન્જિનીયરિંગ, (૨) ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનીયરિંગ, (૩) કમ્પીટલ એન્જિનીયરિંગ, (૪) ન્યુનિયર ટેકનિકલ અભ્યાસક્રમ, (૫) સર્વે એન્ડ ડ્રાઈટરમેન અભ્યાસક્રમ, (૬) જેનીવારીના અભ્યાસક્રમ. પહેલા ત્રણ અભ્યાસક્રમમાં હાલથી થવારોએ મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરેલ હોવી જોઈએ. પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયણ તથા ગણિત લઈને હાઈર સાયન્સ પાસ થવાર વિદ્યાર્થીઓને બીજા વર્ષના વર્ષમાં હાલથી કરવામાં આવે છે. નેમરૂ રીજેક્ટ ૪-૫-૬ અભ્યાસક્રમમાં હાલથી થવું હોય તે થઈ શકે છે

લોકેટ ઇન્ટર ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ-સંયુક્ત પ્રાંતો, કાનપુર-નીચે પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ છે. (૧) તેજ વિભાગ એપ્લાયડેશિય ડિપ્લોમા ઇન એપ્લાયડ ટેકનોલોજી ૨ વર્ષ (૨) રૂઝ અભ્યાસક્રમો, (૩) તેજ ઉત્પન્ન કરવાના (૪) સાથ બનાવવાના (૫) પેઈન્ટ તથા વાઈનિંગ બનાવવાના ૬ થી ૮ મલકેના સામાન્ય સંસ્થાન વિભાગ એપ્લાયડેશિય ડિપ્લોમા ઇન એપ્લાયડ કેમિકલ રીસર્ચ ૨ વર્ષ હાલથી થવા માટેની લાયકાત વિજ્ઞાન અથવા જેનીવારીની બી. એસ. સી. ટી. ટી. છે.

વિશ્વભારતી, શાંતિનિકેતન, બીરભૂમ-સિદ્ધાપત્ર (કોલેજ) ઇન્ડર સાયન્સ, ઇન્ડર આર્ટ્સ, પાસ તથા એનર્જી, પદ્યત્રન (નિગાન, મેટ્રિકયુરેશન) કદ દશ વર્ષની અર્થના બાળકોને લેવામાં આવે છે. કલાત્રન (લિસન-કલા) પાંચ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, સંજીતત્રન, ચાર વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, શિષ્ટ (Classical) લાવા અને બંગાળી વાદ્ય, સંજીત અને નૃત્ય.

ધી નમરોદપુર ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ-જેના નમરોદપુર કેપ્ટનીના કરબાનામાં નોકરી કરવાની ઉચ્ચ રાખતા હોય અને જેઓમાં નીચેમાંથી ચમે તે એક લાયકાત હોય. ૬ વર્ષ, માન્ય થયેલ હિંદી અથવા પહેરેલી યુનિવર્સિટી ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ અથવા કોલેજની મિકેનિકલ અથવા ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનીયરિંગની અથવા મેટેલર્જીની ડીગ્રી કે ડિપ્લોમા હોય.

અ વર્ગ (૧) માન્ય થયેલ હિંદની અથવા પરદેશી યુનિવર્સિટીની, ટેકનિકલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અથવા કોલેજની મિકેનિકલ, ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનીયરિંગની અથવા મેટેલર્જીની ઓનર્સ અથવા ફર્સ્ટ ક્લાસની ડિગ્રી કે ડીપોઝા ઠોચ. પરદેશમાં અટુલવ મેટેલર્જીના પસંદગી આપવામાં આવે છે.

અ વર્ગ (૨) માન્ય થયેલ હિંદની અથવા પરદેશી યુનિવર્સિટીની ટેકનિકલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અથવા મિકેનિકલ અથવા ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનીયરિંગની અથવા મેટેલર્જીની ઓનર્સ ફર્સ્ટ ક્લાસની ડિગ્રી અથવા ડીપોઝા ઠોચ સાથેસાથ ગ્રેન્યુએટ થયા પછી આઝાદમાં ઓછા ૬ મહિનાનો પરદેશના લોકાના તથા ધોણામાં ફારમાસી અથવા ૬ મહિના અટુલવ ઠોચે એપ્રેન્ટિસ

ટાઇમ પછી ઉમેરવાની ઉમર ૩૫ ડીસેમ્બરે નીચે જણાવ્યા કરતા વધારે ન હોવી એપ્રેન્ટિસ

(૧) એન્જિનીયરિંગ અથવા મેટેલર્જીના પરદેશી ડીગ્રીવાળા ગ્રેન્યુએટ ૨૦ વર્ષ. (૨) એન્જિનીયરિંગ અથવા મેટેલર્જીના હિંદની યુનિવર્સિટીના ગ્રેન્યુએટ ૨૪ વર્ષ.

ઉમેરવાને જમરોડુર ખાતે બે વર્ષની લાક્ષીક રૂપવામાં આવશે અને આ સમય દરમિયાન નિર્વાહ માટે નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવશે ૩ વર્ષ, માસિક રૂ. ૫૦૦ (૧) વર્ષ માસિક રૂ. ૭૫૦ (૨) વર્ષ માસિક રૂ. ૨૦૦૦

ટેક્નિકલ ટ્રેનિંગ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, કલકત્તા-નીચેના રિપોર્ટ શીખવવામાં આવે છે.
બીનારી રાહલા ગોકાચાન, ફેરિયા સર્વિસિંગ તથા એન્જિનીયરિંગ, મિકેનિકલ એક્સપર્ટ રેસન મારનારો અભ્યાસક્રમ, તાર મેકાઇન, રીપરર, એક્સપર્ટ, પાર્ટીની ડિગ્રી માટે ઉચ્ચ એક્સપર્ટ, ધંધાદારી કેપ્ટન, રેસોનારી [સંસ્થાના દાર તેખવિયા], રોકેટરીશિપ અને બીજા વેપારી વિષયો.

ગવર્નમેન્ટ રૂફલ એન્ડ ટેક્નોલોજી, મદ્રાસ-અભ્યાસક્રમ નીચે મુજબ છે. શીખવતી ખરી ઇજા પ્રાપ્ત નાચોને તથા કમ્પ્યુટરિંગ ન લાખ્ય કરવામાં આવે છે (૧) મિકેનિકલ એન્જિનીયરિંગ (૨) ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનીયરિંગ, (૩) મિલિંગ ટેક્નોલોજી, (૪) ઇલેક્ટ્રિકલ વાયરિંગ, પ્લાસ્ટિક તથા ટ્રાન્સ ક્રાસ માટે સર્ટિફિકેટો અભ્યાસક્રમ.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી ટેક્નોલોજી-એમા નીચે મુજબ અભ્યાસક્રમ છે [૧] બી એસ. સી. ટેક. ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ. વિદ્યા તથા ગણિત બંને ઇન્ટર ગ્રીડેટ પાસ થયેલા માટે [૨] ફોર્મેન્ટ સર્ટિફિકેટ બે વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, વિદ્યા સાથે મેટ્રિક થયેલા માટે, [૩] માટી કામ ખાતું બી એસ તરી રોકેટરીશિપ ટેક્નોલોજી પાર્ટિસિપાન તથા રસાયણ લખને ઇન્ટર ગ્રીડેટ સામન્ય થયેલા માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ, ગણિત-વાગને પસંદગી આપવામાં આવે છે.

ટેક્નિકલ હેલ્થવર્કની સંસ્થાઓ-
૧ એન્જિનીયરિંગ કોલેજ, કાનપુર, ૨ ઇમ્પ્રિયેશન ઓફિસર ત્રણ વર્ષ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, નવી દિલ્હી, ૩ આગાહવા એન્જિનિયરિંગ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, અગાહવા, ૪ પ્રાઇવેટ રૂફલ એન્જિનિયરિંગ સંસ્થા પ્રિયા, ૫ કોલેજ ઓફ એન્જિનિયરિંગ, પુના, ૬ કોલેજ ઓફ એન્જિનિયરિંગ, નામપુર, ૭ પબ્લિક એન્જિનિયરિંગ લાય-લપુર, ૮ માઇસોર એન્જિનિયરિંગ રૂફલ, બેંગ્લોર, ૯ કાસ એન્જિનિયરિંગ રૂફલ ફોર મી ટીઅર્સ જોન ટ્રેનિંગ, કાસ, ૧૦

કાસ રોકેટરી એન્જિનિયરિંગ રૂફલ કાસ, ૧૧ બેટામપુર એન્જિનિયરિંગ નવસી રૂફલ, સુરિંદાબાદ, ૧૨ એન્જિનિયરિંગ કોલેજ, કામપુર, ૧૩ એન્જિનિયરિંગ કોલેજ એન્ડ રીસર્ચ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, માલ્દે, ૧૪ બેટામ ફોર્મ, વડોદરા, ૧૫ પિયાસખારી સેરી-અથવા નવસી રૂફલ, માલ્દા, ૧૬ ચિન્મુરા એન્જિનિયરિંગ રૂફલ, ચિન્મુરા.

ટેક્નિકલ આર્ટ રૂફલો-૧ ગવર્નમેન્ટ રૂફલ એન્ડ આર્ટ, ૩૮ બેરલી કલકત્તા લાખનૌ રૂફલ એન્ડ આર્ટ એન્ડ કેરેટ, લાખનૌ. ૩ મેથો રૂફલ એન્ડ આર્ટ, લાહોર ૪ કલાલખન વિશ્વભારતી, સાતિનિહતન, ૫ રૂફલ એન્ડ આર્ટ, જમપુર ૬ રાહા ઉકીલ રૂફલ એન્ડ આર્ટ, ૧૬ કવીન્ડ વે, ન્યુ દિલ્હી ૭ કલાલખન, વડોદરા. ૮ રૂફલ એન્ડ આર્ટ, વિન્દ્રમ, નાલ્કોર ૯ માઇસોર ગવર્નમેન્ટ આર્ટ એન્ડ કેરેટ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, બેંગ્લોર, ૧૦ ઉચ્ચતરે કલ્ચર સેન્ટર આલ્મોરા. ૧૧ સાઇબ ઇન્જિનિયર રૂફલ એન્ડ આર્ટ, નાલ્કોર ૧૨ માલ્દેશ પરાના રૂફલ એન્ડ આર્ટ, રાયપુર પ્રાપ્ત. ૧૩ ઇન્જિનિયર સાયસટી એન્ડ એડીએન્ડ આર્ટ, ૧૧ લેલિંગન રોકેટ, કલકત્તા [ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ] ૧૪ રૂફલ એન્ડ આર્ટ એન્ડ કેરેટ મદ્રાસ ૧૫ ઇન્જિનિયર આર્ટ રૂફલ.

ટેક્નિકલ વેપાર કોલેજો-કાલ્કત્તા એન્ડ કોલેજ એન્ડ કોમર્સ ટો. ઇન્જિનિયરિંગ એન્ડ બેંગ્લોર મુખ્ય. ૨ જમપુર કમર્સિયલ કોલેજ, રિલ્લી. ૩ રોક એન્ડ એલ. કોમર્સ કોલેજ, અમલવાદ. ૪ બેરલી ટેલિગ્રાફ ટ્રેનિંગ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, કલકત્તા ૫ ગવર્નમેન્ટ કમર્સિયલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર કલકત્તા ૬ કોરોનાર કમર્સિયલ કોલેજ, કરાચી ૭ લાખનૌ કોમિયન રૂફલ એન્ડ કોમર્સ, લાખનૌ, ૮ રીસનકામ કોલેજ એન્ડ કોમર્સ, બેંગ્લોર, ૯ ઇન્જિનિયરિંગ, મુખ્ય.

ટેક્નિકલ બગલપાતાની કોલેજો-૧ મદ્રાસ ફોરેસ્ટ કોલેજ, કામપુર. ૨ ઇન્જિનિયર ફોરેસ્ટ વેનર કોલેજ, હોરાડન ૩ ઇન્જિનિયર ફોરેસ્ટ કોલેજ, હોરાડન.

ટેક્નિકલ અને ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ-
૧ કોલેજ ઇન્ડસ્ટ્રી ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, પટણા ૨ સેન્ડ્રલ પાવિ-રેન્ડ નિક ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, લક્ષ્મી [વાલિયર] ૩ બાલાસોર ટેકનિકલ રૂફલ બાલાસોર. ૪ સી વીસ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, બનામ. ૫ ડી. બી. એન્જિનિયરિંગ, ભવાન ૬ બિહાર વી એમ ટેકનિકલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અમરખાતી ૭ કલકત્તા રૂફલ એન્ડ કોલેજ, ઇન્ડસ્ટ્રી કલકત્તા. ૮ લાયમંડ બુખિલી ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રૂફલ, રાજાશાહી. ૯ એન્ડ એમ. સી. રૂફલ એન્ડ મોદરિય, કલકત્તા ૧૦ ઇ. બી ટેકનિકલ રૂફલ, પખના. ૧૧ બેંગ્લા ટેકનિકલ રૂફલ, રીસામપોર. ૧૨ ગવર્નમેન્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રૂફલ, બેંગ્લા ૧૩ ગવર્નમેન્ટ કાર્પેન્ટરી રૂફલ, અગાહવા. ૧૪ ગવર્નમેન્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રૂફલ, કલકત્તા. ૧૫ ગવર્નમેન્ટ ટેકનિકલ રૂફલ, લાહોર. ૧૬ ગવર્નમેન્ટ વીસી બેંગ્લા ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર. ૧૭ ગવર્નમેન્ટ સી વુલ્ફિંગ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, બેરલી. ૧૮ ગવર્નમેન્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, મદ્રાસ ૧૯ ગવર્નમેન્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, મદ્રાસ ૨૦ ગવર્નમેન્ટ પાવરટી ફોર્મ, ગુલ્દાપુર (પંબજ) ૨૧ ગવર્નમેન્ટ ટ્રેઇડ રૂફલ, મદ્રાસ. ૨૨ ગવર્નમેન્ટ તેવર-વર્કિંગ રૂફલ, આલા, કાનપુર, મીરા. ૨૩ ગવર્નમેન્ટ ટેકનિકલ રૂફલ, મોરખપુર ૨૪ ગવર્નમેન્ટ ટ્રેઇડ રૂફલ બેંગ્લોર. ૨૫ ગવ એન્ડ રોય ફેક્ટરી, કલકત્તા. ૨૬. એન્ડ એલ.

પી. ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, મુરત ૨૦ હાર્દકોઈ બી. ટેક્નોલોજિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, કાનપુર. ૨૮ ઇન્ડિયન એઈન્સ રેકૉર્ડીંગ, ધીયાપુર, જમખુર, નિમગિર. ૨૯ ઇન્ડિયન એઈન્સ એટોમોગ્રાફિક એન્જિનીયરિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, કલકત્તા, ૩૦ લેપર ટ્રેડિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, મદ્રાસ. ૩૧ જમખુર ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, જમખુર. ૩૨ એમ. ટેક્નિકલ રૂલ, કુગચી. ૩૩ આર. સી. ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, અમદાવાદ. ૩૪ એચ. એમ. એસ. ઇન્ડિયન રૂલ, બેનપુરી. ૩૫ રાંધી ટેક્નિકલ રૂલ, રાંધી. ૩૬ ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, વડોદરા. ૩૭ સરોજ નલિની ઇન્ડિયન રૂલ ફાર બોમ્બ, કલકત્તા. ૩૮ પ્રેમ મહાવિલાસ, જૂનાગઢ. ૩૯ ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ એફ ઇન્ડિયા લિ. રિટ્લી. ૪૦ ટેક્નિકલ રૂલ, કમ્પાપા. ૪૧ ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, જમખુર. ૪૨ વીવિંગ રૂલ, ગોડકી. ૪૩ બી. એ. ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, મુંબઈ. ૪૪ નિખારાતી, બોલપુર. ૪૫ બી. એ. ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ. રાકર (સિપી) ૪૬ બેન્ગાલ ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, કલકત્તા, ૪૭ વિલેટરિયા ટેકનિકલ કોલેજ, પૂના.

ટેક્નિકલ એન્જિનીયરિંગ સ્કૂલો અને કોલેજો—
૧ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી એન્જિનીયરિંગ કોલેજ.
૨ બંગાળ એન્જિનીયરિંગ કોલેજ—સિયપુર [હાવરા]
૩ બિહાર કોલેજ એન્જિનીયરિંગ, પટણા. ૪ કોલેજ એન્જિનીયરિંગ, પૂના. ૫ દોમ્સન સિવિલ એન્જિનીયરિંગ કોલેજ ૧૬૩. ૬ કોલેજ એન્જિનીયરિંગ એન્ડ ટેક્નોલોજી, જામખુર. ૭ લુઓટ એન્જિનીયરિંગ કોલેજ, લાખૌ. ૮ ઇન્ડિયન રૂલ એન્જિનીયરિંગ, ધનબાર. ૯ એકેડેમી એન્જિનીયરિંગ, તિરુનેલવેલી. ૧૦ બેંગાલ રૂલ રૂલ, મેનમતી હિલ્સ ૧૧ કલકત્તા એન્જિનીયરિંગ કોલેજ, બેલીગંજ. ૧૨ સિવિલ એન્જિનીયરિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, બ્રિષિયાલ. ૧૩ કોલેજ એન્જિનીયરિંગ, બેંગલોર. ૧૪ આસાનુડા રૂલ એન્જિનીયરિંગ, દાકા ૧૫ એન્જિનીયરિંગ રૂલ ટેકાપાદ ૧૬ એન્જિનીયરિંગ રૂલ, રાકર (સિપી) ૧૭ મોન્ટે એન્જિનીયરિંગ રૂલ, નાગપુર. ૧૮ અર્બેન્ટ રૂલ એન્જિનીયરિંગ રૂલ (પંખા) ૧૯ મેકેડોન એન્જિનીયરિંગ કોલેજ, લાહોર. ૨૦ મહારાજ એન્જિનીયરિંગ કોલેજ, જમખુર. ૨૧ એમ. ઇ. ડી. સિવિલ એન્જિનીયરિંગ કોલેજ કાંગી. ૨૨ આરિયા રૂલ એન્જિનીયરિંગ, કટક.

ટેક્નિકલ હાર્ડકરી ફેબ્રિકેટી આપતી સંસ્થાઓ—
૧ આર્મી રૂલ એન્જિનીયરિંગ ટ્રેનિંગ, આંબાલા અને કંચોલી. ૨ આર્મી રૂલ પૂના. ૩ આર્મી રૂલ એન્જિનીયરિંગ, પંચમરી. ૪ આર્મી સિમ્પલ રૂલ, પૂના ૫ ટેકનિકલ ટ્રેનિંગ રૂલ, બેનગામ ૬ ઇન્ડિયન રૂલ, સમર. ૭ એચ. એ. રૂલ એન્જિનીયરિંગ ટ્રેનિંગ એન્ડ મીકેનિકલ, પંચમરી અને અમદાવાદ. ૮ આર્મી એ. એ. સી. ટ્રેનિંગ સેન્ટર, જમખુર. ૯ ઇન્ડિયન આર્મી ટ્રેનિંગ એક્ટી, મથુરા. ૧૦ ઇન્ડિયન મિલિટરી એકેડેમી, હોરાહન. ૧૧ કિંગ બોર્ડ આર. ઇન્ડિયન મિલિટરી રૂલ, જમખુર, બેલમ, અમરોર. ૧૨ કાનગર કોલેજ, નવગોળ (મધ્ય હિંદ) ૧૩ હોનરેરી રોયલ એન્જિનીયરિંગ રૂલ, સનવાર (સીમ્પલ) ૧૪ આઈન્ટન આર્ટીલરી ટ્રેનિંગ સેન્ટર, અંબાલા ૧૫ પ્રિન્સ એન્ડ વેડસ આર. આર્મી એમ કોલેજ હોરાહન. ૧૬ રોયલ આર્ટીલરી ટ્રેનિંગ સેન્ટર, મથુરા. ૧૭ રોયલ ટેન્ક કોર્સ રૂલ, અમદાવાદ

૧૮ રૂલ એન્જિનીયરિંગ, કાનપુર ૧૯ સિનિયર એન્જિનિયર રૂલ, બેનગામ. ૨૦ સિમ્પલ ટ્રેનિંગ સેન્ટર, જમખુર. ૨૧ રોયલ આર્મી રૂલ, પંચમરી. ૨૨ રોયલ આર્મી એન્ડ મિકેનિકલ રૂલ, અમદાવાદ. ૨૩ રોયલ કોલેજ, કંચોલી.

ટેક્નિકલ સંસ્થાઓ અને અભ્યાસક્રમ માટેની સંસ્થાઓ—૧ પાંડિતર એન્જિનીયરિંગ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ પૂના. ૨ એન્જિનીયરિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, કલકત્તા. ૩ ઇન્ડિયન એન્જિનીયરિંગ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, નવી દિલ્હી. ૪ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ એન્જિનીયરિંગ, બેંગલોર. ૫ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ એન્જિનીયરિંગ, અમદાવાદ [પૂ. આનંદ].

ટેક્નિકલ વૈજ્ઞાનિક એકેડેમી—૧ રોયલ એન્જિનીયરિંગ સોસાયટી, બંગાળ. ૧૯૪૪ માં સર વિલિયમ ગ્રેન્ડે તેની સ્થાપના કરી. ૨ ઇન્ડિયન મ્યુઝિયમ કલકત્તા. સ્થાપના ૧૮૬૬. પશુચિકિત્સાના સંશોધન ખાતાનું મુખ્ય કેન્દ્ર. ૩ મદ્રાસ લીટરી સોસાયટી યેટ્રિંગ અને આયર્લેન્ડી રોયલ સોસાયટીની સહાયક, સ્થાપના ૧૮૩૩ ૪ એસી-હોર્ડીકમ્પરલ સોસાયટી એન્જિનીયરિંગ, કલકત્તા સ્થાપના ૧૮૨૦. ૫ બેંગલોર નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી, મુંબઈ, સ્થાપના ૧૮૮૩ ૬ હાર્ડિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, મુંબઈ, સંશોધન કેન્દ્ર, સ્થાપના ૧૮૬૬. ૭ ઇન્ડિયન એન્જિનીયરિંગ ફોર કલકત્તા એન્જિનીયરિંગ રીસર્ચ, કલકત્તા ૧૮૭૧ માં ટો. મહેન્દ્રલાલ સારા સ્થાપના કરી ૮ એકેડેમી એન્જિનીયરિંગ, બેંગલોર એન્જિનીયરિંગ રીસર્ચ કોલેજના વાચન તથા અર્થ માટે ૧૮૩૩ માં સ્થાપનામાં આવી. ૯ નેશનલ એકેડેમી એન્જિનીયરિંગ, અમદાવાદ, સ્થાપના ૧૮૬૬ ૧૦. નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ એન્જિનીયરિંગ કલકત્તા, વિવિધ વૈજ્ઞાનિક સંશોધન તથા સારકરી વૈજ્ઞાનિક ખાતાના કાર્યના એક્ઝિક્યુટીવ ૧૮૭૫ ના નાનુઆરીમાં સ્થાપનામાં આવી.

ટેક્નિકલ કંઠીઓ વિભાગ— અખિલ હિંદ અખિલ હિંદ સર્વિસીઝ, અખિલ હિંદ સર્વિસીઝમાં બે રીતે ભરતી કરવામાં આવે છે [૧] હરીદ્વારના પરીક્ષા તથા [૨] પર્સનલિટી. હરીદ્વાર નેકરીમાં હરીદ્વાર તથા પર્સનલિટી અને વડે દાખલ કરવામાં આવે છે.

હરીદ્વારના પરીક્ષાની નોકરી—નીચેની નોકરીમાં હરીદ્વારના પરીક્ષાની દાખલ કરવામાં આવે છે [૧] આઈ સી. એસ. [૨] ઇન્ડિયન એન્જિનીયરિંગ એન્ડ સર્વિસીઝ [૩] ઇન્ડિયન એન્જિનીયરિંગ એન્ડ સર્વિસીઝ [૪] ઇન્ડિયન એન્જિનીયરિંગ એન્ડ સર્વિસીઝ [૫] મિલિટરી એન્જિનીયરિંગ એન્ડ સર્વિસીઝ [૬] ડ્રોન્કોર્પોરેશન. [૭] સર્વિસીઝ ઇન્ડિયા, બીએ વર્ગ. [૮] ઇન્ડિયન પોલિસ. [૯] ઇન્ડિયન ફોર્સેસ સર્વિસીઝ. [૧૦] ઇન્ડિયન ફોર્સેસ સર્વિસીઝ. [૧૧] સેન્ટ્રલ એન્જિનીયરિંગ એન્ડ સર્વિસીઝ. [૧૨] ઇન્ડિયન ફોર્સેસ સર્વિસીઝ. [૧૩] સુપરિયર ટેલીગ્રાફ એન્જિનીયરિંગ એન્ડ વાચમેસ ગ્રાન્ડીઝ, ટપાલ અને તારમાર્ગ [૧૪] ઇન્ડિયન મિલિટરી એકેડેમી, હોરાહન. [૧૫] રોયલ એર ફોર્સ કોલેજ કેન્ચે [૧૬] હિંદી સારકારના સેક્ટરીયલ ખાતામાં મિનિસ્ટરિયલ સર્વિસીઝ.

પર્સનલિટીના પરીક્ષાની નોકરી—આ વિભાગની શોર્ટ નોકરીઓ નીચે પ્રમાણે છે

[૧] એન્જિનીયરિંગ ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્જિનીયરિંગ [૨] બંગાળ પાર્ટ ૨ સર્વિસીઝ લીટરેચર એન્જિનીયરિંગ [૩] સુબોગ્રાનિકલ સર્વિસીઝ પ્રથમ વર્ગ. [૪] આર્મી એન્જિનીયરિંગ સર્વિસીઝ ઇન્ડિયા, પ્રથમ વર્ગ વગેરે.

ટેલીગ્રામ : (હિંદોના) એના દરો નીચે મુજબ છે.		
શબ્દો	એક્ષપ્રેસ	ઓર્ડિનરી
હિંદમાં	૮	૧-૮-૦
દરેક વધારાના શબ્દ માટે		
	એક્ષપ્રેસ	ઓર્ડિનરી
	૦-૨-૦	૦-૧-૦
શબ્દો	એક્ષપ્રેસ	ઓર્ડિનરી
લંકામાં	૧૨	૨-૦-૦
દરેક વધારાના શબ્દ માટે		
	એક્ષપ્રેસ	ઓર્ડિનરી
	૦-૩-૦	૦-૨-૦

પાઝામી પેદાશ માટે ઓર્ડિનરી તાર માટે ૦-૧-૦ અને એક્ષપ્રેસ તાર માટે ૦-૨-૦ સરચાર્જ એટલે વધારાના દર કરાવવામાં આવ્યા છે. શિરાનામાના શબ્દોની પણ ગણતરી કરી લેવાય છે, કાપી બીજે કેસી ફ. ૦-૪-૦ લઈ પરોચાકાય છે. વારત કેમ્પુસ રચના કરવાના દર ૧ ૧૫ લેવાય છે.

ટેલીગ્રામ-(પરદેશી) ટુકડી અને રશિયા સિવાયન યુરોપના દેશોમાં દરેક શબ્દના રૂ. ૧-૪-૦ લેવાય છે. દીલના તારોના દર દર સમ઼ દીઠ રૂ. ૦-૧-૦-૦ છે, કેટલાક દેશોના માટે તારનાં ભાવો નીચે મુજબ છે.

ઓર્ડિનરી તાર કોડ દીલના (ટીકડો)		
રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.
એક઼િટન	૦-૧૪-૦	૦-૮-૬
કેનીઆ	૧-૮-૦	૦-૧૪-૬
ઇસિલુ આફ્રિકા	૧-૧૫-૦	૧-૩-૦
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ		
એફ અમેરિકા	૧-૧૧-૦	૧-૦-૬
કેનેડા	૨-૩-૦	૧-૫-૦
એસ્ટ્રેલીઆ	૨-૪-૦	૧-૬-૦
આયર	૧-૦-૦	૦-૧-૦-૦

આજન્ટ તારના લાખ બેવડા સમજવા.

ટેલીગ્રામ (રશીયા) : ના દરો નીચે મુજબ છે.		
	ઓર્ડિનરી	કોડ
	શબ્દ દીઠ	શબ્દ દીઠ
બધાં સાંપ્રદાય તારો	૦-૧૩-૦	૦-૮-૦-૦
બ્રિટિશ સ્ટીમરોને તારો	૦-૮-૦	૦-૫-૦
રશન અને રશીયનનાં વહાણોને તારો	૦-૧૨-૦	૦-૭-૬
હિંદમાં કોડપલ્લ રવગેથી કરાંચી ખાતે તાર મૂકી તેને એક્ષપ્રેસ મારફતે વિભાગ મુકવાની સગવડ છે		

ટેલીફોન :
હિંદમાં ૮૫ મેટાં શહેરો વચ્ચે ટેલીફોનથી વાનગીનાં થઈ ગયું છે. ગુજરાત શહેરોના માટે પણ મીનીટ વાન કરવાના દર નાનું હુકા છે રાત્રિના આઠ વાગ્યાથી સવારના આઠ વાગ્યા સુધીનાં ગાંવો દર લેવાય છે, પરદેશી સાથે પણ ટેલીફોનથી વાતો થઈ શકે છે. તેના દરો નીચે મુજબ છે.

દેશ	રૂ. આ. પા.	દેશ	રૂ. આ. પા.
એક઼િટન	૪૦-૦-૦	કેનેડા અને યુ. સ્ટેટ્સ	૮૮-૦-૦
ઇસિલુ આફ્રિકા	૭૫-૦-૦		
એસ્ટ્રેલીઆ			

ટયુનિસિયા : ફ્રાન્સનું આફ્રિકામાં આવેલું સંસ્થાન છે. ૧૯૪૨-૪૩ માં જર્મની સામે સાધી રાત્રોએ એ ખંડમાં મેટાં યુદ્ધો કરી એ દેશ છતી લીધો હતો. ફ્રાન્સના ચક્રવર્તિપણા નીચે મુતબાન સીટીઆલમ્બ બેટુ રાત્રય છે. આ રાત્રય ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે આવ્યું છે. આ દેશમાં ૨૨૨ લાખ આરબો અને ૨ લાખ યુરોપિયનો વસે છે. મુખ્ય શહેર ટયુનિસી વસતિ ૨ લાખની છે, એની વાર્ષિક પેદાશ ૧૦ કરોડ ફ્રાન્કની અને ખચ પણ તેટલું જ છે, દેશ ખેતીવાડી ઉપર નસે છે.

ટયુડીકોરીન : મદ્રાસ હાલાકામાં એ એક મુખ્ય જંદર છે. ટયુડીકોરીનની વસતિ ૧૮૩૧ માં ૧૦,૦૬૨ ની હતી. હમણાં ૧૧૧ લાખની છે. જંદર ઉપર માલ ઉતારવા ચકાવવાના હકમાં બંધેલા છે, ૫૦ લાખ રૂપિયા ખર્ચની નવા હકાબાખ્યા છે. આ જંદરના કુલ વ્યાપાર ૩૦ લાખ રૂપિયા જેટલો છે. દર વરસે પાંચસો સ્ટીમરો આ જંદરે આવે ભય છે.

ફ્રાન્સવાલ : ઇસિલુ આફ્રિકાના બ્રિટિશ અમલ નીચેનું આ મુખ્ય સ્થાન છે. ઇસિલુ આફ્રિકામાં ફ્રાન્સવાલની મુખ્ય વસતિ બોઆર ભંડના અર્ધ યુરોપિયનોની હતો. ઇ.સ. ૧૯૦૦માં અંગ્રેજોએ ફ્રાન્સવાલને છતી લીધું. ઇ. સ ૧૯૧૦માં ઇસિલુ આફ્રિકાના સંસ્થાનમાં એને રામાની સંસ્થાની કરત્તે આપવામાં આવ્યો, ફ્રાન્સવાલનું ક્ષેત્રફળ ૧,૧૦,૪૫૦ ચો. માઈલોનું છે. એ દેશમાંના બોઆર લોકો દશીઓને અને હિંદીઓને થણા પિકારે છે. માનવતાના હક્કો પણ આપવા રાહ નથી. ફ્રાન્સવાલમાં આ લાખ યુરોપિયનો છે. ત્યાંના સીટીઓની વસતિ ૭ લાખ જેટલી છે. હિંદીઓ પણ થોડા હતા છે. હિંદીઓ વિરૂદ્ધ સખત દેહાડ બોઆરોએ ઉપાડી છે. ફ્રાન્સવાલની અને આખા ઇસિલુ આફ્રિકાની રાત્રયની પ્રિટોરીઆ છે, પણ જોઈ નેસબર્ગની વસતિ વધારે છે. એની રાત્રયની પેદાશ ૨૪૪ લાખ પાઉંડ અને અર્ધ ૧૬ લાખ પાઉંડનું છે. ફ્રાન્સવાલ જગત આખામાં કોથી મોટા પ્રમાણમાં સોનું પેદા કરનાર દેશ છે. ત્યાં ૧,૧૦,૧૨,૩૪૦ ફ્રાન્ક સોનું ૧૬૩૩માં નીકળ્યું હતું. વર્તમાન ૧ અબજ રૂપિયાની કિંમતનું સોનું દર વરસે નીકળે છે. ઇસિલુ આફ્રિકાની પાલમિન્ટ ફ્રાન્સવાલના પ્રિટોરીઆ નગરમાં મળે છે.

ટ્રેડ યુનિયનોના—મનુરોના સંધે હિંદમાં ટ્રેડ યુનિયનોની સ્થાપના કરી છે. ઇ. ગ. ૧૯૨૮માં એની રાષ્ટ્રવાદ થય હતી. પરંતુ હુકા હુકા ધંધાઓમાં રોકાયેલા મનુરોમાં એક સંધ નથી. કામદારોના પનાર વચરાવે, કામના કલકાં બ્રાઈ કરવાવા કામદારોની આરોગ્ય અને વાર્ષિક હાવન મુધારાથી વગેરે એના કાર્યક્રમ છે. સંપૂર્ણ એકસંધીના અલગલગ કામ દીપી નીચેનું નથી. હકાલો પકાવથી એ જેનું મુખ્ય શસ્ત્ર છે. હિંદમાં ૧૯૩૮-૪૦માં ૧૧૬ ટ્રેડ યુનિયનોના કુલ સાંચે ૫,૧૧,૧૩૮ હતા. જેમનો આવક ૨ લા,૩૮,૦૦૦ની હતી. ૧૯૩૮માં બ્રિટિશ હિંદ ટ્રેડ કાઉન્સિલ સ્થાપાઈ હતી, પરંતુ મનબેદાઈ એના છે, ૧૯૪૪માં કુલ ૩૫૬ હાથાલ પકી હતી. આજનાવામાં મનુરો પર લાગવમ થવાની સંસ્થા મનુરમકાળન છે.

આથી દરેક વસ્તુ ખરીદવા અને વેચવા માટે ગ્રામદારી, શહેરની, કસબાની અને જિલ્લાઓની સરકારી મંદલોએ સ્થાપવામાં આવી છે. આ સર્વે સરકારી મંદલો ખસે પસરે એકત્રિત નીચે સંકલપેલી છે. આખું તંત્ર ખૂબ વ્યવસ્થિત અને મુંદર છે. જિલ્લાની દરેક ચીજ સરકારી ધોરણે પ્રત્યક્ષ બંધાયેલી છે. આખા જનતામાંથી જેવી સરકારી વસ્તુઓ વ્યાપકતા અને વિશાળતા બીજા દેશ પસંદ દેશમાં નથી. પ્રત્યક્ષ, સત્તાની અને સ્વાસ્થ્યવાળી છે.

ઈ. સ. ૧૬૭૦ માં ડેન્માર્કનો પાક ખરાબ થયો અને પ્રત્યક્ષ ખેતીનો ધંધો ખૂબ પડખાલનનો ધંધો રહી ગયો. હવે ડેન્માર્ક એવાં મુંદર દુરદુર અને દૂધ દેનારાં જનવરો આખા જનતામાં કમિયો મળવાં શરૂ થયાં છે. ખેતી માટે ધોરણ જમીન રાષ્ટ્રીય જમીનમાં ધારા ઉઘાડવામાં આવે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે ધોરણ જમીન રાષ્ટ્રીય રીતે કરવા નથી. ડેન્માર્કમાં પણ ઉછેર કામ રાજ્ય અને પ્રત્યક્ષ રાષ્ટ્રીય અને ખૂબ મુંદર રીતે કરે છે. પડખાલન વધેલા ખૂબ સ્વસ્થ રખાય છે. એમને વળતે કરી આવતું અપાય છે. દૂધ,

માખણની પેદાશની નોંધ નિયમિત રખાય છે. જરા દૂધ, માખણ વડાં કે શા માટે વડાં તેની તપાસ રખાય છે. સરકારી અને સરકારી મંદલોના પણ ચિકિત્સકો દરેક જનવરને જરૂર ચકાસીને તપાસે છે. આપણી ભેંસ કરતાં ડેન્માર્કની માથ વધુ દુધ અને માખણ આપે છે.

ડેન્માર્કમાંથી ૩ કરોડનું માંસ, દૂધ, ઈંડાં અને માખણ યુરોપના બહાર દેશોને પૂરા પાડવામાં આવે છે. ડેન્માર્કમાં દોલતો કે બીજી વસ્તુઓ નીકળી નથી, પરંતુ લોકો મોટા પ્રમાણમાં માછીમારો ધંધો કરે છે. ત્યાં મોટાની સંખ્યા ૧૫,૭૪૦ ની હતી. દર વર્ષે ૨૫ થી ૩ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની માછલીઓ પકડાય છે. દેશના લોકો આખાકે મુખી છે.

હમણાં આ રાજ્ય જર્મનીના હાથમાં આવ્યું છે. ટેન લોકો રચના પ્રત્યક્ષ છે. બીજી પછાત પ્રત્યક્ષ સુધારા કે તેમના ઉપર રાજ્ય કરવા માગના નથી. એ પ્રત્યક્ષ પોતાની મદદ અને સંપત્તિ સેના આરોગ્ય, વિકાસ અને નિસાચ માટે સંયુક્ત કાર્ય કરે છે.

કચ્છ દ્વંદ્વ ઇન્ડિયન: વેસિકિક મહાસાગરમાં કચ્છ
લેકોના કપાળના કેટલાક ગોરા જેટા છે તેમાં ભવા
જેવા જેટાના તેા ગીચ અને સુમરૂત પ્રભ વસે છે
કચ્છ ઇન્ડિયન નીચે સુભળ જેટા છે.

જેટા સેવકળ વસતી કર માઈલ
મનુષ્ય સંખ્યા

ભવા અને મહારા	૫૧,૦૫૭	૪,૧૭,૧૮,૭૩૫	૮૧૭.૨
સુમાત્રા	૧,૭૦,૦૦૦	૮૦,૦૦,૦૦૦	૧૪ થી ૪૮
બીઆન કીંગા	૧૨,૫૦૩	૨,૬૮,૩૨૬	૨૩
બાકા	૪,૫૪૮	૨,૦૫,૪૩૩	૪૫
બીલીકોન	૧,૮૭૨	૭૨,૪૦૬	૩૬.૨
બોનિઆ	૨,૦૦,૦૦૦	૪૪,૦૦,૦૦૦	૮૧
સીલીબેસનો જેટ	૭૩,૦૦૦	૪૨,૦૦,૦૦૦	૩૨
મોનકા જેટા	૧,૧૬,૦૦૦	૬,૦૦,૦૦૦	૫
બીલ જેટા	૨૬,૦૦૦	૩૫,૦૦,૦૦૦	

કુલ ૭,૩૩,૨૬૧ ૬,૦૦,૨૬,૮૩૬

આ સર્વે જેટામાં સુખળ વસાહ વસે છે ખૂબ વનરપતિઓ
ઉચ્છ છે ભવા અને બાલી સિવાયના જેટાની પ્રભની સંસ્કૃતિ
નીચી છે. વસતીના સુખળ બાગ વ્યાપક હિંદુ અને શ્રીધર
હોતા. હવે સુરિસેના યદ ગયા છે, ભવાને હમણાં આ જેટા
છાની લીધા છે. અમેરિકાના જમીન, સાગર અને વિમાની
સેના આ પ્રદેશો અને જેટા છતવા માટે ભગીરથ પ્રયત્નો કરે છે.

કચ્છ ગીની (સુરીનામ): દક્ષિણ અમેરિકામાં કચ્છ
લેકોનાં એ જેટ છે, એમને કચ્છ વેસ્ટ ઇન્ડીઝ પણ કહે છે, એનું
સેવકળ ૫૪,૨૬૧ ચો. માઈલ છે. વસતી ૧,૬૧,૦૦૦ આલેસોની
છે સીડીએ અને અમેરિકન ઇન્ડીઅનોની સુખળ વસતી છે.
સુખળ પેદારા ખાંડ, લેકોઆ, કેપી, કાકી, ચોખા, મહાઇ, સોડા
અને બેકાઇટ ધાતુના છે. કુરાકાવના જેટા પણ એ જ મહા-
સાગરમાં આવ્યા છે. એમનું સેવકળ ૪૦૩ ચો. માઈલ અને
વસતી ૮૦,૦૦૦ ની છે.

કુપ્ડીન : આપરલેન્ડ (આપર) નું એ સુખળ
સહેર છે. એની વસતી ૩૫૫ લાખની છે.

કરખન : દક્ષિણ આફ્રિકાના નાતાલ પ્રાંતનું
સુખળ સહેર છે. યુરોપિયનોની વસતી છે.

કાન્ગીઝ : પોલાન્ડને સમુદ્રનું ખાડું ઉપયોગ
માટે મળે તે માટે પૂર્વ જર્મનીનું આ ખંદર પ્રભસંબદ
વલિવટ નીચે રાખવામાં આવ્યું હતું એનું સેવકળ ૭૫૪ ચો.
માઈલનું છે. વસતી ચાર લાખ મનુષ્યાની છે. ૧૬૩૬ થી ૧૪
થયેલા વિશ્વના મહાપુદ્ગલ એક કારણે કાન્ગીઝ ખંદર છે.
જર્મનીએ એના કબજે રાખ્યા હોવા છે.

કાર્ડીનલ્સ : બોસ્ફોરસની સામુદ્રમુખિની સાંકડી
પગી ભૂખ્ય સમુદ્રમાંથી કાળા સમુદ્રમાં જાય છે. એ કાર્ડીની
કુકમત નીચે છે. ૧૬૧૪-૧૮ ના વિષ્વયુદ્ધમાં આને માટે અંગ્રે-
જોએ મોઢું યુદ્ધ કર્યું હતું. અંગ્રેજોને કાર્ડીની પરાલભ કર્યો
હોતા રશિયા એ આઈ લેવા યજી હતુંકે છે સમુદ્રમુખી એને
ખઠાર નીકળવાનો એક જ એ જ માર્ગ છે. કાર્ડીની એની મનુષ્ય
કિલ્લેખાંથી કચે છે.

કેન્નાડ : યુરોપનું આ એક નાનું રાજ્ય છે.
આ રાજ્યનું સેવકળ ૧૫,૫૭૧ ચો. માઈલ છે. વસતી ૧૬૩૦
માં ૩૫૫ લાખની હતી. હમણા ૪૦ લાખની છે. આમાં ૧૫૫
લાખ આલેસો સહેરોમાં અને ૧૮૫ લાખ ગામડાઓમાં વસે
છે તેમાં રાજ્યવાની કોપનહેગનની વસતિ ૭૫૫ લાખ જેટલી છે
વસતીના મોટા ભાગ પ્રોટેસ્ટન્ટ ખ્રિસ્તીના છે. શિક્ષણ દરજ્જામાં
હોવાથી પ્રભના સર્વે ભાગ સુશિક્ષિત છે એ વિશ્વવિદ્યાલયો અને
અનેક કોલેજો છે. દેશમાં પ્રભક્રિય હિતના માટે રાજ્ય ખૂબ યત
ખચે છે. બેકારી, વૃદ્ધ, અપંગ અને અસાગને પેનાને મળે છે.
ભાગ્યેને પણ રાજ્ય શિખણખર્ચે આપે છે. રાજ કીર્તીઅન
દક્ષિણે છે, પણ સર્વે સત્તા પાર્લિઅમેન્ટના હાથમાં છે. નાના
જાળકોની પણ રાજ્ય સંભાળ લે છે કેન્નાડ રાજ્યની પેદારા
૩૮૫ કરોડ કોનર અને અર્ચ ૩૮૫ કરોડ કોનર થયુ હતું.
(૧૮૩૫-૩૬ માં) તેમાં શિક્ષણ પાળળ ૬૫ કરોડ કોનર અને
ગરીબ અપંગ, વૃદ્ધ અને જાળકોને સહાય તરીકે ૧૩ કરોડ
કોનર દર વરસે ખર્ચાય છે.

કેન્નાડ એ આખા જગતમાં સહકારી ધોરણે કામ કરવા
માટે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યું છે. પ્રભમાં ૫૨૨૫૨ ખૂબ સહકાર છે.

આથી દરેક વસ્તુ ખરીદવા અને વેચવા માટે આનર્કની, શહેરની, કસ્ટોમરની અને નિર્વાહીની સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવામાં આવી છે. આ સર્વે સહકારી મંડળો ખૂબ પરસ્પર એકત્વની નીચે સંકળાયેલી છે. આખું તંત્ર ખૂબ અવરિયન અને મુક્ત છે. નિર્વાહીની દરેક ચીજ સહકારી ધોરણે પ્રભુ ખરીદે-વેચે છે. આખા જગતમાં એના જેવી સહકારી વ્યવસ્થાની વ્યાપકતા અને વિશાળતા ખીલ કોઈ પણ દેશમાં નથી. પ્રભુ મુખી, સંતોષી અને સ્વાસ્થ્યવાળા છે.

ઈ. સ. ૧૬૭૦ માં ડેન્માર્કને પાક જરાળ યગથી પ્રભવે પેત્રીનો ધંધો મૂળે પશુપાલનનો ધંધો સ્વીકાર્યો. દલે ડેન્માર્ક જેવાં મુક્ત દુશ્મન અને દૂધ દેનારાં જનવરો આખા જગતમાં કંઈયે મળવાં મુશ્કેલ છે. પેત્રી માટે ધોડી જમીન રાખીને ધાણની જમીનમાં ઘાસ ઉગાડવામાં આવે છે. આપણે જાણીએ તોર પણ શાસ્ત્રીય રીતે કરતા નથી. ડેન્માર્કમાં પશુ ઉછેરનું કામ રાજ્ય અને પ્રભુ શાસ્ત્રીય અને ખૂબ મુક્ત રીતે કરે છે. પશુઓના તંબોલા ખૂબ સ્વચ્છ રખાય છે એમને વળગ કરી ખાવાનું અપાય છે. દૂધ,

માખણની પેદાશની નોંધ નિયમિત રખાય છે, જરા દૂધ, માખણ ઘટ્ટું કે સા માટે ઘટ્ટું તેની તપાસ રખાય છે સરકારી અને સહકારી મંડળોના પશુ ચિકિત્સકો દરેક જનવરને ફર અકબાડીને તપાસે છે. આપણી ભેંસ કરતાં ડેન્માર્કની ગાય વધુ દૂધ અને માખણ આપે છે.

ડેન્માર્કમાંથી ૬ કરોડનું માંસ, દૂધ, ઈંડાં અને માખણ મુરો-વના બહાર દેશોને પૂરાં પાડવામાં આવે છે. ડેન્માર્કમાં કૌણે કો બીજી યાત્રા નીકળી નથી, પરંતુ લોહો મોટા પ્રમાણમાં ખાખીમારનો ધંધો કરે છે ત્યાં બોટોની સંખ્યા ૧૫,૭૪૦ ની હતી દર વર્ષે સા થી ૩ કરોડ રૂપિયાની કિંમતની માછલીઓ પકડાય છે તેમજ લોહિ આખાદ મુખી છે.

કમણાં આ રાજ્ય જર્મનીના હાથમાં આવ્યું છે, ડેન લોહો સ્વતંત્ર પ્રભુ છે બીજી પડાવ પ્રભુને સૂસવા કે તેમના ઉપર રાજ્ય કરવા માગતા નથી. એ પ્રભુ પોતાની મહેનત અને સંપત્તી સૌના આરોગ્ય, વિકાસ અને નિશાવ માટે સંયુક્ત કાર્ય કરે છે

૬ : પંચમીશમે ભૂજાશર, આનો અર્થ બેવડું
પણ થાય છે આ ભૂજાશર પર ખાસ શબ્દો નહિ
હોઈ આપ્યા નથી

દાંદલપુર-સુદામકા દાંદલપુર કે ખાસ ડરીને
ધાવલપુર તરીકે ઓળખાતું આ ગામ અબ્ક કાઠીઓને તાલુકો
હતો. સુદામા રેલ્વે સ્ટેશનથી ૨૩ માઈલ અને સુદામકાથી ૧૩
માઈલ દૂર છે

એથી કલકત્તા છે કે, અણ્ણીલવાક પાટણના કાચ સોલ છીની
રાણી મીનહેલી સંગર્ભા હતી એ સમયે ઘોળકા નવા આઈમ
અહીંના સિદ્ધના રાઈન કરવા હિતરી હતી ઇમિયાન એને યુન
પ્રસવ થયો, એટુ નામ સિદ્ધત્ત રમરાણ કાયમ રહેવા માટે
સિદ્ધરાજ પાકવામા આપ્યું સિદ્ધરાજ ત્યારે પાણીની ગાદીએ

ઝેડો, ત્યારે તેણે પોતાની જન્મભૂમિના ગામને કાંટ અને અકાલ
તબાવ જીવાન્યો

ઇ સ ૧૭૦૦ માં ખજડો પાસેથી દાંદલપુર છતી લેવા
માટે ખાસપાસના ચણ કાઠીરોએ પ્રયાસ કર્યા હતા, પણ હાર્યા
હતા ઇ સ ૧૭૮૬ માં સાચલા અને વઢવાણના કાઠીરોએ
દાંદલપુર પર ચડાઈ કરી. પણ તેમને બંનેને ગોદક ખખડે
સરમીસા કરી પાછા મોકલ્યા ઇ સ ૧૭૯૬-૧૭ માં જૂનાગઢના
નવાજ હમીદખાને પોતાનું લશ્કર લઈ દાંદલપુરને ઘેરી માલ્યો
પણ ૩ મહિના સુધી ગોદકે દક્કર નીસી વિજય મેળવ્યો હતો

દોર આંખો : ગોવા પ્રાતર્ભા આ સાધારણ
કર્તા કાંક થાય છે તેના પર માગશર મહિને આખાના નેર્વ
ગોળ ફળ આવે છે એના સાચતા થાય છે

૭ : ૨૬ મો ભૂજાશર વાગીયો ગણાય છે.
એના પાના કાઈ શબ્દો મળતા નથી

૧૪ : આ મીનિયોનમ ઝીલાનીકમ નામના વૃક્ષની ઘાસ છે. ઘાસ ઉતારીને એને તડકે સુકાયાથી ગ્રાન લીટો થઈ નળ છે એની પેદાશ લોકોમાં ઘણી થાય છે. હિંદમાં થોડી થાય છે. ૬૨ એકરે ૧૫૦ રવલ તજ પેદા થાય છે. પૂર્વ બંગાળ, ખાસીની ટેકોચી [આસામ] અને મહારાષ્ટ્રમાં પણ તજ થાય છે, બધું જ થોડા પ્રમાણમાં નિકાસ થાય છે, પરંતુ લોકો અને બીજા કિષોપ્રાથી આમદાની ઘણી થાય છે.

તજની ધાવ ઘણી ભવની હોય છે, ગીડી ધાવને તજ કે શાલીમીની કહે છે. ભડી ધાવને કેસીઆ કહે છે બનેમાંથી તેવ નીકળે છે. લોકોમાં એ જાહના મોટા અરણ્ય છે, તજ વાસના જાહની ધાવ કાઠી તડકામાં સૂકવે છે. તજના જૂથના પૂળની ધાવનું અને ફળનું તેજ કાઠે છે. ફળમાંથી સાઈ તે નીકળે છે તજ મસાલામાં કામ લાગે છે.

તજના શુદ્ધિ-મીઠી, તીખી, કંઠ શુદ્ધિકારક, લઘુ તથા ગરમ છે. વાયુ, ઉષ્ણ, ખરબ જેવેરેના નાશ કરે છે. સંધિવામાં એના તેવને ચોપડે છે. શરકીના માથામાં તજ ખસી લેવ લગાડે છે. આયુર્વેદમાં એ ઔષધ તરીકે વપરાય છે.

તમાકુ : તમાકુ ઘણી જાતની થાય છે, હિંદમાં પણ શબ્દાવ, મદ્રાસ, અને બીજા પ્રાંતોમાં ભવભવની તમાકુ ફળે છે. તમાકુ હિંદની અસલ વનની નથી, પ્રાચીન આર્યો તમાકુ વિરે કંઈ જાણતા નહોતા પૌર્ણાનિક લેકિએ ૬ સ ૧૫૦૦માં તમાકુ હિંદમાં પ્રથમ કાબલ કરી હિંદમાં સુખ્યત્વે બે ભવની તમાકુની વાવણી થાય છે, [૧] નીકાડીઆના ટેલેકેકમ અને [૨] નીકાડીઆના રસ્ત્રીકા તેમાં હિંદમાં સામાન્ય રીતે પ્રથમ ભવની ઉગાડવામાં આવે છે, હિંદમાં બંગાળ, મદ્રાસ બિહાર અને એરીસા અને ગુજરાત ખાતે તમાકુના પકાસ થાય છે. હિંદમાં અમેરિકાની વર્જનીઆ એવી જાણી તમાકુ બધું જ થોડી થાય છે, ૮ મા ૧૯૪૧-૪૨માં તમાકુ ૩ કા કરોડ રવલ, કિંમત રૂપિયા ૪ કરોડની પરદેશો ખાતે ચડી હતી. આગલે વરસે એનાથી ૧ કરોડ રવલ તમાકુ વધારે ચડી હતી હિંદમાં તમાકુની સીમારેટો બનાવવાનાં થોડાં જ કારખાનાઓ છે, આથી ૯૫ ટકા તમાકુ કાચી જ હિંદમાંથી પરદેશો ખાતે નિકાસ થઈ હતી. શ્રેલંકા, ચીન, એકન, લોકો જેવેરે રીા ખાતે તમાકુની નિકાસ થાય છે, હિંદમાં તમાકુનો અનિશ્ચ

મેટો ઉપયોગ બાકી, ટુકડા, સુવણી અને ચાવવા માટે થાય છે. હિંદી સરકારે તમાકુની પેદાશ ઉપર મોટી પેદાશ-નકાત લાખી છે.

૪ સ ૧૯૪૧-૪૨માં પરદેશો ખાતેથી કુલ ૧૧ કરોડ રવલ તમાકુ કિંમત ૧. ૨૧ કરોડની આમદાની થઈ હતી, આમાં સીમારેટ બનાવવાની તમાકુ ૧ કરોડ ૩૫ લાખ રવલ, કિંમત ૧ ૨ કરોડની હતી, અમેરિકાથી જ આ તમાકુ સુખ્યત્વે આવેલ હતી, ૧ જથ્થા લાખની તેયાર સીમારેટ આમદાની થઈ હતી.

તમાકુનું વ્યસન ધણીખરા માણસોને હોય છે સીમાર અને બાકી રીએ એ વધારે વપરાય છે તમાકુ ખાવાથી મોમા કુર્મીય આવે છે કાંતેને ટુકડાલ કરે છે, કંઈ પેદા કરે છે, આએને માટે પણ સાઈ નથી. તમાકુના શુદ્ધો તીક્ષ્ણ, ઉષ્ણ, મહાર, કામક, કંઠી, મુદ્ધિ મંદ કરનાર, લીખી છે, એમાં કંઈ છે

તમાલપત્ર : તજ જેવાં તમાલપત્રનાં પણ વૃક્ષો લોકોમાં થાય છે તમાલવૃક્ષનાં પાંડાંને તમાલપત્ર અથવા તેજપત્ર કહે છે તમાલપત્ર ઔષધો અને મસાલામાં વપરાય છે એ પાંડા વગુજાર પહોળા અને ચાર આમળ લાખાં હોય છે

તલ : તલના કાળા, કાખરચિત્રા અને ઘોળા એમ ત્રણ ભવનાં લાણા થાય છે. કાળા તજ શુદ્ધમાં વધારે સારા છે. તલમાંથી તેવ કાઠી બોરાક, શાદીસ અને ઔષધ માટે ઉપયોગ થાય છે. તલ પૌષ્ટિક છે તલનું જોડા ભવવરો અને માણસોના બોરાક તરીકે ઉપયોગી છે. તલ બગર, ત્રિન્ય, શુક્ર, અભિ-દીપક, વાગોને વધારનાર, કાંતોને કિતર, આમદીને સુવાળી બનાવનાર છે તેવની માનીસ એ રવારથને માટે ઉત્તમ છે

તલની હિંદમાંથી મોટી નિકાસ થાય છે. ૧૯૪૦-૪૧ માં માત્ર ૩,૪૦૦ ટન તલ પરદેશ ખાતે ચડ્યા હતા. પરંતુ ૧૯૪૧-૪૨ માં ૮,૬૦૦ ટન તલ પરદેશો ખાતે ચડ્યા હતા, એની કિંમત ચોડ લાખ રૂપિયા ગળી હતી. બ્રહ્મદેસ હિંદનું મોટું વરાક હત, પરંતુ હવે એ બંધ થયું છે હવે અમેરિકા દર વરસે ૩,૦૦૦ ટન તલ ખરીદે છે આમાં કિંમત તજની નિકાસ વધારે હતી, હવે હિંદમાં વધારે વપરાઈ નળ છે. પેદાશના ૩-૪ ટકા જ ખાસ પરદેશ ખાતે ચડે છે.

તલનું ચાવેતર ૬૦ લાખ એકરોમાં મુંજઈ, મદ્રાસ અને મધ્ય પ્રાંતોમાં સુખ્યત્વે થાય છે એની કુલ પેદાશ આંદારે સવા

પાંચ લાખ ટન નેટલી છે. નવો પાર્ક નવેમ્બરમાં બહાર બજારમાં આવે છે.

તથા દાણામાની લગભગ ચાલીસ ટકા તેલ નીકળે છે. ગામે ગામ ચાંચીની ધાણીઓ હોય છે. ૧૯૬૪-૧૯૬૫ મહાયુદ્ધ પહેલાં તેલની હિંદમાંથી ૬૨ વરસે બે લાખ જેલન નિકાસ થતી હતી. પરંતુ હવે હિંદમાં વસનિ વધવાને લીધે ઘણું તેલ ખપી ભય છે.

તંદુરસ્તીના નિયમો : પોતાની તંદુરસ્તી સાચવવાના નીચે સુખજ નિયમો પાળવાની જરૂર છે.

- [૧] સૂર્યોદય પહેલાં ઉઠવું, રાત્રે વહેલાં સુઇ જવું. સૂતાં, ઉઠતાં પરમાત્માનું કમરણ કરવું, મનમાંથી ચિંતાઓ દૂર કરવી.
- [૨] કારણ જાત નરમ કાતણના કૂચાથી બરોજર સાદું કરી કામગીરી કરવા.
- [૩] આંખે કંડુ પાણી છાંટવું.
- [૪] ઠંડા પાણીથી છુછી ને રવાન કરવું, હવાયથી શરીર તદ્દન સુકું બનાવવું.
- [૫] શા કે કોફીને ખાંચે દૂધ પીવું.
- [૬] નિયમયાર ભોજન કરવું, લગભગ દીનનામાં સાત્તિક વ્યાહારનાં લક્ષણ નીચે સુખજ આપવાં છે, આયુ વધારનારાં [ધી, દુઃ, ખાસ] બળવડે, બળ અને આરોગ્ય જાધારનાર, રસવાળા, ચીકણા, હૃદયને આનંદ આપનાર, સુખ પ્રીતિને આપનાર સાત્તિક આહાર છે. અનાજ, તેલ, મસાલા નવારે ન વપરાય, હોય એવાં દારૂશાક, ફળફળો, દૂધ, દહીં, ઊંચા અને સુકાં ફળો સાત્તિક ભોજન છે.

[૭] પોતાની ભૂખના પ્રમાણમાં મધ્યમરસ ખાવું, ખાવામાં કંઠી ઉતાવળ નહિ કરતા ધીમેધીમે આવીને ખાવું, ખાવા સમય આનંદમાં વિતે રાખવું. ખાધાં પ્રજી પા કંઠહિ પાછી પીડું આંતર્યાકાર કરાવે નહિ.

[૮] વળી કહ્યું છે કે—

દ્વો ભાગો પૂરવેદનૈસ્તોવૈનૈકંપ્રવરેત્ ||
મારુતસ્ય પ્રવારાધૌ ચતુર્થમવશેષયેત્ ||

આપણે વધારેમાં વધારે ખાતા હોઇએ એ પ્રમાણનો અર્થો ભાગ ખાવો, ચોથા ભાગનું પાણી પીવું અને છેવટેનો ચોથો ભાગ પવનના અવરજવર માટે ખાલી રાખવો.

[૯] સંપૂર્ણ અવરુકળ વસ્ત્રો પહેરવાં.

[૧૦] સૂર્યોદય પહેલાં સેવન કરવું. દરેક કામ નિયમીત કરવું.

[૧૧] કારણ સારી કસરતો કરવી.

[૧૨] મન સાફ આવે તે માટે સાક અને ફળ-લ વીક પ્રમાણમાં ખાવાં, બજારની રાપેલી ચીજ ખાવી નહિ, તમાકુનું સેવન બીડી અથવા ઠાઇ રીતે કરવું નહિ, લાલિયાં દહીંવડાં, મિકાઈ વગેરે અતીશય પ્રમાણમાં ખાવાં નહીં.

તાજેતરે યુદ્ધોનું ખર્ચ : જગતનાં મહાન યુદ્ધોનું ખર્ચ નીચે સુખજ થયું હતું:

યુદ્ધ	સમય	મતુખ્ય સંહાર	સીધું ખર્ચ (હિસાબમાં)
નપોલિયન સાથેના	યુદ્ધો ૧૭૯૦-૧૮૧૫ રા	લાખ ૩	અબજ ૭૦૨
રશિયા સાથે			
ક્રીમીયાનું યુદ્ધ	૧૮૫૪-૫૬	લાખ ૧૧૧	" "
અમેરિકાનું આંતરયુદ્ધ	૧૮૬૧-૬૫	લાખ ૭	" "
સા-સ-ભર્મની યુદ્ધ	૧૮૭૦-૭૧	લાખ ૩૧	" "
ફ્રાન્સ-પ્રાન્સનું યુદ્ધ	૧૮૭૪-૭૫	લાખ ૨	" "
વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૪-૧૮	૧ કરોડ	૧૮૬ અબજ
હબર્સનું યુદ્ધ	૧૯૩૬ થી રા ૨ કરોડ	૫૦૦ અબજ	" "

તારાઓની સંખ્યા : અખ્યાત ખગોળશાસ્ત્રીઓએ તારાઓની વિશા સંખ્યાની જૂઠ્ઠા પ્રકાર પાઠ્યો છે. આખીને એવાઈ રાકાય એવા તારાઓની સંખ્યા માત્ર ૭,૦૦૦ ની જ છે. રૂબીનથી એવાઈ રાકાય એવા તારાઓની સંખ્યા એક ખગોળશાસ્ત્રી રીતે લાખની જણાવે છે. બ્યારે હબર્સની ઉલ્લી રાખ સુખજ તારાની સંખ્યા ૧૧૦ કરોડ નેટલી મોટી છે, તારાઓ અતિદૂરપણથી નાના હોવાય છે, પણ ઘણા તારા આપણા સૂર્ય નેટલા મોટા છે અને કેટલાક તો સૂર્યથી ૨૦ ગણા મોટા છે. કોઈ રાશ્ત્રી તારા તો સૂર્ય કરતાં ૨૦૦ ગણા મોટા છે.

તાંબુ (Copper)-હિંદમાં લુહા લુહા પ્રાંતોમાં તાંબાની ધાતુ છે. પણ ગિઝારના પ્રાંતમાં ૬૨ વરસે ૬ થી ૭ હજાર થયું નીકળે છે. ૬૨ વરસે ૩૦ લાખ રૂપિયાની કિંમતની ધાતુ કાઢે છે. હિંદમાં પહેરોથી મોટી રકમનાં મંજાનાં તપાં વાસણો માટે આવે છે.

ટુર્કી : ટુર્કીનું રાજ્ય યુરોપમાં અને એશિયામાં આનું છે. ટુર્કી એ પ્રભુસત્તાક રાજ્ય છે. ટુર્કીના રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૨,૬૪,૪૧૬ ચો. માઇલ છે. તેમાં માત્ર ૬૬ હજાર ચો. માઇલનો પ્રદેસ યુરોપ ખંડમાં આવેલો છે. ટુર્કીની વસતિ ૧૧ કરોડ મતુખ્યોની છે. પ્રભુને લગભગ બધો લાગ સુરિશ્વમ ધર્મ માને છે, પરંતુ ધર્મચિંતા અને ધર્મ જીવનને હેરાવટો દેવામાં આવેલો છે. સુખજ સહેરે કોનસ્ટેન્ટીનોપલની વસતિ ૭ લાખની છે. ટુર્કીમાં ૭,૦૦૦ નિશાઓમાં ચાર લાખ વિદ્યાર્થી અને ૨ લાખ વિશ્વવિદ્યાલયો ભણે છે ટુર્કીની સરકારી પેદાશ ૧૮૦ કરોડ ટુર્કી પૌન્ડની અને ખર્ચ પણ તેટલું જ છે. ટુર્કીનું કમ્પે ૬ કરોડ ટુર્કી પૌન્ડનું છે. ટુર્કી લોકો સારા લહેરવા છે; પરંતુ એકો ગતીજ છે- રોમમાં સૈને માટે ક્રાન્નિયાત નોકરી છે. ટુર્કી જેની પ્રધાન ક્ષેત્ર છે. જેની ખેતીને આધુનિક પદ્ધતિ ઉપર મુકવાની કારોજ ચાલ છે. તમાકુ, અનાજ, અંજીર, રેશમ, છત્તનું તેલ, સુકાં ફળો, ચામડાં, ઊન અને કપાસની સુખજ પેદાશ છે. તમાકુ ૩૬,૦૦૦ ટન, છત્તનું તેલ ૧૫,૦૦૦ ટન, અંજીર ૩૨,૦૦૦ ટન, ગોશી કાશ ૫૫,૦૦૦ ટન, કપાસ ૭૫,૦૦૦ ટન, અધીલ ૩,૫૦૦ ટન જે પ્રમાણે પેદાશ ચાલ છે. ટુર્કીમાં ૫૧૧ લાખ ટોરો, ૧ કરોડ લેંઘો, ૬૦ લાખ બકરાં, ૧ લાખ ઊંઘી, ૪૬,૦૦૦ ખચચેરો, ૬ લાખ ઘોડાઓ અને ૬ લાખ બેસો હતી ટુર્કીના ખુસ્તરોને હજી સારો વિકાસ થયો નથી. પેદાશ કોમખાતુ ૮૦ હજાર ટન, કાલેસો ૧૪ લાખ ટન,

સીમેન્ટ ૧૨ લાખ ટન થાય છે. દુર્ગમાં જુદાં જુદાં કાંદી નાંખવામાં આવ્યા છે. ધર્મજીવેશની સત્તાએ ૬૨ કરાઈ છે. સો-પુરોએ સમાન હકો મળ્યા છે. દુર્ગમાં નવા નવા હોલોએ સ્થપાય છે. ખર્ચ ૬૭ પગલ મળાય. કાપડની નવી મીઠી દીલી કરવામાં આવી છે, ખાંડની મીઠી પલ્લ સ્થપાઈ છે. દુર્ગની પરદેશોથી દર વારે ૬ કરોડ દુર્ગ પૈન્ડની કિંમતનો આવ મંગાવે છે. ૬૨ કરોડ પૈન્ડની કિંમતનો આવ પરદેશો માટે ચડાવે છે. સુખ્ય આમદાની આવમાં કાપડ, ચંપ્રો, પોશાક, દોરાસીન તેલ વગેરે છે. નિરાશમાં તમાકુ, કપાસ, ખુદો ચેલા વગેરે છે. આ વિશ્વ-યુદ્ધમાં દુર્ગ તદારૂપ છે.

તેજામ (એસિડ) : આધુનિક સમયમાં દરેક પાકી થીજી જનારવા માટે તેજામ અવિરત્ય ઉપયોગી પદાર્થ છે. એ પદાર્થ હિંદમાં હજી સંપૂર્ણપણે જાનાઈ નથી. પરંતુ જોતો રસાયણ વરકે અત્યંત ઉપયોગી છે.

(૧) સમ્યુદિક એસિડ-હિંદમાં ઔદ્યોગિકરણ માટે સમ્યુદિક એસિડની પસંદગી જરૂર પડે છે. એને ઓર્ગેનિક ઓક્સિડીઝેશન પદ્ધતિ કહે છે. ફરી ઉદ્યોગમાં એની જરૂર છે. ઇ. સ. ૧૯૩૬ માં ૧૮,૦૦૦ ટન બનાવવામાં આવ્યા હતા, તે માટે સીસાની અને બીજી ઠેકણીથી ૪૦,૦૦૦ ટન ગંધક આપાત કરવામાં આવ્યું હતું. હિંદમાં બહુચિંતાનામાં ગંધક મળ્યું છે, પણ એનો વિકાસ કરવા ભેદભે. હિંદમાં ગંધકમાંથી સમ્યુદિક એસિડ બનાવવામાં ૨૦ કારખાનાઓ છે. એક માત્ર અમેરિકામાં ૬૨ વારસે ૭૦ લાખ ટન સમ્યુદિક એસિડ બને છે.

(૨) હાઇડ્રોક્ષોરિક એસિડ-આ તેલમ મીઠામાંથી બને છે. મંધક પણ એની બનાવટમાં વપરાય છે. હોટ ટાપલી વોરેમાં એનો ઉપયોગ થાય છે, પરંતુથી આવે છે.

(૩) પ્રસિક્ક એસિક-આ લખકર ઝેર છે, પારામાર્થી એ બને છે.
(૪) હાઇડ્રોજન એસિક-રંગ સાફ કરવા, બોધક પેપરિંગમાં કામ આવે છે. પરદેશીથી આવે છે.

(૫) સાપ્તિક એસિડ-શીયુના રસના આ તેલજ છે. આપણે ત્યાં લાંબો ટન લોજી થાય છે. છતાં આ એસિડ પણ ખરેશોથી આપાન કાચ છે. લોજીના રસ સાથે મૂનો મેળવે છે. સાથે ચંક્રને તેલજ પણ મેળવે છે. રેશમ અને કાપડ છાપવામાં એનો ઉપયોગ થાય છે. એમાંથી (1) citrate of iron (2) citrate of Potash citrate of magnesia અને citrate of Ammonia વગેરે શારીર મળે છે.

(૧) એસેટિક એસિડ, નાઇટ્રિક એસિડ આ સૌ એસિડો પરોક્ષરોધી બધામાં થાય છે.

તેલ : ખાદ્ય વસ્તુઓ તરીકે તેલનો ઉપયોગ છે.

તેમ જ શ્રદ્ધાર અને વાળોને વનારનાર વરસી પણ તેઓને ઉપયોગ છે. પારસથી મુગની તેણે મોટી રકમનાં આયાન ચાલુ છે. પશુ આ તેણેનાં ગાયડોટ તેલથી જનવેતું બ્હાઈટ તેલ (સફેદ તેલ) વીકાશ કાઢવા માટે મેળવેલું હોય છે. આથી આનાં તેણે આખું અને વાળોને માટે સારાં નથી આપણે ત્યાં એરડીઠ,

નારિયેલ અને માલના તેલને શુદ્ધ કરી માથામાં નોખવા ઉપરિબલ
 હોવા છ. તેલના ચળ્ળ જેટલું પાટી નોખી લેને થતે તથાઈ,
 સાથે કુચવાની માટીનું ગુચ્છ નોખવા જઈ. ૧૦-૧૨ ટકામાં
 તાપ પછી તેજ શુદ્ધ થાય છે. આયુર્વેદમાં ઘણાં ઉત્તમ તેલો
 જાણવાની કિચાલો છે. બીજે પ્રમાણે અસાધવાણું સાથે તેજ
 નીચે છે.

જ્યઝમાસી	તો. ૧૦	સુરંધી વાણી	તો. ૫	પાનડી	તો. ૧૦
ખસ	તો. ૧૦	કપુર અચલી	તો. ૧૦	વ્યગર	તો. ૨
નાની એકચ્છી	તો. ૫	બાથ ચંદન	તો. ૨	તજ	તો. ૨
રતનબેન	તો. ૧	લગોંગ	તો. ૨	કપુર	તો. ૧
		જરેનિયમ	તો. ૫		

તોલ-માપ:

દેશી સેના રૂપા તોલવાનું કાદક

१ बोझालार = १ रती (१.)

3 સ્તરી = ૧ વાથ (વા.)

૧૬ વાલે = ૧ ગરીબાણી (ગ.)

૨ મનીઆણા = ૧ તોણા

૩૨ વાજ = ૧ તોલો

અંગ્રેજી સાધારણ તોલનું કોષ્ટક

११ शुभ = १ औस

११ औरस = १ पाँडे

૧૪ પાઉન્ડ = ૧ શ્લોન

२८ पाणि-३ = १, ४५।६।

४ कपाटः= १ छ'प्रवेद

૨૦ ઉદ્ભવેલ ૧ દલ

અંગ્રેજી દવા માધ્યમનું ઠોપક

૨૦ એપ્રિલ નં ૧ ૨૬૫/૧

$$3 \times 14 = 42$$
$$\angle \text{BME} = \angle \text{BME}$$

१२ औंस ७ १ पाउंड

અંગ્રેજી મહિનાનાં નામ અને દિવસ

૧ જાન્યુઆરી ... ૩૧

2. 2000/01

3 भाषा 37

ପ୍ରା. ନା. ବି.	୫୦୦	୫୦୦	୭୦୦
ପ୍ର. ବି. ବି.	୫୦୦	୫୦୦	୭୦୦

५. श्री ३१

4 4 ... 30

1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808 2809 2810 2811 2812

3	જુલિય	...	...	31
4	ઓગસ્ટ			31

८ अतिरिक्त	...	...	३८
९ अतिरिक्त	...	...	३९

સામાજિક નીતિ	...	...	૩૭
સામાજિક નીતિ	...	...	૩૯

3. ଆମେରିକା	...	...	31
4. ଇଂଲଣ୍ଡ	...	...	32

१. नवंबर	...	...	३०
२. दिसंबर	...	...	३१

સૂચના : ૨૨ થોડે વર્ષે દેખાતી મંદિતાના ૧૫ દિવસ
મળવા છે. મારે દેખાતીના ૨૮ દિવસ છે કે ૨૬ દિવસ છે, તે
જોવાની રીત છે કે જે શનિ જાન્યો દોષ તેને મારે માથાના,
જે રોગ ન વધે તે તે સનનો દેખાતી ૨૬ દિવસનો અણવો,
તે મોં વધે તો ૨૮ દિવસનો અણવો.

[તોલ માપના ઠાપકો માટે જુઓ 'ઠાપકો']

થરપારકર : સીધમાંનો એક જિલ્લો, એની ઉત્તરે ધેરપુર, પૂર્વે નેસલમીર, ભેપપુર, પાલણપુર, દક્ષિણે કચ્છનું રણ અને પશ્ચિમે હૈદરાબાદ છે આ

જિલ્લામાં સિંહી અને કચ્છ ભાસાનો પ્રચાર વસારે છે આ જિલ્લો ૧૮૩૪ થી બ્રિટિશ હકુમત તમે છે ૧૮૫૦ માં બમ્બા સમયે કર્નલ ઇન્ડ્રોસે હૈદરાબાદ સુધી ફરક કરી નગરપારકર છાની લઇ ત્યાંના રાણાને ઠેક કરી, આખો વિસ્તાર બ્રિટિશ કામૂ નીચે મુક્યો અને રાણાને ૧૪ વર્ષની કેશનિકાતની સજા કરવામાં આવી ■

આ જિલ્લામાંથી ચોખા, ઘઉં, તેલીબીયા, ઢોર, થેરા વિગેરે ગુજરાત, પાલનપુર તરફ મોકલાય ■ આમલ અને બકરી હૈદરાબાદ તરફ, થી કચ્છ લાલુ અને ગુજરાતમાં, ચાહલી, મીકું વગેરે કરાચી તરફ મોકલાય ■

આમાંથી વેપાર ૧, રક્ષો મેવો, રૈશમ, રોરડી, તબાકુનો છે અને નિકાસ વેપાર ધાન્ય, ધી, ઢોર અને નીમકનો થાય છે સુષ્ક કારખાનાં ઊંઘના બરનૂસ અને પાકીટ, હટની છૂટો બનાવવાના છે

આઈમિ : આ એક ફૂલઝાડ છે એનાં ફૂલ ગુલાબી હોય છે આ સુગંધી ઝાડ થૂન ઘટાલી અને રોપનમાં થતુ હઈ છે આં ૩૫૦ વર્ષથી ઇસ્લામમાં એ હાબલ થયુ છે એના પાંદડાં ખાવામાં પણ ઉપયોગમાં આવે છે

થોર એને કાટા હોય છે. હાથીયા થોરનાં પાંદડાંનુ અથાણુ થાય ■ એની વાડ ઉત્તમ બને છે એમાંથી દૂધ પુષ્કળ નીકળે ■ જોડ થોરમાંથી દૂધ પુષ્કળ નીકળે છે એના દૂધમાં કેટલાક રસાયનો અને સોમનની શુદ્ધિ થાય ■

દક્ષિણ આફ્રિકાનું સંયુક્ત રાજ્ય: સ્થિતિનું

આ અગત્યનું સ્થાન છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના ક્રાન્તિવાદી, ઓરેન્જ ફ્રીસ્ટેટ અને નેટાલ અને કેપટાઇલની નામના વિભાગોનું એ સંયુક્ત રાજ્ય છે. ઈ. સ. ૧૯૦૦માં અંગ્રેજ સરકારે સોથેર લોકોના પરબન્ય કરી માનસવાલ અને ઓરેન્જ ફ્રીસ્ટેટ છોડી દીધા હતા. ૧૯૦૬ માં ઉપરના ચાર વિભાગોને સંયુક્ત કરી સંયુક્ત દક્ષિણ આફ્રિકાના રાજ્ય તરીકે સ્થાપના કરી હતી. આ સંયુક્ત રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૪,૭૮,૫૫૦ ચો. માઇલનું છે. તેમાં કેપ ઓફ ગૂડ હોપનું ક્ષેત્રફળ ૨,૭૭,૧૧૬ ચો. માઇલ, નાતાલનું ૩૫,૨૮૪ ચો. માઇલ, ક્રાન્તિવાદીનું ૧,૧૦,૪૫૦ ચો. માઇલનું અને ઓરેન્જ ફ્રીસ્ટેટનું ૪૬,૬૪૦ ચો. માઇલનું છે. આખા સંયુક્ત રાજ્યની વસતી ૧૯૨૧માં ૭૦ લાખની હતી. તેમાં ૧૫ લાખ યુરોપિયનો અને ૫૩ લાખ સીડીઓ હતા. લગભગ બે લાખ હિંદીઓ પણ ત્યાં વસે છે. ૧૯૨૧ પછી સીડીઓ અને હિંદીઓની વસતી ગણતરી કરાઈ નથી. ૧૯૪૧ માં ત્યાં વીસ લાખ યુરોપિયનો છે. આર્થિક, શાળિક અને સામાજિક કુલ સત્તા યુરોપિયનોના હાથમાં છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના યુરોપિયનો સીડીઓ અને હિંદીઓને ધમ્મદાય ગણે છે. ભેદનેસખમાં યુધ્ધ શહેની વસતી બે લાખની છે. હિંદીઓને આ રાજ્યમાંથી હાંધી કાઢવાની ભેદાસ હલ પણ ચાલુ છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૫૬, કાઝા, વગર, વગરે પુરતા પ્રમાણમાં પાણી છે. બનવરોમાં ટોરો ૧ કરોડ, ૫ કરોડ મેટાઓ, ગાસ કરોડ બકરો, ૧૦ લાખ કુકરો, ૬ લાખ ઘોડાઓ, ૧૧ લાખ ખરેખરો, ૭ લાખ ગાયો અને ૩૨,૦૦૦ સાંઢપૂત્રો હતાં. ૩૧ કરોડ રતલ લીન પેદા થાય છે. કપાસ પણ ત્યાં હવે ઠીક પ્રમાણમાં ઉગે છે. રોડીમાંથી ૪ લાખ ૮૫ ખાંડ બને છે. ચાની ખેતી પણ શરૂ થઈ છે. ૨૬ લાખ એકરોમાં જંગલો છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ઔદ્યોગિક પ્રગતિ સારી છે. કુલ ૭,૭૩૦ કારખાનઓ છે. ૫૨૮ દક્ષિણ આફ્રિકામાં યુધ્ધ પેદાસ સેન્ટ્રલ અને હોરાઓની છે. ૧૯૩૩ માં ૫૪૨ અબજ રૂપિયાનું સેન્ટ્રલ નિઃખનું હતું. (હમણાની કિંમત ૪૦ અબજ રૂપિયા થાય) કુલ હોરાઓની કિંમત ૧ ૪ અબજની હતી. કાચસાની કિંમત રૂ. ૧૧ અબજની હતી. તાંબુ ૧ ૩૫ કરોડનું અને કચ્છ ૧ ૬

કરોડની નીકળી હતી ચાંદી પણ ઠીક પ્રમાણમાં (૧૧ લાખ આઉન્સ) નીકળે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૧૯૩૪ માં કુલ આમદાની પૈકી ૧,૬૩,૦૪,૪૩૬ ની કિંમતની અને નિકાસ માલની કિંમત પૈકી ૧,૦૬,૧૬,૧૨૬ હતી.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૧૪,૦૦૦ માઈલ લાંબી રેલ્વેઓ છે ૩,૧૭૮ પોર્ટઓફિસો, ૨,૬૪૪ વાયરલેસો અને ૧૧ લાખ ટેલિફોનો હતા.

દેશીકરણ : જગતનું આ જૂનું રહેતું છે. આરબ બહોશોની એ રાજ્યધાની હતી. હમણાં સીરીઆના આરબ દેશની એ રાજ્યધાની છે. હમણાં આ ખેડશા માનસના વાવટા નીચે છે. ૫૨૮ આરબો સ્વતંત્રતા માટે બાદ પ્રપત્તો કરે છે. કમચકસની વસતી બે લાખની છે.

દાન્યુધ્ધ નદી : આદમ્સ પર્વતમાંથી નીકળે છે.

લગભગ ૩,૦૦૦ માઈલ લાંબી છે. યુરોપમાં જર્મની, આરશીઆ, બ્રિટિશિયો, હંગેરી, રુમાનીઆ, બલ્ગેરીઆ, બલ્ગેરીઆ થઈ એ નદી કાળા સમુદ્રમાં પડે છે. વેપાર માટે, વાહન ન્યવહાર માટે અને ખેતી માટે એનો ઉપયોગ થાય છે.

હાન્ડિલિંગ : બંગાળની સરકારનું ઉનાળાનું હવા ખાવાનું મથક હિમાલયમાં આવ્યું છે. હવા શ્રેષ્ઠ છે. અહીંથી કાંચનજંગલનું હાથું સિંચાર સરસ રેખાય છે. વસતિ પર્વત-વાસીઓની છે.

દ્વારકા : હિંદની સાત પુરીઓમાંની એક છે. એમાં શ્રીકૃષ્ણે રાજ્ય કર્યું હતું. આથી એ બારે પવિત્ર મનાય છે. દ્વારકામાં સરસ સ્વામી તરીકે ત્યાં જગતપ્રસિદ્ધ છે. એમાં શ્રીકૃષ્ણે લગવાની સેવા થાય છે. શ્રી શંકરાચાર્યનું શારદાપીઠનું ધામ પણ એ મંદિરમાં છે. દ્વારકામાં એક સોમેન્દ્રી મોદી મીલ છે જ્યાં સારું નથી. ગાયકવાડની માલિકી છે બનનગર-દ્વારકા રેલ્વેથી આ બંદર નેહાયેલું છે.

દાંતો : આપણાં દાંતોની સારી સંભાળ લેવાથી આપણી વંદરની સારી રહે છે. દાંત મીઠાના કાગળા કરી તેમણે સ્વચ્છ રાખવા. દાંત એ સીડીની મંદી છે. દાંત સારું કરવા માટે દાંતલ અને કાલસાના શુદ્ધ સારો મેનવેલ બારીક મીઠાના હાથેય કરવો. જની શહે તે સવારે અને રાત્રે સુત્રી સમયે દાંતલ કરવું

દંત મંજન-સુંઠ, મરી, તજ, લવીંગ, કાથો, મોપ, હરડે, બાળેજ સોપારી, ચાકુંડું ચુર્ણ અને કોટાળાં માથાં એનું દંતમંજન સારું થાય છે.

દિલ્હી : હિન્દુ પાટનગર છે. અતિપ્રાચીન શહેર છે. પાંચવાના સમયથી એ પ્રખ્યાત છે. અનેક રાજ્યવંશો એ શહેરમાં રાજ્ય કરી ગયા છે. મોગલ જમાનાનાં અતિસુંદર વસાવટીયા આ શહેરમાં છે. કરોડો રૂપિયાને ખર્ચે ન્યુ દિલ્હી હાથમાં અંગ્રેજોએ ખાંચું છે એના ભૂદા પ્રાંત વીકે કમિશનરના હાથ નીચે છે. સેવકળ ૫૭૩ ચો. મીલ છે, વસતિ ૬,૧૭,૦૦૦ની છે. હિન્દુઓ આ એક મુખ્ય વેપાર સ્થાન છે. દિલ્હી અનેક રેલવેઓનું જંકશન છે. દિલ્હીમાં ૭ કાપડની મીલો છે. કાપડનું આ મોટું બજાર ગણાય છે. દિલ્હીમાં સાત લોકમંડી કાઉન્સિલો છે. પાંચ બજારો કાપડવાળાં કારખાનાં છે. આંકે એન્જિનીયરિંગનાં કારખાનાં છે. ૧ સિમેન્ટ, ૧ માટી કામ બનાવવાનું, ૧ રસાયણ બનાવવાનું અને ૧ રંગો બનાવવાનું કારખાનું છે. દિલ્હી, મુંબઈ અને કલકત્તાથી ૬૦૦ માઇલના અંતરે છે. હિન્દુઓ સૌથી મોટું રેલવેસ્ટેશનસ્થાન છે. હિન્દુઓ સૌથી મોટી મંદી છે.

ક્રાક્ષ : ક્રાક્ષનાં વેલા થાય છે. ક્રાક્ષ સાધારણ શીત રંગનાં સારી થાય છે. હિન્દુઓ વધારે કરીને બજારિયાન (બીમર) તરફથી આવે છે. ક્રાક્ષમાં કાળી, કીસમીસ અને અંશુર એવી રંગોનાં ભેગાં હોય છે. ક્રાક્ષ પિત્તરામક અને કાલોપદ્ધિ કરનાર છે. પાકી ક્રાક્ષ સ્થરને કિતકારક, મધુર, તૃપ્તિકારક છે. એ ઉત્તમ મેવા છે.

દેવદાર : આનાં સુંદર વૃક્ષો ધ્રુવદેશ, બંગાળ, હિમાલય પર્વત ઉપર મળે છે. હિમાલય પર્વતમાં તે સાત હજાર ફીટની ઊંચાઈ ઉપર એની વૃક્ષો છે, એ બાક ખૂબ ઊંચું થાય છે. એનું આયુષ્ય સો વર્ષો વરસોનું છે. દેવદારનું લાકડું વેપારી કામમાં આવે છે. હંભરો ટળ લાકડું હર વરસે બજારમાં આવે છે. દેવદારનું લાકડું ક્રેમળ છે. દેવદારના લાકડામાંથી ટર્પેન્ડાઇનનું તેલ બને છે. દેવદાર ઔષધમાં પણ કામ આવે છે. દેવદારના કાંદો તાજ, અતિસાર અને હૃદયમાં કામ લાગે છે.

દૂધદહી : એ સર્વોત્તમ ખોરાક છે. બાળકથી તે વૃદ્ધ સુધેને માટે એ અત્યંત અમૂલ્ય ખોરાક છે. બિમારી અને આરોગ્યમાં એકસરણું ઉપયોગી છે. પૌષ્ટિક, શક્તિવર્ધક અને સૌના પ્રકૃતિને અમૂલ્ય આવે તેવા એ અમૂલ્ય ખોરાક છે. સુદે રાત્રિના નાસ્ત કરે છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં આ અમૂલ્ય દીક ૫૬ ટોલા નેરલી દૂધની સરેરાશ વપરાશ આવે છે. શહેરોમાં ચોક્કસ દૂધ મળતું નથી. પાણી ભેગવાને વચે છે.

દેશી રાજ્યો : દેશી રાજ્યોની સંખ્યા આમ પણ ૫૮૪ ની છે. ત્રણ મોટાં રાજ્યો ૮૨,૬૬૮ ચો. મા. સેવકળ તાલુકા હિલ્લમાં દેશપાલ, ૮૫,૮૮૫ ચો. મા. નું ઉત્તરમાં જમ્મુ અને કાશ્મીર અને ૭૩,૨૭૮ ચો. મા. નું કલ્યાન. આ મોટાંમાં મોટાં રાજ્યો, જ્યારે બાકામાં નાણે રાજ્ય બોધવારી છે. ત્યાંની નસતિ ૨૭ માણસની અને વાર્ષિક આવક રૂ. ૮૦ની છે.

દેશી રાજ્ય	સેવકળ ચો. મા.	સુવેરાશ વાર્ષિક આવક
આસામ		
મલિયુર	૮,૬૩૮	૭,૬૮,૦૦૦
બ્રહ્મચિરનામ		
કલાલ	૭૩,૨૭૮	૧૪,૪૦,૦૦૦
૧ વડોદરાનાં અને ગુજરાતનાં રાજ્યો		
વડોદરા	૮,૧૬૪	૨,૩૮,૩૭,૦૦૦
વાકાસિનોર	૧૮૮	૨,૮૩,૮૨૦
વાસદા	૨૧૫	૭,૩૮,૦૦૦
બારીઆ	૮૧૩	૧૧,૭૪,૦૦૦
ખંભાત	૩૬૨	૧૩,૦૭,૪૧૨
છોટાઉદેપુર	૮૬૦	૧૧,૨૬,૦૦૦
ધરમપુર	૭૦૪	૮,૭૨,૫૫૧
જવર	૩૦૮	૬,૨૨,૦૦૦
ભુલવાકા	૩૮૮	૫,૬૦,૦૦૦
રાજપીપળા	૧,૫૧૭	૨૫,૫૪,૪૦૧
સચીન	૪૮૬	૩,૭૬,૦૦૦
સંત	૪૬૪	૩,૬૦,૮૧૮
ભૂતાન	૧૮,૦૦૦	૩,૫૦,૦૦૦
મધ્ય હિંદ (બોપાળ એજન્સી)		
બોપાળ	૬,૬૨૪	૮૦,૦૦,૦૦૦
નરસિંહગઢ	૭૩૪	૭,૪૨,૦૦૦
રાજ્યકે	૬૬૨	૧૦,૭૬,૦૦૦
મધ્ય હિંદ (બહેલગંડ એજન્સી)		
બહેલગંડ	૧,૧૩૦	૭,૫૫,૦૦૦
દતિયા	૬૧૨	૧૩,૬૬,૦૦૦
ઝોરહા	૨,૦૮૦	૧૩,૮૨,૦૦૦
ખના	૨,૫૬૬	૩,૫૦,૦૦૦
મધ્ય હિંદ (ઇટોર એજન્સી)		
ઇટોર	૬,૬૦૨	૧,૨૬,૪૫,૦૦૦
રેવા	૧૩,૦૦૦	૫૧,૮૦,૦૦૦
મધ્ય હિંદ (ગાળવા)		
ગાળવા	૧,૧૦૮	૧૦,૮૩,૦૦૦
ધાર	૧,૮૦૦	૧૭,૬૦,૦૦૦
ગાજપા	૧,૩૩૬	૪,૨૮,૦૦૦
રવલપત	૬૬૩	૧૦,૦૦,૦૦૦
પૂર્વનાં રાજ્યો (બંગાળ સ્ટે. એજન્સી)		
કુચ બિહાર	૧,૩૧૮	૨૬,૬૩,૦૦૦
ચિત્રા	૪,૧૧૬	૨૬,૪૪,૦૦૦
મધુબની	૪,૨૪૩	૨૬,૪૧,૦૦૦
પૂર્વનાં રાજ્યો (ઇસિંગઢ સ્ટેટ એજન્સી)		
કલકત્તા	૩,૭૫૫	૬,૨૫,૦૦૦
પટણા	૨,૫૧૧	૮,૦૭,૦૦૦

ગ્વાલિયર, બનારસ અને રામપુર

ગ્વાલિયર	૨૬,૩૬૦	૨,૬૦,૬૫૦૦૦
બનારસ	૮૭૫	૧૯,૩૮,૩૦૮
રામપુર	૮૬૨	૪૫,૫૦,૦૦૦
દેશખાંડ	૮૨,૬૬૮	૮,૪૨,૧૩,૦૦૦
જમ્મુ અને કાશ્મિર	૮૫,૮૮૫	૨,૫૪,૭૬,૦૦૦

દોહાલાપુર અને દ. રાજ્યો

દોહાલાપુર	૩,૨૧૭	૪૬,૬૦,૦૦૦
દોર	૬૧૦	૫,૭૦,૦૦૦
જુનુરા	૩૭૬	૧૧,૬૦,૦૦૦
સાવલવાડી	૬૩૦	૧,૬૬,૦૦૦
સાંગલી	૧,૧૩૬	૧૫,૩૫,૦૦૦

મદ્રાસનાં રાજ્યો

કોરપ્પી	૧,૪૮૦	૮૭,૫૮,૦૦૦
પુલ્કાટા	૧,૧૭૬	૨૦,૪૭,૦૦૦
નાવલુકાર	૭,૬૨૫	૨,૪૫,૨૮,૦૦૦
ચેરુર	૨૬,૪૭૫	૩,૬૬,૬૬,૦૦૦

મૈસૂર પ્રાંત

ચિત્રાલ	૪,૦૬૦	અગ્રિયા મળ્યા નથી
---------	-------	-------------------

પંજાબનાં રાજ્યો

બાલુચપુર	૧૬,૪૩૪	૪૨,૫૬,૦૦૦
ચંબા	૩,૧૨૭	૬,૧૪,૦૦૦
ફરીકોટ	૬૪૩	૧૭,૮૪,૦૦૦
હાં	૧,૨૧૮	૨૫,૨૩,૦૦૦
કપૂરથલા	૫૬૬	૩૨,૪૬,૦૦૦
ઝેરપુર	૧,૦૩૦	૨૧,૬૬,૦૦૦
મંડી	૧,૧૩૬	૧૨,૦૬,૦૦૦
નજા	૬૪૭	૨૭,૬૧,૦૦૦
પતિઆલા	૫,૬૪૨	૧,૩૮,૭૫,૦૦૦

રજપૂતાના (રજપૂતાના એજન્સી)

બિકાનેર	૨૩,૩૧૭	૧,૨૨,૬૪,૦૦૦
સિરોહી	૧,૮૬૪	૧૦,૦૩,૦૦૦
સિક્રિમ	૨,૮૧૮	૪,૭૨,૦૦૦

પશ્ચિમ હિંદનાં રાજ્યો

બાવનગર	૨,૮૧૬	૧,૪૭,૭૬,૨૭૩
કચ્છ	૮,૨૪૬	૨૬,૩૩,૨૭૦
પ્રાંચા	૧,૧૧૭	૨૩,૦૦,૦૦૦
કોળ	૨૮૨	૨,૪૨,૭૦૮
ધર	૧,૬૬૬	૨૧,૦૦,૦૦૦

ઈંદોર	૩૩૬	૧૦,૦૦,૦૦૦
જૂનાગઢ	૩,૩૩૭	૧,૧૦,૦૦,૦૦૦
લોનલી	૩૪૩	૭,૬૬,૭૦૭
ગોંડલ	૧,૦૨૪	૫૦,૦૦,૦૦૦
મેરબી	૮૨૨	૫૬,૩૬,૦૦૦
નવાનગર	૩,૭૮૧	૬૨,૬૭,૫૦૭
પાલીનાલ	૨૮૬	૮,૧૨,૦૦૦
પોરબંદર	૬૪૨	૨૦,૦૦,૦૦૦
રાધનપુર	૧,૧૫૦	૫,૮૭,૦૦૦
રાજકોટ	૨૮૨	૧૪,૦૪,૫૬૭
વડવાલ	૨૪૨	૫,૭૦,૦૦૦
વાકાનેર	૪૧૭	૭,૩૫,૦૦૦

રજપૂતાના (પૂર્વના ૨૪ રાજ્યો)

ભરતપુર	૧,૬૭૨	૩૩,૭૪,૦૦૦
બુંદી	૨,૨૨૦	૧૨,૧૮,૦૦૦
બાલુવાડ	૮૧૩	૭,૩૫,૦૦૦
થોલપુર	૧,૧૭૩	૧૫,૭૧,૦૦૦
કોટલી	૧,૨૪૨	૭,૨૧,૦૦૦
કોટા	૫,૬૮૪	૪૭,૮૩,૦૦૦

રજપૂતાના (નવપુર એજન્સી)

અંબર	૩,૧૫૮	૩૪,૦૪,૦૦૦
કોટાનગર	૮૫૮	૭,૫૦,૦૦૦
ટોંક	૨,૫૫૩	૨૨,૪૮,૦૦૦
નવપુર	૧૬,૬૮૫	૧,૩૬,૧૩,૦૦૦
સાંઈપુર	૪૦૫	૪,૩૨,૦૦૦

રજપૂતાના (મારવાડ અને દ. રજપૂતાનાનાં રાજ્યો)

બલવાડ	૧,૮૪૬	૪,૧૩,૦૦૦
કુમરપુર	૧,૪૬૦	૧,૩૭,૦૦૦
મગાપમડ	૮૮૮	૫,૮૭,૦૦૦
ઉદપુર	૧૨,૭૫૩	૭૩,૩૨,૦૦૦

પંજાબ હિંદ સ્ટેટ્સ

બરાર	૩,૪૩૬	૪,૨૫,૦૦૦
ચિલાસપુર	૪૫૩	૨,૬૦,૦૦૦
સિરમોર (નાલ)	૧,૧૦૦	૧૭,૫૦,૦૦૦
તેલરી-મંડવાળ	૪,૫૦૨	૨૦,૩૬,૦૦૦

રજપૂતાના (પશ્ચિમ રજપૂતાનાનાં રાજ્યો)

હાંદા	૩૪૭	૨,૦૧,૦૦૦
એસલમીર	૧૬,૦૬૨	૪,૩૪,૦૦૦
જાલપુર	૩૬,૦૦૧	૨,૫૮,૩૨,૦૦૦
પાલપુર	૧,૧૭૪	૧૧,૩૪,૦૦૦

નળદ અને હળજીલું રાજ્યઃઅરબસ્તાનમાં

આ સૌથી મોટું અને બજવાન રાજ્ય સૌદી અરબીઆનું સામ્રાજ્ય કહેવાય છે. અરબીઅરબીઆનું અર્થસહિત આ રાજ્યનો ધારો નાંખી પોતાના પુરુષાધી આપું સામ્રાજ્ય છતી લીધું છે. એ વાહબી પંથનો મોટો રાજ છે. નળદ અને હળજીલું એ બે મોટા દેશોમાંથી નળદની વસતિ ૩૦,૦૦,૦૦૦ અને હળજીલું વસતિ ૧૫,૦૦,૦૦૦ની છે. આ બંને વિભાગ રેલીના રણમય છે, એમાં ખેતીવાડી વણી જુલ છે. યુખ્ય પેદાશ ખજુર, યાંત્ર, જવ, જીંટના ફૂંધ, ધી અને ફળો થાય છે. વસતિ બહુ બહાર પળ જરીય તો રણમાં બીજું નવાના આરબોની અનેક ભંતો રખડે છે. હળજીલું યુખ્ય શહેરો મક્કા અને મદીના સુરિયોનાં અત્યંત પવિત્ર વિષયોગો છે. મક્કા મદીનાની હજ કરીને એ સુરિયોનાં માટે ફરિયાદ છે છતાં એ મક્કાનું બંદર છે આ રાજ્ય ખૂબ પઠાન છે. એની પેદાશ એની, અર્થશક્તિ, આયાત અને નિકાસના આકાંક્ષાઓના નથા. મુઝા પ્રેક્ષા, અહતવ વસતિ અને હોલોગો-રહિન આ રેક છે રાજ્યની યુખ્ય પેદાશ (૧) સુરિયમ ચાનીઓ (૨) ખ્રિસ્તિ સરકારની આર્થિક મદદ (૩) અમેરિકાએ રોપેલા તેલના હવાઓમાંથી થાય છે. મક્કાન વસતિ ૧,૩૦,૦૦૦ની છે, એમાં પંચમંબર સાહેબ બન્નમાં હતા. વેપાર થયોખરોહોટાની વસુત્રારે મારફતે થાય છે. હમણાં રવાનાઓ બાંધવાનું સરખું છે.

નદીઓ (હિંદી) : હિંદી નદીઓ અતિ પવિત્ર ગણાય છે. એમને કંઈ વિશેષરોગો આપ્યાં છે.

(૧) સિંધુ દિવાપય પર્વતમાંથી નીકળીને પંજાબમાં વહે છે એટલે એને પાંચ નદીઓ જેલમ, રાવી, બિયાસ, સતલજ અને વીનાખ મળે છે. પંજાબથી એ સિંધમાં પડત માઈલ લાંબી વટીને આખીસમુદ્રમાં મળે છે. તે ૧,૭૦૦ માઈલ લાંબી છે. સકરોરેજ નામે મોટો બંધ બાંધીને પચીસ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે એના ઉપર નહેરો બંધાયું છે. સિંધુમાં રીમરો અને વડાણો થાય છે.

(૨) ગંગા નદી—હિંદી આ સૌથી પવિત્ર નદી હિમાલયમાંથી નીકળે છે. આ નદી ૧,૫૦૦ માઈલ લાંબી છે. હરદ્વાર, કાશી, મીરતપુર થઈ એ બંગાળમાં વહે છે. ત્યાં બંગાળના ઉપસાગમાં આ નદી મળી ભય છે. થયુના, ગોગ્રા, ગંહકી

વયા સોણ નદી એની મોટી શાખાઓ છે. કલકત્તા પણ ગંગા ઉપર આવ્યું છે. એની માટે નહેરો અને વેપાર માટે રીમરો અને બોટો એમાં થાય છે.

(૩) બ્રહ્મપુત્રા—હિમાલયના દક્ષિણમાં નીકળી સાગ્રા નામથી એ દિબેટ અને આસામમાં વહી બંગાલમાં પ્રવેશ કરે છે. ગંગા સાથે બંગાળમાં મળી બ્રહ્મપુત્રા પદા નામ ધારણ કરે છે. બંગાળના અખાતમાં એ મળી ભય છે. એનીની નહેરો અને વ્યવહારની દ્રષ્ટિએ ઉપયોગી બે નદીઓ વધારે ઉપયોગી છે. બ્રહ્મપુત્રા ૧,૧૮૦ માઈલ લાંબી છે. આસામમાં એના પુરતો ઉપયોગ થતો નથી

(૪) નર્મદા—એ ૯૦૦ માઈલ લાંબી નદી અમરકંટકના પહાડમાંથી નીકળી જળપુર થઈ ગુજરાતમાં ભરવ નગરે ડેકાણેથી આગળ વધીને પશ્ચિમમાં સમુદ્રને મળે છે.

(૫) કોવેરી—૭૦૦ માઈલની લાંબી નદી દૂર્ગના પર્વતોમાંથી નીકળી માઇસોરમાં ખેતી અને જળવિદ્યુતશક્તિ ઉત્પન્ન કરીને મદ્રાસ ખાંતમાં આગળ વધે છે.

આ સિવાય કૃષ્ણા, વાપી, ગોદાવરી, મહાનદી એ પણ મોટી નદીઓ છે આ નદીઓને કિનારે મોટા શહેરો વસ્યાં છે.

નરેન્દ્રમંડળી : નરેન્દ્રમંડળી ૧૯૨૧ ના ફેબ્રુવારી

માસમાં કુલે મોરે દેવારે ખુલ્લું મુક્યું હતું. દર વર્સે એ મંડળની એક એક નિયમિતપણે યોજસરોયના હાથે ખૂલે છે. ૩૩ થી ૩૫ સરથેલી રેલિંગ કમિટી નિમાય છે. એની યુવ એ વાસની છે. નરેન્દ્રમંડળીએ ચેન્સલર કોઈપણ રાજ મૂકી કદાચે. આ મૂલ્યી રેલિંગ કમિટી કરશે. હમણાં બોપાવના નવાય ચેન્સલર છે નિર્મામ, માઈસોર, વડોદરા જેવાં મોટાં રાજ્યો એમાં પૂરાં મળ્યા નથી.

નાવાનગર (ભમનગર) : આ રાજ્યનું ફેબ્રુ

૩,૭૬૧ ચો. માઈલનું છે. વસતિ ૫,૦૪,૦૦૧ ની છે. કચ્છના અખાતના કિનારે આ રાજ્ય આવ્યું છે. એના રાજ્યનાં વિશિષ્ટવર્તિઓ બંને રાજ્યપૂત છે. આ રાજ્યની પેદાશ હમણાં ૬૨,૦૦,૦૦૦ ની ગણાય છે. રાજ્ય એની પ્રધાન છે. રાજ્ય પાસે નાનાં મોટાં ૩૨ બંદરો છે. ૧૪૮ તબ્જે વાડુ છે. ૫૨૨૦થી આપના માલની જગલની મોટી પેદાશ છે. એનીની પેદાશમાં

કપાસ, બાજરી, ઘઉં, અણ અને જુવાર છે. ભખનગર રાજ્ય પાસે ૧૧ માઈલ લાંબી રેલ્વે રાજકોટ સુધી છે, ભખનગર સ્ટેશનની વસતિ ૭૦,૦૦૦ ની છે એ સ્ટેશન મોટા રસ્તાઓ અને સરસ નહેર બાંધકામો ધરાવે છે. પરેશોથી ખાંડ, કેરોસીન, પાટલો, વિદ્યાર્થી, કાપડ, વિશ્વજીત સામાન આવે છે બ્રિટિશ કલેક્ટરની ભારે જકાતનો લાભ આ રાજ્યને મળે છે. સરના રેલ્વે નૃત્તી પરેશોનો માત્ર ટિંટી સુધી મૂકી શકાય છે. હિંદી સરકારે હવે જકાત બાતન રાજ્ય સાથે સમાધાન કર્યું છે. નીચે પ્રમાણે રાજ્યનો વેપાર છે.

	૧૯૩૯-૪૦	૧૯૪૦-૪૧
આમદાની	૧૧૧.૪૪ હજાર રૂ.	૩૫૪૩ હજાર રૂ.
વિકાસ	૮૯.૧૨ "	૧૫૮૬ હજાર રૂ.
નિકાસમાં કપાસ, લીન, સીંગાણા, થી વગેરે છે. રાજ્યમાં મોટાં ઉદ્યોગો નથી.		

નવું બંધારણ : આખા હિંદને મધ્યસ્થ સરકાર સાથે જોડાય જવાનું આમનું અનુમતિ મળ્યું હતું, પણ હજી આનું કંઈ જ પરિણામ આનું નથી.

ફેરલ પાલમિન્ટના બે લાગે કરવામાં આવ્યા છે સહા-સ્ત્રીની શૂંટણી ૨૨ પાંચ વર્ષ થાય છે આ ફેરલ બેસેન્સીમી પ્રાનિક પાલમિન્ટે શૂંટી કાઢેલા બ્રિટિશ હિંદના ૨૫૦, પ્રતિનિધિ અને ૧૫૦ રેશી રાજ્યોમાંથી ૧૨૫ પ્રતિનિધિઓ છે

કાઉન્સિલ ઓફ રેલ્વે, બીજી રાજ્યમાં જે ભેગા ૧,૦૦,૦૦૦ મનદારોએ ખાસ પ્રિ. હિંદના ૧૫૬ પ્રતિનિધિઓ તથા ૬૫૦ રેશી રાજ્યોમાંથી ૧૦૪ પ્રતિનિધિઓ છે. તેના ૧/૩ સભ્યો ૨૨ વર્ષ પહેલેથી પદો

આ ઉપરાંત (૧) સિંધને યુનિયનથી છૂટું પાડી દેવામાં આવ્યું છે અને બિહારથી ગોરિસા ભુરા પાલવામાં આવ્યો છે. આ પ્રતિનિધિ ગવર્નરની સત્તા છે તેમને શકાય કરે એવું પ્રવાનમંડળ પણ રચવામાં આવ્યું છે. મદ્રાસ, યુનિયન, બંગાળ, સંયુક્ત પ્રાંત, બિહાર રેલ્વે સંચાલન માટે રેલ્વે એલેક્ટ્રીસીટી તેમ જ રેલ્વે ટ્રી-યુનિયનની રચાવના કરવામાં આવી છે.

આખા હિંદ માટે જે ફેરલ કોર્ટની રચાવના કરવામાં આવી છે. તેમાં એક યુનિયન જ નહીં તેમ જ બીજી જ રહે પડે એટલા જ નહીં નીચવામાં આવેલા જે ગવર્નરની સત્તા નીચેના પ્રતિનિધિ વસતિના પ્રમાણમાં મતધિકાર કે ટકાથી ૧૪ ટકા સુધી વધારી આપવામાં આવ્યો છે તેમ જ યુનિયનની ઉમરનાને ૨૦ ટકા મતધિકાર મળે છે. લગભગ ૩ કરોડ આઠ લાખનો મતધિકાર છે.

નવો સ્ટેન્ડર્ડ ટાઇમ : તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ થી યુનિયન આનું રહે માટે હિંદી સરકારે હિંદના યડીઓમાં નવા ટાઇમ એક કલાક વહેંચે મૂક્યો છે. આ ટાઇમ ઝીનિયન સમયથી પૂરું કલાક, મધ્ય યુરોપના સમય કરતાં ૪૫ કલાક આગળ છે આપણા પ્રતિના અરા સમયથી નવા ટાઇમનો ફેરફાર નીચે મુજબ છે.

આસામ, બંગાળ-નવા સમયથી ૧૦ મિનિટ આગળ વધે છે.	
કલકત્તા	૨૪ "
દિલ્લિ	૫૧ "

સિંગો	"	૩૮ "	"	"
અલ્હાબાદ	"	૨ "	"	પાટના રહે છે.
મદ્રાસ	"	૬ "	"	"
લાહોર	"	૩૩ "	"	"
યુનિયન	"	૩૬ "	"	"
પેશાવર	"	૪૪ "	"	"
કોચી	"	૬૨ "	"	"

નહેરો : હિંદમાં હિમાલયમાંથી અનેક નદીઓ

વહે છે એ સર્વે નદીઓમાંથી સરકારે ખેતીવાડી માટે અનેક નહેરો બાંધી છે હિંદમાં ૭૦,૦૦૦ માઇલ જેટલી નહેરો બાંધી છે ઇ. સ. ૧૯૩૬-૩૭ માં ૫ કરોડ રૂ. લાખ એક જમીનમાંથી ૨ કરોડ અને ૮૦ લાખ એક નહેરો મારફતે, ૬૦ લાખ એક જમીનમાંથી, ૧ કરોડ રૂ. લાખ એક કરોડ જમીનમાંથી અને ૬૦ લાખ એક કરોડ જમીનમાંથી પાણી પાવામાં આવે છે, ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં અને મદ્રાસમાં નદીઓ પાણી નહેરો ચારે તરફ બાંધી જમીન પાવામાં આવે છે, બીજા ભાગમાં નવાં વરસાદ પાણી એકઠું થઈ શકે, ત્યાં મોટા પુરના બાધીને મોટાં તરવાં પાણીથી ભરી એમાંથી નહેરોને વાટે ખેતીને પાણી પીવાય છે, જે પાણી પૂરું પાડવા માટે સરકારે ખેતી પાસેથી કર લે છે સિંધમાં સરકાર ખેતરની નહેરો છે, સિંધની કુલ જમીનમાંથી ૭૩ ટકા નહેરોના પાણીથી પીએ છે પંજાબમાં ૪૮૧ ટકા, બંગાળમાં ૧૧ ટકા, મધ્યપ્રાંત અને વિહારમાં ૪૨ ટકા અને યુનિયનમાં માત્ર ૩૬ ટકા જમીન નહેરોના પાણીથી પીએ છે નહેરોમાંથી સરકારને સાત વ્યાજ મળે છે નહેરો ઉપર હિંદી સરકારે ૧૫૬ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા છે. ૧૯૩૬-૪૦ માં નહેરોને લગતા અંકિશ નીચે મુજબ છે.

નહેરો તથા સામાન્યના માધ્યમ	૧૬,૭૯૬
સીંચાઈમાંથી જમીન એકર	૨,૮૨,૬૨,૬૩૮
રોકાયેલ સુધી રૂ.	૧,૫૩,૮૬,૪૨૪૩૩
આવક રૂ.	૧,૦૩,૪૮,૬૫૬
સુધી ખર્ચ આવક	૮૬૧ ૬.૫૨

નાકે : મુધવાને માટે પરમાત્માએ નિર્ણય કરેલું શરીરનો એ એક યુગ્મ અંગ છે એને હમેશાં સાદ રાખી આંદરના લાગણી તૈલ લગાડવું, નાકમાં અતિ સૂક્ષ્મ થંભો ગોઠવ્યા છે આસોશિયસ લેવલ એ સાધન છે નાકમાં થંભો બનવાથી પીનસ, નાકનો ઠોઠ અને સહેજમ ફરતી જેવા રોગો થાય છે.

નાગપુર : મધ્ય પ્રાંતનું એ મુખ્ય શહેર છે. અહીં ગવર્નર, હાઇકોર્ટ અને યુનિવર્સિટી આવ્યાં છે નામપુરના પ્રાંતનું સરકાર ૩,૮૩૪ ચો માઇલ અને વસતિ ૧૦,૬૧,૬૨૨ની છે. વસાહત સરકાર ૩૬ ઈ. પડે છે સાતપુડા પર્વત ઉપરના જંગલોમાં સાગ અને બીજાં લાકડાં મળે છે કપાસ, ઘઉં, જુવારના પાકો થાય છે મેગ્નેસિયમ ધાતુ આ પ્રાંતમાં નીકળે છે ત્યાં જંગલમાં નારંગીના યુગ્મ જંગીયા છે આખા હિંદમાં નિકાસ થાય છે નાગપુર શહેરમાં બેકાચના કારખાના છે દિવાસજીનું એક કારખાનું અને એક માટીનાં પાસણો બનાવવાનું કારખાનું છે એક મોટી કાપડની તાતા કંપનીની બનાવ પણ એ બંગાળ-નાગપુર રેલવેનું નાગપુર મોડું જકાત છે

નાગરવેલનાં પાન : મુખવાસની વસ્તુ તરીકે હિંદમાં આ પાન ચાલવાનો સર્વત્ર વિવાદ છે. અનેક ભદનાં નાગરવેલનાં પાનો થાય છે. તેહિ પાન ચાલતાં થૂકે છે. એ સાર્વત્રિક સ્વાસ્થ્યને માટે ખરાબ ટેવ છે. પાનમાં વેણફિય ગુણો નીચે જુદકર, ગુચકર અને કાંતકર છે. એનું અતિસેવન લાંબા રોગો, મેનના રોગો કરે છે

નાણાનું વજન : ૧ રૂપિયો ચાંદીનો, ૧ તોલો = ૧૮૦ ગ્રેન. ૦૧ રૂપિયો, ચાંદીનો ૦૧ તોલો = ૬૦ ગ્રેન. ૦૧ રૂપિયો ચાંદીનો (૧૦ વાલ) ૦૧ તોલો = ૪૫ ગ્રેન. એ આખી નિકકની ૧ તોલો, ૬૦ ગ્રેન. આર આખી નિકકની = ૧૦૫ ગ્રેન. ૧ આખી નિકકની ૧ તો. ૬૦ ગ્રેન. કાંસાનો પેસો, ૭૫ ગ્રેન.

નાતાલ : ઈ. સ. ૧૯૧૦ માં આ પ્રદેશને હિંદિય આફ્રિકાના સંયુક્ત રાજ્યમાં ભેડી દેવામાં આવ્યો છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૫,૨૮૪ ચો. માઇલનું છે. ઈ. સ. ૧૯૧૧માં વસતિ ૧૫,૨૬૬,૩૬૩ ની હતી. તે પછી હિંદી અને સીડી વસતિની ગણતરી કામ બંધ કરાણું છે. ૧૧૧ લાખ યુરોપિયનો આ પ્રદેશમાં વસે છે. હિંદીઓ વિશ્વ પાલ સખત કાર્યદાઓ ધકાય છે. ભુદા રહેવાનાં ભતાઓ, ભુદા રહેવાનાં હાખાઓ, ભુદાં વેપારનાં રૂપાનો વગેરે નાનસાવાની ખરાબ પદ્ધતિઓ અહીં પાલ લાખક કરવામાં આવી છે. શિક્ષણ માટે પણ યુરોપિયનો સાર ખાસ બરોજસન છે. નાનાસની આતિક સરકારનું ખર્ચ ૧૧૧ લાખ પાનલું અને પેસા ૧૧૧ લાખ પાનલો છે. શેરડીનો મેહા વિસ્તાર આ પ્રાંતમાં છે. લગભગ ૪ લાખની ખાંડ પેસ થાય છે. કોળા, શાક, મકાઈ ઠીક પ્રમાણમાં થાય છે, મુખ્ય શહેર કચ્છની વસતિ ૧,૫૧,૬૪૨ ની છે. આ પ્રાંતમાં કાચસો અને બીજાં ભુરારી ઠીક પ્રમાણમાં નીકળે છે. યુરોપિયનો આ રેસ પોતાના માટે જ રાખવા માગે છે.

નાભાનું રાજ્ય : પેનજમમાં આવેલું આ દેશી રાજ્ય ૧,૦૦૦ ચો. માઇલમાં આવ્યું છે. એની વસતિ ૩૩ લાખ નેટલી છે. રાજ્યકર્તા શીખ અને ભાષા પંજાબી વપરાય છે. એહી કુખ્ય છે. કદ, કલ્લ, બાજરો, કોર પેસ થાય છે. આ રાજ્યમાં મેપાં વેરનાં રેવે અને બી. બી. રી. રેવે લાખનો છે. મેહા હવેલો કાંઈ નથી. નાના હવેલોમાં મિન, ગ્રેસ, તેલ પીપવાનાં કારખાનાં વગેરે છે.

નારંગી : આ કુળ નાગપુર જિલ્લામાં અને આસામના રીન્ટટ જિલ્લામાં પડ્યાં થાય છે. આ કુળ સ્વાસ્થ્યને માટે ઉત્તમ છે. રોગોને પણ ખાલા આપી શકાય છે. પરંતુ નારંગીની ખાદી લા રોગોને અપાની નથી. નારંગીના ગુણો ગુચકર, સારક, ખાખા, મુગધી અને સ્વાદ છે. નારંગી ખાવામાં સર્વાઈ, રૂખામાં મુંદર, મુખજમાં મધુર અને રસાં કરવામાં સિતમ છે.

નાહડું (સાન) : આપણા શરીરને રવમ્બ રાખવા માટે કારોજ સ્વાલ કરડું ભેગમે. નાહડાને મોલ્ય વખત સર્વોચ્ચ પહેવાનો છે. નાહડા સમયે અંગ યોળીને નાહડું ભેગમે. ગામડી ઉપા મેલ રહે તો ચામડીનાં પાશ્વેના નીકજવાનાં ખાતિક ઊંડી પુરાઈ જવાથી

ચામડીના રોગો થાય છે, અઠવાહિયામાં એક કે બે વખત સાણ યોળીને નાહડું ભેગમે. ઉનાળામાં વપારે વખત સાણનો ઉપયોગ કરવો. શિયાળામાં ગરમ પાણીથી નાહડું. સમયે અંગ, નાક અને સાંધાવાળા લાગોને ઘસીને મેલ સાક કરી નાંખવો, માથા ઉપર ગરમ પાણી નાંખડું નહિ. વિખ્યાન ડાંકટરોનું કહેવું છે કે "જૂઝ્યે-ઝૂક્યે પાલ એક કળસો ગરમ પાણી માથા ઉપર નાંખાનું હોય, તો માથા ઉપર એક ગામર ઠંડું પાણી રહડું ભેગમે." ખનનાં આંગળાઓમાં ભરાયેલ મેલ પણ સાક કરવો. બિમાર, અસન, રોગી અને તાન વાળા માણસે નાહડું નહિ. પરંતુ ગરમ પાણીમાં કપડું બીંભી નીચેલીને અંગો સાક કરવા. નાહડવા પછી મુકા હનાલથી શરીર લુછીને મુકું બનાવડું. નાહડવા પછી તરલ જમણું નહિ. નાહડવાથી શરીર હળવું અને સ્ફુર્તિવાળું બને છે. તરવાની કસરત એ સર્વોત્તમ કસરત છે હરે માણસે તરવાનું શીખડું ભેગમે.

નિકાસ અને આયાતના પરદેશો : નિકાસ

આયાન કયા કયા દેશોતરફ કેટલી થાય છે. તેના ટકા.

નિકાસના ટકા—

દેશ	૧૯૩૮-૩૯	૧૯૩૯-૪૦	૧૯૪૦-૪૧
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૩૪.૩	૩૫.૫	૩૨.૬
જર્મની	૫.૦	૧.૭	૦
જપાન	૮.૮	૧.૬	૪.૬
યુ. સ્ટેટ્સ	૮.૪	૧૨.૭	૧૧.૧
કાન્સ	૩.૬	૩.૭	૨.૩
નેધરલેન્ડ	૨.૨	૧.૨	૦.૨

આયાતના ટકા—

દેશ	૧૯૩૮-૩૯	૧૯૩૯-૪૦	૧૯૪૦-૪૧
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૩૦.૫	૨૫.૨	૨૨.૬
જર્મની	૮.૫	૪.૦	૦.૧
જપાન	૧૦.૧	૧૧.૭	૧૩.૭
યુ. સ્ટેટ્સ	૬.૪	૬.૦	૧૭.૨
કાન્સ	૦.૬	૦.૬	૦.૪
નેધરલેન્ડ	૦.૬	૦.૬	૦.૩

નિકાસ અને આયાતની મુખ્ય વસ્તુઓ :

હિંદમાંથી કયો માત્ર મુખ્યત્વે નિકાસ થાય છે. તેમાં મુખ્ય કાચી વાડો ૧૯૩૧-૪૨માં નીચે મુજબ નિકાસ થઈ હતી.

વસ્તુ	કિંમત (એક લાખ રૂ.માં)
શણ	૧,૦૪,૧૦૩
શણની વસ્તુઓ	૫,૩૮,૮૧૫
ચા	૩,૬૫,૦૨૩
અનાજ, લાળ, આદિ	૧,૦૪,૨૧૪
લાખ	૪૬,૧૭૮
ચામડું કાચું	૪૦,૩૪૭
સાક રૂખડું	૩૦,૬૪૪
વમાક	૨૨,૦૦૧
રખા પાક	૧૧,૪૦૫

કપાસ	૧,૭૫,૪૧૦
કપાસનું કાપડ	૩,૬૦,૭૮૩
તેલ દાણા	૧,૦૫,૦૨૮
આમડું પાકું	૬૬,૨૫૦
હીન કાચીપાકી	૩૩,૬૧૭
તેણા	૨૦,૩૭૨
રજર કાચી	૭,૮૭૭
તેલના	૧૧૩.૦૫
જોરાણીની વસ્તુઓ	૭૬ ૪૬
જગ્યા બધિયાનાં સાધનો	૬૮.૨૦
માછલીઓ	૬૦.૨૬
સાદે બીંદી (શાળ)	૬૬.૫૩
કાપી	૭૬ ૪૩
હવા બોપાઓ	૧૦.૬૮
ગુંદર, રાખ	૫૨.૨૭

આ સિવાય બીજા નાના નાના પદાર્થો દરેક ૫૦ લાખ રૂપિયાની નીચેની કિંમતના કોફી, બૂટ, ખડક વગેરે અનેક પરદેશી ખાને ચડે છે. હાકકાં, રેશમ, ભનવરો જેવી એવી પથોસેક વસ્તુઓની નાની નિકાસ આમાં ગણી નથી.

આયાત વેપારની વસ્તુઓ—પરદેશીથી હિંદમાં મુખ્ય પાકા પદાર્થોની વસ્તુઓ ૧૯૪૧-૮૨ માં આંધાન થઈ હતી તેની નીચે—

વસ્તુ	કિંમત (એક લાખ રૂ.માં)
કપાસ અને કાપડ	૨,૨૧,૧૫૪
ચનાબ, દાળ, આદો	૧,૫૦,૨૦૩
ચત્રો મોઢાં	૧,૨૮,૬૫૩
રંગો	૫૭,૭૧૭
ચત્રો નાનાં	૫૧,૫૦૮
હીન અને હીનનું કાપડ	૪૬,૬૬૮
કાગર અને પુટી	૩૫,૫૩૨
મિઠો માટે પાટા	૬,૭૮૬
કાચીની વસ્તુઓ	૬,૫૫૦
બનાવટી રેશમ	૩૪,૮૬૭
લાકડું લાકડ કામ	૨૮,૭૫૨
દારૂ	૨૭,૭૭૬
જોરાણીની વસ્તુઓ	૨૬,૫૦૮
તમાકુ	૨૫,૫૭૧
તેલના	૨૫,૧૬૬
લોહું	૨૨,૧૨૭
રખરખી બનાવટો	૨૧,૮૨૪
દોળીબ	૬,૪૬૭
ગેસનરી	૫૭ ૩૩
રેશમ અને રેશમી કાપડ	૧૫,૫૩૧
ચાની પેટીઓ	૧૪,૬૬૮
રંગો	૧૨.૩૧૧
ફળો મુઠાં	૧૧,૪૨૨
ખાંદ	૧૨,૨૧૧

મીઠું	૧૦,૭૫૪
નંગારાનાં દ્રવ્યો	૬૮,૦૨
મિકેલો બધિયાના પદાર્થો	૮,૬૩૨
ચરખી	૫,૦૦૨

આ સિવાય હથિયારો, ચોપડીઓ, ચીનીકામ, હિવાસળી અને એવી એવી ૩૦ વસ્તુઓ દરેક ૫૦ લાખથી ને પાંચ લાખની કિંમતની આયાત કરાય છે.

નિકાસ આયાતના આંકડાઓ: હિંદના પરદેશ ખાલેના નિકાસ અને આમદાનીના ત્રણ વર્ષોના આંકડા નીચે મુજબ છે. આ આંકડા ૧૦૦૦માં છે.

વસ્તુ	નિકાસ (રૂ. ૧૦૦૦માં)	આયાત (રૂ. ૧૦૦૦માં)
૧૯૩૬-૪૦	૨૦,૩૬,૨૧૨	૧૬,૫૨,૬૨૧
૧૯૪૦-૪૧	૧૮,૬૮,૬૪૪	૧૫,૬૬,૭૨૧
૧૯૪૧-૪૨	૨૩,૭૫,૫૬૩	૧૭,૬૨,૬૬૬

વિશ્વપ્રદાને હીણ નિકાસ વધી છે. આયાત ઘટી છે.

નિઝામનું રાજ્ય : હિંદનું આ સૌથી મોટું રાજ્ય દક્ષિણમાં આવ્યું છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૮૨,૬૬૮ ચો. માઈલનું છે. વસતિ ૧,૬૩,૩૮,૫૩૬ની છે. પેદાશ હા કરોડ રૂપિયાની છે. રાજ્યમાં યંચો જેની પ્રધાન છે. જેનીમાં યઉં, ચોખા, કપાસ, જાનરી, જુવાર વગેરે થાય છે. કપાસ નીચે ૩૧ લાખ એકર, ૬૧ લાખ એકર ચોખા, ૧૧૧ લાખ એકર યઉં નીચે ૩૧ લાખ એકર ડીઆ, ૧૬૧ લાખ એકર સીંગડાણા, ૪૧ લાખ એકર અપ્પસી નીચે છે. કુલ ૩૫,૦૦૦ ચો. માઈલ નીચે છે. રાજ્યમાં કોલસા ૧૨ લાખ ટન નીકળે છે. બીજા ધાતુઓ પુષ્કળ છે. પડ સર્વે નિયંત્રિત થઈ નથી. નિઝામસાગરના મોટા બંધમાંથી નહેરો વાટે જેવીને પાણી પાવામાં આવે છે.

રાજ્ય ઉલોચોમાં ખગત મણાય. ૭ કાપડની મીસામાં ૨,૬૬૪ લુગો અને ૧,૨૪,૩૦૮ રૂપીન્કલ છે. ૨૭૨ મિના અને મેસો છે. આશાની મીસા, ચર્મલિય અને રંગની મીલ છે શુદ્ધલોચો પુષ્કળ છે- દારૂ, નળીઆ અને સાંજના કાગળાના છે. નિઝામની પોતાની રેલ્વે, પોતાના સિકા અને પોતાની ચલણી મોટા છે.

નિમક : મીઠું, સિંધન એ ગરીબોને માટે અતિ આવશ્યક પદાર્થ છે. જેની પેદાશ અને આમદાની ઉપર સરકારી બકાત દર મળે ર. ૧૧ છે. હિંદમાં કરાંચી ખાતે ત્રણ મોટાં કારખાનાંઓ છે. કાશિયાબાદમાં નવલખી, ખારાધોડા ખાતે કારખાનાં છે. સિંધવની ખાણો સરકારની છે. કુલ ૫૧ કરોડ ટન મીઠું હિંદમાં દર વર્ષે ખપે છે. ૧૯૪૧-૪૨માં પરદેશી ખાતેથી ૨,૬૨,૦૦૦ ટન મીઠું ર. ૪૮ લાખનું આયાત કરાયું હતું. તેના આગળના વર્ષે એટલે ૧૯૪૦-૪૧માં ૨,૭૭,૦૦૦ ટન કિંમત ર. ૪૮ લાખ રૂપિયાનું આનું હતું એકાંતથી કુલ ૧,૪૫,૦૦૦ ટન નિમક આનું હતું. બંગાળ પારેથી મીઠાનું મુખ્ય ગ્રાહક છે. ઇન્દિયાથી પડ મીઠું આયાત કરાયે છે ૧૯૪૧ માં હિંદમાં દરિયાઇ મીઠાની કુલ પેદાશ ૧૮ લાખની હતી.

નેધરલેન્ડ્સ : હોલાન્ડ અથવા નેધરલેન્ડ્સને પ્રદેશ યુરોપમાં આવ્યો છે. એના રહેવાસીઓ ઇંગ્લેન્ડના લોકો સાથે સમાન છે. સમુદાયી પ્રભાવ પાતાના દેશ કરતાં ઘણો વધારે પ્રદેશ જગતમાં મેળવે છે. તેમાં યુરોપમાં એનો પ્રદેશ જગતમાં એ છત્રી હોય છે. ઇસ્ટિન્ક મહાસાગરના એના મોટા ભાગે છે. તેના પાશ્વરે જોઈ છત્રી હોય છે. રાષ્ટ્રી વિદેશીના હંમણ સાથે વચરની લંડનમાં જોઈ છે. નેધરલેન્ડના રાષ્ટ્ર રાજ્યનું યુરોપમાં સ્વેચ્છાતંત્ર ૧૨,૫૦૬ ચો માઇલનું અને વસતિ ૮૩ લાખની છે. ૬૨ ચો. માઇલ ૬૬૦ ગ્રામ્યો નેટલી ગીચ વસતિ રહે છે ૪૮ ટકા વસતિ શહેરોમાં અને ૫૨ ટકા ગામડામાં રહે છે. મુખ્ય શહેર આમસ્ટરડામની વસતિ ૮ લાખની છે. ટોરડામની ૬ લાખની છે. વસતિના મોટા ભાગ પ્રેટેસ્ટન્ટ ખ્રિસ્તિય ધર્મ પાળે છે. શિક્ષણ પ્રાથમિક ફરજિયાત અને મફત છે. પાંચ વિશ્વવિદ્યાલયો છે. મુખ્ય સાક્ષર છે. પ્રભાવ ગરીબ, અસાધ્ય, વૃદ્ધ અને બાળકને સાથે આર્થિક મદદ આપી નિભાવે છે. સામગ્રી કુલ પેદાશ ૧૬૩૫મા ૧૫ કરોડ ડો. લાખ મિલ્ડરની હતી. ૧૯૫૮ કરોડ રૂ. લાખનું હતું. કર્મ શાળા અર્થજ મિલ્ડરનું હતું. સૈનિક નોકરી અર્ધ ફરજિયાત નેવી છે. ખેતીમાં ઘઉં, જવ, તમાકુ, ખેડા, ખાંડના બીજ વગેરે થાય છે. નેધરલેન્ડ પાતે ૩ લાખ થોડા, ૫ લાખ મેડા, ૨૦ લાખ કુકરો અને ૨૦ લાખ દોરો હતાં. ૬૨ વરસે હોલાન્ડમાં હોલંડો ૮૧ ૫ કરોડ પેદા થાય છે. કાની ભીંજી અને તમાકુમાં કારખાના હતાં. માછીમારનાં કામ માટે ૩,૩૦૩ વડાણો રોકાયેલા હતાં. ૬૨ વરસે ૧૦૦ કરોડ મિલ્ડરની કિંમતની માછલીઓ પકડાય છે.

૬૫ લોકો જમરા વડાણવૃદ્ધિમાં છે. એમની પાસે કુલ ૧,૪૦૦ નાની મોટી સ્ત્રીમરો હતી. આખા દેશમાં સાગરના પાણીની નહેરો બાંધીને વડાણો અજામય છે. ૪,૬૧૦ માઇલ નહેરો દેશમાં ૬ હોલાન્ડ સાગર કરતાં જુદું નીચો દેશ છે. એટલે સાગરના પાણી અટકાવવા પહેલાંથી વિવાદો જાણી તેના ઉપર રાજધાની બાંધી છે. આખા ૩,૦૦૦ માઇલ લાંબા સાગરમાં છે નેધરલેન્ડમાં ૨,૨૫૦ માઇલની ક્ષેત્રફળ, ૨,૨૫૦ માઇલની રેલવે છે. ૨,૨૫૦ તાર બોર્ડિસો હતી જેઓ પલ ઘણી છે. એક પોન્ડના ૧૨ મિલ્ડર થાય. એટલે ધનવાન અને ૬૨૫ સંસ્કૃતિ ભોગવે છે. આખા યુરોપ અને એસિયામાં એમની વેપારી વિમાની લાઇનો છે.

નેપલ્સ : ઇટાલીનું આ મોટું બંદર અને શહેર જ્વાળામુખી પર્વત વિનુચીઅસની તળેટીમાં આવ્યું છે. હંમણ પલ વિનુચીઅસ શહેરો દેશો. નેપલ્સની વસતિ ૭ લાખની છે. એ મોટું વેપારાયમ અને સાગરકાંડવાનું મથક છે. હંમણ જમના પાસેથી રાષ્ટ્રી રાજ્યોએ આ છત્રી હોય છે.

નેપાલ : હિંદમાં આ એક જ સ્વતંત્ર હિંદુ રાજ્ય છે. દિગ્ભાષ્ય પર્વતમાં એ આવ્યું છે. સીકીમ અને તિબેટની સરહદે આ દેશ આવ્યો છે. મટારામ સીસેટીઆ પર્વતના હિંદુ રાજ છે. પલ રાજ્યની સુધે સવા ૧૫૩ પ્રધાન મુખ્ય રામસેનગના દામોમાં છે. મહારાજા માન સંપાન મેળવવા પુરના જ છે. અટ્ટીની ગ્રન્ડ સુરખા છે. કેટલીક જ્વાળા હિંદુ અને કેટલીક બુદ્ધ ધર્મી છે. પ્રભાવે મોટા ભાગ મેઝોસોજન એટલી ની પ્રભાવે છે નેપાલમાં પદ્મવિનાયક મોટું શીવમંદિર છે.

રાજધાની ખટમંડુમાં છે. શીવરાત્રિના ત્રણ દિવસો મુખી હિંદુઓને પ્રવેશની છૂટ છે. બાકી કાળ પરંપરીને નેપાલમાં આવવા બંધી છે. માન એક જ ખ્રિસ્તિય રેસીડેન્ટ અને થોડા સિપાઇઓને ખટમંડુમાં રહેવા આપે છે.

નેપાલનું સ્વેચ્છાતંત્ર આશરે ૫૪,૦૦૦ ચો માઇલનું છે. જમીન ઘણીખરી પર્વતમય છે. વસતિ આશરે ૬૦ લાખની ગણાય છે. હિંદી સૈન્યોમાં સુખા મોટી રકમમાં નોકાય છે. એઓ સારા લડેલા છે. બપાનિસીની પહે સુખાઓ ટુંકા કદના પલ્સ મજબૂત હોય છે. નેપાલની સરકારની વાર્ષિક પેદાશ આશરે ૧૫ કરોડ રૂપિયાની ગણાય છે. મુખ્ય શહેર ખટમંડુની વસતિ ૮૦,૦૦૦ ની છે. નેપાલનું સૈન્ય અર્ધ લાખ માણસોનું ગણાય છે. આ પર્વતમય વિલાસમાં રસ્તાઓ બહુ થોડા છે. એટલે પીક ઉપર માવ ઉપાડી ભય છે. રેલ્વે નહીં છે. હિંદુ સાથે મોટા વેપાર છે. નેપાળમાં સરસ જમીનો ૬૫૦૦૦ ચો. માઇલના વગર એનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. સંયુક્ત પ્રાતના રેલ્વે રેલ્વેનેથી નેપાળના અમુલ્યકર્મજુ સુધી પરીસ માઇલની રેલ્વે છે. અમુલ્યકર્મજુ સુધી લીમ્બેડી મુખી ૨૦ માઇલના રસ્તા ઉપર મોટાર બસ ચાલે છે. ત્યાંથી કારમીંગ ૧૪ માઇલ મુખી લે છે. ટોરડાઓના રસ્તા (Himalayas) જાણી માલ મોકલાય છે. નેપાળનો આટીનો સીકો ૬ આના ૮ પાણી કિંમતનો ગણાય છે. રૂપિયાનું પલ અમુલ્ય છે. નેપાળમાં પર્વતમય જમીન હોવાથી ખેતી સુરક્ષિત અને થોડી છે.

નેવી (સાગર કાંડો) : હિંદ મધ્યે થોડી નાની મનવારે રાજધાની આવેલી હતી. એમાં હિંદને ખર્ચે ૨ ભાગ અંગ્રેજ અધિકારીઓ અને એક ભાગ હિંદી અમલદારોને લેવામાં આવતા હતા. હિંદુ એટલે-ખ્રિસ્તીને ફરિયાદ રજૂાય માટે ૬૨ વરસે ૧,૬૭,૦૦૦ પૌન્ડ આપે છે. કરાચી ખાતે અને મુંબઈ ખાતે સાગરવાલીમ આવવાને માટે તાલીમની સ્ત્રીમરો રાજધાની આવેલી છે. પરંતુ હંમણ વિવેકમહાયુદ્ધ ચાલે છે. એટલે આ સમયે હિંદી કાપડાની જરૂર પડવાથી એનો વિકાસ કરવામાં આવ્યો છે. કરાચી ખાતે હોમવારોના શિક્ષણ માટે ગોઠવણ કરાઈ છે. બુદ્ધ સમયે એની વિમતો પ્રસિદ્ધ શિક્ષે તેમ થઈ નથી.

નેશનલ લિબરલ ફ્રેન્ડશીપ : હિંદી નેતાઓનું આ મંડળ છે. એઓએ ઇ. સ. ૧૯૧૮માં હિંદી મહાસભામાંથી છૂટા થઈને સ્વતંત્ર મંડળ રચાયું છે. એમાં જૂના અને નવજીવા મહાસભાવાદીઓ છે. એઓ અસહકાર કે સત્યાગ્રહમાં માનતા નથી. સરકારને કરાંચી અને લાલપુલા દારૂ હંકારીને સ્વાયત્તે છે. એમનાં વાર્ષિક અધિવાસનો મળે છે. જનતાનો સાથ લિબરલોને નથી. એઓમાં કેટલાક હિંદીના પ્રતિમાન નેતાઓ છે.

નેટોના ચલણનો કુગાવો : હિંદમાં મહાયુદ્ધ પહેલાં માન ૧૫૫ અમજ રૂપિયાની નોટો ચલણમાં હતી હતી. પરંતુ મહાયુદ્ધ માટે આર્થિક, આરંભ અને બીજા પૂર્વમાં અંગ્રેજ અમેરિકન સૈન્યોને માટે નેપટી વસ્તુઓ પૂરી પાડવાનું અર્થજિદ હિંદુ થયું છે. આથી ખ્રિસ્તિય સરકાર માટે હિંદી સરકાર એના એન-ટ વર્તિક ખોટારી, થોપારી, બુદ્ધના કોળામ, થોપારા એને અનેક નીલ ખરીદ કરે છે. આની ખ્રિસ્તિય સરકારને

હિંદી સરકારને મોટી રકમનાં નાણાં હિંદમાં પહોંચાડ કરવા પડે. પરંતુ યુદ્ધના રોકાણેય પ્રિન્ટિંગ આ નાણાં નિકાસ વેપાર દ્વારા પાછા આપી શકે તેમ નથી. સોનું પણ તેને મોટી રકમ આપતું નથી.

બ્રિટિશ સરકાર આના મોટા ઉપાયને બદલે લંડનમાં હિંદી સરકારને પૈસાની ચલણની ચલણી નોટો આપે છે. તે નાણું હિંદમાં પાછું ફેરવવાનો કાંઈ માર્ગ નથી. વિવાદાત્મક એક એક ઈન્કોર્પોરેશન આ નાણું જ્યાં પડ્યું રહે છે આથી બ્રિટિશ સરકારને ઈન્કોર્પોરેશન નાણાંનું કુમારો અટકાવવા સરસ માધન મળે છે. હિંદી સરકારને આ લંડનમાં પડેલા નાણાંની સામે ચલણી નોટો છાપીને મોટા પ્રમાણમાં આપવી પડે છે. આપણું લંડનમાં જે રહેલું છે એટલે પૈસામાં કરબ હવે, તે હવે ભરપાઈ થઈ ગયું છે. હિંદમાં આવી રીતે ચલણમાં નોટોના મોટા ફેલાવો થવાથી રૂપિયાનો ભાવ રૂ. ૦-૧-૦ નેટરે ચીં વસતુઓના ભાવ તેટલા જ પ્રમાણમાં વધી ગયા છે. આથી હિંદમાં ભારે મોંઘવારી થઈ છે. ચલણમાં નોટો કટાક્ષી થઈ છે તે નીચેના આંકડાઓ દેખાડે છે.

સમય	છાપેલી કુલ નોટો	ચલણમાં કુલ નોટો	લંડનમાં અનામત રખાયેલી ભખીનગરીઓ
ઓગસ્ટ ૧૯૩૬	૨૧,૬૭૮ લાખ	૧૭,૮૮૬ લાખ	૫,૬૫૦ લાખ
૧૯૩૬-૪૦ સરેરાશ	૨૧,૭૭૫ "	૨૦,૮૮૬ "	૭,૮૩૨ "
૧૯૪૦-૪૧ "	૨૫,૮૭૭ "	૨૪,૧૧૨ "	૧૨,૬૬૭ "
૧૯૪૧-૪૨ "	૩૨,૦૧૩ "	૩૦,૮૪૬ "	૧૬,૫૮૩ "
૧૯૪૩ ની ૨૨ મી જાન્યુઆરી	૬૦,૫૧૬ "	૫૬,૦૭૨ "	૩૫,૫૮૩ "
૧૯૪૪ ના મે માસ	૬૫,૦૦૦ "	૬૦,૫૦૦ "	૬૦,૦૦૦ "

હિંદી સરકાર બ્રિટિશ સરકારની ખર્ચન સરકાર છે, આથી એ કાંઈ દોહી શકતી નથી. ઘોડા ખાસે થયા બ્રિટિશ સરકાર દ્વારા-સવાલ પાસેથી સોનું સરના ભાવે ખરીદ કરી અતિ મોંઘા ભાવે હિંદના બજારમાં વેચી મોટો નફો મેળવે છે. હિંદમાં આ નોટોના ચલણના કુમારવાથી મોટું પ્રકાશ થાય છે. પરિણામે હિંદની પ્રજા આ મહોરોગથી કમીન્ટ વધી પડી છે. એમાંથી નીજણાનો છુટકો તરત પણ દેખાતો નથી.

નોટોનું ચલણ : હિંદમાં હમેશાં લગભગ રૂપિયા ૧૧૧૧ અજબની નોટો ચલણમાં રહે છે. પરંતુ હમણાં યુદ્ધને લીધે નોટોનું ચલણ દસ અજબ રૂપિયાનું થયું છે. નોટોના વધવટ હિંદી સરકારની વતી રીઝવું એક કહે છે. રૂ. ૧, રૂ. ૨, રૂ. ૫, રૂ. ૧૦, રૂ. ૧૦૦, રૂ. ૧,૦૦૦ અને રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની નોટો ફેલાવામાં છે પરંતુ રૂ. ૧-૨ ની નોટો ચલણમાંથી જેની લેવાનો કાર્યગોળો ભાવ સરકારને મોંઘા પડે છે. આ સિવાય ચલણમાં ત્રાંચાનો પૈસો, નીકડવા એક આના, બે આના, ચાર આના ફરે છે. રૂપિયા રૂપાને છે. પરંતુ તેમાંથી રૂ.૧ ઘડાકી હવે માત્ર આઠ આના જ રાખે છે. ચલણની નોટો છાપવતું કારખાનું નાશક બને છે રૂપિયા અને પરચુરણ રોકક પાનના નાણાંની સીકા સુંઘળ અને કવકતાની ટંકશાગોળાં છપાય છે. નોટો સામે સરકાર પાસે ૩૫ કરોડનું સોનું તથા ભાગી ૬૦૭ કરોડ રૂપિયા નેટનું નાણું બ્રિટિશ સરકાર ઉપર લેણું છે.

નોબલપ્રાઈઝ : આર્થિક નામે સ્વીકૃતના એક સોલ્લે કાળના માધ્યમ નામના ભયંકર રોકક કાર્યગોળો સોપો તેમાંથી જંગલાર રાગત લેખી કરી એણે ૨,૪૦,૦૦,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા ભુદા કાઢી એક પિત્તોની સમિતિને સોંપ્યા. તેના આજ્ઞામાંથી સાહિત્ય, વિશ્વદિન, વિજ્ઞાન વગેરેની પ્રગતિમાં જેણે સરસ કામો આપ્યા હોય તેવા નિકાળે રૂ. ૧,૧૫,૦૦૦ નું વાર્ષિક ઇનામ આપવાની ઓકવડ કરી. હિંદમાં આ ઇનામ મેળવનારાઓમાં ઇ. સ. ૧૯૧૬માં શ્રી. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર અને ૧૯૩૦માં પદ્મવિજ્ઞાન માટે સર ચંદ્રશેખર રમણને મળ્યું છે બીજું એક ઇનામ હેડાળાદના એક સુવિભવ પ્રેક્ષકને મળ્યું છે, પણ તે પ્રસિદ્ધ નથી.

નોવું : યુરોપનું આ રાજ્ય હમણાં જર્મનીએ છીડી લીધું છે. એ પર્વતમય પ્રદેશ છે, ત્યાંની મહારાજા હેકો સાતમાં હમણાં નાસી લંડનમાં બેઠો છે પાવિન્ટનું ચલણ વધારે છે. એનું સેવકજી ૧,૨૪,૫૫૬ ચો. માઈલનું છે. વસતિ ૨૮,૧૪,૧૬૪ની છે. સુખ્ય શહેર એક્સેનોની વસતિ ૨૧૧ લાખની છે. વસતિના ૩૦ ટકા ખેતીમાં, ૨૭ ટકા ઉદ્યોગમાં, ૧૦ ટકા

વેપારમાં, ૧૦ ટકા વાહન ન્યવહારમાં, ૭ ટકા માછીમારો વગેરે કામ કરે છે ખિરની સંપ્રદાયનો પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ સુખપત્રવળાય છે. ગરીબ, અચક્ષ્ત, વખો, બરબોને રાત્ર્ય આપેલું મઠ આપે છે રાત્ર્યની પેસાસ કુલ ૧૬૮૫માં ૩૮ કરોડ કોનારી અને અને ખર્ચ પણ તેમનું જ હતું. રાંઠ અજબ કોનારનું રાત્ર્ય ઉપર કરબ છે. રાત્ર્યખત સૈનિક નોકરી ફરજિયાત છે. રાત્ર્ય પાસે નાનો મનવારી કાંચો પણ હતો. હમણાં અંગ્રેજોના હાથમાં ગણે છે. નોવુંમાં હોવા પર્વતો અને તેના ઉપરથી સાગરમાં પડતા પાણીના ધોરો ખૂબ દર્શનિય છે મખ્મરમંજિમે ઊભો સૂર્ય પણ પરદેશીઓને આકર્ષે છે. બીલોમાં ખેતી કરે છે. પણ પકો નાના હોવાથી ઝીંબ વસતિ આ દેશમાં થતી નથી. નોવુંમાં ૨ લાખ ઘોડા, ૧૩ લાખ ઢોરો, ૧૭ લાખ બકરાં અને ૧૩ લાખ ઘેડા હતાં. ૩૦,૦૦૦ ચો. માઈલમાં ફિમલી જંગલો આના છે. રાત્ર્યમાં ચોક્કી આદી, હવકો જીંબો, વાંછ, જ્યુનિનોઅજ, નીકડ, કંજી, સીસુ મળે છે. મજીમરને હોવો ૭૦-૦૦૦ માણસોને કામ આપે છે કુલ ૩,૩૪૭ કારખાનામાં ૧ લાખ મજૂરો કામ કરે છે. ચંચો, તેવ, સાણ, કાગળ, કપડાં બનાવવાના ઉદ્યોગો છે વિગળનાં ચંચો પણ બને છે વાર્ષિક આમદાની ૬૬ કરોડ કોનારી અને નિકાસ પણ ૫૬ કરોડ કોનારી હતી. નોવું પાસે ૧૯૭૪ સ્ત્રીમરો અને ૧૫૦ વહાલો હતો, એ સૌ જર્મન-અંગ્રેજોમાં વહેવાઈ ગયાં છે. નોવુંમાં ૨,૪૦૭ માછીની રેલ્વે, પારક અનેવાર ઓફિસોની

સંખ્યા ૨,૭૫૧ છે. વાયરસેસનાં ૪૭ સ્ટેશનો છે. વિમાની ન્યવહાર પણ ઠીક પામી છે. પોતાની બેઠા પણ છે. કોનરની કિંમત એક સિલિંગ અને ૧૧ પેન્સ પ્રણય છે. લોકો ઉભી અને ખડક છે.

ન્યુગીની (પાપુઆ) : ન્યુ ગીનીનો આ ભાગ બ્રિટિશ વાવડા નીચે છે. આમાં વિસ્તાર ૮૭,૭૮૬ ચો. માઇલનો અને વસતિ ૨,૭૫,૦૦૦ ની છે. પાપુઆન દેશીઓ જહુ નીચા કદના એટલે જા રીટ ઉંચા હોય છે. પોર્ટ મોરેરની મુખ્ય શહેર છે. આ વિભાગમાંથી સોનું, ચાટી નિકળે છે. નિકારમાં જાણમાં ૮,૦૨૨ ટન, સોનું ૧૬,૪૬૬ ઓંસ, રબર ૬૪૮ ટન છે.

ન્યુગીની (બ્રિટિશ) : પેસિફિકના ઉત્તર પશ્ચિમ ભાગમાં ૬૩,૦૦૦ ચો. માઇલના ક્ષેત્રફળનો વિસ્તાર ધરાવે છે. ઓસ્ટ્રેલિયાની સરકારને પ્રભુત્વ છે કારણકે માટે આ મોટા બેટનો એક વિભાગ આપ્યો છે. એની વસતિ ત્યાના દેશીઓની ૪,૫૬,૬૨૪ ની હતી. આ સિવાય અંગ્રેજો ૩,૦૧૬, સ્પીનઓ ૧,૪૨૪, હંચ ૨૪૬, નર્મનો ૪૦૪, અમેરિકનો ૧૪૨ અને જાપાનીઝો ૪૫ હતા. દેશી વસતિમાં ૨૫ લાખ તરફ નંગલી હાલતમાં છે. હિંદમાંથી અને બીજા ભાગોમાંથી મનુદેશ મંગાવી નાસિયેજ વગેરેની વાવણી કરવામાં આવે છે. દેશીઓ નંગલી કેળાઓ, માછલીઓ અને કંદો ખાઈને બોડો ઉપર ખાના ખાંધીને રહે છે. ન્યુ ગીનીમાં હમણાં ભયંકર યુદ્ધ જાપાનીઝો અને અમેરિકન તથા ઓસ્ટ્રેલિયનો વચ્ચે ઢોલ વાસ થયા ચાલે છે. આથી આ ભાગમાં નવા રસ્તાઓ, વિમાનજહો અને રેલ્વેઓ, સેન્યોની સમવડો માટે બંધાય છે. આ પછાત ભાગનો ઔદ્યોગિક વિકાસ થયો નથી. મુખ્ય શહેર રમાલ જાપાનીઝો મુખ્ય મથક છે.

ન્યુગીનાન્ડ : ઓસ્ટ્રેલિયા પાસેના આ બેટમાં અંગ્રેજોએ સંસ્થાપન થવાની એને ભારે આગાહ જનાનું છે. એ સંસ્થાની રત્નને સોગવે છે. આ સર્વે બેટો ૧,૧૦૦ માઇલ લાંબા પહોળા છે એના સાગર કિનારો ૩,૦૦૦ માઇલ લાંબો

છે ઓસ્ટ્રેલિયાથી ૧,૨૦૦ માઇલ દૂર પૂર્વમાં આવેલો છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૦૩,૭૨૨ ચો. માઇલોનું છે. એ બેટોમાં ૧૫,૪૮,૬૫૫ યુરોપિયનો વસે છે. તેમાં મૂળ વસતિ ૭૩,૨૫૬ માઓની પણ સાથે ગળ્યા છે. મુખ્ય શહેર ઓન્કલેન્ડની વસતિ ૨,૨૧,૩૦૦ની છે ન્યુગીનાન્ડની હવા એટલી સરસ છે કે ત્યાં વસનારાઓ આખા જગતમાં સૌ પ્રભુઓથી દીર્ઘજીવી ગણાય છે. શિક્ષણ સાર્વજનિક અને ફ્રીજિયાલ છે. લોકહિત માટે મૂળ પૈસા ખર્ચાય છે. અશક્ત, બિમાર, રૂધિર અને બાળકોને આર્થિક મદદ આપવા છે, ૧૧ કરોડ એકરમાં જંગલો છે. ૨ કરોડ એકરમાં ખેતી થાય છે. મુખ્ય પાકો ઘઉં, જોડા અને જવના છે. ખેતી સરસ અને શાંતીય છે. રાજા લાખ લોકો, ૪૩ લાખ ટોરો, ૩ કરોડ થેટા અને ૧૫ લાખ ખડકો છે, માખણ અને ઊન એ આ દેશની મુખ્ય પેદાશ છે. સોનું ૧,૭૦,૨૪૧ ઓંસ, ચાટી ૪,૧૦,૦૬૧ ટન પાઉન્ડ, હાલસા ૨,૦૦,૦૦૦ ટન પેદા થાય છે. રાજ્ય સમૃદ્ધ છે. હમણાં જાપાન સામેના યુદ્ધમાં એવું જોડા લાખ યુવાનોને મૂક્યા છે. ૧,૫૩૮ માઇલ રેલ્વે છે. યુરોપિયન મિશન બીજા દેશોની વસતિને પ્રવેશવંધી છે.

ન્યુ ફાઉન્ડેલેન્ડ : અમેરિકાની પાસે આ ટાપુઓ છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૪૨,૭૮૪ ચો. માઇલ અને વસતિ ૨,૮૫,૮૬૩ની છે. બ્રિટિશ માલિક છે. વસતિના મુખ્ય પંથો માછીમારોનો છે. છે. નિકાસમાં માછલીઓ ૫૦ લાખ ડૉલરની, કાગળો અને કાગળોના માલ ૧૧ કરોડ ડૉલર, લોહાની ધાતુ ૩૨ લાખ ડૉલરની હતી. ૭૦૪ માઇલ રેલ્વેઓ હતી.

ન્યુયોર્ક : અમેરિકા (યુ. સ્ટેટ્સ) નું સૌથી મોટું નંદર જગતનું વસતિમાં બીજા નંબરનું શહેર છે. એની વસતિ ૭૦ લાખની ગણાય છે. ધનસમૃદ્ધિમાં એ પહેલો નંબર જોખવે છે. બેટ ઉપર બાંધેલા આ શહેરમાં સૌથી ઉંચા જગતનું શુભિલ ખગોનો અને કરોડોધિપતિઓ છે. બે લાખ એકરનો એનો વિસ્તાર છે.

પરદેશી સ્ટીમરો :
સ્ટીમરોની

સંખ્યા	દનેજ
૧૬૩૪-૩૫	૩,૧૨૦
૧૬૩૫-૩૬	૩,૫૬૮
૧૬૩૬-૩૭	૩,૧૭૪
૧૬૩૭-૩૮	૪,૧૧૧
૧૬૩૮-૩૯	૪,૨૫૧
૧૬૩૯-૪૦	૪,૫૬૩

આ મહાપુલને લીધે બંને રીમરોને ટોરપીડો અથવા જોખણોનાથી રચિયાને તળાથે પહોંચાડવામાં આવી છે કમરો અમેરિકા થી વરસે ૧,૮૦૦ નેટલી સ્ટીમરો પુલને સામાન લઈ જવા અને લઈ આવવા માટે ભાષે છે એટલે પુલને આખરે અમેરિકા રીમરોના મોટા સાબિક બનશે અને દુનિયાનો મોટા ભાગનો વેપાર પણ તેના હાથમાં જશે તેવો સંભવ છે.

પરદેશીમાં હિંદીઓની સ્થિતિ : પરદેશીમાં આપણા હિંદીઓ લગભગ ૨૫ લાખની સંખ્યામાં વસે છે તેમાં થડાખરા મજૂરો છે ને ખડો વેપારી અને ડુકાનદારો છે હિંદીઓની વિશ્વ આ દેશોમાં પ્રતિજ થો છે એમને ધણા બ્રિટિશ તાનેના પ્રદેશોમાં પણ આવા જ બંધને મોખવામાં પડે છે. આવા બંધનોની વિગતે સહિનમાં નીચે મુજબ છે

યુનાઇટેડ કિંગડમ-હિંદવાસીઓ પર કોઈ પણ બંધનો પ્રતિજ નથી પરંતુ કોઈ કોઈ જગ્યાએ રેખોને દેખાવે છે

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ-અમેરિકા-અહીં હિંદીઓને કોઈ પણ બંધનો વસાવ કરવા દેવામાં આવતી નથી. તેમ જ હિંદીઓને ત્યાંના નાગરિક થવાનો પણ હક મળેલો નથી અપરાધી આ કાયદો અમલમાં આવ્યો, ત્યારથી જ ત્યાં હિંદીઓને વમાન કરવા દેવામાં આવતી નથી. ત્યાર પહેલાંનાં હિંદીઓને આ કાયદો લાગુ પડતો નથી.

આફ્રિકા-હિંદીઓ ઉપર મહુધી વધારે પ્રતિજ થો મુકનાર હોય તો ઇસિય આફ્રિકા અને કેન્યા છે, રૂકા કેપતા જ ભોમોમાં હિંદીઓને રાખકીય તેમ જ મ્યુનિસિપાલિટીના હકો આપવામાં આવ્યા છે તે સિવાય કોઈ અન્ય વિશ્વમાં હિંદીઓને કોઈ પણ પ્રકારની છૂટ આપવામાં આવી નથી. આખા યુગીયનમાં તથા ડ્રાન્સવાડમાં વેપારી લાઈસન્સમાં હિંદીઓ સાથેની વર્તણૂક ભુલ જ પ્રકારની છે ડ્રાન્સવાડમાં થાણની બહાર હિંદીઓને રથાથી મીંગત ખરીદવાનો હક આપવામાં આવેલો નથી હિંદીઓ સામેના પ્રખ્યાત કાષ્ઠાઓમાં મિસ્ મેન્સ જેટ અને ડ્રાન્સવાડ નથી આટિક જેટ જેટ છે, તદ્દપરાંત હિંદીઓ ઉપર સામાજિક પ્રતિજ થો પણ મુકવામાં આવ્યા છે. હિંદીઓ માટે અનામત રાખેલા વિખાવામાં જ હિંદીઓ મુકાદારી કરી રહે તેથી જ ભાના ડ્રામ રેલિના કાવ-રામો છે સોતેમાં, સિનેમાઓમાં તેઓને ઘણા કરવામાં આવ્યા નથી. ૧૯૩૬ માં પસાર કરવામાં આવેલા થી એસીઆ-હી જેટ જેટ જેટ હિંદીઓ એકટથી ઉપડાઈનું અમાપન તદ્દન રદ થયું છે અને હિંદીઓને નુસા રાખવામાં આવે છે. કેન્યામાં હિંદીઓ ખેતીવાસીની જગ્યાએ લઈ જવાની થકત નથી. ત્યાંની જમીન મુદેલીયને માટે અનામત રાખવામાં આવી છે

વેસ્ટ ઇન્ડિઝ-ફીજી, મલાયા અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝમાં હિંદીઓનું સામાજિક તેમ જ રાજ્યકીય સ્થાન નીચું છે દેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુઝીલેન્ડ-આ દેશોમાં હિંદીઓને વસાવ કરવા દેવામાં આવતી નથી

અર્મ-૧૯૩૭ માં જામનિ લ્યોદો પાંડવામાં આવ્યા પછી હિંદી વિરોધી લાગણી મૂળ ભગી છે. કુલ્લક થતાં ૨૦૦ હિંદીઓ મરાવા હતો, ૭૫૦ લગભગ હતો, ૭૫૦ લગભગ પક લાખના હતા

સીલોન-હિંદી વિરોધી ધનુ કાયદાઓ પસાર કરવામાં આવ્યા છે તેમાંના મુખ્ય નીચે આપેલા છે હિંદુસ્થાની યુનિવર્સિટીની મેડિકલ દીઝ તથા લીજેના મનુ રાખવામાં આવી નથી.

હિંદીઓ નિકાસ કરવાથી, દૂધ, છંદા ઉપર ૧૯૩૪-૩૫માં સારે જમાન નાખવામાં આવી હતી.

૧૯૩૮-૩૯માં બધા સરકારી રફતેમાંના હિંદીઓને દૂર કરવા માટે સીલોનની સરકાર ચાલ કરી રહેલ છે

પરદેશી સાથેના હિંદનો વેપાર : આપણું હિંદ એ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો એક વિભાગ છે તે કે જો સીયા પુલની ગંભીર અસરોમાંથી મુકા રહ્યું છે. પાંડુ બ્રિટનના અનુયાયી તરીકે એ પુલની સંપૂર્ણ જાણ નીચે છે. વેપાર, ઉદ્યોગો તે પુલ માટે જ મુખ્યત્વે વપરાય છે. થલણનો કુમરો મોખવારી, અંકુરો, મોટા અસલ કરે અને જોરાકીની તંગીથી હિંદી પ્રલ પીકાય છે બપાનના કહેવાતા લખને માટે હિંદમાં હિંદી સેન્ય ઉપરાંત મોટું અંગ્રેજ અને અમેરિકન સેન્ય પણ નીલાવાવવામાં આવે છે. રેલ્વે મુખ્યત્વે સેન્યોને લખતું જ કાર્ય કરે છે મોટર લોટીઓ પણ પુલના કામમાં જ મોટે ભાગે વપરાય છે, આથી હિંદના આંતરીક વેપારને તે મૂળ જ દુકરાન થયું છે પરદેશી સાથેના વેપારને પણ આ પુલને લખને થકું સહેજ પડ્યું છે. સરકારી અંકુરો ચારે તારફ ચોખાસામાં ઉમની વનરપતિઓના ફલમાંથી પેઠે કુદી નીકળ્યા છે

હિંદનો વેપાર હવે મોટે ભાગે અંકુરમાં આવ્યો છે. રીમરો મુખ્યત્વે માત્ર સેનિક કાર્ય માટે જ વપરાય છે. સાગર, સમગ્રિના, વિશ્વો અને મુર ગોના લખથી લખલીલ બન્યો છે આથી હિંદનો પરદેશી સાથેના વેપાર મૂળ થકી ગયો છે મુરોપમાં થની પાકી વસણ, થનો, કાચનો સામાન, ચોષાલનો સામાન, ચામડાનો સામાન, રસાયનિક પદાર્થો, વિદ્યુતના પદાર્થો અને બીજા અનેક પાકા પદાર્થો મુરોપથી પુલની પરિસ્થિતિને લીધે આવી શકતા નથી આથી પરદેશીથી આમાન કરેલ રહે પદાર્થોની કિંમત હિંદની બલરોમાં પાંચથી રદ ગણી થઈ પડી છે હિંદમાં જે પાકા પદાર્થો બનાવવા માટે આગ લાગે ત્યારે કુલો બોગાવવા જેવા પ્રયત્નો કરવા હિંદી સરકાર ટોકારોડી કરે છે, પરંતુ થનોની અમામતી અતિ સંતુષિત દોષાથી પુલ માટેની જરૂરિયાતો પણ હિંદમાં સંપૂર્ણ રીતે પૂરી પાળી શકાતી નથી

આધુનિક પુલમાં વિદ્યુત પ્રમાણમાં શાસ્ત્ર મજીઓ વિના આગતું નથી હિંદની ઉમરમાં પુલકારવાળો માટે અમર્ય સ્થાન વચ્ચેની સ્થિતિ છે બપાન સામેની પુલની રહે પ્રસિદ્ધો હિંદને

મધ્યરયાન તરીકે રાખીને થયો. રસિયાને એ મોટા પ્રમાણમાં સંસ્ક્રામણીઓ અને જોરાણી પૂરી પાડવામાં આવે છે, તે પણ યુરોપ અને અમેરિકાથી રશિયનમાં લાખોને અડીંથી ન મોકલવામાં આવે છે. એશિયા ખાતે પણ હિંદ મારફતે મોટી રકમનાં સાધનો પૂરાં પાડવા પ્રયત્નિઓ ચાલે છે. આ સર્વે માટે વિશાળ પ્રમાણમાં રશિયનો રોકતી પડે છે. સમય પણ ખૂબ ન બચાવવા માય છે. હિંદમાં એ બૂનકાગમાં આ ઉલોચીના નિકાસ આપણી હાલની હિંદી સરકારે કરવાની છૂટ આપી હોત, તો આપણે થોડાં ઉત્તમ રૂબ સરકાર આપી શકત, પરંતુ તે દિન કદા કે.....

હિંદમાં હાલમાં સૌથી મોટો યુગવાદનો પ્રશ્ન હોય, તે તે પ્રત્ની જોરાણીનો છે આપણના નિર્વાહની મોટી યુક્તિઓ ઉત્પન્ન થઈ છે અનાજની તંગી યથાભાર પ્રતિભાં મોટા પ્રમાણમાં ભેગામાં આવે છે. એ અડકાવાળા આપણી હિંદી સરકારે રેશનિંગ શરૂ કર્યું, પરંતુ તેથી તે પ્રત્ની ટુકેલી જોઈ ન થતાં વપવા ન પામી છે. રેશન લેવા માટે લોકોને બજારે જવું નહીં કલાક સુધી ઉભું રહેવું પડે છે. કાર્ડ કાર્ડ રહેવામાં તો માન પણ સારી દેતો નથી. હિંદની બહારના સીસાન, ધરાન,

ધરાક જેવા કેટલાક દેશોને હિંદમાંની અનાજ પહોંચાડવાની ફરજ સરકારે ઉપાડી હતી. તેમ હિંદ બહારનાં દેશોને પણ હિંદમાંથી જોરાણી પહોંચાડવી પડી હતી. હિંદમાં પ્રદેશથી આવતાં ચોખાની આમલની (૧૫ થી ૨૦ લાખ ટન) બધું પડી છે. આથી હિંદમાં અનાજ અને જોરાણીના કદી નહિ ભરેલ કે કદી નહિ સાંભળેલ એવા ભીંચા ભાવો વધ્યા છે, સરકારી અંકુશથી અન્યવરણ ઉઠતી વડી પડી છે, સ્ટોરીઆઓએ એ અન્યવરણનો વિકાસ કર્યો છે. પરિણામે મરીત પ્રબલ સહન કરવું પડે છે.

હિંદ એ કાચા પદાર્થો ઉત્પન્ન અને નિકાસ કરવાનું મહોલું રચાન છે, પરંતુ આ યુદ્ધને લીધે આપણી કેટલી ઉપયોગી બજારો આપણા હાથમાંથી નીકળી ગઈ છે. આથી આપણો નિકાસ વેપાર ઘટ્યો છે, આપણી પાસે માલ મૂકવાને રશિયનોની પણ ખૂબ તંગી છે. રેલ્વેમાર્ગે વેપાર કરવામાં અનેક અગવડો છે આથી કાચા પદાર્થોની નિકાસ ઘટી છે. પરદેશોથી પાકા માલની આયાત પણ પ્રમાણમાં વધારે થઈ છે કારણ કે પરદેશોનાં કારખાનાં શૈલિક દ્રવ્યો બનાવે છે. તે નીચેના આંક-હાજોથી જણાશે.

	૧૯૪૦-૪૧ ખાંડ માસના	૧૯૪૧-૪૨ ખાંડ માસના	૧૯૪૨-૪૩ ૧૧ માસના
આયાત નિકાસ.	૧,૫૬,૯૬,૫૧૦ ૧,૬૮,૭૧,૫૭,૭૬૦	૧૭,૩૨,૭૦,૩૩૬ ૨,૫૨,૬૦,૫૮,૦૬૩	૧,૦૧,૨૭,૩૨,૦૫૦ ૧,૭૭,૧૬,૦૩,૦૨૧

અગિયાર માસના પાંચ વરસોના સુદાં સુદાં યુગ્ય દેશોએ કરેલી આયાત નિકાસ

દેશ	આયાત ૧૯૪૧-૪૨	આયાત ૧૯૪૨-૪૩	નિકાસ ૧૯૪૧-૪૨	નિકાસ ૧૯૪૨-૪૩
નેદરલેન્ડ	૩૪ કરોડ	૨૮૫ કરોડ	૭૦૧ કરોડ	૫૩ કરોડ
બ્રહ્મદેશ	૨૭૫ "	૧૫ "	૪૧ "	—
મલાયા	૫૫ "	૨૩૫ લાખ	૧ "	—
ચીના	૫૫ "	૫૫ કરોડ	૩૧ "	૩ કરોડ
જાપાન	૧૫ "	૩૫ "	૨૩ લાખ	૨૪ લાખ
દેન્માર્ક	૫૫ "	૨૫ "	૬૧ કરોડ	૩ કરોડ
નેલન	૩૫ "	૩૫ "	૨૫ "	૩૫ "
સીસાન	૩૫ "	૪૧ "	૮૫ "	૧૧૫ "
રશિય આફ્રિકા	૨૫ "	૧૧ "	૫૫ "	૬૫ "
આસ્ટ્રેલીઆ	૫ "	૨૫ "	૧૧૧ "	૧૫ "
ધરાન	૫ "	૧૫૫ "	૧ "	૪ "
ગ્રીસ	૨૮ "	૬૩૫ લાખ	૨૧૫ "	૩ લાખ
બાલન	૧૧૫ "	૩ "	૫ "	—
દક્ષિણ	૪૫ "	૫૫ "	૫૫ "	૩૫ કરોડ
અમેરિકા	૩૨૫ "	૧૭૫ "	૨૨૫ "	૧૧૫ "

માન ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૩માં ૮ કરોડ રૂપિયા અથવાત યથા હતી અને ૧૩૦૧ કરોડની નિમણ થઈ હતી જમની, ભપાન, કાનસ એ આપણી મોગી બનશે હતી, પરંતુ યુદ્ધ સુધી તે અચળ વધે છે

આયાત નિકાસ તથા વસ્તીની

૧૮૩૮-૪૦	૨૧૧ ૩૭ કરોડ	૨૧૩ કરોડ
૧૮૪૦-૪૧	૧૭૫ ૨૩ કરોડ	૧૫૮ કરોડ
૧૮૪૧-૪૨ (૧૧ માસ)	૧૧૪ ૧૪	૨૧૩ કરોડ

નજી વસતીનું લુપ્ત નિકાસ ૧ ૧૨૮ ૨૨ કરોડની થઈ જાય છે આયાત ૧ ૪૪૦ કરોડની થઈ હિંદી તરફથી વેપાર પાણી ૧૧૭ ૧૧ જેટલું હતું જ્યારે ૧૯૩-૪૦ પહેલાંના વર્ષ વસતીમાં માન ૩૦ કરોડનું હતું.

હિંદીમાં કમણાં માત્રમાં, આમકાં, થા, આક, કાપડ વગેરે ખૂબ થઈ છે કાપડ ૬૨ વસે ૧૦ કરોડનું થઈ હતું હતું હતું ૪૦ થી ૫૦ કરોડ થઈ છે

પરદેશી જે કે-પરદેશી સાથે આયાત અને નિમણ ન્યાયાર બંને નણકિય હેતુ દેવક સાથે છે હિંદુસ્તાનમાંથી કાચો માન મોગા જાણમાં પરદેશી માને થઈ છે અને ત્યાંથી પાકા માલ બનીને હિંદીમાં આવે છે આ સર્વે માનની કિંમત હિંદીને પરદેશોને આપવી અને તેથી રહી તેકામ હિંદી રહેથી પરદેશી જેના જેને હિંદીમાંથી જોઈ કાઢે છે, તે કરે છે આથી પરદેશી માણીમાં ૧૦ જેના હિંદીમાં હતી તેમાં ચાર જે કે ક્રિસ્ટિયન અને બાકીની હોવામાં, અમેરિકા અને જાપાનની છે થઈ મિત્ર શબ્દો સાથે યુદ્ધમાં હોવાથી જેની મોગી જે કે થોડા કાનપેશી જે કે હમણા બધા હોવાથી નેરસેન્ડ ટ્રેડિંગ જેની હેડ કોમિશિસ લઈ નવું ગયા છે, કારણ કે હોવામાં હાલ શત્રુશત્રુ જમનીના કમળમાં છે બાકી ચાર જેના ક્રિસ્ટિયન છે તેના હાથમાં જ યુગ્મત્વે હિંદુ પરદેશોનું કામ છે, તેમાં નેગરવ જે કે જોડે ઈકિયા, ચાર્ટર જે કે જોડે ઈન્ડિયા, આરોહીઆ, થાળી, ટોઈસ જે કે, મેસર્સ થાઈસ કુન્સ સન્સ વગેરે કુન્સિયમલનું બધું કામ પરદેશી જેના હાથમાં છે આખા જગતનું સારકારી કે ક સંકનમાં છે યુદ્ધને લીધે પરિણમે કે ક ફેરકાર થાય તે બુદ્ધિ વાન છે હિંદી કોઈ પણ દેશ માને માલ આયાત કે નિકાસ થાય પણ હુડીઆ તે લઈ નવું જ વગરની પડે હિંદી હિંદીમાંથી જેના ચકાન માલ અને આયાત થોડા માલની હુડીઆ પેડે અને રિપાયા હિંદીમાંથી પ્રમાણે અચી છે અને તે લઈ નવું પોતાની હેડ એનિસમાં મોળે છે, એને લઈ એનિસ જે દેશમાં માલ મોળે હોય તે દેશની જેના તે જે દી વેચી નાખે છે આ રીતે હિંદી પરદેશી વેપારમાં ન્યાયાર ન્યા પરદેશી જેના ઉપર છે હિંદી કોઈ પણ જેને પરદેશી હિંદીમાંનું કામકાન કરાવી નથી એને પરદેશ સાથેના વેપાર એનેના હિંદીમાંનું બદલે આ પરદેશી જેના હાથમાં છે હિંદી નિકાસ અને આયાત ન્યાયારને અને નાણાની એકાદ

આ જેના કરી આવે છે આ પરદેશી જેનાની હેડ કોમિશિસ લઈ નવું જે જેની મૂડી પોતાના છે મોટે ભાગે અંગ્રેજ શર હોય છે આ ન હિંદી છે આ પરદેશી જેનાને હિંદીમાં હિંદીમાં આજીની જેના તરીકે આજીયાય છે, પરંતુ આ જેના બીજું ન્યાયારી કામ પણ યુગ્મ પ્રમાણમાં કરે છે હિંદીમાં તેમાં પાસેની જોઈ ન્યાયાર નાણાં થાય છે તરીકે લે છે, નાણાં પાણી જમનીમાંથી પર ધીરે છે પોતાના કાંડોની આકાનના કાનને આર્થિક બાબતે પણ સહાય છે અને હિંદી જેનાની પેડે બધું કામકાન પણ કરે છે એ જેના પાસે હિંદી થાય છે મોટે વિકાસ થયો છે

જા સ ૧૮૦૦ માં એ જેના પાસે હિંદીની કુલ રૂપિયા ૧૧ કરોડની હતી ૧૮૩૮ માં વધીને રૂપિયા ૧૭ કરોડની અને ૧૮૩૮ માં ૭૪ કરોડની અને ૧૮૪૦નાં ૮૬ કરોડની થઈ છે યુદ્ધને લીધે અલગથી ઉદારો આપવાની એ અલગ રૂપિયાની મોગા અલગ લે ને ૧૦ માન જ રિપાયાની મોગા થઈ પાયા ફરે છે આથી ૧૮૪૪ ના આકાં બહાર પડ્યા નથી પરંતુ ૧૧ માન જ રિપાયાની જોઈ હોવા તેને નહિ હિંદી યુગ્મ જામશે હિંદી અને અનુસારના કા ને વેપાર, કાનપુરાના આકાને વેપાર, જાગાના નજીને વેપાર, ના મોગે આ હિંદીમાંથી જેના ન નાણાં પૂરા પાડે છે આ જેનાને હિંદીમાં યુગ્મ યુગ્મ નાના મોટે શહેરોમાં પોતાની શાખાઓ જોઈ છે

હિંદીમાં હિંદી સરકારે રૂપિયા અને પૈક વચ્ચે હિંદીમાં અલગ ભાગ ૧૮ સિલિંગ નહીં કરો છે, એટલે આ હિંદીમાંથી જેનાને ખૂબ સમજક બની છે હિંદીમાંથી મોટું પૂણ પરદેશ તરફ માન લઈ અલગ ત્યાંથી આવે, તે તે સર્વે જામન ન્યા જેનાને મોગે છે આ જેના હિંદીમાં ન્યાયારી જેના સાથે સારી લીડીમાં પણ કરે છે હિંદીમાં પાસેથી યુગ્મ થાય છે એને મોગી તે પરદેશોમાં રોપે છે આ જેનાની નીતિ હિંદીમાં કામ પોતાની પોતાની વિકાસ કરી પાકા પોતાની માટે હિંદીને પરદેશી રાખવા આરેની હિંદીમાં બહાર થઈ છે હિંદી વેપારી એને જોઈ આ જેના ક્રિસ્ટિયન વેપારીઓને ખાસ સહકાર આપે છે આ સિવાય ક્રિસ્ટિયન વેપારીઓની કંપનીઓ તરફ સહકાર જાવાથી એમની રીમોમાં આવ ચકાનનારાની મૂડીઓને સમજક આપે છે હિંદી વીમાં કંપનીની પોલિસી ન રીકારત આ મોળે વીમાં કંપનીની પોલિસી માટે આગ્રહ રાખે છે હિંદીમાં કામ કરવી આ ક્રિસ્ટિયન જેના ઉપર હિંદી સરકારને કે તેમના બના થોડા કાંચના ખાસ અકુશ નથી હિંદીમાં કામકાન તેમાં પોતાના વાલ માટે કરે છે પરદેશી નથી, પરદેશી અલગ અને પરદેશી હુકમન રીકારત આ જેના ભગન ૨૨૧ થતા ભોગવે છે આ પરદેશી જેના નાણકિય સામર્થ્યથી હિંદી વેપાર પર મહીર બહાર કરે છે આ પરદેશી જેનાની મોનોપોલી હિંદીમાં ન્યાયાર ન્યાયારીઓના વાલમાં જાય નથી આથી મધ્યર જેને ની સમિતિની બહુસમિતિ આ જેના ઉપર મોટાકા અકુશ રાખવા લઈ માલથી સ્ત્રી હતી, પણ ને સુબધી બીજું કે ક થઈ સંકુ નથી

પરદેશો સાથે હિંદી વેપાર-હિંદનો પરદેશો સાથે દરિયાઈ વેપાર નીચે મુજબ હતો.

	નિકાસ	આયાત
મથા વિશ્વયુદ્ધ પહેલાં સરેરાશ.	૨૩૨.૫૫ લાખ રૂપિયા	૧૬૮.૮૭ લાખ રૂપિયા
મથા યુદ્ધ સમયની સરેરાશ	૨૩૩.૧૩ "	૧૬૮.૩૨ "
મથા યુદ્ધ પછીની સરેરાશ	૩૧૬.૬૪ "	૩૨૦.૨૧ "
૧૯૩૭-૩૮	૨૦૬.૫૩ "	૧૮૧.૬૩ "
૧૯૩૮-૩૯	૧૮૫.૦૨ "	૧૫૮.૭૮ "
૧૯૩૯-૪૦	૨૫૬.૭૪ "	૧૭૫.૬૧ "
૧૯૪૦-૪૧	૧૮૬.૮૯ "	૧૫૬.૯૭ "
૧૯૪૧-૪૨	૨૩૭.૫૭ "	૧૭૩.૨૯ "

પરદેશો સાથે હિંદની સરખામણી : હિંદ ખરેખરે સાથે આર્થિક, આરોગ્ય, જીવન, વિજ્ઞાન, ધર્મી વગેરે વિષયોમાં કેટલું પગલ છે, તે કેશ પરદેશો સાથેના આંકડાઓ નીચે પ્રમાણે બતાવે છે,

૧ મરણપ્રમાણ નીચે મુજબ છે-૬૨ એક

૬૨ મરણોએ કેટલા મરણો થાય છે.

હિંદ	૨૪.૫	યુ. સ્ટેટ્સ	૧૧.૩
ગ્રેટબ્રિટન	૧૨.૫	જર્મની	૧૧.૧
જાપાન	૧૬.૩	ભારત	૧૮.૩૭

૨ જન્મપ્રમાણ-૧૦૦૦ મનુષ્યો નીચે પ્રમાણે છે.

હિંદ	૩૨.૬	જર્મની	૧૭.૫
યુ. કિંગડમ	૧૬.૩	યુ. સ્ટેટ્સ	૧૮.૬
જાપાન	૧૭.૪	ભારત	૩૨.૩૫

૩ બાળમરણપ્રમાણ-૬૨ ૧૦૦૦ જીવતા બાળકો

જાપાન			
હિંદ	૧૧૮	જર્મની	૮૫
યુ. સ્ટેટ્સ	૬૫	જાપાન	૭૮
યુ. કિંગડમ	૬૩	ભારત	૧૨૪

૪ જીવનપ્રમાણ-આપણાં હિંદનાં મનુષ્યો બદલ

નાની હમરે મરે છે.			
હિંદ	૨૧.૭	જર્મની	૪૬.૦૪
જાપાન	૫૩.૬	જાપાન	૫૦.૫
યુ. સ્ટેટ્સ	૫૬.૪	ભારત	૪૪.૫

૫ શહેરી અને ગામડીયા વસ્તીનું પ્રમાણ નીચે મુજબ છે.

શહેરી આગ્ય	શહેરી આગ્ય		
હિંદ	૧૧	જર્મની	૬૨
જાપાન	૮૬	જાપાન	૪૬.૦
અને વગેરે	૮૦	જાપાન	૪૬.૫
યુ. સ્ટેટ્સ	૫૪૨	જાપાન	૫૩.૭

૬ શિક્ષણ ૧૦ વરસની ઉપરની વસતીનું પ્રમાણ ૧૦૦ માણસના પ્રમાણમાં

બ્રિટિશ હિંદ	૧૧.૮૬	યુ. સ્ટેટ્સ	૬૫.૭
ગ્રેટબ્રિટન	૬૨.૫	જાપાન	૬૪.૬
જાપાન	૬૪.૧	જાપાન	૬૮.૬
જર્મની	૬૬.૭	જાપાન	૬૭.૭

૭ શિક્ષણપ્રમાણ-૧૦૦૦ માણસના પ્રમાણમાં

બ્રિટિશ હિંદ	૪.૬૭	યુ. સ્ટેટ્સ	૨૩.૭
ગ્રેટબ્રિટન	૧૮.૮	જાપાન	૨૪.૪
જાપાન	૧૬.૦		

હિંદમાં ૨૧ માણસ ૧ માણસ રહેતા જાય છે. યુ. સ્ટેટ્સ અને જાપાનમાં ૪ માણસ ૧ જાય છે. જાપાનમાં ૩ માણસ ૧ રહેતા જાય છે.

૮ શિક્ષણપ્રમાણ-૨૨૬૦ જર્મની ૬૨ વિદ્યાર્થી ઉપર.

હિંદ	૨૨.૩	જાપાન	૧૬.૬
જાપાન	૫૮	યુ. સ્ટેટ્સ	૨૭.૫
ગ્રેટબ્રિટન	૧૭૨	જાપાન	૧૫૮

૯ શિક્ષણપ્રમાણ-૧૨૬૦ જર્મની ૬૨ વિદ્યાર્થી ઉપર.

હિંદ	૨૨.૩	જાપાન	૧૬.૬
જાપાન	૫૮	યુ. સ્ટેટ્સ	૨૭.૫
ગ્રેટબ્રિટન	૧૭૨	જાપાન	૧૫૮

હિંદમાં ૬૭૦૦ જીવતા શિક્ષણ ૬૪,૬૧૦ જર્મની ૬૨ વિદ્યાર્થી ઉપર. જાપાનમાં ૧૧ જીવતા શિક્ષણ ૬૭૦૦ જર્મની ૬૨ વિદ્યાર્થી ઉપર.

૧૦ વર્તમાનપત્રો-હિંદમાં ૧,૩૦૦ વર્તમાનપત્રો પ્રકટ થાય છે. તેમાં ૨૨૧ દૈનિક વર્તમાનપત્રો છે. માસિક, સાપ્તાહિક અને દૈનિક મળી કુલ ૪,૪૧૮ પત્રો પ્રકટ થાય છે. ૬૨ જર્મની ૬૨ માણસ ૧૨૬૩ પ્રમાણ આપે છે.

હિંદ	૧૨૬	જાપાન	૧૫૮
યુ. સ્ટેટ્સ	૧૬૨	જાપાન	૧૦૦
જાપાન	૧૫૫		

બ્રિટિશ હિંદમાં કુલ ૧,૫૨૦ ઊપખાના હતા કુલ ૨,૩૫૨ અંગ્રેજ પુરોજી અને ૧૪,૦૮૪ હિંદી લાપાઓના પુરોજી પ્રકટ થતા હતા.

૧૧ ખેતીની ચેકાશ—બીજા દેશોની સરખામણીમાં ૧૨ મનુષ્ય દીઠ ખેતીમાંથી જેટલું પેના વાચ છે, તે દેશમાંથી છે

	રૂપિયા	રૂપિયા
હિંદ	૧૪	બપાન ૫૭
અમેરિકા	૧૭૫	યુ કિંગ્ડમ ૧૨
જેનેરા	૨૧૩	

૧૨ ઉદ્યોગોની ચેકાશ—બીજા દેશોની સરખામણીમાં ૧૨ મનુષ્ય દીઠ રૂપિયા

	રૂપિયા	રૂપિયા
હિં.	૧૨	જેનેરા ૪૭૦
યુ રોયલ	૭૨૧	બપાન ૧૫૮
યુ કિંગ્ડમ	૪૧૦	

હિંદના ઉદ્યોગોની વાર્ષિક પાસ ત્ર ૨૫૦૦ કરોડ ગણાય છે ૧૨ મનુષ્યે ૧૧ એનુ પ્રમાણુ આવે છે

૧૩ હિંદનાં વેપાર—બીજા દેશોની સરખામણીમાં નજરે છે

	વખતિના વ્યક્તિ દીઠ રૂપિયા	રૂપિયા
હિં.	૧૭	જેનેરા ૬૨૦
યુ કિંગ્ડમ	૫૭	બપાન ૨૦
યુ રોયલ	૨૧૪	

૧૪ વેપાર મહીના મમયનો—જગતમાં ૧૮૩૦થી ૧૮૩૧ સુધી ૫૫૫ વેપાર થયા હતા ૧૦૨૬માં મહી સરૂ થઈ, તે પહેલાં જાતનો વપાર કુલ ૧૦૦૦ કરોડ રૂપિયાનો હતો, ૧૮૩૩ માં ૭૭૦૦ કરોડ જેટલે થઈ ગયો, ૪ વર્ષમાં ૫૬૫ ટકા મહી થયો.

	રૂપિયા	રૂપિયા	રૂપિયા
હિં.	૭૬	યુ રોયલ ૮૪	જેનેરા ૩૪
યુ કિંગ્ડમ	૩૨૪	બપાન ૪૭	

૧૫ વસીનો—હિંદમાં ૧૮૩૦-૩૧માં કુલ પાંદા મથા રજાનો ૨,૫૩,૨૨૫ મહિના હતા તેમાં ૭૭,૩૩૮ મહિના પાંદા રજા સંકાર નામથી અને ૪૫,૭૧૪ મહિના પાંદા રજા મુનિસિપાલિટી નીમાવતી હતી કાચા રજાઓમાં સરકાર ૨૧,૨૫૪ મહિના અને ૧,૫૭૭૦૩ મહિના બહેર સ રજા બો નીજ વતી હતી હમણાં તેથી જાણી થોડા રજા વધ્યા છે હવે રજાઓ ઉપર ૪૧૩ કરોડ રૂપિયા ખર્ચવાની વતી રાજના તૈયાર થઈ છે

૧૬ વહાણવટું—હિંદના બંદરોમાં કુલ ૨૬૧ મથા આવેલી મઈ તેની ટોચે ત્રણ વર્ષમાં સરેરાશ ૧૧ કરોડ ટન ની હતી, બીજા દેશોમાં યુનાઈટેડ કિંગ્ડમમાં એ જ વેપાર ૧૬૧ કરોડ ટન કેનેડામાં ૬૫ કરોડ ટન અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં એ જ સરેરાશ ૧૪૧ કરોડ ટનની આવી હતી

હિંદમાં ૧૮૩૦-૩૧માં ૪૦૦ સ્ટીમરો રજિસ્ટર કરાઈ હતી એનુ વર્ષ ૩૫૫ લાખ ટનનુ છે આની સામે યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ ૨ કરોડ ટન, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૧૧ કરોડ ટન, બપાન ૪૭ લાખ ટન અને જેનેરા ૧૫ લાખ ટનની સ્ટીમરો ધરાવે છે આ આકાં ૧૮૩૦-૩૧ ના છે તે પછી હિંદમાં થોડું વહાણવટું વધ્યું છે પણ આસ્ટ્રેલીયા, કેનેડામાં ખૂબ વધ્યું છે યુદ્ધના સમયમાં અમેરિકાનુ વહાણવટું બહુ વિકાસ પામ્યું છે અમેરિકા દરરોજ પાંચ સ્ટીમરો આવે છે જેનેકાનુ વહાણવટું પણ ખૂબ વિકાસ પામે છે

૧૭ ચેમ્પિયનશિપ—હિંદમાં ૧૮૩૧-૩૨માં પોર્ટ ઝેક્સની સખ્યા ૨૩૬૮ની હતી ૧ અનન કામગીરી, જા કરોડ વત માન પડે, ૧૧ કરોડ પારસનો એમાંથી ૫૮૪૫ થા હતા આથી હિંદની પ્રતીતી ઉપર એની સરેરાશ ૭૦૪ ના કામગીરી, વર્તમાન પડે કે પારસોની મળી આવે છે બધારે યુ રોયલની વસતીની સરેરાશ ૧૨ મનુષ્યે ૨૧૬, યુનાઈટેડ કિંગ્ડમમાં ૧૪૪ અને બપાનમાં ૮૭ આવે છે

૧૮ તાર મહેશા—આપણે ૧૮૩૧ના હિસાબ નોંધતા ૧૦,૦૦૦ મનુષ્યે ૫૧ તારો ૧૨ વર્ષે આવે છે યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ ખાતે ૧૦૦૦ મનુષ્યે વાર્ષિક તારો ૧,૧૨૬ બપાન, ૪૪૧ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ બોર્ડ અમેરિકામાં ૧,૦૫૧ અને જેનેરા મહિ એ સરેરાશ ૨૧૪૫ની છે

૧૯ ટેલીગ્રાફ—હિંદમાં ૧૮૩૦ માં ટેલીગ્રાફના પ્રાદેશોની સખ્યા ૫૫,૫૦ ની હતી એની કમાણી કરતા સરેરાશ ૬૪ હજાર મનુષ્યે ૧૦૬ ટેલીગ્રાફની આવે છે બપાનમાં ૧૦,૦૦૦ માનુષ્યે ૧૧૦ ટેલીગ્રાફ, આસ્ટ્રેલીયામાં ૮૩૦, અમેરિકામાં ૧૧૦૪ અને યુનાઈટેડ કિંગ્ડમમાં ૪૪૧ છે, બધારે જેનેકામાં ૧,૪૧૦ હતા હિંદમાં છેલ્લા ૧૪ વર્ષમાં ટેલીગ્રાફો વેવડાયા છે બીજે પણ અસાધ્ય રજા મોટા વિકાસ છે

યુદ્ધમાં ૨૦ લાખથી વધારે સૈનિકો દિલ્હીમાં ભરી વીરા છે ૧૯૪૨માં દિ. ભા. ૫૬,૫૩૩ અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ૧,૬૨,૬૦૦ હિંદી સિપાઈઓ હતા જે સવા બે લાખનું સૈન્ય હિંદ ઉપર નીભાવાય છે ત્યારે બ્રિટનમાં સૈનિકોની સંખ્યા ૧,૩૮,૦૨૬ની હતી યુ રૅપ્લસ એરબ્રિગમાં કુલ સૈનિકો ૧,૩૨,૨૦૦ હતા ભપાનમાં ૨,૭૧,૬૪૭ અને કેનેડામાં માત્ર ૩,૮૦૦ હતા

૨૨ આગર મૈન્યનો અર્થનો કૌળો—બ્રિટિશ રિસ્પાઈ સૈન્યના અર્થ પૈ સૌ સરખાનો પામે નીચે મુજબ છે જો જા વરસે ઉપરાવવામાં આવેલા હોય

દેશ	કૌળો પૈન્ટ	દેશ	કૌળો પૈન્ટ
હિંદ	૧,૧૦,૪૦૦	ફિલિપ આર્કિડ	૮૫,૦૦૦
કેનેડા	૧૦,૮૦૦	યુગીવાઈડ	૧,૦૦,૦૦૦
આસ્ટ્રેલિયા	૪,૧૫,૦૦૦	ન્યુઝીલેન્ડ	૩૦૦૦

હિંદ માટે એક લુદ્ધ રિસ્પાઈ સૈન્ય ૧૯૩૩ થી નિલાય છે તેમાં ભારતની મનવરો છે હમણાં યુદ્ધ શરૂ થયાને એનો ખૂબ વિકાસ થયો છે અર્થ પણ વધ્યો છે

૨૩ વિમાની કળ—હિંદની સેનામંચના હાથ નીચે હવાઈ કળ છે ૧૯૩૨-૩૩માં ૨૪૪ અંગ્રેજ એરિસરો ૧,૮૫૦ વિમાનીઓ હતા હિંદીઓ અને ૪૬૪ સીપોલીઓનો સેના કામ કરે છે યુદ્ધ શરૂ થયાને એનો વિકાસ થયે છે ત્રણવાર ગણ થોડું ખર્ચ બન્યું છે યુદ્ધ પહેલાં હવાઈ કળની આઈ ટુકડીઓ હતી, તેમાં સાત ટુકડીઓ ઉતરતી આઈ ઉપર અને એક અવાજ ખાતે રખાતી હતી

૨૪ સૈનિકો અર્થ—૧૯૩૦-૩૧માં કુલ સૈનિકો અર્થો ૫૭૩૦ કરોડનો હોય, આમાં રિસ્પાઈ સેનાનો ૬૦૪૧ લાખ રૂપિયાનો પણ સમાવેશ છે ૧૯૩૨-૩૩માં આ અર્થો ૧૫૦૮૨ કરોડ એટલો હતો, એટલે હિંદની મંથરસ સરકારની પૈસામાં ૫૦ ટકા યુદ્ધખર્ચમાં વપરાઈ ગયા હતા આપણા કરતાં ૧૦ ગણ વધારે પૈસામાં શબ્દો આપણા પ્રમાણમાં થયો આટલો સૈનિકો અર્થો કરતાં હતા યુનાઈટેડ કિંગડમ નો યુદ્ધખર્ચો માત્ર ૧૧૮ કરોડ રૂપિયાનો હતો યુ રૅપ્લસ એરબ્રિગમાં યુદ્ધખર્ચો ૧૧૬૬ કરોડનો હતો ભપાનમાં ૨૬૩ કરોડનો હતો યુદ્ધ સમયે સૌ પોતે અર્થો આઈ દશ ગણો વધી ગયા છે કેનેડાનું અર્થ યુદ્ધ પહેલાં માત્ર ૩૫ કરોડ એટલું જ હતું

૨૫ વિજ્ઞાનિક શક્તિ—અત્યંત લઘુભૂત વિજ્ઞાનિક શક્તિથી થયું આધુનિક કાર્ય થાય છે અત્યંત આખામાં કુલ વિજ્ઞાનિક બન ૮ કરોડ કિલોગ્રામ એટલું પેશ થતુ હતુ તેમાં મુખ્ય દેશો નીચે પ્રમાણે વિજ્ઞાનિક બન પૈન કરે છે

દેશ	વિ. શક્તિ કિલોગ્રામ.	દેશ	વિ. શક્તિ કિલોગ્રામ.
યુ કિંગડમ	૫૮ લાખ	ભપાન	૪૦ લાખ
યુ રૅપ્લસ	૩૧૬ લાખ	હિંદ	૧૦ લાખ

૨૬ મનુષ્યશક્તિ—મનુષ્ય શક્તિ થ નોની મદદથી થયું કામ કરી શકે છે ચીન અને હિંદ વગેરે પછાત દેશોમાં મનુષ્યશક્તિને યુનોનો સારકાર મળે પરદેશો એને યુદ્ધ ખર્ચે ખૂબ આગવ વધેલા છે

દેશ	મનુષ્યનું કામ	દેશ	મનુષ્યનું કામ
ચીન	૧	ભપાન	૧૨
હિંદ	૧.૬	બ્રિટિશ	૧૮
ઈટાલી	૧.૬	કેનેડા	૨૦
ભપાન	૩.૬	યુ રૅપ્લસ	૩૦
ફ્રાન્સ	૮.૬		

યુનોના વિજ્ઞાન ઉપયોગથી પરદેશોમાં એક મનુષ્ય મોટી પૈસાં ન્દી શકે છે ખામ હતી યુ રૅપ્લસ અને કેનેડા થયા થયો વધારે છે વિજ્ઞાનિક શક્તિ પણ બહુ મોટા પ્રમાણમાં ત્યાં વધાય છે

૨૭ અધિકારી પેદાશ—લુદ્ધા લુદ્ધા દેશોના મનુષ્યોની અવરહે વાર્ષિક પેદાશ કરેલી છે, તે નીચેના કોષમાં આપેલ છે

દેશ વા પેદાશ	દેશ	વા. પેદાશ
ભપાન ૨૭૧	ફ્રાન્સ	૬૩૬
ભપાનની ૬૩૪	યુ કિંગડમ	૧,૦૮૨
કેનેડા ૧,૨૧૮	યુ રૅપ્લસ	૨૦,૫૩
હિંદ ૫૫		

એક હિંદી ૬૨ વરસે ૧ રૂપિયા પૈન કરે, તે એક અંગ્રેજ ૧૩ અને એક અમેરિકન ૨૫ રૂપિયા પૈન કરે છે

૨૮ દેશોની કુલ પેદાશ—લુદ્ધા લુદ્ધા દેશોની કુલ વાર્ષિક પૈસાં નીચે મુજબ છે

દેશ	વા. પેદાશ રૂ.	દેશ	વા. પેદાશ રૂ.
બ્રિટિશ હિંદ	૨,૨૨૩ કરોડ	ફ્રાન્સ	૨,૧૧૮ કરોડ
યુ કિંગડમ	૪,૫૬૫ કરોડ	ભપાન	૧,૪૭૧ કરોડ
યુ રૅપ્લસ	૨૪,૫૩૩ કરોડ	કેનેડા	૧,૩૧૬ કરોડ
હિંદની વસ્તી ૩૮ કરોડ છે,		અત્યારે બ્રિટનની ૪૮ કરોડની	
જે ઇલા પેદાશ બેવડી છે			

હિંદની વસ્તી ૩૦ કરોડ છે, ત્યારે બ્રિટનની ૪૫ કરોડની છે જતાં પૈસાં ભેવડી છે

૨૯ દેશોનું કુલ ધન—હિંદની વસ્તી ૩૬ કરોડની, બ્રિટનની ૪૫ કરોડ, યુ રૅપ્લસની ૧૨ કરોડ, કેનેડાની ૧ કરોડ અને ભપાનની વસ્તી ૭૫ કરોડની છે, જતાં હિંદનું કુલ ધન બીજા દેશોના પ્રમાણમાં થયું જોડા છે

કુલ ધન	મનુષ્ય દેશનું	કરોડ
દેશ	કરોડ રૂ.	કરોડ રૂ.
બ્રિટિશ હિંદ ૧૨ ૦૦૦	૪૪૧	૧,૨૧૨ ૩૦ કરોડ
યુ કિંગડમ ૨,૦૪૩૨	૬૭૧	૧૦,૧૬૭ ૪૫ "
યુ રૅપ્લસ ૧,૧૨,૧૫	૬,૭૬૫	૫૪૧૩ ૧૨ "
કેનેડા ૮,૩૪૪	૮,૦૨૩	૫૫૫ ૧ "
ફ્રાન્સ ૧,૮૮૫૭	૪,૫૮૨	૫,૧૬૮ ૪૫ "
ભપાન ૧૩,૪૫૪	૨,૩૦૮	૬૪૬ ૭૫ "

સર્વ દેશોનું યુદ્ધને લીધે કરલ થયું થયો થયું છે

૩૦ ક્ષેત્રફળ—લુદ્ધા લુદ્ધા દેશોનું ક્ષેત્રફળ નીચે મુજબ છે

ક્ષેત્રફળ	શહેરની વસતિ	આખર વસતિ	હર ચો. માઈલે
દેશ	ટકા	ટકા	વસતિ
હિંદ ૧૮,૦૮,૬૭૬	૧૧	૮૬	૧૫૮
યુ કિંગડમ ૬૪,૨૭૮	૮૦	૨૦	૪૬૦
યુ રૅપ્લસ ૩૬,૮૫,૩૮૨	૫૧૨	૪૩૮	૩૩૩
કેનેડા ૩૫,૧૦,૦૮૮	૫૩૭	૪૩૩	૨૬૫
ભપાન ૧,૮૦,૬૮૫	૧૨	૩૮	૦૫૮
ફ્રાન્સ ૨,૧૨,૧૫૬	૪૬ ૫૫	૫૦ ૬૫	૧૬૭
ભપાન ૧,૪૦,૫૬૩	૫૧	૪૪	૪૩૩

૩૧ વસતિના ધંધા—લુદ્ધા લુદ્ધા દેશોમાં વસતિ ભેટી, હોથ, મરુતી, વાહનમાં કયા પ્રમાણમાં વહેંચાયેલી છે તેને અત્યંત ટોચે

દેશ	મજૂરી	ખેતી મરજીમાર	ઉદ્યોગ ખાણ	વેપાર વાહન	રાજ્યસંસ્થાન
હિંદ	૧૫૧ કરોડ (૪૪.૮ ટકા)	૧૦૧ કરોડ (૨૬.૪ ટકા)	૧૧ કરોડ (૪.૪ ટકા)	૧ કરોડ (૨.૬ ટકા)	૧૮૧ લાખ (૦.૩ ટકા)
ગ્રેટ બ્રિટન	૧૬૩ લાખ (૪૪.૬ ટકા)	૧૩૧ લાખ (૩૨ ટકા)	૬૧૧ લાખ (૨૧.૨ ટકા)	૪૦ લાખ (૬.૩ ટકા)	૧૧૧ લાખ (૨.૯ ટકા)
યુ. સ્ટેટ્સ	૪૮૮ લાખ (૩૬.૮ ટકા)	૧૦૭ લાખ (૮.૮ ટકા)	૧૫૪ લાખ (૧૨.૬ ટકા)	૧૧૬ લાખ (૬.૭ ટકા)	૧૦૧ લાખ (૦.૬ ટકા)
જર્મની	૩૬૧ લાખ (૩૭.૭ ટકા)	૧૨૧ લાખ (૧૧.૮ ટકા)	૬૧૧ લાખ (૬.૫ ટકા)	૭ લાખ (૧.૭ ટકા)	૧૧ લાખ (૧.૧ ટકા)
જાપાન	૩૨૦ લાખ (૫૦.૭ ટકા)	૬૭૧ લાખ (૧૫.૪ ટકા)	૧૧ કરોડ (૨૬.૬ ટકા)	૫૨૧ લાખ (૮.૩ ટકા)	૬૪૧ લાખ (૧ ટકા)
ફ્રાન્સ	૨૧૪ લાખ (૫૨.૫ ટકા)	૮૨ લાખ (૨૦.૧ ટકા)	૭૧ લાખ (૧૭.૫ ટકા)	૩૬૧ લાખ (૮.૬ ટકા)	૪૧૧ લાખ (૧.૨ ટકા)
ભારત	૨૬૨ લાખ (૪૫.૩ ટકા)	૧૪૭ લાખ (૨૨.૮ ટકા)	૫૭ લાખ (૮.૬ ટકા)	૫૬ લાખ (૬.૧ ટકા)	૨૦૧ લાખ (૩.૨ ટકા)

૩૨ ખેતીની કુલ વેદાશ

દેશ	કુલ	સરખામણી	ખેતી	જંગલમાંથી	મરજીમાંથી	ઉદ્યોગમાંથી	ખાણમાંથી
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
હિંદુસ્તાન	૨,૫૦૦ (કરોડ રૂ.)	૭૧	૨,૦૩૨ (કરોડ રૂ.)	૨.૮ (કરોડ રૂ.)	૩૩	૪,૦૮૨ (કરોડ રૂ.)	૨૮.૭ (કરોડ રૂ.)
યુ. કિંગડમ	૨,૪૫૨.૪	૫૩૧	૨,૮૧.૧	૨.૭	૨૪	૧,૮૬૦	૨૫૦
યુ. સ્ટેટ્સ	૧૨,૩૧૭.૭	૧,૦૦૩	૨,૧૦૫	૫૬૫.૬	૨૨.૭	૮,૮૫૭	૧,૩૩૩
જર્મની	૮૮૫	૮૫૧	૨૨૨	૮૪	૧૩	૪૮૬	૭૭
જાપાન	૧,૪૦.૬૫૩	૨૩૪	૩૪.૫	૨૮.૬	૩૪.૩	૬૫૧.૨	૩૬.૬
જર્મની	...	...	૬૬૬.૭	...	...	૧,૭૮૩.૩	...

૩૩ ખેતીના એકરો—જુદા જુદા દેશોમાં ખેતીમાં નીચે પ્રમાણે જમીનો રાખાઈ છે.

દેશ	કુલ એકરો	વાણિજ્યી	નહેરુ	અનાજની	કપાસ શણ	જંગલો	ફરેક ખેત
	જમીન	કુલ એકર	ખેત એકર	ખાડો એકર	ખાડો એકર	એકરો	સરેરાશ એકર
બ્રિટિશ હિંદ	(૧૧ લાખ)	(૬૪ લાખ)	(૧૦ લાખ)	(૧૦ લાખ)	(૧૦ લાખ)	(૧૦ લાખ)	(૧૦ લાખ)
હિંદ	૬૬૬.૩	૨૬૬.૬	૪૬.૭	૨૦૬.૬	૪૩.૦૬	૮૭૬	૩.૩
યુ. કિંગડમ	૬૦.૩	૩૩.૬	---	૫.૫	૦.૪૫	૧૧.૬	૨.૬
યુ. સ્ટેટ્સ	૨,૩૫૮.૬	૬૫૫.૬	૧૬.૬	૨૪૩.૮	૫૪.૩	૫૨૮.૮	૮.૭
જર્મની	૨,૪૪૧.૪	૧૪૦.૬	૧.૩	૪૬.૫	૦.૬૮	૭૩૬	૧૪૦
જાપાન	૧૧૫.૮	૧૦૩.૭	---	૨૬.૫	૧.૪	૩૨.૧	૧.૨
ફ્રાન્સ	૧૩૧.૧	૧૦૮.૭	---	૨૭.૨	૧.૦	૨૭.૨	૧.૩
ભારત	૬૪.૫	---	૭.૪	૧૨.૪	૦.૫૨	૪૬.૭	૪.૨

૩૪ ખેતીની પેદાશ અને વિગત—જુદા જુદા દેશોમાં ખેતીની પેદાશ અને રોકાયેલી ભૂમિ.

દેશ	મૂડી કરોડ રૂ.	પેદાશની કુલ કિંમત રૂપીઆ કરોડ	અનાના ફરેક માણસ દીઠ અવરેજ રૂપીઆ	ઝાતવરો (પશુઓ) લાખમાં
બ્રિટિશ હિંદ	...	૧,૫૬૮	૫૬	૨,૧૩૬
યુ. કિંગડમ	...	૨૮૬.૧	૬૨	૫૧૪
યુ. સ્ટેટ્સ	૧૫,૬૦૧	૨૧૦૫	૧૭૫	૧,૮૧૦
કેનેડા	૨,૦૪૮	૨૨૨	૨૮૩	૧૭૪
જર્મની	...	૧૬૬.૭	૧૧૧.૨	૫૨૩
ફ્રાન્સ	...	...	...	૩૭૪
જાપાન	...	૩૪૦.૫	૫૭	૩૬

૩૫ ઉદ્યોગો—પરદેશોની સરખામણીમાં હિંદના ઉદ્યોગોની વાર્ષિક પેદાશ વગેરે.

દેશ	કારખાનાં	મજૂરો લગભગ	ચોકખી પેદાશ કરોડ રૂ.	મજૂર દીઠ પેદાશ રૂ. મૂડી	મૂડી કરોડ	નિકાસની કિંમત કરોડ
હિંદ	૬,૪૨૨	૧,૫૩૬	૪૦૮	૨૬૫	૭૦૦	૪૩
યુ. કિંગડમ	૧,૦૭,૫૦૦	૭,૭૦૦	૧,૬૨૫	૨,૫૦૦	૭,૦૧૭	૫૨૭
યુ. સ્ટેટ્સ	૧,૭૪,૧૩૬	૧૪,૧૧૦	૮,૮૫૭	૧,૩૨૭	૨૩,૦૦૦	૮૬૫
કેનેડા	૨૪,૦૨૦	૬૪૪	૪૮૬	૭,૧૪૭	૧,૪૪૫	૮૧
જાપાન	૫૬,૮૮૭	૫૪૫૬	૬૩૩.૩૩	૧,૭૧૧	૧,૦૦૬	૨૪૨

૩૬ વાહનો—પરદેશોની સરખામણીમાં હિંદમાં વાહનો નીચે મુજબ હતાં.

દેશ	વહાણવટું દળ	મોટરકારો	મોટર સાયકલ	રેલ્વે માથલો	રેલ્વે માથલો માથલો	પાણી દ્વારા માથો
હિંદ	૨,૭૧,૮૨૦	૧,૭૪,૪૫૦	૧૫,૭૨૬	૪૨,૭૫૩	૨,૫૩,૧૨૫	૪,૦૦૮
યુનાઇટેડ કિંગડમ	૧,૬૬,૭૨,૦૨૦	૧૫,૫૮,૦૭૫	૭,૩૪,૧૨૩	૨૧,૧૬૨	૧,૬૦,૨૨૫	૪,૮૫૩
યુ. સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા	૧,૩૪,૪૨,૦૦૦	૨,૧૬,૬૭,૩૬૮	૧,૧૦,૭૫૦	૨,૬૧,૮૧૬	૩૦,૦૬,૦૧૬	૨૬,૪૧૦
કેનેડા	૧૪,૬૩,૦૦૦	૧૨,૨૨,૭૩૧	૬,૪૨૭	૪૩,૧૭૩	૪,૨૨,૬૪૨	૨,૭૦૦
જર્મની	૪૧,૧૪,૦૦૦	૭,૧૫,૦૪૪	૭,૬૨,૦૭૫	૩૬,૨૫૧	—	૭,૬૮૬
ફ્રાન્સ	૩૫,૫૬,૦૦૦	૧૫,૪૪,૦૫૦	૪,૪૧,૫૦૩	૨૫,૬૬૪	૩,૬૩,૮૪૫	૬,૨૦૪
જાપાન	૪૨,૫૫,૦૦૦	૬૫,૭૧૭	૨૪,૩૩૨	૧૩,૩૬૩	૫,૨૧,૪૮૪	—

૩૭ શરારૂપીની સરખામણી—

દેશ	બેંકોની સંખ્યા	બેંકોની મૂડી અને રીઝર્વ ફંડ (રૂ. કરોડ)	ડીપોઝીટ (રૂ. કરોડ)	સેવિંગ્સ બેંકમાં [કરોડમાં]	સેવિંગ્સ બેંકમાં ડીપોઝીટનાં ખાતાં
હિંદ	૮૮૨	૨૫.૪૫	૧૨૭.૬૬	૭૭.૦૨	૨૪,૭૩,૧૧૩
યુ. કિંગડમ	૧૨,૫૫૦	૩૧૬.૫	૩,૨૨૬.૫	૩૮૫.૭	૬૮,૫૫,૮૧૦
યુ. સ્ટેટ્સ	૧૨,૦૭૧	૩,૫૪૦.૬	૧૩,૭૮૦.૭	૬૫૪	૭,૭૦,૮૫૭
કેનેડા	૪,૧૭૬	૧૧૩.૭	૮૩૬	૧.૮૫	૮૦,૦૦,૦૬૮
ફ્રાન્સ	૨,૦૬૧	૪૮.૬	૫૧૦.૫	૩૪૮.૬	૬૮,૨૬,૦૨૨
જર્મની	૨,૧૬૧	૨૧૨.૩	૧,૦૮૪.૮	—	—
જાપાન	૧,૬૦૦	૫૩૭.૩	૧,૪૦૭.૫	૩૪૬.૬	૩,૮૩,૩૨,૭૭૩

૩૮ શિક્ષણ—પરદેશોની સરખામણીમાં હિંદ શિક્ષણમાં કેટલું પછાત છે, તે બતાવનાર કોડો.

દેશ	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	ખર્ચ (કરોડ રૂ.)	આથમિક શિક્ષણ	ખર્ચ (કરોડ રૂ.માં)	ઉચ્ચ શિક્ષણ	ખર્ચ (કરોડ રૂ.)	કુલ વસતિ (લાખમાં)
હિંદ	૧,૨૧,૮૬,૦૮૧	૨૮ ૩૨	૮૩,૬૨,૭૪૮	૮ ૧૪	૬૨,૦૦,૦૨૮	૩૬૨	૨૭૨
યુ. કિંગડમ	૮૭,૧૬,૧૩૪	૧૪૬.૮૧	૬૧,૮૬,૮૭૩	૮૬ ૨૧	૬,૧૭૧૨	૫૬	૪૨૭
યુ. સ્ટેટ્સ	૨,૮૧,૫૬,૨૮૬	૮૦૧ ૪	૨,૩૫,૩૪,૦૦૦	૩૪૭	૮,૭૧,૦૦૦	૩૭૪.૧૭	૧૦૫ ૭
કેનેડા	૨૫,૪૨,૭૪૭	૪૬ ૭૨	૨૦,૦૫,૬૫૨	૪૮ ૧	૪૧,૧૬૮	૬.૬	૮૮
જર્મની	૧,૦૪,૩૦,૭૭૪	—	૬૭,૭૧,૪૦૯	—	૧,૩૧,૦૮૧	—	૬૨૪
ફ્રાન્સ	૬૩,૭૧,૪૩૬	૧૫ ૩	૫૫,૭૬,૩૧૨	—	૬૧,૬૧૦	—	૪૦૨
જાપાન	૧,૨૪,૨૮,૫૧૬	૭૧ ૫	૬૬,૨૩,૭૭૭	—	૧,૪૩,૫૦૩	—	૫૬ ૭

૩૯ ખેતીની પેદાશ—પરદેશોની સરખામણીમાં હિંદમાં ખેતીની પેદાશ કેટલી નબળી છે, તે નીચેના કોડોથી જણાયો.

દેશ	ચોખા (૬૨ એકરે) રતલ	ઘઉં (૬૨ એકરે) રતલ	ખેતીમાં ફોફાલેસ પ્રતી વસતિના સરેરાશ ટકા
ઇટાલી	૪,૧૦૧	૧,૨૪૧	—
જાપાન	૨,૭૦૭	૧,૫૦૮	૫૦ ૩
બ્રિટન	૨,૭૫૧	૧,૬૮૮	—
યુ. સ્ટેટ્સ	૨,૧૧૨	૬૭૩	૨૨ ૦
યુ. કિંગડમ	—	૧,૮૧૨	૭ ૧
જર્મની	—	૧,૭૪૦	૩૦ ૫
હિંદ	૧,૩૫૭	૧૩૨	૧૭ ૨

૪૦ જલવિદ્યુતશક્તિ—પરદેશોના સુકામણે હિંદ જલવિદ્યુતશક્તિ પેદા કરવામાં બહુ પછાત રહ્યું છે, તે નીચેના કોડો પરથી સમજાયો.

દેશ	જલશક્તિનાં સાધનો [૧૦ લાખ અશ્વબળ]	સાધનોનો વિકાસ [૧૦ લાખ અશ્વબળ]	કેટલા ટકા વિકાસ
યુ. સ્ટેટ્સ	૩૫ ૦	૧૧ ૭	૩૩
કેનેડા	૧૮ ૨	૪ ૫	૨૫
ફ્રાન્સ	૫ ૪	૨ ૧	૩૭
જાપાન	૪.૫	૧ ૭	૩૭
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	૪ ૦	૧ ૦	૨૫
ઇટાલી	૩ ૮	૧ ૮	૪૭
સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ	૨ ૫	૧ ૮	૭૨
જર્મની	૨ ૦	૧ ૧	૫૫
હિંદ	૨૭ ૦	૦ ૮	—

૪૧ શક્તિનો વપરાશ—પરદેશોની સાથે હિંદમાં જુદી જુદી મતુલ્ય તથા કોલસા, તેલ, પાણી વગેરેમાંથી મેળવેલી શક્તિ કેટલીક વપરાય છે તેના કોડો.

દેશ	૧૦ લાખ અશ્વબળમાં	મતુલ્ય લીટ કલાકે શક્તિ	કોલસા	ચેટ્ટોલ	પાણી	કુલ
હિંદ	૧૦૬	૦ ૪૭	—	—	—	૧૫૧
યુ. સ્ટેટ્સ	૪૦	૧૩ ૩૮	૩૪	—	૩	૧,૬૪૩
કેનેડા	૩૩	૧૩ ૦૩	૧૦૦૧	૪૮૧	૧૨૧	૧,૩૪૬
મેક્સિકો	૧૫	૬.૧૫	૫૫	૧૭ ૬	૫૬	૩,૧૭૩
જર્મની	૨૧	૬ ૦૪	૨૭૦	૨૮ ૩	૪	૩,૭૧૫
ફ્રાન્સ	૧૪	૪ ૩૫	૩૩૩	૬ ૫	૧૩	૧,૭૭૩
જાપાન	૨૧	૧ ૭૫	૧૨૭	૧૨ ૩	૨૪	૧,૭૭૩
			૫૨	૭	૩૦	૧૧૦

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ૭૫ ટકા ક્ષયોગી વિદ્યુતથી ચાલે છે. જર્મનીમાં અને કેનેડામાં ૭૦ ટકા અને ૫૦ ટકા. મેક્સિકોમાં ૫૫ વિદ્યુતથી જ ચાલે છે.

૪૨ વીમો—જુદા જુદા દેશોની સરખામણીમાં હિંદમાં નીચે સુબળ સ્થળનો વિમો ઉતરાવિશે હતો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં રૂપિયા ૨૪,૦૦૦ કરોડ, એડ્રિનિટમાં ૩,૦૦૦ કરોડ, કેનેડામાં ૧,૩૦૦ કરોડ, ભપાનમાં ૧,૦૧૬ કરોડનો સ્થળનો વીમો ઉતરાવિશે હતો. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના દરેક મનુષ્ય દીઠ રૂપિયા ૨,૩૦૦, કેનેડા, ૧,૭૧૦, એડ્રિનિટ ૭૩૦, ભપાન ૧૫૭ અને હિંદના રૂપિયા ૫૫ આવે છે. ન્યુઝીલેન્ડ દર મનુષ્ય દીઠ રૂપિયા ૯૮૪.૬, આસ્ટ્રેલિયા ૭૫૦.૭, રબીડન ૫૬૩.૭, ઇટાલી ૪૮૮.૦ નાંવે ૩૭૬.૭ મેક્સિકો ૩૩૮.૨ આવના હતા. આ ઉપરાંત ગણતરી કરતા અમેરિકાએ ૪ માણસે ૧ માણસની નિઃશસ્ત્રી વીમો ઉતરાવિશે હોય છે, ઇન્ડોનિયા ૧ માણસે એક, ભપાનમાં ૫ માણસે ૧ અને હિંદમાં ૫૦૦ માણસે ૧ નો વિમો ઉતરાવિશે હોય છે.

૪૩ લોઈન્ટ સ્ટેટીક કંપનીઓ—

દેશ	સંખ્યા	ભારતીય આપણ (કરોડ રૂપિયામાં)
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૪,૭૫,૦૩૧	૨૨,૮૧૦
એડ્રિનિટ	૧,૧૦,૧૩૬	૪,૩૩૦
ભપાન	૫૭,૨૨૬	૧,૮૧૦
કેનેડા	૧૮,૫૦૬	૩,૧૪૨
હિંદ	૭,૩૨૮	૨૮૨

૪૪ કાપડના વપરાશની સરખામણી—

દેશ	માણસ દીઠ કાપડ (વારમાં)
કેનેડા	૩૭૭
યુ સ્ટેટ્સ	૬૪૦
રબીડન	૩૬૦
જર્મની	૩૪૦
મલાયા	૩૦.૬
ટેન્કાડ	૩૦.૦
ભપાન	૨૧.૪
મિસર	૧૬.૧
બ્રાઝિલ	૧૮.૬
ઈટાલી	૧૬.૬
હિંદુસ્તાન	૧૬.૧
ગ્રીસ	૧૫.૦

૪૫ પરદેશોમાં વસ્તુઓની પેદાશ—પરદેશોમાં વસ્તુઓની એટલે આનાજ, માત્રો તથા બીજી કાચી વસ્તુઓની પેદાશ નીચે સુબળ ૧૬૩૬ માં થઈ હતી

ધર્તી—જગતની કુલ પેદાશ (૧ કરોડ ૪૮૦ રતલના કવાટરમાં) કુલ પેદાશ ૬૩૦ કરોડ કવાટર, રશિયા ૧૫૦ કરોડ, ચીન ૧૦ કરોડ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ૭૦ કરોડ, હિંદ ૪૦ કરોડ, કેનેડા ૩૦ કરોડ, જાપાન ૩૦ કરોડ વગેરે.

ઓઈલ (જળની તલ)—જગતની કુલ પેદાશ (૩૨૦ રતલના કવાટર) ૪૦૦ કરોડ કવાટર રશિયા ૧૩ કરોડ, અમેરિકા ૧૨ કરોડ, કેનેડા ૪૦ કરોડ, જર્મની ૪ કરોડ, જાપાન ૩ કરોડ વગેરે.

ચોખા—ચીન પા કરોડ ટન, હિંદ ૪૦ કરોડ ટન, ભપાન-કોચિયા ૧૦ કરોડ ટન વગેરે જગતની કુલ પેદાશ ૧૩ કરોડ ટનની.

જમ (બારણી)—જગતની કુલ પેદાશ (૩૨૦ રતલનો કવાટર) ૨૪ કરોડ ચીન ૪૦ કરોડ, રશિયા ૪ કરોડ, અમેરિકા ૩૦ કરોડ, જર્મની ૨ કરોડ, ભપાન-કોચિયા ૧૦ કરોડ.

સાંધ—જગતની કુલ પેદાશ (૪૮૦ રતલના કવાટરમાં) ૧૬૦ કરોડ કવાટર. રશિયા ૬૦ કરોડ, જર્મની ૩૦ કરોડ, પોલોન્ડ ૩ કરોડ

મકાઈ—જગતની કુલ પેદાશ (૪૦૦ રતલનો કવાટર) ૩૮૦ કરોડ કવાટર. અમેરિકા ૨૫૦ કરોડ, આર્જેન્ટાઈન પા કરોડ, ચીન ૨૦ કરોડ, જાપાન ૨૦ કરોડ, રશિયા ૧૦ કરોડ, હિંદ ૧ કરોડ

આ—જગતની કુલ પેદાશ ૮૦ લાખ ટન, હિંદ ૧૦ લાખ ટન, સિંગાપોર ૬૬ હજાર, ચીન ૪ લાખ ટન, રશિયા ૪૦ હજાર ટન, ભપાન ૪૪ હજાર ટન વગેરે.

કૌન્કી—જાવિલ ૧૪ લાખ ટન, કેન્ડા ૧૫ લાખ ટન વગેરે. કુલ પેદાશ ૨૨ લાખ ટન

તમાકુ—૬૫ ૨૬ લાખ ટન, ચીન ૧૦ લાખ ટન, અમેરિકા ૬ લાખ ટન, હિંદ ૫૦ લાખ ટન.

બટાટા—કુલ ૨૨ કરોડ ટન. રશિયા ૭ કરોડ ટન, જર્મની ૪ કરોડ ટન, પોલોન્ડ ૩ કરોડ ટન, જાપાન ૧ કરોડ ટન વગેરે.

બીટરૂટની ખાંડ—રશિયા ૨ કરોડ ટન, જર્મની ૧ કરોડ ટન, અમેરિકા ૧ કરોડ ટન, જાપાન ૮૦ લાખ ટન વગેરે. કુલ પેદાશ ૬૨ લાખ ટન.

સોજાકાણા—કુલ ૮૦ લાખ ટન. ચીન ૨૧૦ લાખ ટન, હિંદ ૨૦ લાખ ટન, આખું બીન-એશિયા પા લાખ ટન વગેરે.

સોરડીની ખાંડ—કુલ ૧૦ કરોડ ટન. હિંદ ૩૬ લાખ ટન, કયુબા ૨૪ લાખ ટન, ફોર્મોસા ૧૧૦ લાખ ટન, સિંગાપોર ૧૦ લાખ ટન, અમેરિકા ૧૦૦ લાખ ટન, હવાઈ ૮ લાખ ટન વગેરે.

આખણ—અમેરિકા ૧૦ લાખ ટન, રશિયા ૫ લાખ ટન, જર્મની ૪ લાખ ટન વગેરે કુલ ૩૫ લાખ ટન

સીજી (Tear)—રશિયામાં પા લાખ ટન સુખ્યત્વે થાય છે જગત કુલ ૭૦ લાખ ટન હેપ (સાથ) રશિયામાં ૧૦ લાખ ટન થાય છે

કપાસ—અમેરિકા ૨૩ લાખ ટન, હિંદ ૧૦ લાખ ટન, ચીન ૧૦ લાખ ટન, રશિયા ૫ લાખ ટન, ઇન્ડિયા ૪ લાખ ટન, બ્રાઝિલ ૩ લાખ ટન વગેરે કુલ ૫૬ લાખ ટન.

કપાસિયા—કુલ ૧૦ કરોડ ટન. અમેરિકા ૪૩૦ લાખ ટન, હિંદ ૨૪ લાખ ટન, ચીન ૧૧૦ લાખ ટન, રશિયા ૧૧૦ લાખ ટન વગેરે.

ગ્રીન—આસ્ટ્રેલિયામાં ૪ લાખ ટન. અમેરિકામાં ૨ લાખ ટન, આર્જેન્ટાઈનમાં ૧૦ લાખ ટન, ન્યુઝીલેન્ડમાં ૧ લાખ ટન વગેરે કુલ ૧૬ લાખ ટન.

તેલ (Petroleum)—અમેરિકા ૧૨ કરોડ ટન, રશિયા ૨ કરોડ ટન, બેનેક્સ ૨ કરોડ ટન, જાપાન ૧૬ લાખ ટન, ઇંગ્લેન્ડ ૭ લાખ ટન, રશિયા ૫ લાખ ટન.

લાકડાનો માવો (નગજળના વાવવા માટે)—કુલ ૨૧૧ કરોડ ૮૧ લાખ ૮૦ લાખ ૮૦, અમેરિકામાં ૪૨૧૧ લાખ ૮૦, કેનેડામાં ૩૨ લાખ ૮૦, રશિયામાં ૨૬ લાખ ૮૦, જર્મનીમાં ૬ લાખ ૮૦ અને ફ્રાન્સમાં ૧૧૧૧ લાખ ૮૦ વગેરે કુલ ૨૧૧ કરોડ ૮૦

રખર—મવાયામાં ૩૧૧ લાખ ૮૦, ૮૦૦ કરોડ કરોડમાં ૨૧ લાખ ૮૦, સિંગાપોરમાં ૫૦ કરોડ ૮૦ વગેરે જમતની કુલ પેનારા ૮ લાખ ૮૦

વિદ્યુત શક્તિ—અમેરિકા ૧૨,૩૦૦ કરોડ કીલો વાટ, જર્મની ૩,૪૫૦ કરોડ, રશિયા ૨,૫૮૦ કરોડ, બ્રિટન ૨,૩૬૦ કરોડ, કેનેડા ૨,૧૪૦ કરોડ, જાપાન ૨,૬૦૦ કરોડ, કુલ ૩૩,૦૦૦ કરોડ

સોનું—ફ્રાન્સમાં ૧ કરોડ ઓંસ, રશિયા ૫૦ લાખ ઓંસ, અમેરિકા ૩ લાખ, કેનેડા ૩૦ લાખ, આસ્ટ્રેલિયા ૧૨૧ લાખ, જાપાન-કોરિયા ૮૧ લાખ ઓંસ, કુલ ૩ કરોડ ઓંસ હિંદમાં કોલાર માધ્યમમાં થોડું સોનું નિકળે છે

આંદો—મેક્સિકો ૩૧ ઓંસ, અમેરિકા ૫ કરોડ ઓંસ, પેરુ ૧૦૦ લાખ ૮૦ કરોડ ઓંસ, કુલ ૨૦ કરોડ ઓંસ આ થોડું નિકળે છે

દિન—મવાયા ૩૭ કરોડ ૮૦, જાપાન ૨૩ કરોડ ૮૦, ૮૦ કરોડ કરોડ ૧ કરોડ ૮૦ વગેરે કુલ ૧૩ લાખ ૮૦ હિંદમાં આ થોડું નિકળે છે

તાંબુ—અમેરિકા ૩ લાખ ૮૦, ચીલી ૨૧ લાખ ૮૦, કેનેડા ૧૧૧ લાખ ૮૦ વગેરે કુલ ૧૩ લાખ ૮૦ હિંદમાં આમાં થોડું નિકળે છે

એલ્યુમિનિયમ—જર્મની ૫૬ કરોડ ૮૦, અમેરિકા ૫૦ કરોડ ૮૦, રશિયા ૨૩ કરોડ ૮૦, કુલ ૨૩૫ કરોડ ૮૦

રેડિયમ—૧૨૦ કરોડ કરોડ, કેનેડા અને કેનેડા-રોડેલિયામાં જ માત્ર મળે છે

હીટુ પાકું—(Pig Iron) અમેરિકામાં ૨૧ કરોડ ૮૦, રશિયા ૧૧ કરોડ ૮૦, જર્મની ૧૧ કરોડ ૮૦, બ્રિટન ૬૫ લાખ ૮૦, ફ્રાન્સ ૫૧૧ લાખ ૮૦, જાપાન ૧૦ લાખ ૮૦ વગેરે કુલ ૭૧ કરોડ ૮૦ હિંદમાં ૧૩ લાખ ૮૦

પોલાણ—અમેરિકા ૩૧ કરોડ ૮૦, જર્મની ૨૧ કરોડ ૮૦, રશિયા ૧૧ કરોડ ૮૦, બ્રિટન ૧ કરોડ ૮૦ વગેરે કુલ ૬૧ કરોડ ૮૦ હિંદમાં ૧૨ લાખ ૮૦

કોલમા—અમેરિકા ૩૧૧ કરોડ ૮૦, જર્મની ૨૬ કરોડ ૮૦, બ્રિટન ૧૧ કરોડ ૮૦, રશિયા ૧ કરોડ ૮૦, ફ્રાન્સ ૪૧ લાખ ૮૦ વગેરે જમતની કુલ પેનારા ૧૧ લાખ ૮૦ હિંદ ૨૧૧ કરોડ ૮૦

ગ્રે ગ્રેનિટ—રશિયા ૨૧૧ લાખ ૮૦, હિંદ ૩૧૧ લાખ ૮૦, કુલ ૩૩ લાખ ૮૦ પેનારા ૧૧ લાખ ૮૦

મોર્ટરકોલો—અમેરિકા ૪૦ લાખ, બ્રિટન ૫ લાખ, જર્મની ૨૧ લાખ, રશિયા ૨૧ લાખ, કુલ ૬૦ લાખ મોર્ટરો દર વર્ષે પેશ થાય છે હિંદી સરકારની બેરબરબી હિંદમાં આ ઉદ્યોગનો પ્રવેશ થયો નથી

આયુ જાળો—હિંદમાં ૨૦ કરોડ, અમેરિકામાં ૬૧ કરોડ, રશિયા ૫૧ કરોડ જર્મની ૪૧ કરોડ જેટલાં ગણાય છે. આ ઉપરાંત જાળો કે આમાં જમતમાં જોડો જોડો પણ દેરા નથી, કે જેમાં જો વસ્તુઓ મળતી હોય માત્ર અમેરિકામાં વસ્તુઓના ઉત્પાદનમાં ૫૬૦૦ નવર જોડાયે છે જે દેશમાં દિન આ, જ્યારે રખર પેનારા નથી રશિયામાં નવર ખોળે છે જેમાં પણ ઉપયોગી થીને ઉત્પન્ન થતી નથી હિંદમાં નવર થીને છે પરંતુ હિંદમાં કુલ પ્રકાર વસ્તુઓ બની છે પરંતુ હિંદની જમતની નિયમિત અને સારી સરવે થઈ નથી આથી હિંદની જમતમાં અદ્યતન સપ્તિ કુપાયેલી પડી છે

૪૬ પરદેશી વહાણવહન—૧૮૩૬ની માહત્તા નીચે

દેશ	દળ
મેક્સિકો	૧૧૧ કરોડ
ગ્રીસ	૧૮ લાખ
ફ્રાન્સ	૩૦ લાખ
જર્મની	૪૦ લાખ
બ્રિટન	૫૧ લાખ
ફ્રાન્સ	૩૦ લાખ
ડેનમાર્ક	૧૨ લાખ
સ્પેન	૧૨ લાખ
અમેરિકા	૫૧ લાખ
રશિયા	૫૧ લાખ
હોલાન્ડ	૨૫ લાખ
પોર્ટુગી	૨૫ લાખ
જાપાન	૩૦ લાખ
નોર્વે	૪૧ લાખ
સ્વીડન	૪૧ લાખ

૪૭ પરદેશીની ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ—પરદેશીની ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ નીચેના કોષમાં દર્શાવ્યો છે. હિંદના આકાશમાં મળતા નથી એ વસ્તુઓ હિંદમાં ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિનો વિકાસ થોડો પણ થયો નથી.

દેશ	૧૮૩૨ ટકા	૧૮૩૭ ટકા	૧૮૪૨ ટકા	૧૮૪૭ ટકા	૧૮૫૨ ટકા	રિમાર્ક્
આયુ જાળ	૧૮	૭૮	૮૫	૮૫	૦	
રશિયા	૨૨૩	૨૭૩	૨૬૭	૩૪૧	૪૪૪	જૂન વિકાસ થયો છે
જાપાન	૧૨૦	૧૪૦	૧૩૫	૧૫૦	૧૪૨	સાધારણ વિકાસ છે
બ્રિટન	૬૮	૧૦૪	૧૦૫	૧૧૩	૧૧૫	" "
જર્મની	૭૮	૮૮	૮૮	૧૦૦	૮૮	" "
કેનેડા	૧૮	૭૪	૭૩	૮૩	૮૩	" "
અમેરિકા	૬૮	૬૫	૭૫	૮૩	૮૦	" "
ફ્રાન્સ	૭૫	૬૭	૬૭	૬૮	૭૧	વિકાસ નથી

હમણાં પ્રકાર સાથે છે આથી રશિયા, જાપાન અમેરિકા, જર્મની અને બ્રિટનની ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ ચાર પાંચ ગમી વધી ગઈ છે

૪૮ પરદેશોમાં વહાણોની સંખ્યા—નીચે મુજબ જુદા જુદા દેશોમાં વહાણોની સંખ્યા હતી.

દેશ	સ્ટીમર	ગ્રેટર બોટ	વહાણો	કુલ
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૮૧	૧,૧૬,૫૭,૧૧૪	૩૫,૨૫,૩૧૬	૨,૦૩,૮૫,૧૩૮
સંખ્યા	૭,૮૧૧	૧,૧૬૩	૬૨૫	૩,૫૭૬
અમેરિકા	૮૧	૧,૧૨,૫૪,૬૪૬	૭,૩૨,૦૮૫	૧,૨૫,૫૬,૫૬૭
સંખ્યા	૨,૭૬૩	૪૦૭	૪૫૬	૩,૫૭૬
જાપાન	૮૧	૩૨,૪૦,૬૨૬	૬,૬૭,૭૪૨	૪૨,૧૫,૬૬૭
સંખ્યા	૧,૪૨૪	૬૫૩	૦	૨,૩૬૭
નોર્વે	૮૧	૧૬,૫૨,૧૦૧	૨૧,૦૧,૫૫૪	૪૦,૫૪,૪૮૫
સંખ્યા	૧,૩૭૭	૪૮૦	૨	૧,૮૫૬
જર્મની	૮૧	૨૬,૨૩,૩૦૬	૭,૪૬,૬૬૬	૩૩,૬૯,૫૭૭
સંખ્યા	૧,૪૩૩	૧૫૨	૬	૨,૦૬૪
ધર્મી	૮૧	૨૪,૧૧,૫૦૩	૬,૪૫,૨૫૦	૩૦,૦૨,૪૫૫
સંખ્યા	૬૦૬	૨૭૫	૧૭૪	૧,૨૪૫

૪૬ પરદેશોમાં વિમાની વહેવાર—જુદા જુદા દેશોમાં નીચે મુજબ વિમાન વહેવાર હતો. પરંતુ ઢાલ મહાનયુદ્ધને લીધે વિમાનો યુદ્ધમાં શોધાઈ ગયા છે.

દેશ	૧૯૩૫—૩૬ માટે અર્થ પૌન્ડ	માઇલો	સુસાક્ષરો	માલ ટન
ગ્રેટબ્રિટન	૭,૫,૦૪૨	૮૪,૧૨,૦૦૦	૨,૦૦,૧૦૦	૧,૮૬૮
જર્મની	૧,૫૩,૦૦૦	૭૫,૨૨,૫૦૬	૧,૭૭,૪૭૨	૧૧,૮૪૬
આસ્ટ્રેલિયા	૨,૧૪,૧૫૦	૨૩,૨૨,૫૦૬	૧૭,૨૮૮	૧૪૬
બેલ્જિયમ (જર્મનીએ લીધું છે)	૧,૨૮,૧૨૭	૧૦,૧૬,૫૫૦	૨૪,૬૫૦	૪૬૩
હિંદ	૧,૨૦,૬૬૮	૫,૩૬,૫૫૮	૫૪૨	૩
જાપાન	૧૬,૬૨,૧૭૧	૬૬,૫૬,૬૩૩	૫૬,૩૬૩	૧,૩૦૪
જર્મની	૧,૦૧,૮૮,૧૦૬	૬૨,૬૮,૧૧૦	૧,૭૮,૧૫૨	૧,૮૪૭
જાપાન	૨,૫૧,૫૧૧	૧૧,૭૬,૦૮૫	૧૩,૨૧૧	૬૦
ધર્મી	૭,૫૫,૮૬૦	૨૭,૭૨,૦૪૨	૫૩,૧૪૪	૬૪૧
અમેરિકા	૫૫,૩૪,૧૫૩	૧,૩૫,૪૦,૨૩૩	૮,૬૦,૭૬૨	૨,૪૬૧
રશિયા	૦	૩,૧૧,૬૦૦	૧૪,૨૩૭	૦

૧૯૫૧માં અમેરિકાનો નંબર પહેલો છે. ૧૮૩૬ ની સાલમાં બેંગાલુરુ હવે ઢાલ યુદ્ધ પરિસ્થિતિ અંગે તેના પ્રમાણમાં ઘટાટો થયો છે.

૫૦ પરદેશોનાં પ્રમાણમાં હિંદનું આયુધ્ય પ્રમાણ—

દેશ	જન્મ પ્રમાણ	મરણ પ્રમાણ	બાલ મરણનું પ્રમાણ એક હજાર જીવતાં જન્મોમાં બાળકો હીક એક વરસની ઉંમર પહેલાં મરી જનારાં બાળકોનું પ્રમાણ	આયુધ્યનું પ્રમાણ વર્ષોમાં પુરુષ	આયુધ્યનું પ્રમાણ વર્ષોમાં સ્ત્રી
જર્મની	૨૦ ૩	૬ ૬	૧૧	૫૮ ૬૬	૬૦ ૭૩
યુ. એસ. આર્. અમેરિકા	૧૭ ૩	૧૦ ૬	૪૮	૬૦ ૬૦	૬૪ ૫૦
જર્મની	૨૦ ૩	૧૨ ૩	૬૦	૫૬ ૮૬	૬૨ ૮૧
બ્રિટન	૧૫ ૩	૧૨ ૨	૫૩	૬૦ ૧૮	૬૪ ૪૦
આસ્ટ્રેલિયા	૧૭ ૭	૬ ૬	૩૮	૬૩ ૪૮	૬૭ ૧૪
જાપાન	૨૦ ૦	૧૭ ૬	૧૧૪	૪૬ ૦૨	૪૮ ૬૩
હિંદુસ્તાન	૩૩ ૦	૨૧ ૮	૧૬૭	૨૬ ૬૧	૨૧ ૫૬

૫૧ પરદેશોમાં એકર દીઠ ખેતીની પેદાશ—પરદેશોમાં એકર દીઠ ખેતીની પેદાશ નીચે મુજબ થાય છે. એકર દીઠ ઉતરતો પાક (ટનમાં) (૧૯૩૯-૪૦).

દેશ	ચોખા	ધાં	સેરડી	રૂ
યુ. સ્ટેટ્સ	૧.૦૧	૦.૩૭	૨૦.૦૬	૦.૧૧
કેનેડા	—	૦.૫૨	—	—
આસ્ટ્રેલિયા	—	૦.૪૨	—	—
જાપાન	૧.૬૧	—	—	—
ભારત	—	—	—	—
ભૂતાન	—	—	૪૬૧	—
હિંદુસ્તાન	૦.૩૫	૦.૩૨	૧૨.૬૧	૦.૦૪

૫૨ પરદેશોમાં થતી અચૂત—રાષ્ટ્રીય આવકનો મોટો ભાગ ખર્ચ થાય છે. પરંતુ ઘણા દેશો એ રાષ્ટ્રીય આવકના અમુક ટકા બચાવે છે. એ એ દેશની સમૃદ્ધિમાં વધારો મળાય છે. હિંદમાંના આંકડા લખ્ય નથી.

વર્ષો	બ્રિટન	અમેરિકા	જર્મની	જાપાન	રશિયા
૧૯૦૦-૧૯૧૦	૧૨૨	૧૪૩	૧૯૧	—	૮૨
૧૯૧૬-૧૯૨૪	૮૧	૧૨૨	—	૧૨૬	—
૧૯૨૫-૧૯૩૦	૭૬	૧૦૬	૭૭	૧૬૮	૭૮
૧૯૩૧-૧૯૩૭	૭૦	૫૦	૧૧૮	૨૧.૬	૧૪.૨

૫૩ પરદેશો અને હિંદના વસ્તુઓની પેદાશના પ્રમાણના ટકા—

ધાં—જગતના ૧૦૦ ટકામાંથી રશિયા ૩૦ ટકા, યુ. સ્ટેટ્સ ૧૬ ટકા, કેનેડા ૧૧ ટકા, હિંદ ૭ ટકા, જાપાન ૬ ટકા, આસ્ટ્રેલિયા ૬ ટકા, ઇટાલી ૫ ટકા, જર્મની ૪ ટકા, ઇર્ષ ૩ ટકા, ભૂતાન ૧ ટકા અને ભારત ૧ ટકા થઈ પેદા કરે છે.

ચોખા—જગતની ૧૦૦ ટકાની પેદાશમાંથી ચીન-આમાં ૬૬ ટકા ચોખા પેદા થાય છે. આમાં ચીન ૩૫ ટકા, હિંદ ૨૬ ટકા, જાપાન ૬ ટકા, બ્રહ્મદેશ ૬ ટકા પેદા કરે છે.

ખાંડ—જગતની ખાંડની ૧૦૦ ટકાની પેદાશમાં હિંદ ૧૮ ટકા, કયુબા ૧૬ ટકા, ભૂતાન ૮ ટકા, ફ્રાન્સ ૭ ટકા, અને બ્રાઝિલ ૬ ટકા પેદા કરે છે.

તમાકુ—યુ. સ્ટેટ્સ ૨૮ ટકા, હિંદ ૨૨ ટકા, રશિયા ૧૨ ટકા, પેદા કરે છે.

કપાસ—યુ. સ્ટેટ્સ ૪૧ ટકા, હિંદ ૧૫ ટકા, રશિયા ૧૩ ટકા, ચીન ૧૧ ટકા, બ્રાઝિલ ૭ ટકા, ભારત ૬ ટકા કપાસ પેદા કરે છે.

ચા—ચીન ૪૬ ટકા, હિંદ ૨૩ ટકા, જાપાન ૧૨ ટકા, પૂર્વ કચ કનિઝ ૬ ટકા અને ભૂતાન ૬ ટકા પેદા કરે છે.

કેસરીયા—હિંદ ૨ ટકા, યુ. સ્ટેટ્સ ૨૬ ટકા, બ્રિટન ૧૬ ટકા, જર્મની ૧૫ ટકા પેદા કરે છે.

પરસેવો : શરીરમાં ગરમી વધે છે ત્યારે ચામડીનાં ખૂંટો દ્વારા ખાણી બહાર નીકળે છે, તેને પરસેવો કહે છે. આ પરસેવો આવામાંથી શરીરની ગરમી સમજાવ રહે છે. ઉનાશમાં ગરમીથી પરસેવો વધારે નીકળે છે બીજા સ્ત્રુઓમાં નીકળતો

નથી, પરંતુ સખન મહેનત કરવાથી પરસેવો શરીરમાંથી નીકળે છે ઘણી વખત ચોક્કસનાર બનાવોની અસરથી શરીર ફેબરેલ થઈ જાય છે. પરસેવો કંઠીના કિસ્સામાં પણ નીકળે છે, પરંતુ તે વાળોથી હોવાથી દેખાતો નથી. પરસેવો સંબંધી કેટલાક નિયમો નીચે મુજબ છે.

૧ પરસેવો થાય કે વરત જ એને લૂછી નાખવો જોઈએ નહિ, તો પવનનો અપાટો લાગતાં શરીર થાય છે અને બીજા બિમારીઓ થઈ શકે છે.

૨ પરસેવામાં બહારનું બારિષ્ટ રજાકણ મળી શરીર ઉપર મેલનો થઈ જાય છે. આથી શરીર ગંધાય છે અને રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે શરીર ખૂબ ચોખ્ખો અથવા સાબુ લેવા સ્થળે વાપરી ફરેજ શુદ્ધ કરવું જોઈએ.

૩ પરસેવાથી શીતલેશું કપડું સુકાન્યા વિના પહેરવું ન જોઈએ અને તે કપડું ફરેજ સાચવી ધોવાવજું જોઈએ. પરસેવામાં હલદી ભાગમાં હલદી ભાગ પાણીના અને પાંચ ભાગ ક્ષારના હોય છે. ઘણાઓને પરસેવો ગંધાય છે.

પર્વતો હિંદના : હિંદના હિમાલયમાં પર્વત-સિખરોની ઊંચાઈ

માઉન્ટ એવરેસ્ટ કોસ	ઊંચાઈ ફીટ ૨૬,૧૪૧ ૨૮,૨૫૦
કાન્ચનગંગા	૨૮,૧૪૬
મકાસુ	૨૭,૭૮૬
ધવળગિરિ	૨૬,૭૬૫
નંદા પર્વત	૨૬,૬૨૦
નંદાદેવી	૨૫,૬૪૫
કાંગો	૨૫,૪૪૭
ગુવામાવાતા	૨૫,૩૫૫

પંચાંગ : સર્વે પ્રમખોને પંચાંગ અતિ ઉપયોગી છે.
આકાશના મુદો અને નક્ષત્રોની ત્રાસ નકી કરી તેના ઉપરથી જ્યોતિષિઓ પંચાંગ બનાવે છે. સંસ્કૃત ભાષામાં જ્યોતિષ સંજ્ઞાથી ઘણાં પુસ્તકો રચાયાં છે, પરંતુ એ સર્વે સંશોધન માગે છે. તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને કારણ એ પાંચ અંગોનું પંચાંગ બને છે.

તિથિ—સૂર્ય અને **ચંદ્ર** અમાવાસ્યાના દિવસે એક રથને ભેગા થઈ જાય છે. પછી પુનઃ સુત્રી હજારા હજારા એક બીજથી દૂર જાય છે. ફરી અમાવાસ્યાએ સૂર્ય સાથે એક થઈ જાય છે. ચંદ્રની ગતિના ૩૬૦ અંશોની ૩૦ તિથિઓ હોય છે. અમાસ પછી ચંદ્ર સૂર્યથી દરરોજ ૧૨ અંશ દૂર જાય છે. ૧૩ હ દિવસોમાં એક તિથિ થઈ છે. આમ બાર ચંદ્ર માસમાં ૫-૬ તિથિઓના હોય થાય છે.

વક્ર-સવારના સૂર્ય હશે ત્યારથી બીજી સવાર સુધીના ૨૪ કલાકના પુરા થતા દિવસને વાર કહે છે તિથિની પહે એમાં ક્ષય શકિત થતી નથી

નક્ષત્ર-દરેક ૮૦૦ કલાકાવાળા એવા ૨૭ ભાગોનું નક્ષત્ર-મંડળ બન્યું છે, એક ભાગમાં ચંદ્રને ફરતાં જોવાં સમય લાગે તેને એક નક્ષત્ર કહે છે. નક્ષત્ર ૨૭ છે. વારાઓમાં પ્રમખને પણ નક્ષત્ર કહે છે.

યોગ—ચંદ્ર અને સૂર્ય અમુક રથાનમાં આવવાથી યોગ થાય છે. આવા ૨૭ યોગ અથવા મિથુનો થાય છે. **કરણ—અધી** તિથિ જોઈએ સમય એટલે કરણ. દિવસની ૬૦ થી અને કરણની ૩૦ થી હોય છે.

પંજીખ : પંજીખની પૂર્વે સંયુક્ત પ્રાંત, ઉત્તરે કાશિમર, પશ્ચિમે બ્રહ્મચિરનાન, દક્ષિણે સિંધ તથા રાજપુતાના ■ આ પ્રાંતનું સંવત્સર કુલ ૬૬,૨૦૦ એ માઈલનું છે. એની વસતિ ૧૬૪૧ ની ગણતરી મુજબ ૨,૭૪,૧૬,૦૦૦ ની છે તેમાં સુરિચમે ૧,૫૩,૮૮,૦૦૦, હિંદુઓ ૭૮,૮૩ ૦૦૦ શીખો ૩૭,૮૨,૦૦૦ છે. સુરિચમે ૫૬૮૪ ટકા છે. પંજીખના હિંદુઓની શ્રુત્યુખી અને પાઠાવી ભાષાઓ બોલાય છે. પંજી સિયાણામાં જહુ કંટો અને ઉનાળામાં જહુ ગરમ છે. વરસાદ ૧૫ થી ૨૦ ઇંચ પડે છે. પંજીખમાં પાંચ નદીઓ વહે છે, તેમાં કશૈકા કુપિયા

જર્મી નહેરો બાંધી છે. આથી આ ક્ષેત્રમાં મોટા પાકો નીચે મુજબ થાય છે ૧૬૪૦-૪૧ના પંજીખના પાકો નીચે મુજબ છે—
ચર્ડ ૬,૮૮૪ હજાર ટન કપાસ ૩૩ લાખ માંસરી
અરસી રાઇ ૧,૩૩૫ હજાર ટન તંબ ૭૪ હજાર ટન
મેરસી પાા લાખ ટન સરસી ૩૩ હજાર ટન
તમાકુ ૬૨ હજાર ટન

આ સિવાય ચોખા, જુવાર, બાજરા, જવ, મકાઈ, ફળદ્રો, ચા, શાકભાજી વગેરે હોય છે. કુલ ૩ કરોડ એકરોમાં પાકો થાય છે, આમાં ૧,૬૮,૬૮,૦૦૦ એકરોમાં નહેરોથી પીત થાય છે. પંજીખ હિંદુનું અનાજ પૂરું પાઠનાર પ્રાંત છે.

બ્રહ્મવરોમાં કોલસા જે લાખ ટન, સિંધવ ૪,૫૦,૦૦૦ ટન પેતા થાય છે ઇમ્પીરિયલ કેમિકલ કંપની સોડા અને બીના રસાયનો બનાવે છે. ગૃહઉદ્યોગોમાં કાપડ, લીન, રેશમના વણાટ કાપો સારા વિકાસને પામ્યાં છે પંજીખમાં આઈ કાપડની મીંચો છે. કુલ ૮૮૭ નાના મોટા કારખાનાઓ હતાં. તેમાં ૭૭૭ લાખ મજૂરી કામ કરતા હતા. ૫૦ ગ્રૂપવાનાં કારખાનાં, ૬ ગરમ કાપડની મીંચો, ૩૮ ચોખા છકવાની મીંચો, ૨ કાચાસળીની મીંચો, ૧ કામળના માવાની મીંચ, ૧૧ તેલની મીંચો, ૪૨ નાનાં એન્જિનીઆરિંગના કારખાનાઓ હતાં.

પંજીખની સમૃદ્ધિ મુખ્યત્વે ઘઉંની નિકાસ ઉપર અવલંબે છે. કાંથી (શી) એનું મુખ્ય બંદર છે નાઈરેસ્ટન જેલે પંજીખનો વેપાર મુખ્યત્વે લાવ-લઈમલવ કરે છે ૭,૦૦૦ માઈલની જેલે અને ૪,૦૦૦ માઈલના રસ્તાઓ છે.

પંજીખની ઉપા રફીનિકારક અને લોહી સંસાદ છે સેન્યમાં અર્થોર્થ પંજીખીઓની ભારી થાય છે

પંજીખના મુખ્ય સહેર લાહોરની વસતિ ૪,૨૬,૭૪૦ માણસો છે. ત્યાં મર્બર, સરકારી ઓફિસો, અને યુનિવર્સિટી આવેલ છે અમૃતસરની વસતિ ૩,૮૬,૫૮૧ ની છે એ મોટું વેપારી મથક છે અમૃતસરમાં શીખોનું મુવર્થન કારિ સાક છે.

પાકો (પ્રતિના) : હિંદના પ્રાંતોમાં કેટલી બોરા-કાની વસતિ પેતા થાય છે અને તેના કેટલો ખર્ચ થાય છે, તે નીચે મુજબ દેખાઈયું છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં બોરાકી ખૂટે છે, કેટલાકમાં વધે છે.

પ્રાંતો	મોખા		ધડ		લુવાર, બાજરો		મણી	
	ઉત્પાદન	ખપ	ઉત્પાદન	ખપ	ઉત્પાદન	ખપ	ઉત્પાદન	ખપ
પ્રાંતો	(૧,૦૦૦ ટનમાં)		(૧,૦૦૦ ટનમાં)		(૧,૦૦૦ ટનમાં)		(૧,૦૦૦ ટનમાં)	
આસામ	૧,૭૬૦	૧,૭૬૦	૦	૧૬	૦	૦	૦	૩
બંગાળ	૮,૮૦૨	૮,૮૧૬	૪૫	૨૮૧	૩	૪	૭૬	૧૧૭
બિહાર	૭,૦૫૨	૩,૨૪૩	૪૧૮	૪૫૬	૪૦	૪૦	૪૩૬	૪૧૬
મુજર્થ	૧,૦૩૦	૧,૫૪૨	૩૧૧	૫૪૮	૩,૧૮૦	૩,૫૪૧	૬૧	૧૫૦
મધ્ય પ્રાંત અને બિહાર	૨,૨૨૪	૨,૦૩૨	૬૬૧	૬૩૬	૧,૦૨૭	૧,૦૩૪	૨૦૬	૧૮૬
મદ્રાસ	૪,૫૮૧	૫,૩૫૬	૦	૨૬	૧,૮૬૩	૧,૬૭૦	૧૨	૧૫૫
સરહદ પ્રાંત	૦	૬	૨૫૬	૨૬૦	૩૦	૩૦	૨૭	૩૧
ઓરિસા	૧,૫૨૭	૧,૩૫૧	૧	૧૦	૧૧	૧૧	૨	૨
પંજીખ	૩૨૦	૩૧૮	૩,૬૨૦	૩,૨૪૭	૬૬૭	૩૮૨	૬૫૬	૫૫૭
સિંધ	૪૮૨	૩૩૨	૩૦૮	૩૨૮	૨૧૫	૧૬૫	૫૫	૭૧
પ્રમ પ્રાં	૨,૧૧૧	૨,૩૧૬	૨,૧૦૬	૨,૧૦૬	૭૭૧	૬૮૩	૧,૬૮૨	૧,૫૬૨

પાકો (હિંદના મુખ્ય પાકો) : હિંદના મુખ્ય પાકો નીચે મુજબ હતા

પાક	૧૯૪૦-૪૧	૧૯૪૧-૪૨
કાંદો		
જમીન	૮,૪૮,૪૮,૦૦૦ એકર	૩,૪૦,૩૬,૦૦૦ એકર
પેદાશ ટન	૧,૦૦,૨૭,૦૦૦ ટન	૧,૦૦,૩૭,૦૦૦ ટન

એલખા

જમીન	૭,૭૦,૧૦,૦૦૦ એકર	૭,૭૫,૩૬,૦૦૦ એકર
પેદાશ ટન	૨,૨૧,૫૦,૦૦૦ ટન	૨,૫૩,૫૨,૦૦૦ ટન

સિંકાણા

જમીન	૮૭,૭૦,૦૦૦ એકર	૭૦,૭૦,૦૦૦ એકર
પેદાશ ટન	૩૭,૦૧,૦૦૦ ટન	૨૫,૮૬,૧૦૦ ટન

અબરદી

જમીન	૩૬,૧૬,૦૦૦ એકર	૩૩,૪૮,૦૦૦ એકર
પેદાશ ટન	૪,૩૪,૦૦૦ ટન	૩,૬૩,૦૦૦ ટન

સોરઠી

જમીન	૪૫,૮૦,૦૦૦ એકર	૩૫,૧૫,૦૦૦ એકર
પેદાશ ટન	૫૮,૦૩,૦૦૦ ટન	૪૩,૭૧,૦૦૦ ટન

કપાસ

જમીન	૨,૩૩,૧૧,૦૦૦ એકર	૨,૪૧,૫૧,૦૦૦ એકર
પેદાશ ગાંસડી	૬૦,૮૦,૦૦૦ ગાંસડી	૧૧,૨૦,૦૦૦ ગાંસડી

જાંબુડ

જમીન	૫૬,૫૬,૦૦૦ એકર	૨૧,૬૦,૦૦૦ એકર
પેદાશ ગાંસડી	૧,૭૧,૮૬,૦૦૦ ગાંસડી	૫૪,૭૪,૦૦૦ ગાંસડી

આ સિવાય બીજા પાકોમાં જુવાર, બાજરી અને બીજાં અનાજો પણ કૌંસ એકરોમાં લેવાય છે તેની પેદાશ વાર્ષિક રા થી શા કરોડ ટનની છે આ, કૌંસ, રબર ૧૧ લાખ એકરમાં લેવાય છે

પામનશક્તિ : મનુષ્યજીવન અગિની સાથે સગ-ખાવવામાં આવે છે અગિને જળવસ્તુ એકઠા છે, તેમ આપણા જીવનને નિજાવવા માટે ખેતરો એકઠા છે. અગિની પેટ આપણા શરીરમાં ગરમીની ભર છે જીવનમાં આપણાં દરેક અંગો કામ કરે છે હૃદય લોહી સાથે કરે છે લોહી બને છે મગજ સહુ પર શાસન કરે છે, મગજ અને શરીરની અન્યક પ્રવૃત્તિઓને લીધે શરીરને થયેલા પચારો લાગે છે દરરોજ મનુષ્ય ખેતર પાક ક વજનનો કચરો પાચવાના, પેશાબ, ખરેખરા અને બીજા રીતે બહાર કાઢે છે ખેતરો આપણા શરીરના અને મનના નિલાય માટે અગત્યની વસ્તુ છે દરરોજ ને કચરો શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, તેને બાંહે ખેતરો લેવાની અગત્ય છે આપણા પામનશક્તિના અંગો ખેતરોને પચાવીને એમાંથી જુલો જુલો અંગેને એકઠી ભરતી વસતો પેશા કરે છે અને તેમાંથી નકામે પચારો પાકો બહાર કાઢી નામે છે આપણા હૃદયમાં અનાજ પચાવવા માટે કુદરતી રીતે ય ત્રે ગોળવાથેય છે સારી રીતે ચાલોને ખાવેલો ખેતરો લોહીમાં જાય છે અને તેની

આસપાસ જરૂરસ નામનો પ્રવાહી એને બીજી નામે છે, એટલે તે રસરૂપ બને છે લોહીમાંથી આ ખેતરો આપણા કસેલમાંથી નીકળેલા ખીત સાથે મળી દૂધ જેવું બિંદુ બને છે તેમાં નાક વાટે લીધેલો હવા એને શુદ્ધ કરે છે શરીરમાંના ય ત્રે આ પચારો-માંથી લોહી અને બીજા પચારો બનાવે છે, એટલે બાકીનો કચરો રોગો લાગ બહાર નીકળી જાય છે

શરીરના નિલાય માટે ખેતરો અગત્યની વસ્તુ છે આ ખેતરોને લે વધારે પ્રમાણમાં રવાં રવાં લેવાય તે શરીરના ય ત્રે એને સંકળ કરી રાકતા નથી હૃદયનાં ય ત્રે બહુ નાણું લેવાથી એમને લે પાચન કરવાનું કામ વધારે પ્રમાણમાં અપાય તે એમાં ખરાબો પાય છે, કાચાના પચારો, તળેલા પચારો, અણખાઈના પચારો, મીઠાઈ જે સર્વ વસ્તુઓ વિરોધ પ્રમાણમાં લેવાથી હૃદયના ય ત્રે પચાવી રાકતાં નથી આથી શરીરમાં અપચો પેશા થાય છે પાચવાનું સાદું આવડું નથી, મુત્રની, અજીર પેશા કરે છે વાર વાર બહુ વચર ખાવાથી પણ અપચો પાય છે, અપચો અથવા અલ્સ જેવા રોગોને જન્મ આપે છે શરીરના પાચાણને માટે નીચે મુજબ પચારો ખેતરો, હવા અને પાણીના રૂપે લેવાય છે અને જુલો જુલો રૂપે બહાર નીકળે છે

શરીરની અંદર જાય છે—

	ઘન	ઘન
એનિસાજન (આલ્કાલ) ગેસરૂપે	૨૪	૦
પાણી અને પ્રવાહી ખેતરોમાંથી મેળવેલ પાણી	૬૮	૦
ખેતરોમાંથી ખાસ વધારનારા પચારો મેળવી રાકાય છે તે		
કીમી	૩	૦
આલ્કાલિયમ	૦	૦ ૦ ૦ ૦
કેલી	૦	૦ ૧૩૭
શરીરમાં ગરમી વધારનારા પચારો—		
કાંઈ	૧૨	૦
ચરબી (ધી, માખણ, દૂધમાંથી)	૫	૦
ખાંડ (ગ્લુકોઝ)	૨	૦
પાટ (લેપ્ટો) ગેસરૂપે	૧	૦
	૧૪૧	

શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે—

	ઘન	ઘન
કાર્બન ડાયોક્સાઇડ	૧૧	૦
આલ્કાલિ એનિસાજન	૨૪	૦
પાણીના આકારે પેશાબમાંથી	૫૧	૦
ખરેખરા રૂપે આગમાંથી	૧૬	૦
કેસીનમાંથી	૩૧	૦
આયર્નમાંથી	૫	૨૩૭
પેશાબમાંથી નકર પચારો	૧	૨૦૦
પાણી તથા	૧	૦
	૧૪૧	

જુલો જુલો ખેતરો પચાવમાં કેટલો સમય લાગે છે, તે નીચેના અંકોમાંથી ઉપરની સામગ્રી

ખેરાકાનાં નામ	કેપી રીતે રાંધેલા	પચવાનો વખત ક.મિ.
ચોખા	રાધેલા	૧—૦
સફરચંદ (મીઠાં)	કાચાં	૧—૩૦
ચાણુ ચોખા	ખાંદેલા	૧—૪૫
કોખી	કાચી	૨—૦
જવ	ખાંદેલા	૨—૦
પટેટા	આગમાં ખાંદેલા	૨—૩૦
પટેટા	બુંદેલા	૨—૩૩
ગાજર	ખાંદેલું	૩—૧૫
બીટરુટ	ખાંદેલું	૩—૪૫
કોખી	ખાંદેલી	૪—૦

પાચનક્રિયાના સહકારમાં નીચે પ્રમાણે દરેક નાનાં મોટાં સ્ત્રી-પુરોને નીચેનાં પાળવાની આવશ્યકતા છે.

- (૧) ખરી ભૂખ લાગ્યા વગર ક્યારે પણ કંઈ ખાવું નહિ.
- (૨) એક વખત ખાધા પછી ત્રણ ચાર કલાક સુધી ખોરાક લેવો નહિ.
- (૩) બહુ જ ઘાબી ચાખીને ખાવું આથી મોઢામાંના રસ ખોરાકની સાથે મળી પેટમાં પચી નથી. કાંત રૂપી ઘંટી આવવા આપણને મળી છે. વગર ચાલે ખાધ છે, તેને રોગ થાય છે.
- (૪) ખાવામાં નિયમિત રહેવું. અનિયમિત સમયેા રાખવાથી ઉદરના યંત્રોને આરામ મળતો નથી.
- (૫) ખાની વખતે આનંદમાં રહેવું. ખરાબ કે રોકભરેલા વિચારો આવવા હેવા નહિ.

(૧) પચ્ચ પદાર્થો—ફૂલ, શાકભાજી, ઘઉં, ચોખા, ફૂધ, દહીં, ઘાસ, માખણ, પ્રમાણસર થી અને પાણી તથા પ્રવાહી જેવા દરેક પદાર્થો (ફૂધમાં બનેલા) અપચામાં પાણી એ આવશ્ય છે.

(૭) રવાડે રવાડે ખાવું નહિ, વારંવાર ખાવું નહિ.

(૮) અપચ્ચ પદાર્થો—તજેલા પદાર્થો, મીઠાઈ, ચણા, અને અલ્પ દના પદાર્થો, પુષ્કળ ધીવાળા પદાર્થો, વાઈ પદાર્થો, વાસી, ગંધાગેલા, સડેલા, એકા અને કુમાળ ગેણેલા પદાર્થો

(૯) બલરમાંની મીઠાઈ, ભણ્યાં, પકોડી, દહીંવડાં, અથવા કેઈ પણ બલરે સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો અને દોટલની થા પણ પીવી નહિ. રોગોનું મૂળ રવાડ છે. રવાડ કરવા જતાં અપચો થાય છે. તેમાં પણ નળાઈ માણસને અપચો જલદી થાય છે. વહોની પાચનક્રિયા અંત થઈ ગઈ હોય છે. એટલે તેમણે પણ પ્રમાણસર ખોરાક લેવો. દરેક દરેકની પાચનક્રિયા એક સરખી નથી. કોઈ રાત્રી પંદર રોટલી ખાઈ શકે છે, જ્યારે કોઈ એક રોટલી પણ પચાવી શકતો નથી. શારીરિક મહેનત કરનારા મજૂરોને પુષ્કળ ખોરાક લેવું જોઈ. માત્ર માનસિક કામ કરનારને જલ્દી જ આંખ ખોરાકની જરૂર છે. મોટે પેલાની પાચનશક્તિની અનુસાર ખોરાક લેવો જોઈએ. જે માણસ દરરોજ નિયમિત કસરત કરે છે, યુદ્ધી હવામાં ફરે છે, ખોટી ચિંતાઓ કરતો નથી, આનંદમાં રહે

છે અને સારું ખોરાકથી દૂર રહે છે, તે માણસની પાચનક્રિયાનાં યંત્રો નિયમિત કામ કરે છે.

પાણી : પાણી વગર મનુષ્યને જરા પણ ચાલવું

નથી. માણસ જુઓ તો લાંબો વખત રહે છે. ઉંચ વગર પણ એકાદ બે દહાડા કાઢી શકે છે, પણ પાણી વગર રહી શકતો નથી. દરેક વૃક્ષના માણસને પુષ્કળ પાણી પીવાને જોઈએ. તે સિવાય દરેક ખોરાકની વસ્તુમાં એને પાણી સારા પ્રમાણમાં મળે છે. દરેક પદાર્થમાં નીચે મુજબ પાણીનો ભાગ રહેલો છે.

પદાર્થ	રોગ રતલે પાણી
માખણમાં	૧૦ રતલ
મકાઈમાં	૧૪ "
જવનાં આઠામાં	૧૪ "
વટાણામાં	૧૪ "
ધઉંના આઠામાં	૧૪ "
ચોખામાં	૧૫ "
પાઉંમાં	૪૦ "
પટેટામાં	૭૫ "
કાકુમાં	૮૦ "
બીટરુટમાં	૮૨ "
સરસવંદમાં	૮૩ "
ફૂધમાં	૮૬ "
કોખીમાં	૮૬ "
ગાજરમાં	૮૬ "
કાંકામાં	૯૧ "

પાણી પીવા મટી, ધોવા મટી, નાહવા મટી જોઈએ છે. આમ કરે માણસને ૧૨ થી ૧૫ ગેલન પાણીની જરૂર પડે છે. શરીરમાં મહેનત અથવા ઉનામાં ગરમી વધવાથી પાણીની વધારે જરૂર પડે છે. ચોર્યાં શહેરોમાં નજીક મારેલો અને નાનાં શહેરો તથા ગામડાઓમાં પાણી, ફૂવા, ટાંકિઓ અને તળાવો વાટે પ્રભને પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. જ્યાં પાણી એટલે વેંતેવું ન હોય તેવું પાણી જલદી જમડી નથી. રણના કુકા દેશો જેવા કે મારવાડ, ઘરપાડકરમાં પાણી જમડીમાં બહુ ઊંડા ફૂવા ખોદવાથી જ મળી શકે છે. એ દેશોમાં વસી જવું જ પાંખી હોય છે. પાણીને એ દેશોમાં ઘણું કિંમતી ગણે છે ખારા પ્રદેશોમાં મીઠા પાણીના અભાવથી પ્રભ વસી શકતી નથી. ઘણી વખત ખારા પાણીમાંથી યંત્રોદ્ધાર સાર ; કાઠી એને યીડું બનાવી બનાવી સોકાય છે. વનસ્પતિઓ, જાડપાન, જનવર, સોને પાણી જોઈએ છે.

પાણી એ સ્વચ્છ હોવું જોઈ, તો તેથી અનેક રોગો થાય છે આથી ચોખાસામાં જોળજોળવાળા પાણીને ગરમ કરી ગળીને લેવો પીએ છે. પાણીમાં અનેક જનનાં જંતુઓ થાય છે, આથી કાવેરા, મેસેરોઆ, મરડો, ટાઇફોઇડ, ટાઇપસ, વાજીબોરે રોગો થાય છે જોખાવા પાણી જમડીને ચંપાય છે, પાણીની પરીક્ષા કરવી હોય તો, એક ગ્લાસ ભરીને જરા વખત રિયર રાખીને જોવું. તેમાં એક પણ પોરેર દેખાય નહિ, જરા પણ કચરો હોય નહિ, કોઈ જનને જોવામાં આવે નહિ અને પારદર્શક હોય તો એ પાણી સ્વચ્છ જાણવું. પાણીની અંદર દૂધ જેવો રંગ દેખાય

તો તે અસ્વચ્છ બનવું. હવાવધાથી :પાણીમાં પરપોટા થઈને તરત ડુબી ન્યતે તો પાણી સાથે અને પરપોટા થોડો વખત રહી ન્યતે તો અગ્રોકથું પાણી સમજવું. નદીઓના પાણીમાં થયેલી વખત માટીને મેટો. જેમ રહે છે ગાળવા છતાં એમાં માટી રહે છે. આ પાણી મેટાં વાસણોમાં ભરી રાખે છે. બીજે દિવસે નીચે તળીઆમાં કાદવ દેખાય છે. પાણીમાં લોડું અને બીજાં ધાતુઓનો અંશ વતોઓછો હોય છે. મધકવાણું પાણી પણ કયાંક કયાંક રહે છે. ફોક્સે રતલના વજનના માણસમાં ૧૦૦ રતલ ઉપર પાણીનો ભગ રહે છે. પાણી સંભળી નીચે પ્રમાણે સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખવી.

- (૧) પાણીને ગરમ કરી વાસણમાં ગાળી, ઠંડું કરી, હંમેશાં પીવું નેહ્યો. આમ પાણીની અસ્વચ્છતા દૂર થશે. પાણી ફિલ્ટર કરી પીવું ઉત્તમ છે.
- (૨) પાણી ભરવાના વાસણો ઠરેજી ઉતકર્ષા નેહ્યો. ઠરેજી નાહું પાણી ભરવું નેહ્યો પાણીના પીવા માટે રાખેલા સ્થાન, ગેમ વગેરે પણ મહેલો નેહ્યો.
- (૩) પાણીના બ્રાહ્મણ થોપી રોજો કાંતી નીકળે છે. એ વખતે પાણીને બહુ જ ઉકાળીને ઠંડું કરી પીવું.
- (૪) પાણીનો નાહવા માટે પૂરથી ઉપયોગ કરવો. પાણી સ્વચ્છતા માટે સૌથી ઉત્તમ સાધન છે. આજો ૮૫૨ પૂરથી પાણી છાંયું, હાથપગો પણ પાણીથી સારી રીતે ધોઈને બાંધીને જમવા બેસવું જમીને એકું મોડું પાણીના પુષ્કળ કોગળા કરીને સાફ કરવું, કપડાં પણ પુષ્કળ પાણીથી ધોઈ સ્વચ્છ પહેરવાં.
- (૫) પાણીથી આજો ધોઈ સાફ કરવા ખજી એને તરત જ ઢોલીને સુકાં બનાવવાં, નીલાં અંગો ઉપર પવન લાગે છે તો શરીરમાં શરદી, સંધીવા વગેરે રોજો થાય છે.

પાતળું કેમ ખનવું? : ધણાં મનુષ્યો ખૂબ જ ભડાં હોય છે ભડાં માણસોની એકંદરે વંકરતી બરાબર રહેલી નથી. શરીરમાં યોદી ચળી વધવાથી શરીર મેઝુકત થાય છે. તેઓ સૂતીં વિનાના કુચાં બની નીકળે છે. એમને શરીર પણ બારંપ લાગે છે. આથી પાળના જવાના મુખ્ય ઉપાયો યોગ્ય અને કસરત છે. ભડાં માણસો એક હાદેરે થકાતી જ હાડી ન્યતે, ચાલવાને નામે તો મેટું મીડું, એટલે કોઈ અડબટીની સલાહ લઈ એમણે સાદી હળવી કસરત અને ધુલ્લી હવામાં ચાલવાની ટેવ પાડવી નેહ્યો અને ધોડો ધોડો શરીરને મહેનત બનાવું નેહ્યો. બટાટા, થી, ગાખલ, નીકાં, ચણા, અડદ વગેરે ચરબી વધારનારાં અને ભારી ધણેણી ઉપયોગ કરવા નેહ્યો નહિ. પાા ફોટ જીવો માણસ જો ૧૪૦ રતલથી વધારે વજન ધરાવતો હોય તો તે ભડો ગણાય.

પારસીઓ : પારસો વરસો પહેલાં પારસીઓના વડીલો ઇરાનથી (મારે વતન) પોવાના ધર્મની રક્ષા માટે પવિત્ર અગ્નિ લઈ હિંદમાં નામી આન્યા. એઓ સંભાલ ખાતે ઉતર્યા. ત્યાંના ભદા રાણાએ એમને આવકાર આપી, એમને હિંદમાં વસવાની સગવડ કરી આપી; ત્યારથી પારસીઓની હિંદમાં વસિવ થઈ છે. આજે આખા હિંદમાં સવાસાજ એટલા

પારસીઓ છે. એ ઘણી સાહસિક અને જીંદગીમાન જાત છે. એઓ અગ્નિને પૂજે છે. એમને ધર્મ ઘણો પ્રાચીન છે. આ કામમાં સર જમશેદજી છુલબાઈ, સર જમશેદજી તાતા, દાદાભાઈ નવરોજી અને બીજા ઘણા મહાપુરો મથ ગયા છે.

પારસી : અમેરિકાના ફેલીફાનીઆથી મેટા પ્રમાણમાં આવે છે. ખાલ્કમાંથી Sulphide of Mercury ની ધાતુમાંથી એ મળે છે, આ ધાતુમાંથી સફર એટલે ગંધ બાળી બાજી પારસે ઠંડાણ ઉપર બંધાય છે. પારસે ૧૭૫ કીગ્રી ગરમી આપવાથી પીગળી ઊડી ન્યતે છે. પાણીથી ૧૩૬ ગણો વધારે ભારી છે બબરમાં પારસે અશુદ્ધ વેચાય છે. આથી પારસે વેલો શુદ્ધ કરીને વાપરે છે. ટિંગળામાંથી પણ વેલો પારસે કાઢે છે. પારામાંથી વેલો અનેક ઐયધો બનાવે છે. પારાને ઉપયોગ ગરમી આપવા માટે થાય છે.

પાલેસ્ટાઇન : એસિયામાં પશ્ચિમ ભૂમધ્ય સમુદ્રના પશ્ચિમ કિનારે આ દેશ આવેલ છે. પૂર્વમાં જોર્ડન નદી અને પર્શુસમુદ્ર આન્યા છે એનું ક્ષેત્રફળ ૧૨,૦૦૦ ચો. માઇલ છે એની વસતિ ૧૩,૦૮,૦૦૦ની છે આમાં ૮,૩૭,૦૦૦ સુન્નિને એટલે આરબો છે ૩,૫૫,૦૦૦ યાહુદિઓ છે. ૧,૦૫,૦૦૦ ખ્રિસ્તીઓ છે અને ૧૧,૦૦૦ બીજા ધર્મીઓની વસતિ છે. ટર્કીના આ પ્રદેસ પ્રભસયે જિંદગીને વહીવટ માટે સોંપેલો છે આ દેશમાં ઇસુખ્રિસ્તની પ્રતિઓ અને વધુ પવિત્ર સ્થાન નેસસેમ છે. યાહુદિઓની આ જૂળ ભૂમિ છે. આથી ખ્રિસ્તે આ દેશમાં યાહુદિઓને આમયધર્મથી આપવા માટે ભડેરાત કરી, પરંતુ આરબોની વસતિ વધારે હોવાથી એમણે આ નવા આધારનારો સામે ભારે વાંધાઓ ઉપરિચત કર્યાં છે. પચીસ વરસે પણ આ અંધો પત્યો નથી મુખ્ય શહેર નેસસેમની વસતિ ૧ લાખ ૧૫ હજારની છે અને ભદુર મુખ્ય બંદર છે. આ દેશ ખૂબ ફળદ્રુપ છે. નારંગી, મોસાંથી, ફાક્સ, છદન વગેરે મોટી સંખ્યામાં નિકસ થાય છે. યાહુદિઓએ અહીં નવા વસી જેતી અને હલોગેશમાં મેટો કુપારો કર્યો છે. નાનાંમેહાં કુલ ૫,૪૦૦ કારખાનાં વધપાયાં છે. પેશામાં દારૂ, સાહુન, ચામદાની વસ્ત્રો, તેલ, સીમારો, સીમેન્ટ, કાપડ વગેરે છે કુલ રાન્યની પેદાશ ૫૭,૭૦,૪૫૭ પૈડની, ખર્ચ ૪૨,૩૬,૦૦૦ પૈડનો અને રાન્ય ઉપર ૬૨૪ ૪૫ લાખ પૈડનું હતું આપદાની માલગી ૧૬૩૫-૩૬ માં કિમત ૧,૮૮,૫૭,૫૩૨ પૈડની થી. નિકસાની કિંમત ૫૫,૩૭,૦૧૫ પૈડની હતી. યાહુદી-આરબ અંદરો સાંત થતો નહિ હોવાથી, આ દેશમાં યાહુ મારામારીઓ થાય છે. યહૂનો પાક ૮૦,૦૦૦ ટન, જવ ૪૨,૦૦૦ ટન, છદન ૩૬,૦૦૦ ટન થાય છે. તમાકુ પણ સારી રીતે પાકે છે. રેલ્વેઓ ૫૮૦ કીલો એટલી છે. આરબો પગલ પ્રજા છે.

પાળેલાં પશુઓ : આખા જગતમાં ૬૦ કરોડ પશુઓ છે. તેમાં હિંદમાં જ માત્ર ૧૦ કરોડ પશુઓ છે. આ સિવાય હિંદમાં સાકા પાંચ કરોડ મેહડિઓ છે. પશુપાલન હિંદમાં નૂનો ધણ છે; પરંતુ સાક્ષીય રીતે હિંદમાં પશુપાલનને વિકાસ થતો નથી. ગિસર દેશમાં એ એક દીઠ ૨૫ ટોરો હોય છે. વર્ષા લેલે નેહ્યો પુષ્કળ માખણ અને પતીર પેદા કરે છે. તેઓ સો એકરે ૩૮ ટોરો રાખે છે. આપણે ૧૦૦ એકરે ૧૭

દોરો નીખાનીએ છીએ. છતાં આપણા કરતાં ઉપલા દેશો વિશેષ માલ સા એકરમાં પેદા કરે છે. આપણે ત્યાં ભૂએ મરતાં અધમૂલ્યાં દોરો છે. આને ૧૦૦ માંથી ૭૦ માથ, એ સેડા દૂધ આપતી નથી. બાકીની પડુ દરરોજ પાંચ રત્ન દૂધ આપતું ભેઈએ, તેને ખરે ૧૫ રત્ન આપે છે. આપણે ત્યાં ૨૦ કરોડ દોરો જેટલું દૂધ આપે છે, તેટલું જ દૂધ જર્મનીમાં ૨૫ કરોડ દોરો આપે છે. આપણે પશુ ઉછેરમાં પળન છીએ. આપણા બગીચા પલ નખા અને જેની કામમા લાડી ખેતી કરી સફતા નથી.

પાંસળીઓ : પેટ અને છાતીની આસપાસ વળેલાં હાડકાંને પાંસળી કહે છે. દરેક બાજુએ ૧૨, ૧૨ પાંસળીઓ હોય છે પાંસળીઓના એક છેડા બરહાના હાડકાંની સાથે જોડાએડો હોય છે, બીયારે બીજાં છાતીના હાડકાં સાથે જોડેડો હોય છે. પાંસળીઓનાં ઢાંચા નીચે ફેરસાં, હૃદય વગેરેનું રક્ષણ થાય છે શ્વેત દેવાના કામમા પાંસળીઓના સહકાર છે

પિકિન અથવા પિપિંગ : પાંચરો, વરસો થયા એ ચીનનું રાજ્યમાંનું કહેર ■ એમાં નીસ લાખ ઉપર વસતી છે. એ બંદર નથી, પણ એ ત્રુ રેલ્વેનું જંકશન છે. હમણાં ભપાનિજાના કમળમાં છે આ શહેરમાં ચીનાઓના પ્રાચીન હમણાં મુંદર સ્થાપત્યો છે. ચીનાઓએ તાનરોના આક્રમણો સામે રક્ષણ તરીકે ખારસો માઇન લાગી અને છ થોડા દોડી શકે એની જે મોટી જિવાળ હજારો વરસો ઉપર બાકી છે, તે આ શહેરથી નજીક થઈને બધ છે. પિકિન શહેરનાહોનું મહાન મથક હતું. એની ભંડોરલાખી હજારો વરો થયા ચાપ રહી હતી.

પિત્તળ : તાંબુ અને જસતને મેળવી પિત્તળની ધાતુ બનાવે છે. એનાં ખતરા યુરોપથી આવે છે. એમાંથી વાસણો બનાવે છે. કેસઈ દીવા વગર એના ફાલગોમા ખાવાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે.

પિસ્તા : આ ઉત્તમ મેવો છે. એનાં ઝાડો અશ્વધાનીરાન, હિંદ, બ્રહ્મારા તરફ જો છે હિંદમાં જેની પેદાશ નથી મહાના પાપડા જેવા દેશો પિસ્તાનાં વૃક્ષો ઉપર આવે છે. પિસ્તા ઉપર પાનની ૧૬૨ છાલ હોય છે. પિસ્તામાંથી તેલ નીકળે છે એ પુષ્ટિકારક મેવો છે પિસ્તાના ઝાંચો-ઝુલ, સિંગ, ઉચ્ચ, રંગ, માનરૂક, ગોટ્ટીને સ્વચ્છ કરનાર, બાકર, પિત્તકર છે.

પીનાંગ : આ અતિ મુંદર નાનો એટ મહાપામાં આવ્યો છે એની વસતિ ૧,૮૮,૮૮૧ ની છે તેમા ૧,૩૭૧ યુરોપિયનો, ૪૧,૦૦૦ મલાયો, ૨,૧૧૫ યુરોપિયનો, ૨૩,૨૩૨ હિંદીઓ છે. હાલ ભપાનિજાના હાથમા છે

પુના : મહારાષ્ટ્રનું આ શહેર પેથાઓની રાજધાની હતું. હમણાં આ શહેર મુંજાં દંડાકારી બીજા રાજ્યમાંની ગણાય ■ છ. આર્ પી રેલ ઉપર એ આવ્યું છે એની હવા મુંદર ગણાય છે. એની વસતિ ૨,૫૫,૮૦૦ ની છે. પુનામાં કેટલીક કાળગની અને કાપડની ખેડો છે પુનામાં સાક તથા કેવો ચારાં થાય છે પુનામાં વડી કેલેબ છે, તેમાં જેડીવાડી અને એન્જિનીયરિંગ મુખ્ય છે. પુના વસ્ત્રી મથક થઈ છે.

પુરાતત્ત્વ ખાતું : હિંદમાં પુરાતત્ત્વનાં હમણે સ્થાપત્યો છે. લોહાં કંઈને એ સર્વેનું રક્ષણ કરવા માટે ખારા કાચા પસાર કરી હિંદી સરકારનું ખાતું ખોલ્યું છે. આ ખાતું હિંદના પ્રાચીન સ્થાપત્યોનું રક્ષણ કરે છે. નવી શોધખોળો કરે છે. સિંધમાં મોહન-જો-દેરો, પંજાબમાં હરાપા જેવી પ્રાચીન સોનો આ ખાતાએ જ કરી છે, હિંદમાં પુરાતત્ત્વનાં બાંધકામો નીચે મુજબના મુખ્ય છે સામાન્ય તો હમણે છે.

સ્થાનો	કચારે બન્યાં
આણેરોમાં મંદિરો (ગુજરાત)	ઈ.સ. ૧૦૩૧-ઈ.સ. ૧૨૩૧
આગ્રાનો તાજમહાલ (સંયુક્ત પ્રાંત)	ઈ.સ. ૧૧૩૨-૧૧૫૦
અનંતાનાં સૂર્યમંદિરો (નિઝામ)	ઈ.સ. પૂર્વે ૧૬૦થી ઇ.સ. ૩૦૦
અમૃતસરનું 'સુલત્ત' મંદિર (પંજાબ)	ઈ.સ. ૧૮૦૨
બરહુતનું સ્મારક	ઈ.સ. પૂર્વે ૨૦૦
ભુવનેશ્વર મંદિરો (ઓરિસા)	ઈ.સ. ૫-૫ સેકે
વિભાપુરનો ગોળગુબર (ગુજરાત)	ઈ.સ. ૧૧૫૬
ચિત્રોડનો વિજયનંદ બિનારો (ચિત્રોડ)	ઈ.સ. ૧૪૫૦

કુતુબમિનાર (દિલ્હી)	ઈ.સ. ૧૨૩૨
હાલિદાની કુશાબો	ઈ.સ. ૧૦૦-૮૦૦
ફેતેહપુર સિકી (આંધ્રા)	ઈ.સ. ૧૫૧૬-૧૫૮૪
કોનાકકોનું સૂર્યમંદિર	ઈ.સ. ૧૧૪૦
મદ્રાસ મિનાશી મંદિર (મદ્રાસ)	ઈ.સ. ૧૧૧૩
મોહન-જો-દેરો (સિંધ)	ઈ.સ. પૂર્વે ૨૭૦૦
જગનાથજીનું મંદિર (ઓરિસા)	ઈ.સ. ૧૪૧૪
સાચીનો શુદ્ધ સ્તૂપ	ઈ.સ. પૂર્વે ૩૦૦
શરણુ મેળગીવાની મૂર્તિ (માધેસા)	ઈ.સ. ૪૦૦-૩૦૦
શ્રી ગંગાનું મેળગીવાનું મંદિર (મદ્રાસ)	ઈ.સ. ૬૦૦
તંબલવરનું વિષ્ણુ મંદિર (મદ્રાસ)	૧૦ મી સદી
તક્ષિલાના ખંડેરો (પંજાબ)	ઈ.સ. પૂર્વે ૩૦૦થી ૮૦૦ વરસો

પુરુષો તથા સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ : ઇ.સ. ૧૯૪૧ માં હિન્દુસ્તાનમા પુરુષો અને સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ નીચે મુજબ હતું

પ્રાંત	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
મદ્રાસ	૨,૪૫,૧૩,૦૦૦	૨,૪૭,૭૮,૦૦૦
બંગાળ		
દિલ્હી રાજ્યો ખાલ	૩,૧૭,૬૦,૦૦૦	૨,૮૫,૭૮,૦૦૦
કંપકતા (સહેર)	૧૪,૫૬,૦૦૦	૧,૫૪,૦૦૦
ગોરિસા	૧૫,૦૬,૨૦૭	૧૮,૬૦,૬૧૦
સરહદ પ્રાંત	૧૩,૮૫,૮૫૩	૧૬,૫૧,૨૧૪
કુર્ગ	૭૬,૩૬૫	૬૨,૩૬૦
જલુચિરાન	૪,૮૬,૫૪૨	૪,૮૮,૧૪૪
આસામ	૫૧,૮૦,૬૪૨	૫૭,૮૦,૦૪૬

પેટ્રોલિયમ : જગતમાં પેટ્રોલિયમ તેલ એ સોથી અમત્યની ખનીજ ગણાય છે. કોયસા અને પેટ્રોલિયમ એ બંનેને ઉપયોગ સાર્વજિક સર્જક આપનારાં તત્ત્વો તરીકે સામાન્ય છે હિંદમાં પેટ્રોલિયમ જલુ જ થોડાં પ્રમાણમાં નીકળે છે અને તે આસામમાં ડીઓઈ ખાતે. પંજાબમાં અહીં

ખાતે પણ તેલના ફૂવા છે; પરંતુ બને કંપનીઓ યુરોપીયન છે. હિંદીઓને મજૂરી સિવાય બીજી કશીય લાભ એમાંથી મળતો નથી આસામમાં સુરમાવેલી અને કાચાર ખાતે તેલના ફૂવા મળ્યા છે. ડીએઇ અને ૧૯૩૮ માં ૬ ગેલન તેલ અને અડધા ફૂવાએમાંથી ૨૨ કરોડ ગેલન તેલ મળ્યું હતું આ ઉપરાંત ગેસોલાઇન નામનો અતિ ઉપયોગી પદાર્થ ટાં લાઇ ગેલન મળ્યો હતો. આ પેટ્રોલિયમનું પ્રમાણ જગતના બીજા દેશોના મુકાબલે ઘણું જ નાનું ગણાય. જગતમાં એકત્રિત અમેરિકા ૧૨૭ ટકા પેટ્રોલ પેદા કરે છે રશિયા ૬.૬ ટકા, વેનેઝુઇલા ૬.૨ ટકા, ઈરાન ૩.૮ ટકા, બ્રેઝિલ ૨.૬ ટકા અને સુમાત્રા ૨.૬ ટકા અને ૧માનિયા ૨.૫ ટકા પેટ્રોલ પેદા કરે છે. હિંદ માત્ર ૦.૩ ટકા જ પેદા કરે છે. આ ઉપરાંત બજારો કે હિંદમાં બહુ જ થોડા પ્રમાણમાં આ કિંમતી તેલ મળે છે. હિંદની તેલની 'રીસર્ચનીક' બ્રાંચી પેટ્રોલિયમનું સંયુક્ત ઉત્પન્ન કરતું થયું હતું, તે નીચેના કોષા પરથી સમજાશે.

સાલ	ગેલન	રૂપિયા
૧૯૩૨	૩૦,૮૧,૦૬,૦૩૧	૫,૦૭,૬૧,૦૩૮
૧૯૩૩	૩૦,૧૦,૦૬,૦૨૨	૬,૨૬,૧૫,૮૫૬
૧૯૩૪	૩૨,૨૦,૨૫,૨૮૦	૬,૦૦,૪૧,૩૭૬
૧૯૩૫	૩૨,૨૬,૧૨,૩૩૬	૬,૨૩,૧૪,૨૨૬
૧૯૩૬	૬,૬૨,૪૧,૫૦૪	૧,૨૨,૦૨,૦૧૧
૧૯૩૭	૭,૫૬,૫૦,૮૫૭	૧,૩૭,૦૬,૮૬૪
૧૯૩૮	૮,૭૦,૮૨,૩૭૧	૧,૬૫,૪૩,૧૪૨

પેશાવર : આ શહેર હિંદના સરહદ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર છે. આ શહેરની વસતિ ૧,૨૧,૮૮૬ ની છે એ સરહદ પ્રાંતનું સુખ્ય વ્યાપારી મથક છે. સરહદના તાલુકા-વાણાઓને અંગ્રેજીમાં રાખવા પેશાવરના હિંદી સરકાર ત્યાં મોટું લશ્કરી શાણું નિભાવે છે દીગ, સ્વાટ, ચીનાલ, બલુચ અને અફઘાનિસ્તાનનો વેપાર પેશાવરમાંથી પસાર થાય છે. પેશાવરમાં હવાસન ડેવેજ નામની સંસ્થા છે એમાં કોઈ કલોડો નથી.

પૈશ્વ : એ પ્રથમ શિવાલના પ્રધાન હતા.

શ્રી શિવાલના પુત્ર શાહુને સુખ્ય પ્રધાન બાબાજી વિશ્વનાથ (ઈ. સ. ૧૭૭૭ થી ૧૭૮૦) એ પ્રથમ પૈશ્વ હતા. એણે પૈશ્વની સ્વતંત્ર સત્તા સ્થાપી, એના પછી પહેલો બાહરાવ (ઈ. સ. ૧૭૮૦ થી ૧૭૮૦) પૈશ્વ થયો. એણે મોટા વિજયો મેળવ્યા પૈશ્વોને મજબૂત પાયે એણે જ બનાવ્યો, એણે સંધિયા, હોલકર, ગાયકવાડ અને ભોસલે નામના મોટા સરગદારોને સ્વતંત્ર રાજ્યો બનાવની સગવડ કરી આપી. એનો પુત્ર બાલાજી બાહરાવ (ઈ. સ. ૧૭૪૦ થી ૧૭૬૧) પૈશ્વ થયો એના વખતમાં એના મોટા સંયોને અફઘાનિસ્તાનના બાબાજી અહમદશાહ અબ્દીએ ૧૭૬૧ માં પાણીપતના મહાન યુદ્ધમાં પોરી હાર આપી એના પછી માધવરાવ પૈશ્વ (ઈ. સ. ૧૭૬૧ થી ૧૭૭૨) થયો એના વખતમાં હિંદ આખામાં એની સત્તા ચક્રવર્તિ ગઈ. તે પછી પૈશ્વ નારાયણરાવ એક જ વર્ષ રહી એના પછી પૈશ્વ એના પુત્ર સવાઇ માધવરાવ (ઈ. સ. ૧૭૭૪ થી ૧૭૮૫) થયો. એના વખતમાં નાના હંડનવીસ નામના યુદ્ધોએ આખી મરાઠી રીસાલનું સાશન કંટું હતું. એ પછી બીજો બાહરાવ પૈશ્વ થયો

અને અંગ્રેજોએ ઉપર એના પાસેથી સત્તા લઇને એને ૧૮૧૮માં ૫૬૪૫૮ કર્ષો. એનો પુત્ર નાનારાયણ ઈ. સ. ૧૮૫૮ ના બળતારમાં સામેન હતો. તેમાં ભાગ લઇ એ હુણાઇને દોષ થઇ ગયો.

પૈશ્વ : ખ્રિસ્તીઓના વડા ધર્મચુર ઇટાલીના રોમ શહેરમાં રહે છે. ખ્રિસ્તી રોમન દેશોલિક સંપ્રદાયના એ એ વડા ધર્મચુર રોમમાં એમનું નિવાસસ્થાન વેટીકન એ એક જુદું સ્વતંત્ર રાજ્ય છે. એમના અનુયાયીઓની સંખ્યા ૨૦ કરોડની ગણાય છે. રોમમાં પોપનું સુખ્ય મંદિર સેન્ટ પીટરનું દેવળ અતિ ભવ્ય સ્થાપત્ય છે. પોપની સત્તા એક વખત યુરોપમાં બહુ નેસમાં પ્રવર્તિ રહી હતી. યુરોપના રાજ્યો એમના ધર્મચક્રથી હરતા હતા.

પોપૈયો (એરંકાકડી, ઝાડચીબડી) : આ ઝાડ ઘણા ખરા પ્રાંતોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એના ફળને એરંકાકડી (પોપૈયો) જ કહે છે. આ ફળ નાળાંયેરની પેઠે પાંદડાંની નીચે થાય છે. કાંચાં ફળનું રાક કરાય છે. પાંદડાં ફળ ખાવામાં અતિ સ્વાદિષ્ટ હોય છે, પરંતુ તે વધારે પ્રમાણમાં ખાવામાં આવે તો વિઘ્નિત થવાનો ભય રહે છે. પાંદડાં પોપૈયો મધુર, સ્થિકર અને પિત્તનાશક છે. એ નીચે સુખ્ય ઉપયોગમાં આવી રહ્યો.

(૧) ટીકા (જંતુ) અને દાંડર-વગેરે રોગ ઉપર પોપૈયાના કાચા ફળને ચાપુ વડે ચીરોને ને રસ નીકળે તે ચોપડવો.

(૨) મૂળબચાવી ઉપર-પોપૈયાના કાચા ફળનો રસ નજ દિવસ ચોપડવો એટલે આરોગ થાય છે.

(૩) પ્લેકા-પેટમાં ડાળી બાળ્યો બરોળ નામે ગાંઠ થાય છે, તે ઉપર પોપૈયાના ફળની પાંદડી કરી પ્લેકા ઉપર બાંધવી અને પોપૈયાનું દૂધ (રસ) સ્થમથાત્તર સાકર સાથે દિવસમાં નજ વાર પીવું.

(૪) કૃમિ ઉપર-પોપૈયાનું દૂધ એક ચમચાત્તર સાકર સાથે પાવું. બાળકને આપવું હોય તો એક બે ટીપાં જ આપવાં.

(૫) તબાહરતી ઉપર-લીલાં પોપૈયાને છંદો તપેલામાં નાંખી તેને બાકી હાથગળ્યો તથા પમળાએ પાંચ દિવસ બાંધવો.

પોર્ટ્રેટ (હિંદની) : હિંદુસ્તાનનાં પોર્ટ્રેટ-રોનો વલિચત, તે માટે ખાસ પસાર કરવામાં આવેલા કાચ-દાગો સુખ્ય થાય છે. આમાં ખાસ વિસંગતી એ કે દેશમાં યુરોપિયનોનું પ્રમાણ મૂળ જ વધારે છે. ખાસ કરીને કંઠકતામાં તો આ પ્રમાણ અતિ મોટું છે.

પોર્ટ્રેટરોની આવક ને અર્થ નીચે સુખ્ય છે.

આવક	અર્થ
૧૯૨૬-૩૦	૮,૫૨,૧૩,૦૧૭
૧૯૩૦-૩૧	૭,૫૬,૦૧,૮૩૦
૧૯૩૧-૩૨	૭,૧૬,૮૨,૫૬૬
૧૯૩૨-૩૩	૬,૬૩,૭૨,૦૬૧
૧૯૩૩-૩૪	૭,૨૮,૫૬,૫૬૬
૧૯૩૪-૩૫	૭,૬૩,૮૧,૦૬૬
૧૯૩૫-૩૬	૬,૭૪,૬૨,૬૦૪
૧૯૩૬-૩૭	૬,૬૦,૦૩,૬૭૨
૧૯૩૭-૩૮	૭,૩૨,૪૩,૦૩૨
	૮,૭૧,૨૭,૭૬૩
	૮,૧૭,૫૧,૦૭૩
	૭,૬૩,૮૭,૨૨૦
	૬,૬૧,૭૮,૭૨૫
	૭,૩૭,૧૩,૭૧૭
	૭,૫૬,૮૬,૫૨૧
	૬,૮૫,૬૦,૮૬૫
	૬,૬૮,૫૩,૮૨૬
	૬,૮૨,૫૦,૩૩૬

૧૬૩૮-૩૯	૬,૬૮,૭૮,૦૬૦	૬,૭૭,૮૦,૬૨૫
૧૬૩૯-૪૦	૭,૫૪,૭૮,૨૪૪	૭,૩૭,૧૩,૭૧૭
પોર્ટુગીઝ ૧૬૩૯-૪૦ માં ભૂલો ભૂલો શહેરોમાં નીચે		
મુખ્ય આપક અને ખર્ચ થયો હતો.		
શહેર	આપક રૂ.	ખર્ચ રૂ.
કલકત્તા	૩,૫૫,૬૩,૬૫૦	૩,૩૭,૭૬,૮૦૨
મુખ્ય	૨,૭૦,૬૧,૫૮૮	૨,૫૮,૫૩,૮૫૬
મદ્રાસ	૪૫,૮૭,૪૦૮	૪૬,૬૭,૧૭૦
કરાંચી	૭૩,૪૦,૫૭૪	૬૫,૫૬,૦૪૪
ચિત્તોગંગ	૮,૬૪,૭૨૪	૬,૪૮,૨૨૫

પોર્ટુગીઝના સહયોગ—પોર્ટુગીઝના સહયોગ છ.

સ. ૧૬૩૯માં નીચે મુજબ હતા

શહેર	હિંદી	યુરોપિયન
કલકત્તા	૫	૧૪
મુખ્ય	૧૦	૧૨
મદ્રાસ	૧૬	૬
કરાંચી	૭	૮
ચિત્તોગંગ	૪	૮

પોર્ટુગીઝ : પોર્ટુગીઝમાં શીરમી પ્રભા વસે છે. એ દેશ રાજની પાઠોશમાં આવેલો નાનો પ્રદેશ છે. ૧૨મી સદીથી પોર્ટુગીઝ સ્વામી રાજ્ય હતું ૧૬૧૦ માં ત્યાં મેનુઅલ રાજાને પદચ્છેદ કરી પ્રભાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું છે પોર્ટુગીઝ લોકો શારે સાહસિક નાવિકો હતા આખા અગમમાં એએએ સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં હતાં. હિંમાં પહેલા આખાનારા યુરોપિયનોમાં પોર્ટુગીઝોનો વડાણવટી વારઝો-ડી-આમા હતો. ખુલ્લું હમણાં મહાપુલમાં પોર્ટુગીઝ તરફ રાજ્ય છે અને ડોક્ટર સાલાય એનો સારમુખત્યાર છે

પોર્ટુગીઝ સેન્ટ્રલ ૩૫,૪૬૦ માઇલનું છે એની વસતિ ૧૮,૨૫,૮૮૩ માણસોની છે. મુખ્ય શહેર લીરબન બંદરની વસતિ ૫,૬૪,૭૬૦ ની છે અને એપારથેની વસતિ ૨,૩૨,૨૮૦ ની છે. પોર્ટુગીઝમાં ખર્ચની સ્વતંત્રતા છે, પણ પ્રભાને મુખ્ય ખર્ચ રામન કેથોલિક છે પોર્ટુગીઝ પ્રભામાં યુરોપમાં બીજાં મુખ્યદેશો રાજ્યો કરતાં અક્ષરસાત્તો ઓછું છે ૫૪,૭૮૬ પ્રભા અક્ષરસાત્તો મરાવની નથી. પ્રાથમિક શિક્ષણ તો શરૂઆત છે ૩ વિદ્યાલયો છે. પોર્ટુગીઝમાં ૬૭૫ વર્તમાનપત્રો પ્રસિદ્ધ થાય છે. ત્યાં ૧૬૩૭-૩૫ માં સરકારી બજેટની પેદાશ ૨૧,૭૭૬ લાખ એસ્કુડોની થઈ હતી. પોર્ટુગીઝમાં બધા મુવનિએ ૧૭ થી ૪૫ વર્ષની બંદર સૈનિક શિક્ષણ મેળવવું પડે છે. કુલ સેન્યમાં ૪,૧૩૮ અધિકારીઓ અને ૧૦,૨૮૬ સૈનિકો હતા. પોર્ટુગીઝ પાસે નાનું દરિયાઇ લશ્કર પણ છે અને ઘોડી મનવારો પણ મરાવે છે. વિમાનો વિશેષ પ્રમાણમાં નથી

પોર્ટુગીઝની અમીનમાં ૩૭૪૬ ટકા ખોરાકીયા અનાજ, ૫૪ ટકા દ્રાક્ષ, ૬૨ ટકા ફળો, ૨૬ ટકા જીંદા અને ૨૫ ટકા શહેરો ગામો, નદીઓ, રસ્તાઓ વગેરેમાં છે. ૧૬૩૩માં થઈના પાક ૪,૩૭,૪૦૦ ટન, મકાઈ ૩,૧૨,૦૦૦ ટન, ઝાંટ ૭૩,૦૦૦ ટન, જવ ૧૨,૦૦૦ ટન, ચોખા ૪૬,૫૦૦ ટન, બટાટા ૬,૨૦,૦૦૦ ટન થયાં હતાં દારૂ મુખ્ય થાય છે. કુલ ૨,૭૬૬ ટન પેદા થઈ હતી પરંતુ ખાતે બ્રુચનાં ઓટાં લાકડું પુષ્કળ રહે છે.

પોર્ટુગીઝમાં વિજ્ઞા અને કૌશલના ઉદ્યોગો મોટા પ્રમાણમાં સિક્કા થઈ શકેલા નથી. ૧૬૩૩માં પેદાશ ૧૬,૦૫૫ ટન કૌશલો, ત્રીસું ૬૬ ટન, તાંબુ ૬૩૭ ટન, કલઈ ૭૦૬ ટન પેદા થયું હતું. માછલીઓ ઉદ્યોગમાં ૧૪,૨૦૩ નોંધાવા ૧,૧૧,૬૬૬ ટન માછલીઓ નીકળી હતી

પોર્ટુગીઝમાં કાપડનો ઉદ્યોગ પણ વિકાસ પામ્યો છે એની વાસણોના ઉદ્યોગ પણ સારી ખીસો છે ૧,૬૫,૦૦૦ ટન સીમેન્ટ થયું હતું. કુલ વેપાર ૧૬૩૩માં આગમની ૧૬,૦૫૩ લાખ એસ્કુડોની અને નિકાસ ૮,૦૨૪ એસ્કુડોની થઈ હતી. પોર્ટુગીઝ પાસે વહાણો મોટો કાઢેલો છે. ૩૫,૩૫,૪૩૨ ટનની રદીમરો હતી. એને ત્યાં ૮૨૪ માઇલની રેલ હતી. તે ઉપરાંત ૬ ખાનગી રેલ લાઇનો ૧,૭૭૭ માઇલની હતી. ૮,૮૮૨ માઇલની રસ્તાઓ હતા. ૭૪૪ વાર ઓરિસો હતી. ૧૩ વાષરસેના સ્થાનો હતાં.

અગતમાં પોર્ટુગીઝમાં સંસ્થાનો નીચે પ્રમાણે છે.

સ્થળ	ચો. માઇલ	વસતિ
આફ્રિકામાં (૧૬૩૨)	૧,૫૫૭	૧,૫૦,૫૫૩
૭૫ વરડે આઈલેન્ડ—		
મુએના (૧૬૩૦)	૧૩,૬૪૪	૩,૧૪,૬૨૬
ફક્લ ટામ આઇસલેન્ડ (૧૬૨૧)	૬૭૨	૫૬,૦૬૦
એન્ગોલા (૧૬૩૧)	૪,૮૦,૪૮૮	૩૦,૬૮,૨૮૧
મોઝામ્બિક (૧૬૩૪)	૨,૬૬,૬૭૩	
એસિયામાં હિંદ (૧૬૩૧)	૧,૬૩૭	૫,૭૬,૬૧૬
લીમર (૧૬૩૦)	૭,૩૩૦	૪,૭૪,૩૬૩
ચીન (૧૬૨૭)	૫	૧,૫૭,૧૭૫

પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકા : એને મોઝામ્બિક પણ કહે છે. એ બ્રિટિશ મધ્ય અને ફક્લ આફ્રિકા વચ્ચે આવેલો પ્રદેશ છે એનું સેન્ટ્રલ ૨,૬૬,૬૭૩ ચો. માઇલનું છે. એનું મુખ્ય શહેર લોરેન્સો માર્ક્વિસની વસતિ ૪૨,૭૭૬ ની છે. વસતિના મોટો ભાગ સીડીઓના છે. વેપાર માટે હિંદીઓ પણ ત્યાં વસ્યા છે આ દેશના રહણ માટે ૧૭૭ અધિકારી અને ૨,૬૩૭ સૈનિકો છે સરકારી પેદાશ ૩,૫૬૪ લાખની છે ખર્ચ ૩,૪૦૬ લાખ એસ્કુડોનું છે. આ દેશમાં ખાંડ, મકાઈ, કપાસ, કાપડ, તલ અને બીજાં કેપીકો ખનીજો નીકળે છે મુખ્ય બંદરો મોઝામ્બિક, લેરા, કીરમાની વગેરે છે ૧૬૩૩ માં કુલ આગમની વેપાર ૧૨૫ લાખ એસ્કુડોની અને નિકાસ ૮૩ લાખની થઈ હતી ૫૧૬ માઇલની રેલ આ પ્રદેશમાં છે. મનોકા અને સોશલાના સ્થાનો પોર્ટુગીઝની મોઝામ્બિક કંપની સરકારી માર્દનીની રૂએ કરે છે એનું મુખ્ય મથક બેરાનું બંદર છે.

પોર્ટુગીઝ પશ્ચિમ આફ્રિકા : એ ૧,૦૦૦ માઇલનો દરિયા મરાવે છે દેન્ય કોનો અને બ્રિટિશ ફક્લ આફ્રિકાની પાઠોશનું રાજ્ય છે એનો વિસ્તાર ૪,૮૭,૭૮૮ ચો. માઇલનો છે પહેલીસેલેન્ડો એનું મુખ્ય શહેર છે એની વસતિ કુલ ૩૦,૬૮,૨૮૧ ની હતી. વસતિના મોટો ભાગ સીડીઓના છે. સેન્યમાં ૧૨૨ અધિકારીઓ અને ૪,૪૬૭ સૈનિકો રહણ માટે ત્યાં છે મુખ્ય પાક કાઠી, મકાઈ, ખાંડ, કપાસ, તલ, તમાકુ, કોકોઆ અને તલ છે. ખીલ પણ ખૂબ બને છે.

કુલ દોરો ૧૫,૬૮,૪૬ છે ૧,૫૦,૪૮૫ લોકો, ૩,૬૩,૨૫૨ ખેડાર, ૨,૮૬,૭૮૪ હુકર હતા હોરા પણ આ પ્રદેશમાં મળી આવે છે પોર્ટુગીઝોની રમીઝર કંપની અને બ્રિટિશ રમીઝર કંપનીઓ મહી નિર્માત આવે છે એ શેલા એ મુખ્ય જરૂર છે, દેશ પછાત છે અને પોર્ટુગીઝો માટે એ કામચેતુ ગાય જેવા છે

પોર્ટુગીઝ હિંદ—પોર્ટુગીઝ હિંદમાં ગોળા

(મુખ્ય શહેર નોવા, જેળા અથવા પાછમ) તથા આર્મિગિલ, સાઓએન્રી તથા મેસેગોસના ટાપુઓ, યુજરલને કિનારે આવેલ હારા તથા નાગરઅવેલી ખાતે સહિન દીવનો સમાવેશ થાય છે આ સિવાય કાઠિયાવાડ દીપકલ્પના કિનારે આવેલ ગોડાલા તથા સપિર પ્રવિનો પણ આમાં સમાવેશ થાય છે સરથાનોનું ફેરફાર ૧,૬૩૭ ચોરસ માઈલ તથા ૧૬૩૧ની વસતીમુલ્યની પ્રમાણે વસતિ ૫૭,૮૧૬ની છે તેમાં ૫૦૭ મીઠાના કારખાના છે ૨૧ મેગેઝિનની ખાણો પણ ત્યાં આવેલી છે ત્યાંની મુખ્યનિકાસ નાનિયેર, માછલી, તેલના, મીઠું, કાપડ વગેરે છે

પોલાંડ : પોલાંડ હુમેયમો રશિયા, એકારલો-લેકિયા, ઈસ્ટ પ્રશિયા અને બીલ્ડ રાજ્યો વચ્ચે આવેલું મોટું માથીન રાજ્ય છે એના પર ધણા ટકાઓમાં આવી ગયા છે ૧૭ મી સદીમાં એ રાજ્ય રશિયા, પ્રશિયા અને એસ્ટ્રીઆએ એકત્ર થઈ પોતાની વચ્ચે વહેલી લીધું ૧૮૧૫ના મહાયુદ્ધમાં જર્મનીએ એ છતી લીધું નવે જર ૧૮૧૮ ના નિષે પોલાંડ તદ્દન રવત ત્ર થયું એ માર્શલ પીત્રકરકીના ઠાપ નીચે પ્રભત ત્ર રાજ્ય થયું પ્રભત થયે એને પૂર્વ પ્રશિયામાંથી ૫૦ માઈલની પ્રદેશ આપીને ડેનિશમનું જરૂર આપ્યું. ૧૬૪૦ માં મહાયુદ્ધની શરૂઆતમાં જર્મનીએ પોલાંડ પર આક્રમણ કર્યું જર્મનીએ રશિયા સાથે થા મી કરી અર્ધે પોલાંડ તેને આપ્યો અને આમ આપ્યું પોલાંડ એ ભાગમાં વહેવાર ગયું ૧૬૪૧ ની આખરીમાં જર્મનીએ રશિયા પર આક્રમણ કરી આપ્યું પોલાંડ છતી લીધું ૧૬૪૪ ના નૂન માસથી પોલાંડ ઉપર રશિયાએ ચડાઈ કરી જર્મનીને પાછા ધમ્મ્યા હાલ પોલાંડમાં લકાઈવારે છે

પોલાંડનું ફેરફાર ૧,૪૦,૨૭૪ ચો મા ૩ છે તેની વસતિ ૩,૧૮,૪૮,૦૦૦ ની છે પોલાંડનું મુખ્ય શહેર વોસોની વસતિ ૧૧,૭૮,૦૦૦ ની છે લોન્ શહેરની વસતિ ૬,૧૬,૬૮૦ ની છે બમી વસતિમાં રા કર્કોડ પોલ (૭૨ ટકા) વસે છે મોગી રકમના રશિયનો પણ ત્યાં વસ્યા છે એમની સંખ્યા ૭૦ થી ૮૦ લાખની ગણાય છે

પ્રભનો મોટો ભાગ રૈયાન ધ્યોલિક સમ્રાજ્યનો છે પણ પોલાંડમાં ધર્મની રવત તતા છે પોલાંડમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ રશિયાનું છે ત્યાં ૧૯૩૫ માં ૨૭,૨૦૦ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ૪૬,૨૮,૪૨૧ છોકરાઓ ભણતા હતા ૭૮૩ માધ્યમિક સ્કૂલમાં ૧,૬૦,૮૧૨ છોકરાઓ ભણતા હતા ૧૮૮ શિક્ષકની કોનેજે હતી ૭૭૩ બીલ ભતભતના ધધાઓની સ્કૂલો હતી ૨૪ યુનિવર્સિટીઓ અને મહાન કોલેજો હતી ન્યાય પોલિસનો જરૂરમત પણ સારો રાખવામાં આવ્યો હતો પ્રભના લોકો માટે ગરીબો, અકાકો, વૃદ્ધો અને બાળકો માટે સારી રકમો પોલાંડ ખર્ચે હતું એની પોલાં ૧૯૩૫-૩૬ માં ૧૯૮ કર્કોડ બોલીસની હતી. ખચ ૧૯૩ કર્કોડ બોલીસનું હતું પોલાંડ ઉપર ઇચ્છાક, અમેરિકા અને રાન્સન મોટું લેણું હતું આથી પોલાંડમાં કવેરો

વધારે હતા જર્મની અને રશિયા જેવા બળવાન રાજ્યો ખાંડમાં હોવાથી પોલાંડને મોટું લાક્ષર નિર્માણ પડ્યું હતું, પરંતુ પોલાંડના લક્ષર આધુનિક રાષ્ટ્રોથી સંબંધિત નહિ હોવાથી ૧૫ દિવસમાં જર્મનીએ તેની લીધું હતું પોલાંડ પાસે સામર સૈન્ય તેમ જ વિમાની સૈન્ય બહુ મોટા હતા

પોલાંડમાં ખેતી એ મુખ્ય ધધ છે ૧૯૩૨ ડટમાં એના ૫મિ નીચે મુજબ હતા

વસ્તુ	૧૯૩૨-૩૩ (ટનમાં)
ચઉ	૨૧,૭૪,૦૮૧
રાઇ	૭૦,૭૩,૨૮૯
જવ	૧૪,૩૫,૮૭૭
ઓટ	૨૬,૮૨,૬૪૭
બટાટા	૨,૮૩,૩૦,૦૫૬
ખાંડોના કંક	૧૮,૫૨,૩૦૨

આ સિવાય શણ પણ થોડા પ્રમાણમાં ત્યાં પકે છે પોલાંડમાં જંગલો ૨,૦૫,૬૩,૮૫૩ એકરમાં છે પોલાંડમાં ૩,૭૬૦ હજાર થોડા, ૬,૨૮૭ દોરો, ૨૬ લાખ મેંઠાં હતાં

પોલાંડમાં ખનીજ કોયસા, લોહું વગેરે નીકળે છે તે નીચે પ્રમાણે છે

જાત	૧૯૩૨ (ટનમાં)	૧૯૩૩ (ટનમાં)	૧૯૩૪ (ટનમાં)
હોલો કોલસો	૨,૮૮,૩૫,૦૦૦	૨,૭૩,૬૫,૦૦૦	૨,૬૩,૩૩,૦૦૦
લંબ કોલસો	૩૩,૪૦૦	૩૩,૦૦૦	૨૬,૦૦૦
પેટ્રોલીઅમ તેલ	૫,૫૭,૦૦૦	૫,૫૧,૦૦૦	૫,૩૦,૦૦૦
ક્રેટી ધાસ	૪,૩૭,૦૦૦	૪,૬૨,૦૦૦	૪,૬૮,૦૦૦
મીઠું	૪,૬૧,૦૦૦	૪,૫૦,૦૦૦	૫,૦૬,૦૦૦
સોડા પોટેશીઅમ	૨,૮૧,૦૦૦	૨,૮૧,૦૦૦	૩,૦૦,૦૦૦
લોહું	૭૭,૦૦૦	૧,૬૧,૦૦૦	૨,૪૭,૦૦૦
જસલ	૮૫,૦૦૦	૮૩,૦૦૦	૭૨,૦૦૦

પોલાંડમાં ૧૯૩૪માં ૪૬,૫૨૩ લૂંચાણી કાપકની મિત્રો હતી ૧૭,૨૮૨ લૂંચાણી બેનની મિત્રો હતી ૧,૩૭૭ લાકડાં કાપવાની મિત્રો હતી ૩૫ તેજ ગાદવાની બુઝો હતી આમાંથી ૧,૭૪,૦૦૦ ટન કરેલો, ૫,૨૧,૦૦૦ ટન ઊંચું તેલ નીકળ્યું હતું ૬૪ લાકડી મિત્રો હતી તેમાંથી ૪,૧૭,૮૦૦ ટન ખાંડ મળી હતી પોલાંડમાં ૧૯૩૪માં ૭,૯૮૭ લાખ ડીરોગીસની આયાત થઈ હતી અને ૬,૭૫૬ લાખની નિકાસ થઈ હતી

પોલાંડમાં ૨૮,૪૧૧ માઈલના ભડેર રસ્તા હતા અને ૧૮,૭૪૩ માઈલના સાધારણ કાચા રસ્તા હતા ૧૨,૬૮૫ માઈલની ખાનગી સાલિકોની રેલ હતી ૪,૦૨૧ પોસ્ટ ઓફિસ, ૪,૭૫ તાર ઓફિસો હતી ટેલીફોન ૧,૮૬,૨૦૫ હતા પોલાંડમાં વિમાનોના પ્રવાસની પણ સારી સગવડ હતી પોલાંડ પાસે ૫૫ રંગીરો ૬૪,૩૫૮ ટનની હતી

પ્રચલિત સંવતો આપણા દેશમાં ફેરલાય સંવતો પ્રચલિત છે જેમાંના કેટલાક નીચે પ્રમાણે છે

સસર્વિ કાલ—સમય ગણવાની આ પદ્ધતિ કાસીર તથા તેની આસપાસના પ્રદેશમાં થાય છે આને 'લોકિક કાલ' અથવા 'રાસ કાલ' પણ કહેવામાં આવે છે

સપ્તર્ષિ સમુદ્ધ અમ્બિકાની રેવતી સુધીના પ્રત્યેક નક્ષત્રમાં એ વર્ષ રહે છે. આ પ્રમાણે ૨,૭૦૦ વર્ષમાં પ્રતિષ્ઠિત પૂરી થાય છે. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે કાલની ગણતરી કરવામાં આવે છે.

વિક્રમ સંવત્—ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં બંગાળા (સિવાય) આ સંવત નવ વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે. ઇસ્વી-સનના ૫૧ વર્ષ પહેલાં આ સંવતની શરૂઆત થઈ હોય એમ જણાય છે. પરંતુ ત્યારપછીના ૬૦૦ વર્ષ પછીના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ આ સંવત વિશે કંઈ લખાયેલું હોય એમ લાગતું નથી, એવા હિંદના અગ્રગણ્ય વિકાસો અને પંડિતોના અભિપ્રાય છે. કેટલાક એમ પણ કહે છે, કે ઉત્તરના પ્રખ્યાત રાજા વિક્રમાદિત્યે શક રાજ્યોના પ્રાજ્ય કથેઈ તેથી એના સંવત શરૂ થયો છે. કેટલાક વળી એમ પણ કહે છે, કે આ સંવત ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬ થી માલવ લોકોમાં ચાલુ હતો, વિક્રમાદિત્યે માલવ ભૂમિની ઉન્નતિ થતાં એ આ વિશે નક્કી અભિપ્રાય આપ્યો: મુસ્લેહ છે.

શાલિવાહન શક—મહાભાર અને તિનવહલી મતિને ખાસ કરતાં સારામ રાણે હિંદમાં આ સંવત પ્રચલિત છે. આડે વર્ષ ચાંદ્ર અથવા સૌર વર્ષ છે. ઉત્તર હિંદના અનેક પ્રાંતોમાં પણ આ શક ચાલે છે. તેની શરૂઆત ઈ. સ. ૭૮માં થઈ છે. કેટલાકોના અભિપ્રાય છે કે ઇસ્વીસનના પ્રથમ શ્વેતમાં શકરાજ કનિષ્કના નામથી આ શકની શરૂઆત થઈ એટલે કે આ શક ભૈરવ ધર્મના હાથેના છે. તિબેટ, બ્રહ્મદેસ, ભવા, સિંહલદિપ દિગ્વિદિ શ્વેતમાં પણ આ શક ચાલુ હોય એમ પ્રાચીન લેખોમાં જણે છે.

હિજરી સંવત્—આ સન મૂળ તો અરબસ્તાનનો છે. ઇસ્લામ ધર્મની સ્થાપના કરનાર મહમદ પયગંબરને ધર્મની સુધારણા કરવાના પ્રયત્નોમાં, પ્રાણ બચાવવા મકાથી મદીના જઈ પહોંચ્યા. આથી આ સંવત નામ હીજરી અથવા પલાયન કાળ નામથી પ્રખ્યાત થયો. હિજરી વર્ષ એ ચાંદ્ર વર્ષ છે. બાર ચંદ્રમાં મુશ્શીને ૩૫૪-૫૫ દિવસોનું હિજરી વર્ષ ચાલે છે. તેની શરૂઆત ૧૬ મી જુલાઈ ૬૨૨ થી થઈ છે. એના વારની શરૂઆત સુર્યસ્થિતિ થાય છે. આ સન હિંદમાં મુસ્લિમ રાજ્ય-કર્તાઓના સમયમાં લાખાય થયો છે.

સૂર સંવત્—આ સંવત મરાઠા રાજ્ય દરમિયાન શરૂ થયેલ છે તે 'શાહી' સંવત પણ કહેવાય છે. કાંઈ કાંઈ કેટલો તે ચાલે છે. ઇસ્વીસનથી પહેલે થી ૬૦૦ વર્ષ તે પાછળ છે. મહિનાઓના નામ સુસંમતાની છે.

અમલી સંવત્ કે વિલાયતી સંવત્—ઉડિયા પ્રાંતના રાજા ઉદયગુપ્તની જન્મ તિથિ બારદાસુક ૧૨ થી અમલી વર્ષની શરૂઆત થાય છે. ચંદ્ર વર્ષની ગણતરી કરવામાં આવે છે. વિલાયતી સન બંગાળના કેટલાક જગત્રામાં પ્રચલિત છે. વર્ષની શરૂઆત ભાદરવા માસથી થાય છે.

કોલમ અથવા પરશુરામ કોલ—આ સંવત કોણા પ્રદેશ-મહારાષ્ટ્ર પ્રચલિત છે. માસનાં નામ રાસિઓ પ્રમાણે છે કન્યા રાશીનું 'કની' તથા સિંહ રાસિનું 'ચિંગલ' અપભ્રંશ છે. મહાભારના ઉત્તર ભાગમાં કન્યા રાસિમાં સૂર્ય આવે ત્યારે (ભાદરવામાં) વર્ષની શરૂઆત થાય છે બીન રમણે સિંહ રાસિમાં સૂર્ય આવે ત્યારે (માવજમાં) વર્ષની શરૂઆત થાય છે. એક હબર વર્ષનું એક ચક્ર થાય છે.

અત્યારે ચોથું ચક્ર ચાલે છે, એમ તે ખાલુના લોકોનું કહેવું છે. આ સંવત ઇસ્વીસનથી ૮૨૪ થી ૨૫ વર્ષ પાછળ છે. પરશુરામે દેવલ પ્રદેશને સમુદ્રથી સુકા કર્યો, એટલે એ ન કારણથી આ સંવત તેના નામથી શરૂ થયો, એવી કંતકથાએ ત્યાં ચાલે છે.

બંગાળી સંવત્—બંગાળી સંવત્ ક્રમ બંગાળમાં જ છે. તેની શરૂઆત ઈ. સ. ના પહેલું વર્ષ પડી થઈ. વર્ષની શરૂઆત મેષ (ચેન-વૈશાખ) સંક્રાંતિથી થાય છે. શરૂઆતના મહિનાને વૈશાખ કહેવામાં આવે છે.

ફરહી સંવત્—અફઘર આ સંવતની શરૂઆત કરી છે. અફઘર ઈ. સ. ૧૫૫૬ માં ગાદી પર આવ્યો. ત્યારથી ફરહી સંવતની શરૂઆત થઈ. વર્ષની શરૂઆત આસો વદ ૧ થી થાય છે. ઇસ્વીસનથી ફરહી સંવત ૧,૫૫૬ વર્ષ પાછળ છે. આ સંવત ખેતીકારી તથા મહેસુલની ગણતરી ઉપર શરૂ કરાયેલો છે.

મગી સંવત્—આ સંવત ચિત્તોગંગની આસપાસ પ્રચલિત છે. બંગાળી સંવતથી ૪૫ વર્ષ પાછળ હોવા સિવાય તેમાં બીજો કંઈ ફરક નથી.

વીર સંવત્—જેનેના છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીરરામની ના નિવર્ણથી એ સંવત ગણાય છે, એને વીર સંવત કહેવામાં આવે છે. એના પ્રચાર મોટે ભાગે જૈન ગ્રંથોમાં છે. વિક્રમ સંવતમાં ૪૭૦ બૈલવચાથી તે સંવત આવે છે.

સુર્ય સંવત્—સુર્યની સંતુષ્ટી ઈ. સ. પૂર્વે ૫૪૩ થી ગણવામાં આવે છે. (ચંદ્ર તો ઈ. સ. પૂર્વે ૪૮૭માં થયું હતું).

રાજ સંવત્—શ્રી હજરપતિ સિવાજ મહારાજે જેક સુદ ૧૩ વ્યાનંદ નામ સંવત્સર શરૂ ૧૫૬૬ થી ચાલુ કર્યો. તે તિથિથી વર્ષ બદલાય છે. આ સંવત ઇસ્વીસનથી ૧૬૭૩-૭૩ વર્ષ પાછળ છે.

ચાહુદી સંવત્—સુધિના આરંભકાળથી શરૂ થયો છે ખ્રિસ્તિ સંવતની શરૂઆત કરતાં તે ૩૭૬૦ વર્ષ અને ૩ મહિના આગળ છે.

ઈસ્વીસન-હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજ અમલની સ્થાપના સ્થાપના થતા આ સન હિંદમાં ચાલુ થયો, પ્રસિદ્ધ ધર્મ સંસ્થાપક ઇસુ ખ્રિસ્તની જન્મતિથિથી આ સંવતની શરૂઆત થઈ છે. પહેલી લન્ડનઆરોપી નવા વર્ષની શરૂઆત થાય છે.

રોમન ધર્મમાંનું મૂળ રોમની સ્થાપનામાં હતું. રોમની સ્થાપના ઈ. સ. પૂર્વે ૭૫૩ માં થયાનું માનવામાં આવે છે. આ ધર્મ્ય મ રોમનવસે નક્કી કરેલ ધર્મગ્રંથોથી વિકાસ પામ્યું છે. રોમનવસે ૩૦૪ દિવસના દ્યુ વિજ.ગ કર્યા હતા. વર્ષની શરૂઆત આર્ય માસથી થતી હતી. મુસાબે તેમાં લન્ડનથી અને ફેસુ-આરો મહિના દરેક વર્ષના બાર મહિના કર્યા.

પ્રચલિત સંસાઓ :

- A. I. જેટ પંડિતનું
- A. A. સપ્તમા મહારાના ભેખમ સામે
- A/o ના ખાસ, હિસાબ
- . D. ઇસ્વીસન
- A. B. તારીખ પાંચ
- A. I. C. O. અખિલ હિંદ મહારામા સમિતી
- I. II. અખિલ હિંદ રેડિયો

A. M	બપોરના બાર સુધી	Per Pro	ના વતી
B B C	બ્રિટિશ ઓકેશનલ ઓફિસ	P M	બપોરના બાર પછીના સમય
B C	બચ્ચીસન પૂલે		વડા પ્રધાન
B. e	બિલ એફ એકરવેલ્	P M G	પોસ્ટ માર્કેટ જનરલ
B L	બિલ એફ લેડિંગ	P N	માલ સોપતી વખતે પૈસા
C i f	કે મલ વિમો, નૂર	P O	પોસ્ટ ઓફિસ
C/m	કેલેટ મોટ	P o d	પ્રોમિસરી નોટ
C/o	કેકાણુ	P & O	પોનિન્થુલર એન્ડ એરીએન્ડલ કંપની
C O D	માલદાર પૈસા	Prorate	દર પ્રમાણે
C W O	માલ મ માવતી વખતે પૈસા	Prox	આવતો મહિનો
Can div	ન્યાય સાથે	P T O	સાથે છે દવાલ અને તાર દર્શાવે
Cwt	કે કુવેટ	R. S. V P	મહેરબાની કરી જવાબ આપો
D/d	દારનીય કુદી કુદીની પાલી મુલ	S S.	રહીમર
D L O	ડેડ લેટર ઓફિસ	T & O	લીધુ અને આપ્યું
D L T	ડેડલી લેટર ટેલિગ્રામ	T O	તાર ઓફિસ, પાલુ ફેરવો
Dr	ખાતે કેવાલર	UI:	જયે મહિનો
E & O E	એલ્યુક લેવિટેલી	U S.	ઉપર મુજબ
Esq	એસ્કવાયર	U S. W	વચેરે
Ex. div	ન્યાયબદ	Y D	જુદી જુદી તારીખો
F o r	વહાલુ પર મફત	Via	વધને
F o r	ફેરવે પર મફત	Viz	એટલે
G Y T	ગ્રીનિય મીન ટાઇમ	W a f	બધા ટાપ સહિત
G P O	જનરલ પોસ્ટ ઓફિસ	W C	પાલખાનું
J P	જસ્ટિસ ઓફ ખીસ	C. I	ઝોડર ઓફ ધી કાઉન ઓફ ઇલિયા
Kilg	કિલોગ્રામ	G O L E	ગ્રાન્ડ કમાન્ડર ધી ઇલિયન એમ્પાયર
Kilm	કિલોમીટર	G M I E	ગ્રાન્ડ માર્કર ઓફ ધી ઓર્ડર ઓફ ધી
Lb	લબલ		ઇલિયન એમ્પાયર
Long	લેખાંશ	K. B I	નાઈટ કમાન્ડર ઓફ ધી બ્રિટિશ એમ્પાયર
L S. D	લૅડ, સિલિય, પેન્સ	L. C	કિંગ્સ કાઉ સેન
Ltd	લિમિટેડ	L. T	નાઈટ
Mille	હજાર	M. V O	મેન્ડર ઓફ ધી રાયલ વિક્ટોરિયન ઓર્ડર
M P H	મલ્ટિ-માઇલ		
N B	નાસ જરૂરી	પ્રાંતવાર બેઈન્ટ રેઈડ કંપનીઓ	
N L. P	ન્યુ ઇન્ડિયાનિક પોલિસી		
Net Nett.	સાફી	પ્રાંત	૧૬૩૭-૩૭
N I R. A.	સિલિય મુનિસિપલિટી પોલીસ	મદ્રાસ	૧,૩૮૦
N P	નોટ રીપબ્લિક	મુંબઈ	૧,૩૩૧
N S.	નવમ્ કોર્પોરેશન	બ. માળ	૧,૦૮૦
N V	નવમી બજાર નવી	સ. મુલ પ્રતિ	૪૬૩
%	ટકા	પ. ભાગ	૯૧૮
O L.	બધુ બરાબર	બિહાર	૧૩૩
Oz.	ઑન્સ	આસામ	૨૦૩
P C	દર સેક્ટર, પોલિસ મેન્ટેનન્સ	સિંધ	૧૫૪
Per	૧૨	દિલ્લી	૨૨૪
		મહેશ્વર	૧૧૦
		નાવલ્યાર	૩૪૦
		મચીન	૧૯૯

ફેલ્સ : ફેલ્સનું કાંઠે ધણું મોટું ચાય છે. વાન્યા પછી ૭ વરસે ફેલે છે. આ વૃક્ષને યહ ઉપર અને ભડી કાળીઓ ઉપર ફેલે લાગે છે. એના ફેલો મલ્લ મલ્લ જેવડાં મોટાં થાય છે. ફેલની છાલ ખરબચડી કાંઠાવાળી હોય છે. લીલા ફેલ્સનું સાંકે કરે છે. ફેલ્સ પકે એટલે અંદરની પેશીઓને ગર્ભ ખવાય છે. ગર્ભની અંદર કરીઆ હોય છે. મલ્લખરના હોલો ફેલ્સ ઉપર નિર્વાહ કરે છે. ફેલ્સના ગર્ભના દોઢમાંથી રોટલી અને પૂરીઓ થાય છે. ફેલ્સનું લાકડું પીણું અને ઇમારતના કામમાં આવે તેવું મજબૂત રહે છે. ફેલ્સના ફેલના ગર્ભના ગુણો શીખળ, ઘઠક, તુલિકારક, પાત-વર્ધક, અચિર, ત્રિસર્વક, કદે કરનાર, બવકર, પૌષ્ટિક તથા પચવામાં મુશ્કેલ છે.

ફેલો : પરમાત્માએ લેકિઆ આદેશ્ય માટે ફેલો બનાવ્યાં છે. ફેલોને રસ શરીરમાં સમજાવવામાં તરવે ઉત્પન્ન કરે છે. ફેરી, નારંગી, ભંછ, પેર, કેળાં અને બીભ ફેલો એમનાં એમ રંગોના વચર ખવાય છે. ચીમણાં, બીંહા, કાણુ, કુખી,

કારેલાં, કંદેલાં, એ સાક જલ્લ ફેલો જ છે; પરંતુ તે રાશીને ખવાય છે. ફેલોમાં સફરચંદ, પેર, ગુરાબેરી, કાસ, નારંગી, અંછર, લાકડાં એ ગુણકારક ફેલો ગણાય છે. કાંઠડી, કારીંગા, ચીસડાં અને એવાં બીભ જેટલાંક ફેલો આદેશ્યના ગુણો સાથે અનાદેશ્યના ગુણો પણ ધરાવે છે. વાન્યો પ્રમાણમાં ફેલનો ખાવા મટે ઉપયોગ આવસ્યક છે. ફેલો કાચાં અથવા જલ્લ પાકાં ખાવાં નહિ. જમ્યા પછી તરત ફેલો ખાવાં નહિ. ફેલોમાં ત્રીકાસ અને ખટાસના તરવે શરીરને અનુકૂલ રહે છે. મોસમી ફેલોનો વાન્યો ઉપયોગ ખોરાક તરીકે કરીજી કરવો નેહક. ફેલોમાં મોટા લાગે પાણી હોવાથી એમાં પાણક તરવે મોણું છે. ખારેક, જરાણુ, અંછર, બકામ, પીસા, કાસ વગેરે ફેલો મુકવીને લાગેા મણના હિસાબે બલમમાં વેચાવા આવે છે. ફેલોને સાકરની ચાસણીમાં કાચની જોટલમાં પેક કરીને રાખે છે, તે પછેા વખત રહી શકે છે. યંત્રોથી ફેલોના અર્થે કાટીને શીશીમાં પેક કરી વેચાય છે. ફેલોમાં નીચેના પદાર્થો હોય છે. ૧૦૦ ટકામાંથી પદાર્થોના ટકા:

ફેલની ભલ	પાણીના ટકા	પ્રોટીન	કાર્બોહા. ખાંડ	કેચેરો	તંતુઓ	ફાસ
સફરચંદ	૮૨.૫	૦.૪	૧૨.૫	૦.૪	૨૭	૧.૦
ભમ	૮૭.૫	૦.૪	૧૧.૫	૦.૪	૩૧	૦.૧
પીચ	૮૮.૬	૧.૧	૧૨.૪	૦.૫	...	૧.૦
કાસ	૮૫.૨	૦.૪	૭.૬	૦.૭	૨.૨	૧.૦
મોટી કાસ	૭૬.૦	૧.૦	૧૫.૫	૦.૫	૨.૫	૦.૫
કાળીમાં	૮૬.૦	૦.૭	૭.૬	૦.૬	૧.૦	...
કેળાં	૭૪.૦	૧.૬	૨૨.૬	૦.૬	૦.૨	...
નારંગી	૮૧.૭	૦.૬	૮.૭	૦.૬	૧.૬	૧.૧
અનેનાસ	૮૬.૩	૦.૪	૬.૭	૦.૩	...	...
ખારેક	૨૦.૮	૪.૪	૬૫.૭	૧.૫	૫.૫	...
અંછર (સુકાં)	૨૬.૪	૫.૫	૬૨.૮	૨.૩	૭.૩	૧.૨
સુકી કાસ મોટી	૧૪.૦	૨.૫	૭૪.૭	૪.૧	...	...

ફાલસાં : મોટાં વૃક્ષોમાં જલ્લ નાના ભંછુડીઆ રંગના ફેલો થાય છે. બીમાં સાથે આ ફેલો ખવાય છે. એનું

સખત મલ્લ અને છે એના ગુણો મધુર, સ્વાદુ, તુચ્ચિર, પાતકર તથા ખાઈ છે. મળેને જલ્લ કરે છે.

ફિન્લેન્ડ : રશિયાની પાંચેશમાં આર્થિક સમૃદ્ધતા આ પ્રદેશના રાજ્યની ઈ સ. ૧૯૧૬ ની તા. ૧૭ જુલાઈમાં રજાપના થઈ છે. એનું સેન્ટ્રલ ૧,૩૪,૫૫૦ ચો. માઈલનું અને વસતિ ૧૬૩૦ માં ૩૬,૬૦,૦૫૦ની હતી. એ દેશ ૧૯૪૦ માં રશિયા સાથે લડી હારી ગયો હતો. ૧૯૪૧ માં જર્મનીની સાથે સહકાર કરી રશિયાની સાથે લડે છે. આ દેશની પ્રમુખ ધાર્મિક રચના મોનોથેય છે. ઇવાં પ્રમોનો મોટો ભાગ ખ્રિસ્ત ધર્મ અને પ્રોટેસ્ટન્ટ છે. એ દેશની પ્રમુખ ભાષે વિવાશિય છે. નાના દેશમાં ત્રણ વિશ્વવિદ્યાલયો છે. ૧૭૬ કોલેજો છે. પ્રમુખ આબી ભણતર જ્ઞાન ધરાવે છે. ન્યાયખાતા ઉપર સરકારનો અંકુશ નથી. પ્રમોને વાંચવાની બુદ્ધિ ભારે છે. દરેક પ્રમોન વર્તમાનપત્રો વાંચે છે. પ્રમોની ઈશ્વરપ્રી સરકાર ગરીબ, અપંગ અને અસક્તોને મોટા ખર્ચે નિભાવે છે. કુલ રતી પુરુષો બેબાઈ છે અથવા મળેલાં મુશ્કેલી છે. રાજ્યની પેદાશ ૩૩૬ કરોડ માર્કની અને ખર્ચ ૫૫૦ તેટલું જ છે.

રાજ્યને દરેક પ્રમોન અદ્યાર વારસથી તે પચાસ વરસ સુધી ફરજિયાત સેનિક શિક્ષણ છે. આ રાજ્ય પાસે થોડી મનવારો અને લોકાયક વિમાનો પણ છે. લોકો ભારે રવરેશનેથી અને દેશ માટે પ્રાણદાન છે. આની રચનાગ્રેમી, ઉચ્ચ આદર્શવાળી પ્રમુખ મળી મુશ્કેલી છે.

ફિન્લેન્ડના દેશ ઉપર સખત શિયાળો પસાર થાય છે આખો દેશ બરફમય અને છે. આ દેશ તળાવોનાં દેશ ગણાય છે. સેંકડો મોટાં નાનાં તળાવો આ દેશમાં છે. પ્રમુખ બહુ મહેનત અને શક્તિશાળી છે. આવા કઠીન હવાપાણીવાળા દેશમાં પણ સુખ સતીષથી રહે છે. દેશ બહુ મોટો છે, પણ બરફ અને તળાવોને કારણે માત્ર ૧-૨ ટકા જ જમીન વસાઈ શકે છે. પ્રમુખ ધોકો રાઈ, બ્લ, કોટલ અને બેટો છે. પશુઓ ૧૮ લાખ છે. કુદ, માખણ પુષ્કળ થાય છે. જંગલો ટોવાળી લાકડાં પણ બહુ પડા થાય છે. ઉલોગો ખીચેલા છે. લોડા, પોલા, કાપડ, લાકડાં વહેરાઈ, કાગળ, રસાયન, ચામડાં કેળવ્યાં, વિજળી વગેરેનાં પુષ્કળ કારખાનાં છે. દેશ સુખી અને સમૃદ્ધ છે.

ફિન્લેન્ડ ઉદ્યોગ : કચકડાની પટ્ટી ઉપર ચલતિગ્રાહી ઉદ્યોગ ફિન્લેન્ડમાં દેખાડવાનો આ ઉદ્યોગ ફિન્લેન્ડ દેશ પુષ્કળ વિકાસ પામ્યો છે. કચકડાની પટ્ટી અને ફેબ્રિકેશન સામાન મુરોપમાં મંગાવેલાં પડે છે. તેમ જ “ટોપીક” એકે બેલ્ડી ફિન્લેન્ડમાં મોટાં ધનિક સાધનો પણ પારદોષી આવે છે. આગળ જમી દેખાડવાની ફિલ્મો પારદોષી બનાવી હતી. પારદોષી દેશમાં દરેક જુને છે. આપણા ફિલ્મ ઉદ્યોગમાં જંગમ નથી. ફિન્લેન્ડ ફિલ્મોનાં પ્રમુખ ભાગ ફિન્લેન્ડ બેલ્ડીમાં છે. એક ફિલ્મ તૈયાર કરવા પચીસ હજાર રૂપિયાથી ત્રણ લાખ રૂપિયા ખર્ચ લાગે છે. ફિલ્મોમાં રાજ્યદારી કે સામાજિક અનિષ્ટ વગર કે કોમી લાગણી ન હોવાય, તે માટે સેન્સરોની દોષો પ્રતિબંધ સરકારે રજાવી છે. સરકારે ફિલ્મોની લાંબાઈ અર્ધાંશ ૧૧,૦૦૦ ફીટની કરાવી છે. પ્રમુખમાં ત્રણ ફિલ્મોનાં કુલ ભાગ બનાવવામાં આવે છે. ફિલ્મોના નટ નૃત્યોને બાદશાહી પચારો એટલે ૧.૨૦૦ થી ૧.૨૫૦૦૦ સુધીના ચાસિસ પચારો અપાય છે. પ્રમુખમાં ૭ રફેક્સિ, લાંબામાં ૧, પુનામાં ૨,

કલકત્તામાં ૪ અને મદ્રાસમાં બે હતા. દર વર્સે ૩૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતની ફિલ્મોની કચકડાની પટ્ટી પારદોષી આપાત થાય છે.

ફિન્લેન્ડમાં લગભગ ૧,૨૦૦ રીનોમાઓ છે. ફરતાં ૫૫૦ ૪૫૦ બીચ છે, એની આપણ આશરે ૪ કરોડ રૂપિયાની ગણાય છે. ફિલ્મ દેખાડવાનો સિનેમાઓ ઉપર પ્રતિય સરકારે “કર” નાખ્યો છે, ઈ સ ૧૯૪૦ માં ૧૬૨ ફિલ્મો ફિન્લેન્ડમાં તૈયાર થઈ હતી. ૧૯૪૧ માં ફિન્લેન્ડ, ૧,૫૩૫ સિનેમાગૃહો હતાં.

ફિલ્મો પેસિફિક મહાસાગરમાં આ એક સુંદર બેટ છે. ન્યુઝીલેન્ડ અને ઓસ્ટ્રેલીયાની ઉત્તરપૂર્વે એ બેટ આવેલો છે. આ બેટમાં હવા સરસ પણ અનુકૂળ આવે એવી છે. પુષ્કળ વરસાદ હોવાથી એ બેટમાં નાળીયેર, શેરી અને કેળાં પુષ્કળ થાય છે, ફક્ત પણ થાય છે. આ બેટો ઈ સ. ૧૮૦૪ માં અંગ્રેજોએ પોતાના સામ્રાજ્યમાં ભેડી દીધા હતા એમના નવનર અને એફીડીયુટીય કાઉન્સિલ એનો કારભાર ચલાવે છે. ધારાસભા ૭ મુશ્કેલીઓ ત્રણ ત્યાંના રહેવાસી અને ત્રણ હોટીઓની નીમાય છે. એ અદોરો બેટોમાં ૮૦ માં વસતિ છે, તેમાં શેરી મોટો બેટ બીડીલેવાનું ફેરફાર ૪,૦૫૮ ચોરસ માઈલ છે. બધા બેટોના વીરતાર ૭,૦૮૩ ચોરસ માઈલ છે. બેટની વસતિ ૧,૬૩,૨૧૮ની છે, તેમાં મુશ્કેલી ૪,૮૦૪ સીડીયન ૬૬,૬૫૬, ફિન્લેન્ડ ૮૦,૬૫૧, ચીનાઓ ૧,૪૦૧ વગેરે છે. પેદાશ ૬,૦૫,૨૦૦ પોન્ડની અને ખર્ચ ૧,૬૬,૬૮૩ પોન્ડની છે. રાજધાનીનું શહેર મુલા છે. એ બેટમાં ૫ ખાંડની મીઠો, એક ચાલુ કારખાનું, ચોપાસ ચોખાની મીઠો, બે રજારની મીઠો, બે માખણનાં કારખાનાં, એક બિરકટની મીઠા છે, હોટીઓ મનુરે (ગીરમીટીયા) તરીકે સીજમાં આન્યા દતા. હવે રચના થયેને કેળાં, નારીયેર, શેરી, ચોખાની એની કરે છે.

કુશુઆમાં : જાપાનનો આ જાપાનના પર્વત ટોકીઓથી સાંક મારફત ફરે છે. એ હોન્ડોન્ટ ઉપર આવેલ છે. કેળાં બસો વરસો થયા એ ભગ્યો નથી. જાપાનિઝો એને થયો પૂલ્ય માને છે. એ ખૂબ હોલો અને સુંદર દેખાવનો પર્વત છે. આથી થણા મુશ્કેલી એને ભેલા ભય છે. એના માથા ઉપર હોન્ડોન્ટ વાઈ રહે છે. કુશુઆમાં એ જાપાનની એક દેશ વસે છે.

કુદીનો : એના નાના નાના ઊંડો હોય છે. ઘસસીનો એ ભવ છે. કુદીનાના ગુણો અછળેનારાં, પાચક અને મોટામાં અમી ઉત્પન્ન કરવાના છે. કુદીનાનો અર્થ સાકર સાથે આપવાથી અછળેના નાસ કરે છે. કુદીનો ચીનમાંથી આવ્યો છે. કુદીનો રસોઈ અને ચટણીમાં પડે છે. કુદીનો સ્વાદ, ભારી, સચિર છે. ચટણીમાં કુદીનો, ખારેક, મરી, સિંચવ, કાળી દ્રાક્ષ અને છાઈ પડે છે.

ફેબ્રુઆરી ન્યાયખાતું : પ્રતિ અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે અમર્ય સરકાર વચ્ચે પડેલાં વાંધાઓનો નિર્ણય આ દોર કરશે. એમાં ત્રણ જગ્યા છે. ન્યાયખાતું ધારાસભાની સત્તાની પર છે.

ફેડરલ પબ્લિક સર્વિસ કમિશન : મધ્યસ્થ સરકારનાં જુદાં જુદાં ખાતાઓના ઉચ્ચ નોકરોને આ કમિશન પસંદ કરશે. પ્રતિ માટે પણ આવા કમિશનો નીમવામાં આવ્યાં છે.

ફેડરલ રાજ્યખંધારણ હિંદુત્વ : હિંદુત્વ નવું બધારણ તા. ૧ એપ્રિલ ૧૯૩૦ થી અમલવાદમાં આવ્યું. આથી હિંદી વણની રેખરેખ કાંઈક ઝોળી થઈ છે. ઈન્ડિયા કાઉન્સિલ બંધ થઈ છે. હિંદી વણ પોતાને માટે સવાહકારી છ મુખી નીમે છે. ધારાસભામાં બહુમતિ ધરાવનાર પક્ષમાંથી ગવર્નર જનરલ ઇશ સલાસરો ને પ્રધાનો તરીકે નીમશે. તેમને સર્વે ખાતાઓ સોંપારો. માન ધાર્મિક, આંતરરાષ્ટ્રિય બાબતો, સર-હદની કેમોને લગતાં ખાતાઓ માટે ગવર્નર જનરલ જવાબ-દાર રહેશે. ગવર્નર જનરલને સર્વોપરી અને મુખ્ય સત્તાઓ આપવામાં આવી છે, મધ્યસ્થ ફેડરલ ધારાસભાના બે વિભાગ થશે. કાઉન્સિલ એક સ્ટેટના ૧૫૦ પ્રતિનિધિઓ હિંદી પ્રજા ચૂંટશે. ૧૦૪ રેશી રાજ્યી મૂકશે. ૧ ગવર્નર જનરલ નીમશે. ફેડરલ એક્સેમ્પ્લીના ૨૫૦ સભ્યો બ્રિટિશ હિંદી પ્રજા ચૂંટશે ૧૨૫ રેશી રાજ્યી ચૂંટશે. બંને સભાઓમાં કાયદાઓ પસાર કરવા પડશે. હિંદના કુલ અથવા ૮૦ ટકા ભાગ ઉપર ફેડરલ ધારાસભાની સત્તા રહેશે નહિ, માત્ર ૨૦ ટકા ઉપર જ સત્તા રહેશે, આ બધારણ હિંદી પ્રજાની વિરુદ્ધતાને લીધે અમલમાં આવ્યું નથી, રેશી રાજ્યી પણ એમાં પોતાની સત્તાનો ઘટાડો સમજે છે, રેન્ચને તદ્દન રવર્નર રાજવામાં આવ્યું છે,

બ્રહ્મદેશ અને એકતને હિંદમાંથી છૂટાં પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રતિમાં ધારાસભાના બહુમતિ પક્ષને રાજ્ય સત્તા આપવામાં આવેલ છે. એ પક્ષો પ્રધાનો નીમે છે. મુખ્ય, જનશાળ, સંયુક્ત પ્રાંત, મદ્રાસમાં બે વડી ધારાસભાઓ અને બાકીના પ્રતિમાં એક વડી ધારાસભા રહેશે. ગવર્નરોને વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. આ બધારણ અમલમાં આવ્યું છે. પ્રતિને રવર્નર સત્તાઓ મળી છે

દિલ્લી, અજમેર, મેરવાડા, બહુચિસ્તાન, આંધ્રપ્રાંશ, નિકોબાર, કુર્ગ પ્રતિના ભાગોથી એનો વહિવટ શીશ્ય સરકાર કરશે. સનદી નોકરોના પગારો પેન્શનો હિંદી વણના તાબે રહેશે.

મધ્યસ્થ સરકાર ઈન્કપેટેક્સ, પરીક્ષી માલની જકાતો, વેરાઓ, દૂધી ઉપર રકાષ્ટો વગેરેમાંથી પોતાની આવક મેળવશે. પ્રતિય સરકારો જમીનનું મહેસુલ ખર્ચ પદાર્થો માથાવેરો ક્ષણોજગર ઉપરના કરો મોન્ટ્રોશખના મોનાવડાઓ ઉપર કર, નાકાવેરા વગેરેથી પોતાની આવક મેળવશે.

ફેડરલ રીઝર્વ બેન્ક : આ બેન્કોની પણ બેન્ક છે. હિંદી સરકારે પોતાના ચકલના નાણાંની વહીવટ માટે એની સ્થાપના કરી છે. એની મૂડી ૫ કરોડની છે તેમાં કેટલોક ભાગ રોટાથી પ્રતને પણ આપવામાં આવ્યો છે. એના પ્રમુખ અને બે ડાયરેક્ટરો, ગવર્નર જનરલ નીમે છે. સરકારના નાણાંના ચકલનો, લેનોનો, સોના ચંદોનો વહિવટ આ બેન્ક કરે છે. એ મધ્યસ્થ બેન્ક છે.

ફેડરલ રેલ્વે ખાતું : રેલ્વેનો વહિવટ આ ખાતું કરે છે. ગવર્નર જનરલ એના ઉપર રેખરેખ રાખશે.

ફેડરેટ્ડ મલાઈ રેટરસુઃ બ્રિટિશ વડપણ નીચે પેરાક, આંગ્રે-જર, નેઝીસનીલન અને પાકીંગના રેશી રાજ્યો મથાથમાં આવ્યાં છે. આ રાજ્યોના સાસનને બ્રિટિશ રેખરેખ નીચે લાવવામાં આવ્યું છે. આ એકત્રિત રાજ્યનું કુલ સેન્ટ્રલ ૨૦,૪૩૦ ચો. માઇલનું છે. આની વસતી ૧૬૫ લાખની ગણાય છે. ૬૫ લાખ મલાઈ લેલો, ૬૫ લાખ ચીનાઓ, ૩૫ લાખ હિંદીઓ અને ૬,૫૦૦ અંગ્રેજોની વસતી છે. મુખ્ય શહેર કુઆલા લમ્પુર છે. એની વસતી ૧ લાખની છે. એ સંયુક્ત રાજ્યની પેદાશ પડ લાખ પૌન્ડ એટલે સાત કરોડ ૬૫૫૦ નેટલી હતી ખર્ચ પડતા લાખ પૌન્ડનું હતું.

રાજ્યમાં નારીઓની વસતી છે. ૨૦૪૫૦ બગીચાઓ છે. કલ્દાની ખાણો છે, એનીમાં મુખ્ય પેદાશ ચોખાની છે. જંગ-લોમાં કિંમતી સાગ અને શીશુ લાકડું મુખ્ય મળે છે. ૬૨ વસે ૨૦,૦૦૦ થી ૩૦,૦૦૦ ટન, કલ્દાનીકે છે. ૩૦,૦૦૦ ચૌસ ઉપર સાંડ નીકળ્યું હતું. સીસું, લોડું, તાંબુ અને બીજા ધાતુઓ પણ મળે છે. કુલ આમદાની નિકાસ ને વેપાર ૧ કરોડ પૌન્ડનો છે. ૧,૦૬૦ માઈલની રેલ્વે છે.

ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન એમ્પર ઓફ કેમર્સ : હિંદના લગભગ બાવન હિંદી વેપારી મંડળોનું આ સંયુક્ત મંડળ છે. એ હિંદના ઉદ્યોગ સંબંધી નિકાસને કૃતિમાં રાખી કરાશે કરે છે. આમાં મોટા મોટા મૂડીપતિઓ છે મૂડીપતિઓના લાગે એ સંજોગે છે.

ફેડરેશન નેશનલ ઇન્ડિયન : ઇ. સ. ૧૯૧૮માં મ હાસલા ના કેટલાક જૂના મેમ્બરીઓએ મહારાસ્ટ્રાથી છૂટા પડીને આ નવી સંસ્થા ઉભી કરી છે. એ એ પોતાને સિખરોના નામે ઓળખાવે છે. મહારાજના અસહકાર અને રાષ્ટ્રી લડાની નીતિ એમને પસંદ નથી. અરહલો, કરાવે, વર્તમાનપત્ર દારા મળવળ, અભાઓ દારા એ મંડળ સરકાર પાસેથી સંસ્થાનીય બધારણ મેળવવા માગે છે. એમાં શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી, ભટ્ટ શ્રીજીલાલ સેઠજીજી, જીર તેજમહાદેવ સમુ સમૈ નામાકિન મુકેશ છે. એમાં બધા નેતાઓ છે. પ્રજા એમના વિચારોને પસંદ કરતી નથી.

ફેર્મિસા : ફેર્મિસા અથવા ટેવાનનો બેટ ભપાન સમુદ્રમાં આવ્યો છે. ઇ. સ. ૧૮૬૫ ના મે માસમાં ભપાને આ બેટ વચ્ચે પાસેથી મેળવ્યો હતો. ત્યાં ભપાનને ગવર્નર જનરલ રહે છે. આ બેટનું સેન્ટ્રલ ૧૩,૮૬૦ ચો. માઈલનું છે. એની વસતી ૪૬ લાખની છે. ૨૫ લાખ ભપાનિજા આ બેટમાં વસે છે, મુખ્ય શહેર ટેટોડીની વસતી ૨૫ લાખની છે. આની પેદાશ જાર કરોડ ચેનની અને ખર્ચ પણ તેટલું જ છે. આ બેટમાં મુખ્યત્વે કપુર થાય છે, જગનને કપુર ભપાન અગ્રીથી પૂરું પાડે છે. કપુરની પેદાશ ૫૪ લાખ રતલ અને કપુરના તેલની પેદાશ ૮૮૫ લાખ રતલ નેટલી થાય છે. આર્ટ પણ સાઈ વાવેજ થાય છે. ચોખા લેડોને ખાવા માટે વચા છે, ખાંડ પણ થાય છે, ભપાનિજા આ બેટમાંથી સારો રસ મૂકે છે. વેપારલોગ એ સર્વે ભપાનિજા હાથેના એ ભપાને આ બેટમાં સાસા મુપતા કર્યા છે.

ક્રાન્સ' યુરોપનું આ મહારાજ્ય હમણા જર્મનીને તાને છે જર્મનીએ ઈ સ ૧૯૪૦ માં ક્રાન્સને છતી લીધું છે હમણા ૧૯૪૪ માં બ્રિટન અને અમેરિકન સૈન્યો ક્રાન્સની સુકિત માટે એના નોર્મન્ડી અને બ્રિટાની જલસાઓમાં લડે છે, એક વખતનું ભન્ય, પ્રતિભાસાળી ક્રાન્સનું જાન થયું છે એ દેશમાં નેપોલીઅન એવા વીરો પાક્યા હતા ક્રાન્સ પાચરો વરસો સુધી ગ્રેટબ્રિટન સાથે ચાતુ યુદ્ધો કરતા હતા ૧૯૧૪-૧૮માં એણે જર્મનીનો પરાજય ખીલ મિત્ર રાજ્યોની સહાયથી કર્યો હતો

ક્રાન્સ પાસે નીચે સુજબ સંસ્થાનો હતાં:

ક્રાન્સના પ્રભસત્તાક રાજ્ય અથવા સામાન્યતા પ્રેસિડેન્ટ દર સાત વરસે ચૂંટાય છે રીનેટ અને ગ્રેમ્પર એફ ડેપુટીઝ એમ બે રાજસભ્યો છે ક્રાન્સનું સાસન બહુમતિ ધરાવનાર પ્રધાન મંત્રી કરે છે ક્રાન્સમાં વારંવાર પ્રધાનમંત્રી બદલાય છે ક્રાન્સ અતિ ઉચ્ચ સંસ્કૃતિવાળી પ્રભ ધરાવે છે વિદ્યા, સાહિત્ય, વાવણાનું કોર્મ આ પ્રભ બહુ આગળ વધેલી છે આ પ્રભમાં રંગદેશ નથી આખા જગતમાં વચનમાધુર્ય, રહેણીકરણ, નિખાલસતામાં આ પ્રભ આગળ વળેલી છે યુરોપમાં સૌ પ્રભઓ ક્રાન્સની ઉચ્ચ સંસ્કૃતિનું અનુકરણ કરે છે જેઓ મોટા સંસ્કૃતિઓ છે

સંસ્થાનો	કયા વર્ષમાં મેળવ્યું ?	ઝા. માઇલ	વસ્તી
એલિઆમાં હિલ્સ્ટાન	૧૯૦૧	૧૮૧	૨,૧૪,૧૦
આનામ	૧૮૮૪	૩૬,૭૫૮	૫૧,૧૭,૮૦૧
કોલોમ્બા	૧૮૧૨	૧૭,૫૫૦	૨૮,૦૬,૦૦૦
જાચીન-ચાઇના	૧૮૧૧	૧૬,૪૭૬	૪૪,૧૭,૩૫૨
ટોનકોંગ	૧૮૮૪	૪૦,૫૩૦	૮૦,૧૨,૪૨૬
લાઈઝ	૧૮૮૨	૮૫,૩૨૦	૬,૪૪,૦૦૦
શીરયા	૧૯૧૨	૧૦,૦૦૦	૨,૩૧,૬૨૨
આલિકામાં			
એલિસીયા	૧૮૩૦-૧૯૦૨	૮,૪૭,૫૫૨	૬૫,૫૩,૪૫૧
ટ્યુનિસ	૧૮૮૧	૪૮,૩૦૦	૨૪,૧૦,૬૮૨
રોગોલ	૧૬૩૦-૧૮૮૮	૭૪,૧૧૨	૧૫,૮૭,૪૪૪
રેપ્પા સુના	૧૮૬૩	૩,૮૦,૫૫૭	૩૫,૬૮,૮૨૫
ગીની	૧૮૪૩	૮૮,૪૩૬	૨૧,૭૬,૨૮૧
આલ્બર્ટી કોસ્ટ	૧૮૪૩	૧,૮૦,૮૦૨	૩૮,૪૨,૬૪૪
હાડોમી	૧૮૬૩	૪૧,૩૦૨	૧૧,૩૨,૨૮૬
યુરેટેનીઆ	૧૮૬૩	૩,૪૭,૪૦૦	૩,૪૮,૬૨૧
નાગોર	૧૯૧૨	૪,૮૦,૪૮૬	૧૭,૫૮,૩૬૨
વિયુવત આલિકા	૧૮૮૪	૬,૧૨,૦૪૬	૩૧,૬૨,૨૮૨
કેમેરોન	૧૯૧૬	૧,૬૬,૪૮૬	૧૮,૭૮,૧૮૩
ટોગો રેન્ય	૧૯૧૮	૩૩,૭૦૦	૭,૫૦,૦૬૫
રીયુનીયન	૧૬૪૨	૬૭૦	૧,૮૭,૬૩૩
માકાસારકર	૧૬૪૩-૧૮૬૬	૨,૪૧,૦૬૪	૩૭,૦૧,૭૭૦
નેપોલ	૧૮૪૩	૪૮૦	૧,૧૦,૨૫૩
સામાલી કિનારો	૧૮૬૪	૮,૮૮૦	૧૮,૬૬૫
અમેરિકામાં			
સેન્ટ પીઅર એને મીકોનેન	૧૬૩૫	૬૩	૩,૫૮૪
એડીનેપ	૧૬૩૪	૫૩૨	૨,૬૭,૪૦૭
મારટેન્ક્યુ	૧૬૩૫	૩૮૫	૨,૩૪,૬૬૫
ગ્યુઆના	૧૬૨૬	૩૪,૭૪૦	૨૨,૧૬૬
ગ્રાચીનીયામાં			
ન્યુ હેલોડીનીયા અને ડોહોડીનીસ	૧૮૫૪-૧૮૮૦	૮,૫૪૮	૫૭,૧૬૫
ટાનીટી વગેરે	૧૮૮૧-૧૮૮૧	૧,૫૨૦	૩૫,૮૦૦

કોઈમાં બતાવેલા કાપખાસા પ્રદેશો કેરિબિયન થાઈ ગ્રામાં છે જેમાં ઇન્ડો-આફ્રિકાન કાપ ખાસા છે જેઓના નામિકેન પ્રદેશ છતાંનીએ અને જર્મનીએ છતી લીધી હતા પરંતુ હવે એ ફરી અમેરિકાને છતી લીધા છે, કાપખાસા કાપખાસાના વહીવટ સાથે રાખ્યોનામિન ક્રેક પ્રભકીય કન્ટ્રી રાખાશે

ક્રાન્સ અને બ્રિટન વચ્ચે માત્ર ૨૪ માર્ચ પહેલો ખાતી ઇન્ડીય એનજ છે એ દેશનો વિસ્તાર ૨,૧૨,૬૫૦ ચો માઇલનો અને વસ્તી ૪,૦૭,૪૩,૮૦૭ માણસોની છે સુખ્ય રહેલો પેરિય આખા જગતમાં સુદમાં સુદ રહેલો ગણાય છે હલોરો

પ્રવાસીઓ આ શહેર ભેગા થાવે છે. એની વસતિ ૩૦ લાખની છે. માસેફ્રાની વસતિ ૬ લાખની અને લાથોન્સ શહેરની વસતિ ૬ લાખની છે. ક્રાન્સની પ્રમુખ અર્થો લાભ ઉલોગોમાં અને ખેતીમાં રોકાયેલા છે. ક્રાન્સ સમૃદ્ધ અને સુખી દેશ છે. આખી પ્રમ સાથે અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે. વિદ્યાનોને એ પ્રદેશ છે. રાત્ર્ય પ્રમના ગરીબો, શૃષ્ટિ, અક્ષરજ્ઞો, ૬ થી ૧૦ થીએને મોટી ઉદારતાથી નિકાલે છે.

ક્રાન્સમાં ક્રાન્સનો રવાનો સિક્કો થાવે છે. એની કિંમતની વધવટ બીજા મલલોના પ્રમાણમાં થાય છે. ક્રાન્સની આર્થિક રીતિ મોટા સૈનિક ખર્ચને લીધે સુરક્ષિત હતી. પરંતુ ક્રાન્સની પ્રમની આર્થિક દાવલ સારી છે. ક્રાન્સની સરકારની પેદાશ કરતાં ખર્ચ વધારે છે. ક્રાન્સનો પ્રમક્રિય કરજ પછી ભારે છે.

યુદ્ધને લીધે ક્રાન્સને વેપાર, વહાણવટું સૌ નાશ પામ્યાં છે. જર્મનીને કા માસે મોટી રકમ ખર્ચની આપવી પડે છે. ક્રાન્સનું સૈન્ય જર્મનીએ વિખેરી નાંખ્યું છે. એનાં રાજો બનાવવાનાં કારખાનાંઓ પછી જર્મનીના દાખમાં છે. જર્મનીનું મોટું સૈન્ય ક્રાન્સમાં રહે છે. ક્રાન્સની મનવાદોના મોટા કાંચો સાગરને તળીએ પડેલાં છે. વિમાની કાંચો પછી નાશ પામ્યા છે. એક વખતનું મહાસાગ્રિસાળી રાત્ર્ય હમણાં તે બાંધી પડ્યું છે.

ક્રાન્સમાં ખેતીની પેદાશ સારી છે. ઇ. સ. ૧૯૩૪ માં ૮૩,૫૬,૦૦૦ ટન ઘઉં, ૧૧૧ લાખ ટન જવ, ૪૧૧ લાખ ટન બોલ્સ થયા હતા, ફળો અને ફૂલો પછી મોટી રકમનાં ક્રાન્સમાં થાય છે. જમીન કમુપ અને ખેતરો મહેનતુ છે. ક્રાન્સમાં રૈયામ મોટી રકમનું પેદા થાય છે.

ભૂસ્તરીમાં કોલસો, પોલાદ, લોહું વગેરે સારા પ્રમાણમાં નીકળે છે. ક્રાન્સ થાય છે, એટલે લાંબા ઉંમિર અને પુષ્કળ બને છે. બીજામાંથી ખાંડ ખૂબ તૈયાર થાય છે કાપડની મોટી પછી થઈ છે. ક્રેન્ચો સારા કારીગર હોવાથી રેક માલ સુધર બનાવે છે. માછલીઓ પછી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ક્રાન્સના સમુદ્રોમાંથી મેળવે છે ક્રાન્સની પ્રમ યંત્રો, રસાયનો, વિદ્યુત વગેરેમાં પછી પ્રગતિશીલ છે. મોટાં મોટાં કારખાનાંઓ ધરાવે છે. ક્રાન્સ પાસે પછાત પ્રમથી વસેલાં થઈ સંસ્થાનો છે. આખી ક્રાન્સનો વેપાર સારો થાવે છે. વહાણવટું, રેલ્વે, વિમાની વ્યવહાર, રેડિઓ, ટેલિગ્રાફના તારો મૂકવાનાં રવાનો સૌ પહેલાં નંબરનાં છે. જર્મની બહુ બજવાન થઈ હોવાથી ક્રાન્સે ઘેટાંબ્રિટન, રશિયા તથા યુરોપનાં બીજાં રાજ્યો સાથે દારૂની રાખીને સંધિઓ કરી હતી; પરંતુ ઉપર ક્રાન્સ અને એના મિત્રોને એકલા જર્મનીએ પરાજય કર્યો હતો.

ક્રેન્ચ અમેરિકન સંસ્થાનો :

૧ ગ્વાટેમલા ટાપુ—આ બે નાના ટાપુઓ છે. એમનું સૈવકુલ કુલ ૧,૩૮૦ ચો. માઇલનું છે. ગવર્નર એનું સાસન કરે છે, કુલ વસતી ૨,૬૭,૫૦૦ ની હતી. સુખ્ય રાત્ર્ય-યાત્રીનું મહેર બેઝાલેરની વસતી ૬,૨૬૬ની હતી. સરકારી પેદાશ કુલ ૧૧૧ કરોડ રૂબાં અને ખર્ચ પછી તેટલું જ હતું સુખ્ય પેદાશ ખાંડ, કાંચ, કાંચી અને કોચાઆ છે. આમજાની માથની મળતી

કિંમત ૧,૫૦૨ લાખ ક્રાન્સની અને નિકાસ માલની કિંમત ૧,૮૮૨ લાખ ક્રાન્સની હતી. નિકાસમાં સુખ્ય ખાંડ ૪૦,૬૫૪ ટન, કાંચી ૨૬૩ ટન, કોચાઆ ૧૨૬ ટન અને લાંબાં કાંચીની નિકાસ ૧૬,૪૩૮ ટનની થઈ હતી.

૨ ગ્વાટેમલા—ક્રેન્ચ ગવર્નર એનું સાસન કરે છે. એ પ્રદેશ દક્ષિણ અમેરિકાને કિનારે થામ્યો છે. એનું સૈવકુલ ૩૪,૭૪૦ ચો. માઇલનું છે. એની વસતી ૨૨,૧૬૬ની છે.

૩ માટીનીકી—ક્રેન્ચ ગવર્નર એનું સાસન કરે છે. એનું સૈવકુલ ૩૮૫ ચો. માઇલનું છે. વસતી ૨,૩૪,૬૬૫ની છે. લક્ષર અને તોપખાનાની એક ટુકડી બહુ રહે છે. સુખ્ય શહેર કોલોન્-ક્રાન્સની વસતી ૪૩,૩૩૮ ની હતી. બજેટ કુલ ૧૦ કરોડ ક્રાન્સનું હતું. ખાંડ અને લાંબાં સુખ્ય પેદાશ છે. ૧૬ ખાંડ બનાવવાની મીલો છે. ૧૪૮ લાંબી બહુમો છે. નિકાસમાં ૪૮,૨૧૫ ટન ખાંડ, ૩૧,૦૪,૪૦૪ ચેલન લાંબાં, ૬૬૬૬ ટન કોચા ૪૬૭ ટન અનેનાસ, સુખ્ય લાંબાં. સુખ્ય આયાત કુલ ૧,૬૧૮ લાખની અને નિકાસ ૨,૦૦૩ કરોડ ક્રાન્સની હતી.

૪ એન્ટ પીયરી—ન્યુફાઉન્ડલેન્ડના દક્ષિણ કિનારે આવેલા નાના નાના ટાપુઓ છે. આ બધાની કુલ વસતી ૨,૭૪૭ માઇલસની છે. કેટલાકાણી જર્મનીને કારણે ખેતી નથી અને અંદર 'કોલ' માથની પકાવાનો ઉદ્યોગ થાવે છે.

ક્રેન્ચ આફ્રિકન ટોનોગોન કેમેરૂન: આફ્રિકન ગોલ્ડકોસ્ટ પછી આવેલા જર્મન પ્રદેશ પ્રમાણે ૧૬૨૨ માં ક્રાન્સને સંભાળવા આપ્યો છે અને તેનું સૈવકુલ ૧૧,૮૬૩ ચોરસ માઇલનું છે. વસતી ૭,૫૦૦ની છે. હબસીઓ લુદી લુદી ભંતના વસે છે. અને સોલ ભંતની લાપાઓ મેસે છે. થઈ હબસીઓ સુરક્ષી છે, મોટે ભાગે જંગલી છે, એની પેદાશ મકાઈ, કાંચ, કેલા અને ચીંચલી છે. જંગલ મોટા વિસ્તારમાં છે. તેમાંથી કેટલાક કીમતી પદાર્થો મેસે છે. કાંચી વગેરેની વાવણી પછી થાય છે. લેલો વણકર કુંભાર, છંદાર અને સુવારનું કામ શીખે છે. આમહારી માથની કીમત ૧૯૩૩ માં કુલ નિકાસ ૪૧,૬૦૦ લાખ ક્રાન્સની હતી, નિકાસ ૨,૭૩૦ લાખની હતી ૨૮૬ માઇલની રેલે હતી. રેલ મૂળ પછાત છે. અલક્સી-ગોની થઈ ભંતો હજુ જંગલી અવસ્થામાં છે.

ક્રેન્ચ આદ્યશીયા: આ રથને બીજા વિશ્વયુદ્ધની મોટી લક્ષણ થઈ હતી. અંગ્રેજોએ જર્મનોનાંદાસિયોના પાસેથી છતી લીધું છે. એનું સૈવકુલ એક લાખ સતાવન હબર ચો. માઇલ એટલું છે. વસતિ ૬૫,૫૮,૪૫૦ છે. ઘાંસા યુરોપિયનો સિવાય આખી વસતિ સુરક્ષી છે. ક્રાન્સનો ગવર્નર જનાલ એનું સાસન કરે છે. તેના મૂખ્ય શહેર આલ્બર્જીની વસતિ ૨,૫૭,૨૨૨ છે. ગોરામની વસતિ ૧,૬૩,૭૪૩ ની છે. આલ્બર્જીના વિશ્વવિદ્યાલયમાં ૨,૬૨૨ વિદ્યાર્થીઓ છે મૂળ લાપા ક્રેન્ચ છે. ૧૯૩૫ માં આલ્બર્જીની સરકારી પેદાશ ૧૮,૭૨૪ લાખ ક્રેન્ચ ની થઈ હતી. ખર્ચ પછી તેટલું જ. રેડી પ્રમને હોનિયાલ વાલ્કરી નોકરીમાં દાખલ થઈ પડે છે. સૈન્યમાં નવું લીધીએ છે. આજીવિયાનો કેટલોક પ્રદેશ બહુ જ કમુપ છે. ઉત્તર લાખ પર્વતમય અને ભરવાડામાં ટોરો અને પટ્ટોના માટે ઘાસ પૂરું પાડે છે. ૮,૬૫,૪૮૦ ટન ઘઉં, ૭,૭૭,૨૫૦ ટન

૪૧, ૧,૪૦,૮૦૦ ટન જોડે, આ સિવાય મકાઈ, જાડાટા, વાવ, પટાણા અને ટામેટાં પણ વાપ છે. શણ, રેશમ, તમાકુ પણ પેદા થાય છે. તમાકુની પેદાશ ૧,૩૮૬ ટનની હતી. તે સિવાય ૬,૧૪૨ રેશમના કોરોટાની પેદાશ હતી. શાકની પેદાશ મોટી હોવાથી કાચે ખનાવાય છે. કેળાં, દાંડમ, બદામ, અંજીર, ખજૂર પણ આ ક્ષેત્રનું પ્રદેશમાં વાપ છે. જીવનનું તેલ પણ સારા પ્રમાણમાં વાપ છે જે બાળ એકરમાં છે. આથી લાકડું પણ સારા પ્રમાણમાં મળે છે. ત્યાં માંછલીના પણ ઉદ્યોગ ચાલે છે ખનીજના સાત લાખ વેસલ હબર ટન લોડે, ૧૫૭ ટન ત્રીસું ૫,૮૮૪ ટન કાંચું ૪૦૫૫ હબ એ સિવાય સેંગ્રેમરમર, મીઠું, ઝાંઝો, મુરમો પણ વાપ છે. કુલ વેપારમાં આનલાની ૪૮,૧૬૦ લાખ કાંકની છે. નિકાસ ૩૬,૮૯૭ છે.

ક્રેન્ચ ઈન્ડો ચાઇના : આ ક્ષેત્રનું પ્રદેશ ઉદ્યોગ
 હેરાની ક્ષિત્તિ આવેલા છે. એનું સેનકશ ૨,૮૫,૦૦૦ ચો. માઇલનું છે ૧૬૩૧ની વસતી ગણતરી પ્રમાણે ૨,૧૬,૫૨,૦૦૦ની વસતી છે. તેમાં ૪૩,૮૩૯ યુરોપીઅનો હતા એના પાંચ વિભાગો છે. કૅથીન ચાઇના, અનામ, કંજોડીયા, ચેનકિંગ અને કવાન-ચેનવાન છે. ક્રેન્ચ ગવર્નર જનરલ એનું શાસન કરે છે એની સરકારી પેદાશ અને ખર્ચ ૧૬૩૪મા ૬,૦૬,૫૬,૦૦૦ પિયાસરૂં (ચપ્પણ સિક્કો) હતા

ઈન્ડોચાઇનામાં ચોખા માછલીઓ અને ખનીજ વાપ છે. તાં, ખાંડ અને ચા પણ વાપ છે, ખનીજમાં ૧૬ લાખ ટન કોહલા, પાંચ હબર ટન કાંચું અને એક હબર ટન કાંચું વાપ છે. આ દેશમાંથી કુલ એક અબજ કાંકની કિંમતની નિકાસ અને ૬૧ કરોડ કાંકની કિંમતની આયાન વાપ છે. રેલ્વે ૧,૬૬૬ માઇલમાં છે. ૩૫૪ ષ. પોસ્ટ એક્સિસ અને ૭૦૦ ગામડાની પોસ્ટ એક્સિસ હતી.

ક્રેન્ચ હોંગો : આ આફ્રિકામાંનું સંરેખાનું છે.
 એનું સેનકશ ૬,૧૨,૪૦૦ માઇલ છે. ૩૩૫ લાખની વસતિ છે. વિગાળ પ્રદેશમાં બહુ થોડી વસતિ છે. બહુ ખરા સીડીઓના જ ત્યાં વસવાટ છે. સંસ્કૃતી, વિદ્યા, શિક્ષણ, દરેકમાં પછાત છે. આ દેશનો હજુ મુખી વિકાસ થયો નથી. ૩ લાખ ચો. માઇલમાંનાં ગાંઠ જંગલોમાં પણ પૂરી શોધ થઈ શકી નથી. આ રાજ્યનું બજેટ ૧૦ કરોડ કાંકનું છે. વ્યાપારમાં આમદાની ૧૭૫૫ કરોડ કાંકની કિંમતની અને નિકાસ ૧૪૫ કરોડ જેટલી થઈ હતી.

ક્રેન્ચ ટયુનિશ : એનો રાજદર્તાં શીડી આમદ
 છે. પણ ક્રેન્ચનું મકર્તિ પણ તેમ જ રાજ્યસાધનમાં પણ એમની જ સત્તા છે. ૧૧ પ્રદેશોમાંથી આંદ ક્રેન્ચ અને ત્રણ દેશો છે. બ્રૂમથ રામુટ ઉપર આવેલા રાજ્યનું સેનકશ ૪૬,૩૦૦ ચો. માઇલનું છે. વસતી ૨૨,૧૫,૩૬૬ ની છે. તેમાં ૨૨૫ લાખ આરબ છે. ૧૬૩૪-૩૫ માં એની પેદાશ પછાત કરોડ કાંકની હતી. ખર્ચનું પ્રમાણ પણ તેટલું જ હતું. સુખ્ય રાજ્યવાનીનું શહેર ટયુનિશ, વસતી ૨,૮૨,૪૦૫ ની છે. ટીગ્રાઈની ૨૩,૨૦૬ ની છે. આ પ્રદેશમા ૧૬૪૩ ના ૧૬ જમીયાન આંગ્રેજો અને અમેરિકન નેમોએ જમીન અને ઇલાલિયન સેનીઓના પરાજય કરી રાષ્ટ્ર લાખ સેનિયોને પાદશા હતા. આ દેશ પણ ક્ષેત્રનું છે. એની એ સુખ્ય પધો છે. ૫૬ ૪,૭૫,૦૦૦ ટન, ૪૫ ૩,૪૦,૦૦૦ ટન, ૨૮,૦૦૦

ચોટા, ૬૦,૫૦૦ ટન જીવનનું તેલ અને પુષ્કળ કાચે દ્રાક્ષાથી કાંકવામાં આવે છે. ટયુનિશની ક્ષિત્તિ ખજૂરના ઝાંઝામાંથી ૧૪,૪૦૦ ટન ખારેક પેદા થાય છે. બદામ, નારંગી, લીંબુ, પીસાં અને સુખી થોડાં પાસે (તેલ) અને છે. સુખ્યમાં પુષ્કળ જંગલો છે. ઇટાલીયન જેડુતો અહીં આવીને વસ્યા છે. ખનીજમાં સીસું ૬,૪૧૫ ટન, લોડું પા લાખ ટન અને ફેસ-ફેકટના ખડકો ૧૭૫ લાખ ટન થયા હતા. ગ્રહઉદ્યોગોમાં વણાટ, ચામડાની કાસીયરી, માટીના વાસણો, ચાંદાઈઓ અને રેશમનું વણક સુખ્યતે છે. ભૂગર્ભ સમૃદ્ધમાંથી માંખાં પણ સારી રીતે મળે છે.

ક્રેન્ચ પશ્ચિમ આફ્રિકા અને સહરા:
 આમાં આંદ દેશો આન્યા છે. તેનું કુલ સેનકશ ૧૧,૬૪,૧૫૬ ચો. માઇલ છે. કુલ વસતી ૧૪,૪૦,૦૦૦ ની છે. સુખ્યતે વસતી સીડીઓની છે. એ સીડીઓ સંસ્કૃતીમાં બહુ પછાત છે. બહુ ખરા નામના યુરકીઓ છે. એ પ્રદેશમા નાઇગર નામની ૩,૦૦૦ માઇલ લાંબી નદી વહે છે ક્રેન્ચ ગવર્નર જનરલ એનું શાસન કરે છે. એનો સુકામ હાકર ખાને રહે છે.

૧૬૩૪ માં કુલ પેદાશ બજેટની ૮,૭૨૦ લાખ કાંકની હતી. ખરચ પણ તેટલું જ હતું સેનક કુલ ૧૭,૪૦૦ ટન હતું, તેમાં ૩,૩૨૭ યુરોપિયન હતા. પોલીમાં ૭,૦૦૦ ની ભરતી કરાની હતી. સુખ્ય પોલી સીંગાણા ૩,૮૮,૧૭૦ ટન નીકાસ થયા હતા. કોકિયા ૩૧,૦૨૭ ટન અને જોશી ૧,૭૭૮ ટન પેદા થઈ હતી. ૨,૩૨૫ માઇલની રેલ્વે હતી અને ૩૨૭ પોસ્ટ એક્સિસ હતી. આ દેશ સંસ્કૃતિમાં ખૂબ પછાત છે. ક્રેન્ચ એને પોસે છે.

ક્રેન્ચ માહાગાસ્કર : હિંદી મહાસાગરમાં આ
 મોટો બેટ આન્યો છે. ઇ. સ. ૧૮૬૬માં ક્રેન્ચોએ ત્યાંના રાજ પસોથી એ બેટ પકાવી લીધો હતા. ક્રેન્ચ ગવર્નર જનરલ એનું શાસન કરે છે માહાગાસ્કરનો ટાપુ જમીન લાગવગ નીચેની ક્રેન્ચ સરકારના લાખમાં હતા. હિંદી મહાસાગરમાં સૈનિક કિલ્લાઓને આ ટાપુ ભરપૂર થવાથી ૧૬૪૨-૪૩માં અંગ્રેજો દેવો મૂકી આ ટાપુ છોડી લીધો છે. માહાગાસ્કર આફ્રિકાના ક્ષિત્તિનું કિનારો પર આન્યો છે. તે આફ્રિકાના કિનારાથી માત્ર ૪૪૦ માઇલ દૂર છે. આ ટાપુની લંબાઈ ૬૮૦ માઇલ પહોળાઈ ૩૬૦ માઇલ અને એનો કિનારો ત્રણ હબર માઇલનો છે કુલ સેનકશ ૨,૪૪,૦૦૪ ચો. માઇલનું છે. ૧૬૩૧ની વસતી ગણતરી પ્રમાણે કુલ વસતી ૩૭ લાખ માલ્સોની છે. આ બેટમાં મલાગેસી નામની એક જાતી વસે છે. એમનું સુખ્ય શહેર અનકોનેરી છે. તેની વસતી ૬૨,૦૦૦ માલ્સોની છે. એ ટાપુની પ્રભ મોટે ભાગે જંગલી છે. તેમાંથી સારી લાગ યુરકીય અને ખિસતી થઈ ગયો છે

માહાગાસ્કરનું બજેટ લુઈ ગણવામાં આવે છે. જમીનની મહેતુન જગાન માપાવેલા અને પશુવેરાથી સરકારી પેદાશ વાપ છે. બજેટની રકમ દર વર્ષે ૨૭,૦૦,૦૦,૦૦૦ ની આવે છે. સેનક ૧,૫૮૦ યુરોપીઅન અને ૩,૭૨૦ દેશીઓનું જનનું હતું. પાલિય ખાનગી ૩,૩૦૦ માલ્સો છે. સુખ્ય પાકો, જોખા, ખાંડ, કોદી, કપાસ, કોકોલા, વતીના, વમાકુ, માખણ, વાવ, વટાણા, લવીંગ, તેવર અને જામરનો છે. ત્યારે સમગ્ર કીડા ઉપરવતો ઉદ્યોગ ચાલુ છે. જંગલોમાંથી કિંમતી લાકડું કાઢે, કુંદ, રાંધ, અને બીજ પદાર્થો મળે છે. ખજાનો સુખ્ય આવાર એની અને પશુપાલન ઉપર છે. ૭૦ લાખ પશુઓ આ બેટમાં છે. સુખ્ય ઉદ્યોગ ખાંડ,

ચોખા, સાણ, સીમેન્ટ વગેરે યુરોપીયનોના હાથમાં છે. તેમ જ ખનીજોની વાર્ષિક પેદાશ ૨,૧૦,૦૦,૦૦૦ છે. તેમાં મુખ્ય ખનીજો ક્રેડાઇટ, માઇકાની છે. કીમની જવાહીર પણ થોડા પ્રમાણમાં નીકળે છે. કુલ વેપાર આમદાની ૩૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ ક્રોડ અને નિકાસ ૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ ક્રોડની ૧૯૩૨માં થઇ હતી આ ટાણુની પ્રજા પાળા છે. ક્રેન્ચો એની પ્રજાને મૂસ છે.

ક્રેન્ચ રી યુનીયન: આ ટાણુ યુરોપમાં નામથી પણ ઓળખાય છે. આઝરબાઇજાનથી એ ૪૨૦ માઈલ દૂર દિંદી અડાસાગરમાં આવેલા છે. ૪° સ. ૧૧૪૩આ ક્રોડે તે લઈ લીધું હતું. ક્રેન્ચ ગવર્નર એટુ સામન કરે છે. એટુ સેન્ટ્રલ ૨,૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ છે. વસતી પણ તેટલી જ છે. ત્યાં લગભગ ક્રેન્ચો જ વસે છે. ૧૬૬ દિંદીઓ વેપારને માટે ત્યાં રહે છે. મુખ્ય શહેર સેન્ટ ડેનીસની વસતી ૨૬,૮૦૦ માણસોની છે. ત્યાંની રેલ્વે કુલ ૮૦ માઈલ છે. તેની મુખ્ય પેદાશ ચોરી, મેનીઆક અને ટોપીઆક નામનાં કંદો અને વનીલાની છે. ૭૭,૦૦૦ ટન ખાંડ આ ટાણુ પેદા કરે છે. ૬૩ પણ પુષ્કળ થાય છે.

ક્રેન્ચ સીરીયા અને લેબોનાન : ૧૯૧૪-૧૮ ની લડાઈમાં પ્રભુત્વ તરફથી આ આરબ જુદાની સોંપણી કાસને થઈ હતી ટર્કી પાસેથી એ ખેરો ઇની લીધા હતા. જમખ સમુદ્ર ઉપર એ આવ્યા છે. એટુ સેન્ટ્રલ ૫૦,૦૦૦ ચો. માઈલ છે અને વસતિ ૨૮,૩૧,૧૨૨ ની છે. તેમાં ૧૫,૧૪,૦૫૫ યુરવીશો હતા ૫,૦૫,૪૧૬ ક્રિશ્ચિયનો હતા. કામારકસ એ સીરીયાનું મુખ્ય શહેર છે. અતિ પ્રાચીન અને મોટું છે એની પેદાશ ૧૬૩૪ માં એક કરોડ અને ૩૫ લાખની હતી ખર્ચ પણ એટલું જ. પ્રજાને મોટે ભાગે એની વસતિ ઘટી જાય છે. પેદાશમાં ઘઉં ૩,૨૦,૩૦૦ ટન, જવ ૨,૭૩,૧૬૦ મકાઈ ૩૧,૦૦૦ ટન, ચોટ ૧,૨૦,૬૦૦ ટન, છાત્ર ૪૮,૦૦૦ ટન, રેશમના કોરોડા ૧,૪૦૦ ટન, કપાસ ૬૩૫ ટન, આ સિવાય કંદોળ પણ થાય છે. કાસ, શેદા, નારંગી અને મોસાની પણ થાય છે અને અંદર પણ થાય છે, ખરૂં કાઈ ભણવાનગ ખનીજ નીકળતું નથી. ઉલોગોમાં મુખ્ય રેશમના ઉલોગ છે. આરબોએ રવત્રવા મેળવવા માટે હાથ ભારે જુલોડા ઉઠાવી છે. ક્રેન્ચોને તેમાથી અમુક હિસ્સો આપવો પણ પડ્યો.

ક્રેન્ચ સોમાલી લેન્ડ: આફ્રિકાના ઇટાલીયન અને બ્રિટીશ સોમાલી કાંઠાની વચ્ચે આ ખેદ આગે છે.

૧૯૯૭ માં એને ક્રેન્ચ સરવાળ તરીકે બહેર કરવામાં આવ્યું છે. છુટ્ટી રાખવાની અને મુખ્ય બંદર છે મુલ ૮,૮૮૦ ચોરસ માઈલનું એટુ સેન્ટ્રલ છે ૧૮,૬૬૫ ચો. માઈલની વસતી છે તેમાં મુખ્યત્વે સીંદી ૩,૦૦૦ આરબો ૫૦૦ દિંદીઓ અને યાહુદીઓ કંઈક મોટી સંખ્યામાં છે ૧૯૩૩ માં ૧૩,૩૦,૦૦૦ યુ. બજેટ હતુ. આ ખેદમાં કાંઈ ઉલોગો નથી, એકદમ પહોળા છે. ખનીજ પણ અલ્પસોધાયેલાં છે. લોકો એની પણ કરતા નથી. જમખમાં કંદો અને ફોલા થાય છે, ફરિયાકિનારે માછલીઓ મુકળ મળે છે

ક્રેન્ચ હિંદ : હિંદમાં ક્રેન્ચોનાં નાનાં નાનાં પાંચ રવાનો છે. એક વખત હિંદમાં બચેને સાથે ફોલો ખેરો મેળવવા માટે ખૂબ હરીફાઈ કરી હતી, પણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા થોડા નામના ખેરો રહી ગયા છે, તેમાં પોંડીચેરી વસતી ૧,૦૬,૧૦૩, કારીકપ વસતી ૧૦,૬૦૨, અંદાનગર ૨૮,૦૮૨, માહી ૧૨,૫૨૩ અને એનાઓનાની વસતી ૪,૭૩૪ની છે.

એ ખેરોમાં કરપ્રારથિક રહ્યો અને પાંચ ક્રોડે છે. એની પેદાશ ૩,૪૬,૫૮૫ ૧ની અને ખર્ચ ૨૭,૬૩,૧૬૬ છે. ચોખા અને સીંઝાણાનો પાક થાય છે. પોંડીચેરીમાં ૩ કાપડની અને અંદાનગર ખાતે ૧ ભૂદની ચિંચ છે. થોડાં તેવનાં (રીંગાણાડ) કારખાનાં પણ છે.

ફલાલીનનાં કંપડાં : આ ઊનની બનાવટનું બહુ મુંઝવું વસ છે એમાં કંડીને રાંધવાનો પ્રયત્ન છે. આભરી માણસો ફલાલીનનાં કંપડાં પહેરે છે કંડીના સમયમાં ઇનીટુ સાથે રહેલું કરે છે. યુરોપમાં એને ઉપયોગ રાત્રિના વધારે કરે છે. સરદીથી બચાવવા બાળકોને ફલાલીનનાં કંપડાં પહેરાવે છે. નળી બાવીવાળાએ ઉમેશા ફલાલીનના કબજે પહેરેલાં બેઠે.

ફોરેનર-સ ઇટાલીન એ પ્રાચીન શહેર છે. એ શહેરમાં પણ રાજમરમરના મહેનો છે, શહેરમાં પ્રાચીન રવાપત્યો વધારે છે આથી આ શહેર મુંદર લાગે છે એની વસતિ ૮,૪૦,૨૮૦ ની છે એટુ સેન્ટ્રલ ૧,૪૬૮ ચો. માઈલોટુ છે ૬૨ ચો. માઈલે ૫૧૧.૩ ની વસતિ છે. ફોરેનર-સની આસપાસ ખનીજોનાં મોટા ઉલોગ છે, ફોરેનર-સમાં યુનિવર્સીટી છે, મહાં પ્રવસતીઓ એની સુલાકાતે આવે છે

અગાદાર : આ અતિશય પ્રાચીન શહેર મેસો-પોટેમીયા અથવા ઇરાકની રાજધાનીનું શહેર બુકે દીસ નદી ઉપર આવ્યું છે. ઇરાક રેલ્વેનું એ મુખ્ય નજરાન છે. અરેબીઅન નાઇટસના પ્રખ્યાત ખાલીફ હાફ્સ અહીં

રસીદના અને એના વંશજોના સમયમાં અગાદાર અતિશય ઉચ્ચ સ્તરેના પાટનું હતું હતાં એની વસતી ૨૧૧ લાખની છે પ્રાચીન સ્થાપત્યો બહુ જાણીતા નથી શહેર બહુ ઊંચાં ને બાધુનિક પણ નથી

બજેટ : હિંદી સંગ્રહનાં બજેટો નીચે મુજબ હતા :

આવક	૧૯૩૧-૩૭ લાખ રૂ.	૧૯૩૭-૩૮ લાખ રૂ.	૧૯૩૮-૩૯ લાખ રૂ.	૧૯૪૧-૪૨ લાખ રૂ.	૧૯૪૨-૪૩ લાખ રૂ.	૧૯૪૩-૪૪ લાખ રૂ.
જમીન	૪૦ ૬૧	૪૩ ૧૧	૪૦ ૫૧	૩૭ ૮૬	૩૧ ૦૦	૩૦ ૦૦
આબાસી જમીન	૬ ૫૨	૭ ૬૬	૮ ૬૬	૧૩ ૧૫	૧૨ ૧૮	૨૫ ૪૨
મ્યુનિસિપલ ફર		૧ ૮૮	૨ ૪	૧૧.૬૬	૮ ૭૪	૪૨ ૮૦
આવકવેરો	૧૩ ૮૬	૧૩ ૬૫	૧૫ ૨૪	૩૨ ૪૦	૪૮ ૨૬	૫૬ ૨૦
મીઠું	૮ ૩૧	૮ ૩૬	૮ ૧૨	૬ ૨૦	૧૦ ૫૦	૬ ૫૦
અરીસ	૪૮	૫૧	૫૧	૬૫	૧૮	૧ ૮
અજાજ	૩૧	૫૬	૭૪	૬૭	૮૫	૧ ૧૪
રાજ્યવ્યવસ્થા	૬૪	૧ ૦૪	૧ ૦૫	૧.૧૧	૧ ૦૪	૧.૨૬
અલગ હાજરાબ	૧ ૧૬	૭૫	૫૮	૩ ૪૦	૫ ૪૬	૫ ૧૩
સિવિલ વર્કસ	૩૦	૩૨	૩૨	૩૬	૪૫	૪૮
દેશી રાજ્યો પાસેથી	૭૪	૬૩	૬૧	૬૨	૬૩	૬૨
પરચુરણ આવક	૧ ૮૭	૧ ૭૭	૨૦૨	૨ ૩૭	૩ ૩૭	૪ ૫૩
પાલ તારમાથી	૧૧	૫૭	૧૬	૩ ૪૧	૫ ૫૮	૮ ૩૬
રેલ્વેમાથી દિરસો	૧ ૮૭	૧ ૭૭	૨૦૨	૨૦ ૧૭	૨૦ ૧૩	૨૦ ૧૦
લઠાઈ ખાતે રકમ મળી	૦	૦	૦	૨ ૬૫	૧૬ ૦૮	૧૪ ૩૮
પ્રતિનિ ઇન્ડસ્ટ્રીઅલથી				૭ ૩૬	૧૦ ૬૦	૧૧ ૧૦
આપવાનો હાથ બાદ		૧૨૫	૧.૫૦			
	૭૫ ૪૦	૬૨ ૬૮	૮૦ ૪૬	૧૩૨ ૩૨	૧૭૮ ૦૬	૨૧૫.૫૦
અહરેસો આપેલી રકમ		૩ ૧૫	૩ ૦૦	૨ ૨૫	૦	૦
અનામત ખાતામાંથી		૭૮	૧ ૦૬	૦	૦	૦
કુલ—	૭૫ ૪૦	૮૬ ૮૧	૮૪ ૫૨	૧૩૪ ૫૭	૧૭૮ ૭૧	૨૧૬ ૪૦

હિંદી સરકારનું બજેટ—

	૧૯૩૬-૩૭	૧૯૩૭-૩૮	૧૯૩૮-૩૯	૧૯૪૧-૪૨	કરીતપાસેલું	બજેટ
	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.
બચાવની નોકરીઓ	૪૫.૪૫	૪૭.૨૧	૪૬.૧૮	૧૦૩.૯૩	૧૮૬.૭૫	૧૮૨.૮૧
બટકની ટોળીઓના ખર્ચ	૧.૬૭	૨.૧૫	૧.૦૦	૨.૫૧	૨.૬૧	૨.૭૬
શાદી પ્રતિનિધિઓના પગારો	૧.૧૨	૧.૦૫	૧.૨૬	૧.૩૦	૧.૫૪	૧.૫૨
મધ્યસ્થ માર્ગ કંઈ	૨.૫૨	૧.૪૧	૧.૫૬	૨.૫	૧.૨૮	૧.૭૦
પ્રાંતિક સરકારોને	૨.૫૮	૩.૧૪	૩.૦૫	૩.૦૩	૨.૭૬	૨.૭૫
રેવા ઊપર ચાલ	૧૧.૪૬	૧૫.૦૦	૧૪.૧૨	૬.૪૦	૧૦.૧૫	૧૧.૪૬
વધારાના ભાગ્યા પેન્શનો	૨.૮૬	૨.૦૦	૨.૮૨			
બીજા બાબતો	૧૩.૦૬	૧૬.૧૧	૧૪.૧૭	૧૬.૧૩	૩૫.૧૪	૩૩.૦૩
મુદતને લગતું પરચુરલ ખર્ચ	૦	૦	૦	૩.૪૬	૨૪.૪૮	૧૬.૧૨
પૂરવડા ખાતું	૦	૦	૦	૧.૧૭	૨.૫૩	૨.૬૩
સિવિલ વર્કસ	૦	૦	૦	૧.૨૮	૨.૩૮	૧.૦૧
ટોટલ... ..	૮૧.૦૫	૮૮.૧૧	૮૫.૧૫	૧૪૭.૨૬	૨૭૩.૪૨	૨૫૬.૫૬

બજેટ પ્રાંતિક સરકારનાં:

પ્રાંત	૧૯૩૬-૪૦		૧૯૪૦-૪૧		૧૯૪૧-૪૨	
	આવક	ખર્ચ	આવક	ખર્ચ	આવક	ખર્ચ
	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.
મદ્રાસ	૧૬.૬૬	૧૧.૩૭	૧૮.૦૮	૧૭.૫૫	૧૬.૫૫	૧૬.૧૭
કર્ણાટક	૧૩.૧૪	૧૨.૮૩	૧૪.૪૮	૧૩.૧૧	૧૬.૮૬	૧૫.૨૫
બંગાળ	૧૪.૩૨	૧૩.૭૧	૧૬.૫૪	૧૪.૪૫	૧૪.૬૪	૧૫.૫૦
સંયુક્તપ્રાંત	૧૩.૫૨	૧૩.૪૫	૧૪.૧૫	૧૪.૧૪	૧૬.૫૦	૧૬.૪૮
પંજાબ	૧૧.૬૬	૧૨.૦૬	૧૨.૮૬	૧૨.૨૦	૧૪.૩૧	૧૩.૧૭
બિહાર	૫.૪૬	૫.૩૬	૬.૧૮	૫.૮૮	૬.૫૫	૬.૦૧
મધ્યપ્રદેશ	૫.૦૦	૪.૭૬	૫.૨૬	૪.૬૬	૫.૩૧	૫.૧૧
આસામ	૨.૬૩	૨.૬૨	૩.૨૬	૩.૧૩	૩.૨૮	૩.૩૧
વા. સ. પ્રાંત (સરદક)	૧.૮૩	૧.૮૭	૧.૬૨	૧.૮૩	૨.૨૦	૧.૬૮
ઓરિસ્સા	૧.૮૮	૧.૮૪	૧.૬૬	૧.૮૮	૨.૦૬	૧.૬૧
સિંધ	૪.૨૬	૪.૦૫	૫.૨૦	૫.૦૫	૫.૮૫	૫.૫૬
કુલ	૬૦.૮૩	૮૬.૨૨	૬૭.૪૮	૬૫.૧૮	૧૦૩.૪૧	૧૦૩.૪૦

નવાં સંયુક્ત બજેટ નીચે મુજબ છે.

બજેટની આવક	૧૯૪૧-૪૨	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪
	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.
સરકારી આવક	૧૦૭.૪૧	૧૧૭.૫૧	૧૧૬.૬૫
ખર્ચ	૧૦૩.૪૮	૧૧૮.૫૫	૧૧૭.૧૫
નફાવડસાની	૩.૯૩	—૧.૦૪	—૦.૫૧

બજેટ (રેલવેનું): હિંદુનું રેલવે-બજેટ જુલૈ ૨જી વાવ છે. ૧૯૨૫-૨૬ થી રેલવેનું આર્થિકખાતું જુલૈ રાખવામાં આવે છે. રેલવે આગરે ૭ કરોડ રૂપિયા હિંદવા આર્થિક ખાતાને આપે એવી રીતે થઈ છે. બીજા નવું કરોડ રેલવે-નીચર્વામાં ઉમેરવા નેપછે. રેલવેનું અર્થશાસ્ત્ર નીચે સુબળ છે

આવી હતી. તે પહેલાં ૩ થી ૫ હજાર ટન દર વરસે આયાત થતી હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં એની કિંમત ૨૮૨ લાખ રૂપિયા અને ૧૯૪૧-૪૨ માં ૧૨૬ લાખ રૂપિયા સુધીની હતી જદામ ઉત્તમ મેલો છે એ પૌષ્ટિક, મધુર, મગજને ફાયદાકારક અને સહેલું કંઈકારક છે એવું તેલ મગજને વૃક્ષ રાખે છે. કાનના રોગ ઉપર પણ સરસ છે.

વર્ષ	સર્વે પેદાશ લાખ રૂ.	અર્થ ખાતે લાખ રૂ.	સમાર કંડ લાખ રૂ.	બ્યાબ લાખ રૂ.	ઘટાડો વધારો લાખ રૂ.	સરકારને અપાણું લાખ રૂ.	રીઝર્વ લાખ રૂ.
૧૯૨૫-૨૬	૬૮,૬૪	૫૨,૬૬	૧૦,૬૭	૨૪,૮૧	૬,૨૮	૫,૪૬	૭૬
૧૯૨૬-૨૭	૬૮,૪૨	૫૨,૮૬	૧૦,૮૬	૨૫,૮૭	૭,૫૦	૬,૮૧	૧,૪૬
૧૯૨૭-૨૮	૧૦૩,૪૩	૫૩,૦૬	૧૧,૩૮	૨૭,૭૭	૧૦,૮૫	૬,૨૮	૪,૫૭
૧૯૨૮-૨૯	૧૦૩,૭૩	૫૩,૨૨	૧૨,૦૦	૨૬,૩૩	૭,૮૧	૫,૨૩	૨,૫૮
૧૯૨૯-૩૦	૧૦૨,૭૭	૫૫,૫૬	૧૨,૫૬	૩૦,૪૬	૪,૦૪	૬,૧૨	૨,૦૮
૧૯૩૦-૩૧	૬૫,૧૦	૫૪,૩૬	૧૩,૦૭	૩૨,૭૨	૫,૧૬	૫,૭૪	૧૦,૬૩
૧૯૩૧-૩૨	૮૬,૬૩	૪૬,૩૧	૧૩,૪૬	૩૩,૦૭	૬,૨૦	...	૪,૬૫
૧૯૩૨-૩૩	૮૪,૪૩	૪૬,૦૮	૧૩,૭૭	૩૨,૬૧	૧૦,૨૩	...	...
૧૯૩૩-૩૪	૮૬,૬૩	૪૬,૫૦	૧૩,૫૬	૩૨,૫૮	૭,૬૧	...	...
૧૯૩૪-૩૫	૬૦,૨૦	૫૦,૨૭	૧૩,૭૨	૩૧,૮૦	૫,૦૬	...	...
૧૯૩૫-૩૬	૬૦,૬૫	૫૦,૮૭	૧૩,૨૫	૩૧,૩૬	૩,૬૬	...	...
૧૯૩૬-૩૭	૬૫,૪૬	૫૦,૨૫	૧૩,૧૭	૩૦,૮૧	૧,૨૧	...	...
૧૯૩૭-૩૮	૬૫,૦૧	૫૦,૩૭	૧૨,૫૬	૨૬,૨૬	૨,૭૧	૨,૭૬	...
૧૯૩૮-૩૯	૬૪,૪૮	૫૦,૭૬	૧૨,૫૬	૨૬,૩૦	૧,૩૭	૧,૩૭	...
૧૯૩૯-૪૦	૮૭,૬૫	૫૨,૨૫	૧૨,૬૦	૨૮,૪૭	૪,૩૩	૪,૩૩	...
૧૯૪૦-૪૧	૧૧૨,૦૦	૫૩,૨૬	૧૨,૬૬	૨૮,૭૪	૧૪,૫૬	૧૨,૧૬	...

બજેટીન (બનાવટી માખણ): એને મારગેરીન પણ કહે છે એ બનાવટી માખણ યુરોપથી અહીં લાવવામાં આયાત થાય છે. બનવરની ઘામી, માસમાંથી એની પેદાશ થાય છે હોવાનથી એની આખાની વણી થાય છે.

બટાટા : અમેરિકાથી થોડાં વરસો પહેલાં બટાટા એટલે આનું બિંદમાં આમદાની થઈ હતી. દલે એ કંઈ બિંદમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે, છતાં બિંદની મોટી વસતીને માં પૂર્ણ પકી શકતા નથી, એટલે પરદેશો તેમાં ખજુ ઇલાલીથી મોટા પ્રમાણમાં આમદાની કરાય છે બટાટામાં પૌષ્ટિક સ્વણ છે, સ્વાદપ્રજુ પણ છે. છતાં વાછળ પણ છે. વધારે ખાવાથી અપચો થાય છે. થણાં દેશોમાં બટાટાને સુકની લોટ કરીને રોટલી બનાવે છે. આપરલે-કના લોકો સુખ્યતે જોરાકમાં પણ બટાટા ખાય છે આ હવે જગન્યાપી જોરાક બની રહ્યું છે બિમારને ખવરાવવા નહિ. બટાટામાં રસાયં ધણે હોવાથી વિશેષ ખાવા યોગ્ય નથી, પરંતુ સ્વાદિષ્ટ પણ છે ઇલાલીથી લાખો રૂપિયાના બટાટા વરસે આયાત કરાય છે. બિંદના દરેક પ્રાંતમાં બટાટાની જોની થાય છે કરોડો ટન બટાટા બિંદમાં જોરાક તરીકે કે શાક તરીકે ખવાય છે

બદામ : જદામનો સુકો મેલો પરદેશોથી આયાત કરાય છે. પરદેશોથી ૧૯૩૬-૪૦ થી તે ૧૯૪૧-૪૨ ના વણ વરસમાં ૪૪ વરસે એક હજાર ટન જદામ આયાત કરવામાં

બનાના : રાતાં કેળાં બનાના કહે છે. એ એક પુષ્કળારક અને વૃક્ષિ આપનાર જોરાક છે રીટ, જમ્બી અને બીજાં બેરોમાં બનાના પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે વિશ્વવિદ્ય મેટીરકનમાં બનાના થડે છે કેવા અચ્ચર, મધુર, સીત, વીર્ચવર્ધક, મસિ અને કાવિર્ધક છે.

બનારસ : હિંદુએનું પરમતીર્થ કાશી વણ્યાં અને અરેલી નદીના સંગમ ઉપર હોવાથી વારાણસી કહેવાય છે એની જાણમાં ગંગા નદી વહે છે. એમાં ઉપલી નદીએ મળી બધ છે. કાશી એટલે બનારસ જહુ પ્રાચીન નગર છે. પુરાણો અને જુદાંજુદાંમાં એ પ્રસિદ્ધ છે બનારસ એ થી શકરેડ શ્રામ ગણાય છે. કાશી વિશ્વનાથનું મહાન મંદિર અહીં આવ્યું છે રજુનાસિદ્ધિ એના ઉપર સોનાનાં પતરાં જદામમાં છે. આ સ્થળે જુદાં ભગવાને તપ કર્યું હતું, એ જામને સારનામ કહે છે. કાશીમાં મોટું હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય છે. ગંગાજીને કહી મોટા થયો થપિયા છે. હિંદુઓ ત્યાં ગંગાસ્નાન કરે એની વસતી ૭,૦૨,૩૨૫ ની છે. એ મોટું વેપાર ધામ છે. રેશમ કીનખાળ, પિત્તનાં વાણજીના મોટાં ચક્રદોષો બનારસમાં છે. રૂબા અને સકી પણ ઉતારા મળે છે, સાથુ સન્યાસીઓ પુષ્કળ વસે છે.

બરડો : એને સંસ્કૃતમાં મેરૂંડ અને અંગ્રેજીમાં રથાનિ કહે છે. આખા સરીરનો આધાર એના ઉપર છે બાગ-કોળા જરદાનાં હોડાકાં ૩૩ હોય છે. ઉપર વધી મોટી થાય

એટલે દેવલાક હાકાં બેઠાંને ૨૬ હાકાં રહે છે. જાડાંને લીધે જ માણ્ય રહ્યા રહી શકે છે. જાડાંનું હાકું ૨૮ ઇંચ લાંબું હોય છે. જાડાંનું હાકું નખીને બેસવાની રેલ પાડવાથી વળી ભય છે આથી ખૂબ નીકળે છે.

બરફ : મોટાં શહેરોમાં પાણીને જમાવી બરફની મોટી થોણાં બનાવે છે. યુરોપિયન યુરારાનું આ પ્રતિક હવે હિંદમાં સામાન્ય થઈ પડ્યું છે. મોઢા અને બરફને બચકાર શહેરોઓમાં વિશેષ પ્રચાર પામ્યો છે. જાડાંને વિશેષ ઉપયોગ ઉનાળામાં થાય છે. તેમાં પણ દૂધ સાથે જમાવીને આઈસક્રીમ, કુર્મી વગેરે બનાવે છે. જાડાંમાં વહેંચાયે છે જાડાંવાળું પાણી મોટા વખત જ દુધિ આપે છે. પરંતુ પાછળથી વધારે તુલ્ય લગાડે છે નંદરની માટે એ સાઈ નથી. હોળીને એનો વિશેષ ઉપયોગ દુકાનનાકર્તા છે જાડાંને નાનો ટુંકડો મોઢામાં રાખી સૂસવાથી તરસ મટે છે. હિમાલય કેવળ ઊંચાં સિખરો ઉપર બરફ પડે છે, તે ઝીલ્લી ઝીલ્લી બરફની કાકરીવાળું હોય છે એનો જાવામાં ઉપયોગ થતો નથી. જોખાસામાં ક્યારેક જાડાંના કાચો પડે છે. ત્યારે લોકો હોરો તે ખાય છે, અનિ ઠંડીને લીધે પાણી ભરી બરફ થાય છે રશિયા અને ઉત્તર યુરપેલા દેશોમાં નદી, તળાવો અને સમુદ્રના પાણી ભરી ઠંડી થઈ જાય છે.

બર્ગાઈઝેસ : નારંગીની છાલગાંથી કાઢેલું તેવ વિનાયતથી આવે છે. યુ. ઈ. કોલમ, મોગરીમ વગેરેમાં મુગમિન ભાગ આમાંથી લેવાય છે. એની મુખ્ય પેદાશ ઇટાલીમાં થાય છે.

બર્ગાઈઝમ : ઇન્ડેન્ટનું એ મોટું લોહાના પદાર્થો બનાવવાનું પામ છે એની વસતી ૧૦,૨૧,૪૨૧ ની છે. અટલું વિશ્વવિદ્યાલય છે. મોટું ઉદ્યોગ અને વેપાર કેન્દ્ર છે.

બર્લિન : જર્મનીનું એ રાજધાનીનું શહેર છે. મોટાઈ અને વસતીવિનાશમાં એ બજારનું થોણું શહેર છે. એની વસતી ૪૨,૫૦,૦૦૦ ની છે. રૂમી નદી ઉપર એ શહેર બનાવ્યું છે. આ શહેર ૪૪૦ ચો. માઈલમાં ફેલાયેલું છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધની બોમ્બવર્ષાથી શહેરના કેટલાક ભાગ નાશ પામ્યો છે. એ શહેર આધુનિક ટાઉન છે એમાં ઘણાં કારખાનાંઓ પણ છે જર્મનીની સંસ્કૃતિનું અર્થિન કેન્દ્ર છે. રેલ અને વિમાન માર્ગો જગત સાથે બેઠાંનું છે.

બુલુચિસ્તાન : હિંદોના એ પ્રાંત છે. એની ઇરાનમાં બ્રિટિશ મુકબ છે, ખિવાન અને લાહોરના રાજા દેશી રાજા છે એમાં લાહોરના આઈરખનને મહેરો પણ આપ્યા છે બુલુચિસ્તાન હિંદની પશ્ચિમ આવેલું છે એમાં બહોળા પ્રદેશ ખર્બતવાળા છે. વરસાદ ઓછું વરસે છે હવા ઠંડી અને મુખી છે. મેદાનમાં સરેરાશ ખાચ ઇંચ વરસાદ પડે છે. મુખ્ય પેદાશ મટું, બાજરો, કાકા વગેરે થાય છે. પ્રાંતનું સેન્ટ્રલ ૧,૩૪,૬૩૮ ચોરસ માઈલનું છે વસતિ બહુ પાંખી અને અઘોળ-ટાળી વસેલી છે. એની વસતિ ૮,૬૮,૬૩૦ ની છે, બ્રિટિશ પ્રદેશનું સેન્ટ્રલ માત્ર ૬,૪૭૮ ચો. માઈલનું છે. ક્વેટા એટલું મુખ્ય શહેર ૧૯૩૫ માં રહેતાં મોટા ધરતીકંપ થયો. સૌતર હબરની મલમથી ૩,૦૦૦ માઈલ ગંધાં હતી. બુલુચિસ્તાનમાં મુકા, બીડામણ પરંતોની ટારી છે એમાં કાંઈ પાકતું નથી કં. સ ૧૯૦૭ ની અંદાજન લગાડ્યાં જ બુલુચિસ્તાનનો મોટો ભાગ અફઘાનો પાસેથી મચ્યો હતો.

લોકોને ધોવાના વાશકાઓ છે વસતીને મોટો ભાગ શુસ્તિમ છે એમનો ન્યાય ક્વેટોની મંડળી જેને છરગા કહે છે, તે કહે છે આનું સાસન એબ્દુલ દુ. મી ગવર્નર જવાબ કરે છે. એને ચીફ કમિશનર પણ કહે છે. બુલુચિસ્તાન કમિશનરના હાથમાં ન્યાયસત્તા છે આ પ્રાંતમાં ભણવાભેગ ઉદ્યોગ નથી, પણ જમીન પુરક છે સારે સંપૂર્ણ થઈ નથી કોલસો સાત પ્રમાણમાં છે, પણ થોડી જ ખાણો ખોદાઈ છે એલ્યુ-મિનીયમ ધાતુ બનાવવા માટે કાંચે લાગતી કોબાઈટ થોળી નીકળે છે બુલુચિસ્તાન એ સિંકાણની બાજનમાં પળા છે, પણ થોમીથી સિંકાણની કંચે થાય છે કવેટાની હવા મુખી અને ઠંડી હોવાથી એ ઉનાળાનું મુખ્ય ધામ ગણાય છે નેપોલેનને રેલે કવેટા મુખી ભય છે બુલુચિસ્તાનમાં મુકા મોટા વેપાર સારો છે પેશાવરમાં કાકા થોળી પાડે છે બુલુચિસ્તાનમાં ધારાસભા નથી, લોકો પળા છે ભૂની ક્ષરેક પ્રમાણે ચાકે છે એની એ જ મુખ્ય ક્ષરેક છે. હિંદમાંથી ઉપલા દેશોમાં "બોલર પાસ" બુલુચિસ્તાનમાં આવી છે

બુલ્ગેરોઆ : બાલ્કન-સમાં આ રાજ્ય આલ્યું છે એમાં રશિયનોની ભત્રા રચાવના લોકો મુખ્યત્વે વસે છે ગ્રીસ, ઇમાનિઆ અને યુગોસ્લાવીઆની વચ્ચે આ રાજ્ય આલ્યું છે એ ટુર્કીના લાનેનો પ્રદેશ હતો, પણ ૧૮૭૮માં બલ્ગેરની રાષ્ટ્ર પ્રમાણે આદેશને રચના મળી છે ૧૯૧૪-૧૮ ની લડાઈમાં એણે જર્મની સાથે સહકાર કર્યો આથી એના કેટલાક હાથા સનિ સમયે કુટવાઈ ગયા હતા. હમણાં પણ બુલ્ગેરોઆ જર્મનીની સાથે મળ્યું છે, પરંતુ જર્મનીના પરાજય સાથે એનો પણ પરાજય થશે બુલ્ગેરોઆ હવે રશિયન લાગવગ નીચે આપશે એના રાજ્ય નામ ભોરીસ છે. બુલ્ગેરોઆનું સેન્ટ્રલ ૩૬,૮૨૫ ચો. માઈલનું છે એની વસતિ ૬૦,૬૦,૪૭૫ની છે એની રાજ્યધાની સોફિયાની વસતિ ૮,૮૭,૬૭૬ ની છે. એ દેશનો મુખ્ય ધર્મ ખ્રિસ્તી ઓર્થોડોક્સ ગ્રીક થઈને છે. પ્રભમાં ૭૫ ટકા યુરો અને ૫૦ ટકા મેકોના બહોળી છે સાતથી થોડા વસના બાકીને માટે સિસલ ક્રિસિયાન અને મટું છે. ૭,૬૨૧ સામાન્યમાં ૧૦,૦૦,૦૦૦ બાકીને લાંબું છે બુલ્ગેરોઆની પેદાશ ૧૯૩૪-૩૫ માં ૫,૩૩૦ લાખ લેવા અને ખર્ચ પણ તેટલું જ થયું હતું.

સેનિ બરતી ફરિયાત છે. આ દેશની લોકો છતાં પચાસ વરસો થયા એકેને એક યુદ્ધમાં રોડામેશાં જ રહે છે ટુર્કી સાથે તેા ચાલુ યુદ્ધ થતા કરતાં હવે લોકોને મુખ્ય ધર્મો એની છે. એની ઉપર સાધારણ કર છે જમીન પણ એકૂત કી હોસ લોગર છે એની ઉપર કુલ ૮૨ ૦૨ ટકા મટુરો કામ કરે છે એટલી પદવિ ભૂની ભરતી છે, પણ રાજ્યના આપાહથી રૂબો દાખલ કારણ છે બુલ્ગેરોઆની કુલ જમીન ૨,૫૭,૮૬,૧૦૦ એકરની છે આમાંથી ૧,૦૨,૧૮,૬૮૮ એકર જમીન વચાય છે ૧૯૩૩ માં મટું ૧,૧૪૦ હબર ૮૧, રાઈ ૨૨૧ હબર ૮૧, જ ૩૫૧ હબર ૨૧, એડીસ ૧૨૬ હબર ૮૧, મકાઈ ૬૧૧ હબર ૮૧ પેદા થઈ હતી. લોકોના એ જ ખાવાના વર્તણૂં છે કુટો તેા આ જમીનમાં મુકબ થાય છે કાકા રાજ લાખ એકરમાં વચાય છે કપાસ પણ ૨૦,૦૦૦ એકરમાં વચાય છે માંડ ૨૦,૦૦૦ ટન થાય છે ૨૭,૮૨૦ ટન બીટર છે એ છે સુવાળનું અત્તર પણ મુકબ થાય છે વમાડ ૧૭,૩૫૮ ટન થાય છે. રેશનના કીડાના ઉપર પણ સારો થાય છે રાજ્ય ઉદ્યોગોને કોલન આપે છે, પણ દેશ પળા છે દેશમાં મુકબ જમીન છે, પણ લોકો એનો વિહસ

લાખ ટન આયાત કરવા પડે છે. બંગાળમાં ચાનાં થણાં ખેતરી છે, પણ તેની માલિકી યુરોપિયનોની છે. રેશમ પણ બંગાળમાં થણું ચા પડે છે. કાકામાં બારિષ કાપડ મોટા પ્રમાણમાં થઈ હતું. હવે પણ વધારા છે. બંગાળના લોકો માછલી બહુ ખાય છે, એટલે માછલીના પકવાનો ઉદ્યોગ પણ ખૂબ વિકાસ પામેલ છે. બંગાળમાં ૨૪૦ લાખ એકરમાં વાવણી થાય છે. આમાં ૧૬ લાખ એકર નહેરોના પાણીથી વરાય છે. બંગાળમાં શણ, અંબેર ૪૦ થી ૫૦ લાખ ગાંસડીથી થાય છે. આંબા, કેળાં, આંનેનાં, ભંખ, ઈંડુ રૂબ વગેરે ફળો થાય છે. ફક્કસન ફળો પણ યુગલ થાય છે. ૧૬૪૦-૪૧માં બોખાનાં કુલ ૨ કરોડ એકર, ચાનાં ૨ લાખ, જમૂનાં ૩૬ લાખ યુગલ હતા.

યાંત્રિક ઉદ્યોગો—બંગાળમાં લગભગ ૧૦૦ જમૂનાની મિંત્રો છે, પણ મોટા ભાગે યુરોપિયન મારવાડી અને મૂલરાની માલિકીની છે. આ ઉદ્યોગમાં ૨૦ કરોડ રૂપિયાની મૂડી વધારાઈ છે. આ સિવાય લોકોની અને પેશવાની મીંત્રો છે, સોલ નાનાં કારખાનાંઓમાં રબરનાં ખૂદો બને છે, બાઈસિકલનાં અને મોટરનાં ટાયરો પણ બને છે. હર્બીય કંપનીએ રબરની એક મોટી મિલ ચલાવી છે. ચાર મિંત્રો કાગળ બનાવવાની છે. તથા મિંત્રો ભદ્રા પૂર્ણ બનાવે છે. મેક્ષન બાટાને એક મોટી જૂદ ફેક્ટરી પણ કારી છે. ચોખાની ૪૦૦ મિંત્રો બંગાળમાં છે. લગભગ નવ ખાંડની મિંત્રો છે. ચાની વાવણી કુલ ૨,૧૧,૦૬૬ એકરમાં (૧૬૩૬) વધારી હતી. તેમાંથી ૧૧૩ કરોડ રતલ આ પેશ થઈ હતી. દવા બનાવવાની, હથિઆરો બનાવવાની અને બીજાં અનેક ભવનાં કારખાનાં બંગાળમાં છે, પણ બંગાળીઓને એમાં રસ એટલો છે.

શુદ્ધિઉદ્યોગો—બંગાળ શુદ્ધિઉદ્યોગોમાં ઠીક ઠીક આમળ વગે છે. બંગાળીઓ આ શુદ્ધિઉદ્યોગમાં દોસિઆર છે. હાથવણાટના કાપડ માટેના બંગાળ થણા સેકાંઓ થયા પ્રખ્યાત છે. હાથે બ્રિશ અને હાથે વણેલ કાપડ બંગાળ જેટલું કાંચે મુંદર, કાંચે અને યુવાશય થઈ નથી. બીજે બ્યાપક શુદ્ધિઉદ્યોગ કાંચું અને પિત્તનાં વાસણો બનાવવાની છે. રેશમના ઉદ્યોગ પણ ઠીક ઠીક બ્યાપક છે. આ સિવાય બંગાળમાં ચાસ ચીની કામ થાય છે, બદોના, યાંબની બંગાળીઓ, મૂતિઓ, કાચના ઉદ્યોગ વગેરે અનેક શુદ્ધિઉદ્યોગો છે.

ખનીઓ—બંગાળમાં રાખીંગનાં કોલસાની ખાતો છે. તેમાંથી લગભગ ૩૦ ટકાકોલસા (હિંબી પેશાસના) નીકળે છે. લગભગ ૭૬ લાખ ટન કોલસા ૧૯૩૬માં ખોદી કાઢ્યા હતા.

શાસ્ત્રન ખજેટ—બંગાળનું શાસ્ત્ર મુસ્લિમ લીગના વર્ગરત નીચે મિશ્ર પ્રવાનનકર છે. સુખ પ્રધાન સા નવ-યુદન છે. બંગાળની ૧૬૪૪-૪૪ માં કુલ પેશા ૧,૫૦૦ લાખની અને ખર્ચ ૧,૧૭૫ લાખ રૂપિયાનું થયું હતું. ૧૬૪૩-૪૪ માં કુકાળ દોવાથી ખર્ચ ૬૪ કરોડ રૂપિયા જેટલું મોટું થયું હતું. હિંબી સરકારે દગ કરોડ રૂપિયા બંગાળની સરકારને મદદ તરીકે આપ્યા છે.

કુકાળ—૧૬૪૩-૪૪ નું વરસ બંગાળ માટે બારે બર્ષકર હતું. બંગાળમાં અતિગ્રથ ફળુપાને લીધે ક્યારે પણ કુકાળ પડતો નથી; પરંતુ યુદ્ધના સમયમાં પાક પંદર લાખ

ટન એટલો ઉતરી હતો. સૈન્યો માટે પણ ઘણું અનાજ બેચારાઈ થયું હતું. બીજાં પણ કેટલાંક કારણોને લીધે બંગાળમાં ૧૬૪૩-૪૪ ની સાકરમાં મોટો કુકાળ પડ્યો. બીજા પ્રતિભાંથી અનાજ લાવવા માટે રેલ્વેના વેગનેભી વાણ હતી. પરંતુભાંથી રૂઝમ-રૈની સમયકોના અજાણે અનાજ આવી શક્યું નહિ. બંગાળમાં ભૂખમરથી મોટા પ્રમાણમાં મરણો થવા માંડ્યાં કડકતામાં પણ જાણુ બૂખમરો છૂટથી ફેલાયો ભળકો, સોચો, યુવાનો અને રૂઢો પડોષક મરવા લાગ્યાં. આ ભૂખમરની સાથે કોલેરા અને મેન્-ચીઆના રોગો ફેલાયા. બંગાળની બનામાં લાખખોનાં મરણ થયાં લગભગ ૩૦ થી ૩૫ લાખ માણસો માર્યા ગયાનું સાંભળાયું; પરંતુ આથી પણ વિશેષ તકલીફે લાંબા મારે થઈ બંગાળની થણા મોટા પ્રમાણની બના રોગોની અસર નીચે પાંચળી, નળી અને રવામણદીન પડી છે. એ સર્વે માટે ભેષનાં એવધો બંગાળમાં નથી. આખી પ્રાંતને આરોગ્યવાન બનાવનાં વાસો લાગેરી.

શિક્ષણ—બંગાળની ૬ કરોડની પ્રજા માટે ૫૧,૮૮૦ પ્રાથમિક શાળાઓ છે, તેમાં ૨૫,૫૧,૩૩૬ વિદ્યાર્થીઓ અને ૫૧,૮૮૦ બાળાઓ ૧૬૪૦-૪૧ માં શીખતી હતી. ૨,૨૦૮ માધ્યમિક શૂકો છે. ૧,૪૫૧ હાઈસ્કૂલો છે. ૧૨ આર્ટ કોલેજો, ૩ કાયદાની કોલેજો, ૩ વેલફિથ કોલેજો અને ૬ વેલફિથ શૂકો છે.

રેલ્વે—બંગાળ-નાગપુર, ઉર્ડુ ઇન્ડિયા અને પૂર્વ બંગાળની રેલ્વે મળી ૩,૫૦૦ માઇલની રેલ્વે બંગાળમાં છે. ૩,૫૦૦ માઇલના પાકો રસ્તા અને ૩૫,૦૦૦ માઇલ કાચા રસ્તા બંગાળમાં છે. આ સિવાય નહેરોમાં મળવાઓ મારફતે મોટો વેપાર થાય છે. પરંતુભાં ખાતેથી રૂઝમરો મારફતે કલકત્તા અને ચટ્ટાગમમાં જાય આવે છે. સુખ આવાનની વસ્તુઓ નીચે સુખ છે. ૧૬૩૬-૪૦ ની લાખ રૂપિયામાં તેવો ૭૩૫ લાખ, ચીજો ૧૬૧ લાખ, અનાજ ૧૫૫ લાખ, ધાતુઓ ૫૭૬ લાખ, કાપડ ૪૭૩ લાખ, નાનાં ચીજો ૨૧૭ લાખ, રસાયનો ૧૬૦ લાખ, કામળ-પૂકા ૧૨૭ લાખ, તેલના કીઆલો ૧૨૫ લાખ, લાકડું ૧૦૬ લાખ, બોરાળીની પેકેજિંગ ચીજો ૧૦૩ લાખ, લોકાપિયા-દો સમાન ૬૬ લાખ, મોટરો ૬૨ લાખ, હાથે હર લાખ, લાગો ૭૭ લાખ, વખાકો ૧૮ લાખ, ચાની પેકીઓ ૧૮ લાખ, મીઠું ૬૧ લાખ આ પછી બીજી વસ્તુઓ ૫૦ લાખ નીચેની ગણાવી નથી. કુલ ૫,૧૧૨ લાખ રૂપિયાના માલની આપવાની થઈ હતી.

નિકાસની સુખ વસ્તુઓ નીચે પ્રમાણે ૧૬૩૬-૪૦ થઈ હતી. જૂદ (લાખ) ૧ ૪,૮૬૬ લાખ, ચા ૨,૦૧૦ લાખ, કાંચું ૯૫૨ ૧,૬૫૬ લાખ, ધાતુ અને ખનીજ ૫૦૧ લાખ, કોલસા ૧૬૩ લાખ, અનાજ ૧૬૧ લાખ, લાખ ૧૮૮ લાખ, બીયાં ૧૭૮ લાખ, ચામડાં ૧૦૨ લાખ, અજરખ ૧૪૫ લાખ, વખાકો ૮૦ લાખ, આ સિવાય ૫૦ લાખ રૂપિયાની નીચેની નિકાસની વસ્તુઓ ગણાવી નથી.

પ્રતિભાંથી આમવાની સુખથી ૨૮૮ લાખ, મદ્રાસમાંથી ૨૧૭ લાખ, સિંધમાંથી ૧૦૭ લાખ થઈ હતી. સુખમાંથી બંગાળમાં કાપડ, સુર ૨ કરોડનાં સુખ હતી. સુખ નિકાસ કલસો, જનીને-સ, આ વગેરે હતાં. મદ્રાસથી કાપડ, તેવ કાપરાનુ, કપાસ, રબર વગેરે આયાત કરાયાં હતાં. નિકાસમાં સુખની પેકે જૂદ, ચા, અને કોલસો છે.

બંગાળના અંગ્રાઓ નીચે સુબજ હતી—

૧ કલકત્તા—સહેરની વસતિ ૨૫ લાખની છે. મોટું બંદર અને ટેકે બંધન તથા અનેક કારખાનાઓ એમાં છે આમદાની માથ રૂ. ૬ કરોડનો અને નિકાસ માથ રૂ. ૧૧૦ કરોડનો ૧૬૬૬-૪૦ માં થયો હતો. કલકત્તા ચહેરોનું સહેર મણાથ છે. હુમલી નદી ઉપર આ-પુ છે.

૨ બાંકુરગા અહલો—એનું ચેત્રફળ ૩,૬૪૬ ચો. માઈલનું વસતિ ૩૧,૩૧,૦૨૩ ની છે. ચક્રલોગો સારા છે. મુખ્ય સહેરો બારીસાથ (વસતિ ૩૫,૭૧૬)ની છે.

૩ બાંકુરગા અહલો—ચેત્રફળ ૨,૬૨૫ ચો. માઈલ વસતિ ૧૨,૫૬,૧૨૫ માણસોની છે. ચક્રલોગો સારા થાય છે. બાંકુર (વસતિ ૪૬,૧૧૭) વિષ્ણુપુર (૨૪,૬૬૧) અને જોનામુખી (૧૪,૬૧૭) ની છે.

૪ વીરમુખ અહલો—ચેત્રફળ ૧,૭૫૬ ચો. માઈલ વસતિ ૬,૪૭,૫૩૫, મુખ્ય સહેરો દબરાજપુર, ભોલપુર, સુરી વગેરે.

૫ બોક્ષા અહલો—ચેત્રફળ ૧,૪૭૬ ચો. માઈલ વસતિ ૫,૪૬,૧૬૮.

૬ વર્ધમાન અહલો—ચેત્રફળ ૨,૬૬૭ વસતિ ૧૫,૭૫,૬૬૬ મુખ્ય સહેરો વર્ધમાન, રામગંજ, આસામ આસન સોલ, કલના કંચા વગેરે.

૭ ચટગામ અહલો—ચેત્રફળ ૨,૫૭૦ ચો. મા. વસતિ ૬,૨૪,૧૫૦ ની છે. ચટગામ મુખ્ય બંદર છે.

૮ હાકા અહલો—ચેત્રફળ ૨,૭૧૩ ચો. માઈલ વસતિ ૩૪,૨૩,૫૭૭, હાકા સહેર વસતિ (૧,૩૬,૫૧૮) નાસાયલુગંજ (વસતિ ૩૪,૧૪૬).

૯ હાઈલીંગ અહલો—ચેત્રફળ ૧,૨૭૪ ચો. માઈલ વસતિ ૩,૧૬,૬૭૬ હાઈલીંગનું સહેર હવા ખાવાનું પાવનિય મથક છે.

૧૦ હીન્ડાપુર અહલો—૩,૬૪૬ ચો. માઈલ વસતિ ૮,૩૧,૨૧૮.

૧૧ ફરીદપુર અહલો—૨,૩૪૭ ચો. માઈલ વસતિ ૧૧,૫૫,૮૬૭.

૧૨ હુગલી અહલો—૪,૬૩૨ ચો. માઈલ વસતિ ૧૩,૭૪,૬૧૬.

૧૩ હાવરા અહલો—૧૩૦ ચો. માઈલ વસતિ ૧૭,૬૦,૩૭૬.

૧૪ જલપાયગુરી અહલો—૬૮૪ ચો. માઈલ વસતિ ૬,૮૩,૧૭૦.

૧૫ જેરોસર અહલો—૨,૬૦૬ ચો. માઈલ વસતિ ૧૬,૩૧,૨૫૧.

૧૬ ખુલના અહલો—૪,૭૩૦ ચો. માઈલ વસતિ ૧૬,૪૩,૫૫૫.

૧૭ માહડા અહલો—૨,૮૦૬ ચો. માઈલ વસતિ ૧૦,૫૩,૭૬૪.

૧૮ મીદનાપુર અહલો—૫,૧૪૫ ચો. માઈલ વસતિ ૨૭,૬૮,૬૪૮.

૧૯ મુર્શીદાબાદ અહલો—૨,૦૬૧ ચો. માઈલ વસતિ ૧૩,૭૦,૬૭૭.

૨૦ માઈમનસીંગ અહલો—૬,૩૩૨ ચો. માઈલ વસતિ ૫૧,૨૬,૬૬૪.

૨૧ નદીઆ અહલો—૩,૪૬૪ ચો. માઈલ વસતિ ૧૫,૩૨,૪૧૮.

૨૨ નવખાલી અહલો—૧,૫૬૧ ચો. માઈલ વસતિ ૧૭,૦૬,૬૫૨.

૨૩ પખના અહલો—ચેત્રફળ ૧,૮૫૮ ચો. માઈલ વસતિ ૧૪,૪૫,૪૭૬.

૨૪ રાજશાહી અહલો—ચેત્રફળ ૨,૫૦૫ ચો. માઈલ વસતિ ૧૫,૭૧,૪૫૩.

૨૫ રંગપુર અહલો—ચેત્રફળ ૩,૨૮૬ ચો. માઈલ વસતિ ૨૫,૬૫,૨૮૭.

૨૬ દીપરા અહલો—ચેત્રફળ ૨,૬૨૪ ચો. માઈલ વસતિ ૧૬,૦૦,૭૬૪.

૨૭ પરાગણા અહલો—ચેત્રફળ ૨,૫૫૬ ચો. માઈલ વસતિ ૨૭,૧૪,૮૭૮.

સાહિત્ય—બંગાલીઓ સાહિત્યમાં બહુ પ્રગતિશીલ થયા છે. હિંદની સર્વે લાખાઓ કરતાં બંગાલી લાખામાં સાહિત્ય ઘણું વિસ્તૃત છે. બંગાળીઓએ ચેતરણ, રોમેસાથ'દ દત્ત, સરોજિની ગાયકુ, લોરે ક્ચ, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, માઈકલ મધુસૂન દત્ત, જેવા મહાન સાહિત્યકારો થયા છે. શી શરથ'દ ચેતરણ જેવા મહાન નવલકથા લેખક પણ બંગાળના જ છે.

બંદરો : હિંદનાં મુખ્ય બંદરોનાં વ્યાપારની વિગતો નીચે સુબજ છે.

યુરોપથી આ બંદર, હિંદ માટેનું સાથી નજરિતું બંદર છે. જેની વસતિ ૧૬૪૧ માં ૩૩૧ કરોડની લાખની હતી. પરંતુ ૧૬૪૪ માં, પંચ લાખની વસતિ થઈ ગઈ છે. ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં સિંધ છાપું, ત્યારે કોઈથી એક વાનકડું માણીએનું માન્યું હતું. પંજાબ, સરહદ અને, બ્રિટિશિયાન અને આફગાનિસ્તાન અને કાશ્મિર એ સોને માટે આજે કરોડો જ મુખ્ય બંદર છે.

મોર્ગે વેપારી રહેલું મુખ્ય બંદરનું છે. હિંદુ એ બીજું મોટું બંદર છે. હિંદુ સમ્રાટનું મુખ્ય વિમાની મથક છે. ઇંગ્લેન્ડ બાને વિમાની ટપાલ તથા પ્રવાસીઓ પણ આજ બંદરથી રવાના થાય છે. એમની વિમાની લાઇનો સાથે પણ કરાંચી વિમાની માર્ગથી સંકળાયેલું છે. આ બંદરમાં માલ ઉતારવા માટે મોટી સરસ સગવડો છે કરાંચી પોર્ટફ્રીટ બંદરનો વહીવટ કરે છે. હિંદી સમુદાયે એમાં બહુમતિ છે.

કરાંચી બંદરનો વેપાર નીચે અમાણે (પૈડમાં) હતા—

વર્ષ	આયાત	નિકાસ	કુલ	પોર્ટસની વેદાશ	ખર્ચ
૧૯૩૧-૩૨	૩,૨૧,૫૪,૩૨૦	૧,૪૭,૦૩,૧૫૪	૩,૬૮,૫૭,૬૭૪	૪,૭૦,૫૦૧	૫,૩૩,૧૧૭
૧૯૩૨-૩૩	૧,૬૬,૭૫,૦૬૨	૧,૩૫,૨૪,૪૮૭	૩,૩૪,૯૯,૫૪૯	૪,૪૪,૧૩૯	૪,૭૨,૩૨૨
૧૯૩૩-૩૪	૧,૬૬,૩૪,૪૪૨	૧,૫૧,૫૫,૭૩૦	૩,૧૭,૯૦,૧૭૨	૪,૬૪,૫૩૭	૪,૬૨,૭૬૦
૧૯૩૪-૩૫	૧,૮૭,૮૩,૦૫૪	૧,૮૩,૬૬,૬૪૬	૩,૭૦,૬૩,૦૦૦	૫,૨૨,૦૦૧	૪,૬૬,૭૭૩

સિંધમાં બચ્ચી સમુદ્ર ઉપર બીબ નાનાં બંદરો ઠેકી બંદર, સીરગન્ડા વગેરે છે.

ભાવનગરના રાજ્યના આ બંદરને ભાવ રજીસ્ટ્રિસિ હે સરસ નિકાસની કક્ષાએ મુક્યું હતું. એ બંદર રેલની ખાડીમાં બંદર આઠ માઈલ દૂર આવ્યું છે. બંદર એટલું સરસ ન હોવાથી સ્ટીમરોને ધોડુંકે દૂર ઉભું રહેવું પડે છે, આથી રીખરખાંથી મળવા

મારફતે બંદરે માલ પહોંચાડવામાં આવે છે. ભાવનગર રાજ્ય “કરંચ મુનિયન”માં નોંધાયેલું છે, એ બંદરના પાંચ વર્ષના વેપારના આંકડા નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	આયાત (પૈડમાં)	નિકાસ (પૈડમાં)
૧૯૨૬-૩૦	૨૦,૮૬,૫૦૦	૭,૨૦,૫૦૦
૧૯૩૦-૩૧	૧૮,૧૨,૭૫૦	૫,૩૪,૭૫૦
૧૯૩૧-૩૨	૧,૩૦,૭૫૦	૧,૬૬,૫૦૦
૧૯૩૨-૩૩	૫,૩૬,૨૫૦	૧,૩૫,૦૦૦
૧૯૩૩-૩૪	૪,૪૭,૦૦૦	૩,૩૫,૨૫૦

માલકવાઈ મુનિયન આ બંદર કાઠિયાવાડમાં કારકા પાસે આવેલું છે. ધોડા વર્ષ પડેલાં બંને બંદરો વિકાસ થવા માંડ્યો છે.

એ બંદર બારે માસ હોંડા પાછળીં એપ્રિલ બંદર છે. બંદર ઉપર મોટી સ્ટીમરોને લાંબરવા ની અને રાત્રિ દિવસ માલ ઉતારવાની મેઝ સગવડો છે. આ બંદર રેલથી પણ નોંધાયેલું છે. એ બંદરના પાંચ વર્ષના વેપારના આંકડા નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	આયાત (પૈડમાં)	નિકાસ (પૈડમાં)
૧૯૨૬-૩૦	૧,૬૪,૮૦૦	૮૮,૮૦૦
૧૯૩૦-૩૧	૪,૫૧,૮૭૫	૬૦,૬૦૦
૧૯૩૧-૩૨	૪,૧૭,૬૭૫	૨૧,૩૦૦
૧૯૩૨-૩૩	૪,૪૦,૧૦૦	૫૦,૩૨૫
૧૯૩૩-૩૪	૩,૧૬,૬૦૦	૧,૬૬,૭૨૫

વડોદરાનું રાજ્ય પણ “હિંદી કરંચ મુનિયન”માં નોંધાયેલું છે આ સર્વે રેલો રાજ્યો વિવાપનથી રાધો માલ બંધાવી રેલોના દરો ઝોળા રાખી, દિલ્હી સુધી બખરોમા માલ મોકલે છે વડોદરા પાસે કારકા અને બેટ, બે નાનાં બંદરો છે.

કાઠિયાવાડનું આ બંદર, એક વખત પારદેશ સાથે વેપારી સંબંધમાં હતું, પરંતુ હાલ તે પારદેશી વેપાર બંધ થઈ ગયો છે.

ચોદખંદર

ભાવનગર રાજ્યનું રાજધાનીનું સહેર અને બંદર છે, આ બંદરની માટેની ખાડી ઉપર આવેલું છે અને એનો રસ્તો લક્ષ્મી બરેલા છે. સ્ટીમરો બંદરના કક્ષાથી આઠ માઈલ દૂર રહે છે. આથી બીજું એક બંદર તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું;

પરંતુ હજી તે ઉપયોગમાં આવ્યું નથી આ બંદરમાં સગવડો સારી છે, તેમ જ રેલથી નોંધાયેલું છે.

ભાવનગરના વેપારની ભણ નીચેના આંકડા ઉપરથી માન્ય પડે.

વર્ષ	આયાત (પૈડમાં)	નિકાસ (પૈડમાં)
૧૯૨૬-૩૦	૧૬,૨૩,૫૨૫	૧૫,૦૨,૭૫૦
૧૯૩૦-૩૧	૧૭,૬૬,૬૨૫	૧૧,૦૭,૦૭૫
૧૯૩૧-૩૨	૫,૬૮,૮૭૫	૧,૪૫,૧૫૦
૧૯૩૨-૩૩	૧૭,૪૬,૫૨૫	૫,૪૬,૧૦૫
૧૯૩૩-૩૪	૧૭,૨૪,૬૨૫	૮,૧૬,૧૫૦

હિંદુ અતિ પ્રાચીન આ બંદર એક વખત ખૂબ જ ભડો-જ્વાળામાં હતું પરંતુ સાથે વેપારનું એ મુખ્ય કેન્દ્ર હતું સામરથી ૧૪ માઈલ દૂર તાપી નદી ઉપર આવેલું છે, પાંચ હાથ સ્ટીમરોની આવબવની આરંભ થઈ ગયો છે. બંદર તરીકે હવે એ તદ્દન નકારું છે. બી. બી. સી. આઈ રેલ સાથે નોંધાયેલું છે.

સુરત

કેકલે માન્ય એ જાંઘીરા, માલવણ અને મેન્ડુલા નાના બંદર પછી આ બંદર આવેલું છે તે ગોવાથી પાંચ માઈલ દૂર પોર્ટુગીઝ બંદર છે. રેલથી નોંધાયેલું છે. એરેન્સોગોવી થોડક જ વર્ષ થયા આ બંદરનો વિકાસ થયો છે સામરણ મોટી સ્ટીમરો પણ આમાં લાંબરી શકે છે. બંદરો સગવડો ધરાવે છે. તેના ચાર વર્ષના વિકાસક્રમ નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	આયાત (પૌંડમાં)	નિકાસ (પૌંડમાં)
૧૯૩૧	૫,૮૩,૫૨૨	૬૧,૬૪૬
૧૯૩૨	૫,૫૬,૫૩૧	૬૬,૩૨૧
૧૯૩૩	૫,૧૦,૬૪૮	૭૨,૦૮૦
૧૯૩૪	૪,૬૬,૮૪૦	૫૫,૭૧૬

હિંદુ આ બંદર વેપારમાં કલકત્તાની સાથે મહેલા નંબર માટે સખત હરીશાહ કરે છે. એ ગોપાંતી બંદરના વાવડા જેવું

મુંબઈ

૧૬૧૮ માં માત્ર ૬૨૦ પૌંડ ની વાર્ષિક બાકાના હિસાબે રાત્રે ૭૫૨૮ ઇંડિયા કંપનીને ૫૨૦ આપ્યું હતું વિવાદન ખાતે મેલ અને પ્રવાસીઓ

મુંબઈના બંદરેથી ચડે છે, મુંબઈ બંદરને વિકાસ આસપાસથી મોટો છે મુંબઈમાં રેલ્વેની મોટી સગવડો છે. બી. બી. સી. આઈ. અને જી. આઈ. થી. રેલ્વેએનું એ મુંબઈ મથક છે અને રીમરની લાઇનો આ બંદર સાથે સંબંધ ધરાવે છે, આંતર-પ્રાંતિય અને હિંદના કિનારાને વેપાર પણ મુંબઈ ખાતે બહુ સારો થાય છે. મુંબઈમાં પોર્ટફ્રીટ કે તેમાં વેપાર ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓ સમૂહ છે, પણ હિંદી સમયોની વ્યવસ્થિત છે. મુંબઈનું બાઈ મુશ્કેલ અને ઉંડું છે. મોટી રીમરો પણ મુંબઈ ના બારમાં આવી શકે છે મુંબઈનું બાઈ ૧૪ માઇલ લાંબુ અને ૪ થી ૬ માઇલ પહોળું છે સર્વે જાણીતામાં રીમરોને એમાં રક્ષણ મળે છે મુંબઈના બારમાં રાત્રિના રીમરો કાબલ થાય તે માટે સાસ વિજળીની બતીઓની માલગજ છે. પણ મોટી ગોડીઓ, (૧) પ્રિન્સ ડૉક (૨) વિંક્ટોરિયા ડૉક અને (૩) એલેક્ઝાન્ડ્રીના ડૉક છે. બે નાની મુખી ગોડીઓ મેરીવેપર અને લુલ્હ-સ ડૉક છે, આ ગોડીઓમાં ૨૦ થી ૫૦ લાખ ટન માલની વારંદે ૧૨ વાસે થાય છે, આ ગોડીઓ રેલ્વેથી નેહાવેલી છે. રીમરોમાંથી માલ ઉતારી પરમારો રેલ્વેમાં મૂકી શકાય છે. પાંચ ગોડીઓ સિવાય કેટલાક બંદરોમાં પણ માલ ઉતારવાની સગવડો છે. ગોડીઓમાં મોટા ગોડાઈનો માલ સાચવવા મહેતી સગવડ સાધ્યાં છે. મુંબઈના વેપારના અંકાંકા નીચે મુજબ છે.

ગોપાંતી દક્ષિણ ઉત્તર કાનકાના મંદિર આવે છે. આ કિનારા ઉપર કાંકાના વેપાર મહેતી બંદરો કારવાર, ટોનાવર અને ભટકલ આપ્યાં છે. કુંદાપુરનું નાનું

મેંગલોર

બંદર ખસાર કયાં પછી મેંગલોરનું મોટું

બંદર આવે છે. મેંગલોર મલબારના કાર

જેવું સહેર છે. એની વસતી ૬૬,૦૦૦ ની છે. આ બંદરે ગોરપુર અને નેચાલથી નદીઓના સંગમ થાય છે. મેંગલોર સાઉથ રેલ્વેનું જનકશન છે. મોટી રીમરો બે માઇલ દૂર રહે છે. નાની જસો ટનની રીમરો અંદર આવી શકે છે. મલબારનાં મરી, ચા, કાજુ, કોંદી, રબર, મેંગલોરની નળીઆં, ચોખા વગેરે વેપારની મુખ્ય જાણીઓ આ બંદરેથી નિકાસ થાય છે. પરદેશી રીમરો પણ આ બંદરે લાંદે છે લગભગ ત્રણ લાખ ટનની પરદેશી રીમરો આ બંદરે ૬૨ વરસે આવે છે, મુશ્કેલીઓ વેપારમાં રસ લે છે.

મલબારના કિનારે આવેલું આ બંદર મેંગલોરથી ૬૪ માઇલ દૂર છે. એની વસતિ ૩૦,૩૪૬ની છે. રીમરો કિનારેથી બે માઇલ દૂર રહે છે, પરંતુ મલબારનાં બીજા બંદરો

દેલીચરી

ચોખાસા માટે બંધ રહે છે. દેલીચરીમાં

જલ માલ ઉતારી શકે છે, કારણ કે અંદર આવવાના માર્ગની બંને તરફ ઊંચી પર્વતમય દિવાલો છે. એક નાની દીવાલથી છે. માલ ઉતારવાની નાની ગોડી નેવો હોય છે. મલબારની પેદાશની મુખ્ય જાણીઓ કોંદી, મરી, કાપડાં, મુખાં, ચા, ચોખા વગેરેનું એ નિકાસ બંદર છે. પરદેશી વેપાર પણ સામાન્ય રીતે શીક છે. આમદાની માલમાં નવાની ખાંડ, રંગુનથી ચોખા, બસરાથી ખનૂર વગેરે છે. ૧૬૩૩-૩૪ માં કુલ ૨૩૪ રીમરો વર્ષન ૫,૦૧,૨૪૫ ટનની આ બંદરે આવી હતી. વહોલેની વેપાર પણ છે.

આ ક્રેઓના કળાનું બંદર દેલીચરીથી પાંચ માઇલ દક્ષિણે આવ્યું છે. આનું રોજગળ પાંચ માઇલ

માહી

અને વસતિ છે. ૧૧,૦૦૦ ની પર્વતની

તળેથી ઉપર સહેર વસ્યું છે. પરદેશી વેપાર કાંઈ નથી.

વર્ષ	આયાત (પૌંડમાં)	નિકાસ (પૌંડમાં)	કુલ
૧૯૨૨-૨૩	૧૨,૩૪,૪૫,૩૩૨	૬,૩૫,૭૧,૩૧૧	૨૧,૭૦,૧૬,૬૪૩
૧૯૨૭-૨૮	૧૧,૦૧,૨૭,૧૭૦	૭,૭૭,૦૧,૮૨૩	૧૮,૭૮,૨૯,૪૬૩
૧૯૩૨-૩૩	૫,૩૦,૦૮,૪૧૫	૮,૪૨,૦૨,૬૧૩	૧૪,૧૫,૧૧,૩૪૬
૧૯૩૩-૩૪	૫,૧૦,૦૩,૮૦૨	૮,૨૩,૭૧,૬૧૫	૧૩,૩૩,૮૦,૪૧૭
૧૯૩૪-૩૫	૫,૬૩,૬૨,૪૫૮	૮,૫૨,૩૬,૭૧૬	૧૪,૪૫,૯૯,૧૭૪

અંગ્રેજોને મુરતમાં પ્રથમ વેપારી કોડી નાખી, પરંતુ અંગ્રેજોના રાજ આસરે બીજાને પોટુલીક્રવા રાજની કેન્સા સથિ વિવાદ કરી આ મુંબઈ બંદર મેળવ્યું હતું. પોર્ટફ્રીટની ૧૯૩૪-૩૫ માં પેદાસ કુલ ૧૮૫૫ લાખ પૌંડ અને અર્ધ ૧૮૫૫ લાખ રૈહોના હતો.

હમણાં (૧૯૪૪ ના મે માસમાં) મુંબઈમાં દારૂઓના મોટા પકડો થયા. તેથી રાહેને અને બંદરને કોડી કાપવાનું વક્રમાં થયું હતું. એલેક્ઝાન્ડ્રીયાની ગોડીમાં જલ્દી પ્રકાશન થયું હતું.

મલબારનું આ બીજા નંબરનું બંદર છે. ક્રિસ્ટી મલબારની રાજધાની છે. દેલીચરીથી ૪૨ માઇલ દૂર એ બંદર આવેલું છે. મદ્રાસથી ૪૧૨ માઇલ દૂર સાઉથ

દેલીકટ

ઇન્ડિયન રેલ્વે ઉપરનું એ મોટું વેપાર

થાય છે. આહી અંગ્રેજો અને હિંદીઓનાં વેપારી મહેતો છે. આ સહેરની વસતી ૬૬,૨૭૩ ની છે. ચોખા સાથાં આ જુલું બંદર રીમરોની આવવાલ માટે અગત્ય બને છે. સુદ્ધ જીંજરો હોવાથી કિનારાથી ત્રણ માઇલ દૂર રીમર માલ ઉતારી શકે છે. દેલીકટમાં બે નાનાગોટા હતાં છે. દેલીકટથી દક્ષિણે બેપુરના બંદરે દેલીકટ મહેતા માલ

ઉત્તરાવાની ભેગપણ છે. ૧૯૩૩-૩૪ માં ક્ષતિકટના બંદરે ૫૧૪ રીમરો કુલ ૧૧,૧૫,૧૧૮ ટનની આવી હતી મુખ્ય નિકાસ કાંચ, હાથપાત્રી લાકડું, કાપડાં, કોફી, ચા, મરી, કુક, રબર, રંગીનાણા વગેરે મહાજારની પેાચા છે. પરદેશી સીધા બહુ જાયી વસ્તુઓ આવે છે. કાપડ, સીમેન્ટ, ખાંડ, ખનૂર કેરોસિન તેવ નાના નવામાં પરદેશીઓ આવ્યાન કરાય છે. ક્ષતિકટમાં ગુજરાતના વેપારીઓ મુખ્યત્વે વેપાર કરનારા છે. હાં ગુજરાતીઓનાં બંધાવેલાં ૭૦૦ વસીા ભૂનાં મેનમરિટો છે. મેન્ગ્રોલી નળીઓની, લાકડાં વહેરવાની અનેક મીટો આ સહે-રમા છે મહાજારી વસતી બહુ મરીય છે

ક્ષતિકટથી ૬૦ માઈલ દક્ષિણે કોચીનનું મોટું બંદર આવ્યું

છે મહાજારમાં કોચીનો મોટું બંદર છે.

કોચીન

મદ્રાસ પંજી એના વેપાર બીજે નબરે આવે છે. કોચીનના હરીઆમાંથી નીક-

ળેલા કુદરતી જળમાર્ગો દ્વારા અંદરના ભાગમાં મહાવાઓથી મુખ્ય વેપાર ચાલે છે. કોચીનના રેલી રાજ્યથી તે તાવરેકારના રાજ્ય મુખી આ જળવહેવારની કુદરતી ખાડીઓ છે. કોચીન રાજ્યમાં આવેલું આ બંદર બ્રિટિશ છે. એને મુદારવા માટે સાત ઉપરના મોટા બંધકામો કરીને આ બંદરે બારે માસ માટે ઉપયોગી બન્યું છે. મુંબઈ કરતાં કોચીન એકઠની વલ્લે માઇલ નજીક પડે છે કોચીનો એકનના માર્ગમાં કોચીના કરનાં આ બંદર રબર માઇલ નજીક પડે છે આથી આ બંદરના નિકાસ માટે ભવિષ્યમાં મોટી આશાઓ રહે છે. આ બંદર તાવરેકારનું પશ્ચિમ મુખ્ય બંદર ગણાય છે. આ બંદરને મુદારવા માટે કૌંક રૂપિયા એટલું ખર્ચ થયું છે. આ બંદરમાં કિંવ ધરાવનાર બ્રિટિશ, તાવરેકાર અને કોચીનનાં રાજ્યોએ સંમુક્ત ખર્ચ કર્યો છે. બંદર સાઉથ ઇન્ડિયન રેલ્વેથી જોડાયેલું છે કોચીનના બંદરના માર્ગને હોડો મોટીને પડોને બનાવેા છે આથી રીમરો અંદર આવી શકે છે

કોચીનમાં લાગા કંબીનું મોટું સાલુનું કારખાનું છે. તેલની અને લાકડાં કાપવાની મિટો છે કોચીન સેટર અધુરું બ્રિટિશ અને અધુરું રાજનું છે. કોચીનમાં ગુજરાતી વેપારીઓના હાથમાં બંદરી વેપારને મુખ્ય ભાગ છે. રેલી વધા મુરોપિયન મેન્જર કોડ કામચંદ્રી છે. મુખ્ય નિકાસ મરી, કાપડાં, કાપડાનું તેલ, કાથા, કાથાની બનાવટો આમદાનીમાં વિસાચની બનાવટની

પરદેશી વેપાર—

વસ્તુઓ, ચોખા, ખાંડ અને ખનૂર છે. ૧૯૩૦-૩૧ માં વેપાર હાથ પાંચ લાખ ટનનો હતો ૧૯૩૪-૩૫ માં આઠ લાખ ટનનો વેપાર થયો છે આ બંદરે હવે પ્રવાસી મોટી રીમરો નિયમિત પ્રવરતીએને લાવ-વહાવ કરે છે.

૧૯૩૨-૩૩ માં ૬૧૬ રીમરો ૧૪,૩૨,૭૭૭ ટનની અને ૧૯૩૩-૩૪ માં ૬૭૫ રીમરો કુલ ૧૬,૭૬,૭૪૭ ટનની આવી મઈ હતી.

તાવરેકારના રાજ્યનું આ બંદર છે. અલપપ્પ સેટ્ટેરમાં હરિયાની કુદરતી નહેરો રત્નાએની બાનુમાંથી વહે છે એમાંથી નૈઋત્યો પસાર થાય છે. અલપપ્પ સેટ્ટેરની વસતી અલપપ્પનું બંદર ૪૩,૮૦૦ ની છે કોચીન અને અલપપ્પ વચ્ચે હરિયાની કુદરતી નહેર ઉપર નારી-એનાં માંડ વનો છે આથી નાળીયેરના છાંયકાળોને માગે અત્યંત મુંદર લાગે છે. અલપપ્પનું બંદર મારે માસ માફ રહે એટલું છે બારમાસે વલ્લે લાખ ટનની રીમરો આ બંદરે આવે છે મુખ્ય નિકાસ કાથાની વસ્તુઓ, મરી, કાપડા વગેરે છે આ બંદર ઉપર ગુજરાતીઓનું વેપારી પ્રાપ્ત્ય છે, પરંતુ આ બંદર રેલ્વે જોડાયેલું નથી મુંક અને એલથી આ બંદરથી થડે છે પરદેશી માલ આ બંદરે હોવાનો નથી

તાવરેકારનું બીજું બંદર છે. રેલ્વેથી દીવાલમની સાથે જોડાયેલું છે. હરિઆઇ કુદરતી નહેરો માર્ગે બોટો માટે છે. મુખ્ય ઉલોમો કાપડાંના વણાટ, માંચટોની નળી-યાંત્રી મિલો વગેરે છે. સહેાથી પોણો માઇલ દૂર રીમરો ૬૭૧ રહે છે. પાકેથી વેપાર નચ્ચે છે.

કન્યાકુમારી બ્રિટિશને લાંક જોનાંગી રીમરો સુધીકોચીનને કિનારે લાગે છે આવાજ વર્ષે કરમીયાન આ બંદર મુલ્ય રહે છે. મદ્રાસ ને કોચીન પછી ઇલાહાના આ નીલ બંદરની વસતી ૧૦,૦૬૨ની છે. સાઉથ ઇન્ડિયા રેલ્વેનું મોટું મથક છે. એનું બાર્ડ બીજું હોવાથી રીમરોને પાંચ માઈલ દૂર ઉભું રહેલું પડે છે. બારને મુદારવા અને માલ રાખવા માટે જોતામ અને હક્કા બંધવાની સમગ્ર સારા ખર્ચ પછી કરવામાં આવી છે મુંક પછી બંદરને મુદારવા મોટા પાયે મેળનાએ અમલમાં મુકારો. આ બંદરને વેપાર એકંદરે સારો છે કપાસ, ચા, એલથી અને બીલ કાચી વસ્તુઓ જાપાન અને મેટ્રિલન માટે થડે છે. ત્યાંની આવાલ નિકાસ નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	આયાત (પૌન્ડમાં)	નિકાસ (પૌન્ડમાં)	કુલ (પૌન્ડમાં)
૧૯૩૦-૩૧	૧૨,૫૨,૦૫૩	૨૪,૦૨,૩૭૩	૩૬,૫૪,૪૨૬
૧૯૩૧-૩૨	૧૦,૪૫,૦૬૨	૧૬,૬૮,૪૨૫	૨૭,૧૩,૪૮૭
૧૯૩૨-૩૩	૧૦,૭૫,૧૦૩	૧૭,૦૦,૮૧૧	૨૭,૮૩,૪૪૪
૧૯૩૩-૩૪	૮,૧૪,૫૫૫	૧૬,૮૨,૨૪૩	૨૫,૦૧,૭૯૬

૧૯૩૩-૩૪માં કુલ ૪૬૧ રશીમરો (૧૪,૪૮,૫૯૮) ટનની આ બંદરમાં આવી હતી.

સાથે ઇન્ડિયાનું છેલ્લું રહેશન છે. રમિકરમના બેટની ઉપરે આવેલું છે. અહીંની અને સીંચેલીની વચ્ચે રા માઇલની ખાડી છે. જેમાં દરરોજ રશીમરો પેસાજોને લઈ લોકામાં 'ટલામનાર'ની રેલ્વે ઉપર બેસાડે છે. ૧૯૧૪માં આ બંદરનું યુનુન થયું હતું. બંદર નાનું છે. ૧૯૩૩-૩૪માં ૪૦૭ રશીમરો ૧,૩૬,૩૧૬ ટનની આવી હતી. કુલ વેપાર ૧૦,૪૨,૦૫૩ ટોન-હોના હતો. ૧૯૩૪-૩૫માં ૩૬૬ રશીમરો ૧,૩૮,૭૫૩ ટન વાનની આવી હતી. કુલ વેપાર ૯,૩૦,૨૦૦ ટોનનો હતો.

મકાસ ઇલાકાના તંત્રીનું આ મુખ્ય બંદર છે. એની વસતી ૫૫,૦૦૦ ની છે કારીફેલા બંદરથી આ બંદર ચૌદ માઈલ દૂર છે આરમાં માલ ઉતારવાની અને ડકાની સગવડો છે સાથે ઇન્ડિયન રેલ્વે આ બંદર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. દક્ષિણના તંબાકુની પેદાશવાળા માનની તમાકુ નદી-માર્ગે આ બંદરે પહોંચતી થાય છે બંદરથી બે માઈલ દૂર રશીમરો ઉભી રહેવાની સગવડ છે. લોકો સાથે આ બંદરનો વડાલનો મોટો વેપાર છે. ખંચ માઈલ દૂર નાગોર ખાતે નેગા-પદ્મનો ધણેખરો માપ ઉતરે છે. વિલાયતથી મુખ્ય આવેલી મલાયાની ટપાલ રેલ માર્ગને નેગાપદ્મ નજીક છે. ત્યાંથી પીનાંગ અને સીંગાપુરની રશીમરોમાં સીધી મૂકી વેચાય છે. કુલ ૧૪૦ રશીમરો ટન ૪,૯૮,૬૩૧ ની આ બંદરે ૧૯૩૩-૩૪ માં આવી હતી. આ બંદરથી સીંગાપુર તમાકુ મળે છે. બંદરથી ઠંભરો મહૂરો મલાયાના રખેરા બગીચાઓમાં કામ કાપા નજીક છે.

રેન્ડોના આ વિશાળ પડ મો. માઈલમાં છે. એની વસતી ૫૦,૫૦૦ ની છે. અરસામાર નદી ઉપર બંદર આનું છે. જે રેલ્વેથી સંબંધ ધરાવે છે. બંદરમાં મુશ્કેલી બાઈ હોવાથી વિલાયતનો વેપાર નથી; પરંતુ લોકો અને મલાયા સાથે મોખાનો વેપાર રેશી વહાણોથી થયવાય છે. મુખ્ય વેપાર મોખા, નાગર-વેલનાં પાન અને રેડાસિન તેલ છે. બંદરમાં તેલની મોટી ટાંકીઓ છે.

પાંડિચેરીની રક્ષિણે આનું છે. એ શહેરની વસતિ ૫૭,૩૫૮ ની છે. સાઉન ટુઈન્ટિયન રેલ્વેની મુખ્ય લાઇનનું એ રહેશન છે. રશીમરો એક માઈલ દૂર બાંગરે છે. ડકાઓ અને ગોદાઉની સાથે રેલ્વે જોડાયેલી છે. પૂર્વ તરફ રિવાઈટી રાખી છે. કઠાસોરના પોર્ટ એડિસારની મર્યાદામાં પોર્ટેનિયો અને તરમવાલેસના નાનાં બંદરો પણ આવી નજીક છે, તેમ જ ટંકુમાર અને વેરામાઓનાં બંદરો પણ એની જ સત્તા નીચે છે. આ બધા બંદરોમાં આવેલાં મીઠાનાં કારખાનાં ઉપર પણ કઠાસોરના કરતમનો અધિકાર છે. નિકાસ વેપાર મુખ્યત્વે સીંગાપુરનાં બીજા અને મલાયા માટે રશીન કાપડો છે.

મલાયાથી સેકેલી મોખાનીઓ અહીં આવે છે. ઈ. સ. ૧૯૩૪-૩૫ માં કુલ ૨૧૨ રશીમરો ટન ૭,૨૭,૬૬૩ ની આ બંદરે આવી હતી.

રેન્ડોના આ મુખ્ય બંદર કઠાસોરથી ૧૫ માઈલ દૂર આનું છે મકાસથી આ બંદર ૧૦૪ માઈલ દૂર છે. બંદર એકઠેર સારું ગણાય તેવું છે. ૩૦૦ ફીટ લાંબો ડકો માલ ઉપાડવાનાં વિનિયો સાધનો સહિતનો છે. શહેરમાં ૪૫,૫૦૦ માણસોની વસતિ છે. વિનિયો રેસાની અને રબર પાણીના નળો સહેરમાં છે. રશીમરો ડકાની તદ્દન નજીકે આવી શકે છે, પરંતુ માલ ઉતારવા અને ચકાવવાની સગવડ મહવાઓથી થાય છે. આ શહેરમાં ત્રણ કાપડની મિલો છે. ત્રણ મિલોમાં ૭૧,૭૫૨ હોર્સ છે. એની બનાવટનું કાપડ રેન્ડો સંસ્થાનોમાં મોકલવામાં આવે છે કાપડ વણવાની શુદ્ધિયોગ પણ સારો થાય છે. એક કારખાનામાં ખાનર માટે હાંકાની બુટી તૈયાર થાય છે. અહીં એક ચેમ્બર ઍર્લ કોમર્સ પલ્લે ડે ૧૮૧૫ થી રચાપાયેલી છે. કા-સલા આ છત્વાની વસતિ ૧,૮૩,૫૦૦ ની અને સેન્ટ્રલ ૧૫૫ મો. આઈલનું છે. રેન્ડોકરમ સત્તાની બંધાની ધોરણો ભૂલો છે. તેથી મારે તરફ મોટી બેસાડી છે. પેડિચેરીને સાથે ઇન્ડીયા રેલ્વે સાથે સંબંધ ધરાવે છે. મોટર બસો અને સોરીઓ પણ આસપાસના પ્રેસો સાથે સંબંધ ધારે છે મુખ્ય નિકાસ શીંગાપુર, આમરી કાપડ, ઘી, લસણ, બાંબા અને હાંકાઉં ખાતર છે. મુખ્ય આયાત માલ કપાસ, મોખા, બનાબ, સોનેન્ડ, લાકડું, કાપડ, રેસમ, ખાંડ વગેરે છે. રેલ્વે માર્ગદ આયાત થતા માલમાં કાલસો અને ખાંડી ગુણિતો મુખ્ય છે. પાંડીચેરી કી એટલે બંધાવ વગરનું બંદર છે. થલણ બ્રિટિશ રૂપિયાનું છે. આ બંદરનો વેપાર ત્રણ કરોડ ટોનનો છે. કુલ ૩૨૩ રશીમરો ૧,૦૪,૭૪૮ ટનની આ બંદરે આવી હતી.

પોન્ડીચેરી

મકાસ ઇલાકાની આ રાજ્યધાની કલકત્તાથી ૧,૦૩૨ માઈલ દૂર છે. બ્રિટિશનું હિન્દમાં એ જૂનામાં જૂનું શહેર છે. મકાસનું બારું કુરતી નથી. દરિયાના આ બારાને સુરક્ષિત કરવા માટે કિવાલો બાંધી કૃત્રિમ બારું બનાવવામાં આવ્યું છે. આ બારામાં ૨૦૦ એકર જમીન છે. ચૌદ રશીમરો એમાં એક સાથે રહી શકે છે. આ બંદર ઉપર સાત ડકાઓ ગોદાઉનો સાથે ખંચવામાં આવ્યા છે. માલ ઉતારવા ચકાવવાનાં આધુનિક સાધનો, રેલ્વેની સાઈડિંગો વગેરે રાખવામાં આવી છે. રશીમરો મહવામાં માપ ઉતારતી હતી, પણ ડકા ઉપર આવેલી ઉતારે તેવી પણ સગવડ છે. રાત્રિ દિવસ રશીમરોમાંથી રશીમરો તેલ ટાંકીઓમાં મૂકી સંકલની સગવડ પણ છે. નાનાં બીજાં ડકાઓ રેલ્વે સાધનાં છે. સૌથી ઉપર માલ મલાવવા ઉતારવાને કેનો ગોડાઉન છે. સોન એકરમાં ગોડાઉનો બાંધ્યાં છે. મકાસની બને રેલ્વેમાં સાઈફ ઇન્ડિયા અને સપનું મરાઠા રેલ્વેએ બારામાં સાઈડિંગ નાંખી છે. આખા મકાસ ઇલાકામાં માલ મોકલી મંગાવી શકાય છે. મકાસ પોર્ટટ્રસ્ટમાં ચૌદ સરોયો છે. તેમાં સુરોપિયન જનુમતિ છે. મકાસનો વેપાર નીચે મુજબ છે.

મકાસ ઇલાકાની આ રાજ્યધાની કલકત્તાથી ૧,૦૩૨ માઈલ દૂર છે. બ્રિટિશનું હિન્દમાં એ જૂનામાં જૂનું શહેર છે. મકાસનું બારું કુરતી નથી. દરિયાના આ બારાને સુરક્ષિત કરવા માટે કિવાલો બાંધી કૃત્રિમ બારું બનાવવામાં આવ્યું છે. આ બારામાં ૨૦૦ એકર જમીન છે. ચૌદ રશીમરો એમાં એક સાથે રહી શકે છે. આ બંદર ઉપર સાત ડકાઓ ગોદાઉનો સાથે ખંચવામાં આવ્યા છે. માલ ઉતારવા ચકાવવાનાં આધુનિક સાધનો, રેલ્વેની સાઈડિંગો વગેરે રાખવામાં આવી છે. રશીમરો મહવામાં માપ ઉતારતી હતી, પણ ડકા ઉપર આવેલી ઉતારે તેવી પણ સગવડ છે. રાત્રિ દિવસ રશીમરોમાંથી રશીમરો તેલ ટાંકીઓમાં મૂકી સંકલની સગવડ પણ છે. નાનાં બીજાં ડકાઓ રેલ્વે સાધનાં છે. સૌથી ઉપર માલ મલાવવા ઉતારવાને કેનો ગોડાઉન છે. સોન એકરમાં ગોડાઉનો બાંધ્યાં છે. મકાસની બને રેલ્વેમાં સાઈફ ઇન્ડિયા અને સપનું મરાઠા રેલ્વેએ બારામાં સાઈડિંગ નાંખી છે. આખા મકાસ ઇલાકામાં માલ મોકલી મંગાવી શકાય છે. મકાસ પોર્ટટ્રસ્ટમાં ચૌદ સરોયો છે. તેમાં સુરોપિયન જનુમતિ છે. મકાસનો વેપાર નીચે મુજબ છે.

અદ્રાદેસ

મકાસ ઇલાકાની આ રાજ્યધાની કલકત્તાથી ૧,૦૩૨ માઈલ દૂર છે. બ્રિટિશનું હિન્દમાં એ જૂનામાં જૂનું શહેર છે. મકાસનું બારું કુરતી નથી. દરિયાના આ બારાને સુરક્ષિત કરવા માટે કિવાલો બાંધી કૃત્રિમ બારું બનાવવામાં આવ્યું છે. આ બારામાં ૨૦૦ એકર જમીન છે. ચૌદ રશીમરો એમાં એક સાથે રહી શકે છે. આ બંદર ઉપર સાત ડકાઓ ગોદાઉનો સાથે ખંચવામાં આવ્યા છે. માલ ઉતારવા ચકાવવાનાં આધુનિક સાધનો, રેલ્વેની સાઈડિંગો વગેરે રાખવામાં આવી છે. રશીમરો મહવામાં માપ ઉતારતી હતી, પણ ડકા ઉપર આવેલી ઉતારે તેવી પણ સગવડ છે. રાત્રિ દિવસ રશીમરોમાંથી રશીમરો તેલ ટાંકીઓમાં મૂકી સંકલની સગવડ પણ છે. નાનાં બીજાં ડકાઓ રેલ્વે સાધનાં છે. સૌથી ઉપર માલ મલાવવા ઉતારવાને કેનો ગોડાઉન છે. સોન એકરમાં ગોડાઉનો બાંધ્યાં છે. મકાસની બને રેલ્વેમાં સાઈફ ઇન્ડિયા અને સપનું મરાઠા રેલ્વેએ બારામાં સાઈડિંગ નાંખી છે. આખા મકાસ ઇલાકામાં માલ મોકલી મંગાવી શકાય છે. મકાસ પોર્ટટ્રસ્ટમાં ચૌદ સરોયો છે. તેમાં સુરોપિયન જનુમતિ છે. મકાસનો વેપાર નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	આયાત (પૌંડ)	નિકાશ (પૌંડ)	કુલ	પોર્ટલેન્ડની પેદાશ	ખર્ચ
૧૯૨૨-૨૩	૧,૫૪,૨૦,૦૦૦	૬૧,૫૨,૮૨૬	૨,૪૧,૭૩,૫૬૬	૧,૮૬,૬૫૦	૧,૪૮,૬૦૪
૧૯૨૦-૨૧	૧,૬૨,૮૨,૧૧૦	૧,૬૮,૬૧,૫૬૬	૩,૩૧,૭૩,૫૫૬	૩,૩૦,૮૫૩	૨,૪૮,૬૩૬
૧૯૨૨-૨૩	૧,૨૦,૨૧,૪૫૪	૮૩,૦૦,૧૨૬	૨,૧૦,૬૧,૫૮૦	૨,૨૩,૬૮૦	૨,૪૦,૬૩૮
૧૯૨૩-૨૪	૧,૧૮,૨૨,૧૦૦	૮૦,૪૬,૪૬૬	૨,૦૫,૬૮,૬૬૬	૨,૧૬,૮૮૧	૨,૨૫,૦૪૫
૧૯૨૪-૨૫	૧,૩૪,૬૮,૫૬૬	૮૫,૪૦,૪૦૬	૨,૨૦,૪૪,૬૦૫	૨,૪૪,૫૪૦	૨,૨૦,૩૮૦

અગ્રામાં પ્રુથ આમદાનીની વસ્તુઓ મોખા, અનાજ, ફાવેલો, તેલ, ખાદ્ય, કાગળ, રહેણાંકી, લાકડું, ધાતુઓ, રંગો, ફાવેલો, કાપડ વગેરે અનેક પરોથી આંતરે છે. નિકાશ વેપારમાં સોંઘાણા, ચામડા, લકડા, તમાકુ, કપાસ, ધાતુઓ, હોદાનું બંધાણ, કાપડ, ખાદ્ય, કોરી, વગેરે છે. વિવિધપણી પરમારે માલ લઈને રદીમરે આવે છે. ઈ સ ૧૯૩૪-૩૫ માં આ બંદરની બંદર કુલ ૫૧૧ રદીમરે જળીસ લાખ ટનની આવી હતી.

મૂલ્ય નદીની ખીણ આ પ્રુથ બંદર છે. બીજવાદાથી એક પેદા રહેલો બંદર સારું લોકાયેથી છે રહેણાંકી સાધનિંગ હકા હપરે મહોંયાથી છે. બંદર ચાર

મહાલીપદ્મ નથી. મોદી રદીમરેના પાચ મહાં દૂર છે. રહેણાંકી પટે છે હકામો પલ બીજ વલ માધવ દૂર ખાદ્યા મહાલે આનમાં આનમાં છે મહાં ખુલેથી અને વલેથીથી ભરે છે. તેવાની ખતમાં સાગર સાધેનો સ વંધ વંધ પટે છે પરોસ સાધે વેપાર કાંડો અને કમનિય છે સોંઘાણા, જેરડીઆ અને જોગ એ પ્રુથ નિકાસની વસ્તુઓ છે. યાદેની વસ્તિ ૫૦,૦૦૦ ની છે. ૧૯૩૮-૩૫ માં ૩૪ રદીમરે કુલ એ લાખ ટનના વળનની આ બંદરે આવી હતી.

ગોદાવરીની ઉતરે આ બંદર આવેલું છે. વિજાગાપદ્મની રાધિયે ૮૦ માઈલ અને અગ્રામની ઉતરે ૨૦૦ માઈલ દુર આ બંદર છે બંદર કંઈ એવું ચાર નથી,

કેકનાડા હા પલ અગ્રામ ધવાકામાં પચરે નંદરે આવે છે મોદી રદીમરેને કિનારાથી ૭ થી સાલ માધવ દૂર છે. રહેણાંકી પટે છે. નામ મોદા મહાવની લંબરે હકા દુર માલ હોવાના કામે લાગી ન્ય છે આ લાગમાં પાણી ડીંગ હોવાથી વારંવાર 'ટુરેરોથી' ખાદી મોદવી પટે છે, નામ મોદા દર હકામોના સબુ મેરો માલ હોવાના વડાવા માટે છે, કેકનાડાની વસ્તિ ૬૫,૬૫૨ ની છે, કસમ કસ્ટોડો પોર્ટ એલિસ રહે છે હિંદી અને યુરોપીયન વેપારી મંદોગા છે આ બંદરથી યુરોપ ખાલે કપાસ, સીંગલ, એરડીઆનાં બોયા, ચંદે છે. મોખા પલ મોદા મહાલમાં મહાવમાં આવે છે. અમેરિકાની રહેણાંકી, લંબાથી ખાંડ, ૧૮૫ થી ધાતુઓ અને નર્મથી તથા બેલ્ચમથી લોકાની વસ્તુઓ, અને બીજ અનેક ચીજો આ બંદરે આવે છે અગ્રામથી કલકત્તા ની મોદી રહેણાંકી મોદી સાધા કેકનાડાથી એકાયેલી છે ૧૯૩૪-૩૫ માં ૧૦૮ રદીમરે ૮,૧૩,૫૫૧ ટન વળનની રદીમરે આવી હતી.

એ નવું બંદર છે બંગાળ અને નાગપુર રહેણાંકી એ બંદરે સોંઘાણું છે. એને વિજાગ્રા નંદા પલ એવેનો નંદા વિજાગ્રા

પદ્મની વસ્તિ ૫૦,૩૦૩ ની છે. કલકત્તાથી વિજાગાપદ્મ ૫૪૫ માઈલ રાધિયે અને કેકનાડાથી ૧૦૫ માઈલ ઉતરે છે આ બંદરથી એ માધવ દૂર આવેલા વેપાર માટે બંગાળ નાગપુર રહેણાંકી સધનં મરાઠા રહેણાંકી નંદાન વન્યુ છે મધ્ય પ્રાંત સાધે એક નાની રહેણાંકી આ બંદરે લોકાયેથી છે બંદરમાં સાલ અર્ધ રદીમરે નંદા રહે એકથી સગવડ છે વિજાગ્રાની ચાર કેન માલ હોવાના વડાવા માટે છે પ્રુથ નિકાસ મધ્ય પ્રાંતની મેગનિય ધાતુ છે હાટે, સરસી અને ખાંડ વિલાયત માટે તેમ અગ્રાથી પ્રુથ મહા (મદરાસ) પરોસ ન્ય છે. રંગુન સાધે વેપારમાં સંબંધ વડારે માટે છે ૧૧૬ રદીમરે ૧,૫૫,૬૮૮ ટનની ૧૯૩૩-૩૪ માં અર્ધ આવી હતી આ બંદરે સિંધિયા રદીમ મેગનિયની નાની રદીમરે બનાવવાનું નવું કારખાનું હાલ પુલેને લીધે સારાંસી સાધન નીને છે

આ બંદરની વેપાર ૨૨ માઈલ, વિજાગાપદ્મ ૧૬ માઈલ દૂર છે પરોથી વેપાર હમણાં થોડો મુરોથી છે, આમદાની માલ થોડો છે પલ હાટે, તેલ, સોંઘાણા અને **વિજાગાપદ્મ** નીમરવા બીજ મોદા મહાલમાં થડે છે હિંદી બંદરો વેપાર થોડો છે બંદર નાનું છે ૧૯૩૪-૩૫ માં માત્ર ૨૬ રદીમરે ૬૬,૧૪૩ ટન વળનની આવી હતી બંદરનો નિકાસ પનો નથી

ગંભીર પ્રાંતનું આ બંદર છે બંગાળ નાગપુર રહેણાંકી બેરોપુર રહેણાંકી માત્ર ૧૦ માઈલ દૂર છે મદરાસ, રંગુન અને લંકાનાં બંદરોથી ક્રોસીય થઈ **મેપાલપુર** આ બંદરે માલ આવે છે મહાલા અને સોંઘાણી આયાત અને નિકાસ થાય છે. રંગુનથી દર અગ્રામીને તાબીય, મદરાસી મહુદે લઈ નવા નિયમિત રદીમરે આવે ન્ય છે મેપાલપુરની ઉતરે ૨૫૦ માઈલ એલિસાનો કિનારો આવેલો છે એલિસામાં વાયાસોર, ચાંબાલી, કલક, કોંચાપેટ અને પુરી પાચ બંદરો છે.

માત્ર બંગાળ નદી ઉપર વાયાસોરનું બંદર આવેલું છે. યુરોપીઓએ એકો સત્તરમી સદીમાં કોરીઆ નાખી હતી કલકત્તાના નિકાસ પનો આ બંદર અંધ-કારમાં અટકાઈ મર્યું છે નદી કાંઠાથી યુરોપ મધ્ય છે. આથી બંદર તદ્દન નકાસું છે ખરેખરે રદીમરેનો આવાની નંદા બંદરની નીસાની તરીકે નાના નાના મહાવા હોવા રહેલા કેવાલ છે

ઓરિસ્સાના આ બંદર વેતરણી નદીને કાંઠે કંઠિ આવેલું છે. કલકત્તા સાથે એને રેલ્વી વહાણોમાં સારો વેપાર છે. પરંતુથી વેપાર બીજાકુલ નથી. મુખ્ય નિકાસ ચોખાની ચાંદખાણી અને આયાત મુર, કાપડ, કોરસિન તેલ, મીઠું, અને ખાદી ચુલ્લોચીની છે કલકત્તા સાથે નિયમિત પ્રવાસીઓ માટે બે રત્તીમર કંપનીઓની રત્તીમરો રાહદાઠ કરે છે. ૧૯૩૪-૩૫ માં ચાંદખાણીને કુલ વેપાર ૮૧,૪૩૦ પૌન્ડનો હતો. ૮૭ રત્તીમરો કુલ ૧૩,૫૪૫ ટનની આ બંદરે આવી હતી.

ફોક્સપોર્ટ બંદર ૧૯૨૪ માં બંધ કરવામાં આવ્યું છે. કલક, ઓરિસ્સાની રાજધાનીની વચ્ચે ૧૫,૦૦૦ ની છે. બંગાળ નામપુર રેલ્વેનું એક જ કંચન છે. નહેર કંટક અને વાદે ચાંદખાણી સાથે ભેડાયેલું છે. કંટક ફોક્સપોર્ટ મકરનું બંદર નથી.

હિંદોચાનું તીર્થંશ છે, બંદર તરિકે નજીવું છે. ૧૯૩૪-૩૫ માં કલકે રત્તીમરો ૪ લાં આવી હતી. બંગાળપુરી બેંગાલ નામપુર રેલ્વે ઉપર આવેલું છે. મુખ્ય વેપાર લાખો પાણીઓ ૬૨ વર્ષે આ બંદરે પકેલાકવાનો છે.

મુંબઈની સાથે હરીશપ કરતું આ હિંદનું મોટું બંદર બંગાળની રાજધાનીનું શહેર છે; પાંદ મુંબઈવેપારમાં એનાથી આગળ નીકળી નથી, કલકત્તા ૧૯૧૧ કલકત્તા સુધી હિંદની રાજધાની હતું. એનું રચાન તે પાંચ હિંદીએ લીધું છે. કલકત્તાની વસતિ ૧૯૪૧ માં ૨૦ લાખ, અને હમણાં ૨૫ લાખની છે. આ બંદરથી બૂટ, ચા, ફોલ્ડસાને મોટા લાભ તથા લોડું, અને પાણીની નિકાસ થાય છે. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે, બંગાળ-નામપુર, અને ઈસ્ટ બંગાળ રેલ્વે આ બંદરે અનેક ભનનો માલ માવે છે. ૧૯૩૩-૩૪ માં રેલ અને નદીથી કલકત્તામાં ૭૧,૩૬,૮૦૦ ટન માલ આવેલો હતો અને ૧૨,૧૨,૫૦૦ ટન માલ બહાર ગયો હતો, કલકત્તાની ૧૯૨૬ થી ૧૯૩૫ સુધીના વેપાર નીચે મુજબ છે:

૧૯૩૪-૩૫ આયાત		આમદાનીની મુખ્ય વસ્તુઓ		મમલત્તુ (બંધો) કિ. (પાંડ)	
કપાસ	(૫૨) ૪૬,૭૫,૩૪,૦૫૬	કપાસ	(૫૨) ૪૬,૭૫,૩૪,૦૫૬	૬૦,૩૦,૧૬૬	
માલુઓ	(૮૧) ૧,૭૫,૭૦૨	માલુઓ	(૮૧) ૧,૭૫,૭૦૨	૩૧,૪૬,૪૪૭	
તેલ	(ગિલન) ૧૦,૬૬,૨૭,૩૧૨	તેલ	(ગિલન) ૧૦,૬૬,૨૭,૩૧૨	૩૩,૬૬,૨૮૬	
ચંચો અને મીઠને		ચંચો અને મીઠને			
લગતાં ચંચો	.....	લગતાં ચંચો	.....	૬૩,૦૧,૫૧૨	
વસ્ત્રો, નાનાં ચંચો	.....	વસ્ત્રો, નાનાં ચંચો	.....	૧૨,૮૫,૫૪૩	
રસાયન અને રાસાયનિક પદાર્થો	(કપાસ) ૧૩,૮૮,૧૮૬	રસાયન અને રાસાયનિક પદાર્થો	(કપાસ) ૧૩,૮૮,૧૮૬	૮,૬૮,૭૧૧	
લોહાની વસ્તુઓ	.....	લોહાની વસ્તુઓ	.....	૭,૫૮,૧૧૧	
પેક કૌંઠો ગોરાકાની વસ્તુઓ	(કપાસ) ૮,૬૮,૦૦૦	પેક કૌંઠો ગોરાકાની વસ્તુઓ	(કપાસ) ૮,૬૮,૦૦૦	૬,૨૫,૮૧૧	
કાગળ અને પૂંથા	" ૮,૬૮,૦૦૦	કાગળ અને પૂંથા	" ૮,૬૮,૦૦૦	૬,૨૫,૮૧૧	
મોટર ગાડીઓ	મુખ્ય ૪,૪૩૩	મોટર ગાડીઓ	મુખ્ય ૪,૪૩૩	૫,૨૫,૮૪૦	
ગીનથી વસ્તુઓ	...	ગીનથી વસ્તુઓ	...	૫,૫૫,૮૪૪	
દારૂ	ગેલન ૧૨,૭૪,૦૧૪	દારૂ	ગેલન ૧૨,૭૪,૦૧૪	૫,૦૪,૫૦૪	
ચોખા	ટન ૫,૭૨,૧૮૦	ચોખા	ટન ૫,૭૨,૧૮૦	૨૭,૫૫,૮૪૩	

નિકાસ		નિકાસ	
બૂટની બનાવટો	ફેન ૭,૬૮,૮૧૩	બૂટની બનાવટો	ફેન ૭,૬૮,૮૧૩
કાંચું ભૂટ	" ૭,૧૫,૭૭૮	કાંચું ભૂટ	" ૭,૧૫,૭૭૮
ચા	" ૬૮,૬૧૧	ચા	" ૬૮,૬૧૧
કપાસ	" ૬,૧૨૨	કપાસ	" ૬,૧૨૨
ચોખા	" ૧,૦૬,૮૧૧	ચોખા	" ૧,૦૬,૮૧૧
દારૂ	" ૪૧,૬૫૬	દારૂ	" ૪૧,૬૫૬
આમદાની વસ્તુઓ	" ૨૫,૨૮૨	આમદાની વસ્તુઓ	" ૨૫,૨૮૨
લાખ	" ૧૬,૦૦૫	લાખ	" ૧૬,૦૦૫
ખાદર	" ૩૦,૬૧૮	ખાદર	" ૩૦,૬૧૮
ફોલ્ડસા	" ૨૦,૮૦,૧૦૭	ફોલ્ડસા	" ૨૦,૮૦,૧૦૭

વર્ષ	આયાત	નિકાસ	કુલ (પોન્ડમાં)
૧૯૨૬-૩૦	૧,૩૧,૦૪,૩૩૮	૬,૫૬,૫૪,૫૧૦	૧૫,૬૦,૫૮,૮૬૮
૧૯૩૦-૩૧	૩,૮૧,૬૫,૭૩૩	૧,૧૪,૦૦,૨૫૦	૧૦,૦૦,૬૫,૬૮૦
૧૯૩૧-૩૨	૨,૫૬,૬૮,૫૧૪	૪,૪૧,૬૦,૩૨૪	૭,૦૧,૬૫,૭૩૬
૧૯૩૨-૩૩	૨,૧૩,૩૨,૮૬૭	૩,૬૪,૭૨,૦૦૧	૧,૫૮,૦૪,૬૭૨
૧૯૩૩-૩૪	૨,૪૪,૩૬,૪૦૦	૪,૪૧,૭૦,૧૨૫	૧,૮૬,૧૦,૦૬૫
૧૯૩૪-૩૫	૨,૬૮,૩૩,૮૨૬	૪,૩૧,૪૬,૪૪૩	૧,૬૬,૮૦,૧૬૯

પોન્ડ ૧૦ વર્ષમાં રત્તીમરોની આમદાની ૧૦ મંત્રી વધી ગયું છે. ૧૯૩૪-૩૫ માં ૧,૧૮ રત્તીમરો બંધ લાખ ટન વજનની આ બંદરે આવી હતી. તેમાં કૃષિ કોષ્ટો ૨૩ લાખ ટન થયો હતો.

આ બંદરને વહિવટ પોર્ટલેસ કરે છે. હિંદી સમુદાયી લઘુમતિ છે. પોર્ટલેસી ૧૯૩૩-૩૪ માં ૨૧,૧૨,૨૨૨ પાઉન્ડ ૧૯૩૪-૩૫ માં ૨૨,૬૬,૪૮૪ પૌન્ડની વેપાર હતી. પોર્ટલેસના હાથમાં ૧૬ માઇલનો કિનારો છે. અને ક્રોંગ્ બ્લોન્ડ ડોક, પીબરપુર ડોક, એ બે મોટી ગોદીઓ અને અનેક બીબ નાના મોટા હક્કાઓ છે. પહેલા નંબરી બધી સગવડો કલકત્તા બંદરમાં છે કલકત્તાના બંદરનો રસ્તો સારો નથી. સાગરથી સાંકડો માર્ગ હુગલી નદીમાં કલકત્તા કિનારે આવે છે. એ માર્ગ ડ્રેનેરીથી આવે સાર રખાવેલો પડે છે. કલકત્તાનું બાર્ડ સરસ છે એમાં માલ દોવાવા યકાલવાની સગવડો પહેલા નંબરીની છે માલ ઉનારી સીધા રેલ્વેમાં ચડાવી શકાય છે. તેવી જ રીતે રેલ્વેના હવાઓમાંથી પરખારો રશીરોમાં માલ ચડાવી શકાય છે. માલ રાખવાનાં સેક્ટો વિશાળ ગોદાઉનો છે. જોડીઓ, હક્કાઓ, તેલના હક્કાઓ; વગેરે છે;લાખો છેલી દળનાં અનેક સાધનો પોર્ટ ડ્રેક્ટે રાખ્યા છે. માલ ૧૨૦ માઇલનો હુગલી નદીનો રસ્તો થયો અગવડભર્યો છે.

પૂર્વ બંગાળનું આ બંદર હર્ડ્યુકી નદીના મુખથી દસ માઇલ દૂર આવ્યું છે સોગમી સદીથી આ બંદરનો ઉપયોગ પોર્ટુગીઝ કરતા આવ્યો છે. આસામ અને પૂર્વેલ બંગાળના માલનું એ નિકાસ કારા આસામ-બેંગાલ રેલ્વે બંગાળ ખીણ છે. ચટગામની વસતિ ૫૩,૧૫૬ ની છે. નિકાસ વેપારમાં મા, તેલ, બોરાકની વસ્તુઓ તેલના, વખાણ વગેરે છે. મોટી રકમ બજાર રેલ્વેથી આવી પરદેશી ખાતે ચડે છે. પણ મુખ્ય નિકાસ તો ચાની છે પરદેશીથી આવ્યાત માલમાં ચાની પેટીઓ, કાપડ લોહા અને પોલાહની વસ્તુઓ ચાંચો, કાચ, બોખરા, રસાયનો વગેરે છે. ચટગામમાં ચાર હક્કાઓ છે. એમાં માલ ઉતારવા યકાલવાની સગવડો પૂર્વ બંગાલ અને આસામ રેલ્વેએ રાખી છે. માલ માટે કાપડાં પણ મુખ્ય બાબમાં છે. રશીરો ભારતીના સમયે બારાની બંદર આવી રહી છે. આ બંદરમાં પોર્ટ ડ્રેક્ટ છે. આ બંદરના વેપારની કિંમત ૧૯૩૩-૩૪માં ૪૬,૬૨,૧૦૬ પૌન્ડની પરદેશીની અને ૩૨,૨૬,૭૮૨ પૌન્ડની આંતર બંદરી વેપારની હતી પોર્ટ ડ્રેક્ટની વેપાર ૬૩ લાખથી આઠ લાખ રૂપિયાની દર વરસે થાય છે. બંદરમાં સારા વધારાના થાય છે. બંદર વિકાસ પામતું ભય છે.

બાઇબલ : ખ્રિસ્તીઓનું ધર્મ પુસ્તક છે. એમાં ઇશુ ખ્રિસ્તનું આજીવનચરિત્ર અને વ્યવહાર છે બાઇબલના બે ભાગો છે. જૂના કરાર અને નવા કરાર. જૂના કરારમાં અનેક દંતકથાઓ યાત્રુદિ કથાઓ પ્રાર્થનાઓ વગેરે છે. નવા કરારમાં બગવાન ઇશુનાં વચનો તથા સકલ કરેલાં કૃત્યો અને છેવટે કોસ ઉપર ચડવાની હકીકત આવે છે. આ ધર્મપુસ્તકમાં ગિરિમથનોના ચર્ચ ખંભોને અનુકૂલ આવે તેવાં છે બાઇબલ જૂની ગ્રીક ભાષામાં છે ઉદા સિસોપથી બજાયું છે કે બાઇબલમાં લાંબા સમય સુધી ગુપ્તતા વધારા થયા છે એને હાજુમાંની આજિવન ૧૫ લેખો ૧,૦૦૦ વરસો લાગ્યાં છે. રોમન કેથોલિકો બાઇબલના અનુવર્તનો સ્વીકારતા નથી. લેટીન બાઇબલમાંથી જ પ્રાર્થના કરે છે પ્રોટેસ્ટન્ટ માનવસાધના અનુવર્તનો સ્વીકારે છે. નવા કરારનાં પહેલાં ચાર પ્રકરણો ઉચ્ચ વિચારોથી ભરપૂર છે.

બાકુ : રશિયાના તેલના કુવાઓ મુખ્યત્વે આ પ્રદેશમાંથી નીકળે છે આ પ્રદેશ તેલથી ભરપૂર છે. ઇ. સ. ૧૯૩૪ માં ૧,૬૦,૧૬,૬૫૬ ટન તેલ મળ્યું હતું. બધા કુવાઓ ઉપર વિનળિય પંચો છે. બનતેલો બાકુ લેવા ૧૯૪૨ માં બજારદર પ્રયાસ કરેલ પણ તેમાં એમને નિષ્ફળતા મળી હતી. રશિયામાં બાકુ સિવાય બીબ નાનાં તેલક્ષેત્રો છે.

બાજરો : આ અનાજ હિંદના ધણા ભાગોમાં થાય છે એનો પાક મોટો છે. ભુવાર અને બાજરો સાધારણ વર્ષમાં વિશેષ વપરાય છે બાજરોના સુણે બજાર, હૃદયને પ્રિયકર, કાંતિકારક, અભિદીપક, ઉચ્છેપિતને ઠોપાવનારી અને પથવામાં ભરા ભારે છે. બાજરો અને ભુવાર ૧૯૪૧-૪૨ માં ૫,૮૦૦ ટન પરદેશી ખાતે કુલ કિંમત ૫૪ લાખ રૂપિયાનાં ચડ્યાં હતાં. આમાં અરબસાન ખાતે ૧,૨૦૦ ટન, એકન ખાતે ૮૦૦ ટન અને લંકા ખાતે ૨,૨૦૦ ટન થઈ હતી પાકનો ૬૦ ટકા લામ હિંદની પ્રજા બાઈ ભય છે.

બાટલીઓ : કાચનો આ ઉદ્યોગ આપણાં દેશમાં બહુ નાના પાયા ઉપર છે. એ ભેસ પકડતો નથી. મોટા ભાગે બાટલીઓ બપાવથી આવે છે. એનો ઉપયોગ હિંદમાં થરેથર છે આપણે ત્યાં થોડાં કાચનાં કારખાનાંઓ, પરંતુ સારી બાટલીઓ તૈયાર થતી નથી. હાલમાં મુલના સમયમાં બાટલીઓની પણ અછત થઈ પડી છે ઇ ૧૯૪૦-૪૧ માં ૬,૧૪,૦૦૦ શેસ બાટલીઓ કિંમત ૨. ૨૫ લાખની આવ્યાત હતી ૧૯૪૧-૪૨ માં ૩,૫૩,૦૦૦ શેસ બાટલીઓ ૧૪ લાખની કિંમતની આવ્યાત થઈ હતી હિંદમાં આ ઉદ્યોગનો વિકાસ કાચ પદાર્થો મુકળ મળતા ઠોપાથી થઈ રહે તેમ છે.

બાદશાહી (મોગલ) : હિંદમાં મોગલ બાદશાહોએ ત્રણસો વરસો સુધી શકવતિ રાખ્યું હતું. તેમની છઠી પેઢીએ બાબર ઈ. સ. ૧૪૮૩ માં નનમ્મો હતો. ઈ. સ. ૧૫૧૬ માં એણે હિંદમાં સવારી કરી ત્યાં પગપેસારો કર્યો. ઈ. સ. ૧૫૨૨ માં પાણીપતના યુદ્ધમાં હિંદના સુલતાન હુમાયુને લોટીનો એણે પરાજય કર્યો ઉત્તર હિંદમાં બાબરે રાખ્યું સ્થાપ્યું. ઇ. સ. ૧૫૩૦ માં બાબર મરણ પામ્યો. ઈ. સ. ૧૫૩૪ માં હુમાયુન ગાસીએ ઢોઠો એને રોશમાં પહોંચે હરાવી ધરાન નાસી બંગાળી ફરખ પાડી. ધરાનમાં સુલતાની એકીસી થયો, એટલે ધરાના રાજા એને મદદ આપી. હુમાયુએ ફરી હિંદમાં રાખ્યું સ્થાપ્યું. ઈ. સ. ૧૫૨૨ના નવેમ્બરની તા. ૨૩ના અકબરશાહ તકલન મોગલનો બન્યો નાસાભય કરતા હુમાયુને ત્યાં ઉમરકોટમાં થયો હતો. ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં નાની વયમાં એનો રાખ્યુંભિલેક થયો. અકબર લગભગ નિરપેક થઈ પડેલ વિદ્વાનોના સંગથી એણે બહુ જ્ઞાનસંપાદન કર્યું હતું. અકબરે ગુજરાત, બંગાળ, સિંધ, કાશ્મિર અફઘાનિસ્તાન, બહુમિસ્તાન ખાનદાન, અને હિલ્લમાં થોડાં દેશ છાડી લીધાં. હિંદને પ્રત્યે સમર્પિત દેખાડી રાખ્યુંત કન્યાઓ કાચે વિવાહ કર્યો. મોગલ બાદશાહીનો એણે પાંચો નામ્મો. એણે વિદ્વાનોને આશ્રય આપ્યો એણે દીનદયાહી નામે નવો ધર્મ સ્થાપ્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૬૦૫ થી ઇ. સ. ૧૬૨૭ સુધી અકબરના પુત્ર બહાદુરનો અગ્રજ હતો. એ સ્વભાવે મોટાદો અને હાકીઓ હતો એની હોમ મુજબના હાથમાં રાખ્યોને કારભાર હતો. ઇ. સ. ૧૬૨૮ થી ૧૬૫૮ સુધી સોમીન શાહબંદાન પાસાનહતું રાખ્યું રહ્યું. એણે લાખબંદેલ, આગ્રાનો કિલ્લો અને દિલ્હીનો કિલ્લો અને અબુરાસન બાંધ્યાં. એણે બ્રિટિશ, અફઘન, અર

છતાં, પણ કંઈકારમાં ધરાનીઓના હાથે એના સતત ખરાબથી થયા. ઘોરગંજેય પિતાને કેદ કરી બાળકોને મારીને છ ય ૧૬૫૮ માં તખ્તનશીન થયા. ૪૯ વરસ એણે રાબત્ય કર્યું. આ કદર મુખી અને અતિ શુદ્ધિમાન બાદશાહ હશે. ધર્મથી પણ ધણો હતો. એણે શીખો, રાખુતો અને મરાઠાઓ સાથે વિગ્રહ કર્યો. મરાઠાઓએ એને ભારે હંકાર્યો. એના સમયમાં મોગલાઓના મેળખથી પણ નબળા થયા. એના વંશને ધીમે ધીમે પૂતળા બેવા થઈ રહ્યા. છેવટે અંગ્રેજોએ 'હિંદુ' સામ્રાજ્ય મેળવ્યું.

પાઠ્યુ : એને દેશી ભાષામાં વાંસ કહે છે.

આ એક ભતના ભડા પાંચા ઊંચા ધાસ બેવા વૃક્ષની ભત છે. ધાસ જીવનનો અતિ ઉપયોગી પદાર્થ છે. એની ચટાઈ, ટોકચી, નાળાઓ, પખા, પુરાડી અને અન્યક વસ્તુઓ અને છે. કામળ બનાવવાનો માર્ગ પણ વાંસમાંથી નીકળે છે. વંશોચિત્ત નામની ઘોષથી પણ વાંસમાંથી નીકળે છે. ઇમારતી કામમાં અને બોટ ચલાવવાના વાંસમાં બાંધવામાં વાપરવામાં અને છે. લાકડી, લાકડી, ઘડાને શે. વાંસના અને છે. ચીનમાં એના બહોળા ઉપયોગ કરે છે. વાંસના કુંપળકં અધાણું અને મોરબાં બને છે.

પાર મહિનાનાં નામો :

પારમ્ની

૧ ફરવરીન	૫ અમરસ	૯ આદર
૨ આરદીનેહર	૬ શેહેરેવર	૧૦ કે
૩ મોરસ	૭ મેરે	૧૧ બહમન
૪ તીડ	૮ આવાં	૧૨ સાંકારમ

સુસમનાની મહિનાનાં નામ—

૧ મોદરમ	૫ જામીઉલઅમલ	૯ રમખન
૨ સર	૬ જામીઉલઆખર	૧૦ સવાલ
૩ રખીઉલઅવલ	૭ રખ	૧૧ રબલ
૪ રખીઉલઆખર	૮ રખાન	૧૨ રબલ

ખંભાળી મહિનાઓનાં નામ—

૧ વૈશાખ	૫ ભાદ	૯ પૌષ
૨ ભાદ	૬ આશ્વિન	૧૦ માઘ
૩ આષાઢ	૭ કાર્તિક	૧૧ કાંતુલ
૪ શ્રાવણ	૮ આશાઢવન	૧૨ ચૈત્ર

તેકશુ તથા કેનેડી મહિનાઓનાં નામ—

૧ કાંતુલ	૫ અષાઢ	૯ કાર્તિક
૨ ચૈત્ર	૬ શ્રાવણ	૧૦ માર્ગશીર
૩ વૈશાખ	૭ ભાદ	૧૧ પુષ્યમ
૪ ભાદ	૮ આશ્વિન	૧૨ પાપમ

તામિલ-મરાઠસમ મહિનાઓનાં નામ—

૧ અવની-ચિંગમ	૫ માર્ગશીર-ચુડ	૯ ચિત્ર-મેષમ
૨ પુરવતી-કની	૬ વૈશાખ	૧૦ વૈકાંતી-વૃષભમ
૩ અપરિત-વૃષમ	૭ માર્ગશીર-કંભ	૧૧ અની-મિથુનમ
૪ કાર્તિક-કેવ-કમિકમ	૮ પંચુતી-મીનમ	૧૨ આદિ-કાર્તિકમ

આલી : વિધાયની જગતે બાળી કહે છે. એ હવડી જગતના પેા થાય છે. એવું પાણી પદ્ય વડીકે ઉત્તમ છે. હિંદમાં પદ્ય એની પાસ થાય છે. ૧૬૬૧-૬૨ માં ૬૦-૬૧ બાળી કિમન ૧ ૬ લાખની પરદોશ બાને ચીડી હતી. હિંદમાં જોરાક વડીકે એ પદ્ય જાણીએ વપરાય છે.

આલી : આ ટાપુ બનાવી નજદિક છે. આમળ એ હિંદુ સંસ્કૃતિમાં ધામ હતું. રામાયણ, મહાભારત, ગીતાના પુસ્તકો પાણી ભાષામાં મળે છે. હમણા પ્રભુ સુરિયન થઈ ગઈ છે, પરંતુ હજી હિંદુ સંસ્કૃતિ ત્યાં જીવત છે. પાણી અને લખાઈ એવું સંસ્કૃતિ ૪,૦૦૦ થો મારાવડું અને વસતિ ૧૮ લાખની છે. હિંદુ નાટકો અને નૃત્યો અસલ સ્વરૂપમાં ત્યાં જીવા મળે છે.

બાળઉત્પત્તિ : યુવાન, તંદુરસ્ત અને ઉલોગી

હીને સુવાચક એ તંદુર સંહ્ય ક્રિયા. કાઠપણ વિરોધ તકલીફ વગર થાય છે. બાળકનું માનું પ્રથમ બહાર આવે છે. રાજની આડીઓ આવે છે, તેમ બાળક બહાર નીકળતું બધ છે. સ્વાભાવિક આ ક્રિયામાં કાઠ સહેજ તકલીફ આવે તો નર્સ અથવા સ્થાણી હાથ ઉપર ટોપાનું તેલ લગાડીને તે તકલીફ ઠીક કરે છે. નર્સ અનુભવી હોય તો બાળકનો જન્મ સાલ થાય છે. બાળક જન્મ થતા જ દેવા માટે છે. બાળકનો જન્મ થતા પછી એના શરીર ઉપર તેલ લોળી એને નવરાવી એના શરીર ઉપરની અશુદ્ધિઓ દૂર કરાય છે. નાહવા પછી બાળકના શરીર ગરમ માળણી વીંટાળીને નાના અલગ બીજાના ઉપર મુકાડી દે છે. એ સમયે બાળકને મધ અને થી ચટાડે છે, આથી ફક્ત સાંધે આવી બધ છે. બાળક જન્મ્યા પછી માતાને આરામ આપી લાખી નિદ્રા લેવા દે છે.

બાળકનો ઉછેર : બાળક નિદ્રા લઇને જાઉં કે એને

પેશાબ કરાવેલા એ પેશાબ ન છૂટે તો ગરમ પાણીમાં કપડું બીંભવી નીચેથી પેટ ઉપર મૂકવાથી પેશાબ છૂટશે. પાચખાડ ન આવે તો એરડીઈ તેલ દૂધ સાથે ચટાડે એટલે ઉતરશે. બાળકના મોઢા ઉપર એકાંડી એની થાસેલાસી કિયાને અગવડ ઉભી કરી નહિ. એનાં જસડાં પણ ઢીલાં, સુવાળા અને હુકે આપનાર પહેરાવવા છાતી, પેટ અને પગનાં તળિયાને હુકે. જાળી એણે માતાને ખૂબ આરામ અને હલકો જોરાક આપેલા માતાને શીકે આપેલા પણ સારી છે. તાલ સ્વચ્છ હવા મળે તેથી જન્મ્યાએ ખિલતું રાખવું. બાળકને નીચે દિવસે માટે બપોરવાણું શરૂ કરવું. બાળકને પહેરે દિવસે મોગડું પાણી આપે છે. માતાના રત્નને બરાબર ધોણે, સાંધ રાખવા એણે બાળકને નિયમ સુખ્ય મરવાવડું. પહેલા ૪૦ દિવસો બાળકે કલાકોને અવરે મરવાવડું. દરરોજ સરસીઓ તેલથી નાખ આલીસ કરી એને નવરાવડું. બાળકને પેટભરી સુવાડેડ, મચ્છર, માખીઓ દોરાન ન કરે તે ધ્યાન રાખવું. બાળકની ગોઠીમાં માકલું ન હોય, ને પણ ધ્યાન રાખવું. બાળક આખા દિવસમાં ૨૦-૨૨ કલાક જીરે જોવી, સગવડ રાખવી. બાળક મોઢું થાય તોપણ ૧૫-૨૬ કલાક સુવાડેડ એણે બાળકને માતાના દૂધ જેવો ઉત્તમ જોરાક બીજે કોઈ નથી, પરંતુ માતાને દૂધ જોડે હોય તો નાચના દૂધમાં અધુરું પાણી મિલાવી ચોડું ચોડું બાળકે કલાકે પીવાવડું. માતાએ થોડા મારસ મુખી અતિ મહેનત કામ કરવું નહિ. સાંધે જોળન, દૂધ, શાક અને ફળો લેવાં મોખા, પડું એવું જોળન પણ પથ છે. બિમાર માતાનું દૂધ બાળકને પીવાવડું નહિ. આઠ માસનું બાળક થાય, એટલે એને ફેરકીને નેરું પાણીમાં પડાવીને આપી શકાય. મોખાનું પાણી સાંધે નેરવીને સહેજ દૂધ સાથે મેળવીને પણ આપી શકાય છે. માતાને ફરી મધ રહે તો બાળકને મરવાવડું બધ કરવું. બાળકને એક તેજસ્વી યુવાન બનાવવા માતાપિતાએ નીચેના કથલા અમલમાં મૂકવા.

૧ બાળકને મારો નહિ, હક પકડે તો સાંત કરવા પ્રયત્ન કરો, ઉપેક્ષા કરતા કુદ્રિ વધુ સફળ નિવડે છે, શરમાવવાથી તે જાર શરમાશે

૨ માળ દેવી નહિ, આપણા કુટુંબની તોછડી રીતસરોથી બાળકને બચાવવા માટે તમે આચરણની રીતોનો અમલ કરો

૩ તોફાન એ બાળકોની સરસ દવા છે પરંતુ એમાય શીશન પાસન શીખવવું જોઈએ

૪ ત્યાં સુધી બાળક પોતાની મેળે શારીરિક સલામત ન થઈ શકે, ત્યાં સુધી એને સ્વીચગાઈથી નિયમિત નવરાવવું જોઈએ

૫ નાની ટેવ ન પાડતા દૂધ અને છાતીની ટેવ પાડવી

૬ બજારબરીએ, ડુકાન ન દોવા છતાં ખાવા ન આપવું

૭ બજારને મારવું નહિ, પ્રેમથી વસ કરવાં

૮ બજારની નીલેતુ મન ન થાય માટે બને એટલી રેકે વસડો ધેર બનાવવી

૯ કપડાં, પુતકા અને પોતાની જરૂરિયાતો બાળક ઠેકાણસર મૂકે એવી ટેવ પાડવી

૧૦ જૂઠું બોતલ, ચોરી મરથી, ધર્મ મરથી વગેરે અવસ્થાઓ માંથી એમને સાવધાનપૂર્વક બચાવી લેવાં

હા પ્રારંભિક બાળકો સાથે ત્યાં સુધી ખાસ સલામત રાખીને નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ, બાળકો તમારાથી કંઈ પણ ન છુપાવે એટલે તેમના વિશ્વસનીયતા જાગરવો જોઈએ, કાંચ કોષ્ટક નકારી સોજાવની અસર ક્યારેક જૂઠું કરી બેસે, તો પણ કુપાની ન શકે એટલા ચોકબા હિસાબે બનાવવા જોઈએ

માતાપિતા પોતાના પરદિન જીવનની, અને સાંસારિક બાબતો ખાસ કરીને બાળકો સાંભળે તેમ ન જ કરવી, આપણે માનીએ છીએ કે બાળકો આમાં શું સમજે? એમાં ખોટું પણ શું? પરંતુ આ સમજ બોધી છે, બાળકમાં કુતુહલવૃત્તિ ખૂબ હોય છે, અમુક વાત ન સમજતા તે એને સમજાવવા પ્રયત્ન કરવાના જ અને ૧૨-૧૩ વર્ષની ઉંમરે એ અલ્પસમજના યોગ્ય કુટુંબ, જૂનેજૂને ચક્ર નકારી સોજાવ માટે તે પરદિનજીવન સાંસારિક બાબતોનો જોડો મેળવે તો એના જીવનના નીતિનામો બી રોપાઈ જાય છે આપણી આવી સામાન્ય જાતની વગણું પણ બાળ માનસ ઉપર ફટકો આપે છે

નાના બાળકોને સિનેમા બતાવનાં માતાપિતા હરખે છે કે અમારો બાળક સિનેમાનાં તાબોને કેટલી સરસ રીતે ગાય છે અર્થે સમજ્યા વગરનાં ગીતો પણ બજાવવાનું ગમી જાય છે આપણી બાળકોને નિર્બળતા અને હાલવાલેકામથી બચાવવા જેવાંતેનાં ચલચિત્રો બતાવતા નહિ અવિશય શોખ આપને વૃક્ષાનકારક છે

ખરી રીતે તો માતાએ જ બાળક ગર્ભમાં રહ્યા પછી પોતાના જીવનને સાલ્તિક રીતે વાળવું જોઈએ ઉપર બાળક માટે આપણી સુધના પોતાના માટે યોગ્ય રીતે ઉદાત્તવી જોઈએ

અને બાળકના જીવન પછી પણ માતાએ એની રહે જ જાળવવાની જોઈએ યોગ્ય ઉંમરે એક એક નિયમના એને બાંધવો જોઈએ

આપણા હિંદુસ્તાનમાં બાળકોને વધારે પ્રમાણમાં છે બાળકોને કાલ આવનાં જ એમના ઉપર રોગોનો કુમરો શો થાય છે બાળકને સાતમે માસે કુદિયા કાલ આવવા માટે છે

જક્યાં કુલવા માટે છે, મરડો, દરન અને તાવનું જોર વધવા માટે છે ક્યારેક છલ મુગી આવે તો ટકણખાર મધમાં હાથ વીને આપવું જોઈએ

બાળકો શા માટે રોગ છે, તે આપણાથી ઘણી વખત સમજાતું નથી બને ત્યાં સુધી ખરે કારણ જાણવા પ્રયત્નો કરવા પેટ કુ ખતું હોય તો, (૧) સાધારણ રોગ કરવો, (૨) મીઠું ખૂબ છલું કરી, ગરમ કરી પેટ ઉપર, નાભીની આસપાસ ચોપડવું, (૩) એલવીના બે કાણ અને વરિયાળીના બે કાણ. છલ્યા વાદીને માતાના દૂધમાં આપવા

બાળકોને બનતાં સુધી થઈ પણ દવા દૂધ (માતાનું જ) અને મધમાં જ આપવામાં આવે છે

ખાંસી-બાળકો માટે આ રોગ ખૂબ જ ખરાબ છે ખાસ કરીને મોટી ખાંસમાં બાળકને સોસડું પડે છે તેના ઉપાય નીચે સુચ્ય છે (૧) વરોચાવનના બારીક બૂંટો મધમાં ચટાકવો (૨) કાણ અને ખરી સાફ ચોખાના ધોવામણમાં આપવું (૩) સુરવાળી હરડે અને એકીમધ ગરમ કરીને પાણીમાં ઘસીને તેમાં લગાર સિંધવ અને મધના ચગાકુ

જે બાળકોને સફર રેવ આપવો હોય તો નીચે સુચ્ય તેવાર થાય છે સુરવાળી હરડે ગરમ પાણીમાં ઘસીને પાણી (૨) સોનાકુળી (વી દીધાવળ) માં ગોળ નાખીને રંજિત દ્રમણે આપવો

આંધ્રીમાં માતાનો લાક હોય છે માતાને જો બાળકમાં વાયુકારક અને ઉષ્ણ પદાર્થ ખાય છે, તો તેનું દૂધ દૂધિત થાય છે આ દૂધ બાળકના મગજપટ પર અસર કરે છે

કાલ આવે છે ત્યારે બાળકોને આંધ્રી થઈ આવે છે, ત્યારે નીચે સુચ્ય ઉપાય કરવા (૧) પોલી કુંગરી પોલીક ચીરી નાકમાં પરી રાખી મુલા વી (૨) વળાગ મરી, પીપર, ટકણ ખારને હિ યોગેક સર્વ શરખા વળને લઈ બારીક વાળી એક વાલના આસરે કુંગળીના રસમાં આપવું (૩) લીલી પીપર, પીપળાની વડવાઈ, કેસર, અરીસું વગેરેને આકુના રસમાં બારીક કરીને આપવું (૪) સુરવાળી હરડે કંઠા પાણીમાં ઘસીને હૃદય ઉપર, છલ નીચે અને લગારેક છળને ચોપડવો

કરૂમ-બાળકોને જ આ રોગ વધારે પ્રમાણમાં થાય છે તેનાથી બાળક હંધમાં પણ જળી જાય છે બાળક મોટું હોય તો કમળકાકરી ઘસીને એટલે નીચે બૂંટો કરીને ખજાણવી મીઠાઈ ન ખવડાવવાથી કરૂમ નથી થતા મોટાઈ કાંતને પણ વૃક્ષાનકારક છે

આ થઈ જાવચિત્સાની વાત બાળકો જાણવું થાય, એટલે એને લાલ્લર તરફ લઈ જવું લાલ્લરમાં રસ આવનાં બાળકો થઈમાં હોરાન નહિ કરે બાળકોની નવરા બેસાડવું નથી, એમને કંઈક પ્રવૃત્તિઓ જોઈએ જ છેવટે એ કંઈ ન મળતા ભગિડો અને કંઈના કરો જાલમ રિરોમાં ઠામમાં મોકલવાં ત્યાં નાના બાળકની સોજાવની એ માનસિક આનંદ મેળવશે અને શારીરિક કાલો પણ મેળવશે આનંદ અને રમવાના બાળક સર્વને વહાણુ લાગે છે

અવિશય લાક પણ સારા નહિ, એટલે એમ નહિ કે બાળકને આજો દિવસ વરકોડ પણ સમય પ્રમાણે એમની સાથે સારી વર્તણૂક રાખવી અવિશય લાકથી બાળક ચીડિયું અને

કલ્યાણ' અને છે. માથાપા પલ્લુ આવાં બાળકોથી કંટાળે છે અને પ્રેમનું કેકાણું શૂણ્ય છે છે. ખાસ કરીને પિતાની નજરમાં નીચે ઉતરી જાય છે. માનસિક આનંદ ન મળવાથી બાળકને શારીરિક માંગીઓ પલ્લુ ભોગવવી પડે છે.

આબાકાલ ફેરોનજય સીએ પાંત્રાનાં બાળકો માટે થાય રાખે છે, એ થયું જ અહીંનારક છે હલકા કુળથી થાય રાખ-વાથી બાળકમાં કુસંસ્કારો જાય છે. બાળક માટે સાતાના દૂધ એવું કંઈ પણ લિંગકારક નથી.

બાળકને બને ત્યાં સુધી સુધી હવામાં રાખવાં ભેષ્યે, જનુઆરિયર વચ્ચે પહેરાવવાં ભેષ્યે, શરીરને લલ્લા તેવરી માલીસ કરવાથી બાળકની આમીકામળ બને છે પણ કંઈએમાં બાળકોને દૂધની મલાઇથી પલ્લુ નવહાલે છે, આથી રંગ ઉજ્જવો બને.

હવે માટે થજાને ત્યાં અરીસલ અને બાળાગોળી વપરાય છે. તે વાપરીને ભેષ્યે નહિ. એને સંપૂર્ણ રીતે ઉપવા રેવું ભેષ્યે. ત્યાં થોપાટ પલ્લુ કરવો નહિ માલ્લ અને અચરથી બાળકને રક્ષણ મળે તે માટે સુરક્ષિત જગ્યામાં બાળકનું પાચણું રાખવું.

ઉપરના સાદા નિયમો બાળકોના શારીરિક વિકાસ માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. આપણાં બાળકો આજે માનસિક વિકાસ પલ્લુ પૂરી મેળવી શકતાં નથી, એનું કારણ રષીન્ડવાય કાકુરના શબ્દોમાં કંટીને તે ને બાળકોને બાળકો તરીકે રહેવા દેવામાં આવે અને એમની છત્રાસાહિતિને સતોષવામાં આવે; તે બાળકોને પ્રશ્ન સાવ સહેલા બની જાય છે, યુસ્તીનો તો ત્યારે જ ઉભી થાય કે જ્યારે આવે એને સરકસનાં પચુઓની જે તાલીમ આપવાની પ્રયત્ન કરીએ. આજે આપણાં બાળકોના માનસિક વિકાસ માટે આ વસ્તુ તાલીમ આપવાની બોલી રીતે આવી આવે છે.

બાળકોને દૂધ આપવાનો કોડો : બાળકને કેટલું દૂધ અને તે કેટલી વાર આપવું, એનું પ્રમાણ આપણી માતાઓ ભણી નથી. નીચે આપેલ કોડોમાંથી એ સમજી શકશે.

દિવસે રાત્રે	૨૪	કર
૬૨ એકંદર	કલાકમાં	વખતે
બાળકની કેટલી કેટલી કેટલી કેટલી	કેટલી કેટલી	કેટલી
ઉંમર	કલાકે	વાર ?
૧ થી ૪ દિવસ	૨	૧ થી ૧૦
૫ થી ૭ "	૨	૧૦
૮ થી ૧૦ "	૨	૮
૧૧ થી ૧૪ "	૨	૮
૧૫ થી ૧૮ "	૨	૮
૧૯ થી ૨૨ "	૨	૮
૨૩ થી ૨૬ "	૨	૮
૨૭ થી ૩૦ "	૨	૮
૩૧ થી ૩૪ "	૨	૮
૩૫ થી ૩૮ "	૨	૮
૩૯ થી ૪૨ "	૨	૮
૪૩ થી ૪૬ "	૨	૮
૪૭ થી ૫૦ "	૨	૮
૫૧ થી ૫૪ "	૨	૮
૫૫ થી ૫૮ "	૨	૮
૫૯ થી ૬૨ "	૨	૮
૬૩ થી ૬૬ "	૨	૮
૬૭ થી ૭૦ "	૨	૮
૭૧ થી ૭૪ "	૨	૮
૭૫ થી ૭૮ "	૨	૮
૭૯ થી ૮૨ "	૨	૮
૮૩ થી ૮૬ "	૨	૮
૮૭ થી ૯૦ "	૨	૮
૯૧ થી ૯૪ "	૨	૮
૯૫ થી ૯૮ "	૨	૮
૯૯ થી ૧૦૨ "	૨	૮
૧૦૩ થી ૧૦૬ "	૨	૮
૧૦૭ થી ૧૧૦ "	૨	૮
૧૧૧ થી ૧૧૪ "	૨	૮
૧૧૫ થી ૧૧૮ "	૨	૮
૧૧૯ થી ૧૨૨ "	૨	૮
૧૨૩ થી ૧૨૬ "	૨	૮
૧૨૭ થી ૧૩૦ "	૨	૮
૧૩૧ થી ૧૩૪ "	૨	૮
૧૩૫ થી ૧૩૮ "	૨	૮
૧૩૯ થી ૧૪૨ "	૨	૮
૧૪૩ થી ૧૪૬ "	૨	૮
૧૪૭ થી ૧૫૦ "	૨	૮
૧૫૧ થી ૧૫૪ "	૨	૮
૧૫૫ થી ૧૫૮ "	૨	૮
૧૫૯ થી ૧૬૨ "	૨	૮
૧૬૩ થી ૧૬૬ "	૨	૮
૧૬૭ થી ૧૭૦ "	૨	૮
૧૭૧ થી ૧૭૪ "	૨	૮
૧૭૫ થી ૧૭૮ "	૨	૮
૧૭૯ થી ૧૮૨ "	૨	૮
૧૮૩ થી ૧૮૬ "	૨	૮
૧૮૭ થી ૧૯૦ "	૨	૮
૧૯૧ થી ૧૯૪ "	૨	૮
૧૯૫ થી ૧૯૮ "	૨	૮
૧૯૯ થી ૨૦૨ "	૨	૮
૨૦૩ થી ૨૦૬ "	૨	૮
૨૦૭ થી ૨૧૦ "	૨	૮
૨૧૧ થી ૨૧૪ "	૨	૮
૨૧૫ થી ૨૧૮ "	૨	૮
૨૧૯ થી ૨૨૨ "	૨	૮
૨૨૩ થી ૨૨૬ "	૨	૮
૨૨૭ થી ૨૩૦ "	૨	૮
૨૩૧ થી ૨૩૪ "	૨	૮
૨૩૫ થી ૨૩૮ "	૨	૮
૨૩૯ થી ૨૪૨ "	૨	૮
૨૪૩ થી ૨૪૬ "	૨	૮
૨૪૭ થી ૨૫૦ "	૨	૮
૨૫૧ થી ૨૫૪ "	૨	૮
૨૫૫ થી ૨૫૮ "	૨	૮
૨૫૯ થી ૨૬૨ "	૨	૮
૨૬૩ થી ૨૬૬ "	૨	૮
૨૬૭ થી ૨૭૦ "	૨	૮
૨૭૧ થી ૨૭૪ "	૨	૮
૨૭૫ થી ૨૭૮ "	૨	૮
૨૭૯ થી ૨૮૨ "	૨	૮
૨૮૩ થી ૨૮૬ "	૨	૮
૨૮૭ થી ૨૯૦ "	૨	૮
૨૯૧ થી ૨૯૪ "	૨	૮
૨૯૫ થી ૨૯૮ "	૨	૮
૨૯૯ થી ૩૦૨ "	૨	૮
૩૦૩ થી ૩૦૬ "	૨	૮
૩૦૭ થી ૩૧૦ "	૨	૮
૩૧૧ થી ૩૧૪ "	૨	૮
૩૧૫ થી ૩૧૮ "	૨	૮
૩૧૯ થી ૩૨૨ "	૨	૮
૩૨૩ થી ૩૨૬ "	૨	૮
૩૨૭ થી ૩૩૦ "	૨	૮
૩૩૧ થી ૩૩૪ "	૨	૮
૩૩૫ થી ૩૩૮ "	૨	૮
૩૩૯ થી ૩૪૨ "	૨	૮
૩૪૩ થી ૩૪૬ "	૨	૮
૩૪૭ થી ૩૫૦ "	૨	૮
૩૫૧ થી ૩૫૪ "	૨	૮
૩૫૫ થી ૩૫૮ "	૨	૮
૩૫૯ થી ૩૬૨ "	૨	૮
૩૬૩ થી ૩૬૬ "	૨	૮
૩૬૭ થી ૩૭૦ "	૨	૮
૩૭૧ થી ૩૭૪ "	૨	૮
૩૭૫ થી ૩૭૮ "	૨	૮
૩૭૯ થી ૩૮૨ "	૨	૮
૩૮૩ થી ૩૮૬ "	૨	૮
૩૮૭ થી ૩૯૦ "	૨	૮
૩૯૧ થી ૩૯૪ "	૨	૮
૩૯૫ થી ૩૯૮ "	૨	૮
૩૯૯ થી ૪૦૨ "	૨	૮
૪૦૩ થી ૪૦૬ "	૨	૮
૪૦૭ થી ૪૧૦ "	૨	૮
૪૧૧ થી ૪૧૪ "	૨	૮
૪૧૫ થી ૪૧૮ "	૨	૮
૪૧૯ થી ૪૨૨ "	૨	૮
૪૨૩ થી ૪૨૬ "	૨	૮
૪૨૭ થી ૪૩૦ "	૨	૮
૪૩૧ થી ૪૩૪ "	૨	૮
૪૩૫ થી ૪૩૮ "	૨	૮
૪૩૯ થી ૪૪૨ "	૨	૮
૪૪૩ થી ૪૪૬ "	૨	૮
૪૪૭ થી ૪૫૦ "	૨	૮
૪૫૧ થી ૪૫૪ "	૨	૮
૪૫૫ થી ૪૫૮ "	૨	૮
૪૫૯ થી ૪૬૨ "	૨	૮
૪૬૩ થી ૪૬૬ "	૨	૮
૪૬૭ થી ૪૭૦ "	૨	૮
૪૭૧ થી ૪૭૪ "	૨	૮
૪૭૫ થી ૪૭૮ "	૨	૮
૪૭૯ થી ૪૮૨ "	૨	૮
૪૮૩ થી ૪૮૬ "	૨	૮
૪૮૭ થી ૪૯૦ "	૨	૮
૪૯૧ થી ૪૯૪ "	૨	૮
૪૯૫ થી ૪૯૮ "	૨	૮
૪૯૯ થી ૫૦૨ "	૨	૮
૫૦૩ થી ૫૦૬ "	૨	૮
૫૦૭ થી ૫૧૦ "	૨	૮
૫૧૧ થી ૫૧૪ "	૨	૮
૫૧૫ થી ૫૧૮ "	૨	૮
૫૧૯ થી ૫૨૨ "	૨	૮
૫૨૩ થી ૫૨૬ "	૨	૮
૫૨૭ થી ૫૩૦ "	૨	૮
૫૩૧ થી ૫૩૪ "	૨	૮
૫૩૫ થી ૫૩૮ "	૨	૮
૫૩૯ થી ૫૪૨ "	૨	૮
૫૪૩ થી ૫૪૬ "	૨	૮
૫૪૭ થી ૫૫૦ "	૨	૮
૫૫૧ થી ૫૫૪ "	૨	૮
૫૫૫ થી ૫૫૮ "	૨	૮
૫૫૯ થી ૫૬૨ "	૨	૮
૫૬૩ થી ૫૬૬ "	૨	૮
૫૬૭ થી ૫૭૦ "	૨	૮
૫૭૧ થી ૫૭૪ "	૨	૮
૫૭૫ થી ૫૭૮ "	૨	૮
૫૭૯ થી ૫૮૨ "	૨	૮
૫૮૩ થી ૫૮૬ "	૨	૮
૫૮૭ થી ૫૯૦ "	૨	૮
૫૯૧ થી ૫૯૪ "	૨	૮
૫૯૫ થી ૫૯૮ "	૨	૮
૫૯૯ થી ૬૦૨ "	૨	૮
૬૦૩ થી ૬૦૬ "	૨	૮
૬૦૭ થી ૬૧૦ "	૨	૮
૬૧૧ થી ૬૧૪ "	૨	૮
૬૧૫ થી ૬૧૮ "	૨	૮
૬૧૯ થી ૬૨૨ "	૨	૮
૬૨૩ થી ૬૨૬ "	૨	૮
૬૨૭ થી ૬૩૦ "	૨	૮
૬૩૧ થી ૬૩૪ "	૨	૮
૬૩૫ થી ૬૩૮ "	૨	૮
૬૩૯ થી ૬૪૨ "	૨	૮
૬૪૩ થી ૬૪૬ "	૨	૮
૬૪૭ થી ૬૫૦ "	૨	૮
૬૫૧ થી ૬૫૪ "	૨	૮
૬૫૫ થી ૬૫૮ "	૨	૮
૬૫૯ થી ૬૬૨ "	૨	૮
૬૬૩ થી ૬૬૬ "	૨	૮
૬૬૭ થી ૬૭૦ "	૨	૮
૬૭૧ થી ૬૭૪ "	૨	૮
૬૭૫ થી ૬૭૮ "	૨	૮
૬૭૯ થી ૬૮૨ "	૨	૮
૬૮૩ થી ૬૮૬ "	૨	૮
૬૮૭ થી ૬૯૦ "	૨	૮
૬૯૧ થી ૬૯૪ "	૨	૮
૬૯૫ થી ૬૯૮ "	૨	૮
૬૯૯ થી ૭૦૨ "	૨	૮
૭૦૩ થી ૭૦૬ "	૨	૮
૭૦૭ થી ૭૧૦ "	૨	૮
૭૧૧ થી ૭૧૪ "	૨	૮
૭૧૫ થી ૭૧૮ "	૨	૮
૭૧૯ થી ૭૨૨ "	૨	૮
૭૨૩ થી ૭૨૬ "	૨	૮
૭૨૭ થી ૭૩૦ "	૨	૮
૭૩૧ થી ૭૩૪ "	૨	૮
૭૩૫ થી ૭૩૮ "	૨	૮
૭૩૯ થી ૭૪૨ "	૨	૮
૭૪૩ થી ૭૪૬ "	૨	૮
૭૪૭ થી ૭૫૦ "	૨	૮
૭૫૧ થી ૭૫૪ "	૨	૮
૭૫૫ થી ૭૫૮ "	૨	૮
૭૫૯ થી ૭૬૨ "	૨	૮
૭૬૩ થી ૭૬૬ "	૨	૮
૭૬૭ થી ૭૭૦ "	૨	૮
૭૭૧ થી ૭૭૪ "	૨	૮
૭૭૫ થી ૭૭૮ "	૨	૮
૭૭૯ થી ૭૮૨ "	૨	૮
૭૮૩ થી ૭૮૬ "	૨	૮
૭૮૭ થી ૭૯૦ "	૨	૮
૭૯૧ થી ૭૯૪ "	૨	૮
૭૯૫ થી ૭૯૮ "	૨	૮
૭૯૯ થી ૮૦૨ "	૨	૮
૮૦૩ થી ૮૦૬ "	૨	૮
૮૦૭ થી ૮૧૦ "	૨	૮
૮૧૧ થી ૮૧૪ "	૨	૮
૮૧૫ થી ૮૧૮ "	૨	૮
૮૧૯ થી ૮૨૨ "	૨	૮
૮૨૩ થી ૮૨૬ "	૨	૮
૮૨૭ થી ૮૩૦ "	૨	૮
૮૩૧ થી ૮૩૪ "	૨	૮
૮૩૫ થી ૮૩૮ "	૨	૮
૮૩૯ થી ૮૪૨ "	૨	૮
૮૪૩ થી ૮૪૬ "	૨	૮
૮૪૭ થી ૮૫૦ "	૨	૮
૮૫૧ થી ૮૫૪ "	૨	૮
૮૫૫ થી ૮૫૮ "	૨	૮
૮૫૯ થી ૮૬૨ "	૨	૮
૮૬૩ થી ૮૬૬ "	૨	૮
૮૬૭ થી ૮૭૦ "	૨	૮
૮૭૧ થી ૮૭૪ "	૨	૮
૮૭૫ થી ૮૭૮ "	૨	૮
૮૭૯ થી ૮૮૨ "	૨	૮
૮૮૩ થી ૮૮૬ "	૨	૮
૮૮૭ થી ૮૯૦ "	૨	૮
૮૯૧ થી ૮૯૪ "	૨	૮
૮૯૫ થી ૮૯૮ "	૨	૮
૮૯૯ થી ૯૦૨ "	૨	૮
૯૦૩ થી ૯૦૬ "	૨	૮
૯૦૭ થી ૯૧૦ "	૨	૮
૯૧૧ થી ૯૧૪ "	૨	૮
૯૧૫ થી ૯૧૮ "	૨	૮
૯૧૯ થી ૯૨૨ "	૨	૮
૯૨૩ થી ૯૨૬ "	૨	૮
૯૨૭ થી ૯૩૦ "	૨	૮
૯૩૧ થી ૯૩૪ "	૨	૮
૯૩૫ થી ૯૩૮ "	૨	૮
૯૩૯ થી ૯૪૨ "	૨	૮
૯૪૩ થી ૯૪૬ "	૨	૮
૯૪૭ થી ૯૫૦ "	૨	૮
૯૫૧ થી ૯૫૪ "	૨	૮
૯૫૫ થી ૯૫૮ "	૨	૮
૯૫૯ થી ૯૬૨ "	૨	૮
૯૬૩ થી ૯૬૬ "	૨	૮
૯૬૭ થી ૯૭૦ "	૨	૮
૯૭૧ થી ૯૭૪ "	૨	૮
૯૭૫ થી ૯૭૮ "	૨	૮
૯૭૯ થી ૯૮૨ "	૨	૮
૯૮૩ થી ૯૮૬ "	૨	૮
૯૮૭ થી ૯૯૦ "	૨	૮
૯૯૧ થી ૯૯૪ "	૨	૮
૯૯૫ થી ૯૯૮ "	૨	૮
૯૯૯ થી ૧૦૦૨ "	૨	૮

બાળમરુપ્રમાણ : હિદમાં બાળમરુપ્રમાણ પ્રમાણ વધારે છે. આ વિષય સંબંધે સારી રીતે જાણવાની જરૂર છે. આપણે દેશમાં થતી નથી. નવોગણને હોય સાધનોના અભાવે જાણનારો પ્રમાણ આપણે દેશમાં વધારે રહે છે. એક

હલર છવર્ગાં જન્મેલાં બાળકો લીકે એક વરસની ઉંમર પહેલાં અરી જનારાં બાળકોનું પ્રમાણ કેનેડામાં ૬૧, યુ સ્ટેટ્સ એકે અમેરિકામાં ૪૮, જર્મનીમાં ૬૦, સ્વિટ્ઝરલંડમાં ૫૩, એસ્ટ્રેલિયામાં ૩૮, બપાનમાં ૧૧૪ અને હિંદમાં ૧૬૭ નું પ્રમાણ આવે છે.

બાલુમા ટાપુઓ : બ્રિટિશ વેસ્ટ ઇન્ડિયામાં આ ટાપુઓ આવ્યા છે. આમાં વીસ ટાપુઓમાં વસતિ છે એનું સેન્સસ ૪,૮૦૪ છે. માર્શલનું છે કુલ વસતિ ૬૨,૭૦૬ માલ્ડીવોમાં છે. એની પેલાઈ ઈ. સ. ૧૬૩૩-૩૪ માં ૩,૩૮,૦૧૧ પોન્ડી અને ખર્ચે ૩,૧,૦૩૮૩ પોન્ડીનું હતું. નિકારા ૧,૮૦,૧૫૧ પોન્ડીની હતી આયાત ૬,૨૬,૭૩૧ પોન્ડીની હતી. મુખ્ય આયાત હારની મોટી આયાત ૩,૫૧,૩૦૨ પોન્ડીની થઈ હતી. એ રોશનિય ગણાય મુખ્ય નિકાસ તથા, વાહણી, લાકડું, રમણ, છીપા વગેરે હતી. આ બેટા એના ગવર્નરથી પ્રસિદ્ધમાં આવ્યા છે. ઈંગ્લેન્ડના રાલ આઈસમાં એકવર્ગ મિસિસ વોલસ સાથે વિવાહ કર્યા, એટલે એમને રાત્રિયામાં કરવો પડ્યો. આ ટાપુઓના એ ગવર્નર નિમણા છે.

બાહીરમ : ઇરાનના હારીમ શહેરમાં સૈયદ-અલીમામદનો જન્મ થયો હતો. એણે બાહાઈ ધર્મને પ્રકાશ કર્યો એને ઇરાનના રાત્રિયાધિકારીઓએ મરાવી નાંખ્યો એને બાળને નામે એળખવા હતા. એના પુત્ર બાહાઈરહાએ આ ધર્મપ્રકાશના વિકાસ કર્ય

વિકાસનેર : ગામપૂનાનાનું આ એક મુખ્ય રાજ્ય છે. એનું સેપ્ટર ૧૨ ૨૩,૩૧૭ મે. માલવનું છે. વસાન ૧૭ લાખની અને રાજ્યમાંની વિકાસની વસ્તી ૬,૨૭,૦૦૦ ની છે. હોટેલ માલવાની યોગે છે, મદારાજ માલવાના વસંત સોડક રાજ છે રાજ્યમાં દેવીનાં રણે છે, ખુ મતલબ નદીની નહેરોને વાળી ઘઉં ને કોડાની પેશાસ ખૂબ વધારવામાં આવી છે. આજરો, મક, જુવાર, કપાસ, સોરઠી, અથા વગેરેની પેશાસ છે. રાજ્ય પાસે બંદર નથી, પણ પોતાની રેલ્વે દોવાથી વેપારમાં સારાં સાધનો છે. મુખ્ય વિકાસનેર પદાર્થ હાલ છે. વિકાસનેર હાલ વનજાલ છે ઉદ્યોગમાં હાલ ૨૨૨૭ કરવાની મિલ, આઠાની મિલ, બરકત કારખાનું, બિન પ્રેસો, ખાંડની મિલ વગેરે છે, હાલની બે બેનને કાલકો ૪૧,૭૧૦ દન નીકળે છે. શુદ્ધિયોગેના વિકાસ માટે રાજ્ય પ્રયાસ કરે છે. પેશાસ લગભગ ૧૫ કરોડ રૂપિયાની છે.

બિજાપુર : આંધ્રપ્રદેશીય પ્રસિદ્ધ થયેલ દક્ષિણનું આ રાજ્ય ઉપર આરગંજે હતી હાલુ દળ. હવે આ શહેર મુખ્ય વિકાસમાં આનું છે, બિજાપુર હાલનું રાજ્ય ૫,૭૦૦ ચો. માલવ અને વસતી ૬,૭૫,૬૮૦ ની છે. બિજાપુર શહેરની વસતી ૪૮,૬૧૮ ની છે, જે મોટી અનાજ અને કપાસની બજાર ને રેલવેનું મોટું બંધન છે.

બિરઃ આ એક પ્રકારનું કંક છે. લાલ, પીળા અને રેશી થયે પ્રકારનું થાય છે. એનું સાક બને છે, પરંતુ એને મુખ્ય ઉપયોગ ખાંડ બનાવવા માટે થાય છે આ સીસેરોપીય ભવના બીટમાંથી કાન્સ જમની મોરોસોપીયા વગેરે દેશોમાં મોટી રકમની ખાંડ તૈયાર થાય છે. જગતમાં અર્ધાં ખાંડ બીટમાંથી અને અર્ધાં શેરડીમાંથી નીકળે છે, મોરોસોપીયા હાલમાં ખાંડ એને પાકે થાય છે, બીટા કાંચમાંથી પાંચોડા રસ કાઢીને એને ચૂનાના પાણીમાં મેળવી મેલ કાઢી નીખી ખાંડ બનાવે છે હિંદમાં આંધ્ર આ ખાંડ મરુટી આવતી હતી. હાલમાં હિંદમાં શેરડીની ખાંડ મુખ્ય થાય છે, એટલે બીટા ખાંડ પાસાની નથી. સરકારે ખાંડને દર હંફેરે ૨૬ સેન્ટનું મોટું બંધન રાખ્યું આપું છે.

બિનહિંદી કંપનીઓનું કામકાજ :

સાલ	નવું કારખ	કુલ કારખ
૧૯૨૮	૬૫,૫૫૦	૫,૨૬,૨૮૪
૧૯૨૯	૧,૨૨,૧૧૪	૧,૪૦,૮૧૪
૧૯૩૦	૧,૧૭,૫૮૨	૧,૬૭,૪૪૮
૧૯૩૧	૬૫,૪૪૮	૭,૪૫,૬૩૮
૧૯૩૨	૭૭,૫૦૪	૭,૬૬,૬૦૬
૧૯૩૩	૮૮,૬૮૦	૭,૮૨,૨૧૫
૧૯૩૪	૧,૦૧,૪૦૧	૮,૩૨,૩૫૪
૧૯૩૫	૧,૦૬,૨૨૦	૮,૮૦,૭૫૭
૧૯૩૬	૧,૦૭,૪૫૫	૮,૮૭,૭૭૪
૧૯૩૭	૬૬,૫૫૩	૯,૨૬,૦૪૩
૧૯૩૮	૮૪,૬૬૫	૯,૪૩,૧૦૨

બિલ એન્ડ એક્ચેન્જ : રેશી પરદેશી દુકાને Bill of Exchange કહે છે. આના ધારણે કરાવેલી ચુનો નાણાં આપવાને એ કાર છે. આ મુદતી નાણાં બરવાના દરખાસ્ત દ્વારા સરકારી કાયદા મુજબ રકમ લખાડેલા પડે છે. રકમ જેમ મોટી તેમ રકમ ખૂબ વધારે પ્રમાણમાં લાગે છે. આમાં દરખાસ્ત કરી આપનાર બંધનની સાખ પ્રમાણે સામે પડે

નાણાંની રકમ અને મુદત તેની સામે નથી કરે છે પછી નાણાંની વિનમ્રતા આપવાની સારત કરેલા દરખાસ્ત દેલવાર તેલવારને લખી આપે છે. આ નાણાં મુદતે અથવા મંગલકી કરે એવી જે પણ સારા દોષ તેવી સરતે લાત સમયમા આસામી અથવા તેણે મન કરી આપેલ સમયને નાણાં ચૂકાવી દે છે. પરદેશી દુકાને દેખાડે થતાં આસામી તેના ઉપર રવીકારક, જે પ્રમાણે લખી આપી મુદતમા નાણાં ચૂકવી આપે છે નથી ચૂકવતા તે તે દુકાને સામગ્રી થઈ પાછી લય છે. આ દુકાને ના રવીકારક તેને મોટી રવીકારકને અધિકાર કરાવનાર વધારે પાસે મોંઘણી કરાવી સત્તાવાર પ્રમાણપત્ર મેળવાય છે. મુદત વધારવાની સમયક બને પાર્ટીઓની સમજૂતી થઈ શકે છે. બિલ એન્ડ એક્ચેન્જ અને જોખમી વીમાની પોલીસી સાથે દુકાને હોય તેને રાકમુંગેટરી બિલ એન્ડ એક્ચેન્જ કહે છે

બિલ એન્ડ લેડિંગ : રશીમરમાં માલ ચડાવવા પછી રશીમર કંપની રાખ્યે મોડીને રશીમરમાં થકેલા માવની પહેલે લખી આપે છે બિલ એન્ડ એક્ચેન્જની પહે બિલ એન્ડ લેડિંગ પણ Negotiable Instrument Act મુજબના દરખાસ્તે બેન્ક રવીકારે છે, પરંતુ સામે દરખાસ્ત વીમાની પોલીસી હોય તે બેન્ક એના ઉપર નાણાં આપે છે, માવને રશીમરમાં સારી સમયસરે આલાવે મુકદ્દાન થાય તે રશીમર કંપની જોખમદાર રહે છે, માવની રશીમરે બંદરે પહેલેથી થી બિલ એન્ડ લેડિંગ બતાવી માવ પકાવનારને આટનીઓ એને કબજે લે છે. માવના મુકદ્દાન માટે રશીમર કંપની સામે દવા કરે છે. તે પરમેળે જતી લય છે માવ ચડાવના કરકમ દરખાસ્તમાંથી એની લયતે આપી ધરાવાની મેળવવી પડે છે તેના ઉપર જકાત હોય, તે ને કરકમને ચૂકવવી પડે છે, કરકમના લેખીત દરખાસ્તે સિવાય જેલ રશીમર કંપની માલ રવીકારતી નથી.

બિરિફ્ટ : ગેરો, સુછ આટામાંથી આ બિરિફ્ટ બનાવે છે. હિંદમાં હવે બિરિફ્ટનાં કારખાનાઓ ઘણા થયાં છે, જ્યાં પરદેશીની નીચે પ્રમાણે આપાત થયે હતી ગોળે લાગે યુ. કિંગમી આપાત થઈ હતી.

	૧૯૩૬-૪૦	
ઉંડવેલ	૨૮,૦૦૦	કિંમત ૨૫ લાખ
	૧૯૪૦-૪૧	
ઉંડવેલ	૧૮,૦૦૦	કિંમત ૧૭ લાખ
	૧૯૪૧-૪૨	
ઉંડવેલ	૬,૦૦૦	કિંમત ૬ લાખ

બિરમથ : એક જાતની ધાતુ છે. બીજી ધાતુઓ સાથે એને મેલ તારાજ થઈ લય છે. ૨ લાખ બિરમથ, ૧ લાખ રશીયું અને ૧ લાખ જસન મીલાવી એના અગના વગેરે બનાવે છે. હાલમાં મુક સમયે આ ધાતુને ખપ વધે છે એમાં બીજી ધાતુઓ મિલાવી અનેક જીને બનાવે છે, એ ઉપર રશીમરમાં સારસ દવા છે. આ ઉપયોગી ધાતુ છે.

બિહાર : બિહાર પ્રાંતમાં બિહાર તથા છોટા-નાગપુરનો સમાવેશ થાય છે. ૧૯૨૨ માં બંગાળની પુનર્વિભાજના અંતર્ગત બંગાળના અને સંજલપુરના ભાગરૂપ હતા. ૧૯૦૫ માં મધ્ય પ્રાંતની સત્તામાંથી સંજલપુરને બંગાળમાં નીચે મુજબે એનિસ્ટા પ્રાંત પણ તાબામાં પ્રાંત હતા. તેને હવે બુદ્ધ પ્રાંત બનાવવામાં આવેલો છે. બિહારની ઉત્તરે નેપાળ, પશ્ચિમે સંયુક્ત પ્રાંતો, મધ્ય દિગ્વિસ્તાર તથા મધ્ય પ્રાંતો, દક્ષિણમાં એનિસ્ટા તથા પૂર્વમાં બંગાળ છે.

આ પ્રાંતમાં વિવિધ પ્રકારનાં ફોર્મ અને શાકભાજી થાય છે. કાંઠા પર વરસાદ ખૂબ પડે છે, પણ બિહાર અને છોટાનાગપુરમાં યોગ્ય ઓછો પડે છે. બંગાળની ત્રણેય બોર્ડરમાં પાકે મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. આ પ્રાંતની હવા ખૂબ ગરમ અને ખૂબ ઠંડી છે, એટલે લોકો જમીનના લગભગ અર્ધાં ભાગમાં જોવાનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. સિમરેટમાં કારખાનું આવે તમામ કુના વાવેતરને ઉત્તેજન મળે છે. મોંધીરનું સિગારેતુ કારખાનું જમતમાં સૌથી મોટું છે.

૧૯૪૧ ની વસતિગણતરી પ્રમાણે બિહારની કુલ વસતિ ૩,૧૩,૭૦,૧૫૧ની છે. તેમાં ૧,૮૨,૨૪,૪૨૮ પુરુષો તથા ૧,૩૧,૪૫, ૭૨૩ સ્ત્રીઓ છે.

આખા પ્રાંતને વધારે ૧૨.૩ ટકા છે. ૧૯૨૧-૩૧ને વધારે ૧૧.૫ ટકા હતો. ૧૯૩૧-૪૧ દરમિયાન પ્રાંતમાં વસતિમાં વધારે થયેલું જુદું થયેલું છે.

પદ્મ ૧૭૧, ગંગા ૧૬૨, સાહબાદ ૧૬૮, સાલ્ ૧૫૦, અંબાલ ૧૧૭, મોંધીર ૧૨૧, સુરેન્દ્રપુર ૧૦૩, રાજગા ૬૧, ભાગપુર ૧૬૮, પુર્ણિયા ૪૦, સંતાપ પરમણા ૮૬, હાંસી બાગ ૧૫૪, રાંચી ૬૬, માનસુખ ૧૨૨ અને સિંચોળ ૨૩૧, ૧૨૩ નો પ્રાંતિક વધારો છે. આંધ્ર પ્રદેશ વર્ષ દરમિયાન વધારેમાં વધારે છે.

હિંદમાં થતા કાચા તથા અવરખનો મોટા ભાગ આ પ્રાંતની ખીણમાંથી મળી આવે છે. લોહ પથ્થર મળી આવે છે અને જમરોપરનાં લોહાનું તથા પોલાણનું મોટું કારખાનું પણ છે. કાચાને પુરિફિકેશનથી તથા બીજાં સ્વયંસેવકો તથા અવરખ હાલનીગમમાંથી મળે છે. છોટાનાગપુરમાંથી તાંબુ, મેંગેનીઝ તથા એલ્યુમિનિયમ મળી આવે છે. ૧૯૧૬ સુધી આ પ્રાંત સે. ગવર્નર તથા તેની કાઉન્સિલની સત્તા હેઠળ હતો, પણ ૧૯૨૧ થી ૧૯૩૫ સુધી ગવર્નર અને તેની કારાસરના તેને સંવિધન કોર્ટ હતો. તેમાં ૨૬ ખંડિયાં રાજ્યો સમાવેશ થાય છે. ગંગા નદીના કાંઠે આવેલ પદ્મ સુખ સહેર છે. મોંધીર તથા ભાગપુર બીજાં અગત્યનાં સહેરો છે. અંબા દિગ્વિસ્તાર તથા બોહો માટે અગત્યનું યાત્રાનું સ્થળ છે. જુદાંદેશ વિશ્વવિદ્યાલયના અવરોધે ત્યાં છે. છોટાનાગપુરની વસતી જુદી જ ઓછી છે, તેમાં જ સહેરો નાં ઠંડક મહત્વનાં છે-રાંચી અને હાલનીગમ. રાંચી હાલનાં રાજધાનીનું સહેર છે, બિહારમાં અનેક જંગલો લોકો વસે છે, ભાગ્યે ભાગ્યે પણ પશુ પોષાય છે, તેમાં પશ્ચિમ દિગ્વિસ્તાર મુખ્ય છે.

બિહારનાં સહેરોની વસતી નીચે મુજબ હતી. પદ્મ ૧,૭૫,૦૦૧, ગંગા, ૧,૦૫,૨૨૩, ભાગપુર ૬૩,૨૪૪ અને જમરો-પુર ૧,૪૮,૭૧૧. સહેરોની વસતીમાં સંપાદન બીજાં એ છે કે જમરોપુરની વસતી ૧૯૩૧ કાર્ય જમરોપુર થઈ ગઈ છે.

આખા પ્રાંતમાં ખૂબ જીવ વસતીવાળો વિભાગ સુરેન્દ્રપુર છે. તેમાં દર ચોરસ માઇલે ૧,૦૬૬ ની વસતી છે. ખૂબ ઓછી વસતીવાળો ભાગ પાવાગા છે. તેમાં દર ચોરસ માઇલે ૧૮૫ ની વસતી છે.

છોટાનાગપુરનો ઉચ્ચ પ્રદેશ જમતમાં સૌથી વધારે ખેતીનું મળતાં હોય એવા પ્રદેશ છે. અવરખનો તે જમતમાં તેને હાલમાં છે. આ ઉપરાંત મેંગેનીઝ, સોનું, કોમ્પાઇટ, રૂપું, નીકલ, તાંબુ અને સીસું પણ મોટા પ્રમાણમાં મળી આવે છે. જોડા, ગિરિડિહ, બેકાસ, રામગઢ, કરમપરા, ઉત્તરખીણ, ચોપ, ઘડોતેલી, ઓરોન્ગા, દેવાર, કાલ્કતગા અને કુદીતમાં કાચા મળી આવે છે. છોટાનાગપુર પ્રદેશમાં કિંમતી જંગલો છે, આ જંગલોનાં વિસ્તાર ૧૭,૫૬,૧૦૦ એકર અથવા ૨,૭૪૪ ચોરસ માઇલનો છે.

સુલ્કરેખા નદીની રેતીમાંથી સોનું મળી આવે છે. પદ્મ તથા મોંધીરમાંથી સુરેન્દ્રપુર મળે છે. બિહારમાં ૩,૭૦૦ ચો માઇલમાં જંગલો છે. આ પ્રાંતમાં ત્રણ કરોડ એકરમાં વાવણી થાય છે. તેમાં ૧ કરોડ એકરમાં ચોખા, ૧૦,૬૫,૦૦૦ એકરમાં મઈ, ૧૨,૬૮,૦૦૦ એકરમાં જવ, ૧૪,૭૭,૦૦૦ એકરમાં મકાઈ, રોડી ૫,૦૮,૦૦૦ એકરમાં, તલ ૧,૧૮,૦૦૦ એકરમાં, ચણા ૧,૪૪,૦૦૦ એકરમાં, અળસી ૫,૩૫,૦૦૦ એકરમાં, સરસીમાં ૪,૮૭,૦૦૦ એકરમાં, અથડ ૨,૮૨,૦૦૦ એકરમાં, તમાકુ ૧,૦૮,૦૦૦ એકરમાં, ફોર્મ ૩,૬૩,૦૦૦ એકરમાં, રાંચી ૫,૪૫,૦૦૦ એકરમાં વગેરે છે. આ પ્રાંત ખૂબ રસાયન અને ફળપુષ્પ છે. આમાં કુલ પચાસ એકર હવા અને નહેરોનાં પાણીથી ખીસવાય છે.

મેસર્સ લાનાનું લોહાનું કારખાનું આ પ્રાંતમાં આવ્યું છે. બીકે પણ આ પ્રાંતમાં મુખ્ય થાય છે. કાચા પણ આ પ્રાંતમાં મોટા ભાગે નીકળે છે. અંતર્યાની કાચાની ખાણો હિંદની પદાર્થોને મોટા ભાગ પૂરો પાડે છે. શ્રી મહાવીર રાખાને જમ પણ આ પ્રાંતમાં થયેલો હતો. લગભગ કુદક માંથી અથડ જલ નીચે કુદકમાં પડ્યા હતા. મગધ વંશના અધીકાર, મહાકુમાર વગેરે મહાસમ્રાટોની રાજધાની પાટલીપુત્ર એટલે પદ્મ હવે પણ બિહારની રાજધાની છે. અંબા એ હિંદુઓની મોટી વિશ્વભૂમિ છે. આ પ્રાંતમાં સરિન્દ્ર મોટું કારખાનું છે.

જુદાંદેશોમાં કાપડ વણવાને ઉદ્યોગ પ્રકૃષ્ટ છે. જા વરસે ૩ કરોડ રૂબડા સુધી અને ખાદે આવ્યાત કરાય છે. રેશમનો ઉદ્યોગ પણ છે. બીજાં જુદાંદેશોમાં પણ કાંઈ પ્રમાણમાં છે.

જમરોપુરનું લોહાનું કારખાનું દર વરસે ૫૫૪ લાખ ટન લોહાનું બાર લાખ ટન પાલાદ પેદા કરે છે. કુલ ખાંડની ૩૧ મીલોમાં ૧૯૪૧-૪૨ માં કુલ ૧૧,૭૩,૦૦૦ ટન ખાંડ પેદા થઈ હતી. ૩,૭૪,૦૦૦ ટન ગેસ થયો હતો. બિહારમાં ત્રણ જમતની મીલોમાં ૧૮,૦૮૦ રિપ્-હોલો હતી, ૨ કાપડની મીલો હતી. એક કાચળની મીલ હતી. કાચળીઆ નગરમાં સરિન્દ્ર, કાચળ, બીકે અને રસાયનો બનાવવાના ઉદ્યોગો રાખવામાં આવ્યા છે, બિહારમાં કાચ, ચીનીકામ, રસાયન, રસાયન, રિસાઈ, રંગ, સાદગા ઉદ્યોગો રાખવાની સારી કાચા પદાર્થોની ન્યવરસા છે. ૩૭ કરોડ કારખાનું છે.

રેલ્વેએ-ધરદ ઇન્ડીઆ બંગાળ નામપુર, બી. સી. રી. આઈ. રેલ્વે અને ઇ. એન્ડ ટી. રેલ્વેનું સાઈ સાપન છે.

બેન્જિન—બાજવપુર, ચંપાળ (ન્યા મહાત્મા-
એ સત્યાગ્રહ કર્યા હતા) હરમા, ગયા, હજારીગામ,
માનભૂમ, ગોગીર, સુરસપુર, પટના, પરાકા, પુરોનીઆ, રાંચી,
સયાઈ, પરાના, સાદન, સાહબાદ, અને સીગરૂમ એવા છે
બીજા : ચાના વૃક્ષો યુરોપમાં થાય છે એનું
લાકડું બહુ મજબૂત બને છે એમાંથી તેલ, પાણસ અને
સિકા નીકળે છે

બેન્જિન એને એનીનાઈન (Aniline)
પણ કહે છે રંગના ભદ્રાર જમીને એ કાતરના તેલમાંથી
આ પદાર્થ કાઢયો છે એનો પ્રાઇ રંગ હોનો નથી, પણ એને
પવન લાગે તો રંગ નીકળે છે એની ગંધ બારે તિવ્ર હોય છે
આ પ્રદોહ અને ઇષરમાં એ જલદી મળી ભય છે એ ભય કર
જો છે કાતરમાંથી બેન્જિન પાન થાય છે એને યુરોપમાંના
તેલના સાથે મેળવવાથી નાઇટ્રો બેન્જિન થાય છે આ નયારે
અસેડિક એસિડ, હોડુ અને ચુના સાથે મેળવે છે, ત્યારે એસિ
ટિક એસિડ બનવાની બને છે બેન્જિન અને એમેલીઆ મેળવી
ગરમ ગરમ બીજામાં નાખી એમાંથી બનીલીન તૈયાર કરે છે
આ બનીલીનમાં ક્લોરાઇડ એસિડ લાગમ મેળવવાથી ગુદર રંગો
ઉત્પન્ન થાય છે રેશમ, ડીનના વસ્ત્રો ઉપર આ પાકો રંગ આપે
છે જમીની આ રંગોનું સુખ્ય તૈયાર કરનાર છે જો કે
હવે થાઈ એ પ્રિન્ટમાં પણ તેવાર થાય છે આ રંગો
૧૮૪૦-૪૧ માં ૧૧૫૫ હબર રત્ન કિંમત ૧૮ લાખ રૂપિયા,
૧૮૪૧-૪૨ માં ૧,૪૨૦ હબર રત્ન કિંમત ૨૮ લાખ રૂપિયાના
આયાન થયા હતા યુદ્ધ પહેલાં રંગો સુખ્યત્વે જમીનીથી આયાન
કરના હતા હવે એટ-ટ્રાન્ પૂરા પાડે છે

બેન્જોઇક એસિડ આ દવા સુમાના બો
ચિરામના ટુગાન નામે જમીની રાગ છે એટલે લોગાન બને છે
ભનવરોના મૂંઝમાંથી પણ થાય છે
બેન્જોઇલ : આ કોવસના કામરમાંથી નીકળે છે
ન્યાનાથી જમીનો અગ્નિથી રંગો તૈયાર કરે છે જમીનો
રંગોના ભદ્રારો છે બેન્જોઇ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે એ પાણી
થી દહાયે અને બારે બાકરી મુખ થાયે છે ચળી, રાગ,
ગંધક, ફેરફાર આમાં તરત મળી ભય છે રંગના રસાયનોમાં
એનો ઉપયોગ થયો છે

બેન્જોલોન ઇંગલેન્ડ અથવા બેસોપોટેમીઆમાં
આ પ્રાચીન રાજ્ય આવેલું હતું ટાઇગ્રીસ અને યુક્રેઇન નદી
એની વચ્ચેનો દેશ આ થી ગ્રીસ રાજ્યનું અંતર રવાન હતું
એ યાદીગરોની પહેલાં બેસીટીઅન લેખનું રાજ્ય ઇયુ પહેલાં
૧૨૩૭ વરસથી તે ઇયુ પહેલાંના ૭૧૭ વર્ષો સુધી આ તુ હતું
બેન્જોલોનની પાસે આવેલું નીનેવા એ સામ્રાજ્યની રાજધાની
હતી એમાં સેમેરીટીસ રાણી બહુ શાકમાં થાઈ ગઈ
એમના પછી યાદીગરોના સામ્રાજ્ય તરત આખું નેનેમેસાર
(ઇ સ ૭૭૦) એનો સુખ્ય સમ્રાટ થઈ ગયો છે એના પછી
બાર સમ્રાટો થયા ઇ સ પૂર્વ ૫૪૮ માં ગ્રીસીઆના સામ્રાજ્યે
આ દેશ જીતી આ સામ્રાજ્યનો અંત આવ્યો હતો આ નીનેવા
અને બેન્જોલોનના ઇડેરા પૂરાન ત્વ વિનાએ સોરી કાઢ્યા છે
પ્રાચીન ઇગ્ગ રાજ્યનું એ ત્રિક છે આ એલ મોના મનિય
અંબી વાળા કરનાર હતા

બેરીઅમ આ એક પ્રકારની ધાતુ છે
બાર્ટન (Barry) માટીમાંથી એ મળે છે ઓક્સિજન-આય

વાયુ-જનાવવા માટે એનો ઉપયોગ થાય છે આમાંથી ઘણા
શારો પણ નીકળે છે બેરીઅમ નાઇટ્રેટ, બેરીઅમ કારબોનેટ,
બેરીઅમ સલ્ફેટ વગેરે જુદા જુદા ઉપયોગમાં આવે છે પહેલાં
શાર આવતસનાઈમાં નીચો રંગ આપે છે બીજો શાર કાચ
જનાવવાના કામમાં આવે છે ત્રીજો શારમાંથી રહેલો રંગ સરસ
બને છે હિંદમાં આ ધાતુ મળે છે મદ્રાસ ઇન્ડિયા અને
મધ્ય પ્રાંતમાંથી આ ધાતુ મેળવાય છે

બેલોડાના આ આપધી દિમાવધમાં ઘણી
થાય છે આયુર્વેદમાં એનો ઉપયોગ ભણતો નથી પરંતુ અગ્નિ
વૈયક પાસ, કંક, હૃદયની મજબૂતી વગેરે ઉપર વાપરે છે
દોષોપિધીમાં પણ એ સુખ્ય દવા છે એનો રંગ કાળો હોય છે

બેલઅનકેંગો આ બેલઅમનું આફ્રિકન
સરવાળ છે એટલે રોચકળ કુલ ૬૮૦૦૦ ચો માઇલ એટલે
બેલઅમથી ૬૦ મણ વધારે છે વસતી ૬૫,૬૦,૫૦૦ ની છે
બેલઅમની વસતીથી ૧૨ લાખની જ વસતી વધારે છે આ
દેશમાં તાકતુ તેલ (પામ તેલ) ૮૫,૩૨૨ ટન કપાસ ૧૫૦૩
ટન, ચોખા ૪૮૮૫ ટન, ચીરી ૬૮૨૬ ટન કોફીઆ ૧,૧૦૦
ટન, જુનું ૧૪,૩૫૫ ટન, પાક ૫,૭૩૭ ટન વિદ્યા થાય છે કેંગો
નામની નદીમાં ૬૫ મહા સુરી બોટો ૪૪ શકે છે દેશની
વસતી ખૂબ પગલ છે

બેલઅમ ફ્રાન્સ અને જમીનીની પાડોશમાં
આ દેશ આવેલો છે પશ્ચિમ યુરોપનું આ નાનું રાજ્ય ઉદ્યોગોમાં
બારે વિકાસ પામ્યું છે એ ઇ સ ૧૮૩૦ માં નિપરહેન્ડી જુદું
થઈ ૨૪૧૧ રાજ્ય બન્યું ૧૯૪૧ ના જોગરમાં જમીનોને એના
તરફ લાવ્યાનો ભગ કરી એના ઉપર આક્રમણ કર્યું બેલઅમ
શેરે બચાવ કરી જમીનોને વણા વિસેલા સુરી શાંકી રાખ્યા
હતા છેવટે ૧૯૧૮ ના નવે બરમાં જમીનોના અંતિમ પાંચ
થવા બેલઅમ સુધા થતુ બેલઅમમાં જમીનોમાંથી ઉતરેલા
ફોસ્ફોસ લોહિ અને લેગીનેલા વચ્ચેના વાતુન એમ બે ભાગના
લોહિ સા પથી રહે છે

બેલઅમ એ બંધારણીય વસતી પરા રાજ્ય સામ્રાજ્ય છે
રાજા, સીનેટ અને પ્રતિનિધિ સભામાં રાજ્યરવાના વહેવાળ છે
પ્રધાનમંત્રી રાજના અધ્યક્ષપદ નીચે શાસન કરે છે બેલઅમ
મતું સેનાઇક માત્ર ૧૧,૭૭૫ ચો માઇલનું છે વસતી ૧૬૩૩ મા
૮૨,૪૦૬૦ ની છે ખૂબ ગીચ વસતિ હોવાથી એ માઇલે
૭૦૦ એટલા માણસો વસે છે આમાંથી ૪૭૦,૫૫૮ એટલે ૬
૮૩૧ માત્ર બેરીઅમ એડામેથા છે ૧૪૬૬,૬૪૬ ઉદ્યોગોમાં,
૫,૬૬ ૩૪૦ વેપારમાં ૧,૭૩ ૦૩૦ રાજ્યની નોકરીઓમાં એડામેથા
છે રાજ્યની ઘણીજાની પ્રભ રોમન કેથલિક છે રાજ્યમાં સુખ્ય
ચાર વિશ્વવિદ્યાલયો ૩૧ હુનર ઉદ્યોગની કોળે છે રિપ્પાઈ
નિયાત છે લેકિંગ ઘણોજાનો ભાગ અમરસાન ધરાવે છે આ
નાના રાજ્યમાં લાયકેરીઓ છે રાજ્યે પ્રમતના ગરીબ, અસાધ
હીન રોગીય પેશન અને જુદોને જુદામાં મોઝે પેશનો આવપવાની
સગવડ રાખી છે લિબરારીઓ ત્યાં નથી

રાજ્યની આવક ઇ સ ૧૯૩૧ મા ૧૦ ૪૨ ૬૩ ૬૮ ૦૦૦
ક્રોનની હતી બજાર ૧૦ ૪૦ ૨૩ ૭૫ ૦૦૦ નું દેશનું કમ
૩૩ ૦૨,૩૦,૦૦ ૦૦૦ અને પરદેસી કમ ૨૨ ૧૫ ૭૦,૦૦ ૦૦૦
ક્રોનનું હતું ૧૯૩૫ મા આમાંનાની આવતી કિંમત ૧૦,૩૨,૫૦,

૦૫,૭૦૦ કાન્ડ અને નિકાસ ૧૬,૧૪,૬૨,૧૩,૦૦૦ કાન્ડની હતી. મુખ્ય આયાન કાચા પાતળાં (લોહાની થાડ) વગેરેની મુખ્ય નિકાસ પાકા પદાર્થોની હતી.

આ રાજ્યમાં ઘઉં, ૪,૧૦,૦૦૦ ટન, જવ ૧,૦૦,૪૦૩ ટન, યોરુડ ૮૩૦,૪૬૪ ટન, રાઇ ૫,૬૬,૬૬૪ ટન, બીટરૂંદ ૫૨,૭૧,૬૬૦ ટન પેદા થાય છે. કોલસો આ નાના રેલ્વેમાં ઘણા થાય છે. ૧૯૩૪માં ૨,૬૩,૧૫,૮૦૦ ટન બોટી કાઢવામાં આવ્યો હતો, ૪૩૫ લાખ ટન કોક તૈયાર થયો હતો. આ સિવાય એ ન વસતમાં પોલાદ ૨૬ લાખ ટન, લોડી ૨૬ લાખ ટન, ઘઉંનું પોચાદ ૨૨ લાખ ટન, તૈયાર થયું હતું. બેજીઅમમાં લોહાની વસ્તુઓમાં અનેક કારખાનાઓ છે. ૩૮ ખાડમાં કારખાના, ૧૩ સરકાર ખાડમાં કારખાના, ૨૧ દારૂની લાઇબ્રેરી મોટા કારખાના ૧,૪૫૩ દારૂની લાઇબ્રેરી, ૧૮ મશિન બનાવતી બીના કારખાના ૧૧ દિવાસીની મીલો હતી. બેજીઅમ પાસે કુલ ૩,૧૧,૦૦૬ ટનનાં ૧૩૬ વડાણો ટનાં, કુલ ૨,૬૮,૭૧૨ ટનની ૧૧૬ રીમરો હતી, ૩,૧૦૧ ટનની રેલ્વે હતી જે બજાબ ખનવાન રેલ મણાય છે.

ગેરમર મીલ : આ જાતનું પોલાદ ખાસ પદાર્થો અને ઇ. ઇ. ૧૮૫૬ માં ગેરમર નામે શોષકે આ જાતની પોલાદ બનાવવાની રીત શોધી કાઢી છે. આ જાતના પોલાદ બનાવવાની ખાસ લાઇબ્રેરી દરેક મોટાં કારખાનામાં થાય છે. જમ્મુસુરના વાના કંપનીના કારખાનામાં અને કંપકાંતાના હીરાપુરના કારખાનામાં આવી લાઇબ્રેરી છે. આ પોલાદમાંથી રેલ્વેના પાટા, રૈલર, બેજીઅર, રીમરોને મરવાનાં પદાર્થ બનાવે છે. આ પોલાદ તૈયાર કરવા માટે બધું લાઇબ્રેરી મોટાના મિશ્કરને ગાળે છે. એમાં પ્રમાણસર ઠંડા મૂકીને બહાર મેલવેલા કોપાસા (Carbon) નો અંશ જાળી નાખે છે, આમાં સ્વાપ્તિશીલનું મિશ્કર કરી આ જાતનું પોલાદ બનાવે છે. કાંટ ન લાગે તેવા પોલાદ બનાવવાની રીત પણ મુક જમીયાન હિંદમાં શાખ કરવામાં આવી છે.

બેકરીન : ઇંગની અખાતમાં આ બેકરી આખા ઇ બેકરીન અથવા ભારત એ શોધી મોટો બેક ૨૦ માઇલ લાંબો અને ૧૦ માઇલ પહોળો છે, એના બીજામાં લાંબામાં બેકરી થાય છે. આ બેકરી આજ મુગાનેના છે. એના ઉપર બ્રિટિશ હુકમતની વિશાળ જાયા છે. ઇંગલેન્ડ એના ઉપર દાવો કરે છે, પણ બ્રિટિશરિયન એને દાવ આપે તેમ નથી. ઇ. ઇ. ૧૭૮૨માં હમ્બ્રાઈન આજ મુગાનેના હાથમાં આ રાજ્ય ઇંગલેન્ડ પાસેથી આપ્યું છે. આ બેકરીની કુલ વસ્તી ૧,૨૦,૦૦૦ ની છે. બેકરીનના અસરકારકતાની યીઆ સમગ્રવ્યાપ છે. મુગાન આજ મુગી છે. બેકરીનની રાજ્યપત્રની પનામાં છે. આજે, ઇંગલીન્ડ અને હિંદીએ વસે છે. હિંદીએ ખજૂર, ખારક અને મોપીના વેપારોમાં છે.

બેકરીનના ટાપુએ જૂન કિમની મણાય છે. જમનની મોપીની પેદાશ મુખ્યત્વે આ બેકરીના મામરમાંથી થાય છે. આ કામ માટે ૫૦૦ બેકરી અને ૧૫,૦૦૦ મરઘવા નાં મોરખમાં કામ કરે છે. મોપીની પેદાશમાં અનાદ્યના છે જ વસે વાનાં નાનાં નીચે છે. આ નિશાન -મેગીસાની એન્ડ- ઓર્ડ. ૬ પત્રોને મેગા કુપાનેમો મદાલ હોય બેકરીનમાં આખા છે. બીન રસીકોનેમાં સોટ ખાસમાં ઉલોન, મામદાની

ઉલોમ વગેરે છે. ઇ. ઇ. ૧૬૩૩-૩૪ માં કુલ આમદાની માલની કિંમત ૬૨,૭૫,૦૫૦ની હતી નિકાસ માની કિંમત ૬૭,૫૪,૮૦૦ રૂપિયાની હતી. મુખ્ય આમદાની ચોખા, ઘઉં, આટો, ઝીરી, ખાડ, ચા, કાપડ, રેશમ વગેરે હતાં. મુખ્ય નિકાસ મોપી ૨૮,૭૪,૮૨૦, ચોખા ૩૧, ૯,૦૭,૬૮૦, ઘઉંના આટો, કાપડ વગેરે નમ્દ અને હાસા માટે આ બેકરી દારા નય છે. રાજ્યની પેદાશ બજાબમાંથી મને છે.

બેક ઓફ ઇંગ્લેન્ડ : આ આખા જગતની સૌથી મોટી અને કેન્દ્રબળ સરકારી સંસ્થા છે. બ્રિટનની મોટો એ સાચી પસાર કરે છે એ જાનની મધ્યસ્થ સંસ્થા છે, પણ સરકારી નિયમન નીચે છે. અંગ્રેજ સરકારનું સોનું પણ એ ન સંસ્થા સાચે છે. અંગ્રેજો વહીવટ પણ આખા સંસ્થા કરે છે. આ સંસ્થા ૧૬૬૬ માં સ્થપાયું હતી. આ બેક શેર હોલ્ડરોની બેક છે. જ્યાં સરકારનું દરેક આર્થિક કામ અને આંદલેન દારૂ નીલાય છે. એની મૂડી ૧,૪૫,૫૩,૦૦૦ પાઉન્ડની છે. રીનર્ફ ૬૬ ૩૬,૦૫,૦૦૦ પાઉન્ડ, ટ્રીપીકિટો ૧૫,૫૬,૮૧,૨૨૬ પાઉન્ડ અને ટિવેન્ડ ૧૨ ટકા છે. એની નવ શાખાઓ ઇંગ્લેન્ડમાં છે. આ આંકડા ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના.

બેકિંગ (સાગરી) : હિંદમાં શારીરી સંસ્થાઓ ઘણી જૂની પરંતુ શેર હોલ્ડરો પાસેથી મૂની ગોળીને બેકા ઉભો કરવાનો ધંધો અંગ્રેજો આવવા પછી જ પ્રકાશમાં આવ્યો છે. હાલ પણ જૂની શરદા સારીને ધંધો ધણીખરાં શહેરો અને ગામ-કાળોમાં થાય છે, પરંતુ આધુનિક બેકિંગ હવે નાણાંમાં વિશેષ લાગવજ પ્રકારથી છે, બેકાની શારીરીને પાથો આંદ (Credit) ઉપર છે. બેકા પાસે પોતાના શેરહોલ્ડરોએ આપેલી થાપણ કરતાં પ્રભવી થાપણો મોટી રકમની હોય છે, પ્રભ પાસેથી સરકારે જે નાણાં મેલવીને મરણ બેજીઅરને વસારે બાજુ સહાનની રીત લઈ આપવાં છે. બેકાના ધંધાને મૂળ સહાન છે, એમાં રહેલો કસ તે એમનો નફો છે. બેકા આપવાં હિંદમાં બ્યાબના ભાવો વધ્યા છે.

બેકા નાણાં સંબંધી અનેક જાતનાં કામકામો કરે છે. રેલ-પરદેશના અગ્રણી સ્ટેશનો ખરીદે છે. માલ ઉપર ૧૦-૭૭ ટકા નાણાં ધીરે છે. રેલો ઉપર નાણાં ધીરે છે. રેલો વેચી આપે છે. જમીનમીલોએ ખરીદી વેચી આપે છે. કિંમતી વસ્તુઓ અને ઇરાકોને સાચવી રાખે છે. બેકા અને પરદેશની સ્ટુડીઓમાં નાણાં મુખ્ય કરી આપે છે, આપણે કયાપે નાણાં મોકલવાં હોય, તે તાર અથવા પોસ્ટ મારફતે યોડું કમિશન લઈ નાણાં મોકલે. સ્ટુડીઓ ખરીદે છે. આમાં આર્થિક અનેક કામો બેકા કરી આપે છે. બેકાની બેકા, સ્ટુડીયામણની બેકા, સરકારી બેકા હિંદમાં જ ધંધો કરતી બેકા એમ અનેક જાતની બેકા આવી છે. તેમાં જુદી જુદી જાતની બેકાની સંસ્થાઓ નીચે મુજબ છે.

(૧) કેરલ રીઝર્વ બેક-એના વિષે એ મથાળા નીચે 'દ' માં જુલો.

(૨) ઇન્ડીયન બેક-એ અર્થ-સત્તાવાર સરકારી બેક છે, પરંતુ એનું કામકામ બેક નિશાન હિંદીઓ કરે છે. યુરો-પિયન વહીવટ નીચે એ બેક છે. એની શાખાઓ નાનાં મોટાં ૧૫૦-૨૦૦ શહેરોમાં છે. એની ભાગેથી થાપણ ૧૯૨૨માં ૫૨૨૫ લાખ, રિનર્ફ ૬૬ પણ ૫૨૨૫ લાખ, ટ્રીપીકિટો ૧૫,૪૬૬ લાખ પ્રભો મોટી રકમ ૧,૨૬૮ લાખની હતી. એની પાસે સરકારી જમીનમીલોમાં રેલો રીક ૧૧,૫૬,૮૧,૨૨૬ લાખની હતી. ૨,૦૬,૧૬૬ લાખની રીકડ હતી.

(૩) એફ.એ.ન અથવા હુડિયામણની બેંકો

(૪) લેઈન્ડ રેલેક બેંકો—એ હિંદમાં હજી થયેલી બા-
ગીસારીની બેંક છે. હમણાં મહાકુદને લીધે હિંદમાં નાણાને
કુમાવો થયો છે. આથી નાણાની છટને લીધે આવી થયેલી બેંકો
સ્થાપનાની ભય છે. લગભગ ૧૦૦ મોટી એટલે પાંચ લાખની
મૂડી ઉપરાંત મૂડી ધરાવતી બેંકો અને ૭૦૦ જેટલી પાંચ
લાખ કે તેથી નીચી રકમની મૂડી ધરાવતી બેંકો હિંદમાં છે.
મૂડી બેંકોમાં અઃહામદ બેંક, સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિ-
યા, બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, બેંક ઓફ બરોડા, પંબજ,
નેશનલ બેંક છે. નવી બેંકોમાં ભારત બેંક, એફ.એ.ન
બેંક, રેના બેંક, ઇન્ટરનેશનલ બેંક અને બીજી પણ ચાર
પાંચ છે આ બેંકો ઇન્ડિયન કંપનીઝ એક્ટ પ્રમાણે
રજિસ્ટર થયેલી છે હિંદમાંનાં વેપાર ઉદ્યોગોને
અંગે ને કાંઈ પણ વ્યાધિક કામકામ હોય, તે આ બેંકો
કરે છે હિંદના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં આ બેંકોની શાખાઓ
છે. હજી નાનાં શહેરોમાં આ બેંકો પહોંચી નથી. હિંદમાં
૨,૫૦૦ શહેરોમાં સારાં માટે વિશાળ ક્ષેત્ર છે. હમણાં નાણાં
છુટને લીધે આ બેંકો પાસે અપજલ રૂપિયાની ડીપોઝિટો
લેવાયે મૂકી છે.

(૫) શાહુકારો—હિંદના આ ભૂતા સારાં જાગરે જાગ
આપક છે. એમનાં બ્યાનનાં દરો થણા ભારે છે બ્યાનનાં
બ્યાન, કોષણી હોડામણી, એવાં એવાં એમનાં લાકડાં બહુ
ભારે છે. એઓ બેંકોને વંશપરંપરા ધીરતા આવે છે.
મૂળ લેણું કચારેય વચુક મળે નથી, પણ બ્યાન મળે છે.
હુકમોમાં અને કરવાં વાસોમાં બ્યાન પણ મળતું નથી.
બ્યાન આકારો દોવાથી બેંકોત ધર, ખેતર, ઢોરો, તે
સાફકારોને આપે છે, તે પણ એઓ દુકારો થતાં નથી.

બેંકો : સિયામનો દેશ પ્લેટિસ્ટાની ઉત્તરે
આઓ છે. એની આ રાન્ધધાનીતું શહેર છે આ દેગને હવે
પાટલિન્ડ કહેવામાં આવે છે આ બેંકની વસતી ૫,૫૦,૦૦૦ ની
છે વસતીનાં સારો ભાગ નદીમાં હોડીઓમાં વસે છે હમણાં
ભપાના તાબે છે ભપાને બેંકોકથી રંચુન મુખી ફેલે વાપી છે.
આ શહેરમાં સરસ બુદ્ધમંદિરો છે

બેંગલોર : માઇસોર રાજાનું આ શહેર સુંદર
હવા અને સગવડોને લીધે હિંદના સારી સ્થિતિના લોકોમાં
નિવાસ સ્થાન બન્યું છે સુંદર રસ્તા અને હવા બે શહેર
ધરાવે છે બેંગલોરમાં કોશીના કારખાનાં, કાપકની મિત્રો, ખાંડની
મિત્ર, તેતની મિત્ર, નીચીયા પકાવતાની મિલ, ચામડા કાલવાની
મિત્ર, ફેશનની મિત્ર, લાનની મિલ વગેરે ઉદ્યોગો છે, પરંતુ

રીઝર્વ બેંક નોંધેલી બેંકો (સેક્યુરક બેંકો) ના આંકડા—(ફરેલ રૂપિયામાં)

વરસ	આંતુ આપણો	મુદતી આપણો	આપણના ધીરાણ તથા હૂડીઓમાં દડા	આપણના રીઝર્વ બેંક પાસે અનામત રાખવામાં આવ્યા છે
૧૯૩૬-૪૦	૧૪૦	૧૦૬	૫૩	૧૦
૧૯૪૦-૪૧	૧૧૪	૧૦૫	૪૦	૧૧૬
૧૯૪૧-૪૨	૨૦૨	૧૦૪	૧૦	૧૪.૮
ઓક્ટો. ૧૯૪૨	૩૨૨	૧૦૨	૧૬	૧૮.૪
નવેમ્બર ૧૯૪૨	૩૩૩	૧૦૫	૧૬	૧૭.૫
ડિસેમ્બર ૧૯૪૨	૩૪૦	૧૧૦	૨૧	૧૫

બેંકો પાસે આપણો મૂળ વની મઠ છે કર્માં ધીરતી એ
સવાય છે. શહેરો વેપાર થયો હવે સરકારના કન્ટ્રોલમાં ગયો છે,
એટલે નાણાની ધીરધારમાં અચૂક મરડો થયો છે થયેલી મૂડી
અણદોડાયેલી પડી છે.

(૫) સહકારી બેંકો અને મંડળો—બેંકો અને
અમલોરોમાં માટે બોલો બ્યાને નાણા પૂરાં પાડવા આ
બેંકો ઉપર સરકારી તપાસણી અને અંકુસ હોય છે
એના કસતવેલે ઉપર રહેવાની જરૂર રહેતી નથી. આ
બેંકોને કોઈની કી આપવી પડતી નથી. આમ જનતામાં
આ બેંકોને વિકાસ કાવાનો સરકારી હેતુ છે એલે
બ્યાને આપીને બેંકોને નાણાં ધીરવા તથા એમના
નાણાને બ્યાને રાખવાનો પ્રયત્ન છે. સરકાર લરકચી
રજિસ્ટ્રાર આ બેંકો ઉપર ટેન્ડરેશન રાખે છે. સહકારી બેંકો
ઉપર છાયાના મુખ્ય અધિકારી અને અધ્યક્ષ (central)
ગદકારી બેંકની ટેન્ડરેશન હોય છે. આ બેંગ બેંગના
માટે ભારે સરસ સંરચાઓ છે, શરૂ એંગનો વિકાસ
ભેડેને તેજા થયો નથી પ્રખતિ રૂપાં રહી છે.

એસર્ તાનાની આધિક અદર્શી રથપેલી તાતા રીસર્વ ઇન્સ્ટિ-
ટ્યુટ બેંક હિંદની મહાવ સંસોયક સાથા બેંગલોરમાં છે એક
લરકચી ડેવી પણ ત્યાં છે બેંગલોરની વસતિ પાંચ લાખ
જેટલી છે. વિકાસ પામતુ શહેર છે.

બોક્સવૂડ : એ એક જતતું લાકડું છે. ક્રાન્સ
અને ટકો એની જન્મભૂમિ છે હિંદમાં એ ભપાં વસો નેપાળ
તેમ જ મુગિમાન પહાડ ઉપર થાય છે એને ' સંડ, લગુની,
ચીકરી, પપરી ' વગેરે નામે ઓળખે છે આ લાકડું ચીકણું,
સખાન અને લાણવાર છે આથી આમાં વેચણા અને ચિર
વગેરે નકશીકામ સહેલાણી થાય છે.

બોયસ્કાઉટ્સ : છાત્રમાં લોડ બેડનપાવેલે
કિસોરોને સિસાવન સોખવા નેસર્ગીય શ્રુષ્ટિ અવગોક્ષા
તેમને તાપીમ આપવા, વિરલ્લ હંધિ કેવવા અને સારી તંદ-
રતી બેવવા, વગેરે સરુણે મેસરી સકાય માટે હીવવાલ સર
કરી હિંદમાં મોમાં શહેરોમાં આ મપા ચારો વિકાસ પામી છે.
એમાં સર્કીય ૮૦ મંકારી હજગીરી નથી એના પાસડા મુખ્ય
કામસાઓ નીચે મુજબ છે.

- (૧) રકાઉ ઉમેશાં પ્રમાણિક રહેવું
- (૨) માનાધિના, શિક્ષક, ધર્મર, સગ્રાહ, સાધોજો અને દેશ વરફ વરાંતર રહેવું
- (૩) ખીજને સહકાર આપી ઉપયોગી રહેવું
- (૪) દય, ભદ્ર અને વર્ણના આધ વગર દરેકે દરેકે રકાઉદને મિત્ર અથવા તો લાભ ગણવો ભેદબે
- (૫) બના વરફે સંખ્યાની બનવું વિવેક ભગવતો
- (૬) છત્રના નાણીઓના મિત્ર બનવું
- (૭) આગા પાવન વહિલની આસા શિરોઆન્ય કરવો
- (૮) સુરક્ષી સમયે મોઠા ઉપર હમેશાં રિગન રમત રાખવું
- (૯) કરકસરિયા થવું
- (૧૦) નીતિનુ પાલન મન, વચન અને કર્મથી પવિત્ર રહેવું

ઔરિયુ : ઔરિયુ એટલે છુતાન કે બટન આ ઉઘોગ હિંદુઓ ભેગા ભેગાં તેવો ખી યો નથી આપણે દેશમાં હવે બનતો ઉપયોગી ન્યાયક બન્યો છે. બગામમાં અને બીજે નાના નાના કારખાના છે, પરંતુ પરદેશોથી હર વરસે લાખો રૂપિયાની કિંમતનાં બટનો આયાત કરાયા છે, બટનો છીપના હાકાકાના, લાકાકાના, શીંગડાના, થાટુના, કાંચના બને છે કાંચ, ક્રિસ્ટલ અને જર્મનીથી વરાંદે પ્રમાણમાં આયાત થાય છે. બનન બનાવવાના કાચ સાધનો હિંદુઓ મોટા પ્રમાણમાં મળે છે, એના યંત્રો પણ બહુ સારાં હોય હોય છે, છતાં આ દેશમાં જે હોયોગ શા માટે વિકાસ પામતો નથી, તે સમજવું નથી સરની મનુષી, સરતી કાથી ચીલે, સારી નેકો અને મોઢાં બનતર એ સર્વ આ દેશમાં છે નારીએબી કાચલોનાં બહુ સરસ બટનો બને છે.

બોરૈંસ (ટકલુખાગ) : ટકલુખાગમાં મોટા અને બોરૈંસિક એસિક રહે છે. દેશીમાં એને 'બોરૈંસિક એસિક' કહે છે. ધીરેઢ યેટુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે. લડાક અને કાશ્મિરમાં ગરમ પાણીના ગ્રામાથી પણ મળે છે. રગમાં, છોટ છાપવામાં સોનાને ગાયનામાં અને હવામાં ટકલુખાર વપરાય છે. ટકલુ ખારને ગાયના છાણમાં રાખી એને ધોઈ નાખવો અથવા એને કુલાવવાથી પણ શુદ્ધ થઈ શકે છે. એ અગ્નિકારક, સોના રૂપને શુદ્ધકારક, વિવેચન વાયુ અને કાર્બો નાશ કરે છે. દમ અને ઉત્તરસ ઉત્તર આફ્રોના રસ અને પ્રક્રિયાકર સાથે વપરાય છે. એમાં ખીયો. અને પાકીયો એમ બે ભાગ છે. એમાં મળે તે પાકીયો ટકલુખાર કામ લાગે છે. ટકલુખાર મીનાકારીમાં ખૂબ ઉપયોગી છે અને ચીની વાસણો ઉપર ચમકાટ લાવવા માટે વપરાય છે. એમાંથી નીકળે બોરૈંસિક એસિક કાચ બનાવવામાં અને જાખમ ઉપર કામમાં આવે છે.

બોર્નિયો : પેસિફિકમાં મોટો બેટ છે. એનાં બે ભાગ છે. દય અને ક્રિસ્ટિ પ્રદેશ બન્ને ભાગ હાલ જાપાન દ્વારા છે. ક્રિસ્ટિ બોર્નિયોનું સેન્ટ્રલ ડા, ૧૦૬ થી માઇલ અને વસતી ૨,૭૦,૨૨૩ ની છે. કિનારા ઉપર યુસલીમો રહે છે. જ્યારે આંતરના ભાગમાં જંગલીઓનો વસતી છે. દેશ જંગલ છે. મીન જંગલો છે. પૈયા લાકડું, ચોખા, સાણ, દાળ, નારીયેળ, ગેરો, જાંબુ, મળ, મળ, રમર, કપૂર, નેના, જામર અને ગમકું છે. માટીના પત્ર આ બુગિયા વધી છે, પરંતુ વિકાસ માગે છે.

બોલીવીયા - આ દેશ ૬ અમેરિકામાં આવેલો

એ પ્રભસત્તાક છે. ૧૮૮૦ માં રમપાયેલા એ પ્રભત નવો વહીવટ પ્રેસિડન્ટ અને પ્રવાનમ કળ કરે છે. એનું સેન્ટ્રલ ૫,૧૪,૪૧૫ ચો. માઈલ છે. એની વસતી ૩૦,૭૭,૫૩૩ ની છે. એ રાજ્ય પૈરોની નજીક આવેલ છે. આમાં આ રાજ્યમાં ૧૫,૮૬,૬૪૬ અમેરિકન ઇન્ડિયનો વસે છે. ૪,૨૬,૨૨૨ ગોરા છે, ૮,૮૬,૨૨૬ મીથ ભતિયા લોપો છે. આ દેશના શિક્ષિતોની ભાષા સ્પેનિશ છે. રાતા ઇન્ડિયનોની પોતાની ભૂમી જ લાષા છે. યુગ્ય શહેર લાપાઝ ની વસતી ૧,૫૦,૧૬૩ ની છે. ક્રિસ્ટી ધર્મના રોમન કેથોલિક સમ્રાજ આઠી પળાય છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ક્રિસ્ટિયન છે. ૧૭૩૩માં ૨,૦૮૩ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ૬૧,૬૩૦ વિદ્યાર્થી બાળકો લાણાં હતા. બે યુનિવર્સિટીઓ અને કેટલીક કોલેજો છે. રાજ્યની પોતાની યુગ્યવત જગતની જ પેકારા છે. ૧૯૩૪માં પેકારા ૨,૨,૧૮,૧૮૬ યોનીવિથેનોઝ, (એક ભવનો ત્યાંના સિફ્ટો) અર્થ ૩,૫૩,૩૩, ૫ યોનીવિથેનોઝની છે. રાજ્યની પોતાની બેંક છે.

બોલીવીયાના પોપુલો ભાગ રિપારા વગરના જ રહો છે. ૪,૪૦,૦૦૦ એકરમાં જ એની ધાતુ છે. અનાજ, બટાટા, શીર, રબર, અને કેળા ત્યાંની પેકારા છે. રબર વરાંદે પ્રમાણમાં પેન ધાય છે. આ દેશની જમીનમાં રૂપ, તાંત્ર, શીર, જસન, સુરમે, બિરમથ, ડાકાચ, સેલુ, નીકેને છે, પણ વિકાસ માગે છે. જમીનની કંબાઈની સાથે ભાગ બોલીવીયામાંથી નીકળે છે. બોલીવીયામાંથી ૨૧,૪૦૦ ટન કંબાઈ, ૧૨૮ ટન ચાંદી, ૫,૪૮૮ ટન શીર, ૨,૦૧૬ તાંત્ર ટન, ૧૨,૬૧૮ ટન જસન, ૧,૪૬૬ ટન સુરમે, ૧૬૩૨ની સાગમાં નીકળેલી હોતો સેલુ પણ ૧૨,૨૮૧ ટન નીકળ્યું હતું. ચાંદુ પેટ્રોલ પણ ધાય છે. બોલીવીયા પાસે કાંઈ બંદર નથી. આમાંજોન નદીના બંદરો મારકેતે માલની લેવકેવક ધાય છે.

અસેસ : એ બેલગ્રાન્ડમનું મોટું નગર અને બંદર છે. એની વસતી ૮,૮૬,૦૦૦ ની છે.

અહરેશ : હિંદી આસામ સરહદ ઉપર અહરેશ આવેલું છે, પરંતુ બિના બિયા પકાડો જોન શીરે અને ભથકર જંગલોમાંથી રસ્તો બંધો દોલ્પથી જમીન માર્ગે ત્યાં યુસકારેલા બંધો નથી કંકંતતા અને મશાસથી નિયમિત રીરીરે મારફતે ત્યાં જાય છે. અહરેશ હોનમાં જાપાનિઝોએ છતી લીધો છે. એ પાણુ મેળવવા માટે એના ઉત્તર અંગ્રેજોએ આસામ ઉપર આક્રમણ કર્યું છે. એ માટે મહાયુદ્ધ થયો છે. જાપાનિઝોએ સામનો જાળવ્યું છે. અહરેશનું સેન્ટ્રલ ૨,૩૭,૦૦૦ ચો. માઈલનું છે. અને વસતી ૧૮૩૨ માં ૧૪,૧૬,૬૨૨ ની હતી.

અહરેશની લાભાળ વધારેમાં વરાંદે ૧,૨૦૦ માઈલ અને પહોળાઈ ૫૦૦ માઈલની છે. ઇરાવતી, ચીન્ગીન અને સીતાથ નદીની ખીણોમાંનો એક પ્રદેશ છે. બીજો સામીન નદીની ખીણો પ્રદેશ છે. અહરેશના નીચેના ભાગમાં વરસા. પુષ્કળ પડે છે. બનેનો ભાગ (અપર બરમા) થોડા વરસાવાળો છે. ઇરાવતી નદી ૧,૨૦૦ માઈલ લાંબી નદી છે.

મકલુ : અહરેશના ટુરન્ટ દેન નાળાય છે, પણ ૧૬૦ મેટ્રીઓ વરે છે. અર્ધ વરસાદ થયો પડે છે, તે ભાગ બીજામાં વાંસો છે. બાકીના પ્રદેશ યુક્ત દોલાથી વહારે છે. વરસા. ૩૭

ઈવથી ૧૦૦ ઈંચ સુધી જુદા જુદા ભાગોમાં પડે છે આરાકાનમાં વરસાદ પછો પધારે છે. ઉનાળામાં ગરમી રહે છે ગિયાળામાં તરારે ઠંડી પડતી નથી. ગોમાસામા યુષ્મ વરસાદ પડે છે.

પાકો—અહરેશમાં જમીન ધારી ફળદ્રુપ છે. ખેતી ઉપર ૧૬ ટકા પ્રભ નહે છે. મુખ્ય પાક ઝોખાનો છે, પરંતુ બીજાં અનાજો પણ પુષ્કળ થાય છે. અહરેશમાં વાવ, મગ, સોરઠી, કંદો, ફળો યુષ્મ થાય છે. ફળોમા ફરિયાન અને મગસાન નામનાં બે સરસ ફળો નવાં થાય છે. અહરેશમાં ઝોખાની વાવણી ૧,૨૫,૧૧,૦૦૦ એકરોમાં, મગણી ૪,૨૦,૦૦૦ એકરોમાં, તલ ૧૨,૦૨,૦૦૦ એકરોમાં, તમાકુ ૮૦,૦૦૦ એકરોમાં, કપાસ ૨,૨૮,૦૦૦ એકરોમાં, જુવારી ૧,૫૮,૦૦૦ એકરોમાં, કઠોળ ૧,૦૦,૦૦૦ એકરોમાં અને મકાઈ ૨,૨૧,૦૦૦ એકરોમાં વણાય છે. કુલ બે કરોડ એકરોમાં અને કલતના પાકો થાય છે. અહરેશનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૧૦ કરોડ એકરોનું છે.

માછલીઓ—અહરેશમાં જુદા ધર્મોંઓ છે, પણ માછલીઓના આહાર કરે છે. ખાંસ પણ ખાય છે દૂધ, પી તેઓ ખાતાં નથી. માછલી પકડવાનો ઉદ્યોગ વિસાન પાંચે માટે છે. હમરી માછલી એ હથોળમાં રોકાયેલાં છે. જંગલો—અહરેશમાં જંગલો ખુબ કિંમતી છે. આ જંગલો માટે જ અંગ્રેજોએ અહરેશનું આક્રમણ કર્યું હતું. કુલ જંગલો ૨,૦૫,૫૦,૫૮૮ એકરોમાં છે. પાકો સાગ પુષ્કળ છે, કુલ ૨ કરોડ રૂપિયાનું લાકડું પરશેણ ખાતે દર વર્સે વડે છે. આ જંગલોમાંથી ધણિકે અંગ્રેજ કંપનીને પટે અપાયાં છે. બાજુ, કાપી, રમર વગેરે જંગલોની અન્ય વસ્તુઓની નિકાસ થાય છે. જંગલોમાં ન્યવસ્થાસર અને શાંતિ રક્ષણ થાય છે.

ખનીનો—અહરેશમાંથી નીચે પ્રમાણે ખનીનો પેદા થયાં હતાં. અંબાર ૧૧,૪૪૨ હરબેટ, સોડ ૪૬,૬૦૧ ઔંસ, માણિક ૩,૦૪,૫૮૩ હેરેટ, ચાંદી ૫૬,૬૮૬,૬૫૧ ઔંસ, તાંબાની ધાતુ ૯,૭૨૬ ટન, લોડું ૧,૫૦૦ ટન, ચીકું ૭૧,૨૬૨ ટન, નીકેલની ધાતુ ૩,૫૦૬ ટન, પેટ્રોલીઅમ ૨૫ કરોડ ગેલન, ટીન (કચડ) ૨,૫૧,૧૫૮ ટન, ટંગસ્ટન ૧,૦૪,૮૨૦ ટન, ગ્રાફાઇટ ૩,૦૨,૫૧૧ ટન, ગેમેસાઇન ૭૦,૮૬,૨૦૬ ટન અને બીજાં ધણાં ખનીનો થાય છે. અહરેશ દિનેંને કોખા, પેટ્રોલીઅમ, લાકડું પૂર્ણ પાડે છે. આ દેશ અંગ્રેજોને માટે ખૂબ કિંમતી ખેડે છે.

ઉદ્યોગો—મુખ્ય ઉદ્યોગો તેલ, ઝોખા સાકર વગેરેના અને કપાસની લાકડાનો એમ ત્રણ છે. સર્વે ઉદ્યોગો મોટે ભાગે યુરોપિયનોના હાથમાં છે. અહીંએ મનુશીમાત્ર મળે છે. કુલ ૬૪૮ મોર્દા કારખાનાંમાં ૩૮,૦૩૭ મનુશી કામ કરે છે. મનુશી ભો કંઈક ખાતે છે. અહરેશમાં શારીરિક મનુશી કરના નથી એમની મેનિયુ કામ ઘણા મદદાસી મનુશી કરે છે મિટો માટે પણ દર વર્સે લાખો મનુશીની આયાત કામ છે.

સાધારણ ઉદ્યોગમાં લાખનાં કારખાનાં, તેલખાનાં પીસવાનાં કારખાનાં, જેરકાં બનાવવાનાં કારખાનાં, હટાં કારખાનાં, જિનો પ્રેસો, રસાયનનાં કારખાનાંઓ, હાકાં ઘળવાની ઘંટીઓ, કાચનાં નાનાં કારખાનાં છે. ખાંડનાં અને રિસાસીનાં મોર્દાં કારખાનાં છે. અહરેશના બનીઓ મનુશી મહેનત, ઉદ્યોગો અને વેપારમાં પડાય છે. યુરોપિયનોના હાથમાં મુખ્ય ઉદ્યોગો અને ચીનીઓ તથા હિંદીઓના હાથમાં નાના ઉદ્યોગો છે. જુદાઉદ્યોગોમાં કાપડ, રેશમ, વચાટ, લાકડાની કારીગરીની વસ્તુઓ, લેપર વડંચ, ચીર, રેશી ઇતીઓનાં કારખાનાં વગેરે અનેક ભવનાં કારખાનાં છે. લેકા કંચા કારીગરીમાં દોસિઆર છે. કુલ ૧૨૦ લાકડાં કારખાની મિટો નાનાં મોર્દાં મળી કુલ ૬૪૮ કારખાનાંઓ છે.

લોકો—અહરેશમાં ખરખી લોકો વસે છે. બીજાં સાન, કરેન, આરાકાનીઝ વગેરે બીજાં પણ અહરેશમાં સારહદના ભાગોમાં વસે છે. જાઓગો ગોનસોખ ભરેડી આધારી જિંદગી ગુરેર છે. એઓના કેસ ફળદ્રુપ છે. મનુઓને માનના નથી ચીનાઓ, હિંદીઓ અને બીજાં વણેા સાથે ત્યાંની સીઓ વસવાસ મઠે છે. સીઓ રવત્રજ છે. ધંધો, દુકાનદારી વગેરે મીઓ કરે છે. અહીં મીઓ મુષક, ચતુર, ભણેલી, સુદર દેખાવતી છે. અહરેશના લોકો મૂળ મોનોસીઅન ભતીના હોવાથી ચપડાં નાક અને પહેાળા માવના હાકાં ધરાવે છે અહીંઓ જુદાધર્મો છે, સેકંડો સુદર જુદાધર્મોની અહરેશ ભરેવ છે. અહીંઓની ભાષા મિશ્ર છે. લિપિ સિલોને ભળતી છે. સાહિત્ય બહુ બેડાયેલું નથી. લેકા ઉપર હિંદી અક્ષર ખૂબ છે.

ધર્મીકાસ—અહરેશમાં તેલંગ અને બીજા રાજ્યના જંશો વસા છે. છેલ્લા અહરેશીય રાજ ધીઓ પાસેથી લોડું ટેન્ડાઉસીએ અહરેશ પકાથી લીધું હતું હાલ ભપાનિજોના હાથમાં છે. અહરેશ અહરેશીઓ માટે છે, એવેા ૫૫૧ હમણાં ચાલે છે. એમને હિંદીઓ બહુ અકારાં ધમ પડયાં છે. યુરોપિયનો વિરદ બોલી શકતા નથી જુદા ધર્મોંઓ (કુળોઓ) રાજ્યકારણમાં વણુ ભેર છે.

વેપાર—અહરેશમાં રંગુન, અકયાળ, મોહપીન, ખચીન એ મોટાં જંરેરો છે. વેપાર યુરોપિયન, હિંદીઓ અને ચીનાઓના હાથોમાં છે. ખનીનો લગભગ ૨૦ કરોડ રૂપિયાની કિમતનાં દર વર્સે નિકાસ થાય છે હિંદ ખાતે દર વર્સે અહરેશથી ૧૦ થી ૧૨ લાખ ટન ઝોખા આયાત કરાય છે નિકાસ વેપાર પરશેણી લગભગ ૨૦ કરોડનો અને આયાત ૧૦ કરોડની છે. હિંદ અને બીજા પાડોશી દેશો સાથે નિકાસ ૨૦ કરોડની અને આયાત ૧૦ કરોડની છે. આયાત વેપારમાં કાપડ, થંધો, ધાતુઓ વેક કરેલો વિચાવતી બેારાક મુખ્ય છે હિંદ સાથે મોટો વેપાર છે.

મોટાં શહેરો—રંગુનની વસતિ પાંચ લાખ નેહલી છે નદી અને સમુદ્ર તેમ જ રેલે મારફતે મોટો વેપાર આ જંરમા છે. સુદર અને સારો બાધણીનું આ શહેર છે. હિંદીઓ ચીનાઓ, અને યુરોપિયનોનાં કારખાનાંઓ પુષ્કળ છે તેઓની વસતિ ૧ લાખની છે, એ જંરેર સાથે નથી, માંડે ભૂની રાજ્યધાની અને રેલવેનું મોર્દું જંરેર છે. ખચીન, અકયાળ એ સારાં જંરેરો છે.

વિદ સાથે વેપાર—હિંદમાં અહરેશથી આયાત નીચે મુજબ છે. (૧૯૪૧-૪૨ ની.)

વસ્તુ	રૂ. ૧૦૦૦
મીણભતી	૧,૩૦૩
કાપી રંગનો	૮૮૦
રેશી	૩૪૬
અખાજ	૧,૬૬૮
કોર	૧,૬૩૮
ઝોખા	૧,૨૫,૪૩૯
ચામડાં	૧૭૧
લાખ	૭૫૧
રિસાસી	૨,૧૦૦
રમર	૧,૬૪૨
તેલના	૨૩૦
સામનું લાકડું	૨૬,૩૪૬

કુલ ૨,૬૪,૭૪૬ હમર ૧૧.

નિકામ વેત્તા દિલ્લી આગળી મુખ્ય વસ્તુઓ નીચે મુજબ

વસ્તુ	કલ્પરૂ ૨.
બુદ્ધ	૧,૨૩૬
કાલસો	૪,૮૧૦
કાળી	૨૦૨
કાથો રોડીનો	૬૧૯
દવાઓ	૫૦૮
માણસો મુકેશો	૨,૦૨૧
કુળો મુકા	૧,૬૫૭
કોલો	૪૧૮
ધર્મ	૩,૬૫૨
કોલોની વસ્તુઓ	૮૭૩
શીંગડાપાનું તેલ	૪,૬૩૪
અનસીદું તેલ	૨૨૨
સાસીદું તેલ	૨૦૦
કાળો	૧,૧૩૦
કાળો	૨,૩૦૮
શીંગડાપાનું	૧,૨૫૨
તલ	૫૮૬
કોલોવારી	૬૮૮
ખાંડ	૨૧૪
આ	૧,૭૪૨
મુલત	૧૧,૫૬૨
કાપડ કોઈ	૩,૮૩૫
સફેદ	૪,૬૨૮
રંગીન	૧૫,૬૭૧
બાઈલાન ભૂદું	૧૨,૦૦૧
ભૂદું કાપડ	૧૩૪
તમાકુ	૧,૪૦૩
સીંગડા	૧,૦૧૧
ખીલ ભાવો	૭૧૫

કુલ ૧,૧૦,૩૫૮

અક્ષરપુત્રા : આ નદી દિલ્લીમાં સૌથી મોટી છે. એની લંબાઈ ૧,૮૦૦ માઈલની છે. કીચેટના આનંદપરખમાંથી સિંધુની પેઠે નીકળે છે દિમાવચની પૂર્વેથી વહી આવસાનમાંથી થઈ બંગાળમાં આવી ગંગાને મળે છે. બંગાળના ઉપસાગરમાં પડે છે. એમાં કાંઈ મોટી નહેરો આવી નથી.

આંત્રિક : આ દેશ દક્ષિણ અમેરિકામાં આવ્યો છે. ઇ. સ. ૧૫૦૦ ની તા. ૩ મેના દિવસે પોર્ટુગીઝે એકિવિદ પેડ્રો આલ્વેરેઝે કહેલે એને રાખી કાઢ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૮૯ થી પ્રસન્નતાક રાખ્યે જતું છે. વીસ નાનાંનાનાં રાજ્યોનું એ સંયુક્ત રાજ્ય છે. સૌ રાજ્યોનાં ભૂદાંભૂતોં બહેલો પલ્લે છે. રક્ષણ કામ મધ્યસ્થ સારાગતું છે. પ્રેસિડેન્ટને પ્રવાસનું મંદળ સાસનમાં મદદ આપે છે. આંત્રિક મોટો દેશ છે. એનું સેવરજ ૩૨,૭૫,૧૧૦ ચો. માઇલનું છે. એની વસતિ ૪,૩૩,૨૩,૧૧૦ ની છે દિવસી બરાબર એવડા મોટા પ્રદેશની વસતિ દિલ્લીના દશ ટકા માત્ર છે. વસતિ ૧૫,૬૫,૬૧૧ ખરેખરીઓની બનેલી છે

લાખ પોર્ટુગીઝે છે ઇટાલીયનો વપારે પ્રમત્તમાં વસે છે સીઓ-ડ-નવેરા મુખ્ય સહેર છે. એની વસતિ ૫ લાખની છે સાઓપાલો શહેરની વસતિ ૧૦,૫૨,૫૪૧ ની છે. એસ. સાલ્વાડોરની વસતિ ૮૫,૨૦,૫૧ ની છે મૂળ નિવાસી રાત્રી ઇન્ડિયનો ૧,૦૦,૦૦૦ વસે છે

આ દેશની વસતિ રૌમન ક્રૈસ્ટલિક છે છતાં ધર્મ સ્વતંત્રતા રાખ્યે સ્વીકારી છે વસતિમાં સિદ્ધલ્લે ફરનિયાન નથી, પણ મુખ્ય કુલ ૩,૬૭૩ ઇતરુઓની અને ૨,૧૬૭ ઇતરુઓની રહેલો છે આ સિવાય ૨૬,૨૬૫ ઇતરુ, ઇતરુઓની મિગ રહેલો છે કુલ ૨૨,૮૪,૮૩૨ બાળકો આ રહેલોમાં ભણે છે ન્યાયની પદવિ આધુનિક અને વિચિત્ર છે. ઇ. સ. ૧૬૩૫ માં ૨,૧૬,૬૫,૫૭,૦૦૦ મીલરે (વ્યાપક સિદ્ધાંતો) પેલાસ અને ૨,૦૬,૧૬,૮૪,૪૮૪ મીલરે ખર્ચ થયું હતું. આ રાજ્ય ઉપર ૧૦ કરોડ પૌન્ડ ક્રિસિસ, પર કરોડ ડોલર અમેરિકાનું કરજ હતું, તેનું વ્યાજ અપાય છે. હરેક પ્રાચીનીયન ફરનિયાત ૨૧ વરસથી ૪૪ વરસ મુખી સૈનિક સિદ્ધલ્લે છે નવ વરસ આ તાલીમ લેવી પડે છે આંત્રિક પાસે સાધારણ નાની મનવારોની કાંડો પલ્લે છે, થોડાં વિમાનો પણ છે.

આંત્રિક એનીપ્રધાન દેશ છે. પણ એનીને વિકાસ થયો ન હોવાથી પોતાની પ્રભુ પૂરતું અનાજ પેલા કરી શકતું નથી થઈ અને આદો એને મોટા પ્રમાણમાં પરદેશોથી આયાત કરવા પડે છે. જમીન પુષ્કળ ફળદ્રુપ અને સગવડવાળી છે, પરંતુ જનસંખ્યાની ખામી છે. જમીન પુષ્કળ છે. ૧૧૧ કરોડ એકરમાં એની ધામ છે. આમાં ૪,૧૩૩ એકરમાં તે કોઈ વાવવામાં આવી છે ૭૦ લાખ એકરમાં મકાઈ, ૧૩૧ લાખ એકરમાં ચાખા વગાય છે. આમાં જગતમાં કોઈની પેલાસમાં આંત્રિકને નંબર પહેલો છે કોલોઆની પેલાસમાં બીજો છે. તમાકુ અને ખાંડની પેલાસમાં ત્રીજો નંબર છે. નિકાસ પેલાસમાં કોઈની નિકાસે ૭૨૭ ટકા જેટલો એટલે લગભગ બાંધામ રોક્યો હતો. ૧૯૩૪ માં કોઈની કરોડ રૂબી થઈ, તેમાં ૧૧ કરોડ અગ્રી પરદેશો ખાતે મકાવવામાં આવી હતી. નાર-જીઓની નિકાસ પણ એસામનું આપુ છે. ઇન્ડિયા રખર ૬૮૭૭ ટનની મદત થઈ હતી. કુલ ૪૧ કરોડ શીંગડાવાળા દોરો આંત્રિકમાં હતાં. ૧ કરોડ પેલાસ અને ૫૨ જગડાં હતાં, ૬૬ લાખ પેલાસ હતા

આંત્રિકની ખાણો અને વનો અગત્યનાં છે. ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં ઇમારતી લાકડાની નિકાસ ૧,૦૧,૬૭૩ ટનની થઈ હતી જે એનિક ધાતુની નિકાસ ૨૪,૮૬૩ ટનની હતી. ડાહા લાખ ટન કાલસા કંઠાયા હતા. પોલાદ અને લોડું ૧ લાખ ટન નીકળ્યું હતું ૧૯૩૪ માં ૬૧,૦૩,૬૦૪ ગ્રામ સોલ્ડ નીકળ્યું હતું હોરાની ખાણો પલ્લે છે મોનાલ્પટ ધાતુનો મુખ્ય લાભ જગતને આંત્રિકમાંથી મળે છે. આંત્રિકમાં કુલ ૩૪૦ કોપરની મિલો હતી. એમાં ૨૧૧ લાખ રિપન્ડલ હતી. ૧૩ રેસમની મિલો હતી ૩૫ બીનનું કાપડ વણવાની મીલો હતી. ૧૬ લખની મિલો, ૧૮ કાચની મિલો, ૨,૦૦૦ નાનાં તમાકુનાં કારખાનાંઓ, ૨૨૬ નાનાં ખાંડનાં કારખાનાંઓ, આટલાનાં કારખાનાંઓ પલ્લે હતાં. ૭ લાખ અશ્વજલ્લા, ૫૦૦ નાનાં વિજળીનાં કારખાનાંઓ પલ્લે હતાં.

આંત્રિકની આમદાની માલની કિંમત પૌન્ડ ૨,૫૪,૬૭,૩૦૬ ની ૧૯૩૪ માં હતી. નિકાસ માલની કિંમત ૩,૫૪,૪૧,૭૦૩ પૌન્ડની હતી. મુખ્ય નિકાસ કોઈ, રખર, તમાકુ, ખાંડ, વા, કોકોઆ, આમડું, કપાસ વગેરે હતી. આયાત મોટરો, કાપડ, રસાયનો, લોડું, પોલાદ, કાલસો, મંત્રો, થઈ અને આદો હતાં. રમીયરો કુલ ૨૬૧, ટન ૪,૩૮,૭૮૧ ટની.

ખા-ડી (દારૂ) : એનો ઉપયોગ દવા તરીકે સરસ છે. સ્ત્રીરમાં ચેતન લાવે છે. માલીસ પણ ફરી શકાય છે. યુરોપ અમેરિકામાં એનો ઉપયોગ પીણા તરીકે વિશેષ પ્રમાણમાં કરે છે, પરંતુ એમાં ફેર છે, એટલે વિશેષ ઉપયોગથી માલસ લાભ ભૂલે છે. એની ૭૫મી માલસ દારૂડીઓ બને છે. ખા-ડી એ વનસ્પતિ (દ્રાવ્ય, બઠાટા વગેરે) નો રસ છે. એ વનસ્પતિઓને સહાની એનો રસ કાઢે છે. જેમ ખા-ડી જૂની તેમ સારી ગણાય છે. સારી ખા-ડીને એરોપન અને હેમનગક કહે છે. એ પારદર્શક હોય છે. હિંદમાં ખા-ડી પરદેશીથી (વિશેષ શ્રેષ્ઠ બ્રિટનમાંથી) આવે છે. ૧૬૪૦-૪૧ માં ૬૧,૫૦૦ મેટ્રન નવ લાખ રૂપિયાની અને ૧૬૮૧-૪૨ માં ૭૭,૦૦૦ મેટ્રન ૧૦ લાખ રૂપિયાની આવી હતી. કુલ દારૂ હિંદમાં પરદેશીથી ૧૬ ૨૬૫ લાખનો આયાત થયો હતો. એ આપણને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની ભયંકર ભેટ છે.

ખાસ (પિત્તળ) : તાંબુ અને જસત મેગનરીને આ મિશ્ર ધાતુ બનાવે છે. પિત્તળના વાસણોનો ઉપયોગ ખાટા અને કસાઇ ભય તેવા પદાર્થો માટે અંદર કંપણ લગાવીને થઇ શકે છે. સાધારણ રીતે ૬૪ ભાગ તાંબુ અને ૩૬ ભાગ જસત એમાં મેગર છે. પિત્તળ મધ્યે ભાગે યુરોપથી આયાત થાય છે. પિત્તળના દારૂ પાણીની શકે છે. દારૂ ખાતે દારૂની શકે છે. મુસલમાનો પિત્તળને અપવિત્ર સમજે વાપરતા નથી. દર વરસે પરદેશીથી ૧૦ થી ૧૨ લાખના પતરાં આયાત કરાય છે.

બ્રિટિશ આયાત નિકાસ: હિંદની કુલ નિકાસ અને આયાતનું મુખ્ય વસ્તુ યુ કિંગડમ છે. ૩૦-૩૫ ટકા આયાત નિકાસ બ્રિટનનની સાથે થાય છે. બીજા પરદેશોના ઉપર હિંદી સરકારે ભારે જકડો નાખી છે, પરંતુ અંગ્રેજો માફને ખાસ લાભ આપીને એથી જકડોને લાસ આપે છે. દાખલા તરીકે પરદેશી કાપડ ઉપર હિંદી કરતમ ખાતું પથાસ ટકા જકડા છે. બથારે બ્રિટિશ બનાવટના કાપડ ઉપર માત્ર ૧૧ થી ૧૭ ટકા હિંદી જકડા છે. બ્રિટન સાથે ચાર લાખ ગાંસી હિંદી કપાસ લેવા કબૂલ કર્યું છે.

હિંદમાં આયાત થયેલી વસ્તુઓ નીચે મુજબ છે:

	૧૯૩૬-૪૦	૧૯૪૦-૪૧	૧૯૪૧-૪૨
વસ્તુઓ	૧૦૦૦ રૂ.	૧૦૦૦ રૂ.	૧૦૦૦ રૂ.
બનાવટી રેશમ	૬૬	૨૧૪	૭૨૭
શાંતી	૪,૧૫૪	૩,૬૭૦	૩,૧૬૮
બનાવટી રેશમનું કાપડ	૧,૨૧૫	૧,૭૧૧	૨,૪૬૧
કાંચના માટે			
આમડાના પાટા	૩,૪૬૮	૩,૮૪૫	૪,૧૩૦
મિત્રો માટે બોબીન	૨,૮૫૪	૨,૮૫૨	૪,૪૩૭
અંગ્રેજી પ્રસાર	૪,૭૭૬	૩,૩૬૬	૩,૩૨૦
બૂટા આમડાના	૨૨૪	૨૨૮	૨૦૩
બાંધકામના પદાર્થો	૧,૪૬૮	૬૮૮	૧,૨૬૦
માટી ગાંઠાંઓ	૪૫૩	૪૫૦	૨,૧૦
ચીની માટી	૧૬,૦૮	૬,૧૭	૫,૮૫
ચુર	૩૧,૧૪	૧૬,૬૩	૮,૪૮
કાપડ દારૂ	૧૬,૫૩	૪,૬૦	૧,૭૦
કાપડ સેફ	૧,૮૮,૫૬	૬૬,૫૬	૬,૧૬૫
કાપડ રંગીન	૧,૫૩,૫૪	૬૨,૩૦	૬૦,૫૧

વસ્તુઓ

	૧૯૩૬-૪૦	૧૯૪૦-૪૧	૧૯૪૧-૪૨
વસ્તુઓ	૧૦૦૦ રૂ.	૧૦૦૦ રૂ.	૧૦૦૦ રૂ.
બીજું કાપડ	૫૭,૫૮	૬૭,૪૭	૭૭,૫૩
કલ્પરી	૧૨,૧૨	૧૦,૬૮	૬૧૦
માથિય	૫૭,૦૨	૪૫,૧૪	૧૧,૨૧
દવા	૧,૦૪,૩૫	૧,૧૦,૧૦	૧૧,૨૬૬
રંગો	૪,૬૪૬	૭,૬૬૩	૧૬,૫૦૦
ચીની વાસણો	૧,૪૫૩	૧,૪૫૫	૨,૩૧૬
શણ	૧,૩૮૩	૧,૩૫૬	૧,૨૮૧
ફરનીચર	૫૩૦	૫૨૬	૩૩૩
કાચ, કાચકામ	૧,૦૨૦	૧,૬૭૧	૨,૬૬૪
ભરનકામ	૭૨૮	૭૬૦	૮૬૪
લોકાનું કામ	૮,૫૮૩	૭,૬૭૧	૭,૧૦૬
નાનાં નાનાં ધાર્મિક સાધનો	૨૬,૪૦૭	૨૬,૮૬૭	૨૮,૩૩૭
દારૂ દાંત	૧૫	૧૭	...
અંબરાન	૩૦૬	૨૨૦	૧૭૩
બજારની બનાવટો	૩૭	૭૦	૮૦
આમડાની બનાવટો	૩,૪૬૦	૩,૨૦૨	૪,૭૧૩
દારૂની બનાવટો			
એલે, બીયર, અને પોર્ટર	૪,૮૨૭	૪,૮૬૧	૫,૩૭૪
રિપરિટ	૬,૮૪૭	૮,૧૦૧	૧૦,૮૭૪
વાઇન	૭૮૪	૮૦૬	૫૨૧
એલે અને મિલ્કનાં સાધનો	૮૬,૨૫૫	૭૦,૦૧૫	૭૬,૧૨૪
ચાનો	૧,૦૪૫	૭,૮૭૦	...
બનીંગ વગરનું તેલ	૧,૦૬૨	૬૫૦	૬૬૪
પેકેજીંગ એલેન-અને બોઇલર	૪૨૬	૪૬૦	૫૭૨
રંગ કરવાનાં સાધનો	૧,૨૦૨	૧,૨૮૨	૭,૫૩૧
કાગળ અને પૂર્ણ	૭,૮૬૮	૬,૬૬૨	૮,૪૪૮
કામર	૨૦૨	૧૩૧	૨૧૧
પાલિસ	૨,૨૬૬	૧,૬૨૪	૨,૪૪૮
કામતી પથરા	૫૫૪	૬૪૩	૧૮૩
બાંધકામની વસ્તુઓ	૨,૪૪૦	૧,૬૬૧	૧,૪૪૩
પેકેજીંગ માટેની વસ્તુઓ	૧૩,૪૩૫	૧૦,૭૭૧	૪,૨૭૬
રંગની વસ્તુઓ	૪,૭૩૩	૭,૩૭૦	૭,૪૩૫
સાણ	૧,૫૬૪	૬૬૬	૬૮૬
લખવાની વસ્તુઓ	૩,૨૮૦	૩,૨૧૩	૩,૨૧૦
લેનની વસ્તુઓ	૪,૫૭૩	૪,૮૩૬	૬,૦૫૦

આમડાની કુલ— ૪,૧૬,૧૬૫ ૩,૫૬,૩૬૨ ૩,૬૬,૧૬૬

ખરચુર વસ્તુઓની કેલેક્ટ ઓફ દીપી છે.

નિકાસની વસ્તુઓ—હિંદમાંથી નિકાસ થયેલી વસ્તુઓ મુજબ નીચે મુજબ હતી.

	૧૯૩૬-૪૦	૧૯૪૦-૪૧	૧૯૪૧-૪૨
વાગો ભડા કંપ	૩,૫૧૦	૧,૩૩૫	૧,૨૬૦
કાંચ	૨,૪૦૬	૧૨૨	૧,૬૧૧
કાચા (કાચા) ની બનાવટો	૬,૭૩૭	૩,૫૩૬	૨,૫૬૬
કપાસ	૫૨,૮૦૦	૩૨,૬૬૩	૧૬,૬૬૦
કપાસનો કચરો	૪,૭૭૩	૪,૩૦૮	૧૧૫
ચુર	૧,૬૫૨	૭,૧૨૦	૧,૮૦૨

પેન્શન ખાતાના પ્રધાન
આર્થિક યુદ્ધ ખાતાના પ્રધાન
એટર્ની જનરલ
મકાન તથા અધિકાર ખાતાના પ્રધાન તથા ફરદી કમિશનર ચાર્જ વર્ડસ
પુરવઠા ખાતાના પ્રધાન
સોલિસિટર જનરલ
પેમાસ્ટર જનરલ
પોસ્ટ મારસ્ટર જનરલ
નૌકાખાતાના પ્રધાન સિવિલ બોર્ડ
રેગ્યુલેશન સોલીસિટર

” ” સર ડબલ્યુ બે, વોમરસ્ટ
” ” બ્લેક ઓફ સેલ્મોર્ન
” ” સર ડી સોમરસેલ
” ” લૅડી પોર્ટલ
” ” સર એન્ડ્ર્યુ રી ડૅન્કન
મેજર સર ડી. પી. મેકરેવેલ ફાઇફ
ધી રાઇટ બોર્ન સર લિવિંગમ બે, બેવિટ
” ” મિ ડબલ્યુ. એસ. ચોરીસન
” ” કેપ્ટન બ્યાર, બે, પિલિંગ્ટન
” ” જનરલ સર ડી. ડી. કિંગમે

બ્રેલીલિપિ : આધિનાઓ માટે આંગળીના

રપસંથી વાંચવાની આ લિપિ મે. લુઇ બ્રેલીએ (૧૮૦૯-૧૮૫૨) શોધી કાઢી છે. આખા જગતમાં આધિનાઓને આ લિપિથી શિક્ષણ આપાય છે. અક્ષરો ઉપસાવીને હાવાના રપસંથી લાંબા અનુસૂચ પછી વાંચી શકાય છે એ લિપિમાં મધુર સાહિત્ય પ્રકાર થયું છે. ઉપસાવેલાં મોડાંઓમાં વત્તાઓના અને આકા અવગણ ઉપયોગથી મૂળાક્ષરો બનાવવામાં આવ્યા છે. આંકડા અને ચિહ્નો પણ એ લિપિમાં છે. આધિના વાંચકો એ જલ્દીથી વાંચી શકે છે

બ્રોડકાસ્ટિંગ : રેડીયો દ્વારા ખબરો, ગંગીત, નાટકો, લાવણો વગેરેના પ્રચાર માટે બ્રોડકાસ્ટિંગના વિશાળ ઉપયોગ થાય છે. હિંદમાં આ સરકારી નિયંત્રણ નીચે છે. સુખ્ય રેડેશનો રિફ્લી, કલકત્તા, મુંબઇ, રાવનપીન્ડી, મદ્રાસ, કોચીના-પોલી, લખનૌ, લાહોર વગેરે છે. પરદેશો સાથે પણ હિંદના બોલધ્વનિઆ રેડીઓના સંબંધ છે. હિંદમાં ૧૫ થી ૨ લાખ લાયસેન્સ ધરાવનારાં છે. યુદ્ધ પછી એનો ભારે વિકાસ થયો. હિંદમાં એ ઉદ્યોગ હજી આવ્યો નથી. જ્યાં રેડીઓ પરદેશીથી આવ્યાન કરાય છે.

બ્રોન્ઝ (કાંસુ) : પિત્તલ અને તાંબાની મેળવ-વણીથી બને છે. એમાં રાખેલ પદાર્થ કદાપિ પલ્લુ કસાતો નથી

બ્રોમાર્થન : એક જાનનું ખનિજ છે. એ વગર ગરમ કરે પ્રવાહી બની શકે છે. એમાં એક પ્રકારની કાર્બો નીકો છે. એ વિષ છે. એમાં શુદ્ધ મેગ્નેસીયમ બ્રોમાર્થન બોક્સાઇડ બનાવે છે. ફેટાકાલીના કામમાં આવે છે ‘બ્રોમાર્થન’ બોક્સ પોટાશીયમ’ જ્વાળા કામમાં લાગે છે.

બ્રેલીલિપિ પાઉકર : (કૅલેરાઇઝ બોક્સ લાઇમ)

આ પદાર્થ મૂળમાં કૅલેરાઇઝ મેગ્નેશીયમ મગ્નેસીયમ છે. કાચ, કાગળ, કપડું વગેરે શોષ સંદેહ કરવામાં એનો ઉપયોગ છે યુદ્ધ સમયમાં એની આવ્યાત થતી ગઈ છે. હિંદમાં એ હવે થોડું થોડું બને છે હિંદી કાગળ, કપડાં અને કાચ એ મળેના હિંદી કારખાનાં આ પરદેશી વસ્તુના વગર બધ થઈ લય પરદેશીથી મોટા પ્રમાણમાં આ પાઉકર આવ્યાન થાય છે

બ્રેલિંગ લેડ : અંગ્રેજીમાં એને બ્રેલિંગ નામની

ધાતુ કહે છે. ખરેખર રીતે તે આ ધાતુ નથી, પણ કારબન છે એનામાંથી પેન્સીલો બને છે આ ઇન્કરો દાઇય બનાવવામાં પણ કામ લાગે છે. આનુ બીજું નામ “પેન્સિલ” પણ કહે છે આ ધાતુ જર્મનીના બેવેરીઆમાં મળી મળે છે, એટલે પેન્સિલ બનાવવાનો ઉદ્યોગ ત્યાં મળે વિકાસ પામ્યો છે સ્વિડન, સાઇનીરીઆ અને ઇંગ્લેન્ડમાં પણ મળે છે નાવલકારમાં એની ખાખો છે, પણ વિકાસ મોટો છે. બ્રેલિંગને પીસીને તેલ મીઠાની ભટ્ટીમાં નાંખી થોડા ઉષ્ણ થડાવવાનું તેમ પણ બનાવે છે પેન્સિલનો ઉદ્યોગ હિંદમાં બહુ વિકાસ થાય તેવા છે કલકત્તામાં એની સરખાત થઈ છે.

બ્રેલિંગ : બ્રુ પૅલીસ માટે કામ લાગે છે.

મોટી રકમની પરદેશી આવકાની કરાય છે. હાકકને કોલસા, ટર્પેન્ટાઇન તેલ, બાઇ અને મધકને તેલમ મીઠાથીને આ તૈયાર કરાય છે હિંદમાં એ સહેલાઇથી બની શકે તેમ છે એમાં મુરકો મીઠાનીને એને પામણું બનાવી શકાય છે. છન વગેરે ચામડાંની ચીલે સાદ કરવા માટે ટર્પેન્ટાઇન, મીઠુ, કોલસાનાં હાકકો, કોલાન વારનીસ વગેરે મિશ્ર કરે છે આ સર્વે પાછી વસ્તુઓ પરદેશીથી આવે છે.

સુગવદ્ગીતા : મહાભારતના ભીષ્મપર્વમાં

આવેયું ૭૦૦ શ્લોકોનું શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને બોલેયું
ગીતા નામે હિંદુઓનું સર્વમાન્ય પુસ્તક છે.
તરૂણાન, ભક્તિ, નિકામ કર્મનો એમાં સુંદર સમન્વય છે.

ભરતપુરનું રાજ્ય : આ દેશી રાજ્યનું ક્ષેત્ર-
ફળ આસારે ૧૬૭૨ ચો. માઈલ અને વસતિ ૫,૭૫,૧૨૫ની છે.
આ રાજ્યુત્તાનાના ભટ રાજ્યની લગભગ ૭૩ માઈલ અને પહોળાઈ ૪૮ માઈલની છે. બી. બી. સી. આણંદ રેલ્વેની મીટર ગેજ રેલ્વે એકમાત્રી ભય છે. આ દેશમાં કોઈ મેટ્રો ઉદ્યોગ નથી. નાના નાના શુદ્ધિદ્યોગો છે. પણ ઉઝર માટે ભટ્ટા વખણાય છે. પ્રસિદ્ધ લાલ પથ્થરની આ ભાગમાં ઘણી ખાણો છે. મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતીના છે. બાજરી, ચણા, મુગાર, ઘઉં, જવ, તરુ, સરસી, ભજુ, તમાકુની ખેતી થાય છે.

ભાવનગર : ગોદાવરવંશના રાજપૂતોનું આ રાજ્ય કાઠિયાવાડમાં આવ્યું છે એનું ક્ષેત્રફળ ૨,૬૧૦ ચો. માઈલનું અને વસતી ૫,૦૦,૨૭૮ની છે. એનો પેદાસ એક કરોડ રૂપિયાની છે. રાજ્ય ધનવાન પ્રદેશ છે. રાજ્યમાં ૧૩ શહેરો અને ૭૦૦ ગામડાઓ છે. ભાવનગર શહેર રાજ્યધાની અને મુખ્ય બંદર છે. રાજ્યમાં ભાવનગર શહેર દેવેલ રાજ્યની માલિકીની છે. બીજા શહેરો મહુવા, શિહોર, જોડાસ, તાગલ વગેરે છે. ભાવનગર શહેરમાં ૩ કાપડની મિલો, પાંચ વજાઈતી કારખાનાં, ૧ રબાર કારખાનું, ૧ રેશમનું, ૧ દિવાસળીનું, ૧ નળીઆં બનાવવાનું કારખાનું ૧૧ બેંકો પ્રેસો વગેરે છે. રાજ્યનો વેપાર, ૧૬૩૮-૩૬ ૪,૭૦,૨૫,૦૦૫ રૂ., ૧૬૩૬-૪૦ ૩,૩૦,૬૦,૬૨૬ રૂ., ૧૬૪૦-૪૧ ૨,૮૦,૩૩,૦૪૫ રૂ. હતો.

ભૂખ ઝોનિનને કામ કરવા માટે અને ગરમી ઉત્પન્ન કરવા કોલસાનો ખોદાઈ બેઠકો બીજો. તેમ મનુષ્યોને ખોદાઈ બેઠકો બીજો. બનેને પાણી પણ તરસ મટાડવા બેઠકો બીજો. દરરોજ કામ કરવાથી સીરીમાં પસારો થાય છે. ખોદાઈ ને પસારો પૂરો પાડે છે. ખોદાઈના શુદ્ધ ભાગમાંથી તોલી બને છે. આ ખોદાઈ માટે મનુષ્યોને ઉત્તરની તૃણ થાય છે. ભૂખ એ કુદરતી બળીસ છે. ભૂખે રહેવાથી મનુષ્ય કુર્બાન, બેચાકનો અને દેરાન થાય છે. રોશી માણેનો ભૂખ મરી ભય છે અત્યંત અપવાદ અપવાધી પણ ભૂખ મરી છે. ભારી

વસ્ત્રો ખાવાથી પણ ભૂખ જોઈ થાય છે. નિયમિત આહાર નિહાર કરનારને ભૂખ નિયમિત લાગે છે આથી એવા માણસનું આરોગ્ય સુધરે છે કંચરત, ધુધી હવાનું શેવન, નિયમિત ભોજન અને આનંદમા રહેવું, એ આર સાચી ભૂખ લાગવા માટે સારું ઉપાયો છે. સામ્રિય રીતે ને ઉપવાસ કરે છે. તેથી ઘણાં દર્દો યાત્ર્યાં ભય છે. હવેનાં બંગાળમાં પડેલા મોટા કુકામી લાગે માણસ ભૂખમરાથી મરી થયાં હતાં. ભૂખથી મરના માણસોનો દેખાવ અત્યંત કરણાનંક છે. પુરના જોગક વગરની મૂલ નળી અને માઈક્રોગ્રી રહે છે.

ભૂતાન : હિમાલયની તળેટીમાં આ રાજ્ય આવ્યું છે. એ સ્વર્ગ રાજ્ય છે. આ રાજ્ય સંબંધી કોઈ હકીકત બહાર આવી નથી લેવવા ભતના લોકો અહીં વસે છે. લોકો દૂકા ભડા અને સસકત છે. ભૂતીઆ લોકો વેપાર માટે રથાને રથાને છાવણીઓ નાખે છે. આ દેશ છુદ્ધમાં છે. હિંદમાં મુખ્ય આયાત ભૂતાનનાં દંડુઓ, ખચચરો, ધાણીઓ, ખીચ, માખણ વગેરે છે. હિંદથી કાપડ વિશેષ લાગે નિકાસ થાય છે. આનામ પણ નિકાસ થાય છે.

ભેંસ : દૂધ માટે આ મનુષ્યોત્તમ જાનવરને પાળવામાં આવે છે. હિંદના ઘણાંભાગ લાગેમાં ભેંસો થાય છે. આ ભેંસોને ગાયો કરતાં હલકો ખોરાક ચાહે છે. ગાયો કરતાં ભેંસો વધારે મનુષ્ય વધારે ખોરાક ખાનાર અને વધારે દૂધ દેનાર હોય છે. ભેંસનું દૂધ વધારે ચાતું અને મીઠું હોય છે. એનાં શુણે મગુર, પોષ્ટિક, રતન, બગર અને ભારે છે. પથવામાં શુદ્ધિ છે. આળસ વધારે છે, મંદાગ્નિમાં એ અપચત છે. આ ભેંસની ભેંસો ગણાય છે. (૧) દરેકી તરફની ભેંસ પંખળમાં વ્યાપક છે. સંયુક્ત પ્રાંતથી તે સિંધ સુધી ફેલાયલી છે. એનાં શીંગડા મોટાં અને માથા પાછળ વળેલાં છે. આ દૂધ દેનાર ભેંસ ગણાય છે. (૨) આ કહે જનુ મોટી ભેંસ છે એનાં શીંગડાં પણ મોટાં હોય છે. દૂધ પણ વધારે આપે છે, જેટલું પણ કીક છે. ગીરની મખ્યાત ભેંસો આ ભેંસની છે. (૩) ભૂત રંગની ભેંસ-આ ભેંસ દૂધ આપતી નથી. (૪) દરેકની ભેંસનાં શીંગડાં સીધાં હોય છે. ભેંસોને પાણીના ખાગીઆના કાવચમાં આગેટનું બન્કે ગમે છે. ભેંસોને ખેતીમાં દળ જેમવા માટે અને ભારે આવનાં ગાસ જેમવા માટે ઉપયોગ થાય છે. એ પ્રાચિં તેમજાણી ગણાય છે.

ભોપાળ મધ્ય હિંદના આ દેશી ગાળ્યના રાજ્યકર્તા નવાબ છે એનું સેવક ૧,૬૦૨ ચો માઇલનું અને વસતિ ૧,૬૨,૪૪૮ની છે પેલાસ ઉપ લાખ રૂપિયા બેટલી મળ્યા છે એના નવાબની માતા અને નાની આ રાજ્યની રાજ્યકર્તાઓ હતી અરધાન પહોળા ભૂમિના સુરિયો નવાબો છે ચુદઉલોગા કીક છે મોટા કારખાનો નથી હમણા ભોપાળના નવાબ રાજ એની રોજગરના પ્રમુખ છે

આયરિશ કી રેલ્વે
ઇન્ડિયન
ભવાન
એલિસિનિયા
હોનેક
ચિલ્ડરેન્-ક
પરિશા
હ મરી
ચીન
નોર્વ
રુસ
ગ્રોસ
પોર્લાક
ફિન્લેન્ડ

આયર
મીસર
નિપાન
ઇન્ડિયન
નેરવેન્ડ
હેલેન્ડિયા
ધાન
મેથારોજાગ
શુ મુકુબો
નોર્વ
ઇરાકા
હેલાક
પોર્લાક
સુએબી

ભૌગોલિક દેશોનાં બદલાયેલાં નામો

દેશ
જર્મની
બેન્ગાલ
એન્ગ્લમ
એન્ગ્લો
રાષ્ટ્રિય નામ અથવા
શૂળ નામ
કાશિરોન્ડ
લા બેન્ગ
એન્ટર રાઇખ

ઇરાકા
ઇરાકા
હેલાક
પોર્લાક
સુએબી

ભૌગોલિક શોધોનો નીચે પ્રમાણે છે.

મોહન-જો-દેશની શરૂતિ	૨૭૦૦	ઇ સ પૂર્વે
ઇન્ડિયન સ રૂતિ	૧૬૦૦	" "
ઇન્ડિયન સ રૂતિ	૬૭૧	" "
એસિયન અને એમીલિયનોની સ રૂતિ	૨૨૦૪	" "
પેરુકાઈની ચકુદી સ રૂતિ	૧૬૨૦	" "
મોહિયા અને ઇરાનીઓની સ રૂતિ	૭૧૦	" "
કાર્ગના શીનીસિયનોની સ રૂતિ	૮૧૦	" "
મીસની સ રૂતિ	૧૨૦૦	" "
વેની સ રૂતિ	૧૫૦૦	" "
પાનખના મહાન સ્ત્રીક દરના વખતની સ રૂતિ	૩૨૭	" "
નીનમ્મા આપિગોની સુસાઈરી	૧૨૭૦	ઇ સ પછી
ઇનનનકુટા, આરખ વેપારી પૂર્વે આફ્રિકામાં પહોંચ્યો	૧૩૧૬	" "
નબોન જોઈ, ઇન્ડિયન નાવિક ઈ અમેરિકામાં ગયો	૧૪૮૭	" "
બાઈલોમ્બુ દીવાલે (પોર્ટુગિઝ નાવિક) કેપ એફ ગુડહોપની પ્રસિદ્ધ કરી	૧૪૮૮	" "
વાસ્કો-ડી ગામા હિંદ પહોંચ્યો	૧૪૮૭	" "
મેગિડિલની લુકીએ ગોઆર્ની પ્રસિદ્ધ કરી	૧૫૨૧-૨૨	" "
કોલ બસે મધ્ય અમેરિકા ગયો	૧૫૦૨	" "
અ જોન નાવિક કોમીસર આર્ટિક ઈ અમેરિકા પહોંચ્યો	૧૫૭૧	" "
બાઈલોમ્બુ પેસિફિક મહાસાગર શોધ્યો	૧૫૧૩	" "
કથ નાવિક હાઈંગ એસ્ટ્રેલિયાને કાઠે પહોંચ્યો	૧૬૧૬	" "
અ ગોપાઈ પશ્ચિમ આફ્રિકામાં પહોંચ્યો	૧૭૬૫	" "
અ જોન નાવિક કુક દ. યુરપ્ત પહોંચવોડો આગળ્યો	૧૭૩૭	" "
લિવિન્સ્ટન વિક્ટોરિયા શોધ પહોંચ્યો	૧૮૫૫	" "
કોમેસી નદીની શોધ થઈ	૧૮૫૧-૭૭	" "
રેન્લિએ કંગોના પ્રવાહ શોધી કાઢ્યો	૧૮૭૧-૭૭	" "
રિવડનના શોરક હેડીને મધ્ય એસિયા શોધી કાઢ્યો	૧૮૬૦-૧૯૦૮	" "
આમુ કસેને ફિલ્ડ યુવ શોધી કાઢ્યો	૧૮૧૧	" "
પીચીયે ઈ યુવ શોધી કાઢ્યો	૧૬૦૬	" "

ભૌગોલિક સામ્રાજ્યોનો વિસ્તાર મહા-

(માઈલ) વિસ્તાર

યુદ્ધ પહેલા નીચે સુખ વિસ્તાર હવે હોયે કમ સરખાનો	૨ ૧૫,૧૨૬
નેરવેન્ડ-કર્તા કરતા ૬૦ ગણા મોટા છે આખા જગતના ક્રિસ્ટિય	૬,૫૧,૭૫૫
સ રવાનો એન્ગ્રિન કરતા ૧૪૦ ગણા મોટા છે સાન્સ	૮,૦૦,૬૩૮
સાર્વાનિક સામ્રાજ્ય કાન્સ કરતા સેવક ૨૨ ગણ મોટા છે,	૩૭,૫૦,૦૦૦
નવારે બે અખમ કરતા ૮૦ ગણ મોટા છે	૮૧,૭૬,૦૦૦

ભવાન + સ રવાનો
બે અખમ + સ રવાનો
હોડેક +
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ એફ અમેરિકા
સોવિયેટ રશિયા

પોર્ટુગલ + સંસ્થાનો	૯,૮૧,૦૦૫
ઇટાલી + સંસ્થાનો	૬,૩૫,૪૪૦
ફ્રાંસ + સંસ્થાનો	૪૩,૨૬,૦૦૦
ચીનનું પ્રભુત્વ સાથે રાજ્ય	૩૦,૦૦,૦૦૦
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૧,૪૦,૦૦,૦૦૦

જાપાને ૧૯૬૬ના દોસેમ્બરથી જનવારે લેકોના સર્વે ટાણેઓ લઈ લીધા છે. અંગ્રેજોના હોગકેંગ, મલાયા અવદેશ તેમજ બર્મોડાના હેટલી હીમા છે. અમેરિકાના શીલીપાઇન્સ નામના ટાણેઓ નૂટલી હીમા છે. અમેરિકાના શીલીપાઇન્સ નામના ટાણેઓ એમની સત્તા નીચે છે. ટીબુટ લઈ પોર્ટુગલે કાપેલા ટાણે ધસવા રાખ્યા છે. તે પહેલાં જાપાને ચીનના ૧૦ આશાથી ખસે જવારે ભાગ છીની લીધો છે. આથી જાપાનનું સામ્રાજ્ય ધણું મોટું બન્યું છે.

તેમજ જાપાનને યુરોપના મોટા નદી સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું છે. એણે યુરોપના મહા ભાગ રોજી છીની લીધો છે. અમેરિકાના, અંગ્રેજો રશીયનો જાપાનની સાથે યુદ્ધ કરી એને પીછેઠઠ કરાવે છે. જાપાનના પરાજય હવે નજીક હોય એમ લાગે છે. જાપાનના પરાજય પછી આ મહાન શક્તિ જાપાન ઉપર પોતાના પાંચ નામનો, એટલે જાપાન ઉપર રોજી નાખવી શકે એવા સંચોગો હાલ રખાયા નથી. ફ્રાંસનું અમેરિકાનું સામ્રાજ્ય ઇટાલી અને જાપાનની છીની લીધા હતાં, પોર્ટુગલે અમેરિકાને એ પાળાં છોડાનાં છે. ઇટાલીનું અમેરિકાનું સામ્રાજ્ય બ્રિટિશ સત્તા નીચે છે. ઇટાલીમાં જાપાનની સાથે રાજ્યો સાથે લડે છે. આપું રશિયા જાપાનની છીની લીધું હતું, પણ તે ખાતુ જોઈ પડ્યું છે.

ભૌગોલિક હકીકતો : નીચે મુજબ અણુસા- ન્ય છે.

(૧) યંત્ર પૃથ્વીની ઉપગ્રહ છે. એનો ન્યાસ ૨,૧૨૩ માઇલનો છે. પૃથ્વીની ૧૨,૩૬,૦૦૦ માઇલ દૂર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થાય છે. પૃથ્વીની પ્રક્રિયા કરતાં એને ૨૦ દિવસ ૧૭ કલાક અને ૪૩ મિનિટ લાગે છે.

(૨) સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચેનું અંતર ૮૨૬ લાખ માઇલનું છે. સૂર્યના ન્યાસ ૮,૬૪,૧૦૦ માઇલનો છે. પૃથ્વી કરતાં સૂર્યનું કદ ૩૦૫,૦૦૦ ગણું મોટું છે. એને ઘરો ઉપર કરતાં ૨૫ દિવસ ૭ કલાક ૬ મિનિટ લાગે છે.

(૩) પૃથ્વીનું કુલ સેવરજ ૧,૬૬,૬૫૦ હજાર ચોરસ માઇલનું છે. તેમાંથી ૧૩,૬૪૪ હજાર માઇલ પાણીનો ભાગ અને ૫૦,૫૧૦ હજાર માઇલ જમીનનો ભાગ છે.

(૪) એશિયા એક કરોડ સીતરે લાખ ચોરસ માઇલનું સેવરજ ધરાવે છે. યુરોપનું ૩૦૦ લાખ ચોરસ માઇલનું સેવરજ છે. આફ્રિકાનું ૧ કરોડ ૧૫ લાખ ચો. માઇલ, ઉત્તર અમેરિકા એની લાખ, દક્ષિણ અમેરિકા ૬૮ લાખ ચો. માઇલ એનેશિયાનિયા ચાલીસ લાખ ચો. માઇલ અને યુરેશિયા ૬૨ લાખ ચો. માઇલનું સેવરજ ધરાવે છે.

(૫) પૃથ્વીની પરિધ ૨૪,૦૦૦ માઇલનો છે. પૃથ્વીની અધિક ભાગ વિપુલ પાતે છે, ૬૬,૨૬,૬૭૩ માઇલ અને યુરોપાને ૭૮,૬૬,૮૬૬ માઇલ છે.

(૬) યુરોપ ગ્રહ સૌથી મોટો છે. બહુ દૂર પણ છે. આંકડા વાંચતા હેતુવાદ જમી.

(૭) જાપાનનો ગ્રહ પૃથ્વીથી સૌથી નજીક ગણાય છે.

(૮) આપણા ઉત્તર ગોળાર્ધમાં જૂન તા. ૨૨ લોકોમાં વાંચે દિવસ અને ૨૨ મી. કિલોમીટર દૂંઠામાં દૂંઠા દિવસ છે.

(૯) પૃથ્વીમાં વનસ્પતિ વધારે ભાગ ૧ કરોડ ૬૦ લાખ ચો. માઇલને કુલ પૃથ્વીમાં ભાગ ૩ કરોડ ૩૦ લાખ ચો. માઇલનો છે. રેલીનાં રણો ૫૦ લાખ ચો. માઇલનાં છે.

(૧૦) લોકોમાં લોકો જનત કિનારાનું એવરેસ્ટ શિખર ૨૯,૧૪૧ ફીટ છે.

(૧૧) યુરોપ ગ્રહ મોટો, ૨૫૨૦, સર્વે છે. સૂર્યથી ૪૮,૩૦,૦૦,૦૦૦ માઇલ દૂર છે. એનો ન્યાસ ૮૭,૦૦૦ ચો. માઇલ એટલે પૃથ્વી કરતાં ૧૧ ગણો છે. સૂર્યની આસપાસ ફરી તેના એને ૧૨ વર્ષ લાગે છે.

(૧૨) પૃથ્વી અને યુરોપ વચ્ચે થક આંકડો છે, સૌથી નેજરી તારો છે, ન્યાસ ૭,૬૦૦ માઇલ છે, જ્યારે જુવ નાનો ગ્રહ હોવાથી ૩,૦૦૦ માઇલનો છે. રાતા રંગના જાપાન ગ્રહનો ન્યાસ ૪,૨૦૦ માઇલ છે. જ્યારે શનિનો ગ્રહ પાંચમી બીજ નજરનો એટલે ૭૨,૦૦૦ છે. યુરેનસ ગ્રહ આપણી પૃથ્વી કરતાં ૪ ગણો એટલે ૩૧,૦૦૦ માઇલનો ન્યાસ ધરાવે છે. જ્યારે નેપ્ચ્યુન ૩૩,૦૦૦ અને પ્લુટોનો ન્યાસ ૪,૦૦૦ માઇલ છે.

(૧૩) એશિયા ખંડ પૃથ્વી પશ્ચિમ ૬,૧૦૦ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ ૫,૩૦૦ માઇલ છે.

યુરોપ ખંડ પૃથ્વી પશ્ચિમ ૩,૩૦૦ માઇલ ઉત્તરથી દક્ષિણ ૨,૪૦૦ માઇલ છે.

આફ્રિકા ખંડ પૃથ્વી પશ્ચિમ ૫,૦૦૦, માઇલ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ ૫,૦૦૦ માઇલ છે.

દ. અમેરિકા પૃથ્વી પશ્ચિમ ૩,૨૦૦ માઇલ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ ૪,૬૦૦ માઇલ છે.

ઉ. અમેરિકા પૃથ્વી પશ્ચિમ ૪,૦૦૦ માઇલ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ ૪,૬૦૦ માઇલ છે.

(૧૪) જમીનની સપાટી પર નદી, તળાવો અને ઝાણાંએ ૧૦,૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલની જમીન રોજી છે. કુલ એકાંદ ૧૬,૧૦,૦૦૦ ચો. મા. જમીન રોજી છે.

(૧૫) પૃથ્વીથી સાગર સરેરાસ ૨,૮૦૦ ફીટ ઊંચો છે.

(૧૬) દરિયાની ઊંડામાં ઊંડી જગ્યા શીલીપાઇન્સ અને જાપાન વચ્ચે ૩૫,૪૦૦ ફીટ (પેસિફિક દરિયાની) છે. આટલાંટિક મહાસાગરની ઊંડી જગ્યા યુરેશિયા ૨૦,૬૦૦ ની છે. ઇંદી મહાસાગરની ૨૨,૬૧૮ ફીટ છે. આટલિક સમુદ્ર ૧૩,૨૦૦ ફીટ વધારેમાં વધારે ડોટા છે. પૂ. સમુદ્ર ૧૨,૨૦૦ ફીટ ઊંડો છે.

મંકરસંક્રાંતિ : તત્વોત્પત્તિની ગણતરી પ્રમાણે આ મંકાંતિ ૨૨ માં કોસ્મોસમાં આપવી એકઝે, પરંતુ સમય પ્રમાણે દિવ્દ તત્વોત્પત્તિ ગણતરીમાં કુલોક વહાવન પડે છે તેથી એ સંક્રાંતિ ૧૩-૧૪ ન્યુક્લિયોના રિવલે આવે છે, એ રિવલેથી ઉત્પાદ્ય એકાં ગણાય છે. દિવ્દોમાં એ જુદું જ પવિત્ર સમય ગણાય છે. દાન, વપ, જપ, કર્મના એ જ માસ પ્રુપ્ત છે.

મકાઈ : આ એક જાતનું આનાજ છે. ઉત્તર દિવ્દગાનમાં તે વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. મકાઈના ટોડા મોટાને ખાવા એ પણ એક જીવનનો વહાવે છે. એ ધાન પ્રુપ્ત પૌષ્ટિક અને વાનુસ છે મકાઈનાં કાઠેલાં કલ્પસર્વાં જાણી તેની રાખ મધમાં વાલ્ય દોઢ વાલ્ય આપવાથી ઉલ્કા બંધ પડી ન્યથે આ પાક દિવ્દમાં જુદું મોળા પ્રમાણમાં થતા ન હોવાથી તે પરીક્ષા મહત્તો નથી.

મગ : મગ દિવ્દમાં સર્વત્ર પાકે છે, એ દિવ્દગાનમાં છે. મગમાં કાગો અને છોટો એવી બે જાત છે જેની દાન પીડી થાય છે. મગની ખીચડી, કાળ, મગદન વગેરે બને છે મગ પ્રુપ્ત્યે દલકા, મીંગળ, રવાડ અને સદેજ વાવકારક અને મેત્રાને દિગ્ગારક છે અને વેપ પ્રુપ્ત તરિક્કે આવે છે. આનાલેખાં એ ગુણકારક ગણાય છે દિવ્દમાં એનો પાક મોટો થાય છે, પણ આ દેગમાં જ તે ખખડાં ન્યથે જ પરીક્ષામાં બાન્ને જ દેખ વેળા મટે છે.

મગજ (Brain) : મગજ એ શરીરનો રાજ્ય છે શરીરની દરેક ઉદ્વિધા, દરેક અવયવો એની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે છે. હૃદય, શ્વાસપ્રણાસ, ઉદર, કીડી અને બીજા બધા અવયવો એની આજ્ઞા અને શાસન પ્રુપ્ત્યે ચાલે છે મગજ અતિ સૂક્ષ્મ કૌશલો કીડીનું બનેતું હોય છે આ કીડીનો શરીરના બધાં ભાગો સાથે સંબંધ હોય છે. દંડ, પીડા, શોક, ક્રુપ, આનંદ એ બધાં કારણો મગજ અનુભવે છે અને તેની આજ્ઞાથી બીજાં ભાગોમાં એ ઊભીએ પ્રત્યક્ષ થાય છે. ચાકરાવ આજ્ઞાથી, ઉત્તરમાં એ સર્વત્ર મધ્ય રક્ષણ મગજ છે જુદું કામ કરવાથી મગજને પાક લાગે છે, એટલે દાંત લેવાથી એ પાક ઉત્તર ન્યથે છે. સાર્વનિક નખાણ પણ મગજને લીધે થાય છે. એક માણસનું મગજ ૪૫ થી ૫૦ એસિ સેન્ટીમી હોય છે. વાતવના ન્યથેના બાજકના મગજનું વજન ૧૨ થી ૧૫ એસિ હોય છે.

વહાવસામાં મગજનું વજન અને શક્તિ મટે છે સાફ જીવન, નિયમિત આહારવિહાર, નારિયક મોરાક, ખુલ્લી હવાનું સેવન અને આનંદીયતાથી મગજ સાફ રહે છે મન, ક્રાંતિ, વિચાર-શક્તિ એ સર્વે મગજમાં જ છે

મટુક : આ વનસ્પતિમાંથી લાલ રંગ નીકળે છે એક વખત એનો ઉપયોગ અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં થતો હતો, પણ યુરોપથી બતાવેલી રંગોની આમશાની વધારી એની વપરાશ યોગી થઇ છે પર્વતોમાં એના રસો થાય છે. એના ખૂલને 'મટુક' કહે છે મટુક ઘૂરી, ઉખ્ત, શુક, વલ્કારક, કંઠથી છે આવાધિમાં એ ઉપયોગી છે પહેલાં એની નિગાસ થતી હતી લાલ બંધ છે

મભૂરપ્રવૃત્તિ : યુરોપમાં ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ થતી તેની સાથે મભૂરની રાજ્યકારી આકાંક્ષાઓ પણ વધી છે યુરોપ અમેરિકામાં મભૂરમંડળો જુદું જ વગવાળાં છે તેઓનું મોકું સજ દહાવ છે તેથી મૂકીવારો અને સારકારને એ લોકો મથક આપતા નથી યુરોપમાં મભૂરને સંપન્ન લીધે મોટા પ્રમાણમાં રાજ્યકારી વિકાસ કર્યો છે અને વહાવના યુરોપના પ્રત્યક્ષકારક દેશોમાં મભૂરનાં પ્રધાનમંડળો પણ ઉભા થયાં છે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં પણ છેલ્લાં દસ બાર વર્ષનાં બે વખત મભૂર પ્રધાનમંડળ શાસન કરી ગયા છે, પરંતુ મભૂરનું ખાં જોસે રસીકાર્ય છે એ કમજીઓનો દેશ ગણાય છે. ત્યાં એમનું અધિપત્ય છે. દિવ્દમાં મભૂરપ્રવૃત્તિ દિવ્દપ્રતિદિન વિકાસ પામતી ન્યથે છે. એનાં ભુલં ભુલં દ્રેક યુવિવનો રિવલે રિવલે સંપૂર્ણ સંપ્રધાનમાં વધારો કરે છે છતીવાનો પ્રત્યક્ષ મભૂર પ્રવૃત્તિને ખૂબ વેગ આવે છે, દિવ્દમાં હજુ સંપૂર્ણ સંપ્રકન થયું નથી, પણ હવિવ્યમાં આ બધાં રહેવે, કાપક, ન્યુટ અને બીજાં ઉદ્યોગોમાં મભૂરનું એક ટંબ નીધે સંગઠન થશે, તો મભૂર પ્રવૃત્તિ ખૂબ વેગવાન બનશે મભૂરો હજુ સુરક્ષિત નથી વિવાની વૃદ્ધિ સાથે એમની પ્રવૃત્તિઓ પણ વિકાસ થશે. દિવ્દી સરકારે મભૂરનાં લાલ માટે એક સમય નીચે મજાખાનુ મેળવ્યું છે મભૂરપ્રવૃત્તિ એ હવિવ્ય મટે આસારપદ ખાનું છે. માલિકો અને મભૂરો એક બીજા સાથે સંકરકર કરે, તો જ દિવ્દની બાજક ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ ચેલન પ્રાપ્ત કરી શકશે.

મહિપુર : આસામ અને અરુણાચલ ઉપર આ નાનું. દિવ્દ દેશી રાજ્ય આવેલું છે, પરંતુ ભખાવિજીએ દિવ્દ

૧૯૪૩ માં આકબલ કરી આ રાજ્યને અતિ પ્રસિદ્ધ બનાવ્યું છે. આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૮,૧૩૮ ચો. માઇલ છે. વસતિ ૪,૪૫,૬૦૬ ની છે. એ નાનકડા રાજ્યમાં હિંદો સાથે નાયા, ત્રિશાઇ અને બીજા અર્ધ જાતીઓની વસતિ છે. મલિયુર નતિ કાંચોના નૃત્ય માટે ખૂબ પ્રખ્યાત છે. મહાસારવમાં અમુક મલિયુરની રાજકીય વિચારગદા સાથે પાટ્યા હતા. આ દેશ ખેતીપ્રધાન છે. ચોખા, સરસી, રોટી, કઠાળ, તમાકુ, ફળો અને શાકભાજી સુખ્ય વાચ છે. રેશમી ધણી બાગ પર્વતમય છે, પરંતુ ઇશ્વરલા ૫૦ માઇલ લાંબા મેદાનમાં ખેતી થઇ શકે છે. ૧૯૩૦-૩૮ માં ૩૩ લાખ મલ્લ ચોખાની નિકાસ થઈ હતી. નાના નાના ગ્રુહઉદ્યોગોમાં ચામડાની વસ્તુઓ અને માટીની વસ્તુઓને સાથે દેશન રાજ્ય વરસી મળે છે. શિલ્પના આ લોકો પજાર છે ખનિત છે; પરંતુ વિકાસ થયે નથી. બટાટા તથા નારંગીની નિકાસ વાચ છે.

મદ્રાસ ઇલાકા : હિંદના દક્ષિણ વિભાગમાં આ ઇલાકા પધારાયેલો છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૪૨,૦૦૦ ચો. માઇલનું છે. એની વસતિ ૪,૬૩,૪૩,૦૦૦ ની છે. એમાં તામીલ, તેલંગુ, મલયાલમ, કેનેરીસ ભાષાઓ સુખ્યને પ્રાધાન્ય છે.

જંતુઓ: મદ્રાસની જંતુ ગરમ છે. મલખાર વગેરે વિભાગમાં ચોખાનું ખૂબ ભેટથી ફાટી નીકળે છે; પરંતુ બીજા કુટા વિભાગમાં ચોખાનું સાધારણ હોય છે. આ ઇલાકામાં ઠંડી નહિ ભેવી જ છે.

પાકો: મદ્રાસ ઇલાકામાં થતા પાકો મદ્રાસ ઇલાકા માટે પૂરા નથી. જમીન સાધારણ રીતે ફળદ્રુપ છે, પરંતુ અનાજના પાક ભેટથી તેરલા પ્રમાણમાં મોટા નથી. લોકો ચોખા વપાડે પ્રમાણમાં ખાધ છે થઈનું પ્રમાણ જોરાકમાં બોધું હોય છે.

મદ્રાસ ઇલાકામાં નીચે પ્રમાણે એકરોમાં ૧૯૪૦-૪૧ માં વાવણીઓ થઈ હતી.

હોનાર એકર		હોનાર એકર	
ચોખા	૧૦,૭૪૪	તમાકુ	૩૧૧
સીંગાણા	૭,૬૨૨	એરંદીયા	૨૧૭
કપાસ	૨,૪૧૩	રોટી	૧૬૨
તથ	૭૮૬	બાજરી	૨,૪૫૬
જુવાર	૪,૧૬૮	અણા	૬૦
મકાઈ	૬૮		

આ ઉપરાંત ૫,૬૮,૦૦૦ એકરોમાં નારિયેળીનાં ઝાડોનાં વનો હતાં. આમાં હનાર એકરમાં તેલનાં હતાં. ૧૭,૪૨,૦૦૦ એકરમાં રાગીનું ધાન હતું. આ સિવાય મદ્રાસ ઇલાકામાં આ, કાંદી, એથરી, કિવનાઈનાં રસો પર્વતો અને ખીચેલાં વવચાં હતાં રખા મલ્લ વચાચ છે. પણ ૫૫,૬૦૦ એકરમાં વવાઈ હતી. મદ્રાસ ઇલાકામાં નહેરું, બાપવામાં આવી છે. ૫૭,૦૦૦ એકરમાં કાંદી વાવવામાં આવી હતી.

જંગલો: મલખારમાં હિંમતી જંગલો છે. સરકાર તેમજ રાજ્ય કંપે જંગલોમાં પહોં સાથ, મુજક અને એજેનિસ નામનું કાનું લાકડું પુષ્કળ મળે છે.

ખેતરો: મદ્રાસ ઇલાકામાં મેગેનિસ, મીકુ, મુરખા પુષ્કળ મળે છે. હવે જી જાનો કોવસો પણ મળે છે.

લોકો પણ પુષ્કળ છે, પણ માઇસોર સિવાય લોકોનું કામ મોટું કારખાનું નથી બેસાર છલકામાં અબરમ પણ મળે છે. બીજાં પરચુરલ જૂથરો પણ જમીનમાં ઘણાં છે, પણ તેનું સાથે સંગો-ધન થયું નથી.

ગ્રુહઉદ્યોગો: આખા મદ્રાસમાં હાથકાપડ લગેા ઉપર સારી રીતે વણાય છે. મુદ્રારનું કાપડ એ માટે પ્રખ્યાત છે. રોમંજીઓ અને સાદીઓ પણ પુષ્કળ વણાય છે. મલખારમાં લાકડકામ સાથે બને છે. ચિટ્ટ અને બીજા પરચુરલ ગ્રુહઉદ્યોગો પણ નાના પ્રમાણમાં છે.

ઉદ્યોગો: મદ્રાસ ઇલાકામાં ૬૩ કાપડની મિલો છે. સુખ્ય કાપડ પેદા કરનાર મથક કોઈમટુર ગણાય છે, કે જ્યાં એક જ રચમનું ૨૦ મિલો છે. કુલ મિલોમાં ૬,૬૦૦ લૂએ અને ૧૪,૫૨,૦૦૦ જેટલી રિપ-હટો હતી. તેમાં ૫૨,૭૪૬ માલસો મલૂરીથી જીવન ગુજરાન મેળવતાં હતા. આ મિલોમાં ૨૦ કરોડ વાર મુત્તર અને ૧૦૦ કરોડ વાર કપડું તેપાર થયું હતું. આ ઉપરાંત મલ્લ જૂથની મિલોમાં ૮૦૫ લૂએ અને ૧૮,૬૪૪ રિપ-હટો છે. આમાં લોકીયરી (મોલ, મ'છાક) ની મિલો, ૬ રેશમની મિલો, ૪૦૦ ચોખાની મિલો, ૧૪ ઈંટ અને નળીયાંની મિલો, ૧૦ લાકડાં જેટલીયની મિલો, ૧૧ હાકાંની મિલો, ૨૨ રિપ-સળીનાં કારખાનાં, ૧ કાગળની મિલ, ૧ ચામડાની મિલ, ૪ બારિકટનાં કારખાનાં, ૨ હોરનાં ચણવાનાં કારખાનાં, ૨ લોકાં અને પોલાડ માટે, ૧૧ તેવ પીસવાની મિલો, ૭ કેરોલિન કંબાનાં કારખાનાં, ૧૬ ગાડીઓ બાંધવાનાં કારખાનાં, ૭૫ ચારાં કારખાનાં, ૩૩૮ કપાસનાં બિનો અને પ્રેસો, ૧૧ ખાંડની મિલો, અને ૧ કિવનાઈની મિલ હતી.

મદ્રાસમાં માઇલીઓ મારવાનો ઉદ્યોગ દિનપ્રતિદિન વિકાસ પામતો ભય છે અને ભવિષ્યમાં એની ઉત્તરિ થશે એમ લાગે છે.

નહેરો: ખેતીની ખીન નહેરો અને દૂધાઓથી કુલ ૬૨,૨૧,૦૦૦ એકર જમીન પાણી મેળવતી હતી તેમાં ૩૬,૨૮,૦૦૦ એકર સરકારી નહેરોથી, ૩૩,૬૫,૦૦૦ એકર તગાવો મારફતે, ૧૪,૪૮,૦૦૦ એકર જમીન કુચાઓનાં પાણીથી પોષાતી હતી. મદ્રાસમાં મેદો અને પાણકનાં બે મોટા જંબો બાંધ્યા છે તેમાં જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે અને ખેતીને પોષણ મળે છે. યુદ્ધ પછી હાલકાને મોટો જથ્થા હાથમાં લેવારો. હિંદનાં વંધારના ૪૦ ટકા મદ્રાસ, સુતીકોટીન, કલિકટ, મેંગલોર, કાંચના, દેલીયરી, નેચાપટ્ટમ, કોચીન, કંકાલોર, ધનુકોટી, વિભાપટ્ટમ વગેરે જંદોથી ચાલે છે. આ જંદોરો, શહેરો અને પ્રદેશો મદ્રાસ ઇલાકામાં જ આવેલા છે. (આ જંદોરોની વિગતો માટે જુઓ ' જંદોરો ')

રેલ્વા અને વાહનો: સાદ્ય ઉન્ડીઅન રેલ્વે અને એમ. એસ. રેલ્વે ચાર હનાર માઇલના પટમાં ફેલાયેલી છે. ૨૨,૦૦૦ માઇલના પાકા રેલ્વા અને ૧૦,૦૦૦ અખડિના કાચા રેલ્વા છે. જોધાવરી, કૂચ્ચ, હાલકા અને પનાર નદી ઉપર પૂલ બાંધવાની યોજનાઓ મુદકિતમાં પછી અમલમાં મુકારો.

વેપાર: મદ્રાસ ઇલાકામાં ૧૯૩૬-૪૦ માં કુલ આવકની વેપાર ૨,૭૫૧ લાખ અને નિકાસ વેપાર ૩,૮૬૧ લાખનો હતો. આવકની માલમાં યંત્રો, અનાજ, આદો, શાળ, લોકડું, કાગળ, તમાકુ, કાંચનો સામન, રેશમ, કાપડ, શા અને

ધાતુ" કામ વગેરે હતાં. નિકાસ વેપારમાં તમાકુની વસ્તુઓ આમડું, જોળ, તેલીબીજાં, ચા, કપાસ, સીંદ્રીની વસ્તુઓ, રજર, કોપરાં અને કોપરાતુ તેમ વગેરે હતાં. ૧૯૩૬-૪૦ માં જમીન માંજના વેપારની આવકાની ૮૮૭ લાખની અને નિકાસ ૭૩૨ લાખની હતી.

રથાપત્તો—મદ્રાસ ઇશ્વરો પ્રાચીન જાંઘકામો માટે બન્ધ અને અતિ આકર્ષક સ્થાન ધરાવે છે. મદ્રાસ 'ગિનાલી' મંદિર એક સુર અને અતિ સુશ્રૂષ કોનરાકામથી ભરેલું વિશાળ રથાપત્ત છે. ધીરોમેશ્વરું મંદિર પણ વિશાળતા, ભવ્યતા અને સૌંદર્ય માટે પ્રસિદ્ધ છે. ધીરગજુડ મંદિર, મહાબલીપુરમ, તંભવર, કમ્પી વગેરે મંદિરોનાં રથાપત્તો અતિ સરસ ગણાય. વિજયાનગર મહારાજાઓના અવશેષો પણ ભારે દર્શનીય છે. માઇસોરનું વિશુલ મંદિર, ગોમનેશ્વરની મોટી મુર્તિ પણ દર્શનીય છે.

લોકો—મદ્રાસમાં દોઢ કરોડ તામીલો, દોઢ કરોડ તેલંગીઓ, ૧ કરોડ મધ્યારાઓ અને જાણીતા કાનડીઓ વસે છે. તામીલો કંઈક વધારે ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ ધરાવે છે. મલબાર પ્રાંત થયેા લીલો અને વનરપતિથી ભરેલો છે, પણ લોકો ગરીબ છે. લોકો યોદ્ધા સ્થાપ વર્ણનાં હોય છે. ચોખાની મુખ્ય ખેતરાડી હોવાથી મદ્રાસ ઇશ્વરોના લોકો ખંજળ જેવા સખજ નથી, મુશ્કોમો આ પ્રદેશમાં પાછળથી આવ્યા, એટલે એમનું પ્રમાણ ઓછું છે. ઉત્તર હિંદની સંસ્કૃતિની ભાગ ભુકી જ પડે છે. મદ્રાસના બ્રાહ્મણો પ્રદિમાન છે. ત્યાં બ્રાહ્મણ અને અબ્રાહ્મણો એમ રાજ્યદારી બે વર્ગો પડી ગયા છે. મદ્રાસ ઇશ્વરોના લોકોમાં પડોડા નથી, એ પ્રાંત ધનવાન નથી, પણ વિદ્યામાં આગળ પડેા છે.

દેશી રાજ્યો—નાવલપેટા, કોચીન અને પટ્ટકોટ્ટાનાં ત્રણેય દેશી રાજ્યો છે. સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય અને સ્ત્રી શિક્ષણની પ્રગતિ માટે મલબાર પ્રસિદ્ધ છે. માઇસોરનું રાજ્ય આખા હિંદમાં ૫૪૩ રાજ્યોમાં મુશ્કાસન માટે પ્રસંગા પામ્યું છે. હૈદરાબાદ નિઝામત રાજ્ય દેશી રાજ્યોના સમૂહમાં સાથી પ્રેક્ષુ અને સમૃદ્ધ છે. મદ્રાસનાં દેશી રાજ્યો પ્રગતિશીલ છે. પ્રજા પણ લાલ્ચી છે.

મોટાં શહેરો—મદ્રાસ રાજ્યધાનીનું શહેર છે. ૧૬૪૧ માં એની વસતી ૭,૭૭,૦૦૦ ની હતી. મુંબઈ, કલકત્તા પછી એ ત્રીજું શહેર અને બેર છે. મદ્રાસમાં યુનિવર્સિટી, પોર્ટટ્રસ્ટ છે. રેલવેનું મોટું મથક છે. ત્રણ મોટી બીજા છે. વધારે હજારો વધે જઈરાં મથાળાં નીચે ભુમી. બીજાં શહેરોની વસતિ નીચે મુજબ છે. વેલોર ૫૭,૨૧૫, કોઇમ્બટુર ૬૫,૧૬૧, કોડનાડા ૬૫,૬૫૨, મચ્છુર ૬૫,૧૦૬, માંગેર ૬૧,૭૫૬, એલવાડા ૫૬,૬૨૬, મદ્રાસ ૨,૩૬,૧૬૦, કોચીન ૨૨,૬૧૮, કમીટ ૬૬,૨૭૩, વેલોર ૫૬,૩૦૬, સેલમ ૧,૦૨,૧૦૬, તંભવર ૬૬,૬૮૩, નેચાપટ્ટમ ૫૬,૬૦૮, તીવાલની ૫૭,૦૭૩, મીચીનેપોલી ૧,૫૬,૫૦૦, લીઝગાપટ્ટમ ૫૭,૩૦૩, ઇલોર ૫૭,૩૪૩.

મદ્રાસના સાસન ત્યાગ પછી જનવંરનું રાજ્ય ચાલે છે.

મધ—જંગલની વનરપતિઓ અને ફૂલોમાંથી રસ ચૂસી, મધમાખીઓ પોતાના મધપુકામાં મધ એકઠું કરે છે. ખોરાક તેમ જ ઔષધમાં મુખ્યત્વે કામમાં આવે છે. હિંદમાં મધ મોટા પ્રમાણમાં ખોરાકી વસ્તુ તરીકે વપરાતું નથી. યુરોપમાં તે ખાસ મધપુકાને ઉછેરી મોટી પેઢા કરવામાં આવે છે. જાંજીરમાં મધ વિષે અનેક પુસ્તકો પ્રકાશિત થાય છે હિંદમાં, હિમાલયમાં

વધારે પ્રમાણમાં મધ મળે છે. મધપુકામાંથી મધ કાઢવા, નીચે બળતું કરી માખીઓને ઉડાવી મૂકી મધપુકાને ઉતારી તેમાંથી લાખીને મધ કાઢી લઈ વધારાનો ભાગ મીણ બનાવવામાં કામ લાગે છે.

મધનાં ગુણો—શીતળ, લઘુ, રવાદુ, નેત્રોને હિતાવદ, અમિટીપક, જ્વરોધક, નાળીને શુદ્ધ કરનાર વર્ણને અને જુદાંને વધારનાર અને યુક્તિકારક છે. જેમ મધ ભૂત હોય તેમ વધારે સારું. ઘણાંખરાં ઔષધો સાથે અવુપાન તરીકે મધ વપરાય છે. ગરમ કમી પાણીનું મધ વિપત્તી ગરજ સારું છે. ધી અને મધ સરખે ભાગે ખાવાં નહિ. મોઢામાંથી માંદી વગેરે દૂર કરવા મધ વાષણનું. એ દરેક રીતે ઉપકારક વસ્તુ છે.

મધ્ય પ્રાંત—હિંદની મધ્યમાં આવવાથી આ મધ્ય પ્રાંત કહેવાય છે. વરાડ જલ્લાની સાથે એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૩૦,૦૦૦ ચો માઇલનું છે. એની વસતી ૧,૬૬,૨૨,૦૦૦ ની છે. આ પ્રાંતમાં સાા કરોડ એકર જેટલી જમીનમાં ડેરી રાજ્યો છે. પણ તેમાં કોઈ પહેલા નજરનું રાજ્ય નથી. ઇલીસગઢનું રાજ્ય કીક છે.

જમીન—આ પ્રાંતમાં કુલ ૨,૪૫,૪૬,૦૦૦ એકર જમીનના વાવણી થઈ હતી. આ સિવાય દેરખાલી મટે નવવાળી જમીન ૩૭,૩૦,૦૦૦ એકર, જંગલો ૧,૫૫,૩૬,૩૦૦ એકર અને વાવો રાકાય છતાં નવવાળી જમીન ૪૮,૮૧,૦૦૦ એકર હતી. આ પ્રાંતની જમીન કાઠી માટીઆળ અને કપાસને માટે યોગ્ય છે. ચોખા અને ખેતરાડી માટે પણ આ પ્રાંત આત્મસંતોષી છે. વરસાદ પણ અવરેને ૫૦ ઈંચ લગભગ આ પ્રાંતમાં યાથ છે. આથી પાકો સારા અને બીજાં પ્રાંતોને પણ અપાય તેમ થાય છે આ પ્રાંતમાં જંગલો ઘણાં અને ભૂનાં છે. પાકો સારા અને સાગરનું ઉપારતી લાકડું પુષ્કળ મળે છે. લાખ અને હરડે પુષ્કળ મળે છે. રૌપ્ય જંગમમાંથી મળે છે. ગરમી વરસાદ વધારે છે. સિંચાવામાં ટાંક પડે છે.

પાકો—આ પ્રાંતમાં કપાસનો પાક અગત્યનો છે. હમરા ભત્તનો કપાસ થયેા પાકો છે. ૧૯૩૮-૩૯ માં ૩૭ લાખ એકરમ ૫,૪૬,૦૦૦ ટન કપાસ થયો હતો. બીકારનો પ્રદેશ નિઝામ પાસેથી મધ્ય પ્રાંતને મથો છે. એમાં કપાસ અખતે થાય છે. લાંબા તારનો કપાસ જલુ ઘોડો થાય છે. ચોખા ૫૬ લાખ એકરમાં વાવવામાં આવ્યાં હતા. થઈ ૩૭ લાખ એકરમાં, જુવાર ૪૫૫ લાખ એકરમાં, ચણા ૧૧૫ લાખ એકરમાં, બીજાં અનાજ અને કડાક પછાલાખ એકરમાં, તેલીબીજાં ૧૬૫ લાખ એકરમાં વસાય છે. અળસી માટે તે આખા હિંદમાંથી મધ્ય પ્રાંત વાવણી માટે પ્રખ્યાત છે એની વાવણી ૧૨,૧૮,૦૦૦ એકરમાં શીમદાણા ૨,૮૦,૦૦૦ એકરમાં, તલ ૪,૭૭,૦૦૦ એકરમાં છે. આખા પ્રાંતમાં જ લાખ એકરમાં પાકો થાય છે. આવા અને નારંગી આ પ્રાંતના વખણાય છે આખા હિંદમાં નિકાસ કરાય છે.

ખનીજો—મેગ્નેસિય ધાતુ માટે આ પ્રાંત પ્રસિદ્ધ છે. હોદાની ધાતુથી આ પ્રાંત ભર્યો છે, પણ એને વિશેષ પ્રમાણમાં જોડી કાઢવાની ચોજના નથી, પણ ચુકલોગ તરીકે આ ધાતુ જોડીને તેની વાની વાની વસ્તુઓ આ પ્રાંતમાં તૈયાર થાય છે. કોવસેા આ પ્રાંતમાં ૧૭,૪૮,૮૩૧ ટન ૧૯૩૬ માં મથો હતો તાંબુ આ પ્રાંતમાં થઈ છે, પણ એનો ઉલોગ તરીકે હજુ

વિકાસ થયો નથી, બૌદ્ધાદિ ૫૨ યુદ્ધને જેમથી જોયું મિનિયમ બને છે. મેંગિનિઝની પેઠા ૧,૪૬,૪૬૫ ૮૧ની હતી.

ઉદ્યોગો—સીમેન્ટનું કારખાનું કંઠની ખાતે છે. નામપુર ખાતે કાપડની મોટી મિલો છે. સીમેન્ટનાં કારખાનાં ચાર સ્થળે બપાયાં છે. મધ્ય પ્રાંતમાં ત્રણ કાપડની મિલો અને વસાહતો ત્રણ દિવાસળીની મિલો છે. આ સિવાય જરકાનાં કારખાનાં, લાકડાં કાપવાનાં, આટાની મિલો, ચોખાની મિલો વગેરે છે. કુલ ૮૦૦ કારખાનાંઓ આ પ્રાંતમાં છે આમાં ૫૪૬ કાપડનાં લિન અને પ્રેસો છે. ૫૬ ચોખાની મિલો, ૪૬ તેલ પીસવાની મિલો, ૫ લાકડાં કાપવાની મિલો અને ત્રણ દિવાસળીનાં કારખાનાં છે.

ગૃહઉદ્યોગો—નળવપુરમાં સંજેમરમરી વસ્તુઓ બનાવે છે. કાપડ વસ્તુઓ ગૃહઉદ્યોગ આખા પ્રાંતમાં વતીઓછાં આપક છે બીજા ગૃહઉદ્યોગોમાં બીડી બનાવવાનો ઉદ્યોગ વિશાળ પાયે સ્થપાયો છે. ધાતુઓનાં વાસણો બનાવવાનો ઉદ્યોગ પણ સારો ચાલે છે. રેશમ વસ્તુઓ ઉદ્યોગ પણ ચાલે છે.

વેપાર—મધ્ય પ્રાંતમાં કોઈ બંદર નથી. સમુદ્ર એ પ્રાંતની સમીપ નથી. બંગાળ-નામપુર અને છ. આઇ. પી રેલે માર્ગને સારો વેપાર ચાલે છે. લાખ, હારે, લાકડું (ઇમારતી) મામદા, ગુંદર, બીડીના ખાંદણ, ગોવાના ફૂલો, આંના, નારંગી, કેળાં, આ સર્વે રેલે માર્ગને નિકાસ કરાય છે. કાપડ, મીઠું, કાચસો એ બેની આમદાનીમાં આવે.

લોકો—મધ્ય પ્રાંતમાં ગોડા અને ભીલો સારી સંખ્યામાં છે. આ પગલ કામ સિકાર અને ઘેરી ખેતીથી ગુજરાન ચલાવે છે. મારાઠા, હિંદી અને ગુજરાતી ભાષાઓ મુખ્યત્વે વપરાય છે. સાપારલ રીતે પગલ આનાથ વસતિ વધારે હોવાથી કેવરગી બાળખાં આગળ વધેલો નથી.

મોટા ઉદ્યોગો—એક મુંબઈના મોટા ઉદ્યોગપતિએ સ્થાપ્યા છે. નામપુરમાં યુનિવર્સિટી અને હાઈકોર્ટ પણ છે. લોકો સાપારલ રીતે ગરીબીમાં સંતોષી હવે ગુજરે છે. આ પ્રાંતનું સાસન મદ્રાસમાં પ્રવાનમંદન કરતું હતું, પરંતુ હવે ચંબરનનાં પગલાં ત્યાં પડ્યાં છે.

નહેરો, કૂવાઓ, તળાવો—સરકારી નહેરોથી ૧૫,૪૦,૦૦૦ એકર જમીન, કૂવાઓથી ૧,૬૫,૦૦૦ એકર અને તળાવો ૭૫,૦૦૦ એકર જમીનને પાણી મળે છે.

ઇતિહાસ—આ પ્રાંત ભોંસલે રાજ્યોની સલા નીકે હતો એમની પાસેથી અંગ્રેજ સરકારની સલા નીકે આવ્યો છે. વસા ને નીકામ રાજ્ય પાસેથી પટે લીધેલ છે. ત્યાં નીકામ મારકારનો વાવરો છે.

મુખ્ય શહેરો : નામપુર—રાજધાનીનું શહેર છે. વસ્તી ૩,૦૩,૪૮૩ ની છે. બને રેલેના સંગમ ઉપરનું શહેર છે. ઉદ્યોગોનું મુખ્ય મથક છે. કાપડનો ઉદ્યોગ હજારો વિકાસની રીતે ચલતા બધ છે.

આકોટા—૪૩,૬૩૨ ની વસતિ છે. કાપડનું મુખ્ય મથક છે કાપડની મિલો ૫૨ છે.

અમરાવતી—૬૨,૮૮૭ ની વસતિ છે. છ. આઇ. પી રેલે રોડની છે. વસા નિકામ પ્રજા કાપડનું મથક છે.

ગોંડીયા—બીડીના ઉદ્યોગોનું મુખ્ય મથક છે. વસતિ ઘેરી ૧૧,૦૦૦ જેટલી છે.

જખલપુર—૬,૧૭,૪૬૮ વસતિ છે. અનાનનું મુખ્ય મથક છે.

ખંડવા—૩૭,૭૨૫ ની વસતિ છે.

ખહેરામપુર—ગોરાની મુખ્ય વસતિ છે. ૫૪,૦૭૨ ની વસતિ છે.

રાયપુર—વસતિ ૪૫,૬૭૨ ની છે.

વધ્દા—૧૯,૫૭૧ ની વસતિ છે. પૂન્ય બાપુલને યગને પૂનિ થયેલું. બાપુલથી ન પ્રખ્યાત થયું છે.

મધ્યયુગની સાત અમયખીઓ :

- (૧) ઇચ્છેડનો પથરોના ભદ્ર મિનારા.
- (૨) નાનકોંગનો ચીનાઈ માર્ગનો દાવર.
- (૩) રોમનું કોલોસિયમ. શહેનશાહ વેરેરિયને શરૂ કર્યું અને ઇ. સ. ૮૨ માં શહેનશાહ ડોમિશિયને પૂર્ણ કર્યું.
- (૪) ચીની મહાન દિવાલ.
- (૫) પીસાનો દળનો દાવર.
- (૬) રોમનાં ક્રુકાં હાલનાં કોલરા, પૂર્વના ખ્રિસ્તીઓની કબરો હતી.
- (૭) હોન્ડાન્ડનો પથરોનાં સંત સોફિયાની મસ્જિદ.

મધ્યવર્તી સંમંદરચાનો (હિંદનાં) : ઇ. સ.

૧૭૬૧ માં બંગાળની રાયલ એસિયાટિક સોસાયટીએ હિંદમાં પહેલ થયેલું સંમંદરચાન સ્થાપ્યું; પરંતુ આ સંસ્થાને પોતાનું સંમંદરચાન ૧૮૬૬ માં કલકત્તા શરકારને હસ્તે સોંપી દીધું. આપ 'ઇન્ડિયન મ્યુઝિયમ' હસ્તીમાં આવ્યું. આ એઇ ઇબલ હામિયાન ૧૮૫૧ માં મદ્રાસમાં સેન્ટ્રલ મ્યુઝિયમની સ્થાપના થઈ. ૧૮૫૬ માં આ ન સંમંદરચાન તારફથી અલગી થ સાખાઓ જોડવામાં આવી હતી. કરાંચીમાં ૧૮૫૧ માં 'વિજેતરીયા મ્યુઝિયમ' જોડવામાં આવ્યું. ૧૮૫૭ મુખીમાં હિંદમાં ૧૧ સંમંદરચાનો હતાં. ૧૮૬૩ માં લખનૌ અને નાગપુરમાં, અને ૧૮૬૪ માં લાહોર ખાતે પ્રાંતિક સંમંદરચાનો સ્થાપ્યાં. તે પછીના દસકામાં બેંગલોર, ફેઝાબાદ, રિહ્તી, કલકત્તા, મદ્રાસ અને રાયપુરમાં (આર્થિક સંમંદરચાન) સંમંદરચાનોની સાખાન થઈ ત્રિપુર, ઉડિપુર, કોપાચ, બખપુર અને મદ્રાસમાં ૧૮૮૦ માં, રાજકોટનું વાલસન મ્યુઝિયમ ૧૮૮૮ માં, પૂનાનું 'સોડ' રે ઇન્ડિયન મ્યુઝિયમ ૧૮૯૦ માં જન્મ પામ્યાં. ૧૮૯૪ માં વડોદરા અને બેંગલોરમાં, ૧૮૯૫ માં ગિચીનોપાલી અને લાલનગરમાં સંમંદરચાનોની સાખાન કરાઈ. ૧૯૦૦ મુખીમાં તે ૨૬ સંમંદરચાનો હિંદમાં સ્થપાયાં.

નવી સંદીની સાખાન થઈ સાથે સાથે આ નૂતનતા તારા હિંદની જગત આકર્ષતી. ૧૯૦૩ માં બારીપાસામાં, ૧૯૦૮ માં બાંબામાં, ૧૯૧૦ માં વિજપુરમાં, ૧૯૦૬ માં માર્ગીપરમાં અને ૧૯ માં હાકા પૃથ સંમંદરચાનનું ઠાકાવું બન્યું આ ન સમયમાં પુરાતત્વ ખાતાની સોંપવોને પરિણામે સામાન્ય બાધા, પેસાર, રિહ્તી રોડ, માંડે, હિંદી લાહોર રોડ વગેરે સંમંદરચાનો ૧૯૦૦ થી ૧૯૨૮ મુખીમાં સ્થપાયાં. વડી પગલ, તમિલના, સાંનાય, મોહન-જે-રોડ, તારખા અને નાગપુર ખાતે થયેલ મોટામોટી

મનેજ વ્યવસ્થા પલ્લુ આ સંઘડરચાનામાં પોતાનું સ્થાન જમાવવા લાગ્યા. એમ સમયથી મેનેજ સમય મુખીની ૧૨,૦૦૦ વસ્તુઓના સંઘડ કરવામાં આવ્યા છે. બધાં તક્ષિયાના સંઘડરચાનામાં ૬ સ. ૫૫૦ ૭૩૫ એકાથી ઇતીસાનના ખર્ચમાં એકા મુખીના એક હબર વર્ષે મુખીની પ્રાચીન વસ્તુ સંઘડરચાના છે.

હિંદનાં મુખ્ય સંઘડરચાનાની યાદી-

- ૧ ઇન્ડિયન મ્યુઝિયમ કલકત્તા
- ૨ પટલા મ્યુઝિયમ પટલા
- ૩ આર્કિયોલોજિકલ મ્યુઝિયમ સારનાથ
- ૪ પ્રેવિન્સિયલ મ્યુઝિયમ લખનૌ
- ૫ ગવર્નમેન્ટ મ્યુઝિયમ મથુરા
- ૬ હોર્ટ મ્યુઝિયમ લિલ્હી
- ૭ સેન્ટ્રલ મ્યુઝિયમ લાહોર
- ૮ આર્કિયોલોજિકલ મ્યુઝિયમ નાગપુર
- ૯ ગવર્નમેન્ટ મ્યુઝિયમ પેશાવર
- ૧૦ બમ્બે મ્યુઝિયમ બમ્બે
- ૧૧ હૈદરા મ્યુઝિયમ હૈદરા
- ૧૨ વડોદરા મ્યુઝિયમ વડોદરા
- ૧૩ અમરે મ્યુઝિયમ અમરે
- ૧૪ હૈદરાબાદ મ્યુઝિયમ હૈદરાબાદ
- ૧૫ બેન્દ્ર સિયમ મ્યુઝિયમ રાજશાહી
- ૧૬ મેહન-એ-હેરા મ્યુઝિયમ મેહન-એ-હેરા
- ૧૭ બીચીંગ મ્યુઝિયમ મજલ્સ
- ૧૮ ગોલ્ડી મ્યુઝિયમ આસામ
- ૧૯ પ્રિન્સ એન્ડ વેડ્ડ મ્યુઝિયમ મુંબઈ
- ૨૦ વિઠેલીયા મ્યુઝિયમ કરાચી
- ૨૧ ત્રિવેન્દ્ર મ્યુઝિયમ ત્રિવેન્દ્રમ
- ૨૨ હરાપા મ્યુઝિયમ હરાપા
- ૨૩ રાઈલ્ડામ મ્યુઝિયમ રાઈલ્ડામ
- ૨૪ સેન્ટ્રલ મ્યુઝિયમ નાગપુર
- ૨૫ ગવર્નમેન્ટ મ્યુઝિયમ મદરાસ
- ૨૬ ઢાકા મ્યુઝિયમ ઢાકા
- ૨૭ આયુરવેદ મ્યુઝિયમ કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલય
- ૨૮ બેંગલોર મ્યુઝિયમ બેંગલોર
- ૨૯ બંગાળ સાહિત્ય પરિષદ કલકત્તા

આમ કુલ ૨૬ સંઘડરચાના છે.

મનીષા હેમ્પ : આ શબ્દની જાત છે. એક વસ્તુના તંત્રમાં છે. મનીષા (શિવિધાન્સ) થી આ બોડે મંગાવી હિંમાં રાખવામાં આવ્યાં છે. એના રેસાઓમાંથી મળજૂર રસા રસીએ બને છે. ન્હાં દારહામાંથી ઠાગી બને છે.

મનુષ્યની જાતિઓ : મુખ્ય પાંચ જાતિઓ નીચે મુજબ છે.

જાતિ	દેશ	વસતિની સંખ્યા
મોગોલિયન	એશિયા	૬૮,૦૦,૦૦,૦૦૦
નિગ્રો	ઉ. અમેરિકા	૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
કૉકેસિયન	યુરોપ અને આમેરિકા	૭૨,૦૦,૦૦,૦૦૦
મેટેડિક	ઉ. અમેરિકા	૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
મધ્યથી સોડી	એશિયાનિયા	૧૦,૪૫,૦૦,૩૦૦
૧૬ ઇન્ડિયન વોરે	અમેરિકા	૩૦૦,૦૦,૦૦૦

કૉકેસિયન અને ઇટાલિયન મુરોપના રહેવાસીઓ એટલે મ્બેન ચામડીવાળી પ્રજા આવે છે.

મરડી : એપી રોગ છે. પરદેશીઓ આ રોગ પ્રથમ મુંબઈમાં આવ્યા થયા હતા અને પાછળથી હિંદુઓમાં ફેલાયો. કરોડો માણસો એની અસરથી હિંદમાં જ મરણ પામ્યા છે. એનાં લક્ષણ જાણી પ્રથમ ઉદ્ધાર ઉપર લેશે છે. ઉદ્ધાર એ મરડીનો પ્રથમ તબીબ છે અને પછી મનુષ્યોને બચાવે છે. તેમાં સાચા અથવા બગડેલાં ગાંઠ તાવ રાગ નીકળે છે. જલ્દી જ શોકા પ્રમાણમાં આનાં દરદીઓ બચી રહે છે. એનો ચોપ અગ્નિની માફક પૂજા વિરતાર પામ્યો છે. એના અટકાવ માટે મરડીનાં જ જાણીઓમાંથી બનાવેલ રસી મુકાય છે. સ્વચ્છતા અને સાથા આહારવિહાર પણ બદલે છે. ઉદ્ધાર ત્યાં મરના હોય ત્યાં કમ્પેડ રાતે સુતું નહિ. આ પ્રથમ અને મુખ્ય ઉપચાર છે. હાલમાં હિંદ આ રહીશ પૂરતું છે.

મરચાં : ખાસ કરીને હિંદમાં રમેઝીન તીખી તમામતી સ્વાસ્થ્ય બનાવવામાં વપરાય છે. લીલું મરચું લાલ મરચું એટલું મરમ નથી. મરચાંમાં આ સિવાય બીજાં થઈ જતાં છે. લડીઓમાં મરચાં અતિ તીખાં હોય છે, બધાં જ ગોલ્ડી મરચાં એનાં તીખાં હોય છે. ગોળ અને નડી ડાહવાનાં મોટાં ગોળમતી મરચાં મોખાં હોય છે. હિંદનાં કશિલ સામગ્રી મરચાંને વધારે ઉપયોગ થાય છે લીલાં મરચાંને ઉપયોગ થઈ શકે, અથાણાં અને રાઈસ વગેરેમાં થાય છે. મરચાંનું સ્તવ થીતગામક છે. મીઠું, મરચાં અને રોટલો એ, હિંદી ગરીબોનાં મુખ્ય ખોરાક ગણાય છે. મરચાંને શોડો ઉપયોગ થાય છે, પાંદડાં વધારે પડતાં ઉપયોગથી રાહ, હારસ, આખની ઝીંખપ અને લોડીકાકા વગેરે થાય છે વાયુ અને કંઠનાંક છે હિંદમાં મરચાં મુખ્ય જમ્યાને કેખાય છે. મુકાં મરચાંને મેટો વેપાર થાય છે.

મરડાં સાંઘાળ્ય : ગોળાકા સાંઘાળ્યની પડતી પછી હિંદમાં મરડાંઓનું સાંઘાળ્ય રચાયેલું હતું મરડાં સત્તાનો વિકાસ થ મ ૧૭૦૭થી ૧૭૬૫ વચ્ચે થયો હતો. ઈ. સ. ૧૭૬૫થી ઈ. સ. ૧૮૧૮ સુધીમાં આ સાંઘાળ્ય અંગ્રેજોના હાથે લોપ પામ્યું હતું ચિનોડના રાણાના એક વંશજ શાહજોડા સાંઘાળ્ય મહાન મિયાલ જનપતિ પુત્ર હતા. એમને જ. સ. ૧૮૧૭ માં થયો હતો. બીજાપુરાના મુલનાન સમી શ્રી. મિયાલને યુદ્ધ કરીને એનો મજોર દેરા છરી લોચો પાછો બધો મોજાનો સાથે યુદ્ધો થયાં છે. સ. ૧૮૮૦ માં શ્રી. મિયાલનું મૃત્યુ થયું, ત્યાં સુધીમાં એમને મોટું રાજ્ય મેળવી લીધું. એના વારસો સંભાલ રાજાના વગેરે મરડાંની રાજ્યો થયા નહિ, પરંતુ મરડાં સરકારને એક સંધીથી નીસ વાસે મુખી બનાવ્યા હતાં એટલે એને સારું યુદ્ધ ચાલુ રાખી પોતાની રવંત્રતા જાળવી રાખી. મરડાં સત્તા પાછળથી પેશવા હાથમાં ગઈ હતી. (લુએ પેશવા) પાછીપતના ઈ. ૧૭૬૧ના યુદ્ધમાં મરડાં સત્તાને અપન રાજ થયો. અંગ્રેજોને બીજા પાછાવાને પદગ્રસ્ત કરીને આ સત્તા બીજી થીવી. હવે મરડાં સત્તાના અતિક એવાં સિધીઆ, હોલકર અને ગાયકવાડ એવાં દેશી રાજ્યો છળ્યાં છે.

મરી : આ અતિ અગત્યનું ઔષધ તથા મરના લાગી વડ છે. હિંદમાં મરીને મેટો પાક મલખામાં થાય છે.

મરીના વેલા બીબ' ઘૂસા ઉપર ઊંચા ચડે છે થાણા મુરોબિત લાગે છે મરીના વેલાને છડાઈ ફેલેના શુરંગોએ આવે છે એને સૂકવીને મરી બનાવે છે, મરીના વેલા ઉપર જે શીંગો આવે છે, તેને મળ પીપર કહે છે મરીના મૂળને "ચાક" કહે છે, મરીની વેલનુ છવન ૪૦-૫૦ વરસ જેટલુ લાણુ હોય છે મરી બીબ ધોમા થાણુકારક વસ્તુ હોવાથી સામાન્ય રીતે ઘણા બેમા ધોમા વપરાય છે મુંઠ પીપર અને મરીને ત્રિકટુ કહે છે ધોમા મરી વધારે શુણ્કારક છે મરીના બેલો તીથુ, ઉચ્ચ, રુચિકર, રસાયન, આગિદીપક છે વાયુ, કફ, કૃમિ, શૂળ, ઉધરસ, તથા અસરો નાશ કરે છે નેરરોગને પણ મટારે છે મરચા કરતાં મરીનો ઉપયોગ પાય છે

મક્યુરી (પારો) : એને કિનક સિદ્ધર પશુ કહે છે આ એક પ્રવાહી ધાતુ છે હવા લાગવાથી ઊડી ભય છે પારો હિગગામથી વધારે પડતો નીકળે છે સીનાબાર નામની ધાતુમાંથી પણ નીકળે છે અમેરિકા અને યુરોપથી એની આયાત થાય છે ૨૫૨૦ પારો ચાંદીના જેવો સ્વેદન અને પારનાંક રહે છે સોના, ચાંદીનો મેય ધોવા પારનો ઉપયોગ કરે છે સાદ પાણીથી પારો ૧૬૦ ગ્રામી વધારે લાગે છે પારથી ગરમી, સરદી ભણવામાં આવે છે ધારોમીટર અને બેરોમીટર યંત્રોમાં પારનો મુખ્ય ઉપયોગ છે આવીસમાં મોટું કેબાથ તે માટે કાચ ઉપર પારો લગાવી તેના ઉપર કન્યાઈ કરે છે પારાના ક્ષારની અનેક રાસાયનિક બનાવટો થાય છે મૂરિયો બોક્ષ મક્યુરી, સમ્પેટ બોક્ષ મક્યુરી, સેન્ટેમીટર બોક્ષ મક્યુરી, સમ્પેટાક્ષાઈ બોક્ષ મક્યુરી અને પારકેલોરાઈડ બોક્ષ મક્યુરી વગેરે બનાવટો થાય છે રસકપૂર, કૃષ્ણ ભામ વગેરે એના હિદી નામો છે પારો શુદ્ધ મરચા સુરક્ષિત છે, જ્વાલ અથવા શીથ મરચું હોય છે પારો એ વેલકમાં વપરાતુ સારસ દ્રવ્ય ગણાય છે શુદ્ધ સાધુઓએ એનો પહેનો

સીગાપુર ૨૬ માર્ચ લાગે અને ૧૪ માર્ચ પહેનો બેઠ છે બીબે પીનાય જી (શહેરના વર્ણન માટે લુબો 'સીગાપુર') આખા લાગની વસતિ ૧૧,૧૪,૦૧૫ની છે

ચીનાએની વસતિ સાથી વધારે છે અર્કાંત ચીનાઓ વેપારીઓ હોવાથી ધનદાન છે સિદ્ધાંત માટે મનાઈ લાપા અને મેલેલ લાપાની રૂઝો છે અનરાતી વેપારીઓ પણ પુનઃ છે, પણ કુદેલ સાથે જલુ શેડા ન વસે છે મવાઈ લોકો મુરને, એમને વેપારઉદ્યોગ ગમતા નથી પોલીસમેનો લાણખરા શીંગો છે ૧૯૩૩માં મલાયાની પોસ ૩૬,૮૪,૬૩' પોન્ડની અને અર્થ પોન્ડ ૩૫,૫૫,૫૬૦નુ થયું હતું આ દેશ ઉપર કુલ ૬૨૪ ૧,૮૦,૨૭,૦૨૦ પોન્ડનુ હતું

વેપાર—આ પ્રાત ખૂબ ફળદ્રુપ છે ગરમ પણ છે સીગાપુર આખા હિદી મહાસાગરની ચોટી કરે છે હમણા આણુ મલાયા ભખાનિત સેન્યોએ છતી લીધુ છે આ દેશ આના ઘણાખરા ઉદ્યોગો યુરોપિયનોના હાથમાં છે વેપાર ચીનાઓ યુરોપિયનો અને હિદીઓના વ્યક્તિ નીચે છે રજાના ભગીયાઓ, મોળા પ્રમાણમાં યુરોપિયન માલિકીના છે તેમાં હિદીઓને મહુરો દરજી દક્ષિણ હિદીમાંથી લાવે છે હિદી મહુરોમાં દૂન વ્યસતોડ છે મુખ્ય નિકાસોમારખર (૪,૧૫,૮૩૬) કિમત ૧૪,૨૫૨ હબર પોન્ડ, કલક ૧૦,૩૫૦ હબર પોન્ડ, મોટરનુ તેલ ૩,૭૮૭ ટન, કોપરા ૧,૭૩૬ પોન્ડ વગેરે હતા આ સિવાય નેતર, અવાસ, સાપુલાણ, મરી, માલવા, સોપાળી, વગેરે પોસ છે આમલાની માલમાં ચોખા, રખરની બનાવટો મોટરનુ તેન, કાપડ, કેરોસિન વગેરે છે વસતિ પછાત છે હમણા તો ૩ વરસો થયા ભખાનિતો પોસે આ દેશનો ભોગભરી છે, પણ અમેરિકા-અમેરિકી વેપારીઓ તેમાં એ દેશ પાડે છે છતી લેવાથી

એની વસતિ જુદી જુદી ભન પ્રમાણે નીચેના કોષમાં ગણાવી છે

મરેશ	મલાઈ	યુરોપિયનો	યુરેશિયનો	ચીનાઓ	હિદીઓ	બીગઓ	ટોટલ
સીગાપુર	૧૮,૧૩૭	૮,૧૬૧	૭,૧૪૮	૩,૬૦,૬૪૮	૪૨,૨૨૩	૮,૪૭૪	૫,૨૫,૨૨૮
પીનાય	૪૦,૭૬૧	૧,૩૦૧	૨,૧૧૫	૧,૧૪,૪૮૬	૨૨,૨૩૨	૧,૮૪૩	૧,૮૩,૮૪૧
વેલેલી પ્રાત	૭૩,૨૪૦	૨૩૨	૨૮૨	૪૮,૧૮૬	૨૦,૭૨૬	૫૭૭	૧,૩૭,૧૪૬
કીનીઅસ	૭,૮૮૫	૨૨	૧૬	૬,૨૦૦	૪,૦૦૪	૭૮	૧૮,૨૦૫
મલાઈ	૧,૦૧,૦૪૭	૩૧૬	૨,૦૬૫	૧૬,૩૮૮	૧૮,૫૩૫	૧૪૭	૧,૮૫,૦૮૧
સેલુઅન	૫,૦૫૪	૨૩	૩૮	૨,૧૭૧	૧૪૨	૬૬	૭,૪૬૭
કિરતમસ બેટ	૮૩	૨૨	—	૫૭	૫૭	—	૭૪૧
કેકો બેટ	૧,૦૮૭	૨૩	—	૨૬	૩	—	૧,૧૪૨
ટોટલ	૨,૮૭,૩૨૪	૧૦,૩૨૦	૧૧,૬૬૪	૬,૧૮,૦૪૩	૧,૦૮,૬૨૨	૧૧,૧૮૮	૧૦,૫૮,૬૬૧

ઉપયોગ કર્યો હતો આયુર્વેદ પ્રમાણે રસ ૫૫ ટી, હિગુરેશ્વર, ખીત ભરમ, રસ ભરમ, રાજગુગાક રસ, રસે ક્યુટિકા, રસસિદ્ધર વગેરે લવાયો બને છે, કાચો પારો અનેક રોગો ઉત્પન્ન કરે છે

મલાયા (બ્રિટિશ) : ૦૪ મેને માટે પ્રખ્યાત આ દેશ પ્રદેશોની દક્ષિણે આવ્યો છે આખા રેટ સેન્ટોનેન્ટ, રેડ રેટ ૬ મવાઈ રેટલા અને આન્ડેરેટ ૬ મવાઈ રેટલા આખા રેટ એમાં રેટ સેન્ટોનેન્ટ એ મલાયાના નામથી જાણખાય છે આનું સેવકળ ૧,૫૩૧ નો માલગતું છે એનું મુખ્ય શહેર

મલાયામાં મુખ્ય શહેર સીગાપુર હિદી મહાસાગરનું નાકે (કાર) ગણાય છે એ એના હાથમાં હોય તેને હિદી મહાસાગરની કૃતી મળા છે, એમ સેનિક દક્ષિણ સમખમ છે સીગાપુરની વસતિ ૧૯૩૫માં ૫,૮૦ ૩૨૧ હતી સીગાપુર અગાઉ મોટું શહેર હતું, પણ ઈ સ ૧૩૦૭માં ભખાનિતોએ એને બાળી પાપમાલ કરી નાખ્યુ, ત્યારથી એ ઉત્તમ જેટ પડ્યુ હતું પાડ ૧૮૧૬માં સર કલમ્બેટ રેડ-સે એની ઉપરબીના સમખમે એને ફરી વસાનું એ પછી અત્યંત મહાન બાય અને હિદી મહાસાગરનું કાર બન્યુ છે વેપારની દૃષ્ટિએ આ સમુદ્રમાં

એક અગત્યનું સ્થાન બન્યું છે. ૧૬૩૫માં એના બારામાં ૧૩,૫૬૫ રટીમરો. કુલ ત્રણ કરોડ ટનની આવી ગઈ હતી. સીંગાપુરમાં કોઈ બનતી જકાત નથી. એ શહેર આધુનિક અને સુંદર છે. સીંગાપુરના બચાવ માટે બ્રિટિશોએ બર્થોલી તેષારીએ કરી હતી, પણ પાણીના બાંધકામોએ કમળે લઈને ભૂખાનિઝોએ એને ઘણે લીધું છે.

મસક (કરતૂરી) : એક જાતના હિમાલયમાં રહેતા નાના મુગની કૂટીમાંથી એ નીકળે છે એ પ્રાણિક પદાર્થ ભારે આકર્ષી મુગપ અને ગરમી ધરાવે છે. એના સરીરમાં એવન લાવવાની શક્તિ છે. બિયાડાના પેટમાંથી નીકળતા મુગપી પદાર્થને જવાદી કરતૂરી કહે છે. કરતૂરી બહુ ઘોડી મગસાથી એ પછી મોથા છે. એમાં એનસેજ પણ મળી શકે છે. એનો રંગ કળાસ અને લાલારા મિશ્ર હોય છે. એને ખૂબી રાખવાથી એની તિવ્ર મુગપ ઊભી બને છે. એ બહુ જ ગરમ દોષથી એને મુગવાથી નાકમાંથી લોહી પડે છે. એ રસાયણ છે. આશ્રેણ સેન્ટ્રામાં કરતૂરી વપરાય છે. ઔષધોમાં એનો ઉપયોગ થયો છે.

મસલિન : ઢાકાના બારીક હાથે કાતેલા અને વણેલા કાપડને મસલિન કહે છે. હવે થંજમુગ આવનાં આ બનતું કાપડ તેષાર થતું નથી; પરંતુ મોગસ જમાનામાં આ કાપડની ભારે કમર હતી. શહેનશાહ ઔરંગઝેબની કુમારી પુત્રી રોસાનઆરએ સાત પહરાણું મસલિનનું વસ્ત્ર પહેર્યું છતાં એની અંગમથાઈ સંપૂર્ણ સચવાઈ નહોતી. પુરોષના મનવાણે પણ આ કાપડ હિંદમાંથી ખરીદી જતા હતા. આખો તકો વીંટીમાંથી પસાર થાય એવું બારીક અને સુધાધમ એ કાપડ હતું.

મસૂર : આ એક જાતના કઠોળની દાળ અને છે. એના ઠોક ઠોક હાથ ઊંચા થાય છે. મસૂર આખારને કાઠા પણ કાગ રાતા રંગની બને છે. મસૂર માન્ય અતિ વાધુ કરનાર છે. એ માન્ય સત્તું દોષથી મરીત પ્રભ એનો બળ ઉપયોગ કરે છે. શુભલાભમાં મસૂરનો પાક સારો થાય છે. એમાં ઘોળી અને રાત્રી ભેગ લીં બનેા થાય છે. મસૂર એ મુખ્ય માન્યપદ્ધતી. એનો પાક મેગ, ટ્રવેર, ચણાથી બહુ જ અલગ થાય છે. મસૂરના શુભોન્નમુર, શીંગ, ચાકક, વાધુ કરનાર, લધુ, જલકર, કચી અને વર્ણકર છે. મસૂરની સડીએનો દૂધ તાવનો નારક છે.

હિંદુઓ મસૂરની દાળ ખાતા નથી, કારણકે તે અપવિત્ર માન્ય ગણાય છે. મુસ્લિમો એને ખૂબ ખાય છે.

મસકેત : ઇરાની અખાતમાં મસકેત અથવા એમાંનું આરબી રાત્ત છે. આ જંદરે શુભરાતિઓ કેરોડે વાસો થયા વેષાર થઈ જાય છે. ત્યાં એમણે પેટીએ અને સંસ્થાન સ્થાપ્યું છે મસકેતમાં શુભરાતિઓનાં મણાં વહાણે જાય છે. આ રાત્તનું હેતરણ ૮૨,૦૦૦ ચોરસ માઈલનું છે. વસ્તી ૫,૫૦,૦૦૦ ની છે. આરબ મુસ્તાનો એના શાસકો છે. મુખ્ય પેશા ત્રાસુ, હાડમની છે. હિંદમાંથી કપડક, જવાન અને બીજા પાકો ખૂબીએ નિકારા થાય છે. મસકેત મુખ્ય શહેરની વસતી ૨૨,૦૦૦ ની છે. મસકેતની ઝડુ ગરમ અને આંખોહવા રોગી ગણાય છે. એ સાથે જંદર છે. હિંદીઓની વેષારી વસતિ સારી છે.

મહાન આચાર્યો (હિંદુ ધર્મના) :
 હિંદુ ધર્મના મહાન આચાર્યો નીચે મુજબ થઈ ગયા છે
 ૧ શંકરાચાર્ય—દ. મલખાર એમનું જન્મસ્થાન. મગરાના મૂળમાંથી બચ્યા એથી મતાએ નાનપણમાં જ એને

સંન્યાસી બનાવ્યા, થવા દીધા. એમનો સમય મધ્ય કરી આઠમી સદી મનાય છે; પરંતુ પ્રાચીન સાંપ્રદાયિક પદ્ધતિ એમને ૨,૦૦૦ વર્ષ વર્ષા માને છે. એમણે દેવતા, લનું તાવણાનું ચળાનું, પ્રચાર કર્યો. આત્મા અને બ્રહ્મની એકતા અને જગતનું ત્રિશ્વપણું તે એમના મુખ્ય સિદ્ધાંતો હતા. એમણે પુણ્ય સાહિત્ય લખ્યું છે.

૨ શ્રી. રામાનુજાચાર્ય—દક્ષિણ તામીલ બ્રાહ્મણ હતા. વિશ્વશ્રદ્ધેત વૈષ્ણવ સંપ્રદાય સ્થાપી. બ્રહ્મ, જગત અને જીવ એ ત્રણે વિશિષ્ટ રીતે એક છે. વિશિષ્ટ રૂપે એકમ સાધી રહ્યા છે. એમણે વિષ્ણુને બલ્યા છે. એમણે પંચરાત્ર ભાગવન ધર્મને પદ્ધતિસર અને બ્યવસ્થિત ગોઠવી વૈષ્ણવ ધર્મને મજબૂત અને સચોટ બનાવ્યો. ઇ. સ. ૧૦૧૭ થી ૧૧૩૭ માં થઈ ગયા. ૩૨ વર્ષની નાની ઉંમરે એમણે જગત છોડ્યું હતું.

૩ નિમ્બાર્ક અચાર્ય—દૃષ્ટ્ય ભક્તિ સાથે રાધાનું નવીન અંગ ઉમેરી જુદાવન જઈ ભક્તિસને જમાવ્યો. ઇ. સ. ૧૧૫૦ માં થઈ ગયા.

૪ મધ્વાચાર્ય—મધ્વાચાર્ય પછી દક્ષિણના હતા. એમણે ઉડ્ડીપ્રાચલમાં પોતાનું રહેણાણ રાખ્યું હતું. એમણે દેવ સંપ્રદાય સ્થાપી. જીવ અને બ્રહ્મ બંને જુદા છે. એવા ઉપનિષદોના અર્થો પોતાના સંપ્રદાયને, સિદ્ધાંતને અનુકૂળ બનાવ્યા. એમણે રાધાકૃષ્ણની ભક્તિનો વેરોય પ્રચાર કર્યો (ઇ. સ. ૧૧૬૮ થી ૧૨૭૮).

૫ શ્રી. વલ્લભાચાર્ય—દક્ષિણ એમનું જન્મસ્થાન. કાશીની ખરી ઉપ ભાગપણ લીતાનું, એમણે મુખ્યદેવ સંપ્રદાયનો પાયો નાંખ્યો. શ્રી. શંકરાચાર્યનો જગત ત્રિશ્વના સિદ્ધાંત એમણે તોડ્યો. એમના મત પ્રમાણે બ્રહ્મની લીધાને આત્મિકાવ બધાથી જગત, સૃષ્ટિ સ્થાય છે અને તિરેભાવથી વિલય થાય છે, એમ કહ્યું. એમણે બાલકૃષ્ણની ભક્તિ રિતકારી, વૈકુંઠને બાહ્યે ગોલોક પરમધામ તરીકે ગ્રહણ કર્યું. એમણે બાલકૃષ્ણને સર્વેવ અર્પણ કરાની પ્રેમલક્ષણભક્તિ રચીકારી. શ્રી. વલ્લભાચાર્ય ઇ. સ. ૧૬૩૫ માં અવનર્થા હતા. રામાનુજ અને નિમ્બાર્ક વિષ્ણુપુરાણને મુખ્ય સ્થાન આપે છે. ત્યારે મધ્વાચાર્ય અને શ્રી. વલ્લભાચાર્ય શ્રી ભાગવતને અધિકતર માને છે.

૬ શ્રી. રામાનંદ—રામ ભક્તિનો પ્રચાર કર્યો. સંસ્કૃતને બાહ્યે પાઠનમાં ધર્મેવિરોધ કરવાની રીત રાખલ કરી. ભક્તિનાં કાર સી, શુદ્ધ અને શ્વિતવને માટે યુલ્લાં ભરેા કર્યા.

૭ શ્રી. જૈતન્ય—જન્મસ્થાન બંગાળ. એમનું મૂળ નામ નિમાઈ હતું. પ્રચાર વિદાન હતા; પરંતુ તેઓ ભક્તોમાં એક હતા. લલસાટની લીનામાં, જીવન સમર્પણમાં, માધુર્યે લેલજામાં એ સર્વોત્તમ હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં જન્મ થયેલ. એમનો સંપ્રદાય જંગાળમાં ચાલે છે. ઇ. સ. ૧૫૩૩ માં આ જગત છોડ્યું.

૮ શ્રી. સદ્ગોવિંદજી—સંસ્કૃતજ્ઞના બ્રાહ્મણ હતા. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં અયોધ્યાના ઉપાધ્યક્ષમાં થયો હતા. શ્રી. રામાનુજના વિશ્વશ્રદ્ધેત વાત્સલાના સિદ્ધાંત રચીકર્તા અને ભક્તિ ચેલાની રીત વલય સંપ્રદાય પ્રમાણે લીધી. આ સંપ્રદાય શુભરાત કાઠિયાવાડમાં પ્રચરેલો છે. શ્રી. કૃષ્ણની લલ્લની ઉપાસના અને ચેલાનો ગેય થાયો છે. એઓ ઉંચક રૂપે પૂજાય છે, એમણે પગત કામોની મુદારણમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે.

મહાન શોધો (આધુનિક):

વી-૧ ઉડતા ઓળખ-જર્મનો F. ઇન્ફેલ્ડમાં સામાન્ય અને લંદનમાં ખાસ ઉડતા ઓળિનો વરસાદ વરસાવી નાનાનાની ભયંકર દુસ્તીમાં કરી છે આનો યોગ્ય પતિકાર હજી માથેનો શોધો રાક્યા નથી વિશ્વ-યુદ્ધમાં એ હયાતીમાં આવ્યું.

વી-૨ (પાયલેટ વગરનું) -આની શોધ પણ જર્મનોએ જ કરી છે, પરંતુ કેટલું નુકસાન થાય છે તે હજી બહાર પડ્યું નથી. કહેવા પ્રમાણે એ એક બંનું રેફેક્ટ છે હુઈવર વગરની ટેક-જર્મનો જ આના શોધક છે. નુકસાનકારક આધુષ છે, તે સાબીન થયું છે

મોટાં ઓળખ-અમેરિકનોએ દશ હજાર માઈલ સુધી પ્રસિદ્ધિ કરી રોકે અને ૧૨,૦૦૦ તલવાળા ઓળિ રહી શકે છે, એવા ખપ્તરવાળા ઉડતા કિંદા બનાવ્યા છે. (પાયલેટ વગર)

આ સિવાય યુદ્ધમાં અનેક નવીન નાનીમોટી યંત્રોના શોધો થઈ છે, જેને ઉપયોગ તેા યુદ્ધ પછી જ પ્રભને ઉપકારક થશે. હાલ તેા સંહારમાં વપરાય છે, આ સિવાય વગર તારે ફેરિડે એ વચના ઉલોગમાં સારી ખીવજણી થઈ છે

મહાન સર્વાધિક્ષો (આધુનિક): આ વીસમી સદીમાં કેટલાક મહાન હીકેટરો એટલે સર્વાધિક્ષો થયા છે એનો મતીમોમાંથી આગળ વધી પોતાના ફેરના હીકેટરો થઈ મોટાં યુદ્ધો કરીને પ્રખ્યાત થયા છે એમાંના હજી ઘણાં છતા છે. કેટલાક પ્રખ્યાત યાત્રી આવી ઉપર છે

૧ મુનચાન સેન-ચીનોના એ મહાન પુરુષ આધુનિક ચીનોના શ્રદ્ધા હોતો, એને નાનકી નમાં પોતાના નવા ચીનની રાજ્યધાની કરી હતી. ઇ. સ. ૧૯૧૨માં એ મરી ગયો. ચીનને મહાન બનાવવા એને ભારે તલસાટ હતો

૨ લેનીન-રશિયાન બાહ્યેવીક પાર્ટીના એણે ઉદ્ધાર કરી મજનૂન બનાવી, એણે ૧૯૧૮માં રશિયાની સરમુખત્યારી સ્થાપી મુનચાન સેનની પેઠે એ ઉચ્ચ આદરવાળા પુરુષ હોતો એણે રશિયાને ઇન્ડિયાના માત્રે મૂક્યું હતું.

૩ ચાંગ-કાઈ-ચોક-સુનયાન સેનને ટેકાણે સર્વાધિક્ષ તરીકે થાગ આવ્યો છે. જન્મ ૧૮૮૮ માં થયો હતો. ભવાન સામે આઠ વરસો થયા મકાનુક્રમ થયે છે. નવા ચીનનો એ પ્રાણ છે. પરાજયો એને હન ઉત્સાહ કરતા નથી. ભવાનિજાએ ચીનનો દશ આના ભાગ છતી લીધો છે. છતાં ચાંગ લકશે જ ભય છે. એની રાજ્યધાની ચુંગકિંગ છે. એમણે લક્ષી લીધી સુધી એજ છે વજી ધાનીના ગણાય છે.

૪ જાનરલ ક્રાન્કો-જર્મન ૧૯૦૨ માં થયો હતો. રશિયા સામ્યવાદીઓના ઇલાથી અને જર્મનીની મદદથી પરાજય કર્યો. ત્યાર પછી ૧૯૩૯ માં એણે સરમુખત્યારી મેળવી છે. જર્મન, ઇલાલીઓના પરાજયની પાંખ પછી એણે પ્રેટ-બ્રિટન સાથે સંધિ કરી

૫ કમટા આતા ઉર્કી-સાધારણ રિષિતોના આ બાળક પોતાની રામિથી ઉર્કીના સેન્યેનો અધિકારી થયો. એણે આંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, શ્રીકાની સાથે યુદ્ધો કરીને ઉર્કીની સ્વતંત્રતા રક્ષા કરી એણે સુનાનની પદવી સ્વીકારી નહિ. ઉર્કીને પ્રભાવ બનાવી પાંત પહેરો પ્રેસિડેન્ટ થયો. તે ૧૯૩૬ માં અરજી પાડ્યો હતો એ આધુનિક ઉર્કીના પિતા હોતો.

૧ મટેલિન-જેરોફ સ્ટેલિન ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં

જન્મી હતો. સામ્યવાદના વિચારો ધરાવતા માટે એ ૭ વાર કેલો રહેવાથી બચ્યો હતો. ત્યાર વખત તેા સામ્યવાદીથી નાશી આવ્યો હતો. લેનિન એનું નામ 'સ્ટેલિન' એટલે 'પોલાદી છાતી' એનું નામ પાડ્યું હતું એણે પોતાના વિચારોથી વિરુદ્ધ જનારા બધા મોટા સામ્યવાદીઓને ફોરિન લાડે મર્યાના મહેમાન બનાવ્યા હતા. એ વખત પંચવર્ષિય યોજનાઓ કરી એણે રશિયાન પ્રભને ઉલોગ, જેવી અને ચંચાશમાં વિશાળ બનાવી હતી.

૧૯૪૧ ની ૨૨ માં જૂને હિટલરે જર્મન સેન્યેના પાકાં રશિયા ઉપર છોડી મોટો ભાગ કબજે કર્યો, પરંતુ જોડીને અસીય સાહસથી ત્યાર વર્ષની મુદતમાં જર્મનોનો સખ પરાજય કરી રશિયાની ઉદ્ધાથી પહેલી મૂક્યા છે. હજી પણ જર્મન રશિયા યુદ્ધ ચાલે છે

૭ સુસોલિની-ઇલાલીનો સરમુખત્યાર અને ફેરિડી-જમનો જન્મદાના ૧૮૮૩માં જન્મ્યો હતો. ૧૯૨૨ માં મોટાંબાગમાં એણે ઇલાલીનું રાજ્યત્વ કાયમી લીધું. એણે ઇલાલીની રામિના વિકાસ કર્યો. ૧૯૩૫ માં એવીસીનીયા એનું ભાગ બન્યું. ૧૯૪૪ માં જૂન માસમાં શીન રાજ્યો સામે, જર્મનીના સહકારમાં શક્તિ યુદ્ધ ભડેર કર્યું. આંગ્રેજોએ ઇલાલિયનોને આક્રમકમાંથી ભયંકર રીતે પરાજય પમાડી ઇલાલી ઉપર થકી આવ્યા. સુસોલીનીનું તે જ થાંધી જતન મંદાણું. રાજ્યો કેટ કર્યો; પરંતુ હિટલરના છતી સેન્યેના ચમત્કારો એને કારાગૃહમાંથી સુક્તિ આપાવી.

૮ હોર્થી એડમીરલ-(જન્મ ૧૮૬૮) હંગેરિયાનો સરમુખત્યાર છે. જર્મનીનો ખિત હોવાથી એના સહકારમાં લડે છે. હંગેરીમાં પ્રભસત્તાક રાજ્ય છે. એ હંગેરીના રીજન્ટનો અધિકાર ધરાવે છે.

૯ ડૉ. શાલ્કહાર-પોર્ટુગલનો આ સરમુખત્યાર ૧૮૮૮ માં મરીય મા-બાપને ત્યાં જન્મ્યો હતો. સફાઈથી અને આમંત્રણથી એ સરમુખત્યારનું પદ મેળવનાર યુરોપમાં એ એક જ છે. એણે તદરથ નીતિ સ્વીકારી છે.

૧૦ એટોફર હિટલર-(એને માટે 'મહાન કૂર વિજેતાઓમાં નંબર ૮' જુઓ.)

મહાન કૂર વિજેતાઓ: જગતમાં કેટલાક અતિ સક્રિયતાથી જૂર વિજેતાઓએ મોટા વિજયો મેળવી સામ્રાજ્યો સ્થાપવા ફોરોષ કરી હતી. એઓ ત્યાં ગયા, ત્યાં તલવાર અને આંશિથી સત્તાવાસ ફેલાવી દીધો હતો.

૧ સિકંદર-ગ્રીસના મહાનુભાવોના એ રાજા હતો. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૬-૩૩૨ માં એણે ગ્રીસ, એશિયા માઇનાર, ઇલિય, ઇરાન, બેક્ટ્રિયા, અફઘાનિસ્તાન છતી મોટું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૬ માં હિંદ ઉપર પણ એ ચક્રી આવ્યો હતો. એ સિંધ સુધી આવી પાંચો પાંચો હતો. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૩ માં બાલિયોન યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો. એને પુત્ર નહોતો. સમદરોએ મોટું સામ્રાજ્ય વહેંચી લીધું.

૨ જુલિયસ સીઝર-રોમના મહાન સામ્રાજ્યનો એણે વિકાસ કર્યો. એનો જન્મ રોમમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦ માં થયો હતો. એણે કાન્થ, બ્રિટન અને જર્મની છતી લીધાં હતાં. રોમનું મોટું સામ્રાજ્ય એણે સ્થાપ્યું. એનું પૂત્ર રોમમાં થયું હતું.

૩ સુલતાન મહમદ બીઝની—(ઈ. સ. ૯૯૭-૧૦૩૦) અધ્યાત્મિકતાના ગીતની શહેરોનો જે મુવત્તાન હતો. એણે મધ્ય એશિયાના અનેક રાજ્યો છાતી લીધાં હતાં. એણે હિંદ ઉપર સત્તર વખત સવારી કરી. દરેક વખતે વિજયો મેળવ્યા હતા. મહમુદ સરસ્વતી નદી મુખીએ પ્રવેશ પાતાના રાજ્યમાં મેળવી રીધો. કબોળના રાજને બાંકીએ બનાવ્યો અને હિંદુઓને જોરજુલમથી વટાવ્યા. એના વંશજોએ ૧૨૦૬ સુધી રાજ્ય ક્યું હતું.

૪ ચંગિઝખાન—મેંગોલીયાના આ તાર્તારોના સરદાર પોતાના પાંદાં લઈ ત્યાં ત્યાં આમ અને તથાપરથી શહેરો અને ગામડાંએનો નાશ કરતો. તેણે છાતી લેવા માંડ્યા એણે રશિયા, ચીન, ઇરાન વગેરે મોટા દેશો છાતી સાગ્રાવ્ય રવાનું. એના વંશજોએ તત્સેા વર્ષ સુધી રાજ્ય ક્યું હતું.

૫ તૈમુર—(ઈ. સ. ૧૩૬૮) એ યવિજામાંના વંશજ મુગલમાં ઉર્ફે સમરાઈમાં ઇ. સ. ૧૩૩૬ માં જન્મેલો હતો. એણે ઇરાન દેશ છાતી લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં એણે હિંદ ઉપર યજ્ઞ કરી. એણે ખૂબ કૂરતા યજ્ઞથી છાતી. હિંદુઓ ઉપર એણે ઘણા જુલમ યજ્ઞ કર્યા હતા.

૬ નાહિરશાહ—એ સાધારણ સિપાઈગીરીમાંથી મોટો સમ્રાટ બન્યો હતો. એણે ઇરાન છાતી લીધું. અધ્યાત્મિકતાના છાતી એ ઇ. સ. ૧૦૩૬ માં હિંદ ઉપર યજ્ઞ આપ્યો. એણે હિંદમાંથી કિમી લૂંટ મેળવી એ અતિ કૂર વિજેતા હતો. ઇ. સ. ૧૦૭૦ માં એણે ખૂબ યજ્ઞ કર્યું હતું.

૭ નેપોલિયન—સાધારણ સિપાઈમાંથી એ મોટો સમ્રાટ થયો હતો. એ ક્રાન્સના દેશમાં રાજ્યમાં જન્મેલો હતો. એ મોટે ધોમે આગળ વળ્યાં ઇ. સ. ૧૭૯૬ માં ક્રાન્સના કસ્ટ્રો ક્રાન્સ થયો. પછી રહેનશાહ થયો ચેલ્સિટન અને રશિયા વિનાય એણે આખું યુરોપ છાતી લીધું હતું એ મહાન શુદ્ધિમાન અને શક્તિમાળી વિજેતા હતો એને અંગ્રેજો અને પ્રશિયોને વાંધારણ જુદાં હાથોએ હતો. પછી એ સેન્ટ-હેલીના ખાતે કેમ્પ રહી હતો. રશિયાના આક્રમણે એની સેનાએનો નાશ કર્યો, આથી એણે ખરા યજ્ઞ કર્યું હતું.

૮ હેરિટલર—આ એક સામાન્ય મેચીનો ઠાકો હતો. એણે નાતી પાદાંતું સંગ્રહ કર્યું. એણે ઇ. સ. ૧૬૭૩માં પોતાની પાદાંતી મદદથી જર્મનીની સરખાવવાથી મેળવી છાતી. ઇ. સ. ૧૬૭૬ ના સપ્ટેમ્બરમાં એણે પાંદાં છાતી લીધું. તે પહેલાં ઔરંગઝીબ અને ચેકેરાવેજીઆ છાતી લીધાં હતાં, પછી બેલ્ગમ, લક્ષમગાં, ડેમાઈ, નેઈ, દેલાહાડ એણે છાતી લીધી. રશિયાના ઉપર મોટા વિજયો મેળવી મોરચે સુધી પહોંચ્યો. આફ્રિકા રાજ્યો સર્વે પોતાના ચક્રવર્તિપણા નીચે આપ્યાં આફ્રિકા રાજ્યો છાતી લીધાં. આફ્રિકામાં જુલમ સમુદ્રના કિનારે કેક ઇન્ડિયા સુધી પહોંચ્યો. એ વંશની રશિયા લકાઈમાં એણે જા મહાન યજ્ઞ કર્યો જર્મની રાજ્યો પાછાં લઈ છે. રશિયા, ઇરાન અને ક્રાન્સમાં મોટા પરાજયો મેળવ્યા છે. હવે એ કેવળ પરાજયની સરહદ ઉપર આવી પડ્યો છે.

મહાન ધર્મો : જગતમાં નીચે મુજબ મહાન ધર્મો છે

૧ ખ્રિસ્તી ધર્મ—આ ધર્મ જ્ઞેયજ્ઞાતમાં રહેતા ધર્મ ખ્રિસ્તના સમયની સાથે થયો છે. એના ઉપર આક્રમ

ધર્મની વ્યવસ્થા છે એ ધર્મની મુખ્ય ધર્મજ્ઞ બાબત છે. ખ્રિસ્તીઓ હસસ કાઈરોને હજારો પુત્ર માને છે ધર્મની વ્યવસ્થા અને સદાચારુ ઉપર બહુ લાભ મૂકે છે આ ધર્મના સાધુઓ અને પાદરીઓ બીજા પ્રલોકોને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં લાવવા માટે અતિશય પ્રયત્નો કરે છે. એના અનેક શાસ્ત્રો થયા છે.

(અ) રોમન કેથોલિક—ખ્રિસ્તી ધર્મનો સૌથી મોટો સમ્રાથ છે. એ સમ્રાથવાળા હસસ કાઈરોની માતા મેરીની મૂર્તિ દેવોમાં સામે છે દેવતામાં પ્રાપ્તી કરે છે. પોપને મહાન ધર્મજ્ઞ તરીકે આન આપે છે. પોપને ધર્મજ્ઞ પાસે પ્રકાશ એટલે કહી શકાતા મેળવે છે એમાં રોમન કેથોલિકોની સંખ્યા ૩૩,૧૫,૦૦,૦૦૦ ની છે. સુરત કેથોલિકોની સંખ્યા ૧૮,૦૦,૦૦,૦૦૦ ની છે. આખા જગતમાં એના પાદરીઓ ધર્મ પરિવર્તન માટે કરે છે. શિશુ, દવાદાર સાથે ધર્મ પરિવર્તન કરાવે છે.

(આ) પ્રોટેસ્ટન્ટ—માર્ટીન લ્યુથરે રોમન કેથોલિક સમ્રાથ સામે બળવો કરી આ ખ્રિસ્તી સમ્રાથ રાખ્યો છે. પોપના ધર્મજ્ઞતાને આ સમ્રાથ રીકારતો નથી. પ્રાર્થના સ્વપ્રાપ્તમાં લાયકી. ચર્ચ એટલે મંદિરમાં મૂર્તિઓ રાખવી નહિ. પાદરીઓ ધર્મજ્ઞ પાસે કરાવે નહિ. ધર્મને બીજા વ્યવહારિક વિષયોથી અલગ રાખવો વગેરે માન્યતાઓ થાય છે એના અનુયાયીઓ આશરે ૨૦,૧૬,૦૦,૦૦૦ છે.

(ઈ) ટેપ્ટિક ખ્રિસ્તીઓ—ખ્રિસ્તી ધર્મમાં વ્યવહાર અને આચાર જેટલા સમ્રાથ થયા છે. એશિયામાં આ સમ્રાથના ૧ કરોડ અનુયાયીઓ છે.

૩ ડેન્ટ્યુરિયન—ચીનના આ તત્ત્વજ્ઞાનીએ નૈતિક ધર્મ જણાવે છે. રાજ, અધિકારીઓ, ગામપિતાની આજ્ઞાઓ પાળવી. પોતાની શહેરી તરીકે કરેલે બલવથી અને સત્ય વગેરે બોલવું એ આ નીતિની આજ્ઞાઓ છે એ ધર્મ નથી. એમાં આચાર કે ક્રિયા નથી. શહેરી તરીકે સરસ શહેરીજન સુલભની રહેણીકરણોને ઉપર છે એના અનુયાયીઓ ૩૦ કરોડ આશરે અંકાય છે. ચીનમાં એ સમ્રાથ ચાલે છે.

૪ જુદા ધર્મ—હિંદના સુનિય રાજ્યમાર ગીતમ છુદે મુલાતીમાં રાજ્યપાટ અને કુટુંબને છોડી દેશવલ્લ હાથ આ ધર્મનો ઉપર કર્યો છે. એ ધર્મમાં જ્ઞાતા, શુદ્ધ સદાચાર, સત્ય, રથા, ધર્મ, અને પરાપકાર ઉપર ખૂબ લાભ મૂકે છે. જગત સિંધા છે, માટે જનના જનન છાતીને મધ્યમ માર્ગ સંકલ કરી આપ્યાનું લિંગમાં મેળવી નિર્ણય રજાને પામવાનું એ ઉપર છે એના ધર્મ ઉપર હિંદુ ધર્મની વ્યવસ્થા છે એના અનુયાયીઓ ૧૫ કરોડ આશરે છે.

૫ જન ધર્મ—શ્રી. મહાવીરસ્વામીએ આ ધર્મને પુનરુદ્ધ કર્યો છે એનો ચોવીસમા વિધેય હતો એમાં તપ, અહિંસા એને મુખ્ય માન્યા છે. આ સિવાય તપામય, કષ્ટમય જન માથે જનના વારિચરથી કર્મસર કરી સિદ્ધેશ્વરી પ્રાપ્ત કરવી એ આ ધર્મનો આશય છે એના અનુયાયીઓ માત્ર બાર લાખ જ છે. હિંદમાં જ આ ધર્મ દેવાયો છે.

૬ જરુસા સાહેબનો ધર્મ—હિંદમાંના ૧૧ લાખ પારસીઓ અને છાતીમાંના પાંદા ઇરાની પારસીઓ આ પ્રાચીન ધર્મના હવે અનુયાયીઓ રહ્યા છે. શહેરી તરીકે પોતાની જરુ નૈતિક સદાચાર સાથે પાળવી એ આ ધર્મનો ઉપર છે.

ધર્મની પ્રાપ્તિ ઉપર પણ એમાં બિર આપવામાં આવ્યું છે. ક્રિયાકાંડને આ ધર્મ છે. હિંદુ વેદિક ધર્મ સાથે એની સામ્યતા ઠેકઠેકે આરો છે.

૧ મુસ્લિમ ધર્મ—અનુભવતાનના મક્કા શહેરમાં જન્મેલા પયગંબર મહમદ સાહેબને કુરાનની સરાઓ દેવદૂત ગણીએ સંભાળી હતી. આ ધર્મ ઉપર ખ્રિસ્તી ધર્મ અને યાહુદી ધર્મની ઊંચા છે. મોદરો વસો યથા આ ધર્મ જગતમાં આંતરની પેઠે ફેલાયો છે. એમાં ધર્મને એક જ છે, મહમદ સાહેબ એના પયગંબર છે. નિમાજ, રોઝ અને લાઝીમી ઈશરને પ્રસન્ન કરવા આથી ક્રિયામતને અંતે એને રવગે મળે છે. બીજા પાપી હોવાને ક્રિયામતના સમયે ન્યાય થઈ એમને દોષી બને છે. એના અનુયાયીઓની સંખ્યા ૨૦,૬૦,૨૦,૦૦૦ ની ગણાય છે. આ ધર્મ પરિવર્તન માટે તલવાર અને ઉખેરણી પ્રયત્નો કરે છે. એ એની મૂળ ભાષા એહેલીક છે.

૭ જૂત, ગ્રેત અને જહને માનનારા—પછાત મૂળ જહમે અને જાન વગરની ક્રિયાકાંડના ધર્મો માને છે. આની સંખ્યા ૧૩,૫૧,૫૦,૦૦૦ ની છે.

૮ શિન્દો ધર્મ—ભખાનમાં વસીલો, રાલ અને શુરવીરોને માનવારો આ સંપ્રદાય ભખાનમાં ગણે છે. એના અનુયાયીઓની સંખ્યા ૨૦ કરોડની ગણાય છે રાલને ધર્મ માને છે.

૯ યાહુદીઓ—ધર્મને માને છે. ક્રિયાકર્મ આ ધર્મમાં છે. એમનું ધાર્મિક પુસ્તક તાલમ્મ બહુ આશિન પુસ્તક છે. યાહુદીઓ મોશીઝ, અશ્લાહમ અને પ્રાચિન પયગંબરોને માને છે. આ ધર્મમાં પણ વરલાવવાનો આસય નથી. એમના ધર્મજીવને રેખા અને મંદિરને સ્તોત્રમાં કહે છે. ખ્રિસ્ત ધર્મનું એ પુરાણમાં છે. એના અનુયાયીઓની સંખ્યા ૧,૬૧,૪૦,૦૦૦ની છે.

૧૦ હિંદુ ધર્મ—વેદોના પાયા ઉપર એનું ચલુતર છે. એ અનાદિ બનાય છે. એમાં અનેક સંપ્રદાયો છે. રેખા દેવતાઓ અને ક્રિયાકાંડને એ ધર્મ છે. એ ધર્મમાં અનેક દેવો પાઠન અનેક સંપ્રદાયો વ્યાપે છે. એના ધર્મ પુસ્તક વેદો છે. એના અનુયાયીઓ ૨૩ કરોડ જેટલા હિંદુઓ છે. એ ધર્મમાં બીજા ધર્મવાળાઓને વરલાવતા નથી.

૧૧ કૌઈ પણ વર્ગમાં ન આવે તેવા—આમની સંખ્યા ૫ કરોડની છે. નાસ્તિકો અને ધર્મને નહિ માનનારાઓ તથા ઉપલાધર્મોના વર્ગિકણમાં નહિ આવનારાઓ એમાં ગણાય છે.

મહાન ભક્તો : હિંદુ એ ભક્તોની ભૂમિ છે. એમાં અનેક ભક્તો થઈ ગયા છે. નુંગ નુંગ સંપ્રદાયોની ઊંચા નીચે દોડવા છતાં આ ભક્તોમાં સાંપ્રદાયિક સંકિર્ણ માનસ નહોતું. એઓ ભક્તોની સાથે નૈસર્ગિક કવિઓ પણ હતા. યુગ્ય ભક્તો નીચે પ્રમાણે છે. સૌ ભક્તો સંકટો, દુઃખો અને નુબોલી અંદર તપાસે હતા.

૧ થેતન્ય—એમનું ચરિત્ર આગળ લખેલું છે. એની પ્રત્યે ભક્તિ શુદ્ધમાં શુદ્ધ ગણાય છે. ચેતન્ય ભક્તોમાં અવુલ અદિનીય પદ પ્રાપ્ત છે. ચેતન્યને ભક્તિના ઉત્કર્ષની સપાઈ આવી હતી.

૨ શ્રી. જયદેવ—શ્રી. ગીતગોવિંદના કર્તા શ્રી. જયદેવ બારમી સદીમાં થઈ ગયા છે. એમનું ગીતગોવિંદ શ્રીમદ્-ભાગવતની પેઠે અનેક ભક્તિકાવ્યોને અનુગ્રહ આપનાર નીવડ્યું છે. રાધાકૃષ્ણની શૃંગાર ભક્તિને જયદેવે લલિત પદાવલીમાં ગાઈ છે.

૩ શ્રી. ગીરાંબાઈ—મેવાડની રાજરાણી, શુદ્ધ ભક્તિમાં શ્રી. ચેતન્યની ગાદી ઢવાવી બેસે છે. એણે રાજ્યરાણીનું પદ તલ સંન્યાસ લઈને રાધાકૃષ્ણનો શૃંગાર ગાવે. બેરે તો ગિરિધર ગોપાલ ની ગનારીની સરલ મીઠાં, પ્રેમધૂનથી ભરેલાં હૃદય પદો દરેક જીવંતની હોયે રમે છે. મેવાડના કુંભાર-રાણના પુત્ર ભોજરાજની વિધવા હતાં. પ્રણયધેલણમાં મરત રહેલાં મીરાંનાં પદો ગાંઠે તો એ કંઈ લખીએ તે પોડું.

૪ આલવારો—દ્રવીડમાં બાર આલવારો થયા. નારાયણની શુદ્ધ ભક્તિના પ્રબંધો રચ્યા છે. એ પ્રબંધો છલકાતાં વેલુલ્લેના વેલુ કહેવાય છે. પાંચમા આલવાર સતગોપનાં કાવ્યો તામીલ ભાષામાં થયાં પ્રખ્યાત છે. નવમા સ્ત્રી આલવાર 'આલાર' ઇશ્વરની મીરાંબાઈ બનાય છે. છેલ્લાં આલવાર 'તિરુમલાઈ' આલમી સદીના અંતમાં થયાં.

૫ નરસિંહ : નરસિંહ મહેતા—જૂનાગઢને આ બાજર પંચમા સૈકમાં ૨૧ મંદીરીકના વખતમાં, થઈ ગયેલ નરસિંહ પણ પ્રણયી ભન હતો. એણે શ્રી કૃષ્ણની બાળલીલા શુગાર સાથે ગાઈ છે. એની કલાકૃતિ સૂક્ષ્મ છે, 'વૈષ્ણવ જન તો તો તેને કહીએ' એ નરસિંહના પદથી કોઈ અભાસ નહિ દોષ. ખાસ કરીને જીવંતવાલી.

૬ વલ્લભીકાસ—રામાનંદના શિષ્ય, નરહીકાસના શિષ્ય કાવ્યકુબીના પ્રાણલુ હતા. (ઈ. સ. ૧૫૩૨ થી ૧૬૧૩) એના મેણાની ભજ બની ગયા. એ સમગ્ર રામસીતાનો ભક્તિમાં તલસાટ આણી તેને શુદ્ધ ભક્તિનું ૧૫ આપું. એની ભક્તિ સૂક્ષ્મ અને ભાવભરી છે. વલ્લભીકાસ રામાયણ સરસ કથારસના નખો છે. મનોહર શૈલી, વૈભવી અપૂર્વતા સેવે છે. હિંદુમાં એ સર્વોચ્ચ ભજ કવિ ગણાય છે.

૭ જાનેશ્વર—મહારાષ્ટ્રના આ મહાનજાની સંતે જાનેશ્વરી ગીતા લખી છે. એમણે મહારાષ્ટ્રના સંતોમાં પ્રધાન પદની મેળવી છે. જાન ને ભક્તિનું મિશ્રણ કરી તેમાંથી પ્રેમાત્મક જનાવધાની કળા આ સંતે સુલલ કરી હતી.

૮ વલ્લભીકાસ—મહારાષ્ટ્રના આ ભક્તરાજ સંસારી છતાં પણ રંગમીના રીસરીવાને પાશળા. એમના અજન્મો પેર પેર અને પાસ કરીને મહારાષ્ટ્રનાં તો પૂર્ણ પ્રેમથી ગવાય છે. વૈરાગ્ય રંગ રંગાયેલી એમની ભક્તિ અવુલમ છે. એ કોળાવા ભજ હતા.

૯ નામદેવ—(ઈ. સ. ૧૨૭૦) એઓ પણ વિડો-બાના ભજ હતા. એમણે પ્રેમ અને નીતિ, તથા વૈરાગ્ય મેળવી હતો અને દૈન્ય તલસાટ અને શુદ્ધ ભક્તિ પુષ્કળ પ્રમાણમાં તેમના ગીતગોવિંદ મળે છે.

૧૦ સુરદાસ—શ્રી. વલ્લભાચાર્યના અનુયાયી હતા. હિંદીમાં એમનું રચન ઉત્તમ છે. એમને કાળ ૧૪૮૪ થી ૧૫૦૯ છે. સુરદાસ સરસ સાહિત્યકાર અને રસિક કવિ હતા. જાનમધુર્ય અને રસ, એમનાં પદોમાંથી ઝરે છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ—મહાન ભક્ત જ્ઞાની હતા, આધુનિક હતા, એમનું ઉચ્ચ દેન્ય અને શુદ્ધ લાગણી રચાયેલું સાહિત્ય પ્રભામાં પર કરી બેઠું છે.

હિંદમાં અનેક ભક્તરત્નો પડ્યાં છે. નાભાજી, રહીલાસ, એકનાથ, સંત સમુદાય, ભક્ત વિદ્યાર જેવા ભક્તો બીજા વધુ ધર્મ ગયા છે.

મહાન ભૌગોલિક શોધકો : જગતના બુદ્ધ જુદા વિભાગો રોડી કાઢીને પ્રકાશમાં લાવવાનું કામ શુરોપિયનને કાગે છે. તે પહેલાં ભૌગોલિક શોધા યુગ છે, પરંતુ એ શોધકોએ એને પ્રકાશમાં આણી નથી. સમયાનર્થમાં આ શોધકો નાનાં નાનાં વહાણો મારફત સાત સમુદ્રો પાર કરી શોધી કાઢતા હતાં. સૌથી મોટી હાંકમારીએ ખમવા ઉઠી સહનશીલતાના ધન્યવાદ હ. મુખના શોધકોને ભય છે.

આર્થેરોલો—(૧૨૫૬ થી ૧૩૨૬) એ વેનીશીયન વેપારી, યીનમાં પ્રવાસ કરતા હતા. તે વખતે ત્યાં યીંગીઝખાના યુન કુળવાખાનું રાજ્ય હતું. ત્યાંથી એ ઈરાન ગયા. ઈરાનથી હિંદની ભૂમિ પણ એણે જોઈ એનું પ્રવાસવર્ણન ખૂબ રસિક છે.

ક્રીસ્ટોફર કોલમ્બસ—પોર્ટુગલનો રાજા હતો. (૧૪૮૪ થી ૧૪૯૦) એ રાજાને શોધકોને ઉત્તેજન આપ્યું. આથી આ રાજા નાવિક 'હેનરી' તરીકે પ્રખ્યાત થયા છે. સૌથી પહેલાં પોર્ટુગિઝ નાવિકો ભૌગોલિક શોધો શરૂ કરી હતી. એના નાવિકોએ આફ્રિકાને 'બેંગે બ્રાસિ' મુખીનો કિનારો શોધી કાઢ્યો હતો.

ડીયોગો ખાર્થોલોમ્યુ—પોર્ટુગિઝ નાવિક; ૧૪૮૮માં 'કેપ હોર્ન' શ્રેષ્ઠ હોવાની પહેલી પ્રશ્નિષ્ઠા એણે કરી હતી

કોલમ્બસ ક્રીસ્ટોફર—સ્પેનના રાજાનો આશ્રય મળવાથી આ નાવિક હિંદ શોધવા નીકળ્યો, પણ ૧૬૬૨ ના બોહોરોએ એણે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો.

કેપ્ટન જોહન—ઈ. સ. ૧૪૯૭ માં 'કેપ પ્રેટન' કાષ્ટ અને 'નોવાસ્કોશિયા' એણે શોધ્યા ૧૪૮૮ માં યીનને હાથે શોધ્યું.

કેપ્ટન હાર્નહોલ્ડ—સ્પેનિશ નાવિકો ૧૫૩૬ માં હોલેન્ડિયા (અમેરિકા) શોધી કાઢ્યો ૧૫૪૮ માં મેક્સિકો ઉપર વિજય મેળવી.

ક્રીસ્ટોફર ક્રેક—૧૫૪૦ થી ૧૫૬૬—એણે પૃથ્વીની પ્રશ્નિષ્ઠા કરી. મોગેલની સામ્રાજ્યની પસાર કરનાર એ પહેલો નાવિક હતો.

વાસ્કો-ડી-ગામા—૧૪૯૭ માં એણે 'કેપ હોર્ન' શ્રેષ્ઠ હોવાની પ્રશ્નિષ્ઠા કરી આફ્રિકા કાંઠે આવ્યો. ત્યાંથી એક હિંદી નાવિક માલમની સહાયથી હિંદી મહાસાગરનો હિંદી માર્ગ બતાવ્યો. કાંઈકેટલાં પોતાનું યાત્રુ જમાવ્યું.

એમ્પલેન-એમ્પુઅલ—૧૫૬૭ થી ૧૬૧૫. કેનેડામાં કનીએકના પ્રેય સરપાનનો પહેલો વ્યાપક હતો

હેમી હેડશન—ઈ. મુખનો હ. પૂર્વનો રસ્તો શોધી કાઢ્યો હતો યીનને હાથે પહેલી હકસતના અખાતમાં ૧૮૧૧ માં પ્રવેશ કર્યો

કેપ્ટન લેન્ડે કુક—જામેસ નાવિક ૧૭૨૮-૧૭૮૯. સેન્ટ લોરેન્સ, ન્યુ ફાઉન્ડલેન્ડ અને લાસોડોરના કિનારાની શોધ સાથે તેમની આપણી વૈધાર કરી ન્યુજિલેન્ડની પ્રશ્નિષ્ઠા કરી એન્ડ્રોવિયાના આખા કાંઠાની સાર કરી.

કેપ્ટન પીયરી—અતિ મુશ્કેલીઓ સહન કર્યા પછી ૧૬૦૬ માં ઉ. મુખના પ્રવેશમાં પહેલો.

કેપ્ટન સ્કોટ—(૧૮૬૮ થી ૧૮૯૨) ૧૮૯૨ ની બ-મુખથી હ. મુખ પહેલો. વજા રસ્તામાં જ રહે અને તેના સાથીએ એ બગસમાંથી લીધી.

સર રીચર્ડ બર્ડ—(૧૮૨૧ થી ૧૮૬૦) પૂર્વ આફ્રિકાના ટાંખાને સરોવરને ખ્યાલીમાં આપ્યું હતું.

સર એમ્પુઅલ હોર—(૧૮૨૧ થી ૧૮૬૩) આફ્રિકાનાં, પૂર્વ આફ્રિકાનું સરોવર શોધી કાઢ્યું

ડેવિડ સિમિંગ્ટન—(૧૮૧૩ થી ૧૮૭૩) પૂર્વ આફ્રિકાના પિકેટોઆ ધોધ, ન્યાસા સરોવર શોધી કાઢ્યા તોફ સરના નાઇલનું મૂળ શોધવા શોધના મરણ પામ્યો.

સર હેનરી સ્ટેન્લી—સિમિંગ્ટનને શોધવા પૂર્વ આફ્રિકામાં ગયા. એણે ટો કોંગા નદીને બાબો પ્રવાહ શોધી કાઢ્યો તથા મોટાં મોટાં સરોવરો પણ શોધી કાઢ્યા.

સર જોન્સ પેક—(૧૮૨૩-૧૮૬૪) આફ્રિકામાં મોનાસીયેન, વિક્ટોરીયા-ન્યાસા અને ટાંખાને સરોવર શોધ્યા.

ડા. સ્પેન્સર—હરાન અને મોસોપાટીયાના પ્રાચીન સ્થાપત્યોની શોધો કરી પામીર પર્વતમાળાનો શોધક જ્યુ આજ હતો.

મહાન યાનિક શોધકો : આ મોટી શોધખોળો કાણે કરી, કયારે કરી અને એના ઉપયોગની રાજ્યાત કયાશ થઈ તે નીચેના કોષા ઉપરથી સમજો

શોધકનું નામ	તેમની શોધ	સાલ.
વરાન યંત્ર વાદ (ઇંગ્લેન્ડ)	વરાળ યંત્ર	૧૫૧૫
બી પાસકલ (ફ્રાન્સ)	સરવાળાનું યંત્ર	૧૫૪૨
ડોનાટીસી (ઈટાલી)	બેરોમીટર	૧૫૪૩
કેરન્ટે (ફ્રાન્સ)	પાણનું ધારોમીટર	૧૭૨૧
હાર્ડીવસ (ઇંગ્લેન્ડ)	ફેરીયામેન્ટ યંત્ર	૧૭૩૬
મોન્ડોવોલ્ફર (ફ્રાન્સ)	બુલન	૧૭૮૩
વિલિયમ મેકોર	મેસની બત્તી	૧૭૬૨
સેનફેસર (ગ્રીસીઓના)	સિવાલેખનકળા	૧૭૮૮
સીમોન્સ (ઇંગ્લેન્ડ)	વિજળિની લાંબો	૧૮૧૧
વોલ્ટરન (અમેરિકન)	ફાઇન પેન	૧૮૧૪
નોબેલ (સ્વીડન)	કાળનેમાઈટ	૧૮૬૭
ટોમ્સન (અમેરિકન)	ઇલેક્ટ્રિક બેન્ડિંગ	૧૮૬૬
સોલાર	કાળપરાગર	૧૮૭૩
બેલ (અમેરિકન)	ટોલેન્સ	૧૮૭૬
એડિસન (અમેરિકન)	વાતો કાનું યંત્ર	૧૮૭૭
અનિલ બર્લિન (યુ એસ્ટેડ)	માર્ગેશિન	૧૮૭૭
એડિસન (અમેરિકન)	ઇલેક્ટ્રીસ્ટ-લેમ્પ	૧૮૭૮
પ્રસી	આર્ક વાદ	૧૮૭૯

શોધકનું નામ	તેમની શોધ	સા.વ.
ઈટમેન (અમેરિકન)	ક્રોટો કિલ્મ	૧૮૮૩
સ્વાન (ઈંગ્લેંડ)	રાશન	૧૮૮૩
અલ્બરેચ્ઝ	આલોમોગ્રાફલ ગેસોલિન	૧૮૮૪
ડુચ્ઝ (યુ. સ્ટે. અ.)	ક્રેન્ચામકાને કાપડું	૧૮૮૪
પેલ્ઝર્	રોકકવલી	૧૮૮૫
રિવરન્સન (ઈંગ્લેંડ)	વાજળી ચાલતું ગોળિયન	૧૮૮૫
માર્ગેન્થેથર (અમેરિકન)	લિગો ટાઈપ	૧૮૮૫
બીલે (ફ્રાન્સ)	પ્રતિબિંબીત પાવકર	૧૮૮૬
ફનલોપ (આર્થેલેન્ડ)	વાયુવાળી રબરના પૈકા	૧૮૮૮
કોલિશન (અમેરિકન)	ગોરાનપિક્ચર-ચેન	૧૮૮૩
રિન્ડેટ (જર્મની)	સુ-કિરણ ચેન	૧૮૮૫
ગ્યુલિમો માર્કોની	ખાનવારી સંદેશ	૧૮૮૬
ગરેન્બર્ગ (જર્મની)	ધાનુના ટાઈપ	૧૮૫૦
ચાઈનીઝ લોહો	છાપખાતુ	૫૬૩
લેધનક (ફ્રાન્સ)	રેડિયેશન	૧૮૯૬
સોરીયા (ફ્રાન્સ)	ક્રેન્ચરસની દિવાલખી	૧૮૩૧
ફ્રેડ (ઈંગ્લેંડ)	છાપનેમો	૧૮૩૧
લિમોનીયર (ફ્રાન્સ)	સીપવાળો સંચિ	૧૮૩૦
કાલ્ટ (અમેરિકન)	રિવોલ્વર	૧૮૩૫
મોસ્ટ	ફિલ્મીના તાર	૧૮૩૫
ટ્યુરે અને નીકે	ફેલોસાદી	૧૮૩૬
મેકમિલન (સ્કોટ)	આઈસીકીય	૧૮૪૦
કોલિસ	એલિવેટર	૧૮૪૨
બન્સન (જર્મની)	ગેસ બર્નર	૧૮૫૫
યુ બન્સ	લોલકવાળી ધડિયાળ	૧૮૫૬
પાર્કિન (ઈંગ્લેંડ)	એનિલાઈન ચેત્રો	૧૮૫૬
ગેસેમર (ઈંગ્લેંડ)	પોલાક	૧૮૫૬
ક્રીમિયર (ફ્રાન્સ)	અલ્કાલિન ગ્રોન્ડકલર	૧૮૬૫
રાઈટ બાઈઓ	કોરોષિયન	૧૯૦૩
માદામ ક્યુરી (ફ્રાન્સ)	રેડિયમ	૧૯૦૩
કાઈન્ટ ઝેપલિન	ઝેપલિન	૧૯૦૮
અલેક	સેફ્ટી રેક્ટર	૧૯૦૪
કાઈસ	હાઈડ્રોજેન	૧૯૧૧
રિવરન્ડન	લકાઈના ટેન્ક	૧૯૧૪
ટેવિ (ઈંગ્લેંડ)	ખાણુનો દોશ	
ડિસેલ (જર્મની)	ડિસેલ મોટર	૧૯૦૦
ગેરલીગ	મશીનગન	૧૮૬૧
લૂઈ	મશીનગન	૧૯૧૨
બીઅલિંગ	હાલ વિનાનુ પોલાક	૧૯૧૪
સીઅર્વા	આઈસબરો	૧૯૨૫
બોલ (ઈંગ્લેંડ)	કેરેક્ટાગ્રાફ	

મહાન યાત્રિક શોધો : ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં આલ્બેનિક વિયુલ્લી શોધ થઈ. ૧૭૮૧ માં ફ્રેડે ઇડકરો મેન્ડ્રીક ઇન્ડકસનના સિદ્ધાન્તો રચી ર્થ્યા તે પછી ઇડકરો મેન્ડ્રીકના મોલની શોધ થઈ તે પછી અર્થિનીએ બિલ્વારી તારના સંદેશ શોધી કાઢ્યા. એડીસને આર્થિનીની શોધ તે પહેલાં કરી હતી, તાર ટેલીગ્રાફોની શોધ ખૂબ થઈ હતી. ટેલીગ્રાફની શોધ ૧૮૨૫-૨૭ વચ્ચે થઈ. યુદ્ધમાં મોટી જર્મન

સખતમીનો, મોટા જોખર વિમાનો, વી-૧ નામનો વિમાનો વગરનો ઉડતો જોખર અને બીજી ઘણી યાત્રિક વિનાશક શોધો થઈ છે. યુદ્ધ પછી આ શોધો જનકલ્યાણ માટે વપરાશે આ સર્વે શોધો વાટે ૧૭૬૬ માં વરાળચંદની શોધ શરૂ કરી તેના ઉપર મહાર થાય છે.

મહાન રસાયણિક શોધો : રસાયન તત્ત્વોની

શોધો નીચે સુલખ થઈ છે

નીકલ ૧૭૫૧, ક્રેસ્ટરસ ૧૬૬૬, કાલ્ક ૧૭૩૫, નાઇટ્રોજન ૧૭૭૨, હાઇડ્રોજન ૧૭૬૬, ઓક્સીજન ૧૭૭૪, મેગ્નેઝીયમ ૧૭૭૪, ટંગસ્ટન ૧૭૮૩, યુરેનિયમ ૧૭૮૬, ક્યુપ્રિન ૧૭૭૪, કોબાલ્ટ ૧૭૮૭, બેરિયમ, બોરન કૅલ્શિયમ, સોડિયમ ૧૮૦૮, આયોડિન ૧૮૧૧, ઇરિડિયમ ૧૮૦૪, પોટાશિયમ ૧૮૦૭, લિથિયમ ૧૮૧૭, સિલિકન ૧૮૨૩, ઑસ્ટ્રિનિયમ ૧૮૨૭, બ્રોમાઇન ૧૮૨૬, મેન્ગેસિયમ ૧૮૩૦, લેડિયમ ૧૮૬૧, આર્ગોન ૧૮૬૪, નીઓન, પોલોનિયમ, રેડિયમ ૧૮૯૮ વગેરેની શોધો થઈ છે.

મહાન વૈદ્યક શોધો : જૂના સમયમાં એટલે

અદારમી સદી પહેલાં ગ્રીક આયુર્વેદિક, યુનાની પદ્ધતિએ પ્રમાણે વૈદ્યકિય ચિકિત્સા થતી હતી, પરંતુ એશિયથી પ્રમાણેની શોધો આપે તો છેલ્લા ૭૫ વરસે થયાં વધારે પ્રમાણમાં થઈ રીંગો સાથે જીવંતોના સંબંધ આધુનિક શોધોમાં સમાય છે એ જીવંતોમાંથી રસી બનાવી એ રોગમાં જીવંતોના દારા આપે છે. એ આ એવી રોગોથી સારી બચાવ કરે છે, પરંતુ સૌથી વધારે રોગનિવારણ યુરોપ, અમેરિકામાં સુખ, શાંતિ અને સ્વાસ્થ્યના કારણે પાળવાથી થયું છે યુરોપમાં ડૉક્ટરોએ થયેા એવી રોગોને નાજીલ કરી નાખવામાં ફેલેક મેળવી છે. પગલ પ્રદેશોમાં એ રોગો હજી છતાંયા નથી રસીઓ, ઇન્કેશના મોટા મત્રાણમાં વપરાય છે. ઉ.લી કેટલીક શોધો નીચે પ્રમાણે થઈ છે

- ૧ જીવંતીની રાસાયણિક હોઈ લિસ્ટર નામના અંગ્રેજ ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં શોધી.
- ૨ વનસ્પતિમાં સૂક્ષ્મ જીવંતોની શોધ વૉન લીન્વન હોઈ ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં હોવાનું જાણી શકી.
- ૩ વનસ્પતિમાં જીવન સર જમદીસ બોલે પત્રો દારા શોધી કાઢ્યું.
- ૪ કોલેરાના સૂક્ષ્મ જીવંતો કોશ નામના શોધકે ઇ. સ. ૧૮૮૪માં શોધ્યા
- ૫ ગળાના રોગ અને તેની અસર નિવારણની શોધ ૧૮૮૩-૮૬ માં થઈ
- ૬ હૃદયવાળી રસી પારસ્યુરે ૧૮૮૫ માં શોધી.
- ૭ મેચેરીયામાં જીવંતો, પ્લેગમાં જીવંતો, હાથવાના રોગની ટીક વાંધીઓ, ધનુર્વાની જીવંતો, ટાઇફોઇડમાં જીવંતો, ફાનના જીવંતો, શીનનાની રસી, રેડિયમ, પીળા તારવાં જીવંતો વગેરે અનેક શોધો એવી રોગો માટે થઈ છે.
- ૮ પેન્સિલ્વિયા નામની દવા જાખમો નહિ પાડવા માટે થઈ છે.
- ૯ મરદા અને પાચખાના છૂટ માટે હમણાં યુદ્ધમાં એક દવા શોધાય છે

મહાન શાહ સોદાગરો(હિંદના): કેટલાક જૂના હિંદી મહાન વેપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓ નીચે સુચવે છે

૧ મંગળદાસ નયુભાઈ—દીવ બંદરના સા. ૩૫૭ ધનજી સંવત ૧૭૪૮ માં યુગ્મ આયા. એમણે સુખમમાં વેપાર શરૂ કર્યો. એમની પાસથી પેદીએ સાર મંગળદાસ નયુભાઈ થયા. એમણે લાખો રૂપિયાની સમાવતી કરી છે. યુગ્મમાંથી ધારાસલાના એકો પડેલા હિંદી સત્ત્વ હતા. એકો બહોર છત્રનામાં ઉચ્ચભર્યો ભાગ લેતા હતા. એમણે સી કેવલચીની અનેક સંસ્થાઓ ઉભી કરાવી હતી. ભોમને એસાથીએસન નામે શાસ્ત્રીય સંસ્થા પણ સ્થાપી હતી. જન્મ સંવત ૧૮૮૮. સરકારે એમને સી. એસ. આઈ. ના આંદ આપ્યો હતો.

૨ મેસીટીશા અમીચંદ—જન્મ સંવત ૧૮૩૮. એમણે સાર જમગેદજ છલ્લાઈ બેરેનેટની ભાગીદારીમાં ચીન સાથે ક્રેડેટો રૂપિયાનો વેપાર ચલાવ્યો હતો. એમણે કેટલાંક વહાણો બાંધ્યા હતા. રીડુંબના પર્વત ઉપર એમણે ભન્ય જેન મંદિર બાંધ્યું છે યુગ્મમાં પણ મંદિર બાંધ્યું હતું. ફાતી સમાવત ૩૨૨૫ હતા.

૩ રોક ગોકુલદાસ તેજપાલ—એમનો જન્મ સંવત ૧૮૦૮ માં થયો હતો. એમણે વેપારમાં મોટું ધન મેળવ્યું હતું. એમણે મોટાં ફાતો કર્યાં હતાં, યુગ્મની ગોકુલદાસ તેજપાલ હોલિવેલ્ડ, હાઇવેલ્ડ, કંપાસાના, બોર્ડિંગમસ્ત્રુ, ઉદ્યોગશાળા અને ગરીબોને મફત આપવાને માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યાં હતાં. ક્ષત્રીમાં પણ યશસ્વી સિદ્ધિ સંસ્થાઓ, ધર્મશાળાઓ અને કન્યાશાળાઓ ઉભી કરી હતી.

૪ નગરશેડો (અમદાવાદના)—મેવાડથી આવેલા નગરશેડો શાસ્ત્રીયા. આ ધનવાન કુટુંબના મૂળ પુરુષ હતા. એમણે ખાદશાહ અકબરી તો ચૈત્રગંજના સુધી મેગલજ ખાદશાહોની ચાર પેઢીએ સુધી શાહી સરદાર તરીકે સુધ્ધાંતિ મેળવી મોટાં ધર્મિક કાર્યો કર્યાં હતાં. મેગલજ દરબારમાં એમનાં કુટુંબીઓ અને વંશજોએ ભારે મન્માન અને લાગવગ મેળવ્યાં હતાં રોકો શાસ્ત્રીયા, લશ્મીચંદ, યુસાલચંદ, વખતારાહ, હેમાલાઈ, પ્રેમાલાઈ વગેરે સમર્થ નગરશેડોએ મોટાં વેપાર, લશ્મી અને ભડેજાબાવી મેળવ્યાં હતાં. એમના વંશજો હજી પણ અિધવાયેકે છે.

૫ રોક લધા દામજી—જમનાની રોક જેરામ શીવજી પેઢીના મુનીમ હતા એકી જગતના સુભાગીના આર્થિક સલાહકાર અને અમીર થયા એમણે જગતના રાજ્યમાં હિંદીએનું સમૃદ્ધ સંસ્થાન સ્થાપ્યું. અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને અમેરિકન કોન્સુલો એમના અંગત મિત્રો હતા એમણે જગતના ભારે નામના, પૈસા અને લાગવગ મેળવ્યાં હતાં એમણે પાતાના રોકને કૌશલ્યપતિ બનાવ્યા હતા, (ઈ સ. ૧૮૬૦)

૬ રોક સુદરશ શીવજી સોદાગર—કચ્છના આ પ્રકરણી યોદાને વેપાર કરતા હતા. મોનીના વેપારમાં સફળતા મળવાથી એણે બહુ ધન મેળવ્યું હતું થપે ઠેકાણે પાતાની સાખાઓ સ્થાપી હતી. સરકારી સૈનિક કોન્સુલેટોમાં ધર્મી એણે કર્યો. એણે અઢત્ત ધન મેળવ્યું. કાઠિઆવાડમાં અંગ્રેજોએ પણ પેશારો કર્યો, એ સમયે સુદરશ એમના સલાહકાર નિમ્માયા. એમણે વડોદરા, ભૂનાગઢ, ભાવનગર, વારાણસીમાં રાજ્યોને નાણાં ખરી ને રાજ્યોમાં કેલવાકોને વસીલટ પામે સલાહવા લાગ્યા એમની તરફથી ભૂનાગઢ, વોરખંદ વગેરે રાજ્યોમાં વિખેતા નીમાયા

હતા. બધા રાજ્યોએ એમને ગામડાંમાં ભેટ આપ્યાં હતાં. એમણે અઢત્ત સંપત્તિ ધન પૂનર્મા ખરી હતી. (અકાશી સતી)

૭ રોક રૂસ્તમજી પટેલ—પટેલ (પારસી) કુટુંબના આ વડીલે યુગ્મ બ્યારે મરઘીને લીધે સત્તરમી સદીમાં ફરખું, ત્યારે ચૈત્રગંજના સુભા યાકુતખાનની સામે યુગ્મનો ભાર બેગાવ કર્યો હતો. સુરેશ્વિય અધિકારીઓ મરઘીને લીધે યુગ્મમાં મુતત આલ્પા મળ્યા હતા, ત્યારે રૂસ્તમજી પેનાના માઓશીની મદદથી મેગલેના મોટા સેન્થ સામે બેગાવ કર્યો હતો. એઓએ વેપારમાં મોટું ધન મેળવ્યું હતું. પટેલ મહોંડા આપો એમનો હતો. (ઈ. સ. ૧૬૬૦)

૮ લવજી નસરવાનજી વહાડીઆ—સુરતના એક ગામડાના સુધાર પાતાની હોશિયારીથી યુગ્મની મોટીમાં સરકારી વહાણોને યુગ્મ બધવાર વહાં પડ્યો. એણે મનવારે બાંધી, વહાણો બાંધ્યાં અને અનેક વહાણોમાં સમાવતી કર્યું. એની પાસ પેઢીએ વંશકીનારના સરકારી વહાણો બાંધવાના ધવાનો ખૂબ વિકાસ કર્યો સેંકડો મનવારે બાંધી સેંકડો વહાણો બાંધ્યાં એકસો વારો સુધી આ ધર્મી યવાની મોટી સમૃદ્ધિ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવી (ઈ સ. ૧૭૩૫ થી ૧૮૩૫)

૯ સર જમશેદજી છલ્લાઈ બેરેનેટ—ગરીબીમાથી આ ચક્રવર્તી ચીનની યુસાદરીઓ કરી, મોટા વેપારી સાહસો બેરેને અઢત્ત ધન કમાયા હતા એમનો જન્મ ઈ સ. ૧૭૮૩ માં થયો હતો, સર જમશેદજી પટેલ બેરેનેટ થયા. એમણે લાખો રૂપિયા ધર્મિકમાં આપ્યા હતા. એમણે કેવલચી, ઉદ્યોગ, મરીનોના કક્ષાલ માટેની અનેક સંસ્થાઓ સ્થાપી હતી

૧૦ રોક જમશેદજી તાતા—હિંદના ઉદ્યોગોના આ પિતા મળ્યા. એમણે હિંદમાં મોટાં, પાકાં અને ઉદ્યોગ અને વિજ્ઞાની હોય એમણે સ્થાપ્યા હતા બેંગલોરમાં ૩૫ લાખ રૂપિયા આપી એમણે વિશ્વન સંશોધક સંસ્થા ઉભી કરી છે. અિધકોમને પદ જુડેકે આપ્યો હતો.

મહાન સામ્રાજ્ય ઉધ્ધારકો :

૧ પીટર થી ગ્રેટ—રશિયાના ૧૬૮૬થી ૧૭૨૫ સુધી સમ્રાટ હતા. એણે રશિયાને ઉદાર કરવા માટે અને દેશમાં જન્મ સામ્રાજ્ય અમુર તરીકે રહી હુનરહોયો. શીખી આવી પાતાના દેશમાં વહાણવડું અને બીજા માફક ઉદ્યોગો લાગલ કર્યાં. લાચત્રેરીઓ ચિત્રશાળાઓ, મુઝિયમો વગેરે કેવલચીને મફત રૂપ થઇ પડે એવાં સંચકસ્થાન બનાવ્યાં. યાપખાનાં સ્થાપી પુસ્તકો છપાવ્યાં એણે વેપાર વપારી રશિયાની આર્થિક સિધ્ધિ સદર કરી. સેંટ પિટર્સબર્ગ (સેનિન) સ્થાપ્યું યુદ્ધમાં પણ એણે કોષ્ટ્ય પાતા રહ્યું એને જગત અને રશિયનો 'પીટર થી ગ્રેટ'ના માનવતા નામે ઓળખે છે

૨ ન્યોબર્ગ વોશિંગ્ટન—અમેરિકા અંગ્રેજ તાખા નીચે હતું. અંગ્રેજ રાજ્યકોએ જેમ કેમેશાં બને છે, તેમ સુધાર પ્રભ ઉપર નખાના કરો નાખ્યા, આથી અમેરિકન પ્રભને ન રિકારોએ સૂપકી પડી. માર્ચ ૧૭૭૩માં ન્યોબર્ગ વોશિંગ્ટને અમેરિકાને સ્વતંત્ર ભડોર કર્યું અને અંગ્રેજોની સામે યુદ્ધ ભડોર કર્યું. પહેલાં તો અમેરિકાનો પરાજય થયો, પછી રાજ્યની મદદથી અને વોશિંગ્ટનના સેનાધિપતિપદા નીચે ઉપરા ઉપરી અંગ્રેજોને પરાજય કરવા લાગ્યા. ઈ સ. ૧૮૦૭માં અમેરિકાના

નાન નાના રાજ્યો ભેગા બની, સપ કરી અધ્યત્મ રાજ્યસભા બાંધી બધારૂં થકી કાઢી વેસ્ટિગેન આજના મહાન અને ધનવાન અમેરિકાનું આ જહાજ અનેક તોફાનો સામે ટકાર વધુ

૩ નેપોલીયન-(નુઓ 'મહાન જૂર વિજેતાઓ')

૪ કેપોર-ઝારી નૂળ તો એસ્ટ્રીયાના તાબા હેઠળ હતું છતાંમાં એ વખતે નિર્મિત રો વણ ચુવાન યુરોપની મહેનતે સ્થાપત્ય મેગલી મેઝેનો-૧ છતાં ત્રીમાં વતન નતા બગાડી ગારીજા હોયે યુગે કરી છોડીજોગી વિકાસને પથે મુક્યા એસ્ટ્રીયાનોથી ઇરાજના કવોરે ઇસ્ટીયોની વાપરી ઇટાલીનું બધારૂં બાંધી એનું અર્થસાધક સુધારું ઇટાલીમાં એકતા આણી, આજની ઇટાલીયન પ્રભને રચન ન રાજ્ય તરીકે એજાગરવ્યુ

૫ પ્રીન્સ બીસ્માર્ક-રશિયાના રાજ્યને 'ફેડરી ઇમ્પેર' મહાન બનાવ્યુ બીરમાર્કે જર્મનીના લુન-લુન રાજ્યને એકત્ર કરી જર્મની, સયુજા જર્મનીને જન્મ આપ્યો. ૫ સ ૧૭૧૫ માં એ જન્મ્યો હતો પ્રસિદ્ધાને વડે પ્રાપ્ત બન્યો ૧૮૬૬ માં એણે એસ્ટ્રીયાનો પરાજય કર્યો ૧૮૭૧ માં જન્મ પ્રભને ઠરાવી જર્મનીમાં બીન રાજ્યને સાંો મેગલી જર્મનીને વિકાસની દોલે મુક્યા માર્ગે કરી આપ્યો જર્મનીને ઘોડા જ સમક્ષમાં યુરોપન આગેવાન બનાવુ વિશા કુન્નર, ઉદ્યોગ, શિક્ષણના વિકાસ હાથે કર્યો જર્મનીના સૈન્ય અને સામ્રાજ્ય મન બારેમાં ફેરફાર આણી અજબૂત બનાવો ૧૮૯૦ માં ફેરફાર વિસિયમ બીન સચે ન બનવાથી રાજનાશ આપ્યુ

૬ મીકાડો યુલ્ટુ હીટેર-જાપાનનો રાજ્યસ્થાપકો હતા. જાપાનિક પ્રજા પોતાના સમ્રાટને ઇશ્વર જેવા પવિત્ર મહાન ગણી પૂજા કરે જાપાનિક યોધા પરદેશી કુન્નરો વિદ્યા અને યત્ન સાથેને ધીકારતા હતા તેઓ પરદેશમાં જતા નહિ અને પરદેશીઓને આવવા દેતા નહિ એક દેરે પગલ પ્રજા ઉભી યુલ્ટુ હીટેરે પરદેશીઓની વિકસની શક્તિઓ જોઈ પોતાની પ્રભને પરદેશ જઈ કુન્નર ઉદ્યોગ શીખી આવવાની આજ્ઞા આપી જાપાનમાં વહા અધિકારી રોજીનેજ સ્થાપન એકેડે વર્ગે થયા થાયજી હજી યુલ્ટુ હીટેરે સર્વ સત્તા એમની પાસેથી પોતાના હસ્તક લીધી જાપાનમાં અનેક વિરહના ઇલા પ્રવર્તિને માર્ગે મુક્યા દેશીય કરી, સફળ પા પથો જાપાનિઝે એની ઉત્સાહિત દેવવણીથી મહાન પ્રજા બની એમણે ઉદ્યોગ, રસાયણશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનમિતે અપનાવી જાપાનિઝે પ્રથમ ૧૮૬૪ માં ચીનને પકડી હરાવ્યુ ૧૯૦૪ માં રશિયાનો પરાજય કર્યો આધુનિક જાપાનને એ હલદેવો બન્યો જાપાનિઝેમ રહેથી હાલ શક્તિને પ્રકાશીત કરી જાપાનને મહત્વાકાંક્ષી બનાવ્યુ

મહાન સુધારક ધર્મસંસ્થાપકો (હિંદના)
વેદિક ધર્મની જેઠીક માન્યતાઓના દેશ કાઢી અને વસ્તુ સમજ સમયાનુસાર સુધારા કરનાર અને નવા સમ્રાજ્યો સ્થાપનારા મહાન ધર્મ સુધારકો-

(૧) છુદ્ધ-ગીતમ છુદ્ધન ચરિત્ર ઉપર આપ્યુ છે એમણે બ્રાહ્મણોનું શ્રેયત્વ, યજ્ઞયાગાદિકની અવારનશ્વતા, વર્ણશ્રમ અને હાડી ઊંચી નીચી લાવના, લોકોનું અધોરત્વપણું વગેરે સનાતન હિંદુ ધર્મના સિદ્ધાંતોને પોતાના ધર્મમાં વિશાળથી આપી

(૨) શ્રી. મહાવીર સ્વામિ-એમણે પશુ વૈદિક ધર્મના યજ્ઞોબી હિંસા, યજ્ઞયાગાદિક, વર્ણોના વડા, ઉચ્ચ નીચના ભે. અને કિયાકાકનો પોતાના ધર્મમાં નિષેધ કર્યો છે

(૩) શ્રી રામાનંદ-આ પ્રતાપી બળવાજોર સુધારક હતા, એણે પૂજાપાઠ, તિર્થ, વે. પુરાણ એ સર્વને ગણજા આપી ન્યાત અને મૂર્તિપૂજા સાથે બળેથી પોષાયે છે એણે સત્સંગને પ્રાધાન્ય આપ્યુ એના વડકર કબીર, ચમાર રેકાશ હંભાટો, ખાટકી સામનો વગેરે હલકા વર્ણના મહાન સદ શિષ્યો હતા એમના સમ્રાજ્યને કાળ ઇ સ. ૧૩૦૦ થી ૧૪૦૦નો છે

(૪) શ્રી કબીર-વજીર જીરીજ પશુ શ્રી રામા નંદના શિષ્ય હતા, એમણે નિર્જીવ રામની ભક્તિ ગાઇ હિંદુ શ્રીરામ ધર્મે વચ્ચે એકતા બોધી ચુક, મૂર્તિ, તિર્થયાત્રા જપ, તપ, હોમ, હવન, મંદિર, ચુરો, ગઢતા, યજ્ઞયાગાદિક, કિયાકર્મકાંડાદિકને નિરેવ કર્યો મન, ઉપચારોના પા એના પચમાં સમાવશ નથી વેળી જપોરોચયતા પા એ દિવકારતા નથી ચક્રજર બાસાહે કમીરહવા સમ્રાજ્ય ઉપરથી પોતાને "દીને ઝહાવી" નામે પથ કાઢવા ઇશ્વરા રાખી હતી કમીર છનો પથ ચરીજ લોકોમાં ખૂબ નસર્યો છે ઇશ્વરાતમા આ પથ સમ્રાજ્ય રોકમાં જાણ થયો લાગે

(૫) હાડુદયાળ-એમણે હાડુ પથ ચલાવ્યો એમને જન્મ અમરનામાં સવન ૧૬૦૨માં કાગલ મુ. ટને રિવેર થયો હતો એમના પિતા ભતે નામર થયવા મોથી હતા એમના ઉપર કમીરની છાપ હતી એણે પશુ નિરાકારની ઉપાસના, વર્ણ, ભતિ, વપ યજ્ઞ, તિરી મૂર્તિ પૂજા આદિના એણે પશુ નિરેવ કર્યો છે ઇશ્વરાતમા આ પથને પ્રસાર છે

(૬) ચુરુનાનંક-(ઇ સ ૧૪૬૬થી ૧૫૫૫) શીમે જેવા વીરોના ધર્મને જન્મ આપનાર ચુક સાહેબ નાનકા ઉપર રામાનં, કબીર અને રકીયાસની અસર છે રામાનંદની મુદારક ધર્મ પોતિએ આ શીખધર્મને પ્રકટાવ્યો જાપ સાહેબમાં મીરાજાઈ, રહોડા, કમીરસાહેબ, રામાનંદના પદો હાંપુન કેરેલા છે નાવક ઇસાહેબના સિદ્ધાંતો ઇજ્જત નિરાકાર રાખે જન્મ, ઉપાસના, કર્મકાંક, તિર્થયાત્રા, યજ્ઞયાગાદિક, મંત્રો મૂર્તિ પૂજા વગેરેનો ત્યાગ છે આજે ચાલીસ લાખ રાશીએ એમના અનુયાયીઓ છે સમકુન, પરાકમ, રોધ્યે એ શીખધર્મ ના અજો બન્યા છે એમના મંદિરે જગ્યાર સાહેબ કહેવા છે ત્યાં ગ્રથ સાહેબની પૂજા અને વાચન થાય જા નાનક છ થથી બીન નવ ચુરુઓ થયા છે તેમ છે ના પાથ તો સુરિઓ સાથે લકી યુગા

(૭) દયાનંદ અરસ્વતિ-કાઠિઆવાડના મૂળરાજ દયાનંદ અરસ્વતિ થયા, એમને બ્રાહ્મણ સમાજ નો સમ્રાજ કાઢ્યો છે વેદો ઉપર અર્ચાઈસમાજનો પાયો છે કોઇપણ ધર્મ માનવારને ધર્મ પરિવર્તન કરવા માટેની શક્તિને આર્ચ સમાજ માને છે યજ્ઞયાગાદિકને પા આર્ચ સમાજ માને છે પુરાણો, મૂર્તિપૂજા, ભતિ તિર્થયાત્રા, વ્રતોને આર્ચસમાજ માનવાને પથ જાણતા એની બ્યાપકતા વિશેષ છે એના અગ્ર ચાથીઓ વસીકે લાગ જણાય છે ઇશ્વરાતમા પા એ સ્વપાયો છે કંતર હિંદુધર્મ છે રવામિ મહાનંદ છ અને લખપતરાય એ સમ્રાજ્યના છે

માધને તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ સિવાય સરકારી સહાયથી માઈસોર ખાંડ મિલ, માઈસોર લઘાનુ મિન, માઈસોર પેપર મિલ, માધીકામની મિલ, માઈસોર વિજ્ઞાની બજાર બનાવવાની મિલ, રસાયણ અને ખાનર બનાવવાની મિલ, તેલબીઓ પીલવાની મિલ, કાચીનું કારખાનું, કાચ અને અનામલનું કારખાનુ વગેરે કારખાનાં થાય છે.

જનવિદ્યુતનું કારખાનું—શિવ સમુદ્રના કાવેરી નદીના ધોધમાંથી જનવિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે ગૌરસપાના ધોધ ઉપર બીજું કારખાનુ પણ તૈયાર થયું મથુ છે માઈસોરના ઉદ્યોગો અને શહેરોમાં જોડતી વિજ્ઞાની આ કારખાનાઓ પૂરી પાડે છે.

ખનીએ—હિંદમા માત્ર માઈસોરમાં જ સોનાની ખાણો થાય છે, વાર ખાણોમાંથી કુલ ૩,૧૪,૫૦૧ એકાંશ સોનું કિંમત રજા લાખ પૌન્ડનું ઉત્પન્ન છે અને ૨૨,૭૪૬ ઓર રૂપું ૧૬૩૬-૪૦ માં નીકળ્યું હતું ખીખ ખનીએમાં ૩૧,૮૬૧ ટન કોમ્પાઈટ, ૩,૨૨૬ ટન ક્રોમોલીન, ૪,૮૫૩ ટન મેંગેનિઝ, ૨૨૬ ટન તાંબુ, ૮૭ ટન અપ્રક્ષય નીકળ્યું હતું.

વેપાર—માઈસોર પાસે એકે બંદર નથી. આથી રેલ્વે માર્ગે વેપાર થાય છે નીકાશ સોન, અનાજ, શેષાદી, પાન, રેશમ, ખાંડ, કાપડ અને બીજી વિયાયની વસ્તુઓ છે.

શહેરો—માઈસોર રાજધાનીનું શહેર છે. સુદર છે. બાગબગીચા, ચામુકદિવાનું પર્વત ઉપરનું ખરિર રાત્રય મહેલો અને શિક્ષણ અને ઉદ્યોગ સંસ્થાઓ લેવા લેવી છે.

માઈસોર—મોડું નેવાલાયક શહેર છે. અહીં તાના શેસર્વ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, આખા હિંદની શિક્ષણની પ્રાદી સંસ્થા છે.

માખણ : હિંદમાં પુષ્કળ અને છે, કારણ કે આખા જગતના ત્રીજા ભાગનાં દુધાખાં જાનવરો હિંદમાં છે, પરંતુ હિંદના પશુઓ નજાના હોવાથી કૃષ્ણહીં માખણ ધણું જ ઓછું આપે છે જર્મનીમાં આખણ કરતાં થોડા ભાગનાં પશુઓ છે, છતાં દૂધ તેા સમાન જ એટલે આખણ એટલું જ આપે છે માખણમાંથી બી થાય છે, પણ બી કરતાં આખણનાં ગુણો ઉત્તમ છે માખણ બે વિશ્વ રહેવાથી મધાઈ ખાદ્ય થાય છે, પણ ઘાસમાં રહી રોકે છે મીઠું સાકર મેળવવાથી પણ માખણ જીવડી મધાઈ નથી. માખણ વહેરાયથી પણ આચાર કરાય છે ૬૨ વારે ૭,૦૦૦ હંડવેટ માખણ ૬ લાખ રૂપિયાનું હિંદમાં વ્યાપાર થાય છે આ સિવાય ૬૨ વારે આયર્લેન્ડીઆથી જાનવ દુધના ઠંડાએ ૧૧,૦૦૦ રાત્ર મેખામદાની કરાય છે. માખડ બાકુમને ખડું વડાનું હતું, તેથી આયુષ્ય માખણગોર કહેવાય છે માખણને નવનીન પણ કહે છે. માખણ શીતળ,

માઈવર્ક, કાંતિ વગેરેનાર, બગમડ, રચિકર, મધુર, મુખકારક, આંખનું તેજ વગરનાર, પુષ્ટિકારક અને વાત, પિત્ત, કફ, ઉરચ, અર્ધ, ક્ષય, વાક, રૂખ અને રક્તવિકારનો નાશ કરે છે.

માડાગાસકર : ફ્રેન્ચોનો આ બેટ હિંદી મહા-સાગરમાં આવેલો છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૨,૨૮,૦૦૦ ચો. માઈલનું અને વસતિ ૩૮,૫૩,૨૬૩ ની છે એના વિષે વગેરે હકિકત કાન્સા વર્લ્ડનાં સંસ્થાઓમાં “ફ્રેન્ચ માડાગાસકર” માં લખે.

માહટા : જૂમખ સમુદ્રમાં આવેલો આ બેટ સીસીલીથી ૫૮ માઈલ દૂર છે એની લંબાઈ ૧૭ માઈલ અને પહોળાઈ ૬ માઈલની છે. કુલ ક્ષેત્રફળ ૬૧૧ ચો. માઈલનું છે એની નજીકમાં ગેઝોના બેટનું ક્ષેત્રફળ ૨૪૧ ચો. માઈલનું છે એની વસતિ ૨,૪૧,૬૨૧ ની છે આ ઉપરાંત અહીં મોડું કૈન્ય રહે છે આ બેટની પ્રજા ખીની છે ધર્મે રોમન કેથોલિક ક્રિસ્ટી છે ઇટાલિયા આ ઠાણ ઉપર શરૂની લાગવગ છે એની ધાર્મિક રિવાજ અંગત્યની છે અધેલેના પૂર્વના સામ્રાજ્યના બચાવ માટે એ કેટલાક ક્રિસ્ટીયોના અગત્યના આવી ૩૫ રથાને છે તમા આટલા પણ એક છે એમાં મનવારો કાંઈક, હવાઈ મોડું મથક, હવાઈ વિમાનોના કાફલો અને કૈન્ય રહે છે એને લઈ લેવા જર્મનીએ થાય છે વારસો મુખી દરેકના આટલા ઉપર વિમાની આક્રમણો કર્યાં હતાં, પણ માટા છની સકાયું નહોતું. એની વાર્ષિક પેશા ૧૬૩૫-૩૬ માં ૧૧૫ લાખ પૌંડ અને ૧૧૫૫ લાખ પૌંડનું હતું આખાની માલની કિંમત ઠણા લાખ પૌંડ અને નિકાશ માલની કિંમત ૫૫ લાખ પૌંડની માત્ર હતી કાઈખાનના ઉદ્યોગ આ બેટમાંથી

મિનરલ વોટર : કુદરતી અરાઓમાં કોઈ કોઈ સ્થળે હલકું, જીવડી પાત્રન કરાવી કે તેનું અને રસાયણો સુનિશ્ચિત પાણી મળે છે યુરોપમાં તેવા પાણીના અહીંમાં મળેા હોવાથી ત્યાં સુપ્રસિદ્ધ અરાઓના પાણી શીશાઓમાં પેક કરીને વેચાય છે હિંદમાં પણ આવાન કરાય છે સોડા વાટરમાં થોડાખ પાણીની સાથે સોડા એસિડ મેક્સી ગેસથી ગેસથી શીશા મા ભરે છે આપણ દેશમાં સોડા વાટર, લેમોનેક, જાનના, વગેરેને મિનરલ વોટર કહે છે.

મિલેનો નફો : વિશ્વયુદ્ધના સમયમાં આપણાં ઉદ્યોગોએ યારી બનાવી કરી છે ઉપનાં બે વારસો થયા મિલેનો પેશા વણી વધી ગઈ છે માત્ર જાલસાની ખાણોના નફો મથાંતિ રહી છે. રામિશર નદીમાં મેદી રેલ આપવાથી અરીઆની વણી ખાણો પાણીમાં ગોચાઈ ગઈ છે. યુદ્ધ સેનામાં હાલસો મેદી રક્ષે નિકાશ થાય છે. આથી હોલસાની સખત જોડણી માટે હિંદમાં આગુલવણી પડે છે. મુખ્ય ઉદ્યોગોની ૧૩૪ જાનની એના સમૂહનો નફો નીચે યુજ્ય ઉપનાં ત્રણ વારસોના હોતા સરખામણી માટે અહીં આપેા છે.

૧૯૪૨

વસ્તુ	મિલેનો સંખ્યા	એકમો નફો	ફંડોમાં લેવાયાં	સરકારી કરવેરા	હિવિડંડ	બીજા વર્ષમાં એથી નવાયાં
જૂથ	૩૭	૪,૩૦,૬૬,૧૩૪	૬૬,૦૬,૫૦૨	૨,૫૬,૪૫,૦૬૦	૬૬,૫૨,૨૨૪	૩૪,૫૭,૬૨૫
કોલસા	૩૬	૬૫,૬૮,૫૭૭	૨૩,૩૭,૬૩૭	૧૪,૭૮,૭૩૧	૧૪,૭૬,૨૮૩	૫,૧૭,૩૩૬
ચા	૧૫	૧૭,૩૪,૭૨૪	૩,૬૭,૬૦૪	૩,૬૪,૮૧૬	૬,૦૨,૫૦૮	૪,૪૬,૭૫૫
ખાંડ	૪	૨૦,૮૩,૨૩૩	૮,૫૦,૨૭૬	૩,૬૦,૪૨૫	૫,૮૮,૦૦૦	૬,૦૬,૬૨૨
ઇન્ડોરી	૫	૮,૬૭,૦૧,૦૮૭	૨,૪૬,૪૫,૫૨૧	૩,૮૬,૦૨,૧૮૭	૨,૨૬,૩૧,૮૪૨	૧૬,૪૨,૪૮૬
કાંડ	૧૫	૨,૬૫,૭૫,૪૩૮	૭૫,૧૭,૨૩૭	૧,૧૩,૪૩,૪૬૦	૫૮,૧૧,૧૫૬	૨૫,૩૬,૬૧૧
પરચુરણ	૨૨	૪,૧૮,૩૬,૦૬૫	૧,૪૮,૬૨,૦૭૬	૧,૭૩,૩૬,૧૬૬	૧,૦૩,૮૬,૫૫૩	૧૮,૩૫,૬૬૩
રોડલ	૧૩૪	૨૦,૮૫,૬૫,૧૮૮	૫,૭૨,૨૩,૬૨૬	૬,૫૦,૩૩,૬૧૧	૫,૧૩,૪૧,૫૬૬	૬૪,૪૬,૧૦૬

૧૯૪૩

નંબર	૩૦	૪,૦૧,૪૦,૫૪૪	૫૮,૪૫,૩૨૬	૨,૪૩,૪૬,૪૮૦	૬૭,૭૮,૪૧૧	૩૭,૩૩,૮૩૧
કોલસા	૩૧	૫૦,૧૬,૪૮૧	૧૮,૮૭,૭૮૮	૧૮,૭૮,૬૪૭	૧૪,૧૭,૮૮૬	૧,૭૩,૭૩૫
ચા	૧૫	૨૪,૮૨,૬૮૦	૭,૪૬,૪૬૬	૬,૩૧,૬૪૬	૧૩,૪૦,૧૩૩	૫,૮૬,૨૪૭
ખાંડ	૪	૧૩,૬૮,૭૦૦	૫,૦૬,૪૪૬	૪,૫૭,૬૨૧	૫,૨૮,૦૦૦	૫૧,૮૨૧
કાપડ	૫	૧,૭૭,૪૫,૮૬૦	૧,૬૧,૬૮,૧૩૦	૨,૬૭,૨૫,૩૦૮	૨,૦૧,૫૧,૫૮૨	૧૩,૦૩,૪૬૧
કાપડ	૧૫	૬,૧૨,૪૦,૦૦૦	૧,૬૦,૬૮,૭૧૫	૩,૫૧,૪૪,૮૬૪	૮૧,૨૭,૨૮૦	૧૧,૪૧,૧૫૬
પરચુરણ	૨૨	૫,૬૭,૬૩,૬૨૩	૧,૮૩,૦૦,૮૩૬	૨,૫૮,૪૬,૪૨૫	૧,૨૦,૬૮,૦૬૭	૨૧,૬૩,૪૭૭
ટોલ	૧૩૪	૨૩,૫૨,૪૫,૪૬૮	૫,૬૭,૩૬,૭૧૧	૧૧,૮૦,૩૩,૮૨૪	૫,૪૩,૮૬,૩૮૨	૬૧,૦૧,૩૦૧

૧૯૪૪

નંબર	૩૦	૨,૬૮,૩૧,૫૩૪	૪૦,૬૧,૫૨૭	૧,૮૭,૨૨,૭૩૬	૭૧,૮૨,૩૪૪	૨૭,૨૦,૫૮૩
કોલસા	૩૧	૧૦,૧૦,૭૧૫	૨૦,૪૭,૧૭૪	૨૪,૦૩,૫૮૬	૧૮,૭૩,૬૩૭	૧૦,૨૫,૨૦૬
ચા	૧૫	૨૦,૫૬,૬૭૪	૪,૩૮,૮૪૨	૫,૬૪,૬૦૨	૧૦,૪૪,૬૪૭	૪,૬૪,૪૩૬
ખાંડ	૪	૪૬,૩૭,૭૮૬	૬,૧૬,૩૦૭	૩૦,૦૪,૦૦૦	૬,૭૦,૦૦૦	૨,૩૮,૨૭૭
કાપડ	૫	૭,૮૭,૦૪,૭૧૦	૧,૮૧,૦૫,૧૩૬	૪,૦૩,૦૦,૩૮૮	૨,૦૧,૨૪,૬૦૨	૬,૬૨,૧૨૨
કાપડ	૧૫	૧૧,૧૫,૧૮,૭૧૭	૨,૮૦,૦૦,૧૫૭	૭,૨૭,૦૦,૬૪૫	૧,૦૪,૬૫,૧૧૫	૧૪,૬૭,૦૮૦
પરચુરણ	૨૨	૪,૬૩,૭૨,૧૬૬	૧,૫૫,૮૦,૨૬૨	૩,૫૧,૧૧,૦૬૧	૧,૧૬,૨૦,૮૮૩	૨૦,૭૭,૬૪૧
ટોલ	૧૩૪	૨૭,૮૧,૩૮,૮૨૪	૭,૦૮,૫૨,૪૭૪	૧૭,૨૮,૮૬,૮૩૧	૫,૩૮,૪૧,૮૭૬	૧૬,૧૫,૨૩૬

હિંદના ઉદ્યોગોમાં મીઠું નફો મેળવી શક્યા છે પરંતુ તેને મોટા ભાગે તે સરકારના યુદ્ધખર્ચ માટે ભય છે બાજીમાંથી રીઝર્વ કંટાળે, મેનેજિંગ એજન્ટોના યુદ્ધ કમિશીઓના વધુ બાજી શેરહોલ્ડરો માટે થયેલા યોગ્ય છે કાપડની ૫૬૨ મિલોને ૧૧ કરોડનો નફો ૧૯૪૪ માં કર્યો હતો પણ એમાંથી શેરહોલ્ડરોને હિંદના એક કરોડ રૂપિયા એટલે કે ૮૬૧ ન મળ્યા હતા

નફાના ઉદ્યોગને ૧૯૪૨ ની આખર અને ૧૯૪૩ ની શરૂઆતના મહિના બહુ નફાકારક હતા કાસલાની વચીથી હવે નફો થઈશે જે પોલાના ઉદ્યોગ માટે ૧૯૪૨-૪૩ નું વર્ષ બહુ નફાકારક હતું. કાપડ માટે તે છેલ્લા બે વર્ષો થયા ધીરજા તાતા આયર્ન અને સ્ટીલ કંપની સિમિટેટે પોલાના કારખાનાના વિકાસ માટે યુદ્ધસમયે ૬૪૭ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા

મીઠું : અતિ ઉપયોગી પદાર્થ, રસાયણ તેમજ ખેતરોમાં સરખો ઉપયોગી છે સમુદ્ર એવું અમરચાન હિંદ એવા રાજામાં સ્વાસ્થ્ય રસોડા માટે મીઠું અતિ ઉપયોગી વસ્તુ છે

હિંદનામાં મીઠું સરકારી જગતના વિષય છે દર મહિને મીઠાની પેરામિટર ૨-૪-૦ જગત આપવી પડે છે મહાત્મા ગાંધીજીએ ૧૯૩૧ના નીલોને માટે સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. મીઠાનાં કાસલાના કરાચી, ખારાપોડા, અને બીજાં ઠેકાણે પણ છે આજે પણ જગત છે, ત્યાંથી સિંધવ નીકળે છે મીઠામાંથી અનેક રસાયણિક પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થાય છે સુખ્યત્વે મીઠાનો મીઠાના પદાર્થોથી આયાત કરવામાં આવે છે તેના સુખ્યત્વે એકનથી આયાત થાય છે હતા ક્યારેક ઇરાકી, આફ્રિકા અને ફ્રેન્ચ સોમાલીલેન્ડમાંથી આયાત થાય છે

મીઠાના ગુણો—રુચિપ્રદ, અસિદ્ધીપદ, ઉષ્ણ, વાતનાશક, અને શૂન્યનાશક

મીઠાના પ્રમાણના આંકડા નીચે સુખ્યત્વે

સાલ	૧લી એપ્રિલે મીઠાનો વચી (હિંદનારમણમાં)	ખનાવેલ કુલ તથા એકનથી આવેલ (દર હલાર મણમાં)	ખાંડી રહેલ મીઠું (હલાર મણ)
૧૯૩૫-૩૬	૨૧,૨૧૦	૭૧,૩૨૪	૨૪,૨૫૦
૧૯૩૬-૩૭	૨૪,૫૩૮	૬૮,૭૨૭	૧૬,૨૫૭
૧૯૩૭-૩૮	૧૮,૬૬૩	૬૮,૨૧૭	૧૮,૦૩૩
૧૯૩૮-૩૯	૧૮,૬૬૬	૬૮,૮૬૮	૨૩,૭૫૬
૧૯૩૯-૪૦	૨૧,૦૨૪	૭૨,૭૨૬	૨૪,૩૪૨

મીતાહાર : ખોરાક અને પ્રવાહીની વ્યાખ્યામાં જે સામાન્ય રીતે મધ્યમસર ઉપયોગ કરી જાય છે, તે મીતાહારી કહેવાય છે. મનુષ્યના આરોગ્યના રક્ષણ માટે મીતાહારપણું ફરજિયાત રીતે આવશ્યક છે. આદિધારાપણું ઉત્તરમાં અનેક રોગોમાં પરિણમે છે. નીચમિત અને સમયસર ખોરાકનો ઉપયોગ કરવો, પાચન થઇ શકે એટલું જ ખાવું તે પણ આવશ્યક, ને વાચુપેલકરનાર પદાર્થો અને ભારે પદાર્થો તળેલા પદાર્થો જોને તેટલી સાવચેતીથી અને પ્રમાણસર ખાવાં જોઇએ. મીતાહ અને કહેળોના ઉપયોગ પણ માત્રકસર કરવો જોઇએ. ફાટ વગેરે ખીણ્ણિ આદિ ઉપયોગ આદિ નુકસાનકારક છે.

મુખ્ય ભાષાઓ :

હિન્દુસ્તાની—દ. હિન્દ સિવાય લગભગ આખા હિન્દમાં આ ભાષા ફેલાયેલી છે. હિન્દી અને દેવનાગરીમાં લખાય છે. એના બોલનારાની સંખ્યા ૭૧,૫,૪૦,૬૭૧ ની છે. એમાં પણ વજ્જભાષા, ખડીબોલી, અને હિન્દી એવા બેટા પૂર્વ અને ઉત્તરમાં એમ મળીને આ ભાષાનો ઉપયોગ ૧૫ કરોડ માણસો ઉપયોગ કરે છે. એ હિન્દી રાષ્ટ્રભાષા તરીકે વિકસી રહ્યું છે. **બંગાલી—**આખા બંગાલમાં આજ ભાષા મુખ્યત્વે વપરાય છે. એનું સાહિત્ય ક્ષેત્ર ખૂબ જ એકાધેતું છે. એના બોલનાર ૫,૪૪,૧૮,૪૦૦ જેટલા છે.

તેલુગુ અથવા **અંધ્રી—**મદ્રાસના આંધ્ર પ્રદેશમાં આ ભાષાના ૨૨૭૭૭૪૦ જેટલા છે.

પંજાબી—મધ્ય પંજાબની ભાષા છે. ૨ કરોડ જેટલાં બોલનારા છે.

મિઠાહી—એ ભાષા બિહાર તથા આંધ્રા અને છત્તાનાગપુર તથા નેપાલના નીરાહ વિભાગમાં મુખ્યત્વે વપરાય છે. સાહિત્ય મરૂં છે. એ ભાષાના ત્રણ વિભાગો છે—ત્રેશીલી, તીરહીયા અને માગધી. માગધી પ્રાચીન જૈન પૂસ્તકોમાં વપરાય છે.

મરાઠી—મહારાષ્ટ્રમાં અને મધ્યહિન્દમાં આ ભાષાનો સારો પ્રચાર છે. એનું સાહિત્ય સારું ગણાય છે, કેંકણી (કેંકણમાં બોલાતી) એની ઉપભાષા છે. મરાઠીના બોલનારા ૨,૦૮,૮૦,૧૫૮ છે.

તામીલ—મદ્રાસના નાટ પ્રાંતમાં આ ભાષા બોલાય છે. આ પ્રાચીન ભાષા છે. એનું પ્રાચીન તેમ જ આધુનિક સાહિત્ય સારું વિકાસ પામ્યું છે એ ભાષા વાપરનાર ૨,૦૪,૧૧,૧૫૨ છે.

રાજસ્થાની—રાજપુતાનામાં આ ભાષા વપરાય છે. એનું સાહિત્ય નહિ જેટલું છે. ૧,૭૮,૯૭,૮૯૬ જેટલા માણસો વાપરે છે.

કનડી—માઇસોર અને નિઝામના રાજ્યમાં આ ભાષા સારી વિસ્તૃત છે; પરંતુ સાહિત્ય સાધારણ છે. એ ભાષા નો ઉપયોગ ૧,૧૨,૦૬,૭૮૦ માણસો કરે છે.

ઉડીયા—ઓરીસાની સામાન્ય ભાષા છે. એનું સાહિત્ય કંચાલ છે. ભાષામાં બંગાલીની ખાંટ છે. એ વાપરનારોની સંખ્યા ૧,૧૧,૬૪,૨૬૫ જેટલી છે.

ગુજરાતી—ગ્રંથકું ગુજરાતની મુખ્ય ભાષા છે. લગભગ ૧,૦૮,૪૬,૬૮૬ જેટલી બોલનારની સંખ્યા છે. એનું સાહિત્ય સારું વિકાસ પામ્યું છે અને હજી પણ પામવું બધું છે.

મલાયલમ—મલબાર પ્રાંતની ભાષા છે. એ ભાષા ૯૧,૭૭,૧૧૫ માણસો વાપરે છે મધ્યમસરના વિકાસ એ ભાષાનું સાહિત્ય છે.

સિંધી—સિંધમાં એ ભાષા ૪૦ લાખ જેટલાં મનુષ્યો વાપરે છે. એની લિપિ કોરેખિક છે. સાહિત્ય હવે વિકાસને પંથે ચડતું બધું છે.

પહાડી—હિમાલયના નીચેના પ્રદેશથી છેક નેપાલ સુધી આ ભાષા જ બોલાય છે આમાં પેટા ભાગો ઘણા છે. હિન્દી સારા અસર છે. એનું સાહિત્ય નમળું છે. બોક્ષનારની સંખ્યા એકાં કરોડ જેટલી હશે.

આ સિવાય કાશ્મીરી, ચોરાહિન, પુસ્તી, ગોડી, આસામીય, અને બોલી એ દરેક ભાષાઓ ૧૦ થી ૧૫ લાખ માણસો વચ્ચે ફેલાયેલી છે. આમાં કાંકની જ પોતાની લિપિ છે.

હિન્દમાં મુખ્ય અને પેટા ભાષા મળીને ૨૫૦ ભાષા વપરાય છે, પરંતુ ૨૪૪ જ લિપિ અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ તો ઉપર આપેલી ભાષાઓ મુખ્ય ગણાય.

સુરખ્યા :

૧ બીજોરાંનો સુરખ્યા—સાકરનો પાક કરી તેમાં ફેસર વગેરે મસાલો નાખી તેમાં બિંદોર દ્યોરી તેની દ્યોરીએ નાંખવી; એટલે સુરખ્યા થાય. પિત્ત માટે આ સુરખ્યા ખૂબ ઉપયોગી છે. બિહી (સુગંધી એ કાણનાં ફોલ) નો પણ આજ પ્રમાણે સુરખ્યા થાય છે. એ પણ પિત્ત માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

૨ આંખબાંનો સુરખ્યા—એક રોર સારાં મોઠાં આંખમાં લઈ તેને સોયથી દોસ્તી લાખી રાખવી. તેની અંદરનું પાણી નીકળી બધું, એટલે તેને ફટકડીના પાણીમાં મધ્યમ રીતે બાંધી નાંખી રોર ખાંડનો પાક કરી, તેમાં આંખમાં કંઈક સીંચવનાં તથા પચન થયા પછી તેમાંથી આંખમાં કાઢી લઈ બીજા આરોગ્ય ખાંડનો પાક કરી મેથ કાઢીને પાક સિદ્ધ થાય, એટલે તેમાં આંખના વાખવાં અને ફેસર અંધરું તેલો નાંખવું, એટલે સુરખ્યા થયે આ સુરખ્યા પિત્તસાંક અને પૌષ્ટિક છે.

૩ મધુપકથ હરીતકી (હરડેનો સુરખ્યા)—સારી પાણી હરડે વીસ તેલા લઈ તે ૧૨૮ તેલર ગોણવનાં પચન કરવી. પછી કાંઈ, કૂધ અને ઊસ, એ પ્રત્યેક ૧૨૮ તેલા લઈ તેમાં બ્લી બ્લી પચન કરવી. પછી અંદરના ઢીલા કાઢી નાંખવા પછી ચંદ્ર, મરી, પીપર, અજીમે, છત્રજવ, નાગરોથ, લંબો, કાંઠમી છાલ, અખલેવતસ, ધાવડીના ફૂલ, છર, સાહલ, પીપર, જ્યારમરી, ગોધરાસ, બી પાંતું મગન, સંચળ, સિંધાલુ, પાપાણ્ણ, બળુ અને કેટલી ગોટલીનું મગન, અતિવિ, કાળીપાટ, લવિંગ અને નયકળ એ સર્વ મળી હરડેનું ચટપડું સેવું, કોઠાનું મગન, મંદૂરલસર અને લોકલસર એ દર્શાસ દેવી તથા તમામ જૂણેથી અકળી સાકર લેવી. પછી એ સર્વ જૂણે અને સાકરને જોળવેને ઉપલી હરડેમાં લરી ચતરથી સારું વેશન કરવું. પછી એક વાસણના ઘાસ નાંખી તે ઉપર ઘોઘાં પાંડોળો ઇંડોળ કરી તેમાં તે હરડે ઘાલી મંદાગિ ઉપર એક પહોર મુધી સીંચવવી. પછી નીચે ઉતારી કંડુ થયા પછી તે હરડે અધમાં રાખી મુકવી એના સેવનથી સંકટબળી, શ્વેસ, આમવાન, પાંડુ અને ક્રોધનો નાશ થઈ જઈએ અને વધે છે, પાંડુશિથ થાય છે અને પુષ્ટતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૪ મધુપકવ હરીતકી (બીજી)—જાયાના ણાણનો રસ કાઢી તેમાં ૧૦૦ હરડે રોગાચરથી સાચી નરમ થતાં સુખી રીતે ભવથી, પછી તે કાઢી તેને સોલથી ભીણીં છિદ્રો પાડવાં. ત્યારપછી એક ધીના રીડા વાસણમાં ૪૦૦ તોલા મધ નાંખી, તેમાં હરડે નાંખી રાખવી અને ઉપરાઉપરી મધ નાખવાં રહેવું. બધાં સુખી તે મધનું પાણી ન થતાં લેખનું તેમ રહે ત્યાંસુખી વારંવાર તેમાં મધ નાખવું એ પ્રયોગથી હરડેની ટીકા ભય, ત્યારપછી તેમાં ચુંકે, મરી, લીંડીપીપર, લવિંગ અને નસોતાયન એ દરેક તોલા તોલાનું ચૂર્ણ નાખવું. આ મધુપકવ હરીતકી બજાર અને વર્ણકારક છે. દરરોજ પ્રાત્ર કાળે એક એક ખાવી; એટલે કુષ્ઠવાત, સંશ્લેષણ, આમોષ, કુષ્ઠરજ, કુર્ણવર, મલ, સ્તેનભય, વિસ્તરક, કોડા, વાતદૂરજ અને શૂણ્યુખ સંવત્સરોના નાશ થાય છે.

૫ મધુપકવ હરીતકી (ત્રીજી)—દરામળ, લીંડીપીપર, બિત્રે, કોડ, બેહડા, ભવરજ, મરી, પીપળીમળ, રક્તરોહીડા, કંતીમળ, લુક, ક્રાક, વાવડીંગ, ઘાણા, લવિંગ, દેવદાર, અથેડી, કાકાદાસિંગી, સાદોડી, ગરમાળાની સંમિતી અંદરનું મગજ, હળદર, દાહદળદર, આબડા, વરપાદો, પુરાસાની અન્તે, કાકામળનું મગજ અને ગોખરે એ પ્રત્યેક ચાર ચાર તોલા તથા ૨૫૪ તોલા હરડે લઈ ૨,૦૪૮ તોલા પાણીમાં સારી ભીંભવથી, હરડે બ્યારે નરમ થાય ત્યારે કાઢી લઈ તેમાંથી ધીવા કાઢી નાખવા તથા કવાયને ગાળી પુન હરડે નાંખી અગ્નિ પર પકાવવું બ્યારે ભડો પાક થાય, ત્યારે ઉઠારી કંડું થયેથી મધ મેળવવું અને ત્રણ દિવસ સુખી મધમાં રાખવી. પુન બહાર કાઢી બીજા પાંચ દિવસ મધમાં રાખવી પછી બહાર કાઢી દોરી કરી ધીના વાસણમાં મધ નાખી ચૂર્ણ અને પૂર્વેકતિ બોધાણનું ચૂર્ણ નાખવું આ ચોન માણસોના હિત માટે ધનવંદી મહારાજે કહેલો છે. આ પાકના બહુપણી સર્વ પ્રકારના રોગોના નાશ થાય છે. શ્વાસ, ઉપાસ, શ્વ, ઉલટી, મૂળાં, ક્રમ, મન, દુષા, ચક્રા, અસ્થી, અગ્નિમાન, પથરી, અંદુલક, બેદાગ, મુનુક્રુષ્ટ, વિષમન્વર, પ્રમેહ, વાતરજ, રક્તપિત વિચર્મિકા, મૂત્રાપાપિ, પાંડુરોગ, કમળો, કાચ્છ, વારરજ, બહુમુદાર, કર્ણપિત, કોડ, અપરપર વગેરે રોગો દૂર થાય છે.

૬ શુલ્કકંઠ—બીજી નવતાં શુભાળનાં ફૂલ લઈ તેની પાંજડીએ ચૂંટી લેવી ફૂલથી બમણી સાકર લઈ બરછીમાં પાખડીઓના અને સંકરોના ઉપરાઉપરી ચર કરવા, પછી તેનું મોડું બાંધી ૮ દિવસ ગરમીમાં રાખી મૂકવી શુલ્કકંઠ તૈયાર થાય છે. આ શુલ્કકંઠ પિત અને કાઠ ઉપર પ્રશસ્ત છે.

૭ કેરીના સુરબો—ત્રીજીની સારી બે રેષા લીલી લઈ તેને ટાલી નાંખવી અને પછી ઘાળી રાખવી પાણી નીકળી ભય એટલે કિંમિત બાકી અને પછી આખર્જાની પેંચ સુરબો બનાવવા,

૮ ચંદનના લાકડાના સુરબો—ચંદનના ખારિક કકડા કરીને તેને અષ્ટાંગ બંગડીખાર અને પાણી નાખી ચાર પદોર સુખી બહારથી સારી રીતે બહાર મૂક થાય છે. પછી પાંડની ચાચણી કરી તેમાં નાંખવી. આ પ્રમાણે રોડી, બદામ, આદ વગેરે ન બહારનાં પદાર્થો ખસ આ બાર વડે બહાર ભય છે; બાકી વેળા પાણી બની નવા રહે નહિ અને વિશેષ નાખવાની બજાર પડે તે ખાર મિતિ કરી ગરમ પાણી રેડવું.

૯ લીંબુના સુરબો—કામરી (ગાળી હાલવાળો) લીંબુ ૧૦૦, દૂધ ચાર રોર અને પાણી રોર એક ત્રણ એ પ્રમાણે લઈ પ્રથમ લીંબુ ટોલી પાણી અને દૂધ એકત કરીતેમાં બધાં લીંબુ બે દિવસ સુખી રાખી મૂકવાં, પછી બરા સૂકવી પુન તેની ણાય નાંખવી, એટલું કરી પછી રોર લીંબુએ ત્રણરોર બાંડ એ પ્રમાણે લઈ, બાંડની સારી ચાચણી કરી તેમાં બાંધવાં છિદ્રો પાડીને નાખવાં. આ પાક કંડો થયા પછી સારી બરછીમાં બરી ઉપર કપડાથી મોઢું બાધી ત્રણ મહિના પર્થત બંધ કરી રાખી, પછી લીંબુ ભણ્ય કરવાં આ સુરબો પિત ઉપર અત્યંત હિતકારક છે.

સુરિયેટ મોઢું મકયુરી : પારાની સાથે મોઢું બીલાવી બંધ વાસણમાં અગ્નિ ઉપર રાખે છે આથી સહેલ રંગનું ચૂર્ણ તૈયાર થાય છે. એને સહેલ મોઢું મકયુરી, કોનામલ વગેરે કહે છે પારીમાં એ એકરૂપ થતું નથી, પારાના સંયોગથી ને દવાઓ થાય છે, તેમાં કોના ઉપયોગ છે

સુરિલમ ધર્મ : હઠરત મહંમદ પયગંબરનો જન્મ મકા ખાતે ૬ સ. ૫૦૭ માં થયો હતો કોરેઈયા કહેવાના કોનો આજબ હતા કાકા અયુનાલીમ પાસે હાથમાં હતા આજરનાનમાં મુર્તિપૂજા વિરુદ્ધ એમણે ઉપદેશ આપ્યો મકાના આરબોએ તેમને તેર વરસો સુધી સતાવ્યા પયગંબર મકાથી મદીના મથા તેને સુસંગમનો “હિન્દત” કહે છે. “હિન્દી સત” તે વખતથી શરૂ થાય છે હઠરત મહંમદ ૬ સ ૬૩૨ માં રવર્ગવાસી થયા એમણે સુરક્ષીમ ધર્મની સ્થાપના કરી છે તેમાં ધર્મીય એક છે કે દેવદેવોએ અને મુર્તિપૂજાને કોમાં વહેમ તરીકે માનવામાં આવે છે. કાન અને બંધંગીથી સ્વર્ગ મળે છે. સુસલમાને શાંતિને કાનના નથી. મકાની હજ તે માને છે. એમના ધર્મનું બંધારણ પ્રભકિય સમાજના ઉપર છે કુરાન એમનું પવિત્ર પુસ્તક મહંમદ સાહેબને દૈવીશક્તિથી પ્રાપ્ત થયું છે. પયગંબર સાહેબના અરજ પછી સુસલમાનો (૧) ગુન્ની અને (૨) શિયાવા બે મોઢા પંથો પડ્યા. સુરિલમ ધર્મે આરબોમાં એકતા અને મુદ્દિ આપ્યા. મહંમદ સાહેબ પછીના ખલીફાએ મુદ્દિસ નદી ઉપર આગળ વધીને ધરાના વસ્તો બન્યા એમણે ધર્મપુલ કરી માને સુરિલમે બનાવ્યા હિત વરકે આરબો સરીઆ વરકે આગળ વધ્યા કોશિયા માઈના રમાં પ્રકરતા એઓ ઈસ્લામી પહેલ્યા પશ્ચિમ તરફ સહરાના રણને કોબાંગી આરબોએ કોટલાન્ટિક કોબાંગી સ્પેનમાં રાખ્ય રથાપું, સિંધમાં પણ એમનું પાણું રહ્યું પુરો પમાં એમની વિજયક્રમે વિચેનાવા બારણે કાકામાં. થીનની મોડી દિવાલ પણ સુરિલમે કોબાંગી એમની સંખ્યા બાવોસ કરીકની અણુપ આ એમનાં સ્વતંત્ર રાજ્યમાં ઈરાન, અરબ સતાન, ઈન્ડિય, ઈરાક, ટર્કી વગેરે છે

સુરિલમ મહાન સ્થાપત્યો : સુરિલમોના રાજ્યઅમલ ઈમિયાલ હિંદના ભુલં ભુલં સ્થળોએ એમણે મણાં સુંદર કારીગરીવામાં અને દાર્શનિય સ્થાપત્યો બાંધ્યાં છે દેરા ખરેખર અનેક સુસારો એ ભેવને આવે છે. હિંદના સ્થાપત્ય રક્ષણ કાંચા નોએ હિંદી સરકાર આ સ્થાપત્યો રક્ષણ અને મારામત કરે છે

કુતુબમિનાર—ઈ. સ. ૧૨૩૨માં સુલતાન અલ્તમશે એને પૂર્વથીખાન “મસુનાબદાર” ઉપર કરી સુંદર રીતે

ગિનારો બાધો છે. હિંદી યુસ્લીમ કળાનો આ એક નમુનો છે. કુટુંબગિનાર ૨૮૦ ફીટ લંબાઈ ડિઝિલથી ૧૧ માઈલ દૂર છે.

આઆનો કિલ્લો—અકબરનો બાંધેલો આ કિલ્લો સરસ સંગેરમરનાં મકાનો ધરાવે છે. શાહજહાને એમાં ખૂબ વિકાસ કર્યો હતો. દિવાને આમ, દિવાને ખાસ, આયના હોલ, હમામખાનાં, મોતી મસ્જિદ દાર્શનિક છે.

ગોલગુમ્બઝ—બીનપુર ઇશ્લાહિયનો શેઠ મેતરની મસ્જિદ અને બીજાં મુંદર મકાનો છે. તેમાં ગોલગુમ્બઝ સૌથી એક સ્થાપત્ય છે. અતિ વિશાળ એટલે ૧૮,૨૨૫ ચો. મા. નો વિસ્તાર ફેંકી રહ્યું છે. સળંગ એક જ મકાન છે.

તાજમહાલ—શાહજહાને અનેક મુંદર કલાકલ્પનો બાંધ્યાં હતાં, પરંતુ કાઠિયાવાડના ખર્ચે અને ૨૦ વર્ષની મહેનતના પરિણામે પાતાની હૃદય સાક્ષારી સુખતાઈ મહાલની યાદીમાં ને મહાન સ્થાપત્ય બાંધ્યું છે, તે જગતમાં બેનસુન છે એમાં ને કળા, કારીગરી, કુબર અને રચના કસાઇ છે, તે બજેબર ધડીલર વંબાને ભેષ રહ્યોએ તેવી જ છે.

ફતેહપુર સીક્રી—શિહોર આશાથી ૩૬ માઈલ દૂર ફતેહપુર સીક્રીના ગામકામાં અકબર બારણાહો આ નવું રહેર બાંધેલું; પરંતુ વસવાટ નથી. એમાં 'સોમ સલમ ચીરની' ની કબર 'સુલહ દરવાજા' બીરબલનો મહેલ 'અને બીજા કલાકારીગરીના નમુનાઓ ખૂબ મુંદર છે.

સીક્રી—આશાની બહાર અકબરની કબરને સીક્રીની બેળાળ અપાય છે.

શહેરશાહની કબર—સત્રમ ખાતે રોરશાહની આ કબર ભવાલાયક સ્થાપત્ય છે.

જાડાગીરની કબર—લાટોરમાં ભેવાલાયક સ્થળોમાં આ એક મુખ્ય સ્થાન છે. હબરો પ્રેક્ષકને મેગમેલોની નહોત્યાલીના વખતનું દર્શન કરાવે છે.

કુમાયુની કબર—ટિલ્લીમાં કુમાયુનો રાત્રે કલોનો એક સરસ નમુનો છે.

આનસામર જરના ધાટો—શાહજહાંએ ધાટ ઉપર સંગેરમરનાં આરામસ્થાનો બાંધ્યાં છે.

મુસ્લિમ રાજ્યવંશો (હિંદના) : હિંદમાં
ઇ. સ. ૭૪૨માં સિંધમાં પહેલાં આરબોએ સંસ્થાન સ્થાપ્યું ઇ. સ. ૮૬૭ થી ૧૦૨૦ સુધી મહમદ ગઝનીએ હિંદ ઉપર સત્તાર સવારીઓ કરી હતી. ઘોરી વંશના શાહજહાંની ઘોરીએ હિંદમાં સવારી કરીને પુઝીરાજ મેહાલને ઠરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૧૦૫ થી ૧૨૦૬. ઇ. સ. ૧૨૦૬માં કુટુંબુદીને સ્થાપ્યો. ઇ. સ. ૧૨૨૦માં જલાહુદીન ખિલજીએ ખિલજીવંશ સ્થાપ્યો. ઇ. સ. ૧૩૦૩માં આયુદીન તખલ્કે તખલ્કવંશ સ્થાપ્યો. ઇ. સ. ૧૪૧૫માં ખીજરખાંએ સેયદવંશ સ્થાપ્યો. ઇ. સ. ૧૪૪૮માં બહોલ લોદીએ લોદી વંશ સ્થાપ્યો. પછી મેગલાઈ આવી. ઇ. સ. ૧૫૧૬માં બાબરે હિંદમાં એની સ્થાપના કરી.

મુસ્લિમ લીગ : મુસ્લિમના ખાસ હકોને
જાવવા માટેનું આ રાજ્યકારીનું કળ છે. ઇ. સ. ૧૬૦૬માં એની સ્થાપના ઘોડા બંડેખાંએ કરી હતી. ઇ. સ. ૧૬૧૩માં હિંદ

માટે સ્વારાજ્ય લેવાની આ સંસ્થાએ માંગણી કરી. ૧૬૧૬-૧૭ માં મુસ્લીમ લીગે મહારાજાની સાથે મળીને લખનાના કારી કર્યાં. તે ૧૬૧૬ ના કામકામમાં આમ જ કરવામાં આવ્યા હતા ખિલાફત કમિટીના જન્મથી મુસ્લિમ લીગ અદસ્ત થવા આવી. ૧૬૨૪થી એમાં શ્રી. મહંમદખાંની છત્તા નેકાવા છે, ત્યાંથી એની પ્રગતિ થઈ એ મુસ્લિમો મુખ્યત્વે રાજકીય મંદળ બન્યું છે. હમણાં એના આશ્રય નીચે સિંધ, બંગાળ અને સારક ખંતમાં પ્રધાનમંડળો છે.

મેગેશીઅમ : મેગેશીઆ ધાત્રી આ બસ
છે. એના તારે બાળવાથી ખૂબ તેજ રોશની આપે છે. અંધારામાં એના તેજથી શેલોગ્રાફ લેવાય છે. આ પદાર્થ આતરાખજ, શેલોગ્રાફીમાં કામ લાગે છે. સમુદ્રનાં પાણીમાંથી એનું મોડું "મેગેશીઅમ કલોરાઈડ" મળે છે. એને સોલિયમ પાટ સાથે કુંવાથી મેગેશીઅમ અલગ થાય છે.

મેનીઓક : એને હિંદીમાં સિમલા આણું કહે
છે. અમેરિકાથી એના ટ્રાક અને કંક હિંદમાં લાવવામાં આવે છે. આ કંકને આટો શેલોગ્રાફ બનાવવામાં કામ લાગે છે. એના કંકનાં આટાને પ્રાક્ષિલિયન આરાધ પલ્ક કહે છે. ભૂલેવા કંકને ટાપીઆક કહે છે.

મેનીફાઈલ રાફ્ટિંગ પેપર : લખવાના કામગી
નીચે બુરજના કામગી રાખી અન્યેક ટાપીઆ કાટે છે. બાઈ ફરી ફરી લખવાની સાધાકૂટ કરવી પડતી નથી. ચરખીની સાથે કાળજી અપવા પેન્સિલની પાટુ પ્લેમેગેશીની ઝીણી બૂધી અલગ પ્રતિચન બુટ રંગ મિલાવતીને યંત્રો કારા કામગીની પાછળ પાતળો લેપ લગાડે છે. ૨૪ કલાક બાદ ચિત્રણ લાકકાથી પોલિશ કરવામાં આવે છે. એને અર્બન પેપર પણ કહે છે. એનાં કારખાંમાં હિંદનાં સહેરોમાં છે. ફેક એફિસમાં એના વિસ્તૃત ઉપયોગ થાય છે.

મેન્યાલ : બપાનના ફોર્મેસાના ટાપુમાં એક
બવના રક્ષા સત્તને પીપરમીટ કહે છે. આ પીપરમીટમાંથી એક બવનું કપૂર નીકળે છે. આમાં ખિલ્લ વગેરે ચિત્રણ પદાર્થ મેળવ્યાં હોવામાં આશા ઉપર લખાવવાનો ખામ (અલમ) બનાવે છે લોહિયાં એના ઉકાવ ઘણે છે પીપરમીટ ઠંડીના બળથી બર્બ બચ છે. એ દવા ઉપર શેગ માટે પણ સારી છે.

મોટરો : સર્વે આગળ વધેલા દેશોમાં મોટરોનો
ઉલોગ જલ્દ વિકાસ પામ્યો છે; પરંતુ હિંદમાં હિંદી સરકારે એ ઉલોગના વિકાસને ઉત્તેજન આપ્યું નથી. મોટરોના ઉપયોગ શાંતિના સમયે વાહન અવહારના મુખ્ય સાધન તરીકે થાય છે, પરંતુ હવે યુદ્ધના સમયે જર્મનીએ પાતાના સેન્યન મોલ પ્રમાણમાં મોટર વાહનો પૂરા પાડ્યાં છે. આથી બીજાં રાજ્યોએ પણ પાતાનાં સેન્યનો મોટી સંખ્યામાં મોટરો અને મોટર સાઈકલો પૂરી પાકી છે આથી દરેક આગળ પહોંતા દેશમાં મોટરોનો ઉલોગ હારે વિકાસ પામ્યો છે એ હવે જગતને કુખ્ય ઉલોગ બન્યો છે. હિંદમાં માઈસોરના રાજ્યમાં મોટર ઉલોગ સ્થાપવાની સર વિન્વેચરેયાએ મોટરવલ્લ કરી હતી, પરંતુ રાજ્યકારી વિરહતાથી એનું કામ અટકી ગયું હમણાં હિંદમાં મોટરો મેગી કરવાનું કામ ટેલેકાંક કારખાંમાં કરે છે તેમ જ બુધ્ધિ માટે મોટરો બાંધવાનું નાના પાયે સર કારની ડેખરખળાઈ કરખાંમાંએના રાજ થયું છે, એમ સંજલગું

૭. હિંદના ઔદ્યોગિક વિકાસ મોટરોના વિકાસ ઉપર અવલંબે છે, કારણ કે મોટરોનાં વાજાઓ દ્વારા રેલ્વે સાથે વિમાનોનાં પણ કામ લાગે છે. હિંદમાં એન્જિનો અને એટલે આ ઉદ્યોગનો ખૂબ વિકાસ થઈ શકશે. હિંદમાં મોટરખસો અને લોરીઓનો અવકાશ એટલો વધી ગયો છે, કે રેલ્વે સાથે એ ઉદ્યોગે હરીફાઈ કરવા માંડી છે. હિંદમાં રસ્તાઓ બનાવવાની ૪૨૫ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચની નવી યોજના યુદ્ધ પછી આપવાનાં આપવાની છે. આથી મોટરોના ઉદ્યોગનો વિકાસ નહિ, થાય તો પરદેશી ખાતેથી મોટા પ્રમાણમાં આયાન કરવી પડશે. મોટરોની આયાત હિંદમાં નીચેની સંખ્યા પ્રમાણે થઈ હતી.

૧૯૩૭-૩૮ ૧૫,૬૬૭ ૧૯૩૮-૩૯ ૧૧,૦૫૬ ૧૯૩૯-૪૦ ૬,૯૭૨
મોટરખસોની આયાન હિંદમાં નીચેની સંખ્યા મુજબ થઈ હતી.
૬૩૭-૩૮ ૧૫,૦૭૩ ૧૯૩૮-૩૯ ૭,૮૦૮ ૧૯૩૯-૪૦ ૧૪,૫૩૭
મોટારો એ હવે અગત્યનું વાહન અને વેપારી માથ લાવ-
ખાત લેવામાં છે. એની ઉપયોગિતા ખૂબ વધી છે.

મોટા ટાપુઓ : જગતમાં કેટલાક મોટા બેટો
૧. એમની થાંરે તરફ સમુદ્રનું પાણી છે. એમની સંક્ષિપ્ત
કીલ નીચે મુજબ છે.

૧ થીનલેન્ડ—(ક્ષેત્રફળ ૮,૨૭,૩૦૦ ચો. માઈલ)
૧૨૬, જાહેનાં તોફાનો અને કૂર ઠંડીવાળા મુખના પ્રદેશના આ
ટાપુમાં બેટો કે વસતિ નથી.

૨ ન્યુગિની—(ક્ષેત્રફળ ૩,૩૦,૦૦૦ ચો. માઈલ)
સિસિક મહાસાગરનો આ મોટો ટાપુ છે. એ લપાનિઓએ
જતી લીધે છે. અમેરિકાનોનાં મોટાં લેન્ડો એ ટાપુ ક્ષેત્રી હતી
તેવા ત્યાં યુદ્ધ થયેલા છે. જંગલોથી ભરેલા આ પ્રદેશમાં ત્રણેક
વાખ પગાળ આનાથોની વસતિ છે.

૩ બોર્નિઓ—(ક્ષેત્રફળ ૩,૦૭,૦૦૦ ચો. માઈલ)
આ પેસિફિકનો ટાપુ લપાનિઓએ જતી લીધે છે, એમાં તેલ
ખાનમાંથી નીકળે છે. સોનું પણ મળે છે.

૪ માહાગારકર-એનું વર્ણન 'ફ્રેન્ચ માહાગારકરમાં'
હોયે.

૫ મુખાત્રા—(ક્ષેત્રફળ ૧,૬૩,૫૬૪ ચો. માઈલ) એ
હિંદી મહાસાગરનો બેટ લપાનિઓએ ૧૬૪૧માં જીત્યો છે.

૬ શેટલિટન—(ફે. ૮૮,૭૪૫ ચો. માઈલ) હુબો
'શેટ શિટન'

બીજા મુખ્ય બેટો અને તેનું ક્ષેત્રફળ નીચે મુજબ છે.
સેલિબિસ (પાસિફિક ૭૨,૬૦૬)
કમુત્રા (આટલાન્ટિક ૪૪,૦૦૦)
ન્યુકાઉ-હોલ્ડ (આટલાન્ટિક ૪૨,૭૫૦)
આઇસલેન્ડ (આટલાન્ટિક ૪૦,૪૩૭)
ફેર્મેઆ (પાસિફિક ૧૩,૫૦૦)
ન્યુઝીલાન્ડ (પાસિફિક ક્ષેત્ર ૫૮,૫૦૦ ઉત્તર ૪૪,૫૦૦)
બપા (હિંદી ૪૪,૮૦૦)
કુરોન (પાસિફિક ૪૧,૦૦૦)
સીલેન (હિંદી ૨૫,૪૦૦)

મોટાં પુસ્તકાલયો : જગતનાં મહારાજાઓ
હરાલ્ડિખિત અને હાપેલ પુસ્તકોના મોટા સંગ્રહ કરે છે.
આમાં સૌથી મોટો કાબો રશિયાએ આપ્યો છે. એને ત્યાં
સૌથી વધારે લાયબ્રેરીઓ છે. તેમ મોટાં પુસ્તકાલયો પણ છે.
અમેરિકા યુ. સ્ટેટ્સ પણ બહુ જ પ્રગતિશીલ અને પુસ્તક વાંચનારી
પ્રજા ધરાવે છે. જર્મની પણ મોટા વાંચનારી છે મુખ્ય લાય-
બ્રેરીઓની પુસ્તક સંખ્યા નીચે મુજબ છે.

લાયબ્રેરી	અંકો
નેગન લાયબ્રેરી (કોલ)	૭૦,૬૭,૦૦૦
લેનિ લાયબ્રેરી (મોસ્કો)	૬૧,૦૦,૦૦૦
ને-લેનિગ્રાડ લાયબ્રેરી	૬૪,૬૬,૦૦૦
કેમ્બ્રિ લાયબ્રેરી વોરિસ્ટન	૪૬,૬૨,૦૦૦
પેરિસની નેશનલ બિબ્લોગ્રાપીક	૪૫,૫૦,૦૦૦
બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ	૪૪,૫૦,૦૦૦

મોટાં રણો : જગતમાં મોટાં રણો છે. એમાં
ખત્તીનાં ઝડાને ખાર પાણી ક્યાક ક્યાક લાગે અત્યંત હોય છે.
આ ચિવાય ચારે તરફ રેતી વેદાળીઆ અને અર્ધને પ્રથક
તાપ ફિસે રહે છે રાત્રે ઠંડી સખત થઈ છે બેતીવાદી નથી.

(૧) ગોલ્ડી (પ્રથમ એશિયા ૩,૦૦,૦૦૦ ચો. મા.) (૨) સહરા
(આફ્રિકા ૨૦,૦૦,૦૦૦) (૩) શેટ અમેરિકન (અમેરિકા ૧૦,૫૦,૦૦૦)
(૪) લેરિમ (એશિયા ૧,૫૦,૦૦૦)

મોતી : સાગરમાં ડૂબકી મારનારા જીવની
હોષી કાઢી લાવે છે એમાંથી મોતીઓ મળે છે. હિંદ અને
લંકા વચ્ચે અને મનારાના અખાતમાં મોતીની સીધા મળે છે,
પરંતુ વખણે ત્યાં વધારે પ્રમાણમાં નીકળતી નથી. ઇરાની
આખામાં મોતી મોળી રકમનાં પાંદે છે ત્યાંથી દર વર્ષે ૧૦-૧૫
લાખ રૂપિયાના મોતીની આયાતની થાય છે. મોતીનું મુખ્ય
ખાતર મુંબઈમાં છે. લપાનિઓ સાચાં મોતી સાથે હરીકાઈકરે છે,
એમાં બનાવની (કલચર્ક) મોતી બનાવી હિંદમાં મૂકે છે. મોતી
સીકોનાં આબુવણોમાં વપરાય છે. તેમ જ હલકાં બીણાં મોતી
ને સુરેશ (આંધ્રો મારે) અને લરન (રસાયન) મળાને છે.
મોતીમાં સોરક, કોગા અને લુપરો એમ ત્રણ રંગો આવે છે.

મોતીનાં કોષ્ટકો : નીચે મુજબ તોલ અને
હિસાબનાં કોષ્ટકો છે.

૪ ચોખાસાર ૦૨ રતી	
૪ પા રતીની ૧ રતી	
૧ ચોખાસાર ૧ આની	
૧૬ આનાની ૧ રતી	
૨૪ રતીનો ૧ લાક	
મોતીના હિસાબનું કોષ્ટક.	
૧૬ વિશ્વારતી ૧ બદામ	
૧૬ બદામ ૧ કોકડો	
૧૦૦ કોકડો ૧ ચપ (લોક)	
૧૩૫ લોક ૧ રતી	
૨૪ રતી ૧ લાક	

મોરબી : કાલિયાવાડનું પહેલા નંબરનું રાજ્ય
 છે. એમાં ૮૭૮૮ ચો. મી.નું રાજ્ય છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૦૭૨ ચો. માઈલનું છે. વસતિ ૧,૧૩,૦૨૪ ની છે. પેદાશ સાથે લાખ રૂપિયા લગભગ છે. મુખ્ય બંદર નવલખી નવું બંદર છે. સીધી યુરોપથી રીમરો આવે છે. રેલવેથી આખા હિંદ સાથે એના ન્યવહાર સંધર્ભો છે. વસતિ ક્ષેત્ર કીટ પ્રમાણમાં અક્ષરસાન ધરાવે છે. પેદાશમાં ખેતીની મુખ્ય વસ્તુઓ બાજરી, ભુવરા, કપાસ, ઘઉં છે, રાજ્યમાં આંધ્ર ગિરો છે. કાચનાં, માટી કામના, કાપડનાં અને તેમનાં કારખાનાં રાજ્યે રચાયાં છે. રંગ અને ધાતુનાં પણ કારખાનાં છે.

મોરેસીઅસ : બ્રિટિશ શાસન નીચેના આ ક્ષેત્ર ૭૨૦ ચો. માઈલનું ક્ષેત્રફળ ધરાવે છે. એની વસતિ ૩,૬૩,૪૧૮ ની છે. હિંદી મહારાષ્ટ્રને અહીં રાજ્યાત્મક સોરઠીનાં એટલીમાં કામ કરવા બંધીની રીતે લાખો હતા હવે એઓ સ્વતંત્ર ખેતી કરે છે. મુખ્ય વસતિ પણ આ મહારાષ્ટ્રની જ મુખ્ય શહેર પોર્ટબ્લુઅસની વસતિ ૫૪,૪૫૬ ની છે. સોરઠીની ખેતી અને મિલો અહીંના મુખ્ય ધંધો છે. નારીએ પણ પુષ્કળ ધાથ છે. ખાંડનો પાક લગભગ ૨૫ લાખ ટન જેટલો દર વરસે ધાથ છે.

મોરોક્કો : ભૂમધ્ય સમુદ્રના આફ્રિકાના કિનારા ઉપર આ રાજ્ય આવેલું છે સાતમી સદીમાં આ રાજ્યમાં ઇસ્લામનો પ્રવેશ થયો. અગીયારમી સદીથી આરબોના લુકા લુકા વંશીનું એમાં રાજ્ય થયું. હમણાં પણ યુરોપિયન ચક્રવર્તી-પણા નીચે એ દેશમાં મુગલાનું રાજ્ય છે. આ રાજ્ય ૧,૧૩,૩૫૦ ચો. માઈલમાં ન્યાય છે. તેમાં રેલ્વે ચક્રવર્તીપણા નીચે આશરે બે લાખ ચો. માઈલ, રેલની ઉકમત સ્વીકારતો લાખ ૧૩,૧૫૫ ચો. માઈલ અને બ્રિટિશ લાગવગનો ૭માં સર્વ સામાન્ય લાખ ૨૦૮૫૨ વિભાગ ૨૨૫ ચો. માઈલનો છે. રેલ્વે સત્તા વધારે ન્યાય છે. વસતિ બજારો અને આરબોની છે કુલ વસતિમાં ૪૨,૩૦,૦૦૦ ફેરિઓ, ૧,૨૦,૦૦૦ માલ્ટીઓ અને ૧૫ લાખ યુરોપિયનો છે. રેલવેના વિભાગની વસતિ ૭,૨૦,૨૭૩ ની છે.

રાજ્યની પેદાશ ૧૬૩૪ માં ૧૫ અજબ શાંત અને અર્ધ પથ તેલનું જ હતું રેલ્વે રાજ્યનું એના ઉપર કરજ છે. વેપાર-ઉદ્યોગ પણ મોટે ભાગે દેશના કાચમાં છે. ખનિજો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. ૨૫ કૌંસ એકરોમાં ખેતી ધાથ છે. મુખ્ય પાકો ઘઉં, જવ, વાજ, વડાણ, અગરી, છાં, ધાણ, દાણ, બોલીવ અને રૂંધો મુખ્ય ધાથ છે. જલમી ધણી ધાથ છે. છુચ, ચોક્, ચીકર અને બીજી ધણી બનાવી વસ્ત્રો ઢોળે છે. બોલીવ, છુચ, લીંણ, સંતાઈ, નારંગી પણ પુષ્કળ ધાથ છે. યુરોપિયનો પડ આ પ્રદેશમાં સમુદ્રખેતી કરે છે કૌસ્કેટ, શીશુ, ટિન, લોડુ, પણ થોડા પ્રમાણમાં ત્રગે છે માછલીઓને મોટા ઉદ્યોગ છે. યુરોપિયનોને નાનામોટા ઉદ્યોગોના ૧,૦૦૦ કારખાનાઓ રચાયાં છે. તેમાં સાંત્રન, સીમેન્ટ, કાચના, આટાની મિલો વગેરે છે. મુખ્ય વેપાર માંસ સાથે છે. મુખ્ય બંદર કાસાબ્લાન્કા છે. ત્યાં ૭૬૦ માઈલની રેલ્વે છે. માંસ સાહીવાદી મહાસાન્ય ટોનાથી આ દેશનું ન્યવરિષા પૂરણ કરે છે

મોરોક્કો હમણાં વિશ્વયુદ્ધ સેનની ખૂબ નબલિત હતું, પણ એમાં યુદ્ધ થયું નહોતું એનું શાસન યુદ્ધ દરમિયાન રેલ્વે પ્રત ક્રિય કમિટી કરે છે.

મોલાસીસ : ખાંડ અથવા ગોળના કચરાનો એ શીરો છે. એના ત્રણ ઉપયોગો ધાથ છે એનો કાક બને છે, એમાંથી સ્પીટ બને છે, એમાંથી ખાતર બને છે. હિંદમાં ખાંડની ૧૪૩ મિલો છે. તેમાં આખોનો શીરો એટલે મોલાસીસ મોટા પ્રમાણમાં ધાથ છે, પરંતુ મિલોમાં એમાંથી સ્પીટ બનાવવાના ઉદ્યોગને એકલામાં આપ્યો નથી. આથી આ એક કમાણીનું સાધન એકાદું રહે છે. મોલાસીસ ખાતરને વાને હિંદમાં જહારથી આમલની પણ ધાથ છે. ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૪ સુધી દર વરસે એવરેજે ૨૬૦ લાખની કિંમતનો મોલાસીસ આયાત થયો હતો; પરંતુ હિંદમાં ખાંડના ઉદ્યોગનો વિકાસ થતાં ૧૯૩૬-૪૦ માં ૧૫.૩૦ લાખની કિંમતનો ૧૬૪૦-૪૧ માં ૧૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતનો અને ૧૯૪૦-૪૧ માં ૮૫ હજાર રૂપિયાની કિંમતનો મોલાસીસ આયાત થયો હતો.

મોંગોલિયા : એશિયામાં મધ્યમાં વિશાળ જમીન રોપી આ દેશ બેઠો છે. એ હિંદ કરતાં સહેજ મોટો એટલે ૧૮,૭૫,૦૦૦ ચો. માઈલનું ક્ષેત્રફળ ધરાવે છે. એની પ્રજામાં ૭,૫૦,૦૦૦ મેંગોલો અને ૧,૦૦,૦૦૦ બીર્મ એટલે ચીનઓ અને રશિયનો મુખ્યત્વે છે. જંગમખાન, તેમજ લંગ અને મોંગોલો એ અસહ નિવાસ સ્થાન છે. મુખ્યત્વે વસતિ શુદ્ધ બર્મો છે મોટે ભાગે એ પ્રદેશ ઉત્તર છે. ગોળીનું રજ ત્રણ લાખ ચો. માઈલો જેટલી અખેડ અને ઉત્તર જમીન રોપી રજી છે શુદ્ધ બર્મોના લામ્પા સંપ્રદાય અહીં મુખ્ય ધાથ છે. મોંગોલો અને કલકુટો પોતાના ઘેડાં, બકરાં અને ગોરો સાથે ત્યાં ધાસધારે ત્રગે ત્યાં રહે છે ખેતી મુખ્યત્વે ચીનઓના હાથમાં છે. ચીનઓની એમાં સત્તા અને શાસન હતો, હવે સોવિયેટ રશિયાનું એક પ્રલસતક બાહ્ય મોંગોલીયા થઈ ગયું છે. અંતર મોંગોલિયા બપાનની લાગવગ નીચે છે. મુખ્ય નિકાસ ડીન અને કુકરોની છે જહારના મોંગોલિયામાં સોનાની ખાણે બળી છે. રશિયનોએ બીજી ધાતુઓ પણ શોધી કાઢી છે. પ્રભુ મુખ્ય ધન હોંટ ઘોડાં, કુકરો, ઘેડાં વગેરે છે.

મ્યુનિસિપાલિટીઓ : ઇ. સ. ૧૮૪૨ થી મોટાં શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલિટી એટલે શહેરમુખારણીના સંસ્થાઓ થઈ છે ૧૮૪૪ માં આ સંસ્થાઓમાં ચૂંટણીની પદ્ધતિ અપલ્સર થઈ. ૧૮૮૧-૮૨ માં લોંડો શહેર પ્રત્યક્ષતિનિધિ તત્વનો વિકાસ આદર્યો કલકત્તા, મુંબઈ જેવાં મોટાં શહેરોમાં આ કૌંસની પેદાશ ત્રણથી સાઠાનજ કરેડની છે. એની મુખ્ય પેદાશ, ખાણી, દવાખતી, રસ્તા, શહેરસાધ અને શહેરમાં આવતી વસ્તુઓ ઉપરથી મેળવાય છે. હિંદમાં કુલ (બ્રિટિશ) ૭૭૭ મ્યુનિસિપલિટીઓ છે આમાંથી ૬૮૭ મ્યુનિસિપાલિટીનામાં શહેરોની વસતિ ૫૦,૦૦૦ થી ઘોડી છે. મ્યુનિસિપાલિટી એ પ્રભવ તત્ત્વ શાસનનું સુંદર અતિક છે.

યુગાન્તા : યુગાન્તા પૂર્વ આફ્રિકામાં આન્યું

છે અને બ્રિટિશના શાસનનો એ દેશ છે. ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં એને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં ભેરી દેવામાં આવ્યું છે. થોડાક દેશી હબસી રાજાઓ અંકચિત્તિ બ્રિટનના હાથ નીચે ઢિંદી રાજાઓ જેવી જ નહીં સત્તા મોગવે છે. યુગાન્તાની વસતી ૩૧,૨૦,૧૬૩ની છે. તેમાં સીટીઓની સંખ્યા ૩૧,૪૪,૧૩૫ની ઢિંદીઓ ૧૪,૨૦૪ યુરોપીયનો ૧,૮૫૪ છે. સીટીઓમાં જગ્યાની લગ ૮,૭૫,૦૦૦ ની જતી છે. વાણી બીજી પટ્ટી ભને છે. હબસીઓનું શિક્ષણ સુખ્યત્વે મશિનરીઓનું છે, યુગાન્તામાં ૨૪ લાખ દેશીઓ જન્મ લાયા જોડે છે. બાણીના ન્યુથોદીક અને યુગાના લાયા જોડે છે યુગાન્તાનું શિક્ષણ ૬૪,૨૦૪ થો. માનુ છે. એમાં હેકે એકવર્ક, વિક્ટોરિયા-ચાંચા લેક, આનબર્ટ લેક, થોગો, અને લેક સાલીસજવી નામના મહાન સરોવરો આવેલાં છે, આફ્રિકાની મોટી નાઇલ નદી વિક્ટોરિયા-ચાંચા સરોવરમાંથી નીકળે છે. કમ્પાસ યુગાન્તાનું સુખ્ય શહેર છે.

આ દેશમાં વપાસની જેનીનો વિકાસ થયો છે. જાન્ય ૧૧ લાખ એકરમાં કપાસની જેની થાય છે. બીજ પાંચામાં, કોટી મરથા, તેજનાં બીયાં, શેરડી, તમાકુ વગેરે થાય છે. યુગાન્તામાં કિંમતી જંગલો છે. જમીનમાંથી ખનીજોમાં કલાઇની થાતુ મળે છે. ભરવરોનાં થામમાં મોટા પ્રમાણમાં ખરેસ પડે છે. હાથી શંતની ખજ નિકાસ થાય છે. ૧૬૩૩ની કુલ નિકાસ ૩૫ લાખ પૈડની હતી. તેમાં ૨૭ લાખ પૈડનો કપાસ ૨ લાખની કોટી, ૨૫ લાખના કપાસીયા તથા ૧ લાખની ખાંડ હતી. ૧૦ લાખ પૈડની કલાઇ ખજ હતી. આમદાની આવમાં કાપક અને બીજી પાકી વસ્તુઓ હતી. ઢિંક સાથે યુગાન્તાનો વેપાર વધારે પ્રમાણમાં છે. ૧૯૩૩ માં સરકારી પેસા ૧૩૫ લાખ પૈડની હતી અને ખર્ચ ૧૩ લાખનું હતું. યુગાન્તામાં મોટાં સરોવરોમાં નાની રીમરો આવે છે. રેલ્વે પણ કેનીયાની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, પણ સુખ્યત્વે સરોવર મારફતે ચાલે છે.

યુગોસ્લાવિયા : એ એક બાલ્કન રાજ્ય ગણાય છે. ટુર્કિયા તાજામાંથી ઈ. સ. ૧૮૦૪ માં જાક્ષા કરી રાજ કરા. ન્યોએ ત્યાં રવાન રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ પહેલાં એને સર્બિયા કહેવા દેતા. ૧૮૭૮માં એને ટુર્કિની સત્તામાંથી છૂટ કરવામાં આવ્યું હતું. પુટેયા વિશ્વયુદ્ધની ચીનમારી આ રાજ્યથી મૂકાઇ હતી. ૧૯૧૮ માં સર્બિયા મોન્ટેનીગ્રો એકત્ર

થઈ સર્વો, કોટો અને રોવિનીઓનું સંયુક્ત રાજ્ય બન્યું હતું. ૧૯૨૬માં એનું નામ યુગોસ્લાવિયા રાખવામાં આવ્યું. એ રાજ્યમાં રાજ રાજ્ય કરે છે, પણ રાજ્યકર્તાની ઉચ્ચપાલક થાય છે.

યુગોસ્લાવિયાનું ક્ષેત્રફળ ૬૧,૫૫૮ થો. માનુ છે. એની વસતી ૧૩૬,૩૬,૦૩૮ ની છે. તેમાં ૬૬ લાખ યુગોસ્લાવિયા લાખ સીટીઓ છે. સુખ્ય શહેર બેલગ્રેડની વસતી ૨૫ લાખની છે. જર્મનીએ ૧૯૪૧માં આ રાજ્ય છીની લીધું હતું, પણ ૧૯૪૪ની ગરબાતથી રશિયા એને રવાનતા અપાવવા જર્મની સામે યુદ્ધ લડે છે. હમણાં અર્થે દેશ જર્મનીના અને અર્થે રશિયાના તાજામાં યુગોસ્લાવિયામાં સર્વે ધર્મે પ્રત્યે રાજ્ય સમદાનિ રાખે છે, ખરતુ પ્રલેના મોટો લાખ કિમતી સંપ્રદાયો પામે છે માત્ર ૧૬ લાખ યુરોપીઓ છે. ૧૮,૪૦૫ યુરોપીઓ છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત છે. ૮,૧૧૬ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ૧૩ લાખ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે, બીજી પણ ચાલુ થ શિક્ષણ સંસ્થાઓ છે. તજ યુનિવર્સિટીઓ છે રાજ્યની ૧૬૩૪ માં પેસા ૧ કરોડ દીનારની અને ખર્ચ પણ તેહનું જ હતું. યુગોસ્લાવિયાનું બહારનું કામ ૩૨ અબજ દીનારનું છે. ૧ અબજનું આર્થિક કામ જે સેન્યમાં કરેક ૧૮ થી ૫૦ ની વચ્ચના માણસની ફરજિયાત લાગતી થાય છે. એક લાખ માણસનું સેન્ય થાતુ રહે છે અને ૧૦,૮૧૦ માણસોનું વિમાની સેન્ય છે. યુદ્ધ વેશ ૧૦ લાખ માણસોનું સેન્ય એકત્ર કરી શકાય છે. દરિયાઇ કાલેસો થોડી નાની મનાવરોનો બન્યો છે.

આ દેશમાં સુખ્ય ધર્મો જેનીનો છે. સુખ્ય પેસા ધર્મ, જ, રાઇ, જોહ, મહાઇ, ક્રાસ વગેરે છે. ધર્મોના પાક ૨૫ લાખ દન જેટલો છે. યુગોસ્લાવિયામાં ૧૨ લાખ થોડા, ૧૦,૦૦૦ ખચ્ચર, ૧૧ લાખ ગધેડાં, ૩૬ લાખ પશુઓ, ૮૬ લાખ વેટાઓ, ૨૭ લાખ ડુંકરો અને ૧૬ લાખ જકારો હતાં, એમાં લગભગ ૨ કરોડ એકરમાં જંગલો આવેલાં છે તેમાંથી પુષ્કળ લાકડું મળે છે. રાજ્ય પણ પેસા થાય છે. યુગોસ્લાવિયામાં લોડું, વાંછ, સોનું, સીસું, કોમ, સુરોમ અને સિમેન્ટ વગેરે ખનીજો મળે છે કોલસા ૫૦ લાખ દન મળે છે. ઉલોગોમાં ટાઇ ખાસ ભણીતા ઉલોગ થયો. ૫૦ આદાની મિલો છે. રોનલ્ડો સુખ્ય બને છે. આમદાની માવની કિંમત ૩૫ અબજ અને નિકાસ માવની કિંમત ૫ અબજની હતી. નિકાસમાં ધર્મ, હાંડ, પશુઓ, મહાઇ, લાકડું અને સિમેન્ટ હતાં. આમદાની માવમાં ખોરાકની

વસતીઓ, દેશમ, ચ મો, કાપડ અને જીનનું કાપડ હતું યુરોપવા-
નિયા ખસે ડા લાખ ટનની ૧૭૪ સ્ત્રીઓ છે અને ૩૬૪
નાની મોટર યોટો ૧૧,૬૬૧ નાનાં વહાણો છે ૫,૭૨
માઇલની રેલ્વે ૩,૮૬૬ પોર્ટ ઓફિસો છે યુરોપવાનિયામાં
હાલ રસિયનો અને જર્મનો વચ્ચે મહાયુદ્ધ ચાલે છે

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ નાનાં નાનાં કુલ ૪૮ રાજ્યોનું
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા સુખી રાજ્ય છે અને આ
રાજ્ય કોષ્ટ છે કે જેની સમૃદ્ધિની કબજા કરવાનું સહેલું મન સાચ
આ રાજ્યમાં કાચા કાચા વિવિધ પ્રમાણમાં છે ને એને પાકાં
કાચામાં પલટાવનાર આધુનિક અને છેલ્લામાં જેથી સામગ્રીથી
સુસજ્જિત કરાખાનાઓ કમ્પોઝાર ચાલે છે અનાજની પેદાશમાં
આમાં જગતમાં એનો પહેલો નજર છે કપાસની પેદાશમાં પણ
એનો જીથો દરજ્જો છે મોટરોની બાજતમાં પણ એ મોખરે છે
ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં પેટ્રોલ પણ એને સુધાધ છે

આટલાંદિક મહાસાગર અને પાસિફિક મહાસાગર વચ્ચેનો
આ વિશાળ દેશ અને તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકાને નામે
જોવાળાય છે એની ઉત્તરે ક્રિસ્ટનું મહાન સરવાળ કેનેડા અને
દક્ષિણે મેક્સિકો છે એના એટલાંદિક મહાસાગરના કિનારાની
લગભગ ૫,૫૬૫ માઇલ અને પાસિફિક મહાસાગરના કિનારાની લગભગ
૯,૭૩૦ માઇલની છે એનો વિસ્તાર ૦ લાખ ચોરસ માઇલનો
છે અને આટલાંદિકો વિસ્તાર ૬ લાખ ચો માઇલ છે એની
મુખ્ય નદી મિસિસિપી ૪,૫૦૦ માઇલ લાંબી છે કુલ નદીઓની
મથાળે ૨૮ લાખ ચો માઇલની છે કુલને દરેક વસ્તીને એક
આ વિશાળ સામ્રાજ્યને છૂટે હાલે આવી છે

અઠવાડિયા રાજ્યોનું રાજ્ય, પોર્ટ, વિમાન, બધાંય, સધિ,
યુદ્ધ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર મંચ સરકારના હાથમાં છે, ન્યારે એ
સિવાયની બીજી બાજોમાં દરેક રાજ્ય તથા તે પોતાની પ્રત્યેક
ઉપર મોટી નાખી રાજ છે આ બધા રાજ્યોનું બધાંય પોતાની
અવકુળના પ્રમાણે ધરાવે હોય છે દરેક રાજ્યમાં એ સભાઓ
હોય છે દરેક રાજ્ય પોતાના ગવર્નરને ની કહે છે, પોતાના
કાચાઓ પણ થઈ છે ખરી રીતે કહીએ તો ઘણી બાજોમાં
આ રાજ્યો રવા ન છે, છતાં મધ્યમ સરકારની સત્તાના પા
એના ઉપર સારી કાબૂ છે આર્થિક જલેટ પોતાને અવકુળ
લાગે તે રીતે થઈ છે મોટા પદાર, મોટા વેરો અને જગતનું
ઉચ્ચ ધોરણ સર્વ માટે સામાન્ય છે

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની વસતી ૧૭ ૦ મી ૪૦ લાખ, ૧૮૩૦ મી
૧૧ કરોડ, ૧૮૫૦ મી સવા બે કરોડ, ૧૯૦૦ મી ૭૦ કરોડ,
૧૯૨૦ મી ૧૦૦ કરોડ, ૧૯૩૦ મી ૧૨૧ કરોડ અને ૧૯૪૧ મી ૧૩
કરોડની હતી, તેમાં ૧૧૬ કરોડ યુરોપિયનો અને ૧૧ કરોડ
સીડીઓ ૧૯૩૦ની ગણતરી નમાણે ૧૬૦ લાખ મેક્સિકોનો,
૩૦ લાખ હિંદીઓ, ૧૦૦ લાખ ચીનોઓ અને ૧૦ લાખ બધા
નીજા વસતા હતા, પણ હવે એસિયાટિકોને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં
જવાની બધી છે અને ને છે, તેને પ્રત્યજન તરીકેના હકોમાં
મળતા નથી અને જો ત્યારે કાંતી મૂકાય છે મલબિકાર પા
એમને નથી યુરોપિયનોમાં ઇટાલીયનોને બધી છે એ કેનેડોને
પર અમુક ન સખ્યામાં આવવા દેવાની પરવાનગી મળે છે

વસતીમાં ૬૬ કરોડ સીડીઓ અને ૬૦૦ કરોડ યુરોનો છે
વસતીના ૫૬૦ ટકા સ્ટોરોમાં અને ૪૩૦૦ ટકા ગાયકાઓમાં
પણ છે ૬૫ ૧૩ કરોડની વસતીમાં ૪ કરોડ ક્રિસ્ટિયનો સિવા

યના યુરોપિયનો છે, ૬૬ કરોડ અંગ્રેજો, ૨૦૮ અને આયરિશો
છે પ્રત્યજનોમાંથી ૧ કરોડ એટીમાં, ૧૦ કરોડ ઉદ્યોગમાં, ૭૦
લાખ વેપારમાં રોકાયેલા છે ૨૦ લાખથી વધારે વસતીવાળાં
૩૭ સ્ટોરો છે, એક લાખથી વધારે લાખની વસતીવાળાં ૫૬
સ્ટોરો છે, મુખ્ય સ્ટોરોમાં ન્યુયોર્કની ૭૫ લાખ, મિક્સો ૩૫
લાખ, ફિલાડેલ્ફિયા ૨૨ લાખ, ફિડેલ્ફો ૧૬ લાખ, લૉસ
એન્જલિસ ૧૩ લાખ અને ફિલ્લેનો ૬ની ૧૦ લાખની વસતી છે

ત્યા સિશ્વ મહત્ત આપવામાં આવે છે અને ફરનિયાત છે
કોઈ પણ દેશને વિદ્યાર્થી અહી મહત્ત સિશ્વ લઈ રાજે છે
જાપાનિઓ વિદ્યાર્થી પ્રથમ જાન અહીંની ન મેળવે મુખ્ય
મિક્સો માટી ઉચ્ચ સિશ્વ માટેનો પ્રમુદ્ધ અમેરિકામાં છે
સિશ્વસ્ય રચાઓ અને રમતગમતના વિશાળ મેદાનોની વ્યવસ્થા
ખાસ કાચાઓ દ્વારા નક્કી થયેલી છે સહસિશ્વ સામાન્ય છે

દર વરસે અમેરિકામાં ૨૦૦ અબજ ટોલર (૧૦ અબજ
રૂપિયા) ખાસ પ્રાથમિક સિશ્વ પાછળ ખર્ચાય છે વિશ્વવિદ્યા
લયો અને કોલેજો ૧,૩૮૦ છે અને એનુ વાર્ષિક ખર્ચ ૭૦ કરોડ
ડોલરનું છે દરેક જાનનું વિજ્ઞાન, ય નાસા, કળા, સાહિત્ય
વગેરેનું સિશ્વ એટનુ વ્યાપક છે, કે પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યા
થીઓની સખ્યા ૨૦ કરોડની છે ૧૦ લાખ વિદ્યાર્થીઓ
પ્રાથમિક સિશ્વ લે છે

દેશમાં ૨૦૦ દેનિકો, ૧૩,૦૦૦ સાતતીકો ૪,૦૦૦ માસિક
વગેરે મળી કુલ ૨૨,૦૦૦ પ્રકારોનો દર વરસે બહાર પડે છે, મોટા
અને નાનાકિલ્લે હેનકો કે આસિની તો લાખો નકો બહાર
પડે છે, કોઈ કોઈ દેનિકો આહુકોની સખ્યા ૫૦ લાખ નેટલી
હોય છે, આ ઉપરથી ત્યાની પ્રત્ય સાહિત્યમાં કેટલો રસ છે, એ
એક સાચ છે

અમેરિકા જેવી વ્યવસ્થિત, સમૃદ્ધ અને વિશાળ લાયબ્રેરીઓ
પણ કોઈ પણ દેશમાં નથી

ફળદ્રુપ જમીન, સારી વરસાદ અને યાનિક સાધનો દ્વારા
બીડી બેઠકથી અમેરિકાની એની ખૂબ વિકાસ પામી છે જ મહો
કાળેને બોલે બેટીવાડીને લાયક જમીનો તૈયાર કરી છે, એમનો
વિશાળ દેશ થન, પાન્ય, ફોર્સાટો અને અનાજથી ભરપૂર છે
જગતમાં આ બધી વસ્તુઓ પેકા કાવામાં મોખરે છે, પશુઓની
સખ્યા પણ ત્યાં ખૂબ જ મોટી છે પરંતુ પશુઓ કરતાં વિશેષ
સહકારેતો વિજ્ઞાની અને વસત્યજોનો છે, બેટીનું મુખ્ય સાધન
એ જ છે, એમ કહીએ તો નરચ જોઈ નથી બેટીવાડીના
સિશ્વ માટે ઉત્તમ આવરણ પણ છે કુલ બેટી માટે એ અબજ
એકર નેટલી જમીનનો ઉપયોગ થાય છે આ એ અબજ એકર
જમીનમાં ૭૦ લાખ મોટા વિશાળ બેટરો છે, જેમાં યાનિક
મહત્ત બેટી બેટી કરે છે, દેલિશન-રેડીઓ દરેક માટે સુખ
છે પશુ-ઉછેર છંકાની પદાર, મધપ્રકા, મરખા-ઉછેર, ઘોડા-
ઉછેર, એવા અનેક ક્ષેત્રોમાં ત્યાં યુકત છે કુદની પેદાશ મોટી
કોવાથી ટોળીમાં પણ ખૂબ છે બેટીઓના વાર્ષિક આવક ૮
અબજ ડોલર નેટલી આવક છે ૧૯૩૫માં અમેરિકામાં બેકારો
ની સખ્યા ખૂબ મોટી હતી અને એ આકાંડો ફળ લાખને
હવે, પણ ૧૯૩૫માં એ સખ્યા ઘટીને ૬૫૦ લાખની થઈ
સરકાર તેમને બધું આપતી હતી હવે યુદ્ધને લીધે બેકારોની
સખ્યા ઘટી છે, બેકારો ઘટી હતી, એટલે યુરોપમાંથી વસવાટ
કરવા આવનારને ત્યારે જમી ફરમાવવામાં આવી હતી

એની વાર્ષિક આવક ૧૯૩૫ ના આંકડા પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે હતી:

વર્ષ	વેદાંશ વર્ષની	દિ-મલ ડાલર	વેદાંશમાં જગતમાં નંબર
૧૯૩૫	૨૫૦ દશ લાખ ૬૫૪૨ ૧૩,૫૬૬ લાખ (૪૧૦ ૨૧૭)		૧ લે
૫૬	૭૫ " "	૫,૧૭૪ "	૩ ને
એ સુ	૧૧૬ " "	૩,૧૭૫ "	૩ ને
	(૩૨૦ ૨૧૭)		
બા. ડી (બવ)	૩૫ " "	૧,૦૧૧ "	૩ ને
	(૪૦૦ ૨૧૭)		
કપાસ	૨૩ લાખ ૮૧	૫,૬૦૧ "	૧ લે
કપાસિયા	૪૩૧ " "	૧,૪૮૧ "	૧ લે
વમલક	૫૧૧ " "	૧,૩૭૦ "	૨ ને
જાટાટા	૬૭૭ " "	૨,૩૧૨ "	૪ મે
મીઠા જાટાટા		૫૮૧ "	
પશુ માટે લીધું પાસ		૩,૦૪૫ "	
સુકે પાસ		૧,૫૩૮ "	
સફરજનનાં ફળો		૧,૨૮૧ "	
ફળો		૧,૮૮૨ "	૨ ને
પશુ અને વાહનકર્તા ૭ કરોડ (સંખ્યામાં)	૬,૧૪૨		૨ ને
હુકરો	૬ કરોડ ૧૧	૮,૮૮૧ "	
મોંઠાં અને બચ્ચાં	૧ કરોડ ૧૧	૧,૨૨૨ "	૫ મે
મર્યાદા	૪ કરોડ ૧૧	૩,૨૧૨ "	૧ લે
ઠંડાં		૫,૮૧૫ "	
બીર-હાર	૧૮ અબજ એશન		૧ લે
માખણ	૬૧ લાખ ૮૧		૧ લે
દૂધ		૧૭,૧૫૨ લાખ	૧ લે
નારંગી	૨૨ લાખ ૮૧		૧ લે
લીંછ	૩ " "		૨ ને
સોયાપાક	૧૧ " "		૩ ને
અન્યતરી	૪ " "		૪ લે
લાકડાંનાં માલિ-			
(કાગળ માટે) કરોડ	" "		૨ ને
હીન	૨ " "		૨ ને
ચોક્કસ	૧ કરોડ ૧૧		૨ ને

ઉપરના આંકડાઓ પરીથી ભેઈ શકાય છે, કે અમેરિકા લગભગ બધી ઉત્પાદનો વસ્તુઓમાં સરસાઇ ભોગવે છે.

અમેરિકામાં સાધારણ રીતે ચાર લાખનું સેન્ય રહેતું હતું, પરંતુ હાલ યુદ્ધને સમય હોવાથી તેણે લગભગ ૭૦ લાખ સુવાનોનું આધુનિક શસ્ત્રસામગ્રીથી સુસજ્જ અને અલગલગ લડાઈકે જનપ્રત્યુષી કરાવેલું, વિશાળ સેન્ય તૈયાર કર્યું છે. આમાંથી આજે લગભગ ૩૦ લાખનું સેન્ય તો લડાઈના મોરચાએ પર પહોંચી ગયું છે. લડાઈની એક ડિવિઝનને સાઠ હજાર વસ્તુઓની જરૂર રહે છે. આ સર્વે અમેરિકા પૂર્ પાકી શકે છે.

૧૯૪૦ માં અમેરિકા પાસે ચાર હજાર વિમાનો હતાં. આ યુદ્ધમાં જિંદન વરફ અમેરિકાની સહાયકતા હોવાથી પોતાનાં કારખાનાંમાં લગભગ ૧૦ થી ૧૨ હજાર વિમાનો તૈયાર કરીને વેચતાં હતાં. આ મહાપ્રદુષ્ટ છાપા વિમાનોની ખાસ જરૂર રહેશે,

એમ ૧૯૪૨ માં અમેરિકાને લાગવાથી તેણે વિમાનો બનાવવાનાં સેંકડો કારખાનાંઓ છોડ્યાં ક્યાંક આમાં સેન્યવાહક વિમાનો, સિંગલ વિમાનો, હેક્ટા ક્લિલાઓ, રસ્ક વિમાનો, મનવારની ઝોપી કરનાર વિમાનો અને હજાર માઇલની લાંબી યુસાફરી કરતાં વિમાનો વગેરે હતાં. ૮૦ ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવનારાં વિમાનો બનાવવા છે. દર વરસે એક લાખ વિમાનો તૈયાર કરી શકાય તેટલાં વિપુલ સાધનો અમેરિકા પાસે છે. જર્મની ૩૦ વરસે ૨૫ હજારથી વધારે વિમાનો તૈયાર કરી શકતું નથી. તાલીમ આપીને આઠ લાખ વિમાનીઓ પણ અમેરિકાએ તૈયાર કર્યાં છે. એ વિમાનો ચલાવનાર અમેરિકન રિટર્નરી માર્શલ પેટ્રોલ પણ પૂર્ પાડવામાં આવે છે. જગતમાં ઉત્પન્ન થતા પેટ્રોલનો હજારો લાખ એકલા અમેરિકામાંથી જ નીકળે છે.

ચાલુ મહાપ્રદુષ્ટમાં જિંદનને મોટામાં મોટી સહાયકાઓ અને સેન્યોની મદદ કરનાર અમેરિકા છે. ચાલુ વિશ્વયુદ્ધમાં મુખ્ય સહાયકે વપરાતી રણભૂમિકાઓ પેદાશ બીન કોષ્ટ પણ હેરા કરતાં ચારથી પાંચ ગણી વધારે છે. પર્થિવી મશીને પચાસ ટન વજનની, ટોપકંના સુરક્ષિત બખ્તરવાળી અને બેથી પંદર માણસો ભેરી શકે એવી આ રણભૂમિકાઓ વગર આધુનિક યુદ્ધ છાપી શકાય જ નહિ લોકોના મનજીવન કિંશાળેથી આટલેનાં જીવોની અને ખાદ્યકરણવાળી જમીન તેમ જ ટેકરીઓ ઉપર પણ કંઠાકંઠા ૩૦ થી ૬૦ માઇલની અંધે સહેલાઈથી ફોડી શકે છે અમેરિકાએ દર વર્ષે આથી એક લાખ રણભૂમિકાઓ તૈયાર કરી નહાં નહાં રણસેનામાં મોકલવા માંડી છે.

યુદ્ધ છાપા માટે મોટી તોપોની પણ ધૂળ જરૂર રહે છે, જ્યારે પર્વતોની અથવા સમીપની વીસ રીટ લંડી રિવાજોનાં શત્રુઓના મોરચા ઉઠા કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમનાં ત્રાસ કરવા પંદર માઇલ દૂરથી બે હજાર રવલના ગોળાઓ ફેંકનારી તોપોના મોરચા મોકલવા પડે. વિશાળ અને વજનકાર લોડોએ ઉપર આ મહાકાય તોપો ફેલાવવામાં આવે છે. એ સિવાય ચાર બિનામિદરથી માંડીને પંદર બિનામિદર સુધીની હજારો તોપો બે રવલથી માંડીને બેસી રવલના ગોળાઓ સાથે રણસેનામાં મોકલવા છે.

યુદ્ધમાં લડતાં અમેરિકન સેન્યો માટે હોસ્પિટલો, હવાઓ, ડૉક્ટરી, નર્સે, રસોડાઓ, લોખંડની સામગ્રીઓ, વાદ અને પોષક ઔષધો, વસ્ત્રો, રેડિયોઓ, એલિનિયમ, પૂલ બાંધવાની રસ્ક સામગ્રી, રસ્તાનાં બાંધકામની સામગ્રીઓ, મોંઘી, કાષ, હાલાર એવી કંઈક વાની મોટી સાંઠ હજાર લગતી જરૂરિયાતો પણ અમેરિકાને પૂરી પાડવી પડે છે. હજારો માઇલ દૂર હોવા છતાં એ બધું ચોક્કસ અને નિયમસર અમેરિકા પાર પાડે છે.

અમેરિકા આ યુદ્ધ પાછળ દરરોજ એક અબજ રૂપિયા એટલે વાર્ષિક ૩૬૫ અબજ રૂપિયા જેવડું મંજૂર થઈ રહે છે. અમેરિકા પોતાના બીન સાથીઓને યુદ્ધ માટે મોટી મદદ કરે છે એના જલ્દમાં આપવા માટે રોકડાં નાણાં સાધીનાંથી પાસે ન હોવાને લીધે એ પિરાણ અને પડાની સેવાના પ્રમાણે બધાં ચિતરાંઓને સહયોગી અને સેનિયમની મોટી મદદ આપે છે.

જગતના સોનાનો ૭૫ ટકા ભાગ અને ચંદીનો ૫૦ ટકા ભાગ અમેરિકા પાસે છે. વિશાળ, ચત્રાસ અને હવેનમાં અમેરિકા પ્રથમ નંબરે છે. ત્યાંના એક માઇલની સરેરાશ વાર્ષિક આવક ૨,૨૫૦ એટલી છે. જ્યારે હિં

માલુમની વાર્ષિક આવક ૬૦ થી ૬૫ ટ્રિલિયન ડોલર છે. આ પરથી એની સુખસમૃદ્ધિના ખ્યાલ આવી શકશે. ખનીજની પેદાશમાં અમેરિકાનો નંબર પહેલો છે. ૩૬ કરોડ ડોલરનું તોલું, ૧૧ કરોડ ડોલરનું તાંબુ, ૧૨ કરોડ ડોલરનું ચોલું અને ૩૧ કરોડ ડોલરનું રૂપું નીકળે છે. થાવડો સિવાયની ખનીજ પેદાશ ૩ અબજ ડોલરની છે, જેમાં ૭૦ કરોડ ડોલરની કિંમતનો કાલસો, એક અબજ ડોલર પેપરલિયમ, ૨૩ કરોડ ડોલરની કિંમતનો હથેલી કાલસો, ૪૨૧ કરોડ ડોલરની કિંમતનો કુલ્લી ગેસ, ૧૨ કરોડ ડોલરની કિંમતની ગ્લિસેન્ટ વગેરે નીકળે છે.

એલીવાડીમાં, ઉદ્યોગોમાં અને ભૂસ્તરમાં, આખા જગતમાં અમેરિકા પ્રથમ નંબરે આવે છે

યુનિયન ઑફ સાઉથ આફ્રિકા : ઈ. સ.

૧૬૦૦ માં ખાસ કાયદો પસાર કરી કેપ ટાઉન બુર્જોવા, નાનાથ, ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીપર કોલોનીયનું સંયુક્ત બન્યું છે. આ દેશ સંરચાત્મક રચાણ ભોગવે છે. ક્રિસ્ટના સાત્તાત્મકતા દોષા છતાં લગભગ રક્તવ્રતના ભોગવે છે. ક્રિસ્ટનનો ગર્વનર જનરલ આ દેશમાં રહે છે, પણ તે સાસનની વચ્ચે ત્રણે ભાગી શકતા નથી. કુલ સત્તા ત્યાંની પાર્લિમેન્ટના હાથમાં છે. આ દેશે આફ્રિકાની હકિય ભાગ રાખી દીધો છે એનું સેનકેન ૪,૭૨,૫૫૦ ચો. માઇલનું છે. વસતીમાં યુરોપિયનો ૧૬,૨૮,૧૭૧ અને હથેલીઓ સાઠ સોતર લાખ જેટલા હશે. હથેલીઓની ગણતરી કરાતી નથી. એમને પશુપાલક ગણવામાં આવે છે. હિંદીઓ તે લાખને મુખારે હશે, તેમને પણ કોઈ હકો આપવામાં આવ્યા નથી. એનીમાં પુષ્કળ અનાજ વાપ છે. ખનીજોમાં સોનું (ખનનમાં સૌથી વધારે), હીરા, કોલસો, તાંબુ અને ટીન વાપ છે. રાજ્ય ખનવાન અને યુરોપીયનોની સત્તા નીચે છે. પ્રલબ્ધતા તરીકે યુરોપિયનોને હકો અપાયા છે હિંદીઓને પણ પશુઓની પાલક ગણે છે. કુનારઉદ્યોગનો વિકાસ હવે વાપ છે. કપાસ, શેડું, શાકું, હોળીયા વિકાસ આગળ વધ્યા નથી. બોલર લોકોની વસતી વધારે છે. કબ પિતા અને રણી માતામાંથી બેઝરો જન્મ્યા છે.

યુરોપ : પૃથ્વીના આ ખંડમાં યુરોપિયન એટલે સ્વંત્રતા પ્રભુ વસે છે. સંસ્કૃતિ, વિદ્યા, વિજ્ઞાન, શાંતિ, રસાયન અને બીજા ઉદ્યોગ, હુનર, વાસ્તુતત્ત્વમાં યુરોપની પ્રભુ જગતમાં વિશેષ પ્રગતિરીલ છે. એ કદમાં બહુ નાનો ખંડ છે. એનું સેનકેન ૩૭૦ લાખ ચો. માઇલનું છે તેમાં ગીચ પ્રભુ પર કરોડ વસે છે આ ખંડની લંબાઈ વધારેમાં વધારે ૩,૦૦૦ માઇલની અને વધારે પહોળાઈ ૨,૦૦૦ માઇલની છે. એની ઉત્તરમાં ઉત્તર મહાસાગર અને પશ્ચિમમાં આટલાંટિક મહાસાગર છે. દક્ષિણમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર, કાંગો સમુદ્ર અને કાસપીયન સમુદ્રો છે પૂર્વમાં મારા નદી, ઉરલ પર્વતોની ઉત્તર ભાગ છે. યુરોપની યલોબરો ભાગ સમુદ્રની સપાટીથી ૬૦૦ ફીટ ઊંચો છે. યુરોપમાં સુખ્ય પર્વત આવડ્યા છે. એનું સુખ્ય શિખર માઉન્ટ બ્લેન્ક ૧૫,૭૭૫ ફીટ ઊંચું છે બીજા પર્વત પીરનીઝ બોરેન્સા અપ્પાલટી ભૂમધ્ય સમુદ્ર મુખી પ્રસરી છે. ૩૦૦ માઇલમાં એની ગિરિમાલા આવડે છે વિયુષીઅસ નામે જવાના સુખી છે. સુખ્ય નદીઓમાં ડાન્યુબ, વો, રાઇન, રૈન, વેસર, એન્ના, વીસ્ટુલા, નીરટ, વોલ્ગા વગેરે છે મોટાં સરોવરો રશિયામાં લેક લાડોગા છે. લેક બોરેન્સા, પેપસ વગેરે પણ છે યુરોપની ઝડપ સાધારણ રીતે શિતલ ગણાય છે, કયાંક (ખાસ કરીને રશિયામાં) બરફ પુષ્કળ પડે છે. વરસાદ સાધારણ રીતે અડધલ પડે છે, પણ એઝોવતી છે આખા વરસમાં એઝોવતી વરસાદ પડે છે. યુરોપમાં વાય, સિંક, ચિતા, ગેસ, લં, હાથી, જેરી નાગ જેવા સર્પો વગેરે થતા નથી અનાજમાં ચોખા એક વાપ છે. જીર્ણ, આંબા, નારીયેલ, બાજીય વગેરે કુદો થતાં નથી. યુરોપ ધર્મે ક્રિસ્તી ધર્મના જુદાજુદા સંપ્રદાયો પાળે છે. યુરોપના સુખ્ય ઔદ્યોગિક દેશોમાં કોલસો, શેડું, પુષ્કળ નીકળે છે, આથી આ દેશો કાન્ય, જર્મની, રશિયા, ક્રિસ્ટન, બેસજીઅન, હોલાન્ડ વગેરે જગતના સુખ્ય ઔદ્યોગિક દેશો અપાયા છે યુરોપમાં નાનાં મોટાં ૨૬ રાજ્યો છે યુરોપમાં પુષ્કળ નદીઓ અને રેલ્વેથી નવલકાર અને વાસ્તુતત્ત્વ વાપ છે યુરોપ ખનવાન છે આખા યુરોપમાં ટર્ફ અને આગનેનીઆ આ બે સુદ્ધિયમ રાજ્યો છે. આખું જગત લગભગ મોટાં યુરોપિયન રાજ્યોની બાપા અને સાસલ તીચે છે. અમેરિકા અપવાદો છે.

ગુજરાત : ગાંધી આ રસ છે, ગોમાંથી ગાંધી,

મોટરના દાયરો અને અનેક પાર્થો અને છે જગતનાં અતિ ઉપયોગી વસ્તુ રબર છે. રબરની મુખ્ય પેદાશ મલાયા અને થાય છે. દર વખતે ૪ લાખ ટન રબરની નિકાસ કરાય છે બીજા નંબરે હવે પૂર્વ ઇન્ડોચીના દેશમાંથી દર વર્ષે ૨,૧૫,૦૦૦ ટન રબરની નિકાસ થાય છે આ બન્ને દેશો ભપાને છટી લીધા છે. લંકામાં દર વર્ષે ૫૦,૦૦૦ ટન રબર થાય છે. હિંદમાં યુરોપિયન માલિકીના રબરના બગીચાઓ છે. ૧૯૪૧માં તે ૧,૨૩,૩૫૩ એકરોમાં રબરનું વાવેતર થયું હતું. તેમાંથી ૩,૫૫,૩૦,૩૬૬ રતલ રબરની પેદાશ થઈ હતી હિંદમાંથી આ રબર યુરોપ અને (મુખ્યત્વે યેટલિંડન અને) જાય છે. દર વર્ષે ૨૦ લાખથી ૨૨ લાખ રતલ હિંદમાંથી નિકાસ કરાય છે આ રબરનાં બેનરોમાં ૩૧,૨૪૭ મલ્ટો કામ કરતા હતા. પારોથી હિંદમાં દર વર્ષે મોટી રકમની રબરની વસ્તુઓની આમદાની થાય છે. ૧૯૪૧-૪૨ માં ૧૫૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતની રબરની વસ્તુઓ આયાત કાઢી હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં કાચા રબરની રૂપિયા ૬૧.૮૯ હલારની અને ૧૯૪૧-૪૨ માં રૂપિયા ૭૨.૭૭ હલારની નિકાસ હિંદમાંથી થઈ હતી. હિંદમાં એક અંગ્રેજ કંપની હન્ટોપ દાયર કંપનીએ રબર દાયરનું કારખાનું કાઢ્યું છે.

રમત ગમત :

લોન ટેનિસ-આંતરરાષ્ટ્રિય લોન ટેનિસ ફેડરેશન સાથે ભારણે હિંદ લોન ટેનિસ એસોસિએશન હિંદમાં ટેનિસનું નિર્વચન કરે છે

અખિલ હિંદ લોન ટેનિસ એસોસિએશન તરીકે ધ. સ. ૧૯૪૩ માં મી. ધાસમદમ અને સીએમમાં મિસ લીલા રાવ, સિંગલમાં આનંદા હતા. કમ્પ્લેમાં ૧૯૪૬માં મી. ઇન્ડુલકર અને એ. આર. કૌલ તથા સીએમમાં મીસ લીલા રાવ અને મિસ. એન. દુબાસ આનંદા હતા. મિસ કમ્પ્લેમાં ૧૯૪૩માં મિસ વૃત્તિજ અને દરિયકાર આડમ વિરૂદ્ધ મિસ દુબાસ અને ધાસ મદમ આનંદા હતા.

અખિલ હિંદ લોન ટેનિસ રેકિંગ લીગ્સ ૧૯૪૨-૪૨-

૧ ધાસમદમ, ૨ દરિયકાર, ૩ એચ. એચ. આર. સોહની ૪ ડી. કે. જોડ ૫ મુખિયર સિંઘ.

“જી” વર્ગ. સી. રબર, બેન્કર, અમુસેન, રસિકકુમાર સિંહલ (ધાંકોનવાળા) સોહનલાલ એ. એમ. મહેતા.

૧ મીસ લીલા રાવ, ૨ મિસ દુબાસ, ૩ મિસ કે. હાથ અને મિસિસ સિ. આરસી

“જી” વર્ગ. મિસિસ સી. કાર્ગિન (મિસ હાથે જીન્ડોન) મિસ હંડિ, મિસ દુબાસ, મિસિસ સી. વી. એન. શાસી અને મિસિસ સી. મામી.

“જી” વર્ગનાં બધા રમવામાંથી રમત સીઝન દરમિયાન લગભગ એક સરખી હોવાથી કમિટીએ તેમને ચંદ-હતર નંબર આપેલ નથી.

ઈન્ડિયન ક્રિકેટ ટીમ પહેલ વહેલી હિંદમાં ૧૮૮૮-૯૦માં આવી હતી, તેના કેપ્ટન સી. એફ. વર્નન હતા બીજા ટીમ ૧૮૯૩માં લોર્ડ હોક્કી આગેવાની નીચે આવી હતી. ૧૯૦૨-૩ માં ‘મોસકેડ’ યુનિવર્સિટી એથેલેટિક્સ ટીમ હિંદમાં આવી હતી બીજા ટીમેમાં આર્થર મિલિંગ્ગની સરદારી નીચે ‘એમ. સી. સી. ટીમ, ૧૯૨૧-૨૦માં, ૧૯૩૦-૩૪માં ડી. આર. ભટ્ટાની ટીમ, ૧૯૩૭-૩૮માં લોર્ડ દેવિસની ટીમ, વગેરે હિંદમાં આવી હતી.

ઈંગ્લેંડમાં જનાર હિંદી ટીમેમાં પારસી ટીમ પ્રથમ હતી. આ ટીમ ૧૮૮૧ અને ૧૮૮૮માં ઇંગ્લેંડ ગઈ હતી પતિયાના મહારાજ પહેલી હિંદી ટીમેને ૧૯૧૧માં ઇંગ્લેંડ લઈ ગયા હતા, આ ટીમમાં કર્નલ મિસ્રી, પી. જાગુ, ચંદામુદીન, ટા. કાંગા જેવા યુવકો ગેસ્ટોરીઓ હતા.

પહેલી અખિલ હિંદ ટીમ ૧૯૩૨માં પારસીદના મહારાજની આગેવાની નીચે ઇંગ્લેંડ ગઈ, બીજા અખિલ હિંદ ટીમે ૧૯૩૩માં વિનિયાનગરના રાજકુમારની સરદારી નીચે ઇંગ્લેંડની સુવકાત લીધી.

ઈંગ્લેંડમાં અખિલ હિંદ ટેર-મેસો રમણેલી એમાં ૧૯૩૨માં ઇંગ્લેંડ ૧૫૮ રને છલ્યું હતું. અને ૧૯૩૩માં ૧૫૯ ઇંગ્લેંડની ૬ વિકેટથી છલ થઈ હતી.

હિંદમાં રમણેલી ટેર મેસોમાં, મુંબઈમાં ૧૯૩૩-૩૪ માં ઇંગ્લેંડ ૬ વિકેટ છલ્યું કમ્પતામાં પરિણામ ‘ટા’માં આવેલું મદાસમાં ઇંગ્લેંડ ૨૦૨ રને છલ્યું.

મુંબઈમાં પાંચ દુનખામાંથી દર વર્ષે મુંબઈ પંચાગી ક્રિકેટ ટુર્નામેન્ટ રમાડે છે આમાં દેવના હિંદ, મુસલમાન, યુરોપિયન, પારસી તથા બાકીનાઓમાંથી રમવામાંથી પસંદગી કરાય છે. અગ્રગી ક્રિકેટ (મુસલમાન) જેનેતાઓમાં ૧૯૩૪માં અને ૧૯૩૫માં મુસલમાન અને ૧૯૩૬માં હિંદુઓ આનંદા હતા.

બ્યાટામ-

હિંદુ બ્યાટામ ૧૯૨૪માં રવાનામાં આનંદા હતું અને તે ઇન્ડીયન એથલેટિક એસોસિએશનના નિર્વચક હેઠળ છે. આ સંસ્થા આંતરરાષ્ટ્રીય એથલેટિક કમિટી સાથે ભેગાયેલી છે.

વ્યાયામના કેટલાક રેકૉર્ડ નીચે મુજબ છે.

પુરુષો

પ્રકાર	જગતનો રેકૉર્ડ	જગતનો ઓલિમ્પિક રેકૉર્ડ	હિંદનો રેકૉર્ડ
૧૦૦ મિટર ટોકવાની શરત વખત	એ. ઓલિન્સ (યુ. રે. અ.) ૧૦.૨ સેકન્ડ	એ. ઓલિન્સ (યુ. રે. અ.) ૧૦.૨ સેકન્ડ	પી. ડી. કર્લિંક (સંયુક્ત પ્રતિ) ૧૦.૪ સેકન્ડ
૧,૫૦૦ મિટર ટોકવાની શરત વખત	ઇ. હિચ (સ્વિડન) ૩ મિ. ૪૫.૮ સે.	એ. ડી. લવલોક (ન્યુઝિલેન્ડ)	ચાંદસિંગ (પતિયાળા) ૪ મિ. ૫.૪ સેકન્ડ
૧૦,૦૦૦ મિટર ટોકવાની શરત વખત	ડી. મીબી. (ફિન્લેન્ડ) ૨૬ મિ. ૫૨.૬ સે.	ઇલ્મોરી સાલિમિનન (ફિન્લેન્ડ)	શૌનકસિંગ (પતિયાળા) ૩૨ મિ. ૨.૬ સેકન્ડ
મેરેથોન શરત વખત	કેટી સોન (જાપાન) ૨ ક. ૨૬ મિ. ૧૬.૨	કેટી સોન (જાપાન) જાવિન ૧૯૩૬ ૨ ક. ૨૬ મિ. ૧૬.૨ સે.	છાટાસિંગ (પતિયાળા) ૨ ક. ૪૩ મિ. ૫૩૮ સે.
૪૦૦ મિટર હાર્ડસ વખત	એન હાર્ડિન (યુ. રે. અ.) ૫૦.૬ સે.	એન હાર્ડિન (યુ. રે. અ.) ૫૦.૬ સે.	એમ. એમ. આલમદ (સંયુક્ત પ્રતિ) ૫૭.૧ સેકન્ડ
૫,૦૦૦ મિટર ચાલવાની શરત વખત	ઇ. બુનો (નોર્વે) ૨૧ મિ. ૨૮ સે.		એ. કે. દત્ત (બંગાળા) ૨૬ મિ. ૩૦.૫ સેકન્ડ
લેમિ જમ અંતર	એ. ઓલિન્સ (યુ. રે. અ.) ૨૭ ફીટ ૨.૭૫ ઇંચ	એ. ઓલિન્સ (યુ. રે. અ.) ૨૧ ફીટ ૮.૨૫	નિરંજનસિંગ (પતિયાળા) ૨૨ ફીટ ૧૦ ઇંચ
પાંચ હોલ્ટ ભિંમાઇ	સી વોર્નર હામ (યુ. રે. અ.) ૧૫ ફીટ ૧.૨ ઇંચ	અર્લ મેડોક્ (યુ. રે. અ.) ૧૪ ફીટ ૨.૬ ઇંચ	અબ્દુલસદી ૧૨ ફીટ ૦.૬ ઇંચ
શોટ પુટ અંતર	એ. ટોરેન્સ (યુ. રે. અ.) ૫૭ ફીટ ૧ ઇંચ	લેન્સલૅક (જર્મની) ૫૩ ફીટ ૧.૮ ઇંચ	અહુર આલમદ (પંજાબ) ૪૫ ફીટ ૨ ઇંચ

સ્ત્રીઓ

૧૦૦ મિટર ટોકવાની શરત વખત	એસ. વાલેસિવિચ (પોલૅન્ડ) ૧.૩ સેકન્ડ		એમ રિમ્પ (બંગાળા) ૧.૬ સે.
૪૪૧૦૦ મિટર રિલે વખત	જર્મન ઓલિમ્પિક ટીમ ૪૧.૪ સે.	જર્મન ઓલિમ્પિક ટીમ ૪૧.૪ સેકન્ડે	બંગાળા ઓલિમ્પિક ટીમ ૫૨.૮ સેકન્ડ
લેમિ જમ અંતર	કે. હિરોમિ (જાપાન)	કે. હિરોમિ (જાપાન) ૧૬ ફીટ ૭.૪ ઇંચ	ઇ. માઇકલ (સંયુક્ત પ્રતિ) ૨૫ ફીટ ૧.૨૫ ઇંચ
શોટ પુટ અંતર	ઇ. મેર મકર (જર્મની) ૪૭ ફીટ ૨.૨ ઇંચ	ઇ. મેર મકર (જર્મની) ૪૭ ફીટ ૨.૨ ઇંચ	એમ. ગિલ્બર્ટ (યુનાઇ) ૩૧ ફીટ ૩.૧ ફીટ
એથલેટ ડો અંતર	કે. ચોક્કોસેન (જર્મની) ૧૫૪ ફીટ ૬ ઇંચ	એન. ગીન્ડોલા (યુ. રે. અ.) ૧૫૩ ફીટ ૩.૮ ઇંચ	મિસિસ વી. ઇન્ડન (પંજાબ) ૬૩ ફીટ ૭.૮ ઇંચ
હિંન્સ ડો અંતર	ઇ. મેર મકર (જર્મની) ૧૫૮ ફીટ ૫.૮ ઇંચ	ઇ. મેર મકર (જર્મની) ૧૫૮ ફીટ ૫.૮ ઇંચ	એમ. ગિલ્બર્ટ (યુનાઇ) ૬૪ ફીટ ૧૦.૪ ઇંચ
લાઇ જમ ભિંમાઇ	ડી. એડમ (જાપોન) ૫ ફીટ ૫.૮ ઇંચ	એ. એક (જર્મની) મેકલિફિશન (યુ. રે. અ.) જાવિન ૧૬૩, ૫ ફીટ ૫ ઇંચ	ઉનાવપોન્સ (પંજાબ) ૪ ફીટ ૧૧ ઇંચ

ઓલિમ્પિક રમતો—આ રમતની સરખાત

ઈ. સ. પૂર્વે ૭૬૬ માં ગ્રીસ દેશમાં કરવામાં આવી હતી. ગ્રીસમાં ઓલિમ્પિક નામનો પર્વત આવેલો છે અને એ પર્વત પર દેવો વાસ કરે છે. એવી લોકોની માન્યતા હોવાથી પર્વત પર ધણેા અવરનવર રહેતો હતો. સમય જતાં ત્યાં એક નગર વસ્યું અને તેનું નામ ઓલિમ્પિયા પડ્યું. એ નગરમાં 'ઝિયસ' દેવના ઉત્સવ તરીકે દર ચાર વર્ષે આ રમતો રમવાની સરખાત ધણ, એટલે તેનું નામ ઓલિમ્પિક પડ્યું.

વર્ષો જતાં તેમાં વિવિધ પ્રકારની રમતો ઉમેરવામાં આવી અને આમ ખૂબ પ્રાપ્તિમાં 'ઝિયસ' દેવનો ઉત્સવ ઉજવાતો હતો.

ઈ. સ ના મીલ સદ્કામાં ગાય લોકોએ શામન સામ્રાજ્ય પર હુમલો કર્યો, ત્યારથી આ ઉત્સવની પદ્ધતિ ધણ રાત ડોરડી-અર્થે ઈ. સ. ૩૬૩ માં રાહી હુકમ કાઢીને આ રમત બંધ કરી દીધી.

આ રમતને સહવન કરવાનો વિચાર એક દેવ ઉમરાવ જેન પિયરી કે ડોમિતિનને આવ્યો. દર ચાર વર્ષે રમવાની યોજના કાયમ રાખી પણ ખેલાડીઓ તથા રમતોના પ્રદેશને વધારે વિશીલ કર્યા.

એટલે આ માટે આંતર રાષ્ટ્રીય ઓલિમ્પિક કમિટીની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. અત્યારે તેમાં ૪૮ દેશોનું પ્રતિનિધિત્વ છે.

ખીજ રમતો

પાળો - આર્ગેન્ટિના
બારફેટ બોલ : યુ. સ્ટે. અ.
હોકી : હિંદ
એસોસિએશન ફૂટ બોલ : ઇંગ્લેન્ડ
હૅન્ડબોલ : જર્મની
મેઈન પેન્ટોલ : લેક્ટેન્ડ છ.
હૅન્ડ્સ : જર્મની

'ઓલિમ્પિક હોકી'ના વિજેતાઓ

૧૯૦૮ ગ્રેટબ્રિટન	૧૯૩૨ હિંદ
૧૯૨૮ હિંદ	૧૯૨૬ અપિલ હિંદ હોલ્ડ
૧૯૨૬ ગ્રેટબ્રિટન	ડીમે જર્મનીને ૮-૧ થી હરાવી છત મેળવી.

'આધુનિક ઓલિમ્પિક રમતો કયાં કયાં રમાઈ?'

૧૮૯૬ એથેન્સ	૧૯૨૪ પારિસ
૧૯૦૦ પેરિસ	૧૯૨૮ આમ્સ્ટર્ડામ
૧૯૦૪ સેન્ટ લુઈ	૧૯૩૨ લોસ એન્જિલિસ
૧૯૦૮ એથેન્સ	૧૯૩૬ બર્લિન
૧૯૧૨ સ્ટોકહોમ	૧૯૪૦ હેલ્સિંગ્ ફોર્સ (ફિનલેન્ડ)
૧૯૨૦ એન્ટવર્પ	લંડન યુલવતી રહી

ઈ. સ. ૧૯૪૪ માં આ રમતો લંડનમાં રમાવાનું નક્કી થયું હતું.

કેટલાક તરવાના રેકર્ડ

૧૦૦ મિટર સ્પ્રીટ	એ. ઓલિસ [હંગેરી]	૫૦.૬ સેકન્ડ
૧૦૦ મિટર બ્રેક સ્ટ્રોક	એ. ક્રીક [યુ. સ્ટે. એ.]	૧ મિ. ૫.૬ સેકન્ડ [ઓલિમ્પિક રેકર્ડ]
૮૦૦ મિટર રિલે	અપાન	૮ મિ. ૫૧.૫ સેકન્ડ [અત્તના રેકર્ડ]
૨૦૦ મિટર બ્રેસ્ટ સ્ટ્રોક	ડી. હર્પેરે [અપાન]	૨ મિ. ૪૨.૫ સેકન્ડ [ઓલિમ્પિક રેકર્ડ]

સાઈકલની શરત

૪,૦૦૦ મિટર	પર્ફેટ [શાન્સ]	
૧,૦૦૦ મિટર હાઇમ-ફાઇમ	એ. ઇ. વાન વિલેટ [હોલેન્ડ]	૧ મિ. ૧૨ સે. [ઓલિમ્પિક રેકર્ડ]
૨,૦૦૦ મિટર	ટેન્ડેમ [જર્મની]	
૧૦૦ કિલો મિટર રસ્તાની શરત	આર. વેર્વેન્ટર	૨ ક. ૩૩ મિ. ૫ સે. [શાન્સની ટીમ]

બક્ષવા જેવા કેટલાક રેકર્ડ

'ધેરેશ્વરમાંથી જન્મ'

પ્રખ્યાત વિમાની કિનાસ ધેરેશ્વરની ટોરી જે'આ પહેલાં ૨૦,૦૦૦ ફૂટથી નીચે પડ્યો. ત્યારપછી તે ૨,૦૦૦ ફીટથી ધીમે ધીમે પૃથ્વી પર આવતો ગયો.

'સીઆના ઉડ્ડયનના રેકર્ડ'

આટલાંટિકનું ઉડ્ડયન-૧૯૩૨ની ૨૦-૨૧ મી મેએ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની મિસિસ એમેલિયા ઈર્લ હાર્ટ પુરસ્કારે હાઈરેલેક્સથી આવેલેન્ડ, આટલાંટિક આરપાર એકલા ઊડીને સીઆના અગ્રપદ મેનનું તેણે ૨૦૨૬.૫ માઈલનું અંતર ૧૩ ક. ૩૦ મિ. માં કાપ્યું હતું

વધારે સમય ઉંચે રહેલું—મિસ ઇ. ફ્રાઈડ અને મેએ હેલિકોપ્ટરનામાં હવામાં ૧૨૩ કલાક રહીને અત્તમાં સીઆ માટેના રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે.

ઉંચાઈ—મિલે હિલ્સે (ફ્રાંસ) ૪૬,૬૪૮.૫૨૫ ફીટ જાએ અને ૧૯૩૬ માં અત્તમાં નવો રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે.

લંડન—ડે કાચેરે (યુ. સ્ટે. અ.) ૧૯૩૭ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૧ મીએ ૬૬ કલાકે ૨૬૨.૨૦૧ માઈલની ઝડપ મેળવી હતી.

અટકચા વિનાનું ઉડ્ડયન-૧૯૩૮ ના મેની ૧૫-૧૬ મીએ એલનથી ધારક કુખી અટકચા વિના ૨,૪૪૦.૦૨૮ માઈલ ઊડીને શાન્સની મિસિસ કુખીરોને આ રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે.

‘ટ્રેટોરિશ્ચરનું અવતરણ’

૧. સોવિયેટ રેડોઆર્મીના જનુન ‘સોસોલિયેઝમ’ સિરિયસ [ન્યુ, ૩૦, ૧૯૩૪] ૧૨.૮ માઇલનો રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે.

૨. સોવિયેટ જનુન યુ. એસ. આર. [સપ્ટે, ૧૯૩૩] ૧૧½ માઇલનો રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે.

‘જગતનું ઝડપી પરિક્રમણ’

૧૫૧૯-૨૨—માગેસનનાં વહાણો રેવેનમાથી જગતનું પરિક્રમણ કરવા નીકળેલાં તે ૧,૦૮૩ દિવસે-૧૫૧૯ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મીથી ૧૫૨૨ ના સપ્ટેમ્બરની ૮ મીને પાછાં આવ્યા હતાં.

૧૬૨૯—જર્મન ડિરિજબલ જનુન આર્ક એપલિને ફ્રેડ્રિક્સેન (જર્મની) ૧૬૨૯ ના ઑગસ્ટની ૧૦ મીએ ઇસ્ટ્યુ અને લગભગ ૨૧,૭૦૦ માઇલનું અંતર કાપ્યું.

૧૬૩૧—વીલી પોરટ અને હેરોલ્ડ ગેટ્ટીએ એરોપ્લેનમાં જગતનું પરિક્રમણ કર્યું હતું (૧૫,૭૫૪ માઇલ) તેને ૮ દિવસ ૫૧ કલાક લાંબા હતા ૨૩ જૂનના બપોરના ૪-૫૬ થી ૧ જુલાઈના રાતના ૮-૪૫.

૧૬૩૩—વીલી પોરટ અને હેરોલ્ડ ગેટ્ટીએ એરોપ્લેનમાં જગતનું પરિક્રમણ કર્યું હતું. ૧૫ જુલાઈના દિવસે સવારે ૫ ક. ૧૦ મિ. થી ૨૨ જુલાઈ રાતના ૧૧ ક. ૫૬½ મિ. તેણે આરાદે ૧૫,૫૬૪ માઇલની યુસાફરી કરી હતી.

૧૬૩૮—અમેરિકાના સુવિખ્યાત કરોડપતિ હાવર્ડ હ્યુલેસે આર માર્કોનીસો સાથે ન્યુયોર્કથી પૂર્વવર્તી પરિક્રમણ કર્યું. તેણે ૩ દિવસ ૧૬ ક. અને ૮ મિ; ૧૦ સેકન્ડ નેટલા સમયમાં લગભગ ૧૪,૮૨૪ માઇલની યુસાફરી કરી હતી.

એસ લેપિયસન તરીકે ૧૯૨૧-૧૯૨૭ માં એ. આર. કેપાનલેન્કા (કયુપા), ૧૯૨૭-૧૯૩૪ માં એલેક્ઝાન્ડર એલેખિન (રશિયન), ૧૯૩૪-૩૫ માં એલેક્ઝાન્ડર એલેખિન (રશિયન), ૧૯૩૫-૩૬ માં ડૉ. યુવે (કયુ) અને ૧૯૩૭ માં ફ્રી એલેક્ઝાન્ડર એલેખિન (રશિયન) આવ્યા હતા.

ઈન્ડિયન ઓસિમિક એવેસ્ટાએસનના ૧૯૪૨-૪૩ના પ્રખુબ તરીકે પતિયલાના મહારાખિરાજ, ચેરમેન તરીકે બોન. નહિની-રજન સરકાર, માનદ્વન મી તરીકે પ્રિન્સપાલ મોહનલલ હલ્લે વગેરે નિમણા હતા.

રશિયા :

જગતના પાંચમા ભાગની જમીન રશી રશિયામાં ૧૭૨ બનતી પ્રભાએ વસી છે.

આ દેશની ધરતીએ નવી નવી સત્તાઓનો અવતરણ કર્યો છે. સોવિયેટન લોકોએ રશિયામાં સત્તા સ્થાપી ઇનુવા ત્રીજા સેક્ટમાં સોવિયેટન લોકોના હાથમાં રમી. સો વર્ષના ગાળા પછી ગોપિએ અને સરકાર એડિવાની સરકારી નીચે હુલોએ પાલ રશિયાની ધરતીને પૂરી નાખી. એ પતી રચેલા, જંગોરોઆ અને ગોપિલોમિયનો પાલ આ ધારીને ગોપે મહાયા હતા. પશ્ચિમના લોકોએ પાલ થોડા સમય માટે રશિયન ધારીનું અન પાકું છે. એ પતી તે બીજા કેટલીએ સત્તાઓ આપી તે ગઈ, સંસ્કૃતિમાં થોડા થોડા ફેરફાર કરાવી અં, છતાં પણ યુદ્ધ, ખેતી, અને પશુપાલન સિવાય થોડી કામગીરી વગર ત્યાં આવી રાજી નોતી

૧૬૬૮ માં ત્યાંના સમ્રાટ ‘પીટર ધી ગ્રેટ’ રશિયાની પ્રગતિને પગલે હોયું. યુરોપની સંસ્કૃતિ ભેધ ‘રશિયા પાલ આવું’ બનેલી મહત્વાકાંક્ષા સેવવી સર કરી. સમ્રાટ હોવા છતાં પણ મનુષ્યને જે સ્વિકરનાં વહાણ બનાવવાની કારીગરી શીખ્યા હતા પીટરે રાજ્યમાં નવા ધર્મ બોલ્યા, અલખત આ બધામાં રાજ્યની જ મિલકત વધરાવી હતી.

પીટર પછી પાલ આ ધરતીને નશિમે શાન્તિ નોતી. લોહીની તુલ્લા છીપી નોતી. સત્તાઓ આવતી ગઈ ને પ્રભ વધારે ને વધારે એ ધમસાણા વચ્ચે લિંસાતી ગઈ.

એલેક્ઝાન્ડર પહેલાથી ઝારશાહીમાં મંડાણ થયાં. ત્રીજા ઝારનું ખૂન નિહિલ્ટ મંડળ દ્વારા થયું. ત્રીજા ઝારે આ યુવાઓનો નાશ કરવા ઇચ્છતી દેખી ઉપર ખૂબ કરતા વાપરી હતી, છતાં એનો નાશ ન કરી શક્યો. સૌથી ઉલ્ટો ઝાર નિકોલસ એકઠે સારો છતાં પણ નજીક રાજ્યકર્તા હતા.

ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં બોલ્શેવિક મંડળીની શરૂઆત થઈ, આને બનાવવા ઝારે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો હતો, છતાં સફળતા અબી નહિ ૧૯૦૫ માં ઝારની સામે અરજ કરવા આવેલ દેખા ટીપા ગોળીઓ વરસી પ્રલંકય પ્રવૃત્તિ નામનિશાન ટાળવા ભૂખ ગુલથો અને આજ અરસામાં જગતનું મકામુદ્ધ મંડાણું.

રશિયા પાસે સાધન સામગ્રી હતી જ નહિ. આ કારણે મોટું સૈન્ય હોવા છતાં પણ જર્મન માર્શલ ઇન્ડિયનને તેમને પરાજય આપ્યો.

રશિયન પાલમિન્ડે ઝારને નવનું આપવા સૂચનું, ઝારે મૂતકારી કાઢ્યું. પરિણામે પ્રભવાદીઓએ ઝારના કુટુંબને કરોબારમાં ઢકેલાં અને યુદ્ધ આગુ રાખવા ભહેરાત કરી, પરંતુ સૈનિકો કબૂલ થયા નહિ.

રશિયામાં આરાહકવા પ્રસરી. બીજા બાલ જર્મની પીટર્સ-બર્ગનું દાર મોકલા હતા. રશિયાના સામ્યવાદીઓ યુદ્ધ બંધ કરવામાં હોવાના હતા આથી છૂપા વેશમાં લેનિનને જર્મનીને રશિયામાં પહોંચાડ્યો. માર્ક્સ કે યુદ્ધ વગર રશિયન સરકાર એના વંશ નીચે આવી. જર્મની સાથે નામોશીલરી સંધિ વિચારી ને મિત્રતાઓનો ફેરવ વહોરી લીધો. મિત્રતાઓના સંધ્યે રશિયાને થેયું; પરંતુ લેનિનના મિત્ર લીધે ફ્રેન્ડશીપે કુશળતાથી રશિયન ધરતી ઉપરથી તેમને નસાડ્યા. બહારના અને અંતરના યુધે રશિયા હીર મૂસી લીધું હતું.

૧૯૧૮ માં એક સામ્યવાદીએ ઝારના કુટુંબને દાર કર્યું. ઝારશાહી, મૂસીવાદ, જમીનવારી, શાહીવાદ, અધમદા, ધર્મ અને ધર્મગુરુઓને ઢોંગી બનાવી રશિયાના ભાર હલકા કર્યો. તે કે ભૂના થોલે સંસ્કારોને ભૂખી જ ઉપેડી નાખવા માટે એમને ફેર બનવું પડ્યું હતું. હલકને લોકો જેવું રાખવું પડ્યું અને સંસ્કૃતિ મેળવવી પડી.

ગરીબ માણાના જુદિશાળી પુત્ર લેનિને ઝારશાહીના અમલ ભૂલો સફા હતા. ૧૯૧૮ માં રશિયન સત્તા હાથમાં આવી અને ફ્રેન્ડશી, કડાપલ અને લિંસાથી સામ્યવાદને રસ્તે રશિયાને દોયું. ૧૯૨૪ માં લેનિનના અરુ પછી ત્યાંની કલ સત્તા કંઈ કાળબના અને પોલકાદી અનાતા રેલિનના હાથમાં આવી.

અને રશિયામાં અસાધારણ પછડા આવી ગયો. રેલિનની પંચવર્ષીય યોજનાની શરૂઆત થઈ. એણે મૂસીવાદનું નામનિશાન ન રાખ્યું. દેશની જમીનમાંથી બને એટલા કસ મેળવવી

શર્યાત કરી. બાળશિક્ષણ માટે ફરજિયાત કાયદા થયા. રેલેવિને બાળકો અને બોને નંબરે શ્રમજીવોને રશિયાની દોલત ગણી. શ્રમજીવો માટે સરકારમાં સરકાર જીવન મૂલ્યવાની સગવડો થઈ અને "મહેનત કરો અને બાલ "નું" સ્વતંત્ર વહેતું મુક્યું. અત્યારે રશિયામાં ૧૩ કરોડ એકર જેટલી જમીનમાં વાવેતર થાય છે અને વાવેતર માટેના જમીનમાં બોને નંબર રશિયા લઈ લે છે. રશિયાના પાક (ધ. સ. ૧૯૩૩ માં) નીચે પ્રમાણે થયા હતા:

હેક્ટર

પાક	ઉત્પાદનની અપેક્ષામાં	ટન
રાઈ	૨૬,૨૦૦	૨૪,૧૬,૦૦૦
ધાં	૩૪,૧૦૦	૨૭,૭૫,૦૦૦
જવ	૭,૨૫૧	૭,૮૫,૦૦૦
ભાંડુ	૧૧,૧૩૨	૧૫,૪૧,૦૦૦
જુવાર	૮,૮૫૦	૪,૮૨,૦૦૦
બટાટા	૧,૧૧૧	૫૦,૮૦,૦૦૦
બક જાતના ધાં	૨,૦૩૮	૧,૧૨,૦૦૦
મકાઈ	૩,૬૫૦	૪,૮૦,૦૦૦
શણ, હેમ્પ શણ	૩,૧૫૨	૧,૩૨,૦૦૦
સરખાંબી	૧,૩૨૧	૬,૦૦,૦૦૦
કપાસ	૨,૦૫૧	૧,૩૨,૦૦૦
વપાક	૬૮	

આ સિવાય પશુપાલનમાં આગળ વધ્યું. ૩૩ કરોડ ઘોડા, ૧૧૧ કરોડ ડુંડર, ૫૧ કરોડ ઘેડાં અને ૪૧ કરોડ જેટલાં બીન જાતનાં પશુ છે.

શહેરો અને ગામડાઓમાં ફેરફાર થયા. લશ્કરી સગવડો નીતિએ નહીં બાંધકામ શરૂ થયું. અલગત આજના આપણના માટે ત્યાંની પ્રભુત્વે કોષ્ટક નથી વેક્યું. બાળકો સિવાય બીન પ્રભુત્વને તેા દૂધ મળતું મુશ્કેલ બન્યું હતું. અંગત જરૂરિયાતોને જાણી બનાવી રાત્રે રશિયાની રિવિન મુસાવા નાણું એકકું થયું છે

અદેશ	મહાસભા	વસતિ
આર. એસ. એસ. એસ. આર.	૭૧,૬૪,૭૧૫	૧,૧૩,૪૫,૦૦,૦૦૦
(યુ. શહેર મેયરો)		
યુકેન	૧,૩૪,૩૦૩	૩૩,૦૧,૪૦૦
(યુ. શહેર કીવ)		
સફેડ રશિયા	૪૮,૭૫૧	૧૪,૩૦,૦૦૦
(યુ. શહેર મિનસ્ક)		
ફોન્સ કોલેસિયા	૭૧,૨૩૫	૭૧,૫૬,૦૦૦
(યુ. શહેર તીક્વીસ)		
ઉઝબેક	૭૪,૨૮૬	૫૦,૪૪,૩૦૦
(યુ. શહેર ટારકન્ટ)		
ટર્કિશાન	૧,૮૬,૧૦૩	૧૨,૬૮,૬૦૦
(યુ. શહેર આરખાબાડ)		
વાલક	૫૬,૬૦૮	૧૩,૩૨,૦૦૦
(યુ. શહેર રેલિનગ્રાડ)		

આનો ૧૯૩૩ની વસતી મજબૂતી આકાશ છે, પાંદ તે પછી રશિયાની વસતી ૧૭૧ કરોડ જેટલી જા છે.

પ્રભુત્વ બાળકો માટે ત્યાં અસંખ્ય રહેવા છે. સેક્ટોની અપેક્ષામાં કોલેને જી અનેક ૨૦ જેટલી વિશ્વવિદ્યાલયો છે. શિક્ષણનું મેયરણ સામ્યવાદી છે.

ત્યાંની કોલેજોમાં પ્રતિક્રિય વત્ત મુખ્યભાગે આવી ભય છે. પોલીસ અનેક કોલેજોમાં જાણી સજન જનતા ગયો છે. મોટી અને સામ્યવાદી મંડળની વિદ્યાર્થી આ બે જુના અતિ ભયંકર લેખાય છે. બાળીના જુના માટે સન હળવી છે. કોલેજો વારં માનવતા જતાવતામાં આવે છે. જૂઠ્ઠી અમુક વિસ્તારમાં હરીફરી રાંધે છે, તેમજ મજૂરી પણ આપવામાં આવે છે.

રશિયા ઉપરનું બીજું રેડું, (બીન) રાજ્યોનું હતું. તે સામ્યવાદીઓએ લાવવાનો ઈન્કાર કર્યો છે, ને 'યેન ન પ્રકારે' બીન સામ્રાજ્યોમાં સામ્યવાદ ફેલાવવાનું શરૂ થયું. આથી સામ્રાજ્યવાદીઓ, ક્રિસ્ટન, અમેરિકા અને ક્રાન્સ તેનાં દુશ્મન બની ગયાં. આરે બાળ ઉલ્લાસ દુશ્મનથી ધરનું રક્ષણ કરવા માટે રશિયાએ પોતાના યુવાનોને લવાઈ, સામુદ્રિક અને જમીન માગના યુદ્ધમાં પ્રવીણ બનાવ્યા. જાપાન અને રશિયાની પરસ્પર કંઠવાસ છતાં પણ બે રાષ્ટ્રોએ ૧૯૪૦ માં અનાદમજનતા કરારો કરી લીધા છે.

૧૯૩૬ મુખીમાં તે રશિયા ચેલવનવતું બન્યું. હરેક હરેક સેનમાં હરીફાઈમાં રહેવા લાગ્યું. એણે યાનિક દોલ વધાર્યાં. એક કરોડ સેનિકોને પૂરે પડે એકોટી યુનિફોર્મ પલ તૈયાર થયાં.

બીજ બાળ જર્મની અને ઈંગ્લેન્ડી થાવળી કોઠ્યાં. જર્મનીના હિટલરે જર્મની શોરબ ઉપર પાસા નાખવાની શરૂઆત કરી. રશિયા સાથે કાયા પાકા સાલની અવરજા કરી મિત્ર બનાવ્યું.

અને ૧૯૩૬ માં જર્મની યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યું. છેક રશિયાની ધરતી આવી પહોંચી, ત્યાંમુખી મિત્રતા અખંડ રહી. મિત્ર રાજ્યોને નામિરાશીથી હારો અને જોઈ મળ્યાં, મળ્યાં ગયાં.

૧૯૩૮ માં રેલિને જર્મની અમકાન્યું. જુના, કોનાથી પણ જુના સામ્યવાદી ૨૧ સાધારીને કારાગરમાં પૂર્યાં. રાત્ર વિદેહ કાવતરાનો આરોપ મુખી ફોર્સી આપવામાં આવી રાય-ફેશ અને જુએરીન જેવા જાનિવિખ્યાત સામ્યવાદીઓ પણ આમાં દવા. ફ્રેડરિકીટ પણ એકસિસમાં ખૂન થયું. રેલિન હવે નશિત હતો.

યુદ્ધ વિસ્ફોલિસ ભલક બન્યું. જર્મની વિજેતાઓના પક્ષે છેક રશિયાની સરહદ મુખી લખાયા અને ૧૯૪૧ માં તે જગતને ચલાવી નાખતું રશિયા જર્મનીનું, પરસ્પરનું યુદ્ધ આવી ઉભું. હિટલરનાં વિજેતાઓ રશિયાન ધરતી પર ઉમરી પડ્યાં. રશિયા જર્મની જેવા જગવાન વિજેતા સામે તૈયાર નોનું. છતાં પણ હલતું થયું. એ એ પ્રદેશ મૂકવા પડ્યા, ત્યાં ત્યાં ધોકતી ધરા કરતા ગયા. આ દરમિયાન રશિયાની ખાતર અમેરિકા અને ક્રિસ્ટને રશિયાને મદદ આપવા માંડી છે.

આ મદદ અને રેલિનની શુદ્ધ કુશળતા, ત્યારે જર્મનો રેલિનગ્રાડના દરવાજા ખુલકાવતા હતા, ત્યારે અસરકારક નીચી. લાક કોનાએ જર્મનોને પીછેહઠ કરવાની શરૂ પાડી. આજ આ સાહસિક પ્રભુત્વે પોતાના રાજને જુલેખુલેખી જર્મનોને શોધી કાઢી મૂક્યા છે. વિશ્વવિજેતા બનવાનું હિટલરનું સોનેરી સ્વપ્ન વિલિન કરી મૂક્યું છે અને વિશ્વયુદ્ધના વિજયનું માન ખાદી ભય છે. હજુ પણ જર્મની સાથે યુદ્ધ ચાલુ છે

રસાયનોના ઉદ્યોગો : મહાધુદ્ધને લીધે હિંદના

કેટલાક ઉદ્યોગોના વિકાસ થયો છે. તેમાં રસાયનોના ઉદ્યોગ પણ સાધારણ વિકાસ પામ્યો છે. હિંદના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે રાસાયનિક વસ્તુઓની મોટી આવશ્યકતા રહેશે. ઉપરનાં મુખી આ વસ્તુઓ મોટા પ્રમાણમાં પરદેશીથી આયાત થતી હતી, પરંતુ હિંદમાં એ માટેની સર્વ કાળી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતી હોવાથી રાસાયનિક વસ્તુઓની ઉત્પાદન કેટલા પ્રમાણમાં મેળવે, તેટલા પ્રમાણમાં કરી શકાય તેમ છે. વિશ્વયુદ્ધ આવે છે તે દરમિયાન રાસાયનિક વસ્તુઓની પરદેશીથી થતી આવમદની બંધ થઈ ગઈ છે. આથી એ વસ્તુઓના ભાવો ખૂબ વધી ગયા છે. યુદ્ધનાં શિખારો માટે પણ રાસાયનિક પદાર્થો મોટા અંશ પડે છે.

આપણે ત્યાં એ મુખ્ય ઉદ્યોગો રચાયેલા છે, તેમને માટે સોડાના ત્રિમિત પદાર્થોની પાણી ભર પડે છે. કાગળ, કાપડ, લાકડું, થામડું, કાચ, સાજા, એનેમલનાં વાસડો, પોલાણ, યુદ્ધનાં શ્રેષ્ઠ દારૂગોળો, પાટલો, ધોળાણ, લાગેલો વગેરે રૂઢેક વસ્તુ રસાયનોની મદદ વગર બની શકતી નથી. રસાયનો એટલું મુખ્ય અંગ છે. પરદેશીથી હિંદમાં સોડાની વસ્તુઓ ૧૯૨૩-૨૪માં ૧૧ લાખ ટન હેવેલની હતી ૧૯૩૮-૩૯ માં ૨૧ લાખ ટન હેવેલની થઈ હતી. દસ વર્ષોમાં એની આવમદની હજુ પણ બેવડાશે. આમાં સોડાએસની આવમદની ૧૪ લાખ ટન હેવેલ, કૌસ્ટીક સોડાની ૪૫ લાખ ટન હેવેલ, સોડિયમ બાઈ-કાર્બોનેટ, સોડિયમ મેગ્નેસિયમ, ગ્લાસ, સોડા સોડિયમ બોરેટ, સોડિયમ સિલિકેટ વગેરેની પણ આવમદની થાય છે.

હિંદના ૭ હબર માઇલના કિનારા ઉપર અડધાં મીઠું પડ્યું છે. આ મીઠામાંથી અનેક રસાયનો બને છે. હિંદમાં મીઠાના ઉપયોગ ન્યૂનિ દીઠ માત્ર ૧૩ રતલનો વાર્ષિક એવરેજ આવે છે. યુરોપના દેશોમાં ૬૨ મુખ્ય એવરેજે ૩૦ રતલ મીઠું આવે છે. પરદેશીમાં મીઠાના ઉપયોગ ઓલોગિક પદાર્થો જેવા કે સોડા એસ, પાટલીઓ, આવવામાં, કાપડ, કાગળ, સાબુન કાચ, પાટના ઉદ્યોગો વગેરે માટે થાય છે, હિંદ મીઠા માટે પણ પરદેશી ઉપર આધાર રાખતું હતું; પરંતુ હવે એના સિવાય બીજા પરદેશીથી હિંદમાં મીઠું આયાત કરાતું નથી.

હિંદમાં પણ મીઠામાંથી રાસાયનિક પ્રતિક્રિયામાંથી સોડા-એસ અને બીજાં બનાવેલાં લાગણ માટે કેટલાંક કારખાનાંઓ છે, તેમાં એપાલગર (કાર્મિયાનાક) ઉપર મેસર્સ ટાપ્પા અને પંખતમાં ઇન્ડિયન એલેમન્ટલ વર્ક્સ (યુરેપિયન) એ એ મુખ્ય છે. પાંચમા આપણી વર્ક્સ અને બીજાં વોર્ડ કારખાનાંઓ પણ રચાયેલાં છે, પરંતુ હજુ એવાં અનેક કારખાનાંઓની દરકાર છે. યુદ્ધ પછી એવાં કારખાનાંઓનાં વિકાસ થશે.

હિંદના ઓલોગિકાલ માટે સમયુક્તિ એસિડની પણ મોટી જરૂર છે. એના માટે ૪૦,૦૦૦ ટન થીક દર વર્ષે આયાત કરવા પડે છે. હિંદની ભૂમિમાં બ્રુસિરવાનમાં અને બીજે નજીક નીકળે છે. યુદ્ધ પછી એ પદાર્થના બંધ પડ્યો છે. હાલમાં ૪૫ સમયુક્તિ એસિડ બનાવવાનાં નાનાં નાનાં વીસ કારખાનાંઓ હિંદમાં છે. આ ઉદ્યોગ માટે હિંદમાં વિશાળ બંધન છે.

હિંદમાં ત્રીજા મુખ્ય અરિથાન એમેનિયા સાહેલી છે. એની પરદેશીથી આવમદની ઘટ્ટે અને જુદેકે વધતી જાય છે.

૧૯૩૮-૩૯માં એની આયાત ૨૫,૩૪,૦૦૦ ટન હેવેલની થઈ હતી. હિંદનાં લોકોમાં કારખાનાંઓમાં એની ધોરા છે. દક્ષિણમાં બનાવટી એમેનિયા પણ બને છે. કૌસ્ટીક ખાતર અને પોટાસની બનાવટો પણ હિંદમાં બની શકે છે. હિંદમાં એને માટે વિશાળ સ્રોત છે. કેસીઅમ કારખાનાંઓથી સાઇને માઇડ (Cyanamide) પણ બની શકે છે.

પાણી સાફ કરનાર રસાયન કલોરિન અને વજો ફોનાર બ્લોમિંગ પાઉડર પરદેશીથી આયાત કરાય છે. કલોરિનમાંથી બ્લોમિંગ પાઉડર બને છે, આ બંનેની બનાવટમાં સસ્તી વિદ્યુત્તાક્રિયા હિંદમાં હવે વિકાસ થતો જાય છે. આના વિકાસ માણ છે.

સોડિયમ બાઈકોમાઇડ અને પોટેશીઅમ બાઈકોમાઇડ હિંદમાં બનાવવા પાંચ કંપનીઓ છે. હજુ પણ મોટા અવકાશ છે. ઊપવાની શાહી, અવરચના દૂર કરનારા પદાર્થો (Disinfectants) પણ સાધારણ પ્રમાણમાં હિંદમાં બને છે. રંગો અને પેઈન્ટ્સ (Paints) ના કારખાનાંઓ રચાયેલાં છે, પણ હજુ બાળકશામાં છે. રંગો પરદેશીથી મોટા પ્રમાણમાં આયાત થાય છે ૧૯૩૬-૪૦ માં ૨૮૦ લાખ, ૧૯૪૦-૪૧માં ૪૩૫ લાખ અને ૧૯૪૧-૪૨માં ૫૦૪ લાખ રૂપિયાના રંગો આયાત થયા હતા.

આપણા ઉદ્યોગોને માટે ગ્લાસરીન, સોડા કાળું, સમયુક્તિ એસિડ વગેરે રસાયનિક પદાર્થો જરૂરના છે. ખાતરીની પણ આપણી જેતી માટે એટલી જ મોટી જરૂર છે. હિંદમાં ગયા મહા વિશ્વયુદ્ધના વખતે મ્યુનિસન બોર્ડે અગીઆર ભતના એસિડો તૈયાર કર્યા હતા. સમયુક્તિ એસિડ, નાઇટ્રિક એસિડ, આઈકોટોલ, રેટકીની મિથેલો, બ્લોમિંગ પાઉડર, ટાંકણખારની બનાવટો, કેસીઅમનાં મિથેલો, કોલટાર, મેગ્નેસીઅમ, પોટેશી-અમ, સોડિયમ અને જીંકની બનાવટો હિંદમાં તૈયાર થતી હતી, પરંતુ પાછળથી હરીફાઈમાં એની હિંદી બનાવટો ટકી શકી નહિ.

સમયુક્તિ એસિડ હિંદમાં મોટી રકમનો બની શકશે. ૧૯૩૬ માં ૧૮,૦૦૦ ટન અર્થે બનીને હતા. ૩૩ વર્ષે ૨,૦૦૦-૩,૦૦૦ ટન પરદેશીથી આયાત થાય છે. ખાતરી, ટીસ્ટ-ટેક્ટો, તેલ, વાનિલીના ઉદ્યોગો અને સેન્ડો વગેરે રાસાયનિક પદાર્થોમાંથી બને છે. આપણે ત્યાં યુદ્ધ પછી એ ઉદ્યોગોના વિકાસ થશે. સમય રાસાયનિક ઉદ્યોગોના પણ વિકાસ થવાની જરૂર છે. પરંતુ યુદ્ધ પછીના નવા ઉદ્યોગોને રક્ષણ મળવાની જરૂર છે નહિ તો પરદેશી હરીફાઈ એને કચરી નાખશે. આપણે ત્યાં વિજેનના, વિદ્યુત, વનશાસ્ત્ર અને રસાયન શાસ્ત્રના વિકાસની આવશ્યકતા છે.

રસાયનો : હિંદમાં પાટી સડકો, કાચી સડકો અને દેડીઓ એમ ત્રણ પ્રકારના ભૂમિનિર્માણો છે. રેલ્વેની પાટી સડકો માત્ર રેલ્વેના અવકાશ પૂર્તી જ રચાય છે. માનદાઓમાં માત્ર પહેલાંકાચ, ત્યાંથી આવ લાવતા હિંદમાં સડકોની મર્યાદા જરૂર છે. મોટાજ સમયમાં પણ સડકો હતી; પરંતુ અંગ્રેજ અમલ દરમિયાન એની ખીચતણી થઈ છે. સડકો બંદરે બાંધકામ ખાતું અને સાંસ્થાનિક લોકો દ્વારા તથા મ્યુનિસિપલિટીના દ્વારા નીચે દોષ છે. હિંદમાં ત્રણ મુખ્ય પાટી સડકો આપણા હિંદમાં પાંચ હબર માઇલો મુખી ન્યાય છે, મોટર અને

લોરીઓના ઉપયોગ વખાણી સહકારી કિંમત સખાલયે દિંદી સરકારે સહકારના વિસ્તાર માટે “દેશ દેવલખીએ કમિટી” નીમી છે. પેટ્રોલ ઉપર કરવેરા નાખી એના ખર્ચે નિભાવવા છે. જા એવને ૬ આના કા લેવાય છે મુદ્દ પછી રસ્તા ખિલવણી માટેની ૪૫૦ કરોડ રૂપિયાની મોટી યોજના તૈયાર થઈ, તે ઉપર વિચાર થઈ રહી છે. દિંદીના સાત લાખ ગામડાઓમાંથી સારી બાગ રસાઓ વધારે છે. દિંદીમાં કુલ રસ્તા ૧૬૩૬૫ માં ૨,૮૫,૩૧૩ માલવાના હતા, તેને આડુ નિભાવ મેરે ખર્ચે કરવા પડે છે.

દિંદીમાં સહકારી નીચે મુજબ હતી.

વરસ	પાકી સહકારી	કાચી સહકારી
૧૯૩૪-૩૫	૭૩,૧૧૦	૧,૮૮,૮૫૦
૧૯૩૫-૩૬	૮૨,૨૭૬	૨,૨૪,૩૮૫
૧૯૩૬-૩૭	૮૨,૨૬૬	૨,૩૧,૮૮૨

એ સહકારી ઉપર વાણિજ્ય ખર્ચ—

	લાખ રૂ.	લાખ રૂ.
૧૯૩૬-૩૭	૧૦૬.૩	૧૬૩૦-૩૮
૧૯૩૮-૩૯	૮૨.૦૨	૬૪૧.૦૫

બ્રિટિશ દિંદીમાં હાલ ૩ લાખ માણ હેટલી સહકારી છે. ૧,૦૦૦ માલસોની વસતીવાળાં બધાં ગામડાંઓમાં સહકારી બંધાવવાની બજાર છે સહકારી રક્ષણ માટે રબર ટાયરનો ઉપયોગ વધવાની બજાર છે આથી દિંદીમાં રબર ટાયરના ઉદ્યોગનો પણ વિકાસ થશે કાચી સહકારી યોગાસામાં બમણી ભથ્થે છે તેમજે પણ પાકી બનાવવાની બજાર છે

રાઈ : એ કરીઆણાના ત્રીણા દાણા દરરોગની રસોઈમાં વપરાય છે. દિંદીમાં એના પાક લગભગ ૬ લાખ ટન હેટલો થાય છે, પરંતુ પરદેશી બાને તે બહુ ઘણી રાશીમાં નિકાસ થાય છે. ૩,૦૦૦ થી ૫,૦૦૦ ટન માત્ર પરદેશી બાને થઈ છે બાકી દિંદીમાં વપરાઈ જાય છે એના મુલ્યો કદબી, ઉપલ, પિત્તર, શાકરક, લીખી અને અમ્લિડીયક છે. વામુ, ગુમ્મ, કકે, રાળ, મણ, કૃમિ અને કોડની નાશક છે ભૂયે પણ કુ ખાવા દોષ ત્યાં રાઈડ ધ્યાત્મક લગાડે છે

રાજકોટ : કાંકિઆવાડના આ નાનાં રાજ્યમાં ભટ્ટેજ રાજ્યપુત્ર રાજ્ય છે મહાત્મા ગાંધીજીના પિતા એ રાજ્યના રિવાજ હતાં. જિંદુ સેવકજી ૨૮૪ ચોરસ માઈલવડ અને વસતી ૧,૦૩,૧૦૦ માલસોની છે એની પેલાસ આસરે દરેક લાખ રૂપિયા હેટલી વાર્ષિક છે રાજકોટ સહેર યોગ્ય રહે, ભાનગર રહે અને જુનાગઢ રહેવડુ સુખ્ય ભક્ષણ છે એવન્ટ દુધી ગવર્નર બનશે પણ રાજકોટ આવે રહે છે સુખ્ય પેલાસ એવીની છે રાજકોટમાં એક કાપક વણવાની યીથ છે ૪૦ સાબુનનાં કારખાનાં, ૨ બારફનાં કારખાનાં, ૧૩ માણનાં કારખાનાં છે, ૭ લાકડાં કાપવાનાં કારખાનાં છે. રાજકોટમાં અભ્યાસ માટે રાજકોટમાર કોલેજ છે

રાજપુતાના : દિંદીના મધ્યભાગમાં ૧,૩૦,૦૦૦ ચો. માઈલનું સેવકજી પરાવત આ પ્રદેશમાં અનેક દેશી રાજ્યો આવ્યાં છે, આમાં ૨૦ દેશી રાજ્યો છે સિંધ, પંજબ, સંયુક્ત પ્રાંત અને મધ્ય પ્રાંતની વચ્ચે એ પ્રદેશ આવ્યો છે ૧૭ રાજપુત રાજ્યો અને ૧ દેશનું નવાબનું રાજ્ય છે

૨ ભટનાં રાજ્યો (ભરતપુર અને ધોલપુર) એમાં છે અબ્બેર મેપાડાના નાના વિભાગમાં ના, સગાટના એવન્ટ (જિલ્લા હે. ની ગવર્નર બનશે) રહે છે આખા પ્રદેશમાં અવતરીને પહોડ રાજ્યની પહે લાગે થઈ પડશે છે રાજપુતાનાની કેટલેક ભાગ રાજ્યો પ્રદેશ છે સાધારણ રીતે આ પ્રાંતમાં ગરમી ઘણી અને વરસાદ ઓછો રહે છે એની માટે આ પ્રાંત મોટો ગણાય આ પ્રાંતમાં ૧,૫૦૪ માઈલની રેલ્વે છે તેમાં ઘણી ખરી રાજ્યોની અંતર ખાલિકાની છે આખા પ્રદેશમાં રાજસ્થાની બોલી બોલાય છે. ઉટપુર, ભેધપુર, બિઝાન, ભરતપુર, નેસલમેર, ન્યપુર, કીસનગઢ, જુદી, દોટા, રોક, રાઠપુરા, પરવાપગઢ, હુગરપુર, શીરહી, કોલી, ધોલપુર, વગેરે દેશી રાજ્યો એમાં છે

રાજ્યકાંતિઓ . જગતમાં કેટલીક જાણવા એમ રાજ્યકાંતિઓ થઈ છે

અંગ્રેજ રાજ્યકાંતિ—બ્રિટનના લોકોએ રાજ એમ બીભતી સામે બળવો કર્યો. ઇ સ ૧૬૮૮

અમેરિકન—બ્રિટિશ સત્તાનો પરાજય કરી પ્રજા સત્તાકે રાજ્ય સ્થાપ્યું (૧૭૫૮-૮૧)

ચીનની રાજ્યકાંતિ—ગાંધી વંશના બાદશાહને પદબ્રજ કરી મુલ્યાનસેને પ્રજાસત્તાકે રાજ્ય સ્થાપ્યું (ઇ સ ૧૯૧૧).

જર્મન રાજ્યકાંતિ—ટેસરને પદબ્રજ કરીને ૧૯૧૮માં પ્રજાસત્તાકે રાજ્ય સ્થાપ્યું ૧૯૩૩માં નાઝીવાદની સત્તા થઈ. ૧૯૪૪માં લલિખ્યા પેટમાં કાંઈ થવાની ગોપચોઝો થાણે છે

ગ્રીક રાજ્યકાંતિ—૧૯૨૧ થી ૧૯૪૪ મા ત્રણેક વખત રાજ્યકાંતિઓ થઈ છે.

તુર્કી રાજ્યકાંતિ—૧૯૦૪ થી ૧૯૨૨ મા રાજ્યકાંતિઓ થઈ છે હવે તુર્કી પ્રજાસત્તાકે રાજ્ય છે

રશિયનકાંતિ—૧૯૧૮ મા ડારીના રાજ્યનો અંત આવ્યો સામ્યવાદીઓનું શાસન થાય છે ૨૫ વરસના આ સામ્યવાદી શાસને રશિયાની પ્રજાને બારે બળવાન અને ક્રાંદ્યોગિક તેમ જ ધાર્મિક એવીવાળી બનાવી છે

સ્પેનની કાંતિ—૧૯૩૬-૩૭ મા રાજ આંદોલનોને પદબ્રજ કરીને પ્રજાસત્તાકે રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું ૧૯૩૭-૩૮ માં સ્પેનમાં બનશે કાંતોની ફેશીસ્ટ સત્તા આવી

હંગેરીની રાજ્યકાંતિ—૧૯૨૨ મા થઈ. ત્યાં સામ્યવાદ સ્થાપ્યો પરંતુ હવે બમ્બોરેની આંદોલની નીચે પ્રજાસત્તાકે રાજ્ય છે

આ રીતે બાહ્યિક રાજ્યોમાં પણ રશિયાની સત્તા મળી હતી. તે રાજ્યે પ્રજાસત્તાકે રાજ્યો આવ્યાં હતાં. જર્મનીએ ૧૯૧૧ માં એમને જીતી લીધાં હતાં પાછાં રશિયાએ જીતી લીધાં છે બાકીના રાજ્યોમાં પણ પ્રુખળ રાજ્યકાંતિ થઈ હતી. રશિયન અમેરિકાના રાજ્યોમાં પણ વાર વાર રાજ્યકાંતિઓ થાણે થાય છે

રાષ્ટ્રસંઘ (લીગ ઓફ નેશન્સ) : ગયા વિશ્વ-મુદ્દ પછી પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સન (યુ સ્ટેટ્સ) ની રાહબરી નીચે જીનીવા ખાતે રાષ્ટ્રસંઘની સ્થાપના થઈ છે. ૧૯૨૦ ની ભવેવારીમાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે મુલેક રાહિત ભવ્યવવા અને વાટાપાટથી પરકપર

વિખવા. યદાદવા ગેની રચાવના થઇ છે. રાષ્ટ્રસંઘ અમેરિકાના ઉત્તેજનથી અસ્તિત્વમાં આવ્યો, પરંતુ અમેરિકા એટલે સત્ત્વ જન્યુ નહિ ભાવન, જર્મની, ઇટાલી પણ એના સભ્યો જન્યુના દ્વારા પરંતુ એમણે અસત્તાપથી એના સભ્યપદને મૂકી દીધું હતું. પાછળથી રશિયા પણ સત્ત્વ વરીએ એકાધી હતું.

રાષ્ટ્રસંઘની મોટી એકેસપ્પી દરે વરસે મેમ્બરશરતના પદેના અઠવાલિયામાં મળે છે. દરેક મેમ્બર રાજ્ય પોતાના પ્રતિનિધિ મોકલે છે. રાષ્ટ્રસંઘની અંતરરાષ્ટ્રીય કમિટીને કાઉન્સિલ કહે છે તે વર્ષમાં ચાર વખત મળે છે. એ કાઉન્સિલના પાંચ સભ્યો [ચેટ જિલન, કાન્સ, ઇટાલી, ભાવન અને જર્મની] ભૂતકાળા છે. બીજા નવ રાજ્યો કામચલાઉ માર્ગે વરસે નિમત્ત છે. હેન અને એક આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયાલય રચાવવામાં આવ્યું છે. એમાં ૧૧ જજો અને ૪ ટ્રાયુનિ જજો આંતરરાષ્ટ્રીય તકરારોની કાયદેસર છાવડ કરે છે. રાષ્ટ્રસંઘને સૌથી મુશ્કેલી કામ આંતરરાષ્ટ્રીય મહા-ઝાંદિસ છે, એમાં જગતના મહારાજા સમાવે છે. જાણ્યું છે. રાષ્ટ્રસંઘની ભાષા અંગ્રેજી તથા ફ્રેન્ચ છે.

રાષ્ટ્રસંઘે રાજ્યો વચ્ચે મુશ્કેલી ઠરાવવા માટે સરસ પ્રયત્નો કર્યા છે. મુશ્કેલી પણ આટલામાં છે. આંતરરાષ્ટ્રીય વાદાઓ, યુનાનિઓ અને તકરારોના સમાધાન માટે સરસ પ્રયત્નો થયા છે. રોમવાગો, વેસ્પાસિન, ડુકાનો, વગેરે માટે એમણે આપક તપાસી થયાથી થયેલી ઉપયોગી સેવા કરી છે.

સંઘના સભ્યોની સંખ્યા શરૂઆતમાં ૪૨ જેટલી હતી. પાછળથી ઉત્તરમાં વધતાં ૬૦ સભ્યો જન્યુના પાછળથી ઉત્તરમાં યદાદવાની સંખ્યા રહી. જર્મની અને ભાવને ૧૯૩૫ના રાષ્ટ્રસંઘને છોડ્યો. ઇટાલીએ ૧૯૬૦ માં મુક્યુ કિન્ગડમના ઉપર આક્રમણ કરવા માટે શાંતિવેદ રશિયાને સત્ત્વ પકમાંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યું હતી. [રશીયન-સેન] ની ચારે તરફ જર્મનીની આજુ કોવાથી રાષ્ટ્રસંઘની મુખ્ય ઝાંદિસ મિલ્ટન અમેરિકા ખાતે લઈ ગયા છે.

રાષ્ટ્રસંઘ ભાવના ૧૯૩૧ ના મ યુરોપના આક્રમણને અને ૧૯૩૪ માં જેટલે પ્રાંતના આક્રમણને આટલાથી રોક્યો નહિ. ૧૯૩૭ ના એપ્રિલની અંતે હાજી કરવાના ઇટાલીના પ્રયત્નને આટલાથી રોક્યો નહિ. રશિયાના કાન્સને મદદ આપવા જર્મની ઇટાલીને આટલાથી રોક્યો નહિ. રાષ્ટ્રસંઘ પાસે સૈન્ય નહોતું. રાષ્ટ્રસંઘને મુખ્ય કરતી હતી આ અંગ્રેજી અને ફ્રેન્ચોના કુસ પને દીધે પણ રાષ્ટ્રસંઘની અવનતિ થઈ મોટું વિશ્વયુદ્ધ થઈ થયું તેથી રાષ્ટ્રસંઘની સ્થિતિ જૂન થાય જેથી થઈ ગઈ છે. મુશ્કેલી અને મુશ્કેલી સમાધાન માટે રાષ્ટ્રસંઘની દરકાર પડશે તે સિવાયના વિશ્વમાં મુશ્કેલી અપકાવના અને રાજ્યો વચ્ચેના વાદાઓ નિવારવા રાષ્ટ્રસંઘની જરૂર પડશે. આથી રાષ્ટ્રસંઘના યુનિવર્સલની થયેલી જરૂર છે. ગયા રાષ્ટ્રસંઘમાં અંગ્રેજી અને ફ્રેન્ચોને મળ્યું પગે બાંધી લાઈ જે ચાલે ચી કરી હતી. રાષ્ટ્રસંઘ એ દરે અનિવાર્ય બની ગયો છે. સૈન્યના પીડનજવાગો નવું રાષ્ટ્રસંઘ કાચ ભવિષ્યમાં વધારો દિવ પણ જિનની મોટી ઉપર નાખવું રાષ્ટ્રસંઘને સત્ત્વ છે. ગયા મહાયુદ્ધમાં જર્મની ૫ સેપી એના રોજ રાષ્ટ્રસંઘ નીચે મુજબ વિચારી રાજ્યોને વલિવટ માટે (on mandate) સોંપ્યા હતા. એ રાજ્યો એનાં પાલિક થઈ ગયાં છે.

(૧) કાન્સને (અ) જેબીશન, (બ) સિરિયા, (ક) ટાંચાનેકોનો ભાગ અને (દ) કેમેરોન આપ્યાં હતાં. પહેલાં અને બીજા માટે આરો ૨૫૧ મત હાથે છે.

(૨) જિલનને (અ) પોરટુગલ, (બ) ફ્રાન્સેજોર્જીઆ, (ક) કેમેરો, (દ) કેમેરો, (ઈ) ટાંચાનેકો (ક) નાનુ સોપાના હતા.

(૩) બેલ્જિયમને આફ્રિકાના આલિયુ રવાન્ડા-ઉરુગ્વે સોપાના હતા.

(૪) દક્ષિણ આફ્રિકાને સાઉથ વેસ્ટ આફ્રિકા મળ્યું હતું.

(૫) ન્યુઝીલેન્ડને સમોઆ આપ્યું હતું.

(૬) ભાવને ગેરિઆના કેરેબિન, ચાટ અને માર્શલ ટાપુઓ મળ્યાં હતા. હમણાં એમાંના કેટલાક અમેરિકાને સોંપી લીધાં છે.

રાષ્ટ્રીય આવક અને મૂડી : આ આપકા બીજા વિશ્વયુદ્ધ પહેલાના છે. વિશ્વયુદ્ધમાં તે આ દોહલનો સારો ભાગ ભરત થઈ જઈ જગતના અમેરિકા સૌથી ધનવાન છે બીજો નજરે આવે છે.

દેશ	વાર્ષિક આવક	મૂડી
૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧,૨૨૭ લાખ	૨,૦૫૩
૨ બ્રિટન	૧૩૦ "	૧,૨૧૮
૩ ફ્રાન્સ	૪૬૧ "	૧,૦૬૨
૪ ભાવન	૬૫૩ "	૨૭૧
૫ જિરિસ દિવ	૨,૭૧૭ "	૮૨

દેશ	વાર્ષિક આવક	મૂડી
૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧,૨૨૭ લાખ	૨,૦૫૩
૨ બ્રિટન	૧૩૦ "	૧,૨૧૮
૩ ફ્રાન્સ	૪૬૧ "	૧,૦૬૨
૪ ભાવન	૬૫૩ "	૨૭૧
૫ જિરિસ દિવ	૨,૭૧૭ "	૮૨

દેશ	વાર્ષિક આવક	મૂડી
૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧,૨૨૭ લાખ	૨,૦૫૩
૨ બ્રિટન	૧૩૦ "	૧,૨૧૮
૩ ફ્રાન્સ	૪૬૧ "	૧,૦૬૨
૪ ભાવન	૬૫૩ "	૨૭૧
૫ જિરિસ દિવ	૨,૭૧૭ "	૮૨

દેશ	વાર્ષિક આવક	મૂડી
૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧,૨૨૭ લાખ	૨,૦૫૩
૨ બ્રિટન	૧૩૦ "	૧,૨૧૮
૩ ફ્રાન્સ	૪૬૧ "	૧,૦૬૨
૪ ભાવન	૬૫૩ "	૨૭૧
૫ જિરિસ દિવ	૨,૭૧૭ "	૮૨

દેશ	વાર્ષિક આવક	મૂડી
૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧,૨૨૭ લાખ	૨,૦૫૩
૨ બ્રિટન	૧૩૦ "	૧,૨૧૮
૩ ફ્રાન્સ	૪૬૧ "	૧,૦૬૨
૪ ભાવન	૬૫૩ "	૨૭૧
૫ જિરિસ દિવ	૨,૭૧૭ "	૮૨

દેશ	વાર્ષિક આવક	મૂડી
૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧,૨૨૭ લાખ	૨,૦૫૩
૨ બ્રિટન	૧૩૦ "	૧,૨૧૮
૩ ફ્રાન્સ	૪૬૧ "	૧,૦૬૨
૪ ભાવન	૬૫૩ "	૨૭૧
૫ જિરિસ દિવ	૨,૭૧૭ "	૮૨

રાષ્ટ્રોના સૈનિક ખર્ચની સરખામણી—યુદ્ધ

પટેલા સેન્યોના રાષ્ટ્રોના ખર્ચ પાતાની આવકના પ્રમાણમાં કેટલાક ટકા હતા, પરંતુ યુદ્ધને ધીરે એમાં ઘસ પડેલ મનો હવારો. ઘણા છે બ્રિટન દરરોજ ૨૦ કરોડ રૂપિયા, યુ. સ્ટેટ્સ દરરોજ ૧ અબજ રૂપિયા, જર્મની દરરોજ ૨૦ કરોડ રૂપિયા, રશિયા ૪૦ કરોડ રૂપિયા, જાપાન સાત કરોડ રૂપિયા, હિંદ દરરોજ બીસ કરોડ રૂપિયા આ મહાન યુદ્ધ પાછળ ખર્ચ છે. યુદ્ધ પટેલાના ખર્ચ ૧૯૩૮-૩૯ માં નીચે પ્રમાણે હતા-

બ્રિટન	કુલ મહેસુલના	૧૪ ટકા
ઈટાલી	"	૧૦ ટકા
જાપાન	"	૧૦૧ ટકા
જાનસ	"	૧૦ ટકા
જર્મની	"	૧૫ ટકા
હિંદુસ્તાન	"	૪૨ ટકા

રાષ્ટ્રોનાં લડાયક સેન્યો : રાષ્ટ્રો સાધારણ

રાત્ર સેન્યો નિમાર છે. યુદ્ધ પટેલા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું સૈન્ય પશ્ચિમ લાખ નેટવું હતું જર્મનીનું પણ ચારેક લાખ. નેટવું અને સૈન્યનું જ લાખ નેટવું હતું હમણાં યુદ્ધને ધીરે આ સેન્યો બહુ જ વધી ગયાં છે. આખી પ્રલના કુલ સુવાનો અને આયેટોને યુદ્ધના કાખમાં ફરિયાદના રોકાયા છે હમણાં યુદ્ધ માટે રોકાયેલાં સેન્યોનું માત્ર સંયોગે ઉપરથી અવગણન મૂકાયું છે, ચોક્કસ સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. ઉપરથી રશિયા સેન્યો જલ્દી સાધે જાયલાં છે

દેશ	૧૯૪૨ નાં નવેંબર સુધી	૧૯૪૪ના સપ્ટેમ્બરે અવગણે
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય	૪૦,૦૦,૦૦૦	૧૦,૦૦,૦૦,૦૦
જર્મની	૬૦,૦૦,૦૦૦	૭૦,૦૦,૦૦૦
ઈટાલી	૪૫ ૧૩,૦૩૩	૫,૦૦,૦૦૦
જાપાન	૩૨,૧૬,૦૦૦	૬૦,૦૦,૦૦૦
સોવિયેટ રશિયા	૧,૭૧,૫૦,૦૦૦	૧,૫૦,૦૦,૦૦૦
યુ. સ્ટેટ્સ(અમેરિકા)	૧૬,૨૧,૧૮૨	૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

રાષ્ટ્રોનું ચલણી નાણું : જુદા જુદા દેશોમાં

જુદાં જુદાં ચલણો છે ઘણાખરા દેશોમાં નોટનું ચલણ મોટા પ્રમાણમાં રાખ્યું ની આદિ ઉપર પ્રયત્નશું હોય છે. ઘણાંખરા રાષ્ટ્રોએ શોનનું ચલણ માત્ર નામનું જ રાખ્યું છે ચાંદી અને નીકલ તેમ જ તાંબુ વધારે પ્રમાણમાં ચલણમાં વપરાય છે ફરેક રાજ્ય ચલણમાંથી ઠીક ઠીક નેદા મેળવી રહ્યું છે આ ચલણોમાં વિશ્વયુદ્ધને ધીરે પરપર હુંદિયામણની સંખ્યા એકાદ બન્યા છે, એટલે પરપરના લાભો અને કિંમત અચોક્કસ થયાં છે તેમ યુદ્ધને ધીરે કામળીયા-નોટનું ચલણ તો રાજ્યોમાં બહુ વધી ગયું છે.

દેશ	સિલ્કો
એલિસિનીઆ	તાંબરી
આલ્બેનિયા	કોન્ક
આર્મેનિયા	પેસો
એસ્ટોનિયા	પૅંડ, સિલ્વિય
એથિયપિયા	બેતા
બાલ્કાનિયા	દોલોવિયેનો
બ્રાઝિલ	નિલરીય
બુલ્ગેરિયા	લેવો

• હેસ	સિલ્કો
દેનેક	ડાલર
નીલી	પેસો
ચીન	ડાલર
કોલોમ્બિયા	પેસો
એકાદોલોવોઆ	કોન
દેન્માર્ક	કોન
ઇકવાડોર	સુકર
ઇન્ડિયા	પૅંડ
ઈરેનિયા	કુન
ઈન્ડોનેસ	માક
જાનસ	જાનક
ઈન્ડોચીન	પિપાસટ
જર્મની	રિશમાક
ગ્રીસ	ડ્રાકમા
ગ્વાટેમાલા	કવેટજલ
હાઈટી	સુક
હાન્ડુરાસ	સેન્ટુરા
હંગેરી	પેસો
હિંદ	રૂપિયા
પોર્ચુગલ	પેસો
રુમાન	રિશમાક
રુસ	રોબ.
પાલેસ્ટાઈન	અડાદી
પાર્કુમલ	એરકયુટો
રમાનિયા	લી
સાલ્વડોર	ટાલોન
સિયામ	બેક
સ્પેન	પેસેટા
સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	ફ્રાન્ક
ટર્કી	લીઆ
યુ. સ્ટેટ્સ	ડાલર
યુગોસ્લાવિયા	ડિનાર
યુગોસ્લાવિયા	લીરા
ચેક	ચેક
ચેકોસ્લોવાકિયા	ગોલ્ડર
ચેકોસ્લોવાકિયા	લાટ
ચેકોસ્લોવાકિયા	સિલ્વિય
ચેકોસ્લોવાકિયા	પેસો
ચેકોસ્લોવાકિયા	સિલ્વિય
ચેકોસ્લોવાકિયા	ટાલોઆ
ચેકોસ્લોવાકિયા	કોન
ચેકોસ્લોવાકિયા	બાલ્કાન
ચેકોસ્લોવાકિયા	પેસો
ચેકોસ્લોવાકિયા	રૂબલ
ચેકોસ્લોવાકિયા	બેલિયર
ચેકોસ્લોવાકિયા	ડિનાર
ચેકોસ્લોવાકિયા	ડાલર
ચેકોસ્લોવાકિયા	રિશમાક

રાષ્ટ્રોમાં રાજ્યપક્ષો : જુદાં જુદાં રાજ્યોમાં રાજ્યવાદી પક્ષો વિકાસ સાધીને રાજ્યસત્તા હાથમાં લેવા સક્તિમાન થાય છે. એ પ્રભાવથી રાજ્યોમાં આવા બળવાન પક્ષો હોય તે કલ્હાક રાજ્યોમાં રાજ્યવાદી પરિવર્તનો અને હત્યાઓ માટે કુપા પક્ષો પણ હોય છે. હિંદમાં કોમી ધોરણે કેટલાક પક્ષો બંધાયા છે.

હિંદના પક્ષો—કોંગ્રેસ એટલે મહાસત્તા, મુસ્લિમ લીગ, હિંદ મહાસત્તા, હિંદુમત્વાદી વિગરહોના પક્ષ, મન્દૂર પક્ષો, સામ્ય અને સમાજવાદિઓના પક્ષો ગ્રુપ્પ છે.

વફ્ફપક્ષ—ઈસ્લામનો દેશાભિમાની પક્ષ અગલુસ-પાશાએ સ્થાપ્યો હતો.

નાત્સી—હેર ટિટલરે સ્થાપેલો જર્મનીનો સમાજવાદી પક્ષ હાલ સત્તામાં છે.

ક્રિસિનિસ્ટ—પેલેરદાઇનમાં યાહુદિઓના સામાજ્યવાદીઓના પક્ષ.

ફ્રેમો મીન્ટોગ—આંગ્લો કાઈ રોકના નેતૃત્વ નીચેનો આ પક્ષ ડો. સુન થાત સેને થીનમાં સ્થાપ્યો હતો. હજી સત્તા એના હાથમાં છે, ભપાન સામે પણ એ લડે છે.

ચીનનો સામ્યવાદી પક્ષ—ફ્રેમો મીન્ટોગની સામે આ સામ્યવાદી પક્ષ ચીનમાં પોતાનો જુદો પ્રેરણ સ્થાપ્યો છે. ભપાન સામે એ પણ લડે છે.

ફેલેન્સફ્ટ પક્ષ—સ્પેનના સામ્યવાદી પક્ષનાં સેન્થોનો પરાજય કરીને જનરલ ફ્રાન્કોનો આ પક્ષ સત્તામાં આવ્યો છે.

ફેસિસ્ટ—ઈટાલીમાં સીનાર મુસોલિનીએ સ્થાપેલા આ મતના સાસનનો હવે અત અગ્રણ્ય છે. ઇટાલી સાથે રાજ્યોએ છતી લીધું છે.

કોમિન્ટર્ન—જગતના સામ્યવાદીઓનો આ પક્ષ હવે મો. સ્ટેલિન વિષેની નાખ્યો છે.

ફિયાનાફેલ—આથલેન્ટના વડા ડ. વેલેરાનો હિંદુમત્વાદી પક્ષ અથેલે સામે લારે દ્રેષ કરાવે છે.

કોન્ઝર્વેટિવપક્ષ—બ્રિટિશોનો મુખ્ય દેશભક્ત સાહીવાદી પક્ષ છે. પગલ પ્રભાવેને અગ્રી બ્રિટનને ધનવાન બનાવવાની એની નીતિ છે. સત્તાવાદી પક્ષ છે, એ પક્ષને ૧૮-૧૬ સદીમાં રોડી પક્ષ કહેના હતા.

લિબરલપક્ષ—બ્રિટનનો હદારમતવાદી સાહીવાદી પક્ષ હમણાં નબળો છે. એને ૧૮-૧૬ સદીમાં બીજાપક્ષ કહેના હતા.

મન્દૂરપક્ષ—કોન્ઝર્વેટિવ પક્ષી આ પક્ષ બ્રિટનમાં બનવાન છે. ફ્રેડ મુનિંગનો, સમાજવાદી સન્થોનો એ પક્ષ છે. એ સાહીવાદ તરફ ટકે છે.

રીપબ્લિકનપક્ષ—અમેરિકાના એ મોટા રાજ્યવાદી પક્ષોમાંના એ એક છે. આ બને પક્ષોમાંથી અમેરિકાનો પ્રેસિડેન્ટ ચૂંટાય છે.

એકોન્ટ્રિકપક્ષ—યુ. સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાનો બીજો મોટો રાજ્યપક્ષ. પ્રેસિડેન્ટ રૂઝવેલ્ટ આ પક્ષના છે. એનો અમેરિકા, યુરોપમાં પણ માથું મારે એવી ધમ્માધારાવે છે.

રૂપુ : આ કિંમતી માત્ર બીજી ધાતુઓ સાથે મળેલી ખાણોમાંથી મળે છે. ચાંદી અથવા રૂપુ વરેણાં અને સિકાઓના કામમાં ગ્રુપ્પચને વપરાય છે. સીસામાં મિશ્ર થઈ તરિકે એ પ્રાપ્ત થાય છે. ચાંદીની પેદાશ નીચે મુજબ થઈ હતી. દસ લાખ ઔંસમાં આંકડો છે.

દેશો	પેદાશ
કેનેડા	૧૮૨
પેરુ	૧૬૦
જર્મની	૧૩
જાપાન	૧૭
એશિયાના બાકીના દેશો	૨૮
યુ. સ્ટેટ્સ	૧૧.૮
ઈ. અમેરિકાના દેશો (બીજા)	૫૨
રશિયા	૫૦
બ્રહ્મરેશ	૧૭
મેક્સિકો	૭૫.૫
બોલિવિયા	૧૦.૫
યુરોપના બાકીના દેશો	૧૮
આફ્રિકા	૨૮

જગતની રૂપાની પેદાશ કુલ ૧૬૨૬માં ૨૬૧.૫, ૧૯૩૩માં ૨૧૬.૭, ૧૯૩૪માં ૧૮૧.૫, ૧૯૩૫માં ૨૧૪.૪ અને ૧૯૩૬માં ૨૫૦.૮ દસ લાખ ઔંસની થઈ હતી.

અમેરિકાએ અદ્યતન અગ્રણ્ય ડોલરની કિંમતરૂં સોનું પોતાના ખજાનામાં સંગ્રહ કર્યું છે. જગતના સોનાના જથ્થાનો મોટો ભાગ એટલે ૭૦ ટકા ભાગ અમેરિકા પાસે છે. તેમ જ ચાંદી પણ યુ. સ્ટેટ્સે ૧૯૩૫ના પીટમેન એક્ટ મુજબ ખરીદવા મંજૂરી હતી. અમેરિકન સરકારે પાછળથી ભાવ વધાર્યો હતો. આથી ચાંદીનો મોટો જથ્થો અમેરિકન સરકારે એગ્રો કર્યો છે. યુદ્ધને લીધે હિંદમાં ચાંદીની આયાત થતી નથી. એટલે ભાવો વધી ૧૦૦ ટોલાના ૩. ૧૪૦ થયા હતા, હમણાં (૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરમાં) ચાંદીના ભાવ ૧૧૨ છે. ચાંદીના ભાવોમાં વારંવાર એકાદ ફેરફાર થવાથી સોનાની પેઠે એમાં સ્થિરતા નથી. આથી અગ્રણ્ય ધોરણે સોના ઉપર બાંધે સકાય તેમ રૂપા ઉપર નાંખાઈ નથી. હિંદી સરકારને રૂપાની રૂપિયાના સીકાઓ માટે પ્રોત્સાહન રૂપ રાખવું પડે છે.

રૂમાનિયા : યુરોપમાં આ બાદક-સ રાજ્યોમાં ગણાય છે. યુરોપના દક્ષિણમાં એ પ્રેરણ આવેલો છે. ઠાનુપ નદીના ઉચ્ચના ભાગમાં એ આવેલ છે. રૂમાનિયાનું સેવાંત ૧,૨૨,૨૮૨ ચો. માઇલનું છે પણ એસ્ટરોનીઆ પ્રાંત રશિયા અને ત્રાન્સિલ્વાનીઆ પ્રાંત હંગેરીએ લઈ લીધાથી એમાં ૩૫,૦૦૦ ચો. માઇલ થયેલા છે. આ મહાપ્રદેશમાં રૂમાનિયા જર્મનીનું સહકારી હતું. હવે રશિયા સાથે એમાં જર્મની અને હંગેરી સામે લડે છે એનો રાજ્ય કલેશ છે. પાવલિન્ટની રાઇવર નીચે સાસન આવે છે. રૂમાનિયાની વસતી ૧,૮૭,૬૧,૧૪૫ની છે, પાંડ ઉપલા એ પ્રતિબી ૧૦ લાખની વસતી વાક કરવાની છે. ગ્રુપ્પ શહેર બુકારેસ્ટની વસતી ૧૫ લાખની છે, રૂમાનિયાની વસતી મોટો ભાગ ખ્રિસ્ત ઓર્થોડોક્સ સંપ્રદાયને માને છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત છે, પ્રમતો સારા બાળ અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે- ૨૧ લાખ વિદ્યાર્થીઓ પ્રાથમિક શિક્ષણને લાભ લેતા હતા. આર વિશ્વવિદ્યાલયો રૂમાનિયામાં છે. રૂમાનિયામાં મેનિક શિક્ષણ ફરજિયાત છે. આથી એ વીરોક લાખ માણસો સૈન્ય ભેગું કરી શકે છે, પરંતુ આધુનિક યુદ્ધમાં સાધનો વિમાનો રણગાડીઓના કારખાનાં એની પાસે ધોરા છે.

રેડીઓ: ગવિશ્વભો માકોનીએ બિનતારી મદદથી મોકલવાનાં ચત્રો શોધ્યાં. તે ઉપરથી રેડીઓની શોધ થઈ છે. હવે તે આ રેડીઓ એ એક જગત થઈ પડી છે. વેપારી જનના આશો, યુદ્ધના ખજારો, સંગીત, નાટકો, ગવનનો રેડીઓ કારા સંચાલના મતે છે. રેશ પરદેશોના સમાચારો પણ સંભાળ છે. આખા જગતનો સંબંધ પરસ્પર રેડીઓ કારા બંધાયો છે. રેડીઓમાં દર વખતે બહુ જ મુશ્કાળ થાય છે, આથી હવે અમેરિકાના સરકારી રેડીઓમાં સંભળી શકાય છે. વેપાર, ઉદ્યોગ, શૈક્ષિક કાર્યો, મેળ, આનંદ આ સર્વેને માટે રેડીઓ ખૂબ ઉપયોગી પણ આપણા દેશમાં એ બનના નથી. હિંદમાં તે એ રેડીઓ બને સંસ્કૃતિવર્ધક હશે, પણ સાથે જગત હિંદની મર્યાદા પૂર્ણ થવારે છે. દર વારે લાખો રૂપિયા હિંદ રેડીઓ પાછળ ખર્ચે છે. હિંદમાં એ ઉદ્યોગ હજી શરૂ થાય તેમ થિલેના નથી. હિંદી સરકારે મુંબઈ, દિલ્લી, કલકત્તા, પેશાવર, રાવલપીંડી, લખનૌ, લાહોર, મદ્રાસ, નીચીનાપથી, કાનપુર જેવે કેન્દ્રો રેડીઓ-સ્ટેશનો સ્થાપ્યાં છે. અહીંથી જગત, સંગીત, નાટકોના અને ખબર લાલેના વિશ્વજીક પ્રવાહો આખા હિંદમાં ફેલાય છે. હમણાં હિંદમાં બે લાખ જેટલાં રેડીઓ વાપનારાં હશે. એમને દર વારે ૧૨ રૂપિયા લાયસન્સ ફી સરકારને આપવી પડે છે. સરકાર દર વારે એની પાછળ કાં ભરાનારોએની સારી રકમ ખર્ચે છે. ભવિષ્યમાં રેડીઓને મોટી વિકાસ થવાનો છે. રેડીઓનું ચંદ્ર વાપરનાર પાસેથી સ્વચ્છતા અને સંભાળની આજ્ઞા રાખે છે. હિંદમાં રેડીઓનું મુખ્ય મથક દિલ્લી છે હિંદમાં રેડીઓ બનના હોય તે કેડું સારું ?

રેલ્વે : હિંદમાં રેલ્વે ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં મુંબઈથી કમ્બાલુ વચ્ચે ૩૩ માઇલમાં શરૂઆતમાં બંધાઈ હતી. ઈ. સ. ૧૮૫૬ મુખીમાં વિશાલપત્રી આઠ કંપનીઓએ પાંચ હજાર માઇલની રેલ્વે હિંદમાં બાંધી હતી. આ કંપનીઓને કારભાર ચોક્કસ નહોતો. હિંદી સરકારે પાંચ ટકા બ્યાનની ભાગીદારી આપી હતી. આ કંપનીઓના અવરજવ વલિવટ નીચે ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં ૧,૧૨૮ માઇલની રેલ્વે શુદ્ધી પ્રકાશ હતી. હિંદી સરકારે ૫૯,૨૭૫ માઇલની રેલ્વે બાંધી હતી. રજવાડાઓને પણ બાંધવાનો હક બજાવ્યો હતો, તેમ પાછળથી છાંદા બોર્ડને પણ નાની રેલ્વેઓ બાંધવાનો હક આપાયો. ૧૯૩૬ મુખીમાં રેલ્વેઓને વિકાસ થઈ કુલ ૪૩,૧૧૮ માઇલની રેલ્વે હિંદમાં બાંધવામાં આવી છે. આમાં ૩૧,૭૮૩ માઇલની સરકારે વલિવટ નીચે હતી. યુદ્ધના કારણે કેટલીક રેલ્વેના પાટા બીન રેલો ખાતે મૂકવા પડ્યા છે. હમણાં ૪૧,૬૫૨ માઇલની રેલ્વે હિંદમાં છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ પહેલાં રેલ્વેઓમાંથી હિંદી સરકારને નફો મળતો નહોતો, પણ ઘણી વખત ખોટ ફેવી પડતી હતી. રેલ્વે ત્રણ ધોરણે બંધાઈ હતી. (૧) વેપારી રેલ્વે-દેશના કુનાર ઉલો-

ગના વિકાસ માટે અને મેટ્રોપોલિટનમાં પેદા થતા પાકા માલની અપના હિંદની અંદર વધારવાના ઉદ્દેશથી બંધાઈ હતી. આ રેલ્વેમાંથી નફો મળવાનો ઉદ્દેશ પણ સાથે હતો. (૨) રક્ષણાત્મક રેલ્વે-હિંદના કે ભાગોમાં કુકાળને ખોરાકની અછત હોય તે ભાગોમાં આના પહોંચાડવાના ખ્યાલથી બાંધવામાં આવી. (૩) યુદ્ધ વિષયક રેલ્વે-હિંદના સરહદ પ્રાંતના પ્રદેશો ઉપર જલદી સૈન્ય પહોંચાડવાના ધ્યેયથી બંધાયેલી રેલ્વે. આ રેલ્વે નફો આપતી નથી.

૧૯૦૪-૦૮ માં રેલ્વેઓ ૧૧ વર્ષે ૨૫ થી ૩ કરોડનો નફો સરકારને આપતી હતી ૧૯૦૮-૦૯ માં કુકાળ અને આર્થિક તકલીફોને લીધે બે કરોડ રૂપિયાની નુકસાની થઈ હતી. ૫મી ફાઇ વર્ષે ઓછાવતી નફો રહેતો હતો. ૧૯૧૬-૨૦ માં રેલ્વેનો નફો ૧ કરોડ પૈસાનો થયો. બીજે વર્ષે ૩૮ લાખ પૈસાનો નફો થયો હતો, ૧૯૨૪-૨૫ થી રીકર્ડે ૬૬ લાખના આનુ હતું. તેમ વધારાની રકમ સરકારી ખર્ચામાં જતી હતી. ૧૯૩૧-૩૨ મુખી દર વર્ષે ૩૬ લાખ પૈસાથી તે ૬૫ લાખ પૈસા મુખી નફો રીકર્ડે ૬૬ લાખથી નાણાં ઉપાડી રેલ્વેનો ખર્ચ પૂરો કરવામાં આવ્યો. ૧૯૩૮ થી રેલ્વે મોટો નફો આપવા માંડી. હમણાં યુદ્ધને લીધે રેલ્વે મોટો નફો આપે છે, પરંતુ સૈન્યખાતાના ખર્ચે ઉતારીને મોટો નફો મળે છે. તે પાછું સૈન્ય લઈ લે છે.

૧૯૦૫ થી રેલ્વે બોર્ડની રચના થઈ. ૧૯૦૮ માં રેલ્વે બોર્ડના પ્રમુખને વિશાળ સત્તા આપવામાં આવી. રેલ્વે બોર્ડમાં હિંદીઓને માટે અવકાશ નહોતો. હવે એકાદને નીમી છે. હજી ઘણીખરી રેલ્વેઓના એજન્ટા મુશ્કેલીઓ ન હોય છે. રેલ્વે બોર્ડે સરકારી રેલ્વેનો કુલ વલિવટ કરે છે. કંપનીના વલિવટની રેલ્વે ઉપર દેખરેખ રાખે છે. રેલ્વેઓનું બંધાણ આર્થિકનીતિ, નૂર, મોટા અધિકારીઓની નિમણૂકો, ખર્ચ, પેલસ, વલિવટ, ખરીદી, નવી રેલ્વેની નીતિ આ સર્વે રેલ્વે બોર્ડની દેખરેખ નીચે ચાલે છે. હમણાં વાઈસરોયની કાઉન્સિલને એક હવચ્ચાધિકારી મુશ્કેલીય સત્તા એ રેલ્વે બોર્ડના પ્રમુખ છે. થીફ કમિસરના ડાયમંડ પણ સ્વતંત્ર સત્તા છે. રેલ્વે બોર્ડના ૫ ડિરેક્ટરો, ૫ ટેમ્પુરી ડિરેક્ટરો, સેક્રેટરી અને એસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી છે. રેલ્વે બોર્ડનો થીફ કન્ટ્રોલર સર્વે રેલ્વેના હિસાબી ખાતાનો વડો છે. બોર્ડીટ પણ એનું જ ખાતું કરે છે. રેલ્વે બોર્ડને બનાવ બનેલથી ભૂકા પાડવામાં આનું છે કુલ નફામાંથી ૫મી ઉપર એક ટકારી રકમ હિંદી સરકારને આપવાની છે, ૩ કરોડ ઉપર નફો થાય તેના મુલાગ રીકર્ડમાં લઈ જવાય છે.

કેટલીક રેલ્વેઓએ પાતાની લાખોનાં વિશ્વજીક રેલ્વેઓ છે. મુંબઈથી થાણા મુશ્કેલી રેલ્વેને માટે તાતા કંપની બાંધવિ-દ્યુતીમાં પૂરી પાડે છે. બ્રાડગેજ એટલે પા કીટ પહોળા રેલ્વે ૨૧,૧૬૬.૨૨ માઇલની. મીટર એટલે ૩ કીટ ૩૩ ઈંચ મધ્યમગેજ ૧૭,૭૩૭.૭૮ માઇલની છે. નેરોગેજ-એટલે ૨ થી ૨૫ કીટ પહોળાઈની રેલ્વે ૪,૫૫૮.૪૮ માઇલની છે, પણ આ વિષયકમાં એમાં રેફર થયો છે. હવે બ્રાડગેજ પસંદ કરાય છે.

રેલ્વે જેટ કમિટી રેલ્વેના માલના નુર સંબંધી ફરિયાદો સાંભળીને નિર્ણય આપે છે. રેલ્વેને દર વર્ષે ૬૦ લાખ ટન કોલસાની જરૂર પડે છે. તેમાંથી ૩૦ લાખ ટન કોલસો પાતાની માલિકીની ખાણોમાંથી મેળવે છે. બાકીના ૩૦ લાખ ટન કોલસા ખા

ખાણો પાસેથી જ વરો ખરીદાય છે. હિંદી રેલ્વેમાં ઉપર ૧૬૩૫-૩૬ માં કુલ ૭,૧૨,૩૪૪ પગારદાર નોકરો હતા. એન્જી, યોફ એન્જિનિયરો, યીફ મેનેજરો, યીફ કન્ટ્રોલરો એવા મોટા અધિકારો ખર્ચા મુખી કુરોપિયનોને આપવામાં આવે છે. સુલભતાને માટે ૨૫ ટકા અને એન્જી ઇન્જિનરો માટે વ્યાહ ૬૬ નામ્યાનો રીકર્ડ રખાય છે. હિંદી રેલ્વેએ પોતપોતાના પ્રેરણા સલાહકાર કમિશીઓ નીમી છે વર્ષમાં એકાદ બે વખત એ મને છે.

હિંદી રેલ્વે ઉપર હવે રેલ્વે આવેલિયોના કાબૂ છે હિંદી પારાસભાને કાબૂ નથી. ઉપરની કુલ સત્તા હાંકના બેઠેના હિંદી વગીરના હાથમાં છે. હિંદી રેલ્વે મોટું વેપારી ખાત છે. એની ઘર વર્ષની પેદાશ એક અબજ રૂપિયા જેટલી મોટી થાય છે. હિંદી રેલ્વેએ મેડરખસની હરીફામાંથી જયવા પાતાની મોટા બસો વધે છેકાણે રાખી છે. હિંદી રેલ્વેમાં ૧૯૪૧ માં કુલ ૭,૩૦,૪૩૬ પગારદાર માણસો હતા તેમના પગારના ૩૪.૩૬ કરોડ રૂપિયા ચૂકવાયા હતા. ૧૯૪૧-૪૨ પહેલાં નવ માસ રાશિયાન સેન્યને માટે બે હબર ખાસ ટ્રેનો કોલાવાઈ હતી. એમાં પણ અપાન સામેના યુદ્ધથી વધારી થયે છે હવે ખાનગી યુસાઈઓ કોઈ કરા માટે ખૂબ ધેરથી ચાલે છે. ૧૯૪૦-૪૧માં રેલ્વેએ ૧,૭૭૦ લાખ ટોનિયો અને ૬૩૦ લાખ ટન માલ ઉપાડી ગઇ હતી. રેલ્વેનાં કારખાનાંઓમાં હમણાં યુદ્ધની સામગ્રીઓ ખર્ચા છે. તેમાં સાઈક હબર માણસો કામ કરે છે. હિંદી રેલ્વે એન્જિનો બનાવવાની ગોઠવણી થાય છે.

હિંદી મુખ્ય રેલ્વેઓ નીચે સુખ બે:

૧ આસામ-ખગાળ રેલ્વે—આ રેલ્વે ચટગામ અને આસામ વચ્ચે છે. એના માઈલ ૧,૩૦૧.૫૧ છે એનું ખર્ચ ૨૪ કરોડ રૂપિયા અને પેદાશ રૂાા લાખ રૂપિયા છે.

૨ ખગાળ અને નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે—આ રેલ્વેના મૂળ કોન્ક્રેટ ૧૮૮૨ માં થયો. ૧૯૬૦ માં આ રેલ્વેએ નિરૂત્તર રેલ્વે લઈ લીધી. ૧૯૪૩ માં હિંદી સરકારે આ રેલ્વે લઈ લીધી છે. આ રેલ્વે ૨,૧૧૦.૨૦ માઈલમાં પથારીથી છે. મંગા નદીની ઉત્તરે આવેલ ત્રિકારના પ્રદેશમાં અને બનારસ અને નેપાળની સરહદ વચ્ચે આવેલ સંયુક્ત પ્રાંતના પૂર્વ ભાગમાં તથા પશ્ચિમ ભાગમાં છે. રાણપુર અને કાનપુરમાં મુખી ભય છે ત્યાં તે રેલિવેખંડ કુખાઈને રેલ્વેને મળે છે.

૩ ખગાળ-નાગપુર રેલ્વે—આ રેલ્વે હાવરાથી શરૂ થઈ મદ્રાસ ઇલાકાના ઉત્તરમાં આવેલ ત્રિગામપુર મુખી ભય છે. રેલ્વેના અંતરના ભાગમાં, મધ્ય પ્રાંતના પૂર્વ ત્રિગામથી પશ્ચિમમાં કટની તથા નાગપુર મુખી ભય છે ત્યાં તે છ. આઈ. પી. રેલ્વેને મળે છે. તેના માઈલ ૩,૩૬૨.૮૯ છે તેમાં ૭૮ કરોડ રૂપિયાની મૂડી ખર્ચા છે તેની પેદાશ રૂાા કરોડ રૂપિયા છે આ રોને આ રેલ્વે કચાસા અને મુંગલ વચ્ચે ટૂંકામાં ટૂંકા સંક્રમ બને છે. એની રાજ્યાન ૧૮૮૦ માં થઈ છે. તે હિંદી ઉપરોડી ખતીજ લાઈન છે.

૪ બોમ્બે-ખરોડા (મી. પી. એન્ડ સી. આઈ.)—આ રેલ્વે મુંબઈ ને ગુજરાત, રાજપુતાના અને સિંધી સાથે એકાનો મુખ્ય લાઈન છે. આમથી ડું ૧૮૫૫ માં રાશિયર થઈ હતી. ૧૯૦૪ માં હિંદી વચ્ચે તેની સંક્રમ ખરીદી લીધી અને ૧૯૦૧ મુખે તેની નાવના નવી કંપનીએ કરી. ૧૯૪૨ માં ૧,૧૬,૮૫,૫૮૧ પૌંડની કિંમતે સરકારે ખરીદી લીધી. માઈલ ૩,૬૧૩.૩૦ મુખે પી ૭૩૩૩ કરોડની છે. પેદાશ પંચ કરોડ રૂપિયાની છે

૫ ઇસ્ટર્ન બંગાળ રેલ્વે—આ રેલ્વે કલકત્તાથી હાન્નિહાઈ મુખી છે તેના માઈલ ૨,૦૦૬.૫૫ છે અને તેમાં ૫૧૩૩ કરોડની મૂડી રોકાયેલી છે તેની પેદાશ ૭૬ લાખ છે અને તેના વહીવટ સરકાર કરે છે.

૬ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે—મૂળ કંપની ૧૮૪૬ માં રાશિયર કરવામાં આવી હતી. ૧૮૭૬ માં રાશિયે તે ખરીદી લીધી, પણ ૧૯૨૪ મુખી કંપનીએ તેના વહીવટ ચલાવ્યો. આ રેલ્વે જગનના અતિ કુશલ્ય એની પ્રદેશમાં થયને ભય છે, એટલું જ નહિ પણ તે અતિ ગીય વસતિવાળા પ્રદેશમાં થયને ભય છે ઉપરાંત સંયુક્ત અને બિહાર પ્રાંતનાં ઐતોગિક શહેરો પાસેથી પસાર થાય છે. આ રેલ્વેની મુખ્ય લાઈન મંગાના નમ્બા કાંઠા પર હાવરાથી મોગવસરાઈ પશ્ચિમે ભય છે, તથા મંગાના બન્ને કાંઠા પર મોગવસરાઈથી સિંધી તથા સરદારપુર ભય છે. કલિસ-પશ્ચિમ બાજુએ તે નૈની, કાનપુર અને આંધ્રા ખાને છ. આઈ. પી. રેલ્વે સાથે એકાય છે. તેની પેદાશ ૬૩ કરોડ રૂપિયા છે. માઈલ ૪,૩૬૧.૨૩ છે અને ખર્ચ ૧૩૩ અબજ કરાઈ છે. ઉત્તર હિંદને તે પશ્ચિમ કાંઠા સાથે જોડે છે.

૭ છ. આઈ. પી. રેલ્વે—છ આઈ. પી. તથા ઇન્ડિયન બિરોન્ડ એમ બે કંપનીઓ મૂળ હતી તે બન્ને એકાઈ ગઇ અને ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં રાશિયે તે ખરીદી લીધી. ૧૯૨૫ મુખી કંપની તેના વહીવટ ચલાવતી હતી ત્યાર પછી રાશિયે આ કામ ઉપાડી લીધું. તેની મુખ્ય લાઈને મુંગલથી ઉત્તર અને પૂર્વમાં ભય છે. એક મધ્ય પ્રાંત તથા મધ્ય હિંદમાં થયને આંધ્રા અને કલિહી ભય છે બીજી બીજી (હાવરા), નૈની (અલ્હાબાદ) અને નાગપુર મુખી ભય છે, નાંધી એમ. એસ. એચ. રેલ્વે મદ્રાસ મુખી ભય છે તેના માઈલ ૨,૭૨૦.૧૬ છે, મૂડી ખર્ચ ૨૪૫ અબજ થઈ છે અને તેની પેદાશ ૩૩ કરોડ જેટલી છે.

૮ મદ્રાસ એન્ડ રાશિયન મરાઠા રેલ્વે—નદી મદ્રાસ કંપની ૧૮૫૨ માં રાશિયર થઈ હતી, પણ રાશિયે તે ખરીદીને સર્પની મરાઠા રેલ્વે સાથે ભેડી લીધી. અત્યારની સંયુક્ત લાઈન ૧૯૦૮ માં અસ્તિત્વમાં આવી, ત્યારથી અત્યાર મુખી તેની અભિધી રાશિયની છે, પણ અચરથા તે ખાનગી કંપની જ કરે છે. તેની પેદાશ રા કરોડની છે. મૂડી ૧૩૩ કરોડ જેટલી ખર્ચા છે. આ લાઈન મદ્રાસ ઇલાકાના મધ્ય તથા ઉત્તર ત્રિગામમાં તથા મુંગલ ઇલાકાના દક્ષિણ પ્રાંતમાં ભય છે.

૯ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે—એ સરકારના વહીવટ નીચે છે. આ લાઈન એ હિંદી મોટામાં મોટી રેલ્વે લાઈન છે. તે સંયુક્તપૂરે રાશિયની માધિયાની અને નવરથા ટેકાડે તે પંજાબ, સરહદ પ્રાંત, સિંધ અને બાજુચિરાન કરી વને છે. આ પ્રદેશ ખૂબ મોટો છે અને રાજ્યાધી વસાહતોના વિચારના પરિણામે તેમાં અસ્પૃશ્ય પ્રમતિ થઈ છે તેના માઈલ ૧,૬૪૬.૬૦ છે તેમાં ૧૧૨ કરોડ જેટલી મૂડી ખર્ચા છે અને પેદાશ રૂાા કરોડ છે.

૧૦ સાકિથ ઇન્ડિયન રેલ્વે—૧૮૯૧ માં સરકારે આ લાઈન ખરીદી લીધી. તે પહેલાં તેમાં બન્ને મુડી મુડી કંપનીઓ હતી. મેંજરો અને મદ્રાસથી કોમોરિન બાંધે (વારવોર તથા કોમોરિન રેલ્વે રાશિય મુડી) મુખીના કિંમત

વસિયુ લાગતાં તે ફરી વળે છે. તેના માધ્યમે ૨૫૩,૧૧૮ જે. તેમાં ૪૩૫ કરોડ એટલો મૂકી અર્થાથ ૭ અને તેની પેઠા ૧૮૪ લાખની છે.

૧૧ નિઝામ સ્ટેટ રેલ્વે—આ રેલ્વેની બંધવરયા સરકારનાં જુદી રીતે કાવામાં આવતી હતી, પરંતુ ૧૮૩૩ માં સરકારે યથે કંપનીએ રાજ્યની બાંહેધરી હેઠળ તેની અવરયા લીધી હતી, પરંતુ ૧૯૩૦ માં આ રેલ્વે તાલકાર નિઝામ સરકારના હાથમાં આવી.

૧૨ ઝેલેયુર સ્ટેટ રેલ્વે—ઝેલેયુર સરકારની માલિકીની આ રેલ્વે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૧-૮૨ બેંગલોરથી ઝેલેયુર મુખીની લાઇન બાંધવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ યથેક વિસ્તારથી રાજ્યના મુખ્યપરા પ્રદેશોમાં રેલ્વે ફરી વળી છે.

૧૩ ભેંડપુર રેલ્વે—રાજ્યની માલિકીની પ્રથમ વર્તની નહ રેલ્વે માટેની આ એક રેલ્વે છે. આ રેલ્વે ૧૮૮૨માં મુખી મુખવામાં આવી. રાજપુતાનાના અવરજવરની આ મુખ્ય લાઇન છે.

૧૪ લોકલ ઈસ્ટ અને **આનગી કંપનીઓ** દ્વારા અનેક નાની રેલ્વેઓ બંધવામાં આવી છે. તે સિવાય પોર્ટ ક્રેસ્ટની પશ્ચિમી રેલ્વેનો લાખમાં આવી છે. આ બધી રેલ્વેઓ પર રેલ્વે ઈસ્ટ દેખરેક રાખે છે.

૧૫ સરહદની અને મિલિટરી ઉત્તેજનથી બાધિત રેલ્વેઓમાં હિંદી સરકારને ૬૨ વરસ બે કરોડ રૂપિયાની ખર્ચ છે.

રેલ્વેની કેટલીક બાબતો જેવી હકીકતો :

હિંદી રેલ્વે—૧૯૩૬-૪૦ માં ૮,૫૨,૫૬,૭૪,૦૦૦ અને ૧૯૪૦ માં ૮,૫૩,૭૨,૦૦,૦૦૦ રૂપિયાની મૂકી રેકાર્ડ હતી. એટલું બાકુ ખર્ચ ૧૯૩૬-૮૦ માં ૭૨,૨૦,૧૮,૦૦૦ રૂપિયા થયું હતું અને એની કુલ કમાણી ૧૯૩૬-૪૦ માં ૨,૧૧,૫૦,૨૮,૦૦૦ રૂપિયા થઈ હતી. આમાં ૧૯૩૬-૪૦ માં લોખની કમાણી તે રૂપિયા ૩૬,૩૦,૧૦,૦૦૦ ની હતી. આમાંથી જનરલ ક્લર્કમાં ૪,૩૩,૦૦,૦૦૦ નો ફાળો આપાયો હતો.

૧૯૩૬ ના એક્ટોબરની ૧૬ તારીખે મોગલસરાઈમાં રેલ્વે અકસ્માત થયો જેમાં ૩ માર્ગ ગયા અને ૪૦ યાત્રીક થયા. ૧૯૩૬ ના નવમ્બરની ૧૨ મી તારીખે હાલોરમાં નહક રેલ્વે અકસ્માત થયો જેમાં કુલ ૪૬ માણસો યાત્રીક થયાં હતાં ૧૯૩૬ ના એપ્રિલ માસમાં મલ્દિયામાં અકસ્માત થયો, જેમાં ૩૪ માણસો માર્યા. ૧૯૩૬ ના જૂનની ૨૮ મી તારીખે દિલ્હી, હૈદરાબાદ મિલ્કર રેલ્વે-જનરલ વચ્ચે અકસ્માત થયો, જેમાં ૨૨ માણસો યાત્રીક થયા અને ૧૬૬૦ માં હાકા મેઈલ પાટા પરથી ઉતરી ગયો. ૧૯૪૨ ના મેની ૧૬ થીએ લાહોર મેઈલ પાટા પરથી ઉતરી ગયો, જેમાં કુલ ૪૬ માર્ગ અને ૩૦ યાત્રીક થયા ૧૯૪૩ ના જૂનની ૫ મી તારીખે કલકત્તા મેઈલ માલગાદીના હાલોર સાથે અધિકારી, જેમાં ૮૦ માણસોના જીવ ગયા અને ૧૪૦ માણસો યાત્રીક થયા. આજ એક્ટર ૧૯૩૬-૪૦ માં રેલ્વે અકસ્માતમાં ૩,૫૩૦ માર્ગ ગયા, અને ૧૬,૨૮૨ યાત્રીક થયા, અને ૧૯૪૦ માં ૩૩૫૨ માર્ગ ગયા, અને ૧૬,૮૩૩ યાત્રીક થયા.

૧૯૩૮-૩૯ માં કુલ રેલ્વેનાં કુલ ઉત્પાદનોની સંખ્યા ૫૨,૦૬,૨૩,૦૦૦ હતી જેમાં ત્રીજા વર્ગના ઉત્પાદનોની સંખ્યા

૫૧,૪૮,૨૫,૦૦૦ ની હતી. ૧૯૩૬-૪૦ માં કુલ ઉત્પાદનોની સંખ્યા ૫૨,૬૧,૭૫,૦૦૦ ની હતી. જેમાં ત્રીજા વર્ગના ઉત્પાદનોની સંખ્યા ૫૧,૩૫,૨૩,૦૦૦ ની હતી. આજ ૧૯૪૦-૪૧ માં એક ઉત્પાદને સરેરાશ ૩૪૧ માલગી મુસાફરી કરી હતી અને એક ટન માલ ૨,૭૨૬ માલક લઈ જવામાં આવ્યો હતો.

હિંદી પ્રથમ રેલ્વે લાઇન કલકત્તાથી મીરઝાપુર અને મુંબઈથી કલકત્તા મુખીની હતી. ૧૮૮૪ માં રેલ્વે બાંધવાની પ્રથમ દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી. વિજયની પહેલી ટ્રેન વિક્ટોરિયા ઈમ્પ્રિસ અને કુર્લી વચ્ચે ૧૯૨૫ ના ફેબ્રુઆરી મુખી મુખવામાં આવી હતી. હિંદીમાં બહેરાના ઉપયોગ માટે પહેલો 'એર-કન્ડીશન-ડ' હોયો મુંબઈ અને દિલ્હી વચ્ચે ૧૯૩૭ માં ટ્રેનમાં નોકવામાં આવ્યો હતો.

હિંદી રેલ્વેનો લાંબામાં લાંબો પૂલ 'સોન' નદીનો પૂલ છે. એ ૧૦,૦૫૨ ફીટ રેલ્વેનો લાંબામાં લાંબો ૨૧ કમિટર મેઈલ (એન. ટ્રાન્સ. આર.) છે. લાંબામાં લાંબુ રેલ્વે પહેલો ૨,૪૨૫ ફીટ છે. સોથી મુંબઈ સ્ટેશન વિક્ટોરિયા ઈમ્પ્રિસ મુંબઈ છે. ત્રીજીની ટ્રેનનો લાંબામાં લાંબો ૨૧ મુંબઈથી પુના વચ્ચેનો છે.

હિંદી અબજન જેવી રેલ્વે હાઈલેન્ડ હિમાલય રેલ્વે છે તેનો માર્ગ માન ૨ ફીટનો છે. તથા વળાંક એવા નેત્રમી ૭ કે માત્ર પુલકર્ણ (Adhesion) થી જ ૭,૧૦૦ ફીટ ચક્રવાત હોય છે.

હિંદી રેલ્વેના રસ્તાઓ :

૧ મુંબઈ-પેશાવર—(૧,૪૪૬ માઈલ) ઇ. આઈ. પી રસ્તે મુંબઈ કલકત્તા, નાસિક, મનમાડ, મુસાવલ, ખંડવા, દિનારસી, લોખાલ, બીના, ઝાંસી, ગ્વાલિયર, આગ્રા કેન્ડોમેન્ટ, મથુરા, નવી દિલ્હી, દિલ્હી, મીરઝા, સહરાનપુર, અજાંઝા, રાજપુરા, દિલ્હી, અમૃતસર, લાહોર, નેહલ, રાવલપિંડી, કેપલપુર અને લખનો.

૨ મદ્રાસ દિલ્હી—(૧,૩૬૧) મદ્રાસ, કાઝીપેટ, બેંગલોર, વારા, દિનારસી, નાગપુર, બીના, ઝાંસી, ગ્વાલિયર, આગ્રા કેન્ડોમેન્ટ, મથુરા, દિલ્હી.

૩ કલકત્તા-મુંબઈ—(૧,૩૪૬ માઈલ) કલકત્તા, બર્ધવાન, આસનસોલ, ધનપાદ, હાલોરપાગ, ગયા, મોગલસરાઈ, મિરઝાપુર, મેઝોરી, કલકત્તા, અમૃતસર, દિનારસી, ખંડવા, મુસાવલ, મનમાડ, નાસિક, કલકત્તા, મુંબઈ (વિક્ટોરિયા, ઈમ્પ્રિસ).

૪ મુંબઈ-કરંચી—(૧,૩૦૬ માઈલ) મુંબઈ, મુરત, વડોદરા, અમદાવાદ, આણંદ, દેડાપાલ, સિંધ, હાલોર, કરંચી અથવા સિંધ-દેડાપાલ વચ્ચે રેલ્વે, સહરા, નેહાંગાલા, સિંધી, કલકત્તા.

૫ કલકત્તા-પેશાવર—(૧,૪૬૩ માઈલ) કલકત્તા, બર્ધવાન, આસનસોલ, પટણ, દિનારસી, આગ્રા, બકસર, મોગલસરાઈ, બનારસ કેન્ડોમેન્ટ, રાખવેલી, લખનો, સાક-બહાનપુર, બરેલી, મોરારાજ, લસકર, સહરાનપુર, અજાંઝા, દિલ્હી, અમૃતસર, લાહોર.

૬ કલકત્તા-પેશાવર—(૧,૪૮૭ માઈલ) હાલોર, બર્ધવાન, ધનપાદ, હાલોરપાગ, ગયા, બકસર, મોગલસરાઈ, મિરઝાપુર, અકલપાદ, કાનપુર, ઇલાહાબાદ, અલિગઢ, કાઝીપેટ, દિલ્હી, અજાંઝા કેન્ડોમેન્ટ, હાલોર, અમૃતસર, લાહોર, લાલામુસા, રાવલપિંડી, નાસિક, પેશાવર કેન્ડોમેન્ટ.

૭ કલકત્તા-ઓખાબંદર—(૧,૫૬૮ માઈલ) હાવરા મેગલસરાઈ, અજાહવાડ, કાનપુર, આગ્રાદેઈ, ભરતપુર, બજપુર, અબનેર, ચારવાડ, આણંદ, અમદાવાદ, વડવાણ, વાંકાનેર, રાજકોટ, ભખતગર, દારકા, ઓખાબંદર.

૮ મુંબઈ-ચેરાપુર—બી. બી. સી. આઈ. ૨૨૨૯ (૧,૪૩૬ માઈલ) ડુંગઈ, કુત્રાત, ભદ્રવ, વડોદરા, અમદાવાદ, આણંદ, અબનેર, બજપુર, વાંકાનેર, અમદાવાદ, રેવાઈ, દિલ્હી.

૯ કલકત્તા-મદ્રાસ—(૧,૦૩૨ માઈલ) હાવરા, કટક, વિજિયાનગમ, વોલ્ટર, રાજમહંદી, બેઝવાડા, મદ્રાસ (સિન્ડ્રેલ)

૧૦ કલકત્તા-મુંબઈ—(૧,૨૨૩ માઈલ) નાગપુર રત્ને, હાવરા, બિતારપુર, રાયપુર, કમ, મોંકડા, નાગપુર, વર્ધ અઠોલા, રોગાવ, ભુસાવજ, મનમાં, નાસિક, કલ્યાણ મુંબઈ, (વિક્ટોરિયાબંધન)

૧૧ મુંબઈ-મદ્રાસ—ગેઝાર્ડ થઈને (૯૬૭ માઈલ) મુંબઈ, કલ્યાણ, પૂના, બેંગાળ, ધાપા, કુલ્હી, બેંગલોર, પોર્તીગેસ, જ્ઞાપેરા, આર્દેનમ, મદ્રાસ (સિન્ડ્રેલ)

૧૨ મુંબઈ-લખનૌ—(૮૮૫ માઈલ) મુંબઈ, કલ્યાણ નાસિક, મનમાં, ભુસાવજ, ખંડા, ઈનારો, ભોપાલ, બીના, ઝાંસી, કાનપુર, લખનૌ.

૧૩ સિમલા-કર્ગચી—(૯૪૬ માઈલ) સિમલા, કાશ્મી, અખાસા કેન્ડોનેન્ડ, રાજપુર, પતિયાળા, ભરીકા, સામસાના, બેઝરી, દેકાખાડ, દાદરી, કાચી.

૧૪ દિલ્હી-કર્ગચી—(૯૦૭ માઈલ) દિલ્હી, ભરીકા સામસાના, રાંદરી, કાચી,

૧૫ લાહોર-કર્ગચી—(૭૫૫ માઈલ) લાહોર, રાજવીક, મોન્ડોમી, બેંગાળ, કુલ્હી, ભોપાલ, સામસાના, ખાનપુર, રાંદરી, જોરપુર, નવાજશાહ, દેકાખાડ, દાદરી કર્ગચી.

૧૬ નાગપુર-સીમલા—(૯૦૨ માઈલ) નાગપુર, ઈનારો, ઝાંસી, આમ્રા, દિલ્હી, અખાસા, કેન્ડોનેન્ડ, કાવકા, સિમલા.

૧૭ કલકત્તા-દામિરિંગ—(૩૮૮ માઈલ) કલકત્તા, બારાપુર, પાર્તીપુર, બજપેટી, હુરેશોંગ, દામિરિંગ.

રેવા : મધ્ય હિંદ એજન્સીમાં રેવાનું દેશી રાખ્ય આરુ છે. એનું સેવક ૧૩,૦૦૦ એ. માઈલનું અને વસતી ૧,૮૦,૦૦૦ ની છે. રાખની પાસા લાગમ એક કરોડ રૂપિયા જેટલી છે. રાખમાંથી છ. આઈ. પી. રેલે અને બંગાલ-નાગપુર રેલવે પાસા થાય છે. ઈક્સલ વરે જવાને રાખમાં પડે રેવા સહેર પાસેથી બજા રાખમાં ૧,૦૨૦ મહંડના રત્નાઓ છે રેવા સહેરમાં રેલવે નથી. જેની જગ્યા દેખી થાય છે. ચોખા, કપાસ, મકાઈ, સોરઘી, ઘઉં, સરસી, ચણની પાસા રાખની વગને પુરતી થાય છે. રાખમાં જોઈ બંગલો છે. તેમાં ખૂબ ઈમારતી લાકડાં મળે છે. બજુ પડે પુકા થાય છે હાટે પડે જા વરસે બે લાખ મલ્ મળે છે. બંગલમાં કાપો પડે થાય છે. મધ, યુંદર, અને મીઠુ પડે થાય છે. ૧૦,૦૦૦ મલ્ લાખ પડે બંગલમાંથી મળે છે રાખમાં મલ્ દેવસાની ખાજો છે રાખ મિલ્કલ, ઉલોગ અને લુન્નરમાં પગાળ છે. એ દે રાખમાં ખડકો પુકા થાય છે, પણ સંતોષનારો અખાલ છે. સોને-કની સરસ મીઠુ બની શકે તેવા સાપનો છે.

રેશનિંગ : વિશ્વયુદ્ધ ચાલે છે. હિંદમાં પેદા થનું અપાજ સેન્યો મારે એણુવનું લેવાય છે. હિંદમાં ૧૯૪૩ના

વરસમાં અપાજની વાલી તંગી જણાઈ હતી. તંગીને છોડે વેપારીઓએ કાળાં બબરી (ગ્રેક માર્કેટ) ઉભી કરી ભાલે વધારી દીધા. રેલવેઓ પણ સેન્યનું વધારે પ્રમાણમાં કામ કરી ઉપાયથી સેન પ્રતિભાં ચોચ સમયે માલ પહોંચી શક્યો નહિ. ખરિલોખે બંગાળમાં દારૂલ દુકાન વધ્યા. ૩૬ લાખ માલસે ત્યાં મરી ગયાં કરોડ માલસે દુકાનના અંગે રેશમનામાં સપકાયાં. આથી સરકારને એક લાખની વસતિવાળાં શહેરોમાં રેશનિંગ એટલે જોરાઈ અને બીજી અછતની ચીને પુરી પાડવા મહેતી પદતિ ઉભી કરવી પડી. સરકારે વધારે જોરાઈ પેપ કરતા પ્રતિ પંચળ, સિંધ, મધ્યપ્રતિ અને સંયુક્ત પતિ પસેથી વધારાનું અપાજ ખરીદ કરી લઈને જોરાઈ જોરાઈ પેપ કરતાં પ્રતિ બંગાળ, મુંબઈ, મદ્રાસ વગેરેને એ પુરું પાડવાની જોડવલ્ કરી છે. આથી એવી વસતિ ધઈ, કઠોસ, ચોખા, કાપક, ગાયનેટ કાલસા વગેરેના સાપન ભાવજની સરકારે કરી પોનાની ચોખના મુંબઈની દુકાનોમાંથી માપખી એટલે દર કુટુંબને દર અઠવાડિયે આપડવા પ્રમાણમાં વસતિ અમારે પુરી પાડવી એટલે એવી રેશનિંગની પદતિ દાખલ કરી છે. પરંતુશોથી ધઈ પણ સરકાર મંગાવે છે રેશનિંગ એટલે ભાવજની અને માપખીથી જરૂરની વસતિના ભાવોનું નિયમ થયુ છે. યુરોપ અમેરિકામાં પણ રેશનિંગ દાખલ કરાયું છે.

રેશમ : હિંદના રેશમને ઉલોગ થયો પ્રાચીન છે. ૧૮૭૫ પહેલાં આપણા રેશમાંથી રેશમની સારી નિકાસ થતી હતી; પરંતુ પછી ઉત્તેજન વગર એ ઉલોગ માત્ર સ્થિતિમાં આન્યો રેશમની પેદાશ હિંદમાં નીચે મુજબ છે. (૧૬૩૭-૩૮) સોદરનું વધારે ૪૩,૫૬૦ એકરમાં થાય છે રેશમના કોડા ઉત્તેજનારોમાંથી સંખ્યા ૫૮,૨૦,૬૮ ની છે રેશમી માલ વસતિમાં થયે ૨૮૦૦ છે. એ મીટોમાં કુલ ૧૧,૪૮૫ મનુશી કામ કરે છે. આ ઉલોગને છોડે બીજે મુજબ રેશમ હિંદના પ્રતિભાં થાય છે એસ્ટર ૮૦,૦૦,૦૦૦ રતલ બંગાલ ૪૦,૦૦,૦૦ માસ ૧૧,૫૦,૦૦૦ રતલ.

બંગાળમાં રેશમની પેદાશ નીચે મુજબ હતી (૧૬૩૭) બંગાળ ૬૪,૦૦,૦૦,૦૦, ઈટાલી ૧૧,૦૦,૦૦૦, કોરીયા, ૨૬,૦૦,૦૦૦, રશિયા ૩૭,૦૦,૦૦૦ ગ્રીસ ૭,૦૦,૦૦૦ ટુર્કી ૪,૦૦,૦૦૦ બજેપેટીયા ૭,૦૦,૦૦૦ આપણે આ ઉલોગમાં થતાં બીજે.

બનાવરી રેશમ થાય, અને બનાં ચીયામાંથી બને છે રદી કાગળોમાંથી પણ બને છે. બનાવ અને ઈટાલીએ આ ઉલોગમાં થયો પ્રગતિ કરી છે હિંદમાં એ ઉલોગની વિશિષ્ટ નથી. એ બનાવરી રેશમનું કપડું ખૂબ અમકાર અને મુલાયમ હોય છે, પણ દંડાઈ નથી દર વરસે આપણે ઝોરી રાખનું બનાવરી રેશમ પરંતુશોથી આપાત કરીએ બીજે.

૧૯૩૪-૩૫ માં ૩૫૬ લાખ રૂપિયા
૧૯૩૬-૩૭ માં ૩૮૫ લાખ રૂપિયા
૧૯૩૭-૩૮ (૧૦ માસ) ૪૪૧ લાખ
૧૯૩૫-૩૬ માં ૩૧૫ લાખ રૂપિયા
૧૯૪૦-૪૧ માં ૫૪૬ લાખ.
૧૯૪૧-૪૨ માં ૩૪૬ લાખ.

હિંદમાં બનાવરી રેશમમાં કારખાનો રચાપાઈ શકે તેમ છે. કાચા પદાર્થો જેવા કે થાસ બના રદી કાગળો, લાકડા અથવા બાજીને માલો પુકાળ મળે તેમ છે હિંદમાં તારના કપાસમાંથી પણ બની શકે છે એના ચારે રસાયનો કોરોડી એસડ, સોડા કાર્બોન ડિક્સાઈડ, સલ્ફ્યુર એસિડ, એનોનીયમ સાર્ફેટ સિંક સાર્ફેટ, બ્લેચિંગ લીકવીક અને સાણુ અદ્યો મળી શકે છે.

લખનો : એ એક સંયુક્ત પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર

છે. લખનો આઢ્યનું મુખ્ય શહેર તથા નવાબની રાજ્યધાની હતી. લખનો પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૬૬૭ ચો.

માઇલનું અને વસતિ ૬,૪૬,૭૨૮ માણસોની છે. ભાષા હિંદુસ્તાની બોલાય છે. વારસાદ દર વરસે ૩૬ દિવસી સરેરાશ પડે છે. લખનો શહેરની વસતિ ૩,૮૭,૧૭૭ ની છે. નવાબના સમયમાં રથાપત્યો મુંદરા અને માંનિય છે. ઘસ્ટ ઇન્દિયા રેલ્વે ઉપર આવેલું વેપારનું મુખ્ય સ્થાન છે. લખનોમાં કાપડીઘોમનું કાપડ, રંગીન વસ્ત્રો, ધાતુ કામ, હાથોડાંની કાંતારણી અને માટીકામ સાથે થાય છે. રેલ્વે વર્કશોપ, વિભાગક કારખાનું, બરફનું કારખાનું અને એક કાગળની મિલ છે. અનાજના વેપારનું મથક છે.

લવિંગ અથવા લવંગ : (Cloves) એ તેજવા-

ની વસ્તુ મુખ્યત્વે જંગમ્બાર અને પેગ્મા ટાપુમાં થાય છે. હિંદમાં એના પાક નહોતો છે. લવિંગના મોટા મુંદરા રક્ષા થાય છે. જંગમ્બારમાં લવિંગને વેપાર હિંદી વેપારીઓના હાથમાં છે. જંગમ્બારથી હિંદમાં બાકી રહેલું લવિંગ આયાત કરાય છે. ૧૯૪૦-૪૧ માં જંગમ્બાર અને પેગ્માથી ૪૬,૦૦૦ હેક્ટરેટ કિમત રૂપિયા ૨૫ લાખના અને ૧૯૪૧-૪૨ માં ૮૬,૦૦૦ હેક્ટરેટ કુલ કિમત ૪૬ લાખ રૂપિયાની હિંદમાં આયાત કરાયા હતા. લવિંગના ગુણો. રૂચિકર, તીવ્ર, ચમુચ, ઉષ્ણ, પાયક, અગ્નિપ્રક છે. વાડ, પિત્ત, કફ, આમ, ઉપાસ, શૂળેના નાશ કરે છે. શરીર ઉપર લવિંગના કાટો અપાય છે. અપચા, આંધ્રા ઉપર અને બીજાં રોગોમાં વપાય છે.

લસણ : આ વનસ્પતિ હિંદમાં પુષ્કળ થાય છે.

એના કંઈને સુધીને ચાળા અને રસોઈમાં વાપરે છે. ઔષધોમાં પણ વધુ વપાય છે. લસણની કળીએ રસાઈને વધારે છે એમાં વાયુનાશની શક્તિ છે. પણ સ્વાસ્થ્ય ગરમ છે. લસણના ગુણો. ગ્રી, ઉષ્ણ, તીવ્ર, ચમુચ, પાયક, મધુર, હાડકાંને સંધિનાર, કંઈ સુતારનાર, બગર, વર્ણકર, બુદ્ધિ વધારનાર, ચમુચ અને અગ્નિપ્રક છે અર્ચ, કફ, વાયુ, કૃમિ, હૃદયરોગ, સોજા, ટેકળી, દમ, શ્વાસ, ગુણ, શૂળ, અપચો, આંધ્રા, ઉપ-રસને નાશ કરે છે અને રોગો ઉપર એ અપાય છે. વેપારની વસ્તુ છે.

લંડન : ગ્રેટબ્રિટનની આ રાજ્યધાનીનું શહેર જગતનું સૌથી મોટું શહેર છે એનું ક્ષેત્રફળ ૭૪,૮૫૦ ચો. માઇલનું છે.

અને વસતિ ૬૦ લાખની ગણાય છે. જગતમાં વેપાર અને શ્રાધ્ધી મટે એ રાષ્ટ્રે રૂપ કહેવાય છે. લંડનમાં વેસ્ટ મિનિસ્ટર બ્રેબી, પાર્લામેન્ટ હાઉસ, બકીંગહામ પેલેસ, બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ, ચિત્રગેલેરીઓ, પ્રાણીબાગ અને સેન્ટપોલન મંદિર ઈર્શનિય છે આખા શહેરમાં ફામ્સ, બેસા અને જમીન નીચેની રેલ્વે આવે છે. લંડન એ યુગ વનવાન શહેર છે. ૧૬૪૧ના બૉનરરથી અકરોબર મુખી તલ માસમાં લંડન ઉપર બૉમ્બર વિખાનો થયી જર્મનોએ એ શહેરની ભારે ખાનાખરાળી કરી હતી ૧૬૪૪ માં પણ ઉડતા બૉમ્બે થી જર્મનોએ લાખો ધરોને જમીનદાસ્ત કર્યાં છે. લંડનમાં ટેમ્સ નદી વહે છે આખા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું એ કેન્દ્રસ્થાન છે એ બંહેજલાદીની રેલ્વે પહોંચ્યું છે.

લાયબ્રેરીઓ : જગતમાં દરેક પ્રમુખ પોતાના જ્ઞાનની વિકાસ કરવા પુસ્તકાલયો ખોલે છે અમેરિકામાં તેા દરેક ગામમાં લાયબ્રેરી હોવી જ નેહકે રશિયામાં પણ સોવિયેટ સરકારે પુષ્કળ લાયબ્રેરીઓ (લબ્રેરી) ખોલી ત્યાંની પ્રજામાં ભારે વાંચનબુજ જગાડી છે પરંતુ હિંદમાં લાયબ્રેરીઓના વિકાસ પછો થોરો છે. પશ્ચિમના દેશોમાં સારા પુસ્તકાની એકઠો આવડિયો થાય છે, હિંદમાં પશ્ચિમમાં થયું પછાત છે. કારણ કે હિંદમાં અક્ષરજ્ઞાન ઓછું છે. પશ્ચિમના દેશોની પ્રજા ૬-૯૭ ટકા અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે, ત્યારે બ્રિટિશ હિંદની પ્રજા માત્ર ૧૧ ટકા જ અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે. બ્રિટનમાં ત્યાંની પ્રજાના ૧૮.૮ ટકા ભાગ શિક્ષણ લેવા શાળાઓમાં જાય છે. જાપાનની પ્રજાના ૧૬ ટકા ભાગ, યુ રૅડસ્ટના ૨૩ ટ ભાગ, કેનેડાના ૨૪.૪ ટકા ભાગ નિશાળોમાં જાય છે. ત્યારે બ્રિટિશ હિંદમાં માત્ર ૬.૬૭ ટકા નેટલો નાનો ભાગ જ શુદ્ધમાં જાય છે ૨૧ જલ્લામાંથી એક જલ્લ રહેલો ભાગ બ્રિટિશ હિંદમાં છે. બ્રિટિશ હિંદ પોતાના દરેક વિદ્યાર્થી પાળા સરેરાશ રૂ. ૨૨૩ ખર્ચે છે જ્યારે જાપાન દરેક વિદ્યાર્થી રીઠ રૂ. ૫૮, ગ્રેટબ્રિટન રૂ. ૧૭૨, કેનેડા રૂ. ૧૬૬ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ પોતાના દરેક વાંચક પાછળ રૂ. ૨૭૫ ખર્ચે છે આથી હિંદમાં વાંચનબુજ જલ્લ ઓછી છે. લાયબ્રેરીઓના વિકાસ થવો નથી.

લાકડું : હિંદી જંગલોમાં પુષ્કળ લાકડું થાય છે લાકડું ઈમારતીકામમાં અને બાજવાના કામમાં મુખ્યત્વે આવે છે. હિંદી સરકારના જંગલ ખાતાના હાથમાં ૧૦,૬૦૦ ચો. માઇલના રિઝર્વ જંગલો છે તેમાંથી ૧૬૩૧-૩૨ માં ૧૬૨,૨૫,૬૮,૭૭૭ એકરો સવા જલ્લ કંઈક રૂપિયાની ઝોરખી

પેદાસ હિંદી સરકારને થઈ હતી. હિંદના જંગલોમાંથી સરકારને ૩૦૫ કરોડ ક્યુબિક ફીટ લાકડું મળ્યું હતું. પ્રદેશને હિંદથી જુદા પાકવામાં આવ્યો છે તેમ ત્રણ વરસો પછી એ રજા ભપાની જોએ છતી લીધી છે, એટલે એની પેદાશના ૮૫ કરોડ ક્યુબિક ફીટ લાકડું બાદ ભતા હિંદની પેદાશનું બાકી રર કરોડ ક્યુબિક ફીટ લાકડું રહે છે જંગલોની ઉપર વિશાળ નાણા ખર્ચો સરવર પદ્ધતિસર વાવેતર કરી પાકો સાગ, મેહોગની અને સીસમ જેવા ઉપયોગી લાકડાવા વૃક્ષો ઉગાડવામાં આવે તો આ લાકડાની પેદાશ સહેજે બેવડાથી સકાય તેમ છે સુખ્યત્વે દેવદાર, સાગ, સીસમ, લાવ લાકડું, જેગનુ લાકડું, મરી, પદાંક, પાકડો અને મેહોગની ભવના લાકડા આપણા જંગલોમાંથી મળે છે ૧૯૩૧-૩૨ માં આપણા જંગલો અને લાકડાની રિપોર્ટ નીચે મુજબ હતી

બ્રિટિશ હિંદનું સેવરજ થો. માઇલ	૧૧,૦૧,૬૦૨
રિજર્વ જંગલ થો. માઇલ	૧,૦૫,૬૧૦
રક્ષિત જંગલ થો. માઇલ	૬,૬૮૨
અસરક્ષિત થો. માઇલ	૧,૩૩૧૮૬
ટોટલ થો. માઇલ	૨,૪૫૮૩૨
લાકડું ઇમારતી અને બનાવટી પેદાશ ક્યુ. ફી. ૩૦,૫૬,૧૧,૫૩૮	
પરજીવણ લાકડાંની પેદાશ	૧,૧૩,૨૦૩,૬૭
બ્રિટિશ હિંદની કુલ જમીનના ૨૨ ટકા જમીનમાં લાકડાના જંગલો છે.	

પાક સાગ લાકડાની સુખ્યત્વે નિઝાસ પ્રદેશમાંથી વતી હતી. પરંતુ ૧૯૨૩ થી મહાસપ્તી રેશનકડ, આદામાનથી પકાકે ભવનું લાકડું (આદામાનના ટાપુ ભપાનના ડબ્બામાં છે) લંડનની બનરમાં પકાકે થઈ હતી હિંદમાં પ્રદેશથી પ્રુક્રમ પાકો સાગ આપાત કાનો હતો એની વાર્ષિક કિંમત હા લાખ પૈકા એટલે ૧ કરોડ રૂપિયા જેટલી આશરે હતી પ્રદેશના જંગલો મોટેભાગે બોર્નને બરમા ટ્રેડિંગ કંપની નામે એક કંપેશ કંપનીની માલિકાના હતા પ્રદેશને વિશ્વ આ કંપનીના વાંધાને મદદ આપી હોઈ ટેલેગ્રાફરોએ કથોઈ હતા

બ્રિટિશ હિંદમાંથી નીચે મુજબ લાકડું પરદેશો ખાતે મળ્યું હતું.

વર્ષ	જરથો	કિંમત
ક્યુબિક ટન	પાઉન્ડમાં	
૧૯૧૩-૧૪	૫૮૭૨	૫૦૧૧૩૬
૧૯૧૮-૧૯	૩૩૩૧૩	૪૨૩૩૯૦
૧૯૨૪-૨૫	૪૪૭૩૬	૭૯૬૬૬૩
૧૯૩૫-૩૬	૫૬૩૦૬	૮૪૬૪૦૫

બ્રદેશને હિંદમાંથી પુરું થઈ પછી લાકડાથી હિંદમાંની નિઝાસ થઈ પડી ગઈ છે ને માત્ર ૨ થી ૩ હજાર ટન પાકું લાકડું કિંમત ત્રણથી ચાર લાખ રૂપિયા જેટલું પરદેશ મળ્યું હતું બીજું લાકડું ૧૯૩૬-૪૦ માં ૧૧૫ લાખનું અને ૧૯૪૦-૪૧માં ૭૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતનું નિઝાસ થઈ હતું

બ્રિટિશ હિંદમાં ૧૯૩૬-૪૦ માં કુલ ૨,૬૬,૭૩,૦૦૦ ટું અને ૧૯૪૦-૪૧માં ૧૧૫૫,૨૮,૯૩,૦૦૦ ટું અને ૧૯૪૧-૪૨માં ૨,૮૦,૫૨,૦૦૦ ટું લાકડું પરદેશોમાંથી આપાત કરવામાં આવ્યું હતું આમાં સુખ્યત્વે પ્રદેશથી આપાત કરાયું હતું કુદના વારસામાં લાકડાંની હિંદના આપાત બંધ જેવી છે

આથી એની કિંમત ઘણી ઘણી ગઈ છે હિંદના જંગલો હિંદના સર્વ પ્રાંતોને પૂરું પાડે એટલું લાકડું આપી શકતાં નથી આથી દર વરસે પરદેશોથી આપાત કરવી પડે છે

લાખ : કેટલીક જાતના વૃક્ષોમાં ઝીણા જ વૃક્ષો થાય છે તે એક ભંડો રસ એ વૃક્ષની ધાલ ઉપર પેદા કરે છે એને લાખ કહે છે. એ હિંદના અતિ જુના ઉદ્યોગ છે અને હિંદની મોનોપોલી જેવા છે. લાખ મધ્યપ્રાંત, બંગાળ, એરોરસ અને સંયુક્ત પ્રાંતના જંગલોમાં થાય છે ૧૯૩૪માં હિંદમાં ૧૦,૨૭,૫૦૦ મણ લાખ પેદા થઈ હતી હિંદમાં એના ઉપયોગ રમકડા, સુક્રીઓ વિગેરે માટે થાય છે પરદેશોમાં એ ફેનોઆફ-ફની સુક્રીઓ બનાવવામાં કામ લાગે છે. આથી પરદેશોમાં લાખની માગ ઘણી સારી છે અમેરિકા ફેનોઆફની સુક્રીઓ માટે ઘણી લાખ ખરીદે છે લાખની નિઝાસ ૧૯૧૪-૧૪માં ૭૬,૪૦૦ ટું ફ્રેવેટની થઈ હતી. તેની કિંમત રૂપિયા ૪૪૨ લાખ જેટલી અઘી હતી અમેરિકાએ એમાંથી ૩,૪૦,૦૦૦ ટું ફ્રેવેટ લાખ ખરીદી હતી. ૧૯૪૦-૪૧ ના વરસમાં લાખની નિઝાસ ૫,૬૬,૫૦૦ ટું ફ્રેવેટ કિંમત રૂપિયા ૨૨૫ લાખની થઈ હતી. લાખની ૧૯૪૧-૪૨ની નિઝાસમાં ૪,૧૬,૦૦૦ ટું ફ્રેવેટ થોડાથી લાખની અને ૨,૭૧,૨૦૦ ટન લાખની લાકડાની નિઝાસ થઈ હતી લાખમાંથી, કાશ્મીર અને સિંધમાં લાકડા ઉપર ચડાવી સારસ ડેખાવવામાં લેકરવકસના પદાર્થો બનાવે છે લાખ મળના ૧ ૩૦ સાધારણ રીતે હોય છે પણ કમચાંચી યુદ્ધને લીધે ૧ ૬૦-૭૦ જેટલા થઈ ગયા છે. વાર્ષિક માટે પણ એના મોટા ઉપયોગ છે લાખ ઉપર સંરોધન માટે હિંદી સરકારે મણે ચાર આના જંગલ નાખી છે.

લાહોર : પંજાબની ગંભીરધાનીનું શહેર છે. પંજાબના લાહોર જિલ્લાનું સેવરજ ૩,૬૪૮ થો માઇલનું છે એની વસતિ ૧૩,૦૬,૫૦૦ ની છે લાખ પંજાબી અને ઉર્દૂ છે. વરમા એરેમ ૨૩ ઇંચ પડે લાહોર શહેરની વસતિ ૪,૨૬,૭૪૦ ની છે રાષ્ટ્રી નદી ઉપર એ શહેર છે જંગલોમાં રેન્ડો, કિંદો મુજિઅમ અને પટ્ટાગાના જેવા નેરાં છે. નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલવેનું એ સુખ્ય જંકશન છે વેપારનું એ મોડું મથક છે નાના નાના ઉદ્યોગોમાં કારખાનાઓ થાય છે.

લીપ ઇમ્યર : દર ચોથે વર્ષે જે ઇમુના વરસને ચારે ભાગવાથી શૂન્ય આવે તે વરસને લીપ ઇમ્યર કહે છે તેમાં ફેબ્રુઆરી માસમાં ૨૮ ને બદલે ૨૯ દિવસ રાખે છે જ્યોતિષથી અલગી મેગરસા એટલે વરસને મેગરસા આ પ્રમાણે મળ્યું છે

લીલીઆ : આફ્રિકામાં બુમ્બર સમુદ્રને કાંઠે આ દેશ આવ્યો છે એનું અગાઉ નામ રીપોલી હતું ચોમ્બી સહીમાં આ દેશ ટર્કીએ લીધો હતો ૧૯૧૧ માં ઇટાલીએ આ દેશ ટર્કી પાસેથી છીડી લીધો. ૧૯૪૩ માં આ દેશ શ્રેલંકાને ઇટાલી સામે લડીને છીડી લીધો છે લીલીઆના રણમાં મોખાં મુખે આધુનિક રાસ્ટ્રોથી થઈ હતી ઇટાલીને જર્મન સેન્યોની મદદ મળી. લીલીઆના ચાર છત્રી રીપોલી, મીમુરાતા, સેન્યામી અને હર્નામાં મોટાં મુખે અને થોડા રાખે [ઇટાલી, જર્મની] વચ્ચે થઈ લીલીઆ મોખે દેગ છે પણ ઘણો ખરે ભાગ રેવીના રણથી ઇત્યાયે છે. એનું સેન્યામી ૪,૨૨,૫૦૦ થો. માઇલનું છે. એની વસતિમાં ૫૦૦૩૫૬ મુરિચો મિરિ ભાગે લીલીઆન અને આરબોનું અને ૩૬૦૦૦ ઇટાલીઓનો છે સુખ્ય

શહેર નોંધાયેલી વચન ૬૧૦૦૦ ની છે. બેની પેસાસ ૧૬૩૪-૩૫ માં ૭ કરોડ હતી. ખર્ચ ૨૧ કરોડ એટલું હતું. ઇલાકી ખુલ્લી રકમ ૬૨ વર્ષે આપતું હતું.

આવક મોટા રેશમાં આવ ૧૦૨૩૨ ચો. માઈલને બૃહદ્ધ કક્ષાને પ્રદેશ ન બેનીને વાંચક છે. આ રેશમાં ૫૦ હબર ૬૧ ખુલ્લી, ૨૦૦૦૦ ૬૧ બ્લ, ૪૦૦૦ ૬૧ પક્ટી થાય. બૃહદ્ધને કંઠે આવીય, વાસ, દ્રાક્ષ, નાગી અને રોડર, અંજાના પુષ્કળ કાંઠે છે. માછીમારોના પંખા બાંધે છે. વેપાર ઇલાકી પાંચે મુખ્યત્વે છે. ૨૦૩ માઈલની રેલ્વે, ૨૮૨૦ માઈલના રસ્તા છે. ૧૬૪૩ ના યુદ્ધમાં ૫૨૫ રત્ન-સાઈમો આદે સોમિ-રના હબરે માઈલના પાંચ રસ્તા જાણે છે. બૃહદ્ધ સમુદ્ર ઉપર દોષાથી રીમરોનો બ્લકાડ પડે સારો છે.

લીલી દ્રાક્ષ : પરમાત્માએ આ ઉત્તમ મેલે
દે.કા માટે બનાવી છે. દ્રાક્ષમાં ઘણી બ્લો છે. પાંચ હો રવારધ માટે ઉપયોગી છે. લોલો દ્રાક્ષો પેટ સ્વ-ક થાય છે. મરમીના રિગમાં એ આરો-પને સાજી રામે છે. કાંચી દ્રાક્ષ ખાદી દોષાથી ખરાબ છે. દ્રાક્ષમાં કાંચી, કોસમક, અંજુર, યુવાની બેની ઘણી બ્લો થાય છે. કાંચીમાં કાંચી કાંચમાં ગાંઠા પ્રનાલમાં નીકળે છે. એ ઉચી બ્લોને ગરમ છે.

લોચરપુલ : મેટ મિટાનું મોટું બંદર છે. આત મા ૧૬ લાંબા ૬૬૫૧ પરિવે છે. એટલે ૨૪,૦૬૫ ચો. માઈલ અને વચન ૮૫૬૨૦૦ ની છે. મેટગાથ માટે કપાસ બટી મોટા પ્રમાણમાં આપત થાય છે. મિટગાથ યુદ્ધમાં મોટા વેપાર આ બંદરેથી ચાલે છે.

લીસ્મન : પોટુર, લુનું મુખ્ય શહેર છે. વચન ૬ લાખની અને લેન્ડ ૧૧,૬૨ ચો. માઈલ છે. પોટુરની સરપાને સાધે વેપાર સમુદ્ર માર્ગે થાય છે. લીસ્મન મોટું બંદર છે.

લીંચુ : ખાટા ફળોમાં આ બીજી ઉપયોગી અને સ્વાસ્થ્ય આપનાર ફળ છે. આખા ભગમાં રોનો દેવાયે અને પેસાસ થાય છે. કિંમત ૫૬ ફેક્ટ પ્રેનમાં લીંચુ થાય છે. લીંચુ બોરામાં સ્વાસ્થ્ય આપે છે. આપોષા ૫૨ મેના ઉપયોગ છે. એટલે સ્વાસ્થ્ય સારવન બને છે. વાચુ, અંજુર, લુના રોષ અને હાથ રોગોને માટે વપરાય છે. લીંચુની ડાહમાંથી કિંમતી તેજ નીકળે છે. એનાથી ચામડીનાં રોગે ૫૨ મટે છે.

લેનીનપ્રાઠ : રશિયાની જૂની ગભપ્રાંતી મેન્ટ પીટસ્કમાં અથવા પીટરોગ્રેડ નામ બાંધવાની સોવિયેટ રશિયાએ આ નામ રાખ્યું છે. એ નીચા નદી ઉપર છે. સિયાલમાં ખરડા બંધાઈ બ્લ. એની વચન ૩૦ લાખની છે. હમણાં વિશ્વયુદ્ધમાં ભર્મોએ જેને ઘેરા માલો દીધો, પણ ભર્મોને ઘેરા ઉઠાવી પાછા હટ્યું. ૫૪૫૫ છે. એની વચન ૨૦,૭૫,૦૦૦ ની છે. એમાં એક વિશ્વવિદ્યાલય છે. ખરડાને છોડે શહેરમાં સિયા-લામાં ખૂબ કંઠી રહે છે.

લેડ મોટંગેજ બેકા : હિંદના બેહુતો ઉપર હવે ૬ અજમ રૂપિયા એટલું કર ન છે. બેન્કિંગ ઇન્ડસ્ટ્રી કમિટીને નીચે મુજબ કામ ગણાવ્યું હતું.

આંત આસામ બંગાળ	કરોડ રૂપિયા
	૨૨
	૧૦૦

આંત મુંબઈ મધ્યપ્રાંત બર્મા બિહાર બોરિસા હૂમ મદ્રાસ મલબ સંયુક્ત પ્રતિ	કરોડ રૂપિયા
	૮૧
	૫૦-૧૦
	૧૫૫
	૩૫-૫૫
	૧૩૦
	૧૩૫
	૧૨૪

સાલુકારો બેહુતો પામેથી ૬ ટકાથી ૩૨ ટકા બ્યાન છે. આથી બેહુતોને સસ્તે રે રત્નાં પૂર્ણ પાડવા બેનીવાદી રાતી કમિશને સહકારી વેરામે લેન્ડ મોટંગેજ બેન્ક સ્થાપવા લલા-મજો કરી હતી. બેહુતોનું સાલુકારનું લેવું બરપાઇ કરીને સહકારી વેરામે બેહુતને ધીરનારી બેન્કો ૨૫.૫વાની હતી. રીમવ-બેન્કને આ કામ સોંપાતો એટલું હટવાનું હતું, પાંચ હલ સાધા-રત્ન આથી સાંભળા સિવાય વડાઈ થોમ કામની પ્રગતિનો અવાજ બેવામાં આવે છે.

લોંકલ બોર્ડ : સિંધુ નદીના પાણીને સફર પાને અગ્રવાનને મેલો બંધ પચીસ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે નહેરો સાથે બંધવામાં આવ્યો છે. આ બંધની લંબાઈ ૧ માઈલની છે. તેમ ૬૦ ફીટ પડોળી બેની ૬૬ કરાને છે. આ બંધમાં ૧,૪૦૦ મડ વચનનું એક એક બારડું વિષ્ણુથી ગો નીચે થાય છે. બારડાની કિનાર ૧૬ ફીટ છે. બારે નહેરોને માટે પાણીની જાર હોય ત્યારે ૬૨વાન બંધ કરે છે. ૬૨વાન બોર્ડ બેહુતે પાણી પાડું અસહ પ્રવાહમાં વહે છે. આખા સાન મુખ્ય નહેરો છે. અમરુ કાંઠા ઉપર નોર્થવેસ્ટ, રાઇસ અને હાથ એ ત્રણ નહેરો અને કાની પાલુએ પૂર્વ નાગો, બેપુર કીડ રાઇડ, રોડકી અને બેપુર કીડ વેસ્ટ નેરો છે. કુલ નળી મેની ૪,૪૦૦ માઈલની નહેરો છે. તેમાંથી ૧૮ લાખ બેકર ભીનીને પાણી પીન મળે છે. કરોડો ભલ અનાજ આ ભીનીમાં પાકે છે.

લોકલ બોર્ડ : છટ્ટાગઢમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય આપવા માટે લોકલ બોર્ડની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. દેશના નુગનુગ લાગોમાં આવી પાંચ સંસ્થાઓ એક ન બનતું કામ કરે છે. રેકે હાલમાં છટ્ટા લોકલ બોર્ડ હોય છે. તેની નીચે યુનિયન બોર્ડ હોય છે. રસ્તાઓ, હવાખાનાઓ, બતીઓ વગેરેના આ બોર્ડે પ્રજા કરે છે. બપી સંસ્થાઓમાં લોકનિયુજ સંસ્થા, પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ હોય છે. વહીવટના અધિકારી સહકારી હોય. જિહાનોર્ડે નીચથી બોર્ડના કામકાજ ઉપર દેખરેખ રાખે છે. પોતાની પેસાસને અમુક ભાગ એ યુનિયન બોર્ડને આપે છે. વેરો, પ્રસારો, મેગાઓ, ભીની કે મકાનના રચાલ ઉપર વેરો, મકાનના, રેલ કે નહેરું ઉત્પાન એ એમની આવકના સાધનો હોય છે. કેવળી આરોગ્યના એના કામની મર્યાદામાં આવી નથી. આખા હિંદમાં ૨૨૧ છટ્ટા બોર્ડ, ૫૪૬ યુનિયન બોર્ડ અને ૮૦૦ યુનિયન બોર્ડ છે, પાંચ હલ પાંચ રત્ન થતાં નથી. દ્રાક્ષ પંચાયતો છટ્ટાગઢની નીચે કામ કરે છે.

હહાસા : રીમેનું મુખ્ય શહેર છે. એમાં રીમેટો બર્મશુર કામકર્મી હાથ લાખા રહે.

વસતિગણતરી : ૬૦ દશ વરગે વસતિની ગણતરી

આય છે તેથી ગણતરી ૧૯૪૧ માં થઈ હતી હિંદની વસતિ વધતી જાય છે. અકબરના જમાનામાં ૬૪ કરોડની વસતિ હોવાનું અનુમાન આય છે હિંદની વસતિ ગણતરીનું કામ ઈ. સ. ૧૮૪૬ થી શરૂ કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ વ્યવસ્થિત રીતે ઇ. સ. ૧૮૭૨ માં આ કામ ચલુ થયું છે વસતિનો વધારો નીચે મુજબ છે.

ઈ. સ.	કુલ વસતિ	વધારો ટકા
૧૮૭૨	૨૦,૧૧,૧૨,૩૧૦	
૧૮૮૧	૨૫,૭૮,૬૧,૩૩૦	૨૭.૨
૧૮૯૧	૨૮,૭૩,૧૪,૧૭૧	૧૩.૨
૧૯૦૧	૨૯,૪૩,૧૧,૦૫૬	૨.૫
૧૯૧૧	૩૧,૫૧,૫૧,૩૬૧	૭.૧
૧૯૨૧	૩૧,૮૬,૪૨,૪૮૦	૧.૨
૧૯૩૧	૩૫,૨૮,૩૭,૭૭૮	૧૦.૧
૧૯૪૧	૩૮,૮૦,૦૦,૦૦૦	૧૫.૨

હિંદમાં બાળમરણનું મોટું પ્રમાણ છે. પેશ, કોરો, ઈન્ફેક્શન, ફેફસ, મેલેરિયા, યુધ્ધ, ધરતીકંપ, દુકાળો, પાણીની રેશો અને બીજા કારણો દ્વારા હિંદમાં મરણપ્રમાણ વધારે છે, છતાં વસતિ વધે છે. હમણાં (૧૯૪૪ માં) હિંદની વસતિ ૪૦ કરોડ જેટલી છે. ભવિષ્યમાં ને ૬૦ કરોડની વસતિ ૩૦ વર્ષોમાં હમણાના પ્રમાણમાં થશે, તેા હિંદ માટે પૂરતી જોરણી પેકા કરવાનો પ્રશ્ન બહુ જ સમસ્યા ભરેલો થઈ પડશે. હિંદને આવકી મોટી વસતિના ઉદારનિર્વાહનો પ્રશ્ન બહુ યુદ્ધિ ભરેલો લાગશે. હિંદીઓને પરદેશોમાં કયાંયે જવાના કારણે મુદ્દા નથી. આથી ભાવ્ય પ્રકારનું નથી. તેથી ગણતરીમાં જરૂરેશને સામેલ રાખવામાં આવ્યું નથી ૧૯૪૧ માં ૬૨ જોરસ માણે ૨૪૬ જેટલી ગીચતા થઈ છે. તે જેની ઉપર નબળાની પ્રભાવે માટે બહુ વધારે પડતી ગણાય ગીચતા બહુ સારખી નથી બહુચિસ્તાનના પાર્શ્વીય લાગોનાં ૬૨ થો. માણે માત્ર ૬.૫ બહુચની અવધ સંખ્યા વસે છે અ્યારે હોયીન રાજ્યનાં ગામડાઓમાં ૩૩ થો. માણે ૪,૦૦ માણે જેટલી ગીચતા છે. હોયીન, પૂવ બંગાળ, સંયુક્ત પ્રાંતોના વાવન્ય ખૂચો વચેરે છે. ગીચ વસતિવળા દેશો ભવાન, ભર્મની, જિન પોતાના મારે વિખ્યા મેળવી સંસ્થાને રચાયે છે ચીનના પ્રશ્ન પણ હિંદના જેવા જ કપરો બન્યો છે.

હિંદની વસતિગણતરીનું ખર્ચ જોખામાં જોણું આવે છે. ઈ. સ. ૧૮૯૧ માં ૨૫ લાખ રૂપિયા, ૧૯૨૧ માં ૪૦ લાખ રૂપિયા, ૧૯૩૧ માં ૪૬ લાખ રૂપિયા, ૧૯૪૧ માં પચાસ લાખ

રૂપિયા ખર્ચ આવ્યું હતું એને માટે ૧૫ લાખ જેટલી ગણતરી કરવામાં મોટી ફેજ રોકવામાં આવી હતી. એમણે તે માટે ૩૭૦ ટન કાચ લાખેઈ હતો. છેલ્લાં ૬૨ વર્ષોમાં હિંદની વસતિમાં ખર્ચ કરોકનો વધારો થયો છે. છેલ્લાં પચાસ વર્ષોમાં હિંદની વસતિમાં ૬૨ કરોકનો વધારો થયો હતો. હિંદમાં કુલ આયુષ્ય, મોટું પ્રમાણમાં અને બધુંકર દુકાળો તથા દેખી રીતો રૂપી કાચ મોટું જોણી હતું કાનો દોવા છતાં વસતિ વધે છે પૂરોપના મુખ્ય દેશો વસતિ વધારવા માટે ભારે પ્રયત્નો અને આર્થિક મદદ આપે છે. હિંદમાં વસતિ યદાકયા પ્રયત્નો કરવાની વાતો આણે છે સામર્થ્યવાન અને નબળા દેશો વચ્ચે આ કારક છે હિંદમાં જમીન વધારે પ્રમાણમાં જેની માટે વાપરવી જોઈશે. તેમ જ જેની મુધારીને સારાં બીને અને સામ્ય ખાનદેશો જેવીના પછાત વધારવાની ખૂબ જરૂર છે. હમણાં આયુદ્ધને લીધે જેની વધારી જોરણીની અગ્રણ નિવાસ સારકા ખૂબ અગવળ કરે છે; પરંતુ તેનું સારું પરિણામ આવ્યું નથી જેની મુધારણા માટે અખલ રૂપિયાનો ખર્ચ લાગેખમાં સરકારને કરવો પડશે.

હિંદમાં વસતિના આકાશોમાં જેલકાં રસમ આકાશ નીચે મુજબ છે.

હિંદમાં પુરોષોમાં ૪૭.૬ ટકા અપરિણીત, ૪૬.૬ ટકા પરિણીત અને ૫.૪ ટકા વિધુર સ્ત્રીઓમાં છે. ૩૫.૬ ટકા અપરિણીત, ૪૬.૬ ટકા પરિણીત અને ૧૫.૫ ટકા વિધવા છે. ૬૨ સે પુરો સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૯૩ ની છે. આગસા વસતિગણતરીમાં ૬૫ હતી. કોમવાર હિંદમાં નીચે મુજબ લોકો હતા.

લગ્ન	સંખ્યા
હિંદુઓ	૨૦,૧૧,૧૨,૩૧૬
હિંદુઓ	૪,૮૮,૧૩,૧૮૦
આર્યો	૨,૫૪,૪૧,૪૮૯
મુસલમાનો	૬,૨૦,૫૮,૦૬૧
હિંદી જિનનીઓ	૧૦,૪૦,૧૧૫
એથો-ઈન્ડિયનો	૧,૪૦,૪૨૨
બીજાં જિનનીઓ	૧,૩૪,૪૧૨
શીખો	૫૬,૬૧,૪૪૭
૦૦૦	૪૪,૪૬,૨૮૧
પારસીઓ	૧,૪૪,૮૬૦
જુદાઈઓ	૨૩,૧,૦૦૩
ચાલુડીઓ	૨૨,૪૮૦
પરચુરો	૪,૦૬,૮૭૩

કુલ	૩૮,૬૬,૧૬,૧૨૩
ખર્ચીકરણ વગરના	૨૩,૭૧,૩૩૨
કુલ વસતિ	૩૮,૮૬,૪૭,૬૫૧

હિંદમાં સિંહિનો એટલે અપારાધન કારવાનરાઓની સંખ્યા ૧૬૨૧ માં ૨,૨૧,૨૩,૧૫૧ ની એટલે ૭ લાખ હતી. ૧૬૩૧ માં ૨,૨૧,૩૧,૫૧૫ એટલે ૮ લાખ સિંહિનો હતા. ૧૬૪૧ માં ૬ લાખ સુધી પહોંચ્યા હોય. બ્રિટિશ હિંદમાં કુલ ૬૬૦ પુરો અને ૬૩૩ સીઓનું દર હમરે પ્રમાણ આપ્યું છે.

હિંદમાં ૨૨૫ ભાષાઓ બોલાય છે. તેમાં કેટલાકમાં તે નહોતો ૧૨૩ ન છે જગાન દેશમાં ત્યાંની પ્રજાને દર દેશ ભાષા જગાણી ભાષા બોલે છે. હિંદમાં આ એક ન પ્રાંત કે કેટલાં એક ભાષા આદેશ મોટા પ્રમાણમાં બોલાય છે હિંદમાં પ્રાંતી ભાષા બોલનારાઓની દૃષ્ટિએ સ્થાપવામાં આન્યા નથી. આથી પ્રતિનીતિ રચના અનિયમિત થઈ છે. ભાષાઓના ૧૬૬૧ માં નીચે જુઓની સંખ્યામાં બોલનારા ગણવામાં હતા.

લાક ૨,૧૩,૨૧૮, સોલાહુર ૨,૧૨,૬૨૦, કીનગર ૨,૦૭,૭૮૭, ઈસાર ૨,૦૩,૬૬૫ ની વચ્ચે છે.

બ્રિટિશ હિંદમાં ૧૬૩૬ માં દર હમરે મરણપ્રમાણ ૨૨.૨ તથા જન્મપ્રમાણ ૩૩.૬નું હતું. ૧૬૩૬ માં કુલ ૬૩,૪૬,૧૪૫ જન્મ અને ૧૧,૬૫,૨૩૪ જન્મો થયાં હતાં. એ જ વચ્ચેમાં બાળ-મરણપ્રમાણ ૧,૦૦૦ પાછળ ૧૬૭ નેટનું હતું. હિંદમાં ભંદર આરોગ્ય ઉપર ખર્ચ ૧૬૩૮માં ૩,૮૬,૪૮,૬૧૭ રૂપિયા અને પેદાશ રૂપિયા ૩,૮૭,૪૦,૩૮૧ ની થઈ હતી. ૧૬૩૬ માં શહેર વિસ્તારમાં દર હમરે માણપ્રમાણ ૨૫૩ અને ગામડામાં ૨૧૬ નું હતું. દર ૧૦૦ સીઓની એવરે જ પાછળ પુરોત્તમ જન્મપ્રમાણ ૧૬૩૬ માં ૧૦૬ હતું. હિંદમાં કુલ ૫,૬૫૦ હોસ્પિટલો અને ડિસ્પેન્સરીઓ હતી. તેમાં ૮ કરોડ લગભગ દર્દીઓની સારવાર

ભાષા

બોલનારાઓ

કયાં બોલાય ?

પશ્ચિમ હિંદી	૭,૧૫,૪૦,૧૦૧
પૂર્વની હિંદી	૭૮,૧૭,૧૦૩
પંજાબી	૮૫,૬૬,૦૫૧
બેંગલોરી	૪૦,૩૧,૬૭૦
જંગાળી	૫,૩૪,૬૮,૪૬૬
તેલુગુ	૨,૧૩,૭૩,૭૨૭
તમિલ	૨,૦૪,૧૧,૧૫૨
કાનડી	૧,૧૨,૦૬,૩૮૦
મલયાલમ	૬૧,૩૭,૬૧૫
ઉડિયા	૧,૧૧,૬૪,૨૬૫
ગુજરાતી	૧,૦૮,૪૬,૬૮૪
બરમિસ	૮૮,૫૩,૫૩૮
સિંધી	૪૦,૦૬,૧૪૭
પશ્ચિમની પહાડી	૨૩,૨૫,૬૧૬
સિંધી	૨૧,૮૬,૫૩૧
બિહારી	૨,૭૬,૨૬,૫૫૬
મરાઠી	૨,૦૮,૬૦,૬૫૮
પંજાબી	૧,૫૮,૩૬,૨૫૪
રાજસ્થાની	૧,૩૮,૬૭,૬૬૬
આસામીય	૧૬,૬૬,૬૫૦
ગોંડી	૧૮,૬૬,૮૭૮
પુરબી	૧૬,૩૪,૪૬૦
કાશ્મીરી	૧૪,૮૮,૦૨૧
કુશિય અથવા ઓરાઉન	૧૦,૩૭,૧૪૨
અંદોલ	૮,૧૬,૩૪૬

સંયુક્ત પ્રાંતો, મધ્ય પ્રાંતો અને હિંદમાં જવા પ્રાંતમાં (દક્ષિણ સિવાય) હિંદ અને હિંદી મિશ્રિત ભાષા.

પંજાબમાં હિંદી અને પંજાબી બંને બોલાય છે.

જંગાળમાં બોલાય છે. દર દેશ જંગાળીઓ આ ભાષા બોલે છે.

મદ્રાસ ઇલાકામાં ઉત્તર ભાગમાં આદિ દેસની ભાષા

મદ્રાસ ઇલાકામાં દક્ષિણમાં લખીસનાયક પ્રાંતોની ભાષા.

માઇસોર અને કાનડાની ભાષા.

મલબારની કોચીન ક્ષેત્રમાં મલબારની ભાષા.

ઓરિસ્સા પ્રાંતની આ ભાષા છે.

બુકાર ગુજરાતની આ ભાષા છે.

બ્રહ્મદેશના જામના લોકોની આ ભાષા છે

સિંધ પ્રાંતની આ ભાષા છે.

પહાડોની આ ભાષા હિંદીની દૂરની સગી છે.

મધ્યપ્રાંતના બિહારી આ ભાષા છે.

બિહાર પ્રાંતની આ ભાષા છે.

મહારાષ્ટ્રની એ ભાષા છે.

પંજાબની આ ભાષાની લિપિ ગુરુમુખી છે.

રાજપુતાનાની અઠેકડેની આ ભાષા છે. લિપિ હિંદી છે.

આસામના નીચા ભાગની આ ભાષા છે, લિપિ નથી.

ગોંડ (અવાયો)ની આ મધ્યપ્રાંતની ભાષા છે.

સરહદી લોકોની આ ભાષા અફઘાનને મળતી છે.

કાશ્મીરીની આ ભાષા છે.

અંદોલ અને એન્ડો ઇન્ડિયનો બોલે છે.

મુખ્ય શહેરોની વસતિ—કલકત્તા ૨૧ લાખ, મુંબઈ ૧૫ લાખ, મદ્રાસ ૭,૭૭,૪૮૧, હેડાબાદ(દક્ષિણ) ૭,૩૮,૧૫૬, લાહોર ૬,૭૧,૬૫૬, અમદાવાદ ૫,૬૧,૨૬૭, કિલ્લી ૫,૨૧,૮૪૬, કાનપુર ૪,૮૦,૩૨૪, અમૃતસર ૩,૬૧,૦૧૦, લખનૌ ૩,૮૭,૧૦૦, હાવરા ૩,૭૬,૨૬૨, કાનપુર ૩,૫૬,૪૬૨, નાગપુર ૩,૫૧,૬૫૦, આગ્રા ૨,૮૪,૧૪૬, બનારસ ૨,૬૩,૧૦૦, અલ્હાબાદ ૨,૬૦,૬૩૦, પૂના ૨,૫૮,૧૬૦, બેંગલોર ૨,૫૮,૩૩૪, મદ્રાસ ૨,૩૬,૧૪૪,

થઈ હતી. હિંદમાં આશરે ૪૦,૦૦૦ ડૉક્ટરો છે. વજોડે ૬૦,૦૦૦ લગભગ છે.

વંદાણુપદ્ધતિ: હિંદ એ પંદર લાખ યો. માર્ગદર્શના વિસ્તારનો મોટો દેશ છે. એનો દરિયા કાંઠો ૨,૫૦૦ માર્ગદર્શ લાંબો છે, એના કિનારા ઉપર અનેક નાનાં મોટાં બંદરો છે. હિંદનો વરદેશી વેપાર ૪૩૦ કરોડ રૂપિયા નેટલો મોટો છે. સ્ત્રીઓ વધારે જાવાઓ, ફેનેકમારીઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં આ

બંદરો ઉપર આવે છે. પરંતુ મહાબુદ્ધને લીધે હિંદના વહાણવૃદ્ધો ઉપર સરકારી અંકુશ છે, પણ ખર્ચ વહાણવૃદ્ધ યુદ્ધનાં કાંભો માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. હિંદમાં નીચે મુજબ સ્તરીમરો બંદરોમાં આવી હતી.

બંદરો સ્તરીમરો માલ લઈ સ્તરીમરો

વર્ષ	૧૦૦૦ ટનમાં ટનેજ ૧૦૦૦ ટનમાં	અર્ધ
૧૯૩૫-૩૬	૯,૨૩૨	૮,૭૦૨
૧૯૩૬-૩૭	૮,૬૧૪	૯,૧૦૭
૧૯૩૭-૩૮	૯,૦૪૦	૯,૫૦૧
૧૯૩૮-૩૯	૯,૪૩૧	૯,૬૫૭
૧૯૩૯-૪૦	૯,૨૩૨	૯,૦૫૬

મોટા બંદરો કલકત્તા, ચુંબ, કરાચી, મદ્રાસ, આ જામના બંદરોના વહિવટ ત્વાની પોર્ટટ્રસ્ટો સ્વતંત્ર રીતે કરે છે આ પોર્ટટ્રસ્ટોએ પોતાના બંદરોમાં માલ ઉતારવાને વિશાળ ગોડીઓ અને કુરલોઓ બાંધ્યા છે. સ્તરીમરો, લંડોણો અને માલ ઉપર એઓ અમુક ચાર્જ લે છે. આ પોર્ટટ્રસ્ટોએ માલ રાખવા માટે મોટા મોડાઈના પણ બાંધ્યા છે. આ પોર્ટટ્રસ્ટો અંગ્રેજ લાગવગ નીચે લખાઈ પ્રમાણમાં છે. હિંદમાં નીચે મુજબ મુખ્ય સ્તરીમર કંપનીઓ છે.

એશિયાટિક સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની—યુરોપિયન કંપની છે લંડનમાં રજિસ્ટર થયેલી છે. હિંદના કાંઠાને વેપાર અને હાલોને હજી કરવા લઈ જવાને મોટા મથો કરે છે. મેનેજિંગ એજન્ટ ટર્નર મેરીસન કંપની.

બેંગાલ આસામ સ્તરીમરો કુંડા—કલકત્તાથી પૂર્વ બંગાળ અને આસામ સુધી એની સ્તરીમરો ચાલે છે. બંગાળમાં ભૂત બંદરના બાગીમાં રહેને મારકેને આ કંપની લાવે છે. મેનેજિંગ એજન્ટ સ્વેડેન સ્વેડેન કંપની છે.

બેંગાળ રિવર સર્વિસ કંપની—એ પણ વિરોધ કરી પૂર્વ બંગાળ અને આસામથી ભૂત અને બીજા માલ લાવે છે.

એન્ડે સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની—આની સ્તરીમરો મુંબઈથી મારમગોઆ (૪૨૧ માઇલ) અને મુંબઈથી કરાચી (૫૪૬ માઇલ) વચ્ચેના બંદરોમાં માલ અને પ્રવાસીઓ ઉપાડે છે. એજન્ટ સિંધીઆ સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની.

કલકત્તા સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની—આ કંપની પ્રવાસીઓ અને માલ માટે બંગાળની નદીઓમાં અને અખાતમાં પોતાની નાની સ્તરીમરો અને માલ ઉપાડવાના વરાપા ધરાવે છે. યુરોપિયન કંપની છે મેનેજિંગ એજન્ટ હોરપીલર કંપની.

ઇસ્ટ બંગાળ રિવર સર્વિસ કંપની, ઇસ્ટર્ન સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની, ઇન્ડિયન જનરલ નેવીગેશન અને રેલવે કંપની—આ ત્રણે કંપનીઓ બંગાળ ના વેપારમાં સ્તરીમરો રોકે છે. પહેલી બે હિંદી અને ત્રીજી યુરોપિયન કંપની છે.

બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની—હિંદમાં સૌથી મોટી વહાણવૃદ્ધની કંપની છે. એની સ્તરીમરો અને પરદેશોના વેપારી માલના વિશાળ કામ કરે

છે. આ કંપની યુરોપિયનોની અને જૂની છે. મોટી લાગવગ ધરાવે છે. વહાણ હિંદી કંપનીઓને એણે અગ્રણ્ય હડીકાઇથી મુતપ્રાપ્ત કરાવી છે, એની લગભગ ૧૦૦ સ્તરીમરો છે. એના મેનેજિંગ એજન્ટ મેસર્સ મેકીનોન મેકેન્ચીની કુંડા. કલકત્તા મુંબઈ, કરાચીમાં જ હિંદના દરિયાઇ વેપારનો મુખ્ય હિસ્સો આ કંપનીને મળે છે પોર્ટના મેઇનના કન્ક્રીટો એ જ કંપનીને મળે છે

સિંધીઆ સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની—હિંદી ન્યવરચા નીચેની સ્તરીમરોની કંપનીઓમાં આ સૌથી મોટી કંપની છે. એની પચીસ સ્તરીમરો છે હિંદના કાંઠાને આંતર બંદરો વેપાર આ કંપની ચલાવે છે. એને પરદેશોમાં પણ સ્તરીમરો ચલાવવાના હોડ છે, પણ સરકારી ઉત્તેજન વગર એ સંભવિત નથી આ કંપનીની હેડ ઓફિસ મુંબઈમાં છે એની બીજા કેટલીક પેટા સ્તરીમર કંપનીઓ છે હમણાં યુદ્ધમાં મોટી વહાણ સ્તરીમરો સરકારી અંકુશ નીચે છે આ કંપનીએ નવી સ્તરીમરો બાંધવાનું ખાતુ વિનામગાપડમના બંદરે બોલ્યું છે, પણ યુદ્ધને લીધે એ સરકારી વહિવટ નીચે છે હિંદનાં સર્વે બંદરોમાં એની સ્તરીમરો ભય છે. બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સ્તરીમર નેવીગેશન કંપનીની સાર્વજનિક વેપારમાં એણે કરાર કરી હિસ્સાઓ નક્કી કર્યા છે.

આ સિવાય ઇન્ડિયન કો-ઓપરેટિવ નેવીગેશન કંપની, અર્ચન્ટ સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની, નેશનલ સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની અને બીજા નાની નાની કેટલીક સ્તરીમર કંપનીઓ છે. તેઓ નાની મોટી સ્તરીમરો ધરાવે છે.

પરદેશી કંપનીઓ—હિંદમાં પરદેશી કંપનીઓની મુખ્ય સ્તરીમરો છે. બંગાળ, જર્મની અને છટાલીની સ્તરીમરો શરુઓ ટોપાને લીધે હિંદમાં આવવી નથી, પરંતુ હવે અમેરિકન અને અંગ્રેજી કંપનીઓ વિરોધ પ્રમાણમાં અટકાના બંદરોની મુલાકાત લે છે. આ મર્વે કંપનીઓ વિશ્વયુદ્ધને લીધે સરકારી અંકુશ નીચે છે. એટલે સરકારની નજરિયાતો પ્રમાણે માલ લાવ-લઈભવ કરે છે. તેમાં પણ મુંબઈને યુદ્ધને લગતી વસ્તુઓ સેન્ટ્રો માટે લાવવામાં રોકાયેલી છે તેમજ સ્તરીમરો પણ આગળ વહાણ આવવી ટાળી હમણાં ફ્રાન્સ પરાજય પામેલું હોવાથી એટુ વહાણવૃદ્ધ વિજરાઈ મુંબઈ છે.

પી. એન્ડ એ. સ્તરીમર નેવીગેશન કંપની—હિંદમાં બંદરોથી અંગ્રેજી બંદરો સુધી માલ, પ્રવાસીઓ અને મેલ લઈ જવા માટે આ સૌથી મોટી કંપની છે. એણે મોટી વાહાણો પ્રવાસી સ્તરીમરો ધરાવી છે. મુંબઈથી મેઇસ પણ આ કંપનીને જ વિચાર્ય ન્ય છે. એ માટે એણે હિંદના પોર્ટ ખાતો તરફથી મોટા ઉચકો મળે છે. બ્રિટિશ ઇન્ડિયા કંપનીની એ જરૂર સ્તરીમરો એક જ સંચાલન નીચે છે. એના એજન્ટ મેસર્સ મેકીનોન મેકેન્ચીની કંપની છે. વિચાર્ય સાથે અઠવાડિક નિયમિત સ્તરીમરો હોડે છે

અમેરિકન કોન્ફેડરેન્સ ટાઇનર—આ લાઇનની સ્તરીમરો નિયમિત કલકત્તાથી જોરહન, ન્યુયોર્ક, ફિલાડેલ્ફીઆ સુધી હોડે છે. હિંદના એજન્ટો ત્રણ અંગ્રેજી કંપનીઓ છે. ત્રણેય કલકત્તામાં હેડ ઓફિસો ધરાવે છે.

હિંદ સાથે નીચેની કંપનીઓ વેપારી સંબંધ ધરાવી સ્તરીમરો ચૂકે છે.

લખને, કાનપુર, ફતેહપુર, અમલોખાલ (ખામરોલી), બેકાખાખાલ, જુવાની, પંખપુર, પંચની, એમરો, લાસએલા, નેકેલી, કંજલિન, પલત, ચમન, કવેરા, હોસંગાખાલ, ખંડવા, અમરાવતી, અલોલા, હમરિયા, સુનના, નોંગોંગ, અસિધા, યુમ્મા, લોપાળ, ધનૈરા, નીમચ, વડોદરા, ઠાલોરા, અમરાવાડ, લાવનગર, ચરત, વેરાવળ, રાન્કોટ, અમનગર, કારકા, બુજ, ડીસા, રત્નાગિરિ, અલીખાચ, મુંડ, જગલપુર, ચંદા, કાંકે, રામપુર, પેન્ડા, વાગપુર, સીઆની, જળપુર, સગર, મલ્હીપદમ, નેતોર, કલોખા, મદાસ, રેનિ-ચિતવા, કુર્ચ, બેલરી, વેરોર, કલેવોર, સાલેમ, કંજલિન, કોન્કાના, ત્રિગંગાપદમ, કાલેનગર, હાલોખા, રાંચી, ચેલસા, અમરોદપુર, બલપેથુરી, માલકા, દિનાખપુર, બેકરામપુર, બેકરા, બનારસ, ગોરખપુર, સગર, ગોડા, નયાકંક, પટલા, ગયા, વરબંગા, મૈતીકારી, પનખાલ, પૂર્ણિયા, લોરલઈ, સિખિ, કોન્કે-ચન, ફોટ અખાસ, ટોરમરમાઈરખાલ, ત્રિસનકાલ, વડ, પેશાવર, ગિલિત, લેક, રડુ, ફાસ, ચુખમર, શીનગર, ખાનપુર, ભાવપુર, મુલતન, મોન્કોમરી, લીઆલ, લાચપુર, જુસખા, ત્રિવિનેપોલી, નેગાપદમ, પંચન, મડા, ત્રિવેન્દ્રમ, કાંધીકે, કાંધીન, મેમુર, મેંગોરો, હલન બેંગોર

વારનિશ: ટર્પેન્ટાઈન (કોપલ) શુદ્ધ, રાલ વગેરે
પદાર્થોના મિશ્રણ પ્રવાહીથી વારનિશ બને છે. તેમાં તેલની વારનિશ (Oil varnishes) ટર્પેન્ટાઈનની વારનીસ, સ્પિરિટ વારનિશ ને આખ પાણીની વારનિશ ચાર જાતની વારનીસો થાય છે. વારનિશ લાકડા, પાત્ર વગેરે પદાર્થોને અળકતા બનાવે છે. સ્વચ્છ થયે બનાવે છે. વારનિશ તરત સુકાઈ જાય છે. થોડીને સડની બચાવે છે. તેલની વારનિશમાં સખત રાલ કોપાળ, રંગ વગેરે પડે છે. ટરપીટનની વારનિશમાં નરમ રાલ, મરતગી, કામર, રાખન વગેરે પડે છે સ્પિરિટ વારનીસમાં લાખ, સંદરા વગેરે મેળવાય છે. પાણીના વારનિશમાં ચોડા, રંગ, ચોડાજા વગેરે મેળવે છે. હિંદમાં આ હોંગ બાળકામાં છે એમાં બે ગણ કારખાનાં છે. પારંપ્ર મોટી રકમ વારનિશો કાન્સ અને ક્રિટનથી આખકાની કરાય છે. વારનિશ માટે જે કાચા પદાર્થોની સુખ્ય જરૂર છે તે સ્પિરિટ, ટર્પેન્ટાઈન અને ઉકાળેલું અળકીતું તેલ એ પદાર્થો હિંદમાં યુગ્મક થાય છે. થોડાં વારનિશો નીચે સુખ્ય આપાં છે.

૧ કોપલ વારનિશ—૮ રતલ સરસ સ્વચ્છ કોપલ લઈને તેને કુદીને ૨ રતલ મરમ તેલ મેળવે. પછી એને

ખૂબ મરમ કરી બહુ ઉકાળીને એને ગાળી એમાં ૩ ગેલન ટરપીટન મેળવે. જો કે ટરપીટન ઉકડતું બરી પછે વારનિશ ખૂબ સ્વચ્છ બનેશે

૨ એક કવાઈ સ્પિરિટ વાપન, ૧ ઓંસ કોપાલની શુદ્ધ, અને ૦.૦ ઓંસ સરસ લાખ, એક બોટલમાં મીલાવીને ફરી એને ચૂંચે ચડાવી વારંવાર વચ્ચે હલાવવું

૩ કૅબીનેટ વારનિશ (Cabinet varnish)—
૭ રતલ કોપલને સાફ કરી બહુ બનાવી એમાં ૦.૦ ગેલન સ્વચ્છ તેલ મીલાવી એમાં બચારે ૩-૪ મિનિટ પછી તાર બંધાવા લાગે ત્યારે નીચે ઉતારી એમાં ૩ ગેલન ટરપીટન તેલ મેળવી ખૂબ હલાવવું અને ગાળીને રાખવું

૪ આડી રંગબાંધો વારનિશ—૮ રતલ સરસ કોપલ, ૨ ગેલન સાફ તેલ, ૦.૦ રતલ સંદેરા, ૩ ગેલન ટરપીટન ખૂબ ઉકાળીને ગાળી લેવું પછી બોટલમાં ભરીને યુલ હલાવવું, પછી ૮ રતલ અનીમેમ (Gum annam) ૨ રતલ તેલ, ૪ રતલ સંદેર કચોરા અને ૩ ગેલન ટરપીટાઈન તેલ ઉકાળીને સુકું રાખવું, પછી જને વારનિશોને મરમ કરી મેળવી નાંખવું.

૫ કાંચ બ્લેક વારનિશ Coach black varnish—૧૬ ઓંસ (Gum arabic) ૦.૦ રતલ મરમ તેલમાં મીલાવી ગાળી કાઢવું. એમાં ૩ ઓંસ અસ્ફાલ્ટમ (Asphaltum) અને ૩ ઓંસ રાખ મીલાવી મરમ કરવું. કંડું કરીને ૧૦ ઘડકે ટરપીટન તેલ મિશ્રણ કરવું.

૬ સોનેરી વારનિશ—૧૬ ભાગ સરસ લાખ, ૩ ભાગ સંકક, ૩ ભાગ મરતગી, ૧ ભાગ કંકેસ ૨ ભાગ મંદોખને ફૂંદીને ૧૪૪ ભાગ આલકોલોહ સાથે મીલાવી ફેવો.

વારનિશો થામડાં માટે, લાકડાંની જુદી જુદી જાતો માટે, સ્ત્રીક માટે જુદી જુદી અનેક જાતોમાં થાય છે.

વિગ્રહોની તુલ્યાની : યુરોપના પહેલા વિશ્વ-યુદ્ધ (૧૯૧૪-૧૮) ની પૂર્વે હરલકે મોટા વિગ્રહો ઇતિહાસને પાને ગોખાયા છે. તેમાં નીચે સુખ્ય તુલ્યાની હતી.

દેશ	મધુચની હાની	આર્થિક ખર્ચ (ડોલર)
નૅપોલીયન સાથેનું યુદ્ધ	૧૭૬૦-૧૮૧૫	૩૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
ક્રિમિયાનું યુદ્ધ	૧૮૫૪-૧૮૫૮	૧,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
અમેરિકાની મહોમમ્મદીની લડાઈ	૧૮૬૧-૧૮૬૫	૭,૫૬,૦૦૦
કાન્સ-પ્રસિયાનું યુદ્ધ	૧૮૭૦-૧૮૭૧	૨,૮૦,૦૦૦
બોસ્નિયા-ક્રોએશિયાનું યુદ્ધ	૧૯૦૪-૧૯૦૫	૧,૬૦,૦૦૦
રુસો જાપાનનું યુદ્ધ	૧૯૦૪-૦૫	૧,૬૦,૦૦૦
વિશ્વયુદ્ધ પહેલું	૧૯૧૪-૧૮	૬૮,૧૮,૦૦૦
		૧,૮૧,૨૩,૩૬,૩૩,૦૬૩

વિદ્યામીન (પ્રલવિકા) : આપણા શરીરમાં કેટલીક વસ્તુઓનાં ઇલેક્ટ્રિક વિદ્યામીનોના અવસ્થા રહે છે આ વિદ્યામીનો સંબંધી હમણાં થયું જ્ઞાન ફેલાયું છે. હજી આ વિષયમાં વધારે સોપાનોઓ થાય છે. નીચે સુલભ વિદ્યામીનો સોપાનો છે. જેવાકીના પદાર્થોના જુનાં જુનાં વિદ્યામીનો રહે છે.

વિદ્યામીન A—એની હણપથી રતાંધળાપણું, લોહીનું ઉડી જવું, ખાંસી, ન્યુમોનીઆ, કાઠા, મહાયમક, ખરડો, પથરી વગેરે થાય છે. આ વિદ્યામીન દૂધ, માખણ, કાળીજના પાનાં પીનાં ગાજર, ટમેટાં, કેળા, પીપ્પાચ, હરી, નારંગીની છાલ, કુટેલા ચણા, પીળી મકાઈનો પથારે મળે છે. આ પ્રલવિકાને હવા અને પ્રકાશથી નાશ થાય છે.

વિદ્યામીન B—એની હણપથી, સોાન, આચ્ચી, પાંકુરોળ, બાળકની ખાતને ચોણું દૂધ આવડું, સંધિયા અને જાનનું ટુના રોગો થાય છે. આ પ્રલવિકા આખા દાણા, કાળીજ, ખટાંદા, ગાજર, વટાણા, લીલાં ફળ, ગાયના દૂધમાં રહે છે. -સોાકાથી એનો નાશ થાય છે, રોકવાથી એનો નાશ થતો નથી.

વિદ્યામીન C—હાડકાં અને દાંત નરમ થયાં ટોચ, અવલુમાંથી શોહી નીકળતું ટોચ તો આ પ્રલવિકાની ખામી રખાય છે આ વિદ્યામીન લાંબા રસ, નારંગી, ટમેટાં, પોપૈયાં, કાળીજ, મગ, વટાણા, મસુરના કોટા અને ઉકળ્યા વગરનાં દૂધમાં રહે છે.

વિદ્યામીન D—રીકેટ કીણાં પગ અને ચોટું પેટ, દાંતની ખામી, લોહી પહોળાં આવડત આની ખામીને લીધે રહે છે. બાળકની વૃદ્ધિ અને સગર્ભાવસ્થામાં પણ એની ખામી પડે છે. આ વિદ્યામીન D કાઠીયાર ચોઈલ, માખણ, પાંદડાંવાળા શાક, ટમેટાં, પીળાં ગાજર, મહીના અંદરૂંચીમાં રહે છે.

વિદ્યામીન E—વાંઝીયાપણું, કમ્પવાવડ. આની ખામીને લીધે થાય છે. આ પ્રલવિકા લીલાં પાંદડાં, મહીના અંદરૂંચી, ગાજર, કાળી, કાંકડી, લીલાં વટાણા, મૂળા, કેળાં, દૂધ અને માખણમાં રહે છે.

વિદ્યામીન કોઈની પણ સોપ થઈ છે.

વિદ્યુત : વિદ્યુતના નીચે સુલભ પ્રકાર છે.

ધર્મણ વિદ્યુત—કાચના સહિયાને રેશમ પર ધસ-વાથી તેના ઉપર થત વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે અવ્યવસ્થિત સહિયાને હીન ઉપર ધસવાથી તેના ઉપર જલ વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે એ જાને નાના કાચના ટુકડાને અથવા હલકા નાના પદાર્થોને આડશે છે.

સતતિય વિદ્યુતનાર એકમેકને આડશે છે અને વિભવિય વિદ્યુતનાર એકમેકને આડશે છે.

વિદ્યુતના ભારનું અસ્થિતન નજીવા વિદ્યુતશક્તિ ઉપયોગમાં આવે છે. ગરની ગોળીને રેશમથી લટકાવવાથી ગરની ગોળીને વિદ્યુતશક્તિ તૈયાર થાય છે. એક કાચના સહિયાને છેડે એ સોનાના વરખ લગાડી તેને બાહ્યમાં મૂકવાથી સોનાના વરખને વિદ્યુતશક્તિ તૈયાર થાય છે વિદ્યુતનારવાહી વસ્તુને નજીક લાવવામાં આવે તો તે વસ્તુ ગરની ગોળીને આડશે છે, અને વિદ્યુત દારૂંકના સોનાના વરખના પાનેને છૂટા પાડે છે.

જે વસ્તુમાંથી વિદ્યુત પસાર થઈ નથી તેને વિદ્યુતવાહક (Conductor) અને જેમાંથી વિદ્યુતનાર પસાર થતો નથી તેને વિદ્યુતરોધક (non-Conductor) કહેવામાં આવે છે.

અણુવાણી વસ્તુ ઉપર વિદ્યુતનાર કોયો વિરોધ પ્રમ.ણમાં રહી શકે છે, અને તેથી તે જગ્યાથી હવામાં એ લાર વિભારિત (discharge) થાય છે નીચ્છીવાહક સહિયામાંથી (lightning conductor) પણ એ રીતે વિદ્યુત ભારનો વિભાર થાય છે. અને તેથી વાદળની વિદ્યુતને શિથિલ બનાવે છે. અને એ રીતે ધારને રક્ષણ મળે છે.

પ્રવાહનિવ્યુત—મધકના મદ તેલબના દ્રાવણમાં એક જસતની અને બીજી વાંધાની વસ્તુ તેને જલદારથી એક તાર વડે ભેડો તો તેમાંથી વિદ્યુત પ્રવાહ પસાર થાય છે. વિદ્યુત ગતિમાં આવે તેને વિદ્યુત પ્રવાહ કહેવામાં આવે છે. વાંધાની ધાતુ ઉપર રસાયણિક ક્રિયા વડે થતભાર પેદા થાય છે અને જસતના છેડા ઉપર ઋણભાર પેદા થાય છે. આથી પ્રવાહ ભારે વિદ્યુત દળાણવાળા, છેડા (ધન છેડા)થી ઋણ છેડા તરફ ભય છે. રસાયણિક ક્રિયાથી જાને વસ્તુની પર નવો તાર ધાતુ પેદા થાય છે, ટેનિયમ કાચ, લેન્થારી કાચ, ધુન્શીન કાચ, નિર્બળ કાચ અને સંપ્રાદક કાચ વડે આ પ્રમાણે પ્રવાહ મેળવી શકાય છે.

વિદ્યુત પ્રવાહ જે વારમાંથી પસાર થાય છે તે તારની ફરતે ચુંબકબળ પેદા થાય છે અને તેથી તારની નજીક એક ચોદચુંબક ચોદપને લઈ જઈએ તો તેનું કોણ, વર્તન થાય છે જમણા કોણ વડે વારને પકડીએ અને એ અંતરૂંકો પ્રવાહની દિશા જતાવે તો આકાશ ચુંબકબળની દિશા રશવે છે.

વિદ્યુતની અસરો નીચે સુલભ છે (૧) ચુંબક અસર, પ્રવાહની સાથે હમેશાં ચુંબકબળ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) વાહકમાં પ્રવાહ પસાર થવાથી તેમાં ઉષ્ણતા પેદા થાય છે (૩) જલનું વસ્તુ અથવા પ્રાણીના અંગમાંથી પ્રવાહ પસાર કરવાથી અધિકી લાગે છે. અને આથી થણીવાર મૃત્યુ પણ નીપળે છે (૪) દ્રાવણમાંથી પ્રવાહ પસાર કરવામાં આવે તો તેમાંના સંયો-જનનું વિદ્યુત પૂષકરણ થાય છે.

કાર્બન સહિયાને ભેડીને પ્રવાહ પસાર કરવામાં આવે તો તે એની વચ્ચે પ્રકાશિત વિદ્યુત ભેત પેદા થાય છે. વિદ્યુત દિવા-માંથી હવા કાઢી લઈ થણા ટેમ્પરેચરે ન પડીએ તેવી થઈએ કદ ગરમ થાય છે, તેવો તાર રાખવામાં આવે છે. એમાંથી પ્રવાહ પસાર થવાથી તે વચખમ પ્રકાશ આપે છે. વિદ્યુત ચુંબક અને અસરી વગેરેના કાર્યોને આધાર પ્રવાહ વડે ઉત્પન્ન થતી હજીવા ઉપર રહે છે.

વિદ્યુત યુગ્મકત્વ : વિદ્યુત પ્રવાહ ચાલુ થાય તે વાહકની ફરતે ચુંબક બળ પેદા થાય છે આથી ઉત્પન્ન એ વાહકની નજીક એકાએક ચુંબકબળ પેદા કરવામાં આવે અથવા વાહકને ચુંબક બળના ફેરમાં ઝડપથી ખસેડવામાં આવે તો તેમાં વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા થાય છે. આને ઉપપાદિત પ્રવાહ (induced current) કહેવામાં આવે છે.

એક જથ્થે ચુંબકમાં ચુંબકબળનો એકાએક ફેરફાર કરવામાં આવે તો તેથી ઉપપાદિત વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા થાય છે. અને એ પ્રવાહ નવાં મુખી ચુંબકબળનો ફેરફાર આડે રહે તેનું મુખી પસાર થાય છે. ચુંબકમાં પેદા થતું ઉપપાદિત વિદ્યુત ચાલક

લખનૌ, કાનપુર, ફરૈડકુર, અમદાવાદ (બામરૌલી), જેઠાણાવાદ, છવાની, પંજાબ, પરની, ઝોમૌરા, લાસગેલા, નોકડી, ડચ્છલિન, પલવ, ચતન, કવેટા, હોસંગાવાદ, ખંડવા, અમરાવતી, આકોલા, ઉમરયા, સુતના, નોગોંગ, ગ્વાલિયર, ગુમા, કોપાળ, ઇન્દોર, નીચર, વડોદરા, ઘડોઢ, અમદાવાદ, લાવનગર, સુરત, વેરાવળ, રાન્ડોર, ભવનગર, દારકા, બુલ, ડીસા, રતનાગિરિ, અલોખાચ, સુન, નગરવપુર, વંદા, કંકેર, રામપુર, પેન્ડા, નાગપુર, રાઝાબી, નબલપુર, સગર, મહાપદમ, નેહોર, કહાપા, ખડાસ, રૈની-ચિંતકા, કુર્નલ, ખેલરી, વેસોર, કડોર, સાલેમ, કેન્થનગર, કોકનાડા, પિઝાગપદમ, હાલનગર, હલ્લીખાચ, રાંચી, ચેલસા, નમરોદપુર, નચરેશ્વરી, માહા, દિનાજપુર, બહેરામપુર, ઝોમ્બા, બનારસ, ગોરખપુર, સગર, ગોંડા, નવાડકા, પટણા, ગયા, હરબંગા, મોતીકારી, મનખાસ, પૂર્ણિયા, લોરલઈ, સિબિ, સેન્ડે-મન, હોર્ડે અખાસ, દેરાઈરમાઈડખાન, ખિરાનસાહ, બટ, જણાવર, ગિમિટ, લોક, રાડે, ક્રાચ, ગુરમ, મીનગર, આનપુર, લાવપુર, સુદાન, મેન્ડોખમરી, લીઆહ, લાવપુર, મુરાખા, ત્રિચિનેપોલી, નેગાપદમ, પંચન, મદરા, ત્રિરેન્ડમ, કાલીકટ, કાલીન, મેહુર, મેંગલોર, હરન બેંગલોર

વારનિશો: ટર્પેન્ટાઈન, (કોપલ) ગુંદ, રાલ વગેરે
પદાર્થોના મિશ્રણ મવાદ્ધોથી વારનિશો બને છે તેમાં તેલની વારનિશ (Oil varnish) ટર્પેન્ટાઈનની વારનીસ, રિપરિટ વારનિશ ને બાકમ પદાર્થોની વારનિશો વાર ભાગનો વારનીસો થાય છે. વારનિશ લાકડાં, ઘાંટ વગેરે પદાર્થોને અળકતા બનાવે છે. સ્વચ્છ પણ બનાવે છે. વારનિશ તરત સુકાઈ ભય છે. ચીજોને સડની બચાવે છે. તેલની વારનિશમાં સખ રાલ કોપાળ, રંગ વગેરે પડે છે. ટરપીટનની વારનિશમાં નરમ રાલ, મરનગી, હામર, રાભ વગેરે પડે છે રિપરીટ વારનીશમાં લાખ, સંકલ્પ વગેરે મેળવાય છે. પાણીના વારનિશમાં સોડા, રંગ, સોડાના વગેરે મેળવે છે હિંદમાં આ હથોળ બામદશમાં છે એમાં બે ત્રણ કારખાનાંઓ પાંદ મોટી રકમ વારનિશો કાસ અને પ્રિન્ટનથી આમદાની કરાય છે. વારનિશ માટે ને કાચા પદાર્થોની શુષ્ક જરૂર છે તે રિપરિટ, ટર્પેન્ટાઈન અને ઉકોળેનું અળકીનું તેજ એ પદાર્થો હિંદમાં મુખ્ય થાય છે. થોડાં વારનિશો નીચે શુષ્ક આધારો છે.

૧ કોપલ વારનિશ—૮ રતલ સરસ સ્વચ્છ કોપલ લઈને તેને કુદીને ૨ રતલ ગરમ તેજ મેળા. પછી એને

ખૂબ ગરમ કરો બહુ ઉકાળીને એને માળી એમાં ૩ ગેલન ટરપીટન મેળવો એ કે ટરપીટન ઉકડતું ભરો પણ વારનિશ ખૂબ સ્વચ્છ બનશે

૨ એક ક્વાર્ટ રિપરીટ વાલન, ૧ ઑંઝ કોપાલની ગુંદ, અને ૦ા ઑંઝ સરસ લાખ, એક બોટલમાં મીલાવીને ફરી એને ત્રણ ચલાવી વાર-વાર વચ્ચે હલાવવું

૩ કેબીનેટ વારનિશ (Cabinet varnish)—૭ રતલ કોપલને સાફ કરી બહુ બનાવી એમાં ૦ા ગેલન સ્વચ્છ તેજ મીલાવી એમાં ન્યારે ૩-૪ મિનિટ પછી તાર બંધાવા લાગે ત્યારે નીચે ઉપરથી એમાં ૩ ગેલન ટરપીટન તેજ મેળવી ખૂબ હલાવવું અને માળીને રાખવું

૪ ગાડી રંગવાનો વારનિશ—૮ રતલ સરસ કોપલ, ૨ ગેલન સાફ તેજ, ૦ા રતલ સફેદા, ૩ ગેલન ટરપીટન ખૂબ ઉકાળીને માળી લેવું પછી બોટલમાં જરીને ખૂબ હલાવવું, પછી ૮ રતલ અનીમેપમ (Gum anise) ૨ રતલ તેજ, ૪ રતલ સફેદા કપીરા અને ૩ ગેલન ટરપેનટાઈન તેજ ઉકાળીને સુકું રાખવું, પછી જાને વારનિશોને ગરમ કરી મેળવી નાંખવું.

૫ કૉચ બ્લેક વારનિશ Coach black varnish—૧૬ ઑંઝ (Gum amber) ૦ા પાઇન્ડ ગરમ તેજમાં મીલાવી માળી કાઢવું. એમાં ૩ ઑંઝ અમ્મોનિયમ (Ammonia) અને ૩ ઑંઝ રાખ મીલાવી ગરમ કરવું. કંડું કરીને ૧૦ ઘડકાં ટરપેન્ટાઈન તેજ મિશ્રણ કરવું.

૬ સોનેરી વારનિશ—૧૬ ભાગ સરસ લાખ, ૩ ભાગ સંકલ, ૩ ભાગ ચરતની, ૧ ભાગ કફેકસ ૨ ભાગ મેપિાળને કુદીને ૧૪૪ ભાગ આલકોહોલ સાથે મીલાવી દેવા.

વારનિશો ચામડાં માટે, લાકડાંની જુદી જુદી ભતો માટે, શ્રીષ માટે જુદી જુદી અનેક ભતોનાં થાય છે.

વિમ્બહોની નુકશાની : મુરોપના પહેલા વિશ્વ-યુદ્ધ (૧૯૧૪-૧૮) ની પૂર્વે કેટલાંક મોટા વિમ્બો પ્રતિકાસને પાને મોપાન્યા છે. તેમાં નીચે શુષ્ક વક્રશાની હતી.

દેશ	મહુષ્યની ડાની	આર્થિક ખર્ચ (ડૉલર)
નૌસલીયન સાથેનું યુદ્ધ	૧૭૬૦-૧૮૧૫	૩૦,૭૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
હિન્દિયાનું યુદ્ધ	૧૮૫૪-૧૮૫૬	૧,૭૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
અમેરિકાની મેક્સિકોની લડાઈ	૧૮૬૧-૧૮૬૫	૭,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
કાન્સ-પ્રશિયાનું યુદ્ધ	૧૮૦૦-૧૮૦૧	૩,૨૧,૦૦,૦૦,૦૦૦
મેક્સર-પ્રશિયા યુદ્ધ	૧૯૦૪-૧૯૦૫	૨,૨૫,૦૦,૦૦,૦૦૦
રૌસો ભપાનિય યુદ્ધ	૧૯૦૪-૦૫	૨,૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
વિશ્વયુદ્ધ પહેલું	૧૯૧૪-૧૮	૧,૮૧,૨૩,૩૧,૩૦,૦૦૦

વિદ્યામીન (પ્રલવિકા) : આપણા શરીરમાં કેટલીક વસ્તુઓના ઉપો વિદ્યામીનની અવસ્થા રહે છે આ વિદ્યામીને સંબંધી હાથમાં ધણું સ્પર્શ ફેલાયું છે. હલ આ વિષયમાં વધારે શોધખોળો થાય છે. નીચે સુબળ વિદ્યામીનો સોધાયા છે. જોવાડીના પદાર્થોમાં મુલ્ય મુલ્ય વિદ્યામીનો રહે છે.

વિદ્યામીન A—એની હલુપથી રસાંધાપણ, લોટીનું ટીડી જર્ડ, ખારો, ન્યુમેલીઆ, ઝાડા, ગરુડમ્, મરડો, પથરી વગેરે થાય છે. આ વિદ્યામીન દુધ, માખણ, ફાળીજના પાનાં પીલાં ગાજર, ટમેટાં, કેળા, પાપયા, કેરી, નારંગીના છાલ, કુરેલા થય્યા, પીળી મકાઈના વધારે મળે છે. આ પ્રલવિકાને હવા અને પ્રકાશથી નાશ થાય છે.

વિદ્યામીન B—એની હલુપથી, સોલ, અરુચી, પકુરોગ, જાળકની માનને એણું દુધ વાવડું, સંધિયા અને જાનનુંના રોગો થાય છે. આ પ્રલવિકા આખા દાણા, ફાળીજ, બટાટો, ગાજર, વટાણા, લીલાં ફળ, માથના દુધમાં રહે છે. -સોઢાથી એને વાશ થાય છે, ગેકવાથી એનો નાશ થતો નથી.

વિદ્યામીન C—હાટાં અને દાંત વરખ થયાં હોય, અવાજમાંથી લોટી નીકળતું હોય તો આ પ્રલવિકા ખામી રેખાય છે આ વિદ્યામીન લોહીના રસ, નારંગી, ટમેટાં, પાપયા, ફાળીજ, મગ, વટાણા, અનુરુના દોડા અને હિંચ્યા વગરનાં દુધમાં રહે છે.

વિદ્યામીન D—નીકેટ ઝીણાં પગ અને મોટું પેટ, દાંતની ખામી, લોટી પડવાની અવાજ આની ખામીને લીધે રહે છે. પાળકોની વૃદ્ધિ અને સગર્ભવમાં પણ એની જરૂર પડે છે. આ વિદ્યામીન D ફાંકકીવર કોઈએ, માખણ, પાંદડાવાળા શાક, ટમેટાં, પીળાં ગાજર, પહોળાં અંકુશમાં રહે છે.

વિદ્યામીન E—વાંઝીયાપણ, ઠસુવાવડ. આની ખામીને લીધે થાય છે. આ પ્રલવિકા લીલાં પાટાં, પહોળાં અંકુર, ગાજર, કોખી, કાકડી, લીલાં વટાણા, મૂળા, કેળાં, દુધ અને માખણમાં રહે છે.

વિદ્યામીન એની પણ શોધ થઈ છે.

વિદ્યુત : વિદ્યુતના નીચે સુબળ પ્રકાર છે.

ધર્મીય વિદ્યુત—કાચના સંલિધાને રેશમ પર ધસ-વણી તેના ઉપર થત વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે અવ્યવસ્થિત સંલિધાને ઊન ઉપર ધસવાથી તેના ઉપર નવું વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે એ બંને નાના કાચનાના ટુકડાને અથવા હલકા નાના પદાર્થને આકર્ષે છે.

સમતિય વિદ્યુતનાર એકમેકને આકર્ષે છે અને વિભવિય વિદ્યુત તાર એકમેકને અકર્ષે છે.

વિદ્યુતના ભારનું અસ્તિત્વ નાનુશ વિદ્યુતકેટક ઉપરેશનમાં આવે છે. ગરમી ગોળીને રેશમથી વટકાવવાથી ગરમી ગોળીને વિદ્યુતશક્તિ તેવાર થાય છે, એક કાચના સંલિધાને છેડે એ સોનાના વરખ લગાડી તેને બરછીમાં ચૂંકાવી સોનાના વરખને વિદ્યુતશક્તિ તેવાર થાય છે વિદ્યુતનારવાલી વસ્તુને વચ્ચે લાવવામાં આવે તો તે વસ્તુ ગરમી ગોળીને આકર્ષે છે, અને વિદ્યુત દર્શકના સોનાના વરખના પાનને ધૂસ પાડે છે.

એ વસ્તુમાંથી વિદ્યુત પસાર થઈ બંધ તેને વિદ્યુતવાહક (Conductor) અને એમાંથી વિદ્યુતનાર પસાર થતો નથી તેને વિદ્યુતરોધક (non-Conductor) કહેવામાં આવે છે.

અણુવાણી વસ્તુ ઉપર વિદ્યુતનાર શૈલી વિશેષ પ્રમણમાં રહી શકે છે, અને તેથી તે જગાથી હવામાં એ ભાર વિભારિત (discharge) થાય છે વીજળીવાહક સંલિધામાંથી (lightning conductor) પણ એ રીતે વિદ્યુત ભારનો વિભાર થાય છે. અને તેથી વાહકની વિવળીને સિધ્ધિ જુલાવે છે. અને એ રીતે ધરને રક્ષણ મળે છે.

પ્રવાહવિદ્યુત—મધ્યકના મંદ તેનબના દ્રાવણમાં એક જસતની અને બીજી તાબાની તકતી મૂકી તેને જલદથી એક તાર વડે જોડો તો તેમાંથી વિદ્યુત પ્રવાહ પસાર થાય છે. રિથત વિદ્યુત ગતિમાં આવે તેને વિદ્યુત પ્રવાહ કહેવામાં આવે છે તાબાની થાડ ઉપર રસાયણિક ક્રિયા વડે ધનભાર પેદા થાય છે અને જસતના છેડા ઉપર ઋણભાર પેદા થાય છે. આથી પ્રવાહ ભારે વિદ્યુત દબાણવાળા, છેડા (ધન છેડ)ની અણુ છેડા તરફ ભય છે. રસાયણિક ક્રિયાથી બંને તકતી પર નવો તાર ચાડુ પેદા થાય છે ઈનિયમ કાચ, લેન્કાશે કાચ, ક્રુન્શીન કાચ, નિર્વ કાચ અને સ્પ્રાહક કાચ વડે આ પ્રવાહ પ્રવાહ મેળવી શકાય છે.

વિદ્યુત પ્રવાહ એ તારમાંથી પસાર થાય છે તે તારની ફરતે સુલકળન પેદા થાય છે અને તેથી તારની નચ્ચ એક લોકસુલક સોધને લઈ જઈએ તો તેનું કોણ, વર્તન થાય છે. જમણા કાચ વડે તારને પકડીએ અને એ અનુક્રમે પ્રવાહની દિશા જુલાવે તો આકર્ષણ સુલકળનની દિશા દર્શાય છે.

વિદ્યુતની અસરકાર નીચે સુબળ છે (૧) સુલક અસર, પ્રવાહની સાથે કોર્મેશન સુલકળન ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) વાહકમાં પ્રવાહ પસાર થવાથી તેમજ ઉષ્ણતા પેદા થાય છે. (૩) જ્યોત વસ્તુ અથવા આર્જાના અંતમાંથી પ્રવાહ પસાર કરવાથી આંધિકા લાગે છે અને આથી થઈશીવાર મૃત્યુ પણ નીપળે (૪) દ્રાવણમાંથી પ્રવાહ પસાર કરવામાં આવે તો તેમાંના સંયો-બળનું વિદ્યુત પુષ્કરણ થાય છે.

કાર્બન સંલિધાને એકીને પ્રવાહ પસાર કરવામાં આવે તો તે બેટી વચ્ચે પ્રકાશિત વિદ્યુત જોત પેદા થાય છે વિદ્યુત દિવા-માંથી હવા કાઢી લઈ થણા ટેમ્પરેચરને ન પીગમે તેવી થાડઓ બે ગરમ થાય છે, તેનો તાર રાખવામાં આવે છે. આમાંથી પ્રવાહ પસાર થવાથી તે તેજમય પ્રકાશ આપે છે. વિદ્યુત સુધાં અને અસરકાર વગેરેના કાર્બોના આધાર પ્રવાહ વડે ઉત્પન્ન થતી ઉષ્ણતા ઉપર રહે છે.

વિદ્યુત યુગ્મકત્વ : વિદ્યુત પ્રવાહ ચાલુ થાય તે વાહકની ફરતે સુલકળન જ પેદા થાય છે. આથી ઉલટું એ વાહકની નચ્ચ એકાએક સુલકળન પેદા કરવામાં આવે અથવા વાહકને સુલકળન જળના ફોનમાં ઝડપથી ખસેડવામાં આવે તો તેમાં વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા થાય છે અને ઉપપરિહિત પ્રવાહ (induced current) કહેવામાં આવે છે.

એક જથ્થે સુલકળના સુલકળનનો એકાએક ફેરફાર કરવામાં આવે તો તેથી ઉપપરિહિત વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા થાય છે. અને એ પ્રવાહ બંધાં મુખી સુલકળનનો ફેરફાર ચાડુ રહે ત્યાં મુખી પસાર થાય છે. સુલકળમાં પેદા થતું ઉપપરિહિત વિદ્યુત આવક

બળ તો (Induced Electromotive force) આધાર સુધ્ધક બળના ફેરફારની અંક ઊપર આધાર રાખે છે. જેમ અંકપથી લોહચુંબકને જે ચુંબકમાં લાવીએ અથવા દૂર કરીએ તેમ વધુ વિદ્યુત્સાલક બળ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપપાદિત વિદ્યુત હંમેશાં ચુંબકમાં થતા ચુંબકબળના ફેરફારને વિરોધ કરે છે. ચુંબક બળનો ફેરફાર લોહચુંબક રહે, નહકના ચુંબકમાં પ્રવાહ પસાર કરી અથવા વાદક ચુંબકને ચુંબકસેન (કોર્સ-સેફ્ટિંગર) માં ગોળ ફેરવીને કરીએ તો પણ ઉપપાદિત પ્રવાહ પેદા થાય છે.

મોટારનું કાર્ય પ્રવાહને લીધે ઉત્પન્ન થતા ચુંબકબળના ઉપર આધાર રાખે છે. લોહચુંબકના કુવની વચ્ચે રાખેલાં આર્મેચર ઉપરના તારના ચુંબકમાં પ્રવાહ પસાર થવાથી તે અપાકર્ષક થાય છે અને ગોળ ફરવા લાગે છે. આકર્ષક થકે લેવાથી તેમાં પ્રવાહની દિશા બદલાય છે.

વિદ્યુત ધટ્ટી અને ટેલિફોનમાં દ્વિલેક ચુંબકત્વના ગુણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

કાંઠનેમાં ઉપપાદિત પ્રવાહ પેદા થાય છે. આર્મેચર ઉપરના ચુંબકને લોહચુંબકના જે કુવ જેમ અંકપથી વધારે ફેરવીએ તેમ વધુ વિદ્યુત્સાલક બળ પેદા કરે છે. કોર્સ-સેફ્ટિંગરમાં પણ ઉપપાદિત વિદ્યુતના સિદ્ધાંત ઉપયોગમાં લેવાય છે. કાંઠનેમાંની અને મોટરની રચનામાં કંઈ ખાસ ફરક નથી. કાંઠનેમાંના આર્મેચર યાંત્રિકત્વ વડે ફેરવાથી વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે મોટરમાં કોઈ ઉલ્લેખ વિદ્યુતપ્રવાહ મોકલી આર્મેચરને ગોળ ફેરવી યાંત્રિકશક્તિ મેળવી શકાય છે.

ટેલિફોનમાં ઉપપાદિત વિદ્યુત તેમજ બનાવેને લીધે કોલસાના કોળામાં પ્રવેશીને ફેરફાર થાય તેનો ઉપયોગ થાય છે માઇક્રોફોનમાં અવાજના આકાશનો પડતાં તેમાંથી પસાર થતા વિદ્યુત પ્રવાહમાં વધુ થાય છે. અને તેવીજ વધુત સામીનાળાંએ થવાથી લાઉકરપીકર વડે અવાજ સાંભળી શકાય છે.

વિમાન : સને ૧૯૧૭ માં આજના જગી વિમાનોનું આર્મેચર ખૂબજ શોખાળું વેરેન્લીએ નામના માણસે રેનિસમાં કોટ માઈના દેવળના બિનારા ઉપરથી છત્રી મારશે તોયે ઉતરી પવનમાં પણ માણસોનો ભાર ઉપાડવાની શક્તિ છે. આ ઉપરથી બિરાપ વિકાસ એક એકરેકરે કંઈપના કરી હતી કે ભવિષ્યમાં એન્જિન બળથી વિમાનો આકાશમાં ઉડે. આને આ કંઈપનને આપણે નદી દરિયા સાથે થતી નોંધણે છીએ.

આપણા શસ્ત્રોમાં પણ વિમાનોને ઉલ્લેખ છે, પણ એન્જિન એટલે ચંત્રજળે ચાલતા નહિ પણ ચંત્રજળે ઈન્જિનસાર ઊડતા વિમાનોને.

૧૭૮૦ માં મોન્ટગોફિયર નામના માણસે હલકા વજનની કાગળની કોળાળીમાં ગરમ હવા ભરી બહુને જન્મ આપાવ્યો. ૭૫ વર્ષના કાળ તે પછી વહી ગયો અને બહુનમાં સુધારાવધારા થતા ગયા. એટલે સુધી કે ૧૭૮૦ માં, તે પછી નાનાં રેશમના ગોળામાં ગેસ ભરી ઠોડીમાં જેસી બહુ વચાવે. પણ આ બહુને સુખ આપાર પવન ઉપર રહેતો. પવન ઘસડે ત્યાં લાઉસાઉબ ઘસડાયે નય.

૧૮૫૨ ની સાલ આવી. ને સાથે સાથે એન્જિનબળે ચાલતું ત્રણ અક્ષબળનું, સિંગર આકારનું પહેલું વિમાન બન્યું. એ વિમાન પણ આસાનનક તો મોટુંજ. બીજા બાળ બહુની

સારી પ્રગતિ કરી 'વાઈ' નામના અમેરિકને ૬૦૦ માઇલની સુસાફરી કરી એની પ્રગતિ કેટલી વધી છે તેનો ખ્યાલ આપો.

૧૬૦૯ માં ક્રાન્સના ફોલ્ક-ડી-લા-વોફે પારીસથી રશિયા ૧૬૬૩ માઈલનું અંતર બહુની કાપ્યું. આવા બહુનોમાં સમી દિશાએ જવા એન્જિનની જરૂરીયાત પડતી.

અને જર્મનીમાં કાઉન્ટ ઝેપલીનને હાથે વિમાન ડરતીમાં આવ્યું. આ જર્મન શોફને વિમાન માટેનો સળો યસ, એટલે કે વધારેમાં વધારે યસ મે છે ૬૦ ફૂટની લંબાઈના વિમાનો એણે બાધ્યા સિંગર આકારના એથુમિનિયમના લાંબા ઝોખા ઉપર રેશમનું કે રબરનું ગેસમૂંઢ દાંડી ફેવાતું. આ ઝેપલીનોમાં હવાના એટલે કે હલકા ગેસના ૨૦ ખાનાં રહેતાં. બને તરફ મોટીમોટી કેબીને રહેલી પેટ્રોલથી ચાલતી થતા મોટારે એની ગતિને નિયંત્રિત રાખતી આ ઝેપલીનો બહુ મોંઘા ને મોટા હતા, બે કે ચોડા કલાકમાં આખા જગતની પ્રદક્ષિણા કરી આવતા હતા; પરંતુ એમાને ગેસ એકે દિવસ સંગી ઉડતાં બધા ઝેપલીનો સળગી ગયા આ પછી નવા ઝેપલીનો બનાવાનું નહિ.

અંગ્રેજો પણ ઝેપલીનીની દિશામાં આગળ વધ્યા હતા પણ ઝેપલીન એટલું સફળ ન નીવડ્યું.

એક પછી એક વર્ષ ચાલતુ જતું હતું. માનવશક્તિ પ્રગતિને પંથે ચઢતી હતી અને ૧૯૧૭ પછી એકે હુદોરે પાંચેની મદદથી શોફે ઉડવન કરી બતાવ્યું. ૧૮૪૨ માં ટેન્ના નામના માણસે આ ઉપાથી પાંચેનાં બાંધકાં વિમાન તૈયાર કર્યું. પણ એ નિબળ નીવડ્યું એ પછી કંઈ નવાનવા અખત-શઓ થતા ગયા. આખરે ૧૯૦૭ માં રાઇટ ભાઇઓએ એરો-પ્લેનમાં મોટરથી ચાલતી પાંચેની જમી અમેરિકાના ઉત્તર કેરો-સિના તરફ ઉડી બતાવ્યું. આ વિમાન વિમાનોના પહેલો સફળ વખતો હતો. અને તે પણ આજથી ૪૪ વર્ષ પહેલાં આ બીમાન સફળ હતું પણ સંપૂર્ણ તો નહિ.

અને પછી તે અંકપથી વિમાનોમાં ભવારા થયા લાગ્યા એની મદદમાં વિદ્યુતશક્તિ પણ ભેડાણી ને હવે વિમાન તો શોખની વાદ થઈ પછી ફૂંકે સમયમાં લાખી સુસાફરી કરવી કોને ન ગમે ? આપે જર્મની, ઇંગ્લેન્ડ, અમેરિકા, ક્રાન્સ વગેરે દેશોમાં વિમાનના કારખાના થઈ ગયા. ટપાલ માટે, મે જરીખ ખાતર, માલ ઉપાડવા માટે ભુદીભુદી સમયવધાળા વિમાનો તૈયાર થયા વિમાનોની અંક પણ ફરકે સાધન કરતા અબેક થઈ પડી.

જગતને કંઈપણકારી થવા માટેનું આ સાધન જગતને વિના-શના પંથે ઉપર લઈ ગયું આને એવાતા સુદમાં વિમાને દેવા અને કેટલો જગત ભયાનક ફોલો આપ્યો છે તેની કમનીએ આપણાં ફાટાં ઉભાં કરી દે છે.

જર્મની ૧૯૧૪-૧૮ ની લડાઈ દારી જેસી મોટુ રહ્યું એણે છૂપી તૈયારીએ શરૂ કરી અને તૈયારી તરીકે વિમાનો બળ જમાવ્યું. ૧૯૩૬ ની સાલ આવી પડેથી ને જર્મનીએ સુદ વેપાલ્ય કરી આજ વિમાનોની મદદથી એણે આખા યુરોપને કુબળી રીધે. યાંત્રિકશક્તિ કેટલી મહાન છે તે બતાવ્યું છે કે રશિયાની સરહદ ઉપર એના નાની વિમાનો ઘાડા ઉડી આવ્યાં અમેરિકા વિમાની ઉપાદનમાં પ્રથમ નંબર

આપ્યું છે. આ લયાનક વિશ્વયુદ્ધમાં વિમાનની ભયંકરતા, અને ઉપયોગિતા ફરક સાચ-સત્તાં અલોક છે.

હવે આપણે વિમાનોની વ્યાપ્તિનક બોલો જોઈએ.

બૅન્ડોન્ડર વિમાન—આ વિમાનનું મુખ્ય કાર્ય 'ગોળા ફેંકવાનું' છે. બૅન્ડોન્ડરનો અર્થ બૅન્ડોન્ડર વિમાન થાય છે. યાવ છે. રાત્રીના સમયે ૨૦-૨૫ ના જથ્થામાં આવી ભવનાં બૅન્ડોન્ડર નીકળી પડે છે અને કુદરતમાં શહેરો પા વિનાશક બોલો ફેંકી શહેરને ખેડાનમેદાન કરી નાંખે છે. બૅન્ડોન્ડર અને ઇન્ડ્રેન્ડર વચ્ચે ૫૦૦-૬૦૦ માઇલનું અંતર છે. જ્યાં આવીવાના લયમય ૧૨૦૦ માઇલ થયા. આ બારેલા માઇલ એક રાતમાં જ કાપી, પોતાનું કાર્ય નેમ બને તેમ ઝડપથી પાવાળી, સહીસલામત રીતે એને પાછા પોતાને રથને આવી જવાનું હોય છે.

આ વિમાન ત્યારે શરૂના પ્રદેશ પર બૅન્ડોન્ડર વર્ષા કરવા નીકળે છે, ત્યારે એ વિમાનને ચલાવનાર માઇલેટને શરૂ પ્રદેશના નકશાઓ અને એ પ્રદેશ વિરે ભૌતિકશિક્ષક રાન આપવામાં આવે છે. આ વિમાન વિવિધ પ્રકારનાં અનેક યંત્રોથી સુસજ્જ હોય છે. એના બંને પકડામાં, એની પૂંછડી પાછળ અને એની આગળ પાસે મહાભયંકર તોપી ગોઠવેલી હોય છે. અશિનગને પણ આમાં ગોઠવેલી હોય છે. શરૂ જોઇ ન શકે તે માટે આ વિમાનમાં જતી રાખવામાં આવતી નથી. વિમાન ચોપાસથી બંધ હોય છે. ગમે તેવા વરસાદ વરસેના હોય, બરફ પડેના હોય કે ઠંડી હોય પણ આ વિમાન તો પોતાની માટેલી રીસા તરફ ધસતું જતું હોય છે. ગરમ ઠંડકાં અંદર બેઠાભાઈ ઠંડીથી રક્ષણ કરે છે. ગમે તેવા પ્રમાણે અંધકાર વચ્ચે પણ આ વિમાન ૩,૦૦૦ થી ૪,૦૦૦ ફૂટ ઉંચે આકાશમાં ઉડતું જ હોય છે.

પ્રમાણ અંધકાર વચ્ચે પણ આ વિમાન, સ્વયંચાલક યંત્ર, તોફાન હોય તો તે માપવાનું યંત્ર, ઊંચાઈ માપક યંત્ર, હવા-માપક યંત્ર, પવનની ગતિમાપક યંત્ર, બોલિંગની મરમીમાપક યંત્ર, બોલે યંત્રોના :મહત્ત્વથી માટે રથને આવી પહેંચે છે. બેકે આઉટને લીધે ૩,૦૦૦ કે ૪,૦૦૦ ફૂટની ઊંચાઇએથી શહેરને બોલખડું સુરક્ષક થઈ પડે છે, પરંતુ અવજની પાયલેટ બીન' બિન્ડોન્ડર એ શહેરને બારખ બોલખી લે છે. યુદ્ધ સામગ્રી બનાવનાં કારખાનાંઓ, કિંમતી ઉપારતો અને બીન' શરૂઓનાં ખૂબ મહત્ત્વનાં રથોનાં એ શોધી કાઢે છે. નીચે જોડોને બેન્ડોન્ડરમાં કરવાનું બોલખનાર હોય છે. એટલે અમુક દરકે પંદરકેના ફૂટની ઊંચાઇએથી નકી કર્યાં સુજ્જ બૅન્ડોન્ડરમાં કરાય છે. બધાં વિમાનો એ એકે સામટાં આવીને આક્રમણ કરે તો વિમાનવિરોધી તોપી સામટાં-મળી કાઢેનાં શિકાર કરી નાંખે. એટલે ત્રણ ત્રણી ટોળામાં આ વિમાનો બૅન્ડોન્ડરમાં કરે છે. બૅન્ડોન્ડરમાં રાત્રે થઈ જ નીચે શરૂ-શહેરમાં પ્રલય-સાગરનાં મહાભયંકર 'કે મોલ' ઉછરે છે. ભવ્ય ઉપારતો, કારખાનાંઓ, ખૂબ મહત્ત્વનાં રથોનાં અને સુકર રથપત્યો ખેડાન મેદાન થઈ ભય છે.

આ બૅન્ડોન્ડર બે મોટું હોય તો નાના નાના ૨,૦૦૦ બૅન્ડોન્ડર ઉપાડી રાકે છે. આ બૅન્ડોન્ડર ૫૦ રતલથી ૩,૬૪૦ રતલ વજનના હોય છે મોટા અને લારે બૅન્ડોન્ડર મોટા લગતી મથક પર ફેંકવામાં આવે છે. ૧૦૦ પાઉન્ડના બૅન્ડોન્ડર ૨૭ ઇંચ ઊંચા, ૫૫૦ પાઉન્ડના ૪૫ ઇંચ ઊંચા, ૧,૫૪૦ રતલના ૧૦૫ ઇંચ ઊંચા અને મોટામાં મોટા ૩,૬૧૦ રતલના ૧૩૫ ઇંચ ઊંચા હોય છે

આ સિવાય બૅન્ડોન્ડર ૨ રતલથી ૫૦ રતલ સુધીના બૅન્ડોન્ડર પણ હોય છે. બૅન્ડોન્ડર બૅન્ડોન્ડર આગ લગાડવાનું કાર્ય કરે છે. બૅન્ડોન્ડર વિમાનમાં એ માટે ખાસ ખાનાઓ હોય છે. અને યંત્રની મદદ વડે ઊંચકાઇને તે નીચે પડે છે. એના પ્રત્યા-ધાન વિમાનને ન લાગે, તે મદદે બૅન્ડોન્ડર ફેંકીને તેને તરત જ બોલે થકી જતું પડે છે. નીચે પડનાં બૅન્ડોન્ડર ઝડપ કલાકના ૭૦૦ માઇલની હોય છે. નેમ ગોળી નીચે આવતો ભય તેમ તેની ઝડપ વધતી ભય છે. કોઈ કોઈ વેળા પવનના અંતરામને લીધે લશ્વ પણ સૂધી ભવાય છે. એક તરફ બૅન્ડોન્ડર બૅન્ડોન્ડરમાં રાત્રે કરે છે, ત્યારે બીજી તરફ વિમાનવિરોધી તોપી એના વિનાશ કરવા સેંકડો ગોળાઓ વિમાન તરફ છોડે છે. એટલું જ નહિ પણ શરૂ વિમાનો પણ આ બૅન્ડોન્ડરોના વિનાશ કરવા એના સામનો કરે છે અને બૅન્ડોન્ડર માટે છત્રદાસ્ટને સમય આવી પડે છે આડિઅગળા ગતિ કરીને એ છત્રકવાની કોશિષ કરે છે. બૅન્ડોન્ડર સાથે બીન' લગાવેલાં વિમાનો પણ રાખવામાં આવે છે. એના શિકારી વિમાનોના સામનો કરે છે. આ તરફ લાલ લણ બૅન્ડોન્ડર વિમાન કોઈ વાદળની બોલે છપાઇ ભય છે. કોઈ વેળા કોઈ બૅન્ડોન્ડર આ શિકારી વિમાનનાં બોલ પણ થઈ પડે છે. ખૂબ ઊંચે ઉડવાનું હોય ત્યારે આક્રિસબન-પ્રાણવાયુ લેવાની બૅન્ડોન્ડરને જરૂર પડે છે.

બૅન્ડોન્ડરોના સામનો કરવાં શિકારી વિમાનો ભારે ખતરનાક હોય છે. એ વિમાનમાં બે બોલિંગના રથે છે અને તે ૧૧,૦૦૦ ફૂટ ઊંચે જોડી રાકે છે. કલાકના ૩૦૦ થી ૩૫૦ માઇલની એની ગતિ હોય છે. એની પાછો ૫૦થી ૫૫ ફૂટ લાંબી હોય છે. આ પાંખમાં ગોળાઓ રાખવાનાં ખાનાઓ હોય છે. આ ભવનાં વિમાનો ૮-૧૦ કલાકથી વધારે ઊડવા એટલું બૅન્ડોન્ડર રાખી રાકતાં નથી. અતિ ઝડપને લીધે બૅન્ડોન્ડર ખૂબ બળે છે. આ વિમાનમાં ચાર તોપી ગોઠવેલી હોય છે. અશિનગને પણ હોય છે તેને ચલાવનાર ત્રણ વિમાનોનાં પણ તેમાં હોય છે. આ વિમાન ખૂબ જ તીવ્ર નજરે ચારે તરફ ફરતું રહે છે ને બૅન્ડોન્ડર વિમાન આક્રમણ કરવા આવે ત્યારે એના પર તૂડી પડે છે. ખૂબ ઝડપને લીધે બૅન્ડોન્ડર વિમાનોના પીટા એ બારખ પકડી રાકે છે ને નબળી પકડેથી જઇ તોપી અને મરનગનેનો મારો ચલાવે છે.

Me 109 R.—આ ભવનાં વિમાનની ઝડપ ૪૬૬ માઇલની હોય છે આ વિમાન જર્મનીના ખાસ વિમાનો છે. એમાં ગોઠવેલી તોપી છ બિનિરે ૫૦ ગોળા છોડી રાકે છે. એના ગોળાની ગતિ એક સેકન્ડની ૨,૪૦૦ ફૂટની છે. આવાં હબરે શિકારી વિમાનો ફર માસે જર્મનીમાં તૈયાર થાય છે.

Me 100—આ પણ જર્મન વિમાન છે. એની ઝડપ કલાકના ૩૭૫ માઇલની અને વધારેમાં વધારે ઊંચે ઊડવાની સક્તિ ૧૧,૫૦૦ ફૂટની છે. એમાં બે તોપી આગને ઠેકાણે હોય છે. ચાર મશીનગને પણ ૫૬૦ ગોળાઓ હોય છે. આ તોપમાંથી છૂટેલા પોણા છયને ગોળો ૧૦૦ વાર ૧૧ બળ રાકે રાકે છે. આ વિમાન ૪૦૦ ગેલન બૅન્ડોન્ડર સંઘટ્ટી રાકે છે. એની તેકની ટીકીને આગ લાગતી નથી. એ એક સાં ૧,૭૦૦ માઇલની સુસાધી કરી રાકે છે.

જર્મનીએ વિમાન બાળ લારે આશ્ચર્યકારક પ્રગતિ કરી છે. એનાં ગુલાંક ખવાં વિમાનો અલોક છે. નેમ એ વિમાનો

વિધ્યુદ્ધ (પહેલું - ૧૯૧૪-૧૮) : પોતાના
 બાળી શટક્રોટ થતાં યુરોપિયન રાજ્યો વચ્ચે અત્યંતમાત્ર પહેલું
 વિધ્યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. ઓસ્ટ્રીઆના પાટનુંક્રમાર અને તેની
 ખાતનું ખૂબ શાંતિપદના સમજવા નામના ગામમાં થયું. તા. ૨૮
 જુલાઈ ૧૯૧૪માં ઓસ્ટ્રીઆ હંગેરીએ સર્વોચ્ચ સામે યુદ્ધ
 ભડેર કર્યું. તા ૩૧ જુલાઈમાં રશિયાએ સર્વિશ્વની મદદ લેતાં
 ઓસ્ટ્રીઆ હંગેરી સામે યુદ્ધની ભડેરના કરી. ઓસ્ટ્રીઆ
 હંગેરીના મિત્ર જર્મનીએ તા. ૧ ઈ ઓગસ્ટમાં રશિયા સામે
 યુદ્ધમાં હોવાના બજાર કર્યાં. રશિયાના મિત્ર ફ્રાન્સે તા. ૨
 ઓગસ્ટના જર્મની સામે લેટ પાછો, અંગ્રેજોએ પણ ફ્રાન્સના
 સહકારમાં યુદ્ધમાં લડ્યા. ૬ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ ના પોતાને
 હોતાં બનાંચ્યા. જર્મનીએ જેલજયમની સંધિ તોડી એના ઉપર
 અત્યંતથક કર્યું. જર્મનીએ જેલજયમ છતાં ફ્રાન્સમાં ધસારો
 કર્યો. તા ૧ નવેમ્બર ૧૯૧૪ થી ટર્કી જર્મનીના સહકારમાં
 યુદ્ધમાં જોડાયું. ફ્રાન્સમાં જર્મની પેરિસ સુધી પહોંચી શક્યા
 નહિ. અંગ્રેજ અને રશિયા સૈન્યોએ એમને અટકાવી દીધા. મે
 ૧૯૧૫ માં ધરાલી મિત્રાભિયાના સહકારમાં યુદ્ધમાં ઉતર્યું.
 ૧૯૧૫ માં જર્મનીમાં અધિકૃત સંસ્થાનો અંગ્રેજોએ છતી
 લીધાં. ઓક્ટોબરમાં જાહેરિયા જર્મનીના સાથ મળા ગયું.
 ૧૯૧૬ માં જર્મનીએ પાર્શ્વગથ સામે યુદ્ધ ભડેર કર્યું.
 ઓગસ્ટ ૧૯૧૬ માં રૂમ્બેરિયાએ જર્મની સામે યુદ્ધ પકડાયું.

માર્ચ ૧૯૧૭ માં પરાજય પામેલાં રશિયન સેન્યો પીટરોગ્રાદમાં હતા તા ૧૫ માર્ચે રશિયાના કારે ગાદીત્યાગ કર્યો. તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૧૭ માં વર્સાઇ અને ક્રેન્સોને વિશ્વ યુદ્ધમાં ૧ એપ્રિલ ૧૯૧૭ ના યુ રોકેટસ એફ એમેરિકાએ જર્મની સામે યુદ્ધ બંદરે કર્યું. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૭ માં ઑસ્ટ્રીયા સાથે આપ્યું. તા. ૪ એપ્રિલ ૧૯૧૭ માં બર્લિનમાં રાજ્યે ગાદીત્યાગ કર્યો. તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૧૭ માં બર્લિનમાં રાજ્યે ગાદીત્યાગ કર્યો. તા. ૬ નવેમ્બરમાં કેસર વિલિયમે ગાદીત્યાગ કર્યો. તા. ૧૧ નવેમ્બરમાં જર્મનીએ શાલ્વર્થન લીધી.

તા. ૧૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ ના ઑસ્ટ્રીયા સાથે અને તા. ૨૮ જુન ૧૯૧૬ ના જર્મની સાથે વર્સાઇની સંધિ થઈ આ વિશ્વયુદ્ધ ૪ વર્ષ ૩ માસ અને ૭ દિવસ ચાલ્યું. ૧૮ લાખ-આરી ૧૯૧૬ માં પેરિસમાં યુદ્ધ પરિષદ એકત્ર થઈ. આ મહા યુદ્ધમાં ૨૭ પ્રભુઓએ લાગ લીધા હતા આ વિશ્વયુદ્ધમાં ૬૬,૬૮,૦૦૦ સૈનિકો મરાયા હતા. કુલ ખર્ચ ૧,૮૬,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ ટોલર થયું હતું. રશિયા, જર્મની, ઑસ્ટ્રીયા, ટર્કી અને બીજાં ઘણાં રાજ્યોમાં રાજ્ય પરિવર્તનો થયાં. આ વર્ષોમાં ઘણી આર્થિક ત્રસ્તાની

ટોલર (આશરે ૩૫૫ રૂપિયાને)

૧૯૧૪-૧૫	૧૮,૫૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૧૫-૧૬	૩૩,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૧૬-૧૭	૩૬,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૧૮-૧૯	૬૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦

આ યુદ્ધમાં નીચે પ્રમાણે સૈનિકોની હતી.

મરણ પામેલા	૬૬,૬૮,૧૦૦
મૃતો જીવંતો	૧૨,૬૫,૦૦૦
સાધારણ જીવંતો	૧,૪૦,૦૨,૦૦૦
ખોવાયેલા અને કેદ થયેલા	૫૬,૮૩,૦૦૦

કુલ

૩,૧૨,૭૮,૦૦૦

આ મતવિશ્વયુદ્ધમાં જુદાં જુદાં રાજ્યોનાં સેન્યો અને ત્રસ્તાનીનો અંદાજી—

યુદ્ધ માટે સૈનિકોની કુલ ૮૬૧

૨૧૪૮૫ કુલ સેન્યો

(માર્ચ મયા ધવાયા, ખોવાયા)

રશિયા	૧,૨૦,૦૦,૦૦૦	૬૧,૫૦,૦૦૦	૭૬૩
આન્ડ્રી	૮૪,૧૦,૦૦૦	૧૧,૬૦,૦૦૦	૭૩૩
બ્રિટિશ સરકાર	૮૬,૦૪,૪૬૦	૩૧,૬૦,૨૩૫	૩૫૮
જર્મની	૫૬,૧૫,૦૦૦	૨૧,૬૦,૦૦૦	૩૬૧
યુ. સ્ટેટ્સ અમેરિકા	૪૩,૫૫,૦૦૦	૩,૫૦,૩૦૦	૮૦
જાપાન	૮,૦૦,૦૦૦	૧,૨૧૦	૨
જર્મનીયા	૭,૫૦,૦૦૦	૫,૩૫,૦૦૦	૭૧૪
સર્વિયા	૭,૦૭,૩૪૩	૩,૩૧,૧૦૬	૪૬૮
બેલ્જિયમ	૨,૬૦,૩૦૦	૬૩,૦૬૧	૩૪૬
ગ્રીસ	૨,૩૦,૦૦૦	૨૦,૦૦૦	૧૧૭
પોર્ટુગલ	૧,૦૦,૦૦૦	૩૨,૨૬૧	૩૩૩
મેક્સિકો	૫૦,૦૦૦	૨૦,૦૦૦	૪૦૦
જર્મની	૧,૧૦,૦૦,૦૦૦	૭૧,૨૨,૫૫૮	૧૪૬
ઑસ્ટ્રીયા-હંગેરી	૭૮,૮૦,૦૦૦	૭૦,૨૦,૦૦૦	૬૦૬
ટર્કી	૨૮,૫૦,૦૦૦	૮,૦૫,૦૦૦	૪૦૨
બેલ્જિયમ	૧૨,૦૦,૦૦૦	૨,૧૬,૬૧૬	૨૨૨
કુલ	૧,૫૦,૩૮,૮૧૦	૩૭,૪૬,૧૮૧	૫૦૬

આ સિવાય આન્ડ્રી, બેલ્જિયમ, ટર્કી, રશિયા, ઑસ્ટ્રીયા, જર્મનીયાના પ્રદેશોમાં યુદ્ધો આદર્યાં, તેથી મોટી ત્રસ્તાની પ્રતિબંધન અને સ્થાવર જગત મિલકતોની ઘટ્ટ હતી.

ગ્રેટબ્રિટને જુદાં જુદાં રાજ્યોને યુદ્ધમાં આર્થિક મદદો નીચે મુજબ આપી હતી; પરંતુ તેમાંથી કંઈપણ એટલેટની પાછળ પાછી મળી નથી. આન્ડ્રી ૪૩૦ કરોડ ટોલર ઇંગ્લેન્ડ ૪૫૦ કરોડ ટોલર, રશિયા ૫૬૦ કરોડ ટોલર સંસ્થાને ૧૦ કરોડ ટોલર અને બીજા રાજ્યોને ૬૦ કરોડ ટોલર.

ગ્રેટબ્રિટને અમેરિકા પાસેથી ૬૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડ લેવા લીધા હતા. આ સાથે પુરા એક અજબ પૌંડની એ રકમ થઈ હતી. ૬૨ વર્ષો તલ કરોડ પૌંડની હતા ગ્રેટબ્રિટને ભરવા લાગ્યું હતું. નવેક હતા બરાબ પછી ગ્રેટબ્રિટને વધારે બરવાની અગતિ બંદરે કરી.

આન્ડ્રી ગ્રેટબ્રિટને અને અમેરિકા પાસેથી એક અજબ ટોલર ઉપર લીધા હતા. તેમાંથી ૩૦,૬૪,૪૦,૦૦૦ ટોલર બીજા નાનાં રાજ્યોને ઉપાર આપ્યા, પરંતુ આન્ડ્રી કે નાનાં રાજ્યોએ એક રકમ પછી પાછી આવી નહિ બ્રિટન પાસે બે કરોડ દનની રકમથી યુદ્ધની સરકારમાં હતી યુદ્ધ દરમિયાન ઘણી નવી જામી હતી હતા યુદ્ધ પછી ૧૯૬ લાખ દનની રકમથી બાકી રહી હતી. બ્રિટનનું કારણ બાજુ અજબ પૌંડનું હતું યુદ્ધની આપણે ૧૩૨ કરોડ પૌંડનું હતું, તે પા અજબ પૌંડનું થયું અમેરિકાનું કરજ ૨૬ કરોડનું હતું યુદ્ધ આપણે ૫૦૦ અજબ પૌંડનું થયું ઇંગ્લેન્ડનું ૫૮ કરોડમાંથી ૫ અજબનું થયું હતું.

પોલાન્ડ, ઓસ્ટ્રીયા, હંગેરી, યુગોસ્લાવિયાનાં નવાં રાજ્યો યુરોપના નક્કા ઉપર આવ્યાં હતાં. ઑસ્ટ્રીયાનું સામ્રાજ્ય બહુ નાનું બની ગયું હતું.

જર્મની પાસેથી એનાં જ્યાં સંસ્થાનો, એપેસેસ હોલેન્ડનાં બ્રિન અને બીજાં નાનાં જગ્યા આપણે લેવાયાં, એનાં સેન્યોને વિવેકી નાખ્યાં વિમાનો, રકીમરી, મનવાની બચ્યાં હતાં, તે કુટુંબી લેવાયાં. એનો કોનસાની ખાણોવાળો પ્રદેશ પણ લઈ લીધો એના વેપાર ઉદ્યોગનાં કારખાનાં બંધ કર્યાં જર્મની ઉપર ૭ અજબ પૌંડની ૬૬ લાખનાં આવેલો જર્મનીએ લઈ લીધો સમગ્ર નહિ જર્મની સાથેની સંધિમાં બીજાં યુદ્ધનાં બાજુ હતાં.

વિશ્વયુદ્ધ (૫૬૬) પછીનાં યુદ્ધો :

યુરોપ અને બીજાં સ્થળોએ નાનાં મોટાં યુદ્ધો ૧૯૧૮ પછી થયાં તે નીચે મુજબ છે.

૧૯૧૮-૧૯ માં ગ્રેસિયાનો કબજો મેળવવા માટે યુદ્ધોનાં અને પોલાન્ડ વચ્ચે યુદ્ધ થયું તેમાં પોલાન્ડને ગેરેસિયા મળ્યું હતું.

૧૯૧૯ માં બાલ્ટિક રશિયનોનાં લાલ રશિયન સેનાઓએ પરાજય કર્યો. બિરમાલોનાં બાલ્ટિક રશિયનોની પ્રત્યે સહાયતા અને સહકાર નિષ્ફર થયાં, લાલ સેન્યો શાન્દો.

૧૯૧૯ થી ૧૯૨૧ માં આયર્લેન્ડના પ્રભાવવાદીઓના જળાનાં બ્રિટિશ બેકે અને ટેનની ટુકડીઓએ પરાજય કર્યો.

૧૯૧૯-૨૨ માં રવેને મોરોક્કોના સુવર્ણ સાથે યુદ્ધ ચલાવ્યું.

૧૯૧૯-૧૯૨૨ સુધી ઈંગ્લેન્ડે અરબરાજાનાં મહાના શરીર કુસલ સાથે યુદ્ધ કર્યું અને પરાજય પામ્યા.

૧૯૨૦ માં સ્પેનિશ સેન્યો અને પોલાન્ડ વચ્ચેના યુદ્ધમાં પોલાન્ડને વિજય મળ્યો.

૧૯૨૦-૨૧ માં ચીનમાં જુદાં જુદાં ભાગુતી સૈન્યોના સરદારોએ પરસ્પર યુદ્ધ કર્યાં.

૧૯૧૧-૨૨ માં શીકોએ ટુર્કી ઉપર આક્રમણ કરી છેવટે પરાજય મેળવ્યો.

૧૯૨૫ માં સિરિઆમાં ફ્રાન્સ સામે હસ લેકોએ બળનો કથો પલ નિબળ ગયેલ.

૧૯૨૫-૩૫ ફિલિપ્પાઇનમાં પૅન્ડો અને બોલેવિકા વચ્ચે માણુ ઇમકલા થયાં.

૧૯૨૧-૨૮ માં ચીનમાં આંતરવિક્રોધ અને ક્રાંતિ ખાટે યુદ્ધ થયાં.

૧૯૩૧-૩૨ માં ચીનના મંચુરિયાને ભપાને છાપી લઇ ત્યાં ચીનના પાશ્વર મંચુ પાશ્વરાહને નાખનો ગાદીએ બેસાડી એ રેશનું નામ મંચુરિયા રાખ્યું.

૧૯૩૨ માં ચીનની બહાર કુકીઓએ રાજકોઇનું મારણ-પર્થન ફાલ્યું હતું, પણ પરાજય થયો.

૧૯૩૪ માં ભપાને ચીનના ૪ પ્રાંતો લઇ લીધા,

૧૯૩૫-૩૬ માં ઇટાલીએ પ્રલસંધની વિશ્વતા છતાં એનિ-સિનીઆ છાપી લીધું.

૧૯૩૬-૩૭ રૂપાની સામ્યવાદી સરકાર અને બનરલ કાન્કો વચ્ચેના વિશ્વક ઇટાલીએ બર્મીનીની મદદથી બનરલ કાન્કો છલ્યો.

૧૯૩૭ ચીનનું યુદ્ધ આઠ વરસો થયા બપાન સામે હલ પૂર્ થયું નથી. ભપાને ચીનના મોટા ભાગ, બંદરો વગેરે છાપી લીધાં છે. ચીનની આસપાસ સખ વેરે છે.

વિશ્વયુદ્ધ બીજું (૧૯૩૯ થી હજી આગુ છે) :

પહેલા વિશ્વયુદ્ધ કરતાં પણ થયો મોટો વિનાશ, સમય અને પ્રલભ્યો દેવાયેલા આ મહાયુદ્ધની શરૂઆત બર્મીનીના હેર હિટલરની મહત્વાકાંક્ષાથી થઇ છે. વર્ષોરસની સંધિમાં બર્મીનીને મોટો અન્યાય થયો હતો. હેર હિટલરે પોતાના નાઝી પક્ષના બળથી ૧૯૩૩ ના રેજીઆરમાં બર્મીનીના રાસાનને સ્થાપિતમાં લીધું. બીબ' બપાં મહારાજ્યો પરપરની ઇર્ષ્યામાં પડ્યાં હતાં. કાર્તિને નામે એકો સૈન્યો ધરાહતાં હતાં. હેર હિટલરે પોતાનાં સૈન્યોને તાલીમ આપી તૈયાર કર્યાં. એને યુદ્ધન વિમાનો, રણગાડીઓ, મોટરો, મોટર સાઇકલો આપી યુદ્ધક મુસિમિન સૈન્યો તૈયાર કર્યાં. પોતાની સેનિક વેધારીએ પૂરી થઇ, એટલે માર્ચ ૧૯૩૬ ના એણે બોહેમિયા અને મોરોવિયા બર્મીની સાથે મેળવી દીધાં ઝોરારોવેશીઆ અને મેકલોના કબજે પણ લઇ લીધાં. ઇટાલીએ આદેશનીઆ લઈ લીધું. અંગ્રેજોએ આંખખીચ કરી, ફ્રાન્સ સાથે સડકાર કર્યો. તે પહેલાં બર્મીનીએ ઑસ્ટ્રીઆ લઇ લઈ લીધું હતું. ૨૪ મી ઑગસ્ટ ૧૯૩૬ માં હેર હિટલરે પેરિસ જોડી હતી. કબજે લઈ લીધા તા. ૧ સપ્ટેમ્બરમાં પોલાન્ડ અને બર્મીની વચ્ચે યુદ્ધ ભડેર થયું તા. ૩ સપ્ટેમ્બરે શેટ જિલન અને ફ્રાન્સે બર્મીની સામે પોલાન્ડ ઉપર આક્રમણ કરવા ખાટે યુદ્ધ ભડેર હતું બર્મીનીએ પંદર રિસેમાં તે પોલાન્ડનાં સૈન્યોને પાખાં હાગીને વંસેનિ વેરેલા થાયેલા બર્મીનોએ રસિયાને મનાનોને એની સાથે રસ વર્તિત ખી કરીને અર્ધે પોલાન્ડ રસિયાને આપવાના કારો કર્યાં. પોલાન્ડ સ્વાઇ એ મહારાજ્યો વચ્ચે વેરેલા - નં.

બર્મીની ફ્રાન્સની મેળને કિલેબધીના સામે ઓક્ટોબર ૧૯૩૬ થી માર્ચ ૧૯૪૦ સુધી પડ્યું રહ્યું. એ ભેગા તેમ એને લાગ્યું નહિ. બર્મીનીએ તદરથના તોડી. તા. ૯ એપ્રિલમાં લક્ષમ-બર્મી અને ડેન્માર્કનાં રાજ્યો લઇ લીધાં. નેવેના રાજ્યના સમુદ્રમાં અંગ્રેજોએ નેવે ઉપર આક્રમણ કરી એને થોડા કિલ-સોમાં છાપી નીધું. અંગ્રેજોના મનવાદોના કારણે બર્મીની વાનેના સમુદ્રો ઉપર વેરેલા થાયેલા આથી બર્મીનીને બગન સાથેના આતર-બલદાર બેખમાઇ ગયો.

બર્મીની સૈન્યોએ તરત જ હેલે-ક ઉપર આક્રમણ કર્યું. છમી સૈન્યો ઉતારીને હેલેન્ડના બચાવમાં માખડું પાડ્યું. બર્મીની વિમાનોએ રોટરડામનું સહેર અપ્યું બેખમ ગોળાથી બાળી નાંખ્યું. નેધરલેન્ડ બર્મીનીને સરણે ગયું પોતાનાં સમુદ્રકાર બોલીને રેસને પાણીમય કરી મુકવાને સમય પણ નેધરલેન્ડસને મળ્યો નહિ. હેલેન્ડ છલ્યા પછી હેર હિટલરનાં યંત્રાર શક્તિ સૈન્યોએ બેલ્જિયમ ઉપર લક્ષારો કર્યો. માર્ચ ૧૪ અને બેલ્જિયમની કિલેબધી એણે તોડી નાંખી ત્વરાથી આગળ વધતાં બર્મીની સૈન્યો છાપી, એન્ડર્વર્થ વગેરે છાપી આગળ વધ્યા. કસાયેલ રેન્ચ સૈન્યો અને અંગ્રેજ સૈન્યો બેલ્જિયમનાં સૈન્યોની મદદે બાળ્યાં, પણ બર્મીનીના વિમાની રાસાઇએ મહાત કર્યાં હા રિસમાં જ ત્રણેય મિત્રસૈન્યોપૂર્વે બેલ્જિયમમાંથી પીછેઠક કરી પશ્ચિમ બેલ્જિયમમાં ઉભા. તા. ૧૭ મે ૧૯૪૦ ના તે બર્મીનો કસેસમાં લાખલ થયા, પણ ત્યાં કરી-કામ થઈ શક્યા નહિ. બર્મીની પાકાંએ ફ્રાન્સમાં લાખલ થયાં. કેલે, લુવેર છાપી લીધા. તા. ૨૮ મેના બેલ્જિયમ સરણે આન્યું. તા. ૧૩ જૂનને માર્ચ નદી બોળાંથી પેરિસને ધેરેલા થાયેલા તા. ૧૪ જૂને પેરિસ સરણે આન્યું. તા. ૨૨ જૂને ફ્રાન્સ બર્મીનીને સરણે ગયું. અંગ્રેજ સૈન્ય ડેનમર્કના બંદરોથી લઇ દુરગે નાશી ગયું. બર્મીની સાથે મળી ઇટાલીએ પણ મિત્ર-રાજ્યો સામે યુદ્ધ ભડેર કર્યું.

જિલન એકતું અટકતું થઇ ગયું, એની પાસે રણસામગ્રી કે લાલિખબલ સૈન્ય નહોતું. છતાં એમણે ધીરજ રાખી યુદ્ધની વેધારીએ માંડી. ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેની ૨૪ માઇલની ખાડીનું રણક અચ્છ જિરિસ કારણે કરતો હતો. બર્મીનોએ છલ્યું હતી નાક એલા લખક વિમાની બેખમખારે જિલનના સહેરો ઉપર ત્રણ માસ સુધી (ઑગસ્ટથી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૦) લક્ષ્યો. અંગ્રેજોએ ધીરજથી બારે કુકાની ચાલન કર્યું. બર્મીનીના હાખમાં પોલાન્ડ, ઑસ્ટ્રીઆ, ઝોરારોવેશીઆ, ડેન્માર્ક, હોલાન્ડ, નેવે, લક્ષમર્મ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ આપી ગયાં મુદીરપના મધ્ય ભાગમાં એ ચકરનિ થયું હતું. ઇંગ્લિસ એને ખરી ગયું. રૂમાનિયાએ મિત્રતા બાંધી. બોગોરિયાએ પણ હેરની કરી.

જાહ-સના ક્રીમમાં કાલ્ય ખુંનેના ઇટાલીને બહાર કાઢવા બર્મીની સૈન્યોએ મુગારોવેશીઆને છાપીને કોઇને છાપી લીધું. કીટમાંથી અંગ્રેજ સૈન્યોને નશાડી એ ટાપુ પણ લઈ લીધો. આફ્રિકામાં પણ જિરિસ સૈન્યોને કેડ એલેક્ઝાન્ડ્રીઆ સુધી પીછેઠક કરાવી સર્જન એના વિશ્વ હતો, પર્સ હેર હિટલરને અચળી પ્રક્રિ સળ તા. ૨૨ જૂન ૧૯૪૧ના રિવસથી એણે રસિયા ઉપર આક્રમણ માં કર્યું ત્યાં પણ બર્મીની આક્રમણ અવિશય વેગમણ હતું બર્મીની વિમાનોએ રસિયન સૈન્યમાં નરખાલ

બેલારુસ, મોરડો અને લેનિનગ્રાદને જર્મનોએ ઘેરા લીધા. જર્મનોએ હવે રશિયનોના સિયાણુ સામનામાં કેલીક પીઝેહક કરી. ઉનાળામાં ટેક ડેકિસસ મુખી પડેલો ગયા. રેલિનગ્રાદને ઘેરા નાખ્યો. ફિનેલેન્ડે પણ જર્મનીને સહકાર આપ્યો. યુરોપિયન રશિયાને મોરડો લાગ જર્મનીના હાથમાં આવી ગયો. ૧૯૪૨ ના સિયાણામાં પણ રશિયનોએ સિયાણુ આક્રમણ કરી જર્મનોને પાણ દહાડ્યા હતા; પરંતુ ઉનાળામાં ફરી જર્મનોએ રશિયનોને પીઝેહક કરાવી હતી. જર્મનોએ રેલિનગ્રાદને ૧૯૪૨ ના યાંગરસ્ટમાં ઘેરા નાખ્યો. નવેમ્બરમાં સિયાણુ બેસનાં રશિયનોએ જર્મનોને પીઝેહક રાજ કરાવી. રેલિનગ્રાદમાં રશિયનોએ જર્મનોને લખકર પરાજય કરી રા લાખ જર્મન સેનિકાને કે પકડ્યા. અહીંથી જર્મનોના પીઝેહક રાજ થઈ. ૧૯૪૩ ની શરૂઆતથી ૧૯૪૪ ના ઓક્ટોબર માસ મુખી એ પીઝેહક થાતુ રહી છે. જર્મનોએ માર ખાનાં ખાનાં યુરોપિય રશિયા ટોડી દીધું છે. યુક્રેન, ન્ડાઉટ રશિયા, ડેકિસસ, ડોનક અને ડોન નદીની ખીણે કીમીઆ આ સર્વે ટોડી ગયા છે. ફિનેલેન્ડ રશિયાને શરણે આનું છે. ફિનલેન્ડમાં પણ રશિયા સાથે સંધિ કરી છે. બાલ્ટીયાએ પણ તરછું મોરડામાં લીધું છે. ઉસ્તોનીઆ રશિયનોએ છી લઇને લેલેવી-આના ટ્રીઆ ઉપર ઘેરા લીધા છે. લીધુનીઆ પણ મોરે ભાગે લાગે છે. સેન્ચોએ લ' લીધું છે. લાલ સેન્ચોએ પોલાન્કને અગ્રેાં લાગ છી લીધી છે. વોર્સા માટે મોરડો જગ થાડે છે. ઝોરહેલોલીઆ, હંડેરીયને પૂર્વ પ્રશિયાનો સાહેલો લાલ સેન્ચોએ લેનો ધસારો કર્યો છે. જર્મનોએ સર્વન સખ સામના હવે કરવા માંડ્યા છે. સેન્ચો અને સમસામગ્રીની એમની ઉત્પાદની અપરંપાર છે, પણ ૧,૫૦૦ માઇલ પીઝેહક કરી આવનાર જર્મન સેન્ચોમાં અન્યથા, અધાપુધી કે સિરખજ નથી મુદ થાતુ છે.

વિશ્વયુદ્ધમાં ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બર માસથી ભપાને અમેરિકાને પકડેલમાં સખ દંડકો મારી મુદમાં ઉતાર્યું છે. અમેરિકાએ જર્મની સાથે પણ મુદ લહેરે ક્યું, અમેરિકન સેનાએ અંગ્રેજ સેન્ચોના સહકારમાં આફ્રિકામાં ઉતરી આવી. જર્મન માર્શલ ડેમેલને એમને હરાવી પાડો ધડકો. પ'રસેસ માર્શલની પીઝેહક કરી જર્મન સેન્ચો બુમ્મય સમુદ્રના દેવ્ય ટયુનિશી-આમાં પડેલામાં, અહીં એમને પરાજય મળવાથી શરણે આવવું પડ્યું. સાથેજોની સેનાએ સીસીલી બેલમાં ઉતરી એક માસના મુદ પછી એ બેલેટ રા કર્યો. ત્યાંની સાથી સેન્ચો ઇટાલીમાં ઉતારનામાં આન્યાં ઇટાલીમાં યુરોપિયનનું પતન થયું એને જર્મનોએ બચાવી લીધો. ખીમે ખીમે ઇટાલીમાં સાથી સેન્ચો કેલ્ડાં ૨ વરસ થયા આગળ વરે છે. એએએ નેપલસ, રોમ, ફ્લોરેન્સનાં રાહેરી લીધાં, અધુન ઇટાલી હજુ જર્મનોના હાથમાં છે. લખકર મુદો હમણાં થાતુ છે. ઇટાલીયનો સાથીજોના સહકારમાં લડે છે. ફેરોસ્ટ ઇટાલીયન જર્મનોના સહકારમાં લડે છે. અંગ્રેજ, અમેરિકન, કેનેડીયન, ઇટાલિયન, હિંદી પોલિસ ફોર્સ, દેવ્ય લશ્કર અને સાઉથ આફ્રિકાનું સેન્ચ ઇટાલીમાં જર્મનો ઉપર આક્રમણ કરે છે.

તા. ૬ જાન ૧૯૪૪ના રોજ સાથી સેન્ચો કાન્સમાં મોર્મન્ડીના કિનારે ઉતરી હતી. એમણે જર્મન સેન્ચોની મોટી આલેલકટક લાઇન તોડીને આમેકુચ કરી ખાનગી જર્મન સામનો સખ બન્યો, પણ એને તોડી પાડો સાથી સેન્ચોને કાન્સનો લગલગ

સૈદ આના લાગ કબજે કરી લીધો છે. બેન્ગઅમમાં પણ સાથી સેન્ચોએ ઉતરી જપ ટકા બેલઅમ છી લીધું છે. હોલાન્ડમાં મુદો આસે છે જર્મનીની સાહકમાં અમેરિકન સેન્ચોએ પ્રવેશ કરીને સિમરીકની કિલ્લેખમાં લંગાણ પાડ્યું છે. ૪૦૦ માઈન લાંબા મોરડા ઉપર લખકર મુદો ચાલી રહ્યાં છે ચાર માસમાં આ મુદ સેવમાં જર્મનીએ લશ્ચી બાર લાખ સેનિકાને ગુમાવ્યા છે, મુદ જર્મનીની સરહદમાં પેકું છે. જર્મનોએ ખૂબ ખૂબ માર આપ્યો છે, છતાં હજુ અન્યથિય પ્રકારે લડે છે. મુદ હજુ ટ આક્ર માસ લંગાણ એવી વડી ચિ ચંચિય બનાવે છે જર્મનો અમજૂન સામનો કરે છે. સાથીઓમાં આ રણસેમમાં ૨૫ થી ૩૦ લાખન સેન્ચો છે.

વિશ્વયુદ્ધ—(૧૯૪૨થી ૧૯૪૪ ભપાન સામે) ૧૯૩૩થી ભપાન થીન સાથે મુદ લડે છે. ૧૯૪૧ના ડીસેમ્બરમાં એએએ સિયાંતા પૂર્વ બંદર ઉપર વિમાની આક્રમણ કરીને અમેરિકન સાગર મનવારોના કાંધાને અને વિમાનને સખ ઉત્પાદન આપી સાથીજોએ એની નામિ મુદ લહેરે ક્યું. ભપાને પણ મુદની અગાઉથી મોટી તૈયારીમાં કરી રાખી હતી એએ જર્મનીથી પણ વધારે ઉતાવળથી વિમાની મેનવાર માંડ્યા. અંગ્રેજે પાસેથી હોંગકોંગ છી લીધું પછી મથાધા અને રીંગા પુરા છપ્યા, અમેરિકાને પાસેથી ફિલિપાઇનના બેરો છી લીધા હોલાન્ડ પાસેથી હથ ઇસ્ટ ઇન્ડિઝ, મુમાત, ડોનાર્લો છી લીધાં અંગ્રેજે પાસેથી બ્રહ્મદેવ છી લીધું. સેચીબસ, વેક આયલેન્ડ, માર્શલ આયલેન્ડ, એલિસીલીટી આયલેન્ડ, ન્યુગ્રીનીના બેરો એ સર્વે એએ સહેલાઈથી લઈ લીધા. થીનનો તો મોટો લાગ એએ અગાઉથી છી લીધો હતો. ભપાને ઝોરહેલીઆ પર મીટ માંડી બીજ નર હિંદુસાન ઉપર પણ એએ આક્રમણની તૈયારી કરી. ભપાનનાં હાલોમાં વિશાળ સામાન્ય આવી ગયું છે. એએ જર્મની, સાગર અને આકાસ એમ ત્રણે મુદોમાં સરસાર મેગરી હતી, પરંતુ અમેરિકાએ મોટા પ્રમાણમાં મુદની વસ્ત્રોએ અને સેનિકા ત્રણ વસ્ત્રોમાં તૈયાર કર્યાં છે એએ એક કોરેક બેલસા અમેરિકન મુદકાને સેનિક લાંબી આપી છે. દર માસે આક્ર હમર રણગ્રામીએ અને આક્ર હમર વિમાનો તે બાધે છે. દરેજ પાંચ નવી રશીમરો અમેરિકાને તૈયાર કરે છે મનવારો, હાથોગો, મોટી તોષા, વિમાનો લઈ જવારી મોટી મનવારો પણ મોટી સંખ્યામાં એક સાથે તૈયાર કરાવે છે ભપાનના સામે દક્ષિણ, પશ્ચિમ પેસિફિકના અમેરિકાએ આક્રમણ રાજ કરેલ છે. થસા ટાપુએ અમેરિકાએ છી લીધેલ છે, પરંતુ ચાર હમર ટાપુએ ભપાનના કબજામાં છે. એએ અમેરિકાને વસ્ત્રોવસ્ત્રો ટાપુએ છી રાજ્યો ચારતા ભય છે ન્યુગ્રીની, મરીઆના, ગીન્જર્ડ, માર્શલ ટાપુએ, એલિસીલીટી ટાપુએ, મરીઆના ટાપુએ, પલાવ ટાપુએ અને ફિલિપાઇન ટાપુએ મુખી થોડા થોડા ટાપુએ છી એમને રાજ્યો મારી છે ભપાનિજોના હવે ઝોરહેલીઆ ઉપરનો લય ચાલ્યો ગયો. ભપાનિજો હજુ ખૂબ જવાન છે. ઝંડુની લડેલાઓ છે. એમની પાસે જર્મન, અગર અને આકાશી મુદની મોટી સાધન સામગ્રીઓ અને લાણે તાલિમ પામેલા સેનિકા છે.

ભપાનિજોમાં સેન્ચો આસામમાં ઉતરી આન્યાં હતાં અંગ્રેજ સેન્ચોએ પકડેલો સેન્ચોએ મુદ કરી, એમને આસામથી પ્રસ્-દેશમાં હાંકી કાઢ્યા છે, પરંતુ ભપાનિજો ફરી આક્રમણ કરે એવી શક્યતા હજુ છે. પ્રહરેશમાં અમેરિકન જનરલ રજીલેવની

અગોવાની નીચે ચીના સેન્સોએ વીસ હબર ચોરસ માઈલનો બ્રહ્મદેશનો પ્રદેશ ભપાનિજો પાસેથી છતી લીધો છે, પણ હવે ભપાનિજો બહુ સખત સામનો કરે છે. જર્મનીનો પરાજય થયા પછી જ સાથી રાજ્યોની સર્વે રાજિઓ ભપાન ઉપર નાટકરી, તે દરમ્યાન ભપાન હમણે જ્યાંનાં યુદ્ધો લડે છે ભપાનનાં પાજીય જોવામાં જોઈએ વેરસો હોશે, એમ અવલોકીએ માને છે. સરસ ચુદરચના, રૂંદા સેનિઝા, મરલુના લય વગરના સેનિઝા અને વિશાળ ગરસામગ્રીઓ ધરાવતા ભપાનનો પરાજય સુદૃઢ થઈ પડ્યો છે ચીનમાં ભપાનને ખૂબ સફળતા મળી છે. ચીનાઓની દાલત ચિનાનનક અને જાંબીર ભળી છે. ચીનનો મોટો ભાગ ભપાને છતી લીધો છે ચીનને ચારે તરફથી સખત હોશે નાખ્યો છે. માત્ર હવાઈ માત્રે ચીનને સાથી રાજ્યો સમ-સામગ્રીઓ મોઠાં રોકે છે ભપાન ચીનને છતી લેવા ભગીરથ પ્રયાસો કરે છે એમાં એને સફળતા મળતી ભય છે.

વિવિધ આધુનિક શસ્ત્રો : યુદ્ધસમયમાં

શસ્ત્રાનમાં યાત્રિક શસ્ત્રોમાં ખૂબ વિકાસ કરી જર્મનીએ યુદ્ધ શસ્ત્ર કર્યું, એમણે વિમાન અને રણગાડીઓ બનાવી યુરોપના લગભગ મોટા ભાગને છતી લીધું, પણ સાથી રાજ્યોએ થોડા મહિનાઓમાં જે શસ્ત્રો જેવાં નવાં બીજાં શસ્ત્રો પોતા માટે બનાવ્યાં અને જર્મની કરતાં એની પાસે સાધનો વધારે ટોવાથી તેઓ વિશેષ પ્રમાણમાં શસ્ત્રો બનાવવા માંડ્યાં છે. અમેરિકાએ તો વિશાળ પ્રમાણમાં જે શસ્ત્રો બોલેલે વિમાનો, સબમરિનો, અનવારો અને તેણે બાપવા માડી છે, પણ જર્મની હમણાં જ બહુ મોટા વિમાની વિમાનો કયમ આલતાં વિમાનો બાધી માં શોધમાં કમાલ કરે છે. આગળા વિક-યુદ્ધમાં જેરી ગેસ વપરાયો હતો, પરંતુ પ્રભુશંકમાં તોએ ભવિષ્યમાં જેરી ગેસ નહિ વાપરવાનો કરાવ સ્વીકારવાથી આ યુદ્ધમાં એનો વપરાશ બંધ રહ્યો છે, તેથી માનવબલી એક ભયંકર આદરમાંથી બચી ગઈ છે. જર્મનીએ પોતાનાં કાતિલ હવિધારો ને સબમરિનો વિકાસ મોટે પાયે કર્યો છે. જે સબમરિનો હવે ચારથી પાંચ હબર માઈલ દૂર સામરમાં પ્રયાસ કરી શકે છે. જર્મનીએ અમેરિકન કાંડા ભૂતી આ સબમરિનો મોઠાં છતી અને અમેરિકાના વહાણવટાને ટુકડાન કર્યું હતું. આ સબમરિન-માધી ટોરપીડો મૂકવા માટે પણ નવાં ચારાં થયેા જર્મનીએ બનાવ્યાં છે. ભપાને એક જ ખાણ સલામી રહે, એવી નાની સબમરિનોને આ વિક્ષુદ્ધમાં ઉપયોગ કર્યો છે, પરંતુ સાથી રાજ્યોએ આ સબમરિનોને વિનાશ કરવા માટે ને ભત્તલતાનાં નવાં રાજ્યો શોધ્યાં છે. તેથી સબમરિનોને લય બહુ મોટો કરી શક્યો છે. રણિકાઓમાંથી સબમરિનોને પ્રત્યે કેઠાવા જોખોને ઉપયોગ વિશેષ થયો છે. સબમરિનોનાં સિકાર કરવા સિકારી રણક વિમાની પણ સબમરિનોને દાલવાને રાજિયાન થયા છે. વિમાનમાંથી રણકથી શોધવાનો 'વિમાન' સિપ્કીથી ઉપર ચારેય છે રણકાડીઓ (ટેન્ક)માં પણ વિશાળ પુરવાર થયા છે. અમેરિકનોની છેડી દબની રાહસી રણગાડીઓ ન્યાં ભય છે, ત્યાં વિનાશ પામરે છે. જર્મનીની બખરવાળી મધ્યમ હલની રણગાડીએ પણ યુદ્ધમાં હાઠકાર જોલાવી છે. હાંકનાર રવમચલિન નવી જર્મન રણગાડીઓની કા-ચમાં ડેનેડિયો અને અમેરિકનોને મરે મોટો વિનાશ પામવાની વાત ચાલી હતી; પરંતુ જર્મનીની સોથી મોટી રોષ 'હલ્લા બોમ્બો' છે. એમાં દોષ મરુપ્ત છે હાંકનાર રહેતું નથી. રેડીઓથી એ સંચાલિત થાય છે.

જે બોમ્બ કલાકના ૫૦૦થી ૪૦૦ માઈલની ઝડપે સચિત દિશામાં ફેરે છે. જે ન્યાં પાડવનો હોય ત્યાં એની બતાનો પ્રકાર વધે છે અને એકદમ અવાજ કરી એ પડે છે. એક માઈલના વિનાશમાં એનેકે ફરેને ખટર બનાવી મૂકે છે જર્મનીએ ૪,૫૦૦ નેટલા આવા હલ્લા બોમ્બો લંડન અને દક્ષિણ ઇંગ્લેંડ ઉપર મૂક્યા હતા, તેમાં અધર્થી વધારે અંગ્રેજી વિમાનો, બલુના અને વિમાન વિરોધી તેણેએ તોડી પાડ્યા હતા. બાકીનાઓએ ઇંગ્લેંડમાં દોઢે લાખ નેટલા ફરેને ટુકડાન કરી હલ્લો કિંમતી ભભીની છુવારી કરો છે. આની સામે અંગ્રેજોના વિનાશ માટે નવા પ્રતિબંધો સંભ્યા છે. કા-સ અને હોલાન્ડના કિનારા ઉપર આવા ઉડના બોમ્બો મૂકવા જર્મનીએ સેંકડો મથોાં ગોઠવ્યાં હતા, પણ સાથી રાજ્યોએ તે છતી લીધા છે એટલે જર્મની મારકતે હલ્લા બોમ્બોને ચાલુ મારો કરે છે, તેથી લંડન અને દક્ષિણ ઇંગ્લેંડમાં ભનમાલતુ મોડું ટકાન થાયુ થયા કરે છે જર્મનીએ નામો એક મોટો સાન દબની હલ્લા બોમ્બ બનાવ્યો છે, તે બે માઈલના વિરતરમા વિનાશ પામરે છે હલ પણ જર્મની પાસે ક્રેડ દુપા હધીયાર વિકાસ પામતાં હોય એવા અવધાનો થાય છે. ચાલુ યુદ્ધમાં આ સર્વે શોધો થ'પૂર્ણ રીતે પ્રકાશમાં આવ્યા તથા. પરંતુ બધાં વિનાશક થ'ત્રોમાં એક અત્યંત કુશળશી થયા છે. હલ્લેરી અનુભવી રાસાયણ શાસ્ત્રી-ઓ અને થ'નસાગ્રીઓ આ કામ પાછળ રાત્રિવસ લાગ્યા પડ્યા છે. વૈદકિય શોધોમાં D. D. D. નામે મેલેરિયાની દવા એક ચાલુમ પડી છે, પણ પેનિસીલિન નામની દવા જર્મની જાન-વશ માટે ઘણી ફેલેહમંદ પુરવસર લઈ છે. યુદ્ધ એ મોડું અનિષ્ઠ છે, પરંતુ રસાયન, વિદ્યુત, થ'નસાગ્રી અને બીજી શોધોમાં ખચીસ વર્ષમાં નેટલી પ્રગતિ ન થઈ શકે, તેટલાં આ પાંચ વર્ષોમાં થશે.

વિવિધ સુંદર દર્શનીય રથોના :-

અજન્ટા—આ નિગમ રાજ્યનું એક ગામડું છે. છ. અજાની પી. બલગવ રહેસનથી મોટર કારા ત્યાં બઈ શકાય છે. રહેસનથી ને ૮૮ માઈલ દૂર છે. ગુણગી માટે તે પ્રખ્યાત છે. આવી આવી કર ગુણગી ત્યાં છે. આ ગુણગી હિંદની રથપાલ કલાના ઉત્તમ નમુના સગો છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૨૩૯ની સાલની આ ગુણગી હોવાનું મનાય છે. દિવાલ ચિત્રો ખૂબ આકર્ષક છે. છુદ્ધ સાધુઓએ આ ગુણગી બનાવી છે. એમાંના ચિત્રો રંગીન છે. લાલપૂર્ણ છે. પ્રાચીન સમયના પટેરવેશ, સીંચોના મુગારો, રાજ્ય દરબારો, વિહારો, વાહનો અને જૂનોને સરસ ધરિયથ મળે છે. નિગમ સરકાર આ ગુણગીની ઘણી સંભાળ લે છે.

દિક્કલી—દિંદની રાજધાનીનું સદેર છે. ત્યાં સાદબજા-હત્યા મટેલ તથા કિલ્લો, મેલીપરચ્છ, નુમ્મામરચ્છ, કુટબ-ખિનાર, ફરિયાનકલ, હન્દ્રમચ, વલ્લખાખાડ વગેરેના અવશેષો છે. બળી અગત્યની રહેલે લાઈનનું સુખ મળે છે. દિક્કલી એ પ્રાચીન હરતીનાપુર પાંદેવાની રાજ્યધાની હતી. હમણાં દિંદની સરકારની રાજધાની છે. વીસ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે ન્યુ દિક્કલી સદેર બાંધ્યું છે. વાઈસરોયનો મટેલ, ધારાસભાનાં મકાનો, ખિરલા મંદિર ભેગા ભેગાં છે. મોડું વેપારી મચક છે.

આગા—આ સદેર તાંજાવહાલ તથા આગાના કિલ્લા માટે પ્રસિદ્ધ છે. તાંજાવહાલ એ મેગલ સિંઘલવાને લખ્ય અન-રોષ છે હલ્લેરી અને લાખો પ્રવાસીઓ એને નિકાળવા દર વર્ષે આવે છે. આ સિંઘા મેગલ રાકેનપાલોની કીર્તિરૂપ, દિવાન-

ખાસ, મોનીમરિન્ડ, રિપોર, આમ વગેરે આવેલાં છે. સિક્કા-
દારમાં અંકગરની કજાર પણ આવેલી છે. દયાળાગામમાં રક્ષા-
વલ્લભસંપ્રદાયનું સ્થાન છે. ત્યાં બાવન ભતના ઉદ્યોગોની વસ્ત્રો
બનાવે છે મોટી પુશાળા અને ડેરો છે.

ઇલેક્ટ્રી-નિજામરેટ રેલ્વેના ઝોરગાવાદ રેલેશનથી
આ રથને પહોંચી શકાય છે. ઇલેક્ટ્રીક ઝુકાનું હિરો કદાચ
હિંદમાં સૌથી મોટાં તથા વિવિધ પ્રકારનાં છે. ઝુકાના વડ
વગેરે છે. હિંદ દોઢ તથા બેન. લેવાસમંદિર ખાસ રસાયક છે.
આખા બકાને મંદિર રૂપે કાનરી કાઢ્યો છે. મોટા પર્વતનું
મંદિર બનાયું છે.

બનારસ-હિંદુઓનું આ મહાન તીર્થધામ છે.
ત્યાં અસંખ્ય મંદિરો છે. ચાલતો દેખાવ ભવ્ય છે. પાસે જ
કામી વિવાહીક આવેલી છે. કામી વિસ્થાપનનું સુવર્ણપત્રોથી
જડેલું જગવિખ્યાત મંદિર છે. કામીથી પાંચ માઈલ દૂર
સારનાથમાં બુદ્ધિજ્યોએ બાંધેલું સુવર્ણપત્ર વિહાર દર્શનીય છે.
કામીનાં ગંગાલ વહે છે. કામી સંસ્કૃતવિદ્યાનું પરમધામ છે.

મદુરા-મીનાસીના મંદિર માટે આ રથજ બૂલ
પંખોયું છે. આ મંદિર ૮૫૦૦૨૬ ફુટનું છે. સહસ્ત્ર વાંલજા-
વાના મોટામાં પથ્થરનું કોષ કાનરનાં મેવામાં આવે છે.
દા બાર સીટ હોવા કોવરલ્લોથી બરપૂર એક જ પથ્થરના
ધાતુકાઓ અસંખ્ય છે. મંદિરમાં કોષ કળા અને
કામીગરીનું કામ છે. મદુરામાં હાથવણાટનું કામ સરસ થાય છે.

આણ-મુંબઈ અને દિલ્લી વચ્ચે આવેલા પર્વત-
પરનું આ સ્થાન છે. કોંચાઈ લગભગ ૩,૬૦૦ ફીટ છે. પાસે જ
નેનોનાં અદ્ભુત કામીગરીવાળા રેલ્વેલાઈનાં ડેરા આવેલાં છે.
વિમળશાહ, વસ્ત્રપાળ, તેજપાળા સગેમરમનાં કોષ કામીગરીનાં
મંદિરો છે. આણમાં રાજ રજવાડાના હવા બાવાના મહેલો છે.

જયપુર-આ એક આદર્શ હિંદુ શહેર છે. અહીંથી
પાંચ માઈલ દૂર અંબારનું શહેર આવે છે. ત્યાં રત્નપુટીના
કોષ નમૂનાઓ છે. ૧૭૮૮ માં જંબાલે માનસિંહની પ્રસિદ્ધ
વેપરાળા પણ ત્યાં જ જયપુરમાં પહોંચા સીધા ચાર મોટા
રથોમાં ચોપાટની જે બાંધ્યા છે એની આસપાસ પ્રભ વસે
છે. જયપુરમાં કાનકામ, જવાહરિનું કામ ચાર સાઈ થાય છે.
મરો સૌ એકસરખાં છે.

ઝોરગાવાદ-નિજામ રાજ્યમાં આવેલ પ્રસિદ્ધ
પ્રાં અને શહેર છે. ત્યાં જગવિખ્યાત ઇટારા અને અજંટની
કુશો આવેલી છે. ઝોરગાવાદ કાનરવાળું શહેર શહેર,
રેલવેલાઈનાં ઐતિહાસિક કિલ્લો તથા ઝોરગાવાદની એમગરી
સુંદર કજાર બીજીકા નામાં આવેલ છે. ઝોરગાવાદ શહેરથી
આ બધાં રથોએ નજીક રાજ્ય છે. નિજામ રાજ્યની રેલ્વે પર
તે રથેશન છે અને ૮, આઈ, પી. ના મનમકાથી ૭૫ માઈલ
દૂર છે. ઝોરગાવાદની એમગરી કજાર આસપાસ તાજમાહોટથી
દને બાંધેલી છે, પણ તાજમાહાલ જેવું સૌંદર્ય નથી.

અમૃતસર-શીખોના સુવર્ણ મંદિર માટે આ શહેર
જગવિખ્યાત છે. સોનરી રૂપી ભરતકામ, સેવરલ તથા પરમીના
માટે પ્રખ્યાત છે. નાઈ વેરટનું રેલ્વેની મુખ્ય લાઈન પર આ
શહેર આવેલું છે. શહેરમાં બે નજી કાપકની મીડો છે. આ
શહેર હિંદુ એક મુખ્ય બજાર છે લીનટ કાપક હાથવણાટથી

પુખ્ત થાય છે. નવું બાંધેલું રેલી મંદિર સારસ છે.
જહીઆલવાળા બાગ પણ તોઈ જાયું છે.

ચિત્તોડગઢ-વિજય રથસ માટે પ્રખ્યાત છે
ચિત્તોડવા રત્નપુત્રોનું આ પ્રાચીન રાજધાનીનું શહેર છે. તેઓ
સર્વશરી છે અને અત્યારે રાજ્ય કરે છે. મેમડોર પર વધુ
વિખ્યાતી યાદનાં રાજ્યો વિજયરત્ન બંધાઓ દેના. ચિત્તોડ
દમણ હિન્દ ૫૩૫૫ છે, પરંતુ એક વખત રાજધાનીના
સૌર્ય, ધીર્તિ અને પરાક્રમનું મહાન રથ ૮૦ મીરાબાઈને
મહેલ હવે સાચી હાથવર્મા નથી. ચારે તરફ સૂના રાજમહેલો
જૂનાં રાજરાણાઓના પરાક્રમની માયા રૂપે ઉભા છે.

મેમડોર-એ-ડેરો-ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૦૦-૨૬૦૦ નું
પ્રાગૈત્તિવાદીક હિંદી શહેર છે. નાઈ વેરટનું રેલ્વેની કોટડી
હાથવાળાના રાખાના ડોકરી રથેશનથી સાંકાચાક માઈલ દૂર
આવેલ છે.

એક પર એક બાંધેલ મરોની હારના અવશેષો મોટા
વિસ્તારમાં લગભગ ૨૪૦ એકરમાં આવી રહેલા છે. એક વખત
મેમડોર-એ-ડેરો અદ્ભુત રીતે પ્રખ્યાત જંબાલે ભવ્ય શહેર
હતું. તેની શેરીઓ વિશાળ તથા સમગ્રશરી, મરો સાચી રીતે
જંબાલેનાં તથા પાણીનાં સાદો જળી તથા ગરમી આધુનિક
પ્રથા તેમાં ઉભી. હજુ તે આખા શહેરનો માત્ર પાંચમો ભાગ
મળી આવ્યો છે. આ અવશેષોમાં જુદા જુદા આકારનાં હમરો
મીનાનાં કામ મળી આવેલાં છે. અહીંથી પણ કોટડોરના અજા
છે, પણ તે હલ વાંચી શકાયા નથી, હમરો શીડો અને કુશો
મળી છે તે ઉપર અનેક આકારો છે. વિદ્યાનો અત્યુમાન કરે છે
કે વૈદિક સંસ્કૃતિ પહેલાંનું આ સ્થાન હતું, પણ એકલ પાકાં
અત્યુમાનો જંબાલ તેમાં ઇતિહાસ મળ્યો નથી.

પુકર-તળાવ માટે તથા ત્યાં મોહટોબર-નવેમ્બરમાં
ભરાતા મેળા માટે પ્રખ્યાત છે. આ તળાવને હિંદમાં ખૂબ
પાંચ ગણવામાં આવે છે. તેની નજીકમાં આવેલ ક્ષાના મંદિરમાં
ઇશ્વરને અવતાર થયેલી માન્યતા છે. પુકર અજંબરથી ત્રીસેક
માઈલ દૂર છે. આ તળાવના કાંઠે અનેક રેલ્વે તપકર્ષા કરી
હતી. રાખાજી મંદિર નવું સરસ જંબાલ છે.

લખનૌ-હિંદમાં આ શહેર વિસ્તારમાં ચોથા નંબરે
છે. અધિન આ મુખ્ય શહેર છે ચોથા નવાબ અસફ-ઈ-ઝાલાના
વખતથી તેની લખવાની રાખાવ ધઈ છે. રેડીટોની, મહાસલન,
ઇમાબાદ, હુસેનબાદ, હુસેનબાદ, દિલ્હી, હસાબાગ વગેરે
તેનાં મુખ્ય રથો છે. સંયુક્ત પ્રાંતની આ રાજધાની છે એમાં
એક યુનિવર્સિટી છે. લખનૌ વેપારનું પણ મોટું મથક છે. ઇન્ટ
ઇન્ડિયા રેલ્વે ઉપર એ આપ્યું છે. સખનેનો ઉલ્લેખ નવાબ
મોજોરોળ માટે બહુ પ્રખ્યાત હતો.

લક્ષ્મી-લાહોરથી ૨૦૦ માઈલ દૂર આવેલ છે
રથેશનથી અધાં માઈલ દૂર સંકરરથાન આવેલું છે. પુરાતત્ત્વના
અવશેષો રથ એકસ માઈલ વિસ્તારમાં આવેલા છે. તેમાં ત્રણ
જુદાં જુદાં શહેરો આવેલાં છે. આ શહેરમાં એકિંદ્રનમીક,
સિવિયો, પાંચિયો તથા કુશોનેએ જંબાલે અવશેષો મળી
આવે છે. આ શહેરો હયાલ ત્યાં દોઢ રૂપી અને મોડો છે.
લક્ષ્મીમાં બુદ્ધ સમગ્રમાં મોટું વિશ્વવિદ્યાલય હતું. કુશાન
બુદ્ધિર સમ્રાટોની એ રાજધાની હતી ઇતિહાસપ્રેમી માટે આ
રથ બારે દર્શનીય છે.

સાંચી—આ સ્થળ બૌદ્ધ સ્તૂપો માટે ખૂબ પ્રખ્યાત છે અને ભોપાલ રાજ્યમાં આવેલ છે. એમાં બે પથ્થરોની મોટી વાડ છે, તેમાં શુદ્ધ જામના અનેક પ્રસંગો કાઢેલા છે. વચ્ચે ભવ્ય સ્તૂપ છે. તેના શુદ્ધના અવશેષો છે. સાંચીની દિવાલની વાડ દર્શનીય છે.

હંપી (વિજયનગર)—આ પ્રાચીન રાજધાની અવશેષો દ્વારા મણલના વિરાટરાજા તુંગલકના દક્ષિણ કિનારા પર, મદ્રાસ અને સુભર્મ મરાઠા રાજ્યની સુદાસુલ કુળથી શાખાના હોતેષ્ટ રાજ્ય રોશન નજી આવેલા છે. દક્ષિણ હિંદમાં સૌથી સુંદર અને ભવ્ય વિસ્તૃતિના ધર્મમાં પડેલા હિંદુ સામ્રાજ્યની સમૃદ્ધિ અને પતનની સાક્ષી રૂપ છે. વિજયનગરના રાજાઓનાં ભવ્ય હિંદુ સામ્રાજ્યનું હંપી ઉત્કલપર્યાયન તથા રાજ્યધાનીનું સ્થાન હતું. તેનાં મંદિરો, મઠો તથા પ્રાસાદોની અનેક વિશેષી સુસાધારોએ પ્રશંસા કરી છે. વિજયનગરનું કૌશલ મંદિર નાસ્ત્ર કાશીગરીને નમુના છે. એક મોટા પથ્થરમાંથી આખો રથ કોતરવે ત્યાં રાજ્ય છે.

કાશ્મીર—એની ઉંચાઈ ૫,૦૦૦ થી ૬,૦૦૦ ફૂટની છે. રાવલપિંડી તથા જમ્મુના રસ્તે થાને શ્રીનગર નજી રાકાય છે. રાવલપિંડીથી શ્રીનગર જતાં એક દિવસ લાગે છે શ્રીનગર ૫,૨૧૪ ફૂટ, સુભર્મ ૮,૭૦૦ ફૂટ, ફેગલ ૭,૦૦૦ ફૂટ, અમરનાથ, ૧૨,૭૨૬ ફૂટ જેટલી ઊંચાઈએ આવેલા છે. તેનાં ભોજાલયક સ્થળોમાં, ફગલ શ્રીનગરથી ૬૦ માઈલ, હાલ સરોવર, તુલર સરોવર, શ્રીનગરથી ૩૩ માઈલ દૂર આવેલું અમરનાથ વગેરે પ્રખ્યાત યાત્રાસ્થળો છે. કાશ્મીરનાં હવેલાણી ભારે સ્ફુટિતાયક સિત્તન છે. ફગલેલા પુષ્પક ધાત્ર છે. શ્રીનગર સરોર જેવમ નહીં હવર છે. કાશ્મીરમાં રૈશમના ઉછોળ ખીજેલો છે.

હરપા—પંજાબના મોંટગોમરી પ્રાંતમાં રાની નદીને કાનારી આ સ્થળ આવેલ છે. તેનાં પ્રાગૈતિહાસિક દરયો ઈ. સ. પૂર્વે ૪૫૦૦ નાં છે. નૌર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેની લાહોર, કાંચી લાખના મોંટગોમરી રોશનથી ૧૫ માઈલ દૂર છે. આ અવશેષો માલ માઈલના ઘેરાવામાં છે. અત્યાર સુધીમાં ખોદકામ કરતાં નીચે સુજળ મકાનો મળ્યાં આવ્યાં છે. (૧) મોટો કમ્બાર (૨) મહુરોનાં રોશનનાં મકાનો, (૩) અત્યાર ગોળાકાર 'ગ્રેડેડર્મો' (૪) એક મોટું ઘર, રોશની મોટી ગટર, સ્નાનગૃહ તથા કેટલાક પ્રાચીન ફાગાઓ, એક પ્રાગૈતિહાસિક કમ્બારના છે આ સ્થળેથી ખોદી કાઢેલ પુરાતન અવશેષોનું સંગ્રહાલય પણ છે. મોહન-જો-ડેરો અને હરપાની સંસ્કૃતિ વચ્ચે યથા સમય છે. આ સંસ્કૃતિ હિંદુ બક્ષાર મેસોપોટેમીયા સુધી પ્રસરી હતી.

ક્રોએટિયન સિટી—આગ્રાથી આ સ્થળ ૨૪ માઈલ દૂર આવેલું છે વ્લકર ૧૯૪૬ માં એની રચાપના કરી અકબરના મૃત્યુ પછી, રચાપનાનાં પચાસ વર્ષોની અંતર ન પાછળની તરફને આવે સરોર ઉત્કલ થઈ ગયું તેનાં એકલાયક સ્થળોમાં રોશનકીમ સ્પીટની કંબાર, અકબરની પત્નીઓ મરિયમ તથા મેદખાઈના મહેલો, પંચ માનું મકાન પંચમહાલ, હીરા મિતાર વગેરે મોગલ રચાપલ્ય કલાના એક અનુનાઓ વગેરે છે. રાત બીજલનું મકાન પણ કોબારનું છે.

કોનાલ્ક—આ સ્થળ પૂરીથી લગભગ ૨૨ માઈલ દૂર છે. ત્યાં સુપરેનું સ્થાનમંદિર આવેલું છે. તેમાં સેકાનોઅવશેષો માલ સંગ્રહરખનામાંથી કોનાલ્ક કાઢેલ હોઈ કલાના પ્રતિક

તરીકે નવાઇ પમાડે છે. જોતીસમાં બપનેશનું મંદિર, પૂરીનું મંદિર દર્શનીય છે.

પુના—પેશ્વાની રાજ્યધાની તરીકે પ્રખ્યાત છે. જોમાસાનું મુંબઈ સરકારનું મુંબય સ્થળ છે. આ સ્થળે મકાદલ સિંધીયાની સમાધિ સતીવદી વાડો એ ભેલા ભેલા છે.

સારાનકાથ—ખનારસથી થોડે દૂર આ સ્થળ આવેલું છે. આ સ્થળે જોતમળુદે નિર્વાણના પ્રથમ ઉપદેશ સંભળાનો છે. પાછળથી તે બૌદ્ધ ધર્મિયોનું કેન્દ્ર બનતું ભય છે.

હરદ્વાર—ગંગાથી ગંગાનો ઉદ્ભવ ધાય છે, ત્યાં આ સ્થળ આવેલું છે. વાટની ઉપથી રીવાજમાં આવેલ પથ્થર પર વિશ્વનાં પચાસાંની 'નિશાની' હરિ ક્રી પરી પૂલનું સ્થાન છે.

શુદ્ધ અથા—આ સ્થળ બિહારમાં ગયા નજી આવેલું છે. ત્યાં શુદ્ધને જાન થયું એમ મનાય છે. પૂર્વજને પિંડ આપવા માટે હિંદુઓ તેને યોગ્ય સ્થાન ગણે છે.

સંગેમરમર ખડક—આ ખડક જમ્બુપુરની નજીક નર્મદા નદી પાસે આવેલ છે.

સિરગુયાનાં મિત્રે—મધ્યપ્રાંતમાં આવેલ સિરગુયાની સુશીની રિવાજો પાર બૌદ્ધધર્મના મિત્રો છે. તે ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૦માં કાંકવામાં આવ્યાં હોય એમ જણાય છે.

ભુવનેશ્વરનું મંદિર—આ મંદિર પૂરી નજી આવેલું છે આમાં રાજાણી અને લિંગરાજનાં મંદિરો ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. રાજાણીનું મંદિર ૧૧ માં સેકામાં બંધાયેલ છે. લિંગરાજમંદિર, ઉત્તર હિંદના હિંદુ રચાપલ્યના અતિશ્રેષ્ઠ નમુના છે.

બહુલ—મધ્યહિંદ, બહુલસ્તૂપ (ઈ.સ.ના બીજા સેકાનો) આસપાસ પત્થરના કોશાપાનું કોતરકામ શુદ્ધના છવનના તથા તેના પૂર્વલવના બનાવે આવેલુકુખ બનાવે છે.

કાલારની શુદ્ધની શુદ્ધિઓ—આ સ્થળે ખડકમાંથી કોલારી કાઢેલ રેવળ આવેલું છે. તે મોટામાં મોટું તથા મુરેખ છે.

કલુરહો મંદિરો—આ મંદિરો લુદેશખંડમાં આવેલ છે, અહીં શીવ, વિશ્વ અથવા છવને અપૂર્ણ કૌશલ જોશ મંદિરોના સમૂહ છે આ મંદિરો ઈ. સ. ૬૫૦ થી ૧૦૫૦ માં જમાયાં હોય એમ લાગે છે.

એલીકાન્ડ્રાની શુદ્ધિઓ—આ રાંચમંદિરો મુંબઈના એલીકાન્ડ્રા ટાપુઓમાં આવેલ છે. સિવની પ્રખ્યાત નિર્મિતિ તેમાં છે.

મહાબલિપુરમ—આ સાપ્તમંદિરો મદ્રાસના દક્ષિણ કિનારા પર આવેલાં છે. આ મંદિરો ખડકમાંથી કોતરી કાંકવામાં આવ્યાં છે. તેમાં 'ગંગાવરાણ'નું પ્રખ્યાત મંદિર આવેલું છે. ૯૦ ફીટ લાંબા અને ૪૩ ફીટ ઊંચા અહીંના પત્થરના ખડકમાંથી આ મુર્તિ સાતમા સેકામાં કોતરવામાં આવી છે. બીજા 'અવતરણ' વિશ્વની મુર્તિ પણ એટલી જ પ્રખ્યાત છે. 'અનુનું' તથા પણ ખૂબ પ્રખ્યાત છે.

શ્રીરંગમ મંદિર—આ મંદિર ત્રિચિનાપલ્લીમાં આવેલ છે. તે વેન્ડવમંદિર છે. હંબરસંભારો જોરડો તેમાં આવેલો છે.

ગોલગુબર્ન—બીજાપુરનો ગોલગુબર્ન જગતમાં મોટો છે. તેનું સેવજ ૧,૮૨૨૨ ચોસ ફીટ છે.

રોરશાહની કબર-સાસરામ ખાતે આવેલ છે. સુરિલમ સ્થાપત્યનો આ એક નમુનો છે.

કુતુબમિનાર—આ મિનારો ૧૮૦ ફુટ ઊંચો છે. દિલ્હીમાં આવેલો આ મિનાર હિંદી કલાનો એક નમુનો છે. ૧૨૩૨માં અલખનો આ બાંધ્યો છે. આ મિનારો ફિનિયામાં મોઢામાં મોડો છે.

આગ્રાનો કિલ્લો—તેમાં મોતી મસ્જિદ, બહેર તથા ખાનગી સમાના હોલના, રાત્રનાં હમામખાનાં, આરસીદિવાના તથા બીજા અવરોધો છે.

વિવિધ હવા ખાવાનાં સ્થળો:—

નૈનીતાલ—આ સ્થળ કુમાઉન ટેકરીમાં આવેલ છે. યુક્ત પ્રાંતની સરકાર ઉનાળામાં ત્યાં ભય છે. ઉનાળામાં હવા ખાવાનું ભણતું સ્થાન છે. આ સ્થળ હરિયાની સપાટી કરતાં ૬,૪૦૦ ફીટ ઊંચું છે. રૌહિલખંડ અને કુમાઉન રેલ્વેના કંઠકોશમાં રેરાસરી રસ્તા માધ્યમ દૂર છે. એની થોડી નજીક બીજાનગર નામનું તળાવ છે.

આઉન્ટ આણુ—અમદાવાદથી લગભગ ૧૧૫ માઈલ અને બી. બી. સી. આઈ રેલ્વેના આણુરોડ રેલ્વેસ્ટેશનથી ૧૭ માઈલ દૂર છે. ટેકરીનો પરિધ લગભગ ૫૦ માઈલમાં છે. હવાખાણી ખૂબ તંદુરસ્ત તથા શીતળ છે. સરેરાશ હવામાન ૬૦° છે. આણુરોડથી આઉન્ટ આણુ સુધી મોટર અથવા હાથે, હરિયાની સપાટીથી આ સ્થળ ૩,૮૦૦ ફીટ ઊંચું છે.

સીમલા—હિંદી સરકારનું અને પંજાબ સરકારનું ઉનાળાનું હવાખાવાનું આ સ્થળ છે. હરિયાઈ સપાટીથી તે ૭,૦૫૭ ફીટ ઊંચું છે. સીમલા-કાશા રેલ્વે માર્ગ ત્યાં બધ શકાય છે. સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ ત્યાં ૮૦ ઇંચ જેટલો થાય છે હવામાન ૫૫.૨° (ફેરનહિટ) છે. ત્યાં વાઈસરોયનો મહેલ અને મહાલ જેવા જેવાં સ્થળો છે. મહાત્માજી અને ૫૦૦ મળ્યા ઊંચું સરકારી મથક ગણાય છે.

શ્રીનગર (કાશ્મીર)—આ શહેર કાશ્મીરની રાજધાનીનું શહેર છે. હરિયાની સપાટીથી તે ૫,૨૫૦ ફીટ જેટલું ઊંચું છે. વાર્ષિક સરેરાશ વિવસનું હવામાન ૫૫.૧° (ફેરનહિટ) છે. કાશ્મીર જવાનો એક સમય અપ્રિયથી નવેમ્બર સુધીનો છે. નજીક રેલ્વે સ્ટેશન રાવલપિંડી ૧૬૬ માઈલ દૂર છે. જેલ નદી પર તે આવેલું છે અને રાવલપિંડી, જમ્મુ અને હલ્દિયન રેલ્વે સ્ટેશન માર્ગને મોટર રસ્તે ત્યાં બધ શકાય છે. ત્યાં સાથો, ગાલીચા, રોંગ બરતકામ અને લાકડાના કામ માટે પ્રસિદ્ધ છે.

મહાબળેશ્વર—મુંબઈ ઇલાકાનું પર્વત પરનું આ સુખ્ય સ્થાન છે. મુંબઈ સરકારનું ઉનાળાનું મથક છે. હરિયાઈ સપાટીથી ૪,૫૦૦ ફુટ તે ઊંચું છે તેની નજીક રેલ્વે સ્ટેશન યુના તેનાથી ૭૫ માઈલ દૂર છે. મુંબઈના લગ્ન શોક શાહુકાર અને રાજગોળા ત્યાં બંગલા છે.

મરી—આ સ્થળ હરિયાની સપાટી કરતાં ૭૭૦ ફુટ ઊંચું છે. રાવલપિંડીથી શ્રીનગરના મોટર રસ્તે ૩૬ માઈલ પર આવેલું છે. તેની નજીક રેલ્વે સ્ટેશન રાવલપિંડી છે. મરીમાં દારૂ કારખાનું છે. અંગ્રેજ સેન્ટ્રલ અને સેન્ટ્રાલી સીંગો વસે છે. આસપાસ રેલ્વેસ ને પાઇનના જંગલો છે.

ઉટકાલિંગ—મદ્રાસ સરકારનું આ હવા ખાવાનું સ્થળ છે. હરિયાઈ સપાટીથી તે ૭,૪૬૦ ફુટ ઊંચું છે. તેનું સરેરાશ વાર્ષિક વિવસનું હવામાન ૫૭.૫° ફેરનહિટ છે. અહીંના ટોકા લોકોના વિગ્નેનિસ્ટ્રીયુસ છે. રાત્ર મહારાજાઓના ત્યાં મહેલો છે.

રૅચ્ચી—હરિયાની સપાટીથી આ સ્થળ ૨,૧૦૦ ફુટ ઊંચું છે. વાર્ષિક સરેરાશ વિવસનું હવામાન ૭૪.૬ ફેરનહિટ છે. બિકાર સરકારનું હવાખાવાનું સ્થાન છે. ત્યાં ફોર્સ ખૂબ સારાં થાય છે. કેટલાક શાહુકારોના ત્યાં બંગલા છે.

શિલોંગ—આસામ સરકારનું ઉનાળાનું મથક છે. હરિયાઈ સપાટીથી તે ૪,૬૮૭ ફીટ ઊંચું છે. ભર ઉનાળામાં સરેરાશ હવામાન ભાગ્યે જ ૮૦° (ફેરનહિટ) પહોંચે છે. શિલોંગથી ૩૦ માઈલ દૂર ચેરાપુંજીમાં આખી ફિનિયામાં કોથી વધારે વરસાદ પડે છે. તેનો સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ ૪૨૬ ઇંચ પડે છે. (૧૮૬૧ માં ચેરાપુંજીમાં ૬૦૫ ઇંચ વરસાદ પડ્યો હતો). નજીક રેલ્વે સ્ટેશન પાંડુ ૬૮ માઈલ દૂર છે. ત્યાં નાગા ભંજના લોકો તેની આસપાસ વસે છે. ત્યાંની નારંગી નાની પલ્લ બીડી હોય છે.

આદમોડા—આ સ્થળ હરિયાઈ સપાટીથી ૫,૫૦૦ ફુટ ઊંચું છે. તેનો સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ ૪૫.૫૫° ઇંચ છે. બરેલીનાં મુંદર સ્થળે ત્યાં ખાસ જેવા લાયક છે. આદમોડાથી પિંડારી હીમસેન ૬ કડકે બધ શકાય છે. નજીક રેલ્વે સ્ટેશન કંઠકોશમાં છે. ત્યાં રવાની વિવેકાનંદ સ્થાપિતું રામકૃષ્ણ મંદિર મથક છે.

મુરમ્બઈ—શ્રીનગરથી આ સ્થળ ૨૮ માઈલ દૂર છે. ઉનાળા માટે આદર્શ સ્થાન અને સિયાળામાં ત્યાં બધ પર વાપસવાની સરસ સગવડ છે. મુરોપિયનો વિશેષ રહે છે. રમાલી રમતોનું કેન્દ્ર છે.

મસુરી—હૅરોડનથી આ સ્થળ ૧૪ માઈલ દૂર પર્વત પર આવેલ હવાખાવાનું સ્થળ છે. હૅરોડનથી રાજપુર સુધી મોટર, ટાંગા કે ટમ્બક ડ્રાઈ બધ શકાય છે. રાજપુરથી મસુરી સુધી મોટર પર ટ્રી કે જંગલની બધ શકાય છે. હરિયાની સપાટીથી તે ૬,૬૦૦ ફીટ ઊંચું છે. નજીક રેલ્વે સ્ટેશન હૅરોડન છે. મસુરીથી જમ્મોલી અને મંજોરાના માર્ગે આવે છે. મસુરીમાં હિંદી ધનવાનો વિશેષ ભાગે હવા ખાના આવે છે.

એંગ્લેસ્ટર—દક્ષિણ હિંદમાં આ મોઢામાં મોટું ઇલાણીનું મથક છે. હરિયાની સપાટીથી એની હવા કારી હોવાથી લગ્ન પુરોગર રહે છે મોટા ભાગીયા અને ચોકખા રસ્તાઓ છે. તે ૪,૦૦૦ ફીટ ઊંચું છે. ત્યાં ટાટા રોસર્વ ઇન્ડીયનમાં વિમાનની શોધગોળો થાય છે.

હેડહાટ્ટી—હરિયાની સપાટી કરતાં ૭,૬૮૭ ફીટ ઊંચું છે. પડલ હાટના રેલ્વેસ્ટેશનથી ૫૧ માઈલ દૂર છે ત્યાં મોટર રસ્તે બધ શકાય છે, ત્યાં મોટાભાગે અંગ્રેજ સેનિકા રહે છે. હિંદીઓ ત્યાં હવાખાવા મોટાભાગે જતા નથી.

ફૂનૂર—તેની નજીક રેલ્વે સ્ટેશન પલ્લ ફૂનૂર છે. તે હરિયાની સપાટી કરતા ૬,૭૪૦ ફીટ ઊંચું છે. ત્યાં કપરેશીઓ માટે સોનેટરિયમ છે અને મોરારી અને રવારખનું સહકારા ખાતું છે.

કોલેક્ટનાલ—દરિયાઈ હિંદનું આ હવા ખાવાનું મ્યુઝ
 છે. તે દરિયાની સપાટીથી ૭,૦૦૦ ફીટ ઊંચું છે તેની નજીકનું
 રેશન કોલેક્ટનાલ છે તે મદ્રાસ દલકામાં આવેલ છે

લેન્સડાઉન—મનુરી અને નૈનિતાલ વચ્ચેના અર્ધા
 રસ્તે મઠવાલમાં આવેલું છે ત્યાં હિમાચાલી કુલ દરજો
 દેખાય છે બીડીનાય તેની નજીકમાં છે. ઇ આર્ડ રેલ્વેના નજીકના
 બાદ જંગલન થઈને કોલકારા પહોંચાય છે ત્યાં ૨૬ માઈલ માટે
 મોટરો સારી સંખ્યામાં મળી રહે છે. ત્યાં હિંદીઓ મોટા
 પ્રમાણમાં જના નથી.

કાલિચેરંગ—દામિની ક નજીકનું પર્વત પરનું આ
 સ્થાન છે નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન સિલિચેરંગ છે ૪,૦૦૦ ફીટ ઊંચું
 છે અહીં ભૂતિયા લોકો રહે છે તિબેટના લોકો લામા તિબેટ-
 માથી નાસી આવી રહેલા હતા.

કુલેટા—આ બહુચિસ્તાનનું મુખ્ય શહેર છે હાર્યાઈ
 સપાટીથી ૫,૫૦૦ ફીટ ઊંચું છે નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન કુલેટા છે
 ત્યાં હવાનામાં ગરમી અને શિયાળામાં સખત ઠંડી પડે છે
 અહીં ભલભલતો રેલ્વે ખૂબ થાય છે ઊપરથી પછી પાંચેક
 વર્ષ પહેલાં ત્યાં મોટો ધારતીકંપ થયો હતો

પંશામરી—આ મોટર મથકપ્રાંતમાં હોશિંગાબાદમાં
 આવેલ છે ઇ આઈ પી રેલ્વેના પીપરીઆ સ્ટેશનથી તે ૩૨
 માઈલ દૂર છે. દરિયાની સપાટીથી ૪,૫૦૦ ફીટ ઊંચું છે

કસોટી—આ મધ્ય સીમલા પ્રાંતમાં આવેલું છે. ત્યાં
 ખાવણી રહે છે મોટર રસ્તે કાંચકાથી ૩૨ માઈલ દૂર છે
 પારલુર સંખ્યા માટે પ્રસિદ્ધ છે. હલકવાના રોગોને માટે ત્યાં
 રસી શુકવાની સગવડ છે.

વીમો : વીમા ઉતારવાની હિંદમાં ઘણી જૂની
 સંસ્થા છે. શુભરાતના વેપારીઓ પોતાના દરિયાઈ વહાણો મારફતે
 મંગાવેલા મલકને વીમો ઉતારવાના હતા, પરંતુ યુરોપમાં એ
 વીમાની પદ્ધતિને વડું જ મુદત વીતેવિત્તુલ કરી છે હવે દરિયાઈ
 વીમો, આંગ્રેજી વીમો, કુરતી આદતને વીમો, નિઝામી વીમો
 અને ફરનીયાર, મોટરો અને શાકીઓના પછી વીમા ઉતારી શકે
 છે યુરોપના મદ્રાસમાંથી તે સરકાર દરેક પ્રમખનના ઉતારવાના
 વીમા પાછળ કરેલો દરિયા અર્થે છે પશ્ચિમમાં બહુ વિશુદ્ધ
 વીમાની પદ્ધતિ ન્યાયી રહી છે હિંદનું વીમાસેત્ર પ્રથમ યુરોપની
 વીમા કંપનીએ સાર કર્યું હતું હવે પશ્ચિમના ધોરણે હિંદમાં હિંદી
 ધોરણે, હિંદી અધ્યક્ષ, હિંદી લાલો અને હિંદી બાગીદારો વાળી
 કંપનીએ સ્થપાઈ છે હજુ પણ પરીક્ષી કંપનીઓને આકર્ષવું
 વીમાનું કામ બહુલ લાભકારી મળે છે, પરંતુ વિશેષ લાભે
 હિંદી વીમા કંપનીઓના હાથમાં જ વીમાનું કામ છે.

હિંદની ૩૮ કરોડની પ્રમ જોઈ આવેલે ત્યાં વીમાનું કામ
 બહુ જ મર્યાદિત છે મહાયુદ્ધની અસરથી હિંદમાં નાણાં સરનાં
 છે. એટલે હમણાં છે.વો નવું વર્ષમાં નવી નવી કંપનીઓ
 સ્થપાઈ છે હવે હજુ સેત્ર વિચાર છે પરીક્ષણ દરિયાઈ વેપાર
 વિશેષ ભારે પરીક્ષી કંપનીઓના હાથમાં હોવાથી અને પરીક્ષી
 જેક આવેલો હિંદી વીમા કંપનીઓની પેલિસ્ટ્રી સ્વીકારવામાં
 આનાકાની કરતી હોવાથી દરિયાઈ વીમાના સેત્રમાં આવેલો
 પ્રવૃતિ સંકુચિત છે, હવે પછી જીવિક માટે આસાનવ રિધિતિ છે

૧૯૩૮ વીમાના કામના મુખ્ય સ્થપાયેલી ૧૯૪૩ ના એપ્રિલની
 સામાન મુખી હિંદમાં ૨૦૨ વીમા કંપનીઓ સરકારી ફાનરે

રજિસ્ટર થઈ છે તેમાં ૨૦૯ હિંદી અને ૯૩ વિદેશી કંપનીઓ
 છે હવાની ૨૦૯ કંપનીમાંથી ૭૩ મુખ્ય હવાકામાં, ૪૬ બંગા-
 બામાં, ૩૨ મદ્રાસમાં, ૧૮ પંજાબમાં, ૧૩ દિલ્હીમાં ૮ સંયુક્ત
 પ્રાંતોમાં, ૪ અન્ય પ્રાંતોમાં, ૩ સિંધમાં, ૧ આસામ અને
 ૧ અબ્દોર-મેલાકો આફ્રિકા ધારે છે આમાંની મોટી કંપની-
 ઓટી હિંદમાં મોટા શહેરોમાં સામા છે

પરીક્ષી ૯૩ વીમા કંપનીમાં, ૧૦ બ્રિટનની, ૨૧ બ્રિટિશ
 સંસ્થાઓની, ૬ અમેરિકાની, ૩ યુરોપના બીજા દેશોની અને
 ૧ જાપાની છે જર્મન, જાપાન કંપનીઓ યુદ્ધને લીધે આવેલો
 ફેરમાં રહી નથી હિંદી કંપનીઓની પરીક્ષા ખાતે સામાઓ
 નથી ફેરલીકના એબ્દો છે હિંદી કંપનીઓમાં થી ૧૬૦ કંપ-
 નીઓ માત્ર જાંગીના વીમાનું કામ કરે છે ૨૪ કંપનીઓ
 નિઝામી વીમા સાથે પારલુર કામ કરે છે ૨૫ કંપનીઓ
 બધું કામ કરે છે પરીક્ષી ૯૩ કંપનીઓમાંથી માત્ર ૫ કંપનીઓ
 નિઝામી વીમાનું કામ કરે છે ૭૫ નિઝામી સિવાયના વીમાનું
 કામ કરે છે ૧૧ મિશ્ર કામ કરે છે.

સૌથી પહેલાં હિંદમાં લગભગ ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વે સંયુક્ત
 પ્રાંતો ને મદ્રાસમાં બે વીમા કંપનીઓ સ્થપાઈ હતી એમાંથી
 નિઝામી વીમાનું સેત્ર ખીમુ મદ્રાસમાં ૧૮૨૬ માં 'મદ્રાસ
 ઇન્ડિયન' કંપની સ્થપાઈ, પછી તે ૧૯૧૪ માં ફક્કામાં થઈ.
 ૧૮૭૧ માં 'જોમરે મ્યુચ્યુઅલ' સ્થપાઈ, ૧૮૭૪ માં 'મોર-
 એન્ટલ કંપની' સ્થપાઈ હિંદી કંપનીઓમાં એ સૌથી મોટી
 છે એનું ફક્ લગભગ ૨૩ કરોડ રૂપિયાનું છે.

વીમા એટલે એ પક્ષ વચ્ચે, એવું કંપની અને વીમા
 ઉતારવાની વચ્ચે કરાવતું. તેમાં માલ દૂર, રાતનાં કારણે
 નારા પામે, હુકમક, વીમાની ટોમ-મટારો વગેરે કારણોથી વૃક્ષાન
 થાય અથવા નિઝામી પછી વૃક્ષાન થાય, તે વીમાના પ્રિમિયમના
 રેસા લેનાર પોલિસીમાં કરેલી શરતો મુજબ વૃક્ષાની બરી
 આવવા બધાયેલી છે વીમાના કારણે પોલિસી કહે છે કે વાત
 નિઝામી વીમામાં જવાન કરવાં સુધનને મદત અપાયું છે
 હા ત ૨૦ જે ૨૫ વર્ષની થત પછી તમારી હયાતી હોય તે
 તમને નહિ તેા તમારા વારસને મૂલ રકમ મળશે

વીમા ઉતારવાના દર વર્ષે અથવા કારણેલી સુધે હવા
 પ્રમાણે હોતેવા એખમને બરે રકમ આપે છે, આને પ્રિમિયમ
 કહે છે હમણે વીમા ઉતારવાનારોમાં ધોડા કમનથીન બનાવ
 બને છે બાજીનાડ પ્રિમિયમ વીમા કંપનીને પરી ભય છે
 બીજુ પછી એને મળે છે પ્રિમિયમોની રકમ સાહસજનિતું ધનામ
 છે આનુકૂળતાથી વીમા કંપનીઓમાં પારંગનોએ આ વીમા
 પદ્ધતિને જૂન સામ્રિય બનાવી છે. વીમા કંપનીઓ વૃક્ષાન
 પૂર્વે વધાર બરખાઈ કરે છે કિમ્મ કરના અતિ ગણી વનારે
 રકમનો વીમા ઉતારવી કે બીજુ કાઈ બોગી રીનેલાલ ઉતારનારને
 વીમા કંપની લાલ આવની નથી.

આધુનિક વીમા-જગતમાં ત્રણ પ્રકારની વીમા પોલિસીઓના
 કારણે થાય છે (૧) નિઝામી વીમા (૨) આગ અને અકસ્માતના
 વીમા (૩) દરિયાઈ વીમા એને વીમા ઉતારવાને હોય તેને
 વીમા કંપની તરફથી એક ફોર્મ આપવામાં આવે છે જેમાં
 સાચી વિમો બરખાની હોય છે એ ફોર્મ લખાઈ પછી એ
 બેન્કની દાખરી તપાસ થાય છે માલસ પોતાને, પોતાની
 પત્ની, બાળક અથવા તેનું જેમાં હોત હોય તેવો કોઈપણ સંખમને

વૌમો ઉત્તરાવી શકે છે. વેપારી લાગીદાર પોતાના વધુ લાભીદારને અને નર્મદી પોતાના પત્નને પણ વૌમો ઉત્તરાવી શકે છે. પ્રિમિયમ ભર્યા પછી અકસ્માત અને અને એ તે સાચો દોષ તે. વૌમો કંપની પૂરી રકમ ભરી આવે છે.

કોઈ વેપારી એવું પણ અને છે કે બ્યારે માલસ વૌમો ઉત્તરાવી પોતીસી છે કે પણ થોડા પ્રિમિયમો ભર્યા પછી વધુ પ્રિમિયમો ભરવા અસાધ્ય અને છે, ત્યારે તે પોતાની પોલિસી કંપનીને પાછી સોંપે છે (સાન્ડર કરે છે). વૌમો કંપની તે માલસના આગ્રહ પ્રિમિયમોની ભરાયેલી રકમ પર વિચાર કરીને તે માલસને પાછી વાળવા માટે સ્વચ્છ રકમ નહીં કરે છે. આ રકમને 'સાન્ડર વેચુ' કહેવામાં આવે છે.

૧૯૪૦ ના વર્ષે શરમિયાન નિંદગીના વૌમાનું નું કામ ૨,૦૦,૦૦૦ પોલિસીઓ હતી. વૌમો ઉત્તરાવેલ રકમ રૂ. ૩,૧૧,૦૦,૦૦૦ ની હતી. વાર્ષિક પ્રિમિયમની રકમ રૂ. ૧,૮૬,૦૦,૦૦૦ હતી.

હિંદમાં ઉત્તરાવેલ કુલ વૌમાનું કામકામ ૧૯૪૦ની આખરે માત્ર ૧૬૯ ૧૫,૫૩,૦૦૦ પોલિસીઓ હતી. વૌમો ઉત્તરાવેલ રકમ રૂ. ૨,૮૫,૧૩,૦૦,૦૦૦ ની તથા પ્રિમિયમની રકમ રૂ. ૧૩,૬૬,૦૦,૦૦૦ ની હતી. આ પૈકી વૌમો ઉત્તરાવનાર હિંદીઓની પોલિસીની સંખ્યા ૧૩,૦૧,૦૦૦ ની હતી. વૌમોની રકમ રૂ. ૨,૨૫,૫૧,૦૦,૦૦૦ તથા પ્રિમિયમની આવક રૂ. ૧,૬૭,૦૦,૦૦૦ ની હતી. નિંદગીના વૌમા ઉત્તરાવનાર હિંદી કંપનીઓમાં રૂ. ૩૫,૨૩,૦૦,૦૦૦ ની રકમોનો નવો વૌમો ઉત્તરાવનાર આવ્યો હતો. આમલે વર્ષે આ સંખ્યા રૂ. ૪૫,૬૬,૦૦,૦૦૦ ની હતી.

નિંદગીના વૌમાનું કંઈ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ વધુ હતું અને વર્ષે આખરે રૂ. ૧૧,૪૧,૦૦,૦૦૦ નું થયું હતું.

નિંદગી સિવાયના વૌમાના કામકામની ૧૯૪૦ માં હિંદની કંપનીઓને મળેલ વૌમા પ્રિમિયમની રકમ રૂ. ૩,૧૧,૦૦,૦૦૦ ની હતી. ૧૯૩૬ માં આ રકમ રૂ. ૩,૩૭,૦૦,૦૦,૦૦ ની હતી. આ રકમમાંથી હિંદી કંપનીઓના ભાગે રૂ. ૧,૧૮,૦૦,૦૦૦ આવ્યા હતા. આમલે વર્ષે હિંદી કંપનીઓના ભાગે રૂ. ૧,૦૨,૦૦,૦૦૦ ની રકમ હતી.

કેલેક્ટર હિંદી કંપનીઓ અંગી સિવાયના વૌમાનું મોટા પ્રમાણમાં હિંદી બજાર પણ કામકામ કરે છે. આ કંપનીઓને હિંદી બજારથી મળેલ વૌમા પ્રિમિયમની રકમ રૂ. ૬૩,૦૦,૦૦૦ ની હતી. ૧૯૩૬માં આ રકમ રૂ. ૮૫,૦૦,૦૦૦ ની હતી.

બિનહિંદી કંપનીઓની હિંદમાં કુલ મિલકત ૨૬.૧૬ કરોડ ની હતી. તે પૈકી મુનાઈટેડ કિંગડમમાં સ્થપાયેલ કંપનીઓની મિલકત ૧૪.૬૬ કરોડ, ડુબીનીયન અને સંસ્થાના સ્થપાયેલ કંપનીઓની મિલકત ૧૦.૮૫ કરોડ, અમેરિકન કંપનીઓની મીલકત ૦.૨૨ કરોડ, બંગાળી સ્થપાયેલ કંપનીઓની મીલકત ૦.૧૪ કરોડ તથા બંગાળી એક કંપનીની મિલકત ૦.૦૨ કરોડ હતી હતી. ૨૬.૧૬ કરોડની આ કુલ રકમમાંથી આન સ્વર્ણ ૪ કરોડ અંગીના વૌમાનું કામકામ કરતી દોષ અથવા બીજા વૌમાના કામ સાથે અંગીના વૌમાનું કામ કરતી દોષ, તેવી કંપનીઓની હિંદમાં મીલકત ૨૩.૨૦ કરોડની છે, અંગી સિવાયના વૌમાના કામકામ માટે મળેલ પ્રિમિયમની વૌમાની આવક ૧૬૪૦માં ૩૧૧ લાખની હતી. જે પૈકી હિંદી કંપનીઓને ભાગ

૧૧૮ લાખ અને બીન હિંદી કંપનીઓને ભાગ ૨૪૩ લાખનો હતો. આ કુલ રકમમાં ૧૪૫ લાખ આગના વૌમાના, ૧૩૧ લાખ સ્થિતિના વૌમાના તથા ૮૫ લાખ પરચુરલ વૌમાના કામકામનો સમાવેશ થાય છે. હિંદી કંપનીઓને આગના વૌમામાંથી ૫૪ લાખ રૂ. સ્થિતિના વૌમામાંથી ૨૬ લાખ રૂ. તથા પરચુરલ વૌમાના કામકામમાંથી ૩૫ લાખ રૂ. મળ્યા હતા. બીનહિંદી કંપનીઓને આગના વૌમામાંથી ૬૨ લાખ, રૂ. સ્થિતિના વૌમામાંથી ૧૦૨ લાખ રૂ. તથા પરચુરલ વૌમાના કામકામમાંથી ૫૦ લાખ રૂ. મળ્યા હતા. હિંદી અને બીનહિંદી કંપનીઓના હિંદના કામકામના મોટા ભાગનો હિંદી બજાર વૌમો ઉત્તરાવનાર કહેવામાં આવે છે. આમ અને સ્થિતિના વૌમાનું મોટું કામકામ કરનારી હિંદી કંપનીઓ હિંદમાં પણ કામકામ કરે છે. આ કંપનીઓની હિંદી બજારના કામકામના પ્રિમિયમની વૌમાની આવક ૧૯૪૦ માં ૬૩ લાખ રૂ. ની થઈ હતી.

હિંદી વૌમા કંપનીઓને ૧૯૩૬માં ન્યાબના રૂ. ૪.૧૬ ટકા પડ્યો હતો. ૧૯૩૭માં ૪.૫૭ ટકા, ૧૯૩૮માં ૫.૧૫ ટકા, ૧૯૩૯માં ૪.૬૮ ટકા અને ૧૯૪૦માં ૪.૭૦ ટકા હતા. આ જોડિસેનું જર્જપ્રમાણ ૧૯૩૬માં ૩૨.૫ ટકા, ૧૯૩૭માં ૩૨.૨ ટકા, ૧૯૩૮માં ૩૧.૭ ટકા, ૧૯૩૯માં ૩૩.૨ ટકા અને ૧૯૪૦માં ૨૮.૬ ટકા જેટલું હતું.

હિંદમાં વૌમા કંપનીઓની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે હતી

સાલ	કુલ કંપનીઓ	હિંદી કંપનીઓ	બિનહિંદી કંપનીઓ
૧૯૩૬	૩૭૬	૨૩૨	૧૪૪
૧૯૩૭	૩૮૮	૨૧૬	૧૭૨
૧૯૩૮	૩૬૦	૨૧૭	૧૪૩
૧૯૩૯	૨૬૫	૧૬૭	૯૮
૧૯૪૦	૨૬૨	૧૬૮	૯૪

અંગીના વૌમા ઉત્તરાવનાર હિંદી કંપનીઓનું કામકામ નીચે ગ્રુપ થયું હતું.

સાલ	નવું કામકામ ઉત્તારેલી રકમ (કરોડમાં)	વૌમા ઉત્તારેલી કુલ રકમ (કરોડમાં)
૧૯૩૬	૩૦.૮૦	૧૭૪.૧૭
૧૯૩૭	૪૧.૭૪	૧૬૬.૭૪
૧૯૩૮	૪૬.૧૮	૨૧૮.૮૬
૧૯૩૯	૪૫.૬૬	૨૩૨.૪૨

હિંદી વૌમા કંપનીઓનું કામકામ નીચે ગ્રુપ થયું હતું.

સાલ	નવું કામ ૧,૦૦૦ રૂ.માં	કુલ કામ ૧,૦૦૦ રૂ.માં
૧૯૨૮	૧,૪૪,૦૬	૭,૧૧,૧૦
૧૯૨૯	૧,૦૨,૨૬	૮,૨૩,૧૪
૧૯૩૦	૧,૬૫,૦૬	૮,૮૬,૧૩
૧૯૩૧	૧,૦૭,૫૬	૬,૮૦,૨૩
૧૯૩૨	૧,૬૬,૧૩	૧૦,૬૦,૧૮
૧૯૩૩	૨,૪૮,૩૧	૧૧,૮૦,૧૮
૧૯૩૪	૨,૮૬,૧૦	૧૩,૬૬,૫૩
૧૯૩૫	૩,૨૮,૪૪	૧૫,૧૬,૪૪
૧૯૩૬	૩,૭૮,૦૨	૧૭,૪૬,૮૪
૧૯૩૭	૪,૧૭,૩૬	૧૯,૧૭,૩૬
૧૯૩૮	૪,૧૬,૮૨	૨૧,૮૮,૪૬
૧૯૩૯	૪,૫૬,૧૦	૨૩,૨૪,૩૦

બીનહિંદી કંપનીઓનું કામકાજ નીચે આપેલા
આંકડાઓ પ્રમાણે થયું હતું:

સાલ	નવું કામ ૧,૦૦૦ રૂ.માં	કુલ કામ ૧,૦૦૦ રૂ.માં
૧૯૨૮	૬૫,૫૫૦	૫,૨૬,૨૮૪
૧૯૨૯	૧,૨૨,૨૧૪	૬,૪૦,૮૧૪
૧૯૩૦	૧,૧૭,૫૮૨	૬,૯૭,૬૪૮
૧૯૩૧	૬૫,૬૪૮	૭,૫૧,૬૩૮
૧૯૩૨	૭૩,૫૦૪	૭,૬૬,૬૦૬
૧૯૩૩	૮૮,૯૮૦	૭,૬૨,૨૧૫
૧૯૩૪	૧,૦૧,૪૦૧	૮,૩૨,૩૫૪
૧૯૩૫	૧,૦૧,૨૨૦	૮,૮૭,૭૫૭
૧૯૩૬	૧,૦૭,૪૧૫	૯,૩૦,૭૭૪
૧૯૩૭	૬૧,૫૫૩	૯,૨૬,૦૪૩
૧૯૩૮	૮૪,૧૬૫	૯,૪૩,૧૦૨

કુલ કામકાજ નીચે સુવળ્ય હતું:

વેસ્ટિસીની વીમાની નવી પ્રિમિયમની સંખ્યા	રકમો કરોડ રૂ.માં	આવક લાખ રૂ.માં
૧૯૩૬	૬,૮૬,૦૦૦	૧૬૮
૧૯૩૭	૧૦,૬૬,૦૦૦	૧૮૪
૧૯૩૮	૧૨,૪૦,૦૦૦	૨૦૪
૧૯૩૯	૧૩,૩૧,૦૦૦	૨૧૫

બીનહિંદી કંપનીઓનું કામકાજ નીચે સુવળ્ય થયું હતું:

૧૯૩૬	૨,૭૨,૦૦૦	૬૩	૫૧૨
૧૯૩૭	૨,૭૧,૦૦૦	૬૩	૫૨૦
૧૯૩૮	૨,૭૧,૦૦૦	૬૪	૪૬૨
૧૯૩૯	૧,૧૬,૦૦૦	૫૧૬	૩૧૩

વીમા કંપનીઓ માટેનો નવો કાયદો.
બ્રિટીશ વીમાની કંપનીઓ કુલ હિંદુસ્તાન ઓછામાં ઓછા ચોપા ભાગની ચૂંટણી કરવાનો હક ફોર્સિસી ધરાવનારાં બોને રહેશે

હવેથી ફોર્સિસી ધરાવનાર પોતાની તરફ પડે તેને 'ફોર્સિસી-સ્પર્સ' તરીકે નીમી સરો અને ફોર્સિસી ધરાવનારું પહેલાં મુલ્ય ધાય, તે બીજા કંઈ પણ સાબિતી વીના તેને ત્યાં મળી શકશે.

પ્રિમિયમ ન ભરાય તો તે ન ભરાયાના ત્રણ મહિનાની અંદર બીલ થયા રચના પ્રૂકા છે, તેની કંપનીએ તેને ખર્ચ આપવી પડશે.

આવી રીતે પ્રિમિયમ ન ભરાયું હોય તે ફોર્સિસી ત્રણ વર્ષની હશે, તો તે કુદરતી રીતે જ 'પેડઅપ ફોર્સિસી' ગણાશે અને 'ન્યૂ ન વસની યોજના હેઠળ' તે ચલાવ રહેશે

વેપાર અને અર્થશાસ્ત્રનું અવલોકન :
વિક્રમક પડેલાં યુરોપના મહારાજાઓનાં વેપાર અને વાણીજ્યના વિકાસ માટે ભારે હરીફાઈ હતી. પરોસોથી કાચી વસ્તુઓ પોતાની રદીઓમાં મંજૂરીને એ વસ્તુઓને પોતાના કારખાનાંઓમાં પાકી વસ્તુઓમાં ફેરવી પોતાની જ રદીઓમાં પરફેક્ટ બોને બદાવવી અને નવી નવી જાતો શોધવી. એ તો યુરોપિયન મહામાનોએ આખું દેશ જેમ પોતાનાં કારખાનાંઓમાં વધારે

વસ્તુઓ બને અને તેની વિશાળ પાયે નિકાસ થાય, તેમ જો મહારાજાઓએ પોતાની આર્થિક, વ્યવસ્થા, જાતી નીતિ રાખી હતી, પોતાના દેશમાં કાચા પદાર્થો થવા ન હોય તે બીજા દેશોમાંથી મંજૂરીને બદલામાં પોતાના કારખાનાંઓમાં બનેલા પાકા પદાર્થોને કાચા પદાર્થો પેલા કરનાર દેશને આપવા એ પાશ્ચાત્ય પ્રબલોત્તર સુખ્ય બોય હતું. જેમ પોતાના દેશમાંથી નિકાસ વધે તેમ એ દેશના ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન મળે. લાંબો મંજૂરી, ઇન્જેરી, વેપારીઓ, એન્જી, બંદરનાં પોર્ટફોર્ટો, ફેબ્રિકો, વીમા કંપનીઓ, ઉદ્યોગપતિઓને વિશાળ લાભો મળે, દેશના આખા શરોતી નાદીઓમાં આર્થિક લોહી ખૂબ પ્રસરે એવી આ નીતિ છે. યુદ્ધને લીધે આ નીતિ અટકી ગઈ છે. બ્રિટન, ઇટાલી, નેદરલેન્ડ, પોર્ટુગલ, બેલ્જિયમ, જાન્ય, ભપાન વગેરે સુધા સુધા દેશો એસિયા, એફ્રિકા, એન્ટ્રેલીઆમાં સામ્રાજ્ય વધારી પગલ દેશોને સ્વાધીન રાખે છે, તેનું કારણ એ દેશોનાં વિદે વેપાર વધારીને એ દેશોમાંથી કાચી વસ્તુઓનાં નિકાસ કરે છે. એ કાચી વસ્તુઓ પોતે ખરીદે છે. એમાંથી પોતાનાં કારખાનાંઓમાં પાકી વસ્તુઓ બનાવીને એ જ પગલ દેશોને ભારે લાભ મેળવી વેંચે છે. પોતાને કાચી વસ્તુઓ એ દેશમાંથી તરત મળે અને પોતાનાં કારખાનાંઓની જનવિધી પાકી વસ્તુઓ એ દેશમાં જલ્દી પહોંચે, તે માટે એ પગલ દેશોમાં ફેલે, સડકો વગેરે સ્થપવડો તૈયાર કરે છે. યુરોપનાં રાજ્યો જનનામાં વેપારના વિકાસ માટે જ સંસ્થાઓ સ્થાપે છે, યુરોપ ધનકૃત પૂલતી છે. કોઇ રીતે સાહીવાદી પગલ પ્રબલોત્તર વીજ્ય કરીને એમને મૂસોને પેસાદાર થયું, એ યુરોપીયન પ્રબલી રાજ્યનીતી અને અર્થનીતિ છે. આને જ માટે આ સાહીવાદી યુરોપીયન પ્રબલોત્તર પગલ એવીઆ અને આફ્રિકાની પ્રબલોત્તર રાજકીય, આર્થિક અને સામાજિક રીતે પરાધીનતામાં રાખે છે.

યુરોપીયન રાજ્યો બ્રિટીશ ધર્મ પામે છે, પરંતુ તે ધર્મનાં સિદ્ધાન્તને કારે મૂકીને તેઓ રામદેવ, મહાવ્રાજા, જાપાનીઓ, સખતદરીશાહ, યુધોવગેરે કરે છે સંસ્થાઓ મેળવી વેપારના વિકાસ કરવાનો હેતુ ધાર પાડવા માટે આ મહારાજાઓ પરસ્પર વ્યવહારી દરીશાહ છે. એ દરીશાહને અંગે મહારાજાઓ પરસ્પર સખત દરીશાહ કરે છે પોતાના સીકાની કિંમત ધરાવીને પોતાના નીકાસ વેપારને મેકડું હિતેજન આપે છે. આમ વ્યવસ્થાં યુદ્ધ યુરોપમાં યુદ્ધ પડેલાં બહુ ભેસોથી ચાલી રહ્યું હતું. આ સિવાય પરસ્પરનાં આલો ઉપર મેલી જાકાને નાંખીને પોતાના સાથને રાક્ષ આપવાની નીતિ પણ ચાલુ હતી. પોતાને અનુકૂલ દેશ એ એમની પાસેથી પાકો માથ ખરીદવા તૈયાર હોય, તો તે દેશને કાચો માથ ખરીદી લેવાની અસપરસ સંધીઓ થતી હતી. પરંતુ બીજા દેસ સિવાયના દેશોના માથ ઉપર મેલી જાકાને નાંખાવી હતી. આ વચ્ચે અને જાકાની યુદ્ધ યુરોપમાં પાંચ સાન વીંઈ મથા વિશાળ પાયે ચાલુ હતાં. એમાં વેપાર અવ્યવસ્થીય અને અનીકૂલ થતા હતાં તો યુરોપના દેશોમાં આંકડો રવરેસ પ્રેમ જાણી લેવાયે હતાં. પોતાને એક આનાનો શયકો થતાં હોય તો પાંદોથીને એક રીપીઆટ પ્રકલન કરવા તૈયાર થાય છે.

આ વિક્રમક આવી અનુદીપ્તુતા અને પરસ્પરનાં ઝેરવેરથી પેલા થયું છે. જર્મની પાસેથી સંસ્થાઓ ઝૂંટવામાં, એટલે જર્મનીની વિજ્ઞાન, વિદ્યા અને ધંધાસરમાં આગ વધેલી પ્રબલી મહાવ્રાજા સંતોષાઈ નહિ. જર્મનીએ આવી પોતાની કારકશત કરાવી સંક્રિને યુદ્ધના મળે બહેતી મૂવી છે. યુદ્ધની

અસર નીચે જગતના મોટા ભાગ આવી ગયા છે. જગતની સવા બે અઢાળની વસતીમાંથી સીધી કે આડકતરી રીતે બે અઢાળની પ્રભુઓ આ મહાયુદ્ધમાં સંડોવાઈ ગઈ છે. પ્રભુઓએ બીજાં સર્વે ઉપાધાન કાર્યો મૂકીને વિનાશ અને સંહારનું કામ ઉપાધ્યું છે. પ્રભુઓનાં સર્વે સાધનો એટલે મનુષ્ય શક્તી, રેલ્વે, મોટરો, રત્તીમરો, પહોળા, હોરીઓ, વિમાનો, રસાયણો, પૂલો, મોટર બસોના ઉપયોગ મોટે ભાગે વિશ્વયુદ્ધ માટે જ થાય છે. સર્વે કારખાનાંઓ, ખાણો, ઉદ્યોગ-દિરો, હેબરેટરીઓ, વાર, ટેલીફોન, વિમાન, રસાન, યંત્રસાધ, એન્જીનીયરી, કારીગરો એ સર્વેના ઉપયોગ પણ માનવસંહાર માટે થવા માંડ્યા છે. નદી એ સમુદ્રો અને નહેરોના ઉપયોગ પણ યુદ્ધવિકાસ માટે થાય છે. બાગીકા, યુવાનો, વહો, સ્ત્રી-પુરુષો સર્વે મોટાભાગે યુદ્ધના કામ માટે જ શૈકાર્યા છે. વેપાર વાણિજ્ય બેન્કો બંધ થઈ તેના બદલે આ વિશ્વયુદ્ધના વેપારની પ્રજ્વલિતો નિકાસ થયા છે. યુદ્ધ મુખ્ય હક્ક બન્યું છે. બીજું બધું ગોણ બન્યું છે.

મહાયુદ્ધના પહોળા જગત ઉપર ઉતર્યા, તે પહેલાં દસ વરસ અગાઉ આ મહારાજાઓની પરંપરાના ઝરવેરથી આર્થિક, જ્ઞાતી, ચલણની અને વ્યાપારી સંધિઓની નીતિથી જગતના વેપાર અને ઉત્પાદનમાં અવરજવર આવી ગઈ હતી. આ અવસ્થામાં સીધા પરિણામો ઈ. સ. ૧૬૨૬ની વ્યાખ્યામાં જગતમાં મોટી મંદી પેદા થઈ હતી. આ મંદી પ્રભુઓ વચ્ચે એકલમ કોચીની આવી પડી. જગતની કાચી અને પાકી વસ્તુઓના લાભો એકલમ પરીને કુ ઉપર આવી ગયા. જગતના વેપારની કિંમત પણ આવી-શય થઈ ગઈ. કારખાનાંઓ બંધ પડ્યાં, એકતોને ભારે તુકડાન મળ્યું એકલમ યુ રહેતુમાં જ ૨૦ હજાર બેન્કો નળણી પડી. બ્રાઝિલ પોતાની લાજો શુલ્કીકોટી સામરમાં ફેંકી દીધી. ડેન્માર્ક કુકરોનાં લાભો બચાવવાના નાશ કર્યો. અમેરિકામાં કપાસની શક્તિઓ બાળી નાખાઈ. આ જગતની મંદીએ પ્રભુ તેમ જ રાજાઓમાં મોટું અર્થસંકટ આવ્યું. હિંદમાં પણ એની ભયાનક અસર પ્રભુજન ઉપર થઈ હતી. આ મંદી સાત આઠ વરસો સુધી આવી. ૧૬૩૭માં એની અસર કોચી થઈ. એ પછી એ વરસે એવાથી પણ વધારે આર્થિકસંકટ વિશ્વયુદ્ધ આવ્યું છે.

ભુદા ભુદા દેશોની વેપારી અને આર્થિક સમાસોઅનાં નીચે મુજબ છે.

ગ્રેટબ્રિટન—ગયા ૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધમાં ગ્રેટબ્રિટનનું કાર્ય વળીને ૧૧૧ અજબ પોઈન્ટ ચાલુ હતું. આ મહાયુદ્ધમાં એ વળીને ૧૬ અજબ પોઈન્ટ થયું છે. ગ્રેટબ્રિટનની પ્રભુ ઉદ્યોગવાદી છે. ખેતી ઉપર પ્રભુના માત્ર ૧૬ ટકા રોકાણ છે. બાકી ઉદ્યોગમાં રોકાયેલાં છે, એ દેશ ઉદ્યોગપ્રધાન છે. ૧૯૩૧માં ગ્રેટબ્રિટન સોનાનું ચલણ મૂકી દીધું હતું, ચલણી કાળીઓના ચલણને એ દેશમાં વીકાર થયો છે. ઉદ્યોગોથી એ દેશ મુજબ થનાર થયો છે, ગ્રેટબ્રિટન પોતાની પ્રભુની જરૂરીયાતના માત્ર ૪૦ ટકા જોરાકી પેદા કરતું હતું. સાઠ ટકા જોરાકી પરદેશી મંગાવતો પડતો હતો. ૧૯૧૪-૧૮ના યુદ્ધમાં શરદાની રાણી તરીકે એનું બિરડ જેવાં મળ્યું હતું ૫ જળથી એણે મોટે ભાગે મેનની ક્રીડા કરી સાગરની રાણી તરીકે એનું વર્ણન થાય રહ્યું હતું યુ. રેડે દસ કોર્સ અમેરિકા, એની પાંચે ૧ અજબ પોઈન્ટ ગયાં વિશ્વયુદ્ધના સેલ્લા ઉપર માર્યું હતું.

તેમાંથી મોટી રકમ બ્રિટને યુ. રેડેસને આપવાની ના પાડી હતી. ગ્રેટબ્રિટનના વેપાર આજા જગતમાં બ્યાપક છે. જર્મનીના મોટી હરીફાઈ જાણે વેનિઝ પ્રકારથી ગ્રેટબ્રિટન પોતાના દરિયાપરના વેપારને સાચવી રાક્યું હતું.

વિશ્વયુદ્ધ સમયે ગ્રેટબ્રિટને પોતાના સર્વે સાધનો યુદ્ધપાછળ શૈકાર્યા છે. જ્યાં એણે થોડા થોડા પદાર્થોની પેદાશ ચાલુ રાખી છે; પરંતુ જર્મન સમગ્રદેશને અશ્વેશ વેપારી રત્તીમરને મોટી સંખ્યામાં દૂગાકી દીધી હતી. બ્રિટનની પેદાશ અને અર્થ નીચે મુજબ હતો.

અર્થ	૧૦ લાખ પૌંડ	૧૦ લાખ પૌંડ
૧૯૩૮-૩૯	૭૭૫	૬૨૭
૧૯૩૯-૪૦	૩,૮૮૪	૧,૪૦૬
૧૯૪૦-૪૧	૪,૭૭૪	૨,૦૭૪
૧૯૪૧-૪૨	૫,૨૮૧	૨,૧૨૭

આમાં પેદાશ અને અર્થ વચ્ચે મોટો ગાળો છે. બ્રિટિશ જનજનથી કરેલો મોટો વધારો કરી અર્થમાં કાંઈક ઓછી રકમ કરવામાંથી પૂરી કરે છે. બાકીની અર્થોરકમ ઉપારાથ છે. ૧૯૪૩-૪૪માં પણ અર્થ લગભગ ૬૦૦ કરોડ પોઈન્ટો અને પેદાશ ૨૫૦ કરોડ પોઈન્ટોની વ્યાસરે થવાની હતી, આથી બ્રિટન યુદ્ધઅર્થ માટે ખૂટલી બાકીની રકમ કરને લે છે. બ્રિટનનું કરન વળીને ૧૫ અજબ પૌંડ નેહલું થયું છે. હજી પણ હજી પૂર્ણ થતાં મુખી એમાં થોડો મોટો વધારો થશે. એના આજાની દર વરસે અવિરલ થતી રકમ એટલે બ્રિટનની યુદ્ધ પહેલાંની વાર્ષિક પેદાશ લગભગ નેહલી થશે. આ ભાર બ્રિટનને હમેશ માટે ઉપાડવો રહો.

ગ્રેટબ્રિટન મુજબ થનાર દેશ હતો, પણ યુદ્ધમાં એની વિચિત્ર આર્થિક રીતે નળણી જતી ગઈ છે. બ્રિટન પાસે ૫૦૦ કરોડ પોઈન્ટની અમેરિકન સિક્કામુદ્રિતો (ભીનગીરીઓ) હતી. આ સર્વે યુદ્ધમાં અર્થમાં ગઈ છે. બ્રિટનની ચીનમાં ૬૦ કરોડ પોઈન્ટની મિલકતો હતી, તે ભયાનક કળમમાં આવી છે. બ્રિટનની મોટી મિલકતો ખાણો, બેન્કો ઉદ્યોગો મલાયા, ટેંગકેંગ, બ્રસ-દેશ અને આલે ભપાને છત્રેલા બીજા દેશનાં હતી, તે પણ ભયાનક કળમે જઈ પડી છે. યુરોપમાં મોટા પ્રમાણમાં બ્રિટનની મિલકતો જર્મનીના હાથમાં પડી છે. આ સિવાય હિંદ ઉપર બ્રિટન ૪૫૦ કરોડ રૂપિયા મળિયું હતું; પરંતુ યુદ્ધને લીધે હવે હિંદના બ્રિટન ઉપર ૧,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા સેલ્લા નીકળે છે. સંસ્થાઓનાં પણ સેલ્લા છે,

બ્રિટન આર્થિક સંકટમાં હતું આ યુદ્ધ આગળ થવાયા માટે બ્રિટનને નાણાંની મદદની જરૂર હતી અમેરિકામાં ને નાણું અને ભીનગીરીઓ હતી. તે વપરાઈ ગઈ હતી. સોનું પણ મોટા ભાગે અપાઈ ગયું હતું. અમેરિકા દારૂ, ગોળા અને વિમાનો માટે રોકાણ પેદા લેતું હતું. ૫૦ રાક્ષીઓ (Destroyers) અમેરિકાએ બ્રિટનને આપી, તેના બદલામાં અશ્વેશને ફટલાક ટાપુએ અમેરિકાને પડા ઉપરે આપ્યા છે અમેરિકાનું નાક જેવું ભપાને જેને ૧૯૪૧ના ધીસેઅખમાં યુદ્ધમાં ઉભાયું. અમેરિકાએ પોતાના સાથીઓને યુદ્ધમાં સંકોરીએ તરીકે આર્થિક મદદ આપી, આ મદદ ઉપર અને પદાનાં પોરણે અપાઈ છે.

યુદ્ધ પછી માથ અથવા રોકડા આપવા જમીન કોઇપણ માટે જવાબદાર હોવાને ના. પાછા આપે એવી શરત છે અગાઉના મહાયુદ્ધના અમેરિકાના ૧ અગ્રજ પૌંદેન્ડે ક્રિટને પાછા આપ્યા નથી આ વિષયકુદ્ધના કેમ અને કેવી રીતે નાશ પાછા આપ્યો તે જોવાનું છે આર્થ ૧૯૪૩ સુધી અમેરિકાએ શેટલિટનની ૨૨૩૦ અને એના સામ્રાજ્યના વિલાઓને ૫૯ ૧,૧૮,૭૫,૦૦,૦૦૦ પૌંડની યુદ્ધની વસ્તુઓ પૂરી પાડી હતી, તે પછી પણ બીજા એક અગ્રજ પૌંડની કિંમતની વસ્તુઓ પુરી પાકવાને આશરો છે આ આર્થિક મ. યોગ્ય સમયે ક્રિટનેને મળી આપવાની જ યુદ્ધના વિજય વેપાર છે યુદ્ધ પૂરે વધુ સુધી આની આર્થિક મદદ અમેરિકાને આપવી જ પડશે ચીન અને રશિયાને પણ અમેરિકા ધીરાણ અને પદા ઉપર મ. આપે છે

ક્રિટનની હતોને રીમરો જર્મનોનાં વિમાનો અને સજા મરિનોને કુખાદી છે આથી ક્રિટનના હાથમાં આર્થ પા પદીમરો રહેશે નહિ એટલે લવિષ્યના વપાર માટે પૂરતી રદીમરો એની પાસે રહેશે નહિ નથી આના સમય લાગશે તે પહેલાં યુદ્ધરૂપે પાછા પુલક રદીમરો હોવાથી અને એક વરસના ૧,૮૦૦ રદીમરો બાબત હોવાથી જગતને વેપાર યુદ્ધરૂપેને બેર લખ, તેવી વગ અને લાભ અ. વેપારીઓને રહે એ સ્વાભાવિક છે, વિમાનો પણ અમેરિકા પાસે તેવા અને ઉપાગ અને મોગા પ્રમાણના રહેશે ક્રિટન પાસે પડી જોડી સખ્યામાં રહેશે ૭ વિમાનો લવિષ્યના વેપારમાં જલ્દી આગળ પડશે બાકા રહેશે એટલે આ પ્રોબેને અમેરિકન હરીફાઈની એમાં પણ એક રહેશે આત્મચાલી જ લવિષ્યના વેપારી વિમાનો મારેની પરિ. અમેરિકામાં મળશે ક્રિટને પણ આગમનેતી વાપરી વિમાની વેપારી વિકાસ માટે લૉક સ્પીન્ટન જેવા તે બાબતના નાનારને નીમી દીધા છે

શેટલિટનને આ વિષયકુદ્ધના થાણી ગુફરાની જોગવવી પડી છે એના પુલકન પડે (લાભ ૧૦-૧૫ લાખ) તારાજ થયા છે જર્મન વિમાનોએ ૧૯૪૦ ના ઓગસ્ટથી એક્ટોબરના ઇન્ડે હમાં મોગી રવાના જ મગ ખાનાખરાબી કરી હતી તે હલ પૂરી રીતે સુધરી નથી તેવાના ૧૯૪૪ માં ઉડતા બોમ્બોએ ૧૦-૧૨ લાખ થશે, આકાઉરો પૂરો, મોટીઓ, કારખાનાઓના નાશ કર્યો છે આ સિવાય ૮૫ ૧ લાખ વાણી ૧ લાખ માણસોને હાથ થઈ છે, અથવા નાશ પામ્ય છે આ ગુફરાની થાણી મોગી છે યુદ્ધ પડી ચિત્તેતા ક્રિટનને પરાજન રાખ્યો પાસેથી મંદ જ ને મગનાની વડી નથી, કારણ કે ધરી રાખેયોને પણ પોતાનું સર્વજન આ મહા યજમા હોવા નીડું આ વિષયો ગાથી રાખેને પરણત ધરી રાખેને પુ નાના નીલાવવા પાસે કારણ કે યુદ્ધ પછી આ જર્મની હતાનીની મિથિત ચાખજક હને સખત ગાપજ થી અને ત્યાજ થી તે ક્રિટન મા કુખાત મોગ થયા છે

પુ ૧૧ ૧૯૫૬ દરેક કરતા લારે મહીર આર્થિક અને રાષ્ટ્રીય ને ના ડેવા રાષ્ટ્રીની પેરે ચિત્તેતાએની સામે દેવા રહેશે ક્રિ ને નાખામાં જોજા પાચ લાખ યુવક આ યુદ્ધમાં મુખ આ હી એમની આ કાઠ રીતે પૂરી પડે તેમ નહિ આ રીતે આ અમેરિકાન મેડું લેણું એક કરોડ એટલા યુદ્ધના નેડા રેનિમને જ પો, મરણ પામેલા અને પાચ થયે હોને પેનસોનીની પણ મોગી ચમકાવવાની જવાબદારી ક્રિટનને દેવાની છે

ક્રિટને લૉડ બીવરક્રીકની યોજા ઉપરથી એક નવી યોજના તૈયાર કરી છે નાના મોગા ધનવાન, ગરીબ સૈને માટે એક વીમાની યોજના છે તેમાં બેકારી, બીમારી અસહિન અને અપગણને માટે સરકાર મોગી મ. આપશે આ વીમાની યોજનાનો વાર્ષિક અર્થ કરોડો પૌંડોને આપશે રશિયાની મહત્વાકાંક્ષાનો પ્રશ્ન રશિયાના વપારમાં વાચે

અમેરિકાનો વેપાર—આ દેશ ખૂબ ધનવાન છે જગતનું જાર આના સેનુ અને દશ આના રુપુ એની પાસે નેડાકા છે એની પાસે ધરતરા, લોડું, પોલાન, વિદ્યુત, તેજ, અનાજ, કપાસ અને બીજા બેડી વસ્તુઓના દગલા પડયા છે એની પાસે લાજો કારખાના હેકામાં હેલા ય વેધી સુસજ્જિત છે આખા જગતમાં એના જેવા ધનવાન બીજો નાઇ દેશ નથી એની તેર કરોડની પ્રમ સુસજ્જિત અને સચ્ચિવાળી છે સાન વિજ્ઞાન, વિદ્યુત, રસાયણો, ભૂસ્તર, ખગોળ બુગોળ અને વનસ્તિશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં ખૂબ પ્રગતિવાન છે આવા ધનવાન અમેરિકાને પણ ૧૯૩૦-૩૫ ની મદી લારે તબીકી આપનાર યડ હતી એને પણ સોનાનું મોરણ દરવિયાન એકડક પડ્યુ હતુ મરીના કારણે એના જેટલા પાચમાન થઈ ગયા હતા તપાને એને નાકની અણીએથી યુદ્ધના ઉતાણે છે જર્મની સામેનું યુદ્ધ કાચ સિયાના પહેલા જ ખતમ થશે, પણ તપાન સામેનું યુદ્ધ ખૂબ સમય (કાચ બે વારસો) લેશે અમેરિકાનુ યુદ્ધનું આર્થ સાલ પણ આ મોટા બોલ નીચે બેવડું બની ગયુ છે અમેરિકા યુદ્ધ પાછા રારીજ ૧ અગ્રજ રૂપિયા ખર્ચે છે એણે એક કરોડ સૈનિકને તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા છે હમણા લગભગ ૪૦ પ્રમબો સાથી રાખેલા સહકારમાં લડે છે આ સૈને આ રીક, સૈનિક અને આપુનિ સશોની મદ અમેરિકા માનુ આપે છે અમેરિકાએ ૧ ૪૩ના માર્ચ તા ૧ સુધી ધીરાણ અને ઉધાર ૫ નીચે નીચે પ્રમાણે મદદો આપી છે

ક્રિટિશ સામ્રાજ્ય	પૌંડ	૧,૧૦,૭૫,૦૦,૦૦૦
રશિયા	"	૪૫,૬૫,૦૦, ૦૦
અથ પૂર્વ અને આફ્રિકા	"	૩૬,૩૨, ૧૦,૦૦૦
કોલમ્બેલીયા, ચીન, ન્યુગ્રી		
લેન્ડ અને હિંદ	"	૩૩ ૦૦,૦૦,૦૦૦
બીજા રાખે	"	૧૧,૪૭,૦૫,૦૦૦

કુલ પૌંડ ૨,૪૦,૭૫,૫૫,૦૦૦

આમ અમેરિકાએ ૧,૦૦૦ કરોડ ડોલરો નેટલી મદદ ધીરાણ અને ઉધાર નીચે આપી છે તે પછીની સુવત્તા પણ અમેરિકાને બીજા ૫૦૦ કરોડ ડોલર નેટલી મદ આપી હશે હવે ઘણા રાષ્ટ્રો જર્મનીની કુસરીમાં છૂટયા છે, તેમને પણ અમેરિકન આર્થિક સહાર લેવો પડે અમેરિકાની વાર્ષિક પૈાચ કરતા વધુએ વધારે યુદ્ધ ખર્ચે છે અમેરિકા પોતાની પ્રમ પાસે મોટી રકમનું નાપુ ઉપરને છે આગલા વિષયકુદ્ધના અમેરિકાને જે નાજા દોરાર જોગ થયા હતા અમેરિકાનુ આર્થિક કરજ સખ્યાનીત થતુ જાય છે, ઇત્યા યા યુદ્ધમાં એના નાણુ પાન નહિ આપનારને જ સ યોગ થા થઈ એને ધીરપાર કરવી પડે છે

અમેરિકા દોરારને ઉધાર ટાલ્ય માને છે ને યુદ્ધના કપા સયોગમાં ફસાઈ પડ્યુ છે, પરંતુ અમેરિકાને નજા

બનેલા નગરના વેપારની ખૂબ આશા છે. મુખ્યત્વે એ તે એની પાસે પાકી વસ્તુઓ બનાવનારાં લાંબાં કારખાનાં, લાંબાં વિમાનો, હલારો રીમરો, લાંબાં મોટરકારો રહેશે. નગરમાં માનસપૂર્વક રેલુક પછી માત્ર એમેરિકા જ રહેશે. અત્યારથી જ પોતાના રેગની પાકી વસ્તુઓના નિકાસની મોટી જોગવાઈ કરવા શુ રેલુક તૈયારીઓ કરે છે. શુ રેલુક આવકા મોટા પ્રમાણમાં સૈનિક, સમ્રો અને અન્યો તથા સ્ટીમરો, અન્યારો તૈયાર કરે છે. તે સાથે એનાં સભિના એટલાં વિશાળ છે, કે એ વેપારી એક પદ મોટા પ્રમાણમાં તૈયાર કરવા માંડ્યું છે. એની જનસંખ્યા અને કારખાનાંઓ એટલાં મોટા પ્રમાણમાં છે કે આટલા મોટા પ્રમાણમાં સૈનિક અને વાણિજ્યની વસ્તુઓ બનાવી શકે છે.

હમણી દરેક વસ્તુઓ (પાકી કારખાનાંમાં બનેલી) ની કિંમત પાંચથી દસ ગણી છે. ડૉલરના પૂનરીઓ એનો પૂરો લાભ લેવા માગે છે, એ વિશ્વપ્રખ પુરૂ થવા પછી પણ ચાર પાંચ વરસો સુધી વસ્તુઓની મોલવારીની સંપૂર્ણ અસર રહેશે એમેરિકા એનો પૂરો લાભ ઉઠાવશે. બ્રિટિશ આર્થિક શોભોની સાથે અમેરિકન લાભોની અથડામણ જાર થશે, એવા યથાને ભય રહે છે. બને વસ્તુ ધણી કઠીન સમસ્યાઓ બનેની સમજાવુદિને ઉઠેલાની રહેશે. રશિયાની મહત્ત્વાકાંક્ષા પણ મોટા પ્રમાણમાં મોડું શકશે. તેને પણ સતોષની રહી. જમત આખાનો વેપાર એમેરિકા, અંગ્રેજ અને રશિયા એ ત્રણે વિસ્તારો પોતામાં વહેલી લેવા કાંઈ સમજની ઉપર આવે તો બનવાળાં છે.

અમેરિકાના લાભો કેમ ભળવા તો એ ભણે છે. એને પણ શત્રુઓ પાસેથી રોક વરીકરાવી પાઈ મળવાની નથી, પણ જાંડી પડેલા દેશોને મુશુદ્ધાર કરવાની જરૂર પડશે. એમાં અમેરિકન ડૉલરની ભૂખ સતોષારો. હમણાં હમણાં કોલ અને લખિયના પ્રસાર થવાવાની સ્પર્ધાના અનુભવોમાં માંડતે તૈયાર થાય છે. તે પ્રમાણે વ્યાઠ મોટાં રાજાનોની કોલેન્સિલ સમભવદે, લાગવગ અને જાણથી નગરની કુનેલ સાચવવા પ્રયત્નો કરશે. તેમ ન બને તો હેવરે આ કામ માટે આસ રાખેલા સૈન્યબળો પણ હપ્તેયાર કરી યુદ્ધની આગને છુટાવશે. રશિયા, બ્રિટન, એમેરિકા, ચીન અને પાછળથી જાનસ એના મુખ્ય સભ્યો રહેશે. હમણાંનાં શત્રુઓ જર્મની, જપાન સાથે કેવી રીતે વર્તે તે સર્વે ભવિષ્ય યોક્ષક કરશે.

રશિયાનો વેપાર—રશિયામાં સામ્યવાદીઓનું શાસન છે. કમલ્લીઓ રૂપી હાડકાંઓથી એનાં શરિરનું બનાવણ બન્યું છે. સામ્યવાદી સોવિયેટ રશિયા અને બુદ્ધિવાદી તથા શાહીવાદી એમેરિકા અને બ્રિટન વચ્ચે બુલકાગમાં પૂરો અલ્પનાવ દત્તો. સોવિયેટ રશિયાની રાજ્યનીતિના બુલકાગમાં અંગ્રેજ મોટા પ્રધાન નિ ચર્ચાઈ લેવા શકા જ વિરોધી હશે, પરંતુ સમય બાલાશે છે. મહાયુદ્ધમાં જર્મની સામેના સામ્યવાદી શત્રુને રશિયા અને અંગ્રેજ એમેરિકાને એક પક્ષમાં આવ્યાં છે. જર્મની સામેના મહાયુદ્ધમાં રશિયાએ એ સૈનિક, વીર્ય, સંયુક્ત, મોટી દીર્ઘદષ્ટિ, અર્થ એવન, ધીરજ, હિંમત બતાવ્યાં છે, તે જગતના ઇતિહાસમાં અનૂલ છે. રશિયાએ આ મહાયુદ્ધમાં બેરખર હૃદય પ્રકારનાં શૌર્ય અને યુદ્ધબ્યવસ્થાસિક દેખાડ્યાં છે. એણે આખરે શાસનમાં નવાં કારખાનાં યુદ્ધસમયમાં જ તૈયાર કર્યાં છે. રશિયાએ સેક હાઉસ જેટલા મુશ્કેલે આધુનિક

વાણિજ્ય આપી માનિક શક્તિઓ મલાવવા એમને તૈયાર કર્યાં છે. યુદ્ધ પછી આ સંસ્કરણમાં નિર્દેશ મુજબ સારા કાર્યોથી ભવિષ્યમાં બનશે. રશિયાએ પોતાની વિશાળ જમીનમાંથી જન્મ બતાવે બનીજન્મથી સોમી કાઢ્યાં છે એમેરિકા પછી એનો બીજો નંબર કાપા કમ્યોની પૈદાશમાં છે એ સામ્યવાદી પાકી બનાવવા રશિયા પાસે લાંબાં કારખાનાંઓ છે. આ કારખાનાંઓમાં રશિયા હમણા જર્મની સામે યુદ્ધ લડવા ગયાં બનાવે છે. યુદ્ધ પછી એમાંથી કાપી વસ્તુઓની પાકી વસ્તુઓ બનાવવાની રશિયા સમર્થ જરૂર કરશે. રશિયા એક મટાન મહારાજ્ય વરીકે આ યુદ્ધમાંથી પ્રકાશમાં આવ્યું છે એ પોતાની લાગવગ અને વેપારનો ભાર વિકાસ કરવા માટે છે સોવિયેટ રશિયાના બે ઉદ્દેશો છે. વાણિજ્યને આખા જગતમાં વિકાસ કરવા અને એને તે કારા સામ્યવાદને પ્રચાર કરવા સામ્યવાદનો પ્રચાર એ રશિયાનો મુખ્ય આદર્શ છે તેવા વાણિજ્ય કારા સિદ્ધ થતો હોય તો પણ બંને અવધા તેમ ન બનેલા યુદ્ધ કારા આ આદર્શને સિદ્ધ કરવાનો રશિયાના સામ્યવાદનો હિદાઈ છે.

રશિયાની પાસે મોટું કામ ભવિષ્યમાં રહિત પાસે ખડું દેખાય છે. જર્મન સોનાઓએ હલારો રશિયન મામકાઓ અને સહેરોની, લાંબાં મોટરોની, કારખાનાંઓની, ખાણોની, રસ્તાઓની કે પાયમાલી કરી છે, તેની પુનરુત્થા કરવી. આ કામ કયાં પછી રશિયા પોતાના ઉદ્યોગોને યુદ્ધસમયના એ અતિશય વિકાસ થયો છે, તેને લાજ જગતને આપશે રશિયાની પાંડોસાનાં અથ રાજ્યો (શીલેન્ડ, ઇસ્ટેરીયા, ટેચેવીઆ અને લીથુનીઆ) બાલકનનાં રાજ્યો, રૂમાનિયા, બલ્ગેરીઆ, યુગોસ્લાવિઆ અને મુરોપનાં બીનાં રાજ્યો હજેરી, જોકેસ્ટોવેકિઆ, પોલાન્ડ આ સર્વેમાં રશિયાની રાજ્યકારી લાગવગ મુખ્યત્વે રહેવી જોઈએ. એવી જમજૂતી મામણી યુદ્ધ પછી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ રશિયા મુશ્કે. આ આશના મહાયુદ્ધમાં રશિયાની શક્તિ એટલી પાયક અને બળવાન પૂરવાર થય છે, કે રશિયાને અઠકાંથી રાખવાની શક્તિ કે દક્ષિ કોઈ મહારાજ્ય બંધાવી શકે તે માટે શકો છે. જગતનાં હજેકુલાની કોઈ ઉમેચારી કરે નહિ જર્મનીના વાલ્ટીવાદોના નાશ સર્વે સાથી રાજ્યો કરવા માગે છે અને વિસ્તારોના જાર એને સમજાવો વિનાશ કરવા સર્વે પમલાઓ શેરો. જર્મનીને તે પછી સામ્યવાદમાં રવાન કરવું, એ જર્મની માટે કાલ્પ બીજું પમયુ સંભવિત છે. અંગ્રેજ-એમેરિકાનો સામ્યવાદના પ્રચાર વિરુદ્ધ સખત મુજેરા ઉપાડો, પણ બળવાન રશિયા કદી પણ આ જગેનો અનુયાયી બનેસ નથી, બનશે પણ નહિ.

જર્મનીની વેપારનીતિ—આ વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનીની મહત્ત્વાકાંક્ષા મુરોપમાં ચક્રવર્તી બની અપાર કારા નામોવાનો વિકાસ કરી જનુષ સંપત્તિ જનરવાનો હતો, પરંતુ તેમાં તો એને નિષ્પ્રભા મૂલી છે એનો પામ્ય ૧૯૧૫ની સાલમાં યોક્ષક દેખાય છે. જાણના જર્મની એકદમ પાયમાલ થઈ ગયાની થાળી સંભાવના છે, જ્યાં આ સત્તાવાન પ્રભ એટલી સમગ્ર અને પ્રાણવાન છે, કે એ વધારે વખત કમચાલેલી રહેશે નહિ પાચ પચીસ વર્ષો સુધી એનાની કિંયાસાનિ સાથે રાજ્યો કુલિત રાખી શકશે; પરંતુ આખરે એનાં સ્વર્નાં રૂને, તેને રાખે એ પ્રભ રેસરશે. જર્મની સંસ્કારમાં જન્મ ન નિષ્પૂ છે એનો સાસ પાકી એકે બનાવી રહે છે. ગયા વિશ્વયુદ્ધમાં પાંચ

વર્ષે સુધી એમના હાથમાંથી પરદેશનો વેપાર લઇ લેવામાં આવ્યો હતો. છતાં એ પ્રભુ દસ બાર વરસમાં આગળ કરતાં ઘણી મોટી રાશિ મરાવતી પ્રકારમાં આવી, એણે પોતાનાં વાણિજ્ય, વહાણવટા અને ઉદ્યોગોના પુનરુદ્ધાર કર્યો આ વખતે પણ એની જ પુનરાવૃત્તિ થશે. એનું અર્થસૂત્ર અત્યંત જરાળ વધ એક પેનાના દુરાસૃજનિ થશે. એનું અર્થસૂત્ર અત્યંત જરાળ વધ એક પેનાના દુરાસૃજનિ થશે. એનું અર્થસૂત્ર અત્યંત જરાળ વધ એક પેનાના દુરાસૃજનિ થશે.

કોન્સનો વેપાર—આર વધતી જમન ધૂંસરીમાંથી કોન્સ હવે છૂટવાની આવી ઉપર છે. કોન્સની પ્રભુ પણ પ્રાણવાન છે. હમણાં એણે વેપારઉદ્યોગ અને વહાણવટાં જોયાં છે. એનું અર્થસૂત્ર પાંગળું બની ગયું છે, છતાં એ કેસની પ્રભુ પાંચ સાત વર્ષમાં ફરી એવનવતી થયું, ઉદ્યોગ વેપાર અને અર્થશાસ્ત્રને મોટા વિકાસ થશે રાકશે, કારણ કે પ્રભુ સુત્રાસિલ અને વિજ્ઞાનવાદી છે. સુલેહ સમયે એનાં સંસ્થાનો પણ એને પાછાં મળી જશે. એનું અર્થસૂત્ર જોરવાળુ ગયું છે, તે ટેકાણે આવાનાં ઘોડા સમય (ધોર્કા રાસે) જરૂર હશે.

એકલઅમ, હોલેન્ડનો વેપાર—આ પણ મોટા ઉદ્યોગવાદી રહેશે. જે જમનના કળમાં આર વરસ સુધી આ ઔદ્યોગિક રેસો રહ્યા આ જને રેસો ભારે શાહીવાદી છે, એમનાં સુરોપના ઠસ કરતાં પણ પ્રમાણમાં મોટાં એમનાં સંસ્થાનો છે. હમણાં એમના ઉદ્યોગો જોરવાળુ ગયાં છે, જરૂર યુદ્ધ પછી આ પ્રભુએને વેપાર અને ઉદ્યોગો ફરીને ઉચ્ચ સ્થિતિ જરૂર પામશે. આવાં નાનાં જળવાન રાજ્યોનું અસ્તિત્વ ટકાવી સુરોપમાં સમૃદ્ધતા રાખવાની નીતિ અંગ્રેજોની છે, એટલે એમને અને એમના વેપારઉદ્યોગને અંગ્રેજો જરૂર ટેકો આપશે. એમની જોરવાળુ અર્થશાસ્ત્રનીતિનો ફરી ઉદ્ધાર થતાં સમય લાગશે.

હિંદના વેપારઉદ્યોગ—હિંદને વેપારરત્નોત્થાન યુદ્ધની ગાંઠ હાથમાં આવી ગયો છે. વેપારીઓને વેપાર અને ઉદ્યોગપતિઓના ઉદ્યોગો યુદ્ધનું કાર્ય આગળ ખપાવવા માટે હિંદી સરકારે પોતાના સ્વાધીનમાં લીધા છે. હિંદી વેપારની સ્થિતિ ૧૯૪૨-૪૩ અને ૧૯૪૩-૪૪માં ચારી રહી હતી, કારણ કે ભારતીય ધંડાં હિંદી વેપારીઓને મોટા લાભ થયા છે. આ લાભ કુલ દેશી લાખની સંખ્યાની અર્થસૂત્રમાં આવાનાં મોટા ઉદ્યોગપતિઓ, નાના ઉદ્યોગોના અધિકારી, મોટા વેપારીઓ, નાના વેપારીઓ, કુટાણારોને થયા છે, પણ આગમનને એટલા મોટા લાભ મળ્યા નથી, કારણ કે એમની પાસે લાજ મેળવવા એવી કાંઈ વસ્તુ નહોતી; જરૂર અવિરલ મોલવારોને લીધે હિંદી જનતાનું સ્વનિર્વાહ બહુ મોડું થયું છે. સાધારણ કુટુંબ પોતાના સ્વનિર્વાહ ચારણ ચાળણથી પચાસ થીપામાં સમયથી નબળી સરકાર દ્વારા, જરૂર હવે ૮૦ થીપામાં પણ સંકટાગ્રસ્ત બેગવતી પડે છે. ગરીબજન આ મોલવારોથી તારી ગયું છે. હિંદમાં યુદ્ધનો નફો વેપારી અને ઉદ્યોગપતિઓ આપી ગયા છે. ભારે સાધારણ જનતાને આ લાભ મળ્યા નથી વસ્તુઓના લાજ થયા વધી ગયા છે. ભારે જમન અને મજૂરીની રીત માત્ર ૫૦ થી ૬૦ ટકા થયા છે. મોલવારોનું અસ્તુ પણ ૨૫ થી ૪૦ ટકાની અર્થસૂત્રમાં આવી ગયું છે.

હિંદના વેપાર રત્નોત્થાનને અજાણે અર્થશાસ્ત્રને પ્રમાણમાં વધુ થઈ ગયો છે અને આગામી તથા નિકાસ વેપારની રીતો

નાની થતી નથી છે. ૧૯૪૪ ના અર્થ અને આગળ રહિનામાં વેપારીઓ પાસેથી સરકારી લાવજની અને નાકાબંધીને લીધે વેપારવત્તન લાંબી ગયું છે. તેમાં જે મોટા નફા હતા, તે અસ્થાયી લાવજબંધીને લીધે વૃક્ષાનીનું રૂપ આપવું નથી છે. રહેલો વેગનોની અછત હોવાથી હિંદના અંદાર વેપાર પણ થઈ ગયો છે.

હિંદમાં મોટાના ચલણના પાંચ ગણા કુલાવાને લીધે નાણાંની છૂટ ખૂબ થઈ પડી છે. બેંકો પાસે પુષ્કળ નાણું લોકોએ જમા કરાવ્યું છે. સરકારને યુદ્ધ માટે નાણાંની પુષ્કળ જરૂરિયાત છે, પણ નાણાંની ખૂબ છૂટ હોવાથી અને કયાંય પણ રોકવાની બીજી વસ્તુઓ ન હોવાથી સરકારને સસ્તે ન્યાયે પુષ્કળ નાણું મળે છે. સરકારની જણ ટકાની લેવો બપી નથી છે. પરંપરાનું બેંકોનું ન્યાય કુટુંબ ટકા અને સરકારના દેશી બિઝેસ પણ અધધાવી પાણા ટકાના ન્યાયે બપી નથી છે. બેંકો પાસે પુષ્કળ પૈસા ખીરવા માટે પડ્યા છે, પણ લેનારા બહુ ઘોઠા છે, એટલે બેંકો સરકારી ભંજીગીરી વધારે પ્રમાણમાં ખરીદે છે, નાણું સરકારે, એટલે વસ્તુ લેવા થી છે. રથાવર મિલકતોના લાભી પણ આસ્થાને ચડવા લાગ્યા છે.

સોનાના લાવ શ. ૮૦ (તોલા ઉપર) સુધી પહોંચ્યા હતા; જરૂર રીકરું બેંકે સોનું વેચવાથી અને કાર્થિક વિજયની આશા જાંખાણથી સોનાના લાવ થઈ શ. ૬૨ થી ૬૭ વચ્ચેમાં થઈ કરે છે. ચાંદીના લાવ ૧૪૦ ના અચળે પહોંચ્યા હતા, તે ૧૨૦ થી ૨૨ હેરાયેરી થયા કરે છે, તેના લેણા રૂપિયા ૧,૦૦૦ કરોડ બ્રિટિશ સરકાર પાછા આપવા માગતી નથી. તે કથારે ને જેવી રીતે આપશે એ જાણત પણ જ્ઞાન ધરાવે છે. હિંદને ખીરાણ અને પડારી રૂબે ૧૯૪૩ ના ભનુચુઆરી સુધી ૩૦ કરોડ ડૉલરનો માલ અમેરિકાએ પૂરો પાડ્યો હતો. આમાં ઘણોગોના નેરાસ-સામગ્રી, હાથિસારો, રહેવાના સાધન સિવાયના અનેક પદાર્થો હતા. ભારે હિંદ ભૂતપૂર્વ કાપડ, અજરખ અને બીજા પદાર્થો અમેરિકાને પૂરા પાડે છે.

હિંદમાં યુદ્ધને લીધે થાતુ ઉદ્યોગોને સરસ વિકાસ થયો છે, જરૂર નવા ઉદ્યોગો રાખવા માટે યંત્રો સુરોપથી આવતા નથી. હિંદમાં હલુ યંત્રો જનાવવાને ઉદ્યોગ રથપાયા નથી. હિંદમાં એન્જિનો જનાવવાનો ઉદ્યોગ ભ્યાં સુધી રાખલ ન થાય, ત્યાં સુધી હિંદને હમેશાં ઔદ્યોગિક વિષયમાં પરાધીન રહેવું પડશે. યુદ્ધને કારણે હિંદમાં રશીયો, વિમાનો, વિમાનો અને મોટરોના ભાગો સંયુક્ત કરવાના ઉદ્યોગને સારો ટેકો મળ્યો છે, જરૂર જળાનુ ઉદ્યોગો એવા કે એન્જિનો ભ્યાં સુધી હિંદમાં ન બને, ત્યાં સુધી ઔદ્યોગિક વિકાસ શક્ય નથી. યુદ્ધ પછી મોંઘા લાવના યંત્રો હિંદ માટે ઘડેલોથી ખરીદાશે. તેમાં હિંદને મોટું આર્થિક વૃક્ષાન થવાનું. હિંદને ઉદ્યોગોના ભાવિ વિકાસ માટે ભારે આશાઓ છે. ઉદ્યોગપતિઓએ એને માટે ચેલન્સ પણ કરી છે, પણ રજાજ વખત અમલ હોવા લાગે !

શુદ્ધઉદ્યોગોના વિકાસ યુદ્ધને અંગે મોટા પ્રમાણમાં થયો છે. તેમાં પણ હાથકાપડ વસ્તુઓ અને બીજા પણ ઉદ્યોગોના સારો વિકાસ થયો છે; જરૂર યુદ્ધ પછીની પરિધીઓના સંપત્તિ ઉત્પન્ન થયેલા ચાલની હરીશ્વ સામે આપવા શુદ્ધઉદ્યોગો ટકી શકશે કે કેમ એ વિચાર આશાજનક નથી. હમણાં પણ નાના નાના બંધઉદ્યોગો જમનમાં આવ્યા છે, જરૂર મુખ્યત્વે તારી

જારીયાતના છે. તેમાં રણગાડીઓ, હોરીઓ, નાની રીમરો, વહાણો, હાથોળો, મશીનગનો અને તેણે આવી નવ. વિમાનોની પણ નાને પાણે શરૂઆત થઈ છે, પરંતુ વિશ્વયુદ્ધ પછી આ બધા હલોળો પણ યુદ્ધની સાથે જ અટકી પડે. અંગ્રેજો આપણને ઔદ્યોગિક ખાતરમાં આગળ વધવા દેશે નહિ. રવા મીનાં જ નથી અંગ્રેજો પોતાના દેશની ખાત્રી વસ્તુઓ હિંદમાં કેમ ખપે તે માટે વધારે આતુર છે.

હિંદમાં મોટરનાં અનેક કારખાનાઓ સ્થાપવા માટે કંપનીઓ હજી થઈ છે, પરંતુ એ બધી યુદ્ધ પછી અસ્તિત્વમાં આવે એવી આશા છે. હાલ તે નાણાં સરકારી લેનામાં રોકેલી હિંદમાં એક એશ્યુરિનિયમનું કારખાનું, રબરનું સ્થાપનાવનું કારખાનું આમ બે કારખાનાં સ્થાપાઈ છે. રેશમના વિકાસ માટે પ્રયત્નો થતાં નવ છે. છતાં એ સર્વે હજી ઘુંટણીયાળર છે. હિંદના હલોળો યુદ્ધ પછી ખસે યુવાનીમાં આવે એવી આશા ઓછી છે. નવા હલોળો સ્થાપવાની ઇચ્છાને અમલ કરી રોકાયેલા સંજોગો નથી.

આખા વર્ષમાં પૌન્ડ અને રૂપિયા ૧ સિ. ૬ પૈસાના ભાવે કુટિયામલ્લ યાત્રા રફુ હતું. નાણાંની સારી છૂટ હતી, પરંતુ કુટિયામલ્લને ભાવ વધારવા બ્રિટિશ સરકારે ઘણા કારો એવી હોતી વાતો કાને અધકાય છે. હિંદમાં હાલ તે સર્વે યુદ્ધની કોળને કોઈ કામમાં શરૂાયેલ છે. જે આર્થિક છૂટ વેપારીઓ અને હલોળપતિઓને દેખાય છે તે યુદ્ધ પછી નથી રહેવાની. હિંદને જોરાણીની અબગતો મક્ક ખસે ચાર પાંચ વર્ષે સુધી અકાગવાશે. કારણ કે હિંદ પોતાની પ્રભ માટે પૂરતે જોરાંક પેદા કરી શકતું નથી. કામચલાઉ સરકારી સેનિકાનો ખર્ચો કુરો ને કુરો વધતો નવ છે. ભપાલ સહિત ભ્યારે યુદ્ધ શરૂ થાય, મોટે પાણે શરૂ થાય ત્યારે હિંદ કશોજ એક કશોક રૂપિયા એટલે વાર્ષિક ૩૬૫ કરોડ રૂપિયા ખર્ચો, પણ હિંદની પેદાશ હમણાં છે તેથી બહુ વરે એવી આશા ઓછી છે. એટલે હિંદી સરકારના અર્થશાસ્ત્ર માટે પણ ભવિષ્ય કઠીનાઈથી ભરેલ છે. હિંદી સરકાર પોતાના ૧૦૦૦ કરોડ રૂપિયાનાં લેણાં પેટે બ્રિટિશ પાસે ૪૦૦ કરોડ રૂપિયાની હિંમતના વિભુલ્લા થતો મંગાવે છે એવી આશા છે.

વેપાર સાથે સંબંધ ધરાવતાં ખાતાંઓ

વેપાર ખાતું—(કમર્શિયલ ઇન્ટેલીજન્સ રીપોર્ટ-મેન્ટ) ૧૯૦૫ માં આ ખાતું કલકત્તા ખાતે જોવામાં આવ્યું છે. તેમાં આંકડા ખાતાનો પણ સમાવેશ થાય છે. તે ખાતાનું જુદું અસ્તિત્વ ૧૯૨૨ માં બંધ પડ્યું. આ ખાતાનું મુખ્ય કાર્ય નિકાસને દર્શાવતી હિંદના વેપાર સંબંધી ખજારો એકઠી કરીને તેનો પ્રચાર કરવાનું છે. આ ખાતું વેપાર સંબંધી પૂછપરખના જવાબો આપે છે. વેપારીઓની ઝોળખાણ કરાવે છે, તથા બીજા દેશોમાં વેપાર સંબંધી ખજારો આપે છે. વેપાર સંબંધી જુદાં જુદાં પ્રકારનો બહાર પડે તે આ ખાતાની હેઠળ 'અંકિકા સંસ્થાના શાખા' પણ ઉઘાડનામાં આવી છે. ખાતું, લંડન, હમ્બર્ગ તથા મિયાનવા ટ્રેક કમિશનની મારફત યુરોપના વેપારી દેશના વેપારની ખીસવણીની ખજાર આપે છે. આ ખાતાની દેખરેખ નીચે વેપારી યુરોપમાંલ તેમજ આશ્યામાંલ પણ થયાવાય છે.

ખાતું ખાતું—૧૯૦૨ માં આ ખાતું સ્થાપ્યું. તે હિંદની ખાતેના કાચલાના અમલ માટે મુખ્યત્વે જોખમરાર છે. આ ખાતાનું મુખ્ય સ્થળ થનખાલ છે. દેશની ખાતે સંબંધી કેનરણી સાથે આ ખાતું નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે.

જકાત ખાતું—હિંદી સરકારના મહેસુલખાતા સાથે એકાયેલ 'સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ'ની સત્તા નીચે આ ખાતું ચાલે છે. જકાતખાતાની મુખ્ય આયાત જકાતને અંગે છે.

ભૂગર્ભ વિદ્યા ખાતું—આ ખાતાની પ્રવૃત્તિમાં, હિંદનો ભૂગર્ભનો નકશો તૈયાર કરવાનો તથા હિંદના ખનીજો સંબંધી માહિતી એકત્ર કરીને તેનો પ્રચાર કરવાનો, સમાવેશ થાય છે. આ ખાતાના વડા હિંદી સરકારની ખનીજ સંબંધી પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ ધરાવે છે. હિંદી સરકારનાના ભૂગર્ભ વિખાતને અધિકારન રાખવાની અને તેની અવસ્થા કરવાની જોખમશરી આ ખાતા પર છે. ખાતું અનેક યુરોપી પ્રગટ કરે છે. ભૂગર્ભનો સંગ્રહ હિંદી સંગ્રહરચાના ભૂગર્ભ વિખાતમાં રાખવામાં આવે છે. આ ખાતું સરકાર યુરોપમાંલ પણ ચલાવે છે.

પેટન્ટ ઓફીસ—'કોપીરાઈટ ઓફ પેટન્ટસ અને કોપીરાઈટ' નામથી જોવામાં એક અધિકારીની સરમુખબચારી નીચે આ ખાતું ચાલે છે. એની ઓફીસ કલકત્તામાં છે. 'પેટન્ટ' અને 'કોપીરાઈટ' રજીસ્ટર કરવા સંબંધી બધો જનઅવકાર તેની સાથે કરવાનો હોય છે.

હિંદી સ્ટેટર ખાતું—'સ્ટેટસ' પરચેઝ કમિટી'ની બહામણને અંગે આ ખાતું ૧૯૨૨ ના ભંડુખારીમાં જોખવામાં આવ્યું. માલ ખરીદવાના નિયમો પ્રમાણે અનામતી ધીમે, કવાનો સામાન, વિનાઈક હાથોળો, રેશમની અને બીજા કેટલીક વસ્તુઓ સિવાય, અન્યથા સરકાર માટે તથા નાના સ્થાનિક વકીરત માટે હિંદ તથા પરદેશમાં, બધી વસ્તુઓ ખરીદવાનું તથા ખાતાએ ખરીદ કરેલી અથવા તે બીજા ખાતાઓએ સ્વીકૃત મંગાવેલી વસ્તુઓને તપાસવાનું આ ખાતાનું મુખ્ય કામ છે.

વેપારના કેટલાક આંકડાઓ :

હિંદને કયા કયા દેશ સાથે વેપાર છે ? તે નીચે આપેલા કોડા ખરથી સમજશે.

		આયાતના નિકાસના	
દેશ	સાલ	૯૬૧	૯૬૧
બ્રિટિશ સમ્રાજ્ય	૧૯૩૮-૩૯	૩૦ ૫	૩૪ ૩
"	૧૯૩૯-૪૦	૨૫ ૨	૩૪ ૫
"	૧૯૪૦-૪૧	૨૨ ૬	૩૨ ૬
અર્બની	૧૯૩૮-૩૯	૮.૫	૫.૦
"	૧૯૩૯-૪૦	૪.૦	૧.૭
અપાન	૧૯૩૮-૩૯	૧૦.૧	૧.૬
"	૧૯૩૯-૪૦	૧૧.૭	૧.૬
"	૧૯૪૦-૪૧	૧૩.૭	૪.૧
યુ. સ્ટે. (અમેરિકા)	૧૯૩૮-૩૯	૧ ૪	૧.૪
"	૧૯૩૯-૪૦	૬.૦	૧૨.૭
"	૧૯૪૦-૪૧	૧૭.૦	૧૧.૧
કાન્સ	૧૯૩૮-૩૯	૦.૬	૩.૬
"	૧૯૩૯-૪૦	૦.૬	૩.૭
"	૧૯૪૦-૪૧	૦.૪	૨.૭
નેપાલ-કંઠ	૧૯૩૮-૩૯	૦.૬	૨.૨
"	૧૯૩૯-૪૦	૦.૬	૧.૨
"	૧૯૪૦-૪૧	૦.૩	૦.૨

હિંદના વેપારના ૧૯૩૭-૩૮ થી ૧૯૩૯-૪૦ સુધીના વેપારના આંકડાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

વેપાર	૧૯૩૭-૩૮ (રૂપિયા હજારમાં)	૧૯૩૮-૩૯ (રૂપિયા હજારમાં)	૧૯૩૯-૪૦ (રૂપિયા હજારમાં)
હિંદના કાંઠાનો વેપાર	૮,૭૦,૨૮૬	૮,૦૨,૪૫૮	૭,૩૮,૬૬૧
યુનાઇટેડ કિંગડમથી થયેલ આયાત	૫,૧૬,૧૦૦	૪,૧૭,૩૦૦	૪,૧૬,૨૦૦
યુનાઇટેડ કિંગડમથી થયેલ નિકાસ	૧,૪૪,૩૦૦	૫,૪૬,૩૦૦	૭,૪૮,૭૦૦
બ્રજાનમાંથી થયેલ આયાત	૨,૨૧,૬૦૦	૧,૫૦,૦૦૦	૧,૬૨,૬૦૦
" " નિકાસ	૧,૮૫,૧૦૦	૧,૫૦,૦૦૦	૧,૪૬,૧૦૦
પરદેશી સંધિઓ દરિયાઈ વેપાર : આયાત	૧,૮૬,૨૦૦	૧૫,૧૭,૬૦૦	૧૬,૪૭,૫૦૦
આયાત થયેલ માલમાં હીરા, મેતી અને			
અંદરાતની કાંચની વસ્તુઓની કાંચ	૧,૮૬,૫૦૦	૧,૩૬,૪૦૦	૩,૫૦,૧૦૦
પરદેશી સંધિઓ દરિયાઈ વેપાર :			
નિકાસ અને યુગ્મ નિકાસ	૧૭,૩૭,૦૬૦	૧૬,૬૨,૧૦૦	૧૭,૫૦૦
નિકાસ થયેલ માલમાં હીરા, મેતી અને			
અંદરાતની વસ્તુઓની કિંમત	૪૫,૬૦૦	૧૭,૫૦૦	૨૫,૪૦૦
હિંદમાં થયેલી ખીજાની આયાત	૨૩,૦૩૪	૨૨,૧૦૦	૨૧,૬૧૫
હિંદમાં થયેલી વખાડાની આયાત	૮,૫૪૮	૧૦,૪૫૫	૧૧,૧૬૬

વેપારનાં તથા કારખાનાનાં મુખ્ય સ્થાનો :

મુંબઈ—નના વેગાણ માર્ટનું મુખ્ય કેન્દ્ર હોવાથી હિંદમાં ઔદ્યોગિક સ્થળોમાં એનું સ્થાન નિશ્ચય છે. મુંબઈનો વેપાર મોટા પ્રમાણમાં હિંદીઓના જ હાથમાં છે. તેથીઓમાં આદે મુંબઈની બજાર બજા અત્યંતની ગણાય છે. ત્યાં તેથીઓમાં ખીજવાનો તથા તેને શુદ્ધ બનાવવાનો મોટો ઉદ્યોગ ચાલે છે. ત્યાંની જ અને કાપડની મિલોની અવરજા પડુ હિંદી-ઓના જ હાથમાં છે.

કલકત્તા—સાબુના ઉદ્યોગનું આ મુખ્ય શહેર છે. આથી એ હિંદના વેપારનું મુખ્ય અગત્યનું મથક છે: બંગાળની વાવજા બધી મિલો હુંગરીના કિનારા પર આવેલી છે. આ સિવાય કલકત્તામાં ચોખાની મિલો, આટાની મિલો, રવાનાં કારખાન, તેલની મિલો, બીડાનાં તથા ચામડાનાં કારખાનાં તથા રિવાજનીનાં કારખાનો છે. આની નિકાસનું મુખ્ય કેન્દ્ર પણ કલકત્તા છે. સાણ, અતરૌ, એનેમલના સામાન, કાચનાં વસ્તુઓ, બેન્ડિનાઈ સામાન, સોમુગોઈડ તથા શીંગડામાંથી બનતી વસ્તુઓ, પૂંઠાની પેટ્રોલો, મોટી ટોપીઓ તથા વૉશરમુક કપડાં વગેરે ધૂળી વસ્તુઓનાં ઉદ્યોગનું ઉદ્યોગ સ્થાન છે. કોપમાર્ટનું સ્થાન પણ ત્યાંના વેપારમાં ખુબ મહત્વનું છે કમ્બાન્સ વિનાના સામ-કાંટી મોટી નિકાસ પણ આ જ શહેર કરે છે ગયા વિશ્વયુદ્ધના અંતર કલકત્તાને લાગવાથી તેને વેપારને ખુબ પ્રકાશન થયું હતું, પણ ૧૯૨૨-૨૩ થી ૧૯૨૮-૨૯ સુધી તેણે એકપારી પ્રગતિ કરી એ ૧૫૧ આર્થિક વર્ષોને વર્ષને તથાના વેપાર એકોષ પડુ ગયો છે. હિંદના બીજા કોઈ પણ જગ્યા કરતાં કલકત્તાનો વેપાર વધારે છે. કાણુ કે અંજા નદીનું નિ મુખ્ય જગ્યા છે.

કરાંચી—કરાંચી એ હિંદનું ત્રીજા નંબરનું જગ્યા છે. સિંધ, પંજબ એ બન્ને રાજ્ય પ્રતિબંધ દરિયાઈ વેપાર કરાંચી માટેના વાય છે. ધંદના વેપાર માટે આ સ્થળ ખુબ પ્રખ્યાત છે ત્યાંનો વેપાર મુખ્યત્વે મુરોઈપત્રોના હાથમાં છે, જતાં પારસીઓ પણ સારા કાણુ ધારે છે. પંજબ અને સિંધના ધંદની વસ્તુઓ કરાંચી અગત્યનું સ્થળ છે. કરાંચીની મુખ્ય આયાત હોઈ, પાંચાલ અને ગ્રામ કાપડ છે. દોલસો અને દોલ

પણ સારા પ્રમાણમાં આયાત થાય છે. ૧૯૨૬ માં હવાઈ ટપા-લની સામ્રાટ થતાં કરાંચી હિંદનું અગત્યનું હવાઈ મથક બન્યું છે. ચાલતા મહાયુદ્ધને પરિણામે કરાંચીના વેપારને ખુબ સહેલું પડ્યું છે. અને યુદ્ધની અંતર અંતર કરાંચીના વેપાર પર થઈ છે પરંતુ મહાયુદ્ધ પછી કરાંચીનો વેપાર ખુબ નિકાસ પામશે.

રેન્ડુન—આ મહાયુદ્ધ પહેલાં આ શહેર હિંદી વેપારીઓ માર્ટનું મુખ્ય મહત્વનું કેન્દ્ર હતું. ત્યાંની મુખ્ય ઉદ્યોગ ચોખાની મિલોના છે સાણ, તેલ, કાણુ રીસુ અને મીણની ત્યાંની ખુબ મોટી નિકાસ થતી હતી. પરદેશીથી મુતરાઈ માલ, ધાતુઓ, ઘર, ચામડાના સામાન, યોગેરેની ત્યાં મોટી આયાત થતી હતી. આ શહેર લાખનાં રમકડાં અને કેવ મંદિરો (પેગોડા) આદે ખુબ પ્રસિદ્ધ છે ત્યાં હિંદી માલિકોની અને ચીનાઓની અલિયોની કેલ્પીય મિલો છે. અત્યારે તે બંગાળી કલ્પ નીચે છે બંગાળ એ સંતુ હોવાથી તે શહેર સાથેના હિંદના વેપાર હાલ થતી ભાગ્યે છે. મહાયુદ્ધને કારણે તેને ખુબ પ્રકાશન થયું છે. એનાં કેલ્પીય મુર કેવ મંદિરો (પેગોડા) મોટી મુર હાથારો વગેરે એનાઓના બની ચકા છે.

મદ્રાસ—મદ્રાસનું સ્થાન ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ ખાસ મહત્વનું નથી. પરંતુ ત્યાં હિંદની અવનન રૂની બે મિલો આવેલી છે. અમરણી, કમરેલો ચામડા, તમાકુ વગેરેની નિકાસ મોટા પ્રમાણમાં આ શહેર કરે છે ચોખા, અનાજ, દોલસો, તેલ, કાચ અને રેસનરીની ત્યાં મોટા પ્રમાણમાં આયાત થાય છે. મદ્રાસમાં મુનિમ જઈ બંગાળા પછી ત્યાંના વેપાર મુખ્ય થયો છે.

હિંદુસ્તાન—અત્યારે હિંદી સામાન્યનું આ મુખ્ય મથક છે. નવ રેલે લાઈનનું તે જગ્યા છે. ત્યાં કાંચ તથા વજા-ટની મિલો હાલના કેલ્પીય આરાની મિલો પણ ત્યાં આવેલી છે. અંદરા, હાથોઈનું દોરકામ તથા કોનેની રિપી બાન જેવાં કળામય ઉદ્યોગો આદે તે ખુબ પ્રખ્યાત છે.

કોનપુર—દેશના અંદરના ભાગના વેપાર માટે કોનપુર ખુબ અગત્યનું સ્થળ છે. વતી તે અગત્યનું રેલે જગ્યા પણ છે. મુંબઈથી ૮૭૦ માઈલ અને કલકત્તાથી ૧૩૦ માઈલ દૂર હોવાને

આ બંને બંદરોએ અચિરકાલી આનંદાકાંડ, લોખંડી સામાન તથા યંત્રોની વહેંચણી માટે સમવકલા લયુઈ સ્થાન બોજવે છે. કાનપુરના કારખાનામાં ચામડાનો માલ, ગરમ અને સુતરાઈ માલ તથા તંદુરો, મોઢા પ્રભાલમાં વેચાર થાય છે. તે હિંદના આંતરજાગમાં આવેલ કારખાનાનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

અમદાવાદ—મુંબઈ હાલમાં અતિ ઉપયોગી ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર છે. ત્યાં સુતરાઈ કાપડની ૬૬ મિલો છે. હિંદમાં સુતરાઈ કાપડ બનાવવાનું બીજું સૌથી મોટું કેન્દ્ર છે.

અમૃતસર—પંજાબનું તે મુખ્ય વેપારી શહેર છે. ત્યાં ચામડાનું કામકામ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. સેતારા અને શાળના ઉદ્યોગો માટે તે પ્રખ્યાત છે.

આસનસોલ—તે અગત્યનું રેલ્વે જંકશન છે. હિંદના કોલસાના ઉદ્યોગ માટેના મુખ્ય કેન્દ્ર પૈકીનું એક છે.

આગ્રા—સેતારાની બનાવટ, ભરતકામ તથા પથ્થરના કામ માટે પ્રખ્યાત છે.

બેંગ્લોર—મુખ્યત્વે સેતારાઓ, સુતરાઈ અને ગરમ માલ તથા ચામડાની વ્યવહાર માટે આ રજા પ્રખ્યાત છે.

લાહોર—પ્રાંતની બેતીવાડીના ઉત્પન્નના વેપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

નાગપુર—નાગપુરમાં રેના છત્ર, વણાટની મિલો, કારખાનાઓ તથા મેંચીનીની ખાણો છે. સંતરા માટે આ શહેર પ્રખ્યાત છે.

બનારસ—કલકત્તાથી ૪૦૦ માઇલ પર વાયબ્ય મુજામાં આવેલું આ શહેર છે. હિંદુઓનું મુખ્ય યાત્રાસ્થાન છે. રેશમી વણાટમાં, લાખની બંગડીઓ, હાથીદાંતની વાતઓ તથા પિત્તના સામાન માટે પ્રખ્યાત છે.

સિયાલકોટ—બ્રિટિશ્વિક શહેર છે. રમતગમતનાં સાધનો અદિ સારા બને છે.

મીરઝાપુર—પિત્તળના અને સેતારાના ઉદ્યોગ માટે આ શહેર પ્રખ્યાત છે.

મદુરા—૩ વજુવાનું તથા રેશમનું આ મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

લક્ષ્કર—પથ્થરની ખાણો તથા પથ્થરના કોતરકામનું અગત્યનું કેન્દ્ર છે. બીડીઓ માટે પણ પ્રખ્યાત છે.

જમશેદપુર—આ શહેર જિહાર અને બંગાળના લોહાતથાકોલસાનું મોટું ઉદ્યોગ કેન્દ્ર છે. જમશેદપુર આયુ પાવાનું જ બનેલું શહેર છે. અને દક્ષિણ જિહારના જંગલોમાં આવેલું છે.

ઝેલુર—દક્ષિણ હિંદનું આ ઉદ્યાન શહેર છે. મુખ્યત્વે તેજ, હાથીદાંત અને મુખકાના કોતરકામ તથા અગરબત્તી માટે મુખ્ય પ્રખ્યાત છે.

અલ્હાબાદ—સંયુક્ત પ્રાંતોમાં આવેલ શહેર, પિત્તળના વાસણો માટે પ્રસિદ્ધ છે. ખાખણ ત્યાં સારું બને છે. મુસ્લીમ વિદ્યાપીઠનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

હુધિયાણા—પંજાબમાં આ શહેર આવેલું છે.

મંછેરાક, મોલ—વગેરે માટે પ્રસિદ્ધ છે.

મોરારાબાદ—પિત્તળનાં વાસણો માટે પ્રખ્યાત છે.

શ્રીનગર—ભરતકામ તથા લાકડાના કોતરકામ માટે પ્રખ્યાત છે. હિંદનું મોટામાં મોટું રેશમનું કારખાનું ત્યાં છે.

હાકા—હાથવણાટ, રાંખલાની બંગડીઓ, તથા સોના રૂપાના નકશીદાર કામ માટે પ્રખ્યાત છે.

બયપુર—રજપુતાનાનું આ મુખ્ય વેપારી કેન્દ્ર છે. પિત્તળના સામાન તથા કળામય માટીનું કામ અહીં સારું બને છે.

બજલપુર—અધ્ધપ્રાંતનું આ પ્રસિદ્ધ ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર છે. સિમેન્ટ, માટીનાં વાસણો તથા મુના માટે પ્રખ્યાત છે. ત્યાં બંદરનું મોટું કારખાનું છે.

ઉપર મુજબ વેપારનાં મુખ્ય કેન્દ્રો છે. એમાં વેપારની વિશિષ્ટતાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) પરદેશ સધિને હિંદને વેપાર મુખ્યત્વે દરિયાઈ રસ્તે છે.
- (૨) આ, ક, શણ, ચામડા અને ચોખા આ પંથ વચ્ચેનો જ રેશના વેપારના રાધાંધી વગેરે લાગતા ઉગી રહે છે.
- (૩) આધાત અને નિકાસમાં રેના હિંદનો મોટો છે.
- (૪) આધાતના ૭૫ ટકા માલ પાકો જ હોય છે.
- (૫) અન્ય આધાત એલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી જ વાય છે.
- (૬) હિંદની નિકાસ આધાત કરતાં વધારે છે.

વેપારી સંસ્થાઓ : હિંદમાં વેપારના ઉત્તેજન માટે ભૂદી ભૂદી વેપારી સંસ્થાઓ મોટા શહેરોમાં સ્થપાઈ છે. ઉદ્યોગપતિઓ, શાહસોભાનરો અને વેપારીઓના પ્રતિનિધિઓ પાનપોલાનાં હિંદો વચ્ચેના માટે પરસ્પર એકન થઈ છે. વેપારી સંસ્થાઓ સ્થપે છે. તેને વેપારી એજન્સી કહે છે. હિંદમાં એ વેપારી એજન્સી સચિ પ્રતિય અને મધ્યમ સરકારને સહકાર રહે છે. આ એજન્સી કામ વેપારને ઉદ્યોગોના પિકાસનું છે. તેઓ સરકારને વહાણવટ, રેશનાઓ, તાર રેલિવેશ, આર્થિક નીતિ, સરસી, ચલણ, જંકશનનીતિ, અને માર્ગો સંબંધી વારંવાર મુશ્કેલી કરે છે. આ વેપારી સંસ્થાઓમાંથી ભૂદી સંસ્થાઓને ધારાસભા, મ્યુનિસિપાલિટી, પોર્ટટ્રસ્ટ અને બીજા અધેરખાતાઓમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનો હક્ક સરકારે આપ્યો છે.

એસોસીએટેડ એજન્સી એન્ડ કોમર્સ—યુરોપિયન લાગવચ નીચે આવતી એજન્સી એન્ડ કોમર્સ હિંદમાં યુરોપિયન વેપારી લાભોના વિકાસ માટે સ્થાપવામાં આવી હતી. આ એજન્સીએ એકત્ર મળી પાતાને સર્વે એજન્સીનું સંયુક્ત મંડળ 'એસોસીએટેડ એજન્સી એન્ડ કોમર્સ' સ્થાપ્યું છે. એમાં પંદર યુરોપિયન એજન્સી સભ્ય બની છે. ૧૯૦૫માં એની પ્રથમ પરિષદ કલકત્તામાં બની હતી પરંતુ આ એજન્સી ૧૯૦૨માં ઇન્ડિયન કંપની એકંદરના રજના કામના મુજબ રજપર કરવામાં આવી છે. ત્યારથી દર વર્ષે એની પરિષદ હિંદના મોટા શહેરોમાં મળી હતી. પણ ૧૯૩૦થી કંપનના ખાતે જ એની ભેટકા મળે છે ત્યાં પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ, સેક્રેટરી અને વ્યવસ્થાપક કમિટી નીમાય છે. આ ચારિક બેઠકામાં વાયસરોય, બંગાળના ગવર્નર અને મધ્ય અને પ્રાંતિય સરકાર ના મોટા અધિકારીઓ પણ હાજરી આપે છે એના કારણેના સમાધાનમાં ત્યાં અધિકારીઓ લાગણો આપે છે. વાયસરોય પણ ત્યાં પ્રવચન કરે છે. અધ્યક્ષ ધારાસભામાં એના એક સભ્ય મુકાય છે આ સંસ્થા આખા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સંયુક્ત યુરોપિયન વેપારી મંડળોની સભ્ય છે.

સીલ એન્ડ સીલ મીલ એસોસિએશન

સીલ મરચન્ટસ એસોસિએશન

સેલ્ફીય એસોસિએશન

સેલ્ફી માર્કેટ કમીટી

કરંચી

ગની મરચન્ટસ એસોસિએશન

ઈન્ડિયન મરચન્ટસ એસોસિએશન

કરાચી કોથ મરચન્ટસ એસોસિએશન

કરાચી કોલન એસોસિએશન

કરાચી હાલ્વાઈ એન્ડ હેટેલ એસોસિએશન

સીન્ય બે કંસ એસોસિએશન

મદ્રાસ

એમ્પ્લોયર્સ ટ્રેડરેશન ઓફ સાઉથ ઇન્ડિયા એસોસિએશન

ગ્રાઉન્ડન્ટ મરચન્ટસ એસોસિએશન

મદ્રાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એસોસિએશન

મદ્રાસ ટ્રેડર્સ એસોસિએશન

પીસગ્રુવ મરચ ટસ એસોસિએશન

શર્પસ એન્ડ પ્રેશન મરચન્ટસ એસોસિએશન

સાઉથ ઇન્ડિયા રબીન એન્ડ હાઇલ મરચન્ટસ એસોસિએશન

અમદાવાદ

અમદાવાદ કોલન એક્સચેન્જ એસોસિએશન

અમદાવાદ રોર એન્ડ રોક ક્રોકર્સ એસોસિએશન

કોલન ક્રોકર્સ એસોસિએશન

ગુજરાત રોર એન્ડ રોક એક્સચેન્જ એસોસિએશન

મરકતી કોથ માર્કેટ એસોસિએશન

મીલ એન્ડ ઇન રોસ "

પાંચકુલા કોથ મરચન્ટસ "

ચાર્જ મરચન્ટસ એસોસિએશન

પરચુરણ ધીશ અસ્થાઓ

અખિલહિંદ કમીનર્સ "

અખિલહિંદ ગ્રામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એસોસિએશન

બે ગ્રેડ ટ્રેડર્સ એસોસિએશન

બાહાર એસોસિએશન મીલ એસોસિએશન

સેન્ટ્રલ પ્રોપર્ટીઝ એન્ડ ડેર માઇનીંગ એસોસિએશન

કોથ કમીનર્સ એન્ડ એસોસિએશન

કાચીન નેલી મરચન્ટસ એસોસિએશન

ડેબેન્ટર ટ્રેડર્સ એસોસિએશન

દિલ્હી હિંદુસ્તાની મરકેટાઇલ એસોસિએશન

દિલ્હી મીપ બોનર્સ એસોસિએશન

ડાયર્સ, પ્રીન્ટર્સ, બ્લીચર્સ એન્ડ શીનીસ એસોસિએશન

એમ્પ્લોયર્સ એસોસિએશન ઓફ નોર્થન ઇન્ડિયા

ફરી પુર ડીસ્ટ્રીક્ટ મરચન્ટસ એસોસિએશન

કુટ ગ્રોઅર્સ પ્રાપરીટી સોસાયટી લી

ગ્વાલીયર ટ્રેડર્સ એસોસિએશન

ઈન્ડિયન કોલોની બોનર્સ એસોસિએશન

ઈન્ડિયન ઇન્વેસ્ટમેન્ટ એન્ડ "

ઈન્ડિયન એપરટીઝ સેન્ટ્રલ "

ઈન્ડિયન ટોબેકો એસોસિએશન

ઇન્દોર મીન બોનર્સ "

ભાવનગર સુગર મરચન્ટસ "

ભાવનગર પીલ ગ્રુવસ "

ભાવનગર કોથ મરચન્ટસ એસોસિએશન

ખાનદેશ ડેર એન્ડ બરહાનપુર મીન બોનર્સ એસોસિએશન

કચીયાના કમીની ડિલ્હી

મલગાર બોટ બોનર્સ એસોસિએશન

મરચન્ટસ એસોસિએશન ન્યુસિ હુર

મુર્શિદાબાદ સી ક એસોસિએશન

માઈસોર ઇન્ડિયન એસોસિએશન

માઈસોર સીલ એસોસિએશન

પેશાવર પ્રાપરીટી સેલ સોસાયટી

પીસ ગ્રુવ મરચન્ટસ એસોસિએશન રિલ્લી

પાલ્લ ટ્રેડર્સ એસોસિએશન સીમ્બા

સોલાપુર કાપક ન્યાપાર સપ સોલાપુર

સોલાપુર મરચન્ટસ એમ્પ્લોયર્સ સોલાપુર

સાઉથ ઇન્ડિયા સીલ એક્સચેન્જ એસોસિએશન

સર્વેન ઇન્ડિયા મીલ બોનર્સ એસોસિએશન

સર્વેન ઇન્ડિયા ટેક્સટાઇલ એસોસિએશન

ટાન્કેર એન્ડ સાઉથ એસ્ટ્રેલિયા રાઇસ મીલ એસોસિએશન

ચાલ્કીકાર મીલ બોનર્સ એસોસિએશન

ટ્રેડ એસોસિએશન

ઉત્તર અગરવાલ મહાસભા

૧૨૬: (સંયોજન) શરદી એ સામાન્ય રોગ

છે. પર્વ ધણી વખતે એ અંજીર રોગને જન્મ આપનાર મૂળ રોગ છે. શરીરમાં હાથ વખતે કંઈ ખરાબી થઈ હોય તો સામાન્ય શરદી થઈ પછી બીજા રોગો ખાંસી, અવાજ બદલાય, ગાંઠો અંજીર મુગી જન્મ, ન્યુમોનિયા, ઇન્ફ્લુએન્સા, મરતકશુળ એ બધાં થાય છે. શરદીથી શરીરમાં કંઈ લાગે છે, અંજીર રહે છે. નાક ઉતારવાથી થાય છે. થોડો વાવ પલ્લ સાથે રહે છે. અનુભવખાંધાના ખાણસોને બે ત્રણ દિવસ શરદી રહી વગર ક્ષણે મરી જાય છે. પલ્લ નગમીની એ વેરલ છે. હાકલરો માને છે કે એક જાનનાં જન્મથી એનું કારણ છે. પર્વ શરદીના બાદ મુખ્ય કારણોમાં ખરેખરા થયા પછી તેના પર પવન લાગવો, ખમને વારંવાર સીંચવો, પૂર્ણ કપડાંના અભાવથી, શરીર કંઈ થઈ પછી ગરમ થયું હોય ત્યારે બીનાં કપડાં પહેર્યાં હોય તો, હવામાં પરિવર્તન વગેરે થઈ કારણો છે એમાં નાકમાંથી પાણી વહે છે આંખો બગે છે, સહેજાન કંઈ પલ્લ થાય છે. દરેક હતાવળો મુખ્ય હતાવળ કુદરતના ધોરણે ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા બહુ સાદું અથવા હળવા ભોજનથી પલ્લ શરદી મરી જાય છે. ગરમ પાણીમાં થોડી રાઈ નાંખી મુગી વખતે થોડીવાર ધગ લોળી રાખવાથી શરદી મરી જાય છે. તે હિપર ગરમ કાંઈ ખીવાથી પલ્લ કાંધેલા થાય છે ગરમ પાણીમાં મીઠું નાંખી એના ટેંગામ કરવાથી પલ્લ આરામ થાય છે. શરદી હોય ત્યારે આરામ લેવો સારો છે. સવાના પહેલાં ક્ષવા જનારને શરદી જડી થતી નથી. તેમ દરરોજ કંઈ પાણીથી રનાન કરનારને શરદી વિરોધ બાળે થતી નથી. આવામ કરનાર પલ્લ શરદીથી બચી જાય છે. ખુફો હવામાં રહેવાની જેને ટેવ હોય તેને પલ્લ શરદી કનડતી નથી. ક્ષવાએ કર્યાં આ ઉપાયો વગરે અનુકુળ થશે.

શરખતો :

હાઠમનું શરખત—તાલ અને મીઠા હાઠમનાં હાણુ રોર ૨, પરિશ્રુત જળ રોર ૪, અને શુદ્ધ કરેલ ખાંડ રોર ૨.

હાઠમના રવરૂ કરેલાં હાણુ બરોર પાણીમાં મુજબ ધીમાં તાપે પકવવા, પછી હાણુને મસળાને તેમાં રસ પાણીમાં મેળવી રેવા પછી થોડુંક પાણી બળી જાય ત્યારે તેને માળી એક વાસણમાં લઈ લેવું. બીજા તરફ ખાંડનાં બરોર પાણીમાં શુદ્ધ ખાંડની આસણી કરવી. આસણી થયા પછી તેમાં હાઠમવાળું પાણી

મેળવડું પણ કરી તેને ગરમ કરવું. એવે તેને ઉતારી લઈ કંઈ કરી યીથાએમાં બરી લેવું. આ હાઠમનું શરખત મગજને તાકગી અર્થે જ અને વિચે તેમજ લોહીમાં નવું બળ પૂરે છે.

ગુલાબનું શરખત

—સુગંધિત ગુલાબનાં ફૂલ રરોર પ્રથમ શુદ્ધ પાણીમાં ગુલાબના ફૂલો હળવા તાપે પકવવા. અથવા ફૂલો સાવ ગરી જાય ત્યારે તેને માળી લેવું. (કરવા હાંન) પછી તૈયાર થયેલ એ પ્રવાહીમાં શુદ્ધ ખાંડ મેળવીને આસણી કરી લેવી. આસણીના વાર લેવાય એટલે ઉતારી કરવા જાય. જાય લઈ તેમાં ગંધકના અને તેલનાં દસ ટીપાં મેળવવા એટલે ગુલાબનું સરસ શરખત તૈયાર થશે. આ શરખત ઉનાવામાં ખસતક વેદના પિત્તરોગ વગેરેને સાંત કરી મનને ઉજાસમય બનાવે છે.

લિંબુનું શરખત

—લિંબુ નંગ ૫૦, શુદ્ધ ખાંડ રોર ૬, પરિશ્રુત જળ ૩ રોર, આ લિંબુનું શરખત નીચે આપેલ સંવરણના શરખત મુજબ જ બનાવવું.

સંવરણનું શરખત

—સારાં, મોડાં ખીંડાં નાગપુરી સંવરણ નંગ ૧૨, ખાંડ લીંબુ નંગ ૨, ખાંડી મીઠી નારંગી નંગ ૮, શુદ્ધ ખાંડ રોર ૮ તથા પરિશ્રુત જળ રોર ૪.

પ્રથમ સંવરણની, નારંગીની અને ખાંડ લિંબુની ઊલ ઉતારી રસ કાઢી લઈ તે માંડીના કે કાંચના વાસણમાં લઈ લેવો. પછી ખાંડની આસણી કરી લેવી, તૈયાર કરેલ આસણીમાં ફળોના રસ નાંખીને ધીમે તાપે ગરમ કરી લેવું એટલે સંવરણનું શરખત તૈયાર થશે. આ શરખત પાચનક્રિયાને ખૂબ ઉપરોગી મદદ કરે છે.

દ્રાક્ષનું શરખત

—દ્રાક્ષોના રસ રોર ૨, પરિશ્રુત જળ રોર, શુદ્ધ ખાંડ રોર.

પહેલાં પાણી સાથે ખાંડની આસણી કરી લેવી. પછી દ્રાક્ષના રસને માળીને તેની સાથે મેળવી રેવા. અને ધીમી આંખ પર તેના પાક તેવર કરવો. અથવા શરખતમાં કંઈક પલ્લ માંડવજી આવી જાય ત્યારે ઉતારી, માળી લઈને કરવા રેવું. આ શરખત લોહી-વર્ધક તેમજ જનવર્ધક થાય છે.

કેવડાનું શરખત

—કેવડાનાં ફૂલ ૨ રોર, શુદ્ધ ખાંડ ૬ રોર, પરિશ્રુત જળ ૧૨ રોર.

કેવડાનાં બરોર ફૂલોને પાણીમાં એક રાત મુગી રાખી સવારે તેમાં ઉકાળો કરવો. ૬ રોર પાણી ખાંડી રહે ત્યારે માળી લઈ તેમાં ખાંડ નાંખીને આસણી કરી લેવી. આસણી થયા પછી તેને

હારને શીશીએખા ભરી સેવુ કેવડાવુ શરણ મુગ ધીનર બને છે તે હમેશાં દુઃખો યુગ્મન કરે છે

શરીરનાં અંગોની સલાખ . શરીરની

સલાખ રાખવી એ પ્રત્યેક સ્ત્રી-પુરુષોની પ્રથમ ફરજ છે શરીર એ આપણા આત્માનું મંદિર છે એ જાણીને અસ્વચ્છ રાખીએ તો આપણે આત્મ દુષાય અને ટાપ કરે પરિણમે આપણે બચકર રોગોના ભોગ બની અધ્યક્ષે એટલે આપણા શરીરને આપણે જેમ વધારે સુદર, સ્વચ્છ અને સગળ બનાવીએ તેટલા જ આપણને વધારે કાયો છે દારીરમાવે સ્વચ્છ ધર્મમાધનમ્ શરીર એ જ ધર્મ આચરવાનું મુખ્ય સાધન છે સંસાર રૂપી સાગર તરવા માટે એ હોડી નેટલી સસકા, નેટલી સુદર હોય તેટલી આપણને વધારે મુગમતા પડશે શરીરને સલાખવા અને રક્ષણ કરવાને માટે પ્રાચિન યજ્ઞિ યુગિએ આરોગ્યના નિયમો બાંધ્યા છે હમણાના દૌકરોએ પણ આ શરીર રૂપી સાધનને સાચવવા માટે અનેક નિયમોના મોડાં મોડાં હમરો પુસ્તકો લખ્યા છે જોઈ ખાણસની આર્થિક રિધિવિ મુદર હોય છતાં તેની શરીર કાપતિ નબળી હોય તો તે ઉત્તમ આર્થિક રિધિવિ સા કામની જ એકે ખાણસ પોતે તફરતો હોય, હલે તે ધનવાન ન હોય છતાં તે બાલકના રેડી શકે છે, અને તે જ બધી ગુણી ખાણસ છે જે કુદરતના નેસર્ગિક નિયમો ધુન્ય વતે છે તેને રોગોના ઉપદ્રવથી ખીડાવુ પડતુ નથી કેટલાય ખાણસો પ્રતિને બચકરુ છવન ગાળીને પુદ્ગલરમાર્ગ પાલુ સાથે અને સ્વાસ્થ્ય મુદત છવન દની શકે છે આ નિયમો સ્ત્રી, પુરુષ, સપતિ આ સર્વે કરતાં સ્વાસ્થ્ય અને તફરતોની કિંમત કેટલાય ગણી વધારે છે તફરત ખાણસની સર્વે ઇન્દ્રિયો સચેત અને ભચત હોય છે એને પેકરના બીડો મુકવવાની જરૂર પડતી નથી શરીરમાં તફરતોને લઈને રક્ત, શીત, કામ કરવાની ક્રિયા રહે છે માટે શરીર સાચવવાના નિયમોને બચકરુ રહીને પોતાની નિયમયો રાખવી એકે અને આરોગ્ય સાચવવા આપણે આપણા પ્રત્યેક અંગોની પૂરતી સલાખ કાગજપૂર્વક રાખવી એકે

કંતશુદ્ધિ—હાત એ આપણા શરીર-નગરના મૂળ કારના કરવાને છે આ કરવાને આપણે નેટલા સ્વચ્છ અને મજબૂત રાખીએ તેટલા આપણે સરસ આરોગ્યશાળી બની શકીએ એને મજબૂત કરવા માટે આપણે પૂર્વજેએ પાવવડુ હાતણ પસંદ કયું છે બાવળતુ દાખા એ માટે પસંદ કરણુ છે જે બાવળમાં ગુદ બને છે અને એનો અસર છે દાખામાં આવે છે આને કીમે આપણા કિતા મજબૂત બને છે વળી એમાં કિતા સ્વચ્છ બનાવવાને પણ ગુણ છે આમ દાખા એ ખરેખર દાખ સ્વચ્છ અને મજબૂત બનાવવા માટે ઉત્તમ સાધન છે

કેટલકે દાખને બાંહે ક્રાસ વાપરે છે પરંતુ ક્રાસમાં એકે મોગી વાકીકે છે પરમેનેટ એકે પોડાશથી બરાબર સાઈ કર વામાં ન આવે તો એમાં જ વધારે મોટો ભય રહે છે દાખા કરોળ બ.લવાનું હોવાથી એમાં જ વધારે પડવાને ભય નથી કાણુ બાર આંગળી સોગ આંગળ લાણુ એકેએ તે વડન સપ્ત અને ગાંઠા વિનાનું હોણુ એકેએ હાત સ્વચ્છ રાખવાને ઉપદેશ કંઈ મુરોવિયન વિનાને કાઈ કરેલ નથી આપણમાં તો તે દૈનિક પ્રાત કાળની ચાલવિ કિયા છે આજે દાખ પડાવ વાને એપ ખમમાં દેવાયો છે, તે શીય નથી બગર જરે દાખ

પાકવામા મોઢું નુકસાન રહેણુ છે દાખ સાઈ કરવા માટે ૯૫ મ જોનાની જરૂર પડે તો એના નમૂના નીચે આપ્યા છે એ પ્રમાણે વસ્ત્રો વડે બેર જ બનાવી લેણુ

(૧) કુલાલેડી ફટકી તો ૫૦, બોરસલીની હાણતુ સુઈ તો ૩૦, પાપડીઓ કાષો તો ૮૦, સિંધાલુલુ તો ૧૦, કંડુર તો ૩, બારીકે ખાડીને આળી શીશીએ બરથી તે દાખ સાઈ કરી દાવના રોગો મટાડે છે

(૨) શુદ્ધ ચાક ૬૦ લાગ, સાણુના પાવડર ૨૦ લાગ, પીપર મેન્ના કુચ ૧ લાગ, સેકરીન ૧ લાગ, બધાને મેળવીને કુદી શીશીએ ભરી લેવી કુલાલો રમ આપણે હોય તો જરૂર લાલ કારમાઈન મેળવવા મુગ ધી કરવી હોય તો રોડ છરેનિયમ મેળવણુ આ પાઉકર ગળવડો હોઈ દાવને સાઈ રાખે છે

(૩) શુદ્ધ ચાક તો ૧૫, સાણુને બારીકે પાઉકર તો ૫, પીપરમેન્ના કુલ તો ૨, અને સાઈ મધ પ્રમાણસર. તેમાં પ્રથમ પીપરમેન્ના કુડોને ખવર્ત મેળવી ૬૫ પછી ચાક અને સાણુ મેળવી દેવો એટલે ૬૫મ જન દીનુ થશે આમાં જોઈ પછે મુગ મ મેળવી રાકાય

(૪) વજન ૮૦, અકલકરો, કનેરતા મૂળની હાસ, ગુલાનર, નાગરમેષ, કુલાલે ફટકી, ગુલાનના કુડો અને જટામાંસી આ બધી વસ્ત્રો સરખા લાને લઈ ખાડી ચાળી, શીશીએ ભરી દેવી આથી કિતા મજબૂત પાય છે અને હાલના હોય તો અધ પાય છે

(૫) બાવળના કોલસા, ચાઈના ખાડી બને ૨૦-૨૦ લાગ, સ્વચ્છ કરેલી ખાડી ખાડી અથવા ચાક ૧૦ લાગ, લીમકાના ચાક પાન ૧૦ લાગ, કંડુર ૩ લાગ, પિપરમેન્ડ ૬ લાગ, રોડ ખરી બોઈડ ૧ લાગ, પીમેનેટીન કંડર જરૂર પડતો ૨ મ સિવામ બધી વસ્ત્રો અલગ અલગ બારીકે પોસેલી લઈ મેળ વીને પ્રમાણસર ૨ મ મેળવી દેવો આ પાઉકર જટનારાકે છે દાવને સ્વચ્છ રાખે છે

(૬) કુલાલેડી ફટકી તો ૫૦, બોરસલીની હાણતુ સુઈ તો ૩૦, પાપડીઓ કાષો તો ૮૦ સિંધાલુલુ તો ૧૦, કંડુર તો ૩ બારીકે ખાડીને આળી શીશીએ બરથી તે દાખ સાઈ કરી દાવના રોગો મટાડે છે

(૭) બોરસલીની હાલ તો ૩૬, ચાક તો ૩૨, સાઈ કાષો તો ૨૦, અકલુ સોપાથી તો ૧૦, લવીગ તો ૮, નયરુળ હાલ તો ૮, પાવણુએ તો ૫ સોનાપેર તો ૫, વાવડીગ તો ૪, વળ તો ૪, છર, તો ૪, મજાડ તો ૪, વાયાડુગ તો ૪, કુલાલેડી ફટકી તો ૪, પીપળની લાખ તો ૨, ચૂક તો ૨, ખરી તો ૨, પાવળ તો ૨, કંક તો ૧, કુલીન તો ૧ સચ્ચ કીલુ તો ૫, સાણુના તો ૨, કંડુર તો ૨૧, ગુલાલુ અતર તો ૦૧.

પ્રથમની ૨૪ ચીજોને સ્વચ્છ કરી ખાડી લઈ ચાળી, તેમાં ગુલાનના અતરને મેળવી બાટલીએ ભરી લેવી આ ઉત્તમ-જન ગુલાકરી છે શ્રીમતોને માટે ખાસ ઉપયોગી છે જોઈપણ વિરોધી દુષ પેરક કરતાં વધારે ઉત્તમ છે

આ સિવાય જેમને પાશ્વત્વ હજારો પેરો નોંધવે તેમને માટે નીચે મુજબ દત્તમળો છે

મગ્ગાઈ દંતમંજન

આવમ સમ્પ્રે ૧૦

સોડા સમ્પ્રે ૧૦

ડીસ્ટીલ્ડ આસ ૨૫

દંત-મંજન

મેનેથીઆ કાળું આસ ૧૫

મેન્થોલ યેન ૧૦

ફેક્ટીશીફ સ્પીરીટ ૩૦ મીનીમમ

લાલ ૨૫ ૩૦ મીનીમમ

બ્રાઇન રોઝ હરેનીયમ ૮ મીનીમમ

બ્રાઇલ આર્ક બરો મોટ ૭ મીનીમમ

દાંતે ધન્યવાની મસી

પીપાના મૂળ તો ૬, વાલકપુર તો ૪,

દાંતાયથી તો ૬ સોનાગેર તો ૬

રૂમિ મસાદી તો ૧૨ માયા તો ૮

તમામ ચીને ખાંડીને વજમાન કરે

દૂધ પાવડર

મેનેથીઆ કાળું આસ ૧૫ બે જ આર્ક હરેનીયમ ૮ મી. ડી.
મેન્થોલ યેન ૧૦, બ્રાઇલ આર્ક બરો મોટ ૭ મીની
ફેક્ટીશીફ સ્પીરીટ મીની ૩૦, લાલ ૨૫ ૩૦ મીની

પ્રથમ મેનેથીઆ કાળું હાવની મસાદીને બૂકો કરવો
૫.૧ ર મર્મો તેમજ પાણી નાખવું. એ પછી બંને હાથની હથેલી
ર મગાની કરી મેનેથીઆમાં મેળવી દેવો એટલે મુઠ્ઠો કુલગુલાની
૨૫ થયો ૧. સ્પીરીટની અદર મેન્થોલ મેળવીને તેમાં ફેા
મિશ્ર કરી નાખવું છેવટે મુઠ્ઠોનાદાર તેલ નાખી મસાદીને કપડ
પાલ કરવે.

‘દૂધ ટ્રોપ્સ’

કપુરનું તેલ આસ ૮, ડીન્ધર આર્ક ક્રેડન આસ ૮,

સાફુરીક ધર આસ ૮ લગી મર્નું તેલ આસ ૧

બાદને મોટી બાઈલીમાં ભરીને મૂળ હલાવી તે મેળવણીને
૨૪ કલાક રહેવા દેવી ૬ બના દાંત ઉપર કપાસનું પુમકું પમાડી
મુકું પીઠા શાંત થયો

‘દંત મંજન’

મેસીપીટકે ચોક રતલ ૭

મેનેરોઆ કામેનિટ (લીન્ડ) રતલ ૦૫

કવીનાઇન સલ્ફેટ ટ્રામ ૦૫

સેકેરાઇન આસ ૦૫,

ક્રીમ આર્ક ટાટર આસ ૪

સોપ (સાઇ) પાઉચ આસ ૬

કેમેરેટેક ચોક આસ ૧૫

કલન આર્કાઇ ૫ ૧

આર્કાઇ અબર ટ્રામ ૨

એડુલ્સ રોઝ ટ્રામ ૬

૧ ૧ થી ૧ ૭ મુખીની વસ્ત્રો બરાબર મેળવી દેવી
ત્યાર પછીની ત્રણ વસ્ત્રો નાંખનાં ૫૦ મુખ ચોળીને મેળવી લેવી

દંત મંજન નં ૨

મેસીપીટકે ચોક રતલ ૭

૮ કણપાર રતલ ૧

સફેદ ગુલાબની મુગમી ૫૨૨ નેટલી લેવી

ચોક તથા ૮ કણપારનો ઝીંકો પાઉચર કરી બારીક ચાની
પછી મુગનો મિશ્રણ મેળવી ફેા દાંતના રોગો નાશ પામશે

દાંતની પીડાનાશક દવા

કપુર આસ ૮,

લોડેનમ આસ ૮

સ ક્યુરીક ધર આસ ૮,

લગમનું તેલ ૫ ૧

એમોનીઆ ૫ ૮,

ડીન્ધર આર્ક ૫૦ એસ ૧

બાદને મેળવી બાટલી ભરી આ વસ્ત્રોના પ્રયોગોને થર
ગમ્ય બનાવી સારા પેશાન કરીને બનરમાં લેવી સકાય છે
આથી બેકારીના નાશ માટે એના ઉપયોગ કરી સકાય તેમ છે
બનરમાં સ્વચ્છ, સારા દેખાવની રૂબાણી રીને પેક કરેલી ચીને
તરત ખપે છે

છલ પસુ દરેક નાલુની ચીરીની અવધા છલીથી સાફ
કરવી નોંધવે જગના પસુ મુગ કરવા નોંધવે થલો ય ઉતાવ
બર્મો પુરા જગના કરવા નથી તેથી તેના હાન બહારી બગડી
બા છે તે સિવાય જગના કરવી વ મને હાથે થાઇને આગળથી
હાવના પેકા ઉપર ધીમી ધીમી ચાવીસ એક બે મિનિટ કરવી નોંધવે
આથી દંતના પેકાં મજબુત થાય છે રોડકાં જેવી સખત ચીને
દાંતની કસરત માટે હાથથી ચાવીસ નોંધવે હાલોને પસુ કામ
અને કસરત નોંધવે છે જે પોતાના દાંતની સબળ લે છે તેના
દાંતો બિનદુષ્ટ બનકતા નથી

નેત્રોની સંભાળ—જેમ દાંતોની સંભાળ દરેક

મુગક મુવતીએ લેવી નોંધવે તેમ નેત્રોની સંભાળ પસુ લેવાની
જરૂર છે આજ કાલ ચક્ષુ પટેરવાનું પ્રમાણ આપણામાં દૈનિકે
બહેકે આગળ વધતુ નય છે આમાં કેટલાક ચક્ષુમાં કારણ કર
નાર વિના કારણે જ માત્ર ફેસન ખાતરના પહેરે છે આ રીતે
ખાસ કરીને આપણા મુગક મુવતીએ દેવાયો છે અને વધારે
પ્રમાણમાં દેવાતો નય છે કેટલાક માને છે કે ચક્ષુમાં કારણ
કરવાથી મુગકમળની કાલિમાં વધારે થાય છે પરંતુ આ વાત
વડન ખેડી તે મુખની સાથે કાંતિ તે આરોગ્યથી અને સારી
સ્વાસ્થ્યથી જ વધે છે આપણી ઇન્દ્રિયોમાં નેત્ર એ એક અમૂલ્ય
રત્નસમાન છે આજ વિનાયો અથ કહેવાય જગત તેને માટે
અધિકારમય અને લગભગ વડામ્ પડું નય એ મસુરદિત
પરવશ બની રહે કયાંય એવાંથી એવું, જુડ, લખડ, વાચડ
એ બની સકતાં નથી માટે સૌએ આંખોની સલાખ સારી રીતે
અને કાળજીપૂર્વક રાખવી નોંધવે સામાન્ય રીતે હાડકે, બહેકાં
અને આખર્ખાં એ ત્રણ સારણે લાગે લઈ રાત્રે પાણીની માટ
લીમાં બી નવી અદર ૦૫ થોર પાણી રાખડ સનારના પકો
રમાં ભરીને આ નિશ્વનું પાણી આંખે છાટડ દરેક નિશ્વનું
પાણી છાંટનારની આંખે ગરમી ચડતી નથી નિશ્વનું પાણી
છાંટવામાં અમલક નડતી હોય તો સાફ પાણી પાચ મિનિટ
મુખી આંખે છાટડ આંખ લોહીને તેમાં ખાખરાનો અક,
આંખવા આંખી આંખ સ્વચ્છ રહે છે

આંખોની સંભાળ માટે કેટલીક સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. જેવી કે, અમળા, અનુભવ, લક્ષણ, વિશેષ પ્રમાણમાં ખાવાથી આંખ લાલ થઈ જાય છે. ત્યારે આંખમાં ગુલાબજળ આપવું. આંખમાં કસર કરવી પડે તો દૂર કરવો. જો આંખને રક્તો લાગે તો તેને આરામ આપી રોક કરવો. કસર પડેલી આંખને કદિ હાથથી ઘસતી નહિ એમ કરવાથી આંખ વધારે લાલ પડે. પાંદડે આંખમાં કસર પડતું હોયતેથી ભૂંડી આંખ ચોળવાથી બીજા આંખમાં પાણી નીકળી કસર નીકળી જશે. એની આંખ ઊંડી હોય તેના પાંદડાને અથવા રૂમડાને આંખે લગાડવાથી આપણી આંખમાં ચેપ લાગે છે. આંખો ઉપર ખતીનું તેજ પડે તેથી રોતે કદી વાંચવું નહિ. પાંદડે ચોપડીના પાના ઉપર ખતીનું તેજ પડે તેમ વાંચવું આંખો રાત્રીના સમયે બહુ વાંચવાથી થાકી જાય છે. જાંબી ખતીના તેજ પાસે પડે આંખોને જેથી વાંચવું નહિ થાય. વાંચને વાંચવું એ પણ આંખો માટે દુશ્સાનકર્તા છે.

આંખો માટે કેટલીક કસરો પડે છે. (૧) કાચી તરફ આંખોના ડોળાં ફેરી ઘોડા વખત બેસવું. પછી આંખો વાંચે એટલે એ પછી થાવું નીચે ક્યાં નિર્ધાર આંખ નીચે અને ઉપર કરવી. આમ કરે ખાર વખત કરી આંખોને લાંબી તરફ ડોળે મોળ ફેરવવી પછી આંખો તરફ જેવી જ રીતે કરવું પછી તરફ થાક લાગે ત્યારે બંધ કરવું. આંખો યુગ્મ જેવેથી બંધ કરવી પછી જાડી યોલો કેવી એમ ૧૦ વખત આંખમાં કરવી.

આ સિવાય કોઈપણ રજુલ વસ્તુ ઉપર પાંચ મિનિટ આંખ ફેરવવી. બીજે દિવસે વધારે સૂઈને વસ્તુ ઉપર પાંચ મિનિટ આંખ ફેરવવી એમ શરીરની ઊંચી નીચી વસ્તુ તેનાં ઉપરે ઊંચા બિંદુ ઉપર નજર ફેરવવી, એ સાથે સમય પણ વધવાવા જવું. ઉપરે ના કલાક એક કદિથી બેસવું આને આપણા યોગસાક્ષરમાં આંખોને ચાલક કરવાની ક્રિયા કહે છે. ઉપરનાં ઊંચી વસ્તુ ઉપર આંખો સમય ભેદે આંખોને થાક ન લાગે ત્યાં મુખી આંખ ફેરવવી તેથી પણ આંખો મુખ્ય છે. આ સિવાય બીજા પણ ઉપદેશો રહેતા અભ્યાસવી.

આંખોની રક્તપટ્ટા અથવા નીચે મુજબ નેત્રોજનો બનાવવા પાંદડે આંખ નીચે વસ્તુ પાસે ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે એમાંથી એકે જાણજ એક તપાસીને અને ઊંચી બતાવી દેવી. એકાદી દૂર કાચા માટે પણ આંખો ઉપયોગ લઈ શકાય છે.

નેત્રામૃત

નીચે મોઝાણક દેવા ૧૧ એટલી એસીક તે. ૧,
ભાસ તેવા ૧,

બધાને બાઈક કુટીને ટીંટી બાવી. આથી ખીલ, રવાલ અને મોઢાં મારી દૂર થાય છે.

નેત્રરક્તક મુરમેલ

મહેલાના ઘીલ તે.	૪
મનડીલ તે.	૨
પદ કીરેક મુખો તે.	૧૦
કુલેલી રક્તો તે.	૨
સીંખ ભામ તે.	૩
મુરખા તે.	૧

આ સર્વ વસ્તુને બારિક કુટી કર્યાં વડે ચાણી લેવું, પછી આઠ તેલા મોરકુણુ લઈ ચાર રોર પાણીમાં ભોળાવવું. ઉપવા મિશ્રણને આ સાથે ધીમે ધીમે કુટવું. મોરકુણુ પાણી ખસાય થાય એટલે ચાર રોર ગુલાબજળમાં મુરમેલ મુકવો. આ ક્રિયા કરવા ૨૦-૨૨ દિવસો લાગે છે. આ મુરમાથી આંખોનું તેજ વધે છે.

ઉપર મુજબ ઉપાયો લેવાથી આંખોની સંભાળ બરાબર રાખી શકાય.

નાકની સંભાળ—આંખ અને હાંતની માફક નાકની સંભાળ રાખવી પણ ખૂબ જરૂરી છે. નાક એ આપણા બંને ફેફસાનાં દારપાણવું કામ કરે છે. નાક એ શરીર થઈતી શોભા તેમજ ઉપયોગ માટે મહત્વનું કામ બનાવે છે. હવા આપણને મને તેટલી ચોક્કસ લાગતી હોય વાંદળ ખરી રીતે એ ચોક્કસી હોતી નથી; તેમાં કેટલોય કચરો રહેતો હોય છે. નાકની અંદર ઝીણી ઝીણી ફાંચડી હોય છે. તેમાં આ કચરો ચોટી જાય છે અને આમ સ્વચ્છ થાને ટવા ફેફસામાં જાય છે. મગજ અને વાંકને નેકનારી પોલી નળી વાંદળ કચરો બહાર નીકળી જાય છે.

કપાળમાં મોટા લાગવી, વાણુ, અતિ ભાવણુ, અતિ નિકા, અતિ ભગણુ જલકીક, ખરાજ પાણી પીકું વિગેરેની નાક ઉપર અસર થાય છે. આ સિવાય મુઠ્ઠાના ફેફસાને લઈને, માથું દુખવાથી, ભગણુ કરવાથી, દિવસે ઉપવાથી, દાઢ લામવાથી, કાંકળથી, નાકમાં સજેખમ થાય છે. નાકમાંથી હોઢી પડે તો કંઈ પાણીમાં કપકું બંધીથી લાળવા ઉપર મૂકવું. ટોમિંગા-પોશમાં ધીકીક નાકની રવા ખૂબ ઉપયોગી છે. રક્તના પુલોને રક્ત અથવા આંખની મોરલીને, કુંમળીને રક્ત નાકમાં નાખવાથી હોઢી નીકળતું બંધ થાય છે. નાકમાં ક્યારેક કંઈ ભગીને ભડાં ઢાઢં મોરે તો આંખો વડે તે ન કાઢતાં તેલ લગાડવાથી પોવાની મેરે તે નીકળી જાય છે.

નાકની સંભાળ—નાકની સંભાળ રાખવી પણ ખૂબ ઉપયોગી છે. એનું થઈ કામ પણ બહુ જ બારીક હોય છે. કાનમાં કચરો ભરાય છે તે કદી પણ સળી અથવા આંગળી વડે કાઢવા નહિ. કાનની સંભાળ બરાબર ન લેવાય તો બેદરશણુ આવી છે. કાનમાંથી કચરો કાઢવા હોય તો સરસીનું તેલ ગરમ કરી તેનાં પોશં ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી કાન સાફ થઈ જશે. કાનમાં રોજ તેલ નાખવું સાઈ છે. કાનના કુખાળા ઉપર, આકાશનાં પાંદડાં પંકડાં ઉપર પી ચોપડી, રવડા પર રોજ તેને રમ કાનમાં નાખવેલ. અથવા સમુદ્રીયની વમાગાળ ભૂંડી કાનમાં નખીને ઉપર ઘીલના રસનું ટીપું નાખવું. વગેરે ઉપાયોથી ન અરે તો ડોક્ટરને જતાવવું.

ગળાની સંભાળ—મીઠા પોતાના તબાવી સંભાળ રાખવી એકાદ. જુદું જ એકાદ પોતપોતી, ટાંચે સાંઠે વિશેષ નાચવી, ખાણ, ખાણ, ઘીના પાણીના ઢા ઉપરનાં સેવવવી, જુદું ઉપરને ખાણથી, તબાવ રીતો વાચ છે તબાવે કાઢેલા મુલ આવી છે. થઈ વખત ગરમ પાણી ખાવાથી ગળું ખલે છે. એ સમયે ખીલાના રાજ્ય ઉપયોગી છે. અથવા મગમાં એસ-શાંદ પગુ લગાડે છે. એ ગળું રિતસમાં ન અરે તો ડોક્ટરને જતાવવું. ગળામાં ટીપાં થઈ હોય તો કુપમાં આપવી એ કામ, થાકું કેસ, એ થઈ કાઢવા થઈ રાત્રે પી જવું.

પગની સંભાળ—શરીરનું દરેક અંગ સંભાળ માગે છે. આપણે પગની સંભાળ રાખવાની પણ ખૂબ જરૂર છે. શિયાળામાં પગ ફાટે છે. આથી ખૂબ દુઃખાવે થાય છે. શિયાળામાં પગના રક્તણ માટે મોખા પહેરવાં જોઈએ. વધારે સમય પાણીમાં ઉપાડે પગે ફરવાથી શરીર થાય છે. અને ક્યારેક એમાંથી સંપિવા જેવા રોગ પણ થાય છે. દરરોજ ઝોળામાં ઝોળી બે માઈલ કે તેથી વધારે ચાલીને પગોને કસતર આપવી જોઈએ. પગ ફાટે તેને એના ઉપર દરરોજ ગ્લીસરાઈન, ક્રીમમટું તેલ અથવા બી લવાડવાં જોઈએ. ધણી વખત ઉપાડે પગે ચાલવાથી કાંટા અથવા કાચ વગીરી ભય છે. આમ થાય તો કાંટા અથવા કાચને બરાબર કાઢી નાંખીને ઉપર અપાણું ફરેલ લીંછુ રાખી, પાંદે બાંધી દેવાથી એને ફાટતાં વાર લાગતી નથી.

નખની સંભાળ—હાથ પગનાં આંગળાનાં રક્તણ માટે પરમાત્માએ નખ આપ્યા છે. આ નખ જહુ વધી જવાથી પોતાનાં અંગોને નખમ કરે છે. અથવા પોતાના આત્મીયને લાગે છે. નખના નખમો વૈદકિય દૃષ્ટિએ જોવી છે. વધેય નખ નિયમિત રીતે કોઈ અણીવાળા શસ્ત્રથી અથવા નખ કાપવાના થંત્રથી કાપી નાખવા. નખ મોઢામાં નાખીને કાઢવાથી તેમાં ફાગવેલો મેલ પેટમાં જવાને પ્રુભ લય છે. આ સિવાય દંતથી કાઢવા નખ આઠા અથવા રહે છે. નખો વધવાથી તેમાં મેલ લગાય છે. આથી નખ નિયમસર કાપી નાંખવા જોઈએ, તેમ વારંવાર હાથ ધોઈને નખ પણ ધોવા જોઈએ.

આમકીની સંભાળ—શરીરને નિરોગી રાખવા માટે સારી રચ્ચ હવા, રચ્ચ પાણી અને પ્રુષ્ટિકારક ખોરાક તેમજ આહાર વિહારની નિયમિતતા, કસતર વગેરેની જરૂર છે. તેટલી જ જરૂર ચામડી ચોક્કાથી રાખવાની છે શરીરના રક્તણ માટે ચામડી જની છે એમાંથી નીકળતો પરસેવો બહાર નીકળી સૂકાઈ જાય છે. તેના ઉપર મેલ લમે છે. આ મેલથી ચામડીનાં બારીક છીદો પૂરાઈ જાય છે. આ છીદો યુવાના ન હોય તો શરીરની અંદરના કચરો બીજાં અવયવો દ્વારા બહાર નીકળે છે. પરંતુ તે અવયવો દેશમાં, ભૂતરાય વગેરેને વધારે કામ કરવું પડે છે. તેથી તેમને યાક લાગે છે ને રોગો પેદા થાય છે. તે સિવાય ચામડી ઉપર મેલના થોગે અનેક ચામડીનાં રોગો થાય છે. માટે આપણે દરરોજ નહાવું જોઈએ. ઉચ્ચ વર્ગના માણસ રવાન કર્યા વિના રહેતો જ નથી. હિંદમાં ગરમીને લીધે ચામડી વધારે પરસેવો પેદા કરે છે એટલે અહીં દરરોજ નહાવું જોઈએ. ચામડી ઉપર શિયાળામાં તેલ મલિસ કરી તેને કામગીરાં જોઈએ ચામડી સાફ ન રાખવાથી ખસ, દાદર, ખરજડું વગેરે રોગો થાય છે.

શરીરની રચના : આપણું શરીર એ એક કારખાનું છે અથવા એક એન્જીન છે. એમાં જગનિયતાએ અત્યંત સૂક્ષ્મતાએ ગોઠવ્યાં છે. એમાં કોઈ પણ અંગ નિયમિતગતી નથી લીટામાં લીટા બારિક અંગોના પણ ઉપયોગ છે. એન્જીનને એ સલાવવામાં ન આવે તો તે જગડી જાય છે, તેવી જ રીતે આપણું શરીર એન્જીન પણ થોગ કસરતના અણવે રોગિષ્ઠ થાય છે. એન્જીનને જહુ જ સલાવવાથી તેમાં ધસારો લાગે છે તેમ આપણા શરીરને પણ જહુ ચલાવવાથી યાક લાગે છે એન્જીનને બાળવા માટે કોવચકા જોઈએ છીએ તેમ આપણા શરીરને પણ ખોરાકરૂપી કોવચકા વિના ચાલતુ નથી. એન્જીનને

તપાસવા માટે અને એની ખામીના દવાજ માટે એમ એન્જીનિયર હોય છે. તેમ આપણા શરીરને આરોગ્યવાન બનાવવા ડોક્ટરની જરૂર છે.

હાઈપિનર ઉપર માંસ, મનન, રનાયુગો, નાડીઓ ગોઠવોને ઉપર ચામડી મઢેલી છે હાઈપિનરમાં સર્વે હાડકાં થોગ્ય રીતે ગોઠવેલાં છે. બધા કહણ જોઈએ ત્યાં કહણ અને નરમ જોઈએ ત્યાં નરમ હાડકાં થોગ્ય રીતે પ્રબુએ ગોઠવ્યાં છે હાઈપિનરના સુખ્ય તણ લાગ છે. (૧) માથું (૨) ધક (૩) હાથપગ. આ હાડકાંને લીધે શરીર દફાર રહે છે જેવા આકારનાં હાડકાં ગોઠવી સકાય તેવાજ એમને બતાવ્યાં છે હાડકાં એક બીજાની સાથે ગોઠવી તેના ઉપર મજબૂત મસિના બંધો બાંધ્યા છે. માથાના હાડકાંના પાંચ વિભાગો છે, તે મજબૂત છે. એ હાડકાંઓમાં મગજ રહ્યું છે. માથાની નીચે મહુ નાનાં મનનન હાડકાંઓનું બનેયું છે એની સાથે એડીને શરીરના પીઠની કરૈડા બનાવી છે આથી શરીર બરાબર દફાર રહી શકે છે. કરૈડામાંના હાડકાંઓની વચ્ચેથી મસિની રોડી પસાર થાય છે તેને કરૈડાનળ્ય કહે છે. કરૈડાની પીઠનાં હાડકાંઓ સાથે શરીરની આમજની છાતીની પાસળીઓના હાડકાં જોડાયેલાં છે. એ છાતીની પાંસળીઓ કયાન જેવી છે કાપી છાતીમાં બાર પાંસળી અને જમણી છાતીમાં ૧૨ પાંસળીઓ છે. પાસળીઓના ઉદા એક તરફ જોડાયેલા છે માન એ પાંસળીઓ ન છુટી છે.

પાંસળીઓની ઝામેલ—પાંસળીઓની વચ્ચે જોવાય છે આ જોવાકની અંદર ફેફસાં અને હૃદય આવ્યાં છે. છાતીની નીચે પેટના ખાડામાં ખાખેલું પચારવાનું કાર્ગ કરવારો અવયવો છે એની નીચે થાપનાં હાડકાં છે તેની બાલુખાં ઉડા પાવા જેવા ખાડા છે. તેમાં મનનપાને પેડે બંધવું હાડકાંના ઉપવા ઉડા ગોઠવાયેલા છે એની નીચે હાડકાંના નીચવા ઉડા આગળ નળાનાં હાડકાં છે ત્યાં આગળ પુટણું હાકણું છે નળાની નીચે પુટીના હાડકાં આવેલા છે. જેવરે પગના તરીયા અને થાગાનાં હાડકાં આવેલાં છે પાંસળીની ઉપર ખખાનાં હાડકાં છે. આ ખખાના હાડકાંના ગોળ બાજમાં હાથનાં હાડકાં મનનપાની પેડે આવેલાં છે આ હાડકાંની નીચે હાથની નીચનાં હાડકાં જોડાયેલાં છે. એ બન્ને વચ્ચે કોણી છે. સૌથી નીચે હથળી અને આંગળીઓનાં હાડકાં છે. માથાના પાંચે હાડકાં એક બીજાની સાથે સખત સંપાંજિયાં છે. પાસળીઓનાં હાડકાં પાછળ કરૈડા સાથે અને આગળ છાતીનાં હાડકાં સાથે સંપાંજિયાં છે. આ હાડકાં કયાંક કહણ અને કયાંક એમ એમ બધાં જેવા જોઈએ તેવા પૂર્કયાં છે. એની રચના અને ગોઠવણી ભારે, સુંદર અને સમજવા જેવી રેખ છે.

મગજ—જોખરીમાં થાય હાડકાં ખૂબ સાંધેલાં છે. તેની અંદર શરીરનો રાજ મગજ મૂકાયો છે. મગજ એ માથા જેવો પાંચો પચારું છે તેનો રંગ સફેદ અને રાજોડી છે આખા શરીરના અવયવો એની આજ્ઞા સુખ્ય વર્ગે છે. મગજમાંથી સનનદ્રોએ આખા શરીરમાં દેવાયેલાં છે. આમ આપણું મગજ એ હેડ-તાર ઓડીસ હેડું છે. બીજાં અવયવો એ એની પેશા-ઓડીસો જેવાં છે એને સનનદ્ર રૂપી તાર દ્વારા મગજ સંદ્ર શાખો પહોંચાડે છે. શરીરના કોઈ પણ ભાગને દબ થાય તો સનનદ્રોએ દ્વારા એ સંદેશો મગજને મને છે. એનો લાકાલિક ઉપાય તેવા મગજ સનનદ્રોએ દ્વારા કર્મદ્રિયોને આજ્ઞા આપે

છે શરીરની નાની-મોટી દરેક ક્રિયા મગજની આજ્ઞાથી થાય છે. જ્ઞાન, યાદશક્તિ, નિચાર, નિષ્ક્રય, મનુષ્ઠિ, ચિંતન, પૂર્વજ્ઞાન, અનુભવો, સુખ, દુઃખના અનુભવો, વૃત્તિઓ, લાગણીઓ, નિરાસાઓ એ સર્વે મગજમાં જ થાય છે. મનુષ્ય જીવંતમાં એ રક્ષાયેલું છે.

હૃદય—પાંસળીઓથી બનેલી પેટીમાં ફેરફારો અને હ્રસ્વ અને રહે છે. દરેક માણસને જમણું અને ડાહ્યું એમ બે ફેરફારો છે એ ફેરફારોની વચ્ચેનું હ્રસ્વ આલેખ છે. હૃદય અઘ્રિમી શ્રી નેપ્ચુ મોટું હોય છે. હૃદયના ભાગ પહોળા અને નીચડા ભાગ સાંકડા છે. હૃદયની કોષાળીના બે ભાગો વચ્ચે પડેલા હોય છે જમણા હૃદયના ભાગમાં મેયુ અને અશુદ્ધ લોહી શરીરમાંથી ફરી ફરી આવે છે, ફેરફાર મારફતે લીધેલી બહારની શુદ્ધ લવા આ લોહીને પાણું શુદ્ધ કરે છે એટલે હાથા હૃદયમાંથી આ શુદ્ધ થયેલું લોહી પાણું શરીરમાં ફેરફાર છે. બંને હૃદયો વચ્ચે કાણા (પકાણા) દોષ છે, ત્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે જ એ પડતા સ્વયંમેય કાંચકાળને લોહી અલગપણ થાય છે લોહીના વહેવા માટે આખા શરીરમાં નાની મોટી નળીઓ હોય છે શરીરની રૂંદિ, દીઘવાલ, હલનચલન અને છાત્રન આ લોહીના ફરવાથી થાય છે હૃદય અને નાડીઓના ધગકારા આ લોહીની ગતિથી થાય છે.

લોહી—અસંખ્ય કણોનું બનેલું છે. કેટલાંક કણો લાલ અને સફેદ છે, સફેદ કણો નકામી થીજને ખાઈ ભખ છે લાલ કણો શરીરને પ્રાણવાયુ પૂરે પાડે છે શરીરના દરેક ભાગમાં નાની નાનીઓ કારા આ લોહી ફરે છે લોહીમાં શરીરના યકારને પૂરે પાડવાને શુલ્ક છે. શરીરનું વજન પલ્લ લોહીથી જ થાય છે. શરીરમાંથી અશુદ્ધતા પલ્લ લોહી કારા જ દૂર થાય છે. અશુદ્ધ લોહી શરીરમાંથી ફરીને જમણી બાજુના હૃદયમાં ભરાય છે. હૃદયના હૃદયના ખાનામાંથી આ લોહી નીચેના ખાનામાં ભય છે, ત્યાંથી એ મળ વાટે ફેરફારમાં ભય છે ફેરફાર પલ્લ બે છે નાક વાટે બહારની શુદ્ધ લવા આવી આ અશુદ્ધ લોહીને વાયુપીણમાં શુદ્ધ કરી નળી વાટે કોને કાળા હૃદયમાં મૂકે છે ત્યાંથી આ લોહી આખા શરીરમાં નળી મારફતે ફરી ફેરફાર છે. ખોરાકમાંથી નડું લોહી બને છે.

હોઝરી અથવા જઠર—પાંસળાંની નીચેની બજા-લમાં હોઝરી હોય છે એના આકાર પાણીની મક્ક જેવો હોય છે. આપણે ખોરાક ખાઈએ છીએ તે મોઠામાં લાંબી થંડીમાં પીસાઈ મોઠાના કુકળો પાતળી બને છે એ ખોરાક નળી મારફતે હોઝરીમાં ભય છે આ ખોરાકમાં જઠરમાં રહેલા જઠર રસ મળે છે. હોઝરી પહોળા અને સાંકડી પાતળી મેળે થયા કરે છે. ખોરાક આમાં લેવાય છે જઠરમાંથી ખોરાક પચી રહ્યા પછી પડતા ઉચકાળ તે આંતરકામાં પ્રવેશે છે એ પછી અચેકા ખોરાકમાં થી, તેમ જેવા પચ્યા વિનાના પદાર્થો આંતરકામાં ભય છે અહીં લીંટીમાં (કચેલ) થી નાકગેટો પિચરસ જરીને ખોરાકની સાથે મળે છે મરબીરાળી ચીએ આ રસ પથાવી રે છે ઉત્તર, ડાબા અને નડર ચીએ ખોરાક સાથે મળે છે મોટું તે પથવી ની, આંતરકાના બે ભાગ છે. નાડું અને શેઠાં આંતરકાં. આંતરકાની અંદર કચકીઓ દોષ છે ચીએ પચીને આ કચકીઓમાંથી લોહીના સંક્રાંતિ સ્થાને શરીરમાં મળે છે. પચ્યા ધમરના

નકામાં પદાર્થો મળ રૂપે બહાર નીકળે છે પાણી પીએ બીએ તે પરલેવા વાટે અથવા મૂત્રનળી વાટે નીકળી ભય છે. શરીરમાં ભેદબેદ તેજ ચીએ સંચારાઈ બાકી નકામી બહાર ચાકી ભય છે.

ઇન્દ્રિયો—આપણી આસપાસ બધી ચીએ કેવી છે એ જાણવા માટે આપણને યાત્ર ઇન્દ્રિયો આપી છે. સંધવા માટે નાક, ચાખવા માટે છાલ, કંઠ, ગરમ પારખવા માટે ચામડી, સંભળવા માટે કાન અને જોવા માટે આંખો આપી છે. એ પાંચ ઇન્દ્રિયો જ્ઞાનવૃત્તો રૂપે વારેલી મગજ સાથે સારી સંબંધ ધારે છે. સારા, ખરાબ, સુખ, સ્વાદ, રસ, જેવાપણ અને શરણ એ બધા સંદેશો જુદા જુદા જ્ઞાનવૃત્તો મગજની સુખ્ય ઓડીસમાં પહોંચાડે છે બધી આજ્ઞાઓ પલ્લ ત્યાંથી જ છૂટે છે. મગજના સાંકાળ્યમાં આખા શરીરની દરેક ક્રિયા અને જ્ઞાન બાધી ભય છે. સુખ, દુઃખ, ભય, ભ્રાન્તિ, માન, અપમાન એ સર્વે મગજના આ પ્રિપત્ય નીચે છે.

શરીરને નુકસાન કરનાર દુર્ગુણો : શરીરને હલકા અને ખરાબ ખોરાકથી ભેટું નુકસાન થાય છે, તે કરતાં દુર્ગુણોથી વધારે નુકસાન થાય છે આવાં દુર્ગુણોમાં નીચે સુખ્ય સુખ્ય છે.

કોષ—માણસ ઉરકેરાઈ ભય છે ત્યારે એનું લોહી ગમ થાય છે. ઘણી વખત માથા ઉપર લોહી કોરથી ચકી ભય છે. મોટું જિવૂત થઈ ભય છે. મણું નુકસાન કોષને લીધે થાય છે. એ શરીરને આરોગ્યમાં રાખવું હોય તો આનંદમાં રહેવું ભેદબેદ કોષ કરી ઉરકેરાઈ જવાથી ઉર રોગો પલ્લ ધવાને સંભવ છે.

ચિંતા—આ દુર્ગુણ શરીરના માટે મણી ખરાબ છે. ચિંતાથી માણસનું શરીર સુકાય છે. જાઈ કવિ કહે છે કે, ચિંતા ચિંતા સમાન છે. ચિંતાઓ પલ્લ થઈ ખરી ફેરફારી હોય છે. ચિંતા, સાહસ અને સંજી બંનેનાં નારા કરે છે.

ઈર્ષા—ઈર્ષા એટલે પારકાનું સાકું ભેદબેદ ચિંતમાં ને ઉદ્વેગ થાય તેને અસુચા કહે છે. પારકા ઉન્નતિ ભેદબેદ ખનમાં રાણ થઈ ભેદબેદ તેને બલે ખનમાં ત્યારે આગ ઉઠે ત્યારે પોતાના શરીરમાં રોગ અને ખનમાં કલેસ થાય છે.

નિંદા—પારકાની નિંદા કરવાથી કે અવશુલોનો પ્રકાર કરવાથી પણ આપણા શરીરમાં નિકારો પડ્યા થાય છે. સન્નન પુરો સદુર્ગુણ વરે જ નજર રાખે છે તેમનું સ્વાસ્થ્ય નુકર રહે છે.

ભય—મનુષ્ય બચથી શારીરિક રોગો મેળવે છે. શરૂપણ એ મોઠામાં મોટી દુખ દેનાર વસ્તુ છે ભયથી માણસ મૂળને શારીરિક નુકસાન કરે છે અલગપણના શુભને ને કેળવે છે તે જ સૌથી બચવા ગણાય છે. મોઠા દરથી માણસ સુકાઈ ભય છે, રોગો થાય છે.

બેચેન—ચંદ્રી, ચા, કાંડી, ગાંડે, દાર, બાંગ વગેરે માથે પદાર્થો અચનીઓને અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. પાસો અને વેચામન કરના અચનીયાઓ પલ્લ શારીરિક રોગોથી ફેરફાર છે.

લોભ—લોભી માણસ ખોટા લોભ કરી ખાવા, પીના, એકવા અને શારીરિક સગવડોનાં પાયાં માટે સંકુચિત રહિ રાખે છે. તે શરીરના રોગોનો સોગ વધુ પડે છે.

આળસ—એ પણ શારીરિક રોગો ઉત્પન્ન કરવાનો મોટો કારણ છે. જે પાતાલ કર્તવ્ય નથી પાળતો તે શરીરે અને મને રોગી રહે છે.

શારીરિક અકસ્માતો :

ઉપરથી પડી જવું—ઉપરથી પડી જઇએ ને કોઇ અવયવ કમીકાઢાય તો તે ભાગ ઉપર પડેલાં બાંધી તેને આરામ આપવો. ઘોડા રોક કરાવે અને તેના પર મીઠું અને હળવર પાણીમાં ગરમ કરીને લગાડવું. હોલી બાંધી ભય તો તરત તે ભાગ ઉપર વરસે લમાડવો. કોઇ ભાગ મરડાઇ ભય તો હાડવૈડ પાસે ઉપચાર કરાવવો.

નાક કે કાનમાં કોઈ ફેાતડું કે ચીજ જાય તો—ઝીણાં ચીપીયા વડે તે કાઢી લેવી. નાક કે કાન ચોળવાં નહિ, કેમકે ઊંઘડું તેથી બહાર ગયેલી ચીજ વધારે ઊંડી ભય છે. કાનમાં જીવડું પેસી ગયું હોય તો તેજ ગરમ કરીને તેનાં ટીપાં નાંખવાં.

ગળામાં કોઈ ચીજ અટકી જાય તો—ગોં ઉનકાવી ચીપિયા વડે તે બહાર જોઈ કાઢવી. અથવા ઊંઘડી કરાવવી, આથી તે બહાર નીકળી આવશે. તેમ ન જને તો પાણી કે રોટલી પલાળી તેના મોટા કાળીઓ એક અપાટે ગળી જશે. આથી અટકેલી ચીજ તેની સાથે પેટમાં ઉતરી જશે.

આગ થાય, હાડાય કે કપડાં સળગી ઉઠે ત્યારે—તે વખતે ચિત્તને બહુ શાંત ને સ્વસ્થ રાખવું. પ્રથમ આવે. અકસ્માત થાય તો તરત જમીનમાં આંગોડી જડું. પછી કાંઈ ગોડડું, બડું કપડું વર્ષને શરીરની આસપાસ બાંધાળી ફેડું. હાડેલા ભાગ ઉપર ચુનાનું નીવડું પાણી તથા મીઠું તેજ થઈ મિલાવી બડું મલમ જેવું થાય ત્યારે તે લગાવવું. અથવા વેસેલાઇન જેવી કોઈ વસ્તુ લગાવવી.

કૂખનું—ફેણા માણસને બહાર કાઢી તેનાં નાક, કાન અને મોંમાંથી કાઢવ ક્યારે કાઢી નાંખીને તેની જાસ બરાક બહાર જોઈ, ને મોં પહોંચું કરવું. પછી તેને કોંઈ નાંખી તેની પીઠ ઉપર બાર મૂકવો ને કાવવો, જેથી તેના પેટમાંથી પાણી બહાર નીકળી જાય. તેનાં કપડાં ઢીલાં કરી નાંખી તેના શરીર પર ગરમ પાણીના ટીસા ફેરવવા અને હાથ પણ જૂન ભરીથી હલાવવા ને કૃત્રિમ શ્વાસોર્વાસ આપવા.

લૂ લાગવી—જૂલ તાપ પડે ત્યારે બહાર ફેરનાર માણસને કોઈ વાર લૂ લાગે છે, તેને ચક્રમ આવે છે, તાપ થયે છે અને એ બેમાન બની જાય છે. ત્યારે હાંનિ બેસાડી આગા ઉપર કંડું પાણી ફેડવું. સખન તાપ હોય ત્યારે ધુલે અથવા ફેડવું નહિ. અને સખત કામ પણ કરવું નહિ.

ઉંઘર, ફેાતડું કે કોઈ જાનવર કરડે ત્યારે—એ ભાગ ગરમ પાણીથી ધોવો, જેથી તેમાંથી મીઠું હોલી તેના ઝેર સાથે બહાર નીકળી જાય. હડકાં જાનવર કરડ્યું હોય તો તેની સી મુલાવવી.

વીંછી કરડે તે વખતે—પોટાસ પરમેંગેનેટ તથા તથા ટારટેરિક એસીડની બૂખી ઢંખ ઉપર ઘસવી અથવા બે ટીપાં પાણી ફેડવું, જેથી ઢંખ ટળી જશે. ઢંખ ઉપર તરત જ મીઠું ઘસવાથી પણ આરામ થાય છે. જેને કરડે તેણે નાગાયેલનાં પાનમાં ચપડી મીઠું નાંખી ચાવી જવું. કેટલીક વખત ધી ખાવાથી પણ આરામ થઈ જાય છે.

સાપ કરડે તો—ડંખ પાસેના ઉપલા ભાગમાં તે ડેકાણે એક દોરી જૂન ભરી બાંધવી, ઢંખ ઉપર પોટાસ પરમેંગેનેટ ઘસવો, અથવા ઢંખવાળી જગ્યા બોતરીને તેમાં ભરવો. અજીંડા કે આંગળી ઉપર સાપ કરડે તો તરત જ તે ભાગને કાપી નાંખવો.

ભમરી કે માંખી કરડે તો—ચોખ્ખા પાણીમાં ચોખ્ખી માટી મેળવીને તે ચોખ્ખીને ને નવસાર મળે તો ભીનો કરી ચોપડવો. કઠિા દેખાતો હોય તો તે કાઢી નાંખવો. મપ-માખીના ઢંખ ઉપર કુંચળી કાપીને ઘસવી જેથી પીકા થાય નહિ અને સોને પણ થશે નહિ. મરી, ચુંક અને સંયમને પાનના રસમાં વાટીને લેપ કરવો, જેથી ભમરીના ઢંખ તરત મટે છે.

ચાપુ, છરી કે ચોવી કોઈ વસ્તુ વાગે ને લોહી નીકળે ત્યારે—આણું કાંઈ થાય ત્યારે જે ડેકાણે થાય હોય તેને બારાખર સાફ કરીને ટાંકચર આરોગીને કે મરડુરો-કોમ જેવું કંઈ લગાડવું. જેથી પાકવાને ભય ન રહે. બાળેણું જ લગાડવાથી પણ ફાયદો થાય છે. થા ઊંડો હોય તો પછી લોહી વહેતું અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો.

નરેકેરી ફૂટે તે—નરેકેરી ફૂટે ત્યારે માથું ઢળતું રહે તેમ ચુનાનું કે બેસાડવું. કપાળ ઉપર તથા નાક ઉપર કંડું પાણી ફેડવું, જેથી લોહી વહેતું બંધ થશે.

આંખમાં કંઈ કચેતર પડે તો—આંખને ચોળવી નહિ. પણ એ આંખની ઉંઘડી આંખ ચોળવી. જેથી જને આંખમાંથી પાણી ઝરશે ને કચેતર બહાર આવી જશે. બીજું કાંતો એક પચાસમાં પાણી ભરી તેમાં આંખ શાખી ઉપકાંડવા કરવાથી પણ કચેતર નીકળી જશે. આંખ કાંચમાં આવે ત્યારે કિચમાં ગ્રીસ ચાર વાર ગરમ સ્વચ્છ પાણીમાં ધોચીક નાંખી રૂના પેલથી આંખ ધોવી. ને તેનાં ટીપાં પાકવાં જેથી આંખ સાફ થઈ જઈ આરામ થાય છે.

ઝેર—જે તેભળ પીધેલ હોય તો ચુનાનું પાણી પાડું ને ચાક ખવારાવવા કારણિક સોડા કે પોટાસ જેવી વસ્તુ લેવાઈ ગમેલ હોય તો હીંચુના રસ અને મીઠું આપી શોડું તેજ પાડું. આવા રડીને ઊંઘડી ન કરાવવી, કાણ, નહિ તો તે ચીજને પાણી નીકળે ત્યારે પાડું ગળાને તથા મોંમાં ભાગે છે. સોખવ, અશીલ, ઘંતરો વગેરે પી ગયેલ માણસને જુન ઊંઘડી કરાવવી. અમચી દબેલ રાઇ ને ચમચી મીઠું પારોર પાણીમાં નાંખી પાડું ને ગરમમાં કંઈ પીજા જેવું ફેરવી ઊંઘડી કરાવવી. આ વખતે ડાંકરની તાત્કાલિક ચક્ર લેવી.

શારીરિક દિનચર્યા—

સૂચોદય પહેલાં ઉઠવું—પ્રાતાઃકાળમાં વડેલા ઉઠવાથી શરીરમાં રુચિ સંજીવન, આરોગ્ય વધે છે આપણા મહાન લગ્ન નરસિંહ મહેતા પણ લખી ગયા છે કે, "શાંત રહે ભયોરે પાછડી ખટ ઘડી, સાપુ પુરવને સપ ન રહેડું."

સૂર્યોદય પહેલાં બે કલાક લોહી સંભળન પુરવે એક ચિત્તથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી, અથવા એક બે સારા પ્રશ્નાતીર્થાં મીઠી હલકે ખાવા રાત્રે વહેલાં સૂઈ સવારના પ્રાતઃકાળથી બે કલાક અગાઉ ભગી ઈશ્વરસ્તુતિ કરવી, પછી નિમિગ્ન રીતે આંધ્ર અંબલિ આનાના દરિયા હોટામાં રાખેલું પાણી પીવું પાચ મિનિટ પછી થોડાં દીર્ઘશ્વાસ લેવા, અથવા પાચ પ્રાણચામ કરવા, તે પછી યુક્તિમાં જઈને બે કલાક પાનાના રીતે અત્યંત થાકે ન લાગે તે માટે સાદી વ્યાયામની કસરતો કોઈ અનુભવી પાસેથી શીખી લેવી સામાન્ય વ્યાયામમાં થોડાં આસન, ઉત્તેસ, થોડી દલ બેઠક અને થોડી ઠોક આવેલા સામાન્ય વ્યાયામ આપણા શરીરને નિરોગી બનાવે છે આપણા કવિ કલ્પતરામ કહી ગયા છે કે—

રાત્રે વહેલાં બે સૂઈ, વહેલાં ઉઠે વીર,
બળ, હુદ્ધિ બહુ ધન થપો, સુખમાં રહે શરીર

વ્યાયામ આપણા શરીરને સુરોગ, સુર, નિરોગી, પુષ્ટ અને કિર્ધિયુ બનાવે છે નિયમિત વ્યાયામ આપણા મનને પ્રસન્ન અને પ્રકુશ બનાવે છે અર્થે અથ શુદ્ધ પાતાનું કામ નિયમિત કરી શકે છે આરોગ્ય ટકી રહે છે શ્વિપૂર્વક બળના પ્રમાણમાં અને પ્રસન્ન ચિત્તથી વ્યાયામ કરવો વ્યાયામ માટે સરસ સમય પ્રાતઃકાળે છે પરંતુ સાંજે ઠંડા પહેરમાં પણ વ્યાયામ કરી શકાય છે વ્યાયામ કર્યા પછી થોડો આરામ લેવો જોઈએ જમ્યા પછી એક કલાક સુધી વ્યાયામ કરવો ન જોઈએ ઘણા કે રોગિશ્વ અવસ્થામાં વ્યાયામ કરી કરવો નહિ હવે ઉપરાંત વ્યાયામ પણ વૃક્ષશાનકારક છે

હાજરે જવું—આપણે જે જોરાક બાઈએ છીએ તેનું લોહી બની શરીરને ટકાવી રાખે છે જોરાકને બાળને ભાગ પરચેર, લીટ અને હરા વાટે શરીર ફેરી કે છે બે શરીરનાં આંતરિક ચોક્કા હોય, પેટમાં જોરાક બરાબર પચતો હોય તે રસ્તે સ્વારે બરાબર સાંધે આવવી ભય છે રોગોનું મૂળ રસ્તે સાંધ ન આવવું એ છે આ હોને બધોય કહે છે આ હો મોનશોષ, આગમુ સુરત અને બેઠકું છુટી ધરાનરને હમેશાં થાય છે આથી સુખી બેચેની ઉદ્ભવ, અસાકિ, નિરાસ, ચીડીઆપણ, મગજનું ભારી થઈ વગેરે ચિન્હો દેખાય છે પેટમાં દુબે છે અને બીન રોગો થાય છે બધોય ન થાય તે માટે નીચેના નિયમો પાળવા જોઈએ

સાદા છવન માનવ, મિશ્રાન બહુ થોડું ખાવું, ચેટમાં બહુ ઠાસી ઠાસીને ખાવું નહિ, છવવા માટે ખાવું, પણ ખાવા માટે છવવું નહિ કમુકલ વિરોધ પ્રમાણમાં ખાવા થી કે જોવા પદાર્થો વધારે પ્રમાણમાં ખાવા નહિ મરીમસાલાથી ભરપુર તીખી તમતમતી વાનીએ ખાવી નહિ સાલિક જોરાક લેવો

સ્નાન—પાંચમાને જઈ આવ્યા પછી સાંજુ અચવા માટીથી હાથ ધોળાને ઘાઇ લેવા પછી લૂછી નાંખવા સૂર્યોદય પહેલાં સ્નાન કરવું એ ઉત્તમ છે સ્નાન કરવાથી શરીરમાં મેલ નીકળી ભય છે શરીરમાં વાળગી આવે છે સ્નાનની બેઠક ઉપકારિતા સર્વે ધર્મો અને ચિકિત્સા શાસ્ત્રે એકી આવણે પ્રશ્નમાં કરે છે દારોજ ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરવું ઉત્તમ છે આજ કોઈ કર ને એ જ ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું વિના ચાહે તેમ ન હોય તે જ ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું ઠંડા પાણીનું સ્નાન શરીરમાં ચેતન અને સ્ફુર્તિ લાવે છે બેચાર પાણીના લોટા આમતેમ રેલવા એ સ્નાન ન કહેવાય બરાબર શરીરને ધોળાને નહોવું એનું જ નામ સ્નાન અઠવાઈકાર્થમાં જે વખત સાંજુ

લગાવીને બરાબર ધોળાને નાહુ સ્નાન પછી દુધાલ વળી શરીરને બરાબર લૂછીને સૂકું બનાવી રેવ જોઈએ ગામને પાંદર નદી, તળાવ કે સાગર હોય તે એના લાલ જશ લેવો નગમાં નહોવા કરતા નદી, તળાવ કે હરિયામાં નહોવું એ ઈષ્ટ છે

સ્નાન સમયે બધાં નીચેનાં યોગોને પણ ધસ્યાં જોઈએ સ્નાન માટે ૧૫-૨૦ મિનિટનો સમય તે હોવા જ જોઈએ શરીરમાં થી પરચેરો નીકળી તેના ઉપર સૂકા ધૂળ ચોગી મેલ થાય છે, તે ધોવા માટે સ્નાનની ખાસ આવશ્યકતા છે સ્નાન કરવામાં નીચેના નિયમો પાળવા જોઈએ

(૧) જોરાક લીધા પછી બે ત્રણ કલાક સુધી કંઈ સ્નાન કરવું નહિ

(૨) સ્નાન બધ બારણે કરવું એથી નીચા શરીરને ઢંવા લાગી શરીર ન થાય

(૩) જલ પુરે બહુ જ ગરમ અથવા અતિ ઠંડા પાણીએ સ્નાન ન કરવું

(૪) યુગ યાગી ગયા હોઈએ તે થોડીવાર આરામ લીધા પછી સ્નાન કરવું

(૫) સ્નાન કર્યા પહેલાં માત્ર પાણીથી સાંધ કરવું

(૬) સ્નાન કર્યા પછી ૨૫-૩૦ દુધાલ વળી શરીરને તૃપ્ત લોહી ચૂકું બનાવવું

(૭) ગ્રેહલોની રેવ શરીર પર બેચાર લોટા નાખીને સ્નાન કરી લેવાની હોય છે કેટલાકને પાણીમાં બગેને ત્રણ ત્રણ કલાક પડ્યા રહેવાની રેવ હોય છે આ બન્ને રીતો વૃક્ષશાનકારક છે આથી રેવ ન રાખવી

દંત શુદ્ધિ—સ્નાન પહેલાં દંતશુદ્ધિ કરવાની હોય છે દંતશુદ્ધિ કરવી વેગ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે દંતશુદ્ધિમાં ઉત્તમ કદિ ન કરવી બરાબર ગાં કલાક કે બોણમાં બોણી ૨૦ મિનિટ ખાવના સારા હાલત વડે નિરાતે દંતશુદ્ધિ કરવી દંતશુદ્ધિ કરવી વેગ મધ્યમ દંતિને બરાબર ધસવા અને પછી તેના પેડા બરાબર ધસીને છેવટે છાણ ઉતારવી એટલે કે હાલતની ચીરો કરીને એ વડે છલ પરાની છારી ઉતારવી આમ ન કરીએ તેા છલ પર છારી વળી ભય છે અને મોંમાં અનેક પ્રકારની ભયકર દુર્ગંધ ફેલાવે છે હાલત કર્યા પછી બરાબર ધસીને ઢોળવા કરવાં અને સવે આબોમાં ખજ પાણી ઈંટવું કે જેથી આબોમાંની ચીપડા કે મેલ નીકળી ભય

સ્નાન કર્યા પછી ૨૫-૩૦ વચ્ચે પહેરવા બને તેા સાદા જ વચ્ચે પહેરવા આ પછી કાસથી કે હાતિયા વળી વાળ બરાબર ઢોળવા કેટલાક સ્નાન કરીને પાણીથી ભરેલા વળમાં તેલ નાખે છે આ રીતે સારી વધી આમ કરવાથી કેટલીકવાર વાળમાં જુલે કે લીજ કે જેવાં જંતુઓ પડે છે પરિણામે આપણા મગજ નું દુર્બોધ ધર બની ભય છે લીન વળે બરાબર સૂકા બનાવીને પછી જ તેમાં તેલ નાખવું પરદેશી સુગંધી તેડો કરવા શુદ્ધ અપરેવ કે મીઠું તેવ વગરે સારા છતાય સુગંધી તેડો વિના ન ચાને તેા શુદ્ધ તેવ વિશાગમ બનાવ્યા યુગ્ય લેર તેલ તેચાર કરી લેવા તેવ વાવમાં નાખવામાં પણ એ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે કે તેલ હથેલી કરીને ગમે તેમ કદિ ન નાખવું થોડું થોડું તેવ ઢોળીમાં લવ વળા ના મડ અને પછી વાગીને બરાબર મસાવા આમ કે નાવી તેવની અચર મગજમાં થાય છે અને આપણા મગજને આવી

પ્રુષ્ટિ મળે છે. આમ બરાબર તેલ નીખ્યા પછી તેને બરાબર હોળી લેવું. હોળીવાની રીતો ભુદી ભુદી અનેક પ્રકારની છે. એ સર્વે અને રથજ સંકલ્પને લઈને હું આપી શકવા અસમર્થ છું. એ માટે તો એક સ્વનંન પુરતક જ લખી શકાય. આનંકાલ પદિયા પાદીને ખુલ્લે માથે કરવાની ફેશન ખજ જ વધતી ભય છે; પરંતુ હિનાળામાં ભ્યારે ખજ ગરમી પડતી હોય ત્યારે ખુલ્લે માથે કરવું તુકશાનકારક છે. એમ કરવાથી આપણા મગજને ખૂબ જ લયકર અસર થાય છે. માટે આવી જાતિ ગરમીના સમયમાં ખુલ્લે માથે કરી કરવું નહિ. હિનાળામાં ટોપી પહેરીને જ કરવું.

નખ ત્રણ ત્રણ કે ચાર રિવસે કાપી નાંખવા બેઠવું. કારણ કે નખ વધે તો એમાં પ્રેશ લરાય છે. જોરાંક સાથે આપણા પેટમાં ભય છે અને આપી આપણા આરોગ્યને હાની પહોંચાડે છે. માટે નખ બરાબર નિયમસર કાપી નાંખવા.

શારીરિક રોગોનાં ધરમથુ ઔષધો:

નવસાર—ઉધરસમાં ગળદો ન ફરતો હોય તો, કાળજમાં ફાળાવો હોય તો ડ થી ૧૦ ગ્રેન આપવું. ગાયત્રી ફાળાવો, બેશુદ્ધિ, હિરડીરિયા વગેરેમાં નવસાર ને ચુનો ભેગાં કરીને ભરા લખાવીને યુપાઈવાં.

વિલાયતી મીઠું (મેગસલ્ટ)—જુલાળ, શીળસ, શરીરમાં ખજવાળ કે થળ આવતી હોય ત્યારે લોહી કુખાવા જુલાળ લરીકે દીવસમાં એક વખત એક ચમચા જેટલું પાણીના એક ગ્લાસમાં નાંખીને લેવું.

સોડા બાયકાર્બો—અપચો, અજીર્ણ, વાધુ, અરુચી, ખાટા એડકાર વગેરેમાં ૫ થી ૧૫ ગ્રેન થોડા પાણીમાં બે ત્રણ વાર રિવસમાં લેવું.

ટકેલુખાર—નાનાં બચ્ચાંઓનાં મોઢામાં ચાંદાં પડે તો ઓસરીન ભેડે મેળવીને લગાવવું.

એરેડિયુ (ફિલ) —જુલાળ માટે ખીજ વરતુઓ કરતાં એરેડિયાનો જુલાળ સારો છે. તે કૂધની સાથે લેવાથી કે તેમાં તળના અર્કનાં બે ત્રણ દીપાં નાખીને લેવાથી તેનો ખરાબ રવાદ નથી આવતો. ખાયામાં ધસવાથી મગજની ગરમી નીકળી નજીક ઠંડક થાય છે, ને અગિયું તે જ વખતે છે.

દિલ્હર અથોડીડીન—કોઈ પણ ભતનાં ધા કે હંડરાક ઉપર લગાવવાથી જન જલદી વળી ભય છે, ને પાકું નથી. સામાન્ય સેતો હોય તો તે ઉપર પણ લગાવવું.

કિવનાઈન—સાધારણ સુસ્તીમાં કે યાદિયા (મેલેરિયા) લાવમાં લેવા. ગ્રેન ૪ થી ૧૦ દિવસમાં ત્રણ વાર લેવી. ઉપર કૂધનું અડવાળા રાખવું.

પોટાશ પરમેંગેનેટ—એ જનુનાશક છે. કંઈ જીવકું કરતું હોય તો ઠંખ ઉપર ધસીને લગાડવાથી ડાખ નીકળી ભય છે અને સેતો પણ ઉઠતી ભય છે. ગરુચમક કે વર સાથે કરવા માટે તે પાણીમાં નાખી તેના વડે ઘોળાં. તેના પાણીના કાગળા કરવાથી પણ સારો ફાયદો થાય છે. તે પાણીમાં બહુ જ થોડા પ્રમાણમાં નાંખવું.

બ્રાશીક ઓસીડ પાઉડર—ધા કે ગરુચમક પર, ગરમ, પાણીમાં આ પાવડા નાંખીને તે વડે ઘોળાં ઉપર ખાંડ. જન લાવવા માટે તે જનુનાશક છે. આખો કુખી હોય

ત્યારે ચોખ્ખા ગરમ પાણીમાં તે ઘોડો પલાળીને તે પાણી વડે અગિા ઘોળાવી કુખાવો મટે છે.

ગ્લીસરીન—મોઢામાં ઘાલાં પડે તો ટકેલુખાર સાથે મેળવીને લગાડવું બચ્ચાને દરત કરાવવા તેની ધોચકારી રવા વાપરવું.

ગંધક—ખસતો મલમ બનાવવા તેમ જ જનુનાશ કરવા માટે વરમાં બાળવો.

ફિનાઈલ—એક પાલદી જેટલા સહેજ ગરમપાણીમાં એક વાટકી જેટલું નાખી તે પાણી વડે બોરડા તથા મોરી ભજર ઘોળાવી ખાખ મચરને ઉપદ્રવ રહેતો નથી. તે જનુનાશક છે.

કાલોલિક સાલુ—ગરુચમક ઘોળા માટે કે ચેપી રોગવાળા દરદીની સારવાર કર્યા પછી તેના વડે હાથપગ ઘોળા.

પોટાશ ઓમાઈડ—ઉંધ લાવવા કે મગજની નળવાળામાં અપેલ પાણીમાં પછી ૧૫ ગ્રેન નાખીને રિવસમાં ત્રણ વાર આપવું.

ટરેન્ટાઈન—સાંધા દુઃખે કે બા ઉપર તેની ખાલીસ કરવી.

પીપરમેન્ટ—પેટમાં દુઃખે, અજીર્ણ કે વાધુ થાય ત્યારે થોડા પાણીમાં કે ખાવાના સોડા ભેડે થોડું નાખી રિવસમાં બે ત્રણવાર લેવું.

નિલગિરિ તેલ (યુકેલિપ્ટસ)—સારદી સળેખમમાં રવાલમાં નાખી સ્વપ્ન મોટી ઉધરસમાં પનાસા ઉપર બે દીપાં નાંખી લેવું.

ક્રીસ્ટાલ્સ—અરુચી, ઉધરસ, શરદી, અનિદ્રા તેમ જ નળવાળામાં દર્દમાં જમ્યા પછી એક ચમચા પાણી સાથે લેવો.

અમૃતધારી—અનભાનાં કુલ, કંચુર, અને અનભ-મેલના કુલ દરેક એક એક તોલો લઈને શીથીમાં નાખવાથી એ આવાના કુખાવા તથા પેટપીડા ઉપર કામ લાગે છે.

અશ્વચોળી ગુટિકા—લાલની રાડઆતમાં, નળવા-ઈમાં કે જમ્યાને પેટ સાથે આવવા ઉપરસ વગેરે અનેક રોગોમાં ઉપયોગી છે.

અજીઝાદિ ક્વાથ—ખસ, ખરજું, ચુમકાં, રકંથિલ વગેરે દરેક પ્રકારના આમડોના ને ગરમીના રોગો ઉપર તે અકસીર છે. ને લોહી નુપારક છે.

સંજીવની ગુટિકા—વાલંગીજ, સૂકે, લીંડીપીપર, હરડે, મિતક, થોડાવજ, હોઈડં ગંગો, બીલામાં અને વખામ એ દરો ચીતેને સમાન લાગે લઈ ગોખૂતમાં ખરલ કરી ચ્લોડીના વળન જેટલી ગોળીઓ બનાવવી ને આદના રસમાં આપવી. અજીર્ણમાં એક ગોળી, કંકેરામાં બે ગોળી, સર્પદંડ ઉપર ત્રણ અને સંજીવાતમાં ચાર ગોળી આપવી તેથી મદુખ સજીવન થાય છે; એટલે એ સંજીવની કહેવાય છે.

ઉષ્કશશામક લેખ—શુદ્ધ ગંધક, એવચી, મરી, લવણ અને શુદ્ધ પારો, નાગનેલના પાનમાં ઘોડું જેટલું સેવન કરવું. એનાથી દરેક ભતના ઉપદ્રવોના નાશ થાય છે.

પાચક ચૂર્ણ—એલથીદાણા, હરદે, બહેડાં, આળખાં સૂકાં, મરી, લીંદીપીપર, પીપરીમળ, મિત્રક, ચકેલી હાંમ, પરિયાળી, છર્, લવંગ, અન્નમો, સંચળ, સિંધવ, વાવડીંગ બીડે હોણ, બંગડીખાર અને વાગડું બીડું એ બધી વસ્તુઓ સમ-ભાગે લઈ તેનું ચૂર્ણ કરડું, તેમાં થીંચો ઓડો લિંબુના રસ મેળવેલો, આ ચૂર્ણથી બપોલ લાગે છે, સ્વિ ધાચ છે, તેમ જ અછાઈ તથા પેટ ચડેનું હોય તે ખરે છે.

દિગાબટક ચૂર્ણ—સૂકાં, મરી, લીંદીપીપર, સિંધવ અન્નમો, છર્, સાદછર્ અને સંચળ એ સમભાગ લઈ તેનો અપાંમે દિરંગો હોંગ લઈ એ બધાનું ચૂર્ણ કરડું. અસ્થિ, અપારો, અપચો. રૂળ વગેરે પેટનારોગોના કાયદાકારક છે તેમ જ પાણી સાથે કે ઊંચામાં અપચા યોજન સમયે લાલ અને બી સારાં લિંધુ સહેજ નીચેલીને લેવું.

વિજેઅન (વેચક) ચૂર્ણ—સોનાસુખી, આળહરદે અને લીંદીપીપર અથવા પરિયાળી એકેકે ભાગ તથા સિંધવ અથવા સંચળ અથવા ભાગ લઈને સર્વેનું ચૂર્ણ કરડું. નણ માસા નેકેલું રાતના ગરમ પાણી સાથે લેવું. આનાથી પેટ સાચે આવે છે.

શીતોપલાદિ ચૂર્ણ—સાકરે ૧૬ ભાગ, વંશયોગ્યન ૮ ભાગ, લીંદીપીપર ૪ ભાગ, એલથીદાણા ૨ ભાગ અને તેમ જ ભાગ લઈ ચૂર્ણ કરડું. ધીકે ૧ માસા મપની સાથે દિવસમાં ત્રણવાર લેવું. આનાથી ઉપરસ, સળખમ, બચ્ચાંનો વરાપમાં હાથપગે બળતરા, છાઈજવર, તેમ જ પિત્તવિકાર કે ગરમીના વિગરથી થતા રોગો એ સર્વે રોગોમાં ઉપયોગી છે.

આથાનો ખામ બનાવવાની રીત—

પાણું વેસેલીન ૪૦ તોલા
કઠણ પેરેશીન ૨૦ તોલા
પીપરીમળનાં કુલ ૫ તોલા
કપૂર ૫ તોલા
મેથીલીઆલીસીકલસ ૫ તોલા
અન્નમાર્ના કુલ ૨૫ તોલા
ઑલિય ડેન્ટુપુટી ૨૫ તોલા
તજનું તેલ ૨૫ તોલા
કુકિલિયસ ૨૫ તોલા
ઑલિય લેખનસાસ ૨૫ તોલા

પેરેશીનના નાના કટકા કરીને વેસેલીનમાં નાખી કેવા ને ધીમે તાપે એ ઝોગાળવું. બાકીનો બધી દવાઓને એક પહેળા મોઢાની શીશીમાં નાખીને ધીકે વડકે રાખવું એટલે બધું મળી નશે.

વેસેલીનના તૈયાર થયેલ પ્રવાહીમાં એ ચિત્રણ કપડેથી માળીને મેળવી રેડવું. ત્યારપછી જરા હલાવીને તરલ શીશીમાં ભરવી.

સુદર્શન ચૂર્ણ—તાવમાં, મંદાગ્નિમાં, અરુચીમાં જરની નખાળમાં ને તાવ પછી અશકિતમાં ના થી એક તોલો પાણી સાથે દિવસમાં બે વાર લેવું અથવા ફાંટ કરી લેવું. (વાર તોલા ઉઠગળ પાણીમાં ૧ તોલો ચૂર્ણ નાખીને નીચે ઉતારી ૫ કલાકે હાંડી રાખવું, પછી ગળીને સહેજ ગરમ હોય ત્યારે પી નવું) મગોનું સત્તવ, લીંદીપીપર, બહેડાં, સુરવાસ હરદે,

પાણું મંદન, કડું, કઠવા લીંમકાની ઊલ, સૂકાં અને દેવદાર એ એકેકે ભાગ અને કરિયાતું સાડાચાર ભાગ લઈ સર્વેનું ચૂર્ણ કરવું. આ લઘુચુદર્શન ચૂર્ણ કઠેવાય છે ને સર્વ પ્રકારના તાવમાં ઉપયોગી છે.

આ ઉપરાંત બીજાં કેટલાંય ઔષધો છે જે રેકે પોતાના ધરમાં રાખવાં નેહએ. કોઈ કોઈ વેળા એ ઔષધો બહુ જ ઉપયોગી નીવડે છે. આમાં કેટલાંક ઔષધો તે સામાન્ય રીતે બધને ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં છે. કેટલાકની એવી રેવ હોય છે કે જ્યારે કાંઈ પણ અકરમાલ કે રોગ પેદા થાય ત્યારે ડોઝા-કોડી કરી મૂકે છે. ડોક્ટરને જોલાવવા માટે કોડે છે. કોઈબધી વેલોને જોલાવે છે. આની રેવ કદી પણ ન રાખવી. આમાં કાર્યોમાં હરોસાં બીરજ અને કાળછથી કામ લેવું. કેટલીક વખતે ડોક્ટરે કે વેલોને લાધે જ નહિ જેવું હોઈ વંચીને ભયંકર બની જાય છે. આવી વેળાએ ઉપરના ઔષધો ને ધરમાં તૈયાર હોય કેટલાં કામ લાગે જ કેટલાંકની રેવ 'આગ લાગે ત્યારે કૂલો જોલવે' જેવી હોય છે આ રેવ પણ સારી નથી. આવાં ઔષધો તે આગળના જ વૈચર હરોને ધરમાં રાખવાં નેહએ કે જેથી કોઈ પ્રસંગે એ સરસ રીતે કામમાં આવે. પોતાને નહિ તે આડેથીપાડેથીને પણ ઉપયોગમાં આવે.

શારીરિક સામાન્ય રોગો:—

ઉધરસ—જે સાધારણ સળેખમથી ઉધરસ થયેલ હોય તે તેવા ઉપચાર કરવા. બીજું જાતમાં કુમારી જ્વાળા કે ખરણ ખાટા ખરણ જોખનથી, અથવા મગમૂન, વાણુ વગેરેના અવરોધથી પણ ઉધરસ થઈ આવે છે. અળસીની ગરમ મા પીવાથી ને બની ઉપર શેક કરવાથી તે મટે છે તેમા આરકુસીને રસ મધમાં આપવો. લીંદીપીપર, પીપરીમળ, સૂકાં અને બહેડાંનું ચૂર્ણ મધમાં આપવું. તેમ જ શીતોપલાદિ ચૂર્ણ પણ સાચું ઉપયોગી છે.

ફેફસાંના કોઈ રોગથી થઈ આવેલી ઉધરસ હોય તે સારા ચિકિત્સકની સલાહ લેવી કે તાત્કાલિક ઉપચાર કરવા. તે પ્રત્યે બેરકાર ન રહેવું, કારણ કે નહિ તે તેમાંથી ક્ષય, હમ વગેરે ભયંકર રોગો થાય છે.

ગળાના કાંકડા—સારલી લાગવાથી ગળાના કાંકડા આવી જાય છે. એથી સાદ હારે થઈ જાય છે, ઘોડા તાપ પણ લાગે છે. તે વખતે ગરમ કપડાં પહેરવાં અને ગરમ પાણીના મીઠાના કાળગા કરવા. તાપ હોય તેા સુદર્શન ચૂર્ણને ઉપયોગ કરવો.

આથાનો દુઃખાવો—આ રોગ ધણા પ્રકારનો થાય છે. આંતરડાં કે કળજની અનિયમિત ક્રિયાતિને લીધે પણ થઈ 'ખર્ માણું' કહે છે, તેમ જ અપચાથી પણ કહે છે. ધણીવાર અચ્છ હવામાં રહેવાથી પણ માણું કહેવા આવે છે. નળબી તળિયતવાળને પણ ધણીવાર વધારે પડતી મહેનતથી કે માકથી અથવા જોડી ઉચ્ચેરણીથી પણ માણું કહે છે.

જે કારણે માણું કહે છે તે કારણની ખરાબર તપાસ કરી એ પ્રમાણે ઉપચાર કરવા. કળજિયાત કે અપચાથી ક બનું હોય તેા કોઈ પાચક ચૂર્ણ કે રેચક પચાઈ લેવા લી મટે છે. નળબી તળિયતવાળનું માણું કહેનું હોય તેા તેણે પૂરતે આરામ લેવો.

મગજને સક્તિવાક પતાવો, કૂપ વગેરે લેવાથી મટે છે. યાક કે ઉચ્ચેલી વાગે તેના : કામમાં ભાગ ન લેવો. શરીરથી માથું કુખનું દોષ તો તે રોકી, ગરમ કપડાં પહેરવાથી ને થોડું કિંવાઇન લેવાની આરામ જાણ છે. અથુદ લવામાં રહેવાથી માથું કુખે તો શુદ્ધ દવામાં ફરવાથી કાયદો થાય છે હોખાર સગન વાચનથી કે વિચાર કરવાથી તેમ જ વધારે પડેના આયામ કરવાથી પણ માથું કુખે છે.

મેડેરિયા—આ તાવ ફેસાવનાર મચ્છર છે. જાંઘિયાર પાણીમાં આ મચ્છરો થાય છે ને તે પાણીમાં આ મચ્છરો ઘડાં મૂકે છે. માટે જ આવાડિયે તેવા પાણી ઉપર આસલેટ બાઈડ, નેથી પાણીમાંના નંદુઓના નાશ થાય છે. પાણી વહેતું ભટકીને એક ટેકાણે ભરાઈ જાય ને એયું થાય તે ટેકાણે મચ્છરોને ઉપાય વિશેષ થાય છે. માટે તેમ ન થાય તેવો ઉપાય શોધવો. ધરમાં હંમેશાં ધૂપ કરવો અને બરાજર સાફસૂતી કરવી. સૂતી વખતે મચ્છરાનીને ઉપેયોગ કરવો અથવા પુછાઈમાં સૂતા હોખમે તો શરીર ઉપર હાથપગે મુકેલિપ્ડ કે આસલેટ ચોપડીને સડું નેથી મચ્છર કરડે નહિ આટલી સાવચેતી રાખીએ તો તાવ આવવાનો સંભવ રહેતો નથી.

ટાઈફા તાવના મચ્છરો તે રોગથી પીડાના માલસનાશરીર પર બેસી તેમાંથી હોડીની સાથે રોગના નંદુઓ મૂકે છે. પછી તે સારા માણસને હંમેશાં છે. ત્યારે તેમના શરીરમાં તે રોગનાં નંદુઓ કાબડ થાય છે. તેમનું જોર શરીરમાં વધે એટલે દરદીને ઠાક સખન થાય છે ને તાવ પણ થઈ છે. તાવ ધણીવાર ૧૦૫-૧૦૬ ડીગ્રી સુધી મટે છે. ચારપાંચ કલાક પછી પરસેવો થાય ત્યારે તાવ ધીરે ધીરે ઉતરે છે. પછીના થાય તે બરાજર હોડી નાખવો. આ તાવ આવવાથી શરીર સુગ્રા રહે છે અને જગાઈ રહે છે. પણ દિવસ તાવ આવે તો તેવો ખરોગ વધે છે. ટાઈફો તાવ ધણીખરો મોક્ષાન્તરે આવે છે. આ તાવ ઉપર કિંવાઇન નેથી બીજા કોઈપણ દવા અકરોર નથી. તાવ ઉતરી ગયા પછી પુષ્પ આરામ લેવો. જરૂર આડ દસ દિન કિંવાઇન એક અઢવાડિયા સુધી પડે. પછી પ્રમાણમાં પડાડડ. કિંવાઇન ઉપર રુદ્ધનું અપનાવ કરવું. વળી કડું, કોચીરું, કંઠથી છયો, ગંગો, પિત્તપાપડો, ઇન્જન, સોનામુખીનાં પાંદડાં, પીપળીના ગંદાકા અને સંચા એ બધાં સરમે ભાગે લઈ ખાંડમાં અને તે ચમચી ભરીને રોગ કાઢવાથી કે પાણીમાં ઉકાળી પીવાથી સારો કાયદો થાય છે મુર્ચન મૂલ્ય પણ સાથે ઉપેયોગી છે.

પ્લેગ—એનાં નંદુઓ (ચાંચક) પ્રથમ ઉંદરને ચોટે છે ને ઉંદરને લીગે તે રોગ ફેલાય છે. માટે ધરમાં કોઈપણ ટેકાણે ઉંદર ન રહે તેવા ઉપાય કરવો. ઉંદરને આ ત્યાંક કરડે એટલે તેમના હોડીની સાથે પ્લેગનાં નંદુઓ ફેલાય છે ને ઉંદરો મરવા લાગે છે ત્યારે આ ચાંચકો માણસને કરડે છે, ને આ રોગ માલસોને લાગુ પડે છે. પ્રથમ માલસને સખન તાવ આવે છે ને પછી ગળપ, કાણી, બંધના સંધા કે ગળા આગળ ગંઠા થાય છે. એટલે તે ગાંઠિયા તાવ પણ કહેવાય છે. આ રોગ માટે નીચે મુજબ સુચનાઓને અમલ કરવો. (૧) ઘર પાસે ગંઠી થઈ શકે ત્યાં દેવી નહિ. (૨) ધરમાંથી ઉંદર નિર્મૂળ કરવા. (૩) ધરમાં ઉંદર મરે કે તરત તેના ઉપર માસલેટ નાખી બાળી મૂકવો. (૪) ધરમાં ખૂબ ગંધક વાગવો. (૫) બની શકે તો ઘર ઊંડીને બીજે રહેવા જવું. (૬) પ્લેગની રસી મુકાવવી. (૭)

ધરમાં હંમેશાં કોઈપણ રીતે તકડો આવે તેમ કરવું. સારા વેડ કે ડેક્ટરની સારવાર લેવી.

કાનનો દુઃખાવો—તે બહુ પીડા કરનાર હોય છે, ઘણુંખર એ શરીરથી થાય છે, કોઈ વખત કાન અન્નવાથી પણ દુઃખાવો થાય છે કાનની અંદરના ભાગમાં સોજા આવે છે. તેવ ગરમ કરીને તેનાં દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર ટીપાં નાંખવાથી સારો કાયદો થાય છે. તેવ નાંખ્યા પછી થોડીવારે કાન પૂરીને કાનમાં કંઠી ન લાગે તે સાર કાનમાં જ ભરાવી રાખવું. કાનમાં આવના શયુકો ઉપર સાધારણ ગરમ પાણીમાં યોરિક એસીડ નાખી તેવાથી કાનને ધોઈ સફા કરી શુદ્ધ કરેલા સમુદ્રકીણી ભૂખી નાખી વિંજુના રસનાં પાંચ સાત ટીપાં પાડવો. આમ દિવસમાં બે વાર વાર વાર દિવસ કાનવાથી કાન કુખે બંધ રહે છે. (સમુદ્ર કીણને વિંજુના રસમાં ખરડ કરી સકાયા બાંધ ભરી લેવું તેનું નામ મુખ્ય સમુદ્રકીણ)

ખસ—બારીક છવાતી ખસ થાય છે. પ્રથમ તે આંખમાંના મૂળ આગળની પાનળી ચામડીમાં પેસીને ઊંડા મૂકે છે તે પછી ફેલાતાં જાય છે, તે જડ કરડે એટલે ખૂબ થય આવે છે. શરીરની રવજીવા બરાબર રાખવી નંદુનારોક વસ્ત્રો (લેન્થ કે કારબોનિક સાથ) હાથ પગ—ત્યાં તે થાય તે લાય—બરાબર સાફ કરવા અંધકના બહમ ચોપડવાથી તે મટે છે.

દરદાન—દરદાન થાય ત્યારે પ્રથમ શરીર ઉપર નાની ફેાલીઓ થાય છે, પછી યુગ થય આવે છે, પછી તે જગ્યાએ ગોળડાંછાં થાય છે, આ રોગ બહુ જ ચેપી છે. દરદીનાં કપડાં તથા બીજા ચીજોને ઉપયોગ બીજાનાથી થાય તો તેને પણ આ રોગ ચર્પ આવે છે, માટે સાવચેતી રાખવી. તેના માટે ઉપર કહેલ નંદુનારક સાથ તથા ગંધકના મધમને ઉપયોગ કરવો. આ રોગ માટે સેલેસીસીક એસિક પણ બહુ સારી દવા છે.

ખરજી—આ રોગ થાય ત્યારે પહેલાં આંખડી સુડીને રાત્રી થાય છે ને યુગ અન્નવા આવે છે પછી તેમાંથી રસી નીકળે છે કેટલીક વખત ઘોપડી બંધાય જાય છે ને રસી ઝરતી બંધ થાય ત્યારે તે સુકુ ખરજી કહેવાય કે કારબોલિક એસિકના પાણીથી ધોવો અને ઉપર પારાનો ભથ્થ લગાવવો, જ્યાં ખરજી થયું હોય ત્યાં હવા ન લાગે તેમ પડો બાંધવો.

વાળો—પ્રથમ શરીરે ખજવાળ આવે છે. સૈજી તાવ પણ આવે છે અને પછીની દૂધી નજીક ફેાલો જાય છે, તે કુટે ત્યારે લાલ ચાંક નીકળે છે, તેવી પ્રથમથી વોળો નાનો રહેતો દેખાય છે, જે લગજમ અડી કુટે લોડો થાય છે. ત્યાંથી વોળો રસ ઝરે છે, આના ઉપર પાણી રેડો તેને મુર્ચદર્શક થંચી વધારીએ તો તેમાં અસંખ્ય કીડાં ગોળ પાતા દેખાશે, તેઓ પાણીમાં રહી શકે છે, જેને તે ધણે હોય તે કુવા, તળાવ કે નદીમાં નહાય ત્યારે તે પાણીમાં પેલા પારા મળી જાય છે ને આ પોરાવાણ પાણી પીવાથી વાળો નીકળે છે માટે પીવાના પાણી બાળત આન રાખવું. પાણી બરાબર માળીને પીવું અને જેને આ રોગ થયો હોય તેણે અમલ નહરે પાણી ભરાનાં રવાનોમાં નહાય નહિ.

અળાઈ—અળાઈ જનાવામાં થાય છે. આ કોઈ લયકર રોગ નથી, ગોપીચંદન લગાડવાથી તે મટી જાય છે.

કાસેરો—આ રોગને વિપુલિદ પણ કહે છે. એનું મૂળ કારણ અચ્છું હોય છે. દર્દીને ચોખાના પોવરામણ નેવા

પાતળા ઝાડા ને પાનળી ઉલટી થાય છે. તેનાથી ષેટમાં ખૂબ પીડા સાથે શૂળ આવે છે. સરીર ઠંડું લાગે છે, પેશાબ થતો હોય, અગ્નિ નિસ્તેજ થાય છે, નિદ્રા નથી આવતી અને મૂર્છા પણ આવી જાય છે. આ જ્યાં તેનાં લક્ષણો છે. આ રોગનું મૂળ કારણ અવરજીવનથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રોગનાં જૂઠું મંદા પાણીવાળા, કુવા, તળાવ કે નદીના પાણીમાં થાય છે. ઉનાળામાં પાણી ન્યારે બોળાં હોય ત્યારે એના ઉપદ્રવ થાય છે. હલ્લીના ઝાડા-ઉલટી ગમે ત્યાં ન ફેંકતાં ખાડા ખોદી તેમાં ઘરમાં કે બાળી નાંખવાં. કારણ કે નહિ તો તેના ઉપર માખીઓ જેણે અને તે રોગને ફેલાવે છે. હલ્લીનાં કપડાં પણ જૂઠાનાશક દવાવાળા પાણીમાં ધોવાં. સારવાર કરવાને પણ ખૂબ સાવચેતી રાખવી. તેમણે પાતળા હાથ પણ હથેલાં ગરમ પાણીથી ને જૂઠાનાશક સાણું (કાર્બોલિક) કે બીજી દવાવાળા પાણીથી ધોવાં. તાત્કાલિક સારા વૈદ કે ડૉક્ટરની સારવાર કરવી. તેમ જ નીચે સૂચવેલા ઉપચારો પણ કરવા (૧) કપૂરનો અર્ક થોડો આપવો. લીંબુના રસમાં કેસર આપવું. (૩) લસણ, છાં, સિંધવ, ચાંચળ, સુંઠ, મરી, લીંદી વીપર અને હાંગુનું ચુણું લીમડાના રસમાં ઠાંકવી આપવું. (૪) લવંગમાં સુણેના ઉપયોગ કરવો. (૫) આકંઠાના મૂળની ઢાંક અને કાળાં ખરી સમજાએ લઈ બારીક લાદી આકંઠાના રસમાં મેળવી, તેથી નાની ગોળી બનાવવી અને કુંગળીના રસમાં આપવી. (૬) કેવેરનું ઇન્કેકશન આપવું.

શિક્ષણ : હિંદના શિક્ષણનો પ્રશ્ન આજકાલ ખૂબ મહત્વનો થઈ પડ્યો છે અને એ માટે ચોપાસ થયાં છે પણ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે કારણ હિંદનું શિક્ષણ પ્રમાણ બીજા દેશોના પ્રમાણમાં બહુ જ ઓછું છે. એક વખત એવો હતો કે ભારત એ સારી દુનિયામાં સુસજ્જત અને ધનવાન દેશ ગણાતો આજે એ જ ભારતની એવી કંદેરી દશા છે, એનાં કારણો ખૂબ છે અને એ બધાં વર્ણવવા બેસીએ તો એ માટે એ મોટો પ્રયત્ન લખવો પડે, પરંતુ આપણે તો એ વિષે ઢંકમાં જ પામીશું.

હિંદનું શિક્ષણ પ્રમાણ આટલું નીચું છે, એમાં મુખ્ય કારણ આપણી શુદ્ધતા છે એ ખરેખરી સત્યને આપણી કંઈ પડી નથી. કયાં ઇંગ્લેંડ, અમેરિકા અને જર્મનીની વિશાળ અને સગવડ-વાળી શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને કયાં આ હિંદની નીચી દુબળી અને માંડ માંડ રહેતી શિક્ષણ સંસ્થાઓ ! આટલો ફરક શા માટે ? કારણ કે ઇંગ્લેંડ, અમેરિકા, જર્મની વગેરે દેશો આજાદ છે. ત્યારે આપણો દેશ જામીન ધી

આ માટે સર પુરોષોત્તમભાઈ ઠાકરદાસ, જે. આર. ડી. લાના, ઇ. ડી. બોરલા વગેરેએ શિક્ષણ સંબંધક એક યોજના બહાર પાડી છે. બીજા અનેક યોજનાએ ઘડાયેલ સંસ્થાઓ પણ ખુબ થાય છે, પરંતુ એ બધી યોજનાઓ ન્યારે અલગલગ મુકાબ અને એમાં સંપૂર્ણ સફળતા મેળવે ત્યારે જ એ યોજના સફળ થઈ કહેવાય. આ યોજનામાં શિક્ષણ સંબંધી બહુ જ સરસ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. તે વિષે આપણે થોડું લખીશું. ૧૦ વર્ષથી વધારે ઉંમરની ફરેક વ્યક્તિ ઘણી વાંચી શક્તી હોવી જોઈએ અને ખાનગી તેમ જ સામાજિક જીવનમાં સમજાવેલું રસ લઈ શક્તી હોવી જોઈએ. બીજા આગળ વધેલા દેશોનું પ્રમાણ ૮૦ ટકા જેટલું છે. જ્યારે આપણા દેશમાં પાંચ વર્ષ કરતાં વધારે ઉંમરની સ્ત્રીઓમાં અક્ષરજ્ઞતાના માત્ર ૧૪.૬ ટકા જ છે. ન્યાં સુધી હિંદી પ્રભુનું શિક્ષણ પ્રમાણ વધશે નહિ ત્યાં સુધી હિંદની ગતિબદ્ધ બોલી થશે નહિ.

પ્રાથમિક શિક્ષણ—પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવા માટે હિંદના દરેક નાના કે મોટા ગામમાં એક કે બે એજાન્સી બોલ પાંચ ધોરણ સુધી શિક્ષણ આપતી શાળાઓ તો હોવી જ જોઈએ અને આ શાળાઓ માટે દરેક ગામમાં ૨૦x૩૦ ફૂટના માપના ઓરકસો બનાવવામાં આવે, તો તેનું ખર્ચ લગભગ ૬૬ કરોડ જેટલું આવે. જ્યારે શહેરી વિસ્તારમાં ૩૦ વિદ્યાર્થીઓ માટે ૨૦x૩૦ ફૂટના માપનો એક ઓરડો જોઈએ અને એ બાથવામાં ગામ કરતાં શહેરમાં ખર્ચ ઓછા થશે અને આ ખર્ચ ૨૦ કરોડ જેટલું થાય.

પ્રાથમિક શાળાઓમાંના વાર્ષિક ખર્ચમાં મુખ્યત્વે શિક્ષકોના પગારનું જ ખર્ચ હોય છે. આ પગારનું ધોરણ અત્યારે ખૂબ જ નીચું છે જેથી એ ધોરણ વધારવાની ખાસ જરૂર રહેશે. કેટલાક શિક્ષણસામગ્રીઓના અભિપ્રાય છે કે શિક્ષણ દીઠ વિદ્યાર્થીની સંખ્યામાં વધારો કરવામાં આવે તો ખર્ચમાં ૫૦ ટકા જેટલો ઘટાડો થઈ જાય. રાષ્ટ્રસંઘ તરફથી સ્થપાયેલ શિક્ષણ નિબંધના મંડળે ચીનની શિક્ષણ વ્યવસ્થાની પુનઃરચના માટે તૈયાર કરેલા હેવાલમાં જણાવ્યું છે કે, “ચીનમાં સામગ્રી રીતે એટલાં કર શિક્ષકે ૨૦.૩ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. જ્યારે બીજા આગળ પડતાં દેશોમાં શિક્ષક દીઠ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા આથી બે ત્રણ ગણી હોય છે, એટલે દર શિક્ષક દીઠ ૫૦ થી ૬૦ વિદ્યાર્થીઓનું ધોરણ રાખવું જોઈએ અને જતાં જતાં એ ચાલે છે તેમ જાણશે તો સામ-વિસ્તારોમાં સરેરાશ એક વિદ્યાર્થી દીઠ વાર્ષિક ખર્ચ ૫૬૨ રૂપિયા અને શહેરી વિસ્તારોમાં પચ્ચીસ રૂપિયા જ આવે છે. આ રીતે હીસાબ કરતાં વાર્ષિક ખર્ચ ૮૨ કરોડ જેટલું થાય છે, આમાં અઠવા વગેરે કાયમ રાખવાં તેમાં સુધારાવાધારા કરવા, ફેરફાર કરવા વગેરેનું ૬ કરોડનું ખર્ચ ઉમેરવાનું રહે છે.

હિંદમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ માટેની વ્યવસ્થા કરવી એ ખાસ મહત્વની વસ્તુ છે, આ માટે મિ. સાન્ડેની યોજના સુબળ દેખાં પ્રિટિસ હિંદમાં ૧૮,૦૦,૦૦૦ શિક્ષકોની જરૂર રહેશે.

માધ્યમિક શિક્ષણ—માધ્યમિક શિક્ષણને બે ભાગમાં વહેંચી નાંખવાની જરૂર છે. એકે મીડલસ્કૂલ અને બીજું હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ મિડલસ્કૂલના શિક્ષણની જરૂર પ્રાથમિક શિક્ષણ જેટલી જ અગત્યની છે. ન્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓ મિડલ-સ્કૂલનું શિક્ષણ ન લે ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓ દેશની સામાજિક પરિસ્થિતિ સમજી શકે નહિ. આમ પ્રાથમિક શિક્ષણ લઈને ખારગત થયેલા વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ કક્ષાના નાગરિક બનાવવા તેમજ મિડલસ્કૂલનું શિક્ષણ આપવું ખાસ જરૂરી છે હાઈસ્કૂલો સુખ્યત્વે મોટાં ગામો અને શહેરોમાં સ્થાપવી જોઈએ, એ હાઈ-સ્કૂલનાં ગકોળો માટે જલ્દી ભેગવાઈ કરવી પડશે. જલ પાંચ બાળક એક બાળક હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ લઈ શકે તો હિંદમાં હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા લગભગ ૧ કરોડ જેટલી થાય અને એમનું ખર્ચ નીચે સુબળ થાય એમ લાગે.

દર વરસે દર વિદ્યાર્થીએ સરેરાશ ખર્ચ ૧ ૨૨ ગ્રામ વિસ્તારોમાં મિડલસ્કૂલ શિક્ષણ આપવાનો કુલ ખર્ચ ૧૧, ૪૮ કરોડ

ગ્રામ વિસ્તારોમાંનાં માધ્યમિક સ્કૂલોમાં લાગતાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧ કરોડ, ૨૦ લાખ ગ્રામ વિસ્તારોમાંની મિડલ ૧ -

મકાનો અને સાધનો ૧૧, ૩૪ કરોડ

૨. સેટેરામાં મિલ્લરૂપ માટે રહેલો-
મકાનો અને સાધનો

શ. ૧૧ કરોડ

૩. સેટેરામાં મિલ્લરૂપને માટે અગ્રણ્ય
કરતા વિદ્યાર્થીની સંખ્યા

૩૩ લાખ

વિદ્યાર્થી દીઠ વર્ષના સરેરાશ ખર્ચ

શ. ૩૧

૪. સેટેરામાં મિલ્લરૂપના વર્ગોનું શિક્ષણ
આપવાનો કુલ ખર્ચ

શ. ૧૦ કરોડ

૫. ડાઈપ્લોમા મકાનો અને સાધનો

શ. ૩૩ કરોડ

૬. ડાઈપ્લોમા લેવા વિદ્યાર્થીની
સંખ્યા

૧ કરોડ

વિદ્યાર્થી દીઠ વાર્ષિક સરેરાશ ખર્ચ

શ. ૬૪

૭. ડાઈપ્લોમા વર્ગોનું શિક્ષણ આપવાનું
કુલ ખર્ચ

શ. ૬૪ કરોડ

અન્ય ખર્ચના છાંટકા હેઠળે મિલ્લરૂપ અને ડાઈપ્લોમા
મકાનોને ચાલુ ઢાલવતાં રાખવાનો ખર્ચ શ. ૧ કરોડ જેટલો
આવશે.

પ્રૌઢ શિક્ષણ—પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ
જેટલું જ ઉપયોગી પ્રૌઢ શિક્ષણ થયું છે. પ્રૌઢ શિક્ષણ માટે
કોઈ ન્યૂનતમ કારની નોંધણી કે નોંધી દરેક પ્રૌઢ એના લાભ
લઈ શકે અને આ માટેના ખર્ચ નિ. સામૂહના ધારવા પ્રમાણે
૨૨ પ્રૌઢ દીઠ વાર્ષિક શ. ૨ આવે એ રીતે કુલ ખર્ચ શ. ૩૩
કરોડ થાય. પ્રૌઢ શિક્ષણનો હેતુ ૧૧ વર્ષની ઉંમર વટાવી ન્યેલા
પણ ૫૦ વર્ષની અગાઉ પસાર ન કરી એવાં બધાં આશરજ્ઞાન-
વિદ્યાનાં માણસોને શિક્ષણ આપવાનો હોવો નોંધણી. સામાન્ય
આવશ્યક ઉપરથી એવું આપ્યું પડ્યું છે કે નો પ્રૌઢ અંગ્રિજોને
યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેઓ બહુ જ ઢીકા સમયમાં
આશરજ્ઞાન મેળવી શકે છે.

આમ ૨૦ કરોડ માણસોને શિક્ષણ આપવું પડશે આ
વર્તમાનથી આપાદે જ નહીં કરવામાં આવી છે, પરંતુ એ
સંખ્યા કોણ ધણી નાની થઈ જશે. કારણ કે ૧૧ થી ૫૦
વર્ષના કેટલાંક પોતાની 'ઉંમર વટાવી ગયા' હશે. આમ પ્રૌઢ
અંગ્રિજોની સંખ્યા ૧૧ કરોડ ૫૦ લાખ જેટલી થાય એમ
લાગે છે.

આંતર પ્રૌઢ અંગ્રિજી દીઠ ૪ શ. હેજે શ. ૧૧ કરોડનું
ખર્ચ થાય; પરંતુ આટલું ખર્ચ સરખાવતાં જ કેટલાંક વર્ગો
સુધી પહોં. પછી તો પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણને અંગે
જ શિક્ષણ લેવાની લાગણી જરૂર પડશે. પ્રૌઢ શિક્ષણના ફર-
જિયાત વર્ગો રાત્રે અને વટેથી સવારના સમયે જ રાખવા પડશે.
આ શિક્ષણ પ્રાથમિક, માધ્યમિક, અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેનાં
મકાનો તથા નિકાર પ્રોડો ન્યાં કામ કરવા હોય ત્યાં અચાવ-
વાની જરૂર રહેશે. આમ ૬૬ કરોડ અને ઉપરના ૩૨ કરોડ
માની કુલ ૯૮ કરોડનું ખર્ચ થશે

યુનિવર્સિટી શિક્ષણ અને ટેકનિકલ શિક્ષણ—

આ શિક્ષણ માટે 'ટેકનિકલ સંસ્થાઓ' એ વિભાગમાં વિગતો
આપેલ છે તે નોંધ જવી ધંધાધારી શિક્ષણ માટે, યુનિવર્સિટીના
શિક્ષણ માટે અને સંશોધન માટે પણ ખાસ ન્યૂનતમ કારની
નોંધણી. બ્રિટનમાં આ શિક્ષણ પાળી રાખેલ અવકાશ ૧,૦૦૦
મે. લાગ, સંખ્યામાં ૧૦૦ મે. લાગ અને અમેરિકામાં ૧૬૬

મે. લાગ અર્થવામાં આવે છે. બ્રિટનમાં રાષ્ટ્રીય આવકાશ ૨૦૦
મે. લાગ અર્થવામાં આવે તો જ યોગ્ય ન્યૂનતમ ચઈ રહે

આમ આ યોજનામાં દર્શાવ્યા અનુસાર બધા પ્રકારના શિક્ષણ
માટે નીચે અનુસર ખર્ચ થશે.

કુલ કરોડમાં

	શિક્ષણાતો	વાર્ષિક	ખર્ચ
પ્રાથમિક શિક્ષણ...	...	૮૬	૮૮
પ્રૌઢ શિક્ષણ ...	...	૬૬	—
માધ્યમિક શિક્ષણ ...	...	૮૨	૧૨૬
યુનિવર્સિટી શિક્ષણ, વૈજ્ઞાનિક			
શિક્ષણ અને સંશોધન ..	...	—	સરેરાશ ૨૦
	કુલ ૨૧૭	૨૩૭	

૧૮૧૬ માં પશ્ચિમની ધાર્મિક ફળવણીના પ્રચાર માટે, બ્રિટ
કોનેશન સ્થાપવા માટે, ડેવિડ હેરે રામ રામમોહનરાયને સહાય
કરી ૧૮૨૭ માં યુનાઇટેડ મેથોડિસ્ટ ઇન્સ્ટિટ્યુશનની સ્થાપના
થઈ. ૧૮૩૫ માં કલકત્તામાં મેથોડિક કોનેશન સ્થાપાઈ ૧૮૧૮
માં વૉર્ડ, હેરી અને માર્ગેનના અધ્યક્ષપણ નીચે સીરામપારમાં
પ્રથમ મિશનરી કોનેશન સ્થાપના થઈ.

વિશ્વવિદ્યાલયોની સ્થાપના—૧૮૪૫ માં બંગા-
ળના ફળવણી મંડળે બ્રિટનમાં વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના કરવાની
દરખાશ પહેલી જ રાખેલ કરી, પરંતુ તે વખતના ઇસ્ટ ઇન્ડિયા
કંપનીના ડિરેક્ટર-મેડેર એના અપરિચાર કાર્યે, કારણ કે આ
પોતાના એમને અગત્યમની લાગી ૧૮૫૪ માં સર ચાર્લ્સ વૂડના
અગ્રણીને લઈને ફરી આ પ્રશ્ન આગળ આવ્યો. આ દરખાશમાં
જણાવ્યું છે કે, “ફળવણી એ યુગ અગત્યની વસ્તુ છે બ્રિટી-
એને ઉપયોગી જ્ઞાન આપાય તો ઇંગ્લેન્ડ સાથેના સંબંધમાં
બ્રિટનને કે નેતિક અને આર્થિક લાભ થાય તે અપારાધી બની
શકે તેટલા બ્રિટીએને આપવાની દેશ પ્રત્યેની પવિત્ર ફરજ છે.”
આથી બ્રિટનમાં વિશ્વવિદ્યાલયની ફળવણીના પાયો નખાયા

ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં પ્રાસ, યુનિવર્સિટી અને કલકત્તા યુનિવર્સિટી-
ટીની સ્થાપના થઈ. આ સમયે દેશમાં ઉચ્ચ ફળવણીની સ્થાપના
થઈ. સરખાવતાં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં ઉત્તર લાગેનાં સમાવેશ
પણ થતા હતા, પરંતુ પાછળથી એની ન્યૂનતાનું કાર્ય સુલભ
થવાથી ૧૮૮૨ માં પંજાબ અને ૧૮૮૭ માં અંધાપાના યુનિ-
વર્સિટીની સ્થાપના થઈ કલકત્તા યુનિવર્સિટીએ ૧૯૩૫ માં એક
અગત્યના ફેરફાર કાર્યે છે કે મેટ્રિકના સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા તથા
શિક્ષણમાં માતૃભાષાને સ્થાન આપ્યું અને હવે તો માતૃભાષા
જ શિક્ષણની ભાષા બની છે. છેહાં પોણેસો વર્ષ થયા એ રીતે
આવતી હતી, તેમાં કલકત્તાને મહારાજા અને અગત્યના ફેરફાર
કાર્યે.

૧૯૩૬ માં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં લઘાયક તાલીમ આપ-
વાનો અભ્યાસક્રમ પણ હાથલ થયો અને હાંમ અને નીચલા
શિક્ષણમાં લઘાયક તાલીમ આપવાના અભ્યાસક્રમનો પણ
સમાવેશ થયો જેથી તેથી લઘાયલ કરવામાં આવી છે દરેક
અભ્યાસક્રમ લગભગ બે વર્ષના હોવા નોંધણી.

માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષણ આપવા હિંદી ભાષાઓને લાખ કરવામાં આવી એ હિંદ માટે ખુબ મહત્વની બીના છે. ૧૯૪૦થી શાળાઓમાં સામાન્ય ન્યવહાર માટે અંગ્રેજીને બદલે દેશી ભાષાઓને મુદવાનો કસબ યુનિવર્સિટીએ કર્યો છે અને અંગ્રેજીમાં એમાં બીજી ભાષા તરીકે લાખ કરી છે

૧૯૦૨માં હોર્ડે કમીટી યુનિવર્સિટી કમિશનની નિમણૂક કરી આ કમિશનની લઝામણ સુખચરે યુનિવર્સિટીના જયંતિવર્ષમાં પ્રધાનશાની દિશામાં હતી. ૧૯૦૪ની ૧લી સપ્ટેમ્બરે શિક્ષણ માટે સાધનો પૂર્ણ પાડવાની ફરજ યુનિવર્સિટી માથે નાખવામાં આવી પ્રોફેસરો અને લેક્ચરરો નીમવાની સત્તા, ફંડ રાખવા તથા તે માટેની બધી ન્યવરથા કરવાની સત્તા, યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરી તથા મ્યુઝિયમને સંભાળ કરી ટકાવે રાખવાની સત્તા યુનિવર્સિટીને મળી. કેટલીક સિદ્ધિ કેળવણી યુનિવર્સિટીની ન્યવરથા નીચે આપવા માંડી, ૧૯૨૬ શિક્ષણનો મોટો લાભ તે સાથે નોકા થેલી કોલેજોમાં ન આપતો હતો.

૧૯૧૬ પહેલાં સપ્તમી યુનિવર્સિટીઓની સ્થાપના આપકારી અંકળ ન કરી શકતી, ૧૯૨૬ ૧૯૧૬ અને ૧૯૨૦માં નવો ફેરફાર થયો. હિંદુ અને મુસ્લિમ એમ બે કોમિટીઓ યત્નોને અગ્રે જન્મે કોમિટી વિશિષ્ટ ન્યારિઆતોને પહેલી વળવા તે વરોમા બે નરી યુનિવર્સિટીઓની સ્થાપના કરાઈ. ધારાસભાના કાયદા પ્રમાણે તેની સ્થાપના કરાઈ હતી ૧૯૧૬માં બનાવસ હિંદુ યુનિવર્સિટી અને ૧૯૨૦માં મુસ્લિમ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ. પૌર્ણત્ય કેળવણી અને ધાર્મિક શિક્ષણને માટે ડીગ્રીઓ આપવી, તે આ સંસ્થાઓની ખાસ વિશેષતા છે

બિહાર એગ્રીકલ્ચર નવા પ્રતિા થતાં ૧૯૧૦માં પટણા યુનિવર્સિટી નામની નવી યુનિવર્સિટી સ્થાપાઈ ૧૯૧૬માં માઇસોરમાં માઇસોર યુનિવર્સિટી સ્થાપાઈ. દક્ષિણ હિંદમાં હૈદરાબાદ (નિઝામ) રાજ્યમાં એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી સ્થાપાઈ. આ યુનિવર્સિટીમાં બધા વિષયો હાઈ કાસ ન શોખવાય છે.

૧૯૧૦ થી ૧૯૧૬માં સર માઈકલ સેકલરના પ્રમુખપદ નીચે એક કમિશન બેઠું. તેણે મુખ્ય લઘામણ એ કરી કે યુનિવર્સિટીને વધારામાં કાર્યોમાંથી મુક્ત કરવી કે જેથી યુનિવર્સિટી પાતાની સાધી કેળવણી અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે પ્રતિન કરવા શક્તિમાન થાય. કમિશને બીજી પક્ષ સુધનાઓ આપી અને એમની સુધનાઓ આમુસાર હિંદમાં બીજી નવી યુનિવર્સિટીઓ સ્થાપાઈ. ૧૯૨૦ માં બર્મોમાં રંગુન યુનિવર્સિટી, ૧૯૨૦ના ડિસેમ્બરમાં લખનો યુનિવર્સિટી, ૧૯૨૦ ના જુલાઈની ૧૮ મી તારીખે હાડા યુનિવર્સિટી અને ૧૯૨૨ માં હિંદી યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ. ૧૯૨૩ માં નામપુર યુનિવર્સિટી સ્થાપાઈ ૧૯૨૭ માં આઝમ યુનિવર્સિટીને સંપૂર્ણતા અને મધ્ય હિંદની ન્યારિઆતો પર ધ્યાન આપવાનું સંપાદવામાં આનું. મુખ્ય પ્રાંતની યુનિવર્સિટીઓની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે અસીમક અને બનાવસ યુનિવર્સિટી બના કરતાં ઈન્ડિ મીલિયેટ પ્રાંતો કેળવણી તેમની સત્તામાંથી હીનવી લેવાઈ છે અને હાઈકોર્ટ અને ઈન્ડિ મીલિયેટ કેમરૂની જુડી હોર્ડની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, હાડા યુનિવર્સિટીમાં પણ ઈન્ડિ મીલિયેટ પ્રાંત છે.

૧૯૧૧ માં મડાસ ઉલાસનો યુનિવર્સિટીમાં મકરબનો ફેરફાર થયો. આ ન ૧૯માં વોટરમાં આદિ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ

બીજી વિંદનરમ યુનિવર્સિટી પણ સ્થાપવામાં આવી. રામ સર અનમલે વૈદીની ૨૦ લાખ જેવડી રકમની ગંભવર મદદથી અનમલે યુનિવર્સિટી સ્થાપાઈ.

હિંદમાં નીચેના પ્રકારની યુનિવર્સિટીઓ છે. (૧) યુનિવર્સિટીએ નીચે શિક્ષકોની કેમરેમ નીચે વધારે આપવા થોડું શિક્ષણ આપાનું હોય તે શિક્ષણ યુનિવર્સિટી કહેવાય છે. (૨) જે યુનિવર્સિટી બહારની કોલેજોને પાતાની સાથે નોકી દઈ તેના અધ્યાપકમમાં સુધનાઓ કે લઘામણો આપે તે સંજય રાખનાર યુનિવર્સિટી (૩) એક સ્થાનમાં આવેલી યુનિવર્સિટી કે જેમાં એ યુનિવર્સિટીના નિમેશ શિક્ષકો મારફત ન બધું શિક્ષણ આપાનું હોય તે એકાલુક (Unitary) યુનિવર્સિટી કહેવાય છે.

કલકત્તા યુનિવર્સિટીએ અત્યારે હિંદ અને સામ્રાજ્યમાં મોટામા મોટી નોકાણ કરી યુનિવર્સિટી છે.

૧૯૨૩ માં કેટલાંક આર્થિક કારણને લઈને 'સેક્રેલ પ્રાઈ', એકવાઈઝરી પ્રાઈ અને એલ્યુકેશન' કાંદી નપાઈ હતી, પણ ૧૯૩૫ માં એ સંપૂર્ણ થઈ આમાં ફરક પ્રાતાના કેળવણી ખાતાના વડાઓ, કેળવણી ખાતાના પ્રમુખો, ઈન્ડર યુનિવર્સિટી પ્રાઈના પ્રતિનિધિઓ, ધારાસભા તથા રાજસભાના પ્રતિનિધિઓ તથા હિંદી સરકારના વિષેના પ્રતિનિધિઓના સમાવેશ થાય છે. આ સંસ્થાનું મુખ્ય કાર્ય હિંદુસ્તાન કેળવણી વિષયક બજારે. આપવાનું અને વિચારોની સ્પષ્ટતા કરવાનું છે. 'બુધે' એલ્યુકેશન' નામે સંસ્થા પણ જુદા જુદા પ્રતિાના કેળવણી વિષયક પ્રમોને લખતું સાહિત્ય એકકું કરી તેના ફેલાવો કરવા માટે હિંદી સરકારના કેળવણી ખાતાના કમીશર નીચે સ્થપાઈ છે.

૧૯૨૪ માં સીમલા ખાતે મળેલા 'ઇન્ડિઅન યુનિવર્સિટીઝ કમિશને' એકમતે કરાવ પસાર કર્યો હતો કે આર્ટ-યુનિવર્સિટી સંસ્થા નીચેનાં કાર્યો માટે સ્થાપવામાં આવે,

(૧) પ્રોફેસરોની ફેરવણી માટે (૨) યુનિવર્સિટીના કાર્યની સમાનતા માટે (૩) બજારબન માટે (૪) બીજી યુનિવર્સિટીઓમાં તેના હિથોમા, હિથી અને પરીક્ષાઓને માન્ય કરાવવા માટે (૫) હિંદી યુનિવર્સિટીઓમાંથી કીકી કેળવનારને નોકરી શોધી આપવા માટે.

હવે આપણે હિંદી શિક્ષણના કેટલાંક આંકડાઓ લેઈશું. આંકડાઓ નીચે મુજબ છે.

વસતિના અમાણમાં કુલ વિદ્યાર્થીઓના ટકા-

૧૯૩૩-૩૪ ૪૮૫

૧૯૩૪-૩૫ ૪૬૦

૧૯૩૫-૩૬ ૫૦૬

૧૯૩૬-૩૭ ૫૨૦

૧૯૩૭-૩૮ ૫૩૮

૧૯૩૮-૩૯ ૫૪૪

૧૯૩૯-૪૦ ૫૬૫

બીજા આંકડાઓ નીચે સુલખ છે.

	૧૯૩૭-૩૮	૧૯૩૮-૩૯	૧૯૩૯-૪૦
માન્ય થયેલ સંસ્થાઓમાંના કૅલેજના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	૧,૧૫,૬૧૨	૧,૨૩,૫૫૬	૧,૪૦,૦૮૮
વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	૭,૫૨૭	૮,૬૭૦	૪,૮૧૧
બ્રિટિશ હિન્દમાં એલ્યુમેટો અને અંદર એલ્યુમેટો	૧૧,૮,૨૮૮	૧,૨૧,૦૭૬	૧,૩૮,૦૬૩
જંગલની વિવેક અખિલ હિન્દુ ખર્ચ શા- ર વિદ્યાર્થી દીક સરેરાશ ખર્ચ શા.	૨૧,૬૮,૬૪,૪૮૪	૨૭,૮૧,૬૬,૪૬૨	૨૬,૦૮,૭૬,૩૨૧
અખિલ હિન્દના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	૨૦-૧૪-૨	૨૦-૦-૦	૧૬-૧૨-૬
અખિલ હિન્દના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	૧,૦૮,૧૬,૫૬૨	૧,૧૩,૪૪,૮૮૧	૧,૩૨,૮૬,૪૪૬
અખિલ હિન્દની વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	૩૦,૧૨,૧૧૫	૩૧,૬૩,૫૮૬	૨૦,૦૬,૬૫૩
વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યા	૧,૩૮,૩૧,૭૦૭	૧,૪૫,૦૮,૪૬૭	૧,૫૨,૯૧,૩૬૬

વિશ્વવિદ્યાલયોના આંકડાઓ

(૧૯૩૯-૪૦)

		અંગભૂત કૅલેજોમાં કે વિશ્વવિદ્યાલયના ખાતામાં	સાથે જોડાયેલ કૅલેજોમાં	એલ્યુમેટોની સંખ્યા
કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલય	(૧૮૫૭)	૨,૦૫૭	૩૮,૨૬૧	૩,૧૧૨
સુબ્રમ	(૧૮૫૭)	૨૨૬	૨૩,૦૩૦	૨,૧૦૪
મદ્રાસ	(૧૮૫૭)	૬,૪૮૬	૧૧,૧૩૨	૧,૭૨૨
પંજાબ	(૧૮૮૨)	૧,૬૦૬	૨૩,૮૬૫	૨,૨૦૬
અમદાવાદ	(૧૮૮૭)	૨,૩૧૨	...	૪૬૨
હિન્દ	(૧૯૧૬)	૩,૬૦૪	૭૫	૨૭૧
મદ્રાસ	(૧૯૧૬)	૪,૨૩૬	...	૪૦૭
પટણા	(૧૯૧૭)	...	૧,૧૪૨	૫૨૦
એલમનિયા	(૧૯૧૮)	૧,૬૨૬	૭૦૦	૧૦૮
સુરિલમ	(૧૯૨૦)	૧,૭૧૦	...	૧૮૪
લખનૌ	(૧૯૨૦)	૨,૫૬૨	...	૩૬૧
દાકા	(૧૯૨૧)	૧,૫૦૭	...	૨૪૫
ફિરોડી	(૧૯૨૨)	૨,૮૩૭	...	૩૩૩
નાગપુર	(૧૯૨૩)	૩૬૫	૩,૫૦૩	૩૪૪
અમિ	(૧૯૨૬)	૨૭૧	૪,૧૬૮	૧૬૨
આમ્રા	(૧૯૨૭)	...	૪,૩૨૭	૧,૦૧૭
અલમલે	(૧૯૨૬)	૬૫૬	...	૬૭
નાવલકાર	(૧૯૩૭)	૧,૭૧૮	૧,૨૬૬	૧૪૬

વિશ્વવિદ્યાલયનાં પુસ્તકોની સંખ્યા

	પુસ્તકોની સંખ્યા		પુસ્તકોની સંખ્યા
અલમલે	૪૦,૦૦૦	ફિરોડી	૨૪,૩૩૮
અમદાવાદ	૬૮,૬૮૦	લખનૌ	૧૦,૩૩૫
સુબ્રમ	૧૬,૫૦૭	મદ્રાસ	૧,૦૬,૫૫૦
બનારસ	૧,૦૦,૦૦૦	નાગપુર	૩૩,૮૦૩
કલકત્તા	૨,૦૬,૦૦૦	પંજાબ	૬૭,૨૨૮
દાકા	૭૬,૫૧૪	પટણા	૨૪,૦૦૦

શીખો : શીખો એ પંડિત અને સિંધમાં મોટા

બાગે માત્રમ પડે છે. શુભ નાનકે ૧૬ થી સદીમાં સ્થાપિતો સંપ્રદાય છે. કબીરજીના સિદ્ધાંતો એ મતમાં અંદરૂં કરવામાં આવ્યાં છે. શીખો શુભ વ્યવસ્થા સંપ્રદાય અંધશ્રદ્ધાને પૂરે છે. મૂર્તિપૂજા કરતા નથી એમનું મંદિર અશ્વત્થસમાં 'દરબાર સાહેબ' આરસપાટાનું બાંધેલું સુવર સ્થાપત્ય છે. શીખો લગભગ રોને સંપીછી રાખે છે. એએમાં કાંઈ પણ ધર્મના આશ્રસ લીધા વધ રહે છે. પંડિતનાં રણજીતસિંહે શીખોનું મહારાજ્ય સ્થાપ્ય હતું, પણ અંગ્રેજોએ તે ખાલસા કર્યું. હજી પંડિતમાં શીખોનાં કેશી રાજ્યો, છંડ, પતિવાલા, નાલા વગેરે છે. હિંદી સેન્યોમાં શીખોની યુગ્મળ ભારતી થાય છે. શીખોમાં એક પણ અકાલી નામિ ઐશ્વર્યાય છે તેઓ સુધારક છે. શીખો ઉપર કેશ રાખે છે, હાથમાં હોદાનું કડું પહેરે છે અને કાપાણ્ય એટલે નાની તપાસ રાખે છે. તેમાંનાં મંદિરોમાં કલાપ્રસાદ એટલે કીરી વડે થાય છે. શીખો યતુની લક્ષણો છે. કો પણ મનુષ્ય છે

શુદ્ધ ખોરાક : આપણા શરીર માટે ખોરાકની

ખાસ જરૂર છે. એના વિના કાંઈ માણી છતી રહે જ નહિ. એનિન પચાવવા જેમ કાલસા નેહ્યે તેમ આપણા શરીરને ટકાવી રાખવા ખોરાક રૂપી કાલસાની ખાસ જરૂર છે અને આ ખોરાક શુદ્ધ હોય તો આપણું શરીરસ્વસ્થ બનકરૂં નથી

શુદ્ધ ખોરાકમાં, સુધાવાળા ઘઉંની રોટલી, બાજરીની રોટલી, બાજરીના રોટલા, એકબી રાખના ચોખાનો ભાત, દાળ, ચાસ અને અંકાવાળા ઠંડોરો, લંકે, રાખણ, ભુદી ભુદી શાકભાજી, કાકરી, ગાજર, કમ્બુજ તેમ જ લીંછુ આ ખોરાકમાંથી આપણા શરીરને ઉપયોગી પોષક તત્ત્વો મળી રહે છે. આથી આપણી પાચનશક્તિ સનેજ બને છે. આપણાં કેટલાંક ગૃહોમાં દાળ કે શાક જલ્દી થઈ જાય તે માટે એમાં ખારો કે પાકકાજા નાખે છે. શાક કે દાળને સ્વાસ્થ્યે બનાવવા તેમાં મરી, મરચાં, આદુ, ધાણાદહ વગેરે મસાલા મીઠા મખાણમાં નાખે છે. એટલે શાક કે દાળ તીર્થાં વનમત્રનાં, સ્વાસ્થ્ય અને ચટકાદાર જરૂર બને છે, પરંતુ આ રીતે બાકી ગુસ્તાનકર્તા છે. એવા મસાલાનો ઉપયોગ બહુ જ અલપ પ્રમાણમાં કરવો. ખંડુ મુદામાં ખોરાક ભુદી ભુદી બનવા દોવા નેહ્યે. શિયાળામાં ધો, તેલ, ગેળ વગેરે અંદરથી મરની ઉપવન કરનાર થીએ લેવી. ઉનાળામાં શીતલતા હીલન કરવા લીંછુ, નારંગી, લીલાં શાકભાજી વગેરેનો ઉપયોગ કરવો. ચોખામાં જેમ બને તેમ હલકા ખોરાક લેવો.

જે ખોરાક લઈએ તે રીતો વડે બાજાર આવ્યા પછી જ જઈ ઉતારવો. આમ કરવાથી આપણાં હાત મજબુત થાય છે અને ખોરાક ભરી પચી જાય છે. આ ઉપરાંત વધારે કાવવાથી ખોરાક સ્વાસ્થ્ય બને છે.

રાત્રિનું વાસી, મંથાનું, ઉષર સેફે ઉપર વળી ગઈ હોય તેવું, એટલું, ચંદ્રનું કે અપવિત ભોજન ખાઈ ન લેઈએ. ખોરાક બગડ્યાનાં કેટલાંક નીચે મુજબ કારણો હોય છે

(૧) ખોરાક ભરીથી વળે તે પૂરતી સંજાન ન રાખવાથી ખોરાક બગડી જાય છે

(૨) ખોરાકને બાજાર નહિ દહિવાથી તેમાં માખી, વંદા, ફોન્ટેઆ જેવાં રોમ ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓ પડી જાય છે.

(૩) ખોરાકમાં વધારા પાતળી લવકા પ્રકારના અલવા કાપાવાળા હોય છે.

(૪) વાસણોમાં પૂરી કલ્લ ન હોવાથી તેનું ઝેર થઈ છે.

આવાં આવાં કેટલાંક કારણોને લઈને ખોરાક બગડી જાય છે. જે ખાવાથી ભંત ભંતના રોગો પેદા થાય છે. માટે ખોરાક શુદ્ધ બનાવવો જ આવશે અને એ બગડે નહિ, તેની પુરતી કાળજી રાખવી.

શુદ્ધ ગૃહો : આપણા આત્માનું શુદ્ધ શરીર છે.

એ શરીરને સ્વચ્છ રાખવા આપણે પ્રયત્નો કરીએ છીએ. વન પશુઓ ખજ પાતાને રહેવા માટે ગુફાઓ બનાવે છે, પણ આપણે મનુષ્યો છુડ પાતાની હોવાથી બહુ જ કુશળતાપૂર્વક અને યુગ સમયકલાવાળા વિશાળ ગૃહો બાંધીએ છીએ. રાત્રીએ પાતાને માટે મહેલો બનાવે છે, શાકુકારો ધંગસા બંધાવે છે, સામાન્ય લોકો મહેલાઓમાં રહે છે, જયારે નિર્ધન કુપંડીઓ બાથ છે. જંગની મનુષ્યો ગુફામાં રહે છે. આમ સર્વને ટાંક, તકલી અને વરસાદથી રક્ષણ મેળવવા ધરની બજર પડે છે; પરંતુ એ ગૃહોનું મહત્ત્વ આજે કદાચ રક્ષણ મેળવવા પરંતુ નથી રહ્યું. એની સાથે એની સ્વચ્છતા, એની વિશાળતા એની અંદરની સગવડો વગેરે વસ્તુઓ પણ એની સાથે જ વિચારવાની હોય છે.

આપણાં ગૃહોમાં ગૃહો મેલે ભાગે યુગ નાનાં નાનાં હોય છે, એનું કારણ ઘણા વિસ્તારમાં વધારે મનુષ્યો રહે શકે તે જ હોય છે આ માટે મોટા મોટા મહેલાઓમાં કુલિયા નાના નાનાં ઘરો આવેલાં હોય છે અને આમાં અસંખ્ય લોકો વસે છે. એટલે એ મહેલાઓ રાત્રિવિષ રક્ષિતભાગની જેમ ગાજવાં હોય છે અને આથી કાંઈ પણ એમાં રહેનારને જરાય શાન્તિ મળતી નથી. ઘર એ માનસિક અને શારીરિક બોલે ઉતારવાનું સ્થળ હોઈ નેહ્યે; પરંતુ આવા મહેલાઓમાં માનસિક શાન્તિ મળતી નથી. પરિણામે શારીરિક બોલે પણ ઉતરી શકતા નથી. મનુષ્યો માટે શાન્તિ પણ આવશ્યક છે, પરંતુ આ મહેલાઓ તે કમ્બુરખાના-ચતુરના જેવા જ હોય છે. વળી એમાં હવા અને ભૂમિ પણ બધાં ઘરોને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી શકતાં ન હોવાથી ત્યાં રોગકર્મ પ્રમાણ મોટું હોય છે. કેટલાંક સ્થળે મરની પણ અવસ્થાસારી ન હોવાને કારણે એ સ્થળ યુગ મંદ બને છે અને અંદર જઈએ મારી છે. આવાં સ્થળોએ રહેઈ દિવાલક નથી શરીર સ્વાસ્થ્યને આથી યુગ ગુસ્તાન થાય છે.

આપણાં ગામડાંઓમાં ઘરો યુગ વિશાળ હોય છે ખરા; પરંતુ તે શાંતીય રીતે બંધાયેલાં હોતાં નથી અને ત્યાં મ્યુનિ-સિપાલિટી ન હોવાથી શરીરોમાં યુગ કથરા અને મંદગા એકાં થાય છે પરિણામે રોગચાળો પેદા થાય છે. આ અટકાવવા આપણે લોકોએ એની અવસ્થા કરવી પડે. રૂંકે શરીરોમાં નહીં કયાં યુગ યુગો કે બાળકોની નાની નાની ઢુકડી બનાવીને કરારી શરૂઓ સાફ કરવામાં આવે, તો ઘરો સ્વચ્છ રહે શકે. સંદેરોમાં પણ આવા પ્રયોગો વારા ફરતી અજમાવવા જેવા છે

શુદ્ધ તેલો : આપણા વાજ માટે તેલની ખાસ

જરૂર રહે છે આજકાલ આપણે ત્યાં પરદેશીઓ અનેક પ્રકારનાં યુગથી તેલોની વ્યાપાર થાય છે, પરંતુ એ તેલો કુત ગેરબનાવી અને મુગથી જ હોય છે એમાં ભાગ્યે જ સારા ગુણો હોય છે. આપણા સંસ્કારો અને ઉચ્ચ વર્ગમાં આ તેલો આજે મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે, પરંતુ આ તેલો આપણે માટે યુગ ગુસ્તાનકર્તા છે. આવાં તેલો મોટા પ્રમાણમાં વાપરવાથી પલ્લોના કાળ પેદા થતી મથા હોય એમ મેં મારી નજરેથી જોયું છે.

એના કરતા તેા શુદ્ધ મેપરેડ તેલ પણ વધારે ઉત્તમ ગુણવત્તા તેલોના ઉપયોગ વાળની કુમાશ થયે, વળ ટકાઉ અને ઘાટા બને એ માટે થયેા જાઇએ પરંતુ આપણા કમલાએ તેલો રોખને ખાતર જ અને પરિણામ જરામર પડી શકે તે માટે જ નખાય છે આમ આપણા ૬૨ વર્ગ લાખેલા રૂપિયા આ તેલ પાછળ પરેશાની તણાઈ બધ છે આ તેલો મુગ પીઠાર, ચીકાશ વિનાની અને પારદર્શક હોય છે તેખાખાં લારે આકર્ષક હોય છે એટલે પેકિંગ તેા મુગ જ તેખાખક હોય છે પેકિંગની સ્વચ્છતા પણ સુદર હોય છે, પણ એમાં ડુબેને નમે મોઢું થી કુ જ હોય છે આપણા આયુર્વેદના દેશી વસાણામાંથી બનાવેલાં તેલો ગુણોમાં સેકડા દરમ્યાં એટ છે જરૂરી તેલોમાં ચીકાશ કાઢવાને માટે સેફ તેલ (White oil) નાખવામાં આવે છે આ તેલ ગ્રાસચેરેટમાંથી બને છે, એટલે સ્વચ્છતા રીતે જ ગરમ છે આ તેલ મગજને શાન્તિકર્તા નહિ હોવાથી એ તુકશાનકર્તા છે અપૂરામાં પૂર આપણા નરોજોર વેપારીઓ વળી એ તેલમાં અહિંના ઠેઠલાંક તેલોનું મિશ્રણ કરીને નવા જ પ્રકારનાં તેલો બનાવીને વેચે છે આ તેલોને જરૂરી તરીકે ઓગખાવાય છે પરંતુ આ તેલો આપણને વધારે તુકશાન કરે છે આપણે આપણા ઘરમાં જ શુદ્ધ હિંદી વસાણાના શુદ્ધ અને મુગપીઠાર તેલો બનાવી લેવાં જોઇએ

તેલો મુગ પીઠાર બનાવવા માટે એને શુદ્ધ કરવાની ખાસ જરૂર રહે છે તેલમાં એક જાળની કુ રતી ગય છે એ કાઢવા વિના એમાં બીજા મુગ પીઠાર સહેલાઈથી કાઢવ થઈ શકે તેમ નથી મુગપરેડ આપણે ત્યાં ત્રણ જાળના તેલો વાગે માટે વપરાય છે એર કિયું, તલનું અને મેપરેડ આ તેલોમાં જેટલું તેલ હોય તેટલું પાણી મેગનીને એને મુગ પર ચકાવતુ એના ધીરે ધીરે સુકવાની માગીતું સુર્ય નાખના જુડ આથી તેલને સર્વે જોલ આગ સાથે તળીયે બેસી જશે. ધીમા તાપથી આ કિયા કરવી ૨૦ રોર તેલ શુદ્ધ કરવાં ૧૦-૧૨ કલાક લાગે છે પછી આ તેલ ગાળી લેવું મધકને તેલજ, ક્રીનિક સોઢા, હાર્ડફોજન પેરેડાઈક, બાઈકોમેટ એક પાટાશ આવા અનેક પાર્થે તેલને શુદ્ધ બનાવવા નાખવા

નીચે મુજબ રીતોથી તેલ બનાવી વેચા

શુદ્ધ બ્રાહ્મીતેલ—

મુખક તેા ૨૫	સસગધ તેા ૧
બદામ તેા ૨૫	સતાવરી તેા ૧
બાગે તેા ૨૫	દેવનાર તેા ૧
લવિંગ તેા ૧	ગરમારે તેા ૧
ભવની તેા ૧	તજ તેા ૧
કુટ તેા ૧	કપૂરકાચલી તેા ૨૫
પાનડી તેા ૧	ગુલાબી કુલ તેા ૨૫
નખના તેા ૧	એલથી તેા ૧
નસોતાર તેા ૧	ધાણ સીસમ તેા ૧
મકલ તેા ૧	છાર છડીયા તેા ૧

આ વીધ ચીત્રે બારીક ખાડીને પાણીમાં ચટાણી માફક વાટી લેવા તૈયાર કરીને રાખે

તલનું તેલ રો ૧૦ લઈ એ જુદું રાખત બ્રાહ્મી તેા ૧ લઈ તેને અધકચરી રીતે ખાંડની પછી ૧૧ રોર પાણીમાં એના ધીમા તારે દવાય કરવા બરોર રહે, ત્યારે ગાળીને એક કંબમાં રાખવ.

તલનું ૧૦ રોર તેલ એ જુદું રાખ્યું છે તેમાં બ્રાહ્મીના દવાય અને મસાલાના લેવા મેલતો તેમાં મિશ્રણ રો ૧ નો દવાય પણ ઉમેરવા પછી ધીમા તારે એને ઉકાળવ. પાણી બળી બધ ત્યારે તેલની કઠાઈ ઉતારી કારી પછી ગળી નાખવ પછી જરૂરીમાં લારીને તેા ૧૫ મ્પર, તેા ૧ કેશર, તેા ૧ મિનાછી જારીઆડીને મેગવમાં આઠ દિવસ મુખી એને એક જગ્યામાં રાખી કારી લેવા

આ તેળથી મગજની નમગાઈ, ખોટી ગરમી વાળની જાખ, માથા તથા આંખને દુખાવે અગ્રાસને યાક વગેરે નાશ પામે છે. હવે આપણે બીને પ્રયોગ જોઈએ

મગાલાનું મુગ પી તેલ—

તલનું શુદ્ધ કરેલ તેલ રોર ૧૦, પાણી રોર ૧૦ એ બંને ભેગા કરીને તેમાં નીચેની આયર્ષીઓનું ચૂર્ણ ભડ ખાડી પોટલીમાં બાધી તૈયાર રાખે

જાદામરી તેા ૧૦	અમર તેા ૨
મુગ પી વાગે તેા ૫	નાની મેલથી તેા ૫
પાનડી તેા ૧૦	લામ્બ વદન તેા ૧
ખસ તેા ૧૦	તજ તેા ૧
કપૂર કાચલી તેા ૧૦	રતન ભેત તેા ૧

લઈએ તેા ૨

ઉપરોક્ત ચીત્રેની ભડા આંની પોટલી બાધી તેલ અને પાણીના મિશ્રણના રાખથી ધીમા તારે એને ઉકાળો કરવા ત્યારે સવળ પાણી બની બધ ત્યારે તેલ ગાળી લઈ તેમાં કપૂર તેલો ૧ નાખવ આઠ દિવસ મુખી એને કાળીને ખૂણે રાખી પછી વાપરવ તેમાં પાંચ તેલો મુરૈનીયમ મેગવી કેડ આ તેલ સીમો માટે વધારે ઉત્તમ છે

શુદ્ધ દૂધ પીનાના પદાર્થોમાં પાણી પછી દૂધ

એ કુતલી જોરાક છે અને આપણા જોરામાંના સકુપી વધારે પે વર્તે અર્થ છે એ આપણા શરીરને લડકત અને સ્થગ બનાવે છે શરીરના વિકાસમાં એના હિસાસ મુખ મેટા છે સામાન્ય રીતે આપણે ગાય, બેચ અને બકરીનું દૂધ વાપરીએ છીએ એકે રથને લેતાં ૫૧ પણ વપરાય છે આમાં સર્વોત્તમ દૂધ ગાયનું છે રણેવળના દેશોમાં ઉટડીનું દૂધ વપરાય છે

દૂધ જલદી બટમટાવીને પીવ સાર નથી થીમે થીમે નાના બચાવડે અને નાના મૂંડકાથી પીવ ગાયનું દૂધ રોકકું પીવ વધારે ઉત્તમ છે દૂધમાં સાકર નાખ્યા વિના પીવું એ વધારે ઉત્તમ છે દૂધને વિશેષ ઉકાળવાથી એમાં રહેલા જીવન વર્તે થઈ બધ છે

દૂધની બનેક પ્રકારની ચીકાઈએ બનાવવામાં આવે છે દૂધ પાક, બામુદી, મલિયા, ગુલાબજી, જરૂરી પેટા વગેરે બને છે દૂધની નદર રહેલા મલિસ દ્રવ્યથી શરીરનું પાણ્ય થાય છે હાડકાં, હાલ અને લોહીની વધી કરનાર રૂરે દૂધમાં છે રોગ પ્રતિબંધક અને આરોગ્યવર્ધક બધી જાનાં જીવનસર્વે દૂધમાં છે એના દૂધમાં ચરબી વધારે હોય છે, એટલે તે જલદી પચતુ નથી બાળકને આ દૂધ પીવડાવત નહિ. બકરીનું દૂધ બાળકો માટે ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય ગાયના દૂધમાં જીવનસર્વે વધારે છે ગાયકામાં દૂધ લોકાણુ મળી શકે છે પરંતુ ત્યાં પશુ-ઉંચર સાહીય રીતે ન હોવાથી એના દૂધ પર પલ્લ એની અસર પડે છે પરિણામે એના દૂધમાં જીવનસર્વે એકાદ થઈ બધ છે, એટલું

જ નહિ, પરંતુ એમાંથી કાંઈ કાંઈ લેવા રેગિંગ ઉત્પન્ન થવાનો ભય પણ રહે છે. શહેરમાં તો દૂધ ભાગ્યે જ એકઠું થશે અને તે પણ ખૂબ મોંઘા હોય છે, એટલે સામાન્ય સ્થિતિનાએ એના ઉપયોગ કરી શકતા નથી, પરંતુ દૂધ એ ખૂબ ઉપયોગી એના કાંઈક હોવાથી એમ અને તેમ એના ઉપયોગના પ્રમાણમાં કરવા લેખકે

શુદ્ધ વસ્ત્રો-આપણા દેશના આચીન સમયમાં
શુદ્ધ ઉદ્યોગથી બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રો બનેલાં હતાં અને પરંપરામાં એની નિકાસ થતી, પરંતુ બ્રિટિશ સરકારના આ ગમન પછી આપણે એ ઉદ્યોગ નાશ પામ્યો. આને તો પરંપરાની ધારિકાં ત્રિતોમાં થયેલું પુનઃકાળ કાપડ આપણા દેશમાં આવે છે. આપણા દેશમાં પણ હવે તો ત્રિતો બહુ સારા કાપડ બનાવે છે, પરંતુ ધારિકાં ત્રિતો સ્થળાવવાથી આપણે શુદ્ધઉદ્યોગ નાશ પામ્યો છે.

વસ્ત્રો એ આપણે માટે એના કાપડ, પાણી, હવા એટલા જ ઉપયોગી છે એનાથી આપણા શરીરને રક્ષણ મળે છે શિયાળામાં ખાસ કરીને ગરમ અને ઉનાળામાં ઊંડાં કપડાં ખાસ કરીને વર્ષાથી જે ધીમે ધીમે ઉદ્યોગ નાશ પામ્યો. આને તો પરંપરાની ધારિકાં ત્રિતોમાં થયેલું પુનઃકાળ કાપડ આપણા દેશમાં આવે છે. આપણા દેશમાં પણ હવે તો ત્રિતો બહુ સારા કાપડ બનાવે છે, પરંતુ ધારિકાં ત્રિતો સ્થળાવવાથી આપણે શુદ્ધઉદ્યોગ નાશ પામ્યો છે.

જુદા જુદા પ્રદેશોમાં લોકોની વસ્ત્રો પહેરવાની રીતલુદી લુદી હોય છે આપણી જમીન અને પુરવેશના પાણીને વૈવિધ્ય કારણે એ સારા છે વિદેશી પાણી મુખ અર્થજ છે આજકાલ ફેશનને ખાતર આપણા લોકોમાં વિદેશી કાપડ પહેરવાનો મોડો ચોપી રોજ આજે છે આથી આપણે કાપડો મારા પીછાં એનારોને નેબા દેખાય એવા વિદેશીઓની નજરે દેખાઈએ છીએ. આપણા પૂર્વજોએ આપણા દેશની લૌગિક સ્થિતિ પ્રમાણે જ આપણે વસ્ત્રો બનાવ્યાં છે એટલે એ શાસ્ત્રીય રીતે બનેલાં અને આપણાં લાભમાં હોવાથી એમ છે.

આપણે બાળકોટરુ જ રાખવાનું છે કે આપણે એ વસ્ત્રો પહેરીએ તે સ્વચ્છ હોવા લેખકે એનાં અને ગદા ન હોવાં લેખકે કાપડબીવાળાં, મેકા અને ગદાવા વસ્ત્રો પહેરવાથી આપણા શરીરને એનાં મોંઘા લાગે છે આથી આપણું શરીર સ્વચ્છ અને છે પરિણામે આપણે ખરાબ, ફેશન, હાર વગેરેના ભોગ થઈ પડીએ છીએ વળી એવા વસ્ત્રો પહેરવાને કારણે બાળકો પડે છે એટલે એનાં અસર થાય છે અને એનાં વ દારૂની લેખકમાં મુદાય છે, એટલે જેનાં એમ અને તેમ શુદ્ધ હોય તે એ આપણે માટે ઉત્તમ છે આપણે આપણે આપણાં વસ્ત્રો નિયમિત બને તો દારૂજ નહિ, તો બાળકો વિશેષ બની રહે તો પાતાના જ હાથે પહેરે પાણી નાખવાં લેખકે કેટલાક પાતાનાં વસ્ત્રો પાણીએને આવે છે, પરંતુ પાણીમાં કપડાં મોળાં મળેલાં ન પડે તે માટે એવાં પાઉરેશ અને સોડા નાખે છે કે આપણાં કપડાં જાડી શકી નહીં અને આપણે વસ્ત્રો પહેરે એટલે બને છે પાણીની સારી રીત એ છે કે એક ગરમ પાણી વાળી વાટકીમાં વેરાઈતી સોડાના ખાર નાખ્યા પછી ગરમ પાણીની ભરેલ વાટકીમાં એ સોડા નાખવો એમાં નવેક કલાક કપડાં બાળકો રાખ્યા પછી સાથેનાં જીલ્લા બૂકો કરવો કે કા પાણીમાં બૂકો નાખી દાઢ મિનિટ હવાવા, એટલે મુખ ફોલ થશે ટોલમાં કપડાં રહે જ નીતારીને ટોલમાં મુક્યા એ વાસલુ મુકે થકાવડ, પાણી ઉકાળે કે ઉકાળી લેવું. પછી સાથે નીકળી ન નહીં ત્યાં મુખ એ મેકામાં પાણીમાં પાણ. કપડાં ઝીકવાથી કે પેકાથી મેકાકવાથી તે ફાગી નહીં છે તકામાં

શુદ્ધવાથી કપડું વારે ઉઘાડું થાય છે ગરમ કાપડ માટે સોડા કે સાથ ન વાપરતા-અરોઠાના પાણીમાં ધોવા, ગરમ કપડાં નીચેના વિના સૂકવી દેવા સૂકાવેલાં કપડાંની બરાબર થકી કરી એને ગોઠવી મુકવાં કપડામાં હવાએને ઉપયોગ ખાસ નજર વિના ન કરવો એ જ એમ છે.

કપડાં પર કેટલાક કાચાએ પડે છે એ કાંઠવા મુકેલ બને છે એ તેલ કે એથી કાર્બ ઓક્સીજન વસ્ત્રોમાં કાચ પડેલો હોય તો તે ઉપર કેટલાક પાણી નાખી સોડાનાં બૂકાં ધસતા અથવા સિંચીરેલ વસ્ત્રોથી ઓક્સીજન કાચ દૂર થાય છે સાહીના કાચ પડે તો તેના પર સારી રીતે દૂધ ધસવાથી તે જતા રહે છે કાચ પડ્યાને ઘોડો સમય થશે હોય તો મીઠું અને લીંબુ ધસવું ઘોડાના કાંટોના કાચ પણ લીંબુ અને મીઠાથી જતારહે છે.

શુદ્ધ હવાપાણી

હવા-આપણે જીવન માટે શુદ્ધ હવાની ખાસ નજર છે આપણે નાકનાં નસકોરા અને મોઢાં વાટે થાસ લઈને હવા ને શરીરની અંદર પૂરીએ છીએ શરીરમાંથી બેરી હવા કાઢી તાજી શુદ્ધ હવા લેવી એ ક્રિયા સ્નાયુવિદ્ય થાય છે હવા નાક દ્વારા (ઝેરી વાયુ) અને ઓક્સિજન (પ્રાણવાયુ) ની બનેલી છે હવામાં રહેલ પ્રાણવાયુ અશુદ્ધ હોય તો શુદ્ધ કરે છે નાક વાટે થાસ લેવાથી વારે કાપડો થાય છે.

ગદા અને બકાઈમાં ખારતા પડાઈ પડ્યા હોય, એવા સ્થળે પાણીક મુકે જાવું. થાય છે આવાં સ્થળોએ જવાથી એ જાવું હવાવાટે આપણા શરીરમાં ભય છે પરિણામે આપણે ભય કરે રોગોના ભોગ બની જઈએ છીએ આ ઉપરાંત રાત્રે કેટલાક ઝાડો નીચે બિતો સાથે બેસી ટોળકામાં પાણી પડે પરંતુ રાત્રે ઝાડો કાર્બોનિક હવા બહાર કાઢે છે, એટલે રાત્રે ઝાડો નીચે બેસવું કે મુખ સાર નથી રીયાળામાં થવા લેખકે બારી બારણ બંધ કરીને સૂએ છે, પરંતુ આ રીત નુકસાન કરી અને ભયનક છે, એટલે ગમે તેવી ઠંડી હોય તો પણ એકાં બારીબારણું યુલુ મુકવું એથી સ્વચ્છ હવાની અવરજવર થઈ રહે.

પાણી-સ્વચ્છ હવા એટલી જ આપણે સ્વચ્છ પાણીની પણ નજર છે. પાણી પણ ગળાણીમાં માન્યા સિવાય કાંઈ પીવું નહિ પાણીના વાસણ ફેરોજ બરાબર માંછીને સ્વચ્છ કરવા લેખકે તાળા-પિત્તાનાં વાસણો કરતા આદીનાં વાસણમાં પાણી વધારે સ્વચ્છ અને નિર્મળ રહે છે, પરંતુ માદીના વાસણને બરાબર સાફ ન કરાય તો તેમાં લીંબુ બાજે છે આથી આપણને મુખ ઉકેશન થાય છે તેવી જ રીતે એ હવાનું પાણી બગડી ગયું હોય, તે હવાનું પાણી વાપરવું નહિ કેટલાંય મામ હામાં એક જ તમાવ હોય છે જેમાં કપડાં પાણાનું બાળવૈરને નવકાવવાનું તથા પીવડાવવાનું, આણેને નાવા પાણાનું વગેરે બહુ સાથે હોય છે પીવા માટેનું પાણી પણ એમાંથી જ ભરાય છે આ રીતે લેખકે માટે ખરેખર મુખ ઉકેશનકારી છે એનાથી પાણી અસ્વચ્છ બને છે ઉપરાંત એમાં ભત્તભત્તનાં જાવું પીવા થાય છે, એ પાણીવાટે શરીરમાં જાંત ભત્તભત્તના રોગો પીવા કરે છે પરિણામે ભત્તભત્તના રોગો મામમાં શકી નીકળે છે અને અસખ્ય લોકો એના ભોગ થઈ પડે છે પાણીમાં કચેરો હોય તો તેમાં નાખેલી નાખવાથી તે ચોખ્ખું થાય છે નવાનું પાણી પણ ગળ્યા વિના પીવું સારું નથી જ્યારે મામમાં રોગચાળો વાળેલો હોય, ત્યારે પાણી ગરમ કરી, પછી કંકુ કરીને પીવું પાણી એ પ્રાણીએ માટે મુખ ઉપયોગી હોવાથી એની શુદ્ધતા માટે ખાસ સલાહ રાખવી.

સરહદ પ્રાંત: ઉત્તરમાં ચિત્રાલથી દક્ષિણમાં વીરિનાન સુધીની સરહદનો એન્-સીએને પંચમ સરહદના પ્રાંત સાથે મેળવેલો એન્-સીએને નીચે મુજબ, ૧૯૦૧ માં આ પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો. આ પ્રાંતના ચાર વિભાગ છે (૧) કુશમ ખીલ (૨) પેશાવર સરહદ (૩) ચિવલ (૪) કાળવ સરહદ.

આ દેશમાં ઠેક ઠેકાણે મોટા પર્વતો પથરાયેલ છે સિંધુ નદીની શાખાઓ પૂર્વથી પશ્ચિમમાં વહે છે સુખ્ય નદીઓ ચાર છે જે સુધની સિંધુ નદીની શાખાઓ છે કાણ્ણ, કુશમ, તોચિ અને ગોમલ પર્વતોમાં હિંદુકુશ, સિંધુકોટ કોટ અને સુરેમાન પર્વત છે.

સરહદની એન્-સીએને બંદ કરતાં આ પ્રાંતની વસતી ૩૦,૩૮,૦૭૧ ની છે. ૧૯૩૧ ચંતેઆકરો ૨૪,૨૫,૦૦૬ નો હતો. છેલ્લા દશકા કરતાં આ વધારે ૨૫ ટકાનો અથવા તો ૧,૧૨,૬૬૧ નો છે.

ત્યાંની એન્-સીએનેની વસતી ૨૩,૭૭,૫૬૬ ની છે. ત્યાં ગીચતા થી ચોરસ માપે ૬૫ ની છે.

પ્રાંતના વિષય ધર્મેશ બાગેલાં પ્રમુખમંત્રીની સંખ્યા ૨૭,૮૮,૭૬૭ ની છે અને હિંદુઓની સંખ્યા ૧,૮૦,૩૨૧, શીખોની સંખ્યા ૫૭,૬૩૬ ની છે તથા બીજા કોમોનાં મુસ્લિમોની સંખ્યા ૧૧,૦૧૦ ની છે.

આ પ્રદેશમાં હવાપાણી ભૂમિ ભૂમિ છે કેરાઈસ્માઈલખાન જેટલી ગરમી આખા હિંદુસ્તાનમાં કયાય પડતી નથી હવામાં આ રથાને ૧૧૩ થી ૧૧૮ ઈંચી સુધી ગરમી પડે છે, પણ સિયાલકોટ પેશાવરમાં હવામાન ૩૨ ઈંચી નીચે અને કેરાઈસ્મા-ઇલખાનમાં ૩૦ ઈંચી નીચે થઈ જાય છે આખો પ્રાંત ચોમા-સાના માઈની બહાર છે વરસાદ બહુ થોડો છે અને ટેકરીઓ સિવાય ખેતીવાડી નહિ જેવી ધાય છે સુખ્ય પાક ઘઉં તથા જવ છે ત્યારબાદ મકાઈ, બાજરા અને જુવાર આપે છે. રેતી મોટા પ્રમાણમાં હવાકવામાં આવે છે.

સરહદમાં ૬૨ એકસો પુરોએ ૪૩૬ સીએ છે પુરોએની સંખ્યા ૧૧,૫૧,૨૧૪ તથા સીએના સંખ્યા ૧૩,૮૬,૮૫૩ની છે.

અહાંની વસતીના મોટા ભાગ પહોળો છે તેઓ પુરોએ માયા બોલે છે વસતીના ૬૦ ટકાથી વધુ વધારે મુસલમાનો છે.

ત્યાંના મોટા ભાગ ખેતી કરે છે. આકાશનીચાન તથા મધ્ય હિંદ સાથે સરહદના રસ્તાને લેઈને હોળ આ પ્રાંત વેપારી દ્રષ્ટિએ અગત્યનું સ્થાન લેખાયે છે. આ પ્રાંત ચીફ કમિશનરની કેમરેજ નીચે હતો, પરંતુ ૧૯૩૨ માં ગવર્નર અને તેની ધારા-સભા નીચે તેને મુકવામાં આવ્યો.

ત્યાં ટોપ પણ બનનાં કાશાનાઓ નથી. વસતીના મોટા ભાગ ખેતી પર જ નમે છે.

સહકારી પ્રવૃત્તિ : ખેડૂનોને સરના વ્યાજે નાણાં મળે, એ નાણાં ખેતીના વિકાસ માટે વપરાય અને ખેડૂનોમાં કરકસરનો ધ્રુવ આવે અને પરસ્પર સહકાર અને ટકાના જગથી ખેડૂતો આર્થિક ઉન્નતિ મેળવે તે માટે યુરોપમાં સહકારી સંસ્થાઓની સ્થાપના થઈ હતી કેન્નાક, હોલેન્ડ અને બીજા બાર્ટિક પ્રદેશોમાં આ સહકારપ્રતિ સુખ શાંતી કુલીને પ્રસિદ્ધ થઈ છે હિંદમાં હિંદી સહકારી ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં બ્રિટિશ-સહકારની પ્રતિષ્ઠા લાય થઈ ૧૯૧૨ માં સહકારી સંસ્થાઓ પર કેમરેજ રાખવા અધ્યવનાઈ સંસ્થાઓની સ્થાપના થઈ. તેમ જ પીરાણ સિવાય બીજા પ્રતિષ્ઠા કરવાની એને કુટ અપાઈ ૧૯૧૫ માં મેક્સેલન કમિશને કરેક પ્રાંતમાં પ્રતિષ્ઠા સમિતી નીમવાની ભલામણ કરી ઇ સ. ૧૯૧૬ થી ક્રિસ્ટી શાસન પદવિતી સ્થાપના થઈ અને પ્રતિષ્ઠા સરકારના હાથમાં સહકારનું કાર્ય મુકવામાં આવ્યું પ્રથમ ઉત્સાહના લીધે સહકારીપ્રતિષ્ઠાને તિમ વેગ લીધો તેમાં પૂરતી કાળજી અને કેમરેજના અભાવે યુવ નવજીવ વરસેલું થયું આથી નવના વાવનું એકીકારણ કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું હિંદમાં ૧૯૪૧ માં ૧,૧૧,૦૦૦ સહકારી સંસ્થાઓ હતી તેમાં ૧૧ પ્રતિષ્ઠા સહકારી એન્કા અને ૧,૨૦૦ તાલુકા મધ્ય સહકારી એન્કા છે કેરાઈસ્મામાં આશરે ૫૦ લાખ જેટલા સમૂહો છે કુલ જોડાય ૧ અબજ રૂપિયાનું છે તેમાં સરસોની મૂડી માત્ર ૧૫ કરોડની થાય છે તથા લેનની છે આ સહકારીપ્રતિષ્ઠાની પ્રગતિ સુખ લેખાયે છે. હિંદી ખેડૂતોના આકાશ ભાગને પણ એ સ્પર્શી શકી નથી. તેમ જ આજે ૪૦ વર્ષ થયા એનાં મૂળ ઊંડાં ગયાં નથી. એનું કારણ ખેડૂતોમાં કેમરેજીનો અભાવ છે યુરોપમાં ખેડૂતો ખેતીની વસ્તુઓ મેલવવામાં, વેચવામાં, દૂધ અને લાનવરો લેવા વેચવામાં, બરો બાંધવામાં, ફરનીયાર વસાવવામાં અને ખેડકારી વિચારણામાં આ સહકારીવસ્તુ વિચાર પાવે છેપરોડા કરે છે. હિંદમાં એટલા વિશાળ પાયે કાર્ય થઈ નથી; પરંતુ માત્ર

સારી રીતે ઝીણા બાળે ધીરધાર કરવાની હકતમાં એ પ્રવૃત્તિ રહી છે. એ પ્રવૃત્તિને આગમ ધર્માવની એ સાબ્ય અને પ્રભવી રાજ છે.

સરકાર આ સહકારીપ્રવૃત્તિ પર કાંઈ ભવના કર લેતી નથી. તેમ એના દવાવેને રજિસ્ટર કરાવતી વેળા સ્ટેપિંગી બરર પણ પડતી નથી. સરકારે ધર્મપ્રિયક જેક પાસેથી મધ્યવર્તિ જેકા તથા પ્રતિક મરકારી બેન્કને નાણાં લેાનમાં મળે એવી પણ છુટ આપી છે છતાં ખરેખર જ્ઞાના અભાવે આ સરકારી જેકા પ્રગતિ કરી શકી નથી. સરકારે એમના કામકાજ પર કેબરેખ રાખવા આ પ્રાંતમાં રજિસ્ટ્રારો નિમ્મા છે સરકાર આ સહકારી સંસ્થાઓની આર્થિક સહતા માટે જવાબદાર નથી. છતાં તકક્ષીના સમયમાં પણ રાખવાઓમાં સરકારે મદદ કરી છે ખેડૂતો સેના લે છે તે સમયસર ભરતા નથી અને નાણું પાકું કરવું ન હોવાથી થયું નાણું લાંબી સુલત સુધી રોકાઈ જાય છે અજણ અને અજ્ઞાની ખેડૂતો એના લાભ લેતા નથી સહકારી સંસ્થાઓને વધારે વિશાગ બતાવી, એને બધી જાનનું કામકાજ આપણું ભેધએ, આજો કામોદારનો સવાલ એ સહકારી સંસ્થા કારા સરખ થતો ભેડએ આ સહકારી સંસ્થામાં ધણીનેકથામાં જુડું પડ્યું છે, તે નીચેના કોષાથી સમજશે

સંગીત : કલાઓમાં સંગીતનું સ્થાન અને બાબુ

છે. આપણું સંગીત બીજા દેશોના સંગીત કરતાં વિશિષ્ટ પ્રકારનું અને ઉચ્ચ કોલ્ટનું છે. સાહિત્ય, સંગીત અને કલાએ લેકોના સંસ્કારક પ્રતિબંધ કહેવાય છે. હિંદમાં પણ શૈલવાસી, વનવાસી, ગ્રામવાસી અને નગરવાસી પ્રજામાં તે તે પ્રજાના સંસ્કારોની અસર તેમજ સાહિત્ય, સંગીત અને કલામાં મૂલ્ય સ્વરૂપે જણાય છે. નગરજનોના જલસાઓ, ગ્રામજનોના ઉત્સવો અને ભીરકાળી વગેરેના ભજનો એવાથી આ વસ્તુ સમજીતી. વિદેશી સંગીતકારોમાં બિયોલન, ઝાંઝાટ, વાગર, કેરોપા જેવા મહાન સંગીતકારોની સંગીતપ્રસાદીએ એમનો અમુક વારસો છે, તેમ આપણે ત્યાં આપણા પૂર્વાપોષીના, રામપ્રજ્ઞેના નકિ-એને નારદ, ભરત, ઇલિય, કાલક આદિ પ્રાચીન સંગીત કાવિ-કોનો, તથા સરંગદેવ અહોબલ, પ્રાચદેવ શ્રી, ત્યાગદેવ, તાનસેન જેમ જાણ્યાર વગેરે મહાન સંગીતકારોના ગૌરવભર્યા ઉલ્લેખ છે.

સંગીતને કંમવાર વ્યવસ્થિત ઇતિહાસ મળતો નથી. છતાં આપણને મળેલો એમનો વારસો, આપણા ભાવ અને રસ આપણું રાજ અને રાગિણી એ બધું આપણે માટે ગૌરવ-જનક તો જી. આપણા સંગીત વિષે આપણા વેદોમાં ઉલ્લેખ છે. પ્રાચીન કાળમાં યજુર વેદોએ વૈદિક ક્રમ્યાઓનું ગાન થતું ગીત-

પ્રાંત	સને ૧૯૩૪માં મંડળોની સંખ્યા	શરૂઆતથી ફર્યામાં ગણેલાં મંડળોની સંખ્યા	કુલ મંડળોમાંથી ફર્યામાં ગણેલાં મંડળોના ટકા	કુલ મંડળોમાંથી નિષ્કળ કહેલાં મંડળોના ટકા
બંગાળા	૧૬,૮૬૦	૧,૬૧૧	૯	૨૨.૩
બિહાર-ઝોરીરસા	૮,૭૮૬	૨,૪૦૪	૨૧	૨૧.૧
મદ્રાસ	૧૩,૨૧૧	૭૫૨	૨૨	૧૩.૩
મુંબઈ	૫,૧૭૫	૧,૭૩૭	૨૩	૧૧
સંયુક્ત પ્રાંત	૫,૬૭૦	૩,૧૬૦	૩૮	૭૨
મધ્ય પ્રાંત	૩,૮૪૭	૩,૧૩૩	૪૬	૩૧

પ્રાંત	સંસ્થાને અપાયેલી કુલ લેાન		જેની સુલત પાકી ગઈ છે તેવી લેાન		સને ૧૯૩૩ માં અપાયેલી લેાન		સને ૧૯૩૨ માં અપાયેલી લેાન		વસુલ કરાયેલી લેાન	
	૧૯૩૨ મુખીમાં	૧૯૩૧ મુખીમાં	૧૯૩૨માં પાકતી	કુલ લેાનના ટકા	૧૯૩૧માં પાકતી	કુલ લેાનના ટકા	સને ૧૯૩૩ માં અપાયેલી લેાન	કુલ લેાનના ટકા	૧૯૩૧ માં કુલ લેાનના ટકા	૧૯૩૦ માં કુલ લેાનના ટકા
પંજાબ	૧૬૧	—	—	—	૨૮	૪.૨	૮૦	૬૧	૬૬	૧૪.૩
મુંબઈ	૩૧૩	૨૪૦	૧૧૬	૪૧.૫	૧૪૦	૫૧.૧	૧૨	૧૬	૧૧	૧૧.૮
આસામ	૨૫	૨૧	૧૮	૭૨.૦	૨૦	૬૫.૨	૨	૬	૨	૮.૦
મધ્ય પ્રાંત	૧૩૪	૧૦૧	૬૦	૧૭.૨	૮૧	૮૫.૧	૨૧	૧૧	૧૧	૧૧.૬
બિહાર-ઝોરીરસા	૧૭૫	—	૧૦૩	૫૮.૬	—	—	૧	૪	૧૩	૭.૪
મદ્રાસ	—	૩૪૪	૨૫૪	૭૪.૬	૨૦૫	૫૬.૧	૧૫૪	૧૦૦	૧૭૩	૩૧.૩
મધ્ય પ્રાંત	—	૭૪	૫૪	૧૫.૮	૩૮	૫૮.૩	૨૨	૩૧	૧૮	૨૨.૦
બંગાળા	૪૩૩	૪૨૫	૨૬૧	૧૮.૪	—	—	૫૦	૩૩	૪૦	૧૦.૬

૨૫ મંત્રો સામ કહેવાના. સામગ્રાન કરનાર ઋષિએ સામય કહેવાના, તેમ આયત્રી ઉપ્લેગ, ત્રિપુલ, અત્રુપુલ વગેરે છંદોનું ગાન કરનારા ઉપાગ કહેવાના. સુખ્ય ગાનાર ઉદગાના કહેવાના. સામગ્રાન વખતે વોણ અને વેણુક વાદન પણ અનનિહિત હોય છે. આજે આજે આ સંખ્યાના વધારે ઉદગ્રાંતો સામગ્રાનના, ઉપાગ, ઉપનિવદ, તાંબુ, શ્રાદ્ધ, નારી, શિશુ વગેરે ગ્રંથોમાં મળે છે. આ શિવાય વૈદિક ગ્રંથોમાંના કથા કથા રવરો લેવા તેના પણ નિમ્નેષા આજે છે.

આપણા સંગીતને સાન રવરોમાં વહેંચવામાં આનું છે આજની ઉપગ્રામાં છેલ્લી શોધથી માણુમ પડ્યું છે કે કોઈ પણ રાગની આરંભાવરણ પાંચ રવરોની જાય છે આ રીતે વેદાન્તમાં પણ આરંભમાં પાંચ પછી ૭ અને પછી વિકાસ પામતા સાન રવર ૬૬ થયા હોય તો નવાઈ નહિ. કૃષ્ણ, શ્રવણ, કૃતિય, દુનીય, વદ્યુષ, મન્દ્ર અને અતિરવાય-એ સાત રવરો એ જાનામાં ઉપયોગમાં લેવાતા.

વેદાંગમાં વાણત્રોમાં ત દ્વકવીણા, કાંકવીણા, અવાણવીણા, કપિશિખંડિણા, બાણ વગેરે અપાથી વાદ્યો તેમ જ કંકા, દ્રવ્ય, દેવમન, વિષ્ણોની વગેરે માટે મદ્યમાં વાદ્યોના ઉદગ્રાંત મળે છે આ શિવાય ગોષ્ઠા, દ્વૃદ, નાળી, નારિકા, શારદાની વગેરે કુંકાની વગાઈ શકાય તેવાં વાદ્યોની નામાવલી મળે છે.

ભારત યુનિય રવેરા 'ભારત નાટ્ય શાસ્ત્ર' ગ્રંથમાં સંગીત વિશે સારી રીતે માહિતી સાંપડી શકે છે. રત્નાકર, પારિયત, કર્ણભ, મકરન્દ, અરુણ, પ્રકાશિકા વગેરે જાણી સંદોના ગ્રંથો પર '૯૧૧' ની જ અસર પડેલી છે જાણના કાગ કા. સ. પૂર્વે ૫૦૦-૫૦૦ હોય એમ લાગે છે.

સામગ્રાન, ઉદગાન, અતિરવાન, વગેરે પદ્ધતિમાં પણ કમ-વિકાસને રવાન છે જ. આજ, સંસ્કાર, ધર્મ અને આચાર વગેરેમાં કાગ કમને એવો ફેરફાર થતાં તેની અસર સંગીત પર પણ થઈ હોય તે નવાઈ નેહું નથી અને કમશ આજે જે રાગમાન ગાવાય છે તેના વિકાસ થયો છે.

રાગમાન માટે ઋષિઓ, સમય એટલે કે રાત્રિ, દવસ, જ્યેષ્ઠ વગેરે પણ નક્કી થયા છે તેમ જ સુરજ, સ્ત્રી અને નયુસક રાગન પણ જુદા પાઠવામાં આવ્યા.

આપણું સંગીત નૈસર્ગિક રાગ સંગીત ઉપર રચાયેલું છે અંદરની સુગી ઊર્જાઓના લાભ નૈસર્ગિક રીતે સંગીતમાં ઉતરી આવે છે, બીજાના હૃદય ઉપર આપણી લાગણીના પડા પાડે છે વિજ્ઞા, કિલ્કા ક સિતાર સાથે નીચેના વર્કના તાર પણ જાણકારી હોય, એ રીતે આપણા નૈસર્ગિક રવરો, નૈસર્ગિક નાદ સાથે સંવાદ પણ પડ્યો પાડી હોય છે.

પ્રાચિનમાંથીના Harmony પણ રવર વાદના પાયા ઉપર રચેલી છે, તેમ આપણું સંગીત અને આપણું રવરશૈલી પણ સદૃશજાત, વજ્ર મધ્યમલાવ ને વજ્ર ગાંધારલાવ આ સુખ્ય ત્રિપુટી ઉપર રચાયેલું છે. આના આધારે રર નાદ જેને આપણે યુત તરિક્તે યોગપીએ લીએ તે યુનિ હિન્દી સંગીતનું આધ પન છે.

નાદશાસ્ત્ર સૂર્ય તેમ જ સૂર્યકે છે. આજે જે હંમર વર્ષ નાદશાસ્ત્રને રામજવા અને સમજવા હરેક સંગીતકાર કોયકા રથનો આવ્યો છે હાલ પણ આ વિષયનો અભ્યાસ કેટલાક

પંડિતો કરે છે અને કરી રહ્યા છે આ નાદોના ગ્રંથોએ મેગાથ સમય પછીના વખતમાં અધિકાર પીછેડા યોદી લીધા અને ફરીસરીથી આ રર યુતિ સમજવાના પ્રયત્નો કરવા પડ્યા. આ પ્રયત્નો હંમુ જાકુ થોડા અસ વજરના સફર થયા છે. આપણે જે રવાનથી અપરને લાનુન કરી શકીએ છીએ, તે રવરવાન આપણાની ન જંદાબ.

હવે હાલનો ઇતિહાસ તપાસીએ વરસો બીજાના ગયાં અનેક નવી શોધોના થઈ અને દોષીજો આવ્યા આપણે તે શાખીય સંગીત ઊડી રીતી સંગીત વધુ મધ્યુ શાખીય સંગીત સમજૂ સહેલું નથી, પરંતુ રીતી તરે વધુ સહેલી છે યુજાની મરખાત રવાન, પાંખની માખની અને જંગાળી રવરવાન લઈ લય છે શાસ્ત્રીય સંગીતની તરિક્તે વધારે અસર કરી આજે આલોપ ગવાતો જોઈ થુવાને મેકું ફેરવે છે, પણ રીતી ગીત સાલગવા કોયકા આવે છે આજના સિનેમાટ્રોના કાયરેક્ટરોને અતુજવ પૂછતાં માખમ પડ્યો કે સંગીત સાડ હોય તો જ ચિત્ર આવન વધી શકે.

છતાં શાસ્ત્રીય સંગીત નાશ પામ્યું નથી નાશ પામવાનું નથી. આપણું રવરવાન મુંદર છે કેટલાકનું છે ઉલ્લાસના ઉજાના મારતું છે એમાં જેમ ઊંડા ઉતરીએ તેમ વધારે રસ છે. વધારે આવન છે એમકારના જવા સંગીતશાસ્ત્રી માટે આપણું હિંદ ગૌરવ લઈ રહ્યું છે.

૫૦૦ જેટલાં વાલિંગો ફેર જરતમમાં જ મથલિન થયા છે. આ આપણી સંગીતમિથના બનાવે છે આજની આધુનિક જેનવડી ફરી મૂળ સંગીતને સમજવાની કંઈક કોરોષ કરતી લાગે છે.

શાસ્ત્રીય સંગીત, એના આલાપ, એના તાન આ બધું સમજવા અણુત ધીરજ, ખર્ચ અને સંગીત પ્રેમ જોઈએ. કંઈક નૈસર્ગિક રાત્રિ પણ જોઈએ જેમ જેમ ઊંડા ઉતરીએ તેમ તેમ વધુ જાણવા મળવાનું એના અગાથ હરિયો હોજાવો સૂરકેવ છે.

રવરશૈલી, રવરસાવકને વાલિંગમાં, અનેકવિધ વાલિંગમાં પૂરવામાં આવ્યા છે પ્રખ્યાત ગવેથા તાનસેનજી, કહેવાય છે કે ગાના ત્યારે એ આલાપ વિષાધે પછી પછી પછી પછી જાણે લાનસેનજી હીક રામ પણ ગાઈ શકતા એમ કહેવાય છે.

આપણું સંગીતશાસ્ત્ર ભૂતું છે મધ્યુ જ ભૂતું કહી શકાય અને ભૂના વખતથી મેગાથ સુખ્ય સુખી વિકસદ અવિલ મેગાથ પૂજી એ અધિકારમાં અટવાયું. ફરી એના પ્રકાશિત કિરણો, હિંદને થયેર પ્રકાશિત થતા લય છે.

સંશોધન અભ્યાસક્રમ: પ્રાચીન તેમ જ અર્વાચીન વિદ્યાઓને જ જ્ઞાનવિજ્ઞાન, વિગુન અને રસાલખમાં તેમ જ તાવજ્ઞાનમાં શોધજોન કરવા માટે કેટલીક રાસયો રવાપમાં આપી છે તેમાં કેટલીક સરકારી અને કેટલીક બીન સરકારી છે એમાં વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન વાત્રા ઇન્ડીઅન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સ બેંગલોરમાં વિશેષ મળે છે.

૧. ભંડારકર યોરીએન્દલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, પુન-આ સંસ્થામાં મહાભારતની નવી આશિત્તુ સંશોધન થાય છે અને બીજા પણ સરુન ગ્રંથોડ સંશોધન થાય ત્યાં યોરી સંસ્થા પાઠી તપા પ્રાચીન

હિંદી સંસ્કૃતિ વગેરેના એમ. એ. ના વિષયોમાં માટે ભાષણોની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

૨. ભાષક રીસર્ચ ઈન્સ્ટીટ્યુટ—આ સંસ્થા સર નગીરામજી દેવેશ્વરી છે. એમાં સર્વે વનસ્પતિઓમાં ચેતન રહ્યું છે, એ સાબીત કરવા થયેલા બનાવવામાં આવે છે તથા રસાયણ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

૩. ઈન્ડો-ચીનીયલ એગ્રીકલ્ચરલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ, નવી દિલ્હી—આમાં ખેતીવાડી વિષે નવી નવી શોધો કરવામાં આવે છે. એ પહેલાં પુના ખાતે હતી, હવે દિલ્હી આવી છે. આ સંસ્થા ખેતીવાડી વિષયક ખાતોમાં ખબર પૂરી પાડવાનું ઉપયોગી કાર્ય કરે છે.

૪. ઈન્ડીઅન ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સ, બેંગલોર—આમાં નૃમરોહિત તાતાએ ૧૫ લાખ રૂપિયા આપી સ્થાપના કરી છે. એમાં વિજ્ઞાનને લગતી શોધખોળ થાય છે. તે નૃમરોહિત અને રેશાએ સંબંધી કાર્ય કરે છે.

૫. ઈન્ડીઅન ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ કોસાસોફી, અમરકાંતર—આમાં તત્ત્વજ્ઞાનને લગતી શોધખોળો થાય છે. બહુ પ્રખ્યાત સંસ્થા નથી. એની સરકાર ૧૯૧૧ માં ઘડી છે. આ માત્ર સંશોધનની સંસ્થા છે.

૬. ફ્રેન્ચીશ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ હાએટ—એમાં ખોરાક સંબંધી અભ્યસર થાય છે.

આ સિવાય હિંદી કેટલીક સંસ્થાઓમાં સંશોધનો થાય છે. તે નીચે મુજબ છે—

૧. રાયલ એશિયાટીક સોસાયટી જંગાળા, ૧૭૮૪ માં સર વિલિયમ બેન્સે તેની સ્થાપના કરી.

૨. ઈન્ડિઅન મ્યુઝિયમ કલકત્તા, સ્થાપના ૧૮૬૬ પછી સરજેન્સ રમાનના સંશોધન ખાતાનું મુખ્ય કેન્દ્ર.

૩. નેશનલ એકેડેમી ઓફ સાયન્સીસ, અલ્હાબાદ, સ્થાપના, ૧૯૩૬.

૪. નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સીસ કલકત્તા, વિવિધ વૈજ્ઞાનિક ખાતાના કાર્યના એકીકરણ માટે ૧૯૩૫ ના ન્યુ-આયર્લેન્ડ સ્થાપનામાં આવ્યું છે.

૫. મદ્રાસ લીટરરી સોસાયટી ઇસ્ટિસ્ટન અને આર્થિકોલોજી રાયલ સોસાયટીની સહાયક સ્થાપના ૧૮૩૩.

૬. હાર્વર્ડ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઈન્ડિયન, સંશોધનનું કેન્દ્ર સ્થાપના ૧૮૬૬.

૭. ઈન્ડિઅન એકેડેમી ઓફ સાયન્સીસ બેંગલોર. વૈજ્ઞાનિક, વૈજ્ઞાનિક લેખોના વાચન માટે તથા ચર્ચા માટે ૧૯૩૩ માં સ્થાપનામાં આવી.

૮. ઈન્ડિઅન એસોસિએશન ફોર કલ્ટીવેશન ઓફ સાયન્સ, કલકત્તા ૧૮૭૬ માં ડૉ. મહેન્દ્ર સરકાર સ્થાપના કરી.

૯. એશી-હોર્ટિકલ્ચરલ સોસાયટી ઓફ ઇન્ડિયા, કલકત્તા, સ્થાપના ૧૯૨૦.

૧૦. બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી, મુંબઈ સ્થાપના ૧૮૪૩.

સંસ્થાઓ (ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેની):

હિંદી લક્ષ્મી શાળા તથા હિંદી નહેરુ શાળા, દહેરાડૂન, ખાણેલા અભ્યાસની શાળા, ધનપાડ.

આધુનિક ઔદ્યોગિક સંસ્થા (શાપ્તાસવામી પંથના ગુરુએ સ્થાપેલી), દયાલપામ, (આગ્રા)

સરસ્વી શાળા, કાલુચ.

વાયુવિદ્યાની સંસ્થા, ખડકી

હક્કાયા કૃતરાની રસીના પેરચુર ઈન્સ્ટીટ્યુટ. કંસોલી.

ટોમસન સિવિલ એન્જિનિયરીંગ કોલેજ, ૧૬૩ી.

દમોદરનું વિશ્વવિદ્યાલય 'વિશ્વાભારતી', શાંતિનિકેતન

વિધેયોદિકલ સોસાયટી, અધાર (મદ્રાસ)

સાગ : મધ્યાર, મુજરાત અને બ્રહ્મદેશમાં આ ઝાડ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. એની જોવામાં પચાસેક હાથ નેટલી હોય છે. પાકા સાગનું લાકડું સીસમના લાકડાની બરાબરી કરી શકે તરું હોય છે. સાગનું લાકડું સર્વે પ્રકારનાં લાકડાં કરતાં વધારે ટકાઉ છે. ઈમારત અને બીજાં સુતારકામમાં બીજાં કાંઈ પણ લાકડાં કરતાં આ લાકડું વધારે વપરાય છે. વહાણો અને ટ્રેનના કબા બનાવવા માટે આ લાકડું ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે. આ ભત્તર લાકડું બંગ્લે હાલ વરસ પહેલાં બંધ થયેલા ઈમારતોમાં વપરાયેલ છે અને હજુ પણ તેમાં નરાય સડો પડેલી નથી. ૧૯૦૮-૦૯માં લગભગ ૪૦.૧૬ લાખ રૂપિયાની કિંમતનાં લાકડાં પારસે વચ્ચાં હતાં.

સાગ : આ પણ એક ભત્તર લાકડું છે. આનાં ઝાડ પર સરકારી ટેમ્પલ રહે છે. એની ઇલામમાં એક પ્રકારનું મુગધીન દ્રવ્ય નીકળે છે. આ ઝાડ ઉડાનાગપુર, રવા, વગેરે વિલામમાં થાય છે. એનાં ઇલામમાં એક પ્રકારનાં લાલ રંગ પછી નીકળે છે. એનાં બીજ ગરીબ લોકો ખાય છે, આ ભત્તર લાકડું પણ અનેક પ્રકારના ઉપયોગમાં આવે છે.

સાદીન : આ ભત્તરનું રેશમી કાપડ ખૂબ મુંદર હોય છે. સાદીનની અનેક ભંતો હોય છે. હાલ સાદીન Lyons શહેરમાં બનાવાય છે, પણ મોટા ભાગે સાદીન જાહેરમાં જ વેચાર થાય છે. અત્યારે યુદ્ધને સમય હોવાથી આ કાપડ બહુ જ મોંઘું મળે છે.

સાણુ : આપણા જીવનની જરૂરિયાતોમાં સાણુ ખૂબ મહત્વનો ભાવ ભજવે છે. સાણુ એ આપણે માટે ખૂબ અગત્યની વસ્તુ છે. સાણુ વરસો પાવામાં, હાથપગ પાવામાં અને સ્નાન કરવામાં ખાસ કરીને વપરાય છે. પરંતુ સાણુ મુંદર રંગબેરંગી બોક્સમાં પુરોગોદાર મુગધી સાણુ આપણા દેશમાં આવે છે અને આપણાં શ્રીમંત કુટુંબો એનો મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરે છે. દર વર્ષે પરંતુ સાણુ લાખો રૂપિયાને સાણુ આપણા દેશમાં આવવા થાય છે. આ સાણુ ભત્તર ભત્તર કેટલાય રોગો મટાડી શકે છે. આપણા દેશમાં પણ હવે તે સાણુને ઉદ્યોગ સારી પીલે છે. પરંતુ તે હજુ બાળવયમાં કહી શકાય એવું છે. હજુ પણ વિજ્ઞાન બનાવી શકાય. સાણુ ઘેર બનાવેલા હોય તે નીચે મુજબ ગતિથી બનાવી લેવા.

કોપરેલ તેલને સાંકડે સાણુ—કોપરેલ રા શેર એક કાઠમાં નાંખી મૂલા પર મઠાવવી, મઠાવિપર પાતળ.

કરી તેમાં વાવડાકાંડોનેટરના ૨૦ અંસ એટલું તીવ્ર સોડાનું પ્રવાહી રાખી મળે મેળવી અગ્નિ વધારના બનું અને દુધને આગે તેણે તેણે મળી સહેને અને કાણ જેણે એવું થાય ત્યારે બાનડાકાંડોનેટરના ૩૫ અંસ એટલું તીવ્ર સોડાનું પ્રવાહી નાખી મળે તેમાં મેળવી દહાણીને સાણ પડેલા અને ઉભરેા આવે ત્યારે વાવડાકાંડોનેટરના ૨૫ અંસ એટલું સોડાનું પ્રવાહી ૨૦ રોર મેળવવું અને દહાણવું પછી અર્ધો કલાક કારનું અને એક દિવસ કાઠી બીજે દિવસે આ સાણને અંદાજિત ૫૨ થાવડો કરી સંચારમાં નાખી કારવેા કાંઈ થયે સાણ સારો થશે.

કૅપરેલ તેલ અને ટોળીયાનો મિશ્ર સાણ— કૅપરેલ ૧૦ રોર અને ટોળીયુ ૪૦ રોર મિશ્ર કરી ઉપરની રીતે સાણ બનાવશે.

રૅડ (ગુલાબનો) સાણ— ૨૫ મણ સફેદ સાણમાં ૨૫ તોલા હાંમેલેનું સૂઈ મેળવવું પછી ૩૦૫ તોલા ગુલાબના તેલ, બરગેમાલ તેલ ૨૫ તોલા, ૬૫ તોલા નિરોળીનું તેલ, ૧૨૫ તોલા તેજનું તેલ, ૧૨૫ તોલા લવંગનું તેલ સર્વે મિશ્ર કરી સંચારમાં કારવાથી યુધ્ધીકાર ગુલાબી સાણ બને છે.

નારંગી સાણ— ૫૦ રોર સાણને બરાબર કરી પીગળાવી તેમાં ૨ રોર મોખાનો લોહ ભેગના બનું પછી નારંગી રંગ નાખી ઘાટી વાર ઉઠાવી પછી કંટું પાડી તેમાં નારંગીનું તેલ ૨૦ તોલા, ૧૫ તોલા તેજનું તેલ અને ૫ તોલા પાંખ તેલ નાખીને સંચારમાં કારવેા.

રૅશમી વચ્ચેા ઘેવાનો સાણ— ૬૦ ભાગ તેવમાં ૫૫ ભાગ કારણીક નોડામાં ૨૪ ભાગ પાણી મેળવી ઉમેરવેા પછી તેના સાણ બનાવાય છે તે વડે રૅશમી વચ્ચેા ઘેવાથી કાંઈ ભય છે.

સાણનો અર્ક— ૭૫ તોલા સફેદ સાણમાં ૪ આસા પોટાશ કાર્બોનેટ, ૪૫ તોલા આપ્તોહાઇ, ૧૫ તોલા લવનદાર વૅટર મેળવીને સાણનો અર્ક બનાવી કાઢાય છે.

લીમડાનો ન્હાવાનો સાણ— કારણીક નોડાના કાવથી ૩૯ લીટી ઇનેના ૧૬ રોર, (૨) તેલ ટોપરાનું ૨૮ રોર, (૩) તેલ લોનેાનું ૪ રોર (૪) રંગ યુરેનાઇન ૩ ૧ તોલા, (૫) રંગ વિક્ટોરીયા બ્લુ ૧૫ તોલા (૬) કપૂરનો અર્ક ૧ ઓંઝ.

કારણીક દ્રવ મોહામાં મોહું— ૨૪ કલાક અગાઉ પાણીમાં વૅથાર કરી નાખવું તેણે પડકાર ટોપરાનું તેલ ભરેલું હોય તો એ ગાળીને સાણ બનાવવાના વાવડામાં કપડા વડે ગાળી લેવું. ત્યારનાં યુરેનાઇન ૩ અસાધ્ય વાવડામાં પાણી નાખી ગરમ કરી, ટોપરાના તેલની અડધ કપડાથી ગાળી નાખવું તે તેલ તથા રંગને ઘુડીને મિશ્ર કરવું. ત્યારનાં કારણીક દ્રવ એક કપથી ળીણી ધારે તેવમાં નાખવું અને એક માણસે લાકડાનાં વાડના વડે ગોળ ગોળ ફેરવી મિશ્રણને ભેગવવું. એવી રીતે ધીરે ધીરે કારણીકનું દ્રવ નાખવું અને ઝડપથી મિશ્ર કરવું કારણીક દ્રવ અસાધ્ય થયા બાદ લોનેાનું તેલ કપડાથી ગાળીને તેમાં ઘાડું ઘાડું નાખી મૂળ મિશ્ર કરવું. ત્યારનાં વિક્ટોરીયા બ્લુ રંગ ઘોઘાં પાણીમાં નોમાળી કપડાથી ગાળી ઘોડા ઘોડા મિશ્રણમાં નાખી ભેગવેા.

સર્વ વસ્તુઓને બરાબર મિશ્રણ થાય અને મધ જેવું થઈ થાય, ત્યારે કપૂરનો અર્ક ળીણું ળીણું કરીને નાંખવેા અને મૂળ મિશ્ર કરી કાંચવાના વાવડામાં કાઢવું. તેને ૧૨ થી ૨૪ કલાક રહેવા દઈ, સાણ કાઢી તેના ભેધવા પ્રમાણમાં અને ભેધએ તેવા આકારના કંટાઓ કાપી ગોડીએ બનાવી લેવી.

વૅશિંગ પાઉડરની ગોડીએ— કાર્બોનેટ ઓફ સોડા અને સોડા એસનેસોડા સમાનભાગે લઈ એકડી કરીને અગ્નિથી ઉકાળના પાણીમાં મેળવીને ઘઉંની રોટલીના લોટ જેવા કાંઈ ગારો કરવેા પછી તેને ગોડીએ બનાવવાના કાંઈએ ભરીને ભેધવા આકારની ગોડીએ બનાવી લેવી ને કાંઈએ ન હોય તો સાફ પાટલા કે પાડીઆ ઉપર પાથરીને ચોરસ કંટાઓ ભેધએ તેવા ભડા પાલળા વૅથાર કરી લેવા તે સુકાઈ ભય ત્યારે ઉમેડી લેવા.

આ પાથરની ગોડીએથી મેકા કપડાઓ ઘેવાથી બહુ ભયની મેલ દૂરી નહીં તે એકદમ સાફ થઈ જશે.

ઉપરની રીતે આપણા ઘરેમાં પોતાના કાંધે સાણ બનાવી લેવાય તો આપણને એથી ખૂબ મોટો ફાયદો થાય પ્રથમ એ કે આપણને સાણ બનાવ કરતાં ખૂબ સસ્તો પડે બીજું બનાવના સાણમાં જે ભેગમેળવેા સાણ હોય છે અને એથી આપણને વસ્તુ ટુકડાલ ન થાય.

રસાયણિક રીતે આ વસ્તુને અભ્યાસ કરી લેવાની સામર્થ્ય હતે માટે થીજવડી સસ્વામીના ખાસ જરૂર છે આ ઉદ્યોગ કેશ કામે ખૂબ ઉપયોગનો છે. બેકારીના સમયમાં ખૂબ ઉપયોગી પણ નીવડશે.

રસાયણાણા— આ ઝાંઝ નીસ ચાલીસ ફાથ એટલુ ઊંચુ થાય છે એ ન્યારે ભૂંડુ થાય છે, ત્યારે એને કાપી નખાય છે અને એને વચ્ચેા ભાગ કાઢી લેવાય છે, પછી તેને ખાંડીને તેને લોટ બનાવે છે અને ત્યારનાં એ લોટમાં પાણીનો છંટકાર નાખે છે અને પછી ચારણીમાં નાખી થવાય છે તેથી તેની નાની નાની ભારીક ગોળીઓ બને છે અને એને સાણવાણ કહેવાય છે આ સાણવાણ ખીમાર અને કમળેર મણ્યએને કાઢ બનાવીને આપાય છે.

સારસા પરિલા— આ દવા આપણા દેશમાં ખૂબ પ્રખ્યાત છે આ દવા બજારેલા લોહીને મુધારવામાં અંક સીર કામ કરે છે અને એક ઉપચારી દવા છે.

સાલધ મીસરી— આ ઝાંઝ ખાસ કરીને અફઘાનિસ્તાન, બુખારા, બુખારા વગેરેમાં થાય છે આ સિવાય વિશ્વભિરમાં પણ થાય છે આને ભનના અથા આપણે ત્યાં અફઘાનિસ્તાન વગેરે પ્રદેશોથી આયાત થાય છે.

સાલવોલેટાઇલ— આ એક સુંઘનાની દવા છે. એમેરિકામાં અને હવે કાંઈક દેશમાં મિશ્રણથી આ દવા વૅથાર થાય છે જેમાં ભવચીનું તેલ અને લીંણનું પાણી પણ મિલાવવામાં આવે છે.

સાહિત્ય ગુજરાતી— આપણી ભાત ગુજરાતી છે રૂંકે ભાષાએને પોતાનું સાહિત્ય હોય છે. આપણી ભાષાનું સાહિત્ય પણ દિગ્ભિરિત વિવિધ પ્રકારનું ભય છે 'સાહિત્ય

એ જીવનની આરસી છે. એવું કાંઈ ભાષ્ય એ લખ્યું છે, એ ખરેખર સાત્ય બીના છે. ને સાહિત્યમાં જીવનના ધ્વજકાર નથી એ સાહિત્ય નથી. ને સાહિત્યમાં લેખિકાના જીવનનું પ્રતિબિંબ હોય તે જ સાત્ય સાહિત્ય.

પાંચસો કે છસો વરસ પહેલાં મેવાક, મારવાક, માળવા, ગુજરાત વગેરે પ્રદેશોમાં એક જ ભાષા બોલાવી હતી. ભાષાઓમાં ફેરફાર થયા જ કરે છે. અષ્ટક લોકો બીજા પ્રદેશોમાં વસવાટ કરે તો તેમની ભાષા પર તે પ્રદેશની ભાષાની અસર પડે છે. પરિણામે તેમાં ફેરફાર થાય છે. આપણી ભાષા પર મોટી અસર છે આપણી ભાષા સંસ્કૃતમાંથી જ બની છે, એમ કહીએ તો જરાય અતિશયોક્તિ નથી. આજથી જૂનાં વખતમાં આપણે ત્યાં સંસ્કૃત ભાષા બોલાતી, ત્યારે સંસ્કૃત સિવાયની ભાષાઓ પ્રાકૃત ગણાતી અને એ પ્રાકૃતોમાંની અપભ્રંશ, મેવાક, મારવાક, માળવા, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર એ બધા પ્રદેશોમાં વપરાતી. આપણી જૂની 'ગુજરાતી' ભાષાનો જન્મ ચૌદમા, પંદરમા સેકામાં થયો એમ કહી શકાય. સંસ્કૃત-સરખા સેકામાં આપણી ભાષાને 'ગુજરાતી' એટલે નામ આપાયું.

નરસિંહ-મીરાંયુગ—આ યુગમાં મોટા પ્રમાણમાં ભક્તિ-સાહિત્ય જ રચાયું છે.

‘નરસિંહ મહેતા’

આ કવિ આપણા જૂનામાં જૂના અને આજ કવિ કહેવાય છે. આ ભક્ત કવિ ગુજરાત સિવાય બીજા પ્રદેશોમાં પણ ખૂબ પ્રખ્યાત છે, એનો જન્મ ૧૪૭૦ આ થયો હતો એની જીવન-કથા હંતકથાઓના રૂપમાં સચવાઈ રહી છે. એનાં ભજનો અને પ્રભાવિયાં લેખિકા કંઈ વંશપરંપરા સચવાતાં આપ્યાં છે. આ કવિનાં ભજનો અને પ્રભાવિયાંમાં હવ્ય સંસ્કૃતનું પ્રતિબિંબ છે, એનાં જેટલાંય પ્રભાવિયાં ગુજરાતના સંસ્કૃત સંસ્કારનું પ્રતિબિંબ છે ‘જળકમળ છાંડી ભને બાળા’, ‘અભિલ પ્રહારકમાં’, ‘ભગને ભાલા’ વગેરે પ્રભાવિયાં ગુજરાતના ગામેગામ અને ઘરોઘર આજે પણ લલકારતાં આપણે સંભાળીએ છીએ. ‘સુદામા ચરિત’, ‘સહસ્ત્રપદી રાસ’, ‘આટુરી’ વગેરે ઘણું ઘણું એણે લખ્યું છે. એમનું બનાવેલું ભજન ‘વૈષ્ણવ ભવ તો તેને કે કહીએ’ આજે ગુજરાતના જ નહિ પણ હિંદના બીજા પ્રદેશના આપણે પણ હોશી હોશી ગાય છે આ ભજન વિશ્વવંશ પૂજ્ય મહાત્માજીનું પ્રિય ભજન છે, આજે પાંચસો વર્ષ થયા છતાં એમનું સાહિત્ય-પુષ્પ બરાબ કરમાયા વિના પોતાની ધરિત્ર કોપાસ પ્રસરાવે છે. નરસિંહ મહેતાનો સમય ૧૪૭૦ થી ૧૫૩૦ સુધીનો ગણાય છે.

‘ભાસણ’

સિદ્ધપુરનો રહેવાસી અને નરસિંહ મહેતાની સાથે હોજી રહી શકે તેવો આ કવિ હતો. તેનો સમય ૧૪૬૦ થી ૧૫૭૦ સુધીનો ગણાય છે. તેણે સંસ્કૃતમાં લખાવેલ ‘કાંદબરીયું ભાષાંતર’ કવ્ય, આ સિવાય ‘સાગરાની’, ‘નગાખ્યાન’, ‘દશમસ્કંધ’ વગેરે તેની સુંદર કૃતિઓ છે.

‘મીરાંભાઈ’

નરસિંહ મહેતાની પેઠે મીરાંભાઈ પણ ભક્ત કવિ હતાં. તે ગુજરાત જ નહિ પણ અન્ય પ્રદેશોમાં પણ ખૂબ પ્રખ્યાત છે. એનાં છંદોનો હવ્ય કાંટિમાં છે એમાંથી પવિત્ર ભક્તિ-નરસ ઝરે છે. પરિણામે એ આજ જયંતિ સુધી હોશી હોશી ગવાય છે.

એનાં ભજનો આજે આપણા હિંદમાં ખૂબ પ્રખ્યાત છે. એમનો સમય ૧૫૫૫-૬૦ થી ૧૬૨૦-૨૫ સુધીનો ગણાય છે.

આ સિવાય બીજા લેખકોમાં ‘કૃષ્ણલોકામૃત’ લખનાર કેશવ, ‘કદાનકંદે પ્રજન’ લખનાર પલ્લવાલ, ‘મયલુરેદારામ’ રચનાર દરસેવક, ‘રત્નમણ્ડલ’ લખનાર શ્રીધર વગેરે લેખકોએ પણ નરસિંહ-મીરાં યુગમાં પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. આ સિવાય આ યુગમાં આખ્યાનકાર નાકર, કવિ લાલણના પુત્રો દીપવ અને વિષ્ણુદાસ, ‘રસમંજરી’ નામની વાર્તા લખનાર વજીરાજ, ‘વૃક્ષભાષ્યાન’ રચનાર શ્રી. ગોપાલદાસ વગેરે લેખકો પણ થઈ ગયા છે આ બધા લેખિકાની કૃતિઓમાં આજે ખૂબ ફેરફાર થઈ ગયો છે.

પ્રેમાનંદ યુગ—આ યુગમાં આપણા સાહિત્યનો સારો વિકાસ થયો

‘અખેડ’

આ યુગમાં અખેડનો ફાળો અમૂલ્ય છે. એના ડાપા બોધ આપનાર ને એ એની ભાષા સરળ હોત તો એ ગુજરાતના મહાકવિઓની પંડિતમાં અત્યંત સ્થાન મેળવી શકત. એનો સમય ૧૬૭૧થી ૧૭૩૦ સુધીનો ગણાય છે. એણે ‘પંચીકરણ’ ‘અખેડ ગીતા’ ‘ગુરુસિંધ સંવાદ’ ‘અનુભવવિંદુ’ વગેરે કૃતિઓ રચી છે.

‘પ્રેમાનંદ’

પ્રેમાનંદ ગુજરાતના કવિઓમાં સર્વે ક્રેંડ બનાય છે. એણે આખ્યાન કરનાર માણસ હતા. રાત્રે મોટા ઘોડામાં માનવ-મેલીની વચ્ચે એકે મણ-ત્રાંખાની મોટી માગર પર આગળમાં પહેરેલી વીંદી વતી તાલ આપી સુંદર સંસ્કૃત કથાઓનાં ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરી, અપુરાનદે તેણે કથા સંભળાવી એકોનાં મનરંજન કરતા. એમનાં કાવ્યોની શૈલી રસઝરતી છે. આ કવિની ‘દશમસ્કંધ’ ‘મીરાં’ ‘નગાખ્યાન’ ‘સુદામાચરિત’ ‘દ્વીપ’ ‘આદ્ય’ ‘હરિશ્ચન્દ્રાખ્યાન’ ‘ચંદ્રદાસઆખ્યાન’ ‘જોખા-હરણ’ ‘અભિનય’, ‘સુખવા’ વગેરે અત્યંત કૃતિઓ વગેરે ઘણાંય છે. આ કવિના વાંમે જો તણ નાટકો પણ અહાર પડ્યાં છે. આ નાટકો મારે જુજ શ્રી કોણે સેવાય છે, અપામ છતાં એ કવિની કૃતિઓમાં ને રસદર્શન છે. એ બીજી કૃતિઓમાં તો નથી જ. ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસ એનું નામ મુશ્કેલી લખાવેલું છે. એનો જન્મ ૧૬૬૨માં અને અવસાન ૧૭૬૦માં થયું હતું.

‘શામળ’

શામળનો સમય ૧૭૪૦-૪૫થી ૧૮૨૫-૩૦ સુધીનો છે. શામળ વાર્તાકાર હતા. એ પોતાની વાર્તાઓને ઉખાણાં, પ્રમોતરી, આકકયા વગેરેની મદદથી રસિક બનાવી લેખિકાને સંભાળાવતા, એની વાર્તાઓ જુજ હોરાસેર લોકો સાંભળતા. એનાં સૌપાત્રો ખૂબ બળવાન, શુદ્ધિવાન, કાવ્યકુશળ અને કંઈક હેયાનાં છે. એની કૃતિઓમાં ‘ઉદયકંઠસંવાદ’ ‘રાવણ મંદારી સંવાદ’ ‘અંગદવિંદુ’ વગેરે પ્રખ્યાત છે.

આ સિવાય આ યુગમાં ભગવદ્ગીતાનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર નરહરિ, રત્નો ભાવસાર, મરખા રચનાર ભક્તકવિ વૃક્ષ મેવાડો વગેરે હતા.

દયારામ યુગ—આ યુગમાં પ્રિયમદાર, દયારામ, મીરાં અને એનાં વગેરે લેખકો જુજ છે.

‘પ્રિતમકાર’

આ લેખકનો સમય ૧૭૭૫-૮૦થી ૧૮૫૪ સુધીનો છે. એનાં જન્મનોત્તર સંક્રષ્ટ ‘પ્રિતમતી વાણી’ના નામથી જાહેર પડ્યો છે એ ભાટ હતો, એમનાં જન્મ જોખથી ભરપૂર છે.

‘દુશ્મનરામ’

દુશ્મનરામ ચાણોદના રહેવાસી હતા. એની ગરબીઓ એ ગુજરાતનું અમૂલ્ય ધન છે અને આને પણ ઉત્તમ કૃતિઓમાં ગણના પામે છે. એની કૃતિઓમાં ‘માધુર્ય’ અને ‘સંસ્કારભરી સરજના’ છે. આ કવિને પ્રવાસ કરવાનો શોખ હતો. પરિણામે તેઓ પંજાબી, મરાઠી, તેલુગુ અને હિન્દી પણ જાણતા હતા. હિન્દી અને સંસ્કૃતમાં તેઓ પારંગત હતા. તેમનો જન્મ ૧૮૩૩માં અને અવસાન સંવત ૧૬૦૬ માં થયેલ છે.

‘ધીરો’

એ ભાટ હતો. એનો સમય ૧૮૦૬ થી ૧૮૮૧ સુધીનો છે. તેનાં લખાણો પુષ્કળ છે. આ લેખક પોતાની ‘કાફી’ માટે રૂબરૂ છે.

‘સોલો’

આ કવિના ‘આજબા’ લેખિકા સારો પ્રચાર પામ્યા છે. એ ઉત્તમ પ્રકારનાં કથાકાન્થો છે, એમાં દુશ્મનરામનો સુધારવા સંસારમાં ચોદિત બનેલાઓને સુધોળ આપવાનો સારો પ્રયાસ થયો છે.

આ સિવાય આ પુગમાં ગુજરાતી ‘રામાયણ’ લખનાર ત્રિપાર, ચંદીપાઈના ગરબા રચનાર રણછાડકંઠ દિવાન, રઘુનાથદાસ, સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના પ્રજ્ઞાનંદ, દેવાનંદ અને નિઃકુળાનંદ, ભૂખણ, સરો ભગત, નરસિંહજી વગેરે લેખક થયા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પર અંગ્રેજી શિક્ષણની અસર—૧૮૧૮ થી ગુજરાતમાં અંગ્રેજી અમલ રાકે થયો. પરિણામે અંગ્રેજી શિક્ષણ અને ભાષા ગુજરાતમાં ફાખલ થયાં. પરિણામે એની અસર આપણા ઉપર પુષ્કળ થઈ. એ વેળા અંગ્રેજીનું ક્ષીયું જ્ઞાન તો બહુ ઘોડું હતું; પરંતુ અંગ્રેજોને આકર્ષકરો પરિચય થવા લાગ્યો હતો. અંગ્રેજોની રીતભાવ પ્રત્યે તે વેળા એટલું માન હતું કે તેમના જીવનનું, તેમની રીતભાવનું અને તેમના સંસ્કારોનું અવકાશ કરવું, એ સુધારો ગણાતો અને એવા સુધારા ફાખલ કરનાર સુધારક ગણાવા લાગ્યા અને એની અસર લેખકો અને કવિઓ પર પણ થઈ. એવી અસર ક્ષીણરેખામાં નર્મદાસે કરી, કરચનાદાસ મૂળજી, મહીપતરામ, દુર્ગારામ, મંગલારામ વગેરે છે. આ સુધારકો ભાષણો દ્વારા, નિબંધો અને લખાણો દ્વારા, કવિતા, માસિક અને ચોપાનીયાં દ્વારા લેખિકાં જોધ આપવા હતા અને જોધવા રેખાને જગાડવા પ્રયાસો કરતા હતા. એ સુધારકો એ પ્રકારના હતા. નર્મદાસે કરી, કરચનાદાસ વગેરે તક અને ક્ષેત્ર કરનાર અને લલપતારામ, નવલરામ વગેરે શાલિથી સુધારવા પ્રયત્ન કરનાર હતા. આજ વખતમાં અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્તકપુસ્તક સોસાયટી અને ગુણાંધમ’ પ્રુદિવર્ધક સમા રચનાઈ.

‘નર્મદાસે કર’

નર્મદાસે કર ગદ્યલેખક તરીકે પહેલા જ હતા. તેમણે ગુજરાતને એક નવો જ પંથ બતાવ્યો અને ગુજરાતીમાં માટે નવું ક્ષેત્ર ઉપાડ્યું. તેમણે ગુજરાતી કોસાં વેધાર કથો. એમનાં કાન્થો ઉત્સાહ, નવચેતન અને જુરસાથી ભરપૂર છે. એ વેળા એનાં

કાન્થો લેખિકાને અવકાશ વાંચન પૂરું પાડતાં. તે કે આને એમની કવિ તરીકે ગણના જોધી થાય છે, પરંતુ એ ભૂલવું ન જોઈએ કે આજના વિકસિત સાહિત્યના જુદાનાં બી રોપનાર એ જ હતા. ગુજરાતમાં નવજીવનની અમૂલ્યપર રેલાવનાર એ જ હતા. એક ભાવનાશાળી ગુજરાતી તરીકે એમનું રચન વર્ષોનાં વર્ષો અંજલે રહેશે. તેમનાં કાન્થોમાં ‘સુરવીરનાં લક્ષણ’, ‘વીરસ કવિતા’, ‘હિન્દુઓની પંચી’, ‘સુરતની હકીકત’, વગેરે પ્રખ્યાત છે. ગદ્યપદ્યાલુભી ‘ગુજરાતીઓની રીતિ’, ‘પાપવિચાર’ ‘નર્મકથક’ વગેરે છે. તેમણે ગુજર માતને ચરણે અર્પણ કરેલ અર્પણસેવાઓ ગુજરાત કંઠે ભૂધી રાકારો નહિ. ગુજરાતી સાહિત્ય એમનું સાદાનું જાણી છે.

‘કરચનાદાસ’

વિશાલતામાં જવાની પહેલ કરનાર હતા. શાલિજીને વિરોધ છતાં તેઓ વિશાલતા જઈ આપ્યા હતા. એઓ નર્મદાની પછે સારા સુધારક હતા. એમણે જાહેર કરેલી કેટલીક વાચબી સંપ્રદાયની ભટીઓની વિષયો સાંભળી રેખાવના મહારાજે એમના પર જનશ્રીને દાસે માંકધો અને એમની હકીકત એમના ‘લાયબલકેસ’માં છે. એમના સારા નિબંધો અને માહિતીવાળાં લખાણો લખ્યાં છે

‘મહીપતરામ’

આપણા એક સુધારક હતા. એમની કૃતિઓમાં ‘સંપ્રદાયસંગ’, ‘વનરાજી ચાવડો’, ‘સામુ વહુની લાકા’ વગેરે તે વેળા ખુબ પ્રખ્યાત હતાં

‘દલપતરામ’

આ લેખક અંગ્રેજી ભણ્યા નહોતા, પણ કારખસ સાહેબના સહાયસથી તેઓને અંગ્રેજી સંસ્કારોની સાધી માહિતી મળી હતી. સરખાતવાં વર્ષોની અંગ્રેજોની પ્રભ પ્રત્યેની લાગણી જોધને એમણે આ રાખ્યાં ખુબ વખાણો કર્યાં છે. એમની કવિતાઓ સાદી, સરળ અને પ્રુદિવર્ધક છે.

‘નવલરામ’

આ કવિએ ઘોડીક કવિતાઓ લખી છે. તેઓ મહાન પ્રુદિ-શાળી, અભ્યાસી, અને વધારે મંજીર વિચારક હતા; પરંતુ એઓ શાંત અને મુંઝું કાપ કરનારા હોઈ ગુજરાત એની કંઠે કરી રાક્યું નથી એમની ‘જાળવજ ખમીરો’ પ્રખ્યાત છે. એમનું ગદ્ય નર્મદાસે કરના ગદ્ય કરતાં ઉત્તમ પ્રકારનું, સંસ્કારી અને જ્ઞેદાર હતું

આ સિવાય દુર્ગારામ મહેતાજી, દરગોવજીદાસ કાંઠાવાળા, રણછાડભાઈ ઉદયરામ, નજલાલ કાલિદાસ, ઇચ્છારામ સૂર્યારામ દેસાઈ વગેરે છે. નર્મદાસે દુગજીભાઈ ‘કરણચેડો’ નામે સરસ નવલકથા લખી છે.

‘જેદવર્ધનરામ’

ગુજરાતના એ મહાન વિચારક અને સુધારક હતા. જન-સુધારણી-એમણે અનેક પ્રયત્નો કર્યા છે. ‘સરવજીવક’ જેવો એક મહાપ્રયત્ન અને ઉત્તમ કોટિનો પ્રય એમણે ગુજર માતને ચરણે કર્યો. એમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ અને ધીમંત કુટુંબોની રસકથા છે. એના પાત્રો સંસ્કારી કુટુંબોમાં ખુબ પ્રખ્યાત છે. એ કથાની વચ્ચે મૂળજીમાં લેખિકાને ઉપયોગી માહિતી રજુ કરવામાં આવી છે. એની સૈધી આજીવક હોઈ હોઈ એ હોસે

હેણે થયે છે. આજે તો એની દેહલીય વ્યાવૃત્તિઓ બહાર પડી છે. આ સિવાય એમણે 'લીલાવતીની છવનકથા', 'ભારામનો અધારદેહ', 'એકમુકા', 'સાધુર છબન' વગેરે છે.

આ સિવાય 'નારીપ્રવિષ્ણ' અને 'બાળવિવાસ' લખનાર મણિલાલ નબુલાઈ, 'પ્રેમછબન', 'કુસુમમાળા', વગેરે લખનાર નરસિંહરાવ ભોળાનાથ, 'સુદારાસ', 'હૃદયવીણા', 'કુસુમમાળા', 'પુરુષકેર', 'રમણ મંદિરા', 'ગીત ગોવિંદ', 'વિક્રમોર્વશી' તથા 'શીરક' અને 'ભાસના' દેહલાઈ નારદના તથા ભાષાંતર કરનાર કેશવલાલ મુન, 'ભદ્રભદ્ર', જેથી ઉચ્ચ કેટિની કથાઓ તથા લખનાર અને 'દાસ્યમંદિર' 'રાધાનો પવન' વગેરે પુસ્તકો લખનાર રમણભાઈ મળીપતરામ, આનંદશંકર નર્મદાશંકર મહેતા, ઉત્તમરામ ત્રિવેદી, શ્રીમદ્ વૃષ્ટિદાસચંદ્ર, નારાયણ કેમકર વગેરે હતા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ અવેરી પણ કાસી અને બંધાઓના સારા પદ્ધતિ છે. હમણાં જ એમની ૭૫ થી ૮૫ થી ઉંમરમાં.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવી કવિતા—

ગોવર્ધનરામ, મણિલાલ, રમણભાઈ વગેરેએ કાન્યો લખ્યા છે. છતાં એ કાન્યો નવા યુગના તો ન જ કહી શકાય. નવી કવિતામાં મંડાણ તો નરસિંહરાવે જ કર્યું. એમની અસર નવા યુગ પર સારી પડી છે. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, બળવંતરાય કોટાર, હરિલાલ હર્ષદાસ મુન, જેવાને પણ નરસિંહરાવ વરફાવી પ્રેરણા મળી હતી.

ગુજરાતીમાં નવી કવિતાઓ રજૂ કરનાર અને એને સમૃદ્ધ બનાવી ગુજરાતી સાહિત્યને વિકાસ કરનારાઓ નીચે જુઓ છે.

મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ—એમણે ૪૦ થી ૫૦ કાન્યો રચ્યાં છે. 'વસંત વિજય', 'શકાકાં મિથુન' વગેરે ઉત્તમ પ્રકારનાં કાન્યો છે.

બળવંતરાય કે. કોકોર—જન્મ ૧૮૬૬ એમણે 'આરોહણ', 'મેતી' અને દેહલાઈ ખુદર સોનેટો લખ્યા છે. એમના કાન્યો સંસ્કારી કુટુંબોમાં પ્રખ્યાત થઈ પડ્યાં છે.

કલાપી—કેકારવ' એ એમનો ઉત્તમ ગ્રંથ. 'ચંદ્ર' નામના માસિકમાં એણે પોતાની કવિતાઓ આપ્યાં. 'કેકારવ', 'માના', 'કન્યા અને કોયલ', 'વીણાનો યુગ', 'મહાત્મા મૂળાસ', 'આપની માદી', 'દસસી' વગેરે ખુદર કાન્યો ખરેખર ઉત્તમ છે. એમનાં 'મહાત્મા મૂળાસ' ઉપરથી તો પ્રકાશ શીશ કંપનીએ 'સંસાર લીલા' નામની ગુજરાતી શીશ પણ ઉતારી હતી. જે ગુજરાતમાં સારી રીતે વખણાઈ હતી. એમનાં કાન્યો આકર્ષક અને નવી રીતે લખાયેલાં હોઈ સંસ્કારી જનતામાં ખુબ વંચાય છે.

નંદાલાલ—જન્મ ૧૮૭૭. ગુજરાતી કવિતાના સ્વાતંત્ર્યને ખરેખર બળવંતરામ મહાકવિ નંદાલાલનું સ્વાતંત્ર્ય કરવા નવી કવિતામાં પ્રથમ ન જરૂર એમની લેખનશૈલી વિષુદ્ધ અને આકર્ષક છે. પ્રેમ અને લગ્નના ઉચ્ચ આદર્શ એમણે કાન્યો દ્વારા રજૂ કર્યાં છે. ભે કે એમણે ૭૬માં યુગ સ્વતંત્રતા લીધી છે, પરંતુ એમની ભાષાની બલકમાં એ કોષ્ટકે પડ્યાં નથી. 'દોહન શેઠી' નામની નવી શૈલી એમણે આપવાની છે અને એમાં એમણે જે સફળતા અને કાવિત્વ એમણે છે, તે અચ્છ છે. એમનું અનુકાળ કરના દેહલાઈએ પ્રયાસો કર્યા હતા; પરંતુ તેઓ નિષ્ફળ ગયા. એમણે 'વસન્તોત્સવ', 'જ્યાં જ્યાં', 'ઈન્દુમાર',

'મહાભારત', 'નૃવહાં', 'અકષરસાહ', 'સારથી' અને 'દેહલાઈ કાન્યો વગેરે ઉચ્ચ કેટિના ગ્રંથો લખ્યા છે. શ્રી. નંદાલાલનું સમગ્ર લાંબું જીવન, રચનામુખી અને તાત્કાલિક મુખ્ય છે. કંપનાના અસ્તવિન રંગો પડે રંગાયેલી એમની કવિતાઓ ખરેખર અચ્છ છે.

ખખરદાસ—જન્મ ૧૮૮૨. નંદાલાલના સમકાલિન કવિ લેખકોમાં આ લેખકે ખુબ પ્રખ્યાતી મેળવી છે. 'રાસ ચરિકા', 'વિનાયક', 'કાન્ય રસિકા', 'ભારતનો દેહ', 'સંદેશિકા', 'ઈર્ષનિકા', વગેરે ઉત્તમ ગ્રંથો છે. 'સુવર્ણી ગુજરાત' જેવાં દેહલાઈ ખુદર ગીતો મોટા મોટા ઉત્સવોમાં પણ ગવાય છે.

મોહનકંકર—જન્મ ૧૮૭૭. નવી કવિતામાં એમનો ફાળો અમૂલ્ય છે. એમણે દાંપત્ય પ્રેમ અને હિંદુ સંસારનાં ગુહોમાં આદર્શરૂપ મનાયેલી સંપ અને સુખવર્ષી સ્થિતિનો સારસ વિનાર આપ્યો છે.

લલિત—જન્મશંકર મહાશંકર પુત્ર—જન્મ ૧૯૦૫. 'જ્યોત્સના', 'માતૃ ભયોત્તરી ભવલંત ભવાલા', 'નારી' વગેરે નારાયણી, 'સમત ભેડાં ભત ભોળાથી', જેવાં ઉચ્ચ કેટિનાં ગીતો એમણે ગુજરાતને આપ્યાં છે.

આ સિવાય રામભોલનરાય જસવંતરાય દેસાઈ, કેશવ હ. શેઠ, ત્રિગુણ ગૌરીશંકર ન્યાય, હરિકર બટ્ટ વગેરે છે.

નવલકંથા—ગુજરાતના નવલકથા સાહિત્યમાં દિન-પ્રતિદિન વિકાસ થઈ રહ્યો છે. ગુજરાતમાં પ્રથમ નવલકથા લખનાર 'વંદાર' જ ન કહી શકાય. એમણે 'કરણપેટો' નામે નવલકથા લખી હતી.

આ પછી ગોવર્ધનરામની 'સરસ્વતીચંદ્ર' જેવી ઉત્તમ નવલકથા ગુજરાતને મળી. એમની અસર શીશનાર ભોળીદાસ દિવિયાએ ગુજરાતને 'ઉપા કાન્ત', 'મુદલા', 'નયોત્તરા' વગેરે નવલકથાઓ આપી ગુજરાતને 'સરસ્વતીચંદ્ર' પછી ઉત્તમ નવલકથા બીરા વર્ષ પછી એટલે કે ૧૯૧૬માં 'ગુજરાતને નાથ' મળી. પરિણામે એના લેખક શ્રી. કેનેયાલાલ સુતરી જનતાના પ્રિય લેખક થઈ પડ્યા આ પછી એમણે 'પાટણની પ્રજ્વળા', 'વેરની વસુલાત', 'પૃથ્વીવસન', 'સ્વપ્ન વંદા', વગેરે ઉત્તમ નવલકથાઓ ગુજરાતને આપી.

એમની 'વેરનો વસુલાત' શીશરૂપે બહાર આપી; પરંતુ તે જનતાની જાહેર વિરુદ્ધ નહીં; પરંતુ 'પૃથ્વીવસન' એક સફળ શીશ વરીકે સારા હિંદમાં પ્રખ્યાત થઈ. એમનાં પાત્રોમાં સુજ, શુલાલ, મિનક, મુલલ, વગેરેનું પાત્રલેખન બહુ જ ઉત્તમ રીતે થયું છે.

શ્રી. સુવર્ણીની સાથે સાથે જ રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈનું નામ 'નવલકથા લેખક' તરીકે લેકાં અને રની રજૂ. એમની 'જ્યોત્સના', 'કેકારવ', 'શિરિષ', 'હૃદયનાથ', બહાર પડી આ પછી 'દિનચક્ર'એ જનતામાં ખુબ પ્રખ્યાતી મેળવી આ પછી એમની 'ભારતો અગ્નિ', 'પૂર્ણિમા', 'જાયાનંદ', 'શોભના', 'કામ' જેવી સારસ અને 'આમલકા' જેવી ઉત્તમ કેટિની નવલકથાઓ પ્રગટ થઈ, જેણે એમને વધારે પ્રખ્યાતી આપી.

આ પછી લોકગીતો અને લોક-વાર્તાઓએ જનતાને રસ-સ્વાદ કરાવનાર શ્રી. અવરજંદ મેઘાણીએ ગુજરાતને 'સમરમણ'

‘રાગ’માળખિયો, ‘જ્યગજ્ઞાન’, ‘વેવિગાન’, ‘દલસીકાચારો’, ‘પ્રભુ પદાવળી’, જેવી મુંદર નવવક્રમાં આપી.

શુદ્ધવંશાય આચાર્યે કેટલીક નવવક્રમાં જેવી કે ‘ત્રિવેન-ચન’, ‘ભૂતકાળના પદાવળી’, સોરઠી રૂપ્યા વગેરે સારી નવવ-ક્રમાં રજુ કરી. આ પછી ‘દરિદ્રનાથચલ’, ‘ઈન્દ્રિયાળ’, ‘દેશ વિનાન’, જેવી મુંદર નવવક્રમાં બહાર પડી.

આ સિવાય શુદ્ધવંશાય નવવક્રમાં સંખ્યાબંધ લખાઈ છે, પરંતુ ઉત્તમકોટિની નવવક્રમાં ઉપર સુખ્ય છે.

નવલિકા—નવલિકા એટલે નવવક્રમાં દેવે રચે નવિ, પણ વાનિ એક નવિન પ્રકાર છે. આ વાનિ લેખકને હિપચોળી એ માટે નીવડે છે કે તે દૂરી દોષ છે. એટલે જાદી વાંચી શકાય છે અને એટલા દૂરકા અમરમાં એ નવલિકા થઈ શકે છે.

ધૂમકેતુએ નવલિકામાં મુંદર પ્રયોગ રૂપી જનના અમર રજુ કરી, જે કે એમના ખેડે બીજી નવલિકામાં પણ બહાર પડી હતી, પરંતુ ધૂમકેતુની નવલિકાએ સરસ સંજ્ઞાની મી એમના નવલિકા સંક્રમણ ‘પદકારા’, ‘વલ્લખાનાં ચાર મંદો’, ‘પ્રતિમા’, ‘અંગાણા’, ‘તિજાયા’ વગેરે જનનામાં સારી સંજ્ઞા મેળવી શક્યા છે.

આ સિવાય શુદ્ધવંશાય આચાર્યે કેટલીક રસબરી નવલિકાઓ જનના અમર પૂરી થી. લોકાવળી સુશીએ પણ કેટલીક ઉત્તમ નવલિકાઓ આપી.

રણજીરામ અને રામમેહનરાયે પણ શુદ્ધવંશને સારી નવલિકાઓ આપી છે. શુદ્ધવંશને શ્રોતે, ડૉ. પ્રભુલચન મહેતાએ, રમણલાલ નિલકંઠે પણ શુદ્ધવંશને નવલિકાઓ આપી, જેની કદર શુદ્ધવંશને કરી નવિ.

આ પછી ધનુષ્યવક્રોએ અનેાખી રસમેલીમાં કેટલીક નવલિકાઓ રજુ કરી આ સિવાય શ્રી. ‘ભગીરાદ’ નવલિકામાં પણ બહાર પડી અને બ્યોનીન્દ્ર દેવે પણ કેટલિક દારુચરસિક નવલિકાઓ આપી શુદ્ધવંશના નવલિકા સાહિત્યને સમૃદ્ધ બનાવ્યું.

નાટ્ય સાહિત્ય—શુદ્ધવંશનું નાટ્ય સાહિત્ય વિકાસ પામ્યું નથી. સાહિત્યની દિગ્દેશ રમણલાલ નિલકંઠે ‘રાઈનો પર્વત’, નવરામનંદ ‘ભદ્રં’ લોપાણ’, રમણલાલનંદ ‘સકિત દુષ્ય’, નંદાલાલનંદ કેટલીક નાટકો, ચંદ્રચંદન મહેતા ‘આગગાદી’ વગેરે કેટલીક નાટકો લેખ છે. ભ્યારે ધ્યાન-સારી નાટક કે પંખીઓમાં ભગવાન નાટકોમાં કવિશ્રી પ્રભુલાલ કવિદી, મણીલાલ પાગલ, ત્રાપજકર વગેરેનાં નાટકો લેખ છે. શુદ્ધવંશનું નાટ્ય સાહિત્ય સમૃદ્ધ બનાવવાની ખાસ જરૂર છે.

હાલની રિથિતિ—સિતેરથી વધારે ઉમરવાળા લેખકોમાં માત્ર ગાંધીજી જ પોતાની પ્રગતિની ઉચ્ચ દોરે જાણી રહ્યા છે. મૂલવાલ અનેરીએ હાલ દોઢ વર્ષ પ્રકાશન આપ્યું નથી. નંદાલાલ, રામમેહનરાય, લલિત, ખજારવાર, વગેરેમાંથી બહારવાર અને નંદાલાલના સિવાયના બીજાઓની પ્રગતિમાં અંદા આવી ગઈ છે. મેખાણી, શુદ્ધવંશ, બિંબિજી, રામનારાયણ પાર્ક વગેરે હજી ઘોડી ઘોડી સાહિત્યપ્રગતિ ચલાવી રહ્યા છે. સુશી, ધૂમકેતુ અને રમણલાલ પોતાનાં પ્રકાશનો બહાર પાડે છે, પરંતુ એમાં એમને પ્રથમ નેટલી સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થતી નથી. દેશ મેઠ, પૂનલાલ, હરિહર બંદ, જયમન

પાઠક, લીલાવળી સુશી, ત્રીસુવન ગો. બ્યાસ વગેરેએ હાલ કંઈ નવાં પ્રકાશનો આપ્યાં નથી.

આમ છતાં નવલોકિયા ભુવાનવર્ગ પાસેથી સારા અને ઉત્તમ સાહિત્ય સાહિત્યની આસા રાખી શકાય. કરસનદાસ માણેકે આલેખે અને બીજાં કેટલાક કલાકાઓ આપ્યા છે. સુનંદરમ ‘રેનેકરસિમ’ ઉભાસંકર બેટી’, ‘બેટાઈ’ મનુષ્યપ્રધાન અનેરી વગેરે એ શુદ્ધવંશ માટે ચરણે ઉત્તમ સાહિત્યકાળો ધર્યાં છે. ‘સુદામ’ની ‘કાયા લગની કાલી વાલી’ ‘કાન્થમંગલા’ ‘વસુધા’, ‘કર્ણ’, ‘વિશ્વશાંતિ’ વગેરે પ્રખ્યાત છે. ત્રીસુવન બ્યાસે નવિ નમરો, કે ‘રવનખા’, મેખાણીના ‘હેલો કોટારી’ કે ‘ચેલી પ્રાર્થના’ કે ‘દાંડને લાકડાચો’ ઉભાસંકરનાં ‘ગંગાત્રી’ અને ‘નિશીથ’ વગેરે નૂતન સાહિત્ય-રૂઢ છે.

સુદરલ બેટાઈના ‘ઈન્દ્રધનુ’ અને ‘બ્યોતિરેખા’, મનુષ્યપ્રધાન અનેરીના ‘આરાધના’ અને ‘કુલદોષ’, વગેરે પણ ઉત્તમ શ્રધા કહેવાય.

આ ઉપરાંત કેટલાક સુવાન લેખકો પાતપોતાની સેવા શુદ્ધવંશ માટે અપર્યાલ કરી રહ્યા છે. જેમાં રેનેકરસિમ, કાણકિયા, રમણ વગીલ, ઇન્દુલાલ ગાંધી, ભાગ્યંકર બ્યાસ, હેલક, પારાસર્થ, પ્રદ્યાલ પારેખ, પ્રદ્યાલ પાર્ક, રમણિક આરાધના, પતિલ, સુરવી કોટાર, નંદુભાર પાર્ક, રદ્દભાઈ દેસાઈ વગેરે સારા કાન્થ લેખકો છે, જેમાંના ઇન્દુલાલ ગાંધીનાં ‘ધિણા’, ‘અપકાર વચ્ચે’ વગેરે સારી કૃતિઓ છે અને આ લેખક હવિષ્ય માટે પણ સારી કૃતિઓ આપશે એમ અણ્યા છે.

નવલિકા અને નવવક્રમાં બેખલાલ પટેલ માટે સારી આસા સિવાય છે. આ લેખકનું ‘મંગેલા છવ’ એ એક ઉત્તમ નવવક્રમાં છે. આ સિવાય હમણાં હમણાં ‘આપ્રવાસી’ અને ‘શ્રદ્ધિધન ગિરજલ’ જેવી મુંદર વાલેજી રસમેલીમાં લખનાર શ્રી. રામ-ચંદ્ર કાકર પણ સારાં પ્રકાશનો આપશે એમ લાગે છે. કરાંથીના વાલેજીક શ્રી ‘આનંદેશ’ માટે પણ સારી આસા રાખી શકાય.

આપના સાહિત્યમાં નવવક્રમાં નવલિકા અને કાન્થો સિવાય બીજી પ્રગતિ જલુજ નાના પ્રમાણમાં થાય છે. ભાષાસાહ, આર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, બેજીલ, લખનચરિત્ર, પ્રયાસ વગેરે અનેક સેનો હજી જલુજ નાના પ્રમાણમાં જોડાયાં છે. આ સેનો એક-બાની ખાસ જરૂર છે એ માટે હાલ નવા લેખકો પાસેથી આસા રાખી શકીએ એમ લાગતું નથી. કારણ કે નવા લેખકો તો નવલિકા, નવવક્રમાં કે કાન્થતરજ આકર્ષાય છે. બીજા વિષયો એમને કંટાળા લાડેલા લાગે છે. શ્રી રામનારાયણ પાર્ક, વિષ્ણુ-પ્રસાદ ત્રિવેદી, વિજયરાય વૈવ, નવરામ ભગનાથ, વિશ્વનાથ મગનલાલ, રામચંદ્ર શુકન, રમણલાલ દેસાઈ વગેરેના સખાલેખન અને સાહિત્ય ચર્ચા સંબંધી કેટલાક સારાં પ્રકાશનો બહાર પડ્યાં છે; પરંતુ આ સેત હજી પૂર્ણ જોડાતું નથી. આ સિવાય આપણું નાટ્ય સાહિત્ય જલુજ નવજી છે. બંગાલ અને બીજા પ્રતેલા નાટ્ય સાહિત્યના સુકામને આપણું નાટ્યસાહિત્ય જલુજ નિર્જન હજી શકાય. આ સિવાય કેટલાંક કહેવું છે કે ઉચ્ચ પકારનાં નાટકો નાટ્યચરકોમાં જનતા સમક્ષ ભજવવા બેજીએ એ બહાર છે. શુદ્ધવંશની રંગમુખિને ને પ્રગતિના પથ ચકાવવી હોય તો એવા પ્રયાસો થવા નેહએ અને એ મતે ઉત્તમમર્ગ તો એ છે કે શુદ્ધવંશ લેખકોએ નાટ્યચરકમાં ભજવી

શકાં અને લેખકોપયોગી નીવડે એવા નાટકો રચવા એકજ એ સિવાય સાહિત્ય-સેવકોના છે એનાવા છે તેનો નાશ થવો એકજ એ રાજેની સાંભરી કર્યા વિના બધા તરફ સમર્પિત રાખી આપણા સાહિત્યસેવકો સાહિત્યસેવા કરે તો ઉચ્ચ પ્રકારનો સાહિત્યકારનું ગુરુ માત્રને નરણે ધરી શકે એક બીજીની પરસ્પર અદેખાઈ કે ઈર્ષ્યા કરી નકામો સમય વેડકી ન નાખતા એટલે સમય સાહિત્યકૃતિઓને કિતમ અને ઉચ્ચગતિની બનાવવા આપણે પ્રયાસ કરે તો આપણા સાહિત્ય યુગ વિકાસ સાધી શકે

સાહિત્ય બગાળી . બગાળી ભાષાનું સાહિત્ય
અત્યારે હિંદની બીજ કાઢી પણ ભાષાઓ કરતાં વધારે વિખસિત અને ઉચ્ચ કોટિનું છે

પ્રાચીન સાહિત્ય—હિંદની લગભગ બધી ભાષાઓનાં પ્રાચીન સાહિત્યમાં ધાર્મિક સાહિત્યનું પ્રમાણ વધારે છે બગાળી ભાષા સમૃદ્ધ બનાવવામાં શ્રદ્ધા સમાજનો ફાળો યુગ મોટો છે એના સરખાપકા એના નેતાઓ લગભગ બધા સારા લેખક અને વક્તાઓ હતા બગાળી સાહિત્યમાં એમનો ફાળો અમૂલ્ય છે બગાળાના ફાળા સૈકાથી અઘરાતા સૈકા સુધીમાં લગભગ બધું ધાર્મિક સાહિત્ય જ રચાતું છે એકજ એ જાદુ ધર્મનાં ગીતો ગાયા છે, તેમજ વાર બ્રાહ્મણોના પુરાણો ગવાયા છે કોઈ વેદો વિદ્યજનની જમનામાંથી પૂલ અને તેની બાજુ વિશે સાહિત્ય રચાય છે આમ લગભગ એકે હબર વર્ગ સુધીમાં વિકસેલા સાહિત્યનો અમૂલ્ય વારસો બગાળને મળ્યો છે

આધુનિક સાહિત્ય—બગાળીસમી સહીમાં બગાળના સાહિત્ય પર એટલે અસર પડી જેટલાક પાસીઓ અને અંગ્રેજ અમલદારોના પ્રયત્નો બગાળી ગદ્યનો પ્રચાર શરૂ થયો પાસીઓના ઉત્તેજનથી બગાળી પત્રોનો ગદ્યમાં પુરતો રચવા પ્રારંભ અને આમ તર્કહીન અને રાજ સમર્પકરણથી શરૂ કરેલા કુદરા ઉદ્યેય દ્ર વિનાસાગર, રેવેન્ડનાથ હાકુર, અશ્વપ કુમાર હવે વગેરેને હાથે દીધા, યસાઈ, જાનુઆરી અને બીજા ચંદ્રનાં હાથમાં આપ્યું, ત્યારે તેમણે તેને નવો જ રંગ ચઢાવ્યો તેનું સ્વરૂપ મોઢક બતાવ્યું તેની કોમ્પેડિશન ખૂબ વધારી એટલું જ નહિ, પણ બગાળીઓને બગાળી ભાષાની પ્રત્યેક શક્તિને ખરેખર બતાવેલા

ધાર્મિક બગાળી સાહિત્ય પર એટલે સાહિત્યની અસર વધારે હક થવા લાગી જેવાકે અંગ્રેજ પુસ્તકોના ભાષાંતર પણ થતાં માટેકે મધુસૂદન હવે નામના એક લેખકને ટંકના 'ચેરેડાઈક હોરર'ના આ-સાંતુસાર 'મેધના-વન' નામે મહાકાવ્ય લખ્યું એ કાવ્યની શૈલી, ભાવ, ઇત્યાદિ ભાષા આવી તેનો હેતુ પણ પુરોપીય જ આ સિવાય લેખકને અને નવીનચરિત્ર પણ 'વન સહાર', 'વપાસીર યુદ્ધ', 'અમિનાલ', 'રેવલક' વગેરે મહાકાવ્યો લખ્યાં રીન્ડનાથ, અશ્વપકુમાર અને દિન્દેન્દ્રાણે પણ એ જ કાવ્યો લખ્યાં તે પર નવા સંકારોનો ભાવ તો છે જ

શ્રદ્ધાસમાજની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા સાહિત્ય-કાલ ખરેખર ઉત્તમ પ્રકારનો છે આ શ્રદ્ધાસમાજની પ્રવૃત્તિએ બગાળના ગિહિન સમાજમાં ફેલાવેલી એક નવી જ ભાષા બન્યું કરી પશ્ચિમને બીજમચંદ્રના 'કમલા મન', 'હૃદય ચરિત્ર', 'ધર્મતત્ત્વ' અને તેમની ઉદ્દેશી તણ નવલકથાઓ પર

એની જ અસર માન્ય પડે દિન્દેન્દ્રાણના 'રાજા પ્રતાપ', 'કુર્બાન' અને 'મેધક પતન'માં એ જ ભાવો ગૂંથે છે રવિન્દ્રનાથના 'ગોરા' અને 'બ્રાહ્મણ' પર પણ એની અસર પડ્યા વિના રહી નથી

આ નવીન સાહિત્યનું જ એક રીતુ લક્ષણ એ ગણવીએ તો તે એકે શકાય કે એ નવીન ભૂમિતિએ લેખકોને વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, સમાજશાસ્ત્ર, પ્રવાસ, નવલકથા, વાર્તા, નાટક, નિબંધ, સમાજનાથના વગેરે જુદા જુદા વિષયો પર લખવાની પ્રેરણા આપી આપણે એક એક વિષય એકજ

નવલકથા—એક એગણીસમી સહીના મધ્ય સમયમાં પ્યારીયાં મિત્રે 'આલારે ધરે કલાલ'થી શરૂઆત કરી એમ કહેવાય એ જ અસરમાં પડિત ઇર્ષચરિત્રે ભવભૂતિના 'ઉત્તરરામ ચરિત્ર' ઉપરથી 'સીતાર વનવાસ' અને કાલિદાસના 'શકુન્તલ'ને આધારે 'શકુન્તલ' લખ્યા પરંતુ બગાળી સાહિત્યમાં સાચી નવલકથાઓની શરૂઆત તો બીજમચંદ્રે જ કરી

બીજમચંદ્રે બગાળને સુદર, સ્વચ્છ અને ભાવપૂર્ણ નવલકથાઓ આપી, જે સિંહિત સમાજમાં સારી પ્રખ્યાતી મેળવી શકી એમની નવલકથાઓનું વાર્તાવારણ પણ એટલું ભાવપૂર્ણ કે હોય છે કે વાચક એનાથી મુગ્ધ બની ભય છે બીજમચંદ્રે પોતાની નવલકથાઓમાં સામાજિક રીતરીવાજો સાથે પોતાનો વિરોધ, કોઈ પણ પ્રકારની શંકા કે એવા બીજા તરફ આપવા શીખી નથી આ સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનો નવલકથા પોતાની વાર્તાઓમાં આવેલા નથી એમની નવલકથાઓમાં પાત્રો વચ્ચે એવાના સવાદો પણ ખાસ ઉત્તમ પ્રકારના ન કહેવાય બનાવ એમણે લોકલખની વાતો પોતાની વાર્તાઓમાં ગૂંથી લીધી છે જેને વાચક હોરો હોરો વાચી શકે છે એમની નવલકથાઓના યેનીય લાભાઓમાં ભાષાંતરો પણ થયા છે એને આમ એમણે લેખકોના નવલકથા-વાચકોનો રોષ જગાવ્યો અને બીજા લેખકોને તેથી નવલકથાઓ લખવાનો ઉત્તેજન આપ્યું

બીજમચંદ્રની પ્રેરણાથી શ્રી રમેશચંદ્રે ફરો પણ જેટલીક નવલકથાઓ મળી મળી થઈ એમની શૈલી બીજમચંદ્રને મળી જ આવે છે, એમની જેવાકે નવલકથાઓ ઉત્તમ પ્રકારની

બગાળી નવલકથા-સાહિત્ય બહોળા વેગ સાથે વિકાસ પામ્યું ઉત્તમ નવલકથા લેખકોની નવલકથાઓના સંખ્યાનીયે સુખ છે

અટપપા રેવી	૧૫	ચાર્લસ ડ્રન ધોપાધ્યાય	૨૨
અશ્વરસેન	૨૨	નરેશચંદ્ર સેનચુપ્દ	૩૧
પ્રભાવતી		નિરૂપમા રેવી	૮
સરસ્વતી	૩૮	પ્રજાતકુમાર સુખોપાધ્યાય	૧૨
સરસ્વતી ચોપાધ્યાય	૩૦	સેવતીનંદ સુખોપાધ્યાય	૧૨
સેલજાલા સોવજા	૧૮	સીતીન્દ્રમોહન સુખોપાધ્યાય	૩૦

આમ બીજમચંદ્રે રોપિય બીજાથી વિજ્ઞાન વક્ષ ઉત્પલ થયું અને વિકાસ પામ્યું

નવલકથાના સેવકો મહાકવિ રવીન્દ્રાણે 'રાખિ' લખીને પ્રવેશ કર્યો આ પછી બે હાકુરચંદ્રે હાટમાં એમની નવલકથા લેખનની કુશળતા દેખાઈ આવે છે, પરંતુ એ નવલકથા ખાસ પ્રખ્યાત થઈ શકી નથી આ સિવાય એમણે 'નોકા રૂબી' અને 'ગોગ', 'એજિરનાલિ', વગેરે સરસ નવલકથાઓ આપી

આ પછી બંગાલના નવજનકા-સંગ્રહ શરૂ થઈ પ્રકાશમાં આવ્યા. એમણે 'બંદીદોરી', 'મંદિર', 'કાશીનાથ', 'અનુપમાર પ્રેમ', વગેરે વાર્તાઓ રચી હતી આ પછી તેઓ પ્રજાસેવક ગયા અને ૧૯૧૪માં ફરી તેઓ બંગાળ પાછા આવ્યા અને તેમણે 'ચરિત્રહીન', 'રોમેર સુખતિ', 'પથનિર્દેશ', 'બિંદુર છેવે', 'વિરાજ બે', 'પંડિત મહારાષ્ટ્ર', 'દત્તા', 'ચંદ્રનાથ', 'પક્ષી સમાજ', 'સ્વામી', 'નવનીધાન', 'અરણ્યકીય', 'વેકરેર વીલ', 'શોકોત', નિખૂત', 'ગુહાહ', 'ભાગ્યેર મેયે' જવાપાએના 'હરિ હરમી' 'રોમ પ્રમ' વગેરે કૃતિઓ આપી જેમાંની કેટલીકની તો કેટલીય આગતિઓ બહાર પડી છે.

આ પછી બીજા કેટલાક લેખકોનો ઉલ્લેખ કરવા થઈ એમનાં લેખકોમાં 'પરેશપાયાલિ' 'શંકે પ્રતિપ' લખનાર વિભૂતિ બપલ બંધોપાધ્યાય, 'મા' લખનાર શ્રી. અનુપમારેવી, 'અનન-પૂણ્ડરિકા' લખનાર શ્રી. નિપુમારેવી, 'નવીન સન્યાસી' 'સેનાર બોધા' વગેરે લખનાર પ્રધાન કુમાર સુખોપાધ્યાય વગેરે સારા લેખકો હતા.

ટૂંકી વાર્તા—ટૂંકી વાર્તાની શરૂઆત પણ બંગાળીમાં થઈ હતી શરૂઆતે અને રવીન્દ્રનાથે પણ ટૂંકી વાર્તાઓના સંગ્રહ બહાર પાડ્યા છે. પ્રધાનકુમાર સુખોપાધ્યાયે પણ સારા ટૂંકી વાર્તાઓ બંગાળને આપી જ્યાં સુધી સેને પણ કેટલીક સારા વાર્તાઓ આપી રવીન્દ્રનાથની વાર્તાઓમાં કાણુઓ, એકાદમિ, માસી, છાત્રિપાપાણ, ધુરી વગેરે વાર્તાઓ. યુગ પ્રધાન થઈ છે. એવી જ રીતે શરૂઆતની 'સ્વામા', 'મહેસા', 'ગુણમાં રતન' 'બોલોના વારક', વગેરે વાર્તાઓ સંગ્રહના મેળવી શકી છે. હજી પણ બંગાળી ટૂંકી વાર્તા સાહિત્ય વિકાસ પામતું બન્યું છે.

નંદકંઠ—આપણા ગુજરાતી નાટક સાહિત્ય એમ બંગાળી નાટક સાહિત્ય નબળું નથી. ત્યાંનું નાટક સાહિત્ય સારી રીતે વિકાસ પામેલું છે કુશળ નટ અને લેખક શ્રી. ગિરિશ-ચંદ્રે 'રાવચુવન', 'રમીતા વનવાસ', 'ખંડારેર અગ્નિ વાસ', વગેરે ધાર્મિક અને 'સૈન્યલક્ષ્યા', 'રૂપ સનાતન', 'ગુહરેષ', 'ભિલમગળ', 'પૂર્ણચંદ્ર', 'વિરાટ' વગેરે બહિષ્ અને સન્યાસ પ્રધાન નાટકો લખ્યાં. આ સિવાય 'સિવાજી', 'શિરામઉદ્ઘોષ', 'અશોક', 'શંકરાચાર્ય' વગેરે ઐતિહાસિક અને દેશપ્રેમથી ભરપર નાટકો લખ્યાં.

અનુપમારેવે બપુએ 'વિવાક વિગ્રાહ', 'રાત બહાર' 'તામ્રજ બાપાર', 'બાણ' અને 'ગ્રામ વિગ્રાહ' વગેરે સારા નાટકો રચી ર્યાં.

આ સિવાય ફરીદપ્રસાદ વિદ્યાવિનોદે 'પશીની', 'આયમ-ગીર', 'ચંદ્રબાળી', 'ભાગ્ય' જેવાં ઐતિહાસિક નાટકો લખ્યાં. કિન્નરનાથ રાયે 'કંડી અવનાર', 'પાપાણી', 'વિરહ', 'આપાક', 'નકરપર', 'આયશિની', 'ક્ષીના', 'તારાપાઈ', 'પ્રતાપસિંહ', 'દુર્ગાદાસ', 'આવન દેશ', 'ગેવાક પાન', 'પર-બહા', 'સાદબહા', 'પરપારે', 'ચંદ્રચંદ' વગેરે ઉત્તમ નાટકો આપ્યાં.

બીજા લેખકોમાં અપરેશવંશ મજસુવાર, મનમય, મોએશવંશ મોધવી અને મનોબાહનનાથ સુખ્ય છે.

આ સિવાય ત્યાં કેટલીક નવજનકાઓ પણ નાટક રૂપે પ્રેક્ષકો સામે નાટ્યમૃદુલોમાં રજૂ થઈ ચૂકી છે. જેમાંની શરૂઆતની

'પક્ષીસમાજ', 'પાટોશી', 'વિરાજ વકુ', 'ચંદ્રનાથ' વગેરે સારા રીતે રજૂ થઈ ચૂકી છે.

રવીન્દ્રનાથનાં 'વિસર્જન', 'ગિરકુમાર સલા', 'નદીર પૂલ', 'રાત', 'ડોક્ટર' વગેરે પણ સારી રીતે લખવાયાં છે.

કાવ્ય—બંગાળનું કાવ્યસાહિત્ય પણ આટું વિકસ્યું છે થોડાંકાનાથ બપુએ 'સિવાજી' અને 'પૂર્વીરાજ' એ મહત્કાવ્યો લખ્યાં. આ પછી બધા લખકોએ મોટે ભાગે નાનાં કાવ્યો જ લખ્યાં છે. એમણેમી સહીમાં માણેક મધુસૂદને 'અમિતાભુર ઇંદ' નામનો નવો ઇંદ થોડાંકા. એમની આ હુદ સામે પ્રથમ તો સારો વિરોધ થયો અને રવીન્દ્રનાથે પણ યુવાનીમાં એના વિરોધ કર્યો, પાંડુ પાછળથી એમણે પણ 'ચિંતમણ', 'મણિની' વગેરે નાટકો એ જ ઇંદમાં લખ્યાં.

રવીન્દ્રનાથના કાવ્યો અનેકાની ભાવના છે. એમણે લખેલાં કાવ્યો યુગ ઉચ્ચ કોટિનાં અને ભાવવાળાં હોવાથી સારી રીતે સંગ્રહ થયાં છે એમનાં કાવ્યો તો અસંખ્ય છે, પાંડુ હું અહીં ચોક્કસ નમી આપીશ. એમનાં કાવ્યોમાંનાં 'સિંધુ તરંગ', 'ઉર્વશી', 'સ્વર્ગ' ઇંદ તે વિદાય, 'વિગમિની', 'વધુપરા', 'જેતે નાહિ હીન', 'માનસ સુંદરી', 'સમુદ્રેર પ્રતિ', 'વર' રોડા, 'નવવર્ષ', 'સાલકાન', 'બહાકા', 'હળિ', 'શંખ', 'હારિયે ભવા' વગેરે ઉત્તમ છે

શાન્તદાસ વિનેની એમની વિખ્યાત કવિતામાંથી એક નાની કડી ઉતારું છું

તોભાર કીર્તિરે એથે તમિ એ મહત્

લાઈ તવ હૃદયને રથ,

પ્રકાસે દેશિકા ભવ કીર્તિરે તોભાર વારંવાર તા,

વિદુન તવ પડે આજી, તમિ લેખનાઈ,

વાર્તાની શરૂઆતમાં વર્ષ માટે ઉત્કૃષ્ટ અનેકી ધરણીને

સંજોળનાં કવિતા મેળમાંથી કદી કહિકાઓ સરી પડે ॥ તે ભેદબે.

ધારણી કુરે એથે

ડૉન આન આહિસ ભેગે

એવ કાર ઉચરીરે

પર શેર હરથ ભેગે

આ સિવાય કિન્નરે રાયે પણ સારાં કાવ્યો બંગાળને આપ્યાં છે એમાંનાં કેટલાક ઉત્તમ પ્રકારનાં છે અહિં તરૂના બંદી હોય એવી ભાષામાં લખાયેલાં 'ધુરંદુર', 'વિદ્રોહી' અને 'પ્રવર્ણોદ્ધેશ' જેવાં કાવ્યોનાં કર્યાં નજરે ધરવાને પણ કેટલાંક કાવ્યો બંગાળીમાં રજૂ થયાં છે.

અત્યેનાન્દ્રનાથ હતે પણ બાર કાવ્ય ગ્રંથો બહાર પાડ્યા છે. અશ્વપુત્રનાર બહાવની 'એવા', 'મદીપ' અને 'શંખ' પણ સારી કૃતિઓ કહી શકાય, આ સિવાય માનુકમારી, નરેન્દ્ર દેવ, ચંદીન્દ્ર મોહન અને બીજા કવિઓએ પણ બંગાળી કાવ્ય સાહિત્યમાં સારી ફાળો આપ્યો છે.

વિનોદિ સાહિત્ય—વિનોદી સાહિત્ય પણ બંગાળમાં પણ સારું વિકાસ પામ્યું છે. શ્રી રવીન્દ્રનાથના મોટા ભાઈ શ્રી. કિન્નરનાથે કેટલાંક હાસ્યકાવ્યો રચ્યાં છે જેમાંનાં એકની થોડી પંક્તિઓ અહીં રજૂ કરીશ.

(વિલાયત યાત્રા)

વિલાતે પાનાતે ઇતકદ કરે નબ ગોડે,
અરવ્ય એ જન્મે ગૃહક વિલય-માલ દોડે,
ચંદ્રેરો કંદિ સે, સુરજન-વરો ફિરકુ હોયના,
વિના હેટકા કાટકા કુતિ-પહિરલે મ્હાનરયના

આ પછી રવીન્દ્રનાથના 'લેક ટેર ખાતા', 'ગોદાય ગલન', 'ચિરકુમાર સલા', 'હાસ્ય કૌટક' વગેરે લખાણો હાસ્યરસ વાળા છે. આ સિવાય દ્વિવેન્દ્રનાથ, ગોવિંદ ચક્રહાસ, સુરસિક કવિ દેવેન્દ્રનાથ, પ્રભાતકુમાર, પરશુરામ, મ્હાનનાથ બલોપાધ્યાય વગેરે લેખકોએ સારા હાસ્યસાહિત્ય આપ્યું છે.

છબનચરિત્રો—બંગાળી બા આગ સુભગ નગેન્દ્રનાથ મહોપાધ્યાયનું 'રાજ રામમોહનરાય', ચંદીચરણ બલોપાધ્યાયનું 'વિદ્યાસાગર છબન', અછબ કુમારનું 'મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ કાકર', દેવકુમારનું 'દ્વિવેન્દ્રનાથ' રાચીગચક્ર મહોપાધ્યાયનું 'બકીમચરિત્ર' વગેરે ઉત્તમ ચિત્રે લખાયેલાં છબન-ચરિત્રો છે. આપણે આ નમ નમન છો.

આપણા સાહિત્યમાં છબનચરિત્રોની જેમ ઇતિહાસના ગ્રંથો પણ જોવા છે. બંગાળના ઇતિહાસ ઐતિહાસિક ગ્રંથો પણ સારા પ્રમાણમાં છે. અક્ષયકુમાર મૈત્રેયના 'સિરાજુલલાહ', 'મિર હાસમ', 'ફિરોઝ વાલીક', દ્વિવેન્દ્રનાથના 'મોગાં યુગે સ્ત્રી સિમા', 'મોગાં વલ્લ્હી સખાલામના' બંગાળનો ઇતિહાસ' વગેરે સારા ઐતિહાસિક માહિતી આપના સુરતો છે.

જલધર સેનાના 'પંથક', 'હિમાચલ', 'દક્ષિણ પથ' વિનય મુખારના 'ચિત્રાચરણ' રવીન્દ્રનાથના 'યાત્રી' અને 'ભૂપતે પારવતી' અગાધારના 'નર ભૂપત સુવત ભાન' મ્હાનનાથનું 'ચીન' અક્ષયકુમારનું 'વિના શબ્દ' વગેરે સારી પ્રવાસમાહિતી આપતા ગ્રંથો છે.

આ સિવાય બંગાળનું નિઃપક્ષસાહિત્ય, આકાશગોષ્ઠી અને કોણે, બાળસાહિત્ય અને સામયિક સાહિત્ય વગેરે બહુ છે. પણ સારી રીતે વિકસેલાં છે. બંગાળના મતિસિંહ આપણાં મતિસિંહ કરતા પ્રવાસલક્ષીને વાઘે પ્રમાણમાં આપે છે. હમુ પડુ બંગાળી સાહિત્યમાં કિર્તિવિદિન વિકાસ થતા જ રહે છે. અને સમ સારાં મહત્વનાં ઉપયોગી અને રસપ્રાપ્ત વાચનઆપતા પ્રકારનાં બહાર પડ્યાં જ રહે છે.

સાહિત્ય મંદીર - હિંદી, બંગાળી અને શુરવીની સાહિત્યની જેમ મરાઠી સાહિત્ય પણ હાલ સારો વિકાસ પામ્યું છે.

એજાણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધનાં વર્ષો મરાઠી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં સુવર્ણકાંડે મોનારો તે વેળાના પાંચ મરાઠી સાહિત્યકારોએ મરાઠી સાહિત્યની સારી સેવક બજાવી છે. એ પાંચ સાહિત્યકારોમાં સૌથી પ્રથમ રવાન ન્યાયમુર્તિ—સાવરનાર પાનડેનું છે. એજાણી કુમાર જીવિશાસ્ત્રી, બીડા અચ્યુતરાવિ અને હલોરી રવખચરાજ હતા. બીલ શ્રી વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચિપ્પૂલ્કર સારા નિઃપક્ષ અને પ્રખર દીકારા હતા. બીલ શ્રી લોકનાથ દીલક જેમને વિરે વધારે લખવાની નજર જ રહેતી નથી તેઓ દેશચક્રની સાથે સારા સંપૂર્ણ સાહિત્યના બીડા અચ્યુતરાવિ, ભયેવિષયશાસ્ત્ર, ગણીત અને ઇતિહાસ એ બધા વિષયોમાં નિપૂણ હતા. એવા શ્રી ગણેશ આમરકર ઉત્તમ કૃતપદ વિવેચક અને ઓળખવા લાખા

પ્રભુ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. પાંચમા શ્રી અણ્ણસાહેબ કિર્તીચક્ર 'મરાઠી નાટ્યસાહિત્યના જનક' કહી શકાય શ્રી અણ્ણસાહેબ સારા નટ પણ હતા. એમના 'સોભા' અને શકુતલા' હજી પણ કાંઈ વેળા લખવાય છે.

હવે આપણે વર્તમાન મરાઠી સાહિત્યનાં અગ્રો નેષ્ઠો

વલ્કુચકા—મરાઠી સાહિત્યમાં લલ્કુચકાની સર્જાત કરનાર શ્રી કુચ્છાચક્રી ચિંત્મુચકર છે. એમણે 'અરેવિયન નાઇટ્સ'નું ભાષાન કર્યું. આ પછી હરિભાઈ આપટેરો ક્રાંતીક વાર્તાઓ આપી. એમને એક વાર્તા 'રક્ત' ગોળિ' નામે બહાર પડ્યો. એમના પછી શ્રી નૃ સિંહ જાગર, શ્રી. કૃ. કાલ્ક હકર પ્રે. સિંહવતરાય પારખે અને પ્રે. વારાન મન્દાર ભેશીનો ઉત્તેજ કરવો એમણે શ્રી દેવકરની માફી માફી વક્તી ચુક્તી (મારી માફી કેમ ચુક્તી) સામાજિક ચાલીરિતાવા ફક્ક (સામાજિક રીતરિવાજોના ફક્ક) ટા હકરની 'માળારે ચત્ર' (માળારે ચત્ર), પ્રે. પરામ્પરી 'આરવકી', 'વારગના' વગેરે સારી વાર્તાઓ છે. પ્રે. ભેશીનો 'નવગુપ્તકરક' નામે કથાસંગ્રહ પણ સારો છે.

વલ્કુચકાના પ્રચાર કરનાર તરીકે શ્રી કાશીનાથ કે જેઓ 'મનોરમ' નામે માસિક ચલાવતા હતા, તેમણે સારી સેવા બજાવી છે. 'નવમનાથ' નામના માસિકે પણ નવા પ્રકારની આ દૂધી વાર્તાઓના પ્રચાર સારી રીતે કર્યો છે.

'છબન કલા' નામનો એક ઉત્તમ પ્રકારનો લલ્કુચકાસંગ્રહ શ્રી ખાડેરે બહાર પાડે છે. આ સિવાય પ્રે. કલ્કે અને શ્રી વરકરે પણ સારો સેવા વાર્તાઓના જમ્બો આપે છે.

કમળાચાર્ય ટીલક, સૌ શમાનાથ રાવ, શ્રી વિભાવરી શિર કર વગેરે નવા વિષયોના બહેનોએ મરાઠી સાહિત્યને સારી લલ્કુચકાઓ અપેક્ષ કરી મરાઠી લખવાની સેવા કરી છે.

નવકથાચક્ર—મામા પદનછને દાનો સૌથી પ્રથમ નવકથા લખવનું માન લ્ય છે. એમને 'યુમના પદન' નામની નવકથા લખી એ પછી એમના પગે પગે બીલ લેખકોએ એથી નવકથાઓ લખવી શરૂ કરી. હરિભાઈએ 'મી' અને 'વજ્રાલ કાળ વેતો ૨' (પણ લક્ષમી કાલ લે છે) એ સરસ નવકથાઓ આપી. આ સિવાય 'લુપ કાલ' અને 'ગઢ કાલ વજ્રાલ કાલ' એ સુદર માહિત્તાસિક નવકથાઓ પણ એમણે આપી.

આ જ અરસામાં નાચપાલ્ય નવકથાચક્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા તેમણે કુલ ૨૩ નવકથાઓ લખી છે. એમની 'સાવલ્યા તાંદિલ' અને બીજી 'વાચકલ' નવકથા 'સોનેરી ટોળી' એ પ્રખ્યાત છે.

નારાયણ હરિ આરિ.એ પણ 'સુલાચા મૂલમત્ર' અને બીજી ક્રાંતીક નવકથાઓ આપી.

આ પછી પ્રે. વામનાથ ભેશીનો 'સાગિની' એ મરાઠી સાહિત્યમાં નવી લાગ પાડી. એ પછી 'મલિની', 'આશ્રમ દરિયા' વગેરે સરખ કૃતિઓ રજૂ કરી. પ્રે. કલ્કે પણ 'અટવપાર' એવી ઉત્તમ નવકથા આપી. શ્રી ખાડેરની 'હવ્વાચી હાક' 'જલ્લા' વગેરે સરસ નવકથાઓ રજૂ કરી.

વરેકરે યજ્ઞેથી જ નવચક્યાએઆથી 'વિષવા કુમારી', 'કુલ દેવતા' વગેરે ઉત્તમ પ્રકારની કહેવાય આ પછી ખડકરના લખાણ સાથે કેટલુંક સામ્ય ધરાવતા શ્રી. આકબોલકરની 'મુક્તામા' પણ સરસ નવચક્યા છે

શ્રી લેખિકાઓમાં શ્રી. કમળાબાઈની 'વંધમુક્તા', શ્રી સાંતાબાઈ નાસિકરની 'લમ્પાચ્યા વાજારાંત', શ્રી. ઉદીરા-ખાઈની 'ગોદાવરી', કે કુપ્રદિની પ્રમાવકરની 'નિમાલ્યાતીલ કમ્પી' અને વિખાવતી શિરકરની 'હિંદોડયા ઘર' પ્રખ્યાત છે

આ સિવાય માસે રામાયણ લખનાર ટંગબૂરકર 'દિલા-ઘર' લખનાર શ્રી કાસમખાં અને બીજા લેખકોને પણ સારી નવચક્યાઓ આપી છે.

નાટક—અર્વાચીન મરાઠી નાટ્યસાહિત્યની રચનાત શ્રી આનુષાંહાદેને 'શંકર દિગ્વિજય', 'શાકુંતલ', 'સોમદ' વગેરે ઉત્તમ કાદિનાં નાટકો આપ્યાં આ બધામાં શોભત સર્વોત્તમ છે.

આ પછી કારદા જેવું એક અત્યુત્તમ નાટક મહારાષ્ટ્રને મળ્યું. તે લખનાર શ્રી કેવલ પોતાને અવ્યુત્પાદેબના સિંધ આપના છતા

શ્રી. કાલકલકરે 'વીરતનય' 'મુક્તાયક', 'પ્રેમસોધન' જેવાં ઉત્તમ નાટકો લખ્યાં

એ પછી શ્રી. ખાડીવકરનાં નાટકો એક પછી એક રંભૂષિ પર રજૂ થયાં, જેમાંનાં 'સાહ માધવરાવાવા મુનુ', 'કૌલકલવધ', 'રત્નધર', 'વિદ્યા હરણ' વગેરે ઉત્તમ હતાં

ગડકરીનાં 'પુત્ર પ્રમાવ' અને ફરુચ ધ્યાલા પણ નાટકો ઉત્તમ હતાં.

એ બેમાં શ્રી. વરેકરે રત્નસેરક 'સાશ બંદીવાન' વગેરે નાટકો રજૂ કર્યાં. શ્રી અરેનાં 'પ્રમાવા મોપાલા' 'ઘરાબહેર' પણ ઉત્તમ નાટકો કહી શકાય.

આ સિવાય બીજાં પણ ઉત્તમ નાટકો મરાઠીમાં છે,

કૌભુ—સંત ફાનેશ્વરનાં વખતે મહારાષ્ટ્રનું કાવ્ય સાહિત્ય ખૂબ સમૃદ્ધ થયું, પરંતુ આધુનિક કાવ્ય-સાહિત્યના પિતા તો કેવલ મુનુજ કહેવાય એમને નવા ન પ્રકારનાં કાવ્યો 'મુતારી', 'દેવનવાજી', 'ઉદમાર', વગેરે આપ્યાં. જેમાં કેટલાંક ઉત્તમ પ્રકારનાં હોવાથી હાલ પણ કેટલેક ડેખીએજમાં આવે છે

બીજા કવિઓમાં શ્રી મીપાલ, શ્રી ગડકરી, શ્રી નારાયણ વામન, વિંકે વગેરે કવિઓને પણ ઉત્તમ કાવ્યો લખ્યાં. આમાં શ્રી. ગડકરીનાં 'વાંચ દેવીવા પાલગા', 'પુત્રવાંચ' 'મુતલી' શ્રી દિગ્દેનાં 'સિલ્લાવન' 'બનવાસી ફૂલ', 'મુતીલા' વગેરે ઉત્તમ કાવ્યો કહી શકાય શ્રી. મીપાલ મનુષ્યધારનાં 'શ્રી સુમદા', 'સિંહ રત્નપતિ' વગેરે ઉત્તમ પ્રકારનાં કાવ્યો કહી શકાય.

શ્રી ગડકરીના સમકાલીન કવિ શ્રી વિનાયકના લગભગ દરેક કાવ્યોમાંથી સ્વદેશભક્તિ રસ જ ઝરે છે

એમાંનાં કાવ્યોમાંનાં 'લઘુ' 'મહાપદ્મલક્ષ્મી', 'હતમા-ગિની', 'સંધ્યારજની' 'વીર મરણ' વગેરે ઉત્તમ પ્રકારનાં કહી શકાય.

આ પછી શ્રી. ચંદ્રશેખરનાં 'ઉપદે મુવિત' અને 'કાવ્ય હો ચમત્કાર' શ્રી. રેંદાસરનાં 'મોહિની' અને 'વાપ્તવિનુ', શ્રી. ગોપિ. દરેકનાં કેટલાંક કાવ્યો શ્રી. અનંતનવના 'માવ' અને 'તિલકવિજય' પણ ઉત્તમ કાદિનાં કાવ્યો ગણાવી શકાય નાટ્યકાર શ્રી. અરેએ પણ 'સેંટ્રી વૂલ' જેવું વિજયન કાવ્ય લખ્યું છે

આ પછી બેરિશ્વર શ્રી. સાવકરનેા ઉત્તેજ કરતા ખાસ જરૂરી છે એમાંનાં કાવ્યો મહારાષ્ટ્રમાં આજપર્યંત જેટલાં જ લોકપ્રિય છે 'સનુરુંલ' એ એમાંના ઉત્તમ કાવ્યસંગ્રહ આ સિવાય એમને 'ગોમાતિક' નામનું એક ખંડાભ્ય પણ બહાર પડ્યું

બીજા પણ કેટલાક કવિઓએ મરાઠી કાવ્યસાહિત્યને સજગ બતાવ્યું છે.

વિનોદ સાહિત્ય—વિનોદ સાહિત્યમાં શ્રી. કુપ્પુ કાલકલકરનું 'સાહિત્યચત્રીસી' શ્રી અવેનાં 'પ્રેમીની વાટતી' અને 'જગમસિદ્ધ ઉપાય' શ્રી ગડકરીનું 'સજાજ વા અમ્બાવ' શ્રી પિતામણીરાવનું 'મુલાલા' વગેરે વિનોદી સાહિત્ય પૂર પાડતાં સાચા ગ્રંથો છે

ખાલસાસાહિત્ય—ખાલસાસાહિત્ય પણ મરાઠીમાં સારું વિશ્વ છે. 'ચાલરોધ શાંતિ વપ્રક', કાર્નેદ અને બીજાં ખાલ મશિનને ખાલસાહિત્ય સારા જેવા પ્રભુમાં આપ્યું છે.

આ સિવાય ઔદ્યોગિક સાહિત્યમાં 'વાગ્મા વે રોલ' 'દુનાં રોડનાં મુદિ વિત્તમ' વગેરે સારા અને ઉત્તમ પુસ્તકો કહી શકાય

નવિન સાહિત્યમાં 'ગાદાદમ લિલ્લા', 'શાંતીની મહા-રાણી લક્ષ્મીબાઈ', 'ગિરજા', 'ફાનેશ્વર', 'દુષ્કારાન' વગેરે સારા ગ્રંથો કહી શકાય. આ સિવાય બીજા કેટલાંક અનુવદેને પણ નવિન સાહિત્યને સમૃદ્ધ બતાવ્યું છે

આ પછી કનિઝાસ અને કનિઝાસપ્રેશનસાહિત્ય પણ મરાઠીમાં સારી રીતે વિકસેયું છે મરાઠી લેખકોએ બધાસાથેને પણ સારી રીતે વિકસેયું છે તરતતાન અને પદ્મિનિ સહિત્ય વૈરાગી સાહિત્ય, સંપ્રીતસા સહિત્ય વગેરે સહિત્યનાં અંગો પણ સારી રીતે સજગ કરી શકાય

મરાઠી ગાંધીઓમાં 'દર્શન', 'અનુદે', 'સંવિન્યાય', 'જ્ઞાનપ્રમાણ', 'લોકનંદ્ય', 'મુરોધરનિકા', 'કેસરી', 'નવચરિ', 'પ્રાણી', 'દેવ', 'વનુવણ', 'માળા' વગેરે ગાંધીઓએ મરાઠી ભાષાની સારી સેવા બતાવી છે

મરાઠી સહિત્યમાં 'દિગ્દેશન-વિત્ત' જનુજ સમૃદ્ધ છે આ તારે આપણા પુજ્યની લેખોને ખ્યાન જાણી ખાસ જરૂરી છે આપણા પુજ્યની સહિત્યમાં દિગ્દેશન-વિત્ત ખૂબ નવનું રહી જવા જાયું છે મરાઠી સહિત્યનાં અંગો અંગે પણ સારી રીતે સજગ છે એ કે કેટલાંક અંગો નવનું

છે, બીજા કેટલાંક બીજા અંગે સમગ્ર દોષાથી વાધા ભેટું નથી. મરાઠી સાહિત્ય દિનપ્રતિદિન વિકાસ પામતું બન્યું છે.

સાહિત્ય હિંદી : પ્રાચીન હિંદી સાહિત્ય
જનું સમૃદ્ધ ન હતી સમય. જ્યારથી 'રાષ્ટ્ર ભાષા' તરીકે તેની વરણી થઈ, ત્યારથી તેનું મહત્ત્વ જુગ વધી ગયું. હિંદી ભાષાનું અત્યારનું સાહિત્ય સારી રીતે વિકાસ પામ્યું છે. આપણે એક પછી એક આજ તપાસીયું. પ્રાચીન હિંદી સાહિત્યમાં ટુવસીસસ, મીરાં, રાદર, કવિચંદ વગેરેએ સારી સેવા બજાવી છે.

નવલકથા—હિંદી ભાષાનું નવલકથા સાહિત્ય હીક કી પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ છે. ભાષાનરનું પ્રમાણ મોટું છે. બાજુ દેવરીનાં જીવનની હિંદી નવલ સાહિત્ય સમૃદ્ધ બનાવવામાં સારી ફાગે આપી છે. એમના પછી કવિશ્રી ઉપાધ્યાયજીએ લખેલી ત્રણ નવલો 'બેનીરામ બાંકા', 'અધણિયા કુલ' અને 'હિંદીક કોલે' સારી છે. આ ઉપરાંત બાજુ જીવનલક્ષે અને રાજાકાંતે કેટલીક સારી નવલો આપી.

આ પ્રમાણે નવલ-સાહિત્ય વિકાસ પામતું હતું ત્યારે શ્રી પ્રેમચંદ્રજી (બનવારાય) એમણે કામચ થયા તેમના આલવાથી હિંદી નવલ સાહિત્યમાં નવા જ રંગો આપ્યા. જ્યારે કરમસાહે અને પ્રેમચંદ્રજીએ એમાં સારા સેવા આપી.

કુલાવવાય શરમિ કેટલીક એનિડાસિક વાળિયા આપી. જ્યારે કરમસાહે 'કંકા' નામની સાર નવલ આપી. આ પછી નિરાસાજીએ 'અધ્યાત્મ' અને 'અધ્યાત્મ' એવી ટુકડા કૃતિઓ આપી. બેચેનામાંજિ 'કિશીક દલાલ' અને 'જુગુઆપી બેચી' એવી સારી કૃતિઓ રજુ કરી.

શ્રી મુર્દાનની કેટલેક વાળિયા બહાર પડી. આ સિવાય પં. વિશ્વમનાથ શર્મા, શ્રી. અરસેજ રાખી, બાલકૃષ્ણ શર્મા, નવીન, ગોવિન્દવજ્રસેન, રામકૃષ્ણજી, શિવપૂર્ણ વગેરેએ સારી વાળિયા પ્રચાર કરી. આ સિવાય જદમલાલ, ચંદ્રીપ્રસાદ, હરિવંશ અને ચંદ્રાર શર્મા વગેરેએ પણ સારી ફાગે આપ્યા.

આજકાલ હાસ્યસર ભાષુર વાળિયા પણ હિંદી ભાષામાં સારી લખાય છે જેવા લેખકોમાં ગુપ્તજી ઇ. પી. શ્રીવાસન, શીવનાથ શર્મા, શ્રી. જૈનંદ, શ્રી. અરુણ વગેરે છે.

કવિતા—શ્રી. ગૈયીથી શરલુગુપ્તે કરેલ હિંદી કાવ્ય-સાહિત્યની સેવા અંગે છે. આ સિવાય શ્રી. અનુપ શર્મા, શ્રી રામનરેસ ત્રિપાઠી, શ્રી મુખડા મોહાણ, સિયામમરલ, ગુપ્ત, જ્યારે કરમસાદ, ચંદ્રીકાંત ત્રિપાઠી, શ્રી મુનિવાનંદન પંત, શ્રી. મદરિથી વર્મા, પ્રે. રામકુમાર વર્મા વગેરેએ સારા કાવ્યો રચ્યાં છે.

જગદાપ્રસાદ રત્નાકરનું 'મંજીવનરણ' સારસ મહાકાવ્ય છે રવ. પં. સંવતારાગજી, શ્રી. વિષ્ણુજીએ પણ મારો ફાગે આપ્યો છે.

વર્તમાન હિંદી કવિતામાં ગુપ્તજીએ રવંદગ પ્રેમ, માનવગૌરવ, વિશ્વાસ, મનિવ્રત અને કવિદુષ્ટની ક્રિયાના ભાવો જ દેખ છે. બીજે બીજે હિંદી કાવ્યસાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં વિકાસ પામતું બન્યું છે.

નિબંધ—નિબંધ એ પણ સાહિત્યનો એક રવંદગ પ્રમાણ છે. હિંદી નિબંધસાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં તો નહિ, પંડિત તો તો પ્રમાણમાં વિકાસ થયેલું છે. હિંદીમાં હવે

કાદિના નિબંધ લેખકોમાં પૂર્ણસિંહ, રામચંદ, રામચંદ્રસસ, કુલ્લાસસ, પદ્મલાલ, પુલ્લાલ વગેરે, માનવપ્રસાદ મિશ્ર, ગુલ્લાલ શર્મા, જેવીશકર હોરાયલે મોઝા, વગેરે છે. હિંદી નિબંધોમાં હજી બનામનું વૈવિધ્ય આનુપ નથી; પરંતુ સમાજ અને સાહિત્ય, પ્રતિસંદર્ભ, સાહિત્ય અને જીવન, પ્રતિભા, સોનર્વવાસના, સાહિત્યિક ચંદ્રમા, કવિતા કયા છે, વિશ્વસાહિત્ય, ઉપન્યાસ, મનદૂરી વગેરે વિષયો પર નિબંધ લખાયા છે.

કેટલાક નિબંધો ઉત્તમ પ્રકારના છે. જો કે હજી હિંદી નિબંધ સાહિત્ય સારી રીતે વિકાસવાની ખાસ જરૂર છે.

નાટક—હિંદી નાટ્ય સાહિત્ય હજી હવે કાદિનું બની શક્ય નથી. તેને વિકસિત કરવાના પ્રયત્નો થયા છે અને હજી પણ ચાલુ છે.

સાહિત્યિક દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો બાજુ ભારતેન્ડ પ્રથમ હિંદી નાટ્યકાર કહી શકાય તેમણે લગભગ નવલેટલાં શૈક્ષિક નાટકો લખ્યાં વળી તેઓ એક ઉત્તમ કાદિના અભિનેતા પણ હતાં. જોડેજે જોખનાં લખેલા નાટકોએ સારી સફળતા મેળવી. તેમણે જો નાટકો લખવા માટે એક મંડળી પણ રચાવી હતી અને જો મંડળી મારફત નાટકો પણ લખાયાં હતાં. ભારતેન્ડ યુગના ભાષા શ્રી. નિવાસદાસનું 'રણવીર પ્રેમ' 'મોહિની' અને બાજુ રાધાપુરુષોત્તમ મહારાજના પ્રાપ્ત નાટક સંજનાપૂર્વકે રંગભૂમિ પર આવી ગયેલ છે,

પં. રણેશ્વરી વીર અભિનનુ, ભજ પ્રદુવા અને હંધાર નાટકો લખ્યાં છે. આગાહજે પણ કેટલાંક ઉત્તમ હિંદી નાટકો લખ્યાં છે.

હવે આપણે નૂન યુગનાં કેટલાંક નાટકો જોઈએ. ઉલ્લાં પદ્મીસ-નીસ વગેરેમાં હિંદી નાટ્ય સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવા પં. જ્યારે કરમસાદ પં. બદરીનારાયણ ભટ્ટ, શ્રી. લક્ષ્મીનારાયણ મિશ્ર, શ્રી ગોવિન્દવજ્ર, પં. માખણલાલ થરુવંદી અને બેચેન શર્મા ઉમે સારા પ્રયત્નો કર્યાં છે. પંતની 'વરમાળા' તથા પં. માખણલાલનું 'મુલ્યાનુપનુલ' અભિનયગોચર કૃતિઓ છે. લક્ષ્મીનારાયણ મિશ્રે સારા સામાજિક નાટકો આપ્યાં છે.

પ્રસાદભાઈ નાટકો હિંદી સાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓ છે. તેમનું આતિકાસિક અને વૈસાનિક રજિવાણું જાન એમાં નજરે પડે છે. તેમણે જનનેજ્ય નામચલ, અલન રાજા, ચંદ્રગુપ્ત ગૈય' અને રવંદગુપ્ત નાટકો લખ્યાં છે. જો ઉપરાંત મિશ્ર બંધુગોડે ભારત, પ્રેમચંદ્રનું 'વરદાન' સુરજનંદનનું 'અંબના' અને શ્રી. મુખીનાનંદન પંતનું 'જ્યોત્સના વગેરે નાટકો છે.

પ્રવાસ—હિંદી ભાષાનું આ અંગ સમગ્ર છે. લગભગ બધાં સાહિત્યકો એકાદ પ્રવાસવર્ણન તો દોષ છે જ. પ્રવાસ-વર્ણનો લગભગ સર્વિજ્ઞ હોય છે. આવાં પ્રવાસવર્ણનો પ્રધાકારે પણ સાહિત્યને રોમાળી રવા છે. શિવપ્રસાદ ગુપ્તનાં 'પૃથ્વી પ્રસિદ્ધિ', 'ભૂ પ્રસિદ્ધિ', 'મુરોપમાં ૭ માસ', 'નિબંધનાં રચ વર્ણ', 'સ્વામી સત્યેવજીની કેવાસ ધારા' અને ગોવાલ નેપટિયાનું 'કારમીર' વગેરે ગુજલો સારા સાહિત્ય પૂર્ણ પાડે છે.

સામયિકો—સાહિત્યમાં સામયિકોનું રવાન પણ રવંદગ છે. સામયિકો પણ જનતાની વાણી છે. રસપારેવાનાં વર્તમાનવતો, નવાજી વગેરે ઉપયોગી બીજા આપણે સામયિકો કરાજ નેવડી શકીએ છીએ. 'પ્રતા', 'મયાન', 'સારદા',

‘સ્વામી’ અને ‘સ્વામી’ જેવી પત્રિકાઓએ હિંદી સાહિત્યની અનુપમ સેવા બજવી છે. કલકત્તાના ‘વિશ્વમિત્ર’ અને ‘ભારતચંદ્ર’, પંજાબના ‘હિંદીમિત્ર’ અને ‘ભારતી’, બિહારના ‘ગંગા’, ‘સરસ્વતી’, ‘આંદ’, ‘કુષા’, ‘અધુરી’, ‘હિંદી સિદ્ધાંત પત્રિકા’ વગેરેની સેવા પણ જેવી તેવી નથી. ‘કથાલાલ’, બંગાળ, ‘વીણા’ વગેરે પત્રિકાઓએ પણ હિંદી સાહિત્યની સારી સેવા બજવી છે. આ સિવાય બાકી સામયિકોમાં ‘આલસખા’, ‘બાલક’, ‘ખિડોલા’, ‘વાનર’, ‘સિંધુ’, કુમાર વગેરેએ હિંદી બાહોળને સારું વાંચન આપ્યું છે.

આપણા સામયિકો સમૃદ્ધ નથી, એનું કારણ આપણી ગુણગી છે. આપણી સારકાર પારસી છે. આપણાં સામયિકોથી એના વિરૂદ્ધ એક રાજ પણ લખી રાકેલો નથી. છતાંય કેટલાંક સામયિકો પ્રભાવી સારી રીતે સેવા બજવી રહ્યાં છે અને સારા પ્રમાણમાં વાંચન-સામગ્રી આપી રહ્યાં છે.

આ સિવાય સાહિત્યના બીજાં અંગો જેવાં કે બાળવિજ્ઞાન, બોલન, ઉત્તિકાસ, અનુવાદકાર્ય વગેરે અંગો પણ ધીમે ધીમે વિકાસ પામતાં જાય છે. અનુવાદકાર્યને કેટલાંક વખોડે છે બીજા બાળાઓમાંથી સારા અને ઉત્તમ શ્રેણીનાં ભાષાંતર કરતું એ ખરેખર ઉચ્ચગી છે. કેટલીક વેળા અનુવાદો નામે કેટલાંક નજમા ગ્રંથો રહી શકે છે. મોટા ભાગના સાથે એ શ્રેણી બહાર પડે છે અને પ્રભાવ હાથમાં આવતાં કેટલીકવાર વાચકોને નિરાશ પણ પડે છે. હિંદી સાહિત્યમાં ગુજરાતી, બંગાળી અંગ્રેજ અને અમરામીથી સારી સંબંધમાં ગ્રંથો ભાષાંતર થાય છે, જેમાં કેટલાંક ગ્રંથો ખાસ ઉપયોગી પણ હોય છે. હિંદીમાં ભાષાવિજ્ઞાન સંબંધી છે કે આદ્ય ન ગ્રંથો છે તેની સંખ્યા વધે તે ખૂબ ઉપયોગી નીવડે. ઉત્તિકાસના પણ હિંદીમાં ખુબ જ થોડા ગ્રંથો લખાયા છે. આ ખરે બીજા વગરે ગ્રંથો લખાયા છે અને કેટલાંક ઉત્તમ લેખકો એ માટે સારા આશા આપે છે. આ પછી હિંદી સાહિત્યમાં અર્થશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, અને શાસ્ત્રોત્તિશાસ્ત્ર વિશે પણ વધારે સાહિત્ય લખાય તેવી ખાસ જરૂર છે.

હિંદી સાહિત્યના વિકાસમાં હિંદી સાહિત્ય સંમેલન સ્થાપનામાં આનું છે તેનું મહાન પ્રાથમિક સંમેલન તરફથી હિંદી વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના થઈ છે. સંસ્મર હિંદમાં લગભગ ૩૦૦ પરીક્ષા કેન્દ્રો છે, કેટલાંક વિદ્યાર્થીઓ એના લાભ લે છે. હિંદી સાહિત્ય સંમેલન બધારે મળે છે, ત્યારે તેના પ્રમુખ તરિક્કી વાણી હોઈ પણ ભવનમાં પ્રાપ્તિ કે બીજાં બોલાવ વિના થાય છે. પૂણ્ય માંડીંગના આસીર્વાદથી આ સંમેલન એક મહાન ભારતવાદી પ્રવૃત્તિઓને કેન્દ્ર બન્યું છે.

હિંદી સાહિત્યના વિકાસમાં શુકલ કંઠીનું નામ અવશ્ય છે. શુકલના અધ્યાપકો અને રાજકીય હિંદીપ્રેમી છે. હિંદી વિશ્વવિદ્યાલયે (બનારસ) પણ સાહિત્યસર્જનમાં કંઈક શોધો આપ્યો છે.

હિંદી સાહિત્યનો વિકાસ કરવાની અત્યારે ખાસ જરૂર છે. હિંદી એ આપણી રાષ્ટ્રિય ભાષા છે. આપણા લેખકોની એ પવિત્ર ફરજ છે કે એઓ હિંદીમાં પણ લખવાનું શરૂ કરે. હિંદી નાટ્ય સાહિત્ય પણ હજી અણવિકસેલું છે એનો વિકાસ હાલ લગભગ બધાં જ છે. હિંદી નાટ્યસાહિત્યના અભાવે હિંદી રંગમંચનો વિકાસ પણ અટકી પડ્યો છે. આ માટે નવા નવા લેખકો બહાર આવના જાય છે, પરંતુ હિંદી નાટ્યસાહિત્ય તરફ

દષ્ટિ કેશવાની ખાસ જરૂર છે. નવલિકા, નોવેલ અને કાવ્ય સાહિત્ય સાથે આ અંગ પણ સજા બનાવવું જોઈએ. આને આપણી હિંદી ફિલોસોફી વાળાઓએ જોડે તે એમાં કોઈ પ્રકારનું ખાસ તત્ત્વ મળે નહિ આ માટે એવી નવલિકાઓ રચવાની કે વાળાઓ રચવાની પણ ખાસ જરૂર છે કે જે ફિલોસોફી પણ મરસ સંજ્ઞાના પ્રાપ્ત કરી શકે અને ફિલ્મને પણ સાહિત્યનું એક અંગ બનાવી શકાય બનાવનાં આ બાબત પ્રત્યે સારું ધ્યાન આપાય છે. બંગાળમાં ન્યુ થીએટર્સ આ કામ સારી રીતે બજાવે છે. એ કંપનીએ શરદ્વંશ, બંદીમંથન અને બીજા લેખકોનાં સર્જનો ફિલ્મ રૂપે રજૂ કર્યાં છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ આ અંગ વિકસાવવાની ખાસ જરૂર છે, આપણા રમણલાલ દેસાઈની પૂર્ણિમા અને કોકિલા, કેળાવાલની ‘વેરની વસતી’ અને ‘પૂર્ણિમાવન’ પનાલાલ પટેલના મોડેલા છત્ર, મેવાડેશ્વર ‘જયમનનું રસગુચ્છ’ કલાપીના એક કાવ્ય ‘મૂળાસ’ બાંધી ‘સંસાર લીલા’ વગેરે ફિલ્મો ઉતરી છે, પરંતુ એમાં સંજ્ઞાના પ્રાપ્ત કરનાર ફિલ્મો પૂરતી જથ્થા, સંસાર લીલા, અને પૂર્ણિમા ન છે. ફિલ્મો એ પણ સાહિત્યનું એક અંગ ન છે, એ અંગ વિકસાવવાની પણ ખાસ જરૂર છે. આપણા લેખકો ફિલ્મ કલાને લખી એ કાર્ય બજાવે તે બરેબર એ આપણે માટે ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે. હિંદીમાં પણ એવા પ્રયાસો થવાની જરૂર છે.

સિગારેટ : સિગારેટ એ વિદેશી વસ્તુ છે. એનો

ઉપયોગ હાલ જમતમા ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. આપણા લોકો પણ પરદેશીઓનું અનુકરણ કરી સીગારેટ પીવા શીખ્યાં છે. આ સોખમાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી જ જાય છે. જન ભવનની ને ભાવ ભાવની અનેક ભવો સિગારેટમાં હોય છે. સીલીપાઇન્ડ ટાપુઓમાંથી પહેલાં ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ચિસ્તની આયાત થતી હતી. હાલ એ ટાપુઓ ભખાનના હાથમાં છે. કુચુખા (Cuba)થી પણ ઉત્તમ પ્રકારની સીગારેટો આયાત થતી હતી સીગારેટ પીવી એ પણ આગ્રહાશ દેશન બનાવ છે અને એ પણ ફ્રીમો એક્ટરેલીની અણધારી પીવી એ તે બરેબર ઉત્તમ બનાવ છે. એવાથી આપણા સંસ્કારને જે નુકસાન થાય છે, જો બરેબર આપણા આરોગ્ય માટે લય’કર છે આ આપણા શરીરમાં થીકું કંઈક રેડે છે એવી અણધારી આપણને તરાવ જ થતી નથી. એની અસર તે બીજી ગતિએ થાય છે સીગારેટ પીવી એ બરેબર આરોગ્યની દ્રષ્ટિએ નુકસાનકારક જ છે. એ એક ભવનું લય’કર અસર છે એક વખત સીગારેટ પીવાનું શરૂ કર્યા પછી એ આદત બની પૂરી રાકાવી નથી.

સિયામ : સ્વદેશ અને ઇન્ડો-ચાઇનાની નીચે

આલેશા આ દેશનું નામ સિયામ બદલીને થાઇલેન્ડ રાજવાસા આન્યું છે. આ સર્વે પ્રદેશમાં મુરોવિયન લાગવચ અને રાસન દેલાઈ છે. અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને ડચોની સત્તા ચારે તરફ પ્રસરી ગઈ છે માત્ર એક સિયામ યાને થાઇલેન્ડ રજાન રહ્યું છે. એનો સમ્રાટ નુવા સમયથી જેનું રાસન કરે છે. ઉવે પાલ્લેન્ડનું જળ અને ગોરવ વખાં છે. સમ્રાટ પ્રલંબિયક ઇ સ. ૧૯૩૫ માં રાત્ત તરિક્કે નિજાં થયા, હવે આનંદ રાત્ત છે પણ એની બાલ્યાવસ્થાને લીધે રિન્ડો-સીના હાથમાં કુવ સત્તા છે. સિયામ હમણાં ભખાનિયોની લાયવચ અને સંકટમાં સાથી-એની સાથે કુંદ કરે છે.

સિયામ યાને થાઇલેન્ડનું સમ્રાટ ૫,૧૩,૪૪૩ ચો. કીલો-મીટર એટલે ૧,૬૮,૯૮૩ ચો. માઈલનું છે ૧૯૩૪ માં સિયામની

વસતિ ૧,૨૬,૬૬,૦૦૦ ની હતી આમાં ૪૫ લાખ ચીનાઓ ૪ લાખ હિંદીઓ અને મવાઇઓ સિવાય બાકી બધા સિયામીઓ છે.

આ રાજ્યનો ધર્મ બુદ્ધ છે. રાજ્યમાં પાંચ લાખ સુસન-માનો સિવાય બધી પ્રજા બુદ્ધ ધર્મ પામે છે. આ રાજ્યમાં ૧૭,૪૭૫ બુદ્ધ મંદિરો અને ૧,૨૭,૨૮૦ બુદ્ધ ધર્મના સંપ્રદાયો હતા. મંદિરોમાં ધાર્મિક રહેણાં હોય છે. આથી પ્રજાનો મોટો ભાગ અશ્વરણ પામે છે. રાજ્યમાં સુલાલકર્ણ વિશ્વવિદ્યાલય રાજ્ય-માની બોક્ષિકમાં સ્થાપનામાં આવ્યું છે શિક્ષણ ખાતા ઉપર આશરે ૩૫ લાખ રૂપિયા જેટલો રાજ્ય ખર્ચ કરે છે.

રાજ્યની પેદાશ ૧૬૩૪-૩૫ માં ૬૭,૬૬,૭૩૫ પૌન્ડની હતી. મુખ્ય પેદાશ જમીન મહેસુલ, માથાવેરો, અરીસ, કંઠમ, રે.વે વગેરેની છે ખર્ચ સેન, વિદ્યા, રેલ-યુગ્મનાનું છે. રાજ્યનું કલ્પ ૬૧,૩૪,૨૩૨ પૌન્ડનું ૧૬૩૪-૩૫ માં હતું.

સિયામની પ્રજાને ૬૦ ટકા ભાગ જેનીનો ધર્મો કરે છે માત્ર ૨૦ ટકા જ ઉદ્યોગો ઉપર છે. રાજ્યમાં ચોખાનો મોટો પાક થાય છે વરસાદ ખેતી થવાથી પ્રજાના ખુબ પાક છે. ૧૬૩૪-૩૫ માં કુલ ચોખાનો પાક ૫૧,૮૨,૦૦૦ ટનને થયો હતો બીજા પેદાશોમાં રબર ૨,૦૬,૩૩૫ પીકલ, તમાકુ, નારી-જેળ, મરી, કપાસ, વગેરે થાય છે.

રાજ્યમાં કુલ ૧૦,૬૩૨ હાથીઓ, ૩,૩૧,૩૮૮ ઘોડાઓ, ૫૪,૬૧,૬૫૦ ગાય બગીરો અને ૫૧,૫૪,૧૩૪ બેસી હતી

સિયામનો ઉપરો ભાગ પાકા સાગનાં જંગલોથી ભરેલો છે. લાકડાંની ઉદ્યોગ માત્ર ક્રિસ્ટિયોના હાથમાં જ છે. રાજ્ય પાસે કિમ્બી જંગલો છે, પણ અમેરિકાના હાથમાં કિમ્બી હલો જંગલોના છે. રાજ્યમાં ખુબ મોટા પ્રમાણમાં ખનિજ છે, પણ ન્યવસ્થાપૂર્વક એની સર્ચ અને શોધખોળ થયાં નથી.

સિયામના લોકો બુદ્ધધર્મ પણ માન્યા કરનારા છે. લોકો સતીનો છે. ઉદ્યોગમાં પજાન છે. જ્ઞાનવિજ્ઞાન, ચંચરાસલ્લુ સિમ્લ લીડું નથી. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં પગલ છે, ૨ વેપારમાં પણ પજાન છે, વેપાર પરદેશીઓના હાથમાં છે. લોકો આધારી અને શુભિવાળા નથી, સામા સતીનો છે પરદેશી વેપારમાં આવવા કુલ ૮૪,૫૧,૨૦૬ પૌન્ડની અને નિકાસ ૧,૩૦,૬૮,૦૬૨ પૌન્ડની ૧૬૩૩-૩૪ માં હતી.

રાજ્ય પાસે વહાલવડું નથી. રેલ ૧,૮૫૦ માઈલની છે, રસ્તાઓ ૧,૪૨૩ માઈલના પાકા છે. ૭૬૧ પોસ્ટ ઓફિસો છે. વાહરગ્રેસ સર્વિસ મુરોપનાં મોટાં રાજ્યો સાથે છે. રાજ્યનો સિકો અને નોટો પાતાની સાથે છે, બેંકો મોટા બાજે અંગ્રેજ છે.

સિંધ : સિંધ પ્રમંથ મુનર્પ હયાકા સાથે જોડાયેલું હતું. ૧૬૩૬ ના ઝોમિલની પહેલી વારીએ સિંધને ભુટા પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો.

પ્રાચીનકાળમાં સિંધ સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર હતું, એમ જણાય છે. મોહન-જો-દરો નામના ઐતિહાસિક નગરના કેટલાક અવશેષો તેમાંથી મળ્યા આવ્યા છે. સિંધને સિંધને જાણી. સુરિવેશ પણ પ્રમંથ સિંધમાં જ પ્રવેશ્યા અને હિંદના અન્નેક બાદશાહ અખાનો જન્મ પણ સિંધના ઉમરકાટ ગામમાં થયો હતો. આમ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ પણ સિંધનું સ્થાન મહત્વનું છે.

સિંધનાં દરવાજાઓ આકાશ છે. ઉનાચામાં સખત ગરમી પડે છે, તથા સિયામમાં સખત ઠંડી પડે છે. બીજાગના અખાલને

આ આબારી છે. દિવસના ભાગમાં રેતી ગરમ થાય છે ને રાત્રે એટલી જ ઠંડકથી ગરમીને છુટી કરે છે. સિંધમાં વરસાદ ઘનું પ્રમાણ ૪ ઇંચનું જ છે. ચોમાસામાં વરસાદ નહિ ભેગ પડે છે. સિંધનાં મુખ્ય શહેરો સકર, શિકારપુર, હૈદરાબાદ અને કરાંચી છે પંજળના વહી તથા બીયાનો વેપાર એટલો બધો થયો ગયો કે કે છેલ્લાં કેટલાક વર્ષો થયા કરાંચીની અમત્યતા વેપારી દૃષ્ટિએ મુખ્ય વધી પડી છે.

આ પ્રાંતનું સેવણ ૪૬,૨૭૮ ચોરસ માઈલનું છે. અત્યારે સિંધની વસતી ૪૫,૦૦,૦૦૦ થી પણ વધારે છે. કરાંચીની વસતી અત્યારે ૪-૫ લાખ જેટલી થઈ ગઈ છે.

મોટામાં મોટો જીકો હૈદરાબાદ છે. તેની વસતી ૭,૫૮,૦૦૦ ની છે. ત્યાર પછી કરાંચી આવે છે. ઉપસા સિંધની સરહદ બાદ કરતાં હાડ નાનો જીકો છે. તેની વસતી ૩,૮૬,૦૦૦ની છે.

જીકાઓમાં સૌથી મોટો ચરપારકર ■ સિંધમાં ૭૩ ટકા સુરિવેશો છે. મુખ્ય ભાષા સિંધી છે.

સિંધુ નદી એ મોટી વિશાળ અને ખારેમાસ વહેતી નદી હોવાથી સિંધને કેટલોક ભાગ કુળુપ છે. તાલેપરનાં સકર બેરે જ્યાં બાંધી સરકારે એમાંથી નહેરો બાંધી ■ અને આમ સિંધ નદી ૭૫,૦૦,૦૦૦ એકર જમીનને પાણી પૂરું પાડે છે. ૧૬૨૩માં શરૂ થયેલ અને ૧૬૩૨માં પૂરો થયેલ લોહક બેરેજ ખુબ મખ્યાન છે તે લગભગ એક માઈલ લાંબો છે.

સિંધનું મુખ્ય શહેર કરાંચી આધુનિક સુકર શહેર છે. એની વસતી ૧૬૪૪માં ૫ લાખ જેટલી થઈ છે, કરાંચીમાં વિવાદલતી હવાઈ વિમાનો સિંધ પેસેન્જરો અને પોસ્ટ લાઇને ઉતરે છે. આથી કરાંચી મુખ્ય હિંદનું મુખ્ય હવાઈ મથક છે. કરાંચીનું જંદર મોટું અને વિશાળ સાધનોવાળું છે. મ્યુનિસિપાલિટીની પેદાશ ૨. ૫૦ લાખ જેટલી છે.

સિંધ એ મુકો પ્રદેશ છે, પણ સિંધુ નદીની નહેરોને લઈને મોટા પ્રમાણમાં કપાસ વહી ચોખા, બાજરી, જુવાર, અખીરી વગેરે થાય છે. આથી પશ્ચિમ દિશે સિંધ ખેતારોની વસતી પૂરો પાડે છે સિંધમાં બીજા મોટા બધો પણ બંધાવાના છે. આથી સિંધ અમલ જ થયા કપાસ ઉત્પન્ન કરનાર મોટું સેત્ર બનશે.

સિંધમાં યુસ્લીમ લોગની લાગવગનું પ્રધાન મંડળ છે સિંધ માં જમીનદારોની લાગવગ મોટી છે.

સિંધની વાર્ષિક પેદાશ ૩૩૩ કરોડની હતી. તે હાલ મુદ્દર્ધ વર્ષમાં વધીને ૬ કરોડ જેટલી થઈ છે. સિંધે સકર બેરેજનું કરજ હિંદી સરકારને ભરી દીધું છે. આથી સિંધની સરકાર સમૃદ્ધ બની છે. સિંધના જેડુનાની રિયન સારી નથી. જમીન-દારોનું ખુબ મોટું જોર છે અને પારાસખામાં પણ જમીન-દાર પદ્ધતિ બજાવ છે.

સિંધમાં કોઈ બજવાલેય ઉદ્યોગ નથી. માત્ર સુતરની એક મિલ અને ચાર આટાની મિલો છે. તે ઉપરાંત મોટાના મોટા ચાર પાંચ અમરો કરાંચીમાં છે, તેથી બંજાગને કરાંચી મોટી રકમનું મીઠું પૂરું પાડે છે. સતીગેન્ટનું એક મોટું કારખાનું કરાંચીમાં થયું છે. સિંધની જમીનમાં કોઈપણ અને લોક બને છે, પણ વેપારી ધોરણે નહીં થાય એવા મોટા પ્રમાણમાં સુરતરે બજાવ નથી. આથી સિંધ હાલના જેનીવાડીના મોટા પ્રદેશ બન્યો છે.

સિંધમાં ગુજરાતીઓ કાંઈ જત્ર પ્રાંત કરતાં વધારે પ્રમાણમાં વસે છે. કુચ રોડથી બે લાખ ગુજરાતીઓ સિંધમાં આવી વસ્યા છે વેપાર ઉદ્યોગ અને કાંધિયાણીઓમાં તેઓએ ઠીક પ્રમાણમાં હિસ્સો મેળવ્યો છે. માત્ર કરાચીમાં જ ૧ લાખ ગુજરાતીઓ છે. સિંધના વાપરાકરને ઉમ્મરકોટને જહો ગુજરાતે માત્ર ગુજરાતી વસતી પામે છે. ૬૨૭ કાંધિયાણામાં અગત્યનાં વર્ગ આવે તો ભનવરો અને મનુષ્યો નજાત માટે સિંધમાં આવે છે, ત્યારે સિંધમાં ગુજરાતીઓની વસતી ઘૂમતી વતી ભય છે.

સિંધમાં સિંધી ભાષા થાય છે. બે લાખની માત્રા સંસ્કૃત છે, એવું બંધારણ સંસ્કૃત વ્યાકરણ ઉપર રચાયુ છે, પરંતુ અંગ્રેજે આભ્યા પછી એમણે સિંધી ભાષા અરબી લિપિમાં લખવાની રીત શરૂ કરી, આથી સિંધી ભાષા અરબી લિપિમાં લખાય છે. હવે એમાં યુસ્ત્રમ રાખવસતાને લીધે ગુજરાત સિંધી શબ્દો ઉમેરવામાં આવે છે. સિંધી ભાષાનું સાહિત્ય ભૂંડું જલ્દી થોડા પ્રમાણમાં છે, પરંતુ હવે ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વિકાસ પામે છે, છતાં હજી તે બાળવયમાં જ નહાય મૂળ ગ્રંથો જલ્દી થોડા મળી આવે છે. અનુવાદોનું પ્રમાણ મોટું છે.

સિંધમાં બીજા શહેરોમાં હેકાનાસ, રોહરી, નેહાવાબાદ, સહકાર, ચિતારપુર વગેરે છે. હેકાનાસ ખોરેની જૂની રાજધાની છે. સિંધના વેપારીઓ આખા જગતમાં સર્વેન રેશમ અને કુન્દર કાઠીયરીની વસ્તુઓ વહેંચવાની કુશળતા ધરાવે છે. સિંધમાં તારતમ્ય યુનિવર્સિટી રચવાવાની વકી છે.

સિંધાલૂણ: સિંધાલૂણ ખાણમાંથી મળી આવે છે. એના વર્ણ જલ્દી જ શુભ હોય છે. એ સર્વે શારેમાં સર્વે કોટ છે. ભ્યાં મીઠું ખાઈ શકાય તેમ ન હોય, ત્યાં સિંધાલૂણ થોડું ખાવા આપડું. સિંધાલૂણ અનેક પ્રકારની જવાઓના કામ આવે છે. કાંઈને અંકુશિ થઈ હોય તો આખા ધીમ (સિંધવતી) જૂલું સાત દિવસ આપડું લગી ઉપર ધીમાં સિંધવ ખરેડ કરી આપવો. ઉત્તરના ઉપર, ગોમુતમાં સિંધવ નાખી ઉકાળી તેની બાક આપવી મૂળ વ્યાપિ ઉપર સિંધવ અને રેવકામરી (કુકરેલ)માં બીમાં કાંઈમાં વાદી મસાને લેપ કરવા એટલે મોઢ (મસા) મરી પડે છે. કલ્પેશુળ ઉપર મેડીના ખૂનમાં સિંધવ થસી કાનમાં નાખડું, કલ્પેશુળ ઉપર બકરીના ખૂનમાં સિંધવ નાખી કોકરવણું કરી કાનમાં નાખડું યીગપિત ઉપર સિંધવ ધીમાં અથવા તેવમાં મરી લેવડડું અને કેટલીકવાર ગરમ પાણી વડે રવાન કરડું.

સીને ઉદ્યોગ : આપણા દેશના ઉદ્યોગોમાં આ ઉદ્યોગનો નંબર આઠમો છે. આજકાલ સીને ઉદ્યોગનું મહત્ત્વ ખૂબ વધી ગયું છે. આપણી દિશોએ આજનુપી ખેતરના જ મોટા પ્રમાણમાં આપ્યું છે, પરંતુ એ દિશો તો કેટલુંય સરસ કામ બનવી શકે ને કાર્ય વર્ગે ગુણી ભાવણ કરી લખાઓ ગલતવા નેનાએ ન કરી, શકે તે કાર્ય દિશો જલ્દી જ દુકે વખતમાં કરી શકે.

પ્રથમ આપણે ત્યાં અમેરિકાની પરદેશી મૂંઝી દિશો આપવી અને એને સારી રાખવા મનની આપણી કેટલાક ઉત્સાહીઓએ હિંદમાં મૂંઝી દિશો બનાવવી શરૂ કરી. હિંદમાં પ્રથમ હિંદી દિશ 'દરિશ્વર' શરૂ કરકેએ બનાવી. જે ૩૭૦૦ ધીમ લાંબી હતી અને યુજનના કોરોનેસન સિનેમામાં બનાવાઈ હતી અને પછી તેા અનેક દિશ કંપનીઓ નીકળી પડી.

આ પછી તેા હિંદમાં યુજનની ઇમ્પીરિયલ કુંડાં એ પ્રથમ હિંદી બોલવડ 'આયમઆરા' તૈયાર કર્યું. ૧૯૩૧ ની ૧૪મી

માર્ચે તે બનાવવામાં આન્યુ. આ પછી ધીમે ધીમે અનેક કંપનીઓએ બોલવડો બનાવવા માંડ્યા, પરંતુ એ વેળાનાં બોલવડો કંટાળાજનક હોવા છતાં એમાં નરીનતા હોવાથી સારી પેટે પ્રખ્યાત થતાં હતાં એ વેળા ઉચ્ચ કુટુંબનાં લોકો દિશો જતાં અચકાવા એટલું કારણ એની બનીઓ હતી ઉચ્ચ કુટુંબની સ્ત્રીઓના અસાધ્ય કેટલીક જાનર મીઓને એમાં લાવવામાં આવી આમ તે વેળા સામાન્ય જનતા માટે ન દિશો તૈયાર થતી, વગી તે વખતે દિશ કંપનીઓમાં અંદર અંદર ઉર્ધ્વા અને કુસંપ ખૂબ હતાં કોણ દિશ જલ્દી બનાવી શકે છે, એવી ચરતો ભંભની અને કેટલીક કંપનીઓ તેા પંદર કે વીસ દિવસમાં દિશ તૈયાર કરીને રજૂ કરી દેતા, એટલે એ દિશોમાં અભિનય, સંગીત કે બીજાં અંગો નજાત રહી ભય એ રવાસાવિક છે.

ધીમે ધીમે દિશોમાં મુખારે ધરો મધો. અભિનય, સંગીત અને બીજાં અંગો નજાત હોય એવી દિશો નિષ્કળ જવા માંડી, એટલે એ બાળન દિશન-નયોજકો આન આપવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે કેટલીક ઉત્તમ ફીલ્મો પણ બનવી શરૂ થઈ ન્યુ થીએટરસની દિશો લોકોમાં વખણવા લાગી એટલું કારણ એનાં સચોટ અભિનય, લાવવાહી વર્ણાં અને સુમધુર સંગીત એ બીજા સજન અંગો હતા ન્યુ થીએટરસે 'સુખિ', 'દેવસ', 'લિંદા', 'કોકર', 'વિવાપતિ' વગેરે મુદર દિશો આપી આ જ વખતે પ્રખાત દિશ કંપનીના ચિત્રો લોકોમાં ખૂબ પ્રખ્યાત થતાં આ ફીલ્મોમાં, ગોપાલકૃષ્ણ, 'સત ટુકારામ', 'સત જાનેધર', 'સુનિવા ન માને', 'આંબો', વગેરે દિશો ઉત્તમ કાટિની હતી આ વેળા ધીલ પણ કેટલીક ઉત્તમ દિશો રજૂ થઈ જેમાંની 'સત ટુકારીસ', 'નરસી ભગત', 'પૂર્વિયા', 'પૂકાર', 'સિકંદર', 'ખલતથી' વગેરે સરસ દિશો હતી કિંતુ પ્રથમ રંગીન ચીર 'સેર મી' બનાવાયુ હતું, પરંતુ તેના રંગો જર્મનીમાં પૂરાવા હતા હાં-પીરિયલટુ. 'કીસાન કન્યા' ન પ્રથમ રંગીન ચિત્ર હતું, જે દિશા બનાવાયુ ૧૯૩૮ માં કિંદી દિશ ઉદ્યોગને રજત મહેલસવ યુગમાં ક્રેશિસ અને પ્રસાંન ભરીને ઉજવવામાં આયો ૧૯૪૦માં હિંદમાં બનેલી પ્રથમ અંગ્રેજ દિશ 'રાજનર્મકી' રજૂ થઈ અને અમેરિકામાં રજૂ કરાતાં ત્યાં પણ એ દિશ સરજ થઈ આ દિશોમાં ઉત્તમ દિશો વિવેના પત્રકારોના અભિપ્રાય યુજન ૧૯૩૭માં 'વિવાપતિ' ૧૯૩૮ માં 'અધિકાર', ૧૯૩૯ માં 'છાતનવા', ૧૯૪૦ માં 'સોરત' અને ૧૯૪૧ માં 'પ્રતિયુતિ' (ન્યુ થીએટર) ઉત્તમ દિશો છે.

અશ્વમણ્યુ હિંદી સ્ટુડિયો—

ખુંબઈ

એટલે દોરીક, પ્રકાશ પીકચર્સ, મિનાઈ યુવીટોન, રણછંદ યુવીટોન, અને પીકચર્સ, દિશોસ્તાન, મહેશ્વર સ્ટુડિયો, કારકાર સ્ટુડિયો.

લાહોર

ખંલોશ આટી પિકચર, પ્રધાન પિકચર, રોરો પિકચર્સ.

પુના

પ્રભાત દિશ કુંડા, સરસ્વતી સીનેટોન

મદ્રાસ

ભારત યુવીટોન, જય દિશ્મ

કલકત્તા

ભારત લક્ષ્મી પિકચર્સ, વૃદ યુવીટોન, ન્યુ થીએટર, ઇન્ડિયન દિશ.

ચલચિત્રોનાં ૧૯૩૬ નાં શ્રેષ્ઠ નટ-નટીઓ—
કથકતામાં 'ઓરિયેન્ટ' અને કરેલી મતગણતરી પ્રમાણે
નીચે સુલભ મતો મળ્યા છે. આ : છૂત્રીમાં ૬૦,૬૭૦ બચ્ચિ-
ઓએ ભાગ લીધો હતો.

લીલા દેસાઈ	૬,૮૫૬
રેવિકારાણી	૬,૫૮૬
કાનનબાલા	૬,૩૩૨
સવિતરેબી	૪,૪૭૭
શાન્તાઆપ્ટે	૪,૩૦૧
નસીમ	૩,૪૩૫
સાધનાબેન	૩,૩૪૪
સાધગલ	૩,૦૦૨
પદ્માદીસન્યાલ	૨,૧૦૫
મોતીલાલ	૧,૩૧૮
પંકજમલિક	૧,૦૪૬
અશોકકુમાર	૭૮૫
સુરેન્દ્ર	૭૦૫
સોનાબેનોદી	૬૫૮

લીલા દેસાઈ નૃત્યમાં, રેવિકારાણી અભિનયમાં, કાનનબાલા
સંગીતમાં અને નસીમ સૌન્દર્ય માટે શ્રેષ્ઠ ઠરાવે છે. સાધગલ
સંગીત માટે પુરવ-અભિનેતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ઠરાવે છે. સવિતરેબી,
શાન્તા આપ્ટે, પંકજમલિક વગેરે બીજા નંબરે આવે છે. આ
મતગણતરી માટે લગભગ ૮૩ નામો રજૂ થયા હતા.

હિંદનાં સિનેમાટ્રુઓની સંખ્યા નીચે સુલભ હતી—

૧૯૨૧	૧૨૧
૧૯૨૩	૧૪૮
૧૯૨૫	૨૨૬
૧૯૨૭	૨૨૬
૧૯૨૯	૩૩૬
૧૯૩૧	૪૧૬
૧૯૩૩	૫૮૧
૧૯૩૫	૬૬૦
૧૯૩૭	૯૧૦
૧૯૩૯	૧,૨૧૫
૧૯૪૧	૧,૫૩૫

હિંદમાં રજૂ થયેલી ફિલ્મોની સંખ્યા નીચે
સુલભ છે.

	વિદેશી	પરદેશી
૧૯૩૫	૩૩૮	૧,૮૧૩
૧૯૩૬	૩૩૬	૧,૮૨૪
૧૯૩૭	૨૪૪	૧,૫૭૬
૧૯૩૮	૭૮	૧,૧૦૩
૧૯૩૯	૧૪૬	૮૬૬
૧૯૪૦	૧૧૨	૮૦૫

હાલમાં જહાર પટેલો ચિત્રોમાં પ્રકાશન 'જાત મિલાવ'
અને 'રામરાત્ન', રણછંદ 'તાનસેન', 'ચલોલીટ', 'ખાનદાન',
પ્રધાનત્વ 'રાણી', પ્રધાનત્વ 'રામચામ્બી', 'રાજકમલ', 'સુકુલતા',
મહેન્દ્રપુત્ર 'નકાબ', વગેરે શ્રેષ્ઠ કલા શક્તિ. પ્રથમ સીનેમાની
વખાઈ 'કામ' ખાસ ધ્યાન નહોતું, હવે સરકારે ફિલ્મોની લગભગ
૧૧,૦૦૦ ફીટની નિયત કરી છે અને ફેલાઈની ૪૦૦ ફીટ લગભગ
નહી મળે છે.

હિંદી સીનેમા વિષે નીચેની વિગતો ખાસ
બહુવા બેવી છે—

હિંદી અથવા પરદેશી ફિલ્મો બનાવનાર શ્રેષ્ઠતાની વાર્ષિક સંખ્યા	[૪,૩૩,૬૭,૦૦૦
હિંદનાં કાયમી થીએટરોની સંખ્યા	૧,૧૩૬
ફરતાં તથા પ્રાસંગિક સીનેમાની સંખ્યા	૪૦૦
દર 'શો' વખતે બેસવાની સગવડ	૬,૩૨,૫૦૦
પરદેશી ફિલ્મના આશ્રયદાતા	૨,૧૫,૬૬,૧૦૦
આ સીનેમાની વાર્ષિક કુલ આવક શ.	૩,૬૨,૮૮,૦૦૦
હિંદી ફિલ્મોનાથી	૨,૬૨,૦૦,૦૦૦
પરદેશી ફિલ્મોનાથી	૭૦,૦૦,૦૦૦
પરદેશી ફિલ્મ	
'ડીસ્ટ્રીબ્યુટરો'ની કુલ સંખ્યા	૪૨,૦૦,૦૦૦
વધારાના નફાનો કર બાદ કરતાં	

ફિલ્મઉલ્લોગ પર વાર્ષિક કર ૧,૨૬,૦૦,૦૦૦ થી વધારે
અત્યારે ફિલ્મઉલ્લોગની પ્રગતિ સ્પષ્ટ મળે છે. એટલું કારણ
હિંદમાં કાચી ફિલ્મોની તંગી છે. હિંદમાં કાચી ફિલ્મો બનતી
ન હોવાથી તે પરદેશથી લાવવી પડે છે. અત્યારે યુદ્ધને સમય
હોવાથી તે લાવી શકાય તેમ નથી બીજા વાત ફોરજ ઉત્પાદકો
વચ્ચેના વેગરે છે. બીજું કારણ જરાય મહેનત લીધા વિના કે
શુદ્ધ અવાજના વિના જેમ ફાલે તેમ ફિલ્મો બનાવી રજૂ કરી
દેતા આપણા દીરકદરે છે.

આજકાલ બાળકો અને સ્ત્રીઓ વિષે ધુન થયાં માત્રી રહી
છે. બાળકો માટે ભુદી ફિલ્મો બનાવવી જોઈએ કારણ કે આજ-
કાલ રજૂ થતી ફિલ્મો બાળકોના કુમળા મન પર ખૂબ અર્થકર
અસર કરે છે અને બાળકોને આપણા ભવિષ્યના નાગરિકો
છે, માટે એમને નિર્દોષ મનોરંજન મેળવે અને શિક્ષણ આપતાં
સ્વચ્છ ચિત્રો તૈયાર કરવા ખાસ જરૂર છે. સારા, કુશળ અને
બાળમાનસને અન્યાસ કર્યા હોય એવાઓને આ કામ સોંપાઈ
જોઈએ બીજા દેશોમાં બાળકો માટે ખૂબ સારા ફિલ્મો
તૈયાર કરાય છે. આપણા દેશમાં પણ બાળકો માટેની સુદર
ફિલ્મો તૈયાર કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે, આ માટે આપણું
બાલસાહિત્ય એમાં ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે. કેટલીય પરિ-
ક્રમોમાં ફિલ્મોએ ઉતારી શકાશે કેટલીય સાહસકથાઓ
અને કાવ્યકાવ્યો ફિલ્મોએ બાળકો સમક્ષ મૂકી શકાય.

અત્યારે લોકપ્રિય નદોમાં અશોકકુમાર, પૂર્ણીમા, સાધગલ,
પદ્માદી સન્યાલ, જગદીશ, પી. બરમા, મોતીલાલ, સુરેન્દ્ર,
હદાસ, પ્રેમચંદીબ, શાહુ મોહક, ચાલ્ડી, ઉશ્વરલાલ, ઉમાકાન્ત,
વગેરે છે, આપે નદીઓમાં કાનનબાલા, કુશોબે, લીલાદેસાઈ,
શાન્તા આપ્ટે, વનમાલા, લીલા ચીટનીસ, સુરવીદ, રેણુકા, નીના,
રમેશ, વાસંતી, દેવીકારાણી, સુમતાસરાવતિ, સાધના બેન,
નસીમ, નરગીઝ, મનોરમા વગેરે છે.

વિદેશી ફોર્મ ઉલ્લોગની કેટલીક વિગતો નીચે સુલભ છે.

અંગ્રાણુય વિદેશી ઉત્પાદકો

મુનિવર્ચલ	(૫ રે. અ.)
ફેરમાઈન્ટ	(")

વેનર પ્રમર્સ (યુ. રે. એ.)	
મેટ્રા ગોલ્ડવિન મેયર (")	
એન્ડ્રીએસ સેન્ડુરોફેસ (")	
ગ્રાન્ડબોઆ (")	
યુનાઇટેડ ક્વાર્ટર્સ (")	

પરદેશી ફિક્ષમ સ્ટેટીસ્ટાન પબ્લીશિંગ (દર અઠવાડિયે)

	પૈડ	વેલેસ મેરિ	પૈડ
મેટ્રા ગોલ્ડવિન મેયર	૧,૮૦૦	વેલેસ મેરિ	૧,૦૦૦
વિન્સ રોબર્ટ	૧,૫૦૦	વિલિયમ પોલેસ	૬૦૦
મોરિસ રોબર્ટ	૧,૫૦૦	એન ક્રેફ્ટ	૮૦૦
ગ્રાન્ડબોઆ એન્ડ	૧,૪૦૦	એન્ટો ગેનર	૭૫૦
ચાર્લ્સ બાર્થોલોમિય	૧,૨૦૦	એલ્ફ્રેડ ઇ. રોલિન્સન	૧૦૦
મેરિયો રોબર્ટ	૧,૨૦૦	એન્થો ટેમ્પિ	૫૧૦
એન હાર્ડીંગ	૧,૨૦૦	ગોર્ડ ક્રેફ્ટ	૨૧૦
		ગ્રેસર વિલીયમ	૨૫૦

૧૯૪૦ માં ફિનિશિયનમાં દર અઠવાડિયે ૨૩,૦૦,૦૦,૦૦૦ લેટો સ્થાપિત થયેલાં હતાં આખા દેશમાં અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં સરેરાશ પ્રતિ દિ ૨૬ સેન્ટ છે, આખા અન્યમાં ૧૯૩૬માં ૧૬,૧૫૩ અને આ વોલેટો દ્વારા, તે પેરી અમેરિકામાં ૧૬,૧૪૫, યુરોપમાં ૩૫,૧૬૪, દૂર પૂર્વમાં ૧૫,૧૮૮, લેટિન અમેરિકામાં ૫,૪૦૩ લેટોમાં ૧,૬૪૪ તથા નજીકના પૂર્વમાં ૬૧૮ હતાં. અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં દર ૧૨ સ્ટેવાઇઝો દીઠ સ્થાપિત થયેલાં એક લેટો છે દર ૮,૦૦૦ સ્ટેવાઇઝો એક લેટો છે.

આપણે દીક્ષ હલોમ હલ વિશ્વ શિક્ષક હલોમ લેટો સ્થાપના પાત્રી રાકો નથી, દીક્ષ હલોમના વિકાસ માટે રાષ્ટ્રીય રીતે યોજાઈ પડીને તે મુજબ રાષ્ટ્રીય રીતે પ્રત્યક્ષ કાર્ય નો આપણો આ હલોમ યુગ કાળીકુ શકે.

સીમેન્ટ : સીમેન્ટનો ઉલોમ હિંદમાં થોડાં જ વર્ષો

થયા ખીલે છે. ૧૯૩૦માં ભારતે સર્વ સીમેન્ટ કંપનીઓ એક તંત્ર નીચે એસોસિએટેડ સીમેન્ટ કંપનીમાં એકત્ર થઈ ત્યારથી એ હલોમ હિંદમાં ખરેખર સારી સ્થિતિમાં આમણે છે હવેનાં લગભગ ૧૨ કોર્ટ ફિઝીકાલી મુકી એ હલોમમાં રોકાયે છે. આ હલોમના વિકાસ કાર્યે હિંદમાં સીમેન્ટનો ખર્ચ થયેલો જ નહીં છે. હવેનાં લગભગ ૨૦ લાખ ટન સીમેન્ટ હિંદમાં ખર્ચે છે. હવે તે સ્થાપના, રેલ્વે અને સરકારી બાંધકામમાં પણ યુગ્ય સીમેન્ટ વપરાય છે આખા એસિયામાં (દક્ષિણ ભાગ સિવાય) હિંદ સીમેન્ટ બનાવવા માટે મોટાના મોટા ફેક્ટ છે. સીમેન્ટ બનાવવા માટે હિંદમાં નંબર નંબરમાં નવે છે.

માનવે પાથર, ટાકસો વગેરે ભાઈ યુગ્ય હોય ત્યાં સીમેન્ટ બની શકે છે આ સરકારમાં સરકારે તેના જ ભાઈ ત્યાં પોલાસ કર્યાં પણ કાઢ્યું અને છે. ઇ. સ. ૧૯૨૫થી ૧૯૩૦ની વચ્ચે સીમેન્ટનાં ઘણાં કારખાનાં હતાં. હવે કારખાનાં આખાં હતાં. હલોમ પર્શિયોમાં કારખાનાં હતાં કારણકે હલોમની હલોમમાં પડી હતી. હિંદમાં ભૌગોલિક સ્થિતિ એવા તપાસ સિવાય કેટલાંય કારખાનાં હતાં થયાં હતાં. હલોમમાં અને પારસી તપાસનાં હતાં આ હલોમ ભયમાં આવી પડેલા છે કે જ્યાં કંપનીઓ એક તંત્ર નીચે થઈને સીમેન્ટ અર્કાટિંગ કંપની બાંધવામાં આવી.

આમાં ફાઇવે અલગથી સેન્ટ્રાલ એસોસિએશન સ્થાપાયું. આ પછી આ હલોમની પ્રગતિ થાયું રહી છે.

એક તંત્ર નીચે કાર્ય કરવાથી પોલાસમાં વધારો, માલમાં મુલાકાત, ખર્ચમાં ઘટાડો, નુકસાં ફાઇવે અને યોગી હલોમના અભ્યાસને લઈને માલ સરતો વેચાતું બની રાક્યું. આથી પહેલે સોથી માલની આયાત ઘટી ગઈ, ૧૯૩૦-૩૧માં સીમેન્ટનો ખર્ચ ૬૧ લાખ હતા, જે ૧૯૩૫-૩૬માં ૬૧ લાખ ટન થયેલ મુજબમાં ભાવ દરે દરે ૩૨ થયેલ થયેલો હતો તે ઘટાડીને ૨૦ થયેલ થયો. ૧૯૩૦-૩૧માં પહેલાથી ૭૫,૮૦૦ ટન સીમેન્ટની આમણતી થઈ હતી, ૧૯૩૫-૩૬માં ૪૪,૬૦૦ ટન અને ૧૯૩૮-૩૯માં ૨૧,૨૧૪ ટન લેટોમાં આયાત થઈ હતી. ૧૯૩૪-૩૫માં ભાવ ૧૧,૦૦૦ ટન અને ૧૯૩૮-૩૯માં ૫,૦૦૦ ટન સીમેન્ટ આયાત થઈ હતી.

હલોમનાં કારખાનાં, એસોસિએટેડ સીમેન્ટ કંપનીનાં કારખાનાં અને આસપાસનાં કારખાનાં માલ હવે એક તંત્ર નીચે વેચવાની શક્યતા થઈ ચુકી છે. સંપત્તિ આ કારખાનાં ઝોની પોલાસ અને નોંધ હવે યુગ્ય વખતે છે, કારખાનાં ઝોની કુલ પોલાસ ૨૦ લાખ ટન હવે થાય છે, તેમાંના મોટા ભાગ સરકારી મુકાબે બાંધકામ માટે જ વપરાયેલ છે. કુલ પછી આ હલોમને પૂરી રીતે ચિસાવી શકો.

૨૪મી સેપ્ટેમ્બર. ઇ. દીનશાન પ્રત્યક્ષ એ હલોમમાં થયેલ સંમતિ પણ થઈ ગઈ છે. રત્નામો, પરી, પૂરો, અન્યપ્રકાર, વગેરે અને બીજાં ભવિષ્યમાં સીમેન્ટનો ઉપયોગ મોટા પ્રમાણમાં થયે છે. હવે યુદ્ધના સમય દોષથી ગેરનો મહત્ત્વ રહેવામાં આવેલો અને બીજાં મુદ્દો બાંધવા માટે સરકારને સીમેન્ટનો મોટો ભાગ લેખે છે. એટલે પ્રત્યક્ષ માટે સીમેન્ટ જરૂર પડેલા પ્રમાણમાં પડે છે. એટલે પ્રત્યક્ષ એટલે યુગ્ય અન્ય છે. ૩૨ વર્ષે હાલોમ ટન સીમેન્ટ સરકારી બાંધકામમાં લેખે છે. હિંદમાં સીમેન્ટ અદિનાં કારખાનાં તથા કાર્ય કારખાનાં યુગ્ય નિયુક્તના છે હિંદમાં બનાવેલ સીમેન્ટ હિંદમાં ૬૦ ટકા ઉપાત્ત ભરિયાનો પૂરી પાડે છે. હવે નવાં નવાં કારખાનાં શરૂ થયાં નહીં છે. હિંદીઓમાં એક મોટું ફાક્ટ છે અને તે સખત અને અલગબી હલોમમાં નવાં નવાં હલોમમાં કારખાનાં નથી, પણ જુનાં હલોમમાં જ ભારે કાર્ય થાય છે. પરિણામે યુગ્ય મોટું વિકાસ થાય છે અને એ હલોમનાં વિશાસ કરી શકો. નથી ને કે સીમેન્ટનો હલોમ હવેનાં સારી ખીલે છે, પાંદડે એને હલ વગેરે ચિસાવવાની ખાસ ભર છે.

મુએઝની નહેર : આ નહેર સમગ્રમાં

સો ચાલેલો છે. ૧૮૬૬ માં આ નહેર બાંધવામાં આવી હતી. આ નહેર ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને સારા સમુદ્રને જોડે છે. તેને હવે એક જ ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે 'પોર્ટ' રોયલ ખર્ચે આવેલું છે, હવેનાં છેડે મુએઝના આખા ઉપર મુએઝ ખર્ચે છે. કે. હેસેપા નામના એક રેલ્વે ઇન્જિનેરે તે બાંધી હતી.

આ નહેરમાં ૧૯૩૪ માં ૨,૪૬,૦૪૧ ટોનનું પસાર થઈ હતું. ૧૯૩૪ માં ૫,૬૪૨ સ્ટીમરો લગભગ ૩૧,૦૫૦ ટનની તેમાંથી પસાર થઈ હતી અને તેની પોલાસ મુએઝ નહેર સમિતિને ૮૫,૬૫,૪૧,૦૦૦ ટનની થઈ હતી. મુએઝ નહેર સમિતિ પ્રથમ

પરિસમા રહેતી હતી, પણ પાછળથી યુદ્ધને અગ્રે તેને લડનામાં આવવું પડ્યુ પ્રથમ અ શ્વેત્તેએ એ નહેરવી પૌત્રામાં જરાય હીરસો રાખ્યો નહેતો, પરંતુ ઇન્દિયના ઇસ્તામલ પાસાએ સુએકે કં પત્નીના કેટલાક સહેરો વેચવા કાઢ્યાં, એટલે ક્રિદને તે ખરીદી લીધા અને ત્યારથી એની પૌત્રામાં ક્રિદનને અર્ધે હીરસો મળે છે આ નહેરમાંથી પસાર થનાર સ્ત્રીઓમાં મોટા ભાગે સ્ત્રીઓ ક્રિદનની જ હોય છે

સુખં આ જાડ ખાસ કરીને મલયાળામાં વધારે થાય છે અને બાલિક અને કાળા રંગનાં કુલ આવે છે આ જાડ જુનુ થાય એટલે તે કાપી તેના કુકડા કરી જમીનમાં ઘાડી રખાય છે કેટલાક દિવસપછી તેને બહાર કાઢવામાં આવે છે એ વનના કકડા ખૂબ ઉપયોગી છે એના પથા, કરડીઆ, પેગીઓ વગેરે અનેક વસ્તુઓ બનાવાય છે એનું તેલ પણ બનાવાય છે એને અદની અંતર કહેવાય છે એ વન ત્રણ ભવના હોય છે પેાણ, રાઉ, અને પીણ રાતા અદનુ લાકડું પૌષ્ટિક મનાય છે સોનામાં કંકકલાવવાને તેમ જ માથું કં ખતુ હોય તો પેાણ અદન ચોપડું સાં છે પિત્તને કાઢી ધતો હોય તો ઘોળા અદનુ લાકડું ધસીને પાડું અને કાઢામાં લોહી આવતું હોય તો રાત્ર અદન ધસી તેમાં મેગવડ અને પિત્ત તથા રૂપિર બને જતા હોય તો બને અદન ધસીને ચોપડના લોહીની ઉત્તી આઢી રેંગોમાં રાતા અદનને દૂધમાં ધસીને આપવું સુપ્તકાક છે

સુરોખાર • અગ્રેજીમાં એને 'નાઇટ્રોસોટ' કહે છે એ મારીમાં લૂણ (એક પ્રકારના ખાર) મળેા હોય છે, એવી મારીમાંથી સુરોખાર તૈયાર થાય છે દારના કામમાં સુરોખારને મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થાય છે સુરોખારને શુદ્ધ કરવા હોય તો તેને પાણીમાં ગાળી નાખીશો અને થોડી વાર એમ જ રાખવો થોડી વારે એના માગડા તૈયાર થાય, ત્યારે એને કાઢી લેવા સ યુક્ત મીતમાં કાનપુર, અલકાબા, ગાડીપુર અને બનાસમાં સુરોખાર બનાવવા છે નિકારના ગયા, સાન, તિરહર અને અમ્પારનામાં પણ આ ખાર બનાવાય છે હવા તરફે સુરોખાર ખૂબ ઉપયોગી છે અલ્ટ્રે મ અદાનિ માટે, શુદ્ધ સુરોખાર ૧૧ તોલા અને ૧૬૬કી જ તોલા એ બન્ને મેળવી તેનું મૂલ્ય બનાવવું પછી કોઠાની કંઠાઈમાં તેને ધીમા તાપે ગરમ કરવું ત્યારે શ્વેત્તે એકરકાર થતી ભય ત્યારે કંઠાઈ ઉતારી કંઠાઈથી એ દવાને કંઠાઈમાં ફેલાવી ટેવી ચોડા વખતમાં તે દવા સફાઈ ભય એટલે તેની પર્પટી ઉમેડી લેવી, પરંતુ એનું ધ્યાનમાં રાખવું કે દવાવાળી કંઠાઈમાં પાણીનું ટીપુ અ પડતું ન એછએ કારણ કે પાણી અદના જ મોટો અવાજ થઈ કંઠાઈ ફાટી જશે આ ઓવધી ભોજન પછી દિવસમાં બે વખત ૩ થી ૬ રતી સુધી પાણી સાથે આપવી, જેથી અલ્ટ્રે મટી ભય છે શરીર માંની ગરમી ઉપર, સુરોખાર હાસમાં આપવો સારો છે વાળા ઉપર, ત્રણ માસ સુરોખાર હાસમાં નાખી ત્રણ દિવસ પાંચ બહુ નબળા શરીરવાળાને સુરોખાર આપવો નહિ, કારણ કે સુરોખારના સેવનથી ઝાનતદુએ નિર્બળ થાય છે લાવખ પસીના લાવવા માટે કેટલાક ડૉક્ટરો સુરોખારના ઉપયોગ કરે છે સુરોખારને તતાવી તેની પવટી કરી જવખાર તરફે જમરમાં વેચાય છે, પણ ખરી રીતે તે જવખાર હોવા નથી આમ સુરો ખાર એ એક ઉત્તમ પ્રકારની દવા થયું છે

સુધંમાળા • સુધં સ્ત્રીગ છે. સુધંની આસપાસ અગણિત નાના મોટા ગ્રહો દિવસરાત્ર દર્શા જ કરે છે આપણે એના પર રહોએ છીએ, એ પૃથ્વી પણ એક ગ્રહ છે બીજા મોટા તારા આપણે ભણએ છીએ, તે પણ ગ્રહો જ છે આપણે ને મગળ ગ્રહ પર વસતા હોઈએ તો આપણને પૃથ્વી એક તારા જેવી દેખાય બધાય ગ્રહો સુધંની આસપાસ જ કરે છે, પણ દરેકની ગતિ સરખી નથી આપણી પૃથ્વી સુધંની આસપાસ એક વર્ષમાં ફરી રહે છે આપણી પૃથ્વી અને સુધં વચ્ચેનું અંતર ૯,૩૦,૦૦,૦૦૦ માઇલ એટલું છે જુવ અને શુક ગ્રહો પૃથ્વી કરતા સુધંની વસારે નજીક છે અને છુદ્ધસ્પતિ, શનિ, યુરેનસ, નેપ્ચ્યુન અને મગળ સુધંથી પૃથ્વી કરતા વસારે દુર છે વદ્ર એ પૃથ્વીના ઉપગ્રહ છે છુદ્ધસ્પતિને ચાર, શનિને આઠ અને નેપ્ચ્યુનને એક ઉપગ્રહ છે વદ્ર પૃથ્વીથી બે લાખ આશીઃ હજાર માઇલ દુર છે સુધંના કંઠની સરખામણીમાં પૃથ્વીનું કંઠ બહુ જ નાનું કહી શકાય

આપણે દરરોજ સુધંને પૂર્વમાં ઉગતો અને પશ્ચિમમાં આથમતો જોએ છીએ, પરંતુ ખરી રીતે જોતાં સુધં પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો નથી પણ પૃથ્વી પૌતાની ધરી પર ફરે છે અને તે ૨૪ કલાકમાં એક ફેરો પૂરો કરે છે વળી પૃથ્વી તેની ધરી પર ફરે છે, એટલે દિવસ અને રાત્ર થાય છે અને સુધં તરફ પૃથ્વીનો એ ભાગ હોય ત્યા દિવસ અને એ ભાગ તરફ સુધં ન હોય ત્યા રાત્રી કહેવાય છે

આપણે એ તારાએ એછએ છીએ, તે આપણી પૃથ્વી કરતા પણ મોટા હોય છે, જેમના કેટલાક તો સુધં કરતાં પણ મોટા હોય છે, પરંતુ એ આપણથી એટલા દૂર છે કે આપણે તેને નાના કંઠના ભેદએ છીએ આ તારાઓ સુધંમાળામાં વધી

સુધંસુખી સુધંસુખીના છોડ ગમે તે ઠેકાણે ઉગાડી સોડાય છે તેને વાન્યા પછી તે ચાર મહિનામાં તૈયાર થાય છે એના ફૂતો પીના રંગના હોય છે તેના મધ્ય ભાગમાં કિન્નક ગ્રેપ હોય છે તેની વચ્ચે બીજા હોય છે ઉત્તમ વર્ગ ના કાઠને ૪૦ સુધી ફૂલ આવે છે અદેક ફૂલમાં ઓછામાં ઓછા ૫૦ અને વધારેમાં વસારે ૮૦૦ બીજા હોય છે

આરોગ્યનો દષ્ટિએ પણ આ છોડ ઉપયોગી છે તેનું સુખ સુધં જેમ જેમ ફરે છે તેમ તેમ ફરતું રહે છે, એ માટે તેને આદિત્યચક્રત પલ્લ કહેવાય છે પાણીવાળી, ભેજવાળી, બધી-આર, વગેરે જમીન રોજના વર ૧૫ હોય છે આવા સ્થળોએ રોગો અટકાવવા આ છોડ ઉગાડવામાં આવે તો તેથી રોગો ફેલાય નહિ

તેના બીજાનું તેલ અત્યંત ઉપયોગી છે એ તેલમાં કાષ્ઠ પણ પ્રકારની ડુઈય કે લીઝ વાસ હોતી નથી આ તેલચિત્રકામ માટે બનાવવામાં આવતા રંગમાં પણ ખાસ ઉપયોગી નીવડે છે આ છોડ આરોગ્ય સાચવવા માટે ખાસ ઉપયોગી હોવાથી દરેક જાની શકે તેના ૬ કે ૭ છેડા પાતાના વર સમીપ વાવવા એછએ

એના ફૂલોને 'સુધંકમળ' પણ કહેવાય છે આ છોડ દવાના કામમાં પણ વપરાય છે ભૂતજનર ઉર સુધંસુખીનાં મૂળ કાનમાં બાધવા પ્રસૂતિ જલદી થવા માટે સુધં કમળાં મૂળ એ ટપે બાધવાં એકરકાર પૌના લાર ઉપર સુધંફૂલોને રસ દરા દીપાં સુધી

શક્તિ અનુસાર દુધમાં આપો. જે કુલેવું હોય તેા અગળી
 જેવડી બારીક ઢિંદ્રી નળી લઇ તે નળીમાં સુઈકુલવું વખતે
 સુઈ ભરડું અને તે નળીનું એક મોં મળદારમાં ઘાલી બીભ
 મૂલે ભરીથી કુંકડું. એટલે એવધ રોગ ઉપર પડેલો જે અને
 રોગ નીકળી ન્ય છે. વાંડીના વિષ ઉપર સુઈકુલવાં પાંદડાંનું
 નરય આપવું અને તેપ કરવેા. જુવાળ માટે સુઈકુલવા તેવડું
 ડુંદી ઉપર ટપકું પાડવું અને જુવાળ બધ થવા એ તેવ વાંસા
 નાં દાહાં ઉપર ચોપડડું.

આ સિવાય બીજા ઇલાઓમાં પણ સુઈકુળી વખતે છે.

સૂંઠ : સૂંઠ એ એક અમુદ્ય ઔષધ છે. લીલી
 સૂંઠને આડ કહે છે. મુકાયા પછી તેને સૂંઠ કહેવાય છે. એના
 ઘોડ એક હાથ નેટલા ઊંચા હોય છે. સૂંઠનું તેવ પણ નીકળે
 છે. મદાસ, જનકા અને બંગાળા વગેરે રમ્યોએથી પુષ્કળ સૂંઠ
 અહીં આવે છે. આડ સૂંઠ કરવાં સોય છે. એ બન બનનાં
 હરો પાર હવા તરફ અક્ષરો નીવડે છે. એના રસ કાઢી તેમાં
 પાણી નાંખવું. પછી સર નાખી પાક કરવેા. એમાં સર
 એવચી, ભયદળ, ભવંતી અને લવંગ નાંખી તે ભરી રાખવેા.
 આ પાકને આઠાપાક કહે છે. આ પાક અકચી, શ્વાસ અને
 બીભ કેટલાય હરો મટાડે છે. કાષ્ઠને જૂળાં અથવા વાયુને
 ઝાટકો આપે તેા સૂંઠ ધસીને અંગન કાઢવું. પડાપાન હોય તેા
 ગાયનું ધી રત તોલકા લગ તેમાં સૂંઠનું સુઈ રત તોલકા નાંખવું.
 પછી ઘોડેથી લયલની કળીએ રત તોલકા તેમાં નાંખી જડામિ
 બગ વગેરે નેધે ચોચ લાગે તેટલું આપવું. એથી પડાપાન નાશ
 પામે છે. કંતસૂત્ર હોય તેા સૂંઠની જૂડી ૧ લાગ અને ફટકી
 ૨ લાગ એકઠી કરી રિવસમાં ૧-૩ વખત રાત્રિ ધસવી એટલે
 જલદી સૂત્ર બંધ થઇ ન્ય છે. વીર્યક્રિદા માટે ૧ તોલકા સૂંઠની
 બારીક જૂડી કરી, એક વાચણ કેવળા પર જૂડી, તેમાં બે
 તોલકા મુઘી ધી નાંખવું. તે ધી સાઈ તથા પછી તેમાં આ
 સૂંઠની જૂડી નાખી લાઘ યાય ત્યાં મુખી તગરી અને ૧ તોલકા
 મોળ, ૫ તોલકા પાણીમાં મેળવી તે પાણી તેમાં નાંખવું. પાણી
 જળી જઇ શીરા નેડું ઘાય ત્યાં મુખી અથવા કુડું ઘાય ત્યાં
 મુખી હલવાના રહેડું અને હરોજ પ્રાતઃકાળે એક વખત ૧૪
 રિવસ આપવું. આ સિવાય સૂંઠ બીભ કેટલાય ઉપયોગમાં
 આવે છે.

સોાનુ : સવં ધાતુઓમાં આ ધાતુ કિંમતી છે.
 પટેલાં ઢિં, યુરોપ અને અમેરિકામાં ઓઝાવતા પ્રમાણમાં
 ખાણોમાંથી આ ધાતુ મળી આવતી હતી; પરંતુ હમણાં કેસી-
 કોર્નિયા અને એસ્ટ્રેલીઆમાં સોાની મોટી ખાણો મળી છે.
 કોર્નિયા ધાતુનાં પતરાં કરતાં સોાના પતરાં ઊંચાનાં ઊંચાં
 બની શકે છે. જૂના વખતથી જ આપણા દેશમાં એના મોટા
 પ્રમાણમાં ધરણ તરિક ઉપયોગ થતા આવ્યો છે. મોટા મોટા
 રાજ બાશાહો અને ધનવંતો પ્રથમ સોાનાં વાસણો અને
 બીજા વસ્તુઓ વાપરતા હતા.

હિંદમાં પેડેર અને ટેડાગાડ (નિઝામ) ખાણોમાંથી સોાનું
 મળી આવે છે, પરંતુ સોાની વડારે પ્રખૂળતાં ઘણું
 અફઝાના દ્રાવણવાળી ખાણોમાંથી મળી આવે છે. હિંદમાં
 સોાની પડાશ ઝિંકા ૬૫-૭૦ ટાંકા જે રે. નીચે પ્રમાણે પડાશ
 થઇ હતી.

વર્ષ	પેદાશ (માંસમાં તા તે.)	કિંમત (પેાંમમાં)
૧૯૩૧	૩,૩૦,૪૮૮.૮	૧૫,૪૦,૮૮૫
૧૯૩૨	૩,૨૬,૬૮૧.૨	૧૬,૦૧,૧૨૩
૧૯૩૩	૩,૩૧,૧૦૮.૩	૨૦,૦૮,૨૦૧
૧૯૩૪	૩,૨૩,૧૪૨.૦	૨૨,૦૦,૮૩૨
૧૯૩૫	૩,૨૭,૫૪૨.૫	૨૨,૮૫,૮૪૮
૧૯૩૬	૩,૩૩,૩૮૫.૮	૨૩,૦૦,૬૩૩
૧૯૩૭	૩,૩૧,૭૪૮.૨	૧૨,૬૧,૭૩૭

સોાના ઉપયોગ આપણા દેશમાં અત્યારે મોટા પ્રમાણમાં
 ધરણ માટે જ થાય છે. એ સિવાય સોાનાં વાસણો પણ
 ધનવાનો અને રાજકુટુંબો વાપરે છે. સોાની ભરમ બનાવાય છે.
 ને ઇલાઓમાં કામ આવે છે. અત્યારે જનતા સોાનાના બધ
 ટકા નેટલું સોાનું અમેરિકામાં જ છે.

સોપારી : સોપારીના ઉપયોગ આપણે ત્યાં
 મોટા ભાગે મુખવાસ તરિક જ થાય છે. સોપારીનાં ઝાડ
 ઝીસ-ઝાલીસ હાથ નેટલાં ઊંચા હોય છે. સદાકિં પર્વતના
 સર્વ દેસોમાં એના ઝાડ થાય છે; પરંતુ મીઝોર, કોચીન,
 તાલચેરી, કુળબી, મેમ્બતક, વસઇ અને શીવર્ધન એ ઉકાણે
 ખુજ મોટા પ્રમાણમાં સોપારી થાય છે. શીવર્ધનની સોપારી રંગ
 ઘોળી હોય છે. તે ખાવાના મુજ સ્વાદિષ્ટ હોય છે. સોપારીનાં
 ઝાડ ચીકણાં હોય છે. સોપારી ઉઠાવી બાફવાથી રાત્રી સોપારી
 બને છે બાફ્યા વિના ઉઠાવી સુકવેલી હોય તે સોપારી સફેદ
 બને છે, અને કુખળી સોપારી બાફવાથી ચીકણી સોપારી થાય
 છે. સોપારી એકસો અથવા પાનમાં નાખી ખવાય છે. સોપારી
 તેડવાથી એ રસ નીકળે છે તે ચીકણા હોય છે. તે રસ લાકડાં-
 એને અને વડાંએને ચોપડાય છે. સોપારી બાફ્યા પછી ને
 પાણી રહે છે, તેને ઉકાળીને ચડેા બનાવાય છે તેને સોપારીનાં
 કુલ કહેવાય છે. મુકી સોપારી, ચીકણી સોપારી, તેલગણ
 આંખની સોપારી, જલગુરી સોપારી, ચંદાપુરી સોપારી, નેલવતી
 સોપારી વગેરે સોપારીની ભેદો છે.

રત્રીઓ : નારી એ આપણા સંસાર અને
 ભાખ્યની અર્થમત્રા છે. એના સકારથી જ આપણે હવનપથ
 દિધ્ય બને છે. આ માટે સ્ત્રી એ હંમેશાં પુન્ય છે, ને
 અર્થભાવના સીતા, શ્રોપત્રી, સત્યભામા, મૈત્રેયી, અનસયા,
 અરુણી, સાવિત્રી અને બીજા અનેક પ્રાચીન અર્થ સ્ત્રીઓએ
 વિચરિત કરી હતી, તે હન્નન ભાવના આને નષ્ટ થતી ન્ય છે.
 એ ભણીને કયા હિંદવાસીને અસ્સેસ નહિ થાય ?

વિદેશી અનુકરણે લીધે આપણી સ્ત્રીઓમાં આને દેશનનો
 પ્રચાર ખૂજ થવી પડ્યો છે. પરં પાઉર, કીમ વગેરેના ઉપયોગ
 સ્ત્રીઓમાં વધેલા જ ન્ય છે. સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યના નામે સ્ત્રીઓ
 આને સ્વચ્છંદતાના પથે પડી રહી છે. રિનર્સિટિન નવી નવી
 દેશનો નીકળતી જ ન્ય છે પરિણામે આપણાં હવન પણ ખર્ચાળ
 થતાં ન્ય છે. હિંદમાં નવીઓનાં અનુકરણ પણ આને ખૂબ
 મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. નેનાથી આપણને જ નુકસાન
 થાય છે.

સ્ત્રીઓને હિંદુસ્તાનીઓ એટલું ઉચ્ચ સ્થાન મળ્યું છે કે
 આપણે 'શમસીતા' બોલવાને બદલે 'સીતારામ' બોલીએ છીએ.
 'હુસ્નાવાને બદલે 'શાધામુલ' કહીએ છીએ, સીતા ન હોત તે

રામને કાણ મળ્યા ? ક્રોધથી ન હોય તો પાંડવોને કાળ
ઓળખત પણ નહિ.

આર્થ-૨નો એટલે ત્યાગની ભૂતિ એ સુગી શુગી સેવાઓ
કરે છે. પતિસેવા, બાળસંભાળ અને ગૃહસ્થભાગ એ એના
મુખ્ય ધર્મ છે. સી એ સેવાની સાક્ષાત્ દેખી છે, ૨નો પતિની
દારી નથી, તેની અર્ધાંગિયા છે. મિત્ર છે અને આશી એ સહ-
ધર્મી પણ ॥ મીએ ઉપર ભુલમતાર કાયદા પાટી પુરો
ને દેખો વહોરો છે, તેના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે પુરુષ વર્ગે સીને મદદ
કરી નેહ્યો. યુવાન વર્ગે ન્યારે સીએની મદદ ધારી, ત્યારે
સીએમાં ભરતિ આવશે.

આપણી સીએ આપણી સહધર્મીઓ અર્ધાંગિયા અને
મિત્ર બની, આપણા મુખ્ય ૩ ધર્મો આપણી પ્રવૃત્તિમાં આપણા
છવનમાં ભાગ લેશે ત્યારે જ આપણો ઉદાર થશે.

ધરણી પહેરવાં એ એક ભારી કેં છે હાથ પગ, નાક,
અને બાળમાં પુરાણી ધરણીથી લાસેથી સી તે ને ભાંગે સાથે
રાખી શકતી નથી, ઉપરાંત ન્યારે આપણાં બીજાં બહુએને
શુદ્ધિ ધાન વિના રખાઈ પડતું હોય, ત્યારે આપણાં ધરણી
પહેરવાં એ હાથપગ છે.

ધર્મ સાચરવા એ શ્રાદ્ધલોચ કે પુરોચના હાથમાં નથી, એ
મીએના હાથમાં જ છે. સમાજનો પાયો શુદ્ધ છે અને ધર્મ
શુદ્ધ છે કેવળપણે છે. કાંઈ ગઈએ ગમે તેટલું કુદરત હોય અને
ગમે તેટલી ત્યાં આપણી દેખાવી હોય પણ ત્યાં જો શુદ્ધ સાં
ન હોય તો એ રાહર સાં નથી એમ હું બેધક્ક કહી શકું.
મીએ એ મુશ્કેલી દેખા છે. એના ધર્મ ન પાને, તો ધર્મનું
સંસ્થાનાય વળી ભય ન્યાં મુખી હિંદમાં મીએ એક રતિભાર
પણ દેખાઈ રહેશે, અથવા ઓછા હકેડા ભેગવશે, ત્યાં મુખી
હિંદને ઉદાર થવાને નથી.

સીએના ઉદાર સીએ જ કરી શકશે. આપણી સિસિન
સીએએ આ કાર્ય ઉપાધી લેવું નેહ્યો. સભાઓ ભરીને એમાં
ભાગલો કરી તખ્તાએ ગભરે કંઈ વળવાવું નથી. એ માટે તો
મેટા ભોગો આપવા પડશે. સી મંડળો ભડે રથધામ; પરંતુ
એક કાર્ય ફક્ત મીડિંગો ભરીને ભાવણે કરવાના ન હોયું
નેહ્યો ન્યાં ગરીબ સીએ હોય, ત્યાં ત્યાં તેઓએ
પહેલીની જવું નેહ્યો, એમને શિક્ષણ જ નહિ; પરંતુ સાથે સાથે
હુનાર કાઠા, બાળઉછેર, શુદ્ધી સંભાળ વગેરે વિષયો બાળન
ઉપેક્ષાથી દાન આપવું નેહ્યો. આજે મી ઉદાર વિરોધી
મીડા યોદ્ધા દોષો વર્તમાન પંથમાં આવે છે, પરંતુ એ હોજો
કેહથી સી નાંખી શકે છે, એના વિચાર કદિ કથેઈ ॥ ૧

સીએને મતાધિકાર જરૂર મળવો નેહ્યો, પરંતુ એ સીએ
પોતાના સમાજમાં હક્ક સમજતી નથી અને સમજતી હોય તો
એ મેળવવા શક્તિમાન ન હોય, એ માતાધિકારને લઈને શું
કરશે ? મીએ મતાધિકાર લઈ મેળવે, લઈ હિંદુસ્તાનની
ધારારાજાઓમાં ભય, પણ સીએની પ્રથમ ફરજ યુસ્થો વાદથી
ભણે કે અમલો થતા અસ્થાયીઓમાંથી ખર્ચી દેખેને વીજવાન
બનાવવાની છે.

આપણે તો હિન્દી પરિસ્થિતિ અને આપણા સામ્રીય
સ્વચારને અવગણ્ય ઉપાયો શોધવાના રહ્યા. બહેનોનું કર્તવ્ય
આપણું વાતનાલ શુદ્ધ રાજબળ, આપણા નિષ્પ્રેરણા દ્રવ્યો
અને નિષ્ઠતા ભાવના આપણી સંસ્કૃતિ અને સહયતાના
સંવર્ધન તાવને પાલવાઈ અને તેમાંથી કુશળી ફર કરવાઈ છે.

સીએ ન્યારે ભરૂન થશે અને પોતાનું કર્તવ્ય સમજશે,
ત્યારે હિંદ કુખી કે રિદ્દી નહિ હોય ત્યારે હિંદ એ મુશ્કેલી
ભૂમિ હશે.

સી બાળકનું પાલણ કરનાર છે, તેની વિધાયો છે, તેની ઉપર
બાળકના વાસ્તવ્યો આધાર છે. ને બાળશિક્ષિકા છે અને એટલે
જ એ પ્રબલી પણ માતા છે.

સી પુરુષની સમાનતા એ આ માટે એક ઉત્તમ માર્ગ છે,
પરંતુ સી પુરુષની સમાનતાના નિયમો ખાસ ભણી લેવા નેહ્યો
પોતાનું કર્તવ્ય શું છે, એનું સી અને પુરુષ બન્નેને સ્પર્શ
ભાન હોય નેહ્યો. પુરો સી પાસેથી જનસમાજના સ્વાભાવિક
હક્કો ઊંચી લેવાનું અથવા તે ન આપવાનું કાણ વિધાના
આગ્રહ ન હોય નેહ્યો, પણ એ સ્વાભાવિક હક્કો નિભાવવા
માટે વિધાની આવશ્યકતા જ વળી વિધાવિના હાજોને તો
શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન પણ ન મળી શકે. વિધા વિનાના માણસ પગ
રાખત છે, એ અતિશયોક્તિ નથી પણ શુદ્ધ ચિત્ત છે, એટલે
પુરુષને તેમ જ સીને જીવણી તો નેહ્યો જ.

મી મુશ્કેલી માટે જીવણી એ ખાસ મહત્વની વસ્તુ છે.
કેવળપણું પ્રમાણ આપણી બહેનોમાં ખૂબ ઓછું છે. આપણી
ચોટી સિસિન બહેનો પોતાની બીજા અંગભૂત અને નિરક્ષર બહેનોને
મિલકત આપવાનું કાર્ય ઉપાધી લે તો એ કાર્ય યુગ સરજ
થઈ પડે. કેવળના અમલોમાં કે કેવળના ઘેર કેવળની નિંદા અથવા
કેવળના ન મારતાં આપણે ઉપયોગી અને મહત્વનાં કાર્યો
બહેનો ઉપાધી લે તો બહેનોને આપી ખૂબ યોદ્ધા ભાન થઈ શકે.
શાળાઓ કરતાં પણ આ રીત આપણી બહેનોને વધારે ઉપયોગી
નીવડશે.

આજકાલ એ રીતે સિસિન બહેનો ભડ રહી છે, તે પ્રેરનાર
અસોસાત્મક તો છે જ, પુરુષની હડેલો નિંદા કરવી, પુરુ-
ષોની નિંદા કરવી, એમને ઉતારી પાડવા, વગેરે વિષયો પર
પોતાની સખીઓમાં અંદર અંદર ચર્ચા કરવી એ સારી વાત
નથી. એથી એમના શુદ્ધચત્તમાં પૂજો મૂકાય છે. સીએ અને
પુરુષોએ પોતપોતાના ધર્મો અને કર્તવ્યો સમજ લેવાં નેહ્યો
અને એ પ્રમાણે જ વર્તવું નેહ્યો. મી અને પુરુષ વચ્ચે
ભેદભાવ કે પક્ષપાત હોવો ન નેહ્યો. એક બીજાના સહકાર
વિના આપણું છવન કદી પણ મુખી નિવડી શકે નહિ.

શુદ્ધતાની પ્રથાને હવે આપણે તિસાંબી આપવી નેહ્યો.
બીજાની સદીમાં પણ આપણે એ જુની પ્રથા કાઢી ન શકીએ
તો આપણે માટે એ સારમનક ગણાય. પુરુષની કુદરતથી
સીએનું રક્ષણ કરવા માટે પડશે એ ઈલાજ નથી, પણ પુરુષની
ધવનતા એ જ સાચો ઈલાજ છે. શુદ્ધતાની પ્રથાનાં અનેક અનિ-
ષ્ટ છે. એ આપણે માટે ગુસ્સાનકારક છે.

આપણા પુરુષો હવે ધીમે ધીમે મુશ્કેલી અપનાવતા ભય ॥
એ હર્ષની બીડા છે, પરંતુ સીએને હરવા કરવાની હુદ આપણી
રીતોમાં, નાટક અને સભાઓમાં જવાની હુદ આપણી એનું
નામ મુશ્કેલી ન કહેવાય, પરંતુ સીએના ઉદારાર્થે સંચાનાઓ
આપણી, તેમાં પોતાનાથી બનીને મદદ કરવી એ જ ઉપયોગી
બીડા કહેવાય આજે બીજાની સદીમાં પણ આપણા કલાય
પુરુષો એવા ॥ કે જે માને ॥ કે સી એ વરણેની દારી ॥
તો હું એમને કહું હું કે સી અને પુરુષ એ છવનમાં બને

દેશ છે. એમાં એક કાનુ દરો તો ચૂંટણીસારનું ગાડું અટકી પડેલો અને ચૂંટણીસાર એ સ્વર્ગસભો આડુલાક નહિ રહે; પરંતુ સમસ્યા એવો સુમસામ બની જશે. એવા બાબતોને મારી એવવણી છે કે જાહેરી તો એ, નહિ તો એ એમને જ નુકસાન કર્યા છે. આ અને પુણી સમાનતા એ વસ્તુ પુણીએ અને સીએનુ ખાસ ખ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

સીએનુ કાર્યકેન્દ્ર: ૧૯૨૬ માં પ્રથમ અખિલહિંદ
સી પરિષદ ભરાય, આ પરિષદ મિસિસ માર્ગરેટ ઇ. કન્ઝસની સુચનાથી શરૂવામાં આવી હતી. આ પરિષદના હેતુ સીએ અને બાંગ્લાદેશ હિંદ માટે કામ કરવાનો હતો.

આ હેતુઓની પ્રગતિમાં આ પરિષદે મોટામાં મોટા ફાળો આપ્યો છે. તેના પ્રચાર કરવા ઉપરાંત રાજનિતિક સંસ્થાઓ તથા પરિષદની સમિતિએ કન્યાઓ માટે નવી શાળાઓ, ઔદ્યોગિક શાળાઓ, તથા દલિત વર્ગનાં આગેવાનો માટે શાળાઓ બોલાવવામાં સારા પ્રયત્નો કર્યા છે.

ચૂંટણીઓ, ભરત શીવજી, રાંધણકળા, લલિતકળા, પત્રકારિત્વ સમાજ-વિજ્ઞાન, વૈદક વગેરે વિષયોના સી હેતુઓમાં સમાયેલ કરવામાં આવ્યો છે અને એવા પ્રચાર પણ કરવામાં આવ્યો છે.

શાખાઓ બાબતોમાં પણ આ પરિષદે સારું કાર્ય કર્યું છે અને એમાં બાળ લગ્ન, બહુપત્નીત્વ વગેરે જોડા રિવાજોને સખ્ત રીતે કોવા પરિષદે વખોડી કાઢ્યા છે. એ માટે પરિષદની મદદથી કાર્યવાહી પણ થઈ છે.

સંતતિનિયમનને લોકપ્રીય બનાવવાનું, કારખાનાં તથા ખાણોમાં કામ કરતી સીએ તથા બાંગ્લાદેશી સ્થિતિ સુધારવાનું કાર્ય પરિષદના આગેવાનોનું ખાસ ખ્યાન મળી શકે છે.

આ પરિષદને હજુ વધારે વિસ્તૃત બનાવવાની ખાસ જરૂર છે. આપણી સીએમાં અક્ષરજ્ઞાનનું પ્રમાણ ખૂબ નાનું છે. એના નિવારણાર્થે ટેર ટેર શાળાઓ બોલાવવાની ખાસ જરૂર છે. એ માટે પરિષદે કોઈ પ્રથમ ખ્યાન આપવું જોઈએ.

બીજું મહત્ત્વ સીએ માટેના ઉદ્યોગોનું પ્રમાણ પણ આપણા દેશમાં નહિ હોય છે એ માટે ભવ ભવના ઉદ્યોગો એવા કે સાબુના ઉદ્યોગ, ચિત્રકાળ, સિવલ સુપ્ત અને એવા બીજા ઉદ્યોગો શીખવવા માટે ટેર ટેર હુજાર શાળાઓ ઉઠી કરવી ખાસ જરૂર છે. આપણા દેશમાં સીએ માટેના પંધારો જમાવે પણ નથી અને સીએ પણ આપાર કરી રહે એમ કહેવાય છે ત્યારે આપણે ખડખડ હસી પડીએ છીએ; પરંતુ જરૂરેયા, ભજન, ઘીન અને બીજાં મુદ્દાં અને અમેરિકા એવા સુધેરના અને આગળ વધેલા દેશોની મહિલાઓ ભવ ભવના પંધારો કરે છે. આપણા દેશની ગરીબી દાખવાને એ પણ એક સારો ઉપાય છે.

અત્યારે કેટલીક મહત્ત્વની સીએ મિત્રોમાં અને બીજાં સ્થળોએ મળવી શરૂ કરવા લાગે છે. આવી સીએ પોતાનાં બાબતો માટે પૂરની સંભાળ લઈ રાખતી નથી. એટલે તેમને માટે મિલની નાનકડાં જ શાળાઓ, બાલાઓ અને એવી બીજાં સંસ્થાઓ સ્થાપવી ખાસ જરૂર છે. એ કે એ બાબતમાં આપણા દેશમાં હવે પ્રગતિ થઈ રહી છે, પરંતુ એની ગતી ગોઠવવાય એવી છે.

સીએ માટે બીજું પણ સંસ્થાઓની ખાસ જરૂર છે. આરોગ્ય સાચવવા માટે આયાતની જરૂર છે. પુણી માટે આયાતશાળાઓ હોય છે; પરંતુ હવે સીએ માટે પણ આયાતશાળાઓ સ્થાપવાની ખાસ જરૂર છે. આ સિવાય નહેરુ સી સ્નાનાગારો પણ સ્થપાય તો નગરો નહાવાથી શહેરી સીએને જે વકરી શકે તે નહેરુ નહિ ઉપરાંત સ્નાનાગારોમાં તરવાની સુવિધા પણ સીએ શીખી શકે. આવી આવી બીજાં અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

સીએને ઘોડું ઘોડું વૈધકિય જ્ઞાન મળી શકે તેવા અભ્યાસક્રમણ સી હેતુઓમાં કામચલાવ કરવાની આવશ્યકતા છે, કે જેથી જરા નેટવુ ઇટ થતાં આપણી સીએ શીશીએ લઈને જવાબને કોટે છે તે વકરી શકે અરી નાં અને એનો પાછળ જવાબ થતાં થતો બચાવ થાય.

રૂપેન: શ્રુતકાળમાં બહુ નામાંકિત યુવેશ
આ મહારાજ્ય હમણે અવનતિ પામીને મહારાજ્ય પદથી બ્રજ થયું છે. દોલજીએ આ મહારાજ્ય માટે અમેરિકા શોધી કાઢ્યું હતું. તેમાંથી એને પુષ્કળ સમૃદ્ધિ મળી હતી; પરંતુ ધર્મજીવનને લીધે ત્યાંની વસતી પર એણે ભુલમ કર્યાં હતાં. ઇંગ્લેંડની રાણી ઇલિઝાબેથે રૂપેનને દરીયાઈ લકાઈમાં છ. સ. ૧૫૮૦ માં હરાવી લીધો. ત્યારથી રૂપેનની પહોંતી થઈ. બધાં સંસ્થાઓ એના હાથમાંથી છુટી ગયાં. છેવટે લીધીપાછળના ઠાણોમાં પણ અમેરિકાએ રૂપેનના હાથમાંથી આ સદીની શરૂઆતમાં લઈ લીધા. રૂપેનના છેલ્લા રાજાએ બારે તેર વર્ષ પહેલાં મારી ત્યાં જઈ રહ્યાં. ત્યાર પછી ત્યાં સામ્યવાદી સરકારની સ્થાપના થઈ હતી.

છ. સ. ૧૯૩૬ માં જનરલ ક્રિસ્ટિયે બળેલા ઉઠાવી, જર્મની અને ઇટાલીના સહકારથી રૂપેનમાં રાજ્યકાન્તિ કરી, હમણાં જનરલ ક્રિસ્ટિયે ત્યાં સર્વમુખ્ય છે. માલતા વિશ્વમુદ્રમાં એણે જર્મનીને આડકતરી રીતે સહકાર આપ્યો હતો, પણ સાચી રાજ્યોના ભણાણથી એ તટસ્થ રહ્યો છે.

રૂપેન અને પોર્ટુગલ બન્ને પાડોશી રાજ્યો છે રૂપેનનું ક્ષેત્રફળ ૧,૬૦,૦૫૦ ચો. મા. ડું છે. જે પાસેના બેરો સાથે એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૬૬,૬૦૦ ચો. મા. છે. એની વસતી ૧૬૩૧ માં ૨,૬૨,૪૨,૦૦૦ ની છે. એના મુખ્ય શહેરો માંડ્રિકીની વસતિ ૧૦,૧૪,૦૦૦ છે. બાસીલાનાની વસતિ ૧૦,૬૮,૫૦૦ ની છે. વેલ-સી-યાની ૩,૪૩,૩૨૪ અને સેવીલની ૨,૩૫,૫૩૩ ની છે. કુલ ૪૫ શહેરો ૩૫,૦૦૦ ની ઉપરની વસતિમાં છે. દક્ષિણ અમેરિકાના આર્જેન્ટિના, કુયુબા, બ્રાઝિલ, ફ્રાન્સ અને મેક્સિકોમાં રૂપેનીશ પ્રબળ વંશોને સુખ્યત્વે હોવાથી ત્યાં રૂપેનનાં માણસો જરૂર વધે જાય છે.

રૂપેન રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયનું છે. એ સંપ્રદાયના ધર્મગુરુઓની મિલકતો મોટા પ્રમાણમાં હતી, પણ સામ્યવાદી સરકારે તે બાંધકી લીધી હતી.

આ રાજ્યમાં કુલ ૪૦૨૨ ટકા લોકો અક્ષરજ્ઞાન મારા છે અને ૪૫૪૮ ટકા લોકો અજ્ઞાન છે. બાકીના ટકા નાના બજારોના છે, પણ હવે બાલકશિક્ષણ ફરિયાદ અને મફત થયું છે. શિક્ષણ સંસ્થાઓ ધર્મગુરુઓના હાથમાં હતી, તેમાંથી મહત્ત્વની બીજી કુલ થઈ છે. રૂપેનમાં ૧૦ વિશ્વવિદ્યાલયો છે.

રવેનમાં જહો, અશક્તો, બાળકો અને મહારોગીઓને સરકાર મદદ આપે છે, પણ તે યુરોપના બીજા દેશોના પ્રમાણમાં જોડી છે. કારણ કે રવેન ધનવાન દેશ તરીકે ગણાયું નથી.

રવેનની પેદાશ ૧૯૩૫ માં ૪૧ અબજ પેરોલાસની હતી ખર્ચ ૪૧ અબજનું હતું. ૧૯૪૦ ૨૦૧ અબજ પેરોલાસનું હતું. તે પછી રવેનમાં આંતરિક યુદ્ધ જનરલ ક્રિકેએ ચલાવ્યું, જેટલે રવેન ઉપર જર્મની અને ઇટાલીયન મોટું ૧૯૪૦ થયું હતું. આર્થિક રીતે રવેન આ આંતરિક યુદ્ધને લીધે બહુ નષ્ટ બની ગયું હતું. ખીમે ખીમે કેકાણે આવવું ભય છે.

રવેનમાં સૈનિક લાવી ફોર્નિયાત છે. આંતરિક યુદ્ધમાં રવેનમાં ૧૨ થી ૧૫ લાખ જેટલા સૈનિકો ભેગા થયા હતા, પણ હવે ૨ લાખથી વધારે નથી. યુદ્ધ પહેલાં ખર્ચ ૪૩૧૬ ક્રૌડ પેરોલાસનું હતું, પણ આંતરિક યુદ્ધને લીધે તે ઘણ વધી ગયું હતું. આ વિશ્વયુદ્ધમાં રવેનના લાગેલા યુવકો જર્મનીને મદદ માટે સ્વયંસેવક રૂબ તરીકે ગયા હતા, રવેનમાં આ વિશ્વયુદ્ધ પછી નવો આંતર વિષય થાય એ જનવાલેસ છે રવેન પાસે સાધારણ વિમાનો ફાઇલો અને હરિયાઈ કાઢવાની પણ મનવારો છે.

રવેન એ સુખ્યત્વે ખેતવાસીનો પ્રદેશ છે રવેનમાં કુલ ૧૨ ક્રૌડ એકર જમીન ખેતી થાય છે. કુલ ૮૭,૦૦૦ ટકા જમીન જોડાય છે. ૧૨.૧૩ ટકા પહોર છે. સુખ્ય પાક ઘઉં, જવ, જાત અને રાઈને છે ૩૧ લાખ એકરમાં કાણની ખેતી થાય છે, તેમાં ૫૪ ક્રૌડ ગેલન દારૂ પેદા થાય છે આ સિવાય નારંગી, લીંછુ પુકા પ્રમાણમાં પરદેશી ખાતે મટે છે બીટનાં કંઠમાંથી ૪ ક્રૌડ હંદ્રેટ ખાંડ પેદા થઈ હતી. બીજા પણ મેવો રવેનમાં ઘણ થાય છે, રવેનમાં શણ, રેસમ, મધ, મીણ પણ પેદા થાય છે. રવેનમાં ૫,૬૨,૮૦૦ ઘોડા ૧૧,૭૪,૫૦૮ બચ્ચર, ૧૦,૦૨,૫૦૮ ગાયો, ૩૬,૫૩,૬૧૩ ગાયો, ૨ ક્રૌડ ઘેડાં ૪૧ લાખ બકરાં અને ૫૧ લાખ ડુકરી છે.

રવેનમાં ખનિયો પુષ્કળ છે. પારે, ગંધક, જસત, તાંબુ, કલાઈ, કોકું, કોલસો વગેરે બધી શકે છે લોહાની પેદાશ ૭,૪૦,૦૦૦ ટન અને પોલાદની પેદાશ ૪,૫૫,૦૦૦ ટનની હતી. સીમેન્ટ ૧૧૧૧ લાખ ટન થઈ હતી. રવેનમાં કાચક વણવાની ઘણી મિશી છે. તેમાં કુલ ૬૦,૦૮૩ લોકો કામ કરે છે. રવેનમાં ૧૧૫ કામગીર કારખાનાં છે. ૨૯ કાચનાં કારખાનાં છે. રવેનમાં ખાદ્યબીજો ઉછોડ સારો આવે છે.

રવેનના લોકો અગાઉ બહુ સાહસિક હતા, પણ હવેલાં એની પ્રજીઓ આંતરિક યુદ્ધને લીધે મંદ થઈ ગઈ છે. વિજ્ઞાન યંત્રનામ, રસાયણમાં તેઓ બહુ આગળ વધેલા નથી, ઉંઘોગ પણ મધ્યમ સ્થિતિના છે, ખેતી સારી જમીન અને વરસાદને લીધે વિકાસ પાતે તેવી છે. રવેનના વેપાર સપ્તારણ છે.

રવેન પાસે ૧૯૩૪ માં કુલ ૭૮૨ રવીમરો ૧૧,૬૪,૪૮૯ ટનની હતી અને સરકારે પાક વહાણો હતાં. રવેનમાં ૫૭,૨૨૭ માઇલના પાકો રસ્તા હતા કુલ ૮,૪૫૮ માઇલની રેલવેઓ હતી. ૧,૪૪૨ માઈલો લાંબી ડ્રામવે હતી. રેલવેઓ સરકારી રેખરેખ નીચેની ખાનગી કંપનીઓની છે. કુલ ૯૮૭૫ પોસ્ટ ઓફિસ અને ૨૮૯૨ તાર ઓફિસો હતી. વિમાનોના નવદવાર માટે પણ વિમાની સર્વિસ રૂપકા છે. રવેનમાં દેશો વધા ખરેદેશી ઘણી બેન્કો છે. સેવિંગ બેન્ક પણ રૂપાપાઈ છે.

સ્વીટઝરલેન્ડ : ચારે તરફ મહત્વાકાંક્ષી મહા-

રાજ્યોથી ઘેરાયેલું સ્વીટઝરલેન્ડનું રાજ્ય પોતાની સ્વતંત્રતા અને સંસ્કૃતિ સેંકડો વર્ષો થયા બાદથી રાક્યું છે. સ્વીસ લોકો પહોડી છે પરંતુ સતેજી, કાલા, પરાક્રમી અને કળાવિદ્ છે. અનેક પહોડીઓના ઉત્પાતોમાં પોતાના સ્વતંત્ર રક્ષક કરી રાક્યા છે. સ્વીટઝરલેન્ડનું રાજ્ય પ્રભસંતાક છે. આ રાજ્ય સર્વે બીજા મહા-રાજ્યો સાથે મીઠા સંબંધ સાચવી રાક્યું છે. આ રાજ્યનું કુલ સેનકાય ૧૫,૬૪૦ ચો. માઈલનું છે. વસતી ૧૯૩૧ માં ૪૦,૬૧,૪૦૦ ની હતી. દર ચો. માઈલે ૨૫૫ જેટલી હતી. આ રાજ્યમાં ૨૯,૨૪,૩૧૪ માણસો જર્મન ભાષા, ૮,૩૧,૧૦૦ રોમંચ ભાષા, ૨,૪૧,૯૮૬ ઇટાલીયન ભાષા બોલે છે. ઝ્યુરિચ શહેરની વસતી ૨,૪૬,૯૨૦ છત્રીવા ૧,૪૨,૮૧૨, બેઝ ૧,૪૮,૦૬૧ અને બર્ન ૧,૧૧,૦૮૩ હતી. છત્રીવા ખાતે બ્રિટનના પ્રભસંધનું સુખ્ય મથક છે.

સ્વીટઝરલેન્ડમાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતા સંપૂર્ણ છે. પ્રોટેસ્ટન્ટ ખ્રિસ્તીઓ ૨૨,૩૦,૩૩૬, રોમનકેથોલિક ખ્રિસ્તીઓ ૧૬,૬૧,૩૧૭, યહુદીઓ ૧૧,૯૭૩ હતા આખા રાજ્યમાં બાળશિક્ષણ ફરિયાદ અને મરત છે. પ્રભનાં ઘણાં ખરે ભાગ અસરકારક થાય છે. કુલ બાળ શાળાઓ ૪,૩૬૩, તેના શિક્ષકોની સંખ્યા ૧૬,૩૩૩ અને ૪,૦૨,૫૦૩ વિદ્યાર્થીઓ હતા. આ રાજ્યમાં સાન વિધાન વિચારણો હતાં. ન્યાયની પદ્ધતિ સાદી અને સરળ છે. રાજ્યમાં ખાન ૪,૭૭૯ કેદીઓ જ હતા. રાજ્યના વધુખખરા છક્કાઓમાં પ્રભને વસાઈ બધુપરે છે. મેનની સજા થણા છક્કાઓમાં બંધ છે. પ્રભના કચણણ માટે રાજ્ય પાતાં નીકળે છે, કેકારોને પામે છે. ગરોબ, અશક્તો, વૃક્ષો અને બીમરોને રાજ્ય પામે છે.

રાજ્યની ૧૯૩૫ માં કુલ આવક ૪૩,૬૩,૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્કની અને ખર્ચ ૪૭,૭૬,૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્કનું હતું.

સ્વીટઝરલેન્ડ નિયમિત સૈન્ય રાખતું નથી. પરંતુ પ્રભના યુવાનોને સૈનિક લાભની હોય ત્યારે બધા યુવકોને બોલાવી રોકે છે. સૈન્ય માટે આધુનિક શસ્ત્રો પણ તૈયાર થાય છે. યુરોપમાં જે વિશ્વયુદ્ધની મોટી આગ ૧૯૧૪-૧૮ માં લાગી હતી તથા ૧૯૩૬ થી જે મહાન અગત વિકાસ થયું છે. તેમાંથી સ્વીટઝરલેન્ડ સુધ રહ્યું છે. સેંકડો વરસો થયાં આ રાજ્ય કોઈની સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યું નથી. એ સત્તાનું શોખીન નથી. કોઈના હક્ક ઉપર તરાપ મારવા ઇચ્છતું નથી. એણે સંસ્થાનો મેળવવાનો લેણ રાખ્યો નથી. રાજ્ય અને પ્રભ આત્મસંતોષી અને સુખી છે.

પ્રભના ૧૨ ટકા ભાગ ખેતીમાં રોકાયેલો છે. આઓ દેશ પર્વતમય છે; પરંતુ વરસાદ સારો હોવાથી માત્ર ૨૨૪ ટકા જમીન ખેતી વગરની રહી છે બાકીની જમીનમાંથી ૨૩ ટકા જમીન જંગલો ધરાવે છે. પર્વતોમાં ખેતી માટે અનાજ બહુ થોડું પેદા થાય છે. આથી લોકો પશુપાલન ઉપર વધારે લક્ષ આપે છે. સ્વીસ પશુઓ પુષ્કળ દૂધ આપે છે. દૂધને કળામાં પેક કરી મોટી સંખ્યામાં, પારદેશી ખાતે મોકલે છે. સિંધવ (મીઠું) પુષ્કળ જમીનમાંથી નીકળે છે. સ્વીટઝરલેન્ડમાં ધૂની-શાળો સારા થાય છે. સ્વીસમેડેડ નાનાં ધૂધાળો જાતનાં સુખસિદ્ધ છે. દર વરસે ૧૧ કરોડ ધૂધાળો નાનાં મોટાં પારદેશ ખાતે મોકલે છે. ધૂધાળો જાનનાનું કામ ૪ લાખ માણસો કરે છે. સ્વીટઝરલેન્ડ સૌંદર્ય સરસ ભરતકામ કરે છે. એ દેશ મોટી રકમનું ભરતકામ પારદેશ ખાતે મોકલે છે દાર પણ સુખ્ય પારદેશ મટે છે. રાજ્યમાં ૩,૨૬૨ માઈલની રેલવે છે ૧૦,૨૦૦ માઈલના રસ્તા છે. તાર, ટપાલ, ટેલિફોનની ન્યવરથા સંપૂર્ણ અને સુંદર છે. રાજ્ય અને પ્રભ સુખદેલી સંસ્કૃતિ ધરાવે છે.

સ્વીડન : બંને મહાસુધ્ધીથી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ અડગ રહ્યું છે, તેમ સ્વીડન પણ કોઈ યુદ્ધની સિંધ થયું નથી આ રાજ્ય સર્વે રાજ્યો મીઠા સમૂહ રાજ્ય છે. કોઈ એવું શરૂ નથી. પ્રત્યક્ષ મુશ્કિલ, સંતોષી, સત્તા અને પરાક્રમી છે જ્યાં પણ આ રાજ્યે છેડી બે માણ સહીએ થયા કોઈ પ્રત્યક્ષ સાથે યુદ્ધ કર્યું નથી મહાસ્ત્રાકંદા પણ આ રાજ્યને કે પ્રત્યક્ષ બીધકુલ નથી. મહેનત મજૂરીથી પ્રત્યક્ષ મુખી અને આત્મસંતોષી છે એને કોઈ સંસ્થાન નથી. સંસ્થાનની મેનવરની દરેક પણ નથી. પારકી પ્રત્યક્ષ હિંમત આ પ્રત્યક્ષ રાજ્ય કરવા માગતી નથી મુશ્કિલમાં મોટી મુખી સંતોષી પ્રત્યક્ષ આ રીતે મુખ્ય અભ્યાસ છે ચારે તરફ યુદ્ધની આગ સગવળો જ્યાં એ એનાથી મુખ્ય છે.

સ્વીડનમાં બંધારણીય રાજ્ય છે રાજ્ય મુશ્કિલ પર્મા કદ વરસની ઉંમરનો છે વર્તમાન પહેલે અને પ્રત્યક્ષ વાણીજ્યાન્ય બહુવામાં આપ્યું છે. કુલ સત્તા પાલમિલેન્ડા હાથમાં છે.

સ્વીડનનું સ્વતંત્ર ૧,૭૧,૩૪૬ ચો માઇલનું છે ૧૬૩૩ ના ડીસેમ્બરની ગણતરી મુજબ કુલ ૬૨,૧૧,૫૬૬ મનુષ્યોની વસતી છે. પારદેશીઓ આ દેશમાં નહીં સંખ્યામાં છે. બાકી સ્વીડન વાસીઓના જ આ દેશ છે દેશની નેટ જીડી છે મુખ્ય બાર ૫૮ છે. મુખ્ય શહેર સ્ટોકહોમની વસતી ૫,૨૧,૬૭૮ની છે દેશને પર્મા પ્રોટેક્ટડ પ્રિંટની છે. રાજ્યમાં બે વિશ્વવિદ્યાલયો છે ફેગવર્ડી મહત્વ અને ફ્રાન્કિયા છે પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યા ૨૮,૪૫૧ અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૬,૬૨,૬૬૮ની છે ન્યાય સરકારની હકુમતથી તદ્દન સ્વતંત્ર છે.

સ્વીડનની ૧૬૩૪-૩૫માં કુલ સરકારી પેશાબ ૬,૦૬,૨૨,૭૩૦ પૌંડની અને બચ્ ૬,૧૬,૨૨,૭૦૦ પૌંડનું હતું. મુખ્ય પેશાબ આમશાની વેરો, વારસા વેરો, જકાત, આનકારી વોરોની હતી શિક્ષણ, ન્યાય, ખેતી, રણજીત વગેરે ખાતાઓમાં બચ્ થતો હતો

સ્વીડને પોતાની પ્રત્યક્ષ સૈનિક વાધીમ આપવાની સગવડો કરી છે સ્વીડને સૈન્યોની નિયમિત ભરતી બંધ કરી હતી સૈન્યો ન રાખવાનો સ્વીડનની પાશ્વરિયે કાપડો પસાર કર્યો હતો, પાંડુ મુશ્કિલમાં ચારે તરફ રામરેખની આગ લાગવાથી સ્વીડને પણ હવે સૈન્ય રાખવાનું શરૂ કર્યું છે. એણે ફ્રાન્કિયા સૈનિક વાધીમનો વિકાસ કરી મોડું સૈન્ય રાખવા માડ્યું છે. એવું સૈન્ય ૫,૭૫,૦૦૦ એટલું યુદ્ધ સમયે પણ રહે છે સ્વીડને

પોતાનું હવાઇ વિમાનો સૈન્ય પણ ઠીક વધાર્યું છે સ્વીડન પાસે નાનો લડાયક મનવારનો કાફલો છે.

સ્વીડનની પ્રત્યક્ષ મુખી સંતોષી મહેનત, નિર્દોષી અને આત્મ સંતોષી છે એઓના મુખ્ય ધરો ખેતી હતો, પરંતુ હવે ૫૦ ટકા ખેતી ઉપર અને ૫૦ ટકા ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલી છે સ્વીડનમાં મુખ્ય બાર ૫૮ છે, ૫૨ ઉદ્યોગો ખેડૂતો શરૂ કરી કરે છે, કુલ ખેતરોની સંખ્યા ૪,૨૮,૬૭૪ની છે. સ્વીડનમાં ૧૬૩૫માં ૭,૭૧,૨૦૬ ટન ઘઉં, ૬,૨૩,૧૨૬ ટન રાઇ નામનું અનાજ ૨,૧૬,૭૫૮ ટન જવ ૧૩ લાખ ટન બોટમ પેદા થયા હતા. ખેતી કુલ પેશાબી કિંમત ૧૦૪ કરોડ ક્રોનની હતી. સ્વીડનમાં ૫,૫૦,૦૦૦ ઘોડા ૩૦ લાખ ટોરો પાલા લાખ ઘેરો અને ૧૬ લાખ ડુકરો હતા

સ્વીડન મુશ્કિલમાં સૌથી મોટો સોડાની પેશાબ કરનારો દેશ છે કિંમતી સોડાની ખાણો આ દેશમાં છે મુખ્યત્વે જર્મનીને દર વરસે લાખો ટન સોડાની માત્ર સ્વીડન પૂરી પાડતું હતું સ્વીડન તટરથ હોવાથી સારી રાખોના હવાઇથી જર્મનીમાં લોડું મોકલવાનું વધુ કરે છે ૧૬૩૩માં ૩૧,૫૦,૦૦૦ ટન લોડું નિકાસ થયું હતું, ૧૨,૧૬૭ ટન રૂપું, ૩,૦૬૦ ટન સીમું ૬૦,૬૭,૦૦૦ ક્રોનિયમ તાંબુ ૨,૦૧,૦૦૦ ક્રોનિયમ કંપો પેદા થઈ હતી

સ્વીડન લોહ અને પોલાદના વધુ કારખાનો સ્થાપ્યા છે લોહ અને પોલાદની ક્ષતેક વસ્તુઓ સ્વીડનમાં બને છે ચીની કામનાં પણ ફેટલાક કારખાનોએ છે અનેક ભત્રીની પાકી વસ્તુઓ સ્વીડનના કારખાનોમાં બને છે સ્વીડનમાં લાકડાંનો ઉદ્યોગ પણ જીવન વિરાસ પામ્યો છે લાકડાના મોર્મા અને કિંમતી જંગલો સ્વીડન પાસે છે કુલ ૧,૦૧૨ લાકડા વહેરવાની મીનો ત્યાં છે દિવાલથી બનાવવાનો મોટો ઉદ્યોગ ત્યાં પાસે છે દિવાસનીના ઉદ્યોગો રાજ્ય મુશ્કિલ સ્વીડનને હતો આ સિવાય લાકડામાંથી કાનકનો માથો અને કામગી બનાવવાનો ઉદ્યોગ પણ સ્વીડનમાં ભારે સારી રિયનિ સોવે છે. સ્વીડનમાં કુલ ૧૪,૧૭૫ કારખાનો હતા, સ્વીડનમાં ખાણોમાંનો ઉદ્યોગ પણ મોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે વેપાર વાણિજ્ય પણ ધીકારી છે સ્વીડન પાસે ૬૧૬ સડનાં વડાં ૧,૪૫૫ સડીમરી મરી કુલ ૨,૩૭૩ જહાજો હતાં સ્વીડનમાં કુલ ૪૬,૪૪૦ મહાસર ૨૨૧ ૧૧,૮૧૨ માઇલની રેલ્વે હતી, સ્વીડનમાં સડકોની ટાલ પ્રતિવિદ્યુત્ત સ્થાપી છે વધુ બેઝા છે

હરે - હરે એ એક ઉપયોગી દવા છે.
આપણા ગુજરાતમાં અને કોણમાં હરેનાં જાડ પુષ્કળ થાય છે એનું લોકકુ ઉમારની કામના ઉપયોગમાં આવે છે હરે રમતા કામમાં પણ આવે છે ને હરે કુમળી લઈને મુકાવાય છે તેને જાનહરે કહે છે ને હરે કુકાડીની પણ વાળે તેવી લાગી અચીંતર ભઠી પાણીમાં કુંવાર અને મેં કે તેથી વરે તેલા લગનની હોમ તેને 'ગુલાચી' હરે કહે છે, એ હરે ઉત્તમ યુક્ષારી છે

આપણા વૈદ્ય શાસ્ત્રમાં હરેની સાત ભેદો ગણાવી છે ચોડી, છાતી, અપ્પા, પૂત્તા, વિજ્યા, રો હણી અને અભય.

હરે રવામાં મુખ મોગ પ્રમાણમાં વરાય છે હરે ચાવી ને ખડે તો તે અગ્નિ મનિ કહે છે મુર્ચ્છા કરીને ખાવાની રેષ થાય છે એજન સારે હરે ખાવાથી બળ પ્રદી અને ઈન્ધોને તેજ આવે છે જમ્યા પછી હરે ખાવાથી વન, પિત્ત અને કફથી થયેલી પીડા દૂર થાય છે આ સિવાય બીજી રવાઓમાં પણ એ કામ આવે છે

આજકાલ દેશકાં રવાની વેપારીઓ બનાવેલી હરે રેડે છે એ હરેની પરીક્ષા એવી છે કે, હરેના હાર પાણીની પચાગેટ આડેડ કપડું વિહળી તે નરમ થવા સુધી રાખી મુકવી નરમ થાય એટલે તેની સરખી ચાર ચોરો કરવા પછી એ ચોરો જેમ હતી તેમ ગોઠવી સૂકા કપડાથી વિળી રાખી મુકવી, જો તે બનાવેલી હશે, તો તે કંકડાં ચોડી જશે, પાદ તે સાચી હશે તો ચોરો નહિ.

હવાઈ ટપાલ . હવાઈ વ્યવહારને લીધે હવાઈ ટપાલ વધારા પડે વિ.માં થાય છે ખુબ ઉપયોગી છે અને મદદરવા છે એવા રવાણો નીચે પ્રમાણે છે

૧ તાતા સન્ધ લિમિટેડ-મદ્રાસથી મેન્મી, મુમ્બઈ અમરાવાટ પછે કરાચી, કોલકાતા મુમ્બઈ અંકલકાતા જે બનારસ ર ઈન્ડિયન નેશનલ એરવેજ-કલકતા, ગરાચી, લાહોર, દિલ્હી વગેરે

૩ ઈન્ડિયન ટાન્ક કોન્ટેનેન્ટનગ એરવેજ-ર મુમ્બઈ વ્યવમાન કલકતા, અમદાવાદ, કાનપુર, દિલ્હી તથા નેપથુર થઈને કરાચી હાલ રજૂન નવાનવા હાથમાં હોવાથી ત્યાં ટપાલ જતી નથી

૪ એર સર્વિસ ઓફ ઈન્ડિયા લિ.-મુંબઈ થી પુના થઈને હાલકાપુર અત્યારે આ માર્ગે લગભગ ૫૫ મિનિટ છે. હિંદના વિમાન નવાહારને વિકાસ માટે ને ઉડ્ડયન કલમે હિંદમાં સ્થાપ્ય છે તે નીચે પ્રમાણે છે

- ૧ નોથપુર ફ્લાઈંગ કલબ, નોથપુર
- ૨ અગ્રાસ ફ્લાઈંગ કલબ લિમિટેડ,
- ૩ ઈન બે માલ ફ્લાઈંગ કલબ આદેહમ, કમલમ, (બ માળ)
- ૪ હાઈડ્રો ફ્લાઈંગ કલબ લી ન્યુ દિન્ડી,
- ૫ નોર્થન ઈન્ડિયા ફ્લાઈંગ કલબ લાહોર
- ૬ પી નિહાર ફ્લાઈંગ કલબ લિ ખાણા,
- ૭ દેવાનાથ સ્ટેટ એરો કલબ જેમમમેટ દેવાનાથ (નિંદામ)
- ૮ પી એન્ડે ફ્લાઈંગ કલબ લિ ભુલ્કી, મુંબઈ
- ૯ પી કાની એરો કલબ લિમિટેડ કિમરોડ, કાચી આપોઈ
- ૧૦ પુના ટિક પ્રેલવિન્સક ફ્લાઈંગ કલબ લિ કાનપુર અને લખનૌ

૧૧ ન્યથુર ફ્લાઈંગ કલબ લિ સુમને આ સર્વની કલમેને સરકાર મ... કરે છે. કલમેન્ડ્રો વિમાન નવાહારના વિકાસદ બ છે

જમતના હવાઈ રસ્તાઓ નીચે મુજબ છે--

- ૧ મોસ્કોથી લંડન-મોસ્કો, રીમા, ડાનાસ, કાન્કિય, બલિન, આમ્સ્ટરડમ, લંડન, અથવા મોસ્કો, ચીમા, સ્ટોકહોલમ, આમ્સ્ટરડમ, લંડન
- ૨ મોસ્કોથી આથિન્-મોસ્કો, કીવ, કલબ, જુમારેટ, સોધાવા, સાયોનિકા, આથિન્
- ૩ મોસ્કોથી સ્ટોકહોલમ-મોસ્કો, પેરિસ, આમ્સ્ટરડમ, ડાન્વર્ન, કોપનહાગન, સ્ટોકહોલમ,
- ૪ મોસ્કોથી વોર્સો-મોસ્કો, લુનિવા, બર્ન પ્રેમ, થાઈ
- ૫ મોસ્કોથી લોસ એન્જલીસ-મોસ્કો, ન્યુયોર્ક, પીટર્સબર્ગ, કીધાનવિલિ, સેન્ટ લુઇસ, કન્સાસ સીટી, એમેરીકો, આલબર્ટા, વિન્સેન્સ, લોસ એન્જલીસ

૧ હાંડનથી વોસો—હાંડન, આસ્ટ્રેલિયા, બર્લિન, વોસો.

૭ સ્ટોકહોમથી આઈન્સ-સ્ટોકહોમ, બર્લિન, પ્રેમ, બુદાપેસ્ટ, બેરોક્ક, સોશાયા, સાલોનિકા, આઈન્સ.

૮ હાંડનથી સાન્શિયાગો—હાંડન, ખારિસ, બાર્સીલોના, એલીકાન્ડે, તણા, રાજન, હાકર, નેનચ, રેલાઈડ, રીઓ દ. બનેરા, મોન્ડીવિરિયો. બુએનોસાયર્સ, સાન્શિયાગો,

૯ સ્ટોકહોમથી રોમ-સ્ટોકહોમ, બર્લિન, વિયેના, વેનિસ, રોમ.

૧૦ કોન્ટનથી પીનાંગ—કોન્ટન, હાંગી, બ્રાકો, એલાર્સ્ટાર, પીનાંગ.

૧૧ ક્રેક ફ્રાંકથી પોટ્લેન્ડ—ક્રેક ફ્રાંક, ન્યુયોર્ક, ચિકાગો, ૬ મોઇન્સ, એમાહા, ચીને, સોસલેકક સીપી, પોન્ટન, પોટ્લેન્ડ, અથવા ન્યુયોર્કથી ચિકાગો, બિનિયાપોલી બિલિન્સ, બટે, સ્પેનિન, સીઓલ.

૧૨ હાન્નિનથી પર્થ—હાન્નિન, રેલિવોટસ ન્યુકેસલ, વિન્ટન, રોમા, બ્રિગેન, સિકની, મેલબોર્ન, એક્ટેપક, હાંડનથી.

૧૩ માસેલ્સથી કેપટાઉન—માસેલ્સ, રોમ, બેંગામી, કેરા, ખાડમ, સુડીઆલ, મોથી, બ્રોન્કવિઝ, સુકાચી, પોર્ટસ્બર્ગ, પ્રિટોરિયા, કોન્કોર્ડ, કેપટાઉન, અથવા માસેલ્સ, અલ્બર્ચર્સ, એલ, ગ્રાલ વિથમેલ, લીડર, બંગા, હેસેલિક, રોન્કોવિટ, કિંકુ, સુકામા, બ્રોન્કવિઝ, હેસેલિક, સુવાથી, પોર્ટસ્બર્ગ, પ્રિટોરિયા, એલ-સર્ગ, કિંગ્લી, વિટોરિયા, કેપટાઉન.

આ રજાઓમાંથી કુદ ધાવડું હોવાથી જેલવાય માર્ગે હાથ બંધ છે.

હવાઈ બ્યવહાર : હિંદનું મુખ્ય હવાઈ મથક કરાચી છે. કરાચીથી ત્રણ રજાઓ છે. એક લાહોર બંધ છે. બીજે ભેડપુર થઈને રિલ્લો બંધ છે અને ત્રીજે ભેડપુર આલિશર અને આલ્હાબાદ થઈને કંઈકાઈ બંધ છે.

હિંદમાં પ્રથમ હવાઈ બ્યવહાર કરાચી અને મુંબઈ વચ્ચે સરકારે શરૂ કર્યો હતો ત્યારબાદ તેમાં ચિકાસ થયો. અત્યારે આ પ્રતિ સિવિલ એવિએશનના ટ્રિંગલરના હાથ નીચે છે.

હમણાં હમણાં હવાઈ બ્યવહારમાં ખૂબ ચિકાસ થયો છે. પારદેશી કંપનીઓ જેર કાન્સ. જે. એલ. એમ. (લ્ય) તથા ઇન્ડોનિયસ એરવેલના વિમાનો આંદ્રોલીઆ કે બીલ મટેસોનાં જતાં હિંદમાંથી પસાર થાય છે ત્રિવેન્દ્રમ થઈને મુંબઈ તથા મદ્રાસને કોઈએ સાચે હવાઈ સર્જ્ય છે. મુંબઈ રિલ્લો સાથે પણ સંકળાયેલું છે હિંદમાં કુલ હવાઈ રજાના માઈલ ૧,૫૦૦ છે. હિંદમાં હવાઈ ઉડ્ડયનની પ્રગતિ માટે કેટલીક ઉડ્ડયન કંચો પણ છે, તેને સરકાર સહકાર આપે છે. હિંદના અંદરના દવાઈ રજા માટે અપ્રમત્ય કંપની તાલકા કંપની છે. હિંદમાં ૧૫૧ સ્ટેશનો વિમાનોને ઉતારવાનાં છે. ૨૩ એરોડ્રોમો છે અને બ્રિટિશ હિંદમાં ઉતારવાનાં સ્ટેશનો ઉડ્ડયન કરનારાઓ માટે ખૂલ્લા છે.

હિંદના કરાચી અને લંડન વચ્ચેનું હવાઈ અંતર ૪,૮૮૦ માઈલનું છે. જ્યારે રિલ્લો અને લંડન વચ્ચે ૫,૫૧૬ માઈલ કંઈકાઈ લંડન વચ્ચે ૬,૩૮૬ માઈલ અને રશ્યન લંડન વચ્ચે ૭,૦૭૧ માઈલનું અંતર છે.

હવાઈ હુમલાથી નુકશાન: આ મહાધુદમાં હવાઈ હુમલાઓ એ એક અનોખું રાજ છે. એકબીજાં રાજ્યો પોતાના મુખ્ય એરોનામાં હવાઈ હુમલાઓ કરે છે નેતાની થતા નુકશાનના આકાંક્ષાઓ ખૂબ મોટા હોય છે હવાઈ યુદ્ધ એ આધુનિક યુદ્ધનું મુખ્ય અંગ હોવાથી અમેરિકા પોતાના હવાઈ હુમલાઓને સતત બતાવવા માં વર્ષો ૧ લાખ વિમાનો બાંધે છે. જર્મની પ્રથમ ૧૨,૦૦૦ જેટલાં વિમાનો બાંધતું હતું, હવે આસારે ૨૪,૦૦૦ વિમાનો માં વર્ષો તેમાં કહે છે. બીજાં રાજ્યો પણ મોટી સંખ્યામાં વિમાનો તૈયાર કરે છે. હવાઈ હુમલાથી ખૂબ મોટા નુકશાનો થાય છે બ્રિટન-અમેરિકાએ કરેલા હવાઈ હુમલાને લીધે જર્મની નાં સરકારે કારખાનાઓ અને બીલ ઉદ્યોગોને સુખ મોટું નુકશાન પડ્યું છે. ત્યારે જર્મનીએ કરેલા હવાઈ હુમલાને અંગે બ્રિટનને મોટું નુકશાન સહેલું પડ્યું છે. થોડા જ માસ પહેલાં જર્મનીએ હાંડના બોમ્બો વડે બ્રાઇટને મોટું નુકશાન કર્યું.

હાઈદર : હાઈદરના છોડ કડગીના છોડ જેવા હોય છે. એના મારીઆનો રમ પીગો હોય છે જે રસોઇમાં સાક વગેરેમાં અને બીલ અમૃત્ય પ્રયોગોમાં વપરાય છે. પડવાથી અથવા બીલ ચીને વગેરેના સારીના ભાગ પર હાઈદર ચોપવામાં આવે છે હાઈદરનું ચંદન કોપવાના રવા કરે છે અને તેમની કંકુ પણ બનાવાય છે. હાઈદરની કેટલીક ભાગો હોય છે. જેમાં કપૂરી હાઈદર, રાનહાઈદર, આનાહાઈદર, વગેરે મુખ્ય ભાગ છે.

હાથીદાંત : હાથીદાંત અનેક વસ્તુઓ બનાવવામાં ઉપયોગી નીવડે છે હિંદમાં, સેક્રલ મોદિસમાં અને કાઝીબારમાં હાથ દાંત બહાર જતા નથી આફ્રિકાના હાથીદાંત ખૂબ ચીકણા હોય છે હાથીદાંતની બંગાળીઓ ચંપુના હાથ અને જાંબ અનેક કામગીરી વસ્તુઓ બનાવાય છે હાથીદાંતના બીલ જેલવાય ઉદ્યોગો વાટે છે જે આફ્રિકાના હાથીદાંત દોષપરદેસોમાં મોટા પ્રમાણમાં થઈ છે અને યુરોપના દેશો અને અમેરિકામાં એની ફેશનગલ વસ્તુઓ બનાવે આવે છે અને તે મોટી જાંમતે વેચાય છે હવે કેટલેક દેશોએ જનાવરી હાથીદાંત પણ બનાવાય છે અને એની પણ વસ્તુઓ બનાવાય છે. જનાવરી હાથીદાંતને ઉદ્યોગ હિંદમાં જલ્દી ચિકણો નથી. હજુ તે ચિકણવાળી જરૂર છે, પરંતુ એ કાર્ય વડાઈ પછી થઈ શકશે એમ લાગે છે.

હિંદના ખેડૂતોનું કંટાળ: જુદા જુદા પ્રાંતના ખેડૂતોના કંટાળના આકાંક્ષાઓ નીચે મુજબ છે.

આંત	ખેડૂતોનું કુલ કંટાળ
આસામ	(રૂપિયા)
બંગાળ	૨૨ કરોડ
	૧૦૦ કરોડ

હિંદનાં સ્થળો અને બંદરો વચ્ચેનું અંતર : હિંદનાં મુખ્ય બંદરો અને સ્થળો વચ્ચેનું અંતર નીચે સુચ્ય છે.

મુખ્ય સ્થળનું નામ	મુંબઈ	કલકત્તા	કરાંચી	મદ્રાસ
આણ રોડ (માઈન્ટ આણ)	૪૨૧	૧,૮૨૭	૫૧૭	૧,૨૧૬
ચિનોડગઢ	૧૦૦	૧,૨૫૫	૬૬૬	૧,૫૨૫
વડોદરા	૨૪૪	૧,૩૩૦	૭૪૫	૧,૦૪૨
કચકતા	૧૨૩	...	૧,૫૭૪	૧,૦૩૨
બેંગલોર	૭૧૪	૭૬૪	૧,૬૬૪	૧,૨૬૮
અમરાવાટી	૩૦૬	૧,૪૪૨	૧૮૨	૧,૧૦૪
અંબાલા ડેન્ટોનમેન્ટ	૬૮૪	૬૮૬	૮૪૮	૧,૬૬૨
હરદાર	૧,૦૭૦	૬૨૨	૬૪૮	૧,૭૩૦
બાલિયર	૭૧૩	૮૦૬	૮૬૬	૧,૩૭૫
બિકાનેર	૭૧૦	૮૨૩	૬૬૬	૧,૬૫૮
ભરતપુર	૭૫૨	૮૨૩	૧,૦૧૮	૧,૫૪૮
ફિરોઝપુર ડેન્ટોનમેન્ટ	૧,૧૦૦	૧,૧૪૨	૭૨૬	૧,૮૦૭
બેંગ્લોર	૧૬૪	૧,૨૦૮	૧,૬૭૮	૨૨૨
દિલ્લી	૬૦૦	૬૦૨	૬૦૭	૧,૫૬૬
દામિયાન	૧,૬૦૮	૩૬૬	૧,૬૪૩	૧,૪૦૧
દહેરાદૂન	૧,૧૧૦	૬૫૪	૬૬૬	૧,૭૭૮
બૈરોલી	૬૦૦	૭૬૨	૧,૦૭૪	૧,૬૪૮
અમર	૭૮૮	૧,૦૦૧	૭૨૬	૧,૫૮૬
અમરોલી	૮૪૫	૫૧૩	૧,૦૬૨	૧,૪૫૪
અમરોલી	૬૬૬	૧,૧૩૮	૫૫૬	૧,૪૬૬
અમરોલી	૧,૧૩૬	૧,૧૪૩	૭૮૮	૧,૮૪૦
બાંદર	૬૩૧	૫૪૭	૧,૬૧૨	૪૮૫
બેંગ્લોર	૫૬૨	૧,૩૨૪	૭૩૫	૧,૫૬૪
સિમલા	૧,૦૮૪	૧,૦૮૬	૬૪૮	૧,૭૭૮
ત્રિચિનોપલી	૧,૦૦૮	૧,૨૮૪	૧,૬૬૬	૨૫૨
રામપુર	૧,૨૦૦	૧,૪૮૦	૨,૧૬૦	૪૪૮
ઉડાકોમ્	૬૫૪	૧,૩૪૬	૧,૬૪૩	૩૫૭
ચેન્નઈ	૭૪૫	૧,૨૬૪	૧,૭૧૫	૩૦૮
મનમાડ	૧૬૨	૧,૦૬૨	૧,૧૧૦	૭૭૪
સિંઘરાજી	૪૬૭	૬૮૨	૧,૪૭૭	૪૮૬
સિંઘરાજી	૧,૨૪૭	૧,૨૮૮	૮૪૪	૬૫૫
સાંચી	૫૪૬	૮૬૬	૬૮૬	૧,૬૬૬
રાવલપોલી	૧,૩૩૮	૧,૩૫૫	૮૬૭	૨,૦૪૬
રાવલપોલી	૪૦૪	૧,૧૫૬	૬૦૪	૧,૨૦૨
કચેડા	૧,૩૦૩	૧,૭૫૪	૫૩૬	૨,૦૮૬
પુના	૧૧૬	૧,૨૫૬	૧,૦૬૬	૧૭૫
પંચમલી	૫૦૫	૮૪૨	૧,૦૬૦	૧,૬૬૮
નાગપુર	૫૨૦	૭૦૩	૧,૨૦૪	૧,૬૩૩
નોરોલી	૧,૪૬૬	૧,૪૬૦	૧,૦૧૪	૨,૧૨૭
મથુરા	૮૬૮	૮૨૦	૭૭૨	૧,૪૮૦
મીરત ડેન્ટોનમેન્ટ	૬૦૬	૬૨૬	૬૫૨	૧,૬૬૪
મડુ	૪૨૭	૧,૦૬૬	૮૩૦	૧,૨૮૬
મદ્રાસ	૭૨૪	૧,૦૩૨	૧,૦૭૪	...

મુખ્ય સ્થળનું નામ	મુંબઈ	કલિકત્તા	કરાંચી	મદ્રાસ
મસરી (દહેરાદૂન)	૧,૦૭૨	૬૫૪	૬૬૬	૧,૭૭૮
કોટા	૫૭૩	૧,૦૦૩	૧,૧૬૮	૧,૧૧૮
કરાંચી	૬૬૦	૧,૫૭૪	...	૧,૭૭૪
કંઝોલામ	૧,૦૦૦	૮૨૮	૬૬૭	૧,૧૭૫
નોંધપુર	૫૬૦	૧,૨૮૮	૪૪૦	૧,૭૮૬
વાલી	૨૭૧	૧,૧૦૨	૧,૫૬	૪૧૮
કાલકા	૧,૦૨૫	૧,૦૨૬	૮૮૮	૧,૭૭૨
જામલપુર	૧૧૬	૭૩૩	૧,૧૭૧	૧,૨૨૮
જાસી	૭૦૨	૭૪૨	૬૨૨	૧,૩૧૪
જાલગામ	૨૬૧	૬૬૨	૧,૬૦૧	૮૭૪
દેશગામ (સિંધ)	૮૮૦	૧,૬૬૬	૧૧૧	૨,૩૬૧
જામપુર	૭૦૦	૧,૦૬૪	૬૩૫	૧,૪૬૩
ધંધારસી	૪૬૪	૮૮૧	૧,૦૧૮	૧,૦૭૬

હિંદની પરદેશ ખાતેની વસાહતો :

સાલ	કરાંચી તથા મુંબઈથી પરદેશ ગયેલા વસાહતીઓ	મદ્રાસ અંદરથી પરદેશ ગયેલા વસાહતીઓ	હિંદમાં પાછા ફરેલા વસાહતીઓ
૧૯૩૪-૩૫	૧,૨૬૪	૧,૧૦,૧૮૭	૫૮,૧૧૭
૧૯૩૫-૩૬	૬૦૬	૧૩,૬૩૫	૫૫,૬૫૨
૧૯૩૬-૩૭	૧,૨૧૬	૧૨,૫૨૧	૫૮,૦૫૮
૧૯૩૭-૩૮	૧,૭૦૭	૪૮,૫૩૭	૫૫,૩૧૪
૧૯૩૮-૩૯	૨,૬૬૩	૧૧,૨૫૮	૭૮,૮૨૬

હિંદની પોલિસ : દરેક દેશમાં મુલ્યેક મળતવા માટે પોલિસની જરૂર પડે છે. આપણા દેશની પોલિસ (વિશેષ આપણે થોડી બાબતો તપાસી છીએ) દરેક પ્રાંતમાં એક (Inspector General) ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ-ઉપરી પોલિસ અમલદાર હોય છે નાયબ Deputy તેની નીચે હોય છે તે આદેશ હાથે સંભાળે છે. દરેક જિલ્લામાં એક એક સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ હોય ઉપરી અમલદાર હોય છે, તેની નીચે Assistant મદદનીશ અથવા નાયબ અધિકારી હોય છે, મદદનીશ અને તેની ઉપરના અમલદારો પાણખરા અથવા હોય છે, પરંતુ હવે કેવાકે હિંદીઓને ખલે એ સ્થાન આપાય છે દરેક જિલ્લામાં નાના નાના વિભાગોમાં વહેલી રેવાય છે. દરેક ભાગમાં ઉપર અમલદાર સબ ઇન્સ્પેક્ટર (Sub-Inspector) હોય છે એની નીચે Head Constable હેડ કોન્સ્ટેબલ અને કોન્સ્ટેબલ હોય છે તેની નીચે Police station પોલિસ થોડીઓ અથવા થોડા હોય છે અને મદદનીશી રીતે કરવા Criminal Investigation Department અથવા છૂટી પોલિસનું ખાતું હોય છે.

હિંદની પોલિસની સંખ્યા ૧૯૩૭ માં ૧,૮૮,૨૨૩ ની હતી અને એનું ખર્ચ ૧૦,૭૫,૦૬,૮૫૬ રૂ. થયું હતું ૧૯૩૮ માં ૧,૮૮,૩૧ પોલિસો અને ખર્ચ ૧૦,૮૫,૮૬,૧૪૦ નું હતું. દિગ્ગાં પોલિસની પરીક્ષા સંપૂર્ણપણે લેવાય છે.

હાલ મુદતની પરિસ્થિતિ હોવાથી પોલિસની સંખ્યા વધી પડી છે એના આકાશમાં જરાજર અને સાચા મળી શકતા નથી.

હિંદની મ્યુનિસિપાલિટીઓ : શહેરનું સ્થાનિક સરકારનું મથાવના માટે આ સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવી છે.

હિંદમાંની રાજધાનીઓની સંસ્થા કોર્પોરેશનો કહેવાય છે જ્યાં જે બીજા શહેરોની સંસ્થાઓ મ્યુનિસિપાલિટીઓ કહેવાય છે આ સંસ્થાઓનું મુખ્ય કાર્ય, એકેને દિવાલની આપણી, ભરે નહીં ઉપર નિયમન રાખવું, જ્યાં મકાનોને સુધારવાની તબવીબ કરવી, શહેરની સુધારણા કરવી, સુકાને બાળવા કાલવાની સમજવું કરી આપવી, પીવાનું પાણી પૂરું પાડવું, રસ્તા ઉપર પાણી છંટકાવવું, આરોગ્યવાસક વેપાર અટકાવવા, રસ્તાઓ સ્વચ્છ રાખવા, ગટર, કતલખાનાં, રવાનગૃહો, કુવાઓ, તળાવો વગેરે ઉપર નજર રાખવી, શીતવાની રસી મૂકવા સમજવું કરી આપવી, દવાખાનાં નિલાવવા, પ્રાથમિક કેળવણી માટે ઉપાયો લેવા એવા એવા રીતો બહારથી શહેરમાં ન ફેલાય તે માટે ઉપાયો લેવા, તે સુધારાઓનાં આવશ્યક કર્તવ્યો છે.

નવા રસ્તાઓ બનાવવા, બગીચાઓ તૈયાર કરવા, યુરકાલયો નિલાવવા, સંચકરથાનો (Municipal) રાખવા, વસતીપત્રક લેવું, પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું, ચિત્રપટ્ટો (Cinemas) બનાવવા, એ સુધારાઓનાં એક કર્તવ્યો છે.

આ મ્યુનિસિપાલિટીઓનાં આવકનાં સાધનો નીચે પ્રમાણે છે (૧) જમીન કે મિલકતના વેચાણનું ઉત્પન્ન (૨) અતિથ વેરો (Terminal tax) દાણ, જાવનાં, ધાંધેરા, જમીન વેરો, ગાંધી, મોટરો, ગાંધીઓ, સાઈકલો, પાલખીઓ વગેરે ઉપરના કરો, શાક ખારકીટના બકાઈઓ ઉપર વેરો, પાણી, દીવાલની, વગેરે ઉપરના કરો. (૩) નોંધણી (Registration)નું ઉત્પન્ન. (૪) બાંધે દીપકો રકમ. (૫) પ્રાંતિક સરકારો જે કોઈ મથક આપે તે

મ્યુનિસિપાલિટીઓનું ખર્ચ ઉપર બનાવેલાં તેનાં કર્તવ્યો પ્રમાણે થાય છે.

મ્યુનિસિપાલિટીઓનું ખર્ચ અને આવક નીચેના કોડ પ્રથી સમજાવે.

સાલ	મ્યુ. ની સંખ્યા	આવક રૂપિયા	ખર્ચ રૂપિયા	માથા હીઠ કર રૂ. આ. પા.
૧૯૩૫-૩૬	૭૫૩	૩૩,૦૧,૭૪,૧૫૨	૩૮,૬૫,૨૭,૫૬૦	૫-૧૩-૪
૧૯૩૬-૩૭	૭૫૩	૩૮,૧૧,૩૫,૧૧૬	૩૭,૫૬,૧૮,૭૮૩	૫-૧૩-૪
૧૯૩૭-૩૮	૭૫૮	૩૮,૮૬,૮૦,૮૩૭	૩૮,૮૬,૮૬,૨૩૦	૫-૧૫-૧૧
૧૯૩૮-૩૯	૭૫૪	૪૦,૫૭,૩૫,૧૧૫	૪૦,૩૧,૬૩,૨૬૩	૬-૨-૦
૧૯૩૯-૪૦	૭૫૪	૪૪,૩૧,૪૨,૧૧૮	૪૩,૨૮,૫૬,૨૦૪	૬-૩-૬

૧૯૪૨ ના ઓગસ્ટની નવમી તારીખે હિંદના કોંગ્રેસના નેતાઓની ધાર્પણને કારણે કેટલીક મ્યુનિસિપાલિટીઓએ બીરોધ દર્શાવ્યો અને એના કેટલાક સભ્યોએ એ વખતની લઠનમાં પોતાના સુર પૂળાવે એટલે કેટલીક મ્યુનિસિપાલિટીઓને તે વેળાએ કામચલાઉ રાખવામાં આવ્યા.

આખરુ હિંદની મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં હજુ ખૂબ ખર્ચે થાય છે. તેઓના સભ્યોમાં ખર્ચ વેરોર વેરોર હોવાને એની અંદર મિત્રના કાર્યોમાં પણ દેખાય છે વળી કેટલેક કોડોને મ્યુનિસિપાલિટીના સભ્યો કોમીયારી હોય છે એવાથી કેટલેક પ્રભુઓને તે માટે ખૂબ સડન કરવું પડે છે. મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં કોપોને વિશાલ એટલે વધે છે એટલે તેટલો થયો નથી. આ બાબતમાં અત્યારે કંઈ કરી શકાય તેવી પરિસ્થિતિ નથી એ બધું મુક બાક બની રહે ત્યાં સુધી તો મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં સભ્યો કોમીયાર અને વેરોર બધી જઈ એકનીબના સવકારથી કામ કરે તો જ પ્રભુને સતેષ થાય બાકી બાકીયારની પરિસ્થિતિ એવા મ્યુનિસિપાલિટીએ એ કર્તવ્ય બાબતમાં એટલે તે બાબતી હોય તેમ લાગવું નથી.

હિંદની યુધ્ધ સમયની કેટલીક નોકરીઓ :

અત્યારે મુકત સમય હોવાથી સરકાર તરફથી નવાં નવાં અનેક ખાતાઓ ખોલવામાં આવ્યાં છે અને એ માટે એ ખાતાઓમાં કામ કરવા માટે યુવાનોને નોકરી પર રાખે છે. તેથી નવી નોકરીઓ નીચે મુજબ છે.

આર્મી પોસ્ટલ મ્યુનિટીસ—આ માટે ઉમર ૧૮ થી ૨૫ ની હોવી જોઈએ. એ માટેની અરજીએ ટેકનિકલ રીક્રુટિંગ ઓફિસ, અખાલ હાવડી, કલકત્તા, લખનૌ, નાગરવલ્-બજાર જે પછલા કો સમાય છે. ઉમેરવાર મેટ્રિક્યુલેટ હોવા જોઈએ.

રેડિયો મેકેનિકીસ—ઉમર ૧૮ અને ૩૦ વર્ષની વચ્ચે મેટ્રિક થયેલ અને ટેકનિકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ અથવા ફોલોવર્સ ટ્રેનિંગ એન્ડ નિયમીનગર સર્ટીફિકેટ લેખે. એની અરજી બધી ટેકનિકલ રીક્રુટિંગ ઓફિસોએ થઈ શકે છે.

એરલ એન્જિનિયરિંગ—આમાં ત્રણ વર્ગો છે. પહેલ એન્જિન અથવા ડિસલ એન્જિનની અગ્રમવ હોય તેઓ જ ઇરિયાઇ મોટર કેટલાક ઇન્જિનિયરો તરીકે અરજ કરી શકે છે. અરજ હાથ પડે ટેકનિકલ રીક્રુટિંગ ઓફિસોએ થઈ શકે છે.

બીએન્સ ઓફિસિયરી કોર્સ (હિંદ)—૨૫ થી ૩૦ વર્ષની, કોલેજીયલ, રેટના ગ્રાડ્યુ, ટાઇલિટસ અને ટ્રેઇન-કલાસ, પોસ્ટલ, ટેલિગ્રાફ, હાઇ કોમ્પ્યુટર, સાઇકલ, ટીપોગ્રાફ, ટેલિગ્રાફ, ટેલિગ્રાફ અને બીજા જગ્યાઓ માટે ૧૦ અને ૫૦ વર્ષ વચ્ચેની ઉંમરની સ્ત્રી સ્વયંસેવિકાઓ.

ઇન્ડિયન એરફોર્સ—આ નોકરી જમીનપરની છે, ઉમેરવાર ૧૮ થી ૩૮ની ઉંમરનો અને ટ્રેનિંગ હોવા જોઈએ. આમાં કુલ પાંચ ગ્રુપ હોય છે.

આર્ટિલ એફિસરોને મેટ—હિંદી અગર એંગ્લો ઇન્ડિયન અને રાશી ૫૦ વર્ષની ઉંમરનો હોવા જોઈએ. આ માટે અંગ્રેજી સાથે હોવું જોઈએ.

એડમિનિસ્ટ્રેટીવ અને રેપ્રેસેન્ટેટીવ યુનિટ ઓફિસર્સ—આ નોકરીના ૩ વિભાગો છે. (૧) એડ-મિનિસ્ટ્રેટીવ એક્ઝિક્યુટીવ વગેરે આ નોકરી માટે ધર્માદારી અગ્રમવવાળા સર્વિસ રાજ્યોને પસંદગી અપાય છે. (૨) ઇન્ડિસ્ટ્રીયલ આ નોકરી માટે હવાઈ ન્યાયાલય અને હુકમનગર કાન હોવું ખાસ જરૂરી છે (૩) ડિપ્ટી ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટ્રક્ટર યુનિ-વર્સિટીની હાઈર મીડિયેટરી પરિક્ષા પસાર કરી હોવી જોઈએ. (૪) કોલેજ અને સાઈકલ આ માટે વિદ્યાભ્યાસ, આર્થિક ઉંમરના રાજ્યોને પસંદ કરાય છે ઉમેરવાર અંગ્રેજી અને અધિકાર કાન સાથે હોવું જોઈએ (૫) કોલેજાઈક—આ નોકરી માટે યુનિવર્સિટીના ઇન્ડર મીડિયેટ ધોરણ સુધીની સારી પદ્ધતિસરની કેપાસિટી હોવી હોવી જોઈએ (૬) મેડિન કેસ. આ માટે સાહ-સિક્ક યુવાનો અને પોતાની શુદ્ધિ કામ કરી શકે તેવા તથા મિલિટરી વજણવાળા યુનિવર્સિટીની ઇન્ડરની પરિક્ષા પસાર કરી હોય તેવાઓને આ નોકરી માટે લાયક ગણવામાં આવે છે.

એરલ ટ્રેનિંગ—હિંદી હવાઈ લઈકરના જમીન પરાના અવધારની અવશ્યતા કરવી તથા તે આડુ રાખવા મોટરકાર અને ટેંક અથવાના માટે સામાન્ય જ્ઞાનવાળો હોઈપણ યુવાન આ માટે પસંદ કરાય છે.

આઈ. એમ. એસ.—મેટ્રિકલ, સર્જરી, કાન આંખ તથા બાનાનાં હોઈ વિષે અને બીજાં હોઈ વગેરેમાં તેના બલુનારા હોય તેવાઓને આ હિંદી મેટ્રિકલ સર્વિસ માટે અલગમાં આવે છે.

સિવિલ એડિકલ પ્રેક્ટિશનર્સ—હિંદમાં સ્થાનિક સિવિલ હોસ્પિટલમાં નોકરી માટે, મેન્યુએટોર અને લાઇસન્સિયેટને પસંદ કરવામાં આવે છે. મેન્યુએટોની ઉંમર ૪૫ થી વધારે અને લાઇસન્સિયેટની ઉંમર ૪૦ થી વધારે હોવી જોઈએ.

આર. આઈ. એન. એન્જિનિયરિંગ—આ માટે ૧૮ થી ૩૦ વર્ષની મેટ્રિક સુધીના અભ્યાસ કરેલ યુવકો પસંદ કરવામાં આવે છે.

યુરુથ નર્સ—આ માટે ૨૧ થી ૫૦ વર્ષ સુધીની અને મેટ્રિક્યુલેટને આ નોકરી માટે લાયક ગણાય છે.

હિંદી ડોકટરી ખાતુ—આ નોકરી માટે ઉમેદવારની ઉમર ૪૦ વર્ષની નીચે હોવી જોઈએ. અભ્યાસ એલ. સી. પી. એસ., એલ. એસ., એમ. એસ., અથવા એલ. એમ. થી અથવા માન્ય ધ્યેય મેડિકલ રફૂલી તરીકે પરીક્ષા પસાર કરી હોવી જોઈએ.

મિકેનિકલ એન્જિનિયરિંગ—આર. આઈ. એન. માં અનુભવી મિકેનિકલ એન્જિનિયરો માટે ૧૮ થી ૩૦ વર્ષની વયના અને મેટ્રિક સુધીના અભ્યાસ કર્યો હોય તેને જ આ નોકરીમાં રાખવામાં આવે છે.

આર. આઈ. એન.—આ નોકરી માટે ૧૭½ થી ૨૨ વર્ષની ઉમરના અને એન્જિલ છ મોસલ્મો અભ્યાસ કરેલાઓમાં ૫ પસંદગી થાય છે.

આઈ. એમ. એસ.—આ માટે ઉમેદવારની ઉમર ૪૫ વર્ષની નીચેની હોવી જોઈએ. આ માટે ગ્રેડસિલન અને ઉત્તર આયર્લેન્ડમાં રિસ્કર ધ્યેલ કીટી અથવા હિંદની મેડિકલ કાઉન્સિલે માન્ય કરેલ હિંદી મેડિકલ કીટી ધરાવતી જોઈએ.

હિંદુ સૈન્ય: હિંદુ પારેશી આક્રમણી રક્ષણ કરવા માટે મોટું સૈન્ય રાખવામાં આવ્યું છે. પ્રથમ ક્ષિત્ર હિંદમાં અહીં લાખડું સૈન્ય રાખડું હતું. જેમાં ૧૫૫ લાખડું હિંદી અને ૭૫ હનરડું અંગ્રેજ યુવાનોનું સૈન્ય આ સૈન્યના શાહીવાદી લાકો નીચે પ્રમાણે છે.

૧ આ સૈન્ય આખા સામ્રાજ્યના રક્ષણ માટે કામ લાગે છે. થીના છઠ્ઠા ભાગના કોઈ પણ યુધ્ધમાં આ સૈન્ય હેરની ફેરની શકાય છે. બધી રીતે તૈયાર ને લાક્ષીક પ્રાપ્તિ આ સૈન્ય ભૂતકાળમાં ક્ષિત્રને યુધ્ધ ઉપયોગી નિવડ્યું છે. રત્નચોસ, સામ્રાજ્યનું રક્ષણ, કમનગીત અને પગાર પ્રમોશનના પાશ્વર્ય માટે ભૂતકાળમાં આ સૈન્યનો ઉપયોગ થયો છે.

૨ આ સૈન્ય માટે ક્ષિત્રને એક ટાઈપું પણ ખર્ચડું પડ્યું નથી. મરીમ હિંદની પેશદાનો અર્થે ભાગ આ સૈન્ય પાછા ખર્ચવામાં આવે છે. એક હિંદી સિપાહી સાદો, આર્થિક અને મહેનત હોય છે. એ સ્વ પર આવી લડી શકે છે. સખત હાડકા મારીએ અને ફાંપો તે સહન કરે છે. એ બહુ ખર્ચાળ નહિ હોવાથી તેને કોઈ પણ દેશમાં મૂકી શકાય છે. એના પગાર અત્યંત ટૂંકા અને ખાવામાં ફાળ, રોડી બસ થઈ પડે છે એને ફાફે બીર, મોટરકાર કે મોનમલ્લની જરૂર પડતી નથી. એક અંગ્રેજ સિપાહી કરતાં તે ચોથા ભાગના ખર્ચા પાછું નક્કે છે. એ ગેરભાગ પ્રશ્ન સમાન કરે છે અને તેથી જ તેના મોંઘાટ વખાણ થાય છે. સામ્રાજ્યના રક્ષણથી એએને બેલાવ મંજૂરી દેવાં અંગ્રેજ સત્તાનંત જરા ય અચકાતી નથી.

૩. આ હિંદ સૈનિક માટે અંગ્રેજ સરકારે કેટલીક સંજો નકી કર્યાં છે. અને પોમે પોમે સૈનિકના લોહીમાં લેવાની લીધાં છે.

(બ.) હિંદી સૈનિક માત્ર સૈનિક જ રહે. નહુટ્ટે એને સામાન્ય હિંદી સૈનિક-અધિકારીને હોતો આપવા પડે તે બદલ આજી ઉચ્ચાપકાર આપવા નહિ. હિંદી સૈનિક આજી ઉઠાવવા માટે છે, આજી કરવા માટે નહિ એ સત્ત્વ એમના હૈયામાં છે.

(બી.) આખી સૈન્યરચના એવી સુચેનિત કરવી કે અંગ્રેજી સારાણ, ક્રિસ્ટિય સૈન્ય-નાતિ અને ક્રિસ્ટિય અધિકારી કાયમના બની રહે. એટલા માટે ક્રિસ્ટિય સૈન્ય અને હિંદી સૈન્ય એવા અલગ અલગ વિભાગો રાખવા.

(ઈ.) ક્રિસ્ટિય સૈનિકોને મોટા પગાર અને મોટાં લાભાં આપવાં.

(ઉ.) હિંદી સૈન્યના અધિકારપદે અંગ્રેજી નીમવા. અંગ્રેજોનું નિયંત્રણ કદી પણ સિવિલ બનવા ન દેવું.

(૯) હિંદી સૈન્યો માટે સામાન્ય શસ્ત્રો હિંદમાં બનાવવાની સમ્મત કરવી, પરંતુ વિચાર્યતાં કારખાનાંઓને ખટાવવા, તેમ જ હિંદીઓને યંત્રવિદ્યામાં આગળ વધવા ન દેવા. રજૂ-ગાંધીઓ, નાની મોટી તોપો, મશીનગનો અને મોટા ગોળાઓ, વિલાયતમાંથી જ મંગાવવા, એટલે હિંદ અસ્થાયી ખાતમમાં ક્રિસ્ટિય દુવાનો અપાડા જ રહે.

(ફ) તોપખાનાં, એન્જિનિયરિંગ, ભસુસખાતું, સૈનિક-તારખાતું, યંત્રખાતું વગેરેના હિંદીઓને બહુ માહિતગાર ન કરવા.

એટલા બની શકે તેટલા બહાર (Shore) વિલાયતના લેફ્ટીને કામ આપવા માટે ત્યાંથી મંગાવવો એ માટે કામળ, પેન્સિલ જેવી સાનાસણ સ્ટેશનરી પણ ત્યાંથી જ મંગાવવી.

એ સિવાય તિવ્વત અંગ્રેજ અમલદારોને સારા પેન્શનો નિયમિત થશે તેવી વ્યવસ્થા કરવી અને આ માટે લગભગ ૨૦ થી ૨૪ કરોડ રૂપિયા હિંદમાંથી વિલાયત ભય છે.

હિંદી સૈન્યોના વિભાગો નીચે સુખખ કરવામાં આવ્યા છે—

- (૧) Regular—કાયમી સૈન્ય જેમાં હિંદી અને ક્રિસ્ટિયોની ભુદી ભુદી ટુકડીઓ છે.
- (૨) The Indian Territorial force—રાષ્ટ્રીય સૈન્ય.
- (૩) Auxiliary force—સહાયક સૈન્ય.
- (૪) Indian army reserve—ખાસ સૈન્ય અથવા અનામત સૈન્ય.
- (૫) The Indian state force—રજવાડી સૈન્ય.

સૈન્યના વર્ગો—

- (૧) Cavalry—હથથળ (૨) Gunners—તોપખાતું
- (૩) Tanks—રણગાદી (૪) Sappers and pioneers—જોડાકામ કરનાર લશ્કર (૫) Engineers—કાનગરો (૬) પાયડળ (૭) ડોક્ટરો, નર્સો, હોસ્પિટલો (૮) તાર, પોસ્ટ, સ્ટોર, લંકાર, માહનખાતું તેમજ લીલાળની ખાતુ.

આખા હિંદી સૈન્યને ત્રણ ભાગ માં વહેંચી નાખ્યું છે.

- (૧) Field army—રજ્જેત્ર સૈ (૨) Covering army—આગ્ર મુદ્દ અંગેત્ર સૈ (૩) Internal security troops સુલેહમાંતિ બળવત્ર સૈ

હિંદમાં ક્રિસ્ટિય સૈન્ય ૬૦ થી ૬૫ હજારનું રખાય છે. એની ભારતી ઈન્ડો કર્માં થાય છે આ સૈન્ય હિંદમાં રહે છે અને બીજા હિંદી સૈનિકોને લાક્ષીક આપે છે.

જેમાં થોડેટલાક, બંડૂરવાની પાયડળ ટુકડીઓ, બેન્ક, વકીલખાનાં, કાનગરો, સિગરેટો, દવાખાના લંકાર, મોનખાનાં ને ધર્મજુઓ રહે છે. એએને સારા પગાર, સારાં લાભાં

અને સ્થાન લાગુ નિતી લીધેલીમાંથી અપાય છે આ પ્રિટિશ સેન્ય ખરી રીતે ગેના પ્રિટિશ સામ્રાજ્યના રક્ષા માટે જ રખાય છે

હિંદી પાર-બોર્ડ—

આ વિભાગ ૮ થી ૧૧ નાથેની સરકારી નીચે રહે છે પેટુન નાર વિભાગે હવે ખૂબ મુજેલાર કે જામતાર નથે, ક પતી ૪ વિભાગો પ્રિટિશ હેરેન્ડન્ટ કે અધિકારી નીચે, હેક કવારન્ટ અર્થાં હિપરા તમામ વિભાગો, સિમ્પરો, સેપરો અને બેન્ડ રાજે રાજા છે ત્રણ કે ચાર હુકમી ધી સુકુન બેરેલિયન કેરેવાય છે જમણીયા લગ્નની હિંદી સેન્યમાં સરખાત છે હિંદી સેન્યને યથાય કરવા ૬૦ કરોડ લેટલી કે તેરી પછે ૫૨ રકમ ને માટે પ્રિત્તને બાંધી પગી છે અત્યારે તો આ માટેનો અર્થ ખૂબ વધી ગયો છે

તપ્તીથી ખાતાં—

ગૈનિની સરકાર માટે ખામ ડાંગર અને ધાતુ વિભાગ મમક રખાય છે એને રોડઅર્થાં મેગિક પાર્ટ ઉ છે આ સિવાય ઇન્ડિયા માર્બલ્સ કામ્પાન મના સુવર્ણ ડોરી ખાતામાંથી પુરવડો મેકે સેન્ય માટે લેવાય છે

સેન્યમાં મેગી જી. જી. ખાતાઓ હોય છે એમની અત્ર ન્યાય મેગી મેકે છે તે મેમી લેવ પડે જી. જી. હોય છે

મ. ન. ન. ન. ૧૬ થી ૧૭ થી વડો અધિકારી કેવાર છે તે વાડસરોયતી કે ઇન્ડોના સર હોય છે એનો મસિર પચાર ૧૦ હબર લેટલી હોર કે ૬૬૬૬૬ વિનમ્મા એ વાડસરોયતો રાહકાર બને છે તેની નીનસક વિનાયતી થાર છે તેના દાવમાં કુવ સત્તા હોવા લા સેન્યમાં મોખા અધિકારીઓની નિમણૂકની બાબતમાં એને પ્રિટિશ સેનાપતિ ૨૫૦ ૩૧ પટે ઉ ઉત્તર ડિયાના પ્રેનિક મલ પેચાવર, રાવ. ટી. ડી. રાહક, અને લેટરોય છે પચેમના વજીરોમાં, બુનિરિયાન અને સિર છે પૂર્વમાં સુવર્ણ પ્રતિનિ, નિટી, જમા, આ યા અને આયામ આવે છે અને દમિયુમાં મધ્ય પ્રત, પુલ, સુલ અને મરાસ આવે છે

સેન્યના વહિવટ સામાન્ય શાસન General staff કરે છે Adjutant General સેન્યના આયરિંગ વર્ગી કરે છે Quartermaster General સેન્યની ખાબાજોરાડી માં જવા બાર રહે છે Director General of Ordinances સેનાપતિનું સલાજે છે Engineer in-chief અને Director of medical services પાનપોનામાં ખાતાં સલાજે છે આ સિવાયના સંખ્યા અથ ખાતાઓના હિપરીઓ સેનાપતિને જવાબદાર રહે છે

Indian Army reserve—પે-સનરોને આ ખાતામાં યુદ્ધ વખતે કે અધીના વખતે બોડાવી કરી નોકરીમાં રાખક કરે છે એમાં ૧૮૫૦ અધિકારીઓ અને ૪૦ હબર સેનિ. છે, અત્યારે આ સંખ્યામાં વધારો થયો છે

Indian auxiliary force—સદાચ સેન્ય હિંદીમાં જે યુરોપિયનો પાનવી અથવા સુવર્ણ નોકરીઓમાં છે, એમને આ ખાતાના ફરજિયાત મોખી હોઈ પટે છે આ આ યુદ્ધમાં જે યુરોપિયનોને ફરજિયાત તબક્કા કરવામાં આવ્યા છે પણ એમાં પુરુષો ને છે તે હિંદી સરકાર સર્વિસિંગ આપીને મુવકીયાના નાં અપર વગરનાર બીજા નમ્મી રારે જૂની નોકરીમાં દોરી રાખે છે

Indian territorial force—આ વિશા-

ગમ હિંદી વિવાપીઓના વિવાધોમાંને તાકીમ આપવાની દુકીઓ હોય થા રહે છે કેવલોક યુનિવર્સિટીએ તાના પાયા પર એવા બેટાવરના પાપ કર્યો છે એમને રેસાવરો ખાતે નોકરી પર લઈ નથ છે, પરંતુ યુનિવર્સિટી કેપર્સ માટે ને ફરજિયાત નથી

Indian state force—હિંદી રાજ્યનાની

લગ્ન લગ્નમગ ઉપથી ૪૦ રજવાડાં સરકારી રખાયે અને હુકમ સુબળ પોતાના સેન્યો નલાવે છે હિંદી સેન્ય એમને જૂની બનાવી હવિયો પૂર પાડે છે, આ સેન્યનો અર્થ દેશી રાખે ને જ આપવો પડે છે આ સેન્યના કેટલાક ભાગને હાલ ખીલ દેખાયા યુદ્ધ માં પણ નોકરવામાં આવ્યો છે

હિંદી નૈનિયનો મોટો ભાગ જામકાઓમાંથી જ આવે છે અને એમને હરિદાસ કે જૂનોનની વધારે માહિતી મેળી નથી જગતના બીજા બેટા વિરો તે જુદા જ કોણુ નથે છે વધી તેમના મોટા ભાગ અત્ર પડે અને અત્ર ન હોઈ પ્રિટિશ રાજ્યને વધાર પણ રહે છે

ઈ સ ૧૯૧ થી હિંદી આ સાર સેય (નવી) પણ નીલા વય છે યુવકોમાં લગ્ન વયગીઆ અને તેરી પાંચ પેડી હિંદી અને પ્રિટિશ સરકાર માટે અવર રો બાબતી પ દેવળી આ ખાતુ અવર થા ઈ સ ૧૯૪૫ મોનો પુનરુદ્ધાર થયો, એમાં ખાતુ નવી મનચારોની હની ઇન્ડો, હિંદી, ઇંગ્લાંડ, પર્સિયીસ, ચાલ અને હોરેસ એમની બે તો ભાગ સાધેલા સાચર યુદ્ધમાં અચચાવ પામી છે ભાગે પ્રકરેગ અને નિહાનાર લ' હાલ મો સુરી મનચારોની તકામત મોલાવી હતી હાલ મો પાસેના યુદ્ધમાં ભાગિત મનચારોએ કેટલીક પ્રિટિશ મનચારોને પ્રિત્તરાર પડેલાથી હની અપાનિક સમમરીનોએ જાણના હિપસારથી માંડીને આકામકારક મુડીના હિંદી મહાસાગર મુખી મુડીને થમરોડા બનાવી, કોટલે હિંદી સાગર સેન્યને બગવાન બનાવવાની જરૂર પડી અને જે માં મોખા પ્રમાણમાં હિંદી સરકારે પ્રયાસો કર્યા અને જે સેન્ય સુબળ બનાવવા માટે અનેક યોજનાઓ થકી, પરંતુ આ સેન્ય પણ આ કલેના સુખાચાર પપુ નીચે જ રહે છે અને પ્રિટિશ સત્તાધીરોના હુકમ સુબળ જ વર્તે છે આ સેન્યમાં પણ મોખા અધિકારીઓની સુરક્ષા અ કેરેવાળી જ થાય છે

હિંદી સેન્યો આજે ફરિયાના અનેક મોરનાઓ પર લડે છે એનો બદાહરીના ચોપાસ વખાણ થાય છે એમને અખાતો પચાર અને બીલ લખાઓ યુગ એકાદ હોય છે જે સેન્યોના અધિકારીઓ આ પ્રેલે હોય છે, એમની ઇન્ડો વિના હિંદી સેનિક જેક પાડુ પણ આમલ ભરી સકતો નથી ત્યા એમને આ પ્રેસ સનાવીરોના હુકમ પ્રમાણે જ વર્તવ પડે છે અને તેવા સ કહે અને મુકનીઓ વેકા છડ એ મેનિક કે આ કરી સકતો નથી આ હિંદી સેન્યો સાધી રાજ્યોને યુગ હિપોની નિરકાં છે એમનાં રેસાવરોમાં સાધી રાજ્યો મોક્ષક વખાણ કરે છે, એવુ કારણ એ જ છે કે સેન્યો મોખા અર્થે નથી રોકે છે એમની મર કાપા હોય એમ એમને માન નાં એવાયન કરવાય આવે છે પરંતુ એ ફરિયાને રેસાવરો માટે જ હિંદી ને થો તો વર્તી મુડી રવર ન હોય, ત્યાં મુડી ભાડુની જ હોવાય.

હિંદમાં કેરોસીન દિદમાં નીચે પ્રમાણે કેરોસીન હતું:—

વર્ષ	દિ.સુ. ઉત્પન્ન (ગેલન)	અર્થમાંથી થયેલ આયાત (ગેલન)	બીજા દેશોમાંથી થયેલી આયાત (ગેલન)
૧૯૩૭-૩૮	૩,૧૭,૮૦,૪૮૬	૧૩,૨૮,૭૦,૦૮	૬,૭૭,૭૫,૬૨૮
૧૯૩૮-૩૯	૩,૮૩,૮૦,૪૮૯	૧૧,૩૦,૮૬,૦૬૯	૬૭,૭૩,૮૧૧
૧૯૩૯-૪૦	૨,૮૧,૭૩,૪૭૩	૧૧,૨૦,૧૫,૮૬	૮,૧૨,૫૮,૦૦૩

હિંદુ વિશ્વયુદ્ધમાં • ચાલુ મહાયુદ્ધની અસર

પાણક પડેવો પડે ॥ પરજો ॥ હિંદી શૈનિકો માટે કશી સગવડ
 નથી યુરોપિયન પરણ્યાઓ આ મોળા હિંદી અધિકારીઓને
 ૧ સગવડ આપાય છે શૈનિક જીવન યુદ્ધ સિવાય બહુ મહેનત
 નહોતી આ તેને પરિણીત જીવનની સગવડ ન મળતી એમાં
 પેમળા સ્થગી નિર્વિઘ્ન દોષ છે

આ શૈનિકો જીવન જીવ પ્રાંતમાંથી આવતા હોવાથી તાપા
 બધાથી જુની જુની દોષ છે એટલે સગવડો એમને જાન આપના
 એ વર્ગનાં ૪૨ લાખ શોલી કાઠી છે અને તે શૈનિક લિપિ આ
 નિર્ણય રા શૈનિકાના લખખગ ૪૦ લગીને આ દ્વારા પોતું
 સિંહલ આપાય છે

યુદ્ધની સાર્વભૌમતા હિન્દી સુખ્ય નેનાનેથી દ્વિતી સરકારને
 મ. આપના જોષથી ના પાગી, પરંતુ એ ગયા મહાયુદ્ધમાં
 જિને આપેલા વચનને પાઠવથી કરેલા જગ હિન્દી ભૂલથી શક્ય
 નહોતું આમ નેનાઓની મનાઈના અંગે / સરકારે સેન્ય જાણી નાહું
 કદી અને તુ મનેસાવતીએ હિન્દીને વિશ્વયુદ્ધમાં જીતું પરિણામ જીતેને
 લાગવા નામુ થયો એ જો સરકારે હિન્દી પ્રબને ના પાસના
 આપવા માંડ્યું હિન્દીને શુ જીતેએ છે એ અંગે સરખાર સાચી
 પેટે ભણે છે આમ જોઈ હિન્દીને યુદ્ધ પછી સ્વતંત્રતા આપનારું
 ભહેર કંઈ, પરંતુ ગયા મહાયુદ્ધ વખતે જિનેને કહેતા
 વચનજાગેના થા હજી રાષ્ટ્રો નહોતા, પરિણામે નેનાઓને
 'આપારે જ હિન્દીને આજ્ઞા કરો, એ પછી હિન્દી સહુ' સહ
 કાર આપવા તૈયાર થઈ 'એવું જોષથી સલામતું પરંતુ
 અંગે સરકારે તે સ્વતંત્રતા સૂચિત તમામવતુ પ્રતિભિજ જ
 જાવાથી હતી એને સ્વતંત્રતા આપવી કેમ પાડેને ? પરિણામે
 નેનાઓને ગીરજ્ઞત કરવામાં આનાકાકે જેવી તેજો યુદ્ધમાં
 ખરણે લેવાના સકારમાં અતર રાષ્ટ્ર ન થઈ વડે નેનાઓની
 પ કાપકીને પરિણામે હિન્દી પ્રબમાં અસતોષ દેવાયો કોટપુ જ
 નહિ પરંતુ હિન્દી પ્રબને અંગે / સરખાર સાને અસતમા રા
 કદી પરિણામે એ પ્રેક્ષા મુતરખાતુ મ્હકી ઉડતું એમણે એ
 દેખાવના હિન્દી મિલિટરી બેજાસી જેમને સતોતવા લાખજાણું
 પાણી કંઈ એમના મોના ધનની ભારી જે મિલિટરી વડે હિન્દી
 પ્રબ પર દાખ બેસાડના માડયો લાચીયાળું, જેથ અને જેવે
 જોગીનાર જોગ નિસદે પ્રબ પર હાગીરી થયવાવા માઠી
 પરિણામે બીસારી નિસદે પ્રબ ૥ મરી રાષ્ટ્ર ? ધીમે ધીમે એ
 આદોલને સમી રાષ્ટ્ર અને અંગેએ રાષ્ટ્ર થયેલી પ્રબ પર
 નવા નવા વાડું મો રાષ્ટ્રમાં માડયા સેન્યજાણી પાસ સાચી રીને
 કરવા માગી અને બીજી પાસ યુદ્ધની તૈયારીના કરવા માગી

ઢિલની ૪૦ કૌંડોની પ્રભાશી માત્ર સાક્ષી કૌંડોમાંથી જ
 સૈનિકાની ભરતી થય છે. બંગાળ અને ગુજરાત એમાંની બી-
 શાંતિના સમયમાં મદ્રાસ અને મહારાષ્ટ્ર થયેલાં એ રીતે
 ગણીએ તે માત્ર બંગાળ કૌંડોની પ્રભ જ સૈનિકા મારે લાયક
 ગણી કાઢી છે એના કારણે ૧૮ થી ૪૦ લગની વડા સરકાર
 પુરુષો લાયક ગણાય છે સિપાહીઓ ત્યારે સૈન્યમાંથી નિવૃત્ત
 થતાં, ત્યારે તેમને એનીથી થોડી જમીન આપવાની સરકારમાં
 પગાર ફા ૩૦ થી ૩૫ અને બીજી અર્થ મરો છે પદનળા
 મારકુત વડા પ્રધાન સર સી રાધકાશ્વનના પ્રયત્નોની પદનળા
 જની ભરતી થઈ શકી છે, એટલે પદનળા થયેલી સૈનિકાની
 ભરતી બીજા યુદ્ધપણ માત્ર કરતા વધારે છે. ગુજરાતમાં પુરુષ
 લડાઈક ગમેશે છે પરંતુ તેઓને તેમાંથી લગભગ અરધપર જ
 રાખવામાં આવ્યા છે.

આમ આ સૈન્યમાં ૪૦ ટકા પંજાબીઓ ૨૦ ટકા સુબા પ્રાંતના છે તથા વખતના મુદ્દામાં પણ વધુ ભારી બેજ પ્રતિભાથી થઈ છે જ ગામમાંથી માત્ર ૭૦૦૦ સૈનિક જ મળ્યા છે ખુબજ ઈલાકામાં અઢારાપૂતો કાગો સારો કહી શકાય

સૈન્ય ભારતીય કેટલીક સુવર્ણો પણ છે । ત હિંદુસ્તાની પ્રાણી સારી સારી હોવા હવે બાજુ ભાગે જ તેર ચોકાની સુરક્ષાથી એમની ભારી ભારે પડે છે કહેવો અત્યંતીમાં ભારી કરી જ નથી હિંદાવ રહોને સુરક્ષામાં પણ સહિત્યોની અને ચોરિવાલોની બસર હોય પણ છે છતાં સૈન્યમાં મનુને એકસરખો

હિંદ એ પૂર્વના મુદ્દ માટે મુખ્ય મથક બની શકશે એવું લાગનાથી હિંદી સરકારે હિંદમાં બેરોશોરથી સૈન્ય નરતી કરવા મહી અને બેને જાવળી આપવા માંથી નિર્ધાર કરાવેલું છે.

કારખાનાંમાં શમરોડા બનાવવા બોધ્યાં; પાંદડું યુદ્ધ શસ્ત્રો, વિમાનો, બોમ્બરો, રમીમરો વગેરે માટે તેા હિંદને બ્રિટન કે અમેરિકા પર બ આધાર રાખવો પડેલો. આમ આ રીતે પણ હિંદને પરાજયની બનવું પડ્યું.

હિંદી પ્રભુને વર્ગો થયા યુદ્ધો ભેષ્યો નડોળાં, વજી ભેદ અને જૈન ધર્મની અસર હિંદી પ્રભુ પર પડી હોવાથી અને બીજા ધર્મોએ પણ હિંદને અહિંસાના બોધ આપી હોવાથી હિંદી પ્રભુ લગાઈ તરફ યુદ્ધથી બંનેની આવી છે. વળી પ્રભુના રક્ષણના હેતુને રંગુન અને એવી બીજી કોમોએ લેવાથી હિંદી પ્રભુ કાયમની પગથી રહી. એમાં લગભગ આપણા સંતા, એટલે હિંદી પ્રભુ અહિંસામય બની ગયું. અંગ્રેજોમાં પૂર્વ અંગ્રેજ સત્તાને હિંદી પ્રભુને નિ સમ બનાવી. આમ આથી રાજનીતિને પરિણામે હિંદી પ્રભુ ગરબો ઉપયોગ કેમ કરેલા અને લગાડુ વિરોધી ગાંધીનીથી વર્ણિત રહી. આવી નીતિને પ્રતિભા આજે અંગ્રેજ રાજનતિને પણ ખૂબ સહેલું પડ્યું છે. હાંતી કર્યાં હજી અંગ્રેજ કારકારને હૈયે વાગ્યાં છે. પરિણામે હિંદના રાજ્ય માટે અમેરિકન જૈનોએ બોલાવ્યાં પડ્યાં છે. અમેરિકન જૈનોએ પોતાની સાથે શસ્ત્રસામગ્રી પણ લાવ્યાં અને એ જૈનોને યુદ્ધનું શાસ્ત્ર પણ હિંદી સરકારને આપવી પડી. અત્યારે આ જૈનો માટે કરોડો રૂપિયા હિંદી સરકારને ખર્ચવા પડે છે અને આ જૈની ખર્ચ હિંદી પ્રભુ પર ભજન લાના કારણથી નાંખીને વધુ કરવામાં આવે છે. પરિણામે એ ભાર બાપડી હિંદી પ્રભુને સહન કરવા પડે છે. અમેરિકન જૈનો આનામાં, ત્યારે પ્રથમ તેા હિંદમાં સારી રીતે ઉદાગોષ્ઠ થયેલા, પાંદડું અમેરિકનને હિંદમાં ભડાવે કહ્યું કે તેઓ હિંદના રક્ષણ સિવાય બીજા કશું પણ કારણસર અહીં આવ્યા નથી; પાંદડું આજે પરીપાકાર અમેરિકનને કરે એ આધાર્ય જેવું તેા જૈન, આજે પરીપાકાર હિંદમાં આજે મુઠી કાઢી પ્રભુને કર્યાં હોય એવું જણાયું નથી.

અમેરિકનને આટલો બોલ આપાર સા માટે તેઓ પડ્યાં કે કારણ કે હિંદી પ્રભુ નિર્ભય છે. એને લાકષ્ઠ જાન નથી અને ને પ્રભુને યુદ્ધ વિષયક જાન અંગ્રેજ સરકારે કહી આપ્યું નથી, કારણ કે હિંદી પ્રભુ રાજો વાપરતાં રીતે ને તેમને વિદી ભૂમિમાં રહેવું ભારે પડી નથી અને શાંતિમાં પાંદડાં બાંધીને પોતાના રક્ષા બેથું થવું પડે. આ ભયને લઈને હિંદી પ્રભુને નિ સમ અને પરાજયથી બંનેનાવમાં આવી છે અને એમાં કર્યાં પરિણામે આજે અંગ્રેજોને સહેલાં પડે છે. ભાંતે તવચાર કે બાંકે પડ્યાં બં ન આવેતે તે વાપરે રીત રીતે કે આમ હિંદ રાજન સંપત્તિ હોય અને રાજ્યોત્થાના બંદાર હિંદમાં ભરપૂર હોય છતાં હિંદી પ્રભુ તેના ઉપયોગ કરા રીતે તેવી રીતિ થા નથી.

હિંદમાં સમાજી બનાવવા સરકારે કેટલાંક કારખાનાંમાં બાંધ્યાં છે. એમાં નાની નાની વસ્તુઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે; પાંદડું હિંદુ થતાં તે આખી દુનિયાને સમગ્રી પૂર્ણ થાવી રહે. હિંદની ભૂમિમાં અદકલ હોવાનું છે. કાચી વસ્તુઓના મટામટા બંદાર હિંદની ભૂમિમાં ભર્યાં છે. સારા કારીગરો અને મુશીથી પદ્ધિ હિંદુ વર્ણિત નથી; પાંદડું આ બધું કરવા હિંદુ અગ્રણ છે, કારણ કે તે પરાધિન છે. હિંદી સરકારના હુકમ વિના તેઓથી એક ઠગમું પણ આગળ ભગતું નથી. આ કારણથી વચારવા માટે તેવ મિલનની અગાર શક્તિ હિંદીસરખાની નીકળવા થોધ, ની અને શસ્ત્રો ધરાવે છે, આ અત્યારે માત્ર ૬ ટકા બ

જલમિલન શક્તિ હિંદમાં તૈયાર થાય છે, ૬૪ ટકાનાં સાધનો અલબેકાણેમાં પડ્યાં છે. અદેર હિંદમાં તેા આખા મહાયુદ્ધને પડેલી વજો તેટલાં સાધનો ઉત્પન્ન થઈ રહી છે એને એની ઇચ્છિત વસ્તુ-આકારી-મને તેા. આકારી મચા વિના હિંદ પ્રગતિના પથે પગલાં મારી શકે એ સમ્ભવ નથી.

સાગર કાંઠાના વિચાર કરીએ તેા ભર્મન યુ-બોટો અને સમરમરિનોએ ઠેક અમેરિકનના કાંઠા મુઠીના વિસ્તારમાં સેંકડો રમીમરો હુજામીને હાલકાર મચાવી દીધો હતો. મિત્રાભયો ૬૦ થી ૧૦૦ રમીમરો દર મારો બાંધવું હોવા છતાં હુજાકવાનું પ્રયાણ વધારે ને વધારે થવા લાગ્યું. આથી યુદ્ધ સંબંધને હેરવચા ફેરવવાનું સુરક્ષ અને અતિ ખર્ચાળ બનતાં હિંદની સાગર-કાંઠાની નીતિમાં થોડી સિધિવડા આવી હિંદમાં દર વર્ષે ૫૦ હજાર કારીગરો તૈયાર કરવાનું નક્કી થયું અને ૨૦૦-૩૦૦ કારીગરોને વિજાપુરમાં લાવીને અપાઈ. આમ હિંદી સરકારે ભયારે આજે લાગી ત્યારે ફૂલો ખોલેલા રાત કર્યો.

ધીમે ધીમે અમેરિકનને અપૂર્વ હિંદન અને કુશળતાથી ભર્મનીની યુ-બોટો અને સમરમરિનોના નાથ કરવા માંડ્યો અને એમાં કેટલાંક આંશે સંજ્ઞા પણ મળી; પાંદડું સેંકડો રમીમરો હુજાવાને થીને સાથી રાજ્યોને ખૂબ સહેલું પડ્યું. સાગર-કાંઠાએ મજબૂત બનાવવા માટે હિંદમાં ને પ્રયાસો થયા છે, તે નજરા અને યુદ્ધ પૂરના બં કંઠી સમ્ભવ.

અત્યારે તેા હિંદમાં ન છૂટકે બ્રિટનને વિમાનો પણ બનાવવા પડે છે. રમીમરો પણ ભૂખ સંપ્રદામાં બંધાય છે, પાંદડું આ પ્રમાણ બહુ બં નડતું કંઠી સમ્ભવ. આવડા વિજ્ઞાન કેશને માટે એ પ્રયત્નો નજરા બં મળી સમ્ભવ.

સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મળે તેા હિંદુ ખૂબ વિકાસ સાધી શકે, પાંદડું હિંદને પરાધિનતાના પિંચરખાંથી બેકાર લાવવામાં ન આવે-ભ્યાં સુધી હિંદને સુખ કરવામાં ન આવે-ભ્યાં સુધી હિંદમાંથી યુવામીનું કારણ કંઈક નામૂદ ન થાય, ત્યાં સુધી હિંદુ અંગ્રેજને સાચી સરકાર ન બં આપી શકે. ખજોખસા મિલકતોને હિંદી જૈનિકો સાથી રાજ્યોના સૈનિકો સાથે ત્યારે બં લઈ શકે, કે ત્યારે હિંદને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મળે ત્યારે અંગ્રેજ સરકાર હિંદને નોકર ન માનવાં સાચો નિત્ર બનાવે.

હેદીભાષા (નિઝામ)

બંધા દેશી રાજ્યોમાં મોટું છે. દક્ષિણ હિંદમાં આ દેશી રાજ્ય ૮૬,૬૬૦ ચો. માળો વિસ્તાર ધરાવે છે. એની વસ્તી ૧,૫૩,૩૮,૪૩૪ ની છે. તેમાં ૧,૨૦,૬૬,૩૫૮ હિંદુઓ અને ૨૦,૬૭,૪૦૫ મુસલમાનો છે. એના હંતાર ભાગમાં યક, કપાસ અને દક્ષિણ ભાગમાં ચીણા પાકે છે. એના પર્વતોની કારખાનાઓમાં જંગલો આવેલાં છે પણ તેમાં હાંથી ભંડાં લાકડું તૈયાર થતું નથી. રાજનીતિ પણ ૬ કોડેક રૂપિયા જેટલી છે. આ રાજ્યમાં નીઝામશાહી રૂપિયાનું ચલણ છે. મોટાનું ચલણ કો દેશી રાજ્યોમાંથી આવ નિઝામમાં બં પોતાનું છે.

એની-આ રાજ્યમાં જેડીમાં ચીણા, યક, ચના, કઠોળો, ભુવાર, બાજરી, રામી, મક્કા, અગથી, વજ, સિંગદાણ, એરડીયા, ચોરી, ચણ, લખાડ, કોળ, ચાકો અને પાસ થાય છે. કાળી ભૂમિમાં કપાસનું મોટું વાવેતર થાય છે, નેમાં મોટે ભાગે

દૂધા તારનો કપાસ ઉત્પન્ન થાય છે, કપાસ ૧૯૦૯-૪૦માં ૩૦,૬૬,૦૦૦ એકરમાં વપાયો હતો. ૬,૩૫,૦૦૦માં ગોખા, ૧૨,૫૦,૦૦૦ એકરમાં ઘઉં, ૩,૮૦,૦૦૦ એકરમાં ચેરડિયા, ૧૬,૦૫,૦૦૦ એકરમાં સિંગાણા, ૪,૬૩,૦૦૦માં અળસી અને કોથળ વાવવામાં આવે છે ૩૫,૦૦૦ ચો મા. માં ખેતીનો વિકાસ છે. રંગો પણ બનાવવામાં હોય છે. બીજી પણ અનેક પ્રકારની ખેતી ત્યાં થાય છે. હવે ખેતી યોગ્ય ભૂમિને ઘણો વિકાસ મળે છે.

ખનીજો—આ રાજ્યમાં ખનીજોમાં ગોલકોંડામાં આગળ હીરાની મોટી ખાણો હતી હાલ બંધ છે. ૧૯૩૯માં ૧૨,૧૪,૫૧૮ ૧૦ ટોણસા સિંગારની ખાણમાંથી નીકળ્યા હતા હોલકર પણ પુષ્કળ છે બીજી ખનીજો પણ પુષ્કળ છે, પણ વિકાસ મળે છે.

ઉદ્યોગો—હવે ઉદ્યોગોથી કાપડ પુષ્કળ બનાવવામાં આવે છે પેટલ અને ચોરખાણમાં કીનખાન અને છે, વાર ગલ અને મથવાળા ખાતે રેશમના કીડા ઉછેરાય છે રાજ્યના ઉત્તેજનથી, રસાયન, કાંતન પેપર, ટવાઓનાં નાના કારખાના વધવાયા છે હેરાવાળાના સરકારી આશ્રય નીચે કાપડની ચિત્ર છે જેલોક ઇન્ડસ્ટ્રી પણ છે ૬ કાપડની મિલો છે એક રંગ બનાવવાનું કારખાનું છે સાણ, ચારકોલ અને નળીયા બનાવવાના કારખાના પણ છે.

આ રાજ્ય પાસે ટોર્ષ પણ ખૂબ નથી, પણ પોતાની રેલ છે ખરેશો સાવેનો વેપાર નથી, પણ હિંદના બીજા પ્રદેશો

સાથે સુખ્ય વેપારમાં દર વર્ષે ૪૫ લાખ માંસડીની વિકાસ થાય છે હેલોક કાનડીને તેવુંજ લાખા અને થોડા પ્રમણમાં મહારાષ્ટ્ર સાથે છે.

દેશબાદમાં આરમાનિયા વિશ્વવિદ્યાલય રાજ્ય તરફથી નિર્માણ છે તેમાં હિંદુદારા શિક્ષણ આપાય છે. રાજ્યમાં ઘણાખરા અધિકારો સુત્રીઓને આપાયા છે.

હોલકર રાજ્ય : આ રાજ્ય મધ્યહિંદ એન-ન્સીમાં આવેલું છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૬,૬૦૨ ચો મા. નું અને વસતી ૧૩,૨૫,૦૮૯ ની છે, હિંદી અને હિંદુસ્તાની ભાષા ત્યાં વપરાય છે. રાજ્ય મરાઠા હોલકરનું છે. આ રાજ્યમાં માવવાનો પ્રદેશ આવેલો છે, તેમાં અડીણ અને કપાસની પેદાશ થાય છે ખેતીમાં અનાજ અને તેલિબીયાં મુખ્યત્વે પડે છે ખનીજો મોટા પ્રમાણમાં વિકાસ મળી રહ્યાં છે આ રાજ્યમાં ૨૮ શહેરો અને ૩,૬૫૬ ગામડાઓ છે ખેતી નો મુખ્ય છે. રાજ્યમાં ૭ કાપડની મિલોમાં ૨૧,૦૦૦ મંત્રુરો કામ કરે છે, તેમાં ૬,૨૬૬ ચરખા છે. બીજા બિના અને પ્રેસો મોટા પ્રમાણમાં છે. દર વર્ષે ૨૫ કરોડ રૂપિયાનું કાપડ તૈયાર થાય છે. આ રાજ્યમાં ૧૬૬ આટાનાં કારખાનાં છે ખાંડનું એક નાનું કારખાનું છે એક કારખાનામાં ગુણેલા મોલ અને અંજારાક અને છે ખાંડ અને કાગળનું પણ એક એક કારખાનું છે મુખ્ય સ્ટોર ઇન્ડોરની વસતિ ૧,૪૬,૨૮૩ માણસોની છે સુત્રીઓ તે સુખ માનવ દર છે શિક્ષણમાં આ રાજ્ય પાળ ગણાય.

૧૯૩૯ થી ૧૯૪૪ સુધીનું હિંદનાં સાધનો અને અર્થશાસ્ત્રનું અવલોકન

(સંપાદકિય નોંધ:—આ કૃતિમાંની લેખનસામગ્રી પાછલા ધ્યક્ષઓનાં વર્ષોના અભ્યાસ અને તારણોના પરિપાક હોઈ તેમાં અવારનવાર અધતનતા અનેક કારણોને લીધે લાવી શકાઈ ન હોય, તેથી પૂરક ભાગ એ ક્ષતિને દૂર કરી અભ્યાસીઓને અનુકૂળ સાર પૂરો પાડશે.)

હિંદ યુદ્ધમાં

હિંદનું યુદ્ધ સમયનું અર્થશાસ્ત્ર ગદ્ય ગુચ્છિત, મુશ્કેલ અને દુઃખમય બન્યું છે. જાપાન સાથેના યુદ્ધને માટે અંગ્રેજોએ હિંદને મુખ્ય મધ્યસ્થળ બનાવ્યું છે. હિંદની બ્રિટિશ આગ્રિત સરકારે પ્રગ્નની મંમતિ વગર આ યુદ્ધમાં જંપલાવ્યું છે. હિંદનાં સર્વે સાધનો ધરી રાખ્યાં, જાપાન અને જર્મનીની સામે મૂકાયાં છે. હિંદમાં વીસ લાખથી વધારે સૈનિકોને લશ્કરી તાલીમ આપાઈ છે. હિંદી સૈનિકોને ઇન્જિન, લીખીઆ, એપીસીનીઆ, મોમાલીએન્ડ, ત્રીપોલી, સીસીલી, ઇટાલી, ગ્રીસ, ફ્રાન્સ, આસામ, બ્રહ્મદેશ, ઇરિન, અને ખીર્જાં યુદ્ધ ક્ષેત્રોમાં લડવા મોકલવામાં આવ્યા છે. આ વીસ લાખ સૈનિકોને માટે ભોજન-સામગ્રી પૂરી પાડનારાં વાહનો અધવાનારા, તાર ટેલીફોનવાળા, મજૂરો, ડોક્ટરો, નર્સો, કાર-ખાનાંવાળાઓના ચાલકો, એન્જિનિયરો, તોપચીઓ, ખસાસીઓ અને એવાં એવાં કુલ આશરે બે કરોડ હિંદી પ્રજાઓ રોકાયાં હોવાની કલ્પના છે. હિંદમાં હમણાં મુખ્ય ધંધો યુદ્ધનો જ છે. એની સર્વે શક્તિઓનો ઝંડો યુદ્ધ તરફ વળી રહ્યો છે. જાપાન સામેનું યુદ્ધ હજી બે ત્રણ વર્સ ચાલે તેમ છે. જર્મનીના વિજય પછી જાપાન સામે સાથી સૈન્યોની સર્વે શક્તિઓનો ઉપયોગ થશે. હિંદમાં યુદ્ધની બપંકરતા હજી સંપૂર્ણ રૂપે આવવાની વધી છે.

હિંદનાં સાધનોના યુદ્ધમાં વપરાશ

યુદ્ધ માટે હિંદનાં ધણીખર્ગ કારખાનાંઓ સાધનો બનાવે છે. હિંદનાં લોહા અને પોલાણનાં કારખાનાંઓ યુદ્ધનો સામાન મુખ્યત્વે બનાવે છે. હિંદની રેલ્વેઓ મુખ્યત્વે યુદ્ધના વાહન તરીકે કાર્ય કરે છે. હિંદની રેટીમરો અને વહાણવર્ડ પશુ યુદ્ધ

કાર્યમાં રોકાયેલું છે. હિંદની કાલસાની ખાણો પશુ યુદ્ધ કાર્યમાં પોતાનો ફાળો આપે છે. કાપડની મિશેનો છત્તું કાપડ સૈનિકો માટે પૂરું પાડે છે. હિંદનાં મોટર અને મોટરલોરીઓ પશુ યુદ્ધના કામમાં ફાળો આપે છે. તાર, ટપાલ, ટેલીફોન પશુ સૈનિક કાર્યમાં રોકાયેલાં રહે છે. હોસ્પીટલોએ ડોક્ટરો, દવાઓ અને ચિકિત્સાના સાધનો યુદ્ધ માટે મૂક્યાં છે. એન્જિનિયરો, કલાકારો, મજૂરો, વંત્રશાસ્ત્રીઓ, વિદ્યુતના જાણનારા એવા એવા અનેક ધંધાધારીઓ યુદ્ધના કામ માટે રોકાયા છે. હિંદનાં ખેતરોની પેદાશ પશુ યુદ્ધ કામમાં પોતાનો ભાગ આપે છે. હિંદમાં પેદા થતાં રસકસો પશુ યુદ્ધના સૈનિકોના ખોરાક માટે પહોંચે છે. હિંદની દરેકે દરેક પેદાશનો મોટા પ્રમાણમાં યુદ્ધ કાર્ય માટે ઉપયોગ થયો છે.

યુદ્ધથી હિંદને નુકશાન

યુદ્ધથી હિંદની પ્રગતિ બપંકર હાડમારીઓ, દુઃખો, મંડરો અને નુકશાન મહન કરવું પડ્યું છે. આસામ સિવાય હિંદથી યુદ્ધ ખરેખર રીતે દૂર રહ્યું છે, પરંતુ યુદ્ધની અવ્યવસ્થાને લીધે હિંદમાં દુકાળ, મોથવારી, જૂખમરો, મગ્ગો અને રોગચાળો પેદા થયાં છે. બંધાળ અને દક્ષિણ હિંદના બધા દુકાળો આ યુદ્ધની ખોરાકની અવ્યવસ્થાને લીધે થયા છે. દુકાળથી લાખો મનુષ્યો જૂખમરથી મરી ગયાં છે. કરોડો માણસો મુખ્યત્વે અંગે ઉત્પન્ન થયેલા આડકતરાં કારણોથી રોગોથી મરણ પામ્યા છે, કે શક્તિહીન થયા છે. કરોડો હિંદીઓનાં શરીરો રોગો અને જૂખમરથી નિર્મોલ્ય અને શક્તિહીન બન્યાં છે. મહામુખ્યમાં સર્વે પ્રજાઓની મનુષ્યશક્તિને નેટલી નુકશાની મુખ્યક્ષેત્રોમાં થઈ છે, તેના પ્રમાણમાં હિંદને યોગી મનુષ્યશક્તિની નુકશાની રોગો અને જૂખમરો થયાં છે.

યુધ્ધમાં વેપાર

હિંદનાં સર્વે સાધનો યુદ્ધમાં શેકાયેલાં છે. આવા સમયમાં હિંદનો વેપાર સર્વે યુદ્ધ કાર્યમાં શેકાયો છે. ગાંધીની આચાર અને નિકાસ અને પરદેશનો વેપાર સર્વે જામમાયો છે. વેપાર માટેનાં મુખ્ય સાધનો, સ્ટીમરો, રેલ્વે, મોટરોટોરો અને જૂની જાતનાં વાહનો મુખ્યત્વે યુદ્ધ માટે જ વપરાય છે. પ્રગતી જરૂરિયાતો અને નિભાવ માટે વેપાર આવશ્યક છે; પરંતુ યુદ્ધકાર્યનું ક્ષેત્ર એટલું બધું પ્રસરેલું છે કે વેપાર અત્યંત ઓછુ ભાવને પ્રાપ્ત થયો છે. પ્રગતનાં જીવન ટકાવવા માટે વસ્તુઓની આમદાની નિકાસ કરાય છે. પોતાના દેશમાં પેદા થતી વધારાની વસ્તુઓ બીજા દેશોની જરૂરિયાતો પ્રમાણે પૂરી પાડવી અને પોતાના દેશની પ્રગતને અગત્યની વસ્તુઓ જે દેશો પાસે વધારે હોય તે દેશો પાસેથી મંગાવી, આયાત કરવી એનું નામ વેપાર છે. યુદ્ધ આ કુદરતી બ્યવહારના માર્ગમાં આડું આવે છે. યુદ્ધના લાખો સૈનિકો અને એમના લાખો સહાયકોને માટે પ્રથમ ખોરાક, પોશાક અને જરૂરિયાતની વસ્તુઓ પૂરી પાડવી પડે છે. બાકીની વધેલ વસ્તુઓ પ્રગતને નિહાળી નિભાવ માટે વ્યયાય છે.

ધીખતી ધરા

યુદ્ધના સૈનિકોને માટે તાત્કાલિક જોઈતી દરેક વસ્તુ મેળવી લેવાય છે. ઓશિતી જગ્યા પડે તે માટે આ વસ્તુઓનો મોટો અંગ્રહ રખાય છે. પીછેહઠ કરવી પડે ત્યારે સેનાધ્યક્ષ મોટા વસ્તુસંગ્રહના ભંડારને દારૂગોળાથી સજાગાવી દે છે. આ સિવાય જમીનોએ કુલ સવાત્રણ કરોડ ટનની સ્ટીમરો કુઆડી, તેમાં અનાજ, પોશાક અને બીજી વસ્તુઓનો કરોડો ટનનો નાશ કર્યો છે કે જે સમુદ્રના તળાએ પહોંચી ગયો છે. વિજેતા સૈનિકો પણ ભયંકર તોષમારાથી શહેરો સાથે સંગ્રહાયેલી પુષ્કળ વસ્તુઓનો નાશ કરે છે. આકાશગામી વિમાનો પણ ગગનચુબી આગો લગાડી બોમ્બગોળાથી સત્યાનાશ વાળે છે. આ સિવાય ગણિયાના સરમુખત્યાર મો. સ્ટેલીને “ધીકતી ધરા”ની જે નવી આસા બહાર પાડી હતી, તેને અનુસરી શત્રુઓના દબાણથી પીછેહઠ કરતી સેના પોતાના દેશનાં ગામડાઓ અને શહેરોમાં અમિનું તાંડવ નૃત્ય કરતી જાય છે. શત્રુના હાથોમાં ઉપયોગી વસ્તુઓ

ન પડે તે માટે દરેક ઉપયોગી વસ્તુ ખાનગી કે પ્રગતિયનો નાશ થાય છે.

યુદ્ધ અને હિંદનું અર્થશાસ્ત્ર

હિંદનો ઘણો દેશ. હિંદની ભૂમિ એકાદ પ્રાંતના અપવાદ સિવાય યુદ્ધના સાક્ષાત દર્શન કે અનુભવ મેળવી લેવા ભાગ્યવાન કે કમનસીબ ખની નથી. છતાં હિંદનું અર્થશાસ્ત્ર કેવું કાકડા રૂપે મુંઝાઈતું વિકૃત બન્યું છે! યુદ્ધના અંગે નિહાળી માટેની વસ્તુઓના પ્રમાણમાં ત્રણથી દસ ગણા વધી ગયા છે. રૂપિયાની કિંમત વસ્તુઓના પ્રમાણમાં માત્ર છ આના રહી છે. નાણાનો છ ગણો કુગાવો થઈ મેંધવારીની ધમારત ચણાઈ છે. કરોનો બોલો ત્રણ ચાર ગણો વધ્યો છે. નાણાંના કામગીઆની ભારે છત થઈ પડી છે. સૈનિક અર્થ પણ કરોડથી વધીને ૩ અગળના મથાળે પહોંચ્યું છે. સરકારી બજેટમાં પચાસ ટકા ઉપર ખાદ લાગે છે. આથી દર વરસે અબજ ઉપર રૂપિયા સરકાર ઉધાર લે છે. હિંદી સરકારનો યુદ્ધનો ખર્ચો દરરોજનો ૩. ૧૧૧ કરોડનો છે. આથી ૧૯૪૪ ના વર્ષમાં ૮૨૧ કરોડ રૂપિયાનો વધારે ખર્ચો યુદ્ધ ઉપર થયો છે. વેપાર વાણિજ્ય બંધ જ્વેલો છે. આથી પ્રગતને વધારાનાં નાણાં સરકારી લોનો સિવાય બીજે શેકવાનું સ્થાન નથી. પ્રગતના થોડા ધનવાનો એટલે આશરે વીશક લાખ માણસો વધારે ધનવાન બન્યાં છે. જ્યારે બાકીનાં ૩૬૦ કરોડ પ્રગતજનો મોંધારતના વમજમાં ગોથાં ખાય છે.

યુદ્ધકાળનો વેપાર

યુદ્ધ સમયનો વેપાર સ્ટીમરો, રેલ્વે તથા વાહનોની તંગીને લીધે બંધ જ્વેલો છે. હિંદનો આંતર-પ્રાંતિય વેપાર પણ ભાવબંધી, માપબંધી, અને અંકુશથી સુકાઈ જવા આવનાર તળાવના જળ જ્વેલો બન્યો છે. પરદેશથી આવતી પાકી વસ્તુઓ લોદા, પોદા, ચામડાં, કાચની બેતેલી ચીજો, દવા, દારૂ, કાગળો, સ્ટેશનરી, યુસ્તકો, મુદ્રણકાળની વસ્તુઓ વગેરે ચીજો આવતી બંધ થઈ ગઈ છે. એ સર્વે વસ્તુઓનાં ધણુંખરું કારખાનાંઓ હવે યુદ્ધનાં માટેની ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવે છે. ઉપરાંત વસ્તુઓ મળે તો પણ તે લાવવા માટે સ્ટીમરોની

તંગી છે. જર્મન સમ્પત્તિનો, વિમાનો અને યુદ્ધની જરૂરિયાતોએ સમુદ્રનો વેપાર એકદમ ધટાડી દીધો છે. હિંદમાં બનતી વસ્તુઓ પણ મરકાર સૈનિક કામ માટે લઇ લે છે. આ સિવાય રેલ્વે પણ યુદ્ધના કામમાં ધરો ભાગે રોકાયેલી છે, આથી આપણો આંતરપ્રાંતિય વેપાર પણ પુખ્ત નદીના ઉનાળાના પ્રવાહ જેવો બની રહ્યો છે. વેપારના નિયમન માટે સરકારી અંકુશો અને આજ્ઞાપત્રો એટલા મોટા પ્રમાણમાં નીકળ્યાં છે કે વેપાર શુંગળાઇ ગયો છે. કાળા બજારોની વિપ્લવતાએ વેપારને ગળે ટૂંપે દીધો છે.

કંદ્રોલ રેશનિંગ

હિંદમાં ૧૭૫ કરોડ રૂપિયાની નોટો આશુ યુદ્ધ પહેલાં ચલણમાં હતી. હમણાં ૧,૦૦૦ કરોડની નોટો ફેલાવામાં છે. આથી રૂપિયાની ખૂબ જ ઘટ્ટ પડી છે. ધનવાન માણસો પાસે નાણાંની છૂટ વધારે થવાથી તે વધારે મોજશોખની વસ્તુઓ પાછળ વાપરે છે. ચલણમાં અસાધારણ ડુગાવો થવાથી વસ્તુઓની કિંમત વધી છે. રૂપિયાની કિંમત ઘટી છે અને ખોરાક-પોશાકની વસ્તુઓની કૃત્રિમ અછત ઉભી થઇને એની કિંમત વધી છે. ખોરાક-પોશાકની કાળાં બજારો અસ્તિત્વમાં આવવાથી બજારમાં માલનો પ્રવાહ આવતો કૃત્રિમ રીતે અટકી ગયો. પરિણામે ખોરી અછત ઉભી થઇ, ભાવોમાં અસાધારણ ઉછાળો આવ્યો. આથી સરકારને વચ્ચે પડ્યું પડ્યું. એમણે પ્રાંતબધી, લાયગબધી લખાવ કર્યાં; પરંતુ પ્રાંતિક સરકારોના લોભને લીધે અને હિંદી સરકારના ખાતાઓની અનાવડતને લીધે વસ્તુનું કોઈકે ઉત્કૃષ્ટ વધારે સુવ્યાયું, ખોરાકની વસ્તુઓની સગવડ ભરેલી વહેંચણી થઇ નહિ. ક્યાંક વસ્તુઓની મોટા પ્રમાણમાં અછત થઈ પડી. ક્યાંક અનાજ સડીને મોટા પ્રમાણમાં નાશ પામ્યું હતું.

ભાંડવારી-ડુગાવાનું પરિણામ

હિંદમાં બ્રિટિશ સરકારના હિસાબે સૈન્યો માટે જે માલ ખરીદ થાય છે, તેનાં નાણાં બ્રિટિશ સરકાર હિંદી સરકારને પોન્ડનાં કાગળીઆમાં લંડનમાં આપે છે. આ નાણાં હિંદમાં લાવવા માટે સગવડ ન હોવાથી લંડનમાં જ જંગે પડ્યાં રહે છે. આથી દેશમાં નાણાંનો ડુગાવો વધી મોંઘારત

લગભગ સાડા ત્રણ ગણી થઇ છે. જેનાં ત્રણ અઠવાડિયાં થયા (ડિસેમ્બર ૧૯૪૪ થી) ડુગાવો વધતો જ જાય છે. આવતા ૧૯૪૫માં પણ આ જ સ્થિતિ ચાલુ છે. હિંદની પ્રમુખ આર્થિક વહેંચણી હિંદો અને પ્રમુખી જિંદગીની જરૂરિયાતો ઉપર આ ડુગાવાની નીતિ ખરાબ અસર કરે છે. ૧૯૪૪ માં હિંદી સરકારે કુલ ૧૭૪ કરોડ નોટનું ચલણ વધાર્યું છે. બ્રિટિશ સરકાર પર હિંદનું એટલું દરજ વધ્યું છે. બ્રિટિશ સરકાર આર્થિક મંકકામણ અને તકલીફમાં છે. અમેરિકા મોટી લોન બ્રિટિશ સરકારને આપવાની ફરજ પાડશે. આથી હિંદનું વધનું જનું દરજ બ્રિટિશ સરકાર હમણાં કે નજીકના ભવિષ્યમાં આપી શકે તેમ નથી. તેમ ક્યારે અને કેવી રીતે આપશે તે માટે પણ ચૂપકોઈ સેવચામાં આવે છે.

પરદેશોના ડુગાવા સાથે સરખામણી

હિંદમાં નોટોના ચલણનો ડુગાવો ૧૧૧ અબજ માંથી વધી ૧૦ અબજ ઉપર પહોંચ્યો છે. જ ગણો વધારે ડુગાવો થયો છે. જ્યારે સિટનમાં સરકારની જાગૃતિથી માત્ર અડી ગણો કાગળીઆના ચલણનો ડુગાવો વધ્યો છે. સાધારણ રીતે ઇંગ્લેન્ડમાં ૫,૨૬૫ લાખ પોન્ડની નોટો ચલણમાં ફરતી હતી. ૧૯૪૪ ના ડિસેમ્બરની આખરમાં ૧૨,૨૫૭ પોન્ડની ચલણની નોટો એટલે અડી ગણો ડુગાવો થયો છે. અમેરિકાના યુ. સ્ટેટ્સમાં પણ સરકારી જાગૃતિને લીધે માત્ર બેથી અડી ગણો ડુગાવો થયો છે. આ બંને દેશો તો યુદ્ધના મુખ્ય કેન્દ્ર રૂપે છે. બંને દેશોમાં સરકારે કંઈક અંકુશો, લાવચાંધી અને માપ-બંધી લાગીને પચીસથી ચાલીસ ટકા જ વસ્તુઓના ભાવમાં વધારો કરવા આપ્યો છે. હિંદમાં તો ડુગાવાના ૬૦૦ ટકાના વધારાથી, વસ્તુઓના ભાવોમાં ત્રણથી સાડાત્રણ ગણો વધારો થયો છે. ઑસ્ટ્રેલીઆ પણ જાપાન સાથેના યુદ્ધમાં મુખ્ય મથક છે. છતાં ઑસ્ટ્રેલીઆના ચલણમાં માત્ર ૨૮૫ ટકાનો ડુગાવો અને માલના ભાવોમાં ૨૨ થી ૪૦ ટકા જ વધારો થયો છે.

હિંદી સરકારની લાચારી

હિંદી સરકારનું આર્થિક તંત્ર બ્રિટનની પૃષ્ઠીએ ખોંધ્યું છે. હિંદી રૂપિયો હિંદી ઓની પેટે બ્રિટનને

પરણી પરાધિન દશામાં છે. બ્રિટનના હાથમાં હિંદના અર્થશાસ્ત્રની લગભગ છે. બ્રિટન જેટલી દોરી ખેંચે છે, તેટલાં પગલાં હિંદનું અર્થશાસ્ત્ર ભરે છે. હિંદનું અર્થશાસ્ત્ર કેટલું પરાધિન થયું છે, તે હિંદના હમણાં જ નિશ્ચય થયેલા નાણા સચિવ સર જેરામી રેઇસમેને હિંદી મધ્યમ ધારાસભામાં આવકનવકતું છેલ્લું અંદાજપત્ર રજૂ કરતાં ભાષણ આપી જણાવ્યું હતું. આ રજા એના શબ્દો:—

“હિંદના અર્થતંત્ર ઉપર જરાયે વધુ બોલે નાખવામાં આપું” અર્થતંત્ર તૂટી પડવામાં નોખમ છે. માટે વહેલામાં વહેલી તકે હિંદી પ્રજા ઉપર આર્થિક કષ્ટોને ઘટાડવામાં આવશે.”

સર જેરામી રેઇસમેનના આ આશીર્વાદ ખોટા અને નિષ્ફળ જણાયા છે. કારણ કે ૧૯૪૪ ના ફિસ્ટમસને ટાંકણે યુરોપિયન એસોસિયેટેડ એન્ગ્રસ એન્ડ કોમર્સની બેંકમાં ભાષણ કરતાં હિંદના હાલના વાઇસરોય લોર્ડ વેવેને જણાવ્યું હતું કે:—

“હિંદને હજી વધુ આર્થિક બોજે ઉપાડવો પડશે. ૧૯૪૫ નું વર્ષ હિંદ માટે અતિશય આર્થિક બોજવાળું દશે.”

યુધ્ધ ૧૯૪૫ માં અતિશય ભેસ પકડશે. જાપાન સામેનું યુધ્ધ અમેરિકાના મહાન અનુભવીઓની ગણતરી પ્રમાણે જર્મની સાથે મહાયુધ્ધ પૂરું થયા પછી પણ અઢાર માસ ચાલવા વધી છે. જર્મની સાથેનું યુધ્ધ પણ ૧૯૪૫ ની આખરમાં પૂરું થવાનો સંભવ દેખાય છે એટલે યુદ્ધ ૧૯૪૭ માં ખેંચાય એવી આગાહીઓ અનુભવીઓ કરે છે. આથી હિંદના આર્થિક તંત્રને ભારેમાં ભારે નુકશાન ભોગવવું પડશે, કારણ કે હિંદ બ્રિટનને પરાધીન દેશ છે. ભવિષ્ય કાળું દેખાય છે.

હિંદના આર્થિક તંત્ર ઉપર અસર

હિંદી સરકારનો વહિવટી ખર્ચ આખા જગતમાં સૌથી વધારે અને મોટો છે, તેમ “મક્ટ અને વળા મદિરા પીએ” એ પ્રમાણે યુદ્ધનું વધનું જહું ખર્ચ આવ્યું છે. હિંદી સરકારે હિંદી પ્રજાની કાંધ ઉપર એ બેઠી વળા જાય, તેટલા કરવેરા નાંખ્યા છે. લોર્ડ વેવે, હિંદનો વાઇસરોય આ કરવેરાના

પોલાદી બોજમાં હજી પણ વધારો કરીને એને ભયંકર પ્રમાણમાં ગનાવવાનો ઈશારો કરે છે. હિંદી સરકારે મોટા કરવેરાથી ૧૯૪૪ માં મોટી રકમનાં નાણાં ભેગાં કર્યાં હતાં. તે સિવાય આ વર્ષમાં લોનો મારફત અને અગાઉથી આવકવેરાને પેટે લેવાતા નાણાંથી કુલ ૨૨૪ કરોડ રૂપિયા મેળવ્યા છે. ૧૯૪૫નો લશ્કરી ખર્ચ ૧૯૪૪ કરતાં ધણો વધારે પ્રમાણમાં હિંદને ભોગવવો પડશે. હિંદી વેપારીઓનો ૧૯૪૫ માં નફો અને ભાવખંધી અને વેપાર સરકારના હાથમાં જવાથી ધારો એટલે આવકવેરાની આમદાની ઓછી થવા વધી છે કષ્ટોને જે અત્યંત વધારે પ્રમાણમાં નાખવામાં આવે તો તેની પેદાશ પણ ઓછી થતી જાય છે. હિંદી સરકારને અને પ્રજા માટે ૧૯૪૫ નું આર્થિકતંત્ર વધારે મુશ્કેલી અને કષ્ટકાંડ રૂપ બનશે.

બ્રિટન અને અમેરિકાની બાજુ

ડગ્લસન જોક અને બીજી પરિષદોમાં બ્રિટન અને અમેરિકા વચ્ચે ભવિષ્યના જગતના વેપાર અને ઉલોગો ઉપર કાળું મેળવવાની નીતિ સંબંધી મતભેદ છે. બંને પોતાનાં ધ્યેયો બિન્ન બિન્ન આદર્શથી રજૂ કરે છે. જર્મની અને જાપાનના પરાજય માટેનો પ્રથમ નિશ્ચય હોવાથી યુદ્ધની સમાપ્તિ સુધી બંને મહારાજ્યોને એક બીજાની હુકમમાં ખભેખભો મેળવીને ઉભવાનું છે, પણ યુધ્ધ પછી જગતમાંના દેશોનો આર્થિક વિજય અને બળશો મેળવવા બંને મહારાજ્યોના આદર્શો વચ્ચે સમાનતા નહિ સચવાય. જર્મનીના ડીસેબર ૧૯૪૪ ની આખરે આક્રમણ શરૂ થતાં પહેલાં અમેરિકા અને ઈંગ્લેન્ડમાં સૈનિક જરૂરિયાતો ઘટાડીને વેપાર માટે વધારે માલ તૈયાર કરવાની પ્રવૃત્તિ હતી, પણ જર્મનીના મહા-આક્રમણના કારણે એ પ્રવૃત્તિ મંદ કરીને સૈનિક ઉત્પાદનને વધારવામાં આવ્યું છે, પણ યુધ્ધ પૂરું થતાં જ, અમેરિકા વેપારી ઉત્પાદનમાં ચાલીશ ટકા વધારો કરવા ધારે છે. બ્રિટન પણ પોતાના આર્થિક હિત માટે ક્રાંતિ રીતે એટલું જ વેપારી ઉત્પાદન વધારીને પેદાશ વધારવા પ્રયત્નો કરશે. હિંદના નણીતમાં એશિયાના યુધ્ધના ખર્ચનો ભોજો લાદશે. ૧૯૪૫નું હિંદનું આર્થિકતંત્ર વધારે પ્રમાણમાં

અસહ અને એવા મંગેગો દેખાય છે. પરમાત્મા આ મરીય દેશને મદદ કરે એવી પ્રાર્થના એ દયાળુના ચરણે છે.

દિંદની હમણાંની મુરકેલીઓ

દિંદી પ્રમ ખૂબ મુરકેલીઓનો સામનો કરી રહી છે. થોડા લાખ વેપારી અને ઉવોગપતિઓને દહાય થી કેળાં દશે; પરંતુ કરોડોની વસતિ અત્યંત દુઃખી છે. એમની ઓરાકા માટેની વસ્તુઓ ભારે મોંઘી બની છે. એમને પોશાકોની વસ્તુઓ, ગ્યાર્લેટ, કાયસા, બળતણ, ખાંડ, ગોળ અને ઘી, તેલ અત્યંત મોંઘાં બન્યાં છે. છતાં પૂરતા પ્રમાણમાં મળતાં નથી. કાળાં બળરોએ તો હિંદમાં ભારે તકલીફ અને દુઃખદ સ્થિતિ ઉભી કરી છે. પ્રાંતિય સરકારોએ લોકથી ભારે નફાખોરી કરી પ્રળને મોટો અન્યાય કર્યો છે. હિંદી સરકારની કુશાચની નીતિથી મોંધારત કપી રાદુએ હિંદી પ્રળને મદદ લગાડ્યું છે. કરવેરાની હદ નથી. દુકાન અને રોગચાળો આ સર્વેના પરિણામ રૂપે હિંદની ૩૯ કરોડની પ્રળને સતાવી રહ્યો છે. યુરોપના કેટલાક રાજ્યોની પ્રળઓ એમના દેશોના આક્રમણથી ભારે તકલીફ ભોગવી રહી છે. તેના પ્રમાણમાં દિંદી પ્રમ વધારે પ્રમાણમાં દુઃખો સહન કરે છે. લવિબ્યના વાતાવરણમાં આશાનાં સોનેરી

કિરણો ક્યાં પણ દેખાતાં નથી. " પરાધીન સ્વપ્ને મુખ નાંદિ " એ તુલસીદાસજીનું કવન યોગ્ય જ છે.

હિંદના પરદેશી વેપાર

હિંદના પરદેશના વેપાર સંબંધી સંપૂર્ણ ચિત્ર ગૂંચુ કરવામાં એક મોટી તકલીફ ઉભી થઈ છે. હિંદના અર્થશાસ્ત્ર સાથે હિંદી વેપાર અતલગનો મેંબંધ ધરાવે છે, પણ વેપારના આંકડાઓ અધુરા ચિત્રને રંગુ કરે છે. હિંદી સરકારના સોદાઓના આંકડા ખાનગી રાખવામાં આવ્યા છે. એમનો સમાવેશ આવક નિકાસના આંકડાઓમાં કરવામાં આવ્યો નથી. હિંદી સરકાર હમણાં મોટામાં મોટો વેપારી છે. માવની આવક અને નિકાસ બંને મોટે પાયે હિંદી સરકાર પોતાનાં સૈન્યો અને બ્રિટિશ સરકારના હિસાબે કરે છે. આથી હિંદી વેપારને મોઢાની બાબત તદ્દન અદૃશ્ય થઈ માત્ર પીક જ દેખાડાય છે. યુદ્ધને પાંચ વરસો થયાં. યુદ્ધ કપારે પૂરુ થશે તે તો શ્રી પરમાત્મા જાણે, પણ હિંદના પરદેશના વેપારને તો આ યુદ્ધ પોતાની કાસી બનાવી રહ્યું છે. હિંદમાં પવન કઈ દિશામાં વાય છે, તે હવે જાણાઈ ગયું છે. હિંદનું આર્થિક ઠોકડું ગૂંચવણું છે. ૧૯૪૭માં યુદ્ધ કદાચ પૂરું થાય, તો પણ આ આર્થિક મુશ્કેલ ઘટશે નહિ. યુદ્ધ પડી પણ ચાલુ રહેશે. કદાચ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી પણ વેપાર અને આર્થિક અંકુરો ઘોડાં વર્ષો સુધી ચાલુ રહેવાની દરેક વશી છે.

કેટલાક આંકડા

ખાનગી વેપારના આંકડાઓ નીચે મુજબ છે. કરોડ રૂપિયામાં આ રકમો અપાયેલી છે.

	૧૯૩૯-૪૦	૧૯૪૦-૪૧	૧૯૪૧-૪૨	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪
કરોડ રૂ.	કરોડ રૂ.	કરોડ રૂ.	કરોડ રૂ.	કરોડ રૂ.	કરોડ રૂ.
નિકાસ વેપાર	૨૦૩.૯	૧૮૬.૯	૨૩૭.૨	૧૮૭.૬	૧૯૦.૨
આમદાની વેપાર	૧૬૫.૩	૧૫૭.૮	૧૭૩.૩	૧૨૦.૫	૧૧૮.૮

પાંચ માસના આંકડાઓની સરખામણી

પાંચ માસ તા. ૧ એપ્રિલથી તા. ૩૧ ઓગસ્ટ સુધીના પાંચ માસના આંકડાઓ નીચે મુજબ હતા. ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ ના આંકડા પણ આપ્યા છે.

	આમદાની રૂ.	નિકાસ પરદેશી વસ્તુઓ	નિકાસ હિંદી વસ્તુઓ	કુલ નિકાસ
ઓગસ્ટ ૧૯૪૪	૧૭,૧૮,૪૩,૯૫૦	૪૬,૫૯,૦૭૨	૧૮,૨૧,૪૭,૦૦૩	૧૮,૬૮,૦૬,૦૭૫
પાંચ માસ ૧૯૪૪ ના એપ્રિલથી ઓગસ્ટ	૮૦,૫૩,૬૭,૮૬૭	૨,૩૪,૬૭,૯૮૬	૯૦,૬૯,૨૧,૮૪૬	૯૩,૦૩,૮૯,૮૪૨
પાંચ માસ ૧૯૪૩ ના એ જ મુદતના આંકડા	૪૩,૨૯,૪૪,૯૧૮	૨,૮૧,૯૯,૧૨૦	૭૯,૪૫,૨૮,૩૧૦	૮૨,૨૭,૨૭,૪૩૦
પાંચ માસ ૧૯૪૨ ના એ જ મુદતના આંકડા	૪૬,૩૦,૧૬,૬૮૫	૪,૪૮,૫૧,૯૯૬	૭૬,૯૬,૧૪,૨૪૫	૭૮,૪૪,૬૬,૨૪૧

પરદેશમાંથી આવેલ પરંતુ હિંદમાંથી નિકાસ થએલા માલની નિકાસના આંકડા નીચે મુજબ છે.

	૧૯૪૧—૪૨	૧૯૪૨—૪૩	૧૯૪૩—૪૪
ખાંડ	૭૦,૬૭,૮૦૯	૧,૦૬,૩૦,૩૬૩	૧,૨૯,૧૦૮
ચામડાં	૬,૧૮,૮૫,૩૩૨	૧,૧૦,૭૩,૨૮૮	૫,૫૭,૭૪,૮૪૯
મુતરાણી કાપડ	૧,૮૧,૦૩,૩૭૩	૭૦,૬૬,૩૬૧	૮,૬૧,૪૩૫
કાગી-શાકી	૨,૦૯,૩૨,૦૮૯	૯૮,૩૯,૫૫૯	૧,૩૫,૧૦,૪૯૩
ચા	૩૯,૫૭,૦૧,૩૪૦	૩૧,૬૩,૯૬,૮૪૪	૩૭,૩૫,૭૬,૪૨૧
કાશી અને બીજા પેટા			
વસ્ત્રો	૪૦,૪૧,૦૧૫	૫૨,૩૮,૦૪૩	૬૯,૯૪,૯૮૫
તમાકુ	૧,૮૫,૦૩,૧૧૭	૧,૩૭,૮૫,૪૬૪	૫૮,૩૩,૬૪૫
કાલસા	૧,૪૬,૧૦,૯૮૮	૩૫,૫૩,૭૯૪	૨૧,૦૮,૦૨૫
અખરખ	૩,૦૫,૪૦,૯૭૮	૨,૭૧,૧૬,૨૭૦	૨,૮૦,૪૦,૩૨૩
લાખ અને ગુદર	૪,૯૧,૭૩,૬૩૬	૨,૮૯,૫૩,૬૩૬	૨,૨૯,૫૪,૬૮૮
ચામડાં કાચાં	૮૪,૩૩,૬૭૪	૪૫,૪૩,૬૪૫	૪૨,૨૨,૪૨૫
કાચાં ચામડાં પેટાં બકરાનાં	૩,૮૮,૭૭,૬૭૩	૨,૮૭,૭૧,૩૯૨	૩,૬૬,૨૪,૯૨૩
સૈનિક ધાતુ	૨,૪૬,૩૧,૬૮૩	૧,૯૦,૬૨,૨૧૪	૧,૮૪,૭૭,૯૫૮
શીંગાનું તેલ	૯૩,૩૪,૬૮૦	૪૧,૭૯,૩૯૭	૩,૬૨,૧૪૩
ખાજ	૩૭,૪૪,૩૯૮	૬૧,૪૯,૦૪૨	૧૪,૬૨,૩૭૯
રખર	૭૨,૭૭,૩૮૨	૬,૨૫,૭૫૪	૧૯,૭૨,૨૦૬
કોરંડીઆ	૨૭,૦૮,૭૨૪	૫૯,૬૨,૬૬૮	૫૩,૧૨,૫૯૭
શીંગા	૪,૮૮,૪૩,૩૬૩	૫,૧૨,૫૩,૨૯૯	૮,૨૧,૮૦,૬૫૬
અળસી	૩,૯૯,૯૮,૪૮૫	૩,૧૦,૦૮,૨૯૨	૧,૧૦,૯૮,૩૬૦
સરખી	૪૫,૬૧,૭૮૧	૬૬,૨૩,૫૯૧	૫૭,૧૪,૧૦૮
તલ	૧૪,૨૫,૭૬૯	૨૪,૬૭,૭૨૭	૨૧,૨૫,૦૮૪

હિંદના માલની નીચે મુજબ નિકાસ થઇ હતી:—

	૧૯૪૧—૪૨	૧૯૪૨—૪૩	૧૯૪૩—૪૪
કપાસ	૧૫,૯૪,૦૨,૦૪૪	૩,૬૪,૧૯,૮૨૯	૬,૩૬,૩૫,૦૮૩
શણ	૯૧,૫૨,૫૩૨	૫૨,૩૬,૫૪૬	૬૭,૨૪,૯૮૨
નપુટ	૧૦,૪૧,૭૨,૮૮૯	૯,૦૧,૫૬,૯૮૮	૮,૩૦,૧૨,૩૫૫
જીન	૨,૬૦,૩૩,૫૫૪	૧,૨૦,૬૨,૯૪૩	૧,૭૧,૮૧,૬૫૩
લરડે	૨૩,૩૦,૦૨૫	૨૧,૫૦,૩૬૩	૧૦,૬૬,૮૪૮
રેશમ	૯,૪૪,૭૩૫	૧૪,૧૦,૮૨૪	૬,૭૨,૩૧૬
મુરોનાર	૨૩,૧૦,૯૫૧	૧૪,૦૫,૬૯૮	૧૨,૧૯,૨૫૩
હાડકાં	૧૮,૧૮,૩૬૬	૨૦,૬૭,૭૮૮	૮,૮૪,૭૬૧
ચામડાં કમાવેલાં	૩,૮૮,૮૨,૨૭૫	૨,૬૩,૮૪,૩૪૮	૨,૦૨,૨૮,૮૧૯
પેટાં બકરાનાં કમાવેલાં	૧,૭૩,૭૨,૬૪૦	૧,૮૨,૭૨,૬૨૩	૨,૦૪,૪૭,૦૦૩
ધાતુઓ	૨,૬૯,૧૯,૧૭૩	૧,૨૪,૬૦,૦૯૩	૯૭,૮૩,૩૦૫

	૧૯૪૧-૪૨	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪
સુતર	૭,૩૦,૩૬,૮૯૭	૩,૮૨,૧૫,૬૧૨	૩,૧૪,૮૭,૩૭૦
કાપડ	૨૬,૪૭,૫૫,૦૦૬	૩૮,૮૩,૮૩,૩૯૬	૩૬,૪૬,૨૦,૧૭૮
નખૂતના કાથળા	૧૮,૧૨,૧૮,૫૬૩	૧૭,૧૫,૧૫,૨૯૮	૧૬,૭૮,૩૬,૭૨૫
નખૂતું કાપડ	૩૪,૧૧,૦૦,૮૪૩	૧૮,૪૫,૧૫,૬૪૬	૨૮,૯૫,૮૨,૪૩૫
બિનના ધાખળા	૭૦,૬૧,૩૧૯	૩૦,૩૫,૨૧૨	૫૪,૪૬,૧૮૧
કાથો નારીઓને	૭૫,૦૭,૮૬૦	૮૬,૨૮,૩૯૦	૯૭,૦૯,૩૬૧
મીઠુ	૧૪,૦૩,૭૯૯	૨૧,૩૧,૦૭૫	૧,૨૨,૪૬,૬૬૨
સાથુન	૩૫,૪૧,૪૬૩	૨૫,૬૫,૧૭૫	૧૬,૭૬,૦૪૫
બાનભરે	૮,૧૮,૧૦૭	૧૫,૪૮,૯૪૭	૨૩,૯૧,૪૮૬
પોસ્ટ મારફતે	૪,૨૫,૧૩,૦૨૭	૨,૩૮,૫૮,૮૭૬	૨,૧૨,૫૦,૭૩૪

હમણાં જ આંકડાઓ પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે મુજબ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૪ સુધીની છ માસની સરખામણીમાં દિલ્હી પરદેશોથી કુલ ૯૪ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનો માલ મંગાવ્યો. ૧૯૪૩ માં માત્ર ૫૨ કરોડનો મંગાવ્યો હતો. નિકાસ ૧૯૪૩ માં ૯૩ કરોડ અને ૧૯૪૪ માં ૧૦૯ કરોડ રૂપિયાની થઈ હતી. સામાન્યતા દેશોમાંથી ૧૯૪૩ કરતાં વધુ વરસમાં ૧૨ કરોડ રૂપિયાનો વધારો માલ આવ્યો હતો. નિકારા વેપારમાં પણ ૧૨ કરોડ રૂપિયાનો વધારો દેખાયો છે.

આયાતના આંકડા

ત્રણ વરસોમાં નીચેની મુખ્ય વસ્તુઓની આયાત સાગરમાર્જે થઈ હતી.

વસ્તુ	૧૯૪૧-૪૨	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪
આરેક ખજૂર	૫૮,૭૬,૧૩૨	૩૬,૮૪,૭૫૬	૫૯,૯૭,૯૪૨
દાડ એક બીઅર	૮૮,૬૦,૧૧૭	૨૬,૦૧,૧૦૮	૧૧,૯૬,૯૧૧
દાડ સ્પિરિટ	૧,૧૧,૯૬,૬૧૬	૮૪,૦૪,૮૭૭	૬૯,૭૧,૬૫૩
દાડ વાઇન	૧૭,૬૭,૧૮૩	૮,૭૨,૪૦૪	૧૩,૨૬,૩૫૮
ગિરિકટ	૯,૦૩,૮૧૬	૮૬,૭૩૮	૨,૧૪૧
ડબ્બામાં સાચવેલા ખોરાકો	૫૦,૮૩,૮૮૩	૧૫,૬૨,૨૯૪	૮,૪૫,૪૯૧
પેટ-પેટ ખોરાકો	૯૪,૬૧,૪૩૯	૧૭,૦૨,૦૩૯	૧૧,૫૮,૦૫૬
ફૂધના ડબ્બા	૩૧,૧૨,૫૦૯	૧૬,૦૩,૭૭૧	૬૩,૫૨,૦૯૯
સોપારી	૧,૩૯,૭૮,૫૧૦	૫૩,૬૮,૭૧૯	૨૧,૨૧,૨૩૫
ધર્મીય	૪૯,૧૩,૩૭૬	૮૪,૦૭,૨૪૨	૧૨,૬૨૩
ખાંડ	૧,૦૬,૬૯,૨૩૪	૧,૮૬,૭૫૯	૨,૧૭,૨૩૬
ચા	૧૧,૯૮,૪૩૪	૫૧,૭૪,૩૫૪	૧,૪૦,૨૨,૧૪૨
બીજા ખોરાકોની વસ્તુઓ	૯૮,૦૨,૨૦૯	૮૮,૭૨,૨૧૫	૧,૧૭,૫૮,૯૮૬
તમાકુ કાચી	૧,૯૨,૭૦,૨૦૮	૯૭,૬૬,૨૯૯	૧,૬૯,૦૩૩
સીગારેટો	૪૭,૫૪,૦૯૯	૩૦,૨૫,૧૦૮	૭૮,૮૦૦
કાલમો	૨,૬૬,૦૫૪	૧,૦૭,૫૮૯	૧,૪૩,૮૨,૧૮૫
અવાહિરો	૨૧,૬૬,૫૭૪	૫૫,૭૨,૭૦૧	૧૭,૫૨,૭૬,૩૪૮
કપાસ	૧૫,૩૪,૩૫,૨૯૯	૧૫,૪૨,૪૭,૭૦૨	

વસ્તુ	૧૯૪૧-૪૨	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪
રેશમ	૮૦,૮૭,૪૮૫	૧,૭૩,૫૯૯	૨૫,૪૨૭
જીન	૨,૭૭,૧૮,૧૯૪	૨,૯૫,૫૦,૧૬૧	૪,૦૨,૨૪,૮૫૪
લાકડું	૨,૩૩,૯૬,૬૧૫	૯,૩૧,૭૧૬	૧,૨૬,૨૨૧
રસાયનો	૫,૫૩,૪૧,૨૮૦	૪,૬૭,૨૮,૭૦૫	૪,૯૫,૭૭,૬૭૬
દવાઓ	૨,૭૮,૬૪,૩૭૦	૧,૪૬,૯૫,૦૪૭	૨,૦૯,૮૦,૧૭૧
લોહું પોલાદ વસ્તુઓ	૨,૧૮,૨૩,૮૬૭	૧,૦૦,૫૭,૯૯૮	૯૩,૬૬,૬૦૬
યંત્રો (વિજ્ઞાનીનાં)	૨,૪૦,૦૮,૮૦૨	૧,૬૧,૦૨,૭૪૬	૧,૫૪,૨૧,૮૧૦
એલેક્ટ્રીક રંગો	૨૬,૯૫,૯૪૯	૧૪,૨૨,૫૨૧	૨૬,૧૫,૩૮૮
કાલસાના રંગો	૪,૭૭,૧૨,૭૨૪	૩,૮૩,૫૮,૩૭૬	૬,૮૮,૫૯,૬૫૫
સફેદ સાથેના રંગો	૯૧,૫૧,૪૧૩	૬૪,૨૩,૭૭૬	૪૬,૦૧,૦૯૯
કાચ અને વસ્તુઓ	૬૫,૫૦,૦૧૮	૨૫,૬૩,૭૦૦	૧૫,૪૪,૮૦૬
ચીની વસ્તુઓ	૩૫,૧૨,૧૯૦	૧૦,૭૩,૪૬૧	૬,૩૮,૬૦૦
યંત્રો (વિજ્ઞાની સિવાયના)	૧,૦૧,૪૮,૧૮૫	૫૯,૮૭,૭૩૦	૬૪,૭૦,૫૯૮
યંત્રો વિજ્ઞાનીનાં	૨,૩૬,૨૩,૬૪૪	૨,૦૩,૬૩,૨૯૧	૨,૧૭,૭૫,૬૨૦
યંત્રોનાં હથિયારો	૬૦,૩૦,૦૦૭	૪૭,૪૬,૭૦૮	૨૮,૪૮,૫૪૯
યંત્રો કાપડ મીથેના	૧,૮૦,૮૩,૫૧૮	૧,૮૩,૦૦,૨૪૭	૨,૪૦,૪૭,૫૯૮
યંત્રો જૂદા મીથેના	૫૬,૯૧,૦૭૬	૩૪,૩૬,૪૯૨	૨૪,૬૭,૩૧૯
યંત્રો બીજાં	૪૬,૪૭,૭૧૧	૫૯,૫૭,૦૧૮	૫૪,૫૦,૫૭૧
પોલાદના ગાંઠો	૨૨,૮૮,૫૯૪	૭,૮૫,૫૫૫	૩,૧૩,૨૧૧
લોહાના બારવડીઆ	૨,૨૧,૫૨૬	૧,૩૩,૧૧૮	૩,૧૫૯
પાકપો (લોહાના)	૭,૩૧,૯૮૧	૫,૭૫,૫૧૬	૫,૭૫,૦૪૪
લોહાના પતરાં	૧,૦૩,૬૩,૯૬૯	૬૪,૦૧,૦૫૩	૩,૭૪,૦૩૯
તાંબુ	૧,૨૫,૧૭,૧૩૩	૧,૦૪,૪૧,૭૩૯	૧,૨૯,૨૬,૪૮૪
દીન	૧,૫૦,૩૦,૫૯૧	૭૬,૬૮૨	૪૩,૭૭૬
કાગળો	૩,૦૪,૩૭,૩૩૪	૧,૬૫,૦૮,૩૬૪	૧,૬૩,૦૭,૩૯૦
જિંક (જશત)	૯૧,૩૧,૨૩૨	૬૨,૦૦,૭૨૦	૭,૮૭,૩૦૬
રેશનરી	૫૧,૩૨,૮૩૭	૩૩,૪૦,૦૯૩	૧૭,૬૭,૩૨૦
મેટરો	૭૦,૫૪,૯૩૦	૧૧,૪૨,૬૭૮	૧,૦૪,૧૦૨
ગાડીઓ કુખ્યાઓ (રેલ્વેના)	૧૭,૯૫,૭૩૫	૧૧,૮૪,૨૬૮	૯,૪૧,૨૩૪
ગાડીઓના નીચેના ભાગો	૫,૩૩,૮૭,૭૬૫	૨,૦૪,૦૨,૪૧૭	૧,૨૫,૫૧૫
સુતર	૧,૨૪,૬૮,૪૭૭	૧૬,૩૧,૬૨૪	૧૧,૮૪,૩૬૨
કાપડ કોર્ડ	૧,૦૫,૦૯,૩૮૦	૧,૨૭,૦૪૪	૪,૬૭૪
કાપડ સફેદ	૧,૧૨,૩૫,૦૮૪	૩૧,૫૯,૭૦૫	૭,૨૯,૯૯૬
કાપડ રંગીન	૨,૨૭,૮૫,૦૯૮	૪૫,૬૩,૯૭૦	૧૬,૮૨,૯૬૧
હોઝીઅરી (મંજીકાક વગેરે)	૧૫,૮૭,૩૯૫	૮૪,૫૯૬	૧૯,૨૫૩
બરતકામ	૨૮,૭૨,૯૪૪	૫,૯૫,૯૨૪	૩,૧૧,૨૮૨
રેશમનું સુતર	૧૬,૬૪,૪૨૫	૫૬,૮૨૮	...

વસ્તુ	૧૯૪૨-૪૨	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪
રેશમનું કાપડ	૩૩,૩૪,૪૩૦	૧૩,૫૪૦	૨૬,૪૨૦
ગિન	૬૧,૬૭,૧૦૩	૨૮,૫૩,૪૮૮	૮,૧૬,૩૫૬
થાળો અને વોઇઓ	૫૬,૮૮૩	૧૭૬	...
બનાવટી રેશમનું સુતર	૧,૫૫,૨૧,૪૬૯	૩,૨૩,૧૮૬	૫,૧૭,૩૬૮
બનાવટી રેશમ કાપડ	૧,૬૮,૦૩,૬૦૮	૧૫,૩૫,૫૪૩	૧,૬૭,૪૮૮
લાડડાનાં બોખીનો	૬૪,૬૬,૬૫૨	૫૬,૫૩,૫૬૮	૬૬,૩૪,૬૪૦
સીમેન્ટ	૫,૬૦,૮૮૯	૪,૮૫,૬૬૭	૪૫,૮૬૦
સાશુન	૨૦,૮૭,૮૬૯	૫,૬૪,૫૧૯	૧,૭૨,૬૦૮
ચાની પેટીઓ	૧,૨૨,૨૪,૬૧૯	૭૯,૧૯,૦૬૩	૮૨,૫૮,૬૫૬
રમકડાં	૧૫,૨૨,૪૨૦	૪,૫૨,૮૬૫	૧,૬૬,૩૭૧
ભત્રીઓ	૭,૬૦,૧૮૦	૮૫,૩૮૫	૫,૪૪૯
ધોડાં	૨,૨૫,૪૨૬	૩,૬૪,૬૭૬	૩૮,૨૫૦
પોશ્તની વસ્તુઓ	૧,૬૦,૭૬,૧૦૬	૧,૨૭,૬૫,૧૫૭	૧,૬૩,૨૮,૪૬૨

જુદા જુદા દેશોમાંથી થયેલી આયાત

જુદા જુદા દેશોમાંથી દિંદામાં થયેલી આયાતની વસ્તુઓની કિંમત નીચે મુજબ હતી.

દેશો	૧૯૪૨-૪૩ રૂ.	૧૯૪૩-૪૪ રૂ.	૧૯૪૪ ના પાંચ માસ-એપ્રિલથી ઓગસ્ટ, રૂ.
યુનાઇટેડ કિંગડમ	૨૯,૫૫,૬૨,૭૭૦	૨૯,૮૦,૩૭,૪૮૨	૧૫,૨૯,૧૦,૨૪૦
એડન	૫૬,૧૦,૦૬૫	૬૭,૪૫,૬૧૫	૪૬,૪૦,૦૬૭
બેન્ગલોરનો બેટ	૪,૦૨,૨૨,૩૦૩	૩,૭૦,૧૯,૧૭૦	૧,૧૧,૬૮,૪૭૭
મીસોન	૪,૩૭,૧૪,૩૬૪	૩,૫૦,૬૮,૩૬૦	૧,૧૬,૫૩,૬૭૪
બરમા	૧,૪૪,૧૪,૭૩૪	૨,૫૨,૩૬૦	૧૦,૨૪,૩૩૬
સીંગાપુર સ્ટેટ સેટલમેન્ટ	૨૫,૪૨,૦૫૩	૨૦,૨૨૬	...
બોર્નિઓ	૪,૨૨,૫૦૬	૭૬૦	૪૦
હોંગકોંગ	૧૪,૨૦,૨૬૩	૧,૫૬,૬૫૭	...
દક્ષિણ આફ્રિકા	૨,૨૪,૪૬,૩૬૩	૨,૫૮,૫૪,૧૪૧	૧,૪૬,૬૪,૬૪૪
ટાંગાનિકા	૧,૪૨,૫૧,૦૬૩	૨,૦૦,૮૩,૮૭૫	૬૦,૧૭,૭૭૮
સુદાન	૩,૦૫,૧૩,૭૪૨	૨,૮૧,૮૭,૬૬૭	૬૭,૭૫,૬૮૫
મોરેશીયસ	૪૭,૪૮૦	૬૧,૦૮૧	૨૮,૧૪૨
નર્ગબાર	૬૨,૩૬,૮૮૧	૨૦,૬૫,૮૭૧	૩૦,૪૦,૦૭૨
કેનીયા મંરથાન	૩,૮૬,૬૬,૦૬૫	૩,૧૪,૩૪,૬૨૬	૪,૮૭,૨૫,૬૪૧
કેનેડા	૫,૫૨,૮૪,૩૩૭	૨,૫૧,૬૩,૩૩૧	૧,૧૩,૦૪,૬૭૩
ઓસ્ટ્રેલિયા	૩,૨૨,૧૯,૬૬૪	૪,૬૨,૧૬,૦૩૨	૩,૬૪,૬૪,૧૮૩
ન્યુઝીલેન્ડ	૩૮,૮૨,૫૩૩	૨૭,૫૨,૮૨૨	૫૪,૧૦૦
બ્રિટિશ સંસ્થાનો	૧૭,૨૯,૫૬૮	૭૬,૬૨,૩૬૪	૬૭,૨૬,૩૮૦

દેશો	૧૯૪૨-૪૩ રૂ.	૧૯૪૩-૪૪ રૂ.	૧૯૪૪ ના પાંચ માસ-એપ્રિલથી ઓગસ્ટ, રૂ.
સ્વીડન	૧૪,૭૮,૭૨૨	૧૮,૦૩૭	૩,૮૬૧
સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ	૧,૦૫,૨૧,૧૨૧	૧,૪૫,૬૬,૨૧૩	૬૧,૩૬,૦૧૯
અરમ્સ્ટાન	૩૨,૯૧,૮૫૩	૪૭,૧૫,૦૯૫	૬,૧૭,૬૩૦
ધર્મક	૨૨,૯૦,૭૩૫	૧,૫૬,૦૩,૨૧૨	૩૩,૫૦,૦૩૬
હર્મન	૧૭,૭૪,૮૩,૬૩૪	૨૭,૫૫,૭૦,૧૭૬	૨૩,૫૪,૭૧,૦૬૨
નવા	૧૨,૬૯,૪૧૯	૧૫,૦૩૭	...
બોર્નિઓ	૨૪,૧૯૯	...	...
થાઇલેન્ડ	૧૬,૮૩૯	...	...
ચીન	૧,૫૬,૬૬૯	૭,૩૩,૬૭૧	૧૮,૬૩૬
નપાન	૩,૫૩,૬૪૮	૨,૩૧૭	...
હાન્ગકોંગ	૮,૧૧,૭૯,૩૫૭	૧૧,૧૮,૬૬,૭૫૬	૯,૦૫,૨૮,૫૯૨
પોર્ટુગલ પ્રતિ આફ્રિકા	૧,૦૮,૩૦,૩૯૮	૪૫,૬૩,૬૬૭	૧૩,૬૫,૧૧૭
યુ. સ્ટેટ્સ અમેરિકા	૧૯,૧૧,૯૪,૦૬૭	૧,૩૬,૫૨,૧૮૩	૧૩,૮૭,૪૨,૧૮૨
પરદેશના બીજા દેશો	૧,૧૩,૧૬,૦૬૨	૬૭,૮૮,૩૫૦	૧,૦૬,૦૦,૬૫૩
ટોટલ	૪૯,૧૯,૦૭,૧૧૩	૬૧,૮૪,૨૨,૩૧૪	૪૮,૭૧,૩૪,૧૧૯

જુદા જુદા દેશો પ્રત્યે નિકાશ.

જુદા જુદા દેશો તરફ સાગરમાર્ગે દિલ્થી થયેલી નિકાશની કિંમત રૂપિયામાં.

દેશો	૧૯૪૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪	૧૯૪૪ ના પાંચ માસ એપ્રિલથી ઓગસ્ટ
યુ. કિંગડમ, ગ્રેટ-બ્રિટન	૫૭,૩૧,૭૭,૨૬૩	૬૦,૧૯,૧૧,૮૫૨	૨૪,૨૬,૪૬,૮૮૮
પેલેસ્ટાઈન	૧,૬૭,૨૬,૫૦૩	૧,૨૪,૫૦,૭૦૧	૬૪,૪૧,૬૬૨
એડન	૪,૧૩,૨૦,૫૭૭	૩,૪૬,૨૬,૫૪૫	૧,૬૬,૬૮,૦૬૯
બેલરીનનો દાવુ	૬૬,૦૩,૫૨૨	૬૪,૪૪,૩૫૮	૩૫,૫૬,૩૮૦
સીમેન	૧૪,૪૩,૨૦,૫૦૬	૧૪,૩૫,૭૬,૦૬૯	૮,૨૦,૪૩,૬૩૨
બ્રિટિશ	૩૩,૫૬૫	...	...
ગ્રેટ બ્રિટનનો સીમાપુર	...	...	...
ફોર્મોસા	૧૪૬	...	...
ગોલ્ડકોસ્ટ	૬૯,૩૬,૨૦૪	૭૭,૫૭,૦૬૯	૨૫,૨૮,૭૨૯
નાઇજેરીઆ	૦,૪૧,૩૧,૯૧૪	૨,૭૯,૮૦,૬૯૩	૧,૨૩,૫૬,૧૦૬
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૦,૫૧,૨૦,૫૩૫	૯,૯૦,૪૨,૩૪૫	૬,૦૪,૬૧,૩૩૫
સાઉદીઆ	૫૯,૨૫,૭૯૭	૭૨,૪૭,૬૯૯	૪૭,૦૦,૪૭૮
ટાંયાનિકા	૨,૧૧,૩૩,૬૯૦	૧,૯૬,૬૨,૧૧૭	૧,૩૧,૨૫,૧૬૩
સુદાન	૨,૦૦,૫૬,૨૫૪	૩,૩૭,૫૫,૦૬૪	૧,૮૧,૬૯,૭૫૦

દેશો	૧૯૧૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪	૧૯૪૪ ના પાંચ માસ એપ્રિલથી ઑગસ્ટ
મેક્સિકો	૧,૧૮,૩૬,૨૯૫	૮૮,૭૯,૧૭૩	૬૧,૪૮,૨૯૧
બંગ્લાદેશ અને પેગ્લા	૩૧,૬૧,૫૦૮	૨૨,૧૮,૯૨૨	૧૩,૭૭,૭૯૮
કેનીયા સંસ્થાન	૩,૫૧,૯૯,૦૫૮	૪,૬૩,૪૪,૦૩૫	૧,૮૪,૦૫,૫૧૨
કેનેડા	૩,૭૭,૯૩,૪૩૭	૪,૯૨,૬૯,૪૬૩	૨,૨૦,૮૮,૪૭૩
બ્રિટિશ વેસ્ટઇન્ડિઝ	૭૪,૮૦,૯૮૦	૩૫,૨૭,૬૦૫	૨૬,૬૦,૩૨૪
ઑસ્ટ્રેલિયા	૧૬,૦૭,૬૮,૭૦૫	૧૩,૩૧,૨૩,૭૧૧	૫,૪૯,૨૧,૬૦૫
ન્યૂઝીલેન્ડ	૧,૬૯,૭૭,૦૦૦	૧,૮૯,૪૯,૫૫૯	૧,૨૭,૨૧,૪૫૪
બીગ્ને બ્રિટિશ સંસ્થાનો	૧,૬૪,૨૦,૦૪૮	૨,૮૩,૦૨,૨૭૦	૧,૦૮,૫૩,૮૫૪
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ટોટલ	૧,૨૫,૮૧,૩૩,૫૭૭	૧,૨૮,૫૦,૭૨,૨૮૦	૫૯,૨૨,૦૫,૮૦૩

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સિવાયના દેશો પ્રત્યે નિકાસ

દેશો	૧૯૧૨-૪૩	૧૯૪૩-૪૪	૧૯૪૪ ના પાંચ માસ એપ્રિલથી ઑગસ્ટ
રશિયા	૮૬,૧૮,૩૭૬	૧,૬૬,૪૨૮	૧૪,૬૩૯
સ્વીડન	૧૪,૭૨,૨૦૯	૨૨,૧૨,૮૭૦	૩,૮૮,૧૪૦
સ્પેન	...	૫૫,૦૦૦	૬૩૬
સ્વીટ્ઝરલેન્ડ	૨,૧૪,૪૬૯	૨૨,૬૩૧	૨,૭૪,૪૦૨
ગ્રીક (એસિયાટિક)	૩૦,૦૦,૨૮૫	૪૯,૫૯,૨૭૩	૯,૩૭,૮૩૮
ગ્રીક (યુરોપ)	૧,૨૭,૪૬,૬૪૬	૨,૮૧,૫૪,૫૫૧	૫૧,૭૦,૮૨૧
સીરીયા	૨,૧૯,૯૨,૪૨૦	૪૬,૪૬,૧૬૩	૨૨,૫૫,૨૩૮
અફઘાનિસ્તાન	૪,૨૨,૧૭,૦૧૭	૨,૪૭,૨૩,૬૨૮	૯૦,૦૪,૬૩૦
ઇરાક	૭,૯૫,૦૦,૩૬૯	૩,૮૮,૨૪,૩૬૨	૯૫,૫૦,૧૨૨
ઇરાન	૪,૨૬,૫૭,૨૮૯	૧,૭૧,૮૨,૨૨૧	૧,૪૫,૧૭,૫૬૬
સુઆના	૧૭૫	...	...
ચીન	૩,૩૬,૮૫૭	...	૮૧,૮૯૩
જાપાન	...	...	...
ઇન્ડિયા	૩,૬૮,૪૮,૫૩૭	૨,૯૭,૮૮,૦૪૯	૨,૦૦,૮૦,૧૬૫
એટલન્ટિક દેશો:	૧,૩૫,૨૧,૪૭૧	૧,૦૫,૭૩,૮૫૧	૨૩,૮૪,૮૬૮
પોર્ટુગિઝ પૂર્વ આફ્રિકા	૪૯,૯૪,૦૩૮	૨૭,૪૭,૬૬૧	૯,૬૩,૦૩૩
ઇટાલીયન પૂર્વ આફ્રિકા	૯૪,૨૫,૧૩૦	૭૩,૫૫,૨૧૬	૭,૧૦,૬૮૯
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા	૨૭,૮૦,૧૮,૧૪૨	૪૦,૨૮,૫૨,૦૩૬	૧૮,૧૧,૫૩,૪૬૮
વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	૧,૪૬,૬૧,૬૮૧	૨,૩૭,૧૧,૨૯૬	૧,૦૭,૬૮,૮૬૬
દક્ષિણ અમેરિકા	૪,૨૦,૧૭,૬૧૮	૬,૩૪,૭૦,૬૮૬	૪,૦૮,૫૧,૮૦૯
હવાઇ	૩,૧૩,૮૬૫	...	૧૧,૬૮,૬૫૪
બીગ્ને દેશો	૫૬,૧૬,૪૦૭	૪,૧૧,૭૭,૬૫૧	૧,૪૪,૦૮,૧૩૬
પરદેશો-બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સિવાયના ટોટલ	૬૧,૮૨,૦૩,૪૦૧	૭૦,૬૯,૬૪,૬૨૪	૩૧,૪૭,૧૬,૦૪૩
નિકાસનો કુલ ટોટલ	૧,૮૭,૬૩,૩૬,૯૭૮	૧,૯૯,૨૦,૩૬,૯૦૪	૯૦,૬૯,૨૧,૮૪૬

માસિક આમદાની માલનો કોઠો-દર માસે કેટલી કિંમતનો માલ પરદેશથી આયાત થયા તેનો કોઠો.

માસ	૧૯૪૨-૪૩ રૂ.	૧૯૪૩-૪૪ રૂ.	૧૯૪૪ રૂ.
એપ્રિલ	૮,૭૫,૩૯,૩૨૯	૯,૩૬,૬૨,૨૨૮	૧૦,૬૩,૦૮,૩૪૯
મે	૮,૫૦,૬૩,૭૭૧	૮,૦૪,૯૯,૭૧૬	૧૭,૦૮,૧૦,૬૬૧
જૂન	૮,૬૩,૦૮,૨૫૧	૮,૬૭,૭૨,૬૭૧	૧૪,૩૫,૮૭,૭૨૯
જુલાઈ	૯,૬૭,૮૭,૩૭૧	૭,૬૧,૮૮,૩૧૦	૧૯,૨૮,૧૪,૧૬૯
ઑગસ્ટ	૧૦,૭૩,૧૭,૯૬૩	૯,૫૭,૯૧,૯૯૩	૧૭,૧૮,૪૩,૯૫૯
સપ્ટેમ્બર	૧૦,૪૮,૦૩,૫૩૨	૮,૯૨,૭૦,૦૨૩	
ઓક્ટોબર	૯,૮૫,૪૪,૩૨૦	૮,૩૨,૯૦,૬૧૧	
નવેમ્બર	૮,૦૦,૬૯,૨૯૨	૯,૭૨,૧૬,૮૬૪	
ડિસેમ્બર	૮,૧૨,૬૮,૯૪૭	૧૨,૭૪,૪૦,૮૭૬	
જાન્યુઆરી	૯,૪૪,૩૧,૩૮૨	૧૧,૮૪,૫૭,૮૯૩	
ફેબ્રુઆરી	૯,૦૩,૩૬,૦૨૦	૧૧,૭૨,૧૨,૩૧૪	
માર્ચ	૯,૧૮,૮૬,૨૪૨	૧૨,૩૭,૪૭,૭૩૪	
ટોટલ	૧,૧૦,૪૪,૫૬,૪૨૦	૧,૧૮,૯૫,૮૧,૨૩૩	

પુનર્નિકાસના આંકડા

દિલ્હીમાંથી પરદેશી બનાવટની આયાત થયેલી વસ્તુઓની ફરી નિકાસનો માસિક કોઠો.

માસ	૧૯૪૨-૪૩ રૂ.	૧૯૪૩-૪૪ રૂ.	૧૯૪૪ રૂ.
એપ્રિલ	૧,૧૫,૭૮,૩૭૧	૫૦,૮૪,૭૧૩	૭૬,૪૯,૬૪૧
મે	૧,૦૯,૩૪,૦૨૪	૩૬,૩૧,૧૫૬	૨૭,૩૮,૯૮૪
જૂન	૬૩,૩૬,૩૨૩	૨૭,૭૦,૯૫૪	૨૮,૫૬,૩૪૯
જુલાઈ	૬૦,૮૦,૨૯૦	૧,૧૬,૮૬,૮૬૮	૫૫,૬૩,૯૫૦
ઑગસ્ટ	૯૯,૨૨,૯૮૮	૫૦,૨૫,૪૨૯	૪૬,૫૯,૦૭૨
સપ્ટેમ્બર	૨૯,૭૫,૫૦૬	૪૮,૯૬,૨૮૨	
ઓક્ટોબર	૩૪,૧૩,૫૭૨	૭,૬૪,૫૭,૦૮૬	
નવેમ્બર	૨૧,૯૦,૩૭૯	૩,૨૦,૫૮,૭૧૩	
ડિસેમ્બર	૪૫,૯૫,૫૬૬	૪,૩૪,૬૩,૯૭૪	
જાન્યુઆરી	૩૮,૮૪,૬૨૦	૫૨,૮૨,૧૪૪	
ફેબ્રુઆરી	૨૪,૩૦,૪૩૫	૫૬,૧૭,૦૦૮	
માર્ચ	૬૩,૫૨,૬૯૫	૫૪,૧૬,૭૬૨	
ટોટલ	૭,૦૬,૬૪,૭૬૯	૧૦,૯૫,૮૨,૦૮૯	

હિંદી બનાવટના માલનો નિકાસ નીચે સુબબ છે.

હિંદી બનાવટના માલનો પરદેશ ખાતે ચયેલી નિકાસનો કોટા.

માસ	૧૯૮૨-૮૩ રૂ.	૧૯૮૩-૮૪ રૂ.	૧૯૮૪ રૂ.
એપ્રિલ	૧૭,૭૫,૬૦,૪૦૬	૧૫,૬૨,૯૩,૧૫૩	૧૬,૨૧,૭૬,૬૯૪
મે	૧૩,૧૪,૪૯,૬૪૮	૧૬,૩૮,૬૬,૬૫૨	૧૫,૯૭,૩૫,૭૫૫
જૂન	૧૩,૧૧,૧૪,૦૮૮	૧૮,૦૦,૫૬,૬૬૯	૧૮,૯૩,૬૫,૭૩૨
જુલાઈ	૧૫,૦૭,૪૦,૨૨૫	૧૨,૬૬,૧૭,૪૩૪	૨૧,૩૪,૯૬,૬૬૨
ઓગસ્ટ	૧૪,૮૭,૪૯,૮૭૮	૧૬,૭૬,૯૪,૧૦૨	૧૮,૩૧,૪૭,૦૦૩
સપ્ટેમ્બર	૧૮,૨૪,૨૨,૪૨૮	૧૩,૯૮,૨૫,૫૨૩	
ઓક્ટોબર	૧૪,૦૧,૯૯,૯૮૯	૧૮,૩૫,૯૯,૨૯૬	
નવંબર	૨૦,૦૮,૭૦,૦૭૭	૧૯,૯૭,૭૮,૬૦૫	
ડિસેમ્બર	૧૮,૬૨,૨૭,૬૦૫	૧૧,૮૫,૩૩,૬૪૦	
જાન્યુઆરી	૧૨,૩૬,૫૩,૪૮૯	૧૬,૫૩,૦૧,૪૦૧	
ફેબ્રુઆરી	૧૩,૭૪,૧૦,૫૧૧	૨૩,૧૦,૨૮,૯૩૯	
માર્ચ	૧૬,૫૯,૩૮,૦૭૭	૧૬,૦૪,૧૦,૬૩૮	
ટોટલ	૧,૮૭,૬૩,૩૬,૫૧૬	૧૯૯,૨૯,૩૬,૩૫૨	

ગુમાવેલાં બજારો

યુદ્ધના સમયમાં આપણે કેટલીક અગત્યની બજારો ખોલે છે. ઉપર આપેલાં લિસ્ટ બેવાથી માલમ પડશે કે આપણે-હિંદી પ્રાન્ત-કાઝી વસ્તુ-ઓની સારી પેદાશ કરીએ છીએ. તેમાં યુગ્મત્વે કપાસ, જ્યુટ, મેગેનિઝ, અજરખ, અગસી, સરસી, દાઝકાં, ચામડાં, તેલીમીયાં વગેરેની આપણે નિકાસ કરીએ છીએ. આ સર્વે વસ્તુઓ આપણે પાકી વસ્તુઓ બનાવીને આપણી પ્રાન્ત માટે વાપરી શકીએ તેમ છીએ, પણ ઉદ્યોગોના અભાવથી આપણે આ કાચા માલોને પરદેશોને વેચી બદલામાં એ જ કાચા માલોના પરદેશોનાં કારખાનાંમાં જનાવેલા પાકા માલો ખરીદ કરીએ છીએ. જાપાન યુદ્ધ પહેલાં આપણા કપાસનું મોટું ગ્રાહક હતું, પણ બદલામાં એ આપણને યુરોપથી સન્નું કાપડ પણ આપતું હતું. દમણાં યુદ્ધને લીધે એ આપણું કપાસ લેતું નથી અને કાપડ પણ આપણું નથી. આપણું જીલું મોટું ગ્રાહક જર્મની હતું, તે પણ આપણી પાનેથી મોટી રકમનો કાચો માલ ખરીદતું હતું. પાકો માલ

વેચતું હતું. એ પણ ઇંગ્લીસ સાથે યુદ્ધને લીધે આપણું ગ્રાહક રહ્યું નથી.

હિંદ એટલે પાકા માલનું મોટું બજાર

હિંદ એ જગતમાં બહુ મધ્યસ્થ એટલે ચાવી-રૂપ સ્થાને ભૌગોલિક રીતે આવ્યું છે. બ્રિટનના સામ્રાજ્યના યુદ્ધના મણિરૂપ હિંદ મધ્યસ્થ સ્થળે આવી બ્રિટનના પૂર્વના સામ્રાજ્યના માર્ગોનું કેન્દ્ર-સ્થાન છે. આ સિવાય હિંદમાં જેમ કાચા માલો યુક્તળ આવે છે, તેમ પરદેશોનાં કારખાનાંઓના માલ માટે પણ હિંદ મોટું બજાર છે. હિંદમાં (૧૯૪૪ માં) ૪૧ કરોડ ચતુષ્ચોની વસતિ હોવાની કલ્પના છે. આ ૪૧ કરોડની પ્રજા વર્ણી જ ગરીબ છે; પરંતુ એમની ગીચ વસતિને ખાવા માટે પૂરતી ખેતરો નથી. પહેરવા માટે પૂરતાં કપડાં પણ હિંદ ખેતર કન્નું નથી. ગિંદીની અનેક વસ્તુઓ હિંદના ઉદ્યોગો પૂરી પાડી શકતા નથી. રંગો, ચંત્રો, કાગળ, કાપડ, સુગંધી પદાર્થો, દવાઓ, રોચનરી, વિજળિક ચંત્રો, રસાયનો એવી એવી ઘણી વસ્તુઓ

પરદેશીથી આયાત થાય છે, એ સર્વે માટે કાચી વસ્તુઓ અહીં પુષ્કળ બને છે, પણ એમનાં કારખાનાઓના અભાવથી આપણે પરદેશીઓને કાચી વસ્તુઓ વેચી એમનામાંથી બનાવેલી પાકી વસ્તુઓ ખરીદ કરીએ છીએ. હિંદની ૪૧ કરોડની વસતિ દર વરસે સરેરાશ પાંચ રૂપિયાની માણસ દીઠ પાકી વસ્તુઓ ખરીદ કરે છે. આમ આપણે એ અગત્ય રૂપીઆની પાકી વસ્તુઓ પરદેશીઓ પાસેથી દર વર્સે ખરીદ કરીએ છીએ. આથી હિંદ પાકી વસ્તુઓ માટે અગત્યનું હોવાથી ઔદ્યોગિક ક્ષિત્રને એ ઊંડવું ગમતું નથી.

હિંદના જૂના ગ્રાહકો

આપણે આપણી જૂની બજાર જોઈ છે. બ્રહ્મદેશ, મલાયા, ૬૫ ઇસ્ટ ઇન્ડિઝ, ટ્રિપિપાર્થનસ અને બીજા બેટા આપણા સારા ગ્રાહકો હતા. એ સર્વે યુદ્ધના કાર્યને લીધે ગયા છે. આપણે બ્રહ્મદેશ ખાતે ૧૨ કરોડ રૂપીઆનો માલ મોકલી, ત્યાંથી લાકડું, ચોખા અને તેલ વધારે કિંમતનાં મંગાવતા હતા. જાપાન આપણી પાસેથી પાંચ કરોડ રૂપિયાનો વાર્ષિક કાચો માલ મંગાવતું હતું અને સ્ટેટ સેલ્વમેન્ટ આપણી પાસેથી ચાર કરોડ રૂપિયાનો માલ ખરીદતું હતું. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સાથે અમેરિકાએ આપણી પાસેથી ૧૯૪૧-૪૨ માં ૪૬ કરોડ રૂપિયાનો માલ ખરીદી હતો; પરંતુ ૧૯૪૨-૪૩ માં માત્ર ૨૮ કરોડ રૂપિયાનો માલ લીધો. યુનાઇટેડ કિંગડમ (બ્રિટને) ૧૯૪૧-૪૨ માં ૭૭ કરોડ અને તે પછીના વરસમા ધરીને ૫૭ કરોડનો માલ માત્ર લીધો હતો. આમદાની માલમાં જાપાન પાસેથી ૧૨ કરોડ, બ્રહ્મદેશ પાસેથી ૨૭ કરોડ રૂપિયાનો માલ ૧૯૪૨-૪૩ માં કાઢા ઓછો લીધો છે.

નવાં બજારો

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યે આપણી પાસેથી ૧૯૩૮-૩૯ માં ૮૫ કરોડ રૂપિયાનો માલ ખરીદ્યો હતો. ૧૯૪૩-૪૪ માં ૧૨૯ કરોડનો માલ લીધો હતો. આપણા મોટા ગ્રાહકોમાં ગ્રેટબ્રિટન, સ્વીડન અને બીજા બેટા છે. આપણા પરદેશી (બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સિવાય)ના ગ્રાહકોમાં યુ. સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા સૌથી વધારે ગણ લે છે. ઠરાની અખાત પણ વધારે પ્રમાણમાં માલ ઉપાડે છે. પૂર્વના ઘણા દેશો આપણા માલ માટે જૂખા છે, પણ એમને આપણા કારખાનાઓનો માલ જોઈએ છે. દરે આપણા કારખાનાઓનો પાકો માલ આપણા હિંદ માટે પૂરો પડી શકેનો નથી. દાખલા તરીકે આપણું કાપડ ગમે તેટલા લાવ વધ્યા છતાં પૂર્વના દેશો મોટા પ્રમાણમાં માગે છે, પણ આપણાં કરોડો મનુષ્યોને આપણું કાપડ પૂરું પડતું નથી. તે સિવાય સૈનિકો અને કેટલાક બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પ્રદેશોની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી પડે છે. આથી આપણે ત્યાં પાકા માલોની અછત ગ્રહે છે. સીમેન્ટ, ખાડ, લોહનો સામાન એ સર્વે વસ્તુઓ પણ પૂર્વના દેશો માગી રહ્યા છે; પરંતુ આપણી પાસે પણ એ વસ્તુઓની છત નથી, વડાણવડું પણ નથી.

એક સરખામણી

આપણા આમદાની અને નિકાસ માલ (૧૯૩૮-૩૯) ના પ્રમાણમાં પરદેશો સાથે અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સાથે કેટલો વધેા થયેા છે, તે નીચેના કોષા પ્રમાણે છે.

પરદેશ	૧૯૩૮-૩૯ કરોડ રૂ.	૧૯૩૯-૪૦ કરોડ રૂ.	૧૯૪૧-૪૨ કરોડ રૂ.	૧૯૪૩-૪૪ કરોડ રૂ.
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય } નિકાસ આમદાની	૮૫	૯૯	૧૧૪	૯૩
પરદેશી	૫૭	૬૪	૯૦	૭૩
			૧૪૯	૧૬૬
			૮૮	૬૮
				૧૨૯
				૫૭
				૭૧
				૬૧

૧૯૪૩-૪૪ માં યુદ્ધને લીધે સ્ટીમરો મળતી નથી. આથી વેપાર સંકુચિત થતો જાય છે, પણ હિંદ સાથે વેપાર કરવા પરદેશીઓ આતુર છે. હિંદ અને પરદેશોમાં પાકી ચીજો (કારખાનામાં બનાવેલી)ની ભારે અછત છે પાકા માલની તેમા પણ દવાઓ, લોકોનો સામાન, કાચનો સામાન

ચામડાનો સામાન, યંત્રો, સંચાલન, કાગળો, કાપડ, રસાયનો, ઔષધો, ખાદ્ય ધોરાડીની જાણી, ગરકસની વસ્તુઓની હિંદમાં અને પરદેશોમાં અછત છે. કાળાં બજારોએ આ અછત ખૂબ વધારીને એના બાવોને નણ્યો દશ ગણા કરી દીધા છે. સ્ટીમરોનો ઉપયોગ યુદ્ધના કામ માટે અને હોવાથી અછત ચાલુ રહે છે.

જુદા જુદા દેશો સાથેનો વેપાર

હિંદનો વેપાર કેટલાક મુખ્ય માદકો (સ્પિટિય સામ્રાજ્ય વગેરે) સાથે નીચે મુજબ દતો:—

દેશો	૧૯૩૮-૩૯		૧૯૪૦-૪૧		૧૯૪૧-૪૨		૧૯૪૩-૪૪	
	કરોડ રૂ.		કરોડ રૂ.		કરોડ રૂ.		કરોડ રૂ.	
	નિકાસ	આમ.	નિકાસ	આમ.	નિકાસ	આમ.	નિકાસ	આમ.
યુ. કિંગડમ (ગ્રેટબ્રિટન)	૫૬	૪૬	૬૫	૩૬	૭૭	૩૭	૬૦	૩૦
સીચોન	૧	૫	૨	૭	૩	૧૦	૧૪	૩.૫
આસ્ટ્રેલિયા	૨.૪	૩	૨.૫	૭	૫	૧૨	૧૩	૫
ફ્રેન્સ	૧	૨	૩	૩	૭	૬.૫	૫	૨.૫
દક્ષિણ આફ્રિકા	૦.૪	૧.૫	૦.૩	૩	૧.૨	૫.૯	૧૦	૨.૫
બીજા સામ્રાજ્યના દેશો	૧૨.૯	૩.૧	૧૬.૯	૧૪.૬	૨૩.૨	૨૫.૯	■	૦
હિંદના સર્વે વેપારના દેશો	૫૬.૧	૫૨.૪	૫૭.૩	૬૨.૪	૬૧	૬૨.૭	૦	■

હિંદનો વેપાર સામ્રાજ્યના દેશો સાથે વધે છે. આમાં પણ પરદેશોનો લગભગ મોટો ભાગે હિંદથી નિકાસ વેપાર સ્પિટિય કોમર્સિયલ ટ્રાયો-રેશનના દ્વારોમાં છે. આ સ્પિટિય સરકારની મોટી વેપારી કંપની હિંદમાંથી માલ લઈ જવાની મોનોપોલી ધરાવે છે. એ હિંદમાંથી સરકારી કન્ટ્રી-લાવે માલ ખરીદ કરી અતિ મોંઘા ભાવે પૂર્વના દેશોમાં વેચી મોટા નફા મેળવે છે. યુદ્ધ પછી પણ કેટલાક સમય આ કંપની રહેવાવાળી છે. હિંદી વેપારી મંડળોએ આ કંપનીની પ્રતિભા સામે વાંધો ઉઠાવ્યો છે, પણ હિંદી સરકાર તો સ્પિટિય સરકારને પૂછે ગાંધિય છે.

ઉછર્જેલા ભાવો

હિંદમાંથી નિકાસ થતી દરેક વસ્તુઓના ભાવો પ્રમાણમાં વધ્યા છે. કપાસના ભાવો બહુ વધ્યા નથી. એટલે એની કિંમત ખેડૂતોને પ્રમાણમાં ઘટી આવે છે. જ્યુટના ભાવો કીટ પ્રમાણમાં વધ્યા છે. જ્યુટની બનાવટોના કાપડ અને કોથળાઓના ભાવો વધારે સારા મળે છે, કારણ કે સ્પિટિય અને બીજા સાથી રાજ્યો જ્યુટની બનાવટો રેતીથી કોથળાઓ ભરવા માટે કરોડો નંગ ખરીદે છે. સૈનિકો આ રેતીની ભરેલી કોથળાઓ ખાઈઓની આસપાસ મોકલી બચાવ માટે રાખે છે. આના ભાવો પણ સારા મળે છે. કાપડના ભાવો હિંદમાં પરદેશોથી માલ નહિ આવતો હોવાથી વધી ગયા છે. અનાજ

અને ખેતરોની પદ્ધતિની કિંમત પણ બેધી ત્રણગણી થઈ છે, તેમાં પણ ખેતરો પોતાની વસ્તુઓના ભાવોની તો માપવંતી અને ભાવવંતીથી અંકુશમાં લાવવા પડ્યા છે. સોંઘાણા અને બીજાં તેક્ષીમીયાના ભાવો સાધારણ પ્રમાણમાં વધ્યા છે. જિંદગીનું ધોરણ જીવ્યું થયું છે. વસ્તુઓના ભાવો વધ્યા છે; પરંતુ રૂપિયાની વસ્તુની કિંમતના પ્રમાણમાં જ આના કિંમત રહી છે. નિકાસની અર્ધી વસ્તુઓ હિંદમાંથી આગલા વરસોના પ્રમાણમાં જ નથી, એની કિંમતના આંકડા મોંઘારતને તીધે બેવડા થયા છે.

આયાત માલની કિંમત

નિકાસ માલના પ્રમાણમાં આયાત માલની કિંમત ઘણી વધી છે. લોહ અને પોલાદની વસ્તુઓ તો યુદ્ધ માટે જ મોટા ભાગે વપરાય છે. એની કિંમત હિંદમાં પાંચથી સાન ગણી વધી છે. કાચનો સામાન, ચામડાનો સામાન, દવાઓ, વિજળાનો સામાન, રસાયનો, રંગો, જીનનાં વસ્ત્રો, રૂઝખનાં વસ્ત્રો, રંગરની વસ્તુઓ, કાગળો, રેશમરી, ગાઈડીકો, મોટરો, વિદ્યાવતી દારૂ, રેડીઓ, ફોનોગ્રાફો વગેરે કારખાનાંઓની પાકી બનાવટની વસ્તુઓની ભારે અછત થઈ પડી છે. કેટલીક વસ્તુઓના ભાવો સરકારે નક્કી કર્યા છે; પરંતુ એ વસ્તુઓનાં કાગળો જાન્યર બહુ વિકાસ પામ્યાં છે. સરકારી ભાવો પણ ત્રણથી પાંચગણા પ્રમાણમાં બંધાયા છે, પણ વેપારીઓ આ ભાવે

વસ્તુ નહિ વેચતાં વધારે લોભમાં પડી કાળાં ખત્તોમાં વેચે છે. રૂઢીમંત્રોની તાલુને લીધે આમાં તો ઘણાખરા માલની અછત છે. ૧૯૪૪થી કેટલાક અગત્યના માલોના ક્વોટા (આયાત થયેલા માલનો અમુક પ્રમાણમાં જથ્થો) આપવામાં આવે છે; પરંતુ તે થોડો હોવાથી એની માગણી ખૂબ રહે છે. પૂર્વના દેશોમાં તો આ વિલાયતી કારખાનાંઓના માલની ભારે અછત છે. સ્કાં ખાંડ, ક્વિસસી, ગ્રાસલેટ જેવા પદાર્થોની કિંમત દશ પદર મળી થઇ છે. આથી એ દેશોમાં કાપડ, ખાંડ વગેરે અડાવનારને મેટા

લાભ મળે છે, પણ સરકારી અંકુશોને લીધે એ દેશો ખાતે માલ ચડી શકતો નથી. માત્ર યુનાઇટેડ કોમર્સીઅલ કોર્પોરેશનને આ નફા ખાવાની મોનોપોલી મળી હોય એમ લાગે છે.

આયાત નિકાસના અંકડા

આયાત અને નિકાસ માલના સંક્ષિપ્તમાં નીચે મુજબ અંકડા છે. જે કે સંખ્યા અને વજનની દૃષ્ટિએ બહુ દેર પડી જશે. કારણ કે કિંમતો ૨૦૦ થી ૧,૦૦૦ ટકા વધી છે.

આયાત માલ

વસ્તુ	૧૯૩૮-૩૯ લાખ રૂ.	૧૯૪૦-૪૧ લાખ રૂ.	૧૯૪૧-૪૨ લાખ રૂ.	૧૯૪૨-૪૩ લાખ રૂ.
અનાજ આટો દાળ	૧૩.૧૬	૧૪.૩૬	૧૫.૨૦	૩૧.૦૦
ખાંડ	૪૬.૦૦	૩૬.૦૦	૧.૦૮	૨.૦૦
ખીયાનાં તેલો અને ખનીજ તેલો	૧૫.૬૨	૨.૧૩	૨૧.૭૫	૨૭.૭૮
કપાસ પરદેશી	૮.૫૧	૯.૪૩	૧૫.૩૪	૧૫.૪૨
ગોળ કાચું	૬૨.૦૦	૨.૭૯	૨.૭૭	૨.૯૫
રસાયન અને દવાઓ	૫.૬૨	૮.૦૭	૩.૭૬	૬.૩૯
રંગો	૪.૦૬	૬.૩૭	૬.૯૬	૫.૪૨
ધંત્રો	૧૯.૭૨	૧૧.૩૫	૬.૭૯	૧૦.૫૩
કાપડ સુતર	૧૪.૧૫	૧૧.૩૫	૬.૭૯	૧.૩૭

નિકાસ માલ

અનાજ દાળ અને આટો	૭.૮૦	૬.૦૨	૧૦.૭૬	૭.૧૨
આ	૨૩.૩૯	૨૭.૭૯	૩૦.૬૦	૩૧.૬૮
ખનીજ તેલો અને ખીયાનાં તેલો	૧.૩૬	૨.૪૬	૨.૬૮	૧.૪૪
તેલદાણા	૧૫.૧૦	૧૦.૦૭	૧૦.૫૭	૧૦.૫૭
કપાસ	૨૪.	૨૪.૬૦	૧૭.૯૦	૫.૫૮
જપ્ત	૧૩.૪૦	૭.૮૫	૧૦.૪૨	૯.૦૧
ચામડાં	૫.૨૩	૫.૯૯	૬.૦૩	૪.૮૦
ધાતુઓ	૨.૦૭	૫.૨૭	૪.૨૩	૧.૯૦
કાપડ સુતર	૭.૫૭	૧૭.૫૨	૩૮.૦૦	૪૬.૮૬
જપ્તના પાણી માટે	૨૬.૨૬	૪૫.૩૮	૫૩.૯૦	૩૬.૩૮

જગતનું અર્થશાસ્ત્ર અને હિંદ

હિંદ આર્થિક અને વાણિજ્ય પ્રગતિમાં જગતમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. હિંદીઓ પ્રાચીન કાળના પ્રસિદ્ધ વહાણુવટીઓ અને વેપારીઓ હતા. હિંદીઓ હવે શામનની પરતંત્રતા ભોગવે છે. પશ્ચિમ યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાનને મુકાબલે હિંદ ચારથી પચીસ ગણું ગરીબ છે, છતાં ઔદ્યોગિક વિકાસમાં જગતમાં એનું સ્થાન દશમા નંબરનું છે, પણ હિંદ ઔદ્યોગિક પરાધીનતા ભોગવે છે. એનાં યંત્રો તેમાં પણ વરાગયંત્રો પરદેશીથી આવે છે. શ્રેષ્ઠહિતનના ઉદ્યોગોને પુષ્ટિ આપે એવી રીતે હિંદના ઉદ્યોગોની ખાસ યોજનાથી રચના કરાઈ છે. જગતના અર્થશાસ્ત્રમાં વસતિવિસ્તાર અને ભૌગોલિક સ્થાન ભોત્તાં હિંદ અતિ મહત્વની પદ્ધતિને યોગ્ય છે; પરંતુ પરાધીનતાએ એને અતિ નીચી પદ્ધતિ આપી દીધી છે. હિંદના શાસકોએ હિંદના અર્થશાસ્ત્રને હિતનની પુષ્ટિ માટે ભૂતકાળમાં યોજ્યું છે. ખ્રિસ્તને હિંદ ઉપર ક્રીડેક (જકાત વગરનો) વેપાર પોતાના લાભ માટે લાઘો હતો. તેથી હિંદના ઉદ્યોગોને વિકાસ થયો નહિ. હમણાં પણ થોડી અમુક પર્બંદ કરેલી (ખ્રિસ્તિય હિતને આડી ન આવતી) વસ્તુઓ ઉપર જકાત નાંખવાની રાજ્ય-નીતિ ચાલે છે. પરિણામ હિંદી નજરે સતોપ-કારક નથી.

આપણે ત્યાં મોટા ઉદ્યોગોને ભેઈની દરેક કાચી વસ્તુઓ છે. કાચી વસ્તુઓમાં શક્તિ પેદા કરનાર મૂળ યીએમાં કોલસો વાજખી પ્રમાણમાં છે. પણ જલવિદ્યુત પેદા કરવાનાં અખૂટ સાધનો છે. લોહાની ધાતુ પણ પુષ્કળ છે. લાકડું પણ ભેઈએ તેટલું છે. વિશાળ વહાણુવટા માટે જ હવર માઈ-લનો સાગરકિનારો છે. માત્ર આપણા અનુભવી કારીગરોને યંત્રવિદ્યામાં પારંગત કરવા શિસ્ત્રણ અને તાલીમ માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. યંત્રો બનાવવા માટે જે યાંત્રિક હથિયારોની જરૂર પડે પડે છે, તે આપણે ત્યાં નથી. એ માટે ચેક્રાચુક્રકોને શિસ્ત્રણ આપી યંત્રો બનાવવાનાં, હથિયારો તૈયાર કરવાનાં કારખાનાંઓ ઉભાં કરવાં જોઈએ. હિંદને અનુકૂલ સંરક્ષક જકાતનીતિ રચવી જોઈએ. આ કામ મુશ્કેલ અને અતિ સમય

લેશે નહિ, કારણ કે રશિયાએ બાર વરસોમાં એકદમ પછાત સ્થિતિમાંથી એમની ખીછ પ્રગતિ-ઓને ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં સરલ બનાવી હતી. આપણે ત્યાં પ્રમુખિર સરકાર વગર એ બનવું અશક્ય છે.

હિંદ અને પાશ્ચિમાત્ય પ્રજા

હિંદ એ પાશ્ચિમાત્ય પ્રજાને ચૂમવાની ભૂમિ તરીકે છેલ્લાં ૭૫ વરસો થયા ગણાયું છે યુરોપના માટે હિંદ કાચાં સાધનો પૂરાં પાડે અને તેનાં કરોડો પ્રજાજનો યુરોપનાં પાકા દ્રવ્યોને ખરીદે, એ આદર્શ યુરોપીયનો પાસે હોય. ચલણનીતિ, જકાતનીતિ, રેન્ડેનીતિ, પાકા માર્ગો, પૂરો, બંદરો, વહાણુવટું સર્વે આ નીતિના અનુરૂપ બનાવવામાં આપ્યાં હતાં. હિંદ પોતે ઔદ્યોગિક દેશ બનવાની લાપકાત ધરાવતો હતો. એ અનુકૂલતાઓને યુક્તિથી દેવાની. એ ગાવનું દૂધ પરદેશીઓ મોજથી પીવા આવે છે. યુરોપમાં અનેક પરિવેશો, વેપારી કોલકારો, વેપારી સકાવકર્મધિઓ, જકાતના કરારો, ચલણનાં કમિશનો, દેશપરદેશોનાં હિતો અને સકકારથી સ્થપાયાં છે, પણ એ સર્વેમાંથી હિંદને જાતિબકાર મૂકવામાં આવ્યું છે. હિંદી પ્રતિનિધિઓને દેખાવ માટે ભોલાવવા કે આમંત્રવામાં આવ્યા છે, પણ આ પ્રતિનિધિઓ ખ્રિસ્તિય તોયે સૌ વસ્તુ માંખવાની સૂચનાઓ લઈ જાય છે. હિંદને તેથી લાભ થતો નથી, જગતના આખા નકસામાં હિંદની આર્થિક ઉન્નતિનો પ્રમાણસર ભાગ ક્યારેય સ્વીકાર્યો નથી.

જગતનાં ભુદાં ભુદાં ત્રાજનાં

જગતમાં યુરોપનાં મહારાજાઓ, યુરોપિયન સરકારો, અમેરિકા અને જાપાનના ત્રાજનાં ભુદાં છે. જાગીઆના એ ભાગોની પેઠે વાણિજ્ય, ઉદ્યોગ, જીવનનિર્વાહ, વૈવેકિય સારવાર, આર્થિક ઉન્નતિ, સુખશાંતિ, સ્વાસ્થ્ય, ખેતીપાટી એ સર્વેમાં ઉપલા દેશોના માટે ભુદાં તેણાં વજન માટે રખાય છે. ઉપલા દેશોના જીવનનિર્વાહની ઉચ્ચ પદ્ધતિ, પગારોનું ધોરણ, આર્થિક સ્થિતિ, સ્વાસ્થ્ય અને સુખશાંતિ એ સર્વે જાગી ધોરણોથી મપાય છે. પછાત દેશોનાં કાચાં સાધનોને આ ઉચ્ચ ધોરણ નીભાવવા માટે વાપરવાનો રિવાજ કાપદેવર થઈ

ગયો છે. શ્વેત પ્રજાની ઉચ્ચ કહેવાતી સંસ્કૃતિ પંચાત પ્રજાને આર્થિક અને રાજકીય પરતંત્રતાની ખેડી પહેરાવવા કહેલાં બંધો વરસ થયા આજુ ચોળનાઓ અમલમાં મૂકતી જાય છે. ખ્રિસ્તી શ્વેત પ્રજાનું વિતાનનું તાવ એમને અત્યંત સ્વાર્થપૂર્ણ રાજનીતિના ઉપાસક બનાવી જગતની સમૃદ્ધિ પોતાના કંદ્યાણુ માટે વપરાવે છે, ખ્રિસ્ત ધર્મના ઉચ્ચ આદર્શો સાથે મનુષ્યજાતિની આર્થિક અસમાનતા નષ્ટ કરવા માટે સ્વાર્થપૂર્ણ રીતે વાપરવાની યુક્તિઓ શોધી કઢાય છે. રંગબેદ, વર્ણબેદ, સંસ્કૃતિ-બેદ, જીવનનિર્વાહના ધોરણોનો બેદ આ સર્વે વિજ્ઞાન અને પરિવાદના બળ ઉપર નબે છે.

ઐરોપિયનની નીતિ

જગતમાં આ સાધાર્ય કથોડી પ્રજાએ પોતાની શક્તિ, સાહસ, બળ, વીર્યના બળથી જગતની પ્રજાના ચોથા ભાગનું સામ્રાજ્ય જીતી લીધું. રાજકીય, સૈનિક વિજયો મેળવ્યા પછી ઐરોપિયને વરાળધનની શોધ કરીને સામુદાયિક માલ પેદા કરવાનાં કારખાનાં સ્તીમરો અને રેલ્વેઓની શરૂઆત કરી. પંચાત દેશોમાં પણ પોતાની સ્તીમરો મારફત મોટા પ્રમાણમાં કારખાનાંઓનો માલ મોકલવા માંડ્યો. હિંદનો જ દાખલો લઈએ, તેા હિંદમાં રેશમ, હુન્નર-દળાની કારીગરીની વસ્તુઓ પોતાનાં વહાણો મારફત લઈ જઈ આખા યુરોપના સર્વે દેશોના હિંદની બનાવટોનાં માલના વેપાર એકઠથુ રાખી મોટા નફા મેળવ્યો હતો. ખ્રિસ્તે સત્તરમી સદીથી પોતાના મંગલનથી આ નીતિ ધારણ કરીને મોટી આર્થિક ઉન્નતિ મેળવી હતી.

ખ્રિસ્તની સમૃદ્ધિ

વરાળધનની શોધ પછી ખ્રિસ્તે હિંદમાંથી મેળવેલી આ સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ કારખાનાંઓ બનાવવા અને સ્તીમરો બાંધવા પાછળ કર્યો, હિંદમાં પોતાનાં કારખાનાંઓનો માલ મોટા પ્રમાણમાં ફેરવા માંડ્યો. ખ્રિસ્તની જમીનમાં લોહું અને તાલસા માત્ર ખતીએ તરિકે પુષ્કળ અર્થાં; પરંતુ તપાસ અને ખીજાં કેટલાંક કાર્યાં દ્રવ્યો હિંદમાંથી મેળવવાની એને જરૂર પડી. તે મેળવવા માટે હિંદમાં બિદિશ કંપનીએ ખાણો આજુ કરી. ખાણોના

માલ અને કપાસ લઈ જવા માટે રસ્તાઓ બાંધ્યા, બંદરો સુધાર્યા. બંદરોમાં માલ ચડાવવા ઉતારવા મોઢીઓ બાંધી, રેલ્વેઓ બાંધી. આ સર્વે સાધનોની સગવડ વિશાલતથી યંત્રો મંગાવીને કરી. આના કારણથી વિશાલતમાં નવાં નવાં કારખાનાં સ્થાપાયાં. પંચાત દેશો માટે બેઠતાં રેલ્વેનાં વેગનો, મોઢીઓમાં માલ ઉતારવા ચડાવવાનાં સાધનો, એન્જિનો, ખાણો ખોદવાનાં અને પાણી કાઢવાનાં યંત્રો લોહકામ, પોલાટની વસ્તુઓ ખ્રિસ્તનાં કારખાનાંઓએ બનાવીને હિંદમાં મોકલી, ખ્રિસ્તને મોટા આર્થિક નફા થયો. એ દેશ સમૃદ્ધિશાળી બન્યો.

ખ્રિસ્તની ચોળના

ખ્રિસ્તના મોવડીએ ધણીજ દીર્ઘદૃષ્ટિથી આર્થિક ચોળનાઓ અમલ મૂકી. એમણે હિંદમાં જઠાત માશીની ચોળના રચી. આખા યુરોપમાં ખ્રિસ્ત એકલું યંત્રોની મારફતે કારખાનાં ચલાવતું હતું. રેલ્વે પણ ખ્રિસ્તને પહેલી શરૂ કરી હતી. સ્તીમરો પણ એ જ પ્રજાએ પ્રથમ બાંધી હતી. આથી આનો લાભ ખ્રિસ્તવાસીઓએ સૌથી પહેલો મેળવ્યો. હિંદમાં જઠાત માશીની અર્થનીતિ આજુ કરી હિંદના કાચા માલને તે લાવે વગર જઠાતે વિલાપત ખાતે લઈ જવા માંડ્યો. પોતાનાં કારખાનાંઓના માલને પણ હિંદમાં વગર જઠાતે દાખલ કરવા શરૂ કર્યા. હિંદના આજુ અર્થને નિભાવવા માટે પાછળથી પાંચ ટકા જઠાત બ્રિટિશ કાપડ ઉપર નંખાઈ, પણ સાથે હિંદી કાપડ હિંદી મીલો પેદા કરતી હતી, તેના ઉપર પણ પેદાશની પાંચ ટકા જઠાત નાંખી. બ્રિટિશ અર્થનીતિનું અત્યંત સ્વાર્થપૂર્ણ સિદ્ધ કરાવું. હિંદી ચલણને પણ બ્રિટિશ ઉલોગો તથા વેપારની પુષ્ટિ અર્થે નિમિત્ત બનાવવામાં આવ્યું. આમ હિંદના કષ્ટવૃક્ષમાંથી ખૂબ લાભ મેળવી ખ્રિસ્તની પ્રજા ખૂબ ધનાઢ્ય બની છે.

પંચાત રહેલું હિંદ

હિંદની પ્રજાને ખ્રિસ્તની પ્રજાની ઉન્નતિ અને આર્થિક લાભ માટે મોજાત ચોળના નીચે મુશ્કામશીરીની જગમાં ચૂંચવતામાં આવી. આથી હિંદી પ્રજા ક્યારેય પણ ધનવાન બની શકી નહિ. બ્રિટિશ અમલે હિંદી પ્રજાને પોતાના આર્થિક સ્વાર્થને માટે છેલ્લેથી પહેલે સુધી વાપરી છે. હિંદને મુખ્યત્વે

ખેતીવાડીના દેશ તરફે રાખવામાં આવ્યો છે. ખેતીવાડી પણ જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણે જમીનમાંથી જોછામાં જોછા પાક મેળવવાની રીતની હતી. એમાં સુધારો કરવાની અને પાશ્વિમાત્વ દેશો જેવા બહોળા પાકો મેળવવાની કોઈ વ્યાપક યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી નહિ. જૂની દબની ખેતીવાડીથી કોઈ પ્રજા ધનવાન બની શકતી નથી. હિંદની ૭૫ ટકા પ્રજા સીધી કે આડકતરી રીતે ખેતી ઉપર નભે છે. જૂની દબની ખેતીમાં વ્યાપક સુધારો નહિ થવાથી ખેડૂતોને ગરીબ, કરજદાર અને અતિરમ્ય દીન દશામાં રહેવું પડ્યું છે. હિંદમાં ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે કોઈ યોજના ઘડવામાં આવી નથી. યંત્રો, સાંચાઓ અને રસાયન વસ્તુઓને માટે હિંદી ઉદ્યોગો પરાધીનતા સેવે છે. હિંદના ઉદ્યોગોનાં યંત્રોના ધસાગના પદાર્થો પણ હિંદમાં બનતા નથી. હિંદના ઉદ્યોગો પરદેશી યંત્રો ન પૂરાં પાડે તો એક વરસ પણ ટકી શકે નહિ.

ચિંતનના હાથમાં ચાવી

હિંદના આર્થિક, ઔદ્યોગિક અને યાંત્રિક ઉદ્યોગો માટેનાં નાનાં મોટાં યંત્રો માટે હિંદ પરદેશીની ઉપર લાચાર છે, પરદેશીનો વેપાર ધ્યોઅરો પરદેશી વહાણવડું હિંદના લાભો કરતાં ષિટિશ લાભો માટે વધારે વહાણ ધરાવે છે, પરદેશી ખેતો પણ હિંદના લોકો પાસેથી ચાપણો મેળવી ષિટિશ અને મુશ્કેલિયન લાભો માટે વાપરે છે. ષિટિશ વહાણવટાને પોષ્ટ અને સુસાદેગના ખાસ હક્કો મળ્યા છે. હવે મહાયુદ્ધ પછી વિમાનોની પ્રવાસી અને મેલો લઈ જવાની પ્રવૃત્તિ મોટા પાયે ઉપર વિકાસ પામશે. હિંદમાં જેમ સ્ટીમરો બનાવવાની કળાની પ્રગતિ થઈ નથી. હિંદી સરકારે તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નથી. તેથી જ રીતે વિમાનો હિંદમાં બનાવવા માટે પણ હિંદને યુદ્ધ પછી ઉત્તેજન માટે તેવો સંભવ જોડો છે, ભવિષ્યમાં વિમાનોનો પ્રવાસ અને પોષ્ટ લઈ જવાને અતિરમ્ય મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરાશે; પરંતુ તે કામ માટે ચિંતનનાં કારખાનાં અને મૂડી વપરાય તેવો સંભવ છે. હિંદની પ્રમુખ ઔદ્યોગિક વિમાની વિકાસને યુદ્ધ મળે તેવો સંભવ જોડો છે.

હિંદને આદર્શ

હિંદને પારકા દેશોનું આધિપત્ય નોંધવું નથી. હિંદને પરદેશીના પગલ લોકોને ચૂસીને દબ

મેળવવું નથી. હિંદને પગલ પ્રમુખોના ઉપર રાજ્યદારી શાસન એસાડવું નથી. હિંદને બીજા દેશોના ખનીજ પદાર્થો નોરાવરીથી લઈ એમને હિંદનાં પાકાં દબો વેચવાં નથી. હિંદને બીજા દેશો પાસેથી જકાતી અને ચઢણના લાભો મેળવવા નથી. હિંદને યુદ્ધો કરી પગલ પ્રમુખોને પરાધીન બનાવવાની ઇચ્છા નથી. હિંદ આત્મસંતોષી છે, એને પોતાની ભૂમિમાંથી ખનીજો અને ખેતીના પુષ્કળ પદાર્થો મળી શકે તેમ છે. આ પદાર્થોના પોતાનાં કારખાનાંઓમાં પાકા પદાર્થો બનાવીને પોતાની પ્રમુખ પૂરા પાડવા અને પરદેશીની ધરતંત્રતામાંથી છૂટવું, એ જ હિંદી પ્રમુખો આદર્શ છે. હિંદમાં એનાં પ્રમુખોને માટે આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવવાનાં પુષ્કળ સાધનો છે, આ સાધનોનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવા હિંદ રાજકિય અને ઔદ્યોગિક સ્વતંત્રતા માટે ઝંખે છે. હિંદને પારકી ભૂમિ, પારકી પ્રજા ઉપર શાસન, આર્થિક, ઔદ્યોગિક કે રાજકિય રીતે નોંધતાં નથી.

હિંદ શું માગે છે ?

હિંદમાં દરેક પદાર્થ કાચી સ્થિતિમાં મળે છે. હિંદમાં પરમાત્માની કૃપાથી પુષ્કળ ખનીજો છે. ખેતીવાડી માટે જમીન છે. પુષ્કળ મનુષ્યશક્તિ છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિની લાભકાત છે. પોતાના ઉદય માટે એની પાસે મૂડી પણ છે. લાકડાં માટે મોટાં જંગલો છે. વહાણવડું બાંધવા માટેનાં યાંત્રિક સાધનો મેળવવા દરેક કાચાં દબો છે. ૭ હજાર માઈલનો સાગર કિનારો અને સેંકડો સારાં બંદરો છે. આ સિવાય હિંદીઓ આગળ પ્રગતિ કરવા ઇતેમ્મર છે. પરદેશીઓની આર્થિક પરતંત્રતામાંથી છૂટવા હિંદ ઇતેમ્મર છે. એની બહોળી પ્રમુખ પોતાની સામાજિક, આર્થિક અને રાજકિય ઉન્નતિ નોંધે છે. પોતાની પ્રમુખ હિંદ સંપૂર્ણ અક્ષરજ્ઞાન આપવું છે. કોષપણ સ્ત્રી-પુરુષ વિદ્યા વચરવું ન રહે તેવો હિંદના આદર્શ છે. હિંદને પોતાનાં બાળકો અને પ્રમુખ સ્વાસ્થ્ય સુધારવાની આકાંક્ષા છે. ભયંકર ચેપી રોગો-મેલેરિયા, ઇન્ડ્યુએન્સ, કોલેરા, ક્ષય વગેરે હિંદની પ્રમુખ પાવમાત્ર કરી નાંખે છે, તે રોગોને અંકુશમાં આણવા છે.

હિંદની જરૂરિયાતો

હિંદને પોતાનાં યોગક્ષેમ નીભાવવા જેવા ઔદ્યોગિક વિકાસ જોઈએ છે. એને વિજયો મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષા નથી. એની પ્રજા સુખ શાંતિમાં રહે એવી હિંદની ઈચ્છા છે. સર્વે દેશોના પ્રજા સાથે હિંદીઓ સુલેહ, સંપ અને પ્રીતિથી રહેવા માગે છે. પોતાનું રક્ષણ કરવું અને પારકાની સાથે મૈત્રી અને બંધુભાવ રાખવો, એ જ હિંદની રાજ્યનીતિ છે. હિંદને યંત્રોના ઉદ્યોગોની સાથે ગૃહ-ઉદ્યોગોના વિકાસ કરીને એમનો સુમેળ બનાવવો છે. જે પાકોશી પ્રજા ખુશીથી હિંદના વધારાના માલને માગશે, તેને યાદુ નફો ખાવા વગર માલ આપવાની હિંદની નીતિ રહે પણ અધણીનીતિ, જગત નીતિ અને ધનના લોભથી બીજી પ્રજાઓને આર્થિક પરાધીનતામાં ઉતારવાની હિંદની રાજ્ય-નીતિ નથી. હિંદને પોતાના બાળમરણના પ્રમાણને ઘટાડવું છે. સ્ત્રીઓના સ્વાસ્થ્યને સુધારવું છે. યુવાનોને ઉત્સાહી બનાવવા છે. પ્રજાના ખોટા કામી અને યાતિભેદો દાળવા છે. ધાર્મિક સ્વતંત્રતા સાથે આર્થિક અને રાજકીય સ્વતંત્રતાનો મેળ બેસાડવો છે. હિંદ પ્રગતિ સાથે સ્વરાજને ઈચ્છે છે.

હિંદને ખેતી સુધારવી છે

હિંદનો એક મોટો વિકટ પ્રજા ખેતીનો છે. વધની જતી પ્રજા માટે ખોરાકનો સવાલ નિર્ણિત થયો નથી. એની ખેતી જે પ્રમાણે હજારો વરસો થયા આવી આવતી હતી, તે મુશ્કેલ હમણાં પણ આવી આવે છે. આપણા ખેડૂતો નિરક્ષર, ગરીબ અને અજ્ઞાન છે. હિંદની વસતિનો પોણો ભાગ ખેડૂતોનો છે. એમના ઉપર અમને રૂપિયાનું કરજ છે. એમની જમીનમાંથી યોગ્ય ખાતરો, પૂરતું પાણી, જાડી ખેડ અને જંતુઓ દૂર કરવાની આધુનિક પદ્ધતિ વગર પૂરા પાકો મળશે નહિ. એમનાં ગામડાઓમાંથી ખેતીના માલ પહેંચાડવાને સારાં માર્ગો નથી. એમનાં ગામડાંઓનાં રેડોક્ષણો ખૂબ અસુખાકારી ભરેલાં છે. એમના ઉપર રોગો આક્રમણ કરે છે, સારે બચવાને માટે ઔષધીઓ કે ડૉક્ટરો નથી. નિરક્ષરતાને લીધે બહારના જગત વિષે એઓ કંઈ જાણતા નથી. વર્તમાનપત્રો કે

પુસ્તકોની સંસ્કૃતિથી દૂર છે. શિયાળામાં પહેરવા એમની પાસે વસ્ત્રો નથી. માખી મચ્છરોના ઉપ-દ્રવ્યોથી બચવા એમની પાસે સાધનો કે શિક્ષણ નથી. એમનાં પરજીવો પણ નિર્જન, માંયકાંડમાં અને વધારે મહેનતનું કામ આપી શકે તેમ નથી. આ સર્વેમાં સુધારા, વિકાસ અને પ્રગતિની જરૂર છે. રશિયાએ બાર વરસોમાં જ પોતાની ખેડૂત પ્રજાનો ભારે વિકાસ કર્યો. આપણે પણ એ જ માર્ગે યોજનાપૂર્વક આગળ વધવું છે. હિંદને પ્રગતિનો આદર્શ યોગ્યત યોજના મુજબ કરવો છે.

હિંદમાં જરૂરી આર્થિક સુધારા

હિંદમાં બ્રિટિશ પ્રજાના અધિકારીઓએ ઉચ્ચ અધિકારોનું ધોરણ અતિ ઉચ્ચ રાખ્યું છે. આખા જગતમાં કોઈ પણ દેશમાં એટલું ઊંચું ધોરણ ત્યાંની આર્થિક સ્થિતિના પ્રમાણમાં નથી. હિંદને એ ધોરણ હળવું બનાવવું પડશે. ભૂતકાળમાં જે આર્થિક જોખમદારીઓ હિંદ ઉપર લદાઈ છે, તે સર્વેને તો પ્રમાણિકપણે પાળવી જ જોઈએ, પણ ભવિષ્યમાં હિંદના શાસનને સરળ બનાવવું પડશે. નીચી દરજ્જાના અધિકારીઓના પગારનું ધોરણ રહેજ વધે પણ ઉચ્ચ અધિકારીઓના પગાર જરૂર ઘટાવવામાં આવે. આ માટે જર્મનીનો આદર્શ હિંદ માટે યોગ્ય છે. આ સિવાય થોડાં વરસો સુધી હિંદના ધનવાન વર્ગને સૌ મોજશોખથી દૂર રહી સહેજ તપોમય જીવન ગુજારવું પડશે. આ માટે રશિયાનો આદર્શ અપભૂષી પાસે ઉભો છે. એમણે આખી પ્રજાને આડ વરસો સુધી ખોરાકી પોશાકી રહેહાણો અને મોજશોખની વસ્તુઓથી દૂર રાખી પ્રગતિય પૈસો બચાવીને રશિયાની ખેતી, ઉદ્યોગો, રસ્તાઓ, ખાનાં, રેલ્વેઓ, નહેરો, યંત્રશાસ્ત્ર અને મૃગશૂત ઉદ્યોગોનો અસાધારણ વિકાસ કર્યો હતો, આથી જ જર્મનો જેવા લયંકર વિજ્ઞાનવાદી શત્રુઓનો રશિયાનોએ પરાજય કર્યો છે. આપણો પણ એ જ આદર્શ છે.

જાપાન પાસે નકામી આરા

જાપાન એશિયાટિક દેશ છે. હિંદનો બુદ્ધધર્મ એણે સેવ્યો છે. જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, યંત્રશાસ્ત્ર, રસાયન અને શુસ્તર શાસ્ત્રોમાં એણે અત્યંત પ્રગતિ કરી છે; પરંતુ જાપાનિઓ લયંકર મહત્વાકાંક્ષી છે. હમણાં નવા એશિયાટિક ઉદાર શાસનની એઓ વાતો કરે

છે. પોતાની ઉદારતાનાં યશોમાન ગાય છે, પણ એ સર્વેં યુદ્ધના સમય પૂરતું જ છે. એઓએ યુરોપિયનો પાસેથી ધણી વિદ્યા કૃતિદાઓના મંસ્કારો લીધા છે. તેમાં પારકી પઞ્ચત પ્રજાઓને ચૂસવાનો કુન્નર પણ એઓ શીખી ગયા છે. એમને બે મોટા રોગો લાગ્યું પડ્યા છે. એક ચક્રવર્તિ રાજ્ય સ્થાપતું અને બીજું આર્થિક ચૂસણ કરી પોતાની પ્રજાને સમૃદ્ધ બનાવવી. ફોરીઆ, મંચુરીઆ, ફોર્મોસા અને એમણે જીતેલાં મંસ્કારોનો જીનકાળનો એમનો વહિવટ ભારે લોભ, ધનપ્રાપ્તિ અને પરતંત્રતાની ભેડી પહેરાવનાર છે. સંસ્થાનોની રાજ્યનીતિ જાપાનિઝોએ અંગ્રેજો પાસેથી શીખી એને અત્યંત કડક બનાવી વધારે પ્રમાણમાં ચૂસણનીતિ ચાલુ કરી હતી. હિંદી પ્રજાને જાપાનની વેપારી મૈત્રિ બીજી પ્રજાઓની પેઠે જોઈશે, પણ એમને દૂરથી નવ ગળના નમસ્કાર કરવાના છે. નજદિકમાં આવી એ પ્રજા કરડે એની છે, એના દાંત તીખા છે.

શું જર્મનો વધારે સારા છે ?

જર્મનો આજે આખા જગતમાં વિદ્વાન, વત્ર-શાસ્ત્ર, રસાયન, શિસ્ત અને સૈનિકકળામાં શ્રેષ્ઠ છે, એમના નવા જર્મન ઓર્ડર સુજન્ય એમણે યુરોપના જીતેલા પચીસેક દેશો તરફ (કેટલાક અપવાગે સિવાય) ઉદારતા અને સરસ સુખવસ્થાથી કામ હાથ લીધું છે, પણ એ તો યુદ્ધ સમયની વાતો થઈ, પોતાના આશયોને ખૂબ પોલિસ કરીને બનાવવામાં આવ્યા છે. જર્મનીના હાથોમાં ૧૯૧૪-૧૮ પહેલાં અનેક સંસ્થાનો હતાં. આ સંસ્થાનોનો ઔદ્યોગિક, સામાજિક, સૈનિક અને આર્થિક શાસન જર્મનોએ ખૂબ કડક રીતે કર્યું હતું. એ પ્રજા શિસ્તભંગ કરનાર પ્રત્યે દૂર છે, ભૂખી અને નાણાની તાણુવાળી પ્રજા છે. એ ક્યારે અર્થભૂખથી પાપ કરે તે કહેવાય નહિ, એનો વિશ્વાસ દુઃખરૂપ નીવડશે, એવી મનમાં ભીતિ રહે છે, એટલે હિંદને માટે નવા જર્મન ઓર્ડરના દૂરથી ચમકારા જોઈ મોહ પામવાનું નથી. જર્મનો વધારે સરળ લાગતી દિર્ઘદિષ્ટિથી આર્થિક અને રાજકીય બંધનો આગ્રિત પ્રજાઓ ઉપર બેસાડે એવા હુદ્દિમાન છે, વેપારી મૈત્રી સિવાય બીજું કાંઈ વધારે નજદિક આ મહાન પ્રજા સમીપ જવા જતું નથી. આ યુદ્ધમાં એમનો પગજીય થશે.

રશિયાના સામ્યવાદમાંથી શું આશા રખાય ?

રશિયા એ મોટું સામ્રાજ્ય છે, સત્તર કરોડની મોટી પ્રજા ઉત્પત્તિ અને પ્રગતિને માર્ગે છે આ યુદ્ધ જીતવામાં રશિયાએ ભારે શક્તિ અને ધીરજ દેખાડી છે, એનો સામ્યવાદ સિદ્ધાન્ત તરીકે સારો છે. રશિયા આ મહાવિશ્વયુદ્ધ પછી એકદમ મહાન જળવાન રાજ્ય તરીકે બહાર આવશે. યુરોપના અર્ધા ભાગ ઉપર એનો પ્રભાવ ફેલાવાની વક્રી છે, એની જેવી ભોગ આપવાની અને ભયંકર ઝખમો સહન કરવાની શક્તિ છે, તેવી શક્તિ આ મહાન રાજ્યોમાંથી કોઈએ હજી બતાવી નથી. યુદ્ધ પછીનાં રશિયાનાં સાધનો ભારે વિસ્તૃત બનશે. એનાં યુદ્ધ સમયનાં લાભો કારખાનાઓ અને કરોડોની તૈયાર થયેલી મનુષ્યશક્તિને માટે બેકારી નિવારવા કામ જોઈશે. એને રાજ્યલોભ નથી. પણ આર્થિક અને વેપારની ભૂખ છે. રશિયન શાસકો દૂર, દયા વગરના અને સખ્ત શિસ્તપાલક નારિતકો છે. હિંદ જેવા આધ્યાત્મિક વનણુવાળા દેશ માટે એમની સમીપની મૈત્રિ દુઃખ અને ક્લેશમય થઈ પડશે. વેપારી કરારો સંધિઓ અને મૈત્રિ માટે ગંધિયા સાઈ છે, પણ આપણું એ કોઈ રાજકીય ભણું કરી આપે તેમ નથી, આશા રાખવી નહિ.

અમેરિકા કાંઈ કરે તેમ છે ?

અમેરિકાની આર કરોડની પ્રજા તત્ત્વવાદી છે, એ જગતમાં મંપૂર્ણ એનીચારી, ઉદ્યોગ અને ખાણોની પેદાશ મેળવે છે. ચત્રશાસ્ત્ર અને વિદ્યા બંનેમાં સરસ પ્રગતિશીલ છે, આખા જગતમાં કાવ્ય અને કારખાનાંઓની પાકી વસ્તુઓ બનાવવામાં પ્રથમ દરજ્જે ભોગવે છે. એ ખૂબ સમૃદ્ધિશાળી છે. એનું જીવનનિર્વાહનું ધોરણ ખૂબ ઉચ્ચ છે. જતાં આ મહાયુદ્ધમાં એને ૧,૧૩,૮૦૦ કરોડ ડોલર જેટલું ભયંકર કરજ આપતાં વરસ સુધી થશે, એટલે એકતો અમેરિકા ડોલરનું પુનરી શી અને પાછું ભૂખ્યું છે, વેપારના વિકાસ માટે તકસે છે. અત્યારથી જ કમર્સન ઓફિસ અને બીજી પરિવેશમાં એની વેપારભૂખ જલ્દી ભય છે. ચીન અને હિંદ જેવા મહાન વસતિવાળા પ્રદેશો ઉપર એની આંખ ફરી છે, એટલે એની સમીપની મૈત્રી હિંદોએ માટે કલાચ મુખાવહ ન પણ રહે. આપણુ કેટલાક ઉદ્યોગપતિઓ અમેરિકાના ઉદ્યોગપતિઓ સાથે સહકારમાં મોઢર,

વિમાનો અને ખીજા ઉલોગો ખોલવા માટે વાતા-
ધાટો ચલાવે છે; પરંતુ લાંબો વિચાર કરતાં આ
કોલર પૂજનાર પ્રજાની સાથે રાજકિય મંથનમાં
આવતાં પહેલાં બહુ વિચાર કરવાનો છે. સાવચેતી
રાખવી એ આપણો લવિષ્ણનો ધર્મ છે.

આપણા હમણાંના શાસકો

બ્રિટનોએ હિંદને ઔદ્યોગિક, આર્થિક વિજ્ઞાન,
રસાયન અને યંત્રવિદ્યામાં પહોત રાખ્યું છે. એના
બસો વરસના શાસને હિંદમાં સુલેહશાંતિ અને એક-
સામ્રાજ્યવાદને પોષ્યા છે; પરંતુ હિંદની ગરીબી
વધતી ગઈ છે. એના જનસમુહનો માત્ર આઠ ટકા
ભાગ જ શિક્ષણ પામ્યો છે. બંગાળ જેવો
૧૯૪૩-૪૪ અને ત્રાવણકોર-કોચીન જેવા
૧૯૪૪-૪૫ માં કરોડો મનુષ્યો મેલેરીયા,
કોલેરા, ઇન્ફ્યુઝ્યોન્ડા જેવા રોગોના અને નવજા-
ઈના ભોગ થઈ પડ્યા છે. આપણા દેશના મોટા
અધિકારીમાં આજ દિવસ સુધી અંગ્રેજ અધિકારી-
એતે નીમી જગતમાં કોઈ પણ દેશ કરતાં વધારે
પાણેરો અપાતા હતા. આપણા હિંદના સેન્યમાં
હાઈન્ટરથી તે મેનામ્પલ સુધીના બધા અધિકારો
બ્રિટિશરો માટે જ રાખવામાં આવના હતા. યુદ્ધ
સમયમાં આમાં કેટલીક છૂટો આપવામાં આવી છે,
આપણો આર્થિક રેશ્વે ઔદ્યોગિક વિકાસ લંડનના
હોરીન્ગ્સલન પ્રમાણે થયો છે. બ્રિટિશ અમલ
આપણા માટે મિત્રદિલકર્તા અમલ ગણી શકાય.
બ્રિટિશ અમલ કેટલાક ફાયદા અને કેટલાક એમના
સ્વાર્થો ઉપર રચાયો છે.

લવિષ્ણ માટે અંગ્રેજોનો અમલ

હિંદ માટે આટલાન્ટિક ચાર્ટર લાગુ પાડવાની
ના પાડવા પછી મી. ચર્ચીલે સમ્રાટના સામ્રાજ્યમાં
એના અમલમાં કંઈ ઘટાડો કરવામાં આવશે નહિ,
એવું પણ જાહેર કર્યું છે. હિંદને યુદ્ધ પછી સાંસ્થા-
નિક સ્વરાજની પદ્ધતિ આપવાની જાહેરાત કરી છે;
પરંતુ અંગ્રેજો પોતાનાં આર્થિક અને વાણિજ્યનો
લાભ કદી ગુમાવે એવી આશા ગખાય નહિ, આ
મહાવિશ્વયુદ્ધમાં અંગ્રેજોને મોટું ખર્ચ છે, દરરોજ
૨૦ કરોડ રૂપિયા યુદ્ધ પાછળ ખર્ચાય છે. બ્રિટન
ઉપર ૧૫ અબજ પૌન્ડ જેટલું ચૂંતવર કરજ
થય છે. લવિષ્ણ માટે બ્રિટન આર્થિક મુશ્કેલીઓમાં

છે. કદાચ આજ વરસે અમેરિકા પાસે એણે કરજ
નાણાં લેવાં પડશે, અમેરિકાના અત્યારથી જ ધીરાણ
અને પદ્ધતી પદ્ધતિ નીચે બ્રિટન ઉપર મોટું કરજ
છે, એનાં ૧૧ કરોડ ધરેશમાંથી ૫૫ લાખ ધરેશો જર્મન
વિમાનો અને રોકેટોએ નાશ કરી નાંખ્યો છે. એનો
વેપાર ઘટીને માત્ર ૨૯ ટકા જેટલો જ રહ્યો છે.
પાંચ વરસો થયા બ્રિટન છૂટથી યુદ્ધ પાછળ ખર્ચો
કરે છે, એનાં બધાં કારખાનાંઓ, ખાણો, વાહનો
અને મનુષ્યશક્તિ યુદ્ધ માટે જ કામ કરે છે. આ
યુદ્ધનો છેડો આવનાં સહેજે જો ત્રણ વરસોના સમય
નીકળી જશે. બ્રિટન યુદ્ધ પછી આર્થિક હાડપીનર-
રૂપે રહેશે. એને છવનનું ઉચ્ચ ધોરણ ધરાવતું નથી.
એને યુદ્ધ પછી પણ જગતની શરારની રાણીનું પદ
ભગતી રાખવું છે, એને પોતાની સાહેબી ધરાડવી
નથી, એટલે યુદ્ધ પછી બૂખ્યું બ્રિટન હિંદ જેવી
કામફા ગાયને કેમ છોડી દે?

સ્વરાજ્ય એક જ માગ

આપણા દેશનો ઉદ્ધાર આપણા જ હાથમાં છે,
ખીજો કોઈ ઉદ્ધાર કરી આપે તેમ નથી. કોઈ
આપણને મદદ કરશે અને આપણે પ્રગતિશીલ થઈ
આર્થિક અને વાણિજ્યની ઉન્નતિ પામશું એવી
મોટી આશા સદા નિરાશા રૂપે જ છેવટે ફેલાશે.
તેમ જ યુદ્ધ પછી જો મોટી મુશ્કેલ પરિવર્તન
તેમાં પણ આપણો શુકાર થાય તેમ નથી, કારણ
કે એ પરિવર્તન પામે જપાન અને જર્મન મોટા
પ્રશ્નો કરશે. એમના પ્રદેશોના ભાગલા હુકમો કરવાની
ખેચતાણો કરાશે. ફેતરા ગામ તરફ અને શિયાળીઆ
જગલ તરફ ખેંચશે. વાણિજ્ય અને આર્થિક
લાભો માટે પણ ત્યાં મોટી રસાકસી થશે. જર્મની
અને જપાનના વેપારી લાભો પોતાના તરફ ખેંચવા-
સૌ રાખ્યો "હમારા હય" એવી નીતિ પકડશે.
સંસ્થાનો જેનાં કે ઓરેટ્ટેલીઆ અને કેનેડા યુ-
સ્ટેટ્સ અમેરિકાની હુકમ વધારે પ્રમાણમાં મેળવશે.
સ્વયં હિંદ માટે આવી પરિવર્તમાં કંઈ ચણા ચવાય
એવું બનશે નહિ આ યુદ્ધ તેમ જ સુરેહ પરિવર્ત
હિંદને માટે મીઠાં સ્મરણો રાખી જાય તેવાં
ચિન્તો નથી.

વિશ્વયુદ્ધમાં હિંદોના ફાળો

આ વિશ્વયુદ્ધમાં ગરીબ હિંદી મૈનિદાએ પત્ની-
સેક લાખની મોટી ભરતી હિંદી લડાયક સેના

માટે ઠરી છે. હિંદની રેલ્વેઓ, ઓગિનો, સ્ટીમરો, કાલસો, લોડું, કારખાનાં, મોટરો, અને લોન્ગોનો ઉપયોગ વિશાળ પાયે યુદ્ધના કામ માટે હિંદના સૈનિક સત્તાવાળાઓના હાથમાં મુકવામાં આવ્યો હતો. હિંદનાં સાધનોનો વિશાળ પાયે આ યુદ્ધમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદની આર્થિક શક્તિને વ્હી પડે તેવી રીતે ખેંચવામાં આવી છે. સૈન્ય પાછળ દર વરસે પચાસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થતો હતો, તે હવે ૨૧૧ અબજને નિશાને પહોંચ્યો છે. બ્રિટિશ સરકારને ૧,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા ઉપર ધીર્યા છે. એના બદલામાં હિંદમાં એટલો ચલણી નોટોનો પ્રચાર કરીને રૂપિયાને બારે સરતો બનાવીને વસ્તુઓને મોઢી બનાવાઈ છે. નાણાં બચકર કુમારો થયો છે. હિંદમાં અસહ્ય મોંઘવારી અને અત્યંત કરવેરાનું બારણું પડ્યું છે. આ મોંઘવારીથી હિંદની એંસી ટકા વસતિને અત્યંત આર્થિક સંકટ ભોગવવું પડે છે, આ સિવાય હિંદમાંથી બનાજ અને ખોરાકની નિકાસ અણસમર્થથી ભૂતકાળમાં થઈ. પરિણામે ભયંકર દુકાળ અને બાપક રોગોએ હિંદને ઘેર્યું છે. આખા વિશ્વયુદ્ધમાં એટલાં માણસો મરણ, કાપક કે શક્તિહીન બન્યો. તેના પ્રમાણમાં હિંદમાં વધારે મનુષ્યોની નુકશાની થાય.

હિંદ વિશ્વયુદ્ધની ઇતિહાસ

હિંદ એ નળપાન સાથેના યુદ્ધની મુખ્ય ઇતિહાસ છે. હિંદના સર્વે આર્થિક, ભૌગોલિક, ભૌતરિક, આકાશિક અને જમીન માર્ગોનાં સાધનો યુદ્ધના સત્તાવાળાઓના હસ્તક મૂકાયાં છે. હિંદમાં અંગ્રેજો, અમેરિકનો, ચીનાઓ, સીદીઓનાં સૈન્યોને યુદ્ધ માટે ખોદાવા સ્થાન આપ્યું છે. આ સિવાય મોટા પ્રમાણમાં ઈટાલીઅન ડેરીઓ પણ રાખવામાં આવ્યા છે. પરંતુથી ભાગી આવેલા યુરોપિયનો માટે પણ હિંદ આશ્રયસ્થાન બન્યું છે. હિંદમાં લગભગ ૩૫૦ વિમાનમથકો બનાવી હજારો વિમાનોને નળપાન સામે તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં છે. તે માટે મોટી રકમનું તેલ પરંતુથી આપાત થાય છે. હિંદમાં નળપાન સામે રાખવામાં આવેલાં સૈન્યો માટે સેંકડો સ્ટીમરો માલ બારીને વિદ્યાપતથી હિંદમાં દર માસે આવી પહોંચે છે. દારૂગોળો, તોપો, ઓપરેશનગોળો, રણમીડો, સુરંગો, વિમાનો,

ટેલીફોનો, તારો, ચાલકાં, ડાકટરો અને હજારો જાતની વસ્તુઓ વિદ્યાપત અને આફ્રિકાના બંદરોથી આવે છે. આ સૈનિકો માટે શસ્ત્રસામગ્રીઓ અને દારૂગોળો, મશિનગનો, છુપસગનો હિંદનાં કારખાનાંઓમાં હોમસના પ્રમાણથી ચારગણો તૈયાર થાય છે. હિંદની મિલો સૈનિકો માટે કપડાં પૂરાં પાડે છે. ટુંકમાં હિંદનાં સર્વે સાધનો છૂટ પ્રમાણમાં સૈન્યો માટે વાપરવામાં આવે છે. હિંદ આ વિશ્વયુદ્ધમાં જે મોટા ભાગો મનુષ્યશક્તિ અને સાધનોના આપ્યા છે, તે અતિશય મહાન હોવાનું યુરોપિયનો મુક્ત કરેલીકાર છે.

યુદ્ધને લીધે હિંદ ઉપર સંકટો

હિંદમાં નાણાં કુમારો લીધે મોટી મોંઘવારી થઈ પડી છે. આ મોંઘવારી ગરીબ, દુઃખી, દીન, રોગી અને અણભૂખને કેવી હાડમારીઓમાં ઉતારી રહી છે, તેનો ખ્યાલ હિંદનાં ગામડાંઓ પહાર હજી પહોંચ્યો નથી. આ યુદ્ધનાં પાછલાં વરસોમાં હિંદના ગામડીઓએ ચીંધેલાં બનાવ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ. મોટા પ્રમાણમાં બનાવેલો ભૂખમરો હજારો ગામડાંઓમાં આ યુદ્ધ અગ્નિવે કહાય લાગ્યું છે. લાખો માણસો ભૂખમરના ભોગ બન્યાં છે. કરોડો રોગોથી સપડાઈ નિર્જીવ બન્યાં છે, અથવા માર્યા ગયાં છે. હિંદ માટે ૧૯૪૩-૪૪ અને ૧૯૪૪-૪૫ના બે વરસો અત્યંત ભયંકર બન્યાં છે. ગામડીઓ ખોરાકી, પોરાકી, ગામસેટ તેલ, બળતણ, વગેરે માટે લાચાર બન્યા છે. દયા દારૂ શહેરોમાં પણ પહોંચી શકતાં નથી, ત્યારે તો ગમડાંઓમાં ક્યાંથી જ પહોંચે ? હિંદ માટે યુદ્ધની સીધી અસર, મોટા પ્રમાણમાં હિંદી સૈનિકો, માર્યા ગયા, કે પકડાયા અથવા કાપલ થયા, તે છે. આડકતરી અસર, દુકાળ અને રોગચાળાથી કરોડો મનુષ્યો માર્યા ગયાં અથવા નિર્જીવ બન્યાં, તે છે. આર્થિક નુકશાની તો અનંદ સૈનિકખર્ચ અને દયાથી હેતા કરવેશ છે. પ્રભાવ્યાણનું કાંઈ પણ કામ યુદ્ધના દાંડણ અને બહાના નીચે શરૂ થઈ શકતું નથી. વેપાર ઘટ્યો છે. સગવડો સૈનિકો માટે રખાઈ છે. સૌ જરૂરિયાતની વસ્તુઓની અછત થઈ પડી છે. યુદ્ધનાં સંકટો અસંખ્ય છે.

યુદ્ધ પછીનાં તેનાં સાધનોનો સદ્ઉપયોગ

યુદ્ધ પછી વીસથી પચીસ લાખ સૈનિકો અને એટલી જ સંખ્યા કે વધારે સંખ્યાના સૈનિકોના આશ્રિતોને હિંદમાં નોકરીઓ અને કામ આપવું પડશે. એ કામ અત્યંત મહાન અને કઠીન છે. હંથા અધિકારીની નોકરીઓ ઉપર અંગ્રેજોનો વિશેષ ભાર છે. યુદ્ધના પ્રસંગે એવાં ઘણાં નવાં ખાતાંઓ માટે બ્રિટિશ અનુભવીઓને ખાસ બોલાવવામાં આગ્યા છે. એમને માટે ખાસ રચાતો ગોઠવવાં પડશે. તેમ જ નવા બેકાર અંગ્રેજો માટે પણ અધિકારો શોધીને એમને નભાવવા પડશે. અહીંના યુદ્ધસમયના ખાતાંઓમાં લાખો હિંદીઓ નવા નવા રોકાયેલ છે, એમને પણ કામ અને ખીજ અધિકારી આપવા પડશે. યુદ્ધ માટેનાં આયુધો અને વસ્તુઓ ખનાવવાનાં કારખાનાંઓમાંથી પોણા ભાગના (લાખોની સંખ્યાના) મજૂરો છૂટા થશે એ સર્વેને કામ આપવું જોઈશે. હિંદના ઉદ્યોગોને હમણાં લગભગ મોટે ભાગે યુદ્ધના કાર્ય માટે રોકાયેલા છે, તે સર્વને ઠેકાણે ગોઠવીને હિંદના આર્થિક કષ્ટાણુ માટે ચોખ્ખા જોઈશે. હિંદનો વેપાર પણ જગતના વેપારના વિશાળ ચિત્રમાં એને યોગ્ય સ્થળે ગોઠવવો પડશે.

યુદ્ધ પછીની તકલીફો

હિંદ ઉપર યુદ્ધને લીધે કરજ વધી જશે. કદાચ બેવડાશે એ ભારણ હિંદની પીઠ ઉપર પડશે. રૂપિયાની કિંમત હમણાં ઘટી ગઈ છે, તેને યોગ્ય સ્થાપવી રહી હિંદમાંથી સરતા આવે પાંચ અબજ રૂપિયાની કિંમતનું સોનું ૧૯૪૨-૪૩ પહેલાં નિકાલ થઈ ગયું છે. તેમ જ હિંદી સરકારે મોટી રકમની ચાંદી એ જ વરસ સુધીમાં વેચી નાંખી હતી, તે પ્રકારે અર્થશાસ્ત્રના નકશામાં ગોઠવવો પડશે. સૌથી મોટો પ્રશ્ન અંગ્રેજ સરકાર ઉપરના ૧,૦૦૦ કરોડ રૂપિયાના કરજનો છે. એ વધતું જાય છે. યુદ્ધ પૂરું થયા સમયે એ કેવડું મોડું સ્વરૂપ પકડશે તે હમણાં કહી શકાય નહિ. ઉપરાંત યુદ્ધ બાદ ચલણનાં કાગળીઓને મોટા કુમારો અતિ ચિતા ઉપજવશે, કારણ કે ૧,૦૦૦ કરોડમાંથી ચલણનું પોરણ પાંચું ૧૭૫ દરોડ ઉપર આવશે, ત્યારે હિંદી સરકારની આર્થિક દોરીઓ ઉપર મોટી ખેંચતાણ

થશે. યુદ્ધ સમયના આર્થિક તંત્રને અંકુશોથી જોમ તેમ સંભાળી શકાયો છે, પણ યુદ્ધ પછીને મોટી ખેંચ આવશે તે અસહ્ય નીવડશે. યુદ્ધકાળ કરતાં સંધિકાળ હંમેશાં ખૂબ કઠીન થઈ છે. જાપાનના, દુકાળ, અજીત, મેલિવારી અને રાજોથી ઘેરાયેલી હિંદી પ્રજાના નાવને સંધિના વિકટ સમયે ખરાબાઓથી બચાવવાનું વિકટ કામ હિંદી સરકારે કરવાનું છે.

ખોરાકીનો પ્રશ્ન

હિંદની ૪૦ કરોડની પ્રજાને ખોરાકીનો પ્રશ્ન અતિ મુજબણ બરેલો થઈ પડ્યો છે. આપણે ત્યાં છેલ્લા આંકડાઓ મુજબ કુલ ૭ કરોડ દશ લાખ ટન અનાજ અને ૮૫ લાખ ટન કઠોળ મળીને ૭ કરોડ ૫૪ લાખ ટન ખોરાકીનાં અને પાકવાં હતાં. આમાંથી ૭૦ લાખ ટન વાવણીનાં બીજો માટે વપરાય છે. બાકી ૬૬ કરોડ ટન હિંદની પ્રજાની ખોરાકી માટે રહ્યાં. પોપણસાત્રના અનુભવીઓના કહેવા મુજબ દર મનુષ્યને દરરોજ એક રતલ અનાજ અને ૦૧ રતલ કઠોળની પોપણ માટે એવરેજ જરૂર છે. આ હિંદનાં ત્રીસ કરોડ (બાળકો બાદ) મનુષ્યોના હિસાબે ગણતાં ૭ કરોડ ૩૦ લાખ ટનનો શુદ્ધ કાર થાય છે. આ પ્રમાણે જેતાં દર વરસે ૧ કરોડ પાંચ લાખ ટનનો પ્રજાની યોગ્ય ખોરાકીમાં ઘટાડો આવે છે, અથવા વૈધક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો અમેરિકા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં દર મનુષ્ય દીઠ ૩,૫૦૦ ફેલોરીના પોપણ જેટલું અને એક સૈનિકના પોપણ માટે ૪,૫૦૦ ફેલોરી ઉપમાશક્તિ આપે એટલું પોપણ જોઈએ છે. આપણા હિંદમાં પેદા થતા ખોરાકની ગણતરી કરતાં દર મનુષ્યે ૩,૦૦૦ ફેલોરીની ગણતરી કરતાં આપણી હિંદી પ્રજામાં ૩૦ કરોડ મનુષ્યોને ૧૧૦ અબજ ફેલોરી જેટલી પોપણની ખામી આવે છે. એટલું અનાજ આપણને દર વરસે થઈ છે. પરિણામે પ્રજાજનો માંદા, ખીમાર અને અશક્ત બને તેમાં શું નવાઈ ?

દૂધનો પ્રશ્ન

સરકારી છેલ્લા રીપોર્ટ મુજબ દૂધ જેવા અતિ અગત્યના અને જીવનશક્તિ આપનારા ખોરાકની આપણી પેદાશ ૨ કરોડ ૨૦ લાખ ટનની દર વરસે થાય છે. તેમાં પંદર ટકા વાહરડાંઓને માટે રાખ-

વામાં આવે છે. આપણી પ્રગતિ માટે બાકી ૧૮૭ લાખ ટન રહે છે. આ પ્રમાણ મુજબ આખી દિલ્લી વસતિને વહેંચી આપીએ, તો દર વ્યક્તિ દીઠ ૪ થી ૪૫ ઓંસ દૂધ આવે. દરેક મનુષ્યને સાધારણ રીતે પોતાના શરીરનું આરોગ્ય ટકાવવા માટે આઠ ઓંસ દૂધ નોંધએ. વૈવક મત એમ જણાવે છે. આ ટન દૂધમાંથી ચોથો ભાગ દૂધ, માખણ, ધી, દહીં, માવો, પેંડા, બરફી વગેરે બનાવવામાં વપરાતું હશે. બાકી પ્રમળનો માટે એવરેજ ૩ થી ૩૫ ઓંસ દૂધ માંડ મળતું હશે. જમતમાં ૭૦ કરોડ દૂધાળાં જનવરો છે. એમાંથી લગભગ ૨૦ કરોડ દૂધાળાં પશુઓ દિલ્હીમાં છે. ૭૦ કરોડ અણત, દુબળાં અને માલિયાં જનવરો દિલ્હીમાં વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી પૂરતું દૂધ દિલ્હીમાં બાળકોને મળી શકતું નથી. હમણાં ૧૯૪૪-૪૫ માં દૂધની અછતનો સવાલ ભારે મુશ્કેલ અને અઠતભર્યો થઈ પડ્યો છે. કદાચ વધારે પડતાં જનવરો સૈન્યો અથવા પરદેશી ફોદો માટે વપરાઈ ગયાં હોય, તે વેવાત પણ ચોક્કસ થવી નોંધએ. આપણા પશુધનને સુધારવાની યુદ્ધ પછી મોટી કાશિશ કરવી પડશે. જર્મનીનાં પાંચ કરોડ જનવરો આપણાં વીસ કરોડ જેટલું જ દૂધ આપે છે. ત્યાં ગાય ૧૬ રતલ એવરેજ દૂધ આપે છે. આપણે ત્યાં માત્ર બે રતલની એવરેજ આવે છે.

શાકભાજી-ફળો

જીવનમાં સ્વાસ્થ્ય મેળવવા માટે માત્ર અનાજ પૂરતું નથી, શાકભાજી પણ નોંધએ છે. ડૉ. અખે દાંધડ (બોજનના પોષણના જાણનારા) ના કહેવા મુજબ એક તંદુરસ્ત માણસનો યથેષ્ટ ખોરાક ૫૦ તોલા અનાજ, ૭૫ તોલા દાળ, ૨૦ તોલા શાકભાજી, ૫ તોલા ફળો, ૨૫ તોલા ધી-તેલ, ૨૦ તોલા દૂધ, ૭૫ તોલા ખાંડ નોંધએ. આપણને ૨૦ તોલા શાકભાજીમાંથી દર તોલા પાંદડાનાં શાક અને ૧૦ તોલા ફળ-શાકો નોંધએ, પણ એ હિસાબે સરવાળો ચુલુકાર કરતાં આપણને ૨૬૦ લાખ ટન શાકભાજીની દર વરસે જરૂર પડે, પણ દિલ્લી શાકભાજીની વાર્ષિક પેદાશ ૯૦ લાખથી એક કરોડ ટન જેટલી છે, એટલે દર વરસે ૧૫૫ કરોડથી ૨ કરોડ ટન શાકભાજી વધારે નોંધએ. ફળો પણ દિલ્હીમાં ગરીબોને માટે નથી. ગરીબોનાં સાધનો પ્રમાણે ફળો ધણાં મેંધાં છે. પૂરતાં પેદા થતાં નથી. અમેરિકા

અને બીજા દેશોમાં કૃત્રિમ ખાતરો અને વિજળી શક્તિથી વધારે પ્રમાણમાં ફળોની પેદાશ બગીચાઓમાં થાય છે. આપણે માટે દેશની પ્રજાના સ્વાસ્થ્ય માટે આ પ્રશ્ન પણ ગંભીર રીતે વિચારવો રહ્યો.

આપણી નિર્જળ મનુષ્યશક્તિ

પૂરતા ખોરાકના અભાવથી અને સ્વાસ્થ્યના નિષ્પ્રભો થયેા પ્રમાણમાં નહિ પાળવાથી આપણા દિલ્હીઓની શારીરિક શક્તિ ધણી મંદ રહે છે. આથી આપણા લાઇઓનું જીવન અને કામ કરવાની શક્તિ મર્યાદિત અને થોડી છે. ન્યૂઝીલેન્ડમાં જ્યારે સરેરાશ મનુષ્યનું જીવન ૬૭ વરસ જેટલું મોટું છે. ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, ફ્રાન્સ વગેરેમાં ૫૫-૫૭ વરસ સાધારણ એવરેજ મનુષ્યજીવન લંબાય છે. જાપાનમાં પણ ૪૫-૪૭ વરસની આયુષ્ય રેખા એવરેજ માણસની છે. ત્યારે દિલ્હીમાં માત્ર ૨૭ વરસ સુધી જ એવરેજ મનુષ્યની જીવનદોરી લંબાય છે. આપણાં દેશનું બાળમરણ્ય સુરોપના મુખ્ય દેશો અને અમેરિકા કરતાં ત્રણ ગણું છે. ૭ બાળકો દિલ્હીમાં જન્મે છે, તેમાંથી એક તરત મરણશરણ થાય છે. દિલ્હીમાં કાલેરા, મેલેરીયા, ઇન્ફેન્ટુએન્સિયા, ક્ષય વગેરે દોઢો મોટો ભોગ લે છે. દિલ્હીઓની મહેનત કરવાની શક્તિ ખૂબ નિર્જળ બનાવવામાં આ રોગોને મોટો હિસ્સો છે. અમેરિકામાં સામાન્ય રીતે દર માણસ કાલસાની ખાણમાં દર વરસે ૫૬૦ ટન કાલસો ખોદી કાઢે છે. સિટનમાં માણસ દીઠ ૩૦૦ ટનની એવરેજ આવે છે. જર્મની ૨૫૦ ટન અને દિલ્હીમાં એવરેજ ૧૦૦ ટનથી નીચે ખોદાય છે. બંગાળી, બોરીસાવાસીઓ તો બહુ નિર્જળ છે. એમનો ચોખાનો ખોરાક અત્યંત ખોરાક છે.

આપણે પણ સુધારો કરી શકીએ

આપણે વિજ્ઞાનનો આશ્રય લેવા વગર છૂટકો નથી. આપણી વનતિના પ્રમાણમાં ખેતીવાડીનો વિકાસ નથી. અસચ્ચ, નિર્ધન અને અદાન ખેડૂતો જૂની રીત મુજબની ખેતી કરે છે. તેમાંથી પૂરતો પાક મળતો નથી. વિજ્ઞાનની મદદથી ઇટાલીમાં દર એકરે ૩,૦૦૦ રતલ પાક પેદા થાય છે. સ્પેનમાં અને જાપાનમાં ૨,૩૦૦ રતલ, ઇન્ડિયામાં ૨,૦૦૦ રતલ, યુ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકામાં ૧,૪૫૦ રતલ, ચીનમાં ૧,૪૦૦ રતલ જ્યારે આપણે ત્યાં માત્ર ૬૦૦ થી

૮૦૦ રતલ અનાજ પેદા થાય છે. આપણે ત્યાં વધારે ખોરાક પેદા કરવાની હેઠ્ઠા ત્રણ વરસો થયાં હોય ચળવળ ઉપડી છે. ઘણેદેશથી આયાત થતા વીસ લાખ ટન ચોખાની આમદાની મુકને કારણે તદ્દન બંધ પડી ગઈ. બંગાળના ૧૯૪૩-૪૪ નો ચોખાનો પાક બહુ ઓછો એટલે હંમેશા કરતાં ૨૦-૪૦ લાખ ટન ઓછો નીકળ્યો. આથી મોટા દુકાન બંગાળમાં પડ્યો. મુકને કારણે સ્ત્રીમરોની સમતક વહેલી ન થઈ. આથી બંગાળમાં ભૂખમરાથી લાખો માણસો માર્યા ગયાં.

વધારે અનાજ પેદા કરવાની ચળવળ

બંગાળની સરકારે વધારે અનાજ પેદા કરવાની ચળવળ ૧૯૪૨-૪૩ અને ૧૯૪૩-૪૪ માં પ્રથમ ઉપાડી હતી; પરંતુ આ કાગળ ઉપરની ચળવળ ખેડૂનોના હાથેની મુશી પડેલી નહિ. ૧૯૪૩-૪૪ માં હિંદી સરકારે આ વધારે અનાજ ઉગાડવાની ખેડૂનોને સમજાવવાની ચળવળ ફરી ઉપાડી. આને લગતી પૂરતી હકીકત હજી પ્રકાશમાં આવવાની બાકી છે; પરંતુ સાધારણ રીતે એકરોની વારણીમાં ઓઠેક ટકા વધારો થયો છે. હજી વધારે વિકાસ થવા સંભવ છે. કપાસ, જીરું, તેલ દાણોનો પાક ઓછો કરીને અનાજનો પાક વધારે પ્રમાણમાં ઉગાડવા માટેની ચળવળનું ફળ જોઈએ તેવું હજી આશ્ચર્ય નથી. આથી સરકાર અનાજના મુખ્ય પાકો, ઘઉં, ચોખા અને કોળા વગેરે ખરીદી લઈને પ્રજાને સમભાગે વહેંચી આપે છે. એક લાખ કરતાં વધારે વસતિવાળાં સરકારમાં માપવંધી અને ભાવવંધી દાખલ કરાઈ છે. ઘટના અનાજની માગણી પૂરી પાડવા માટે પરદેશી ઘઉં મંગાવવામાં આગ્રહ છે. ઓસ્ટ્રેલિયા પાસે ઘઉંનો જાણી પૂરતો નહિ હોવાથી અમેરિકાથી પરદેશી નીસ લાખ ટાં વડે આપાન કરાય છે.

ઈંગ્લેન્ડનો દાખલો

ઈંગ્લેન્ડે હવેમાં ૪૦ ટકા ખોરાક પેદા કરે છે. બાકીની સાક ટકા ખોરાક પરદેશી મંગાવવી પડતી હતી. બ્રિટન ઔદ્યોગિક દેશ છે. એની ૬૭ ટકા પ્રજા ઉદ્યોગ અને વેપાર સંસ્થાના કામમાં રોકાયેલ છે. ઉદ્યોગમાં પાકા માથા જતાની મોટા નિસાસ વેપાર ચલાવી મોટો નફો પેદા કરેલો, એ બ્રિટનની પ્રજાનું મુખ્ય ખોરાક છે; પરંતુ આ મુદ્દાના

સમયે જર્મન સબમરિનો અને વિમાનોએ બ્રિટિશ સ્ટીમરોને મોટે પાયે ઢૂંચાડવા માંડી, એટલે પ્રજાને ભાવી ભૂખમરાથી બચાવવા માટે બ્રિટિશ સરકારે વધારે અનાજ ઉગાડવાની ચળવળ જોરથી ઉપાડી. ૧૯૪૧ માં ચાલોસ ટકા અનાજ પેદા થયું. ૧૯૪૨ માં સાક ટકા ખપતના પ્રમાણમાં અનાજ પેદા થયું. ૧૯૪૩ માં આ પેદાશો કુદકા મારી ૭૫ ટકા જેટલી ખપતને પૂરી પાડી બંધી જમીન જાહેર બાગો, શોભાનાં મેદાનોને ખેતીમાં ફેરવી નંખાયાં છે. બે વરસોમાં ૩૫ ટકા જેટલી ગજબ જેતી વધી છે. હોય વિકાસ થયો ગણાય. હિંદમાં તો દુકાનો અને અછત ચાલે છે. આ વધારે અનાજ પેદા કરવાની ચળવળે હાડાં મૂળ લાદ્યાં નથી આક ટકા વધારો આ મોટા વિસ્તારમાં બહુ વધારો ગણાય નહિ.

હિંદની વસતિ વધે છે ?

હિંદની વસતિ બહુ વધે છે, એવો આરોપ પરદેશી લેખકો મૂકે છે, પણ યુરોપ, જાપાન અને અમેરિકાની વસતિ હિંદ કરતા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધારો થાય છે. હિંદમાં જાલેરા, મેમેરીઆ, ઈન્ફરેસ્ટ્રાએન્ડા, ક્વે, દમ, પાર્સીની મોટી રેલો જેવાં સંકોટો મનુષ્યોની વધતી જતી વસતિના મોટા દુરમતો છે. દુકાન અને ભૂખમરો પણ હિંદની વસતિને વારંવાર કનડે છે. આથી સુધરેલા દેશો કરતાં હિંદમાં પ્રજાનો વધારો થોડો છે. નીચેના આંકડાઓ તે સાબિત કરશે. ઇ. સ. ૧૮૭૦ અને ૧૯૩૦ વચ્ચેનાં સાક વરસોમાં હિંદની વસતિ ૩૦.૭ ટકા વધી છે, ત્યારે એ જ મુદ્દતમાં ઈંગ્લેન્ડ અને વેસ્ટની વસતિ ૭૭ ટકા વધી છે. જાપાનની ૧૧૩ ટકા વધી છે. રશિયાની ૧૧૫ ટકા વધી છે; પરંતુ નામીયા સાકાર તરીકે હિંદનું નામ જ વસતિના વધારા માટે પ્રખ્યાત થયું છે. હિંદમાં જનગણના પણ મોટું છે. બાળકોનાં મરણોનું પ્રમાણ સુધરેલા દેશો કરતાં ત્રણગણું છે. સુત્રાવટી ઓગોનું મરણપ્રમાણ ભવાનક છે. ગરીબી, ભૂખમરો, અજાન, નિર્ધારતા અને વહેમો વચ્ચે હિંદી વસતિ બ્રિટિશ અમલમાં મકાલે છે. ખરા સ્વરાજ વખતે આપણો ઉદય નથી.

હિંદી પ્રજાને પૂરતું પોષણ મળતું નથી

હિંદ જનમાં એવો દેશ છે કે જેના ઉપર કુદરતે દરેક જોઈની અજાનની વસ્તુઓ બંધી છે;

પરંતુ મનુષ્યકૃત જૂલમથી આપણે તેનો સંપૂર્ણ લાભ લઈ શકતા નથી. આપણને નોંધપાત્ર દરેક વસ્તુ કેટલાં ઓછા પ્રમાણમાં મળે છે, તે નીચેના આંકડાઓ ખતાવશે:—

દરેક મનુષ્ય દીક્ર એવરેજ જુદી જુદી પ્રજાઓ કેટલી ખાંડ વાપરે છે, તેનો કોડો—

દેશ	મનુષ્ય દીક્ર રતલ
ગ્રેટબ્રિટન	૧૧૨
યુ. સ્ટેટ્સ	૧૦૩
યુગોસ્લાવિયા	૧૧૫
ફ્રાન્સ	૫૪
ઓસ્ટ્રેલીયા	૧૧૪
ડેન્માર્ક	૧૨૮
જર્મની	૫૯
કમ્યુન	૮૮
હિંદ	૨૦
જાપાન	૨૯

દરેક મનુષ્ય દીક્ર એવરેજ કેટલું દૂધ મનુષ્ય દીક્ર વપરાય છે, તેનો કોડો:—

દેશ	મનુષ્ય દીક્ર ઓંસ
હિંદ	૬.૬
ડેન્માર્ક	૫૬.૮
ગ્રેટબ્રિટન	૪૦.૭
જર્મની	૩૫.૦
ડેન્માર્ક	૪૦.૭
ઓસ્ટ્રેલીયા	૪૪.૪

ઈંગ્લાન્ડ-આ આદાર સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ પાશ્વિમાત્મે વખાણે છે:—

દેશ	ઈંડા
યુ. કિંગડમ	~૧૫૮
ડેન્માર્ક	૨૬૦
આયર	૨૮૩
ડેન્માર્ક	૧૪૬
જર્મની	૧૧૪
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ	૨૩૬
હિંદ	૭.૮

હિંદ જગતમાં સૌથી વધારે પ્રમાણમાં ખાંડ, ગેળ પેદા કરે છે. છતાં એની પ્રજાને એ પૂરતા પ્રમાણમાં મળતી નથી. અનાજના પણ વધારા ખરેખર પડે

પડે છે, ત્યારે ખાંડની શું ગણતરી? હિંદીઓનો ૮૦ ટકા વર્ગ પૂરતું પોષણ મેળવી શકતો નથી.

હિંદમાં પૂરતી સગવડવાળાં રહેઠાણો નથી

હિંદનાં શહેરોમાં મરીમો માટેનાં પરંચો અને ચાલીઓ જુઓ. મધ્યમવર્ગની ખોલીઓ નોંધ આપો, કેટલી મીઠા અને અસુખામરી ત્યાં ભેગાં આવે છે? એક એક નાની ચોરડીમાં પાંચ છ જણાં સુધી રહે છે. બિમારો, મુત્રાવધી અને બાળકોનાં ધોડીઓ પણ એમાં જ સમાય છે. ચોપી, રોગી પણ એમાં જ સ્થાન મેળવે છે. ગંદકીનો પાર નથી; હવા ઉત્તમને બદલે ઘણીખરી ખોલીઓ અંધારાથી વ્યાપ્ત હોય છે. માખી મજબૂર અને માકડોનો મોટે ઉપદ્રવ રહે છે. મર્યાદા ભંગ વવાની સગવડ ટૂંકી ખોલીમાં સરખી મળતી નથી. રસોઇ પણ એ જ ચોરડીમાં થાય છે. ધૂમાડાથી દિવાલો કાળી બની રહે છે. બાકું ખૂબ આકર્ષે છે. ઘંડન કરતાં પણ હિંદનાં મુખ્ય શહેરોની ખોલીઓ વધારે બાકું લે છે. માણસ દીક્ર ૯૦ ચોરસ ફૂટની જગ્યા મળવી નોંધાયે, એવો આરોગ્ય કમિશનરો અભિપ્રાય એકેક કુટુંબ માટે પાળી શકતા નથી. પરિણામે સ્ત્રીઓ અને બાળકો પુટ નથી. અનારોગ્ય ભોગવે છે. શારીરિક નિર્બળતા તો એમનાં મોઢાં ઉપર તરી આવે છે. સાત રૂપિયાના માસિક બાડાની ચોરડીમાં છ સાત જણાં કુટુંબ ગુમરા કાઢે તે અસભ્ય છે. પાક, રોગ, ક્ષય, ઓછી જીંદગી, મોઢાં પાકું, વજનની ઉણપ, અપચો, સજેખમ, ચામડીનાં ચોપી રોગો ખૂબ પ્રમાણમાં આ ગરીબ વસતીને હેરાન કરે છે.

ગામડાંઓમાં આથી વધુ ખરાબ સ્થિતિ

હિંદનાં ગામડાંઓમાં ઇશ્વરે સ્વચ્છ હવા આપી છે; પરંતુ ગામડાંઓ અસુખામરીથી ભરેલાં છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં ચોમાસામાં કીડા, કાદવ ભરેલો હોય છે. તળાવ અને કૂવાનાં પાણીમાં ધોવા, વીંછરવા અને નહાવાનું સાથે જ ચલું હોવાથી એનાં પાણી બગડી કાલેરા જેવા ભયંકર વ્યાધિઓ થાય છે. નાની જૂંપડીઓમાં હવા અશ્વત્થા માટે બારીઓ નથી. એમાં જ ઘરનું રાચરચીનું, જનવરો માટે ઘાસ, ખેતીનાં સાધનો, અનાજની ઢોડીઓ, રસોઇના ચૂકા રહે છે. ચોમાસામાં માણસોની પાસે બહાર અને

વાઝરડાં રાત્રે બંધાયેલાં ત્યાં જ મૂકે કે લીડોઓ કાઢે છે. શરીરોમાં ભયાં ત્યાં કાઢવ સાથે ગંધાયેલાં કચરો સડીને અસહ્ય દુર્ગંધ કાઢે છે, માકડ, મચ્છર અને છવનજીવોનો ભારે ત્રાસ હોય છે. ગામડાંઓમાં દવાખાનાં નથી, ડોક્ટરો નથી, નર્સો નથી. રાત્રે મંબધા પડી દિવાળતો નથી. કચરા ઉપાડનાર હવાલ-ખોરો નથી, ચોકડખું પાણી મળતું નથી. ગરીબીના અવતારસમા આ દિવસના ગામડાંઓએ બહુવા માટે રફૂલો, ભારતરો કે પુસ્તકો નથી. ત્યાં ઘણાં ગામડાંઓ તો રેલ્વે, રસ્તા કે પાકી સડક ઉપર નથી. ત્યાં તાર, ટપાલ અને વ્યવહારનાં સાધનો પણ નથી. ગામડાંઓએ સારો ભાગ કરેલું છે.

ખોરાક સંબંધી આપણી બેદરકારી

ખોરાક વગર મનુષ્ય પ્રાણીઓ અથવા વનસ્પતિ-ઓ જીવી શકતો નથી. ખોરાક માટે જ સૌ પ્રાણી-માનને મહેનત કરી રળતું પડે છે. ખોરાક ન મળે તો છવન ધસાતું જાય. ખોરાકથી શરીરમાં જોઈતી ગરમી, કાર્યશક્તિ શરીરના અવયવોનું યોગ્ય હસન ચસન, સ્વાસ્થ્ય, લોહીનું સરખું કરવું કરવું, શ્વાસો-ચ્છવાસ વગેરે બની શકે છે. શરીરના અવયવો યોગ્ય ખોરાકથી વિકાસ પામે છે. યોગ્ય જોગજનનુચિત અને વૃદ્ધિ તથા બેદરકારીનું મુખ્ય કારણ છે. આપણા દિલોએને પૂરતું પોષણ મળે, એવી ખોરાક મળતી નથી, દિલોએની શક્તિ ધસતી જાય છે. માથાસેને તંદુરસ્તીમાં રાખવા યોગ્ય ખોરાકની જરૂર છે. મજૂરોને દરરોજ ૧૧ રૂબાં આપ્યા, પાંચ તોલા દાળ અને ચટણી આપે; પરંતુ એથી ૨,૧૦૦ ફેલોરી જેટલા ખોરાકની ગરમી મળશે. જ્યારે એને ૩,૦૦૦ ફેલોરી ગરમી વપરાય, એટલું કામ કરવું પડશે. ખોરાક પૂરતો નહિ મળવાથી આ મજૂરોને થોડો વખત નબી રાકશે, પણ લાંબે ગળે એની તમિલન નગળી બનશે. યોગ્ય ખોરાકની ઘણી જરૂર છે.

સ્વાસ્થ્યને માટે કેટલો ખોરાક જોઈએ ?

મજૂરોને ૨,૮૦૦-૩,૦૦૦ ફેલોરી ખોરાક જોઈએ. કસરતવાળાં યુવાન વિદ્યાર્થીને પણ એટલો ખોરાક આવે નહિ. બેગલુ દિલોને ૨,૧૬૦ ફેલોરી ખોરાક જાય ત્યાં છે. ૭ કલાક ચારીરિક મહેનત કરનારને ૨,૬૦૦ ફેલોરી મુન ખોરાક જોઈએ હંડી દવામાં કામ કરનાર માટે વધારે ખોરાકની જરૂર રહે છે. એક

રશિયન અથવા મહેનતુ અમેરિકન ૩,૫૦૦-૪,૦૦૦ ફેલોરી જેટલો ખોરાક ખાઈ જાય છે. વૈદ્ય અને આરોગ્યના અનુભવી ડૉ. એચ. કોપડના મત મુજબ નીચે પ્રમાણે વધુ પ્રમાણે ખોરાક મળવો જોઈએ.

એક ફેલોરી	
ચૌદ વરસ ઉપરનો પુખ્ત મનુષ્ય	૧-૦ ૨,૬૦૦
" " ઉપરની " સ્ત્રી	૦-૮ ૨,૧૦૦
૧૨-૧૩ વરસનું બાળક	૦-૮ ૨,૧૦૦
૧૦-૧૧ " "	૦-૭ ૧,૮૦૦
૮-૯ " "	૦-૬ ૧,૬૦૦
૬-૭ " "	૦-૫ ૧,૩૦૦
૪-૫ " "	૦-૪ ૧,૦૦૦

રોગી નજાણા છવનની ટેલો શરીરના બાંધા અને કામ, રૂઠું પ્રમાણમાં એટલો વધતો ખોરાક મળવો જોઈએ. ગર્ભવતી સ્ત્રીને ૨,૪૦૦ ફેલોરી અને ધવરા-વતી માતાને ૩,૦૦૦ ફેલોરી ખોરાક આપવો જોઈએ.

ખોરાકમાં કયા પદાર્થો હોય છે ?

શરીરમાં રોજના ધસારાને દૂર કરી નવો વિકાસ સાધવા માટે અને હાડકાં, સ્નાયુ, લોહી, પ્રતીજો, વીર્ય વગેરે યોગ્ય પ્રમાણમાં તૈયાર કરવા માટે નીચેના પદાર્થો જોઈએ

પાણી—મનુષ્યના શરીરમાં પાણીની મોટી જરૂર છે, મનુષ્ય પ્રાણી મુખ્યત્વે પાણીનું બનેલું છે. એના લોહીમાં ૮/૧૦ પાણી છે, માટે એને દરરોજ સ્વચ્છ શુદ્ધ, ગળેથી પાણી ખોરાકોની વસ્તુઓ અને પાણી-માંથી મળતું જોઈએ. ગંધ, જીવનવાળા અને વગર, સ્વચ્છ કરેલ પાણીથી ટાંકિયા, ફેલોરી, મરડો, મેલેરીઆ થાય છે. આથી પાણી ઉકાળી ઠંડું કરી ગળીને પીવું. દિલોએ આ વિષયમાં વધારે ધ્યાન આપે એ જરૂરનું છે.

પ્રોટીન—શરીરને શક્તિ આપવા માટે અને શરીર ગાંધવા મટે પ્રોટીનની જરૂર છે. ધઉં, ચણા, તુવેગ, વડાણા, દૂધ, માંસ, ઇંડામાંથી પુષ્કળ પ્રોટીન મળે છે. એમાંમાં પ્રોટીન એટલું હોય છે.

ચરણી અને કારખોદાપરે—ઘી, તેલ આપણા શરીરમાં ગરમી પેા કરે છે. દિલો પ્રગ્ન ઘી, તેલનું પ્રમાણ આવશ્યકતા કરતાં વધારે પ્રમા-ણમાં વાપરે છે. કારખોદાપરે એટલે સાકરની જાતના પકાવો ખાંડ, ગેળ, સંકર, બટાટા, સકરિયા, મધ

વગેરે આપણા શરીરમાં સાકર પૂરી પાડવા સિવાય એનો બીજો કોઈ વિશેષ ઉપયોગ નથી.

વિદ્યામીનો

મોટરના સંચાએને પેટ્રોલ ઉપગત તેલની જરૂર પડે છે. તેમ આપણા શરીરનાં યંત્રોને વિદ્યામીનો તેલ પૂરું પાડે છે. વિદ્યામીનો ખૂબ ઉપયોગી છે.

વિદ્યામીન “એ” —આની ઉલ્લપથી ચામડી અને આંખનાં દર્દો થાય છે. દૂધ, દહીં, માખણ, ગામર, લીલાં પાંદડાંવાળાં શાકા, ટમેટાં, મોસંબી, ફલસમાં એ વધારે હોય છે.

વિદ્યામીન “બી” —આથી “બેરી બેરી” બનતું લકવાનું દર્દ, નવનું લ્પ અને લોહીનું પ્રસારણ સરખું થતું નથી. સંચાથી સાફ કરેલ ચોખાથી આ રોગ જલદી થાય છે. ચોખાના થુલામાં, દાળમાં, સુઈ ફળોમાં અને ઇંડાંઓમાં, સકરેલાં ખજીરમાં, આ “બી” વિદ્યામીન ખૂબ હોય છે. પાંદડાંવાળી ભાજીમાં પણ હોય છે. મોં આવડું, આંખો બગડવી એ આની ખામી દેખાડે છે.

વિદ્યામીન “સી” —નાનું ફળો, શાકભાજી, આમળાં, નારંગી, ફલુઆ ઉગેલાં અનાજમાં આ રહે છે. વિદ્યામીન “સી” ની ખામીથી રક્તપિત્ત થાય છે. દાંત અને પેટાં સડે છે. સંધિઓમાં દુઃખાવો અને સોજા ચડે છે. લીંછનો રસ પણ એ ધરાવે છે. તાજાં ફળો, શાકભાજીમાંથી પણ આ વિદ્યામીન મળે છે. બહુ રાંધવાથી એનો નાશ થાય છે.

વિદ્યામીન “ડી” —દૂધ, માખણ, ઘી, છાંચી પીણી, માછલીનાં કાળાંમાં તેલ અને સૂર્યકિરણોમાંથી આ મળે છે. એની ખામીથી હાડકાંનો ક્ષય લાગુ પડે છે. ખાસ કરીને સૂર્યસ્નાનથી એ વિદ્યામીન વધારે મળે છે.

ક્ષારો—કેલ્શિયમ ફોસ્ફરસ અને લોહના ક્ષારો શરીર માટે ઉત્તમ છે. દૂધ, ઊંચ, પનીર, લીલાં પાંદડાંવાળી શાકભાજી, ઝીંગા માછલીમાં કેલ્શિયમ હોય છે. એ હાડકાં મજબૂત બનાવે છે. ઉદયના ધમધારને નિયમિત કરે છે. રનાયુઓ સંક્રાન્તિ નથી. ચોખામાં કેલ્શિયમ અત્યંત ઓછું હોય છે. કેલ્શિયમમાંથી ફોસ્ફરસ પણ મળી રહે છે. લોહનાં

પરમાણુઓને રાતો રાત આપવા લોહની પણ જરૂર છે. ચોખા, દાળ, શાકભાજી, લીલાં શાક, ફળોમાંથી લોહ મળી રહે.

આપણા હિંદીઓનો આહાર

આપણા હિંદીમાં આહારચાલનું યાન નથી. સંપૂર્ણ આહાર માત્ર પંચનના કેટલાક ભાગોમાં લેવાય છે. ધર્ષ, ચોખા, શાકભાજી, દાળ, ફળો, દૂધ, ઘી અને ચોડું માંસ એ ત્યાંનાં લોકોનો ખોરાક સારો છે. આપણા ગુજરાતના ખોરાકમાં ઘી, તેલ વધારે રહે છે અને શાકભાજી તેમાં પણ પાંદડાંવાળાં શાકભાજી જોઈ પ્રમાણમાં અપાય છે. અનાજને ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં રંધાય છે. દૂધ પ્રમાણ કરતાં ઓછું લેવાય છે. ખાંડ વધારે પ્રમાણમાં મીઠાઈઓ મારફતે ખવાય છે. તબિયતના માટે વધારે ખાંડ સારી નથી. ભજીયાં કચોરી અને તળેલી ચીનો વગેરે ખાઈને ગુજરાતીઓ વધારે પ્રમાણમાં એમનાં શરીરોને નુકસાન કરે છે. યુક્તાહાર નીચે મુજબ હોવો જોઈએ.

- ૧૦ તોલા ઘઉંની શેટલી
- ૧૫ સાફ નહિ કરેલ ચોખા
- ૧૧ તોલો તેલ
- ૭૧ તોલા ફળો
- ૫૦ તોલા દૂધ
- ૧૦ તોલા બાજરીના શેટલા
- ૫ તોલા કોળ
- ૧૧ તોલો ગોળ
- ૧૫ તોલા લીલાં શાક
- ૧૦ તોલા સંચમ્થી
- ૨૧ તોલા ઘી
- ૨૧ તોલા ખાંડ
- ૧૫ તોલા પાંદડાંવાળાં શાકો

હિંદીઓએ આહાર સુધારવો પડશે

બંગાલના સાત કરોડ મનવીઓ, મદ્રાસના સાડાપાંચ કરોડ મનુષ્યો, એસીસાની વસતિ, બિહારના કેટલાક ભાગની વસતિ, આસામની કેટલીક વસતિ એમ હિંદની પ્રમતો અર્ધો ઉપગત ભાગ સંચામાં જોડેલા ચોખા ખાઈને મુખ્યત્વે છવે છે. ચોખાનો એકલો આહાર આરોગ્ય અને તંદુરસ્તી માટે જમ નથી. યુક્તાહાર જોઈએ. હિંદના એક

સાક્ષાત્કારી મનુષ્યના પૂરા પોષણ માટે યુદ્ધ પહેલાં દરમાસે રૂ. ૭૫ અર્થ થતું. સાક્ષાત્કારીઓ માટે રૂ. ૯૫ અર્થ થતું. દમણી મોહારતના સમયે એ અર્થ રૂ. ૧૨ અને ચૈદ રૂપિયા સુધી પહોંચ્યું છે. ગરીબ દિંદોઓ દરમાસે આટલું મોટું અર્થ કરી શકે તેટલી આર્થિક શક્તિ ધરાવતા નથી, એટલે તે પહેલાં દિંદોઓની સ્થિતિ સુધારવાની જરૂર છે. પંજાબની પ્રજાને આહાર દિંદોઓમાં શ્રેષ્ઠ છે. સિવાય બહુ સંધવાથી આહારના ગુણ નાશ પામે છે. તે પણ બૂઠવાનું નથી. બહુ ચાવીને ધીમે ધીમે ખાતું એ આહારનો રૂડો ઉપયોગ છે, યોગ્ય આહારથી બધા રોગોનું મુખ્ય કારણ દબાવવામાં ટાળી શકાય છે.

બીજ વસ્તુઓની ઉણપ

પોષાકી—દિંદોમાં કાપડની મીથોમાં ૧૯૪૪ની સાલમાં સૌથી મોટા પ્રમાણમાં પેદાશ થઇ છે. લગભગ ૪૮ કરોડ વાર કાપડ ઉત્પન્ન થયું છે; પરંતુ કાલસા યુદ્ધ કામ માટે મોટા પ્રમાણમાં ભેષ્ટતા હોવાથી દિંદોનાં કારખાનાંઓને બૂબે મરવાનો સમય આવ્યો છે. કાપડની પેદાશ ખૂબ ઘટી જવાનો સમય આવ્યો છે. અસારથી જ મિથોને ગંધ રાખવાના અનુદાન આવે છે. દિંદોમાં પ્રજાને પૂરતા પ્રમાણમાં કાપડ ખરીદવા માટે પૈસા નથી. કંઈકે કંઈકે મામલાસીઓ એક જ વસ્ત્રી નીખાવે છે. કુશળતા સમયમાં દિંદોમાં મનુષ્ય દીઠ ૧૦ વાર કાપડ જેવડી નીચી પાયરી ઉપર પહેંચાય છે. સાસ વરસોમાં ૧૫ થી ૧૬ વાર કાપડ મનુષ્ય દીઠ વપરાય છે, બીજા સુધરેલા દેશોમાં મનુષ્ય દીઠ કાપડની અપત ૩૦ થી ૪૮ વાર જેટલી એટલે દિંદોથી ત્રણ ગણો વધુ છે. દિંદો યુરોપ, અમેરિકાનાં લોકોનાં ઉતારીને ફેડી દીધેલા ગરમ કપડાં દર વર્ષે હજારો આંગ્રીઓના રૂપે ખરીદી પોતાની પ્રજાને પહેરાવે છે. દિંદો આ માટે ભારે દિશ્વર ભાગવે છે. પૂરતાં કપડાં દિંદોઓને માટે મળતાં નથી.

બીજ વસ્તુઓ—દિંદો એ ગરમ દેશ છે. એમાં સ્વચ્છતા માટે મનુષ્યો અને એમના વસ્ત્રો સ્વચ્છ બનાવવા સારૂ સાબુની જરૂર છે, દિંદોમાં સાબુ બનાવવા માટે મોટા પ્રમાણમાં તેલીનિર્મિત નીપજ છે. નારીએજ વગેરે પદાર્થોનું તેલ સાબુ બનાવવામાં ખૂબ ઉપયોગી છે. છતાં દિંદોમાં પેટા યોગ્ય અને પરંપરાથી મળાવેલ કુચ સાબુની મનુષ્યો

કરતાં દર માણસે વાર્ષિક સાબુની વપરાશ બે સદ-લથી વધારે આવતી નથી. યુરોપના દેશોમાં અને અમેરિકામાં દંડી ઋતુમાં સાબુ થોડો ઉપયોગમાં આવે છે, છતાં ત્યાં માણસ દીઠ આપણા પ્રમાણ કરતાં દશથી વીસ ઘણો વધારે સાબુ વપરાય છે, સાબુ માટેના રસાયનો પૂરતા પ્રમાણમાં દિંદોમાં થતાં નથી. એ પેદા કરવાં ભેષ્યે, ગરીબી સરે દિશાઓમાંથી અજી, તક્લીફ અને દાડમારીઓ લાવે છે. ચામડાંનાં બેટા અથવા કાંઠારખા માટે પણ દિંદોની સ્થિતિ સારી નથી, જીવો માટે ભાગે દિંદોમાં પગોમાં કાંઈ પહેતી ૪ નથી. ગામડીઆ-ઓનો મુખ્ય ભાગ અને મજૂરોમાંની મોટી મંજૂરા પણ પગરખાં પહેરતી નથી. આથી દિંદોમાં મનુષ્યોના પ્રમાણમાં દર વરસે પંદર મનુષ્ય દીઠ એક ભેડી ખૂબ માંડ આવતાં હશે, પરંતુ દેશોમાં એ કરતાં પંદર ગણાં વધારે બેટા વપરાય છે.

શિશુ—દિંદો એ શિશુ માટે અત્યંત પછાત દેશ છે. બ્રિટિશ દિંદોમાં એવરેન્ડે ૮૬ ટકા પ્રજા નિરક્ષર છે, રશિયાએ પોતાની પ્રજાને પંદર સત્તર વરસોના ગાળામાં ૨૫ ટકા બહુવરમાંથી વધારીને ૬૩ ટકા સુધી પહોંચાડી લીધી છે. યુરોપના બધા સુધરેલા દેશો, અમેરિકા અને જાપાનમાં કુલ ૬૩ થી ૬૬ ટકા પ્રજા અક્ષરતાન ધરાવે છે, જ્યારે દિંદોમાં માત્ર ૧૧ ટકા પ્રજા અક્ષર છે. આપણી નિરક્ષરતા દર કરતાં માટે મદદતા ગાંધીજીએ વડો યોજના પ્રકટ કરી હતી, પણ એ દિંદો સરકારે સ્વીકારી નહિ. દિંદો સરકારના શિશુ કમિશનર મી. સારનેન્ડે પચીસ વરસના ગાળામાં દિંદો પ્રજાને મોટા પ્રમાણમાં (કદાચ યુરોપના પ્રમાણ જેટલું) અક્ષરતાન આપવા માટે સારનેન્ડે શિશુ-યોજના બજાર પાડી છે, એના ઉપર ૩૧૩ કરોડ રૂપિયાનું અર્થ યત્નવાળું છે. આમાંથી રૂપિયા ૨૭૭ કરોડ જલ્દે ફૂંડમાંથી મેળવવાના છે. આ ખર્ચ રફતોનાં મકાનો અને શિશુ પાળવા યત્ન કરવા, વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો, પાગલો, નોટ બુકો, પાંકડા, પેનિસેલ, ચાલો, કાચ-કાચો પાળવા બીજા અર્થ થશે. આ યોજના હજી કાચગ ઉપર છે. દિંદો સરકારે એને માન્ય કરી ૭૫ મારી નથી. દરમિયાન મદદતાજીએ પણ મેદામ ખાતે શિશુ પરિદ બોલાવ્યો છે. દિંદો સરકારની શિશુ પરિદ કર્યાની ખબર લાગનાર છે, દિંદોઓને રશિયાનો

શિક્ષણવિકાસ જોઈ આગળ વધવાનું છે, આપણી પ્રજાની પ્રગતિનો પાયો સમગ્ર પ્રજાને અસરગ્રાસ્ત આપ્યા વગર ચાલતો નથી.

વૈદ્યક—હિંદનાં સાત લાખ ગામડાંઓ ખીટકુલ વૈદ્યક મદદ વગરનાં છે, બ્યારે ચોથી રાજો અને મેલેરીઆનો ઉપદ્રવ વ્યાપક રીતે હિંદના ગામડાંઓમાં આવે છે, ત્યારે ગામડીઆઓ માખીઓની પેઠે મરવા માટે છે. જોમની ચિકિત્સા અને સંસ્કૃત્ય માટે દવાઓ, ડૉક્ટરો અને ડિસ્પેન્સરીઓનો અભાવ રહે છે. આપણે યુરોપ અમેરિકા કરતાં આ વિષયમાં સીડીના ઠેક નીચલા પગથીઆ ઉપર છીએ. બ્રિટનની વસતી ૪૫ કરોડની છે. એની અંદર ૩૫ વૈદ્યકિય શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને ૬૧,૪૨૦ ડૉક્ટરો છે, યુ. સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાની પ્રજા ૧૨૫ કરોડની છે, ત્યાં ૭૭ વૈદ્યકિય શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને દોઢલાખ ડૉક્ટરો પ્રજાની ચિકિત્સા માટે સદાકાર આપી રહ્યા છે. રશિયા નવું અધુનિક સુખસગમવાળું રાજ્ય ૧૭ કરોડની પ્રજા ધરાવે છે. એ દેશમાં ૭૨ વૈદ્યકિય શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને ૧,૨૦,૦૦૦ ડૉક્ટરો છે, ૭૫ વધારે પ્રમાણમાં ચિકિત્સાની સગવડો વિસ્તારવા રાજ્યની ઈચ્છા છે. રશિયાને કોઈપણ ગામડું શિક્ષણમંર્યા અને ડૉક્ટર વગરનું ન રહેવું જોઈએ એવો ત્યાંની સોવિયેટ સરકારનો દડ નિશ્ચય છે. હવે હિંદ તરફ દષ્ટિ ફેકો. હિંદમાં ૩૯ કરોડ જનસંખ્યા માટે ૩૭ વૈદ્યક નિશ્ચય સંસ્થાઓ અને ૪૨,૦૦૦ ડૉક્ટરો માત્ર છે.

વૈદ્યક મદદનો વિકાસ—હિંદમાં ગામડાંઓમાં વસતાં ગ્રામ્યજનો માટે વૈદ્યકિય મદદની આ જમાનામાં ધણી જ જરૂર છે. યુ. કિંગ્ડમ (બ્રિટન) માં દર વરસે વૈદ્યકિય ખર્ચ એવરેજે મનુષ્ય દીઠ રૂ. ૩૦ જેટલો આવે છે. યુ. સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા દર માણસ દીઠ અંદરેજે રૂ. ૩૩ વૈદ્યકિય ખર્ચો કરે છે, બ્યારે હિંદમાં મધ્યસ્થ સરકાર, પ્રાંતિય સરકાર અને જાહેર સંસ્થાઓ અને પ્રજાકિય આતંત્રો મળીને દર વરસે મનુષ્ય દીઠ એવરેજે ચાર રૂપિયા ખર્ચો છે. હિંદ માટે એવોપેથી પધ્ધતિ ખૂબ ખર્ચાળ નીવડશે. આવી ખર્ચાળ દવાઓ અને ડૉક્ટરો હિંદ જેવી ગરીબ પ્રજાને માટે અયોગ્ય છે. આયુર્વેદિક વૈદ્યક પધ્ધતિને સંશોધન અને વિજ્ઞાનના સહ-

કારથી આધુનિક મંદાણ ઉપર મૂકી હિંદના ગામડાંઓમાં દાખલ કરવી રહી. આ સિવાય હિંદમાં દવાઓ તેનાં શુદ્ધ તત્ત્વોને વિશુદ્ધ પદ્ધતિથી તૈયાર કરવીને સસ્તી દવાઓ તૈયાર કરાવી પૂરી પાડવી પડશે, લોકોની હિંદના ગરીબ વર્ગની સુખાકારી બહુ કાચે તાંતણે લટકે છે, તેને સુધારવા મોટો પ્રયત્ન કરવાની અગત્યની જરૂર છે.

વિજ્ઞાન અને યંત્રશાસ્ત્રનું જ્ઞાન—યુરોપના સુધરેલા દેશો, અમેરિકા અને જાપાનની સરખામણીમાં હિંદીઓ વિજ્ઞાન અને યંત્રશાસ્ત્રમાં ધણી પછાત ગણાય. ક્યાં રાજ્ય ભોજ અને ક્યાં ગાંધી તેથી જેની સ્થિતિ છે. રસાયણોની જાદુગીરીથી વસ્તુઓમાંથી જે ની નવી પાકી વસ્તુઓ બનતી જાય છે, તે જોઈ મોકલમાં આંગળી દેવાય છે. કાલ-સામાંથી નવી નવી જાતના રંગો બનાવવા કારણ-માંથી અનેક પ્રકારના ઉપયોગી પદાર્થો બનાવવા, રેડીઓ, ટેલીવિઝન, રેફ્રેજે, જંગી વિમાનો, વિમાની વગરનાં વિમાનો તેમજ કરવા આ સર્વે શોધો મનુષ્ય શુદ્ધિ, યંત્રશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનમાં કેટલી આગળ પ્રગતિશીલ થઈ છે, તે દેખાડે છે. જર્મની તો આ દિશામાં અત્યંત આગળ આગળ વધી ગયા છે. હિંદીઓ તેટલા જ પછાત છે. હિંદમાં એવા વિજ્ઞાન-શિક્ષણ માટેની ઉચ્ચ શાળાઓ પણ નથી, આપણા લોકોને પરદેશો ખાતે મોકલી વિજ્ઞાનના શિક્ષકો આપણે તૈયાર કરવા પડશે, તે માટે અનિશ્ચય નાની શરૂઆત પણ થઈ છે, હિંદી સરકારે દર વરસે થોડા વિદ્યાર્થીઓને બ્રિટનમાં શિક્ષણ લેવા મોકલવાની સમ-વડ આપી છે. આપણા લલિખ્યનો વિજ્ઞાન વિકાસ સ્વરાજ વગર સકય નથી. પરદેશી નિષ્ઠાનોના સહ-કારની આવશ્યકતા ઉભી છે.

યંત્રશાસ્ત્રમાં વ્યુત્પત્તિ—આપણે ત્યાં ચાલુ યંત્રોમાં સમારકામ કરવાવાળા લાઓ યાંત્રિકો અને એન્જિનિયરો છે, પણ નવાં યંત્રો બનાવવાનાં કારખાનાંઓ કે બનાવવાની વિદ્યા જાણનાર એન્જિનિયરો નથી. હિંદમાં વિશ્વયુધ્ધના કારણે યુધ્ધના હથિયારો તૈયાર કરવાનાં કારખાનાંઓ ચાલુ થયાં છે. તેમાં મશિનગનો, લુઇસગનો અને કેટલાક નાનાં યાંત્રિક હથિયારો તૈયાર થાય છે. આ કામ માટે ખસોએક યાંત્રિકોને બ્રિટનનાં કારખાનાંઓમાં મોકલી

બેલીન થોજના નીચે એમને હોશિયાર યાત્રિકા બનાવવાની તાલીમ મળી છે, પણ વિમાનો, સ્ટીમરો, મોટરો અને કારખાનાંઓના વરાળચંત્રો હિંદમાં બનતાં નથી. પોલાદ પુષ્કળ છે. એના માટે કારખાનાંઓ પણ સહેલાઈથી સ્થાપી શકતા માટે મૂડી ઘણી મળે તેમ છે, પણ આ ચંત્રો બનાવવા માટેનાં હથિયારો હિંદમાં બનતાં નથી. પરંતુઓમાંથી વસાવવાં પડશે, આપણી પાસે આ હથિયારો બનાવનાર એન્જિનિયરો પણ નથી. હિંદમાં આ ઉચુપ સ્વચ્છ બનાવ સરકારના આશ્રય અને સક્તિ વગર ફર ચશે નહિ, આપણે હવે મીમે ધીમે ડગલું પગલું મૂકવાની મુઠી મુઠીને પગ મુકવાની નીતિ મૂકી પડશે.

આપણા મજૂરો

હિંદ પાસે અસંખ્ય મનુષ્યશક્તિ છે. આ મનુષ્યશક્તિ સસ્તી પણ ખૂબ છે. એક અમેરિકન મજૂરને દરરોજ આઠ રૂપિયા મળે છે. એક અંગ્રેજ મજૂરને દરરોજ ચારથી પાંચ રૂપિયા રોજ મળે છે. આપણા દેશમાં આ વિશ્વપ્રખ્ય બનાવેલી કૃત્રિમ મોંઘવારી પહેલાં દરરોજની મજૂરીનેા પુરુષો રોજ રૂ. ૧૦ અને સ્ત્રીઓ રૂ. ૦૮ હોત. મજૂરને ખાવા માટે સાધારણ રોટલો, કુંગળી શાક, ચણી બીજ થતાં. એક નાની ઓરડીમાં મજૂર અને તેનું કુટુંબ પડ્યું રહે છે, એને પ્રગમ પહેરવા બૂટ મળતાં નથી. એ આઠ દશ કલાક સખ્ત મજૂરી કરે છે, એને પહેરવા બહુ જ સાદાં વસ્ત્રો મળે છે. આપણા એક મજૂરોમાં ખામી ડેખાય છે, તેઓ એકબીજાની કામ કરતા નથી, વધારે સમય કામ કર્યાં છતાં પણ એક બપોનાંજ મજૂરથી એક હિંદી મજૂર કું કામ કરી શકે છે. એને વાતો કરવા અને વારંવાર તમાકુ પીવાનો શોખ છે. એક અંગ્રેજ મજૂરથી એક હિંદી મજૂર અડધું કામ પણ કરી શકતો નથી. મનુષ્યશક્તિ વેડફાઈ જાય છે. મજૂરોની તંદુરસ્તી હલકા આદારવિકાર અને બંધીઆર રહેણાંથી સારી ગણાય તેવી નથી.

હિંદના માર્ગો

હિંદ ૧૬ લાખ ચોરસ માઇલનો દેશ છે. એની વસતિ ૩૮ કરોડની છે. પરંતુઓના મુકાબલે હિંદમાં

બહુ થોડા પાકા રસ્તાઓ છે. હિંદના સાત લાખ ગામડાંઓમાંથી ચોથો ભાગ પણ પાકા રસ્તાઓથી નોડાયેલો નથી, ગામડાંઓની સંસ્કૃતિ આથી અલગ પડી જાય છે. ગામોની વેદાય રેલ્વે જંકશનો અને બંદરો ખાતે પહેંચો શકતી નથી. હિંદમાં હજી ઘણી જમીન ખેતી અને બૂસતરો માટે મળી શકે તેમ છે; પરંતુ રસ્તાઓના સંબંધ વગર કાંઈ વિકાસ સાધી શકતો નથી. હિંદમાં ઇશ્વરકૃપાથી મોટી મોટી વિશાળ નદીઓ હળવે માઇલો સુધી વહે છે. આ નદીઓના કિનારાઓની બાજુમાં ખેતીનો મોટો વિકાસ થઈ શકે તેમ છે. હિંદના શાહ સોદાગરોએ જે ૧,૦૦૦ કરોડ રૂપિયાની દશ વાર્ષિક પ્લાનનો પહેલો ભાગ બહાર પાડ્યો છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે મુખ્યઈઈલાકો આગળ વધ્યો છે, છતાં એનો કેટલોક પ્રદેશ ૪૦ થી ૭૫ ટકા રસ્તાઓ વગરનો છે અને કેટલાક જગ્યાઓમાં ૭૫ થી ૮૦ ટકા પ્રદેશ રસ્તાઓ વગરનો છે. આ પ્રદેશનાં ગામડાંઓ શરૂરોના મર્બવથી વંચિત થઈ ગયા છે.

મુખ્ય રસ્તાઓ

હિંદમાં અન્ય મુખ્ય રસ્તાઓ નીચે મુજબ છે. (૧) માન્ડ ટુન્ક રોડ-ખાઈમર ધાટથી તે રેલ કેલકતા સુધી લંબાયો છે. (૨) કલકત્તાથી તે મદ્રાસ સુધી જે મોટો રસ્તો હળવે માઇલો લાંબો છે. (૪) મુંબઈથી તે દિલ્લી સુધીનો રાજમાર્ગ બાંધવામાં આવ્યો. આ મોટા રાજમાર્ગો માત્ર ૫,૦૦૦ માઇલો લાંબા છે, હિંદમાં કુલ ૮૫૦૦૦ માઇલની સડકો છે. જ્યારે મહાન રાજમાર્ગો તો માત્ર ૫૦૦૦ માઇલ લાંબા છે આવા બીજા દસ રાજમાર્ગો અને તેમની સાથેના મર્બવાળા ચાખા માર્ગો મોટા પ્રમાણમાં હિંદમાં બંધાવાની જરૂર છે. હિંદનાં ગામડાંઓમાં ગૃહલેલોગ અને અશ્વગાન અને સ્વાસ્થ્યશિક્ષા ફેલાવવા માટે આ ગામડાંઓની સાથે સરળ આવડા જવાના બંધકાર માટે પાકા રસ્તાઓથી એમને જરૂર બેડવા પડશે. ખેડોતોને પોતાના માવની જમ્બરમાં સડેવાઈ અને ઓછે ખર્ચે માલ પહોંચાડવાની સરવડ આપવી પડશે.

હિંદના રસ્તાઓનો કોડો

હિંદમાં નીચે મુજબ રસ્તાઓ પ્રાંતવાર છે. એ બધા હિંદની મ્યુનિસિપાલિટીઓના સ્વાધીનમાં છે, તા. ૩૧ માર્ચ ૧૯૪૩.

પ્રાંતો	પાકા રસ્તા	કાચા રસ્તા	ટોટલ
૧ બંગાલ	૩,૮૮૭	૮૭,૩૦૫	૯૧,૧૯૨
૨ મદ્રાસ	૨૧,૪૪૧	૧૪,૨૭૬	૩૫,૭૧૭
૩ બિહાર	૪,૦૧૬	૩૧,૧૪૪	૩૫,૧૬૦
૪ સંયુક્ત પ્રાંત	૮,૨૦૦	૨૩,૩૬૯	૨૧,૫૬૯
૫ પંજાબ	૪,૩૭૮	૨૦,૭૬૪	૨૫,૧૪૨
૬ મુબાઇ	૧૧,૧૩૪	૮,૪૩૭	૧૯,૫૭૧
૭ સિંધ	૨૬૩	૧૧,૪૩૯	૧૧,૭૦૨
૮ આસામ	૬૯૨	૧૦,૩૭૯	૧૧,૦૭૧
૯ મધ્યપ્રાંત અને વરાહ	૫,૪૬૯	૩,૧૯૩	૮,૬૬૨
૧૦ ઝોરીસ્સા	૨,૦૦૩	૨,૭૭૨	૪,૭૭૫
૧૧ સરહદ પ્રાંત	૧,૦૦૭	૨,૮૪૪	૩,૮૫૧

બ્રિટિશ હિંદનું

ટોટલ ૬૪,૦૭૦ ૨,૨૧,૨૪૩ ૨,૮૫,૩૧૩

આખા હિંદનું

ટોટલ ૮૫,૭૬૨ ૨,૬૧,૩૪૦ ૩,૪૭,૧૦૨

મદ્રાસ પાકા રાજમાર્ગો માટે પહેલું સ્થાન લે છે. જ્યારે રાજપુતાના, સિંધ, સરહદ પ્રાંત અને પંજાબમાં બહુ થોડાં રસ્તાઓ બંધાયા છે. હમણાં રસ્તાઓ બંધવા માટે સૈનિક સગવડો અને સૈન્યો તરત પહેાંચાડવાની ગોઠવણી ઉપર વધુ ધ્યાન આપાયું છે.

રસ્તાઓના વિકાસ

હિંદમાં મોટરોની ભારે આમદાની થાય છે, રસ્તાઓના વિકાસને માટે હિંદી સરકાર પૂરતું અર્થ કરતી નથી. રસ્તા હિંદી સરકારની જોખમદારી ઉપર નબે છે. પેટ્રોલ ઉપર હિંદી સરકાર કર વસૂલ કરી રસ્તા બંધવા માટે પ્રાંતિય સરકારોને વહેંચી આપે છે; પરંતુ એમાં હજી પૂરી જવાનું દારી કાઈ બિહાવતું નથી. ૧૯૨૮-૨૯ કરતાં રસ્તાઓ ઉપર એક કરોડ રૂપિયા ૧૯૩૮-૩૯ માં ઓછા ખર્ચાયા હતા. ૧૯૩૮-૩૯ માં મોટરોમાંથી હિંદી સરકારને રૂપિયા હા કરોડ મળ્યા હતા, છતાં રસ્તાઓ ઉપર હ કરોડ ખર્ચવામાં આવ્યા હતા.

દશ વરસોમાં મોટરોમાંથી હિંદી સરકારની પેદાશ બેવકાફ હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં આ પેદાશ વધીને ૧૧૫ કરોડ રૂપિયા જેટલી થઈ હતી. હિંદમાં ઓછામાં ઓછા ચાર લાખ માઈલોના પાકા રસ્તાઓની જરૂર છે. એના ઉપર ૪૫૦ કરોડનો ખર્ચો લાગવાનો અડસટો છે. ૨૦ વર્ષોમાં આ પાકા રસ્તાઓની યોજના મંજૂર રીતે તૈયાર થઈ જાય તેમ છે. આ રસ્તાઓ ઉપર પાણીના મોટા ગરનાળા વારંવાર મૂકીને પાણીને છૂટથી વહી જવા દેવું પડશે, નહિ તો પાણીના ભરાવાથી બંગાળની પેઠે મેદેરી-આનો વિશાળ ઉપદ્રવ દર યોમાસે ફાટી નીકળે.

યુદ્ધ સમયે જાગ્યા છે

હમણાં હિંદમાં હિંદી ખાતે ટ્રાન્સપોર્ટ એન્ડ વાઈસરી કમિશનર તા. ૧૨ જાન્યુઆરી ૧૯૪૫ ના મળી હતી, તેમાં વાઈસરોય વેવેલે બાપ્તિસ્ટ કરનાં જણાવ્યું કે “ પ્રજાના જીવનકારનાં સાધનો સરળ બનાવવાથી સામાજિક અને બીજા વિકાસો અનુસરે છે. હિંદમાં રસ્તાઓના વિકાસને ઋણ તથા ભૌગોલિક સ્થિતિ અનુકૂળ છે. યુદ્ધ પછી હજારો-મોટર ગાડીઓ અને ડ્રાઈવરો મળી શકશે, તેમને માટે રસ્તાઓની આવશ્યકતા થશે. રસ્તાઓ જાહેર જનતાને સસ્તા કરવેરાથી મળવા જોઈએ રહેવાના હક્કો પણ રસ્તાઓએ સાચવવાની જરૂર છે. યુદ્ધને લીધે રસ્તાઓ બાંધવામાં કેટલીક ખાસ પ્રગતિ થઈ છે, રસ્તાઓ બનાવ્યા પછી એમને કેવી રીતે સમારવા અને સારી હાલતમાં રાખવા, તે પ્રશ્ન પણ વિચારવો જોઈએ.” રસ્તાઓ એ પ્રાંતિય વિષય છે; પરંતુ રસ્તાઓ બનાવવાની નીતિનો અંકુશ તો મધ્ય સરકારે ચોક્કસ માર્ગોથી નક્કી કરવો જોઈએ. રસ્તાઓની સલામતી માટે રબ્બરનાં પેડાવાળાં ગાડાં-ઓની જરૂર પડશે. રબ્બર ટાપરના ઉદ્યોગ માટે હિંદમાં ભારે ક્ષેત્ર રહેશે.

રસ્તાઓ ખૂબ અગત્યના છે

કાઈ પણ પ્રગતિશીલ દેશ માટે વાહનવ્યવહાર અને પરસ્પર સંબંધ જાગવવા રસ્તાઓ બંધવાની જરૂર છે. હિંદમાં રસ્તાઓ વિશેષ પ્રમાણમાં બંધાયેલ છે બ્રિટિશ (આયાત-નિકાસ) વેપારને સરસ ટેકા મળે, એટલે હિંદી સરકાર રાજ્યદારી રીતે પણ રસ્તાઓના વિકાસ માટેના ચતોતે મંજૂર સહકાર આપશે. યુદ્ધપ્રસંગે હિંદમાં કેટલાક રસ્તાઓ સૈન્યોની

સમગ્ર માટે બાંધ્યા છે. આશામાં મોટા યુદ્ધો માલવાથી ત્યાં તે પર્વતમાર્ગે ઉપર પહોં વિશાળ પાકા રસ્તાઓ બંધાયા છે. જર્મનીનાર્ગે ઘનદેશને ભેડતો મોટો રાજમાર્ગ પહોંચકર વનો અને જંગલોમાંથી પસાર થઈ બંધાઈ ગયો છે. ચીને યુદ્ધસામગ્રી પહોંચાડનાર હિંદી-ચીન માર્ગ પહોં તરન ખુલ્લી જશે. આથી હિંદ અને ચીન વચ્ચેનો વેપારવ્યવહાર વધારે વિસ્તૃત બનવા સંભવ છે. આપણે રસ્તાઓના વિકાસ માટે એન્જિનિયરો તૈયાર કરવા માટે નવી કૌશલ્યે બોલવી પડશે. ઈ. સ. ૧૯૨૯ માં રસ્તાઓ બનાવવા માટે મધ્ય અરબી પેટ્રોલ ડાયરી નાખી ફૂંક ઉઠ્યું હતું છે. એનો ભવિષ્યમાં મોટો વિકાસ થઈ સારી પેઠાસ આપશે. આ સિવાય રસ્તાઓને સમારવાનું કામ મોટરો, હોરીઓ અને ગાડીઓ ઉપર કરે નાખી રાકારો. યુદ્ધ પહેલાં રસ્તાઓ બનાવવાનું કામ શરૂ રહે, પછી ખરો વેગ યુદ્ધ પછી મળશે.

મોટર વ્યવહાર

હિંદમાં મોટરો બનતી નથી. મોટરોનાં લુહાં લુહાં અંગે, પરદેશોથી આયાત કરાવી તેને મુંઝવે અને ખીન રથોનાં કારખાનાંઓમાં બેગાં કરી મોટરો હિંદમાં ભેડે છે, પણ આ અંગે હિંદમાં બનાવવાનાં કારખાનાં ઉભાં થયાં નથી. હિંદમાં મોટરોનો વ્યવહાર ખૂબ વધી ગયો છે. ખાનગી મોટરો, માલ ઉપાડવાની હોરીઓ અને મુસાફરોને માટે મોટર બસો એમ લાખોની સંખ્યામાં મોટરો હિંદના વાસીઓના ઉપયોગમાં આવે છે. એ મોટરોનો ઉપયોગ હિંદના નસીબે મોટો છે. યુદ્ધ પછી એનો ખરો ઉપયોગ થવાનો છે. તેમાં પહોં સૌનોનું આ વિશ્વયુદ્ધમાં જે મોડું યંત્રીકરણ થયું છે, તે માટે દર વરસે લાખોની સંખ્યામાં મોટરો, મોટરબસો, હોરીઓ, રથગાડીઓ અને યંત્રોથી આવનાં વાહનોની જરૂર પડશે. યુદ્ધ પહેલાં નીચે મુજબ દેશો યાંત્રિક વાહનો બનાવનાં હતાં.

દેશ	મોટરોની સંખ્યા	વરસ
યુ. સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા	૩૪,૭૭,૦૧૮	૧૯૩૯
બ્રિટિશન	૪,૭૭,૫૬૧	૧૯૩૬
જર્મન	૩,૨૮,૦૦૦	૧૯૩૮
ફ્રેન્ચ	૧,૫૫,૩૨૬	૧૯૩૮
ફાન્સ	૨,૨૦,૩૪૩	૧૯૩૮
રશિયા	૨,૧૫,૦૦૦	૧૯૩૮
હિંદ	૦	

આ યુદ્ધમાં તે સૌ દેશોમાં એ મોટર બનાવવાનો ઉદ્યોગ ત્રણથી ચારગણો વિકાસ પામ્યો છે. એન્ટ્રેપ્રીઆમાં પણ એ ઉદ્યોગે યુદ્ધના સમયમાં મજબૂત મૂળો નાંખ્યાં છે. હિંદમાં મેસર્સ ખીરલાઓએ એક મોટી મોટરની ૧૫ કરોડ રૂપિયાની મૂડીની ઉભી કરી છે. ખીજ પણ બે કંપનીઓની મૂડી બરાબ ગઈ છે. યુદ્ધ પછી આ કંપનીઓ અમેરિકન કંપનીઓના સહકારથી મોટરો બનાવવાનાં યંત્રો વસાવવા માગે છે. યુદ્ધ પછી આ ઉદ્યોગનો વિકાસ થશે.

વિમાનો

જો કોઈ મદાન ઉદ્યોગ જગતની બારીઓમાંથી ડોકીમાં કાઢીને ભેતો હોય તો તે વિમાનો બનાવવાનો ઉદ્યોગ છે. આ ઉદ્યોગ યુદ્ધના સમયમાં ખૂબ વિકાસ પામ્યો છે. ચિકાગી વિમાનો, બોસ્ચર વિમાનો, સાગર : ફક્ષનાં વિમાનો, માલ અને સૌન્ય ઉપાડી જનાં વિમાનો, અગ્રાખ્ય સંખ્યામાં તૈયાર થાય છે. અમેરિકા ૬૦ વરસે એક લાખ ઉપરાંત વિમાનો તૈયાર કરે છે. બ્રિટને પણ આ પાંચ વરસોમાં એક લાખ વિમાનો તૈયાર કર્યાં છે. જર્મની, જપાન એ સર્વે દર વરસે આલીસ આલીસ હજાર વિમાનો યુદ્ધકામ માટે તૈયાર કરે છે. હિંદમાં હજી સુધી આ ઉદ્યોગનો પ્રવેશ નથી. એકાદ નાના કારખાનામાં વિમાનો બેગાં કરાય છે, પણ એનાં સર્વે ભાગો પરદેશોથી આયાત કરાય છે. હિંદ ભૌગોલિક રીતે જગતમાં મધ્ય રથને આગળ છે, એટલે યુરોપ, એશિયા અને એસ્ટ્રેલિયા સાથે વિમાની સંબંધ માટે હિંદનાં વિમાની શરૂનો સહકાર થવો જ આવશ્યક છે. હમણાં વિશ્વયુદ્ધના સમયમાં હિંદમાં આ યુદ્ધના વિમાની બનાવવાને પહોંચી વળવા હિંદનાં લુહાં લુહાં રથોએ ૩૫૦ મોટાં વિમાન-શરૂ બંધાયા છે. હમણે વિમાનો હિંદમાં યુદ્ધના કારણે ઉડે છે. હિંદમાં વિમાનીઓને પણ તાલીમ આપવાનું યુદ્ધના કારણે શરૂ કરાયું છે.

વિમાન એ ભવિષ્યનું મુખ્ય વાહન છે.

વિમાનોની દલે સાધારણ ચાલે દર કલાકે બમો માઈલની છે. વધારેમાં વધારે ચાલે દર કલાકે પાંચસો માઈલની કે તે ઉપરની છે. જર્મન રોકેટો તો કલાકનાં ૩,૦૦૦ માઈલની ઝડપે વહે છે, પણ

એ હજી પ્રવાસયોગ્ય બન્યાં નથી. વિમાની વગરનાં વિમાનો વી. ડુ ની શોધ પણ મુસાફરીને અત્યુક્ત બનાવવી રહી; છતાં ભવિષ્યમાં વિમાનો એ પ્રવાસ અને માલ લઇ જવાનું અગત્યનું-કદાચ સૌથી અગત્યનું સાધન બનશે. અમેરિકા ખાતે વિમાનવ્યવહારની ભવિષ્યની નીતિ નક્કી કરવા ૨૬ રાજ્યોની પરિષદ મળી હતી. મતભેદને લીધે એમાં એકમત થવાયું નથી, પણ બીજી પ્રવૃત્તિ કરી એકમત ઉપર જરૂર આવી જવાનો પાકો સંભવ છે. હિન્દમાં હમણાં કેટલીક પ્રવાસી વિમાની લાઇનો કામ કરી રહી છે. તેમાં માત્ર તાતા કંપની એક જ હિન્દી લાઇન છે. એના પણ વિમાનો પરદેશોથી ખરીદ કરી અને વપરાય છે. રાજ્યાશ્રય વગર વિમાનોનો ઉલ્લોગ હિન્દમાં વિકાસ પામશે નહિ. ખરે રાજ્યાશ્રય તો સ્વરાજ્ય સરકાર જ આપી શકે તેમ છે. વિધાયતમાં અંગ્રેજ સરકારે ૭ સ્ટીમર કંપનીઓને વિમાનો રાખી પ્રવાસી તથા માલ ઉપાડી લઇ જવાને ખાસ મૂદી શેકવા રજા આપી છે. હિન્દમાં પરદેશી વિમાનો વિશ્વ સ્વદેશી વિમાનો એ આપણી પરદેશી સરકાર માટે એક કસોટી ઉભી છે.

સ્ત્રીમરે

હિન્દમાં સ્ટીમરો બાંધવાનું એક જ કારખાનું યુદ્ધના કાર્ય માટે યુદ્ધના સત્તાવાળાઓને સોંપવામાં આવ્યું છે. હિન્દી સરકારે આ હિન્દી ઉલ્લોગ હિન્દમાં ન સ્થપાય તે માટે ખૂબ ઉદાસીન વૃત્તિને કેળવી છે. ઓસ્ટ્રેલીયા, કેનેડા અને બ્રિટન સંસ્થાનોમાં સ્ટીમરો બનાવવાના નવા ઉલ્લોગો યુદ્ધના સમયમાં રાજ્યાશ્રયથી જામી ગયા છે. હિન્દ માત્ર એનાથી દૂર ને દૂર રહ્યું છે. મનવારો બાંધવાનું તો હિન્દમાં હિન્દી સરકારે લાખલ જ કર્યું નથી; પરંતુ સ્ટીમરો બાંધવાના ઉલ્લોગ ઉપર પણ ઠંડક પાણી રેડ્યું છે. અમેરિકામાં સ્ટીમરો બાંધવાનો ઉલ્લોગ બારે વિકાસ પામી દરરોજની પાંચ સ્ટીમરો બાંધવાના મહાભારત પ્રગાલ્યને પહોંચ્યું છે; પણ હિન્દમાં એને હજી ડગમગ પગલાં પાડતું જ રાખવામાં આવ્યું છે. યુદ્ધ પછી પણ આ ઉલ્લોગના વિકાસ માટે રાજ્યાશ્રય નેહરો, પરદેશી સરકાર એ દિશામાં ભૂતકાળમાં ઉદાસીન રહી છે. યુદ્ધ પછી હિન્દીઓના આ કોડને કેતું ઉત્તેજન મળે છે તે સમય દેખાડશે.

બેન્કો

હિન્દમાં હમણાં મૂડીની ખૂબ છૂટ છે. વેપાર ધંધા યુદ્ધને કારણે ઘણા મંદાયાયા છે. ૧૭૫ કરોડની ચલણી નોટા સામાન્ય રીતે લોકોમાં ફરતી હતી. હમણાં ટુગવાને લીધે ૧,૦૫૦ કરોડ ઉપર નોટાનું ચલણ પહોંચ્યું છે. આથી નાણાંની છૂટ મોટા પ્રમાણમાં થઇ પડી છે. આથી પાંચ પાંચ કરોડની ચાપણથી તે ૨૫ લાખની ચાપણવાળી અનેક નવી નવી બેન્કો નીકળી પડી છે. અત્યારે તો ધંધા વગરના સમયમાં આ બેન્કોને માટે પૂરતું કામ નથી; પરંતુ ભવિષ્યમાં જેમ ધંધા વધશે તેમ આ બેન્કોનું કતબ વિસ્તરશે; પરંતુ આ બેન્કો બે જર્મન બેન્કોની પેઠે ઉલ્લોગોના વિકાસ માટે મૂડી રોકવા માટે સંભાળથી કામ લેશે તો જ હિન્દમાં એમનું કાર્યક્ષેત્ર વિકસશે. હિન્દમાં બેન્કોની ઉપયોગિતા ઉલ્લોગવિકાસની દૃષ્ટિએ ધણી છે.

વીમા કંપનીઓ

બેન્કોની પેઠે આ યુદ્ધના સમયમાં વીમા કંપનીઓ સ્થાપવાનો રાફડો ફાટ્યો છે. એ પણ ગુભ ચિહ્ન છે. હિન્દના મધ્યમવર્ગને પોતાની સાધારણ આજીવિકામાંથી બચાવીને નાણાં રોકવાનું સરસ ક્ષેત્ર આ વીમા કંપનીઓ છે. એમની પોલિસીઓ બે સહેરોની અંદર મોટા પગારદારો, નાના દુકાનવાળાઓ, સરકારી અમલદારો, જમીનદારો અને ધંધાદારીઓમાં પ્રસારે તો હિન્દનું ધન સોના-ચાંદીને બદલે કાંધક પેદા કરતું થઇ ગયું. વિમાનો પ્રચાર આપણા દેશમાં જોછામાં જોછો છે. અમેરિકા કે યુરોપના મુકામલે આપણે હિન્દોના વીમાની પોલિસીઓના પ્રચારમાં ધણો પજાત છીએ. આપણી વીમા કંપનીઓને સરકારી કાગળીઓમાં પોતાની મૂડીને મોટો ભાગ રોકવાની પરવાનગી છે તેવી જ રીતે ઉલ્લોગોમાં વીમા કંપનીઓને નાણું રોકી રાકવાની સગવડ પણ મળવી જોઈએ. આપણા દેશના વિકાસમાં આ વીમાની કંપનીઓએ પણ યોગ્ય ફાળો આપવો જોઈએ.

નહેરો

હિન્દમાં નદી નાળાંઓની પરમાત્માએ ખૂબ પ્રસાદી આપી છે. હિમાલય પર્વત પોતાના ૧,૫૦૦ માઇલ લાંબા અને ૨૦૦ માઇલ પહોળા વિસ્તારમાંથી બહાપુના, સિંધુ, ગંગા, યમુના અને પંજાબની પાંચ નદીઓ ક્યો મોટી નદીઓ અને સેંકડો

નાની નદીઓ અને ઝરા ઝરણાંઓ હિન્દમાં મૂકે છે. આ નદીઓ દ્વારા માલ અને પ્રવાસીઓની બોટો તથા લોન્ગો હિન્દના આન્ધ્ર લાગમાં આવે છે. હિન્દમાં આમાંથી જળવિદ્યુતની શક્તિ પણ મોટા પ્રમાણમાં મળી શકે તેમ છે. એ સિવાય આ નદીઓ-માંથી નહેરો કાઢી લાખો-કરોડો એકર જમીનને પાણીનું પીત આપી શકાય છે. નીચે મુજબ નહેરોનો ધીમે વિકાસ હિન્દમાં થયો હતો.

વરસ	લાખ એકર	વરસ	લાખ એકર
૧૮૮૦	૨૬૦	૧૯૨૯-૩૦	૫૧૧
૧૯૦૩	૪૪૦	૧૯૩૬-૩૭	૫૧૬
૧૯૧૩-૧૪	૪૬૮	૧૯૩૮-૩૯	૫૪૯

આશતાં વરસોમાં નહેરોનો વધારો થોડો છે. કુલ ૨૨ કરોડ એકરો ખેતીમાંથી પાંચ કરોડ નહેરો મારફતે થાય છે, બીજાં પણ પાણી પાવાનાં સાધનો નીચે મુજબ છે.

(૧૯૩૬-૪૦ ના વરસમાં)

પીતનું સાધન એ. હમર	પીતનું સાધન એ. હ.
સરકારી નહેરો ૨૩,૬૬૩	બીજાં સાધનો ૪,૯૪૩
તળાવો ૬,૧૦૦	કુવાઓ ૧૨,૬૮૦
ખાનગી નહેરો ૩૩૮૭	

હિન્દમાં કૃષ વેદાશ આપનારી નહેરોની લંબાઈ ૫૮,૨૮૧ માઈલોની અને વેદાશ ન આપનાર નહેરોની લંબાઈ ૬૫,૬૫૪ માઈલોની છે. આખા જમતમાં હિન્દમાં નહેરો સૌથી વધારે પ્રમાણમાં છે. હિન્દમાં કુલ ૨૬ લાખ કુવાઓ છે. નહેરો ઉપર હિન્દી સરકારે દોઢ અબજ રૂપિયા ખર્ચ્યા છે અને એમાંથી ૬૨ વરસે ૧ અબજ રૂપિયામાંથી વધારે કિંમતનો પાક તૈયાર થાય છે. સિંધ, પંજાબ એ બન્ને પ્રાંતોમાં નહેરોનાં વિદ્યાળ બાંધકામો અખતેના ખર્ચે કરાએલ છે. આમાં હિંદી સરકારને ૪ થી ૫ ટકા વ્યાજ પરવડે છે નહેરો હિંદી સરકારને સારી વેદાશ આપે છે.

નહેરોનો વિકાસ

હિંદમાં નહેરોને માટે ૯૭ ધણું મોટું સેવ છે. હિંદીઓની સંખ્યા ૪૦ કરોડની છે. એમને માટે ઓછામાં ઓછા ચાળીસથી પચાસ લાખ ટન વર્ધુ અર્ધજાલ વેદા કરવું પડશે, તેમાં નહેરો ખૂબ સરકાર

આપી શકશે. ‘અનાજ વધારે ઉગાડો’ એ ચળવળ સંપૂર્ણ સફળ થઈ નથી; પરંતુ નહેરો વધારે પ્રમાણમાં બોધવાથી આ ચળવળ ખૂબ સરળ અને સફળ બનશે. મધ્યપ્રાંત, વડોદરા, ફૂર્ગ, મુંબઈ પ્રદેશોની ૯૫ ટકા જમીનને નહેરોનું રક્ષણ મળ્યું નથી. સિંધમાં પણ લોહડ બેરોની પેટ બે નાના બંધો બંધાવી શકાય તેમ છે. જમીન ખારી થઈ જાય છે. ક્યાં ક્યાં નદી નાળાં જમીનને ખાઈ જાય છે. નહેરો બાંધવાથી આ મુશ્કેલી ટળી જશે. હિંદમાં ૯૭ ટકાથી વધુ ટકા જમીન નહેરોના પાણીથી સારી ફળદ્રુપ બનાવી શકાય તેમ છે. નહેરો એ પ્રાંતિય વિષય છે. પણ એને મધ્યસ્થ સરકારે આગળ વધવા માટે ધન અને શક્તિ આપવા પડશે. હિંદમાં નહેરોના વિકાસથી કરોડો ટન વધારે પાક સહેજે થઈ શકશે. સ્વરાજ સરકારને પણ આ અગત્યના કાર્ય ઉપર સંપૂર્ણ લક્ષ્ય આપવાનું રહેશે. હિંદી સરકારના નહેર ખાતાના સલાહકાર સર વિલિયમ રાડ્ડએ બુદ્ધ સમયે પણ લઈ શકાય એવી કૃત્રીક યોજનાઓ હિંદી સરકારના વિચાર માટે મૂકી છે. જાંડા ખાતાળમેદી કુવાઓ પણ ધણે સ્થળે નફા સાથે બોદી શકાય તેમ છે. નદી નાળાંનું મફત વડી જળ પાણી ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ છે.

હિન્દમાં ખેતીની વેદાશ

ચાર વરસની ખેતીની વેદાશના આંકડાઓ નીચે મુજબ છે. ૧,૦૦૦ ના આંકડામાં.

વરસ	એકરો	ગાંસડી
૧૯૩૯-૪૦	૩,૧૬૧	૮,૭૫૦
૧૯૪૦-૪૧	૫,૬૬૯	૧૩,૧૮૬
૧૯૪૧-૪૨	૨,૧૬૦	૫,૪૭૪
૧૯૪૨-૪૩	૩,૨૯૭	૯,૦૧૫

ચોખ્ખા ટનમાં

વરસ	એકરો	ગાંસડી
૧૯૩૯-૪૦	૭૪,૨૨૫	૨૫,૮૦૦
૧૯૪૦-૪૧	૭૩,૦૫૯	૨૨,૧૫૦
૧૯૪૧-૪૨	૭૩,૫૭૬	૨૫,૩૫૧
૧૯૪૨-૪૩	૭૪,૮૧૯	૨૮,૫૩૩

	કપાસ	ગાંસડી
૧૯૩૬-૪૦	૨૧,૫૨૦	૪,૯૦૯
૧૯૪૦-૪૧	૨૩,૨૮૬	૫,૯૦૩
૧૯૪૧-૪૨	૨૪,૧૫૧	૬,૧૨૭
૧૯૪૨-૪૩	૨૮,૮૧૨	૪,૫૫૪
	અળશી	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૩,૭૫૫	૪૬૬
૧૯૪૦-૪૧	૩,૬૧૯	૪૩૪
૧૯૪૧-૪૨	૩,૩૪૮	૩૬૧
૧૯૪૨-૪૩	૩,૪૦૮	૪૧૧
	એરડીઆ	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૧,૦૦૫	૯૭
૧૯૪૦-૪૧	૧,૦૨૧	૧૦૫
૧૯૪૧-૪૨	૯૫૮	૯૧
૧૯૪૧-૪૩	૧,૩૫૨	૧૪૭
	લોયસીંગ	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૮,૪૧૦	૩,૧૬૫
૧૯૪૦-૪૧	૮,૭૭૦	૩,૭૦૨
૧૯૪૧-૪૨	૭,૦૭૦	૨,૫૮૬
૧૯૪૨-૪૩	૪,૪૩૧	૨,૭૧૪
	શેરડી	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૩,૬૪૦	૪,૬૬૨
૧૯૪૦-૪૧	૪,૫૯૮	૫,૭૨૪
૧૯૪૧-૪૨	૩,૫૧૫	૪,૩૭૧
૧૯૪૨-૪૩	૩,૫૯૦	૫,૬૯૨
	તલ	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૪,૦૩૧	૪૧૫
૧૯૪૦-૪૧	૪,૦૯૦	૪૩૩
૧૯૪૧-૪૨	૪,૧૪૫	૪૧૪
૧૯૪૨-૪૩	૪,૩૨૮	૪૬૩
	સરસી અને રાઇ	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૬,૧૧૩	૧,૧૧૬
૧૯૪૦-૪૧	૬,૨૧૮	૧,૧૦૩
૧૯૪૧-૪૨	૫,૨૦૪	૧,૦૮૯
૧૯૪૨-૪૩	૫,૭૮૪	૧,૦૪૩
	ઘઉં	ટનમાં
૧૯૩૬-૪૦	૩૪,૦૦૯	૧૦,૭૬૭
૧૯૪૦-૪૧	૩૪,૮૪૯	૧૦,૦૨૭
૧૯૪૧-૪૨	૩૬,૦૩૯	૧૦,૦૩૭
૧૯૪૨-૪૩	૩૪,૨૨૨	૧૦,૯૫૧

અનાજ (ટનમાં)

	૧૯૩૬-૪૦	૧૯૪૨-૪૩
જુવાર	૨૧,૬૭૬	૨૧,૯૨૪
બાજરી	૧૩,૩૬૨	૧૬,૦૫૫
મકાઈ	૫,૭૬૫	૬,૩૧૮
ચણા	૧૧,૬૯૦	૧૩,૩૦૦
જવ	૬,૧૦૧	૬,૬૯૫

યુદ્ધ અને અનાજતંગી

૧૯૪૩-૪૪માં પાક સાધારણ રીતે ઠીક હતો. બંગાળનો એખાનો પાક સારો નીકળ્યો છે, પણ માલ વહેંચવા અને બંગાળની અંદરનાં ગામોમાં પહોંચાડવાની સગવડો બરાબર થઈ શકી નથી. એટલે બંગાળની પ્રખ્યાત કેટલોક ભાગ હજી તક-લોકમાં છે. ત્રાવણકોર અને કોચીનની પ્રખ્યાત પશુ દુકાળના પંખમાં સપડાઈ છે. ૧૯૪૪-૪૫ નો પાક આડેક ટકા વધ્યો છે. પરદેશથી દરો બાર લાખ ટન ઘઉંની આમદાની કરાઈ છે, પણ લકાઈના આ આવતાં બે ત્રણ વર્ષો માટે મામલો અતિશય યુગ્મવાયલો રહેશે. યુદ્ધ પછી પણ અનાજનો ભાવબંધી અને આપનંધી ત્રણેક વરસો સુધી આવવા વધી છે, કારણ કે મહાયુદ્ધને લીધે જગતમાં અગ્રસ્થાથી ત્રણેક વરસો બગડી જશે, એમ અનુભવીઓનું કહેવું છે. હિંદી એને આ યુદ્ધ સમય પછીનાં ત્રણ વરસો સંક્રાન્તિ-કાળ જેવા છે. એટલે નાના રોગી બાળકને બહુજ સંભાળથી ઉછેરવાની માયાપની ફરજની પેટે હિંદી સરકારે આ કઠીન સમય સંભાળથી પસાર કરવો પડશે. હિંદી બેતીનો સર્વ આધાર સારો અનુકૂળ સમયના વરસાદ ઉપર છે. હિંદી બેતીનું સારું વરસ એ વરસાદનો સરો છે. બહુ જ સંભાળથી કામ લેવાનું છે. ત્રણ ચાર વરસો હિંદી પ્રખળે માટે લાભાનક છે.

હિંદી સરકારનું અર્થ

હિંદી સરકારનો દોરીસંચાર વિશાલની રાજ્યનીતિ પ્રમાણે થાય છે. હિંદી સરકારમાં મુખ્ય ચાવીરૂપ સ્થાનો અંગ્રેજોના હાથમાં છે. આ વિશાલ સેક્રેટરી ઓફ રેવિન્યુ ફોર ઇન્ડિયા વિશાલની દોરવણી પ્રમાણે દોરીસંચાર કરાવે છે. યુદ્ધ પહેલાં કુલ રૂ. ૨૯,૫૬,૨૩૬ રૂપિયા હિંદીનાં કુલ

બેન્કેટ ઉપર અર્થતા હતા. તેમાં સારા ભાગ મુશ્કેલીઓના પગાર, પેન્શન અને હાથમાં પાછળ વપરાય છે. હિંદી પ્રજાના કસ્ટોમરના ખાતાઓમાં બહુ જ થોડાં નાણાં વાપરવાનું બને છે. યુદ્ધ પહેલાં મધ્યસ્થ સરકારનું ગ્રાન્ટ રૂપિયા ૧૨૫ કરોડનું હતું, જ્યારે અગાઉના પ્રાંતોનાં કુલ ગ્રાન્ટો મળીને એમના સરવાળો રૂપિયા ૧૦૪ કરોડ રૂપિયાનો થતો હતો. જીસ્ટાઈસ અને મ્યુનિસિપાલિટીનાં બજેટો મળીને દર વર્સે યુદ્ધ પહેલાં રૂ. ૬૦ કરોડ દર વર્સે ખર્ચાતી હતી. આમાંથી ૫૫ કરોડ રૂપિયા દર વર્સે રીનિક ખર્ચો થતો હતો. પેન્શનો અને ઉચ્ચ પગારની નોકરીઓ દર વર્સે મોટા પ્રમાણમાં નાણાં લેતી હતી. હિંદી પ્રજાના કસ્ટોમર માટે બહુ થોડા નાણાં ખર્ચાનાં હતાં. શિક્ષણ માટે સર્વપ્રાંતિય, મધ્યમ અને પ્રજાનાં ખાતાં મળીને રૂપિયા ત્રીસ કરોડ માંડ ખર્ચાતા હતા. પ્રજાને માત્ર ૧૧ ટકા ભાગ અક્ષરજ્ઞતા ધરાવે છે.

સરકારી અર્થના પ્રવાહો

દોહસો વરસો થયા હિંદી સરકારનું દોરીસંચાલનનું કામ જિંદને હાથમાં લીધું છે. આ ગરીબ દેશમાંથી બનતા પ્રમાણમાં કાચા પદાર્થો પોતાનાં કારખાનાંઓ માટે મેળીને આ ગરીબ પ્રજાને પોતાનાં કારખાનાંમાંથી બનેલા પાકા પદાર્થો સારા નફા સાથે વેચવાનો નફાકારક પ્રયોગ આજુ છે. બીજા લાભ મેળવવાનો પ્રયોગ મોટા પગાર અને પેન્શનવાળી નોકરીઓ અને આરોગ્ય સ્થાનો પોતાના દેશવાસીઓના હાથમાં રાખવાની છે. ત્રીજો નફો મેળવવાની રીત આ પગાર દેશમાં રહે, બંદરો વગેરે જગેરે બાંધકામો બાંધવા માટેનાં સાધનો વિદ્યાર્થી મેળવી ત્યાંના કારખાનાંવાળાઓને ખટાવવાનો છે. ચોથો માર્ગ રીનિકેશન માટે માર્ગ, પ્રવાસીઓ અને મેલ લઈ જવાનો લાભ મેળવવાનો છે. પાંચમો રસ્તો આ ગરીબ દેશમાં બેન્કો વીમા કંપનીઓ, ખાજો, કારખાનાં રાખીને લાભ મેળવવાનો છે. આમ બ્રિટિશ પ્રજા હિંદી ગણને દોહીને ખૂબ દુધ છેડતા દોહસો વરસોથી પીતી આવી છે. હિંદીમાં હિંદીઓને સૈનિકો પોલિસ-મેનોના નાના અધિકારી આવી હિંદી પ્રજાને એ સરકારે મુશ્કેલી બગવતી જવાની છે. વાંખો હિંદી કસ્ટોમરે પશુ પેન્શન છે.

કરો વધે છે

હિંદીમાં પ્રજાની ગરીબાઈ નિરક્ષરતા અને અજ્ઞતા વધે છે. તેમ સરકારી કરો પશુ વધતા જ નવ છે. અર્થની બેખમદારીના ખાતાંઓ પ્રતિય સરકારને સોંપાયાં છે. પેદાશનાં ખાતાં અને બ્રિટિશખાતાં બજારવાનું કામ મધ્યસ્થ સરકારને સોંપાયું છે. મેરેટોન પરિપત્ર, લેન વિસ્તાર, નેમાયર આર્થિક વહેંચણી, પીલ કમિટીની ભલામણો અને એવી એવી અનેક આર્થિક યોજનાઓની દૃષ્ટિ બ્રિટિશ-હિંદો અને મધ્યસ્થ સરકારના તે પધ્ધતિના સંચાલનના ટેકામાં કરવામાં આવી હતી. હિંદીની પ્રજાની આર્થિકશક્તિ નિકાસ પામતી નથી. એ પ્રજા ગરીબ થતી જાય છે. એની આર્થિકશક્તિ મજબૂત કરવાના પ્રયત્નો થતા નથી. કરવેરા, પોસ્ટ, રેલ્વે, રિજીસ્ટ્રેશન, સ્ટામ્પ, તાર, ઇન્કમેટેક્સ, સુપર-ટેક્સ, નફાનો વેરો એમ આડાં અને અવગાં વધ્યાં જાય છે. ગાય કુબળા જનની જા છે. વાજરડાંઓને માટે દૂધ રાખ્યા સિવાય ગાયને પૂરતી દોહી લેવામાં આવે છે. કરવેરા સાત્તીય પદ્ધતિ કે પ્રજાનું કિંચ દિલ બેઈ નંખાશે નથી.

હિંદી પ્રજા ઉપર કુદરતી આફતો

ઈ. સ. ૧૯૩૧ માં મોટી મંદી બજારમાં રાજ થઈ. હિંદી પ્રજાના ૮૦ ટકા ભાગ ખેડૂતો અને અમલદારો ઉપર આ મંદીની અસર થઈ પડી હતી. ખેતીમાં પેદા થયેલી દરેક વસ્તુના ભાવો ગગડીને પૂર થઈ ગયા. હિંદી ખેડૂતોને અમલો રૂપિયાની ખોટ ગઈ હતી. ગરીબોની ગરીબાઈ વધી ગઈ હતી. ૧૯૩૮ ની શરૂઆતમાં મોટી મંદી ચાલી ગઈ. તે પછી ૧૯૩૯ માં બરાગર દોહ વરસે મહાબુદ્ધ આશુ. સંજોગે માટે ખેતરાઈ, પોચાઈ, સરંગમ અને બીજી નોંધતી વસ્તુઓ હિંદી પ્રજાએ બાંખે મળી પોતે બૂખ્યા રહીને કાઠી આપી હજી પણ આપે છે. બ્રિટનને ૧,૧૦૦ કરોડ રૂપિયા ધીરા. નાણાંને બચાવ કર પ્રજાનો થયો. અતિથય મેનવાસી થઈ. કરવેરા પ્રજાને દગાની નાખે તેટલા પ્રમાણમાં વધ્યા. સૈનિક અર્થ ૫૦ કરોડમાંથી વધીને ૨૫૦ કરોડ એટલે પાંચમું થયું. દિલ્હી કરજ દૂધ અને બૂરકે વધતું જાય છે. દુકાનો પડ્યા, તેથી પશુ ભાગેર રાત્રીઓએ કોરો હિંદીઓને નિર્ભય બનાવ્યા છે.

અમ કાળાં પછી વધારે કાળાં પાનાની ભયંકર કાળાશો હિંદી પ્રાંતને ઘેરવા માંડી છે. વેપારકષ્ટો મોળા પડ્યા છે. જૂખમરો અને રોગચાળો હજી ચાલુ છે. મોંઘવારી આનંદમાં ઠારી આવ્ય છે. સરકારી કરવેશ વધવાની હજી પછી તૈયારીઓ ચાલુ છે. હિંદના પ્રાંતજનનમાં વિષમકાળ ઉપસ્થિત થયો છે.

દેશ પરદેશોમાં ભાવેનો વધારો

નીચેના ક્રમાંકો સૌ દેશોમાં મોંઘવારી કેટલી વધી છે તે જણાવે.

જાનવારી-જૂન ૧૯૩૯ ના ૧૦૦ ટકાના એવરેજ ઉપર.

દેશ ૧૯૪૦ ૧૯૪૧ ૧૯૪૨ ૧૯૪૩ પ્રજામંધલા માસિકપત્ર ઉપરથી

દશિષ્ય				
આફ્રિકા	૧૧૨	૧૨૩	૧૩૬	૧૪૩ (માર્ચ)
ધનિષ્ઠ	૧૧૫	૧૪૮	૨૦૪	—
કેનેડા	૧૧૩	૧૨૩	૧૩૧	૧૩૬ (મે)
યુ.એસ.એ.	૧૦૩	૧૧૪	૧૨૬	૧૩૬ (એપ્રિલ)
આર્જેન્ટીના	૧૨૦	૧૪૧	૧૩૨	૧૬૫ (માર્ચ)
બ્રાઝિલ	૧૧૪	૧૩૩	૧૮૦	૧૯૭ (ફેબ્ર.)
ગ્રેકસીયા	૧૦૩	૧૦૯	૧૨૧	૧૩૦ (ફેબ્ર.)
પેરુ	૧૧૯	૧૪૦	૧૭૬	૧૯૯ (એપ્રિલ)
વેનેઝુએલા	૮૮	૧૦૭	૧૧૦	—
આઇતા				
(મંચુરીયા)	૧૩૧	૧૪૩	૧૪૬	—
હિંદુસ્થાન				
(કેન્દ્રશાસિત)	૧૨૧	૧૪૧	૧૮૭	૨૫૭ (જાન્યુ.)
ધરણ	૧૩૮	૧૭૮	૪૬૮	—
ધરણ	૧૧૬	૧૪૬	૨૪૩	—
જાપાન	૧૧૭	૧૨૪	૧૩૪	૧૩૭ (ફેબ્ર.)
પેલેસ્ટાઇન	૧૩૦	૧૭૬	૨૭૬	—
જર્મની	૧૮૩	૧૦૫	૧૦૭	૧૦૮ (એપ્રિલ)
બલ્ગેરીયા	૧૧૫	૧૪૫	૨૦૦	—
ડેન્માર્ક	૧૫૭	૧૬૫	૧૮૩	૧૯૪ (એપ્રિલ)
સ્વેડન	૧૨૫	૧૪૭	૧૬૨	૧૭૬ (જાન્યુ.)
ફીનલેન્ડ	૧૪૧	૧૭૪	૨૧૪	૨૩૨ (ફેબ્ર.)
હંગેરી	૧૧૮	૧૪૩	૧૭૫	૧૮૪ (માર્ચ)

નોર્વે	૧૩૬	૧૬૭	૧૭૭	૧૭૬ (એપ્રિલ)
પોર્ટુગલ	૧૩૧	૧૫૩	૧૭૭	૧૮૩ (જાન્યુ.)
યુ.કે. (શ્રી.)	૧૪૦	૧૫૭	૧૬૪	૧૬૭ (મે)
સ્વીડન	૧૩૪	૧૫૮	૧૭૩	૧૮૦ (એપ્રિલ)
સ્વીટ્ઝરલેન્ડ	૧૩૫	૧૭૩	૧૮૮	૨૦૫ (એપ્રિલ)
એકાદશી-				
વેકાશા	૧૩૦	૧૪૬	૧૬૨	—
તુર્કી	૧૨૦	૧૫૯	૨૩૮	—
ચોરટ્ટેવિયા	૧૩૦	૧૧૭	૧૩૧	૧૩૫ (ફેબ્ર.)
ન્યુઝીલેન્ડ	૧૧૪	૧૨૬	૧૩૫	૧૪૦ (એપ્રિલ)

હિંદમાં એ મોંઘવારી ૧૯૪૪ માં માપખંધી તથા ભાવખંધી છતાં ઘણી વધી ગઈ છે. જે દેશોની સરકારોએ ચક્રાવર્તમાં જ ચેતીને કક્ક પગલાં લઈને ભાવખંધી તથા માપખંધી દાખલ કરી અને કાળાંખાજોને બેસાડી દેવા કક્ક પગલાં લીધાં તેમના દેશોમાં મોંઘવારી ઘટી નથી. જાપાન, જર્મની, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અને બીજા ઘણા દેશોમાં નોટોનો ફાગો અને મોંઘવારી બંને થયાં નથી. હિંદમાં એ બંને થયાં છે.

હિંદમાં ખનીજોની ઉત્પત્તિ પેદાશો

મહાયુદ્ધના કારણે હિંદમાં ખનીજોની પેદાશને ઘણો ટેકા મળ્યો છે. હિંદ એ ખનીજોથી ભરપૂર દેશ છે. જૂતકાળમાં હિંદની જમીનની શાસ્ત્રીય ખીસવણી કે સરવે થયા નથી પણ યુદ્ધના સમયની જરૂરીઆતોએ એની અગત્યતા દેખાડી આપી છે. હિંદમાં યુદ્ધ પહેલાં દર વર્ષે ત્રીસ કરોડ રૂપિયાનાં ખનીજો હિંદની ખાણોમાંથી નીકળતાં હતાં. તેમાં કાંચસા કિંમત રૂ. ૧૦ કરોડ, લોહું અને પોલાદ કિંમત રૂ. ૧૦ કરોડ, મેંગેનીઝ ધાતુ કિંમત રૂ. ચાર કરોડ, સોનું કિંમત રૂ. ૩૦ કરોડ, પેટ્રોલિયમ રૂ. ૧૦ કરોડ, અગરખ અને ખાંધકામના પદાર્થો કિંમત રૂ. ૧ કરોડ દરેક, એમ ૩૦ કરોડની નામની કિંમતના પદાર્થો નીકળતા હતા. ખરી કિંમત વધારે હતી. યુદ્ધના સમયમાં સર્વે જાનનાં ખનીજો વધારે પ્રમાણમાં નીકળે છે. હમણાં એની કિંમત સાડાં કરોડ રૂપિયાથી વાર્ષિક એકાદી નહિ હોય. ખાણોમાં મજૂરી પણ મોંઘવારીના કારણે વધારેથી પડી છે. છતાં ખાણકાળાઓને મોટો નફો મળ્યો છે. તે સર્વે ઇન્ક્રેમન્ટ, સુપરટેસ, વધારાના

નક્કોને કર એ રીતે લગભગ ૭૦ ટકા ઉપર અને ૮૦ ટકા સુધી હિંદી સરકાર લઈ લે છે. હિંદી સરકાર આ નાણાં જપાન સામે લડવા તૈયાર હિંદી સૈન્યો ઉપર ખર્ચે છે. એમાં ગૃહરક્ષાને કાંઈ વિશેષ લાભ જેવું નથી.

ખરી શક્તિ

હિંદની મનુષ્યશક્તિ એ હિંદનું ખરું ધન છે. હિંદના અગણ્ય ગામડીયાઓને સૈન્યમાં તાલીમ અપાય છે. પચીસેક લાખ સૈનિકો અને એક કરોડ એમના તહેનાતદારો, ક્લાકો, શસ્ત્રસામગ્રી ઉત્પાદન કરનારાઓ, ખોરાક પકાવનારાઓ, તાર, ટેલીફોન, યાંત્રિકા, એન્જિનિયરો વગેરે શેકાર્યા છે. આથી તરત માટે યુદ્ધ સમયે હિંદમાં બેકારી નથી. આ ગામડીયાઓ અમલુ પણુ મુરુ જરૂર છે. થોડા માસમાં જ મોટરો, લોરીઓ વગેરે ચલાવનાં અને યંત્રો વાપરતાં શીખી જાય છે. સારા થોડાઓ હોવાનો અભિપ્રાય ઉચ્ચ મિટિશ અધિકારીઓ આપે છે. આમાંથી નવ સૈનિકોએ વિક્ટોરીયા કોસનો સૌથી મોટા બહાદુરીનો ચાંદ મેળવ્યો છે. નાના અદિ તેો અસંખ્ય મેળવ્યા છે. જૃંથીના ચાર ખૂણામાં હિંદી સૈન્યો લડ્યાં છે અને લડે છે. હિંદની મનુષ્યશક્તિ રસાયન છે. ખૂબ સફળપ્રયોગમાં આવી શકે.

હિંદની બીજી મહાન શક્તિનું સાધન

કાલસો એ અતિ અગત્યનો પદાર્થ છે. ગિદાર અને બંગાલમાં અને મધ્યપ્રાંતમાં કાલસો મળે છે. યુદ્ધ પહેલાં ૨ થી ૨૧ કરોડ ટન કાલસો નીકળતો હતો. હમણાં ૩૧ કરોડ ટન કાલસો હિંદની ખાણો કાઢે છે. હિમાલય, પંજાબ, સરકહ પ્રાંત, રજપુતાનાની જમીનમાં કાલસો છે, પણ પાકી સર્વે માગે છે. યુદ્ધના સમયમાં લુહાંલુહાં યુદ્ધસેના માટે મોટા પ્રમાણમાં હિંદી કાલસો વપરાય છે. આથી હિંદના ઉદ્યોગો કાલસાની અતિશય તંગી ભોગવે છે. હિંદી કાલસો બંગ્લી જનનો નથી. એમાં ખાખનું પ્રમાણ ઘણું વધારે છે. સારો કાલસો થોડો મળે છે. હિંદની રહેલો કાલસો મોટા પ્રમાણમાં લે છે. હિંદમાં કાલસાનું સેન વધે તેમ છે. કાલસામાંથી રંગો, કાચર, દવાઓ, કાક વગેરે સેંકડો જાતની વીંતે જાતે છે.

પેટ્રોલીઅમ

જગતમાં ૨૮ થી ૩૦ કરોડ ટન પેટ્રોલ નીકળે છે. તેમાં પ્રથમ નંબર યુ. સ્ટેટ્સ અને તે પછી રશિયા, જર્મની, બ્રિટનનું સામાન્ય વગેરે છે. હિંદમાં આસામ અને પંજાબમાં તેલોના કૂવાઓ છે. જગતની પેદાશનો ૦.૧ હિંદમાં વાષિંક ૧ કરોડ રૂપિયાનું તેલ નીકળે છે. હિંદની જમીનમાં વધારે તેલ મળ્યું નથી. હિંદના ઉપયોગ પૂરતું પણુ તેલ મળતું જ નથી. ઉપયોગના ૧૦૦ ટકામાંથી પંદર ટકા તેલ હિંદમાં મળી આવે છે. બાકી ૮૫ ટકા બ્રહ્મદેશથી અને હમણાં ઇરાનથી આયાત કરાય છે. પંજાબ અઝ્યાખમાં હમણાં તરતમાં થોડા તેલના કૂવાઓ મળ્યા છે.

લોહું અને પોલાદ

જગતમાં હિંદની લોહાની ખાણોમાંથી સરસ અને ખૂટે નહિ એવી ઉત્તમ લોહાની ધાતુ મળે છે. હિંદમાં બંગ્લી અને દલહી જાતની લોહાની ધાતુઓ અગત્યે ટન લરેલી છે. હજી માત્ર ૮-૧૦ ટકા લોહું નીકળે છે. હર ટકાને ૨૫૨૧ પણુ થયો નથી. હિંદમાં લોહું ૨૦ લાખ ટન તૈયાર થઈ યુદ્ધના કામમાં વપરાય છે. પોલાદ યુદ્ધ પહેલાં ૧૨૧ લાખ ટન તૈયાર થતું હતું. હમણાં ૧૫ થી ૧૭ લાખ ટન પોલાદ પણ ધણુંખરું યુદ્ધના કામમાં વપરાય જાય છે. જમરોદપુરનું તાતાનું લોહાનું કારખાનું જગતમાં એક મોટું કારખાનું છે. બંગાળમાં ઇન્ડિયન આયર્ન સ્ટીલ કંપનીનું કારખાનું પણ મોટું છે. હવે કાટ ન લાગે તેનું પોલાદ હિંદમાં બને છે. એમાંથી જાતજાતનાં સૈનિકશસ્ત્રો બનાવાય છે. મહાયુદ્ધ પછી આ લોહા-પોલાદનાં કારખાનાંઓ દસ વરસમાં એવડી વૃદ્ધિ કરી એમાંથી હિંદને જોઈતી દરેક લોહાની વસ્તુ બનાવવાના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપશે. હવે લોહાનાં યંત્રો પણ આ જ કારખાનાંઓમાં બને એવી ગોઠવણ રાખવાની છે.

મેન્ડેનિઝ

કેંદ્રો ૪૦ વરસો થયા હિંદ મેન્ડેનિઝ ધાતુનું મુખ્ય ધામ મનાય છે. થોડાં વરસો થયાં રશિયા હિંદથી મેન્ડેનિઝની પેદાશમાં વધી ગયું છે. મધ્ય પ્રાંતમાં મેન્ડેનિઝનો મોટો જમીનનો વિસ્તાર છે. બીજા પ્રાંતમાં પણ ઘણી જમીન આ ધાતુથી

ભરેલી મળે છે. મેન્ગેનીઝ પોલાદ બનાવવાના કામમાં આવે છે. માત્રથી આઠ લાખ ટન મેન્ગેનીઝની ધાતુ દિંદની ખાણોમાંથી નીકળી મોટેભાગે પરદેશો ખાતે ચડે છે. એની ભેટરીઓ પણ મળે છે. દિંદની મેન્ગેનીઝમાં ૪૮ ટકા ઝેંચી ધાતુનું પ્રમાણ છે. એને ઉપયોગ દિંદમાં શા માટે ન થઈ શકે તેનું કાર્ષ કારણ નથી, પણ તે તો મુદ્દ પછીની વાત. હમણાં તો કાચી ધાતુ નિકાસ થઈ જાય છે.

કોમીઅમ

આ પણ ખૂબ અગત્યની ધાતુ છે. આ મુદ્દના વરસોમાં એમાંથી કોમીઅમ બનાવાય છે. આમકાને રંગો દેવા માટે દેશ-કોમ પણ એમાંથી બનાવે છે. દેશ-કોમ બનાવવાની ગરબાત પણ થઈ ચૂકી છે. આ ધાતુનો મોટો ભાગ કાચી હાલતમાં પરદેશો ખાતે મુદ્દના કામ માટે છેલ્લાં ચાર વરસો થયા ચડી જાય છે, પણ સંરોધન કરી એમાંથી દિંદની પ્રગ્લને ઉપયોગી અનેક પદાર્થો એ ધાતુમાંથી બનાવી શકાશે. બહુચિસ્તાન, માઇસોર અને મિહારની જમીનમાં એના ગણા થશે છે.

તાંબુ

મિહાર, સિક્કિમ, રાજપુતાના, માઇસોર અને મદ્રાસ ખાતે તાંબાની કાચી ધાતુ મળે છે. હમણાં દર વરસે લગભગ ૬૫ હજારથી ૭૦ હજાર ટન જેટલી નીકળે છે. દિંદમાં આ ધાતુ પાકી સરવે નથી. મળવા સંભવ છે. એ શોધ વગર તાંબા પિત્તળનાં વાસણો મેળવવાની સ્વતંત્રતા દિંદ મેળવી શકશે નહિ. તાંબામાં જસતની મેળવણી કરી પિત્તળ બનાવાય છે.

સીસું અને જસત

કેટલેક ઠેકાણે થોડા થોડા થશે આ ધાતુના મળે છે, પણ વેપારી દૃષ્ટિએ વિશેષ પ્રમાણના જગ્યા મળ્યા નથી. મુદ્દના સમયમાં એની અગત્યના ખૂબ વધી છે. રાજપુતાના-ઉદ્દેશુરની જૂની જસત સીસાની ખાણની ફરી તપાસ લેવાય છે.

બીજી ધાતુઓ

દિંદમાં બીજી ઘણી ધાતુઓ છે, પણ તેની પાકી સરવે થવી નોંધએ. કાબાલ્ટ ધાતુઓ રાજપુતાના અને નેપાળમાં મળે છે, પણ માગેના

કડીનાઇથી બોળી શકાતી નથી. મોલીડેનીટ પણ કેટલાક ઠેકાણે મળી આવી છે. રાજપુતાના અને બંગાળમાં તુરફામ ધાતુ છે. સીગમ્મિ અને મયુર ગંગા છલ્લાઓમાં વેનેડીઅમની ધાતુ મળે છે. ચીનાળના પર્વતોમાં મોવરાની ધાતુ મળે છે, પણ એ સર્વ વિકાસ અને સંરોધન માંગે છે.

સોનું

માઇસોર કાલાર ખાતે મળે છે. ૧૭ કરોડ ઓન્સ સોનું દર વરસે મળે છે. ૭,૦૦૦ ફીટ નીચેથી સોનું ખોદી કાઢવામાં આવે છે; ચાંદી દિંદમાં ઘણી થોડી પેદા થાય છે.

એલ્યુમિનીઅમ

આ મુદ્દના સમયમાં એ ધાતુની અગત્ય જાગી છે. વિમાનોમાં એ મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે. જગતની એલ્યુમિનીઅમની પેગલ મુદ્દ હરમિયાન ઘણી વધી ગઇ છે. દિંદમાં મુગ્ધ, મધ્યહિદ, મધ્યપ્રાંત અને મિહારમાં આ ધાતુ બનાવવા બોક્સાઇટની માટી પુષ્કળ મળે છે. હવે એલ્યુમિનીઅમ બનાવવાની મુદ્દ અમલમાં શરૂઆત થઇ છે. ભવિષ્યમાં એ ઉદ્યોગ મોટા પ્રમાણમાં ખીલવી શકશે

એનર્સીઅમ

આ ધાતુ બનાવવા માટે મેગનેસાઇટ અને કોલમાઇટ ધાતુઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળે છે, પણ દિંદમાં એ મંબધી વિશેષ કર્તવ્ય થયું નથી.

બેરીશઅમ

આ ધાતુ પણ દિંદમાં પુષ્કળ છે. અખરખની ખાણો પાસેથી મળે છે. તે નિકાસ થઈ જાય છે. ઉદ્યોગ માટે એનું ભવિષ્ય મોટું છે.

અખરખ

હેલ્ડાં ચાર વરસો થયા એની માગણી વધી છે. જગતમાં દિંદ અખરખ માટે અગત્યનો દેશ છે. અખરખ વિજળીના માટે અગત્યનું છે. દિંદમાંથી કુલ અખરખ ખોદી નીકાસ કરાય છે. દિંદમાં વિજળીનો ઉપયોગ વધે છે, પણ અખરખ સૌ પરદેશ ચડે છે. એનાથી વિજળીનાં વત્રો ભવિષ્યમાં બની શકશે.

ગંધક

એબ્રેટોસની ધાતુ તો થોડા પ્રમાણમાં મળે છે, પણ અત્યુચિત્તાનના ગંધકના થશે ખૂબ કિંમતી છે, પણ પર્વતોમાંથી લાવવાનું કામ મુશ્કેલ છે. ગંધક ખૂબ અગત્યનું ભૂસ્તર હોવાથી સફ્ફયુરિક એસિડ બનાવવા માટે મોટા પ્રમાણમાં પરદેશથી મંગાવવું પડે છે. આપણે યુદ્ધ પછી આ ખનીજ મેળવવા કાશિશે કરવી જ પડશે.

અમ્લ

સફ્ફયુરિક એસિડ બનાવવામાં કામ આવતું આ ખનીજ મોટા પ્રમાણમાં હિંદમાં મળે છે. એ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળે છે.

મીઠું

ખાણા અને સાગર પુષ્કળ પૂરું પાડે છે.

સીમેન્ટ

યુદ્ધ દરમિયાન આ ઉદ્યોગનું સંગઠન થયું છે. હવે આપણી જરૂરિયાતો મુજબ એનો વિકાસ થઈ શકશે.

કાચ

એનો વિકાસ થાય છે. યુદ્ધ પછી એનાં ધણાં કારખાનાઓ બધાશે.

મીનીકાચ

આ માટે બધા કાચા પદાર્થો હિંદમાં મળે છે. યુદ્ધ પછી નવાં યંત્રો વસાવી આ ઉદ્યોગનાં પચીસેક કારખાનાઓ માટે હિંદમાં આવકારા છે.

હિંદ દમણ પોતાનાં મુખ્ય ખનીજો પરદેશો ખાતે ચકાવે છે, પણ ભવિષ્યમાં અહીં જ્યોત્સનાકેશ સરવેના સરકારી ખાતાને મોટું અને સુરોચ્ય અનુભવીઓની નિમણૂક કરી ધાતુઓનું સંશોધન અને યોગ્ય ઉપયોગ કરવો પડશે. આ દિશામાં વિદ્યાળ દોન પડ્યું છે. હિંદની ખનીજની ખાણોની સુખવરયા માટે આ સર્વે એક નિર્નય નીચે લાવવી જોઈશે.

તેલીખિયાં

હિંદમાં કુલ ૨૧ કોડ એકરોની વાવણીમાંથી ૧૯૩૬-૪૦માં તેલીખિયાનું વાવેતર કુલ ૧,૬૨,૬૪,૦૦૦ એકરોમાં થયું હતું. કુલ પચાસ લાખ ૮૦ તેલીખિયાં થાય છે. તેમાં અધોઅર્ધ લાગે ૨૩૨૭૦૦૦

બોયસીંગ થાય છે. હિંદમાંથી આ તેલીખિયાં મોટા ભાગે પરદેશો ખાતે ચકાવેાં હતાં. મુખ્યમાં સ્ટીમરોના અભાવથી એની ચકાવત ઓછી થઈ છે. આપણે ત્યાં અનાજ વધારે ઉગાડવાની હોદ્દાયાદ હોવાથી તેલીખિયાંની વાવણી થોડી થઈ છે. આ તેલીખિયાંમાંથી લુક્ષીક્ટિંગ તેલો તેમનું મીથીલે કાપડ, માથાનાં તેલો, સ્ટીમરના ધન, રંગો, વારનિશો, માર્ગેરિન વગેરે પાકા પદાર્થો બને છે. યુદ્ધને લીધે આ પદાર્થોની હિંદમાં આમદાની થતી નથી. બહુ ભાવ વધી ગયા છે, એટલે થોડાં કારખાનાઓ હિંદમાં સ્થપાયાં છે. યંત્રો વગર વિશેષ કારખાનાઓ સ્થાપાઈ શકાયાં નથી. આ તેલીખિયાં આપણી હિંદી પ્રજાના ઉપયોગ માટે પૂરતાં છે. હિંદના ઔદ્યોગિક વિકાસનો ભવિષ્યના નકશામાં આ તેલીખિયાંના ઉદ્યોગો માટે પણ ધણો અવકાશ છે. સાણ્ણો બનાવવા માટે તો હિંદમાં તેલોનો મોટો ઉપયોગ ચાલુ છે તેલીખિયાના વાવેતર અને ઉદ્યોગ બંને માટે જો યોજનાઓ ધકારો, તો સરસ વિકાસ જરૂર થશે. આને માટે સારું ભવિષ્ય છે. સંશોધન માગે છે.

હિંદનાં જંગલો

આપણા હિંદમાં એતી થઈ શકે એવી જમીનના પાંચમા ભાગ પર અતિ કિંમતી જંગલો જોવાં છે. દસ કરોડ એકર જમીન ઉપર આવેલાં જંગલો વરસાદ લાવે છે. હવાપાણીને ઠંડાં રાખે છે. નદીઓના પાણીને સાચવે છે. છતાં જ કરોડ રૂપિયા પેદાશ પણ દર વરસે આપે છે. આ જંગલોમાંથી ઇમારતી લાકડાં, બાવળનું બળતણ, લાખ-દરેક અને અનેક વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે. આપણાં જંગલોનો શાસ્ત્રીય રીતે એક મધ્યસ્થ સત્તા નીચે સરસ ઉપયોગ કરીએ, તો આપણને દર વરસે ૧૦ કરોડ ૮૦ લાકડું મળે, છતાં જકાતો વધતી જન્ય છે. હિંદનાં જંગલોના વિકાસની યોજના મુખ્ય પછી શાસ્ત્રીય રીતે જગવવી રહી. જંગલ આપણું ધન છે.

જળવિદ્યુત

હિંદમાં એક દળર માણસ દીઠ એક અશ્વબળ જેટલી જળ વિદ્યુત્પ્રક્રિય પેદા થાય છે. બપોરે નોવેંમાં એક દળર માણસો દીઠ ૭૦૦, દેનેશમાં ૬૦૦,

સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં ૫૦૦, સ્વીડનમાં ૨૦૦ અને યુ. સ્ટેટ્સમાં ૧૦૦ અથવાજ નેટલું છે. અમેરિકા, જર્મની, રશિયા પાસે આપણે જળવિદ્યુતમાં ધણી પહોંત છીએ. આપણા ઉપર કુદરતની કૃપા છે, તેને લીધે પુષ્કળ નદીનાળાઓમાંથી જાંચેથી પડતા જળમાંથી નેદ્રએ તેટલી વિદ્યુત્ગતિત આપણે પેદા કરી, એના ઉદ્યોગો અને ખેતી માટે વિકાસ કરી શકીએ તેમ છીએ. ભવિષ્યમાં આ શક્તિનો આપણે બહોળો ઉપયોગ કરવો પણ પડશે. માત્ર એક નક્કી થોજના મુજબ જ આપણે આગળ વધવાનું છે.

કાપડ, સીમેન્ટ અને ખાંડના ઉદ્યોગો

આ ત્રણેય ઉદ્યોગો હિંદમાં લોહાના ઉદ્યોગ પેઠે પૂર્ણ જન્મ્યા છે. એમનામાં પણ વિકાસની ખૂબ જરૂર છે, પણ સુધ્ધને લીધે આપણે ત્યાં યંત્રોની આમદાની થઈ શકતી નથી, એટલે સુધ્ધ બાદ જૂનાં ધસાઇ ગએલાં યંત્રોને કાઢી નવી દનના દાખલ કરવા પડશે. તેમ ત્રણેય વસ્તુઓના વધારે કારખાનાઓ પણ બાંધવાં પડશે.

રસાયણો

સલ્ફ્યુરિક એસિડ, કાર્બિક સોડ, સોડા બાઇકાર્બ, ફીનોલ અને બીજા ધણી પદાર્થો આપણે પરદેશીથી મંગાવીએ છીએ.

હવે આપણા દેશમાં થોડાં કારખાનાંઓ પણ સ્થાપાયાં છે. હમણાં એમની ધણી પેદાશ સુધ્ધના પદાર્થો બનાવવામાં વપરાય છે. હિંદમાં ફક્ત ગધકનો પૂરતો જથ્થો મળતો નથી. બાકી બીજાં બધાં પદાર્થો કાચી હાલતમાં નેટવા નેડ્રએ તેટલા મળી શકે છે. હિંદમાં હવે ૮૦,૦૦૦ ટન સલ્ફ્યુરિક એસિડ બને છે. રંગો બનાવવા માટે પણ કાચી વસ્તુઓનો તાણ નથી. હિંદમાં આ માટે સંપૂર્ણ સંગોધન કરવાનું રહે છે. હમણાં એક વિજ્ઞાનીઓ અને

રસાયનીઓનું મંડળ સર શાંતિસ્વરૂપ ભાતનગરના પ્રમુખપણા નીચે ષિટનનાં કારખાનાંઓ અને પ્રયોગ-ગૃહોની મુલાકાત લઈને અમેરિકાનો પ્રવાસ કરે છે. એઓ વૈજ્ઞાનિક સંગોધનનું કાર્ય હિંદમાં ધપાવવા માંડે છે.

યંત્રો બનાવવાનો ઉદ્યોગ

હિંદમાં તેર હજાર કારખાનાઓ, જેમાં અનુ-મૂલી રાષ્ટ્ર છે. તે સર્વ પરદેશો ઉપર રસાયનો અને યંત્રો માટે આધાર રાખે છે. આપણે આ બંને વસ્તુઓ વગર પાંગળા છીએ, તેમાં પણ યંત્રો બનાવવા માટેની આપણી પ્રગતિ નજીર છે. કોઇ નાંદ જેવી જ ગણાય. કોઇ પણ આધુનિક ઔદ્યોગિક દેશોને યંત્રો બનાવવાનાં કારખાનાઓ વગર ચાલવાનું નથી આપણા દરેકે દરેક ઉદ્યોગ પોલાદ, ખાંડ, સીમેન્ટ, સાણ, કાપડ, જપ્ટ એ પરદેશીનાં કારખાનાઓ જારે રસાયણો અને યંત્રો પૂરાં પાડે છે, ત્યારે જ આરી શકે છે. આપણે ત્યાં યંત્રોના ભાગો ધસાઈ જાય તો પણ તેમના સ્થળે બીજા ભાગો પરદેશીથી મંગાવી ગોઠવવા પડે છે. આ સંબંધી કોઈ કંપની હાલમાં સ્થપાઈ નથી. તેમ એ સંબંધી શરૂઆતનું કામ થયું નથી. હવેથી સુધ્ધ સંબંધીના યંત્રવાળા આ ભાગો હિંદમાં ફેટલાક પ્રમાણમાં બને છે. એની તાલીમ પામેલા હજારો કારીગરો આપણને કામ લાગશે, છતાં બાગેક યંત્રો બનાવવાનું જ્ઞાન આપણા કારીગરોને નથી. આવડતું વિજ્ઞાનીક યંત્રો અને તેના ભાગો હિંદમાં બને, તેનું જ્ઞાન કારીગરોને નથી. ધડીઆળો, હોઝા-યંત્રો, રેડીઓ, ફોનોગ્રાફો, વાયરલેસ તારનાં યંત્રો, ટેલીફોન, ટેલીગ્રાફનાં યંત્રો, વાયુ ખાતાનાં માપક યંત્રો, થર્મોમીટરો આ ચીજો હિંદમાં બનતી નથી. આપણું પગલપણું છે. પણ આમાં સરકારી સંપૂર્ણ સહકાર વગર પ્રગતિ શક્ય નથી.

ક્રમાંક-સૂચિપત્ર

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અ					
૧ અક્ષરગણ	૧	૩૧ અમદાવાદનો ઇતિહાસ	૫	૫૭ અજસીનું તેલ-ઉત્પાદન-નિકાસ	૧૦
૨ અક્ષરગણાદિચૂલ	૧	અને કારકિર્દી	૫	૫૮ અજસીનો ખોર „ „	૧૦
૩ અક્યાબ	૧	૩૨ અમરાવતી ને તેની પેદાર	૬	૫૯ અગસીની ખેતી	૧૦
૪ અખરોટ	૧	૩૩ અમરેલી-તેની પેદાર-ને	૬	૬૦ અ'કમણિય-તેની પ્રથમ	
૫ અગરબત્તી ને તેની		ચૂલકચોગા	૬	રોધ ને ઉપયોગીતા	૧૦
ખાવટ	૧	૩૪ અમૃતસર શહેર-તેનો	૬	૬૧ અ'કચેખન-તેની રોશન	
૬ અખર	૧	વેપાર-ઉત્પાદન	૬	ને ગુજરાતી રીત	૧૦
૭ અખસો ને તેના ગુણ	૧	૩૫ અમૃતસર પ્રાંત ને	૬	૬૨ અ'કોલ અને તેના	
૮ અખમાનાં ખીયા-નિકાસ		તેનો પાક	૬	ગુણરોધ	૧૧
પેદાર	૨	૩૬ અમેરિકા (U S. A)		૬૩ અ'ગુર-તેની પેદાર ને	
૯ અખમાનું તેલ	૨	તેની ભૌગોલિક માહિતી		ઉપયોગ	૧૧
૧૦ અટક છલ્લો ને શહેર	૨	ઉત્પાદન	૬	૬૪ અ'છર-તેની પેદાર ને	
૧૧ અડક	૨	૩૭ અમ્મટકાંઠા	૬	ઉપયોગ	૧૧
૧૨ અતિવિષ ઉત્પત્તિ ને	૨	૩૮ અયોધ્યા	૭	૬૫ અ'બાયા (પ્રાંત) ને તેનું	
ઉપયોગ-ગુણ	૨	૩૯ અરબસ્તાન ને તેનો		ઉત્પાદન	૧૧
૧૩ અત્તર ને તેની ખાવટ	૨	ઇતિહાસ	૭	૬૬ અ'બાલા (શહેર) તેની	
૧૪ અનાજ ને તેની પ્રથમ		૪૦ અરબસ્તાનની પેદાર	૭	પેદાર-આયાત-નિકાસ	૧૧
ખેતી	૨	૪૧ અરબસ્તાન-ચમન પ્રાંત	૭	૬૭ અ'સ-તેની વ્યાખ્યા	૧૧
૧૫ અનેનાસ	૩	૪૨ „ ઓમાન પ્રાંત	૭		
૧૬ અપૂર્ણિક નણિત	૩	૪૩ „ કોવીટ પ્રાંત	૮	અમી	
૧૭ અપૂર્ણિક ફારા	૩	૪૪ અરાવતી-આણ	૮	૬૮ આનંદાક પિઠમેન	૧૨
૧૮ અફઘાનિસ્તાન	૩	૪૫ અરીઠા ને તેનો ઉપયોગ	૮	૬૯ આઈને અકબરી	૧૨
૧૯ અફઘાનિસ્તાનની પેદાર	૩	૪૬ અર્ધ'શાસ્ત્ર-ધન-દોષતની વિદ્યા	૮	૭૦ આઈસુલેઈ	૧૨
૨૦ „ „ ડું'સેન્ય	૩	૪૭ અલપઈત્વાદનઆયાતનિકાસ	૮	૭૧ આકોલા પ્રાંત	૧૨
૨૧ „ ના હુતરકચોગ	૩	૪૮ અલખોરા ને તેની અ'ધકની		૭૨ આગના બ'બા	૧૩
૨૨ „ નો વેપાર	૩	આણ	૮	૭૩ આગ્રા	૧૩
૨૩ „ નો ઇતિહાસ	૩	૪૯ અવર ને તેની પેદાર	૮	૭૪ આટો	૧૩
૨૪ અફીણ-તેનો ઉપયોગ-		૫૦ અલીપુર-ઉત્પાદન-નિકાસ	૮	૭૫ આદુ	૧૩
પેદાર	૪	૫૧ અલીપુર-ઉત્પાદન-નિકાસ	૯	૭૬ આફ્રિકા ખંડ	૧૩
૨૫ અફીણની નિકાસ	૪	૫૨ અલ્બોરા-તેની પેદાર	૯	૭૭ આફ્રિકામાં પરદેશીઓનું	
૨૬ અફીણનો ઇતિહાસ	૪	૫૩ અલ્દમાદ ને તેનાં		રાજ્યશાસન	૧૩
૨૭ અબોલ-તેની ખાવવાની		જોવાવાચક સ્થળો		૭૮ અફીણ આફ્રિકાની	
રીત	૫	૫૪ અહમદનગર તેનો ઇતિ-		વિગતો	૧૪
૨૮ અલોર	૫	હાસ ને ઉચોગ	૯	૭૯ આફ્રિકાની રોધનો	
૨૯ અમદાવાદ-તેની વસતી		૫૫ અહમદનગર (પ્રાંત) તેના		ઇતિહાસ	૧૪
અને જોવાવાચક સ્થળો	૫	પાક ને કુપરો	૯	૮૦ આફ્રિકાના જુદા જુદા	
૩૦ અમદાવાદનો મિલકતચોગ	૫	૫૬ અજસી-તેની પેદાર ને		વિભાગો	૧૪
		નિકાસ	૧૦		

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૮૧ આફ્રિકા	૧૪	૧૨૦ ઇરાન	૨૧	૧૫૧ બનાવટી રેશમનો ઉદ્યોગ	
૮૨ આબુ	૧૪	૧૨૧ „નો ઉદ્યોગ	૨૧	૧૫૨ રાષ્ટ્રીય રેશમને લગતા	
૮૩ આંખનાં	૧૪	૧૨૨ ઇરોડ	૨૧	દેશદેશના આંકડા-	
૮૪ આંખો	૧૪	૧૨૩ ઇસોર	૨૧	એનો કોઠો	૩૫
૮૫ આંખો	૧૫	૧૨૪ ઇસ્ટ આફ્રિકા	૨૧	૧૫૩ ખાંડનો ઉદ્યોગ	૩૫
૮૬ આંખો	૧૫	૧૨૫ ઇસ્ટ આફ્રિકા (યુગાન્ડા)	૨૧	૧૫૪ રોડી, ખાંડ, ને	
૮૭ આંખો	૧૫	૧૨૬ ઇસ્ટ આફ્રિકા		ગોળના ઉત્પાદનના	
૮૮ આંકડો [ઉત્તર]	૧૫	(જાંઝીબાર)	૨૨	વધારાના આંકડાનો	
૮૯ આંકડો [દક્ષિણ]	૧૫	૧૨૭ ઇસ્ટિતાલ	૨૨	કોઠો	૩૫
૯૦ આંખ	૧૫	૧૨૮ ઇટાલી	૨૨	૧૫૫ ૧૯૪૦-૪૧માં ખાંડની	
૯૧ આંખી ભાષા	૧૫			જગત પેદાશના	
૯૨ આંખોનીયા	૧૫	ઉદ્યોગો		આંકડાનો કોઠો	૩૫
૯૩ આંખો	૧૫	૧૨૯ ઉદ્યોગો	૨૩	૧૫૬ સીમેન્ટનો ઉદ્યોગ	૩૬
૯૪ આંખો	૧૬	૧૩૦ ઉદ્યોગનાં કારખાનાં	૨૪	૧૫૭ કાગળનો ઉદ્યોગ	૩૭
૯૫ આંખો	૧૬	૧૩૧ પરદેશો સાથે સરખામણી	૨૫	૧૫૮ કાચનો ઉદ્યોગ	૩૭
૯૬ આંખો	૧૬	૧૩૨ મૂળભૂત ઉદ્યોગો	૨૫	૧૫૯ સાબુનો ઉદ્યોગ	૩૭
૯૭ આંખો	૧૬	૧૩૩ હિંદની કંપનીઓ	૨૫	૧૬૦ દિવાલખીનો ઉદ્યોગ	૩૮
૯૮ આંખો	૧૬	૧૩૪ લોહના ઉદ્યોગનો ઇતિ-			
૯૯ આંખો	૧૬	હાસ	૨૫	૧૬૧ કાચનો ઉદ્યોગ	૩૮
૧૦૦ આંખો	૧૬	૧૩૫ દેશ દેશની સ્ટીમરો,			
૧૦૧ આંખો	૧૬	મોટર સ્ટીમરો અને			
૧૦૨ આંખો	૧૬	જહાજોના વજનના			
૧૦૩ આંખો	૧૬	ટનેજના આંકડા	૨૬	૧૬૨ રબરનો ઉદ્યોગ	૩૮
૧૦૪ આંખો	૧૬	૧૩૬ વહાણવટાનો ઉદ્યોગ	૨૬	૧૬૩ સાઈકલો	૪૦
૧૦૫ આંખો	૧૬	૧૩૭ બેંગ્લોરનો ઉદ્યોગ	૨૬	૧૬૪ મીઠાનો ઉદ્યોગ	૪૦
૧૦૬ આંખો	૧૬	૧૩૮ રાસાયણિક ઉદ્યોગ	૨૭	૧૬૫ આમણનો ઉદ્યોગ	૪૦
૧૦૭ આંખો	૧૬	૧૩૯ જળવિદ્યુતશક્તિ	૨૮	૧૬૬ કાચા ઉદ્યોગોનો વિકાસ	
૧૦૮ આંખો	૧૬	૧૪૦ જગતમાં મહત્વ અને			
૧૦૯ આંખો	૧૬	જળશક્તિના પ્રમાણનો			
૧૧૦ આંખો	૧૬	કોઠો	૨૯	૧૬૭ કાપડ અને સૂતર	૪૧
૧૧૧ આંખો	૧૬	૧૪૧ દેશને વહીવટ	૨૯	૧૬૮ પરદેશી કાપડ-સૂતરની	
૧૧૨ આંખો	૧૬	૧૪૨ મોટર ઉદ્યોગ	૩૦	વિવિધ ભંતોની હિન્દ	
૧૧૩ આંખો	૧૬	૧૪૩ વિમાનો	૩૧	ખાદે યથેથી અપાતના	
૧૧૪ આંખો	૧૬	૧૪૪ વિમાનના ઉદ્યોગને			
૧૧૫ આંખો	૧૬	લગતા દેશ દેશના			
૧૧૬ આંખો	૧૬	આંકડા	૩૧	આંકડાનો કોઠો	૪૧
૧૧૭ આંખો	૧૬	૧૪૫ હિન્દનો મિસરુદ્યોગ	૩૨	૧૬૯ બનાવટી રેશમ	૪૧
૧૧૮ આંખો	૧૬	૧૪૬ રાણા ઉદ્યોગો	૩૩	૧૭૦ બેન ને બેનનાં વસ્ત્રો	૪૨
૧૧૯ આંખો	૨૦	૧૪૭ રાણા હિન્દી મીલોના		૧૭૧ રેશમ	૪૨
૧૧૫ આંખો	૨૦	આંકડા	૩૩	૧૭૨ ચંત્રો	૪૨
૧૧૬ આંખો	૨૦	૧૪૮ બેનના કાપડનો ઉદ્યોગ	૩૩	૧૭૩ લોખંડ કામ	૪૨
૧૧૭ આંખો	૨૦	૧૪૯ રેશમનો ઉદ્યોગ	૩૪	૧૭૪ છરીકામ	૪૨
૧૧૮ આંખો	૨૦	૧૫૦ રેશમની ભંતો અને		૧૭૫ રબરના પદાર્થો	૪૨
૧૧૯ આંખો	૨૦	ઉદ્યોગને લગતા		૧૭૬ ઓષધો	૪૨
૧૨૦ આંખો	૨૦	આંકડાનો કોઠો	૩૪	૧૭૭ કામળો	૪૨
૧૨૧ આંખો	૨૦			૧૭૮ ખોરાકની વસ્તુઓ	૪૨
૧૨૨ આંખો	૨૦			૧૭૯ ખાંડ	૪૩
૧૨૩ આંખો	૨૦			૧૮૦ દારૂ	૪૩
૧૨૪ આંખો	૨૦			૧૮૧ મીઠું	૪૩
૧૨૫ આંખો	૨૦			૧૮૨ નાનાં ચંત્રો	૪૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૮૦ ખોરાક	૬૬	૩૧૬ ચા	૮૧	૩૪૪ જગતના મોઢા પમારદારો	૯૦
૨૮૧ ખોજ	૬૬	૩૧૭ ચીન	૮૧	૩૪૫ જગતના ઇતિહાસના	
૨૮૨ ખિસ્તી પંખાંગ	૬૬	૩૧૮ ચીલી	૮૨	ગ્રુપ્પ જનાનો	
ગ		૩૧૯ ચેકરસોવેગ્રીયા	૮૨	૩૪૬ જગતયુદ્ધથી તક્લીફો	૬૩
૨૮૩ મનીએમ	૭૦	છ		૩૪૭ જમનાધપુરી	૬૩
૨૮૪ મધા		૩૨૦ છત્રીનો કબોમ	૮૩	૩૪૮ જળવપુર	૬૩
૨૮૫ મરિનાઇ દિ'ંદની	૭૦	૩૨૧ છાપખાનાં, પેપરો તથા		૩૪૯ જમોહા	૬૪
૨૮૬ મળી	૭૧	પ્રસિદ્ધ યથેચ્છાં પુસ્તકો	૮૪	૩૫૦ જમ્બુ	૬૪
૨૮૭ મધક	૭૧	૩૨૨ છાપખાના કાગળનું પ્રમાણ		૩૫૧ જમ્બુર (૧)	૬૪
૨૮૮ મામડાંઓ હિંદનાં	૭૧	અને તેની ભતો	૮૫	૩૫૨ જમ્બુર (૨)	૬૪
૨૮૯ માંતે	૭૧	જ		૩૫૩ જરફાલુ	૬૪
૨૯૦ માની (ડચ માની)	૭૧	જગત		૩૫૪ જર્મન સિલ્વર	૬૪
૨૯૧ મે'ચ માની	૭૨	જગત		૨૫૫ જર્મની	૬૪
૨૯૨ ખીટીયા માની	૭૨	૩૨૩ જમત	૮૬	૩૫૬ જર્મનીનો ઇતિહાસ	૬૪
૨૯૩ ગુજરાત	૭૨	૩૨૪ જમતનાં શહેરો	૮૭	૩૫૭ જર્મનીના વિજયો	૬૪
૨૯૪ ગુજરાતી સાહિત્ય	૭૨	૩૨૫ જમતના પર્વો	૮૭	૩૫૮ જર્મનીએ જીતેલા દેશો	
૨૯૫ ગુરખા	૭૨	૩૨૬ જમતના ધર્મો	૮૭	તેને કબજે કરેલાં શહેરોને	
૨૯૬ ગુલાબ	૭૩	૩૨૭ જમતનાં સરોવરો	૮૭	લગની માહિતીઓનો કોડો	૬૬
૨૯૭ ગુજ	૭૩	૩૨૮ જમતના સાગરોની		૩૫૯ જલગ્રામ	૬૬
૨૯૮ ગોંડળ	૭૩	લંડાઈ	૮૭	૩૬૦ જલ્દર	૬૬
૨૯૯ આંગ્રેજોન	૭૩	૩૨૯ જમતની નહેરો	૮૭	૩૬૧ જળ	૬૬
૩૦૦ મીનસેન્ડ	૭૩	૩૩૦ જમતના મોઢા યાપુઓ	૮૭	૩૬૨ જળના કુલો	૬૬
૩૦૧ મીસ	૭૩	૩૩૧ જમતનાં મોઢાં રણો	૮૮	૩૬૩ જમ્બાર (Zambhar)	૬૬
૩૦૨ મેટલિટન	૭૩	૩૩૨ જમતના મોઢા બંધો	૮૮	૩૬૪ જમ્બો (દિંદી)	૬૭
૩૦૩ મેટલિટનની મુદ્દામાં		૩૩૩ જમતની મોઢી રેડીમરો	૮૮	૩૬૫ જપાન	૬૭
આર્થિક સ્થિતિ	૭૫	૩૩૪ જમતની મોઢી નદીઓ	૮૮	૩૬૬ જપાની ઇતિહાસ	૬૮
૩૦૪ મેટલિટનનું વિશાળ		૩૩૫ જમતની રેલ્વેઓ	૮૮	૩૬૭ જપાનનું મોટું સામ્રાજ્ય	૬૮
સામ્રાજ્ય	૭૬	૩૩૬ જમતનું ભૂતું ગિચું	૮૮	૩૬૮ જફરાબાદ	૬૮
૩૦૫ મેટલિટનનો ઇતિહાસ	૭૭	ટફ	૮૮	૩૬૯ જમનગર (દેશી રાજ્ય)	૬૮
૩૦૬ મેટાઈટ	૭૮	૩૩૭ જગમ્મયાત જળપોષ	૮૮	૩૭૦ જલકળ (Naimag)	૬૮
૩૦૭ વ્હાસગો	૭૮	૩૩૮ જમતનાં વેપારી		૩૭૧ જળા	૧૦૦
૩૦૮ વ્હાલીઆર	૭૮	જહાનનો કાફલો	૮૮	૩૭૨ જલ્લુ	૧૦૦
ધ		૩૩૯ જમતનાં મોઢાં		૩૭૩ જીવનનું લેલ	૧૦૦
૩૦૯ ધડ	૭૯	પુસ્તકાલયો	૮૯	૩૭૪ જીવાદર	૧૦૦
૩૧૦ ધંટ	૭૯	૩૪૦ જમતનાં શ્રીમંત		૩૭૫ જરૂ	૧૦૦
૩૧૧ ધારો	૭૯	માણસો	૮૯	૩૭૬ જસસ ખિસ્ત	૧૦૦
૩૧૨ ધી	૮૦	૩૪૧ જગતના ગ્રુપ્પ દેશોનાં		૩૭૭ જંદ	૧૦૦
મ		જમીન પરનાં તથા		૩૭૮ જંવાર	૧૦૦
૩૧૩ ચટમામ	૮૧	હવાઈ લરકો (૧૯૩૮)	૮૯	૩૭૯ જ્ઞાપરનું રાજ્ય	૧૦૦
૩૧૪ ચણા	૮૧	૩૪૨ જમતનું નીકાસેન્ય	૮૯	૩૮૦ જોકોબાબાદ	૧૦૦
૩૧૫ ચંદ્ર	૮૧	૩૪૩ જમતના દેશોનું લડાયક	૮૯	૩૮૧ જોડા	૧૦૦
		લરકર	૮૯	૩૮૨ જેરુસામ	૧૦૦
				૩૮૩ જેલ	૧૦૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૮૪ નેલના કેદીઓ- [દિલ્હી]નો સાલવાર કોઠો	૧૦૧	૪૧૧ વિક્ટોરિયા જ્યુબિલી ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ મુંબઈ	૧૦૫	૪૨૬ કલકત્તા ટેકનિકલ સ્કૂલ	૧૦૭
૩૮૫ નેસલમીર	૧૦૧	૪૧૨ ક્લાસિકલ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ [વડોદરા]	૧૦૫	૪૩૦ સર હર્સો બીડિયા ઇન્સ્ટિ- ટ્યુટ ઓફ ઇલેક્ટ્રિકલ	
૩૮૬ નેસોર	૧૦૧	૪૧૩ બનારસ હિંદુ યુનિવ- ર્સિટી ખાણજું ખાતુ	૧૦૫	ટેકનોલોજી, પુના	૧૦૭
૩૮૭ નેનો	૧૦૧	૪૧૪ ટીપ્પાઈમેન્ટ ઓફ માઈનસ, ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા	૧૦૫	૪૩૧ બેંગાલ સિલ્ક ટેકનોલોજી ઇન્સ્ટિટ્યુટ, બહેરામપુર	૧૦૭
૩૮૮ નેપથુર	૧૦૧	૪૧૫ ઇન્ડિયન સ્ટેલ ઓફ માઈનસ	૧૦૫	૪૩૨ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એ- ગ્રિનિયરિંગ એન્ડ ટેકનોલોજી, કલકત્તા	૧૦૭
૩૮૯ ન્યુટ (રાણ)	૧૦૧	૪૧૬ બનારસ હિંદુ યુનિવ- ર્સિટી	૧૦૫	૪૩૩ વાઈ. એમ. સી. એ. કોલેજ ઓફ ફિઝિક્સ એન્ડ પુરેણ- મટ્રાસ	૧૦૭
૩૯૦ ન્યોતિષ	૧૦૧	૪૧૭ લેડી ઇરવિન કોલેજ ફોર વિમેન (દિલ્હી)	૧૦૫	૪૩૪ કોલેજ ઓફ એગ્રિનિ- યરિંગ એન્ડ ટેકનોલોજી, બલ્લપુર, કલકત્તા	૧૦૭
૩૯૧ મુખ્ય આકાશી પદાર્થોને લગતી માહિતીઓ	૧૦૨	૪૧૮ ટામેસન કોલેજ ઓફ સિવિલ એન્જિનિયરીંગ [રંકી]	૧૦૫	૪૩૫ હાઈકોર્ટ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ સંયુક્ત પ્રાંતો, કાનપુર	૧૦૭
અ		૪૧૯ શ્રી સિવાજી પ્રેપરેટરી મિલિટરી સ્કૂલ, પુના	૧૦૫	૪૩૬ વિશ્વભારતી, શાંતીનિ- કેતન, વીરમમ	૧૦૭
૩૯૨ અમરમ	૧૦૩	૪૨૦ ઇન્ડિપન્ડિયન ટેરી ઇન્સ્ટી- ટ્યુટ, બેંગલોર	૧૦૫	૪૩૭ થી જમશેદપુર ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ	૧૦૭
૩૯૩ અરસ	૧૦૩	૪૨૧ દિલ્હી પોલિટેકનીક, દિલ્હી	૧૦૫	૪૩૮ ન્યોલન ટેલીગ્રાફ ટ્રેઇનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, કલકત્તા	૧૦૮
૩૯૪ અરીઆ	૧૦૩	૪૨૨ ડી. મોન્ટ મોરન્સી કોલેજ ઓફ ડેવિટર્રી, લાહોર	૧૦૫	૪૩૯ ગવર્નમેન્ટ સ્ટેલ ઓફ ટેકનોલોજી, મટ્રાસ	૧૦૮
૩૯૫ અવેરાત	૧૦૩	૪૨૩ ગવર્નમેન્ટ ટ્રેઇનિંગ સ્કૂલ મુંબઈ	૧૦૫	૪૪૦ બનારસ હિંદુ યુનિ- વર્સિટી ટીપ્પાઈમેન્ટ ઓફ ગ્લાસ ટેકનોલોજી	૧૦૮
૩૯૬ બાંકરો	૧૦૩	૪૨૪ રેડિયો એન્જિનિયરિંગ અને રેડિયો ટેકનોલોજી, મુંબઈ	૧૦૫	૪૪૧ ટેકનિકલ કેળવણીની સંસ્થાઓ	૧૦૮
૩૯૭ બુલ	૧૦૩	૪૨૫ ફોરેસ્ટ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિ- ટ્યુટ, દહેરાદુન	૧૦૫	૪૪૨ ટેકનિકલ આર્ટ સ્કૂલો	૧૦૮
ક		૪૨૬ હાર્નેસ એન્ડ સેક્ટરી સેકશન ઓફ ધી ગવર્ન- મેન્ટ ઓર્ડિનન્સ એન્ડ ક્લોથિંગ ફેક્ટરીઝ	૧૦૫	૪૪૩ ટેકનિકલ વેપાર કોલેજો	૧૦૮
૩૯૮ ટપાલ (દિલ્હી)	૧૦૪	૪૨૭ ઇન્ડિયન ફોરેસ્ટ રેન્જર કોલેજ, દહેરાદુન	૧૦૫	૪૪૪ ટેકનિકલ જંગલખા- વાની કોલેજો	૧૦૮
૩૯૯ ટપાલ (પરદેશમાં)	૧૦૪	૪૨૮ ટેકનોલોજી અને એન્જિ- નિયરિંગ સંસ્થાઓ	૧૦૫	૪૪૫ ટેકનિકલ અને ઔદ્યો- ગિક સંસ્થાઓ	૧૦૮
૪૦૦ ટપાલ (એર સર્વિસ)	૧૦૪			૪૪૬ ટેકનિકલ એન્જિનિય- રિંગ સ્કૂલો ને કોલેજો	૧૦૮
૪૦૧ ટપાલ ઓફિસને લગતી ખબરોનો કોઠો	૧૦૪			૪૪૭ ટેકનિકલ લરકરી કોલેજો આપત્તી સંસ્થાઓ	૧૦૮
૪૦૨ ટપાલ સર્વિસ બેંકોને લગતો કોઠો	૧૦૫				
૪૦૩ ટપાલ ઓફિસની આમદાની ખર્ચનો કોઠો	૧૦૫				
૪૦૪ ટંકસાળ	૧૦૫				
૪૦૫ ટાંગાનૈક	૧૦૫				
૪૦૬ ટિન (કવાઈ)	૧૦૫				
૪૦૭ ટીબટ	૧૦૫				
ટેકનોલોજિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ					
૪૦૮ ગવર્નમેન્ટ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ સીરામપોર	૧૦૫				
૪૦૯ બેંગાળ ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ એન્ડલી	૧૦૫				
૪૧૦ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સુગર ટેકનોલોજી [કાનપુર]	૧૦૫				

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૪૮ ટેકનિકલ સંશોધન અભ્યાસક્રમ માટેની સારાંશો ૧૦૬		૪૮૦ તેજબ (અતિઠ)	૧૧૭	૫૧૪ નિકાસ અને આયાતની મુખ્ય પરિણામો ૧૨૪	
૪૪૯ ટેકનિકલ પેશાનિક એકેડેમી ૧૦૬		૪૮૧ તેજ		૫૧૫ નિકાસ આયાતના આંકડાઓ ૧૨૫	
૪૫૦ ટેકનિકલ ફેરીઅર વિભાગ ૧૦૬		૪૮૨ તોલ-ગાપ	૧૧૭	૫૧૬ નિકાસનું સમ્બંધ ૧૨૫	
૪૫૧ દરીફાઈવાળી નોકરી ૧૦૬		થ		૫૧૭ નિકાસ ૧૨૫	
૪૫૨ પસંદગીવાળી નોકરી ૧૦૬		૪૮૩ થરપારકર ૧૧૮		૫૧૮ નેધરલેન્ડ્સ ૧૨૬	
૪૫૩ ટેલીગ્રામ (હિંદના) દરો ૧૧૦		૪૮૪ થાઈમ ૧૧૮		૫૧૯ નેપાલ ૧૨૬	
૪૫૪ ટેલીગ્રામ (પરદેશી) દરો ૧૧૦		૪૮૫ થોર ૧૧૮		૫૨૦ નેપાલ ૧૨૬	
૪૫૫ ટેલીગ્રામ (રશિયા) ૧૧૦		Ε		૫૨૧ નેવી (સાગર કાંઠે) ૧૨૬	
૪૫૬ ટેલીફોન ૧૧૦		૪૮૬ ઈસિયુ આફ્રિકાનું સંયુક્ત સમ્બંધ ૧૧૬		૫૨૨ નેશનલ સિલ્વસ્ટ ફેડરેશન ૧૨૬	
૪૫૭ ટ્યુનિસિયા ૧૧૦		૪૮૭ દમારકસ ૧૧૬		૫૨૩ નેટાના ચલણનો કુશળતા ૧૨૭	
૪૫૮ ટ્યુનિસિયોન ૧૧૦		૪૮૮ ઈન્ડોનિઝી ૧૧૬		૫૨૪ નેટાનું ચલણ ૧૨૭	
૪૫૯ ટ્રાન્સવાલ ૧૧૦		૪૮૯ ઈર્લેન્ડ ૧૧૬		૫૨૫ નેપાલપ્રાર્થક ૧૨૭	
૪૬૦ ટ્રેડ યુનિયનો ૧૧૦		૪૯૦ દારૂ ૧૧૬		૫૨૬ નેચર ૧૨૭	
ક		૪૯૧ કાંતો ૧૧૬		૫૨૭ ન્યુગીની (પાપુઆ) ૧૨૮	
૪૬૧ કાંતો ૧૧૧		૪૯૨ કંતમંગલ ૧૨૦		૫૨૮ ન્યુગીની (બ્રિટિશ) ૧૨૮	
ક		૪૯૩ કિલ્ડો ૧૨૦		૫૨૯ ન્યુગીનાન્ડ ૧૨૮	
૪૬૨ કમ ઇસ્ટ ઇન્ડિઝ ૧૧૨		૪૯૪ ક્રાફ્ટ ૧૨૦		૫૩૦ ન્યુ ફાઉન્ડેશન ૧૨૮	
૪૬૩ કમ ગીની (સુરીનામ) ૧૧૨		૪૯૫ કૅપ્સ ૧૨૦		૫૩૧ ન્યુયોર્ક ૧૨૮	
૪૬૪ કમ્પીન ૧૧૨		૪૯૬ કૅપ્સ ૧૨૦		થ	
૪૬૫ કમ્પન ૧૧૨		૪૯૭ દેશી સમ્બંધ ૧૨૦		૫૩૨ પટણા ૧૨૬	
૪૬૬ કમ્પીન ૧૧૨		ન		૫૩૩ પરીચ હા ૧૨૬	
૪૬૭ કમ્પીન ૧૧૨		૪૯૮ નમ્બ અને દબલનું સમ્બંધ ૧૨૨		૫૩૪ પથ અને પરિણામ ૧૨૬	
૪૬૮ કમ્પીન ૧૧૩		૪૯૯ નદીઓ [દિ'હની] ૧૨૨		૫૩૫ પત્રામા નહેર ૧૨૬	
ક		૫૦૦ નેર-દ્રમ'ડળ ૧૨૨		૫૩૬ પરદેશી ચાપણ (હિંદમાં) ૧૨૬	
૪૬૯ કાંદલપુર-સુદામકા ૧૧૪		૫૦૧ નવાનગર (ભમનગર) ૨૨૨		૫૩૭ પરદેશી રેડીયો ૧૩૦	
૪૭૦ કોર આંખો ૧૧૪		૫૦૨ નર્મ બંધારણ ૧૨૩		૫૩૮ પરદેશોમાં [હિંદીઓની સ્થિતિ ૧૩૦	
ત		૫૦૩ નેચર રિપોર્ટ ટાઈમ ૧૨૩		૫૩૯ પરદેશી સાથે હિંદને ૧૩૦	
૪૭૧ તમ ૧૧૫		૫૦૪ નહેરો ૧૨૩		૫૪૦ પરદેશી કોટ ૧૩૨	
૪૭૨ તમાકુ ૧૧૫		૫૦૫ નાક ૧૨૩		૫૪૧ પરદેશી સાથે દિ'હી ૧૩૩	
૪૭૩ તમાકુપત્ર ૧૧૫		૫૦૬ નાગપુર ૧૨૩		૫૪૨ પરદેશી સાથે દિ'હની સરખામણી ૧૩૩-૧૪૨	
૪૭૪ તલ ૧૧૬		૫૦૭ નાગરવેલનાં પાન ૧૨૪		૫૪૩ પરસેવો ૧૪૨	
૪૭૫ તંદુરસ્તીના નિયમો ૧૧૬		૫૦૮ નાણાંનું વળન ૧૨૪		૫૪૪ પર્વતો દિ'હના ૧૪૨	
૪૭૬ તાલેતર યુક્તિનું અર્થ ૧૭૮૦ થી ૧૯૩૬ લગી લગાવેલાં યુક્તિની દલીલોનો કોડો ૧૧૬		૫૦૯ નાતાલ ૧૨૪		૫૪૫ પર્વતો ૧૪૩	
૪૭૭ તારાઓની સંખ્યા ૧૧૬		૫૧૦ નાનાનું સમ્બંધ ૧૨૪		૫૪૬ પર્વત ૧૪૩	
૪૭૮ તાંબુ ૧૧૬		૫૧૧ નારંગી ૧૨૪		૫૪૭ પાકો (પ્રાંતવાર કોડો) ૧૪૩	
૪૭૯ તારી ૧૧૬		૫૧૨ નાહું ૧૨૪		૫૪૮ પાકો (દિ'હના મુખ્ય પાકોનો કોડો) ૧૪૪	
		૫૧૩ નિકાસ અને આયાતના પરદેશો ૧૨૪			

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૪૯ પાચનશક્તિ	૧૪૪	૫૮૧ પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ આફ્રિકા	૧૪૯	૬૧૨ ક્રેન્ય સીરિયા અને	
૫૫૦ શરીરની અંદર નય ઊ		૫૮૨ પોર્ટુગીઝ પશ્ચિમ		લેમોનન	૧૫૯
આશ તત્ત્વોનો કોડો	૧૪૪	આફ્રિકા	૧૪૯	૬૧૩ ક્રેન્ય સોમાલીલેન્ડ	૧૫૯
૫૫૧ શરીરમાંથી બહાર		૫૮૩ પોર્ટુગીઝ હિંદ	૧૫૦	૬૧૪ ક્રેન્ય હિંદ	૧૫૯
નીકળે છે	૧૪૪	૫૮૪ પોર્લાંડ	૧૫૦	૬૧૫ ફ્લાલીનનાં કપડાં	૧૫૯
૫૫૨ યોરાકો પથવાનો વખત		૫૮૫ પ્રચલિત સંવત્સરો	૧૫૦-૫૧	૬૧૬ ફ્લોરેન્સ	૧૫૯
વગેરેનો કોડો	૧૪૫	૫૮૬ પ્રચલિત સંજ્ઞાઓ	૧૫૧		
૫૫૩ પાચનક્રિયામાંમદદકર્તા		૫૮૭ પ્રાસવાર બેઈન્ટ રેટાક		બુ	
પાળવા યોગ્ય નિયમો	૧૪૫	કંપનીઓ	૧૫૨	૬૧૭ બમહાદ	
૫૫૪ પાણી	૧૪૫			૬૧૮ બજેટ	૧૬૦
૫૫૫ આશ પદાર્થોમાં		કે		૬૧૯ હિંદી સરકારનું અર્થ	૧૬૧
પાણીનું પ્રમાણ	૧૪૫	૫૮૮ ફ્લુસ	૧૫૩	૬૨૦ બજેટો પ્રાથિક સરકારનાં	૧૬૧
૫૫૬ પાતળું કેમ બનતું ?		૫૮૯ ફ્લો	૧૫૩	૬૨૧ નવાં સંપુક્ત બજેટો	૧૬૧
[શરીરને]	૧૪૬	૫૯૦ ફળની ભવ ને તેમની		૬૨૨ બજેટ (રેલેવેન્ટ) વિગતો	
૫૫૭ પુરસ્ક્રીઓ	૧૪૬	વિગતોનો કોડો	૧૫૩	અને કોડો	૧૬૨
૫૫૮ પારો	૧૪૬	૫૯૧ ફાલસા	૧૫૩	૬૨૩ બર્લિન (બનાવદી મા-	
૫૫૯ પાકેસ્તાન	૧૪૬	૫૯૨ ફિન્લેન્ડ	૧૫૪	બજુ)	૧૬૨
૫૬૦ પાળેલાં પશુઓ	૧૪૭	૫૯૩ ફિલ્મ ઉદ્યોગ	૧૫૪	૬૨૪ બહાટા	૧૬૨
૫૬૧ પાંચળાઓ	૧૪૭	૫૯૪ કુટુંબઆમા	૧૫૪	૬૨૫ બહામ	૧૬૨
૫૬૨ પિલ્લિન અથવા પિપિગ	૧૪૭	૫૯૫ કુદીનો	૧૫૪	૬૨૬ બનાના	૧૬૨
૫૬૩ પિત્તળ	૧૪૭	૫૯૬ ફેડરલ ન્યાય આદર્શ	૧૫૪	૬૨૭ બનારસ	૧૬૨
૫૬૪ પિત્તનાં	૧૪૭	૫૯૭ ફેડરલ પબ્લિક સર્વિસ		૬૨૮ બરડો	૧૬૨
૫૬૫ પીનાંગ	૧૪૭	કમિશન	૧૫૫	૬૨૯ બરફ	૧૬૩
૫૬૬ પુના	૧૪૭	૫૯૮ ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન		૬૩૦ બગમિટ તેલ	૧૬૩
૫૬૭ પુરાતત્વ આદર્શ	૧૪૭	ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ	૧૫૫	૬૩૧ બર્મિંગહામ	૧૬૩
૫૬૮ ઐતિહાસિક સ્થાનો	૧૪૭	૫૯૯ ફેડરેશન નેશનલ		૬૩૨ બર્લિન	૧૬૩
૫૬૯ પુરૂષો ને સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ	૧૪૭	ઈન્ડિયન	૧૫૫	૬૩૩ બહુચિસ્તાન	૧૬૩
૫૭૦ પેટ્રોલિયમ	૧૪૭	૬૦૦ ફોર્મોસા	૧૫૫	૬૩૪ બલ્ગેરિયા	૧૬૪
૫૭૧ હિંદની સાલવાર પેટ્રો-		૬૦૧ ફોન્સ	૧૫૬	૬૩૫ બળતું (દાંડનું) ઉપચારો	૧૬૪
લિયમની પદાગ	૧૪૮	૬૦૨ ફોન્સના સંસ્થાનોની		૬૩૬ બંગાળીઓ	૧૬૪
૫૭૨ પેશાવર	૧૪૮	વિગતોનો કોડો	૧૫૬	૬૩૭ બંગાળ	૧૬૪
૫૭૩ પૈશા	૧૪૮	૬૦૩ ક્રેન્ય અમેરિકન		૬૩૮ બંગાળના લોકો	૧૬૪
૫૭૪ પૌપ	૧૪૮	સંસ્થાનો	૧૫૭	૬૩૯ બંગાળની ઝડ	૧૬૪
૫૭૫ પોપિયા (એર'ટ કાટ્ટી,		૬૦૪ ક્રેન્ય આફ્રિકન		૬૪૦ બંગાળનો ઇતિહાસ	૧૬૪
ઝાટ ચીસડી)	૧૪૮	ટોગોએન કેમેરૂન	૧૫૭	૬૪૧ બંગાળના ભનવરો	૧૬૪
૫૭૬ પોનો પર પોપિયાના		૬૦૫ ક્રેન્ય આટિનલીઆ	૧૫૭	૬૪૨ બંગાળના પાકો	૧૬૪
ઉપચારો	૧૪૮	૬૦૬ ક્રેન્ય ઇન્ડોઆર્મના	૧૫૮	૬૪૩ બંગાળના યાત્રિક	
૫૭૭ પોર્ટુગીઝ (હિંદનાં)		૬૦૭ ક્રેન્ય કોંગો	૧૫૮	ઉદ્યોગો	૧૬૫
આવક ને અર્થનો કોડો	૧૪૮	૬૦૮ ક્રેન્ય ટયુનિસ	૧૫૮	૬૪૪ બંગાળનાં મૃદકલોનો	૧૬૫
૫૭૮ પોર્ટુગીઝના સંસ્થો	૧૪૯	૬૦૯ ક્રેન્ય પશ્ચિમ આફ્રિકા		૬૪૫ બંગાળનાં ખનીજો	૧૬૫
૫૭૯ પોર્ટુગીઝ	૧૪૯	અને સહરા	૧૫૮	૬૪૬ બંગાળનું શાસન-	
૫૮૦ પોર્ટુગીઝ દેશના સં-		૬૧૦ ક્રેન્ય મડાગાસ્કર	૧૫૮	બજેટ	૧૬૫
સ્થાનોનો કોડો	૧૪૯	૬૧૧ ક્રેન્ય રી યુનિયન	૧૫૯	૬૪૭ બંગાળનો દુકાળ	૧૬૫

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૪૮ બંગાળનું શિક્ષણ	૧૬૫	૭૮૬ બાકુ	૧૭૩	૭૨૩ બેંગલ (રાશત્રી)	૧૮૦
૬૪૯ બંગાળનાં રેલ્વે	૧૬૫	૭૮૭ બાન્નેરો	૧૭૩	૭૨૪ ફેડરલ રીઝર્વ બેંક	૧૮૦
૬૫૦ બંગાળની નિકાસની		૭૮૮ બાટલીઓ	૧૭૩	૭૨૫ ઇન્ડોપોલિયલ બેંક	૧૮૦
વસ્તુઓ	૧૬૫	૭૮૯ બાદશાહો [મોગલ]	૧૭૩	૭૨૬ એક્સચેન્જ અથવા	
૬૫૧ બંગાળના જીવવાઓ	૧૬૬	૭૯૦ બાગ્યુ [વાંસ]	૧૭૪	ફૂંડિયામણની બેંક	૧૮૧
૬૫૨ બંગાળનું સાહિત્ય	૧૬૬	૭૯૧ બાર મહીનાનાં નામો		૭૨૭ બેઇન્ડ ગ્રેડેડ બેંકો	૧૮૧
બંદરો (હિંદનાં)		પારસી, મુસલમાની;		૭૨૮ રીઝર્વ બેંક નોંધણી	
૬૫૩ કરાંચી: બંદરના		બંગાળી; તેલુગુ તથા		બેંકના આંકડા : કોઠો	૧૮૧
આયાત-નિકાસના		કેનેડી, તામિલ-		૭૨૯ સહકારી બેંકો ને	
વેપારના આંકડા-		મલાયલમ	૧૭૪	મંડળો	૧૮૧
ઓનો કોઠો	૧૬૬	૬૯૨ બાલી [નવ]	૧૭૪	૭૩૦ યાદકરો	૧૮૧
૬૫૪ બ્રિટીશ્વર	૧૬૭	૬૯૩ બાવી	૧૭૪	૭૩૧ બેંકો	૧૮૧
૬૫૫ ઓખા બંદર	૧૬૭	૬૯૪ બાળકૃત્પતિ	૧૭૪	૭૩૨ બેંકલો	૧૮૧
૬૫૬ બાબનગર	૧૬૭	૬૯૫ બાળકોનો ઉછેર	૧૭૫	૭૩૩ બેંકસબુદ	૧૮૧
૬૫૭ સુરત	૧૬૭	૬૯૬ બાળકોને કૃષ્ણ આપ-		૭૩૪ બેંચરેકાઇઝસ (કિશોર-	
૬૫૮ મોરચેગોલી	૧૬૭	વાની કોઠો	૧૭૬	મેના પ્રવૃત્તિ) ત્યાપક;	
૬૫૯ મુબાઇ	૧૬૮	૬૯૭ બાળમરણ પ્રમાણ	૧૭૬	કાયદા; ફરજ	૧૮૧
૬૬૦ મેંજલોર	૧૬૮	૬૯૮ બાદશાહ ઠાપુઓ	૧૭૬	૭૩૫ બેરિયુ	૧૮૧
૬૬૧ ટેલીયરી	૧૬૮	૬૯૯ બાટીકમ	૧૭૬	૭૩૬ બેરેકસ (ટંકણખાર)	૧૮૨
૬૬૨ મહી	૧૬૮	૭૦૦ બાધેલાં પુસ્તકોની સાઇઝ	૧૭૬	૭૩૭ બેલિયો	૧૮૨
૬૬૩ કપીકંડ	૧૬૮	૭૦૧ બિહાર	૧૭૭	૭૩૮ બેલીવીઆ	૧૮૨
૬૬૪ કોચીન	૧૬૯	૭૦૨ બિનપુર	૧૭૭	૭૩૯ બસેલસ	૧૮૨
૬૬૫ અવધ	૧૬૯	૭૦૩ બિટ	૧૭૭	૭૪૦ બસદેશ	૧૮૨
૬૬૬ કપોલાન	૧૬૯	૭૦૪ બિનહિંદી કંપનીઓનું-		૭૪૧ બસદેશની નવરુઓ	૧૮૨
૬૬૭ લ્યુડીકોરીન	૧૬૯	કામકામ : કોઠો	૧૭૭	૭૪૨ " પાકો	૧૮૩
૬૬૮ કમુધકોશી	૧૭૦	૭૦૫ બિન બોર્ડ એક્સચેન્જ	૧૭૭	૭૪૩ " માહલીઓ	૧૮૩
૬૬૯ નેમાપદ્મી	૧૭૦	૭૦૬ બિલ બોર્ડ બેંકિંગ	૧૭૭	૭૪૪ " બનીને	૧૮૩
૬૭૦ કાલીકંડ	૧૭૦	૭૦૭ બિલિકંડ	૧૭૭	૭૪૫ " ઉશ્વેગો	૧૮૩
૬૭૧ ક્લાસોર	૧૭૦	૭૦૮ બિલિકંડની આયાત	૧૭૭	૭૪૬ " લોકો	૧૮૩
૬૭૨ પોન્ડીચરી	૧૭૦	૭૦૯ બિરમથ	૧૭૭	૭૪૭ " હતિહાસ	૧૮૩
૬૭૩ મદ્રાસ	૧૭૧	૭૧૦ બિહાર	૧૭૮	૭૪૮ " વેપાર	૧૮૩
૬૭૪ મહલીપદ્મ	૧૭૧	૭૧૧ બીચ	૧૭૮	૭૪૯ " મોટા રહેઠે	૧૮૩
૬૭૫ કોલ્માળા	૧૭૧	૭૧૨ બિનિન	૧૭૮	૭૫૦ " હિંદ સાથે	
૬૭૬ વિજાગાપદ્મ	૧૭૧	૭૧૩ બેન્જોઈક એસિડ	૧૭૮	વેપાર	૧૮૩
૬૭૭ બિમલીપદ્મ	૧૭૧	૭૧૪ બેન્જોલ	૧૭૮	૭૫૨ જલપુત્રા	૧૮૪
૬૭૮ ગોપાલપુર	૧૭૧	૭૧૫ બેબીલોન	૧૭૮	૭૫૩ પ્રાચિન	૧૮૪
૬૭૯ બાલારોર	૧૭૧	૭૧૬ ભરીઅમ	૧૭૮	૭૫૪ પ્રાન્ડી (દાર)	૧૮૫
૭૮૦ ચાંદબાલી	૧૭૨	૭૧૭ બાલોડોના	૧૭૮	૭૫૫ પ્રાસ (પિત્તળ)	૧૮૫
૭૮૧ કટક અને ફાઇસ પોર્ટન્ટ	૧૭૨	૭૧૮ બેલ્જીઅન કોંગો	૧૭૮	૭૫૬ બ્રિટીશ આયાત નિકાસ	૧૮૫
૭૮૨ પુરી	૧૭૨	૭૧૯ બેલ્જીઅમ	૧૭૮	૭૫૭ બ્રિટન-આયાત ને દીમતના	
૭૮૩ કલકત્તા	૧૭૩	૭૨૦ ભરમર સ્ટીલ	૧૮૦	આંકડાનો કોઠો	૧૮૫
૭૮૪ ચટ્ટામ	૧૭૩	૭૨૧ બેલ્ડીન	૧૮૦	૭૫૮ બ્રિટિશ રાષ્ટ્રિય પ્રધાન	
૭૮૫ બાઇબલ	૧૭૩	૭૨૨ બેંક બોર્ડ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ	૧૮૦	મંડળ-ચુક મંડળ	૧૮૫

વિષય	પૃષ્ઠ
૮૬૨ મીતાહાર	૨૦૮
૮૬૩ મુખ્ય ભાષાઓ (હિંદીની)	૨૦૮
૮૬૪ મુરખા	૨૦૮
૮૬૫ મુરિયેટ ઓફ મક્કુ'રી	૨૦૯
૮૬૬ મુરથીમ ધર્મ	૨૦૯
૮૬૭ મુસ્લીમ મહાન સ્થાપત્યો (હિંદનાં)	૨૦૯
૮૬૮ મુસ્લિમ સામ્ય વંશો	૨૧૦
૮૬૯ મુસ્લિમ લીગ	૨૧૦
૮૭૦ મેન્ડેશીયમ	૨૧૦
૮૭૧ મેનીઓક	૨૧૦
૮૭૨ મેનીફોલ્ડ રાઈટિંગ ચેપર	૨૧૦
૮૭૩ મેન્થોસ	૨૧૦
૮૭૪ મોટરો	૨૧૦
૮૭૫ મોટા ઠાપુઓ	૨૧૧
૮૭૬ મીનસેન્ટ, ન્યુઝિની વગેરે/૨૧૧	
૮૭૭ મોટાં પુસ્તકાલયો	૨૧૧
૮૭૮ ભાષ્યશ્રીઓ ને મંથાની સંખ્યાનો કોઠો	૨૧૧
૮૭૯ મોટાં રણો	૨૧૧
૮૮૦ મોતી	૨૧૧
૮૮૧ મોતીનાં કાષ્ઠો	૨૧૧
૮૮૨ મોરબી	૨૧૧
૮૮૩ મોરિસીઅસ	૨૧૨
૮૮૪ મોરિશ્કો	૨૧૨
૮૮૫ મોલાસીસ	૨૧૨
૮૮૬ મોગિલિયા	૨૧૨
૮૮૭ મ્યુનિસિપાલિટીઓ	૨૧૨
ચ	
૮૮૮ યુગાન્ડા	૨૧૩
૮૮૯ યુગોસ્લાવિયા	૨૧૩
૮૯૦ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ	૨૧૪
૮૯૧ યુ. વાર્ષિક આવકના આંકડાનો કોઠો	૨૧૪
૮૯૨ યુનિયન ઓફ સાડચ આફ્રિકા	૨૧૬
૮૯૩ યુરોપ	૨૧૬
ર	
૮૯૪ રબબર	૨૧૭
૨મત ગમત	
૮૯૫ રોન ટેનિસ	૨૧૭

વિષય	પૃષ્ઠ
૮૯૬ અખિલ હિંદ લોન ટેનિસ રેકિંગ લીસ્ટ	૨૧૭
૮૯૭ વ્યાયામ	૨૧૭
૮૯૮ વ્યાયામના કેટલાક રેકર્ડો	૨૧૮
૮૯૯ ઓલિમ્પિક રમતો	૨૧૯
૯૦૦ બીજી રમતો	૨૧૯
૯૦૧ ઓલિમ્પિક હોકીના વિભાગો	૨૧૯
૯૦૨ આધુનિક ઓલિમ્પિક રમતો કયાં રમાઈ ?	૨૧૯
૯૦૩ કેટલાક તરવાના રેકર્ડ	૨૧૯
૯૦૪ સાઈક્લની ચાર	૨૧૯
૯૦૫ નાણુવા ભેગ કેટલાક રેકર્ડો	૨૧૯-૨૦
૯૦૬ રશિયા	૨૨૦
૯૦૭ „ ના પાકોનો કોઠો	૨૨૧
૯૦૮ „ ના પ્રતિભા વિસ્તારનો કોઠો	૨૨૧
૯૦૯ રશિયા	૨૨૧
૯૧૦ રસાયનોના ઉદ્યોગો	૨૨૨
૯૧૧ રમતો	૨૨૩
૯૧૨ હિંદની સ્ટેકોનો કોઠો : તે પાછળ યદા વાર્ષિક ખર્ચનો કોઠો	૨૨૩
૯૧૩ રાજકોટ	૨૨૩
૯૧૪ રાજપુતાના	૨૨૩
૯૧૫ રાજકીયતિઓ	૨૨૩
૯૧૬ રાષ્ટ્રસંઘ	૨૨૩-૨૪
૯૧૭ રાષ્ટ્રીય આવક અને મૂલ્ય	૨૨૪
૯૧૮ રાષ્ટ્રીય અલ્લાવેલાં નામો	૨૨૪
૯૧૯ રાષ્ટ્રોના વડા ઓ ના પગારોનો કોઠો	૨૨૪
૯૨૦ રાષ્ટ્રોના સૈનિક ખર્ચની સરખામણી કોઠા સાથે	૨૨૪
૯૨૧ રાષ્ટ્રોનાં લડાયક સૈન્યો હકીકત ને કોઠો	૨૨૪
૯૨૨ રાષ્ટ્રોનું ચલણી નાણું	૨૨૬
૯૨૩ રાષ્ટ્રોમાં રાજકીય પક્ષો	૨૨૬
૯૨૪ રૂપું	૨૨૬
૯૨૫ રૂમાનિયા	૨૨૬
૯૨૬ રૂશિયા	૨૨૭
૯૨૭ રેલ્વે	૨૨૭

વિષય	પૃષ્ઠ
૯૨૮ આશામ-બંગાળ રેલ્વે	૨૨૮
૯૨૯ બંગાળ નાગપુર રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૦ બોમ્બે બરોડા રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૧ ઉરેટન બંગાળ રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૨ ઉરેટ ઇન્ડિયા રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૩ છ. આઈ. પી. રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૪ મદ્રાસ એન્ડ સમર્ન મરાઠા રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૫ નેપાલેસ રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૬ સાકચ ઇન્ડિયા રેલ્વે	૨૨૮
૯૩૭ નિગમ રેલ્વે રેલ્વે	૨૨૯
૯૩૮ મેમ્બર રેલ્વે રેલ્વે	૨૨૯
૯૩૯ ભેખપુર રેલ્વે	૨૨૯
૯૪૦ લોકલમોડે ને ખાનગી કંપનીઓની રેલ્વેઓ	૨૨૯
૯૪૧ સારહંની ને મિલિટરી રેલ્વેઓ	૨૨૯
૯૪૨ રેલ્વેની નાણુવા ભેગ હકીકતો	૨૨૯
૯૪૩ હિન્દની રેલ્વેના રસ્તાઓ	
૯૪૪ રેલ્વે	૨૩૦
૯૪૫ રેલનિંગ	૨૩૦
૯૪૬ રેલમ	૨૩૦
લ	
૯૪૭ લખનૌ	૨૩૧
૯૪૮ લલિંગ	૨૩૧
૯૪૯ લસણ	૨૩૧
૯૫૦ લંડન	૨૩૧
૯૫૧ લાપ્પેરિયા	૨૩૧
૯૫૨ લાકડું	૨૩૧
૯૫૩ લાખ	૨૩૨
૯૫૪ લાહોર	૨૩૨
૯૫૫ લીપ ઈયર	૨૩૨
૯૫૬ લીબીયા	૨૩૨-૩
૯૫૭ લીલી દ્રાક્ષ	૨૩૩
૯૫૮ લીવરપુલ	૨૩૩
૯૫૯ લીરબન	૨૩૩
૯૬૦ લૉલુ	૨૩૩
૯૬૧ લેનીનગ્રાડ	૨૩૩
૯૬૨ લેડ મોટરોલ બેંકો	૨૩૩
૯૬૩ લાઈટ બેર	૨૩૩
૯૬૪ લોકલ ખાડો	૨૩૩
૯૬૫ લંકાસા	૨૩૩

વિષય	પૃષ્ઠ
૯૬૬ વસતીગણતરી	૨૩૪
૯૬૭ હિંદની ભતિઓ વાર	
વસતીની સંખ્યાનો કોઠો	૨૩૪
૯૬૮ ભાષા બોલનારાઓ—	
પ્રમાણ સંખ્યાનો કોઠો	૨૩૫
૯૬૯ મુખ્ય શહેરોની વસ્તી	૨૩૫
૯૭૦ વહાણવટું	૨૩૫
૯૭૧ રેલીમરોની આવાસના	
વર્ષવાર આકાશનો	
કોઠો	૨૩૬
૯૭૨ વહાણવટાની કંપ-	
નીઓની વિગતો	૨૩૬
૯૭૩ વાયુચક્ર ખાત્ર	૨૩૭
૯૭૪ વારનિરો	૨૩૮
૯૭૫ વિશ્વકોની કુલમાની	૨૩૮
૯૭૬ વિદ્યાઓ	૨૩૯
વિદ્યુત્	
૩૭૭ ધર્મવિદ્યુત્	૨૩૯
૯૭૮ પ્રવાહવિદ્યુત્	૨૩૯
૯૭૯ વિદ્યુત ચુબકત્વ	૨૩૯
૯૮૦ વિમાન	૨૪૦
વિમાનોની આધુનિક ભતો	
૯૮૧ બોમ્બર વિમાન	૨૪૧
૯૮૨ Me 109 R અને	
Me 100	૨૪૧
૯૮૩ વિશ્વયુદ્ધ (૧૯૧૪-૨૮)	
પહેલાં યુદ્ધના કારણો	
અને વિગતો; વસેલ્સની	
સંધી; જર્મનીનું યુદ્ધ-	
કરજ, આર્થિક ને બન-	
આવની કુલકાનીના	
આકાશનો કોઠો, રાજ્યો-	
વાર થયેલી પ્રવારીના	
આકાશોનો કોઠો.	
પરસ્પર વિગતો	૨૪૨
૯૮૪ વિશ્વયુદ્ધ (પહેલાં પત્રી-	
નાં યુદ્ધો)	૨૪૩
૯૮૫ વિશ્વયુદ્ધ બીજું. આજુ-	
ના મહાયુદ્ધની ફરક	
ખાતુઓને સ્પર્ધાનું	
સર્વાંગી આલેખન	૨૪૪-૫

વિષય	પૃષ્ઠ
૯૮૬ વિશ્વયુદ્ધ (૧૯૪૨થી ૧૯૪૪	
જાપાન સામે)	૨૪૫
૯૮૭ વિવિધ આધુનિક શસ્ત્રો	૨૪૬
વિવિધ સુદર દર્શનીય સ્થળો	
૯૮૮ અલંકાર	૨૪૬
૯૮૯ સ્વિટ્ઝી	૨૪૬
૯૯૦ આશા	૨૪૬
૯૯૧ છલોરા	૨૪૭
૯૯૨ ખનારસ	૨૪૭
૯૯૩ મંદિર	૨૪૭
૯૯૪ આજુ	૨૪૭
૯૯૫ જયપુર	૨૪૭
૯૯૬ ઓરંગઝાબાદ	૨૪૭
૯૯૭ અમૃતસર	૨૪૭
૯૯૮ ચિતોડગઢ	૨૪૭
૯૯૯ ચોક્કસ-જોડે	૨૪૭
૧૦૦૦ પુષ્કર અને લખની	૨૪૭
૧૦૦૧ તક્ષિલા	૨૪૭
૧૦૦૨ સાચી	૨૪૮
૧૦૦૩ હંપી (વિજયનગરનું સિંહ)	૨૪૮
૧૦૦૪ કારમીર	૨૪૮
૧૦૦૫ હરપા	૨૪૮
૧૦૦૬ ફોલ્કલેન્ડ સિદ્ધી	૨૪૮
૧૦૦૭ કોનાઈ	૨૪૮
૧૦૦૮ પુના	૨૪૮
૧૦૦૯ સારનાથ	૨૪૮
૧૦૧૦ હરદ્વાર	૨૪૮
૧૦૧૧ સંગ્રહમર ખટક	૨૪૮
૧૦૧૨ સિરગુવાના ચિત્રો (મધ્ય-)	
પ્રાંત)	૨૪૮
૧૦૧૩ બુવેસ્ટરનું મંદિર	૨૪૮
૧૦૧૪ બહાઈ	૨૪૮
૧૦૧૫ કાવની બુદ્ધની સ્તૂપાઓ	૨૪૮
૧૦૧૬ કનુરહો મંદિરો (બુદ્ધ-)	
ખંડ)	૨૪૮
૧૦૧૭ એપીક્યુટાની સ્તૂપાઓ	૨૪૮
૧૦૧૮ મહાભલિપુરમ્	૨૪૮
૧૦૧૯ શ્રીરંગમ મંદિર	૨૪૮
૧૦૨૦ જોલુબજ	૨૪૮
૧૦૨૧ રોરલાઈની ક્ષેત્ર	
(સાસારામ છલો)	૨૪૯

વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૨૨ કુતુબ મિનાર	૨૪૯
૧૦૨૩ આગાનો કિલ્લો	૨૪૯
વિવિધ હવાખાવાનાં સ્થળો	
૧૦૨૪ નેનીતાલ	૨૪૯
૧૦૨૫ માઉન્ટ આબુ	૨૪૯
૧૦૨૬ સીમવા	૨૪૯
૧૦૨૭ શ્રીનગર (કારમીર)	૨૪૯
૧૦૨૮ મહાભળેશ્વર	૨૪૯
૧૦૨૯ મરી	૨૪૯
૧૦૩૦ ઉદાકામંડ	૨૪૯
૧૦૩૧ રાથી	૨૪૯
૧૦૩૨ શિલોમ	૨૪૯
૧૦૩૩ આલમોડા	૨૪૯
૧૦૩૪ સુભમર્મ	૨૪૯
૧૦૩૫ મસુરી	૨૪૯
૧૦૩૬ બેંગલોર	૨૪૯
૧૦૩૭ રેલ્વેસ્ટેશન	૨૪૯
૧૦૩૮ ફૂલેર	૨૪૯
૧૦૩૯ કોરોનાલ	૨૫૦
૧૦૪૦ લેન્ડસાઈટ	૨૫૦
૧૦૪૧ કાલિમ્પોંગ	૨૫૦
૧૦૪૨ ક્વેટા	૨૫૦
૧૦૪૩ પંચમારી	૨૫૦
૧૦૪૪ કસોલી	૨૫૦
૧૦૪૫ વીરો	૨૫૦-૫૧
૧૦૪૬ હિંદમાં દેશી વીમા	
કંપનીઓની સાલવાર	
સંખ્યાનો કોઠો; કામ-	
કાજને લગતો કોઠો,	૨૫૧
૧૦૪૭ બીન દિન્દી કંપની-	
ઓના કામકાજના	
આકાશોનો કોઠો	૨૫૨
૧૦૪૮ વીમાકંપનીઓ માટેનો	
કાયદો	૨૫૨
૧૦૪૯ વેપાર અને અર્થ-	
શાસ્ત્રનું અવલોકન	૨૫૨
૧૦૫૦ ગ્રેટબ્રિટન	૨૫૩
૧૦૫૧ ગ્રેટબ્રિટનની પેદાશ	
અને ખર્ચનો કોઠો	૨૫૩
૧૦૫૨ અમેરિકાનો વેપાર	૨૫૪
૧૦૫૩ રશિયાનો વેપાર	૨૫૫
૧૦૫૪ જર્મનીની વેપાર નીતિ	૨૫૫

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૫૫ કાન્સનો વેપાર	૨૫૬	૧૦૮૮ લુધિયાણા	૨૫૬	૧૧૧૦ મિલ એનર્સ એસો-	
૧૦૫૬ બેલ્જિયમ-હોલેન્ડનો		૧૦૮૯ મોરાદાબાદ	૨૫૬	સીએશન	૨૬૦
વેપાર	૨૫૬	૧૦૯૦ શ્રીનગર	૨૫૬	૧૧૧૧ મોટર મેન્યુફેક્ચરર્સ	
૧૦૫૭ હિન્દના વેપારશ્રીઓ	૨૫૬	૧૦૯૧ હાકા	૨૫૬	એન્ડ ઈમ્પોર્ટર્સ એસો-	
વેપાર સાથે સંબંધ ધરાવતાં		૧૦૯૨ ન્યુપુર	૨૫૬	સીએશન	૨૬૦
ખાતાંઓ		૧૦૯૩ નજમપુર	૨૫૬	૧૧૧૨ નેટીવ રોર એન્ડ સ્ટોક	
૧૦૫૮ વેપાર ખાતું	૨૫૭	વેપારી સંસ્થાઓ		બ્રોક્સ એસોસીએશન	૨૬૦
૧૦૫૯ ખાતું ખાતું	૨૫૭	૧૦૯૪ એસોસીએટ ગ્રેમર		૧૧૧૩ રોયલ એક્ષચેન્જ કલકત્તા	૨૬૦
૧૦૬૦ નજમ ખાતું	૨૫૭	આર્ક કોમર્સની વિગતો	૨૫૬	૧૧૧૪ હિન્દનાં મુખ્ય શહેરોની	
૧૦૬૧ ભૂગર્ભ વિદ્યાખાતું	૨૫૭	૧૦૯૫ ફેડરેશન ઓફ ઈન્ડીઅન		વેપારી સંસ્થાઓ	૨૬૧-૨૨
૧૦૬૨ પેટન્ટ ઓફિસ	૨૫૭	ગ્રેમર ઓફ કોમર્સ	૨૬૦	૨૧	
૧૦૬૩ સ્ટોક ખાતું	૨૫૭	૧૦૯૬ એલ ઈન્ડીઆ એરો-		૧૧૧૫ સરતી	
૧૦૬૪ વેપારના કેલક્યુલેશન		નાઇઝેશન ઓફ ઈન્ડસ્ટ્રી-		સરખતો	
રાઓના કોઠા	૨૫૭	અથ એમ્પ્લોયર્સ	૨૬૦	૧૧૧૬ હાઇમનું સરખત ખનાવ-	
૧૦૬૫ હિન્દના વેપારના ૧૯૭૭		૧૦૯૭ ઈન્ડિયન નેશનલ કમિટી		વાની રીતો	૨૬૩
થીજન મુખીના આંક-		ઓફ ઈન્ડરનેશનલ		૧૧૧૭ મુલાખનું સરખત ખનાવ-	
રાઓના કોઠા	૨૫૮	ગ્રેમર ઓફ કોમર્સ	૨૬૦	વાની રીતો	૨૬૩
વેપારનાં તથા કારખાનાંનાં		૧૦૯૮ ઈન્ડિયન કોલ્લીયરી એનર્સ		૧૧૧૮ લીખનું સરખત ખનાવ-	
મુખ્ય સ્થાનો		એસોસીએશન	૨૬૦	વાની રીતો	૨૬૩
૧૦૬૬ મુંબઈ	૨૫૮	૧૦૯૯ ઈન્ડીઅન ન્યૂટ્રિ મિલ્સ		૧૧૧૯ સંસ્કારનું સરખત ખનાવ-	
૧૦૬૭ કલકત્તા	૨૫૮	એસોસીએશન	૨૬૦	વાની રીતો	૨૬૩
૧૦૬૮ કરાંચી	૨૫૮	૧૧૦૦ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કોસ્ટ		૧૧૨૦ દ્રાક્ષનું સરખત ખનાવ-	
૧૦૬૯ રંગુન	૨૫૮	એસોસીએશન, લી.	૨૬૦	વાની રીતો	૨૬૩
૧૦૭૦ મદ્રાસ	૨૫૮	૧૧૦૧ ઈન્ડીઅન ટી એસોસી-		૧૧૨૧ કેવડાનું સરખત ખનાવ-	
૧૦૭૧ દિલ્લી	૨૫૮	એશન	૨૬૦	વાની રીતો	૨૬૩
૧૦૭૨ કાનપુર	૨૫૮	૧૧૦૨ ઈન્ડિયન એન્ટ્રક્સ કોસ્ટ		૧૧૨૨ સરીનાં અંગ્રેજીનાં સંભાળ	૨૬૪
૧૦૭૩ અમદાવાદ	૨૫૮	કમીટી	૨૬૦	૧૧૨૩ ફત્તુલ્લી	૨૬૪
૧૦૭૪ અમૃતસર	૨૫૯	૧૧૦૩ ઈન્ડિયન માર્શનિંગ એસો-		૧૧૨૪ નેગોની સંભાળ	૨૬૪
૧૦૭૫ આસનસોલ	૨૫૯	સીએશન	૨૬૦	૧૧૨૫ નેનામૃત	૨૬૬
૧૦૭૬ આગ્રા	૨૫૯	૧૧૦૪ ઈન્ડિયન માર્શનિંગ ફેડરેશન	૨૬૦	૧૧૨૬ નાક્તી સંભાળ	૨૬૬
૧૦૭૭ બેંગ્લોર	૨૫૯	૧૧૦૫ માર્શનિંગ અને અગ્રીકો-		૧૧૨૭ ગળાની સંભાળ	૨૬૬
૧૦૭૮ લાહોર	૨૫૯	લક્ષ ઈન્ડીસ્ટ્રીઝ ઓફ		૧૧૨૮ પગની સંભાળ	૨૬૭
૧૦૭૯ નાગપુર	૨૫૯	ઈન્ડિયા	૨૬૦	૧૧૨૯ નાખની સંભાળ	૨૬૭
૧૦૮૦ બનારસ	૨૫૯	૧૧૦૬ ઈન્ડિયન એન્જિનિયરિંગ		૧૧૩૦ ચામડીની સંભાળ	૨૬૭
૧૦૮૧ સિયાલકોટ	૨૫૯	એસોસીએશન	૨૬૦	૧૧૩૧ ચરીરની રચના	૨૬૭
૧૦૮૨ મિરઝાપુર	૨૫૯	૧૧૦૭ ઈન્ડિયન ઈન્ડીસ્ટ્રીઝ		૧૧૩૨ પાંચળીઓની બજાવ	૨૬૭
૧૦૮૩ મદુરા	૨૫૯	ઓફ આર્કિટેક્ટ્સ	૨૬૦	૧૧૩૩ મગજ	૩૧૮
૧૦૮૪ લરાક	૨૫૯	૧૧૦૮ ઈન્ડિયન રાઇઝ એન્ડ		૧૧૩૪ હુદય	૨૬૮
૧૦૮૫ નમરોદપુર	૨૫૯	ફ્રાન્ચાઇઝ ડેવેલપમેન્ટ		૧૧૩૫ લોહી	૨૬૮
૧૦૮૬ મહેસુર	૨૫૯	એસોસીએશન	૨૬૦	૧૧૩૬ હોબની અથવા નકર	૨૬૮
૧૦૮૭ અલિયદ	૨૫૯	૧૧૦૯ ઈન્ડિયન સુગર મિલ્સ		૧૧૩૭ ઈન્ડિયા	૨૬૮
		એસોસીએશન	૨૬૦	૧૧૩૮ ગરીરને વૃક્ષોના ફર-	
				નાર ફુલો	૨૬૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૧૩૦ શારીરિક અસ્થિમાતો	૨૬૯	૧૧૭૦ મર્યામો (૬મ્મ સિમ્મ)	૨૮૪	સાહિત્ય મારાફી	
૧૧૩૦ શારીરિક દિનગર્ભા	૨૬૯	મર્યામો	૨૮૪	૧૭૦૦ લખુશ્યા	૨૬૨
૧૧૩૧ શારીરિક રોગોનાં ધરનશ્યુ		૧૧૭૧ સા ૧	૨૮૪	૧૭૦૪ નવલકથાઓ	૨૬૨
ઓશ્વે	૨૬૧	૧૧૭૨ સાળ	૨૮૪	૧૭૦૫ નાટકો	૨૬૩
૧૧૪૦ શારીરિક સામાન્ય રોગો	૨૬૨	૧૧૭૩ સાહીન	૨૮૪	૧૭૦૬ કાવ્ય	૨૬૩
૧૧૪૩ શિશુ	૨૬૪	૧૧૭૪ સાજુ	૨૮૪	૧૭૦૬ વિનોદ સાહિત્ય	૨૬૩
૧૧૪૪ શિશુ-પ્રાથમિક	૨૬૪	૧૧૭૫ કોપ્પેલ તેજનો સાદો સાજુ	૨૮૪	૧૭૦૮ બાળસાહિત્ય	૨૬૩
૧૧૪૫ શિશુ-માધ્યમિક	૨૬૪	૧૧૭૬ કોપ્પેલ તેજ અને રોગો-			
૧૧૪૬ શિશુ-પ્રૌઢ	૨૬૫	યાનો મિથ સાજુ	૨૮૫	સાહિત્ય દિલ્હી	
૧૧૪૭ યુનિવર્સિટી શિશુ અને		૧૧૭૭ રાંઠ (શુભાળનો) સાજુ	૨૮૫	૧૭૦૯ નવલકથા	૨૬૪
ટૅકનિકલ શિશુ	૨૬૫	૧૧૭૮ નાટ્યની સાજુ	૨૮૫	૧૭૧૦ કવિતા	૨૬૪
૧૧૪૮ વિશ્વવિદ્યાલયોની રચાપના	૨૬૫	૧૧૭૯ રેશમી વસ્ત્રો મોવાનો		૧૭૧૧ નિબંધ	૨૬૪
૧૧૪૯ વસતિના પ્રમાણના કુલ		સાજુ	૨૮૫	૧૭૧૨ નાટક	૨૬૪
વિદ્યાર્થીઓના કક્ષા	૨૬૬	૧૧૮૦ સાજુનો અંત	૨૮૫	૧૭૧૩ પ્રવાસ	૨૬૪
૧૧૫૦ વિશ્વવિદ્યાલયના આકાર	૨૬૭	૧૧૮૧ લીમ્બાનો નંદાવાનો		૧૭૧૪ આમંત્રિ	૨૬૪
૧૧૫૧ વિશ્વવિદ્યાલયના પુસ્તક		સાજુ	૨૮૫	૧૭૧૫ નિનારેટ	૨૬૫
કોની સંખ્યા	૨૬૭	૧૧૮૨ વોર્સિંગ પાલટરની		૧૭૧૬ સિમામ	૨૬૫
૧૧૫૨ શીખો	૨૬૮	ગોશીઓ	૨૮૫	૧૭૧૭ સિધ	૨૬૬
૧૧૫૩ શુદ્ધ ખેતર	૨૬૮	૧૧૮૩ સાજુસાજુ	૨૮૫	૧૭૧૮ સિધાલપુ	૨૬૭
૧૧૫૪ શુદ્ધ શુદ્ધો	૨૬૮	૧૧૮૪ સાગસાપરિવા	૨૮૫	૧૭૧૯ સીનેટકોન	૨૬૭
૧૧૫૫ શુદ્ધ તેલો	૨૬૮	૧૧૮૫ સાલબમીસરી	૨૮૫	૧૭૨૦ અમરગુપ્ત દિલી રુદ્રકિરો	૨૬૭
૧૧૫૬ શુદ્ધ બ્રાહ્મી તેલ	૨૬૯	૧૧૮૬ સાલબોયેગદસ	૨૮૫	૧૭૨૧ ચલચિત્રોના	
૧૧૫૭ મસાલાનું સુગંધી તેલ	૨૬૯	સાહિત્ય-ગુજરાતી		૧૭૨૨નાં એક નટ-	
૧૧૫૮ શુદ્ધ દૂધ	૨૬૯	૧૧૮૭ નરસિંહ-ગીતા યુગ	૨૮૬	નમીઓ	૨૬૮
૧૧૫૯ શુદ્ધ વસ્ત્રો	૨૬૯	૧૧૮૮ પ્રેમાનંદ યુગ	૨૮૬	૧૭૨૩ દિલ્હી સિનેમાશુદ્ધોની	
૧૧૬૦ શુદ્ધ ઉપાપાપી	૨૬૯	૧૧૮૯ દયારામ યુગ	૨૮૬	સંખ્યાનો કોડો	૨૬૮
૧૧૬૧ સરદાર પ્રાત	૨૬૯	૧૧૯૦ ગુજરાતી સાહિત્ય પર		૧૭૨૪ દિલ્હી રાજ્ય ધરેલી	
૧૧૬૨ સરદારી પ્રવૃત્તિ	૨૬૯	અંગ્રેજી સિમાલુની અસર	૨૮૭	ફિલ્મોની સંખ્યાનો	
૧૧૬૩ સંગીત	૨૬૯	૧૧૬૧ ગુજરાતી સાહિત્યમાં		કોડો	૨૬૮
સંશોધન અભ્યાસક્રમ		નવી કવિતા	૨૮૮	૧૭૨૪ દિલી સિનેમા વિવેન	
માટેની સંસ્થાઓ		૧૧૬૨ નવલકથા	૨૮૮	ભાષાના જોન	
૧૧૬૪ ભાષાસર બોરોએન્ટ		૧૧૬૩ નાટ્ય સાહિત્ય	૨૮૮	હકીકતો	૨૬૮
રીચર્ચ ઈન્ટેરીયુટ, પુના ૨૮૩		૧૧૬૪ હાલની રિયલિટી	૨૮૮	૧૭૨૫ અમરગુપ્ત વિદેશી	
૧૧૬૫ બોરો રીચર્ચ ઈન્ટેરીયુટ ૨૮૪		સાહિત્ય બંગાળી		ભાષાકો	૨૬૮
૧૧૬૬ બંગાળીયલ એથોકલેક્સ		૧૧૬૫ પ્રાચીન સાહિત્ય	૨૮૯	૧૭૨૬ પરદેશી ફિલ્મરોના	
ઈન્ટેરીયુટ, નવી દિલ્હી ૨૮૪		૧૧૬૬ આધુનિક સાહિત્ય	૨૮૯	પગારો	૨૬૯
૧૧૬૭ બંગાળીયલ ઈન્ટેરીયુટ		૧૧૬૭ નવલકથા	૨૯૦	૧૭૨૭ સીમેન્ટ	૨૬૯
બોરો સાયન્સ, બેંગલોર, ૨૮૪		૧૧૬૮ કંઈ વાર્તા	૨૯૧	૧૭૨૮ સુએઝની નહેર	૨૬૯
૧૧૬૮ બંગાળીયલ ઈન્ટેરીયુટ બોરો		૧૧૬૯ નાટકો	૨૯૧	૧૭૨૯ સુખડ	૨૬૯
ફિલ્મોસોફી	૨૮૪	૧૨૦૦ કાવ્ય	૨૯૧	૧૭૩૦ સુરોખાર	૩૦૦
૧૧૬૯ કુનુટની ઈન્ટેરીયુટ બોરો		૧૨૦૧ વિનોદ સાહિત્ય	૨૯૧	૧૭૩૧ સુધંભાળા	૩૦૦
દામોદ	૨૮૪	૧૨૦૨ અખન-ચરિત્રો	૨૯૧	૧૭૩૨ સુધંભુખી	૩૦૦
				૧૭૩૩ સુધં	૩૦૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૨૩૪ સોનું	૩૦૧	હિંદનાં વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકો		૧૨૫૬ હિંદનું મેન્યુ	૩૧૨
૧૨૩૫ સોપારી	૩૦૧			૧૨૫૭ હિંદી સેન્યોના વિશ્લેષો	૩૧૨
૧૨૩૬ બ્રોમી	૩૦૧	૧૨૪૮ હિંદના પ્રસિદ્ધ વર્તમાન-પત્રોના કોડો	૩૦૮	૧૨૫૮ હિંદી સેન્યના વર્ગો	૩૧૨
૧૨૩૭ બ્રોમીનું કાર્યક્રમ	૩૦૩	૧૨૫૦ ૧૬૩૦-૪૦મા હિંદના પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો ને		૧૨૫૯ હિંદી પાચદશે	૩૧૩
૧૨૩૮ સેન	૩૦૩	વર્તમાનપત્રોના આલેખો	૩૦૮	૧૨૬૦ તબીબી ખાતા	૩૧૩
૧૨૩૯ સ્વીટ્ઝરલેન્ડ	૩૦૪			૧૨૬૧ Indian Army Reserve	૩૧૩
૧૨૪૦ સ્વીડન	૩૦૫			૧૨૬૨ Indian Auxillary Force	૩૧૩
હિં		૧૨૫૧ હિંદના ગ્રંથો અને ગદ્યો	૩૦૮	૧૨૬૩ Indian Territorial Force	૩૧૩
૧૨૪૧ હરેરે	૩૦૬	વર્તમાન પત્રો	૩૦૮	૧૨૬૪ Indian Rifle Force	૩૧૩
૧૨૪૨ હવાઈ ટપાલ	૩૦૬	૧૨૫૨ હિંદની પદ્ધતિ ખાતાની સારાંશો	૩૧૦	૧૨૬૫ હિંદ વિશ્વપુસ્તક	૩૧૪
૧૨૪૩ જાતના હવાઈ રત્નાઓ	૩૦૬	૧૨૫૩ હિંદની પોલિસ	૩૧૦	૧૨૬૬ હિંદના (નિર્માણ)	૩૧૪
૧૨૪૪ હવાઈ વ્યવહાર	૩૦૭	૧૨૫૪ હિંદની મુનિસિપાલિટીઓ	૩૧૦	૧૨૬૭ હોલર નામ	૩૧૪
૧૨૪૫ હવાઈ હુમલાથી નુકસાન	૩૦૭	૧૨૫૫ હિંદની શુદ્ધ સમયની ટેબલ નોટીઓ	૩૧૧		
૧૨૪૬ હજાર	૩૦૭				
૧૨૪૭ હાથીપાત	૩૦૭				
૧૨૪૮ હિંદના ખેડોતોનું કાર્ય	૩૦૭				

ટૂંક સમયમાં પ્રગટ થશે

મીરાં પ્રેમદીવાની

લેખક: શ્રી. રામચંદ્ર ઠાકુર

આ પુસ્તકમાં મીરાંનાં જીવનનો સળંગ ઇતિહાસ, વાર્તારૂપે આપવામાં આવ્યો છે. પ્રેમમયી મીરાંના જીવન-કવન વિષે શુભરાતી સાહિત્યમાં આ પુસ્તક અપૂર્વ લેખાશે.

શુભરાતના નજીવતા ચિત્રકાર શ્રી. કનુ દેસાઈની કલાત્મક રંગ-ચિત્રીથી પુસ્તકનો સમગ્ર દેહ શણગારાયો છે એટલે એ વિષે કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી.

આ પુસ્તક મેળવવા 'સંદેશ ગ્રંથમાળા'ના આહ્વાન કરો.

૨૦૦૦ પૃષ્ઠનું વાંચન લવાજમ માત્ર રૂ. ૧૫.

વધુ વિગત માટે લખો

વ્યવસ્થાપક: સંદેશ પ્રકાશન મંદિર

સારગપુર, ધાત્રીરામની પોળ, અમદાવાદ.

સંદેશ પ્રકાશન મંદિરનાં
ઘરમાં વસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

७ जनसंख्या: १०००००
 २०००

उपोद्धान्तु श्री रमणुलाल वसंतलाल देसाय

‘સંસ્કારવધો’ અને ‘ધારી ગાવી’ એવા મહત્વના પુસ્તકોના કર્તા શ્રી હુન્નરશી સપટગી આ બેનાથી હિત છે એવું પાને પાત્ર થી જુદું દેસા એ આપને જણાવવાનું છે. નિર્મી કાનગિર દ્વિતે આપે વળે એટલે છે. નુદર બોધથી જે મુદ્દાઓ આ પુસ્તકમાં નોંધાયા નથી, પણ આપણા જ સંસ્કારની વાતો છે નાણી બામપાસ સેવકના સેવક જનની ધરેધાની સારી પનાનાંને નવવક્યાના રૂપમાં શ્રી. સપટગી સગ અને આપણે જીને વારી લીધી છે કે પુસ્તક વાચતા નવે આપણા કદ્દમની વાત આપને વચ્ચા હોઈને ગામ લાગે છે આપણી આર્થ સન્નારીઓ અને મનીજોની એમાં પ્રેરણા છે. પુનઃ, ખતીએ, માતાઓ કે બહેનોને એમાંથી નવા સહેશ આપણે

(૨) જર્મનીની નિઃસ્વાત્મકતા: લેબક શ્રી કુંગરસી થ સપ્ટ
 આ પુસ્તકમાં ૧૯૪૦ ની ગરબા સુધીના વાર્ષિકપૂર્ણ નિકાસ પચસાવનો છે. તમે જર્મની અંગેના
 અન્ય પુસ્તકો વાંચ્યા હશે, પણ આ પુસ્તક તમને કોઈ નવું જ કહેશે.

વિજિજુર્જના અટપપા પ્રશો સમં દસા મટિ સપ્નામથ ૧૬૧ ॥ અન કુશા ૧૬૧ ૥ ૧૬૧૬૧૧ પુરોગી અનેક તસરીદો પલ્લ આ પુતકમા આપરામા આવી ઠ

(3) नर्तकी: लेखक श्री. 'दिभाकांत' कि. डा. ५-८-०, २१७ अर्थ डा. ०-८-० ५४ ५३७
प्रतापना लेखक. २५ साक्षर श्री नवलगम त्रिपेरी

પાકું પુરું, સુકાર ગેટઆપ, બા આગળ અને નાણીયા કપાતાર શ્રી કનાખિતના સમ્માન્ય થિત્રો વડે શોભતી આ નવલકથા સમાજની રૂપરેખાવિગ્રહના અવનવો વારતપદગી ધ્યાન આપે છે જેના પાત્રો, નાયકના હૃદયમાં ગવેલન પેદા કરતી વિશિષ્ટ સ્થાન મેળવી નથ છે વેશભાષ્યનની નાનાવિક ચર્ચા કરતી તેમ જ આફ્રિકાના અવનવો દેશ ગિયાર આપતી આ નવલકથા ગૂચળતી સાહિત્યમાં એક અનોખી માન પાડે છે.

ઈસરદાન: લેખક: શ્રી ગોકુલદાસ રાયચુરા, કિ. રા. ૩-૦-૭, : છ. ખર્ચ.
 ૩. ૦-૧-૦. ૫ ૨૮૪

લોકસ કિલ્લાના નગીના લેખક શ્રી. મયચુરાએ આ પુસ્તકમાં સોસાઈટીની હરિવાણી ધારતી પર જીવો
મયેક્ષા પુષ્કળી એતેહાસિક જીવન સમર પોતાની લાક્ષણિક સૌતીમાં વણી લીધી છે. એના પાને પાને
ચારણી સાહિત્યને અવધારા અને ઉન્ના ભાવના પથ ૧૧ છે. ઉચ્ચ પ્રકારના સાચત માટે આ પુસ્તક આજે
વસાવો. આપના દુઃખમાં એ પવિત્ર મુસાસ પગરોશી.

આરોગ્ય: તનનું. મનનું અને દેશનું

આ પુસ્તક ૧ અષ્ટપદી વાન ॥ લેખક શ્રી. હરિ-સાહેબ દેગાડ ॥ ગોલાની નુનુમરી અને ગિદહરદ
કવન વડે રાહીર રાત્રીના અનેક પ્રશ્નો ચર્ચા થાવી માગીને રાપ્ટુ પુરી ॥ પ્રશ્નો ૧ થી ૫૪ અનેક સમ
પ્રદ માહિતી પુરી પાંચ છ અ રા ॥ પોગકમા રહેવા જીવનવસ્તો-રિગ-નિગ રિયે ખૂબ જ સળ રીસીએ
સમન્વિત આપી છે. રાહીર નેના સમ વધવા તેમ જ આયોગની રૂઢિ કરવા આગમનોના ચિત્રો આ પુસ્ત-
કની એક વિશિષ્ટતા છે. આ પુસ્તક એક નિવંધી ગરબ સારો

(੬) હસ્તમેળાપ: લેખક શ્રી મંજુલાલ સાકરલાલ દેસાઈ, બી.એ. ફિ. ૩
૪-૦-૦, ૨૭. ખર્ચ ૩૧. ૦-૬-૨, પૃ. ૩૦૦

આ પુસ્તકમાં હેષ્ટક ચેતની વિગિઠક સૈનીએ પુરાણ અને ઇતિહાસના પને છી ગયેના નરનારીએ ના જનનપ્રસંગોને ઈપ્થા છે. પ્રજુનામા પંચમા પાંદના પહ્લના ચતા 'સાવનાન'ના થોાતુ રકર, આર્યાવર્તની ઈત્વની ઉત્તરવળે અગ્રીત પ્રતિમિળ, ભારતિય હામ્ત્ય છવનેના ગોગન થી ઇતિહાસ વર્ગેર સુદર સૈનીમા રત્ન કન્વાના આબુ છે. કસીનર થી કનુમાહ દેમાના અનેકરિથ વિનોથો સોમત આ પુસ્તક વનપ્રસંગે છે આપવા આજે બે વગેરે.